S - 1A - B

HARVARD UNIVERSITY

LIBRARY

OF THE

Museum of Comparative Zoölogy

VAN DEN SCHRIJVER.

MAR 31 1916

7292

Vol. 52

BRIEVEN

VAN EN AAN

Mr. H. J. VAN DE GRAAFF

1816-1826.

Eene bijdrage tot de kennis der Oost-Indische bestuurstoestanden onder de regeering van G. A. G. P. baron VAN DER CAPELLEN.

Geordend, zoomede van een Geschiedkundig overzicht, Aanteekeningen en een Alphabetisch register voorzien

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

EERSTE DEEL.

GESCHIEDKUNDIG OVERZICHT.

Overgedrukt uit de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel LII.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1901.

2309
21-2

MAR 31 1916

BRIEVEN

VAN EN AAN

Mr. H. J. van de Graaff

1816—1826.

DE NED. BOEK- EN STEENDRUKKERIJ v/h H. L. SMITS, 'S GRAVENHAGE.

BRIEVEN

VAN EN AAN

Mr. H. J. VAN DE GRAAFF

1816-1826.

Eene bijdrage tot de kennis der Oost-Indische bestuurstoestanden onder de regeering van G. A. G. P. baron VAN DER CAPELLEN.

Geordend, zoomede van een Geschiedkundig overzicht, Aanteekeningen en een Alphabetisch register voorzien

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

EERSTE DEEL.

GESCHIEDKUNDIG OVERZICHT.

Overgedrukt uit de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel LII.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1901.

Met de *Java Packet* is, op zijne reize van Batavia naar het Vaderland, op de Zeeuwsche Kust vergaan, de HoogEdele Gestrenge Heer Mr. Hendrik Jan van de Graaff, ridder van den Nederlandschen Leeuw, en Lid van den Hoogen Raad van Neêrlandseh-Indië; alle zijne reehtsehapen Medeburgers, welke hem gekend hebben, zullen, met zijne overgeblevene Weduwe en Kinderen, het deerlijk lot betreuren van een Man van beproefde deugd en eerlijkheid, en begaafd met buitengewone talenten.

Alkmaar
den 29 Maart 1827.

A. DE DIEU
Weduwe Van de Graaff.

(Advertentie in de Opreehte Haarlemsche Courant van Dinsdag 3 April 1827).

Inhoudsopgave van het Ie Deel.

Inleiding. Blz.

Het archief-Van de Graaff 1
Het belang er van 2
De brieven van Van de Graaff 3
De brieven aan hem 3
Literatuur-aanwijzingen 7

Geschiedkundig overzicht ter toelichting van de brieven 11

§§

1. Het geslacht-Van de Graaff 11
2. De gebroeders Van de Graaff en Mr. G. C. Fontein Verschuir 13
3. De Van de Graaff's zich aanbiedende voor Indië 14
4. De Van de Graaff's, Bousquet e. m. a. op reis naar Indië 15
5. Van de Graaff's reis met de *Cornelia* 15
6. De ellende der uitgekomenen te Batavia 17
7. Eerste benoemingen. Van de Graaff's inrichting te Batavia 18
8. De departementale organisatie van 1816 en Van de Graaff's bewondering er over 19
9. De hervorming van 1818 tot Hoofddirectie van financiën 21
10. P. H. Lawick van Pabst en Van de Graaff als inspecteur-generaal en adjunct over de landelijke inkomsten 21
11. De Adviseerende Commissie 22
12. Het Landelijk stelsel. De betrekkelijke vrijzinnigheid der uitgekomenen. Muntinghe's beroemde memoric. De verschillende partijen 22
13. Mr. H. W. Muntinghe 27
14. De hoofdschuldige aan het mislukken der Palembang-expeditie 29
15. Muntinghe's verlof naar Holland en terugkomst 31
16. Muntinghe's optreden tegenover Francis 33
17. Van de Graaff's oordeel over Elout 36
18. De bewondering voor gouv.-gen. Van der Capellen 38
19. Van de Graaff's oordeel over Buijskes 41
20. N. Engelhard's fiasco in de Molukken en zijn herstel in aanzien 42
21. Invoering van het Landrente-stelsel met behoud van gedwongen cultuur . . . 50
22. De verblijven van den gouverneur-generaal 56

23. Van de Graaff's opvattingen over deugdzaamheid 59
24. Lambertus Zegers Veeckens, hoofddirecteur van financiën 61
25. J. G. Bauer, president der Rekenkamer 63
26. Mr. I. Bousquet, de vriend van Van de Graaff 66
27. Van de Graaff bij zijne vrienden in hoog aanzien 68
28. Verschillende inzichten over de Comptabiliteit 71
29. Mislukking der begrooting van 1817 72
30. Idem der begrooting van 1818 76
31. De begrooting van 1819 79
32. Vrees, dat de financiën in verwarring zullen komen 80
33. Bousquet's ergernissen 81
34. Bousquet's einde en zijn opvolger als raad van Indië 87
35. Aandrang om remises uit Holland:
a. Minister Falck's misvattingen 88
b. De credietbrieven 91
36. Bezuinigingen en Meylan's opvattingen hierover 93
37. Het vergaan der *Evertsen:*
a. Hoe prof. Reinwardt daaronder leed 95
b. Indrukken van gouv.-gen. Van der Capellen 97
38. De *Prins Frederik* naar Nederland met mevr. Van de Graaff e. m. a. aan boord 98
39. Van de Graaff zonder huishouden 99
40. Zijne reis met den landvoogd in 1819 over Java 100
41. Het proces-Van Prehn—Winter 100
42. Van de Graaff's reis naar de Molukken 106
43. Van de Graaff's benoeming tot raad van Indië 107
44. Van de Graaff's neerslachtigheid en zijn invloed op den gang van zaken . . . 111
45. De Koning onthoudt zich van Van de Graaff tot raadslid te bevestigen . . . 120
46. Van de Graaff's bemoeiingen met het particulier landbezit:
a. Terugkoop door de regeering van de particuliere landen in de Preanger . 122
Oedjong-Brom 125
Soekaboemi 132
b. De particuliere bazaars 139
47. De landverhuur in de Vorstenlanden onder resident Nahuys 144
48. A. M. T. de Salis, resident van Solo 145
49. De intrekking der Landverhuur in 1823 147
50. Afkondiging der lijnwadenverordening van Februari 1824 148
51. Gouv.-Gen. Van der Capellen met Van de Graaff naar de Molukken 149
52. De gouv.-gev. Van der Capellen met Van de Graaff naar Makasser 150
a. Opstand 151
b. Commandant Wardenburg met troepen naar Makasser 153
c. Hardhandig optreden van generaal Van Geen 155
d. N. Engelhard's oordeel over het beleid van gouv.-gen. Van der Capellen . 160

53. Optreden van Elout als minister van Koloniën; ontevredenheid over Van der Capellen en Van de Graaff; toenemende invloed van J. C. Baud 172
54. Ontevredenheid in Europa over de lijnwadenverordening 176
55. Ontevredenheid in Indië over het Londensche tractaat van Maart 1824 177
56. Ergernis te Batavia over de Handelmaatschappij en weigering aldaar tot levering aan haar van het koffieproduct 178
57. Wappers Melis over den financieelen staat van Indië 180
58. De quaestie van het muntstelsel 182
59. De publicatiën over het koloniaal beleid 186
60. De opstand in de Vorstenlanden 191
61. De oud-regent van Semarang Adimengolo en zijne zonen 192
62. Com.-Gen. Du Bus' bezuinigingen en het Genootschap van Waterloo. 194
63. Com.-Gen. Du Bus tegenover de vereerders van zijn voorganger 195
64. Du Bus' schrijven aan den Raad, zooals nog nooit daar was gelezen 198
65. Van de Graaff's en D'Ozij's wegzending naar Nederland 204
66. Reis naar Holland met de *Java Packet*. 205
67. De schipbreuk bij West-Capelle 206
68. Een afscheidswoord aan Van de Graaff. 208

INLEIDING.

Onder de regeering van den gouverneur-generaal VAN DER CAPELLEN hebben de zorgen voor het *Landelijk stelsel* en voor de *Comptabiliteit* eene gewichtige plaats ingenomen. Op de ontwikkeling van het eene heeft grooten invloed uitgeoefend Mr. H. J. VAN DE GRAAFF; met de organisatie van het andere heeft zich vooral ingelaten Mr. I. BOUSQUET.

Een ieder, eenigszins bekend met de geschiedenis dier dagen, weet, dat de heer VAN DE GRAAFF, als raad van Financiën, als inspecteerende autoriteit, eindelijk als raad van Indië, de man is geweest, die gedurende de eerste tien jaren van de herstelde Nederlandsche regeering in Oost-Indië al meer en meer op den voorgrond trad. Zijn naam is bovendien onafscheidelijk verbonden aan de befaamde intrekking der landverhuur in de Vorstenlanden en zijne nagedachtenis blijft te levendiger in het geheugen door den jammerlijken dood dd. 1 Maart 1827 op de zanden van West-Capelle.

Mijn vriend, de gep. kol. W. C. NIEUWENHUYZEN, vestigde er mijne aandacht op, dat uit de schipbreuk eene partij brieven gered was, die berustte bij een naamgenoot en kleinzoon van den omgekomene, thans burgemeester te *Neede*. Daar het mij niet onmogelijk voorkwam, dat deze brieven bijzonderheden inhielden over de terugerlanging der koloniën uit handen der Engelschen — het onderwerp mijner studiën, zooals de vele bijdragen bewijzen, opgenomen in het tijdschrift van het te 's-Gravenhage gevestigd *Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië*, — maakte ik gaarne van zijne tusschenkomst gebruik om de stukken ter raadpleging te mogen ontvangen.

De kist, die mij daarop gewerd, bevatte een in vrij ontredderden staat verkeerend archiefje. Alle de van het wrak der *Java Packet* verkregen papieren, welke men vermoeden kon, dat aan Mr. VAN DE GRAAFF hadden toebehoord, werden namelijk door den Opperstrandvonder aan den gevolmachtigde van zijn zwager Jhr. G. C. FONTEIN VERSCHUIR afgegeven. Enkele andere geredde stukken ontving de weduwe nog van het departement van Koloniën, op een door haar ingesteld request. Verder kwamen daarbij de brieven, die VAN DE GRAAFF aan zijn zwager en aan zijne echtgenoot in Holland zond.

Het uit de schipbreuk geredde werd door zeewater beschadigd; de tand

des tijds knaagde sinds aan de verzameling; wanneer men nu daarbij bedenkt, dat meer dan een briefschrijver het verzoek deed, dat men het slechte schrift verschoone (zie o. a. B. bl. 194; ook noot 3 in B. bl. 236), dan kan men wel zich voorstellen, hoe weinig onverdeeld genoegen de bestudeering der papieren gaf. Nochtans, na eenmaal het min of meer belangrijke gezift te hebben, kwam het mij, bij den staat, waarin het archief zich nog bevond, jammer voor, dat deze correspondentie geheel weder tot de vergetelheid teruggebracht en wellicht eerlang tot ondergang veroordeeld zou worden.

Vandaar deze uitgave. Voor zoover mij bekend, bestaat er eene dergelijke brievenverzameling in onze Indische letterkunde nog niet. De moederlandsche heeft o. a. ten deze te wijzen op de door Jhr. O. W. Hora Siccama in 1857 bezorgde *Brieven van A. R. Falck* (1795—1843), waarvan vier jaren later eene 2e uitgave verscheen. Wat mij vooral in Van de Graaff's briefwisseling aantrok, was, dat zij in vele opzichten een helderder blik doet werpen in de bestuurstoestanden onder den gouv.-gen. Van der Capellen. Buiten het officieele keurslijf over dienstzaken dikwerf schrijvende, naderen de personen, die toen leefden en werkten, meer tot ons, hetgeen ik van te grooter belang achtte, wijl men destijds geene andere pers in Indië had, dan de officieele der *Bataviasche Courant.*

Men kan over het gewicht der stukken van gevoelen verschillen; en zoo heb ik mij tegenover het Genootschap, dat deze verzameling uitgeeft, met eene groote verantwoordelijkheid belast, wijl het op mijn advies tot de publiceering besloten heeft. Ik aanvaardde haar echter met gerustheid, omdat de herhaalde lezing mij de levendige overtuiging gaf, dat de Brieven de uitgave waard waren; en onder het nazien der proeven, wanneer men nog aandachtiger pleegt te lezen, is die overtuiging niet aan het wankelen gebracht; integendeel eerder versterkt.

We zien toch hier de geboorte eener staatsinrichting met al de weeën er aan verbonden; we gaan hier deelen in de illusies, die de toekomst wekt; in de teleurstellingen, uit de werkelijkheid voortvloeiend. De menschen geven zich, zooals ze zijn; midden uit het leven genomen, leeren wij ze kennen in hunne hartstochten, in hunne deugden, in hunne gebreken. Wij behoeven ons hier niets over hunne gemoedstoestanden te verbeelden; zoo maken wij het den geschiedschrijver licht, voor zoover, volgens Saint Marc Girardin, zijne taak mede is: *Faire revivre les passions, que l'on n'a plus.*

En de lezer, die het einde dezer geschiedenis kent, waarin zoowel opstanden als geldgebrek de regeering van den heer Van der Capellen verduisteren, zal, aan dat tijdvak in de Brieven komende, ontwaren hoe allengs de zon ten ondergaat, hoe men een hellend vlak afgaat, hoe de opgewektheid van de opkomende hervormers plaats maakt voor gedruktheid over gevaren, waarvan de omvang niet juist viel te peilen. Betreurende,

dat juist over het laatste tijdperk de Brieven steeds schaarscher worden, slaat men onwillekeurig verlangend blad voor blad om, ten einde te weten, wat er verder zal komen, en tintelen de Brieven te meer van het leven der werkelijkheid, ook wijl de voornaamsten der handelende personen waarlijk goede stilisten zijn.

In de eerste plaats VAN DE GRAAFF zelf; reeds diens brief, waarmede de verzameling geopend wordt, zal den lezer, vertrouw ik, den indruk van verlangen naar meer geven. Is het niet geheel uit het leven genomen, die matroos, den geneesheer uitnoodigende om bij het afrukken van een pleister te helpen met het zingen van een deuntje, alsof men aan het reven der zeilen was? Leert men niet de menschen in al hunne kleinheid aan boord van het zeilschip kennen, uit den twist, die de passagiers, gedurende de laatste helft der reis van elkander houdt, ontstaan over de toekenning aan eene bevoorrechte van een boutje, herkomstig van de laatste der nog levende ganzen: na zooveel maanden bij elkander te zijn geweest, gaat men ter reede van Batavia koeltjes uiteen, nog altijd boos vanwege dat ongelukkige ganzenpootje! — Later doet VAN DE GRAAFF eene reis naar de Molukken en geeft hij ons in brief N° 60 eene lezenswaardige beschrijving van zijn strijd tegen mieren, kakkerlakken en andere *misères,* al werd dan ook de tocht gedaan met „een Engelsch schip", „onder Engelsche vlag", merkt hij ondeugend op, een strijd overigens, dien, althans op de groote vaart, een later geslacht onder de weelde van het stoombootleven niet meer zou behoeven te voeren.

Op den voorgrond treedt echter de ernst, eensdeels van het huiselijk leven, anderdeels en vooral van den dienst. De brieven van VAN DE GRAAFF zijn in de eerste plaats gericht aan zijn in Holland achtergelaten zwager of tevens aan diens echtgenoot, den heer en mevrouw VERSCHUIR, die hij *broeder* en *zuster* pleegt te noemen, ofschoon de aanverwantschap niet verder ging, dan dat de beide heeren met zusters waren gehuwd. Vermaant ook VAN DE GRAAFF eene enkele maal zijn zwager over het laten lezen zijner brieven aan vreemden (B. bl. 190), — „eene onvoorzichtige gulheid", gelijk hij het in een dergelijk schrijven aan VAN SEVENHOVEN noemde (B. bl. 274) — toch mag men wel aannemen, dat als regel zijne breede mededeelingen naar Holland over Indische personen en toestanden, en over zich zelven, tevens de strekking hebben gehad, om machthebbenden in den lande, bij den strijd der koloniale meeningen, voor te lichten tegenover opvattingen, die VAN DE GRAAFF niet kon deelen en die zoowel den naam van gouv.-gen. VAN DER CAPELLEN, als den zijnen ondermijnden.

Een enkelen brief nam ik op aan zijne eigen vrouw (B. N° 60), die, na slechts een paar jaar te Batavia geweest te zijn, naar Holland terugging. Twee brieven zijn er in dezen bundel aan den gouv.-gen. VAN DER CAPELLEN: een officieele (B. N° 109) en een semi-officieele (B. N° 142); verder twee brieven aan den afgetreden commissaris-generaal ELOUT (B. N°s 105 en 106).

De goedmoedigheid in het schrijven aan en over zijne vrouw; de hartstocht, waarmede het *landelijk stelsel* door hem wordt opgebouwd en verdedigd; de blindheid, waarmede hij schijnt geslagen ten aanzien van het halfslachtige er in; de tragische ondergang van dit ambtelijk leven, waarvan hij, „slagtoffer van den drang der omstandigheden" (B. bl. 297), den ongelukkigen afloop met zoovele woorden, voorspelt; de uitnemende wijze, waarop hij belangrijke zaken uiteenzet: — dit alles en meer doen zijne brieven ons boeien.

Al de overigen zijn van vrienden, bekenden, broeders, die gericht werden *aan* Van de Graaff. De lezer houde het bij de talrijke naamgenooten, die hij zal ontmoeten, in gedachte, dat met „Van de Graaff" zonder meer, steeds door mij Mr. Hendrik Jan bedoeld wordt.

Wat op de aan hem gerichte epistels is geantwoord, of waarop het antwoorden waren, kan men slechts raden. In ieder geval, brieven ten deze zijn niet voorhanden; alzoo is de opgewekte nieuwsgierigheid daarnaar niet te bevredigen. Wel merken we op, hoezeer Van de Graaff menigeen met zijne „hartelijke" en „leerrijke" brieven *verrast, verheugt;* hoe dankbaar men hem is voor het goede en bemoedigende, waarmede hij vrienden, kennissen en verwanten steunt.

Buiten de mij ter beschikking gestelde verzameling heb ik nog deze uitgave kunnen verrijken, met elders, als in 's Rijks archief, voorkomende stukken.

Van de Graaff's getrouwste en ook meest aantrekkelijke correspondent is de hiervoren vermelde Mr. I. Bousquet. Vooral over de grenzenlooze verwarring in de administratie, laat deze zich op bijzonder lezenswaardige wijze uit. In het algemeen onderscheiden zich zijne brieven door den fraaien vorm, waarin humor en ernst zich afwisselen. Hij voert den echten correspondentie-stijl, die allengs onder de vermenigvuldiging van journalistische openbaarheid verloren schijnt te gaan. Uit dit oogpunt beschouwd, wint het Bousquet van al de andere correspondenten, Van de Graaff niet uitgesloten. Zoowel de meest gewone huiselijke zaken, als de officieele onderwerpen, die hem zoo dikwerf ergernis, en rechtmatige ergernis, geven, krijgen onder de behandeling van zijne pen, de *verve,* die ze nader tot ons brengt, die den lezer onwillekeurig opwekt om er zich mede te willen bemoeien. Ook doet het bijzonder aangenaam aan, hoe de band ten einde toe blijft bestaan, tot Van de Graaff in ongenade Indië moet verlaten.

Overigens trekken de vriendschapsbetuigingen in deze Brieven wellicht te meer onze aandacht, omdat ze soms niet meer tot onzen tijd schijnen te behooren. Toenmaals schreef en hield men gansche verhandelingen over de *Vriendschap,* zooals dat pas gaf in den nabloei der Rederijkersvereenigingen. Ziedaar een gansch artikel „Over de vriendschap" onder de Mengelingen der *Bataviasche Courant* van 14 April 1821 en een gedicht over „Vriendschap" in het blad van 28 Juli d. a. v.; zoo was het echter niet alleen bij ons

Hollanders, doch ook bij den vreemdeling, gemoedelijk Duitschland niet te vergeten.

De deftige Latijnsche uitdrukkingen (die ik door eene vriendelijke hand deed vertalen) behoorden er evenzeer bij, zelfs dan, wanneer men zich even goed, even kernachtig in het Hollandsch kon uitdrukken, als *aan iemands lippen hangen, geheel gehoor zijn.* Men erkenne daarin niet den pedant, die zich gaarne lucht, alsof hem het klassieke letterlijk in den weg zit, maar den modetoon.

Hoe uitbundig ook, luiden niet de betuigingen van vriendschap in de epistels, die Timmerman Thyssen, gouverneur van Malakka, en Wolterbeek, schout-bij-nacht, wisselden, gelijk men kan lezen in mijne verhandelingen, die het *Koninklijk Instituut voor de T.-, L.- en V.-kunde van N.-I.* publiceerde. Nochtans, niettegenstaande men met elkander warm bevriend schijnt, heet het toch *mijnheer*, en, teekent zich Wolterbeek *Uwe Ootmoedige dienaar* [1]). Welk eene weldadige deftigheid: als de stijve kleeding, waarin we Van de Graaff afgebeeld zien! Dat behoorde destijds zoo. Geene affectatie; die het anders opvatte, zoo voor geaffecteerd worden gehouden.

Wij krijgen door deze Brieven soms ook een aardigen kijk op de karakters van bekende Indische grootheden, als op den zwaar-op-de-hand-zijnden vriend Van Sevenhoven. Hij heeft tot „stelregel" aangenomen, wordt door hem verklaard, dat hij zich het zelfvertrouwen moet geven, om alles hetgeen hem wordt opgedragen, ook te kunnen behandelen; zonder dat vertrouwen zoude hij zich „diep ongelukkig" achten; want waaraan zich anders te houden? U zal dit, zegt hij aan Van de Graaff, wellicht „verwaandheid of eene grove dwaling noemen"; breng er mij dan van terug, maar deelt u ook de meening, dat men zich niet aan de lucht kan vast houden, *sterk mij* dan! [2]) Toen hij dat schreef, was de resident „te vreden", wijl het hem „een zegen en hemelsche troost was", geldelijk vooruit te gaan; doch te voren, als resident van Cheribon, voelde hij zich zóó in zijne belangen gekrenkt, dat hij er den bijl bij neer zou willen leggen, zoo niet gevreesd werd „dat dit heilloos voor Cheribon zoude wezen"; maar hij smeekt toch tevens dat het Gouvernement er voor zorge „dat het mij van een ongelukkig ambtenaar niet een slecht en onbekwaam maakt, dien om nalatigheid zijne demissie moet worden gegeven" [3]). In denzelfden brief bedankt hij Van de Graaff voor de bewijzen van deelneming, hem gegeven bij het overlijden eens broeders. Om zulke bewijzen had hij bij openbare aankondiging *gevraagd*! Die broeder, commies te Cheribon, was voor zijne gezondheid naar het naastbijgelegen Palimanan gegaan en aldaar overleden. Tegenwoordig adverteert men dikwerf, en soms met eene minder vriendelijke redactie, van rouwbeklag verschoond te mogen

[1]) Zie bl. 66 *Malakka-Riouwverh.* dl. LI (1900).

[2]) B. bl. 276.

[3]) B. bl. 159—160.

blijven, althans van rouwbezoek, de heer VAN SEVENHOVEN noodigde daarentegen de menschen er toe uit bij de volgende breede advertentie in de *Bataviasche Courant* van 26 Mei 1821:

Op den 15 dezer is te Palimanan overleden, mijn goede broeder JACOBUS VAN SEVENHOVEN, in den ouderdom van 27 jaren, aan de gevolgen van een lang geduurd hebbende teering-ziekte; is het in het algemeen smartelijk van bloedverwanten te worden gescheiden, nog grooter is dat verlies in deze kolonie, alwaar wij zooverre van onze naaste betrekkingen verwijderd zijn, en het dus zoo zeldzaam en zoo gelukkig is, bloedverwanten te mogen bezitten: mijne vrienden zullen mijne smart beseffen, hunne brieven van deelneming zullen mij troosten en opwekken, en daarom zeer welkom zijn.

J. I. VAN SEVENHOVEN

Cheribon, 17 Mei 1821. *Resident.*

Op VAN DE GRAAFF en BOUSQUET volgt in de rij der Briefschrijvers G. F. MEYLAN, niet het minst wegens zijne correspondentie over de *Particuliere landerijen,* maar vooral, omdat wij daaruit den storm tegen de *Landverhuur* zien opkomen.

TOBIAS' en VAN SCHELLE's correspondentie is vooral belangrijk door hetgeen zij over de Makassaarsche aangelegenheden mededeelen, na het bezoek van den gouv.-gen. VAN DER CAPELLEN.

Generaal DE KOCK, waarmede VAN DE GRAAFF ook op goeden voet stond, gaf slechts korte briefjes.

W. DE VOGEL, eerlang onder het Cultuurstelsel een man van groote beteekenis, — althans voor zoover destijds ondergeschikten menschen van beteekenis konden zijn — was veel jonger en in lagere positie; maar hoe hoog hij VAN DE GRAAFF schatte, blijkt uit den gelukwensch, brief N° 61, bij diens benoeming tot raad van Indië.

Andere minder op den voorgrond tredende Briefschrijvers ga ik met stilzwijgen voorbij.

Ik nam uit de Brieven slechts op wat mij om de eene of andere reden lezenswaard voorkwam. Overbodig scheen het mij toe, telkens door tittels de aandacht er op te vestigen, dat ik wat wegliet; het wedergeven van den sacramenteelen aanhef en van het slot der Brieven kwam mij eveneens in den regel overbodig voor. Bij de keuze van den inhoud liet ik mij leiden, natuurlijk in de eerste plaats door het gewicht der zaken zelven, maar verder ook door het min of meer aantrekkelijke der wijze van mededeelen; òf doordien de Brieven de gedachte aan eigenaardige toestanden verlevendigen; òf doordien karakters van welbekende personen er beter door aan den dag treden; òf door het licht, dat zij werpen op sommige organisaties, bijvoorbeeld nagaande wat sommige ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur konden ter neder schrijven dan wel welke soort van menschen soms verlangden bij dat bestuur te worden geplaatst.

Rangschikking en bijelkandervoeging leverden eenige moeilijkheid. De uitgave van „Ambtsbrieven", zooals er ook een van A. R. Falck verscheen, is gemakkelijker, omdat, volgens een gebruikelijken regel bij 's lands administratiën, in een brief slechts één onderwerp wordt behandeld; doch in eene particuliere gedachtenwisseling springt men van den hak op den tak, roert de briefschrijver de meest heterogene onderwerpen aan. De eenvoudige chronologische orde wordt daardoor niet voldoende, wil men den lezer niet in een chaos van allerlei zaken voeren. De *Inhoudsopgave* van deel II doet zien, hoezeer ik uit dien hoofde alle zorg aan de kunstmatige rangschikking heb gewijd, zonder echter de tijdsorde uit het oog te verliezen.

De *noten*, die van mij zijn en dus niet van de hand der Briefschrijvers, zoomede het *Geschiedkundig overzicht* in deel I en de titels der hoofdstukken van deel II wijzen op het meer of minder belangrijke der behandelde zaken; een alphabetisch register zal het naslaan gemakkelijker maken. Voor de verwijzingen in de Brieven naar het opheldernd *Overzicht* moest ik dit laatste in § § verdeelen, daar het na de *Brieven* gedrukt werd.

Waar zooveel toegelieht en vermoed is, zal het ongetwijfeld wel voorkomen, dat de juistheid mijner mededeelingen hier en daar te wenschen overlaat; ikzelf merkte reeds een paar onnauwkeurigheden bij het afdrukken van dit vel op, gelijk o. a. blijkt uit § 45, naar aanleiding van brief N° 159 en noot 1 op bl. 127 der Brieven. Inzonderheid heeft de correcte spelling der namen veel last gegeven en deze zal zeker niet altijd zijn, zooals ze behoort; voor een deel ligt echter de schuld hiervan in de onbetrouwbare en niet altijd overeenkomende opgaven van de officieele *Bataviasche Couranten* en *Bataviasche Almanakken.*

Ten einde mij van lange aanhalingen bij verwijzingen naar werken in de noten te kunnen ontslaan, breng ik in herinnering, dat ik o. a. op de volgende publicatiën de aandaeht heb gevestigd:

1. Bijdragen tot de geschiedénis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den minister van staat Elout (1862): „Bijdr. E."
2. De Java-oorlog van 1825—30 door P. J. F. Louw. 1e deel 1894, 2e deel 1897: „Louw".
3. Jean Chrétien Baud geschetst door Mr. P. Mijer (1878): „Mijer's Baud".
4. Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java, bijeenverzameld door S. van Deventer: „V. D.'s Landelijk stelsel".
5. Handelingen en geschriften van het Indisch Genootschap: „Ind. Gen" of „I. G."
6. Cybele. Tijdschrift ter bevordering van Land- en Volkenkunde. 4e stuk (1826): „Cybele".
7. Mijne bijdragen in het tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indie:

a. Brieven van den gouverneur-generaal Van der Capellen over Dipanegara's opstand, zoomede eene wederlegging van den minister Elout, dl. XLVI (1896), bl. 535 vv.: „V. d. C.-E.-brieven".

b. Eene bijdrage tot E. B. Kielstra's opstellen over Sumatra's Westkust, dl. XLIV (1894), bl. 257 vv.: „S. W."

c. Fendall's en Raffles' opvattingen in het algemeen omtrent het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814, dl. XLVII (1897) bl. 314 vv.: „Opvattingen".

d. Dipanegara, eene geschiedkundige Hamlettype, dl. XLVI (1896) bl. 297 vv.: „Dipanegara".

e. De economische oorzaken van den Java-oorlog van 1825—30, dl. XLVII (1897) bl. 1 vv.: „Oorzaken".

f. Palembang en Banka 1816—1820, dl. LI (1900) bl. 331 vv.: „Palembang".

g. De Singapoorsche Papieroorlog, dl. XLIX (1898) bl. 389 vv.: „Papieroorlog".

h. Raffles' bezetting van de Lampongs in 1818, dl. L (1899), bl. 11 „Lampong".

i. De Commissies van den Schout-bij-Nacht C. J. Wolterbeek naar Malakka en Riouw, dl. LI (1900) bl. 1 vv.: „Malakka-Riouw".

j. Het afbreken van onze betrekkingen met Bandjermasin onder Daendels en de herstelling van ons gezag aldaar op den 1^{en} Januari 1817: dl. XLIX (1898) bl. 1 vv.: „Borneo". —

8. De Eloutverzameling in 's Rijksarchief te 's Gravenhage: „Eloutverz." of „E. V."

9. Hetzelfde archief werd in 1899 eigenaar van eene particuliere „Correspondentie van Zijne Excellentie den L^{t}. Gouverneur H. M. De Kock met I. F. W. van Nes, resident aan het hof van Djocjokarta 1828—1830".

   Al de door mij aangehaalde brieven aan Van Nes werden uit deze verzameling getrokken.

10. Het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden sedert 1811 door M. L. van Deventer (1891): „V. D."

11. Het herstel van het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden in de jaren 1816 tot 1819 door Mr. I. H. J. Hoek (1862): „Hoek".

12. Brieven van A. R. Falck 1795—1843 (1861): „Br. F."

13. Het Tijdschrift voor Ned. Indië: „T. v. N. I."

14. E. de Waal: Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal: „De Waal".

15. Mijn „Handboek tot de kennis van 's Lands zoutmiddel in Nederlandsch-Indië" (1894): „Zoutwerk".

16. Mijne verhandeling over „De Nederlandsche standpenning van 1817" in het T. v. N. I. van 1897: „Muntrede".

17. Het rapport van Mr. H. J. van de Graaff dd. 23 Maart 1822, over het schadelijke der landverhuur in de Vorstenlanden, door mij van aanteeke-

ningen voorzien en gepubliceerd op bl. 143 vv. der December-aflevering 1890 dl. 51 van het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indiê: „Rap. Landv."

18. Jhr. Mr. H. van Alphen: Onze kennis van Indië in *De Gids* van 1867, 1e deel, bl. 482: „Van Alphen".
19. J. J. Backer Dirks: De Nederlandsche Zeemacht in hare verschillende tijdperken geschetst, dl. II (1891): „De Nederlandsche Zeemacht".
20. *Memorie van Toelichting* op een door het lid der Commissie, ingesteld bij 's Gouvernements besluit dd. 24 Juli 1890 N° 5, J. Faes, aan de Commissie ingediend concept-reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tji-manoek, ter vervanging van dat, gearresteerd bij Staatsblad 1836 N° 19: „Faes' *Toelichting*".

    Ze is in het Tijdschrift der *Ned. Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw*, dl. XILX (1894), bl. 129, opgenomen. De Memorie werd ook als een officieel stuk gedrukt, en eindelijk evenzeer gepubliceerd in 1897 in een zelfstandig werk, getiteld: „Ontwerp Nieuw Reglement op de Particuliere Landerijen bewesten de Tji-manoek met Memorie van Toelichting". Het lijvige boekdeel houdt slechts de ontwerp-artikelen 1—5 in; ik las er tot dusver nog geen vervolg op. *Ik zal de bladzijden van dit werk aanhalen.*
21. J. Faes: Geschiedenis der Tjikandi-landen (1895): „Faes' Tjikandi-landen".
22. Mijne Bijdragen tot de wordingsgeschiedenis van het Reglement op de Particuliere Landerijen (1889): „Wordingsgeschiedenis". [1])
23. Mijn „Reglement op de Particuliere Landerijen bewesten de Tji-manoek" (1890): Regl. P. L.
24. C. S. W. van Hogendorp: Coup d'oeil sur l'île de Java et les autres possessions Néerlandaises dans l'archipel des Indes (1830). — Ofschoon ik dit werk aanhaal met de woorden *Coup d'oeil,* heb ik voor de verwijzing der bladzijden gebruikt de in 1833 uitgekomen vertaling: Beschouwing der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, door Joh. Olivier, die het boek met vele aanteekeningen heeft voorzien.
25. Faes' Landverkoop onder Daendels, speciaal de Tweede Landverkoop (in 1809) op bl. 320 van het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw v. Ned.-Indië, dl. LI (1895): „D's Landverkoop".
26. A. J. A. Gerlach: Fastes Militaires (1859): „Gerlach".
27. P. B. van Staden ten Brink: Zuid-Celebes. Bijdragen tot de krijgsgeschiedenis en militaire geographie van de Zuidelijke landtong van het eiland Celebes. Ten dienste van officieren der Land- en Zeemagt (1883). Voor

[1]) In noot 4 B. bl. 80 staat „*beneden*" in plaats van *bewesten* de Tji-Manoek.

het doel uitnemend geschikt, al is het werk niet aangenaam te lezen: „Staden ten Brink".

28. J. C. van Ryneveld: Veldtocht der Nederlanders op het eiland Celebes, in de jaren 1824 en 1825 (1840): „Ryneveld".
29. Het journaal van den baron Van der Capellen op zijne reis door de Molukken in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, bl. 281 en 357 van den 17^{en} jaargang (1855), IIe deel: „V. d. C.-Journaal".
30. P. J. Veth: Borneo's Westerafdeeling IIe deel (1857): „Veth".
31. De verwijzingen naar deel II van dit werk, dus naar de verzameling *Brieven*: „B".

Ten slotte mag ik niet nalaten in de eerste plaats warmen dank toe te brengen aan mijn vriend Nieuwenhuyzen, die met zooveel belangstelling deze uitgave volgde en mij dikwerf met zijne uitgebreide kennis en met groote welwillendheid ten dienste stond.

Dan nog meen ik hier waardeerend te moeten gedenken den altijd tot vriendelijke tegemoetkoming bereid gevonden directeur der Koninklijke Bibliotheek Dr. W. G. C. Bijvanck, die mij onderscheidene inlichtingen wist te geven.

Eindelijk houd ik mij overtuigd de tolk te zijn van hen, die in onze Indische geschiedenis iets meer zien, dan eene weinig aantrekkelijke *amorphe massa*, gelijk me eens van geleerde zijde werd toegevoegd, wanneer hier erkentelijk hulde wordt gebracht aan Van de Graaff's waardigen kleinzoon en naamgenoot, die mij de Brievenverzameling ter beschikking gaf en aldus voor de kennis van het tijdvak der regeering van baron Van der Capellen eene hoog te waardeeren bijdrage deed leveren.

's Gravenhage, Juni 1901. P. H. van der Kemp.

GESCHIEDKUNDIG OVERZICHT

TER

TOELICHTING VAN DE BRIEVEN.

---

§ 1. Uit het geslacht van Evert, *Heer van Hoogwoude en Aartswoude,* bastaardzoon van graaf Willem VI van Holland, werden in de eerste helft der 18e eeuw geboren de gebroeders Cornelis Jacob en Willem Jacob van de Graaff.

Beiden vervulden belangrijke betrekkingen in dienst der Oost-Indische Compagnie: de eene aan de Kaap de Goede Hoop, de andere in Indië; en beiden, in ongenade gevallen, werden door het gezag verplicht tegen hun wil naar Nederland terug te gaan.

Sinds kwamen nog meer Van de Graaff's uit, die het, den een na den ander, zóó onvoorspoedig ging, dat onze Briefschrijver onder den indruk er van uitriep: „Het is waarlijk, alsof het ongeluk niet moede wordt, om allen, die mijn naam dragen, onmêedoogend te vervolgen" [1]). Aldus medio 1824, bijna op het hoogste punt van eene buitengewoon voorspoedige loopbaan, om reeds twee jaar later, evenals oom en vader, in ongenade naar Nederland te worden opgeroepen, en, nog ongelukkiger dan zij, jammerlijk te verdrinken!

Cornelis Jacob was „luitenant-kolonel-ingenieur ten dienste van den staat en controleur-generaal van de Hollandsche fortificatiën", toen deze in 1784 naar de Kaap als gouverneur vertrok en er het volgende jaar het bestuur aanvaardde. Tot zijne groote verdiensten heeft behoord, dat hij er krachtig optrad; de vijanden, die hij er echter door maakte, werden hem te machtig. Als Oranje-gezind stond hij bovendien bij de Patriottenpartij niet in aanzien; de twisten met de stadhouderlijke factie namen in die jaren toe; ten spijt van prins Willem V zag de Gouverneur zich in 1790 teruggeroepen. De Vorst bleef hem echter genegen; in 1794 werd hij bevorderd tot „Directeur van 's Lands fortificatiën in het Departement van de Waal tot aan de Zuiderzee" en tot generaal-majoor. De omwenteling van het volgende jaar bezorgde hem zijn ontslag; hij vertrok naar Duitschland, en overleed er in 1812. [2])

---

[1]) B. bl. 216.

[2]) Zie over hem o. a. G. Lauts' „*Geschiedenis van de Kaap de Goede Hoop 1652—1806*" (1854) bl. 88 v.v. en zijne „*Geschiedenis van de vestiging, uitbreiding, bloei en verval van de magt der Nederlanders in Indië*", dl. IV (1859), bl. 165—168.

Willem Jacob, geboren in 1736, eerst, als zijn broeder, genie-officier, was gouverneur van Ceylon en raad van Indië, toen in December 1791 eene *commissie-generaal* uit Nederland naar Indië gezonden werd, om hervormingen in te voeren. De leden waren de heeren Nederburgh, „glorieuser gedachtenisse" schreef later Engelhard [1]) — wat daaronder al niet het nageslacht van den pruikentijd bracht! — en Frijkenius; te Batavia gekomen, moesten zij aan zich toevoegen den gouverneur-generaal Alting en den directeur-generaal Van Stockum, zeker om den ijver voor hervormingen te temperen [2])! Het lot trachtte daarin nog ten goede te grijpen door, terwijl de Hollandsche heeren zich aan de Kaap en in Vóór-Indië ophielden, directeur Van Stockum van dit aardsch bestaan weg te nemen; want zijn volgens de voorschriften aangewezen opvolger als directeur-generaal was de oudste ordinair raad van Indië, Willem Jacob van de Graaff, een man van meer vrijzinnige richting en onafhankelijker opvattingen. In afwachting zijner komst van Ceylon, werd 's Landvoogds eigen schoonzoon Johannes Siberg de plaats van directeur-generaal ingeruimd, zijnde deze de oudste raad te *Batavia*. De schoonzoon, die waarlijk ook nog gouverneur-generaal zou worden en zich door zijn zwak bestuur befaamd maken, was het met schoonvader geheel eens; en wijl de beide andere leden der Commissie de grootst mogelijke onaangenaamheden kregen, viel het den Indischen heeren niet moeielijk de werkkracht van allen te verlammen. 't Is waar, mijnheer Siberg's optreden als directeur-generaal heette slechts tijdelijk, en zijn zittingnemen in de Commissie-Generaal was ook tijdelijk; maar toen Willem Jacob in November 1794 te Batavia verscheen om in des schoonzoons plaats te komen, wilde men die niet inruimen, ja, werd hem vijf weken later, wel te verstaan den 8en Februari 1794, door de Regeering gelast om met de eerste de beste gelegenheid naar Nederland te vertrekken! De beschuldiging luidde, dat hij onbezonnen genoeg was geweest om bij zijne komst te Batavia te eischen, van dadelijk gesteld te worden in de uitoefening van zijn post, dien de heer Siberg nu eenmaal bekleedde! Verder, dat hij mede te luide had geschetterd over de opzettelijke verwaarloozing van de verdedigingsmiddelen; dat hij met zijne luidruchtigheid het wettig gezag ondermijnde; dat hij eindelijk de eerste en voornaamste oorzaak was van de ergerlijke twisten, die Batavia destijds beroerden [3]).

Willem Jacob's zoon, onze correspondent, in 1816 mede te Batavia gekomen, zal zich de deugnieten, die zijn vader zooveel ergernis hadden gegeven, meermalen herinneren; want in Nederburgh's vroeger woonhuis vindt hij zijn eerste logement; op het voormalige buitenverblijf van wijlen

[1]) In eene in § 46 sub *a* te vermelden nota dd. 20 Augustus 1822. — Zie over Nederburgh o. a. nog de levensschets in het *Ind. Gen.* 1e jaarg. (1855) bl. 323.

[2]) Zie breeder over hetgeen verder wordt medegedeeld de op de vorige bladzijde noot 2 aangehaalde *„Geschiedenis . . . . der Nederlanders in Indië"* bl. 123—125, 169—181 en 281—309.

[3]) Zie bl. 299 v.v. der in de vorige noot vermelde *Geschiedenis*.

Alting gaat hij wonen en aan Siberg zal hij een bezoek brengen [1]); maar zijne brieven zwijgen over dit verledene, zich er toe bepalende, om als ook de heer Siberg naar de eeuwigheid wordt geroepen, den oudgast een goede reis toe te wenschen [2]).

Willem Jacob had tot gade Christine Elisabeth van Angelbeek, ook § 2.
eene familie, wier leden belangrijke koloniale betrekkingen vervulden [3]). Uit dit huwelijk werden o. a. geboren drie zonen, „die allen", beweert de heer Van der Aa, „bij de teruggave van Java in 1816, aldaar geplaatst werden, en het genoegen hadden, te ondervinden, dat hunne verdiensten te Batavia beter op prijs gesteld werden, dan zulks met hunnen vader geschied was" [4]). — Nu, dat was er naar, zou onze niet zoo gemakkelijk tevreden gestelde correspondent gezegd hebben.

De jongelui heetten Sebastiaan, Hendrik Jan en Frederik Jacob. De deugd in het midden; zoo verdiende het de meest begaafde hunner, de op deugdzaamheid zich beroemende Briefschrijver. Alle drie studeerden in de rechten en alle drie togen naar rijk Oost-Inje. De oudste was secretaris van den raadpensionaris Schimmelpenninck geweest en kwam eerst in 1819 uit [5]). De jongste, Frederik of Frits, misdeed iets in Holland, waarom de Nederlandsche regeering hem niet als ambtenaar naar Indië wilde zenden. Te Batavia, in 1816 op eigen gelegenheid gekomen, kreeg hij, maar met moeite en dank Hendrik's tusschenkomst, toch den voet op den ambtelijken ladder, van waar hij, onder den toenemenden invloed van den broeder, zoetjes aan naar boven kwam, tot de dood hem als resident van Banjoewangie in 1826 wegnam [6]).

Hendrik of Henri werd in 1782 op Ceylon geboren [7]). Op jeugdigen leeftijd, toen zijn vader nog op *Malabar* was, zond deze hem naar Europa, waar aan de universiteiten te Groningen, Berlijn en Utrecht gestudeerd werd. Hij vestigde zich vervolgens te *Alkmaar* en nam aan het stadsleven ijverig deel; ook in Indië volgde hij met belangstelling de gebeurtenissen van de plaats zijner vroegere inwoning [8]).

Gehuwd met mejuffrouw Agatha de Dieu, werd hij de zwager van eene

---

[1]) B. bl. 7, 8 en 16.

[2]) B. bl. 16—17.

[3]) Zie o. a. *Ind. Gen.* 2e jaarg. (1855), bl. 257—267.

[4]) *Biographisch Woordenboek*; zie dl. VI bl. 336—339 de bijzonderheden.

[5]) Den 9en Mei 1819 met de *Henrietta Elisabeth*, kapt. H. C. Christiaans; den 23en Deeember t. v. van Amsterdam vertrokken. Zie *Bataviasche Courant* van 15 Mei 1819. Hij werd reeds dd. 3 Juni d. a. v. benoemd tot lid van het Hooggereehtshof te Batavia. Zie de *Courant* van 5 Juni 1819. Verg. B. bl. 114 noot [1].

[6]) B. bl. 85, 114, 192. Zie verder de noot 2 op B. bl. 299.

[7]) Als geboortedag gaf de eigenaar der Verzameling mij op 6 Januari; in brief N° 50 (bl. 80) wordt gezegd, dat hij 7 September jarig was.

[8]) B. bl. 98, 99, 213.

andere notabele Alkmaarsche familie, namelijk van Mr. G. C. Fontein Verschuir, wiens echtgenoot eene zuster van de zijne was. Deze heer behoorde tot de aanzienlijken van den lande. Aan het burgemeesterschap van Alkmaar paarde hij het lidmaatschap der Eerste Kamer, zoomede „uitgestrekte relatiën aan het Hof en met de groote heeren" [1]); eerlang verhief de Koning hem in den adelstand [2]). Met Elout, Falck, Du Bus, G. K. van Hogendorp, Janssens ging hij om als goede bekenden, en veel wat hij van hen hoorde, deelde hij zijn zwager in Indië mede. „Men kan zich in Europa geen denkbeeld vormen", schreef Van de Graaff zijn aanverwant, „van het genoegen, hetwelk elke brief, van daar geschreven, hoe kort ook, iemand hier te lande, verschaft. Indien gij dat wist en hiervan overtuigd waart, waarde Broeder! zoudt gij zeker geene gelegenheid laten voorbijgaan, zonder mij te schrijven" [3]). Ging de gelegenheid nogal eens voorbij, de trouwe Alkmaarsche zwager liet niet na, om, toen men in Nederland over het Indisch beleid ontevreden werd, Van de Graaff voor naderende stormen te waarschuwen [4]). Deze wenken hadden echter nooit een ander gevolg, dan de mededeeling, dat wat gedaan werd, was wèl gedaan. *De tijd zou alles ophelderen* [5]).

§ 3. De beide families leefden stil in het rustige provinciestadje onder Fransche heerschappij, toen het uur der bevrijding sloeg, en Nederland niet slechts zijne zelfstandigheid terugkreeg, doch ook de zekerheid erlangde, dat de herstelling van het koloniaal bezit zou volgen. Aanstonds stelde Van de Graaff zich beschikbaar, om aan de andere zijde der Linie het geluk te gaan zoeken. Zijn Alkmaarsche vriend J. T. Fabius schreef er over den heer A. R. Falck, de rechterhand van den Souvereinen Vorst. Den 18en Juni 1814 antwoordde deze uit *'s-Gravenhage* aan Fabius: „Als iemand, wiens hart steeds over de koloniën hangt, zie ik met genoegen, dat zich zulke lieden als een V. d. Graaff daartoe aanbieden. Hij behoeft nog niet hier te verschijnen. De volheid der tijden is voor dat vak nog niet gekomen" [6]).

Met dezen lof, die overigens ons terstond doet zien, hoe hoog Van de Graaff aangeschreven stond, moest hij het voorloopig doen. Het tractaat, dat ons de koloniën teruggaf, werd weliswaar spoedig daarna gesloten, maar de terugkomst van Napoleon verstoorde voorloopig de illusiën en dwong tot geduld uitoefenen. Een nog pijnlijke tijd verliep daardoor, want Van de Graaff, zoowel als broeder Frits, die mede zich naar Oost-Inje opmaakte, zat in geldelijke moeilijkheden, waarvan de wegneming met verlangen naar Insulinde deed uitzien.

---

[1]) B. bl. 281.
[2]) B. bl. 208.
[3]) B. bl. 217.
[4]) Zie o. a. bl. 214, 225.
[5]) B. bl. 281.
[6]) Falck's *Brieven* bl. 205 N° 103.

Daar opent zich de eerste groote gelegenheid om in 's lands dienst naar § 4 [1]).
den Oost te zeilen: ze is het in 1807 gebouwde oorlogsschip de *Nassau*, hetwelk ingevolge art. 15 van het Parijssche tractaat van 30 Mei 1814, aan Nederland werd toegewezen [2]). In Maart 1816 vertrokken met dezen bodem niet minder dan 300 passagiers, mannen, vrouwen, kinderen [3]). Onder hen behoorde Mr. Isaäc Bousquet, wiens brieven zulk eene belangrijke plaats hier innemen. Hij was geboren te Amsterdam den 11^{en} Juli 1776, alzoo reeds bij de 40 toen de Indische loopbaan werd aangevangen. Zijne gade had hij gevonden in Silezië den 12^{en} April 1798; hij huwde er met Jeanne Françoise Marianne Monod de Froideville, die in Waadland werd geboren, dus eene Zwitsersche was. Niettemin diende haar vader, Seigneur De Froideville, als *Hauptmann* bij de cavalerie van den keurvorst van Saksen. Zoo waren de Bousquet's van huis uit, cosmopolitisch genoeg.

Van de Graaff had voor de Indische reis eene wijzere partij gekozen, door den 24^{en} van dezelfde maand na te komen op een koopvaardijschip, de *Cornelia*, onder kapitein Sipkes, waar men rustiger was geborgen.

Een gevoel van verlichting zullen de uitgaanden gehad hebben, toen ze, vrij van den dagelijkschen druk der zorgen, in het klein bestek aan boord ontwaakten. Een ieder, die Indië verlaat en daar in eene min of meer drukke betrekking is geweest, kent het oneindig genot, wanneer de ochtendstond hem geene papieren meer aanvoert; wanneer hij zich ter ruste kan leggen, zonder te denken aan hetgeen de dag van morgen zal brengen; maar ook velen van die uit Holland komenden van 1816 en latere jaren vonden reden van erkentelijkheid, dat ze dáár het stof van de voeten konden schudden. Immers, het zal destijds wel bij hooge uitzondering zijn geweest, dat menschen van leeftijd en met gezinnen zich naar de koloniën waagden voor het genoegen van op ruimer schaal te kunnen werkzaam zijn; wat hen derwaarts dreef, was in den regel min of meer dringende geldelijke eischen. Zeker is, dat de Van de Graaff's er onder leden; onze correspondent niet het minst. In latere jaren kon hij er nog met bitterheid aan denken, hoe hij te Alkmaar ongelukkig was geworden; hoe men van zijn ongeluk misbruik had gemaakt; hoe de laatste dagen van zijn verblijf in Holland vervuld waren geweest met zóóveel bekommering, dat hij er liever niet meer aan wilde denken [4]).

Aan boord der *Cornelia* bevonden zich slechts weinige passagiers; nochtans § 5.
bleek het schip zóó klein, dat de kinderen, bij gemis aan plaats, niet aan de gemeenschappelijke tafel konden zitten, doch in de hut moesten eten [5]).

---

[1]) In noot 1 B. bl. 216 wordt verwezen naar § 4; dat is daar eene drukfout; moet zijn § 44.
[2]) *Opvattingen* bl. 349—350; ov. 9—10.
[3]) *Nederlandsche Zeemacht* dl. II bl. 476.
[4]) B. bl. 84, 85, 99.
[5]) B. bl. 4.

Den 13^en^ April haalde men de *Nassau* in; den 8^en^ Augustus wierp de *Cornelia* het anker op de reede van Batavia. Den 4^en^ September kwam eindelijk het oorlogsschip aansukkelen en daar den 31^en^ Augustus een Willem van de Graaff het levenslicht aanschouwd had, bestond er voor de familie alle reden van dankbaarheid, dat op het fregat van Zijne Majesteit niet de keuze voor den overtocht was gevallen [1]).

Het geslacht verdwijnt zoo allengs, dat nog herinneringen heeft van zeereizen om de Kaap naar Oost-Indië. De lange duur, waarin men niets van de achtergelatenen of de wachtenden hoorde, en de eigenaardige bezwaren, aan den overtocht verbonden, maakten die reizen altijd tot eene zaak van beteekenis; doch vooral in de eerste jaren van het herstel onzer onafhankelijkheid waren ze wezenlijk vol gevaar. De schippers schenen het reizen naar de kolonie te hebben verleerd; de schepen waren dikwerf slecht gebouwd, oud, niet meer zeewaardig. De behagelijkheid aan boord, de voeding, de dranken — niet te vergeten het water — lieten veel te wenschen over. Op de *Cornelia* zien we den voorraad suiker en stroop midden onder weg reeds verteerd [2]). Aan thermometers deed men niet; erger, sextanten miste men er, zoodat soms geheel uit den koers werd geweken [3]): was het wonder, dat men dikwerf van schipbreuken hoorde? Zelfs waren destijds niet eens al onze oorlogsschepen van tijdmeters voorzien, en dan hoogstens nog slechts van één [4]). Ook liep men gevaar van afgeloopen te worden door bandieten; in den omtrek van straat *Gibraltar* moest men zich wapenen tegen de Algerijnen; in straat *Soenda* tegen de Maleische zeeschuimers [5]).

Zoowel over de reis als over zijne eerste indrukken te Batavia, laat Van de Graaff zich op lezenswaardige wijze uit [6]). De stad zelve noemt hij eene ruïne [7]), een woord, dat ook J. Olivier in zijne „Aanteekeningen op eene reize door Oost-Indië", uit die dagen, gebruikt. „De menigte der ledigstaande geslotene huizen", leest men er nog, „bevatten noodwendig eene soort van mephitische lucht, die, gepaard met de natuurlijke miasmata van den Bataviaschen grond, en de uitwasemingen der stilstaande grachten, het verblijf in de stad, op den langen duur, voor den Europeaan doodelijk maken" [8]).

---

[1]) B. bl. 9. — Deze zoon overleed reeds in 1823; verg. B. bl. 114, 207, 212.

[2]) B. bl. 3.

[3]) B. bl. 1, 3.

[4]) Schout-bij-nacht H. Dyserinck in het Haagsche dagblad *Het Vaderland* van 29 en 30 Juli 1900 over de „*Geschiedkundige tentoonstelling van het Nederlandsche Zeewezen*", speciaal „Van de moeilijkheid in het vinden van de lengte op zee".

[5]) B. bl. 1 en 6.

[6]) B. N°s 1 en 2.

[7]) B. bl. 7.

[8]) *Cybele*, bl. 5. De Schrijver herinnert er hier aan, dat in vroeger tijden, eer men nog zoovele dwarsgrachten had gegraven, en dientengevolge er meer doorspoeling van de rivier bestond, de stad niet zoo ongezond was.

§ 6. Van de ellende en de bekrompenheid aan boord, eindelijk weer op vasten bodem gekomen; genietende van eene door het heerlijke groen schijnende zon; open oog voor al het nieuwe, dat zich aan de zoovele maanden gebannenen opdeed; vervuld met de illusiën, die een nieuwe werkkring in den regel wekt: aldus brengen de *Nassau's* en de *Cornelia's* hare passagiers aan wal .... En toch, voor hoevelen niet, begonnen nu eerst recht teleurstelling en zorg!

Er is inderdaad destijds heel wat kommer doorgestaan. Deze menschen, met gebroken fortuinen, met min gelukkige verledens, met ondermijnde gestellen, met min of meer groote gezinnen, met betrekkelijk hooge leeftijden als 'n Van Panhuys: „tusschen de 40 en 50 jaren"; 'n Bousquet: „op mijn ouden dag"; 'n Van de Graaff: „met een been in het graf" [1]); zoodat er waren, die al beroerten kregen, vóór ze nog voet aan land hadden gezet [2]); dan zonder geld in een zeer duur land, waar zij zich niet wisten te behelpen: zij werden dikwerf door gebrek tot wanhoop gebracht.

Zij, die zich gehaast hadden, om er maar bij te zijn, zagen zich reeds daardoor teleurgesteld, dat, ofschoon de Commissie-Generaal, Elout, Van der Capellen en Buijskes, in April-Mei 1816 te Batavia was aangekomen, eerst den 19^en^ Augustus de overgave van *Java* (en verder van *Makasser*) plaats vond. Vóór dien tijd kon er dus van plaatsingen in het geheel geene quaestie zijn. En daarna sleepte het nog met de Buitenbezittingen, waarvoor toch ook een gedeelte der uitgekomenen bestemd was. Bovendien, wat had men aan die totoks, die men wegens leeftijd en verleden, niet in de aanvangsrangen kon plaatsen, en wien men, door hunne volslagen onbekendheid met de toestanden en talen, evenmin eene zelfstandige betrekking in de binnenlanden goedschiks kon toevertrouwen [3])? Weldra zal een gewezen medepassagier van Van de Graaff, tengevolge van gemis aan beleid, met zijn gezin vallen onder de wraakoefening eener verbitterde bevolking [4]).

De uitgezondenen moesten derhalve veel langer dan ze gedacht hadden, op wachtgeld loopen. Men had 1^e^, 2^e^, 3^e^, 4^e^, 5^e^ A- en 5^e^ B-klassen van ter beschikking gestelde ambtenaren, die van f 200, 150, 100, 75, 50 en 40 maandelijksch non-activiteitstractement in aanmerking kwamen; het was voor velen, vooral indien ze gezinnen hadden, om van honger te sterven. De Regeering trachtte zoo goed mogelijk nog aan woningen te helpen [5]) en deed haar best om ieder het zijne te geven. De tractementen mochten ook wellicht onder normale omstandigheden niet volstrekt onvoldoende heeten, maar

---

[1]) B. bl. 81, 93, 101.
[2]) B. bl. 11.
[3]) B. bl. 14.
[4]) B. bl. 15.
[5]) B. bl. 9.

ouderen van dagen, met vrouwen, en kinderen, en schulden, hadden er niet genoeg aan, te minder, daar dan toch niet een ieder tot de hooger bezoldigde betrekkingen dadelijk kon geroepen worden. Om de geldzorgen eenigszins te verminderen, zag men de gezinnen bij elkander wonen [1]) en dat was nu rijk Oost-Inje! Zonder de hulp van medelijdende menschen, lezen we, zouden de minder bevoorrechten zijn *verhongerd;* anderen bezweken van hartzeer, in de bitterste armoede [2]).

§ 7. Was men echter in staat, het slechts een korten tijd aan te zien en niet volmaakt idioot, dan zou zoo allengs voor een ieder wel alles terecht komen. Groot inderdaad behoefde het talent niet te wezen, of men werd al spoedig tot eene min of meer goed betaalde betrekking geroepen. Zoo ook een zoon van Dirk van Hogendorp, die in 1817 uitkwam en reeds in 1818 tot lid der Rekenkamer werd benoemd; een bewijs, meent zeker schrijver, „van de lichtvaardige manier, waarop men destijds met benoemingen in de koloniën handelde en van het schromelijk nepotisme dier dagen [3]). Nepotisme kàn het geweest zijn, maar 't is niet bewezen en de Schrijver van het hiervoren op bl. 9 sub 24 vermelde *Coup d'oeil* behoorde geenszins tot de minsten der broeders. Overigens is er bijna geen denkbeeld te vormen van het gebrek aan eenigszins ontwikkelde menschen, waarmede de Regeering dier dagen te worstelen had; reeds de middelmatigheid was zeker van een goeden post, zoo er overigens op haar niets te zeggen viel; — en zelfs ook dan! Daarbij kwam, dat eerst de departementschef Goldberg en daarna de minister Falck maar voortgingen om het uitschot der natie, menschen, die voor niets bruikbaar waren, zoowel op burgerlijk als op militair gebied, over Indië uit te storten; de dronkaards ginds zetten natuurlijk hun drinkbakje aan den anderen kant der Linie niet ter zijde. Het is geenszins uitsluitend Van der Capellen, noch Van de Graaff, die, in bitterheid over zulk een schandaal, zich nog jaren daarna hooren laat [4]), doch de klachten er over beginnen reeds van stonde aan door 'n Elout. Den 4^{en} Juli 1817 schreef deze namelijk particulier aan Goldberg, naar aanleiding van de quaestiën met Engelhard en Middelkoop in de Molukken, zoomede met den resident Heynis [5]), *dat het zoo moeielijk was den ouden zuurdeesem er uit te krijgen.* „Maar nu moet ik er bijvoegen", liet hij daarop volgen, „dat dit onmogelijk zal zijn, indien men voortgaat met menschen uit het vaderland te zenden, zoo als er vele gezonden zijn. Enkelen zijn bruikbaar, en zouden door anderen, die ik niet noem, lijden. Ik reken onder de goeden bijzonderlijk den heer Van de Graaff, lid van den Raad van

---

[1]) B. bl. 21.
[2]) B. bl. 11.
[3]) S. Kalff op bl. 16 van het tijdschrift *Nederland*, jaargang 1900 N° 1.
[4]) B. bl. 11, 85, 95, 107, 172, 264.
[5]) B. bl. 19, 32, 37.

Financiën. Maar, wat doen wij met menschen, die aan den drank zijn, daarbij verwaandheid aan onbeschaamdheid paren, hoezeer zij op geene verdiensten roem kunnen dragen!" [1])

Na de op bl. 14 aangehaalde getuigenis van Falck, zien wij dus hier weer Van de Graaff met onderscheiding genoemd; hij is dan ook reeds in eene aanzienlijke betrekking geplaatst. Ongelukkig blijkt deze op geldelijk gebied, moeielijk te helpen geweest te zijn. Niettegenstaande eene schitterende loopbaan van ternauwernood tien jaren, zal hij dien ganschen tijd min of meer met financieele zorgen worstelen. Eigenaardig beeld, rees me in de gedachte, van de lijdensgeschiedenis der schatkist van eene regeering, waarop hij zoo'n grooten invloed heeft uitgeoefend! Zij, die van het Indische leven en zijne kosten op de hoogte zijn, kunnen de moeielijkheden, die de heer Van de Graaff zou ondervinden, als het ware zien aankomen, zoodra voet aan wal is gezet.

„Op de hartelijkste wijze" werd de familie welkom geheeten door eene oude vrijgelatene, die slavin bij de ouders van Van de Graaff was geweest en nu in goede doen verkeerde: — eene mededeeling, die een blik werpt op den betrekkelijk goedmoedigen staat der slavernij in Oost-Indië. De baboe kreeg de organisatie van het nieuwe huishouden in handen, en weldra was de wachtgelder compleet ingericht. Bleek het Van de Graaff bij zijn afscheid van Holland, dat hij veel meer schulden had, dan hijzelf wel wist, nu richtte men zich in met een uit Holland medegenomen gouverneur, twee slavinnen, twee koks, drie huisjongens, een koetsier, drie staljongens, acht paarden en een paar logés! [2]) Of die goeje baboe ook verstand van huishouden had. Batavia was destijds zeker niet goedkooper dan tegenwoordig; men kan het zich dus levendig voorstellen, dat, al kreeg ook de wachtgelder spoedig f 750 's maands als raad van Financiën [3]), Van de Graaff de tractementen veel te laag oordeelde [4]), de zorgen in Holland, aan de andere zijde der Linie slechts werden voortgezet, en de daaruit voortvloeiende „rampen", den gouverneur deden verdwijnen en het gansche huishouden opbreken, om door inwoning bij anderen het wat zuiniger te kunnen aanleggen. [5])

§ 8. Ofschoon C. C. G. G. bij hunne aankomst op Java nog geene vaste gedachten zeiden te hebben over den aard van het inlandsche belastingwezen en al hetgeen daarmede verband hield, waren zij aanstonds van oordeel, dat de oude Compagnie's denkbeelden van een gemonopoliseerden Staatshandel, als grondslag van de gansche politiek, niet meer deugden. Zij gaven

[1]) *V. D.* bl. 185, 186.

[2]) B. bl. 8—9 en noot 3 bl. 258.

[3]) Zie B. bl. 28. Dit schijnt toenmaals het tractement van een raad van Financiën geweest te zijn, doch reeds bij besluit dd. 15 Januari 1819 werd het opgevoerd tot f 1200; zie *Louw* dl. II bl. 670 noot 1.

[4]) B. bl. 21.

[5]) B. bl. 85.

daaraan uiting door de *departementale organisatie*, die met de overneming van Java, gewettigd werd. In overeenstemming toch met het beginsel van monopolie-handel, dat onder de Compagnie aan schier alle belangrijke regeeringsmaatregelen ten grondslag strekte, werd de landvoogd destijds in het algemeen bestuur bijgestaan door een „directeur-generaal van den handel" en „opperkooplieden". Onder Daendels waren deze autoriteiten vervangen door een „administrateur van den handel" en vier „administrateurs". Met het Britsche tusschenbestuur kreeg eerst de departementale organisatie het karakter, dat de bestuursdaden, onmiddellijk of middellijk, zich oplossen in de *financiën*, door de schepping namelijk van een „accountant general" en twee „subaccountants"; — een karakter, dat men een kwart eeuw zou behouden, en dat door C. C. G. G. in de eerste plaats gehandhaafd werd.

Het door den Koning in 1815 vastgesteld en hun medegegeven Regeerings-Reglement bevatte namelijk in de artt. 31 en 32 bepalingen over de instelling van een „Raad van Financiën", die bestaan zou uit een president en vier raden. Ofschoon aan dat staatsstuk geene wettelijke kracht werd verleend, nam de nieuwe Regeering toch deze instelling over, welke, reeds drie dagen vóór de inbezitneming van Java, d. w. z. bij besluit van 16 Augustus 1816, in het leven werd geroepen. Het college was geheel uit oud-Indische ambtenaren samengesteld, op één na, en dat was Van de Graaff [1]). Daar er gedurende de Commissie-Generaal geen Raad van Indië bestond, had alzoo onze correspondent dadelijk het hoogste lot uit de Staatsloterij getrokken. De omstandigheden, waaronder de benoeming plaats vond, waren bovendien voor hem zeer vleiend, in zoover dat N. Engelhard, die als commissaris ter overneming van de Molukken bestemd was, hem eene residentsplaats aldaar had toegedacht; de Regeering vond evenwel Van de Graaff hiervoor te goed [2]).

Slechts 'n tweetal maanden verliep er, of er hadden in het jonge college belangrijke wijzigingen plaats, en wel in opvolging van de bepalingen der instructie, volgens welke er 6 en niet 4 raden moesten zijn, gelijk oorspronkelijk benoemd waren, zoomede dat de leden geen handel mochten drijven [3]).

Van de Graaff is slechts één bewondering over deze optimmering van het koloniale staatsgebouw. Hij teekent dien Raad van Financiën, als het lichaam, „waarop aller oogen gevestigd zijn", als „het bolwerk van de Indische huishouding", als „het steunpunt van den Gouverneur-Generaal", waarvan „de redding van Indië afhangt", dat „gehaat, benijd en gelasterd wordt" [4]). *Belasterd?* Maar de brieven zelven wijzen slag op slag uit, hoe allerellendigst het College aan zijne inderdaad gewichtige bestemming voldeed.

---

[1]) B. bl. 9.
[2]) B. bl. 14—15.
[3]) B. bl. 11.
[4]) B. bl. 11, 87.

Reeds het feit, dat aanhoudend het hoofdpersoneel er wisselde, zou de vraag doen rijzen, hoe zoo vele veranderingen bij de in wording verkeerende inrichtingen met een ordelijken gang van zaken bestaanbaar waren. Thalman en Tiedeman verdwijnen; Du Puy gaat heen; Coop à Groen vertrekt; Mr. Smissaert gaat er van door; Van de Graaff zelf zullen we weldra zien gaan. En dan de onmogelijke gedachte, die aan de instelling ten grondslag lag, namelijk van te zijn een *college*, met zijn gemis aan persoonlijke verantwoordelijkheid en met zijne langzaamheid in afdoen van zaken. Hoe bitter dan ook zal eerlang een Bousquet en de ondergeschikte Van Schuppen er zich over uitlaten! [1]) Maar tegenover de buitenwereld houdt men zich groot; ze zeggen, dat het magnifiek is; en die het anders meenen, heeten lasteraars. „Roemwaardige zêle om den Raad te verdedigen", heeft 'n Mr. Van de Graaff, 'n Mr. Bousquet, 'n Mr. Smissaert [2]).

§ 9. Onder het optrekken der Staatsinrichting, verdoopte men wel in 1818 het college in eene „Hoofddirectie van de Financiën" [3]); maar deze verandering van naam bracht in den gang der zaken geene wezenlijke hervorming ten goede.

§ 10. Van de Graaff behoefde zich dat echter niet meer rechtstreeks aan te trekken; hij toch was reeds dd. 12 November 1817, bij de instelling eener *inspectie over de landelijke inkomsten* [4]), tot de reizende betrekking geroepen van *Adjunct-Inspecteur-Generaal.* Zijn chef, de „Inspecteur-Generaal", was de heer P. H. Lawick van Pabst.

Een half jaar te voren had Bousquet aan Van de Graaff gezegd, het volmaakt met hem eens te zijn, dat zij dwaas zouden doen van in Luilekkerland, eigener beweging, gebrek te lijden; maar, moed gehouden! vermaande Bousquet, we zijn er nog niet; wat een beroerde kost het ook moge zijn, de rijst- en brijberg moet eerst doorgegeten worden [5]). Van de Graaff was met die tweede benoeming nu al druk bezig aan den berg door te happen; hij had flink beet, en hij zou dien niet meer loslaten. 't Is waar, hij stond met Lawick in alles gelijk, meldde hij op zijne beurt, behalve in *titel* en *bezoldiging* [6]); maar onzalig is op zulk gebied de tevredenheid, die het streven wellicht verzwakt. En het was nu ook niet zoo zeer dat verschil in titel en bezoldiging, hetwelk hinderde, doch de baas was een allerongemakkelijkst heer, die met een ieder overhoop lag, de menschen het noodeloos lastig maakte, en altijd zijn zin wilde doordrijven. Zoo stond hij bekend; zoo

---

[1]) B. bl. 33—35, 69, 101—102, 120, 143.
[2]) B. bl. 24.
[3]) B. bl. 86.
[4]) Zie Stbl. 1817 N° 57.
[5]) B. bl. 29.
[6]) B. bl. 17.

oordeelde over hem, niet slechts Van de Graaff, die ook wel wist wat eigenzinnigheid was, maar een Bousquet, een Elout zelfs, die hem nader leerde kennen [1]); zoo ook stelt N. Engelhard, anders, en om goede redenen, geen vriend van Van de Graaff, dezen toch in een gunstig licht tegenover inspecteur Lawick, „als zich in de meeste zijner handelingen inconsequent gedragen hebbende", „indien hij zich slechts verdienstelijk daardoor maken kon bij het Gouvernement" [2]); zoo bericht vele jaren later nog de zacht oordeelende generaal De Kock aan Van Nes, resident van Djocdjo, dd. 18 Maart 1829: „Ik heb Lawick volstrekt niet meer geschreven, hij zit er in, zoo ik hoor, en heeft aan Serrière gevraagd, om van brieven gebruik te mogen maken. Ongelukkige menschen, die, omdat zij eigen waardigheid verzaken, van lager tot lager moeten komen." En dd. 25 April d. a. v.: „De kolonel Nahuijs is de groote advocaat van Serrière en Sieburgh van Lawick; de laatste is in mijn oog allerschuldigst en had hij karakter getoond, dan zouden anderen hem over het gebeurde niet behoeven te verachten; dan hij heeft zooveel laagheid aan den dag gelegd, dat het schande is; hetgeen mij het liefst zal wezen, is niet meer met die gedienstige Heeren te doen te hebben; ik haat al wat naar intrige zweemt en mogt ik immer in hooger betrekking komen, zal ik intrige, vleijerij en al wat zoo al bij de haute police behoort, trachten te weren."

§ 11. Dezelfde verordening van 1816, die den Raad van Financiën had gewettigd, riep „eene tijdelijke commissie" in het leven, „onder de benaming van *adviseerende commissie*". Volgens Van de Graaff waren C. C. G. G. hiertoe gekomen om zich volkomen te dekken; hij is andermaal verrukt over zulk eene „meesterlijke politiek". Samengesteld „uit de heterogeenste wezens, die men zich bij elkander kan verbeelden", werd zij, bij gemis van een Raad van Indië, geroepen om alle stukken van den Raad van Financiën zoo mogelijk beter wetend af te breken; maar de Regeering was wijs genoeg om althans te begrijpen, wat aan departementschefs in deze toekomt, hetgeen Van de Graaff met onverholen voldoening vervulde [3]). Van het *meesterstuk* hadden trouwens C. C. G. G. zelven spoedig genoeg; na verschillende personeele afbrokkelingen, ging het college reeds in het volgende jaar te gronde!

§ 12. Eene der gewichtigste administratieve zaken, waarin het gemoeid is geworden, was de quaestie over het *landelijk stelsel*. Geen ernstig man kon zich destijds meer met vrucht op maatschappelijk gebied bewegen, wanneer hij het niet omvatte in een „stelsel"; en als men het sociale lot der menschen behandelde dan deelden de lessen der „staathuishoudkunde" de beste troeven uit. Ook naar Indië hadden de heeren dit overgeplant. Men heeft slechts de

[1]) B. bl. 17, 48, 63, 130, 187, 188.

[2]) Uit de in § 46 sub *a* vermelde memorie dd. 20 Augustus 1822.

[3]) B. bl. 11—12.

schrifturen van onze ambtenaren uit die dagen te lezen, om te zien hoe men elkander met de Adam Smith's, de Quesnay's, de Ricardo's, de Say's, enz. bombardeerde. Een stelsel had door zijn karakter iets militants; men moest er zijn voor of tegen; bij overeenstemming was men elkanders vrienden, in het andere geval doodde men elkander met de pen, met achterklap, met meewarig schouderophalen, met onderschatting, met achteruitzetting. Het had dan ook iets geheimzinnigs zoo'n stelsel, iets knaps; want het deed zich voor als een steil geheel, hetwelk, als men het afkeurde, niet verstaan werd, waarin men niet was doorgedrongen, dat voor het gewoon menschenverstand te hoog stond. Zoo sloeg men dan elkander [1]).

Jonge mannen, die in latere jaren over koloniale politiek hunne denkbeelden uit Nederland medebrachten, en natuurlijk hervorming toejuichten, behoefden niet mede te tellen; ze werden eenvoudig lachend bejegend; de tijd zou hen wel veranderen. Maar — en hier lag het gewichtig verschil — de nieuwe ambtenaren, die het Staatsgebouw weer kwamen in elkaar zetten, waren, gelijk op bl. 17 werd herinnerd, zoo jong niet meer; het waren deze, die aanstonds in min of meer beteekenende positiën werden geplaatst; zij het ook tegen wil en dank, maar men moest er mede afrekenen. Niet, dat het nog revolutionairen waren als kinderen van de verloopen 18e eeuw; daarvan hadden ze gelukkig meer dan genoeg. „Wat toch wonnen", vroeg de vader van J. C. Baud, in een brief van 1806 aan zijn zoon, „Brutus en zijne vrienden door den moord van Caesar? Zij leverden hun vaderland in handen van nog erger tirannen" [2]). Wel zeker, die ellendige Brutussen brachten het lieve vaderland maar naar Parijs. Bousquet is er daarom al even gebeten op; hij noemt in 1819 al die Brutussen verdoemde „windmakers" [3]); en Van de Graaff acht het niet overbodig te verzekeren, dat de „chevaleresque reuzenplannen" zijner jongelingsjaren voorbij zijn [4]). Neen waarlijk, opgewonden standjes waren ze niet meer. Men mag wel aannemen, dat toen op den 19en Februari 1826 de aanzienlijkste ingezetenen van Batavia in het paleis van den commissaris-generaal Du Bus werden genood, ten einde lid te worden van een genootschap voor het bestrijden van de revolutie [5]), de genoodigden enkel uit deferentie voor den Landvoogd aanstonds aan die

---

[1]) Het zotte gebruik van het woord *stelsel* trok nog mijne aandacht bij het lezen der Memorie van Toelichting op het dd. 9 Juni 1900 ingediend ontwerp eener Comptabiliteitswet voor Nederland van den minister Pierson. Als beginsel voor het boekingsjaar der ontvangsten kan men nemen óf het jaar, dat de Staat recht krijgt op het middel; óf het jaar, waarin de gelden in 's Lands kas worden gestort; m. a. w., leest men hiervoor: óf „het *stelsel* der verkregen rechten", óf „het kas*stelsel*"!

[2]) Mijer's *Baud* bl. 15.

[3]) B. bl. 70.

[4]) B. bl. 214.

[5]) Zie § 62.

malligheid meededen, gelijk de *Bataviasche Courant* verkondigde; doch men behoeft er evenmin aan te twijfelen, dat de toongevers in onze correspondentie inderdaad van alle revolutionaire denkbeelden, ook op koloniaal gebied, los waren.

Het had evenwel zijne grenzen. Mannen als VAN DE GRAAFF stonden hoog genoeg om niet het goede, dat de revolutie had aangebracht, te kunnen waardeeren. Op sociaal gebied waren de uit Holland aankomende heeren natuurlijk geschoold door de lessen der *économie politique*; ze wisten er althans wel zooveel van, dat de nieuwere staathuishoudkundige wetenschap den staf had gebroken over de oude Compagnie's manieren, die den overheerscher uitsluitend ten koste van land en volk verrijkten. Hoor, hoe de oude school hen tegengromde! „Als", klaagt een gewezen gouverneur van Java's Noord-Oostkust, „men 45 jaren in eene kolonie is geweest, onder differente regeringen, en dat men in onderscheidene betrekkingen geweest is, waardoor men de gelegenheid gehad heeft land, volk en administratie te leeren, dan laat men zich maar zoo niet opdringen, om datgene te geloven, wat nieuwelingen oordeelen het beste te zijn. Baardelooze jongelingen, die pas voet aan wal zetten, hoort men immers over de Javasche huishouding spreken, alsof zij 25 jaren op het eiland waren geweest, en hetzelve geheel doorkruist hebben" [1]).

Nu, voor de *nieuwelingen* van '16, al waren ze ook geene *baardeloozen*, werd de steun van een erkend koloniaal deskundige eene uitkomst, omdat, overeenkomstig eigen ideeën, de toepassing van eene vrijzinnige richting ook door deze werd voorgestaan. Zoo maakte op hen MUNTINGHE's beroemde memorie van 11 Juli 1817 den indruk eener openbaring [2]). Voor de nieuwelingen had MUNTINGHE niet behoeven te preeken; ze waren reeds te voren verkapte gelijkgezinden; maar met al de kracht van zijn groot talent, gaf RAFFLES' voormalige vriend aan de denkbeelden een voor verwezenlijking vatbaren vorm.

VAN DE GRAAFF was er weder verrukt over. Met „eene meesterlijke hand", oordeelt hij, werd in de „schoone memorie" de nieuwe richting aangewezen; het heilzame er van betoogd met „overwinnende argumenten" [3]). De voldoening er over werd slechts getemperd door de vrees voor den invloed van de oude school. Nog in Nederland zijnde, hadden 'n VAN DEN BOSCH, 'n VAN ALPHEN bedenkelijk over de vrijzinnige denkbeelden het hoofd geschud; reeds

---

[1]) N. ENGELHARD: in de Memorie, aangehaald op bl. 22 noot 2.

[2]) De datum van dit stuk, hetwelk men vindt afgedrukt in V. D's „*Landelijk stelsel*" dl. I bl. 279 en *T. v. N. I.*, jaarg. 1850 dl. II bl. 307, wordt niet overal gelijk opgegeven, hetgeen mij twijfel deed opperen, of 11 Juli, hetwelk inderdaad de dagteekening is, niet moest zijn 14 Juli: zie *Oorzaken* bl. 18 noot. In D. C. STEIJN PARVÉ's „*Koloniaal Monopolie stelsel*" (1850), leest men op bl. 134: „Den 11 Februari 1817 bracht de Raad van Financiën een uitvoerig rapport uit, een rapport, dat een der merkwaardigste en voortreffelijkste oorkonden is, die in het archief is te vinden, en dat door sierlijkheid van uitdrukking, kracht van betoog en edelmoedigheid van denkbeelden als om strijd uitkomt." — Eindelijk wordt door VAN DE GRAAFF over MUNTINGHE's memorie reeds gesproken dd. 1 Juli 1817: zie B. bl. 13.

[3]) B. bl. 13, 18.

in 1818 had men er een ernstig geschrift tegen gepubliceerd en staathuishoudkunde tegenover staathuishoudkunde gesteld [1]); in Indië zelf wilde 'n Nicolaus Engelhard, 'n Siberg, 'n IJsseldijk; 'n Senn van Basel, 'n Van Braam, 'n Chassé, 'n Winckelmann, 'n Rothenbuhler, 'n Veeckens, 'n Lawick van Pabst, allen gewezen Compagnie's dienaren, van geene nieuwigheden weten; en dat alles gaf te denken, vreesde Van de Graaff [2]). Hoe ook, voor zoover „die oude heeren" in de *Adviseerende Commissie* zaten, werden ze althans verplicht *kleur te bekennen*. „Hier", riep Van de Graaff zijn zwager toe, „zal men dan de broeders leeren kennen en het geloof tot hetwelk ieder hunner behoort" [3])!

Aldus de verkettering voor de deur .... Enkelen kozen tijdig de wijste partij, vond de Briefschrijver, door maar dood te gaan. Achtereenvolgens verdwenen toch van het tooneel de Siberg's, de IJsseldijk's, de Senn van Basel's, die als landvoogd, als eerste ambtenaar onder den landvoogd, als raad van Indië, in den goeden Compagnie's tijd de wet hadden gesteld. „Die oude Heeren", werd niet onvermakelijk naar Holland gemeld in Juli 1817, „schijnen de nieuwe orde van zaken niet te hebben kunnen afwachten [4])!

Opmerkelijk is het, hoezeer we hier, — zoo geheel verschillend van de latere geschiedschrijvers — de verdiensten van Daendels als baanbreker op den weg van een beter koloniaal stelsel zien waardeeren; hoezeer Daendels in zoover hooger wordt gesteld dan Raffles, wijl deze slechts op den reeds geopenden weg voortging. *Daendelianen* waren „meest zeer goede koppen", die „den grooten meester" vereerden, eene vereering, waarin ook de uitgekomenen deelden, al wilden deze dan ook zijne instellingen, „hoe nuttig en noodzakelijk ook, in vele opzichten", niet *aanbidden* „als een *non plus ultra* van alle instellingen"; maar te ontkennen viel het geenszins, meende Van de Graaff, en hij zal vermoedelijk wel niet de eenige geweest zijn, die in 1817 zoo dacht, „dat de Gouverneur-Generaal D. den weg gebaand heeft en dat zonder hem, bij een wijs, gematigd en voorzigtig bestuur als het tegenwoordige, de zaken, zoover als dezelve thans zijn, niet zouden zijn gevorderd" [5]).

Dat overigens de strijd over de beste koloniale richting in die dagen man

---

[1]) Van den Bosch' „*Nederlandsche bezittingen in Azia, Amerika en Afrika, in derzelver toestand en aangelegenheid voor dit rijk, wijsgeerig, staathuishoudkundig en geographisch beschouwd*". — Zie er een overzicht van in de „*Geschiedenis van het Kultuurstelsel*" door G. H. van Soest, dl. I (1869), bl. 29 vv.

[2]) B. bl. 16—17, 87, 90. — Verg. over de „vertegenwoordigers van de oudgasterij uit die dagen" Van Alphen bl. 512.

[3]) B. bl. 13.

[4]) B. bl. 16—17.

[5]) B. bl. 12, 13, 14.

tegen man, hard tegen hard was, lezen we uit de levendige beschrijving over de partijen der *Daendelianen*, *Rafflesianen*, of *Muntinghianen*, *Oudgasten*, *Baren* [1]). — De *Bataviasche Courant* bemoeide er zich zelfs mede door over *Baren* en *Oudgasten* in „Twee woorden over Batavia" het hare te zeggen en er wederspraak op toe te laten [2]). „Oudgasterij" en „Oudgasten" werden, in de pen onzer correspondenten, woorden van den hoogsten blaam. Dat waren menschen, die van geene verbetering hoegenaamd wilden weten, zoo zij „van het sop der Oudgasterij" *doorweekt* waren; die voor de zaken zich onverschillig toonden, als maar het tractement op den tijd kwam; „een oudgast is", luidt de definitie, *dans toute la force du terme* „de grootste egoïst, die op de aarde leeft"; „door eene misleiding van de oudgasten", heeft de Regeering te lage tractementen vastgesteld. In vreeze, vragen deze correspondenten zich af, of ze bij een langer verblijf in Indië ook zoo ellendig „van hun oorspronkelijken aanleg" zullen afdwalen; de oudgasten zijn dus hunne vijanden, ja, maar waarop gelukkig, „dagelijks eenige grond" wordt gewonnen; de oprechtheid krijgt een deuk als men lang in Oost-Indië dient en de oudgasten zijn allen lang in Indië; de grootste berisping, die de vrienden elkander kunnen geven is, dat de een den ander *verdenkt* „van eene oudgasterij"; zulke menschen moeten ook niet de leiding der inspectie bij de landelijke inkomsten hebben; die „oude Indische heeren", met hunne bekrompen economische opvattingen, kan men desnoods eens uit den hoek laten komen, maar hen volgen, is iets anders [3]). Zelfs 'n Coop à Groen, de uitnemende landdrost van Banda uit den Compagnie's tijd, schoon erkend als een patente man, daalt in de oogen dezer vrijzinnigen, omdat hij wat uit de oude doos is [4]). Ook een J. C. Baud, dien een geschiedschrijver over die aanvangstijden voor een vrijzinnig koloniaal man heeft gehouden [5]), vinden de vrienden in toenemende mate minder zuiver op de graat. En als een lang niet onverdienstelijk publicist uit die dagen, de heer J. Olivier, van zijne ervaring spreekt over *het werkzaam gedeelte der ambtenaren*, dan laat hij er botweg op volgen: „Men zal wel hebben opgemerkt, dat onder het werkzame gedeelte der ambtenaren de oudgasten niet begrepen kunnen worden. Er zijn echter uitzonderingen: mannen, die twintig en meer jaren in aanzienlijke betrekkingen in Indië hebben geleefd, en thans nog door onbaatzuchtigheid en onvermoeibaren ijver de hooge waarde hunner uitstekende talenten vermeerderen. Zulk een hoogst verdienstelijk karakter heeft de schrijver de eer gehad in den Heer Raad van Indië, Mr. H. W. Muntinghe te leeren kennen.

---

[1]) B. bl. 12—13.
[2]) Zie de couranten van 11 Maart, 25 Maart en 15 April 1820.
[3]) B. bl. 12, 16, 28, 36, 57, 64, 144, 146, 147, 148, 186.
[4]) Zie *Palembang* bl. 359; ov. 29.
[5]) Zie Van Alphen bl. 512.

Zijne bescheidenheid vergeve mij dit onwillekeurig *élan* eener onuitwischbare veneratie" [1]).

Met Van de Graaff, neemt vriend Bousquet levendig deel aan dien strijd tusschen *Oud-* en *Nieuw-Oost-Indië*, zooals men zich uitdrukt; tusschen „het systema van de Ottomanische Porte" en dat van „het Landelijk stelsel": het *troetelkind*, waarvoor deze Briefschrijvers in aanbidding zijn verzonken [2]). Het wordt voorgesteld, alsof men in dien strijd voet voor voet wint; maar keert de Generaal van het Landelijk stelsel, alias Van de Graaff, slechts een paar maanden het den rug toe, dan blijken „de kwalijk gezinden", de *in het duister woelenden*, nieuwe aanvallen te hebben gedaan, die alleen maar beoogen „om hunne bijzondere doeleinden te bevorderen" [3]).

In den aanvang scheen het nog de vraag, wie als overwinnaar uit den strijd zou treden. Zij, die zich in hunne vrijzinnigheid vooropgesteld hadden, vroegen zich onwillekeurig af, wat hunne houding bij eene nederlaag zou moeten worden. De oplossing was niet onbevredigend. Zich telkens herinnerende La Fontaine's ontrouwen hond, die, toen hij geen kans zag het door rasgenooten aangevallen maal behouden naar den Meester te brengen, in den roof mee ging deelen — „Chacun d'eux eut part au gateau" — meenen ze ook, dat er in dit geval niets anders op zou zijn, dan om met de wolven te gaan meê huilen [4]). — Wie hen daarvoor behoedde was in de eerste plaats Mr. Herman Warner Muntinghe [5]).

§ 13. Ofschoon in 1773 te *Amsterdam* geboren, was Muntinghe's familie van oude herkomst eene Groningsche, waar dan ook de Latijnsche school en de Universiteit werden bezocht, terwijl hij er op 23 jarigen leeftijd in de beide rechten promoveerde. Den 24^{en} November 1827 overleed hij te *Pekalongan* op 54 jarigen leeftijd [6]). Evenals ik te vergeefs naar eene waardeerende aankondiging van zijn dood zocht, evenzeer zal de piëteitvolle bezoeker te vergeefs naar het kerkhof gaan, om bij de grafstede de herinneringen aan den merkwaardigen man te verlevendigen. Het werd trouwens destijds maar goed gevonden, dat hij het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld. „Depuis longtemps", schreef een betrekking van hem, namelijk J. C. Baud, „il avait cessé d'être utile et était devenu nuisible en occupant une place, qui aurait pu être mieux remplie" [7]). Men moet het maar van zijne familie hebben.

---

[1]) *Cybele* bl. 38.

[2]) B. bl. 29, 87, 118, 132, 145.

[3]) B. bl. 28, 173.

[4]) B. bl. 29, 93, 132. — De fabel vindt men o. a. in Pierre Janet's uitgave (1854), 8^{e} boek, dl. II, de 7^{e}.

[5]) B. bl. 88.

[6]) Zie Van der Lith's *Encyclopedie* en de *Levensschets* in Ind. Gen. 2^{e} jaarg. (1855), bl. 165. In Mijer's *Baud* staat ten onrechte op bl. 284, dat hij met den aanvang van 1828 gestorven is.

[7]) D^{o} 31 Augustus 1827 aan Comm. Gen. Du Bus in Mijer's *Baud* bl. 286.

De lezer weet, hoezeer de Britsche luitenant-gouverneur van Java, de heer Raffles, met hem wegliep [1]). De Nederlandsche Commissie-Generaal stelde hem evenzeer buitengewoon hoog. Een oogenblik scheen het, dat hij voor haar verloren zou zijn, want in een advies van 19 December 1816 oppert hij de gedachte naar Holland terug te keeren; doch hiervan is ten slotte niets gekomen [2]).

Onder de nieuwelingen van dien tijd, was er geen, die zich in warmer waardeering over Muntinghe kon uitlaten dan Van de Graaff. Oneindig veel, verklaarde hij, aan hem te danken te hebben voor de kennis van Indische zaken; hij schetst hem in al zijne eigenaardigheden; in zijne groote welsprekendheid; in zijne gebreken, maar gebreken, waarmede rekening wordt gehouden, omdat ze een merkwaardig man eigen zijn [3]). Ook Bousquet, Van Angelbeek, A. P. Smissaert, weiden over Muntinghe als eene persoonlijkheid uit, die de moeite van het bestudeeren waard schijnt; allen zijn het er over eens, dat hij een goed man is [4]). Maar deze hooge waardeering blijft niet tot het einde toe bij Van de Graaff en zijne vrienden bestaan; als Van de Graaff de overtuiging heeft gekregen, dat ook Muntinghe de regeering van Van der Capellen niet onovertroffen vindt, zijn den Briefschrijver de schillen van de oogen gevallen en teekent hij hem slechts als een aarts-egoïst [5]), dat overigens wel niet geheel onverdiend moet geacht worden.

Muntinghe had gedeeltelijk zijne opvoeding in Engeland ontvangen; van daar, ter onderscheiding van naamgenooten, de toevoeging van den *Engelschen Muntinghe* [6]). Dit verleden maakte zijn overgang naar het Engelsche tusschenbestuur gemakkelijk. Nam men hem later het hoog aanzien, waarin hij destijds stond, euvel? — 't Is wel mogelijk. „De Heer Muntinghe", schreef later iemand, die als jong man op het departement van Koloniën onder minister Elout gediend had, „daargelaten, dat hij, blijkens het door hem in der tijd aan Raffles ingediend rapport over diens landrente-stelsel, nog vasthield aan het staats-maxime, dat eene kolonie ten voordeele van het moederland bestaat, en van meening was, dat daaraan alle te nemen koloniale maatregelen moesten worden getoetst, genoot, voor zoover ik op herinneringen uit mijne jeugd kan afgaan, niet die consideratie, welke hij anders door zijne uitgebreide kennis en zijne in vele opzigten zoo heldere denkbeelden, verdiende. Ik zou daarvoor geene andere reden weten te geven, dan dat de Heer Muntinghe onder het Britsch tusschenbestuur in hooge gunst had gestaan, en dit moest bij de

[1]) *Levensschets*, bl. 134; V. D's *Landelijk stelsel* dl. I bl. 58—59; Mijer's *Baud*, bl. 104 vv.; enz.
[2]) Zie *Palembang* bl. 352; ov. 22.
[3]) B. bl. 11, 88, 96, 113, 164.
[4]) B. bl. 22—23, 29, 35.
[5]) B. bl. 245, 249.
[6]) Ind. Gen. t. a. p. bl. 128.

toen in vrij hevigen graad heerschende anglophobie, wel aan zijnen invloed schaden" [1]).

Eén leelijke karaktertrek had hij er zeker van mee gekregen, de *pecksnifferij*. Er zijn mij geene Nederlandsch-Indische stukken bekend, waar zóó sprekend die Engelsche manier bij de behandeling der Indische vraagstukken voor den dag treedt, als in Muntinghe's officieele bescheiden. Ik kan daaromtrent kort zijn, wijl de lezer in mijne *Palembang*-verhandeling heeft kunnen zien, hoe voor *the sake of mankind* niet te verdedigen handelingen worden voorgesteld; maar werden daarbij fouten gemaakt, tevens vestigde ik de aandacht op 's mans grooten moed en zijne correcte houding jegens den uit Palembang teruggeslagen schout-bij-nacht Wolterbeek.

§ 14. Dezen weet men, naar we uit de Brieven kunnen zien, de voor Palembang met de expeditie van 1819 opgedane schande [2]), terwijl Wolterbeek de schuld weer op den breeden rug van Muntinghe endosseerde; maar niet daar, doch bij de Regeering zelve, lag in de eerste plaats de schuld, meent een deskundige, die mij, naar aanleiding der *Palembang*-verhandeling het volgende schreef:

„De hoofdschuldige aan het mislukken der Wolterbeek-expeditie is de gouverneur-generaal Van der Capellen. Toen hij den Schout-bij-nacht niet onduidelijk te kennen gaf, dat het staatsbelang dringend eischte, dat die expeditie niet mislukte, had hij niet mogen vergeten — zooals de vice-admiraal Jurien de la Gravière ruim twintig jaren geleden schreef — dat 'on n'a le droit de décréter la victoire que quand on a pris soin de l'organiser'.

„Aan die organisatie heeft het duchtig gehaperd. Zij komt echter niet slechts op rekening van den schout-bij-nacht Wolterbeek, maar m. i. ook en niet minder op die van den generaal-majoor De Kock, die, Muntinghe's belangrijk advies dd. 31 Juli 1819 gelezen hebbende, er o. m. voor had moeten zorgen, dat bij de geschuts- en munitie-uitrusting der expeditionaire landmacht mortieren en bommen waren om, zoo noodig, daarmede te kunnen bombardeeren [3]). Ik vermoed, dat Muntinghe zijn advies gedeeltelijk gebaseerd heeft op hem door den kapitein van de genie Van der Wijck gedane mededeelingen [4]). Die *mortieren* en *bommen* konden niet door de *Marine* — waartoe Wolterbeek behoorde — maar alleen door het *Leger*, waarvan de generaal-majoor De Kock het hoofd was geworden, worden verstrekt. Wolterbeek had er echter als *commandant der expeditie* — na lezing van Muntinghe's zakelijk advies — speciaal om kunnen vragen, *bij de voorbereiding der expeditie*, doch heeft dit waarschijnlijk niet gedaan, er op vertrouwende, dat generaal De

---

[1]) Van Alphen, bl. 512.

[2]) B. bl. 95.

[3]) Zie bl. 599 *Palembang*, ov. 269.

[4]) Dit is mij bij het lezen van het stuk ook in de gedachte gerezen. Van der Wijck had Muntinghe van Palembang naar Batavia vergezeld.

Kock, die de bewuste conferentie met den Gouverneur-Generaal had bijgewoond en dus op de hoogte van alles was, er wel zelf om zou denken. Zoo gaat het dikwijls. Een commandant der Zeemacht, en een commandant van het Leger in N. I., zijn zeer voorzichtig en hoffelijk tegenover elkander. De eene wil niet gaarne zich met de zaken van den andere bemoeien, om elkander niet te ontstemmen. Zelfs eene eenvoudige vraag van den zeeman tot zijn collega van het leger: Wat dunkt u, zouden we geene mortieren met bommen en granaten moeten medenemen? — moet met de vereischte omzichtigheid worden gedaan om daarop geen stekelig antwoord te krijgen.

„De groote fout was, niet dat men Wolterbeek, maar een *officier van de Marine* tot commandant der expeditie benoemde. De gouverneur-generaal Van der Capellen dacht zeker: Schout-bij-nacht Buijskes heeft in 1817 tot tevredenheid van C. C. G. G. de expeditie naar de Molukken gecommandeerd, waarom zou de schout-bij-nacht Wolterbeek niet met evenveel succes de expeditie naar Palembang kunnen commandeeren? Van het standpunt van een *Gouverneur-Generaal*, die volstrekt vreemdeling in militaire zaken was, kan die beschouwing er door. Voeg daarbij, dat vóór het zelfstandig bestuur van Van der Capellen ook Commissarissen-Generaal weinig of niets van legerzaken wisten, zoodat in de eerste jaren na het herstel van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, het overheerschend begrip omtrent de landmacht in den Archipel geenszins overeenkwam met hare bestemming. Nu was, volgens Penning Nieuwland (*Vrijmoedige beschouwing van de Landmagt in Neêrlands Oost-Indië*, 1834, pag. 5, waarvoor de schrijver bij den minister van Koloniën, generaal Van den Bosch, in ongenade viel) in de jaren 1816, 1817 en 1818 tot overmaat van ramp 'het kommandement der Indische troepen in handen van eenen generaal' — Anthing, misschien even driftig als Mr. Muntinghe — 'die zich bij Kommissarissen-Generaal gehaat maakte', zoodat, volgens generaal Penning Nieuwland (in 1816 als kapitein der artillerie naar Java vertrokken) de neiging tot miskenning der taak van de landmacht 'nog verhardde'. Vergeet ook niet, dat J. C. Baud, de Algemeene Secretaris onder van der Capellen's eerste regeeringsjaren, *oud-zeeofficier* was; terwijl generaal De Kock, die Anthing in 1819 als legercommandant opvolgde, weliswaar bij de Regeering zeer gezien was, doch toen zich nog weinig liet gelden; zie Louw, *Java-oorlog*.

„Nu mogen die Palembangsche expeditiën van 1819 en 1821, ook door officieren van het leger, *maritieme expeditiën* worden genoemd, men moet echter nooit uit het oog verliezen, dat slechts de *inleiding* van zoodanige expeditie *te water* plaats vond, doch de *ontwikkeling*, het *verloop*, de *beslissing* daarvan *te land* moest worden gezocht. Met het oog hierop kon alles wat in 1819 op de Soensang is gebeurd, zoo lang de expeditionaire troepenmacht nog niet tot eene *landing* was overgegaan, slechts worden beschouwd als 'un épisode dans une campagne'; want, zooals ook de geschiedenis der expeditiën

naar Bali, Boni en .... Atjeh ons heeft kunnen leeren, de hoofdzaak is altijd de *leiding der operatiën na de landing.* 'Or, la préparation, la conduite' daarvan, zeide een der Fransche maarschalken onder het Tweede Keizerrijk, 'doivent être confiées à celui qui sait le mieux remuer, concentrer sur le point décisif' de massa der expeditionaire strijdkrachten, die voor het gros uit troepen van de landmacht (hoofdzakelijk infanterie) bestaat. 'Le commandement en chef' had — zooals terecht in 1821 is geschied — behooren te zijn 'réservé à un général d'infanterie' of, volgens een anderen Franschen maarschalk, aan 'un chef de troupes', maar niet aan een *zeeofficier,* die wel goed met schepen kan manoeuvreeren, doch overigens geacht wordt 'inexpert à manier des hommes' volgens ~~leger~~tactiek en strategie." —

§ 15. Schout-bij-Nacht Wolterbeek, in de teleurstelling over den afloop van den tocht naar Palembang, aan mede-commissaris Muntinghe de schuld gevende, had o. a. den Gouv.-Gen. er tegen gewaarschuwd, om Muntinghe bij eene tweede expeditie op nieuw als commissaris derwaarts te zenden [1]). Inderdaad ging met de expeditie onder generaal De Kock het raadslid niet mede. — Resident Tobias verklaarde liever *dood te willen zijn* dan zulk eene passeering te verdragen [2]); nu, Tobias zou nog zelf ruim gelegenheid hebben om te ondervinden, dat men tegen een stootje bestand moest zijn; doch ook dan schrijft hij, liefst met drie uitroepingsteekens: „Alles wenkt mij tot vertrekken of sterven" [3]). Daar Tobias het toen voor het kiezen had, ging hij prozaïsch weg. Dat was een andere geest of maatschappij, dan toen men het met de René's er des noods aan wilde geven, indien men niet de koninginne van zijn hart kon krijgen of zich niet den gelauwerden kunstenaar zag [4]); 'n Van Sevenhoven drukte het ook flinkweg uit: zijne hoogste illusie, „het toppunt zijner wenschen", was te Batavia in den Raad van Indië te zitten [5]). Muntinghe was even practisch; kon hij ook niet hooger rijzen, het ziekworden was altijd bij de hand en aldus zeilde hij den 29^{en} December 1822 naar Nederland wegens gezondheidsredenen. De Gouv.-Gen., duitje bij duitje leggende, betuigde innig leedwezen, dat aldus de omstandigheden het raadslid verplichtten zijn hoog ambt tijdelijk neder te leggen [6]).

In Nederland aangekomen, vond hij er eene verrassing. Wegens de

---

[1]) *Palembang* bl. 643; ov. 313.

[2]) *Palembang* bl. 624; ov. 316.

[3]) B. bl. 231.

[4]) René personificerer en Slaegt, som sagde til sig selv: för mit 25de Aar vil jeg vaere i Besiddelse af denne Pige, vaere en stor Digter, en stor Kunstner eller döe. Den naeste Slaegt er den i hvilken Saetningen lijder: för mit 25de Aar vil jeg have et embede, för mit 30te Aar vil jeg vaere Minister." Bl. 70 G. Brandes' „Hovedströmninger i det 19de Aarhundredes Litteratur: *Emigrantlitteraturen*" (1872).

[5]) B. bl. 277.

[6]) I. G. bl. 142 en B. bl. 207.

Palembangsche zaken, die ook hem geweten werden [1]), mede gepasseerd bij een Nederlandsche Leeuwen-besluit [2]), had men toch nader overwogen, dat onder het zoodje ridders, MUNTINGHE wel mede mocht genoemd worden; en zoo was, weinige dagen vóór zijne aankomst in het moederland, — berichtte de *Bataviasche Courant* van 3 Januari 1824 — MUNTINGHE in de ridderschap opgenomen. Ook 's Landvoogds dokter, BOWIER [3]), een verdienstelijk geneeskundige, en BAUER, president der Rekenkamer, behoorden tot de gelukkigen [4]); ze waren weliswaar reeds lang dood en begraven, maar betrekkingen en vrienden konden toch daaruit zien, meende de goeje courant: „dat de verdiensten dezer hunner thans betreurde bloedverwanten of vrienden, geenszins miskend zijn; integendeel door den Koning op deze zoo luisterrijke wijze zijn vergolden".

Van meer belang was het, dat MUNTINGHE aanstonds ook in Nederland een man van beteekenis werd; hij viel nu echter zoowel den heer VAN DER CAPELLEN, als collega VAN DE GRAAFF, geducht uit de hand. Volgens dezen namelijk was de Indische schatkist zoo goed als gevuld; ontbrak er ook de vulling zelve aan, dat zou wel komen, als men maar geduld wilde hebben. Anders MUNTINGHE. Dit Raadslid durfde de meening verkondigen, dat Indië gedurende het tijdvak 1816—1823 met ruim 22 millioen was achteruitgegaan, ten gevolge van de ruime schaal, waarop men de Indische huishouding had ingericht [5]). De Landvoogd nam deze opvatting zeer kwalijk; VAN DE GRAAFF verketterde ze aanstonds als *erroneuse begrippen* [6]). De belemmering was, volgens hem, slechts tijdelijk en vloeide enkel voort, heette het van de Indische regeeringstafel, uit behoefte aan grooter werkkapitaal [7]).

In de tweede plaats verleende de ondeugende verlofganger zijn steun aan de oprichting der *Nederlandsche Handelmaatschappij*. Men kan nochtans niet zeggen, dat MUNTINGHE in deze aangelegenheid zijn verleden heeft verloochend; hij moge zich, blijkens de uitkomst, vergist hebben; aan de goede trouw, waarmede hij het denkbeeld zoo warm heeft voorgestaan, behoeft men niet te twijfelen. Zijn argument toch was, dat het bestaan der *Engelsche Oost-Indische Compagnie* het bewijs leverde, dat een vrijzinnig koloniaal bestuur geenszins de werkzaamheid van eene machtige, min of meer bevoorrechte handelsvereeniging behoefde uit te sluiten [8]).

Het is bekend, hoezeer deze verwachtingen zijn beschaamd. De teleurstelling

---

[1]) B. bl. 72 N° 42.
[2]) B. bl. 164.
[3]) B. bl. 86.
[4]) Verder nog GOLDMAN, SACK, WAPPERS MELIS, MERKUS, TOBIAS en nog twee anderen.
[5]) In MIJER's *Baud* bl. 211, 250; en B. bl. 215, 224.
[6]) B. bl. 215, 224.
[7]) B. bl. 219, 224, 267, 281. — *Bijdr. E.* bl. 119.
[8]) Zie breeder *Ind. Gen.* bl. 143, en MIJER's *Baud* bl. 211.

begon bovendien reeds heel spoedig voor Muntinghe zelf. Hij had gehoopt, en waarlijk niet zonder recht, van in Nederland of desnoods te Batavia werkzaam te kunnen blijven als mede-directeur van de instelling, tot wier geboorte hij zoo krachtig zijn steun verleende. Het besluit, dat de benoeming der directie-leden inhield, verkondigde wel den naam van J. C. Baud, doch niet van Mr. Muntinghe [1]; voor Batavia werd aangewezen de heer Ram. Vanwaar deze nieuwe passeering? Ik denk, dat men reeds destijds had opgemerkt, hoe weinig hij doordrongen was van de eigenlijke bedoelingen der oprichting, èn hij dientengevolge volstrekt niet de man werd geoordeeld om mede te werken aan de onvrijzinnige richting, die destijds reeds in de lucht zat.

Holland, dat hem als een *uitgepersten citroen* aldus had weggeworpen [1], werd hem nu weer te eng. Teleurgesteld ging hij naar Batavia terug. Hij kwam er den 14^{en} Mei 1825 aan [2] en den 31^{en} dier maand bezette hij zijn zetel in den Raad van Indië. Daar ontving hem echter de Landvoogd met eene *savonnade* en Van de Graaff zijn vroegeren leermeester met zuinig gezicht [3]. Waardig was Muntinghe's houding in die zonderlinge zitting van 31 Mei; hij bleek weder geheel zichzelf. Opmerkende, dat de bepalingen der Handelmaatschappij geenszins geheel in overeenstemming met zijne eigen denkbeelden waren, antwoordde de aangevallene, dat, indien men zich nu slechts aan die bepalingen hield, Indië voor de nadeelen zou behoed worden, die de Landvoogd vreesde; daarbij tevens handig de hoop uitsprekende, dat de Gouv. Gen. zelf, die naar Nederland stond te vertrekken, in de gelegenheid zou gesteld zijn om van eene ontmoeting met den Koning gebruik te maken tot wering der gevreesde afwijkingen [4].

Niet vele jaren zou Muntinghe dit incident overleven. Ik heb reeds medegedeeld, dat hij den 24^{en} November 1827 ten grave daalde; ook dat met geene enkele vriendelijke herinnering, particuliere of officieele, zijne nagedachtenis geëerd werd. „La mort de Mr. Muntinghe", schreef enkel Com. Gen. Du Bus dd. 8 Februari 1828 aan Baud, in verband met het vertrek der raadsleden Van de Graaff en D'Ozy naar Nederland, „est la troisième perte que le Conseil des Indes a fait en peu de temps."

§ 16.

Dat Muntinghe vele vijanden had [5], zal wellicht voor een deel gelegen hebben aan het overheerschende zijner talenten; maar voor een ander deel moet dit zeker tevens worden toegeschreven aan zijne zonderlinge, dikwerf onbetamelijke wijze van optreden [6]; vooral ook aan zijne hardhandigheid

[1]) Mijer's *Baud* bl. 284.

[2]) Zie *Baud* bl. 242 en *Bataviasche Courant* van 18 Mei 1825; in *Ind. Gen.* bl. 165 ten onrechte 12 Mei.

[3]) B. bl. 245, 249.

[4]) Zie de woorden bij *Louw*, dl. II bl. 635—636.

[5]) B. bl. 164.

[6]) B. bl. 11, 96.

tegenover menschen, die hem min of meer ondergeschikt waren, althans die hij niet behoefde te ontzien. De zotte correspondentie met kapitein Neppingh, tijdens het verblijf in Palembang, spreekt boekdeelen [1]). Hier zal ik echter uitweiden, over zijne verhouding tot eene andere persoonlijkheid, namelijk den ambtenaar Francis, wijl het ter opheldering van de Brieven strekt.

Francis was in 1798 geboren, trad in 1815 als klerk in dienst en werd in 1818 assistent bij het *Revenue Department* in de residentie Bantam, waar hij tot tevredenheid van de Inspectie van Financiën, dus ook van den heer Van de Graaff, werkzaam was. Dientengevolge zag hij zich met geldelijke verbetering overgeplaatst naar de *Lampongs* en wel toegevoegd aan assistent-resident J. A. du Bois, „wiens edele inborst", schrijft Francis, „mij spoedig met eene broederlijke genegenheid aan hem deed hechten, terwijl zijne wederkeerige vriendschap en belangstelling in mijne zedelijke opleiding en vorming, eene dankbare herinnering aan zijne nagedachtenis bij mij hebben achter gelaten" [2]).

Toenmaals was Muntinghe als commissaris te *Palembang*. Volgens de bevelen der Regeering moest het beheer van de *Lampongs*, ofschoon administratief bij de residentie *Bantam* ingedeeld, des Commissaris' bevelen opvolgen. Du Bois, een buitengewoon verdienstelijk man, zal zeker zijn best gedaan hebben om Muntinghe zooveel mogelijk genoegen te geven; niettemin klaagde deze aanhoudend over hetgeen hij Du Bois' eigendunkelijk optreden noemde [3]), waarvan ik echter uit de stukken geenszins den indruk heb gekregen.

Onder de door den Assistent-Resident aan Francis opgedragen werkzaamheden behoorde *eene aardrijkskundige opneming der Lampongs en van een aangrenzend gedeelte van Palembang*. De jonge man had vroeger gevaren en dientengevolge voor dergelijken arbeid eenige geschiktheid; doch terecht wijst hijzelf er op, hoezeer in een tropisch, onherbergzaam land, als destijds die streken waren, het werk uitermate afmattend moest geacht worden. Hij verrichtte evenwel zijne taak met ijver en toewijding, toen in het laatst van 1818 zijn chef hem gelastte om met den meesten spoed een pakket van de Regeering aan commissaris Muntinghe te *Palembang* te brengen.

Francis begaf zich van *Boemi Agoeng* dadelijk op reis; onderweg vernam hij, *dat zich in het Palembangsche sporen van onlusten begonnen te openbaren.* De eerste autoriteit zijnde, die hiervan hoorde, zond hij er Du Bois bericht van. Deze antwoordde wel aan Francis, dat de meest geruststellende berichten waren ingekomen, doch, dat, zoo niettemin de geruchten aanhielden, hij de vrijheid had terug te keeren, en het pakket dan maar aan een inlander moest toevertrouwen. Dit kwam het eergevoel van den jongen man te na. Zoo zette hij de werkelijk gevaarvolle reis door de binnenlanden naar de hoofd-

[1]) *Palembang* bl. 414 vv; ov. 111 vv.
[2]) *Herinneringen*, dl. I (1856), bl. 106.
[3]) Zie o. a. *Palembang* bl. 432; ov. 102.

plaats Palembang voort, waar hij echter moest vernemen, dat de Commissaris juist de binnenlanden was ingetrokken en zich bevond te *Moeara Bliti*, op acht dagen reizen van de hoofdplaats. Francis getroostte zich de ontberingen ook van dezen tocht, zoodat hij inderdaad te *Moeara Bliti* den Commissaris ontmoette, aan wien hij de onrustbarende geruchten mededeelde. Muntinghe sloeg er geen geloof aan; en in stede dat hij den betoonden ijver loonde door den jongen, zwakken man rust te gunnen, ten einde hem daarna weer te laten vertrekken, legde hij aanstonds beslag op zijne werkkracht, hem gelastende om, alvorens naar de *Lampongs* terug te keeren, *het district Redjang op te nemen en in kaart te brengen!* „Ik deed dit", schrijft Francis, „keerde naar Moeara Bliti terug, bleef daar nog eenige dagen onder den heer Muntinghe werkzaam, en nam vervolgens de terugreis naar de Lampongs weder aan. Kort daarna braken de onlusten uit, waarvan ik de kiemen vermeend had te bespeuren, en het gevolg was, dat de heer Muntinghe verpligt was Palembang te verlaten."

De hardheid van den Commissaris had intusschen Francis geheel van Muntinghe vervreemd, toen het lot dreigde, dat hij weder onder hem zou komen. Met een ondermijnd gestel was Francis namelijk, na nog eenige maanden in de *Lampongs* te zijn werkzaam geweest, te *Batavia* teruggekomen, waar hij bij besluit dd. 1 Juli 1819 tot commies bij de Hoofd-inspectie van Financiën werd aangesteld, en derhalve andermaal onder Van de Graaff kwam. Francis' groote geschiktheid, die later ook de Gouv. Gen. zelf op Zuid-Celebes leerde waardeeren [1]), was echter oorzaak, dat hij reeds bij besluit dd. 13 Augustus 1819 toegevoegd werd aan de expeditie-Wolterbeek, waarbij Muntinghe evenzeer commissaris was. Het vooruitzicht om aldus weder onder dezen te komen, verdroot in hooge mate den benoemde. Zijn chef Van de Graaff was evenwel op reis; hij uitte zich daarom aan den te Batavia aanwezigen inspecteur Meylan. „De heer Francis", schreef deze den 13^{en} Augustus aan Van de Graaff [2]), „is sedert verscheidene dagen hier, en heeft ook reeds een en andermaal den schout-bij-nacht Wolterbeek ontmoet. Precies heeft hij van denzelven nog geene uitsluiting of hij naar Palembang zal mede moeten of niet, hoewel de heer De Vogel mij heeft verhaald uit den schout-bij-nacht te hebben verstaan, dat hij van den heer Francis bereids zulke inlichtingen en informatiën had verkregen, dat zijne personeele presentie des noods zou kunnen gemist worden. Ik heb dit Francis niet willen terugzeggen, om hem geene hoop te geven op iets, dat waarschijnlijk nog anders uitvallen kan; want hoe bereidwillig hij ook is, is het genoeg aan hem te merken, dat hij deze nieuwe commissie gaarne met geld zou willen afkoopen. Nieuwe

[1]) B. bl. 227.

[2]) Het eerste gedeelte van dien brief nam ik op in B. N° 44.

fatigues van den aard als de laatsten, welke hij heeft doorgestaan, zijn bijna ook niet van hem te vergen. Beide zijne voeten zijn ellendig bezeerd gedurende zijne reizen op de ongebaande wegen in de Lampongs en tot zijne genezing heeft hij zeker rust noodig. — Meest van alle schijnt hij echter op te zien om weder in betrekking te komen met den heer M. — Waarom weet ik niet; dan blijkbaar verdroot het hem, toen ik dezen morgen de passage uit uw brief hem voorlas, dat hij bij aankomst van den heer M. zijne opwachting bij denzelven zou gaan maken. Voor zoover ik weet, is deze Heer alhier nog niet aangekomen."

Juist in die dagen kwam boeman MUNTINGHE van Semarang, waar hij met den Gouv. Gen. over de samenstelling der WOLTERBEEK-expeditie had geconfereerd, te Batavia terug. FRANCIS ging met loome schreden naar hem toe, en bracht bezwaren in. De Commissaris gelastte hem niet alleen dadelijk naar de Lampongs te vertrekken d. w. z. vier dagen na het benoemingsbesluit, doch voegde hem sarrend tot troost toe, *dat hij hem eene vaste plaatsing te Palembang* zou bezorgen! Dan liever ontslag uit den dienst, meende de gekrenkte; doch zoover kwam het niet. FRANCIS begon met zich naar Bantam te begeven, waarna hem, overeenkomstig WOLTERBEEK's verlangen, werd vergund, in de Lampongs zijne nuttige werkzaamheid onder een chef, dien hij lief had, voort te zetten. [1])

§ 17. Had VAN DE GRAAFF zijne sympathie voor MUNTINGHE door diens optreden in Holland verloren, zoodat hij sinds slechts op een beleefden, doch niet intiemen voet meer met hem verkeerde [2]), evenzoo verdween de groote vereering, die VAN DE GRAAFF eertijds voor commissaris-generaal ELOUT koesterde, en veranderde ze zelfs door afwijkende inzichten in ernstige verwijdering.

De leidende Commissaris-Generaal heeft, naar mijn inzien, geenszins onberispelijk gewerkt. Noch zijn optreden tegenover het vertrekkende *Engelsche tusschenbestuur*, noch vooal zijne politiek tegenover *Palembang*, getuigt van groot staatkundig inzicht [3]); en wat het inwendige huishouden van Staat betreft, zijne *Munt*-opvattingen verdienen o. a. geen naam [4]), terwijl ook omtrent 't het gansche binnenlandsch bestuur beheerschende *Landelijk stelsel* eene zeer grove fout is begaan geworden, waarop ik nader de aandacht zal vestigen.

Onder de groote administratieve verdiensten van de Commissie-Generaal en het daarop volgend bestuur van VAN DER CAPELLEN—VAN DE GRAAFF moet daarentegen gerekend worden, dat men er ernstig naar streefde, om in de *Staatsblad*-regelingen, slechts *het uitvoerbare* af te kondigen. Daardoor is de wetgeving van dien tijd zoo lang in wezen gebleven; daardoor gaf zij in

---

[1]) B. bl. 75 en 76.

[2]) B. bl. 249.

[3]) Zie ook mijne *Elout*-verhand. in *Tijdspiegel*, Juli 1898, bl. 229.

[4]) Zie mijne *Muntrede* in T. v. N. I. Maart 1897.

vele opzichten modellen van groote waarde; en te hooger moet men deze werkzaamheid aanslaan, omdat de Indische administratie in gruwelijke wanorde verkeerde, terwijl de Regeering niet dan over zeer gebrekkige middelen beschikte, om in den chaos orde en regelmaat te brengen [1]). De man van beteekenis, onder de Commissie-Generaal, was, niet de Algemeene Secretaris, ook niet Muntinghe, maar de weldra opkomende Van de Graaff. De groote reis, die de Commissie over Java maakte, opent diens voorspoedige loopbaan [2]); Muntinghe gaat niet mee om den weg te wijzen, maar Van de Graaff zal met den president der Rekenkamer, den heer Bauer, van de partij zijn. In de nieuwheid van dat inspecteeren, ziet Van de Graaff zich reeds met hem als *vogelverschrikkers* over Java zwermen [3]). Op dien toeht maakt Van de Graaff dermate een uitstekenden indruk, dat hij zich bij de terugkomst bevorderd ziet tot Adjunct-Inspecteur-Generaal [4]). Compliment tegenover compliment, is de benoemde wederkeerig uitbundig in zijn lof over de Commissarissen. Deze menschen, schrijft hij, *zijn niet meer naar waarde te beloonen; onbegrijpelijk is het,* dat ze er het loodje niet bij hebben neergelegd; het land was *rampzalig,* maar zij hebben het *gered;* de *beste staatslieden in Europa* zouden het der Commissie niet kunnen verbeteren.

Dat was vóór de reis [5]). En als dan de eerste trap tot Van de Graaff's fortuin gemaakt is, dat wil zeggen bij de terugkomst, dan ziet hij, en ook jaren daarna, vol *bewondering* op de werken der Commissie terug, waarvoor Nederland *haar nooit genoeg dankbaar kan zijn,* want de *zichtbare voorspoed* der Kolonie is haar werk [6]). Nog in 1821 luidt het, speciaal Elout ten lof, dat het Nederlandsche volk nooit diens verdiensten omtrent Indië mag vergeten, dat het hem „nooit genoeg dankbaar kan zijn" [7]); en in 1822, dat zijne instellingen, bij een ieder, die de wezenlijke belangen des lands kent, *nog lang in hooge waarde zullen blijven* [8]).

Heeft Van de Graaff tevens de hoop uitgedrukt, dat de Koning zulke groote verdiensten evenmin zal vergeten [9]), ook aan dien wensch wordt gevolg gegeven, daar Elout in 1824 als minister van Koloniën optreedt, na eerst met de portefeuille van Financiën belast te zijn geweest. Doch het verloop der zaak is nu eene geheel andere dan de schrijver van 1822 en vroeger

---

[1]) B. bl. 14, 88.
[2]) B. bl. 17. In de tweede alinea van brief N° 3 aldaar wordt verwezen naar bl. 17: dit moet zijn bl. 16.
[3]) B. bl. 16.
[4]) B. bl. 17.
[5]) B. bl. 14.
[6]) B. bl. 88, 114, 164.
[7]) B. bl. 164.
[8]) B. bl. 191
[9]) B. bl. 114, 164.

had verwacht, toen hij nog door *zeer vriendelijke* brieven van den gewezen Commissaris-Generaal aangenaam verrast werd [1]). Allengs toch gaat het verkeeren. Elout is er de man niet naar om, gelijk zijn voorganger Falck, maar goed te vinden, wat de Indische regeering beliefde uit te halen; hij is, oordeelt Van de Graaff „van eenen anderen stempel" [2]). Trouwens, niet onverwacht kwam de teleurstelling, want zwager Verschuir had reeds gewaarschuwd, dat de heer Elout ongunstig over het Indisch beleid begon te denken. Dat wist ik al lang, antwoordt echter Van de Graaff [3]); maar de koloniën waren „de *speelbal* van Indische intriganten" geworden, waaronder J. C. Baud en andere ontevredenen [4]). — Minister Elout, *met zijnen alles vernielenden invloed op het Indisch bestuur* .... een „speelbal"; zoo gaat het met de oordeelvellingen der menschen, als ze hun zin niet meer krijgen.

§ 18. Ten einde toe daarentegen is de heer Van der Capellen in de oogen van Van de Graaff, de voortreffelijkste staatsman en de uitnemendste persoon geweest, dien men zich bedenken kan, waartegenover staat, dat de Landvoogd aan den beoordeelaar tot aan het slot zijner regeering, een overwegend vertrouwen bij het bestier van 's Lands zaken heeft geschonken.

In den hoogen lof over de Commissie-Generaal gaat de naam van Van der Capellen met dien van Elout samen. Na de ontbinding der Commissie neemt de invloed van Van de Graaff als met den dag toe; en ondankbaar is deze zeker niet; *de schijn* zelfs van dit te zijn, grieft hem [5]). Nooit, schrijft hij over den Landvoogd, kan ik zijne goedheden vergelden; nooit hem genoeg dankbaar zijn; verkleefd met hart en ziel aan hem, heb ik mijn leven voor hem veil! [6]) Als mensch en als ambtenaar, verklaart hij, de duurste verplichting aan hem te hebben, onder anderen grootendeels ook zijn leven aan hem verschuldigd te zijn! [7]) *Roemrijk* heette in deze stemming 's Landsvoogds regeering [8]); *ongekende voorspoed* kroonde zijn bestuur over deze bezittingen, die, verzekerde Van de Graaff „nooit gelukkiger en bloeijender zijn geweest dan in dit tijdstip" [9]).

Te midden van dien *luister*, gaf de Koning eindelijk bij besluit dd. 14 Juli 1823, gevolg aan „dringende en herhaalde aanzoeken" van den heer Van der Capellen om te repatrieeren, terwijl generaal De Kock de landvoogdij zou waarnemen, tot er nader in werd voorzien. Ach, was toen maar de reis

---

[1]) B. 164, 191.
[2]) B. bl. 268.
[3]) B. bl. 213, 225.
[4]) B. bl. 265.
[5]) B. bl. 225.
[6]) B. bl. 92, 164, 174, 190.
[7]) B. bl. 113—114.
[8]) B. bl. 210.
[9]) B. bl. 214.

aangevangen; hoeveel leed zou zich de heer Van der Capellen niet hebben bespaard; want de mededeeling ten aanzien van de vrijheid tot terugkeer ging met betuigingen van groote waardeering gepaard [1]). De vrienden waren er weder verrukt over. „Voorzeker", berichtte Meylan te Batavia aan den afwezigen Van de Graaff dd. 28 December 1823, „is het groote nieuws UEdG. reeds bekend. De G.-G. heeft de vleijendste brieven van den Koning ontvangen en de vrijheid in den loop van 1824 het bestuur over te geven aan den generaal De Kock, benoemd tot waarnemend Gouverneur-Generaal, met een appointement van f 100000 's jaars. Vergelijk hiermede artikel 5 van het Reglement op het beleid der Regering, het slot van het laatste gedeelte."

Toen het echter op scheiden aankwam, bleek de heer Van der Capellen, tot zijn ongeluk, aan den onderkoninklijken zetel genageld, met het ellendig gevolg, dat de Koning hem moest doen weten, niet alleen er genoeg van te hebben, maar dat ook iemand in de plaats werd benoemd, met het openbare doel om den verwarden winkel in orde te brengen. Zoo althans nam men aanstonds in Indië de benoeming van een commissaris-generaal op [2]), hetgeen eerlang ook 's Konings troonrede van 17 October 1825 bleek te hebben verkondigd [3]).

Nauw was intusschen 's Landvoogds beslissing van 1823 bekend, dat de terugkeer naar Patria voorloopig was uitgesteld, of welgezinden en weldenkenden waren met nieuwe vreugde en bewondering over zoo'n edelmoed vervuld. Koning en Vaderland, die reeds dankbaar moesten zijn voor het verledene, behoorden voor dit besluit nòg dankbaarder te wezen, meende althans Van de Graaff [4]).

Inderdaad viel er voor het standpunt, dat de Landvoogd innam, althans toen later van allerlei zijden de staatshulk bedreigd scheen te worden, veel te zeggen; maar vermoedelijk hebben de vrienden, door malle overdrijving bij het waardeeren van dit plichtgevoel, benadeelde landhuurders, en in het algemeen ontevreden teleurgestelden, gelijk eene landvoodgij niet kan nalaten op te wekken, er toe gebracht om over al dat geklikklak te meesmuilen [5]).

De vrienden! Het is niet alleen Van de Graaff, die met aanhoudende bewondering voor den heer Van der Capellen vervuld is, maar bij voorbeeld ook 'n Bousquet, met diens „nooit wankelende eerbied en liefde", hoewel den Landvoogd te zwak achtende, in ongeduld of in toorn zelfs hem een *raar heer* vindende, ja hem een *valsch hart* met een innemend voor-

---

[1]) Zie de brieven dd. 28 Juli 1823 van minister Falck aan Van der Capellen en De Kock in de *Ambtsbrieven*, bl. 157 en 158.

[2]) B. bl. 268, 281.

[3]) Zie bl. 406 *Dipanegara*.

[4]) B. bl. 223—224.

[5]) Zie o. a. de in 1826 uitgegeven *Vrijmoedige gedachten* van Dr. Doornik.

komen, *personeele haat, schandelijke partijdigheid* toekennende [1]); maar ook 'n Meylan, 'n Tobias, al keert die zich weer ten slotte in diepe teleurstelling van den Gouv.-Gen. af [2]).

Hoeveel epitheta leest men anders niet in deze Brievenverzameling, om den heer Van der Capellen als den voortreffelijksten aller menschen te kenschetsen! [3]) Men noemt hem, *in de kracht van het woord,* een *edel mensch;* den *waardigen* Gouverneur; onzen *besten* Gouv.-Gen.; onzen *waardigen* en *beminden* Gouv. Gen.; onzen *beminden chef;* onzen *besten chef;* onzen *braven Hoogen vriend;* onzen *geërbiedigden* Gouv. Gen.; onzen *nooit genoeg geprezenen,* aan wien men *dagelijks* een *oprecht saluut aan tafel brengt;* onzen *nooit volprezen* Gouv. Gen., dien *edelen man,* die zoo waarachtig verdient, dat men hem de waarheid nooit verberge, en wiens *wijsheid* voor niets staat; hoe ware het mogelijk het verlangen van zoodanig een man te kennen, en zich niet gedreven te gevoelen „door de oprechtste zucht om aan hetzelve te voldoen"; een man, *wiens hart en hoofd even zuiver en helder zijn;* onzen *waardigen gebieder;* den *besten man, dien onze Lieve Heer ooit tot Gouverneur-Generaal heeft geroepen;* den *kundigsten en vlijtigsten ambtenaar van zijn Gouvernement;* dien *goeden Gouv. Gen., die alles goeds zoo gaarne bevordert; weldoend genie;* onzen *Grooten Vriend,* wiens *grootmoedigheid* en *rechtschapenheid van ziel* over alle zwarigheden heenstapt, ook al heeft hij bedenkingen; wiens *grootheid* en *kalmte van ziel* in moeielijke omstandigheden, men in stomme bewondering aanstaart; dien men al meer moet achten en liefhebben, hoe langer men hem leert kennen; dien *braven man,* dien *edelen man,* die de waarheid *zoekt* en *lief heeft;* den *besten man op de wereld;* onzen *edelen rechter,* dien *éénige onder zoo vele duizenden, uit vrouwen gebaard;* onzen *grooten* en *beminden weldoener;* onzen *goeden* Gouverneur; onzen *edelen Vriend;* edelen Gouv. Gen.; een *vriend van allen, die het wel meenen* met eene *grootmoedige* en *rechtschapen ziel;* met *opgeklaard verstand* en *vaderlijke bezorgdheid; vader* en *weldoener* der Indische volkeren, met *bewonderenswaardige grootheid en kalmte van ziel,* ja ... *wiens gebreken zelven hem kenmerken als een edel mensch* ....

such
As, to seek through the regions of the earth
For one his like, there would be something failing
In him that should compare. I do not think
So fair an outward and such stuff within
Endows a man but he. [4])

[1]) B. bl. 146, 167, 168, 169.

[2]) B. N°s 132, 133, 134.

[3]) B. bl. 38, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 62, 67, 72, 89, 91, 92, 98, 112, 118, 119, 121, 122, 124, 130, 133—134, 135, 139, 162, 167, 235, 248, 251, 262, 264—265, 269, 275, 277; Mijer's *Baud*, bl. 285.

[4]) Uit het 1^e^ tooneel van Shakespeare's *Cymbeline.*

En toch bij al dien zoo spontaan ternedergestelden lof, ontbreekt iets, en dat is juist wegens de spontaneïteit kenschetsend: nooit leest men een woord van waardeering over den *krachtigen, zelfregeerenden* bestuursman. Ja, Van de Graaff zegt het wel, dat de heer Van der Capellen zoo bijzonder ijverig is — de *vlijtigste der ambtenaren!* — ook lezen we eene maal, dat de Gouv. Gen. wel zorgt *alleen meester te blijven*; maar met het eene is de staatsman in zijne talenten niet voldoende geteekend; en het andere vindt men te midden van een betoog, waarin de schrijver zelf bericht, een man van invloed bij den Landvoogd te zijn geworden [1]). Daarentegen is er ook een correspondent, die in humeur een woord laat ontvallen, dat eerlang evenzeer Du Bus over diens voorganger aan Van de Graaff zou toevoegen, namelijk: *dat die het laatste bij den Gouv.-Gen. het woord had, zijn zin zag doorgedreven* [2]); en Bousquet, die dit zegt, is niet in de verbittering, die eenige jaren later uitbreekt, doch nog in den goeden tijd, in 1821. „Ik zie daarenboven", lezen we toen reeds, „ook weder bij deze gelegenheid bevestigd, hetgeen ik reeds lang soupçonneer, dat is, dat onze edele Vriend, met alle zijne uitnemende hoedanigheden, geen eigen gevoelen heeft, en dat degeen, die het laatste spreekt, altijd gelijk bij hem heeft."

Overigens stelle men den invloed van Van de Graaff op den gang der regeering niet hooger dan voor de nagedachtenis van beide mannen billijk moet geacht worden. Men zou zeer zeker Van der Capellen onrecht doen door hem als aan een leiband loopende te beschouwen; daarvoor was hij gansch niet de man; zijn eervol, schoon verleden, bevorens naar Indië werd gegaan, had het voldoende getoond. Doch deze beide personen waren zóó zeer tot elkander genaderd, deelden zóó zeer in groote zaken dezelfde gevoelens, dat het advies van den eenen slechts eene afspiegeling werd van de gedachte des anderen; dat evenzeer Van der Capellen richtte Van de Graaff, als Van de Graaff den Landvoogd. Er is m. i. geen twijfel aan, dat bijvoorbeeld in de Landverhuurquaestie de ondergeschikte slechts oordeelde naar den geest van den Landvoogd, al wil men dan ook aannemen, dat Van de Graaff zeer zeker daaraan eene andere richting had kunnen geven; en in de weigering der koffielevering aan de Handelmaatschappij was zóó zeer Van der Capellen de doordrijvende autoriteit, dat toen de stem van Van de Graaff in den Raad van Indië onvoldoende voor eene meerderheid was, door de afwezigheid van het lid D'Ozy, de vergadering opnieuw ten huize van dien afwezige werd belegd, om de gewenschte meerderheid te krijgen [3])!

Elout, Van der Capellen—Buijskes. Reeds volgens de geschiedenis is deze overgang in mindere waardeering der leden van de Commissie-Generaal § 19.

[1]) B. bl. 91, 92.
[2]) B. bl. 167, 293.
[3]) *Bijdr. E.* bl. 68 vv.

altijd zeer groot geweest; maar toch niet zóó groot, als wij uit Van de Graaff's brieven vernemen.

Buijskes had een eervol militair verleden achter zich en het tot schout-bij-nacht gebracht, toen hij in 1808 onder Daendels tevens werd aangesteld tot luitenant-gouverneur-generaal [1]). Bij de teruggave der koloniën, krachtens het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814, werd hij commandant van het eskader, dat de Commissie-Generaal naar Batavia zou brengen, waartoe hij zelf mede behoorde. Men had hem hiervoor echter aangenomen meer uit overweging, dat werkelijk geschikte personen voor deze waardigheid niet waren te vinden, behalve Elout en Van der Capellen, dan wel omdat men hem er den aangewezen man voor vond [2]). In Indië aangekomen, oefende hij, vooral gedurende den eersten tijd, overwegenden invloed uit op de plaatsing der ambtenaren, een invloed, die, volgens Van de Graaff, al zeer ongelukkig zou geweest zijn; telkens komt deze hierop terug; hij vindt er zelfs „een sprekend bewijs" in voor het nadeel, dat men aan de kolonie zou toebrengen, door hen als landvoogd uit te zenden, die reeds eenmaal daar geweest zijn [3]). Volgens Van de Graaff overdreef Buijskes, bij het aanbevelen van ambtenaren, de bescherming der *Marine;* dit kan toch ook wel zijne goede reden gehad hebben, daar, bij het gemis aan geschikte menschen in het algemeen, de zee-officieren wellicht eenige Indische ervaring hadden opgedaan, èn bovendien niet zonder kennis en beschaving waren. Wat echter vooral den Schout-bij-nacht in de oogen van Van de Graaff zoo weinig sympathiek maakte, was, dat hij behoorde tot de partij der *Oudgasten* [4]); en, we weten het, kwader noot kon moeielijk gekraakt worden.

§ 20. Tot de geestverwanten van Buijskes behoorde N. Engelhard [5]).

Deze was onder Daendels gouverneur van Java's Noordoostkust geweest en deed in 1816 te 's-Gravenhage tegen den gewezen landvoogd een werkje verschijnen, getiteld: „Overzigt van den staat der Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal H. W. Daendels enz."; met het herstel van het Nederlandsch gezag was hij eerste lid der *Adviseerende Commissie* geworden, waarvan de heer Van Middelkoop als secretaris optrad [6]). Niettegenstaande men reeds destijds wist, dat beide mannen elkanders vijanden waren [7]), werden ze in Januari 1817 door C. C. G. G. aangewezen als commissarissen voor de overneming der *Molukken* [8]).

---

[1]) Zie de belangwekkende levensschets *Ind. Gen.* II (1855) bl. 369.
[2]) Zie breeder *Palembang* bl. 510; ov. 180.
[3]) B. bl. 14, 89, 94.
[4]) B. bl. 89, 90.
[5]) B. bl. 88.
[6]) B. bl. 12, 18—19.
[7]) B. bl. 14.
[8]) Hoek op bl. 143 van zijn *Herstel* maakt melding van 31 December 1816 als datum van

Van Middelkoop was bestemd voor gouverneur, Engelhard had het vooruitzicht op eene plaats in den eerlang te wettigen Raad van Indië. Slechts teleurstelling zou het einde zijn.

Den 5en Februari 1817 vertrokken de heeren; ze kwamen den 8en Maart te *Amboina* en namen dd. 24 Maart en 2 April de eilanden van de Engelschen over [1]).

De terugkeer tot het Nederlandsch gezag heeft, naar het schijnt, bij de ingezetenen tot ongenoegen aanleiding gegeven, dat voor een deel moet worden toegeschreven aan het Britsch plaatselijk bestuur, hetwelk zijn best deed om de nieuwe regeering in hatelijk daglicht te stellen. Hoe ook, reeds dd. 18 April 1817 rapporteerden Commissarissen aan de Regeering, behalve over gemis aan zout, koffie enz. voor de militaire bezetting, over heerschende ontevredenheid en in Mei d. a. v. kwam het tot eene uitbarsting. Bij schrijven dd. 2 Juni moesten ze namelijk naar Batavia berichten:

Dat er eenige onlusten waren ontstaan onder de volkeren van *Saparoea*, zonder dat de ware oorzaak daarvan bekend was, en welke op den 16en Mei ll. ter hunner kennis waren gekomen, waarbij de Sriba bericht gaf, dat de Resident van gemeld eiland in eene negorij was ingesloten en zijn broeder en huisvrouw om assistentie verzochten;

dat zij daarop dadelijk een detachement van 250 militairen en zeevarenden onder commando van den majoor van de genie Beetjes derwaarts hadden gezonden en bevelen gegeven om de corvet de *Iris* mede daarheen te doen zeilen, hetwelk niet vóór den 21en Mei had kunnen geschieden;

dat deze bodem nauwelijks halverwege de baai was ingezeild, toen de tijding werd ontvangen, dat het detachement onder majoor Beetjes te *Saparoea* geheel was verslagen, en het grootste deel der manschappen het leven had verloren [2]);

dat daarop de *Iris* was teruggeroepen om de komst van het fregat de *Maria van Reigersbergen*, dat naar *Ternate* was gezonden, af te wachten, doch dat men intusschen den kapitein van het ingehuurde schip de *Zwaluw* had verzocht ter reede van *Haroeko* te blijven om die te dekken;

dat voorts bericht ingekomen zijnde van onlusten, die op *Haroeko* waren uitgebarsten, andermaal de *Iris* bevel had gekregen om naar die plaats te stevenen;

dat de muitelingen van *Saparoea*, vereenigd met die van *Haroeko*, ten getale van 600 man, vervolgens een storm op het fort aldaar hadden gewaagd,

---

het besluit; in de *Elout*-verz. van 's Rijksarchief — stukken overigens, jammerlijk slecht overgeschreven — vond ik 31 Januari 1817. Zie ook den datum in B. bl. 14 noot 2. In volgende noten zal ik opmerken, dat Hoek ook ten opzichte van andere data over de Molukkengeschiedenis zich wellicht vergist heeft.

[1]) Zie de verdragen bij Hoek's *Herstel*, bl. XLI en XLIII.

[2]) B. bl. 15—16.

doch met verlies waren teruggeslagen, zijnde de *Zwaluw* te dier gelegenheid van groot nut geweest;

dat in de overtuiging, dat gewapende vaartuigen tot de verdediging van *Haroeko*, allernoodzakelijkst zouden zijn, Commissarissen zich hadden gewend tot den achtergebleven Britschen commissaris Mackenzie, met verzoek dat hun bijstand zou worden verleend door den Compagnie's kruiser *Nautilus* of dat hij dien aan hen zoude verkoopen, doch dat gemelde Commissaris zulks bij herhaling had geweigerd;

dat voorts de nagelen op het eiland *Haroeko* aan boord van de *Zwaluw* gebracht en alzoo voor het Gouvernement behouden waren;

dat de dienst, dien het Gouvernement had gehad van de *Zwaluw* en de geschiktheid van dat schip voor de vaarwaters in de Molukken, Commissarissen deden voorstellen om het van de firma Jessen, Trail en C°. te koopen; en dat zij herhaalden hun verzoek om twee vaartuigen van 100 à 150 koyang, wel bezeild en wel bewapend;

dat, wat betrof de noodige versterking van het garnizoen en van de zeemacht, zij zich refereerden aan de voorstellen der respectieve commandanten;

dat eindelijk de resident van *Banda*, W. Berkhof den 12^en^ Mei aldaar was overleden en voorloopig vervangen door den magistraat C. V. Aart [1]).

Dit onrustbarend schrijven werd gevolgd door een van 6 Juni, inhoudende:

Dat te Amboina was aangekomen het Engelsche ingehuurd schip *Wellesley*, kapitein Crosset met 340 koyang rijst, waardoor Commissarissen ten aanzien van dit voedingsmiddel uit de verlegenheid waren gebracht;

dat de muitelingen te *Haroeko* op den 3^en^ Juni een tweeden aanval tegen de bezetting hadden gedaan, doch dat ze met verlies van een groot aantal dooden en gekwetsten waren afgeslagen, hebbende kapitein Wilson met zijn schip de *Zwaluw* wederom groote diensten bewezen;

dat Commissarissen hunne verzoeken om assistentie van de *Nautilus* hadden hernieuwd, doch dat dit wederom vruchteloos was geweest;

dat zij, ter beveiliging van de reede van *Hila* en om de gemeenschap tusschen de muitelingen en de volkeren van *Ceram* zooveel mogelijk te beletten, ingehuurd hadden de noorsche brik de *Zweed*, tegen 500 Sp. matt. 's maands, behalve eene assurantie van 4000 Sp. matt., ingeval het schip een ongeluk mocht overkomen, hetzij op zee of op de reede van *Hila*, en op dit vaartuig als loods of commandant hadden geplaatst den gewezen luitenant-ter-zee J. Gerard, op een maandelijksch tractement van 150 ropyen;

en eindelijk, dat de ingeoogste nagelen op *Saparoea* ten bedrage van 11,000 ponden waarschijnlijk verloren zouden zijn.

Deze beide Jobstijdingen werden te Batavia door C. C. G. G. behandeld

---

[1]) B. bl. 15, 19.

in hunne vergadering van 24 Juni 1817 [1]). Buijskes zou zich naar het tooneel van den opstand begeven, terwijl de Gouv.-Gen. werd uitgenoodigd: „om zoo vele troepen en zoo vele gewapende vaartuigen naar de Molukken af te zenden als hij zal oordeelen voor den dienst en tot behoud der rust aldaar noodig te zijn en alhier gemist kunnen worden; en voorts om die eilanden te doen voorzien van eene genoegzame hoeveelheid zout, koffij en andere benoodigdheden, waaraan aldaar gebrek is"; zoomede: „den Schout-bij-nacht, Commissaris-Generaal Buijskes uit te noodigen om zich naar *Soerabaja* te begeven ten einde de verzending van troepen, vaartuigen en goederen van daar naar de *Molukken* zooveel mogelijk te bespoedigen."

Ongelukkig hadden de Moluksche commissarissen hunne vroegere veeten niet ter zijde kunnen stellen. Hiervan waren de berichten naar Batavia overgewaaid; bovendien scheen Van Middelkoop als gouverneur ongeschikt. De Regeering kreeg alzoo reeds aanstonds ongunstige indrukken over het beleid harer vertegenwoordigers, waaraan de C. C. G. G. Elout en Van der Capellen bij het volgende besluit dd. 25 Juni 1817 uitdrukking gaven [2]):

„Bij de leden dezer vergadering onderling zijnde gewisseld van gedachten over de ongelukkige gesteldheid, waarin blijkens de berichten van Commissarissen uit Ambon, en de algemeene gerugten, een gedeelte ten minste der Moluksche eilanden zich bevonden, en in aanmerking genomen zijnde, dat er geene blijken voorhanden zijn, dat Commissarissen over de Molukken eenige moeite hebben aangewend tot het opsporen der oorzaken of voorkomen der kwade gevolgen van de ontevredenheid, welke zij volgens hun eigen schrijven van 18 April ll. wisten, dat bij een gedeelte der ingezetenen bestond; dat integendeel, volgens geloofwaardige berigten, gestaafd door een gedeelte der officieele zelve, sommige der Nederlandsche ambtenaren zich aan kwellingen en verkeerde behandeling der ingezetenen hebben schuldig gemaakt;

„dat de handelwijze door Commissarissen bij het bekomen der ongunstige tijdingen aan den dag gelegd, en de maatregelen te dier gelegenheid genomen, niet dat beleid te kennen geven, door hetwelk alleen zoodanige ongelukken kunnen worden verhoed of voorkomen;

„dat volgens geloofwaardige berigten de eensgezindheid tusschen beide Commissarissen schijnt te hebben ontbroken, hetwelk ook op het belang der bezitting van een hoogst nadeeligen invloed zoude kunnen zijn;

„dat het alzoo de dringende pligt is van deze vergadering om ernstige maatregelen tot onderzoek en goede bestiering der zaken te nemen:

„Is goedgevonden en verstaan:

„*Eerstelijk* den Schout-bij-nacht en Commissaris-Generaal Buijskes, ten

---

[1]) Het is alzoo bij Hoek op bl. 145, r. 8 v. o. eene druk- of schrijffout, dat in *Juli* het bericht van den opstand ontvangen en tot de expeditie besloten werd.

[2]) Verg. B. bl. 16.

gevolge zijner welwillende aanneming, te magtigen... om zich naar *Amboina* te begeven, en aldaar zoodanige magt uit te oefenen, als Commissarissen-Generaal, daar tegenwoordig zijnde, zouden kunnen uitoefenen, en bijzonderlijk om óf de regering (desgeraden vindende) zelve geheel op zich te nemen, óf die door de Commissarissen zich daar bevindende naar zijne bevelen te doen voeren, óf in hunne plaats zoodanige andere persoon of personen tot beleid der zaken, hetzij te *Amboina* of elders te benoemen en aan te stellen, als hij, Commissaris-Generaal, zal bevinden te behooren.

„*Ten tweede* enz.

„*Ten derde.* Om den Schout-bij-nacht, Commissaris-Generaal te verzoeken, met zich van Soerabaija mede te nemen den heer Hulft van Hoorn, om daarvan zoodanig emploij te maken, als hij zal bevinden dienstig te zijn, en denzelven tevens te verzoeken de noodige maatregelen te nemen om den Heere Neijs, thans zich op *Ternate* bevindende, ten spoedigste naar *Amboina* te doen terugkeeren, om ook van hem, als met de Inlanders en Inlandsche zeden bekend, het noodige gebruik te maken."

Tegelijkertijd werd van deze beslissingen bij ondervolgenden brief aan de Moluksche commissarissen kennis gegeven:

„De ongunstige tijdingen, welke wij door U en langs andere wegen nopens de gesteldheid in de Molukken ontvangen hebben, en de onvolledige en ondoelmatige maatregelen door U, zoo het schijnt, tot opsporing der oorzaken en het voorkomen der gevolgen van de U reeds voor lang bekende ontevredenheid bij de ingezetenen genomen, noodzaken ons tot krachtige voorzieningen.

„Wij hebben deswegens onzen ambtgenoot, den Schout-bij-Nacht en Commissaris-Generaal Buijskes verzocht en gecommitteerd om zich in persoon naar Amboina te begeven, en aldaar uit te oefenen al het souverein gezag uit onzen naam, hetwelk wij, tegenwoordig zijnde, zouden kunnen doen.

„Wij gelasten U derhalve denzelven als zoodanig te respecteeren, en zijne bevelen te gehoorzamen."

Terwijl alzoo Buijskes zich voor de Molukken opmaakte, ontving de Regeering berichten van den op bl. 44 vermelden commissaris Mackenzie en van zekeren heer Levet uit de opgestane streken, die nog nader haar de overtuiging gaven, dat de Commissarissen geenszins plichtmatig hadden gehandeld. Den 28^{en} Juni 1817 hielden de heeren Elout en Van der Capellen dientengevolge opnieuw eene vergadering, waarin zij alsnog het volgend schrijven aan schout-bij-nacht Buijskes vaststelden:

„Het schijnt zeker, dat men van de zijde der Nederlandsche ambtenaren niet heeft op het oog gehouden de noodige zachtheid jegens de Inlanders, vooral de Christenen, en dat men hen behandeld heeft op eene wijze, die met hunne begrippen en vooroordeelen streed, en dat eene juist tegengestelde behandeling als gehouden is, had behooren gehouden te worden om rust te bewaren.

„Wij geloven dus, dat waar geene dadelijkheden gepleegd zijn van de zijde der Inlanders, men niet te zacht zal kunnen zijn.

„Zij, die zich aan den opstand en de dezen vergezeld hebbende misdaden hebben schuldig gemaakt, zullen welligt uit vrees voor de straf alles opzetten en dan zullen naar hun gedrag de maatregelen genomen moeten worden; maar daar het ons toch vooral te doen is om de vruchten uit die bezittingen te trekken, zal ook het gebruik van geweld met beleid moeten plaats hebben. Wij behoeven deze punten maar aan te stippen, en verlaten ons voor het overige en ten volle op uwe wijze van zien en handelen, van welker juistheid zooveel bewijzen zijn.

„Wij mogen eene zaak echter ook niet onaangeroerd laten; in waarheid komt ons het gedrag der Commissarissen, die naar alle tijdingen te samen, in den grootsten onmin leven, weinig juist voor, en de geschiktheid ook des Heeren Van Middelkoop wordt ons hoe langer hoe twijfelachtiger. Zijne verwijdering komt ons dus niet ongeraden voor; dan ook te dezen opzigte laten wij gerust alles aan U. E. over."

Den 27en Juli scheepte zich de Schout-bij-nacht te *Soerabaja* op de *Prins Frederik* in. Na op *Ternate* de zaken geschikt te hebben, vervolgde hij den 12en September de reis naar *Amboina*, waar hij den 3en October aankwam [1]).

Hulft van Hoorn bleef als provisioneel resident van *Ternate* achter; Neijs werd naar *Amboina* medegenomen en dd. 25 Juni 1818 tot resident aldaar aangesteld. Dat deze het er goed maakte, weten we o. a. uit B. bl. 175.

Den 10en October 1817 schreef de Schout-bij-nacht aan de Regeering, dat hij de heeren Engelhard en Van Middelkoop van hun gezag had ontheven, terwijl hij ze naar Batavia had doen gaan, ten einde zich over hun gedrag te verantwoorden [2]). Het schijnt, dat vooral gouverneur Van Middelkoop de schuldige is geweest. Engelhard's fout zou vooral hierin bestaan hebben, dat hij zich niet boven de tusschen beiden heerschende veeten had weten te verheffen. Zóó weinig zou overigens Engelhard schuldig zijn geweest, dat nog te *Amboina* de Schout-bij-nacht hem voorstelde om zijne commissie voort te zetten, althans, indien te gelooven is een nader door mij aan te halen schrijven van Engelhard zelf, volgens welken brief hij toen voor het aanbod zou *bedankt* hebben.

De heer Buijskes bracht inmiddels de eilanden tot rust; hij keerde den 22en Februari 1818 terug, na het bestuur den vorigen dag aan generaal H. M. de Kock te hebben overgegeven [2]).

---

[1]) Hoek, bl. 145, zegt, dat Buijskes den 30 *Sept. Amboina* bereikte, doch Buijskes schrijft in den brief, gedagteekend Amboina 10 Oct. 1817, dat hij den 12n Sept. *Ternate* verliet voor de reis naar Amboina: „en ofschoon dezelve vrij gunstig was, ben ik door stilten en sterke stroomen vijf dagen voor deze baai afgehouden en dus niet voor den 3n October alhier aangekomen."

[2]) Verg. B. bl. 19.

De Molukssche zaken werden vervolgens eerst nader behandeld in eene vergadering der Regeering van 15 October 1818, naar aanleiding van de door Buijskes in September t. v. ingediende rapporten. Met betrekking tot hun collega werd besloten: „dat de naauwe betrekkingen, welke tusschen Commissarissen-Generaal onderling bestaan, deze vergadering moeten weerhouden om uit te weiden in den dank aan hun ambtgenoot verschuldigd wegens de gepaste wijze, op welke hij de moeijelijke en teedere taak, welke hem was opgedragen, heeft waargenomen, doch dat zij niet zullen nalaten hunne gevoelens deswegens aan Zijne Majesteit open te leggen"; verder dat „de belangrijke zending" tot spoedig en onverwacht vertrek naar de Molukken, en 't lang verblijf aldaar, den Schout-bij-nacht genoodzaakt had tot onvoorziene uitgaven, terwijl ook „deze buitengewone en luisterrijk volbragte zending", vorderde, dat een extra-honorarium werd toegelegd, dat gesteld werd op f 100 per dag, gedurende den ganschen tijd der commissie, en wel „naar aanleiding van de daggelden betaald voor den gewezen commissaris Engelhard" [1]). Verder werd aan de heeren Van Middelkoop en Engelhard te kennen gegeven:

„Dat Commissarissen-Generaal niet dan met innige aandoening uit alle de bij hen ontvangen berigten, zelfs uit die van de beide Commissarissen voornoemd, zijn ontwaard geworden de weinige eensgezindheid, die tusschen hen plaats had, en vooral, dat deze persoonlijke verwijdering zoo nadeelig voor 's Lands belangen in het algemeen, als noodlottig voor de Molukken zelve geweest is, alzoo ten gevolge van dezelve in de beschouwing en behandeling der zaken niet dat onderling vertrouwen en gemeen overleg geheerscht hebben, welke alleen in staat waren om den staat der zaken en de gezinningen der ingezetenen te leeren kennen, de verkeerdheden te voorzien, dezelve door zachte doch krachtige middelen te voorkomen of te beteugelen;

„dat bijzonderlijk de Commissaris-Gouverneur Van Middelkoop door eene zeer ontijdige en ongepaste oefening van zijne betrekking als Gouverneur, zonder toestemming en buiten weten van zijnen mede-commissaris vele zaken verrigt en bevelen gegeven heeft, waartoe hij, naar luid der instructiën, onbevoegd was, en die op zich zelve onbedacht en ondoelmatig waren, waarvan de bevelen op de uitgifte van papieren munt, de beperking van derzelver verwisseling tegen klinkende, de aandrang tot het leveren van houtwerken, het opleggen van straffen bij de politieke besluiten onder anderen de bewijzen opleveren;

„dat Commissarissen-Generaal dan ook huns ondanks zich genoodzaakt vinden aan de gewezen Commissarissen Engelhard en Van Middelkoop te

---

[1]) Wolterbeek heeft vermoedelijk hierop het oog gehad, bij zijne reclame vermeld in *Palembang* bl. 651—652; vv. 321—322.

kennen te geven hunne weinige tevredenheid over de wijze, waarop zij in de hun aanbetrouwde commissie zijn werkzaam geweest;

„dat Commissarissen-Generaal bijzonderlijk den gewezen Commissaris en Gouverneur Van Middelkoop hun stellig ongenoegen moeten te kennen geven over het gedrag jegens zijn mede-commissaris gehouden, over de overschrijding der palen van zijn gezag, en over de ongepaste en ondoordachte maatregelen door hem genomen."

Alzoo was Engelhard's crediet, om de woorden van Van de Graaff te gebruiken, zeer gedaald, ja vernietigd [1]). Belanghebbende zou het spoedig tot zijne groote teleurstelling ondervinden; toen toch eenige maanden later de *Raad van Indië* werd ingesteld, zag Engelhard zich bij de benoeming der leden voorbijgegaan. Hij meende, „zonder verwaand te zijn", vòòr iemand anders aanspraak op een zetel te hebben, schreef hij nog den 15^{en} Februari 1821 aan den heer Elout in Holland, „zoo uit hoofde van mijn langdurig verblijf in Indië, als inzonderheid mijne onder het Engelsch bestuur gehouden conduite en gedane opofferingen, mitsgaders het vervullen van mijne pligten in de dienst van Zijne Majesteit den Koning in den aanvang van de regering van Commissarissen-Generaal en de overname van de Molukken uit handen der Engelschen". Hij gevoelde zich dus geheel onschuldig en had dientengevolge ook niet tot 1821 gewacht met zich te beklagen. Want reeds dadelijk bij het uitkomen der benoeming in 1819 wendde hij zich tot den heer Elout te Batavia; deze zou geantwoord hebben, dat, zoo er al bij de Regeering zelve geene bezwaren tegen de benoeming bestonden, de aanstellingen tot raad van Indië, volgens het Regeerings-Reglement, slechts konden plaats vinden, onder 's Konings nadere goedkeuring, en de Regeering niet wist, welken indruk de ongelukkige gebeurtenissen in de Molukken op Zijne Majesteit gemaakt hadden, „naardien die gebeurtenissen door berigten van de zijde der Engelschen eene groote sensatie in Nederland hadden verwekt". De Commissaris-Generaal had Engelhard echter tevens aangeraden den Koning eene memorie aan te bieden, ten einde Z. M. voor eene volgende gelegenheid gunstig te stemmen; maar (altijd volgens belanghebbendes eigen mededeelingen) de kracht voor het samenstellen van zulk eene verdediging had hem ontbroken wegens de ergernis, en daaruit gevolgde ziekte, die hem de passeering veroorzaakte, „voornamelijk dan, wanneer ik op mijne brave vrouw, die met haar gansche hart in mijn lot deelde, nederzag". Sinds werd hij in zijn stilzwijgen versterkt, eensdeels doordien hij aan de oprechtheid der Indische regeering twijfelde, daar er nog wel andere gelegenheden tot plaatsing zich hadden opgedaan, als o. a. „de zaken en omstandigheden van en met het Palembangsche hof, die als op den voorgrond stonden"; ten anderen,

[1]) B. bl. 19, 89.

doordien, volgens bericht van zijn zwager Servatius uit Holland, deelde Engelhard aan Elout mede, zijne ambtelijke toekomst hopeloos moest geacht worden: „omdat het werk, het door Zijne Excellentie Daendels op het eiland Java gehouden bestuur aantoonende, zoodanige impressie op deszelfs vrienden in Nederland gemaakt had, dat zijlieden niet schenen te zullen ophouden om van hun invloed tot mijn bederf alle mogelijk gebruik te maken".

Zoo besloot de geërgerde den strijd maar op te geven en zich rustig in het landelijke terug te trekken, waartoe eene ongezochte gelegenheid bestond, zijnde hij voor een gedeelte eigenaar van de onder Daendels verkochte *Buitenzorgsche* landen en van de onder het Engelsch bestuur geveilde streken in het regentschap *Tjiandjoer*. Doch ook hier kwam hij weder in ongelegenheid, nu ten gevolge van de vijandige richting, die de gouv. gen. Van der Capellen ten opzichte van het particulier landbezit insloeg. Engelhard gaf dit aanleiding, om de betrekkingen met den oud-Commissaris-Generaal te vernieuwen. Hij deed het, eerst door correspondentie — vandaar bovenvermelde brief — vervolgens door zelf naar Holland zich te begeven, waar hij den heer Elout ging spreken. Op uitstekende wijze ontvangen, dank ook de ontevredenheid, die daar Van der Capellen's beleid begon te verwekken, verliet hij weder vol hoop het vaderland en zette voet aan wal te Batavia, kort vóór het aftreden van dien landvoogd. De correspondentie met den heer Elout bleef Engelhard intusschen onderhouden, waarbij de regeering van Van der Capellen menige veer liet zitten [1]). De veranderde bestuursrichting ging eerlang zelfs gepaard met een aanbod aan Engelhard om eene plaats in den Raad van Indië te bekleeden, waarvoor echter nu bedankt werd, wegens hoogen leeftijd; maar de aldus gewijzigde stemming jegens hem leidde niettemin, ultimo 1829, tot het toeleggen van een pensioen, liefst van f 1000 's maands, nog wel ingaande met 1 November 1828 — en dat, terwijl men destijds enorm aan het bezuinigen was! Hierdoor verklaarde hij zich gered, „uit de onaangename omstandigheden, waarin ik mij gedompeld zag", luidde Engelhard's dankbrief aan Elout dd. 16 April 1830. „Ik kan nu", vervolgde hij, „zoo lang mijne krachten toereiken, nog nuttig zijn voor de Indische aangelegenheden, en zal volgaarne daartoe medewerken, indien ik door Zijne Excellentie den heer Gouverneur-Generaal J. van den Bosch geroepen worde. Vooral hoop ik, nimmer de van Uwe Excellentie genoten gunstbewijzen te ververgeten, en Uwer Excellentie's toegenegenheid en achting voortdurend te behouden."

Alzoo het *op en neer* van het Indische leven!

§ 21. De heeren Elout en Van der Capellen waren menschen, die, toen ze zich naar Indië begaven, het goede wilden met oprechten zin, ja, maar tevens

[1]) Zie nader § 52 sub *d*.

zonder vooraf opgezette ideeën. Ze wenschten aan geen leiband te loopen van een Raffles, noch van zijne Nederlandsche geestverwanten. Wat zij deden, moesten zijzelven doen, uit hunne eigen onbevangen opvatting. Dáárom was Muntinghe, na reeds tot commissaris-generaal benoemd te zijn, geschrapt op verlangen van Elout, en door Buijskes vervangen: een povere ruil [1]); dáárom ging Muntinghe ook niet met de heeren Elout en Van der Capellen op reis, toen zij met zijne beroemde *Memorie* in de hand, plaatselijk het inlandsche belastingwezen wilden onderzoeken vóór zij er eene beslissing op namen. Commissaris-Generaal Buijskes bleef er evenzeer buiten, wijl hij zich voor de expeditie naar de *Molukken* had aangeboden.

Gedurende een kwart jaar trokken de heeren over Java [2]). De hen vergezellende Van de Graaff was er over uit, hoe nauwgezet de hooge reizigers alles hadden onderzoeht en hoe zij eerst daarna eene beslissing namen. Deze was geheel overeenkomstig Muntinghe's richting. Het *Landrente-stelsel*, algemeener *Landelijk stelsel,* had er zijn aanzijn aan te danken. Wat Van de Graaff vooral in deze verheugde, was, dat dit „stelsel" de nieuwe economische denkbeelden huldigde; en daarom moest het tot de „gelukkige omstandigheden" gerekend worden, dat twee zulke oudgasten als Engelhard en Buijskes, hun invloed op de beslissing niet konden doen gelden, de eene, wijl hij geen crediet meer had, de andere wegens zijne afwezigheid in de Molukken. En, roept hij uit, niet slechts het beleid van C. C. G. G. heeft „den staat van Indië" *gered,* maar tevens „de getrouwheid van eenige nieuw uitgekomen ambtenaren" [3]).

Het trekt de aandacht bij de lezing der Brieven, hoezeer die woorden van *getrouwheid, goede trouw, trouw*, nevens *eerlijk, braaf, deugdzaam* veelvuldig worden gebruikt, en maar al te dikwerf op eene te eenzijdige beoordeeling wijzen, in zoover namelijk, dat andersdenkenden eigenlijk min betrouwbaar moesten geacht worden. Evenzeer is het kenschetsend voor de toestanden dier dagen, dat de den Gouv.-Gen. toegenegen ambtenaren herhaaldelijk gewagen van de *trouw,* van de *verkleefdheid*, waarmede ze *hem* dienen, alsof er niet zoo zeer sprake is van de gewone plichtsbetrachting, die doet werken, waarvoor men betaald wordt, maar van eene verhouding, die een geheel persoonlijk karakter draagt.

Wat de opvatting van andersdenkenden aangaat, bij wijze van coneessie, wil Van de Graaff in 1820 nog wel aannemen, dat ze *ter goeder trouw* de nieuwe richting bedenkelijk vinden, maar, zegt hij, dan is het ook zeker, dat zij evenals de blinden over kleuren oordeelen. Zoo sprak iemand, die zelf pas vier jaren in Indië was, doch zichzelf bescheiden, als „éénoog",

[1]) *Opvattingen*, bl. 82, noot a.

[2]) Zie over deze reis o. a. *T. v. N. I.*, 3e jaarg. (1840), dl. II, bl. 360. — Zie mede B. bl. 16 en 18.

[3]) B. bl. 88. Zie ook B. bl. 14.

koning noemt „in het Land der Blinden" [1])! L. Zegers Veeckens is ook een andersdenkende; eigenlijk gezegd, is hem, volgens de vrienden, alles onverschillig, behalve eigen grootheid; en die zal hij weten te bevorderen, door in Holland voor de oude richting op te komen [2]). Waarom hij er niet evenzeer zijn voordeel in zou kunnen zien met de richting van den heer Van der Capellen te steunen, wordt in het midden gelaten. — Is Van de Graaff gedurende geruimen tijd in de Molukken, dan gaan, zoo waar, „de kwalijkgezinden" op Java aan het werk, en ze zouden het geheele stelsel in gevaar hebben gebracht, zoo de Hoofdinspecteur er zich niet dadelijk bij zijne terugkomst ernstig mede had ingelaten en grenzen had gesteld aan „de tegenwerkingen, hier en daar nog *in het duister* woelende", door welk optreden de „aanhang" der vijandelijke partij gelukkig dagelijks verminderde [3]).

Bleef met den doopnaam *Landrente-stelsel* Raffles' stichting in het leven, tegelijkertijd werd het oude evenmin verwaarloosd. Deels omdat in den oorlogstijd de gouvernementskoffie niet veel voordeel kon geven, deels uit weerzin tegen hetgeen men als slavenarbeid beschouwde, was de gouvernementscultuur onder het Engelsch bewind in verval geraakt [4]). De nieuwe Regeering richtte haar andermaal op, doch bevredigde tevens hare eigen vrijzinnige gevoelens door aan het oude een naam te geven, die aan eene vrijwillig aangenomen verbintenis moest doen denken. Was namelijk onder het Engelsche bestuur de belasting op den grond voorgesteld als eene rente of huur, die de inlander voor het bezit aan den Staat had op te brengen, onder de nieuwe Regeering werd de fictie gewettigd, dat de koffietuinen door de dorpen *in huur* werden genomen. Ziedaar de catholiciteit van het Landelijk stelsel. Later zal Van den Bosch het nog eenigszins anders verstaan. Hij plaatste stelsel naast stelsel, *landrente* naast *gouvernementscultuur*, en voegde er bovendien aan toe het „stelsel" omtrent de plaats der officieele winkelnering: het was baas boven baas!

Van de Graaff was er weer in bewondering over, dat C. C. G. G. aldus „in eene goede verstandhouding" hadden weten te brengen „de koffijcultuur, met het nieuwe stelsel van landelijke inkomsten en den daarmede gepaard en onafscheidelijk gepaard gaanden vrijen handel", waardoor uit den weg scheen geruimd „de gegronde vrees van vele kundige financiers", „alsof eenmaal de koffijteelt, waarbij de kolonie en het moederland zoo zeer zijn geïnteresseerd, van Java zoude kunnen verdwijnen" [5]). Duur echter heeft Elout's regeering voor dit ontzien van *kool en geit* geboet; bittere ervaring, dunkt me, voor

---

[1]) B. bl. 86, 87.
[2]) B. bl. 90.
[3]) B. bl. 173.
[4]) B. bl. 18, 42, 151, 184.
[5]) B. bl. 18. Verg. B. bl. 13.

den man, zoo conscientieus als men er maar zelden vindt en die niet met woorden speelde, om ze later voor iets anders te gebruiken, dan hij werkelijk bedoelde, gelijk een schrijver van 1867 getuigde, die van 1826 tot 1829 onder hem gediend had [1]). *Niet spelen met woorden?* Aangenomen de goede bedoeling; doch hadden mannen als Engelhard c. s., die de Javasche toestanden zooveel beter kenden dan de Van de Graaff's, geen recht om te meesmuilen bij die huurgeschiedenis met betrekking tot de koffiecultuur, die nooit anders kon zijn dan eene comedie, maar eene, waarbij ten slotte weer de inlander als de *bedrogene* uitkwam? Daendels had tegen heug en meug koffie doen planten „onder de schoonste beloften", herinnerde Meijlan; Raffles had de boomen weer doen omkappen; de Commissie-Generaal liet ze door den inlander, met een nieuw, mooi, veelbelovend woord, weer opzetten .... Niets echter, zelfs geene „hooge prijzen", erkende Van de Graaff in 1821, bleek in staat om den tegenzin der bevolking, „de bezitters der koffijtuinen", te verminderen [2]). De inlander had er meer dan genoeg van. „In alle ondernemingen", schreef Meijlan in 1818, „waartoe men hem gedrongen heeft, is hij bedrogen, naar zijne wijze van zien, schandelijk bedrogen"; en dientengevolge had de Javaan te veel reden, meende de Briefschrijver terecht, „om in te zien, dat hij, 't zij hij veel of weinig werkte, steeds den zelfden man bleef". Zij zijn *kinderen!* ja, dat heb ik wel van u geleerd, merkte Meijlan nog snedig op, doch „niet omdat ze inderdaad kinderen zijn, maar omdat wij hun vertrouwen sedert lang verloren hebben [3]). — Drie kwart eeuw later weerklinkt dezelfde beschuldiging, niet als een echo uit het verledene, maar als eene getuigenis van het in onze koloniale geschiedenis eeuwig blijvende, wanneer namelijk over diezelfde *koffiecultuur*, met haar modernen *bijslag*, en over de *heerediensten*, met hunnen *afkoop*, den 5^en^ Juni 1901 te Amsterdam door een talentvol redenaar er aan herinnerd wordt, dat het een èn het ander mislukten, afstuitende op den onwil der bevolking. „Geen wonder voorwaar", roept dan Mr. Th. van Deventer uit, „dat de bevolking achterdochtig is en het *Ik vrees den Griek, óók als hij gaven biedt,* op ons toepast!" [4])

De mannen van '16 hebben de toekomst van Indië's vrije ontwikkeling in handen gehad; doch haar bedorven, door onder een nieuwen naam, het oude te systematiseeren, dat Raffles deels uitdrukkelijk afgeschaft, deels verwaarloosd had. Tegenover deze fout, waardoor den cultuurdwang nieuw leven werd gegeven, vraag ik mij dan weder af: is het billijk van den geschiedschrijver, om Elout, ten koste van Van der Capellen, als den grooten man voor te stellen: genen als den schepper, dezen als den slooper van het goede?

---

[1]) *Van Alphen,* bl. 518.

[2]) B. bl. 180.

[3]) B. bl. 41, 42.

[4]) Redevoering over *Rechtvaardige Koloniale Politiek*, bl. 11. — Verg. het *Timeo Danaos* op B. bl. 66.

„Het was zijn schrandere blik", leest men, „die de Indische toestanden zoo spoedig doorgrondde"; en het werd mede gezegd en honderdmaal herhaald, dat zoo Elout, en niet Van der Capellen, als landvoogd ware achtergebleven, „hij, in eenige jaren, het aangenomen stelsel van regeering, onwrikbaar op zijne grondslagen zou hebben gevestigd" [1]). Maar laten we het dan toch niet vergeten, dat de groote, alles beheerschende zaken, òf zéér slecht, òf ten halve, òf in het geheel niet tot een „stelsel" waren gevormd. Zoo het „muntstelsel": het mag niet genoemd worden, en dit toch heeft in zoo'n hooge mate het bestuur van baron Van der Capellen ondermijnd; zoo de gedwongen gouvernementskoffiecultuur, waaraan nieuw leven werd gegeven, onder een vrijzinnigen naam; zoo de verhuur van gronden aan Europeanen, waarover C. C. G. G. niet waagden te beslissen; zoo het particulier landbezit, dat zij, kort vóór hun aftreden, opdroegen aan eene commissie tot onderzoek; men weet met welk treurig resultaat [2]). En wat beheerschte ten slotte al de deelen van de agrarische richting onder het bestuur van landvoogd Van der Capellen? Slag op slag treedt het aan den dag: juist het belang van de gouvernementskoffiecultuur, een der groote zaken, waarvan het behoud aan Elout te wijten was. Zoo hooren wij Meijlan zeggen over de Vorstenlandsche landverhuur: als de menschen toch tot planten gedwongen worden, is het dan niet beter, dat dit het Gouvernement dan dat het de particulier doet [3])? Bij de bespreking van de Preangertoestanden, in verband met de particuliere landerijen in dit gewest, waren het eveneens Meijlan en Van de Graaff, die opmerkten: wilt ge gouvernementscultuur, dan weg met de particuliere landen; — die men inderdaad om die reden terugnam [4]). Van der Capellen en zijn raadsman hebben bepaaldelijk den stroom tegen zich gekregen wegens hunne onvrijzinnige richting op agrarisch gebied; maar wat hadden Commissarissen-Generaal dan gedaan tot vestiging van een gezonden staat van zaken in deze aangelegenheden? Zien we later, wat onder gouv. gen. Van den Bosch geschiedde, dan doet deze niets anders dan den door hen ingeslagen weg vervolgen, doch met harde consequentie. En wel verre, dat men toen den landvoogd terugriep of er in het moederland ontevredenheid ontstond, bracht men hem lof toe. — Nu kan men wel zeggen, dat, als Elout de Commissie-Generaal had opgevolgd, de vrijzinnige richting getriomfeerd zou hebben; doch wie of wat staat ons daarvoor borg? Men houde het toch wel in het oog, dat noch Van der Capellen, noch Van de Graaff in hun beleid iets onvrijzinnigs zagen; integendeel, ook zij achtten zich zéér liberaal. Hunne maatregelen beschouwden zij van politioneel en

---

[1]) G. H. Van Soest's „*Cultuurstelsel*" dl. I bl. 109.

[2]) Zie o. a. *Wordingsgeschiedenis*.

[3]) B. bl. 150 N° 85.

[4]) B. bl. 152, 178.

economisch gewicht, op gronden van recht en billijkheid volkomen te verdedigen, als zijnde niet alleen in het belang van de schatkist geweest, doch ook van land en volk noodzakelijk, „tot redding en instandhouding van de kolonie" [1]). Welke zekerheid heeft men, dat Van de Graaff's mededeeling niet volkomen juist kon zijn gebleken, waar hij opmerkt, dat als Elout gebleven ware, hij over de zaken een gewijzigd inzicht zou hebben gekregen [1])? Men lette ook eens op de geschiedenis van de *Handelmaatschappij*. Van der Capellen en zijn raadsman hebben dan toch volkomen juist gezien, dat daarmede aan den vrijen handel tusschen Indië en Nederland een einde werd gemaakt [2]); nochtans is het Elout geweest, die, weder blind daarvoor, met zijne volkomen instemming aan de oprichting ervan heeft medegewerkt. — Het koffie-stelsel, gewettigd nevens het landrente-stelsel, is de klip geworden, waarop de met 1816 ingewijde vrijzinnige richting zou schipbreuk lijden. Met treffende, met buitengewoon treffende juistheid, lazen wij het reeds elders: „De geheele fout lag daarin, dat men op twee gedachten hinkte, en dat men daartoe wel gedwongen was door moeijelijkheden, die men voor een groot deel aan zich zelf te wijten had. De maatregel van Kommissarissen-Generaal was de eerste stap, die in eene verkeerde rigting werd gedaan, en die, zeker tegen de aanvankelijke verwachting, in 1830 aanleiding gaf tot de invoering der verpligte koffijkultuur over geheel Java. Want het was voornamelijk op die ellendige resultaten van de regeling der Kommissarissen-Generaal, dat door den Generaal Van den Bosch gewezen werd, toen hij wilde aantoonen, dat zijn stelsel veel beter was" [3]). Elout wilde toen niet langer minister zijn, maar hijzelf had tot de uitzending van den man van het Cultuurstelsel medegewerkt [4]), terwijl dan toch reeds jaren te voren, 'n Van de Graaff de reactionaire opvattingen van Van den Bosch had doorzien [5]). Straks wordt Elout nogmaals advies gevraagd over de al of niet wenschelijkheid van met het Cultuurstelsel voort te gaan. Weder is het Elout, die zich voor doorzetten verklaart, en alleen het toepassen van een verzachtingsmiddel in liberalen zin tegelijkertijd aanbeval, „ofschoon ook die halve toepassing niet met zijne denkbeelden strookte", meende de uitgever zijner *Nagelaten Papieren* [6]).

Het is echter juist die *halfheid* geweest, waardoor reeds de door de Commissie-Generaal gelegde grondslagen van het *Landelijk stelsel* bedorven werden; en het is evenzeer deze tweeslachtighenid, die verklaart het tragisch

---

[1]) B. bl. 214.
[2]) B. bl. 221, 223, 246, 265, 267, 269, 281.
[3]) Van Alphen, bl. 518.
[4]) P. J. Elout. Zie bl. XV der *Bijdragen* van 1851.
[5]) B. bl. 87, 90.
[6]) Als noot 4.

verloop der geschiedenis eener regeering, waarin Van de Graaff zulk eene overwegende rol heeft vervuld en waaromtrent hij, bij zijn val, verklaarde het slachtoffer geworden te zijn „van den drang der omstandigheden", die hij niet had kunnen, noch, naar de inspraak van zijn geweten, had mogen wederstaan [1]). Hij en zijn kring zwoeren bij de vrijzinnigheid, verketterde wie eene andere richting meer toelachte. Nochtans, zonder het zelf in te zien, zonder te gevoelen het onvrijzinnige van hunne belangrijke maatregelen, gaan zij een weg op, die eerlang naar volslagen reactie en oudgasterij zou leiden, en zal een geschiedschrijver in zijne ergernis hierover ter neder stellen — trouwens met overdrijving en onhistorisch — dat toen nauw Elout Java had verlaten, Van der Capellen in handen van menschen viel .... *van onbehagelijk allooi:* „lieden die meer met de praktijken der voormalige Compagnie, dan met de vrijzinnige denkbeelden op hadden; die de regering en de maatschappij als twee vijandig tegen over elkander staande partijen beschouwden, gaarne de zwakken den arm van het gezag doen gevoelen en het bestuur het verzorgen van zijn personeel als hoofddoel opdrongen" [2]). Dat heeft waarlijk Mr. H. J. Van de Graaff aan de geschiedenis niet verdiend.

§ 22. Met oncritische bewondering vervuld voor al hetgeen door C. C. G. G. en hun opvolger gewrocht is geworden, acht Van de Graaff het mede eene aanwijzing, dat Java slechts in één staat van tevredenheid verkeert, dat de Landvoogd rustig op Buitenzorg kan zitten, zelfs nog verder Batavia achter zich kan laten. „Wat zouden de oude gouverneur-generaals daarvan wel zeggen", roept hij uit, „zij, die het land in gevaar waanden, wanneer ze de stad verlieten [3]).

Gelijk men weet, hadden, tijdens de Compagnie, de landvoogden in de *stad* Batavia gewoond. Onder Daendels begon men het verblijf aldaar ongezond te vinden en ving men dientengevolge aan met het bouwen van een paleis op het *Waterloo-plein*, te Weltevreden. De Commissie-Generaal vond nog geene landswoning voor den landvoogd, zoodat deze een huurhuis moest betrekken. Het gebouw voor de gouvernementsbureelen, het z.g. *Kantor baroe,* was destijds op *Molenvliet* bij de *Prinsenlaan*, op het moerassige terrein, waar tegenwoordig passer wordt gehouden, kunstenmakerstenten worden opgericht, enz. [4]).

Ook ten aanzien van de vestiging der landvoogden te *Buitenzorg* had Daendels veranderingen aangebracht door de daaraan behoorende particuliere landen van de hand te zetten, behalve het kleine landgoed *Tjipanas* in de

---

[1]) B. bl. 289.

[2]) Bl. 111 dl. I van Van Soest's *Cultuurstelsel.*

[3]) B. bl. 98.

[4]) Verg. mijne aanteekening sub 6 *Oorzaken* en B. bl. 32, 119.

Preanger. Eén dag nu vóór de ontbinding der Commissie-Generaal, namelijk dd. 15 Januari 1819, werd 's Landvoogds verblijf te Buitenzorg vastgesteld in den geest, dat het regel werd daar te wonen, eensdeels op grond, dat het klimaat te Batavia ongezond heette, anderdeels wijl te Batavia nog slechts een huurhuis voor den Gouverneur-Generaal bestond. Van het plan om ook de bureelen naar Buitenzorg te doen overgaan, werd destijds afgezien, gelijk Van de Graaff mededeelt [1]).

Het besluit dd. 15 Januari 1819 N° 17 is, naar ik vermeen, belangrijk genoeg, om het hier te laten volgen:

„In aanmerking genomen zijnde, dat bij het 4e artikel der Instructie door Zijne Majesteit op den 3en Januarij 1815 voor den Gouv.-Gen. het volgende is bepaald:

„De Gouverneur-Generaal wordt gehuisvest, ten koste van den Lande, volgens een plan door Commissarissen-Generaal vastgesteld en aan de approbatie van den Souverein te onderwerpen.

„Dat vooralsnog, te dien aanzien, enkel tijdelijke maatregelen genomen zijn, welke nu, door meer bepaalde dienen te worden vervangen;

„dat het gebouw door den gewezen Gouverneur-Generaal Daendels aangevangen, ten einde tot eene woning voor den Gouverneur-Generaal op Weltevreden te dienen, niet dan met zeer groote kosten tot dat einde zou kunnen worden gereed gemaakt en dat daar tegen ook vele andere bedenkingen bestaan;

„dat er op dit oogenblik bij Batavia geene andere woningen tot eene huisvesting van den Gouverneur-Generaal geschikt zijn of vooralsnog kunnen afgezonderd worden;

„dat het dus verkieslijk is, dat, vooralsnog, het huis, thans door den Gouverneur-Generaal bewoond en voor 's Lands rekening ingehuurd, voor eenigen tijd daartoe gehuurd worde;

„dat het huis van Buitenzorg, voor rekening van den Lande werkelijk hersteld en verbeterd wordende, een zeer geschikt verblijf voor den Gouverneur-Generaal in die streken oplevert; dat echter, ten aanzien van de gronden, daarbij behoorende, nadere bepalingen moeten gemaakt worden;

„dat ook door de veranderingen, ten tijde van den Gouv.-Gen. Daendels gemaakt, alle de inkomsten van Buitenzorg zijn opgehouden, uit welke in vroegere tijden de tijdelijke Gouverneur-Generaal dat landgoed onderhield;

„dat tot eene huisvesting van den Gouverneur-Generaal onafscheidelijk behooren al het huisraad, zonder welke de bewoning zelve, noch mogelijk noch voegelijk is;

„dat ten dienste van den Gouverneur-Generaal steeds geweest is het stuk grond, Tjipanas geheeten, ten einde daaruit groenten en vruchten te genieten.

„En voorts nader gedelibereerd op de missive van de Generale Inspectie der Landelijke Inkomsten, in dato 6 December jl. N° 2, houdende, ter vol-

[1]) B. bl. 98.

doening aan het besluit van den 20en Juli te voren N° 24, eene gemotiveerde voordracht over den voet, waarop van het etablissement van Tjipanas door den tijdelijken Gouverneur-Generaal zou kunnen worden gebruik gemaakt en van de landen, welke moeten worden beschouwd tot het Gouvernementshuis te Buitenzorg te behooren.

„Zoo is goedgevonden en verstaan, vast te stellen de volgende bepalingen:

1° aan den tijdelijken Gouverneur-Generaal zal van 's Lands wege en voor 's Lands rekening worden gegeven:

a. Eene huisvesting bij Batavia als de hoofdstad;

b. Eene huisvesting op Buitenzorg.

2°. Ter meubeling van de beide huizen zullen voor 's Lands rekening worden aangekocht en onderhouden al zoodanig huisraad, hetwelk tot eene gevoegelijke en waardige woning vereischt wordt en bekend is onder den naam van *meubles meublants*, daaronder het benoodigde zilverwerk begrepen;

3°. Bij gebrek aan een gevoegelijk landsgebouw te Batavia, zal vooralsnog gebruik gemaakt worden van het huis, behoorende aan den Raad van Indië Van Braam, en thans door den Gouv.-Gen. bewoond; dit huis zal op nieuw, op de tegenwoordige voorwaarden worden ingehuurd voor den tijd van drie jaren, in te gaan met het eindigen van den tegenwoordigen huurtijd [1]);

4°. Het huis op Buitenzorg zal volgens de daarvan gemaakte plans, verder ten koste van den Lande worden afgebouwd en met de noodige meubelen, ten gevolge en naar aanleiding van art. 2 van dit besluit, voorzien worden;

5°. De G. G. in Rade zal over de meubelen en de sommen, daartoe benoodigd, de noodige berigten inwinnen en besluiten nemen, zoodra het mogelijk zijn zal, die berekening te doen gevolg nemen;

6°. Bij het huis van Buitenzorg zullen gevoegd worden en ten gebruike van den tijdelijken Gouverneur-Generaal gesteld alle de tuinen, gronden en landen, welke daartoe gehoord hebben ten tijde, dat die allen door den Gouv.-Gen. Daendels in het bezit van den Lande zijn teruggegeven, daaronder niet begrepen de sawahvelden, aan de Inlanders behoorende;

7°. De gronden, welke aan den regent van Buitenzorg zijn uitgeleend, zullen weder aan Buitenzorg getrokken worden; of en welke schadeloosstelling aan denzelven zal behooren gegeven te worden, zal door den Gouv.-Gen. in Rade worden onderzocht en beslist;

8°. Om te gemoet te komen aan de onkosten tot onderhoud der gronden en tuinen op Buitenzorg, zal aan den tijdelijken Gouverneur-Generaal worden uitgekeerd eene maandelijksche som van vijftien honderd gulden;

9°. De inrigting van Tjipanas zal blijven ter beschikking van den tijde-

---

[1]) De hier bedoelde woning is het op *Rijswijk* tusschen *Gang Pool* en de *Secretarielaan* staande Gouvernementshotel. Het huis werd onder het Engelsch tusschenbestuur gebouwd door een gefortuneerd Britsch handelsman, Hope, van wien het op Van Braam overging.

lijken G. G., zoodanig als die nu bestaat; tot onderhoud daarvan zal aan denzelven worden gegeven eene jaarlijksche som van twee duizend gulden;

10°. De koffij op Tjipanas geteeld wordende, is het eigendom van den lande; de bewoners van Tjipanas zullen gelijk voorheen zich aan de koffijteelt wijden; zij zullen zijn onder het opzigt van den regent van Tjanjor; de vijftig duizend boomen, die zich thans op Tjipanas bevinden, zullen strekken in mindering van het getal boomen, over het algemeen in de Preanger regentschappen door elk huisgezin te onderhouden."

§ 23. De Gouv.-Gen. alzoo nu voor gewoon verblijf Buitenzorg hebbende verkregen, ontving in dit „aardsch paradijs" als vriend des huizes niet slechts Van de Graaff, doch ook diens broeder Sebastiaan; het heeft er veel van, alsof ze voor den heer Van der Capellen onontbeerlijk worden [1]). Geheel naar den geest van den landvoogd, timmert Van de Graaff het „gebouw" van het landelijk stelsel op; daarin ligt zijn werkkring, het is zijn *troetelkind* [2]). Rechterhand van den heer Van der Capellen, laat het zich verklaren, dat Van de Graaff met vreeze vervuld is bij de mogelijkheid, dat plotseling de landvoogd aan Indië komt te ontvallen, terwijl geen geschikte opvolger aanwezig is; want dan zal het oudste raadslid tijdelijk moeten optreden en in het hooge college zitten mannen, vervuld met reactionaire denkbeelden, van *onbehagelijk allooi*, zou de heer Van Soest ze noemen; maar Van de Graaff kon daaraan niets verhelpen, evenmin Van der Capellen, want de Commissie-Generaal had ze nu eenmaal aangesteld. Ook liep men gevaar, vreesde Verschuir's correspondent, dat de Koning een in Nederland verblijvend oudgast benoemde, en wee! wee! het land bij zulk eene bezoeking! 'n Van den Bosch vooral niet; natuurlijk; maar ook 'n Van Alphen niet, wiens *heldere kop, welversneden pen* en *welbespraakte tong* eenige jaren later toch maar worden opgeroepen, om zich tegen de reactionaire richting ten strijde te gorden. Het waren allen onbevoegden, die er slechts op uit zouden zijn, om hunne gunstelingen vooruit te helpen [3]). Geve de Hemel, geve God — de uitdrukkingen komen telkens voor [4]) — dat deze drinkbeker Indië voorbij ga; dat de Koning toch zijn oog laat vallen op een waarlijk *braaf*, *eerlijk* man, want in een paar maanden kan een slechtaard, een man zonder *moraliteit*, afbreken, wat met zoovele moeiten en zorgen, gedurende jaren *zwoegens*, is opgebouwd [5]). „Met killen schrik", denkt hij aan de *catastrophe* eener fatale benoeming [6]). En als op het einde van 1825 het bekend is, dat een commissaris-generaal zal worden uitgezonden, dan luidt het waarlijk nog: „God geve, dat de keuze van dien man goed moge zijn

[1]) B. bl. 98, 164, 165.
[2]) B. bl. 118, 145.
[3]) B. bl. 87, 90, 94, 262, 269—270.
[4]) B. bl. 15, 46, 61, 114, 189, 192, 203, 206, 213, 223, 238, 262, 268, 277, 279, 294.
[5]) B. bl. 94, 97, 114.
[6]) B. bl. 268.

en vooral, dat het iemand van kennis en doorzigt zij, die tevens eerlijkheid genoeg bezit om zijn vaderland getrouw te dienen." Wat dan ook vroeger geschreven mocht zijn over het verkeerde om Indische landsdienaren tot landvoogd te benoemen, nu heette het bij Van de Graaff: Jammer, dood jammer voor Indië's toekomst, dat vriend De Kock, „een weldenkend, braaf man, die geacht en bemind is", er niet voor was aangewezen, daar deze „een der braafste, beste regenten zoude zijn geweest", „vol eer en braafheid, een uitnemend regent", maar dien men bij den Koning in een „verkeerd en onverdiend daglicht had geplaatst" [1]). Behoorde daartoe ook, dat de Generaal, evenzeer als Van der Capellen, onder Van de Graaff's invloed was gekomen? hij, die, schoon met hooge aspiratiën naar den onderkoninklijken zetel [2]), van zichzelf nederig genoeg getuigde, niet slechts geene eigen denkbeelden te hebben of bij geuite meeningen te blijven, maar die ook „op verstand en kennis geene aanspraak maakte" [3])!

En waarom oordeelde Van de Graaff het zoo noodig, dat tijdig een landvoogd van moraliteit uit Nederland zou komen? — In geen land ter wereld, luidde het antwoord, oefende de opperste machthebber zulk een invloed uit, hetzij ten goede, hetzij ten kwade, als in Indië, waar het gros der ambtenaren geene beginselen had. Hij wilde geene voorbeelden van die beginselloosheid noemen, want dat ware hatelijk, maar als een paal boven water stond het, dat het zóó was [4]). Hoogst ongunstig inderdaad dacht Van de Graaff over 's lands dienaren of gewezen dienaren in Indië, „waar de gelukkige misdaad, met opgeheven hoofde, rijkdom en eer ten toon spreidt" [5]); de eerlijkheid, de goede trouw bestonden toch slechts bij uitzondering, en daarom vinden we er telkens gewag van gemaakt. Zoo van Van der Capellen's en Elout's *eerlijkheid* en *goede trouw*. Zoo van Van de Graaff's drie inspecteurs: toonbeelden van *eerlijke* menschen, onderstreept de Briefschrijver, en, voegt hij er waarlijk aan toe: „dit laatste is in dit land zeldzaam aan te treffen, en ik zoude, indien ik een van deze drie menschen moest missen, in de daad verlegen zijn om den vierden te vinden". Zoo van Goldman, wel iemand uit de oude doos, ook zonder eigen meening, maar „een dier zeldzame wezens in Oost-Indië, een beproefd eerlijk man", „eerlijk en getrouw". Zoo van Cornets de Groot's „eerlijkheid", waarvan men verzekerd kon zijn; had men maar, luidde de verzuchting, in alle gewesten zulke menschen! Zoo van D'Ozy: „een eerlijk man", waarvoor Van de Graaff overigens wel geene sympathie had als minder ijverig; maar toen ze beiden in ongenade waren gevallen, gevoelde hij zich tot hem aangetrokken, en leerde hij hem „in den

---

[1]) B. bl. 215, 294, 297.
[2]) Verg. bl. 22 hiervóór in § 10.
[3]) Louw dl. II bl. 97.
[4]) B. bl. 97.
[5]) B. bl. 99.

naderen omgang" natuurlijk kennen „als een braaf man", „die het goede opregt wil" [1]).

Zoo ook vinden wij door Van de Graaff van zichzelf getuigd: „goede trouw en eerlijkheid", al was „misschien" de schijn ook soms tegen hem [2]). Hij handelt overeenkomstig „welberaden pligt", „in het belang van den Staat, en met eerbiediging van waarheid, regt en regtvaardigheid". „Eerlijk man en getrouw ambtenaar", als hij verklaart te zijn, met „regt en waarheid" *aan zijne zijde,* heeft hij „zuivere handen", waarmede hij tegenwerkte: *zorgvuldig bedekte, grenzenlooze ambitie, laakbaar eigenbelang, belangzuchtige oogmerken*, als van de Baud's, de Engelhard's, de Veeckens', en al die anderen, die hem onwelgevallig waren [3]); hij ook verklaart juist daarom van sommigen te verschillen, dat hij met „zuivere oogmerken", met „belangeloozen ijver" aan 's Lands welzijn arbeidt; terwijl anderen „niet ploegen, dan met inzigt hunne eigen rekening te vinden" [4]). „*Deugdzaam*" waren „alle" de maatregelen van den heer Van der Capellen, en mochten zij dat ook niet „alle" zijn, dan waren ze „ten minste uit de deugdzaamste beginselen" voortgesproten, waarom hij ze allen *gaarne op zich wilde laden!* — Zoo kan men arm in arm met „deugdzame beginselen" zijn ongeluk tegemoet wandelen. Doch dat werd niet ingezien. „Deugdzaam en goed" heette alles wat geschied was; en Van de Graaff wiens ziel, schrijft men hem in ernst, te veel geleden had „bij de dwalingen, intrigues, zwakheden of de lauwheid van anderen", scheidt uit de ambtelijke wereld „met zuivere handen en een vlekkeloos geweten" en met „de volle overtuiging, dat het stelsel van de regering van den gouverneur-generaal Van der Capellen goed, deugdzaam en wel gezien is geweest" [5]). Zoo „deugd en waarheid" niet ten eenen male in Nederland verdoemd zijn, luidt het nog in zijn laatsten brief [6]), dan zal zegevieren, hetgeen hij deugdzaam heeft geacht..... Deze steile opvattingen omtrent Rousseausche deugdzaamheid, bederven soms wel het genoegen der lezing van de overigens aantrekkelijke brieven; want 't is dan alsof Schiller's *Antipathie* ook in ons oprijst:

Herzlich ist mir das Laster zuwider, und doppelt zuwider
Ist mir's, weil es so viel schwatzen von Tugend gemacht.
«Wie, Du hassest die Tugend?" — Ich wollte, wir übten sie Alle;
Und so spräche, will's Gott, ferner kein Mensch mehr davon. [7])

§ 24. Geen der personen, die in de Brieven worden besproken, komt er zóó slecht af, als Lambertus Zegers Veeckens, hoofddirecteur van Financiën [8]),

[1]) B. bl. 86, 87, 88, 91, 94, 96, 294.
[2]) B. bl. 85, 214.
[3]) B. bl. 89—90, 214, 282, 288, 293.
[4]) B. bl. 62.
[5]) B. bl. 62, 190. 249, 268, 281, 295, 297, 298.
[6]) B. bl. 300.
[7]) Onder de *Votivtafien* van Schiller's werken.
[8]) B. bl. 89—91.

jongere broeder van een bijzonder gewaardeerd algemeenen secretaris, die zich enkel VEECKENS noemde. Tegenstander van de nieuwe richting, dreigt hij een gevaarlijk persoon te worden, toen hij in 1820 aan zijn voornemen gevolg gaf, om met „vermogen" naar het vaderland terug te keeren [1]). VAN DE GRAAFF, schoon zelf geen best financier, wist er toch alles van, wat in Holland het geld beteekende. Aan den heer VERSCHUIR wordt daarom bij tijds een boekje over vriend LAMBERTUS open gedaan en den zwager o. a. verteld, hoe schandalig hij het tijdens gouverneur-generaal JANSSENS had laten liggen, in de maanden toen de Engelschen Java vermeesterden. VEECKENS was er van doorgegaan, en VAN DE GRAAFF memoreert den *sanglanten* brief, dien JANSSENS hem daarop schreef, te weten:

Samarang, den 2 September 1811.

Ik heb met verontwaardiging Uw vorig schrijven te Samarang den 30 Augustus jl. ontvangen.

Indien 's Lands kassen, indien die van weduwen en weezen verloren gaan, zoo is zulks aan Uwe lafhartigheid, ongehoorzaamheid en misdadig gedrag alleenlijk te wijten.

Gij hebt geen vriend! Nimmer trof men iemand, die U niet haatte en verachtte! Ik ondervond helaas te laat, dat men U regt deed, door U te verfoeijen. Uw brave broeder voldoet met ijver aan zijne verpligtingen; hij zal in een gerust geweten zijne belooning vinden; maar het zal hem altoos een pijnlijk gevoel zijn, eenen onwaardigen broeder, als Gij zijt, te bezitten. — Dat Gij losbandige soldaten en roovers vreest, dit duid ik U niet ten kwade; maar Gij wist, dat er een honderdtal officieren achter U waren en dus hadt Gij, tegen Uwen eed en pligt aan, U aan Uwen post niet moeten onttrekken, maar Gij hadt in de nabuurschap van deze officieren behooren te blijven.

Mijn pligt riep mij herwaarts om de ressources, die er nog zijn, bijeen te brengen. Gij hadt zulks in Uwen kring moeten doen en de Inlandsche hoofden waren zeker getrouw gebleven.

Men zag als het grootste onheil aan om ondergeschikt aan U te zijn; het is mede een ramp U tot ondergeschikte te hebben.

JANSSENS.

Men zou zeggen, dat zoo iemand voor goed is vernietigd; maar VEECKENS was, naar het schijnt, een bijzonder bekwaam, ook scherpzinnig man [2]), en bij het gemis aan geschikte menschen, moesten Commissarissen-Generaal wel wat door de vingers zien. Zoo wist hij zich weer in genade door het Gouvernement te doen aannemen. Over zijn vertrek in 1820 naar Europa verkeerde men algemeen in vreugde, doch het had de schaduwzijde, dat hij nu het landelijk stelsel, waarvan VEECKENS een tegenstander was, in Holland zou verdacht maken. Geloof er echter niets van, schrijft VAN DE GRAAFF waarschuwend naar Holland; want hij is evenmin op de hoogte als de ENGELHARD's, de VAN DEN BOSCH',

[1]) Het zou wel *zeven millioen* hebben bedragen; toen zijn zoon, die o.a. te Nijmegen heeft gewoond, in hoogen ouderdom overleed, zou het geslonken zijn tot drie ton.

[2]) Dat hij de Palembangsche rampen heeft voorzien, blijkt uit B. bl. 79.

de Van Alphen's [1]). Het deed er niet toe, dat daaronder menschen waren, die het beste deel huns levens in Indië hadden doorgebracht, die zelfs nog in de desa leefden; ze wisten het niet, ze wisten het niet; ze oordeelden „even als de blinden over kleuren" [2]). Ziedaar ook al weer de eigenaardigheid van een stelsel; zoo'n grootsch geheel kon maar niet een ieder begrijpen, wel neen; men moest dat alles gedaan, gezien, betast hebben — en als men dàn nog niet de handen in elkander van bewondering sloeg, dan toonde men het toch niet te begrijpen. *Staatsblad* en *Officieele Courant,* ja, dat waren fraaie zaken, maar het *troetelkind* was eene majesteit, die dan toch niet uit de luren kon gekend worden. „Hoe vreemd dit ook klinken moge"! luidt het naïef. — Eigenlijk toonde men het alleen maar te bevatten, als men er in aanbidding voor neerzonk.

§ 25.

Eene kostbare bijdrage over het karakter der ambtenaren dier dagen maakt ons tevens bekend met een ander persoon van eenig belang, namelijk met den in de Brieven meermalen genoemden president der Rekenkamer J. G. Bauer.

Deze had onder het Engelsch tusschenbestuur de gewichtige betrekking van *accountant-general* bekleed en was onder de in 1816 opgetreden regeering lid der *Adviseerende Commissie* geworden, waarin hij eene plaats nam nevens vriend Veeckens. Beide heeren konden elkander niet uitstaan. Veeckens had, gelijk ik mededeelde, bij den Engelschen inval op schandelijke wijze kassen in handen van den vijand achtergelaten; hij was reeds destijds verplicht geweest er verantwoording van af te leggen aan het Engelsch bestuur, dat eerst de overgelegde stukken in orde verklaarde, *op het goedkeurend advies van accountant-general* Bauer.

Het schijnt echter, dat die zaak nooit geheel pluis werd bevonden, althans nauw hadden C. C. G. G. het gezag in handen gekregen, of zij benoemden de heeren Van Braam en D'Ozy alsnog in commissie om Veeckens' geldelijk beheer als landdrost na te gaan. Deze begon kunsten te verkoopen, ten einde zich aan die oude zaak te onttrekken; maar toen de Commissie hem het vuur nader aan de schenen legde, werd hij gewilliger en openhartiger. De mededeelingen waren nochtans van dien aard, dat de heeren Van Braam en D'Ozy adviseerden om met de verantwoording genoegen te nemen. Nu echter kwam Bauer als president der Rekenkamer er tegen op, en wel met de beschuldiging, *dat* Veeckens *de stukken vervalscht had!!*

„En door uzelf zijn ze als *accountant general* goedgekeurd"! — voegde men hem te gemoet. — Ja wel, antwoordde mijnheer Bauer, dat is ook zoo; maar onder de heerschappij van den vreemdeling, wilde ik het gebrekkige niet aan de klok hangen....

---

[1]) B. bl. 88—89, 90.

[2]) B. bl. 87. — Verg. Engelhard's klacht op bl. 24 hiervóór.

Nu was het aan onze Regeering om eene flinke les in deugdzaamheid te geven; om, met Van de Graaff's woorden, de strafroede te toonen aan „ambtenaren, die, geene beginselen hebbende, door de omstandigheden gevormd worden [1])." Zij deed het bij een opmerkelijk besluit dd. 14 Augustus 1819, waarbij ze, onder herinnering, hoe Veeckens oorspronkelijk het de Commissie met zijne ontwijkende en ingewikkelde antwoorden moeielijk had gemaakt, aanteekende:

„Dat deze handelwijze geenszins compatibel is met den hoogen stand, waarin de heer Veeckens, als ambtenaar van den lande is geplaatst, en zelfs als zeer ongepast moet worden beschouwd, in een onderzoek, op last van het Gouvernement gehouden;

„dat van den anderen kant het gedrag in dezen gehouden door den President der Algemeene Rekenkamer Bauer almede in eenen hoogen graad berispelijk is;

„dat die ambtenaar, in weerwil van gunstige bevinding van de rekening van den gewezen landdrost Veeckens, blijft beweren, dat dezelve niet echt is, en dat, toen hij in den jare 1812, in zijne toenmalige betrekking als accountant-general van het Britsche Gouvernement, en als voorzitter eener door hetzelve benoemde speciale commissie, die rekening opmaakte en als juist deed voorkomen, hij toen reeds het gebrekkige derzelve had ingezien, doch zich alstoen ongehouden had geacht, om op eene zoo strenge verantwoording aan te dringen als hij nu, als president der Algemeene Rekenkamer, vermeent te moeten vorderen;

„dat deze stelling geenszins met de verpligtingen van een naauwgezet ambtenaar kan worden overeengebragt, en zelfs in hare toepassing van zoodanige ver uitziende gevolgen kan zijn, dat eene strenge regtvaardigheid gewisselijk zou vorderen, dat de aanklever van dusdanige begrippen dadelijk werd ontzet van eenen post, waarin vaste en zuivere beginselen van een meer dan gewoon belang zijn;

„dat echter de vroegere loopbaan van den heer Bauer eenige gronden oplevert, om zijn gedrag niet geheel uit dit oogpunt te beschouwen, maar om hetzelve veeleer toe te schrijven aan eene kortstondige dwaling van het verstand, uit persoonlijke twisten geboren."

Op deze gronden werd bepaald:

1° Den voormaligen landdrost der Preanger regentschappen L. Z. Veeckens acquit te verleenen.

2° Hem te kennen te geven, dat het de regeering aangenaam was geweest te zien, dat zijne verantwoording voldoende bleek, „doch dat de wijze, waarop hij in deze zaak heeft gehandeld, wel eenigszins voor eene ongunstige uitlegging vatbaar is, vermits eene gereede en onbewimpelde voldoening van hetgeen van hem, namens het Gouvernement werd gevraagd, meer overeenkomstig

---

[1]) B. bl. 97.

zou zijn geweest met den hoogen stand, waarin hij zich als ambtenaar van den lande geplaatst ziet dan de ingewikkelde en vertragende opgaven, welke de door hem afgelegde verantwoording hebben voorafgegaan".

3° Bauer te informeeren: „dat eene aandachtige beschouwing der stukken, gewisseld over de rekeningen van den gewezen landdrost Veeckens, hem Bauer als in eenen zeer hoogen graad berispelijk doen voorkomen;

„dat de door hem geopperde stelling, dat hij als *accountant-general* van het Britsche bestuur, minder gehouden was tot eene stipte vervulling zijner ambtspligten, dan als president der Algemeene Rekenkamer van het Nederlandsche Gouvernement, niet onopgemerkt kan worden gepasseerd, vermits een ambtenaar, die onder het Engelsche Gouvernement van zijne verpligtingen heeft kunnen afgaan, geene aanspraak kan maken op het vertrouwen der Nederlandsche Regeering;

„dat de stelling alsof er twee soorten van trouw konden bestaan, in hare toepassing van zoodanige ver uitziende gevolgen is, dat het belang van den lande en een streng regt zouden vorderen, dat hij, die zoodanige begrippen in ernst konde aankleven, dadelijk uit 's Lands dienst werd verwijderd, vooral uit eene betrekking, waarin zuivere en onwrikbare beginselen meer dan van gewoon belang zijn;

„dat de Gouverneur-Generaal, terugziende op des Heeren Bauer vorige loopbaan en zijne landsdiensten, genegen is, om zijn gedrag niet uit dit oogpunt te beoordeelen, en de oorzaak van het gebeurde veeleer te zoeken in eene kortstondige dwaling van het verstand, uit personeelen twist geboren, dan in een blijvend gemis aan naauwgezetheid in de vervulling zijner dure verpligtingen;

en dat eindelijk de Gouverneur-Generaal zich daarom voor ditmaal bepaalt, om, hoezeer het gebeurde niet geheel uit te wisschen zij, hem blootelijk het onbehoorlijke van zijn gedrag met nadruk onder het oog te brengen, en hem ernstig te vermanen, om zich nimmer meer te laten afleiden van die beginselen, welker stipte opvolging alleen dat onbepaalde vertrouwen kan inboezemen, hetwelk het Gouvernement in deszelfs hooge ambtenaren behoort te kunnen stellen."

President Bauer heeft later nog in een ander opzicht den Gouv.-Gen. Van der Capellen ontevreden gemaakt; doch dit strekte hem in ieder geval geenszins tot oneer. Hij behoorde tot de hoofdambtenaren in Indië, tot de *„partij"* zegt Van de Graaff [1]), die zich over de Indische financiën in toenemende mate ongerust maakte, en dientengevolge o. a. aan Muntinghe te kennen gaf, dat de verachtering der financiën sinds 1816 tot 1823 op ruim f 17 à 22 millioen moest gesteld worden, een staat van zaken, dien het

[1]) B. bl. 224.

raadslid in Nederland aan den Koning en het Ministerie mededeelde. Het is mogelijk, dat Bauer de zaak *te* donker inzag; dat meende althans een man, die overigens ook den staat bedenkelijk vond, namelijk de raad van Financiën Wappers Melis [1]). Maar vlak daartegenover stonden Van de Graaff en de zijnen; deze oordeelden de toestanden bijzonder gezond; de belemmeringen waren slechts van tijdelijken aard; ze ontsproten uit de behoefte aan een grooter werkkapitaal. Met de gemakkelijkheid, waarmede Van de Graaff geldelijke zaken behandelde, rekende hij zelfs *batige saldo's* voor, waarvan het maximum 13, het minimum 2 millioen gulden was, al naar men de cijfers rangschikte [2]). Wie er soms anders over mochten denken, meenden het niet goed met Indië, waren eigenlijk Van der Capellen's en Van de Graaff's vijanden, geene braven, geene deugdzamen, maar ellendige egoïsten. Muntinghe, nu ja, ook een archi-egoïst en vol *erroneuse begrippen*; het bleek nu iemand, die er niets van wist [3]). En Bauer dan? Hij was inmiddels overleden, maar kort vóór zijn afsterven, kwam hij, „door de waarheid overwonnen en overtuigd", tot inkeer, berichtte Van de Graaff naar Holland [4]). Wellicht gaf deze erkenning van „eigene dwaling" *kort vóór den dood*, naar het inzien van den Briefschrijver, eene hoogere wijding aan de bekeering. „Je proteste d'avance", schreef anders een wijzer man, „contre les faiblesses qu'un cerveau rammolli pourrait me faire dire ou signer" [5]).

§ 26 [6]) Het spreekt vanzelf, dat een man als Van de Graaff — met de snelle loopbaan, die hij maakte; met den doordrijvenden aard, die zich allengs ontwikkelde; met begaafdheden, die anderen niet hoog genoeg stelden, om het meesterachtige te vergeven; met den grooten invloed, dien hij toenemend kreeg en waardoor menigeen in zijne belangen geknakt werd — tegenstanders en vijanden had „van welke ik echter op dit oogenblik nog geen enkelen openlijk ken", schreef hij einde 1826 [7]); doch, zoo de *in het duister woelenden* hem leed mochten veroorzaken, voor een deel werd dit opgewogen door een staf van vrienden en bewonderaars.

Onder hen verdient in de eerste plaats genoemd te worden Mr. I. Bousquet, bij wien Van de Graaff op *Molenvliet* ging wonen, nadat diens familie naar Holland was teruggekeerd [8]). Toen aan dit genoegelijk samenzijn voorloopig een einde kwam, doordien Van de Graaff op inspectie zou gaan, achtte de gast-

---

[1]) *Bijdr. E.* bl. 121 en 128.
[2]) *Bijdr. E.* bl. 119; B. bl. 224.
[3]) B. bl. 215, 224, 245, 249.
[4]) B. bl. 215.
[5]) Renan in zijne „*Souvenirs d'enfance et de jeunesse.*"
[6]) In noot 2 B. bl. 158 wordt naar deze paragraaf 26 verwezen; dit moet echter zijn bl. 5—6 hiervóór.
[7]) B. bl. 298.
[8]) B. bl. 114, 129.

heer dit een groot verlies. „Wat is het mij nu vreemd en ledig", klaagde Bousquet, wanneer zijn vriend nog sleehts voor eenige dagen naar Buitenzorg zieh begeven heeft, „nu gij hier niet zijt! Doeh het is goed, dat ik mij van lieverlede aan uwe absentie gewen. Welhaast gaat gij mij voor vrij wat langer verlaten; wat zal mij die tijd lang vallen!" — „Uwe brieven", luidt het daarna, „zijn voor mij, als een waterput of bron voor een reizende in Sarah's woesternij. Verdrietig en afgemat, gevoelt hij, na zieh daaraan gelaafd te hebben, weder nieuwe krachten en lust om de barre reis door te zetten. Zorg dus, dat deze verkwikking niet op al te ver van elkander geplaatste afstanden worde gezoeht, daar ik anders, geheel uitgedroogd, welligt den eindpaal niet zoude bereiken." — „Wij spreken hier dagelijks over u, en als wij ons aan den disch gaan zetten, bemerken wij steeds, dat gij ons ontbreekt." — Mijn geweten en uwe opinie, verzekert Bousquet, „zijn mij meer waard dan alle de beoordeelingen der mensehen" [1]).

Met zulke gevoelens, laat het zieh verwaehten, dat de vrienden elkander over alles sehrijven, en Bousquet inzonderheid Van de Graaff's hulp inroept, hetzij voor derden, hetzij voor de behandeling zijner eigen zaken. „Gij zijt als Onze Lieve Heer", luidt de vriendelijke verzekering, „en houdt nooit op om weldaden rondom u te verspreiden, al maakt het mensehelijk geslaeht het nog zoo bont met u" [2]). — „Ik heb mij gisteren vergeefs gevleid, beste Vriend", leest men in een briefje dd. 29 Juli 1818, „van nog eens bij u aan te komen om mij in persoon van den staat uwer gezondheid te verzekeren. Mijn rapport *moest* af, en ik ben bijna den gansehen dag tot laat in den avond daaraan bezig geweest. Ik vrees, dat het er niet beter om zijn zal; ik ben er ten minste zelf niet mede te vreden, sehoon ik mij op dit oogenblik buiten staat gevoel om er iets anders van te maken. Ik bid u derhalve om het eens te lezen, en mij met die opregtheid en gulheid, die de ware vriendsehap kenschetst, uwe gedaehten mede te deelen. Vrees niet mij te zeggen, dat het nietmetal deugt. Mijne vaderlijke ingewanden strekken zich niet tot mijn gesehrijf uit, en sehoon dit soort van kinderen vrij wat moeijelijker valt te maken, dan het andere, hebben zij eehter maar een zeer gering plaatsje in het ouderlijke hart. Ik weet, dat ik veel van u verg: eene groote mate van geduld, een moeijelijken strijd met den slaap. Ik vergun u eehter gaarne de vlag voor dezen laatsten te strijken, om wanneer gij ontwaken zult, het ding zoo mogelijk verder uit te lezen. Het zoude dan toeh niet geheel en al onnut zijn, indien het u het gebruik van eenige pillen opium kon besparen. — Adieu mijn vriend, zijt verzekerd, dat de waarde van dien naam ten volle bekend is aan hem, die zich steeds noemt — E. a. t. Bousquet."

---

[1]) B. bl. 46, 48, 49, 69.
[2]) B. bl. 146.

Het wekt een aangenamen indruk te zien, hoezeer deze vriendschappelijke verhoudingen ten einde toe zijn blijven bestaan. Wolken, die dreigden op te komen [1]), verdwenen wel rasch in de zon van Bousquet's warm gemoed. „Het spijt mij", leest men in een der laatste brieven, waarin deze andermaal Van de Graaff's hulp inroept voor het samenstellen van een lastig stuk, „dat, terwijl gij niet wel zijt en rust behoeft, ik u nog moet komen plagen; dan het is zoo moeijelijk om zoo eensklaps hiermede uit te scheiden, als men daar eens aan gewend is, en men hoopt steeds dat het geen kwaad doen zal" [2]). — En Van de Graaff bleek altijd bereid den vriend te helpen met de ver zorging, gelijk ook De Kock over de door dezen ontworpen stukken spreekt, van de *papieren kinderen,* „echte" en „bastaarden" [3]).

§ 27. Bij den vriendschapsband, die in de Brieven aan den dag treedt, treft tevens de *vereering*, die de schrijvers voor Van de Graaff gevoelen.

„Gij hebt, mijn vriend", schrijft reeds Bousquet dd. 27 April 1817, destijds secretaris van den raad van Financiën, over een door Van de Graaff aan dien Raad gezonden stuk, aan den destijds op *Kampong Melaijoe* wonende [4]), „reeds zooveel gelukkige proeven van kindermaken gegeven, dat ik niet weet, hoe of gij het minst ongerust kunt zijn omtrent het onthaal, dat de een of ander van uw kroost in de waereld, bij deszelfs verschijning, zal ontvangen. Het Residentje, wel is waar, zal wel eenigzints gelijken aan dien zoon van Jupiter, die, nog in de wieg liggende, door twee verschrikkelijke slangen wierd aangetast, maar ook, 't was Hercules, die ze beide met zijne handjes worgde. En zoo hij groeijen mag.... *à bas les monstres!*

„Ik zal den jonggeborene, dien ik zoo op het oogenblik ontvang, naar zijn rang en staat behandelen, en zoo spoedig mogelijk aan het Heilig Sacrement aanbieden. Gij behoeft aan mijne zorg voor hem, die mij, zoo als al wat van u komt, lief en dierbaar is, niet te twijfelen.

„Hoe gaarne ik UEd. morgen zag, indien niets pressants u beneden mogt roepen, kunt gij gerust boven blijven. Er is niets van groot aanbelang te verhandelen. Daar ik ondertusschen zoo gaarne uw gevoelen weet op sommige extensiën, die mij gedemandeerd worden, zijt zoo goed, om beide de nevensgaande stukken eens te resumeren, en er het noodige aan te veranderen, om er een goed fatsoen aan te geven. Ik ben met de zaak van de Wagens en de Praauwen Pappangs dikwijls verlegen geweest, en heb, bij het aanvoeren van het een of ander, dat mij voorkwam gezegd te kunnen of moeten worden, steeds getracht de vraag te ontduiken, die ik mij verbeeld, dat mij door den

[1]) B. bl. 57, 143—144, 167, 205—206.

[2]) B. N°s 186—188.

[3]) B. bl. 56, 128. — Zie ook de volgende §.

[4]) B. bl. 16. Het landhuis Kampong Melaijoe was het voormalig buitenverblijf geweest van den Gouverneur Generaal Alting (B. bl. 16). Gedurende den laatsten tijd van Daendels' verblijf op Java (1811) bracht deze landvoogd er ook verscheidene dagen door.

Gr Gl kon worden gedaan: 'Waarom dit niet al reeds 3 maanden geleden gezegd'! Het antwoord aan Lawick is slechts uw idee op het papier gezet. Zoo ik hetzelve niet goed, of niet geheel mogt hebben gevat, zijt zoo goed van het dan te corrigeren, zoo als het behoort te zijn." En in een brief van eene week later vergelijkt de Briefschrijver *slechts* den in betrekkelijke afzondering gezeten Van de Graaff met.... den op *Sans-Souci* verblijvenden Frederik de Groote, wel te verstaan „tusschen de vruchtbaarheid en de heerlijke voortbrengselen, die u beiden, alzoo van het vulgus afgescheiden, kenschetsen, en waarin men niet weet, wat men het meest, van de quantiteit of de qualiteit, moet admireeren" [1]).

Van de Graaff is dan ook de generaal, het *hoofd*; hij wordt de *stuurman* genoemd van „de politieke huishouding", omringd door „enkele braven en getrouwen", die, met hem „als Gabriel, het rijk der Duisternis trachten te bevechten". *Worstelende* „met zoo vele primitieve en organische punten", is men *met angst* vervuld, dat de generaal er moedeloos onder zal worden. Maar neen, *luctor et emergo,* de overwinning wordt behaald, en door hem „de hoeksteen van het Staatsgebouw" gelegd. Op hem zijn dan ook *aller oogen gevestigd,* leest men; „zoo gij met vechten uitscheidt", roept Bousquet hem toe, „gooijen wij allen de wapenen neer". Er is maar één Van de Graaff, schrijft men hem, „om alles te kunnen zeggen, wat hij wil en alles te kleeden in dien vorm, die alleen aan hetzelve past!" — „Uwe ideeën zijn altijd zóó klaar", getuigt een ander aanmoedigend en bewonderend, „dat de bloote vermelding er van genoeg is om ze uit te werken." — Dezen man echter te willen evenaren, hem na te volgen, zou op La Fontaine's ezel gelijken, die zich als een lief schoothondje wilde voordoen; want het is hem helaas! aangeboren, ja eene gaaf! Deze man, heet het maar altijd, heeft *twee hoofden*, waardoor hem alles gemakkelijker afgaat dan bij menig ander, „die er op zijn best eentje heeft". — „Och!" leest men in een ongedagteekend briefje van Bousquet, „gij hebt zooveel vodden van mij gelezen, lees dit vod dan ook nog eens *met de pen of het potlood in de hand.* Als ik dit alles *moet zeggen*, komt er de tiende part niet uit: in het schrijven ben ik een held, dan zie ik niets als mijne letters, en die intimideeren mij niet. Word ik dan naderhand nog gecatechiseerd, heb ik altijd het voordeel van eene van buiten geleerde les. Vergeef mij, mijn beste Van de Graaff, dat ik u weder lastig val; en schrijf het alleen op de rekening-courant, die ik nooit met u hoop te liquideeren." — Van de Graaff is gelijk de bijen, voegt men hem toe, *die niet voor zichzelf den honig verzamelen* [2]). — Daar verbreidt zich het gerucht, dat hoofddirecteur Zegers Veeckens Indië zal verlaten [3]). Bousquet heeft ten minste het gezond verstand om het heengaan te beschouwen

[1]) B. bl. 28.
[2]) B. bl. 39, 50, 59, 61, 70, 74, 117—118, 128, 146, 206.
[3]) B. bl. 51, 53.

„als een verlies", een verlies echter, dat ten volle kan worden goedgemaakt als hoofdinspecteur Van de Graaff, „die het algemeen vertrouwen heeft", schrijft men dezen [1]), de vervanger wordt. „Maar wie", volgt daarop *lugubre*, „vervult alsdan op eene waardige wijze den stoel, dien hij op zijne beurt vacant laat?" — „God", wenscht de Briefschrijver besten Van de Graaff toe, „zegene u steeds in uwe pogingen bij uwen arbeid in het goede! Hoe ongelijk de krachten zijn, is echter een der grootste genoegens van mijn leven, de mijnen tot dat einde bij de uwen te kunnen voegen, en onze eendragtige wensch tot bevordering van het algemeen welzijn, geen der minst belangrijke punten van overeenkomst te doen zijn, welke den grond onzer vriendschap uitmaken!" [2]). Een zelfde toon van minderheid ook bij Van Sevenhoven, als aan Van de Graaff wordt geschreven, dat deze hem vroeger „met zijne vriendschap *vereerde*, zich *verwaardigde* mijne *geringe* bekwaamheden en mijn karakter eenige beteekenis te geven" [3]). — Evenzeer bij Besier, resident van Soerabaja, die verklaarde slechts op hem te steunen [4]).

Van de Graaff wordt doodelijk ziek, daarna krijgt hij spruw, de Landvoogd staat er op, dat diens lijfdoctor Bowier den kranke behandelt, met Van de Graaff's eigen geneesheer [5]). Ontsteltenis, ook onder de vrienden, zooals men verwachten kan; niet echter om zijn persoon alleen, maar ook, *omdat Indië's toekomst daarmede bedreigd wordt!* God geve, schrijft Bousquet hem, dat gij uwe gezondheid terug bekome; spaar u toch, al moest ook tijdelijk de huishouding van Staat er eenigszins door worden belemmerd of vertraagd; uwe „enkele braven en getrouwen" zullen wel trachten voor u „den wagen regt te houden". — Uw behoud, vermaant hem Meylan, heeft niet alleen noodig uw gezin „maar inzonderheid het Gouvernement, dat uwe hulp in lange niet zal kunnen missen, en aan 't welk gij derhalve eene wezentlijke ondienst doet met thans boven uwe physische krachten eene te groote inspanning te willen volhouden. Geen liefhebber van Java bestaat er, of hij denkt met schrik aan de mogelijkheid, dat gij den Gouverneur-Generaal zoudt kunnen ontvallen, want dan zullen drie jaren van zwaren arbeid, zoo niet verloren, althans half nutteloos besteed zijn. Overweeg dit en weiger niet te luisteren naar de stem der opregtste vriendschap" [6]).

De met werkzaamheden overladen man krijgt eindelijk eenige ontspanning door eene inspectie-reis naar de *Molukken;* doch nauw heeft hij den rug gekeerd, of zie, daar gaat alles weer uit zijn evenwicht. Bij *allen*, berichtte gouvernementssecretaris De Vogel hem, wordt UEdeles afzijn ontwaard. —

[1]) B. bl. 81.
[2]) B. bl. 55.
[3]) B. bl. 159.
[4]) B. bl. 278.
[5]) B. bl. 86.
[6]) B. bl. 61, 70, 74.

En een ander uit Batavia: „Elke volzin, van hetgeen ik de vrijheid neem UEdG. te schrijven, doet al meer en meer zien, hoezeer UEdG. hier en op geheel Java gemist wordt, en was niet het belang der gezondheid van UEdG. zoo naauw met de reis naar de Molukken verbonden, dan zoude ik mij van ganscher harte over deze onderneming bedroeven. De herstelling van die gezondheid is dan ook de eenigste, maar volledigste compensatie, welke zoo vele menschen voor zoo vele wanorden en onaangenaamheden kunnen hopen." — Van de Graaff terugkomende, vindt het inderdaad geheel, zooals men het hem schrijft; maar hij herstelt de orde, en temt de *kwalijkgezinden.* [1])

De Landvoogd, steeds er op zinnende om diens rechterhand wel te doen [2]), vindt eene schoone gelegenheid bij het overlijden van het lid in den Raad van Indië Van Braam, een man, die tot de partij der oudgasten gerekend werd en alzoo zonder bijzonder ceremonieel door de vrienden wordt uitgeluid [3]). Maar dan de betuigingen van vreugde, wanneer de Landvoogd als „weldoend genie" van den hooge nederdaalt, om Van de Graaff tot raad van Indië te doen benoemen! Het genoegen heet *onbeschrijfelijk, uitbundig. Tranen van vreugde* werden gestort; de Hemel werd *op het vurigste gedankt* voor het openen van dezen *dageraad,* „welke ons van uit den nacht van rampen, die sedert ruim een jaar over het bestuur schijnt te zweven, in een helderen dag van voorspoed en geluk zal doen overgaan". Wèl had Bousquet recht te schrijven, dat zulk eene blijdschap, waaraan hij zichzelf evenzeer overgaf, „aan het kinderlijke grensde" [4]).

§ 28. Het zou misschien Van de Graaff ten goede zijn gekomen, indien de vereering voor hem niet zoo ten eenenmale van critisch inzicht ontbloot ware geweest; met zoovele spontaan opwellende lofuitingen, hem rechtstreeks toegebracht, vermeerderd natuurlijk met de vleitaal van hen, die geneigd zijn iedere opkomende zon te bewierooken, wordt men allicht tot zijn eigen ongeluk verblind. Eene aanwijzing hiervoor vinden we in door de Brieven weergegeven opvattingen omtrent *begrooting, boekhouding, comptabiliteit.* Aangezien deze onderwerpen ook tot Van de Graaff's bemoeiingen behoorden, en Bousquet er rechtstreeks in betrokken was, vindt men hierover bijzonder veel lezenswaard in de mededeelingen van dezen. Het trekt dan de aandacht, dat hier en daar de denkbeelden volkomen juist moeten geacht worden; doch tegenover Van de Graaff, die het wel beter zal weten, worden ze slechts zwak geuit, met weinig kracht gehandhaafd, of wel geheel prijsgegeven. Overigens is het vooral uit deze correspondentie, dat we de grenzenlooze verwarring in de administratie leeren kennen en op de hoogte komen van

[1]) B. bl. 102, 111, 173.
[2]) B. bl. 165.
[3]) B. bl. 110, 111, 113, 117.
[4]) B. bl. 112, 117, 118.

allerlei wanbegrippen, die Bousquet soms op geestige wijze aan den kaak stelt, als *Pekalongan's* resident, die, uit 's Lands kas betaalt, maar niet verantwoordt, en nochtans het tekort niet in zijne verantwoording wil opnemen, omdat dit eene erkenning zou zijn, dat er werkelijk een tekort was! [1])

Ter verzachting van het oordeel over de verwarde toestanden, denke men er aan, dat ook in Europa, althans op het vaste land, de Staatscomptabiliteit nog weinig ontwikkeld was; en hoe knap de heeren Elout en Van der Capellen ook waren, de uitstekendheid, het geniale, ontbrak dan toch, om de aldus in Indië bestaande leemten door afdoende voorschriften te verhelpen.

Bij art. 20 van de dd. 20 September 1816 vastgestelde instructie voor den Raad van Financiën was aan dat college opgedragen om zoo spoedig mogelijk eene begrooting samen te stellen; op welke wijze dit echter diende te geschieden, welke beginselen men daarbij behoorde in acht te nemen, liet men in het midden. Verder werd bij besluit van 30 Juli 1817 N° 15 de vorm bepaald, volgens welken de Staatsboeken moesten ingericht worden; maar ook deze regelen bleken gebrekkig [2]).

Van de Graaff's bewering, dat men van begrootingen in Indië „nimmer iets geweten of gehoord heeft" [3]), en dat het dientengevolge vanzelf sprak, dat het werk moeielijk ging, moge op zichzelf zijn waar geweest; daardoor wordt, dunkt mij, vooral slechts verklaard het bezwarende tot het bijeenbrengen der gegevens. Het technische van den arbeid, hoe zulk een stuk er behoorde uit te zien, en verder te worden beheerd, wilde het niet al zijne waarde verliezen, dat is door Bousquet zeker zeer wel begrepen, doch niet door de leidende mannen, ook zelfs niet ten volle door Van de Graaff, terwijl gene altijd gaarne, te gaarne, bereid was, zijn inzicht aan het wijzer oordeel van den vriend ten offer te brengen. Hadden de regeering en de invloedrijke machten bestaan uit mannen, die in dit opzicht ten volle wisten, wat ze moesten doen, dan zouden de plaatselijke administratiën en de boekhouding zich allengs daarin minder vreemd hebben gevoeld. Ook toch in den Compagnie's tijd moesten de gewestelijke besturen rekening houden met z.g. *memoriën van menage*, min of meer uitgewerkte stukken, die, wellicht hoe gebrekkig ook, dan toch de erkentenis bevatten, dat zonder financieele bescheiden als grondslag van beheer, het geheele beheer met volslagen wanorde bedreigd wordt [4]).

§ 29. C. C. G. G., inzonderheid Elout, toornden tegen de administratie, die zoo

---

[5]) B. bl. 126. Die geheele brief N° 69 is bijzonder vermakelijk.

[1]) Zoowel in Hoek's *Herstel*, als in Bousquet's brief N° 11 (bl. 30), wordt deze datum opgegeven. Daarentegen staat in *Bijdrage E.* bl. 28 de datum van 30 Juni 1817 N° 3.

[2]) B. bl. 16.

[3]) Verg. bl. 9, Oetober-aflevering 1900 van de *Vragen des Tijds* mijner „Gewestelijke deeentralisatie in Ned. Indië". — Men zie ook over boekhouding en begrooting mijne *„Proeve eener geschiedkundige schets over het staatsrekeningswezen van Ned. Indië"* in het T. v. N. I. jaargang 1876, afleveringen Juni en Juli.

gebrekkig aan de eenheid der Comptabiliteit voldeed; maar zijzelven misten het inzicht, om er de noodige leiding aan te geven. „Wilt gij gelooven", schreef Elout dd. 4 Juli 1817 naar Holland, aan den departementschef Goldberg, „dat met alle moeiten, knorren, enz., wij nog geen geregeld budget hebben kunnen krijgen!" Slechts een paar maanden later, namelijk dd. 15 October 1817, doet zich Van der Capellen, naar aanleiding van de begrooting van 1817, over hetzelfde onderwerp ook in een brief aan Goldberg hooren, doch — wellicht kenschetsend voor de karakters! — waar Elout de handen in elkaar schijnt te slaan over zooveel stomheid, erkent Van der Capellen, dat het werk zijne eigenaardige bezwaren heeft. „Ik ben zeer verlangend", schrijft hij namelijk, UHEdG. de ware begrooting van inkomsten en uitgaven te kunnen zenden. De vervaardiging derzelve is ten uiterste moeijelijk, daar alles van nieuws af moet opgezet worden. Ik vlei mij echter, dat wij spoedig daarmede gereed zullen zijn voor het loopende jaar; en dan zal die voor 1818 gemakkelijker zijn. Evenwel zal altoos door de natuur der meeste inkomsten zeer veel onzekerheid daarin blijven". [1])

Het knorren van den eenen commissaris zou echter niet helpen voor het verwezenlijken van de illusie des anderen. Ziehier wat gebeurde [2]).

De Raad van Financiën had achtereenvolgens ontvangen de begrootingen over 1817 van de residenten van *Java*, van de *Molukken*, *Bandjermasin*, *Makasser*, *Banka*, *Palembang*, van onze handelsbetrekkingen op *Japan* en verder *militaire begrootingen*. — Van de Graaff, die, naar men uit de Brieven zal zien, zich steeds over *surmenage* beklaagt, doch ondertusschen zelf daartoe meewerkte, had ook de naziening dezer stukken, zoomede de *samenstelling eener begrooting voor geheel Java* en die *eener generale begrooting voor Ned.-Indië*, als lid van den Raad van Financiën, tot zich genomen. „Het werk", bericht hij, „dat ik mij hierdoor op den hals gehaald heb, is onbeschrijfelijk, en ik kan het aan niemand anders opdragen. Gelukkig blijf ik gezond; anders zoude het mij onmogelijk vallen, in dit land zoo onophoudelijk als een slaaf te werken" [3]). Zoo luidt het in Januari 1818. Juist twee jaar later, verklaart hij zich nog eens „een *slaaf* van zijn post", nu omdat de Briefschrijver den heer Van der Capellen zoo lief heeft [4]); en door dezelfde oorzaak noemt hij zich ten einde toe een *slaaf*, in weerwil van zijne „volle overtuiging", dat deze slavernij slechts op zijn ongeluk zal uitloopen [5])?

De bijdragen tot de samenstelling der begrooting van 1817 waren intusschen zóó onvolmaakt, dat ten slotte de Raad van Financiën er zich toe

---

[1]) V. D's *Nederlandsch gezag* bl. 186 en 205.
[2]) De stukken in de *Elout*-verz.
[3]) B. bl. 20.
[4]) B. bl. 92.
[5]) B. bl. 248.

moest bepalen, om dd. 20 Maart 1817 aan de Regeering te zenden *een pak stukken*, houdende o. a.:

de begrootingen der residentiën van *Java*, door den Raad zooveel mogelijk gecorrigeerd, eene begrooting van geheel *Java;* de begrootingen der *Molukken, Banjermasin, Makasser, Banka, Palembang* en voor onze handelsbetrekkingen op *Japan;* militaire begrootingen; eindelijk eene generale begrooting van Ned.-Indië.

De Raad merkte daarbij op:

Dat de verwarde staat van beheer, de ontstentenis van alle bescheiden, en het ongewone van diergelijken arbeid in deze gewesten, zooveel hinderpalen geweest waren om het werk op den behoorlijken tijd en tevens op eene voldoende wijze ten uitvoer te brengen;

dat bij de vergelijking van de moeielijkheid, die zelfs in het moederland bestaan had om de eerste staten van begrooting te formeeren, met de omstandigheden, die tot dusverre in deze gewesten hadden plaats gehad, alwaar nauwelijks de naam, veel minder de ware beteekenis eener begrooting was bekend geweest, het als waarlijk gelukkig mocht worden aangezien, dat in het tijdvak van één jaar de eerste grondslag gelegd werd, op welke reeds in dit en volgende jaren de inkomsten en uitgaven van Nederlandsch-Indië volgens zekere en onwrikbare regelen konden worden vastgesteld; dat zij echter aan de overgelegde stukken thans geene andere benaming konden geven dan dien van *grondslag*, en zij, President en Raden, vooralsnog huiverig waren om de resultaten, welke ze opleverden, met genoegzame zekerheid te waarborgen;

dat de berekeningen, in 1795 door de toenmalige Hooge Commissie opgemaakt, alsmede die nader door den Heer Dirk van Hogendorp in 1802, door den generaal Daendels in 1814 en eindelijk door den Britschen Lt-Gouverneur Raffles in 1817 in het licht gegeven, bij onderlinge vergelijking die schroomvalligheid vermeerderd hadden, vooral daar de eerste der twee laatstgemelde eene zuivere winst van vijf millioen rijksdaalders, of acht millioen Indische guldens aan het moederland beloofde, terwijl de tweede een deficit van meer dan twee millioen ropijen (Ind. Guld.) aanwees, wanneer men het tekort, op den staat vermeld, voegde bij de aanzienlijke wissels, welke door het Gouvernement van Java op dat van Bengalen waren getrokken, het daardoor bewezen werd, dat de weg, tot hiertoe tot het formeeren van financieele begrootingen ingeslagen, onmogelijk leiden konde tot het bekomen van zuivere en zekere resultaten.

Verder ten aanzien van het door den Raad geleverde:

Dat President en Raden van Financiën niet vermetel genoeg waren om te verzekeren, dat alle onnauwkeurigheden, in vroegere financieele staten ingeslopen, in dezen arbeid door hen waren vermeden, of uit den weg geruimd;

dat integendeel, naar hun inzien, ook nog zeer veel voor een volgend onderzoek zou overblijven;

dat zij echter onbeschroomd den tegenwoordigen staat aanboden, als eene basis, waarop de begrootingen, zoowel van dit reeds begonnen jaar, als van alle volgende zouden kunnen worden geformuleerd, en tevens als het eerste stuk van dien aard, bij welke elke post aan de beoordeeling van het Gouvernement werd onderworpen, en de berekeningen waren aangewezen, welke men ten grondslag had genomen;

dat zij alzoo dit stuk minder wenschten beschouwd te zien als eene begrooting der inkomsten en uitgaven van 1817, welke benaming het oneigenaardig moest dragen, dan wel als het resultaat eener opneming gedaan, om de onderscheidene takken van inkomsten en uitgaven te kunnen nagaan en beoordeelen;

dat deze arbeid dan eene nuttige leiding zou zijn, naar welke de bepalingen, met de financiën in betrekking staande, nader konden onderzocht, herzien, gewijzigd, of, waar het noodig was, geheel vernieuwd worden, en dat alzoo noch het Gouvernement, noch zij, aan wie het beheer van 's Lands financiën bijzonderlijk was opgedragen, langer in de volslagen twijfelachtige onzekerheid zouden blijven, welke tot dusverre omtrent den waren financieelen toestand, vooral van Java, niet kon worden weggenomen, en dat het Gouvernement, zoo hier als in het moederland, zal gewaarborgd worden tegen alle misleidingen, welke uit onkunde of kwade trouw konden ontstaan, en minder afhankelijk gemaakt van zijne eigen ambtenaren.

President en Raden van financiën, besloten hunne voordracht met de algemeene bedenkingen, dat bij de beoordeeling van hun werk, minder diende gelet te worden op de gapingen, die ter aanvulling nog overbleven, dan wel nagegaan of de hulpmiddelen, welke onder hun bereik lagen, behoorlijk werden aangebracht en aangewend, en dat zij zich vleiden dezen grondslag niet te zullen zien afgekeurd;

dat buiten twijfel de juiste kennis der waarde van onze Oostersche bezittingen voor het moederland zou afhangen van eene meer nauwkeurige ondervinding, welke van haar financieelen staat zou kunnen worden verkregen;

dat onder het stelsel van koophandel, zoo lange jaren gevolgd, alle berekeningen te dien aanzien onzeker en wisselvallig moesten zijn, vermits de inkomsten van het Gouvernement bijna in derzelver geheel afhankelijk waren van speculatiën en tijdelijke omstandigheden;

dat dit stelsel van handel, hetwelk in de tegenwoordige algemeene gesteldheid niet meer als bestaanbaar kon worden beschouwd, onder het Engelsch tusschenbestuur wel was losgelaten, dan dat hoe dieper men doordrong tot den staat, waarin onze koloniën onder het bestuur van het Nederlandsch

Gouvernement waren teruggekomen, men des te meer ontwaarde, dat de verandering van het stelsel eerder in naam dan inderdaad had bestaan;

dat immers zij, President en Raden van Financiën, niet hadden kunnen ontdekken, dat de belastingen, door welke de handelswinsten moesten vervangen worden, ergens waren geregeld; dat er gezorgd was voor eene behoorlijke perceptie, controle en comptabiliteit of dat de bronnen zuiver en onbelemmerd waren opengelaten, waaruit de Inlandsche bevolking putten moest, om de belasting, onder welke zij gelegd was, te kunnen opbrengen.

Op grond van het vorenstaande overwogen C. C. G. G. bij besluit dd. 22 Mei 1818 het volgende:

„Dat de redeneeringen en feiten, door President en Raden van Financiën aangevoerd ten betooge der moeijelijkheid van den arbeid, door hen thans aangeboden wordende, geheel der waarheid overeenkomstig, aan C. C. G. G. bij ondervinding als zoodanig gebleken zijn;

„dat de onzekerheden, misslagen en dwalingen, welke nog in de overgelegde stukken te vinden zijn, haren oorsprong hebben, in den staat der zaken zelve;

„dat de wijze, op welke President en Raden meenen, dat eene regelmatige en juiste begrooting der jaarlijksche baten en lasten voor den vervolge zal kunnen verkregen worden, zoodanig als zij in de aangeboden stukken wordt voorgedragen, in waarheid de blijken draagt van eene oordeelkundige en aandachtige beschouwing;

„dat die voorgedragen wijze dan ook alle goedkeuring en aanneming verdient en veiliglijk als een grondslag der jaarlijksche begrootingen kan worden aangenomen, behoudens zoodanige wijzigingen en verbeteringen, als de ondervinding zal leeren noodzakelijk te wezen;

„dat het hoogst belangrijk is, dezen geheelen arbeid aan Zijne Majesteit te doen kennen en tevens daarbij aan Hoogstdezelve eenige opheldérende aanmerkingen voor te dragen."

Alzoo schonken Commissarissen-Generaal „hunne goedkeuring" aan het geleverde werk, en heette de begrooting van 1817 gearresteerd.

§ 30. Voor de begrooting van 1818 werd door den Raad van Financiën een geheel nieuw stel modellen van gewestelijke begrootingen aan de residenten gezonden bij circulaire dd. 1 Juni 1818 N° 12. Het stuk volge hier, omdat de manier van zeggen het tijdperk kenmerkt:

„Bij het 20ste artikel van de instructie voor onzen Raad, gearresteerd bij besluit van den 20sten September 1816, wierd aan ons de last voorgeschreven, om zoo wel van de uitgaven als van de inkomsten van Nederlandsch-Indië, zoo spoedig doenlijk eene begrooting op te maken, en het ontwerp daarvan aan Hunne Excellenciën, Heeren Kommissarissen Generaal aan te bieden.

„Ons besluit van den 23sten December deszelfden jaars, was een gevolg

van dezen last, en de stukken welke dit besluit hebben vergezeld als ook de successivelijk daarna bij de Heeren Residenten ontvangen aanschrijvingen, zoo van onzen Raad als van onze gekommitteerden, hebben aan dezelven ten bewijze kunnen verstrekken, van onze ernstige en onvermoeide pogingen, om aan den gemanifesteerden wil der Hooge Regering, op eene doelmatige wijze te voldoen.

„Eenige der Heeren Residenten, wij erkennen dit met een aangenaam gevoel, hebben deze onze pogingen welmeenend ondersteund, niet alleen door de zeer spoedige inzending hunner begrootingen, maar ook door de naauwkeurigheid, waarmede zij getracht hebben aan onze bedoelingen te beantwoorden. En aan dezen zijn wij in de eerste plaats onze dank verschuldigd, daar wij alle de moeijelijkheden beseffen, met welke zij te worstelen hebben gehad, om een werk tot stand te brengen, waartoe bijkans alle bouwstoffen ontbraken, en hetwelk tot nog toe in deze gewesten naauwelijks bij naam bekend was geweest. De overige Heeren Residenten hebben wel met minderen spoed aan onze wenschen voldaan, maar aan verre de meesten van deze laatsten, strekten óf bijzondere, óf plaatselijke omstandigheden, óf de uitgebreide omvang hunner administratie tot eene billijke verschooning, terwijl voorts de volledigheid van derzelver opgaven, tevens alle ongunstige denkbeelden deed verdwijnen, welke anderzins omtrent derzelver ijver voor 's lands belangens zouden hebben kunnen ontstaan.

„Wij aarzelen dan ook niet om aan de Heeren Residenten *in het algemeen*, ons genoegen en onze erkentenis te betuigen voor de gereede medewerking, door dezelven ter bevordering van dit belangrijk gedeelte van 's lands dienst betoond, en aan dezelven de verzekering te gelijker tijd te geven, dat wij het ons tot eenen aangenamen pligt hebben gerekend, deze onze gevoelens ten hunnen opzigte, aan het Gouvernement bekend te maken.

„Ondertusschen heeft de late ontvangst van eenige begrootingen ten gevolge gehad, dat wij ons buiten staat hebben gevonden om aan de heilzame intentiën van Kommissarissen Generaal te voldoen, om namelijk aan Hoogstdezelven eene generale begrooting aan te bieden, waarbij de Inkomsten en Uitgaven van het jaar 1817, zoodanig waren geregeld, dat dezelve aan de onderscheidene Departementen en Administratiën ter rigtsnoer konden verstrekken.

„Wij hebben ons derhalve moeten vergenoegen met aan Hunne Excellentiën, ter gedeeltelijke voldoening aan den ons opgelegden last, slechts het ontwerp van zoodanigen staat in te dienen, met dat gevolg, dat gemeld ontwerp door Hoogstdezelven is geapprobeerd geworden, en het nieuwe model eener begrooting, welke deze vergezelt, zal de Heeren Residenten de veranderingen gemakkelijk doen opmerken, welke wij vermeend hebben in het vorige te moeten maken, en welke ons bij de behandeling dezer gewigtige materie, nuttig of noodzakelijk zijn voorgekomen.

„Het is eindelijk belangrijk, dat de begrooting op de gedrukte modellen zelve worde ingevuld, ten einde ook hiermede eene meerdere regelmatigheid te bevorderen.

„De nieuwe instructive memorie, welke bij het model der begrooting is gevoegd, zal de Heeren Residenten nader, zoo wij vertrouwen, met onze bedoelingen bekend maken en dezelven volkomen in staat stellen, om daaraan te beantwoorden, terwijl de door ons ingevulde en deze mede vergezellende begrootingen over 1817, *geene andere noch verdere strekking* hebben, dan om deze bedoelingen nog duidelijker te maken en nog meer door voorbeelden op te helderen.

„Het is de ernstige en onwrikbare wil van Kommissarissen Generaal, dat de staat der inkomsten en uitgaven over het reeds ingetreden jaar 1818, onverwijld worde ingediend, en het is ons uit dien hoofde onmogelijk om aan de Heeren Residenten, ter opmaking van de begrootingen hunner respective Residentiën, een langer tijdvak toe te staan dan uiterlijk veertien dagen na de ontvangst dezer circulaire, welke ontvangst met omgaande post moet worden erkend, zullende wij na expiratie van voormeld tijdvak, ons in de onvermijdelijke verpligting bevinden, om de zoodanige der Heeren Residenten, welke onverhoopt in gebreke mogten zijn gebleven, om de *afzending* binnen den hiervoren bepaalden tijd te doen, aan het Gouvernement bekend te maken.

„Dan wij voorzien tevens, dat het aan sommigen moeijelijk zal vallen, om dit werk binnen den voormelden bepaalden termijn naar hunnen wensch te voltooijen, en het is uit aanmerking daarvan, dat wij aan dezen veroorloven, om dit maal hunne begrootingen vooraf en zonder bijvoeging van de memorie van aanmerkingen en bijlagen in te zenden, alleen vergezeld van de vereischte specifikatiën der uitgaven, zonder welke dezelve niet kunnen worden geautoriseerd, en om acht dagen daarna de memorie van aanmerkingen en de overige stukken, welke zoolang kunnen worden uitgesteld, te doen volgen.

„Wij hopen eindelijk, dat deze meerdere faciliteit de Heeren Residenten zal aanmoedigen, om de hun opgelegde taak zoo volledig op te leveren als de Hooge Regering dezer landen, van derzelver ijver, kunde en getrouwheid billijk mag verwachten, en dat zij zich daardoor eene nieuwe aanspraak mogen verwerven, op onze erkentenis en op de hoogste tevredenheid van het Gouvernement."

Nochtans, ook nu weder lieten de residenten de administratie te Batavia wachten. De zwakte van behandeling was echter niet alleen dáár gelegen, maar ook in den Raad van Financiën zelven, deels door de onbeduidenheid, deels door den weinigen werklust der leden, waaronder Muntinghe, deels eindelijk door de collegiale samenstelling. Bousquet's naam, als secretaris van het College, stond er mede op het spel, vond hijzelf en niet ten onrechte. Zijne brieven hierover zijn slechts met gerechtvaardigde bitterheid vervuld. „Zijn dit menschen", roept hij uit, „om mee in een college te zitten, daar

ieder lid, indien hij acht uren op een dag werkte, nog tijd te kort zoude komen?" Dringend verzocht hij Van de Graaff, die met C. C. G. G. op reis was gegaan, om dezen dan toch in Gods naam goed in te lichten [1]).

Het jaar 1818 liep ten einde, toen het bleek, dat de Raad in zijne manier van werken op den verkeerden weg was, zoodat dd. 21 November 1818 de Regeering gelastte, dat dan nu maar de begrootingen van 1818 en 1819 gezamenlijk bewerkt moesten worden [2]). „Ik zink weg", jammert Bousquet, „wanneer ik dat werk van de begrootingen beschouw". De stomheid der residenten en de inzending van „onvolmaakte en onvolledige stukken" voerden hem tot wanhoop... Daar hadden ze waarachtig maandelijksche uitgaven voor jaarlijksche aangezien, en vergeten gansche etablissementen! Zeg het toch, drong hij bij Van de Graaff aan, den Gouv.-Gen., opdat hij wete, dat het me onmogelijk is ijzer met handen te breken [3]). De Landvoogd liet zich door Bousquet als secretaris inlichten, en toornde op de „wederspannigen" [4]). Het mocht niet baten. *Marine*, *Oorlog*, Residenten vreesden „geene bliksems". De administratieve chef van *Marine*, J. F. Overbeek, zond zelfs *met een brutalen brief* „den geheelen boel", waarop aanmerkingen waren gevallen, terug, onder mededeeling, dat hij er verder voor bedankte en een anderen post verlangde! De Landvoogd, in plaats van de zaak in handen te nemen, haar hoog te houden, werd er slechts *neerslachtig* onder en herplaatste zoowaar den insolenten Marine-man, als *lid van den Raad van Justitie!* Maar dit is nu waarachtig de spijgaten uitgeloopen, roept Bousquet uit; onder Daendels had hij misschien al gehangen, of zijn paspoort naar de tinmijnen van Banka gekregen. [5])

Eindelijk zag men in, dat de tijd ontbrak om tegelijkertijd de begrootingen voor 1818 en 1819 samen te stellen, zoodat de Regeering in October 1819 besliste, dat van de begrooting voor 1818 maar *afgezien* moest worden [6]).

§ 31. Intusschen had de Raad medio 1819 de begrooting voor dat jaar aan de Regeering gezonden [7]). Met de oppervlakkigheid, de behandeling dier zaken destijds eigen, waren èn Landvoogd, èn Van de Graaff er bijzonder ingenomen mede [8]); maar wat ook ten slotte afkwam, de begrooting niet. In den amusanten stijl van Bousquet, schrijft deze aan Van de Graaff, dat men dagelijks naar „de wet van Sinaï" uitkeek, „als de Joden naar den Messias" [9]). Dat was in Augustus. Eerst echter in October 1819 werd ze vastgesteld [10]).

---

[1]) B. bl. 31.
[2]) *Louw* dl. II bl. 589.
[3]) B. Bl. 46 en 55.
[4]) B. bl. 47.
[5]) B. bl. 48, 49, 50, 51, 93 noot 4.
[6]) *Louw* dl. II bl. 589.
[7]) B. bl. 51—52, 53—54.
[8]) B. bl. 54, 55, 56.
[9]) B. bl. 56.
[10]) B. bl. 55 noot 1.

En hoe? Met een *voordeelig saldo* van bijna f 4 millioen: vermoedelijk de bron van vreugde bij den Landvoogd en bij Van de Graaff; doch het dienstjaar zelf gaf een *tekort* van .... f $2\frac{1}{2}$ millioen [1]).

Terwijl men zich in 1819 onledig hield met de begrooting van dat jaar, moest er tevens gewerkt worden aan die voor 1820. Bousquet prikkelt Van de Graaff om toch van de gunstige stemming des Landvoogds gebruik te maken, door dezen aan te zetten, de residenten, „de wederspannigen", te doen gevoelen, dat het niet langer gekheid zal zijn; en hij dringt er verder op aan, dat ook Van de Graaff zelf dit aan de bestuurshoofden zal kenbaar maken [2]). Nochtans, door welke oorzaken ook, het werk was op nieuw, en nu mede in het oog van den Landvoogd, bovenmatig gebrekkig. De ramingen bleken mede alweer aanzienlijk van de uitkomst te verschillen, daar het geraamde voordeelig saldo van ruim 8 ton zich in een nadeelig saldo van $1\frac{1}{2}$ milloen omzette [3]).

Zoo ging het evenzeer met volgende begrootingen; zoo ging het tevens met de boekhouding, die onder het bestuur van den heer Van der Capellen nooit op orde kwam. Doch altijd vervuld met illusiën, die zich nooit zouden verwezenlijken, schreef Van de Graaff in den aanvang van 1820 naar Holland: „Het stelsel van begrooting is, met oneindig veel moeite, bijkans tot stand gebragt. De boeken van Indië zullen binnen kort voltooid zijn, en niet, zoo als weleer en onder de Engelsche regeering zelfs, onwaarachtige uitkomsten opleveren, maar de eenvoudige, striktste waarheid behelzen en den waren stand van zaken aantoonen, op eene wijze, zoo goed in Holland als hier in Indië verstaanbaar" [4]).

§ 32. Bousquet is er blijkbaar de man niet naar geweest om met zijne in menig opzicht helderder denkbeelden, invloed op den gang van zaken voldoende uit te oefenen; maar al te zeer is hij geneigd, zijn eigen weten voor ander oordeel, speciaal voor dat van Van de Graaff, prijs te geven. Een sprekend voorbeeld vindt men er van in die gewichtige quaestie betrekkelijk de wijze, waarop de algemeene begrooting moest samengesteld worden. De grondgedachte is daarbij geweest, dat men *gewestelijke begrootingen* behoorde te hebben, waaruit men de *algemeene* opmaakte, en dat men evenzeer de boekhouding *gewestelijk* hield. Zulk een idee noemt hij, en terecht, *monsterachtig*, doch als Van de Graaff dit wederlegt heet het dadelijk in Bousquet's antwoord, dat hij (Bousquet) misschien de eenheid te ver dreef; dat hij weliswaar nochthans niets van die residentie-gewijze boekhouding begreep, doch dat dit wellicht kwam van zijn gemis aan „plaatselijke onderdervindingen", verklarende hij zich „gaarne" te onderwerpen aan een daarop

---

[1]) *Louw* II bl. 590 en 592; B. bl. 52.
[2]) B. bl. 52 en 55.
[3]) *Louw* II bl. 593—594.
[4]) B. bl. 89.

gegrond oordeel, terwijl het zijne enkel is „eene theoretische beschouwing" [1]).

Begrootingen met batige saldo's leiden allicht tot uitzetting van de onkosten, vooral in een staat van zaken, waarbij inderdaad aan véél behoeften bestond; maar daar deze begrootingen steeds een te gunstig beeld van de werkelijkheid gaven, groef de Regeering zich al dieper en dieper in den zinkput van tekorten.

VEECKENS, BAUER, MUNTINGHE, om geene andere namen te noemen, zagen dit gevaar vroeger of later in; BOUSQUET ook, zelfs zóó, dat hij geene woorden sterk genoeg kon vinden om zijne beduchtheid voor de toekomst uit te drukken. Het is voor hem „eene onwrikbare waarheid", dat een der eerste zorgen behoort te zijn, schrijft hij in 1819, dat men nooit stagnatie zal hebben in de uitgaven. Hij *beeft* dientengevolge voor de werkelijkheid, welke allerlei voorzieningen vordert; hij vermaant dringend, dat men zich toch houde aan de door de begrootingen gestelde palen, waarbuiten men om lief noch leed moet gaan; hij kan er 's nachts niet van slapen, wijl men Gods water maar over Gods land laat loopen. De Hemel verhoede het kwaad! is zijne verzuchting. Hoe „de boel" nog zal terecht komen, verklaart hij niet te weten. In Gods naam, mijn vriend! — roept hij VAN DE GRAAFF toe — sterk toch den Gouv.-Gen. in zijn besluit, om de zuinigheid te betrachten; *men loopt op vuur, verborgen onder bedriegelijke asch;* dat den Landvoogd toch de oogen openga; dat hij zich niet laat misleiden door drogredenen; dat hij *de Grieken* vreeze! En ruim een jaar later, bevangt hem „eene koude rilling" als hij over dien staat van zaken nadenkt. [2]) Maar toch tegelijkertijd, dat hij in 1819 zóó schrijft, antwoordt hij instemmend op een brief van VAN DE GRAAFF, als deze beweert, dat men „te onpas de alarmklok heeft geluid, en het gebrek aan geld niet zoo groot is als men het den Gouverneur-Generaal welligt heeft voorgesteld"; ja, een jaar later schrijft hij geheel in den geest van VAN DE GRAAFF, aan hem, dat men zich niet noodeloos moet gaan verontrusten en bang worden voor spoken; dat men het werk der begrootingen niet moet opvatten in den geest van TIJL UILENSPIEGEL" [3]). — Men kan zich wel voorstellen, dat zoo iemand niet den invloed uitoefende, waarop hij, na de eerste bij hem opwellende gedachten, zou recht hebben.

De indruk, dien ik van BOUSQUET en zijne werkzaamheid heb gekregen, is deze. Een door en door oprecht, een verstandig en ook een geestvol man; geen dogmatische doordrijver; evenmin echter bij machte verderfelijk werkende bureau-organisatiën en manieren te breken, die hij geheel terecht veroordeelde; ook niet in staat de toeneming van den achterstand te bezweren. § 33.

---

[1]) B. bl. 36 en 54—55.
[2]) B. bl. 65, 66, 67, 142.
[3]) B. bl. 67 en 145.

Voor een deel was de langzaamheid der werkzaamheden eerst te wijten aan 's Raads president, Mr. MUNTINGHE, die den dood had gezien in allen regelmatigen arbeid [1]). Geheel Muntinghiaansch ging deze er nu en dan van door, bergen werk achterlatende, of werd de vergadertijd in onzakelijke gesprekken doorgebracht [2]). Dan het verderfelijke van de *collegiale* werkzaamzaamheid der departementen. Onder goede leiding had dit bezwaar wel gedeeltelijk verminderd kunnen worden, doch voor een zwak man, zonder eigen overtuiging, zonder aanleg om zoo noodig wel verantwoordelijkeid te willen dragen, is collegiale arbeid het ideaal voor het innemen eener hooge positie. Zulk een was GOLDMAN, die na VEECKENS als president optrad en er door zijn karakter toe gebracht werd, om het kwaad grooter te maken, dan strikt noodzakelijk was.

Met welk eene bitterheid laat BOUSQUET zich over deze toestanden uit. De bergen achterstand doen hem verschrikken en schamen, terwijl ze bovendien slechts strekken „om den Raad van Financiën door klein en groot te doen trappen en schoppen"; hij vreest „dood of gek" er onder te zullen worden; zijn leven is geen leven meer, „maar een hel"; „wanorde en confusie" omringen hem, en hij verklaart zich onmachtig daaraan een einde te maken; hij verlangt zijn ontslag en zelfs tot de betrekking van vendumeester af te dalen; aldus luidt het reeds in 1817 [3]). *Zoo is het overal*, schrijft hij twee jaar later; „alles zit in eene deplorabele verwarring, die mij ieder oogenblik in den voortgang van mijn werk ophoudt". Hij vloekt op „die bittere vergaderingen", die hem den kostbaren tijd „voor de voeten wegmaaijen", terwijl de eindelooze verveling bij het voorlezen der rapporten hem „het koude zweet doet uitbreken, en dat eene complete tijdverspilling is"; hij benijdt den zorgeloozen koelie, die met vrouw en kind zijne rijst verorbert; geloof me, verzekert hij VAN DE GRAAFF, „onze machine werkt lam", daarbij GOLDMAN volstrekt ongeschikt voor leidsman achtende, al verklaart hij ook in gemoede van hem te blijven houden, niettegenstaande VAN DE GRAAFF hem waarschuwend heeft geschreven, *nog niets van de kaart van het land te kennen* [4]).

Het is mogelijk, schrijft hij in 1821, dat ik alles te zwaar til, maar enfin, zoo men zich al eens in zijn voordeel bedriegt, bedriegt men zich niet in zijn gevoel [5]). En dat doet hij ook niet. Van onverdachte zijde, namelijk van een commies, hoort men geheel gelijke taal. Deze verklaart de collegiale manier van werken, *ondragelijk;* „niets komt ten einde", schrijft VAN SCHUPPEN en zet dan verder op sprekende wijze uiteen, waarom niets ten einde kan komen [6]).

---

[1]) B. bl. 11, 96, 113.
[2]) B. bl. 30, 35.
[3]) B. bl. 30, 33, 35, 37.
[4]) B. bl. 68, 69, 120, 129—130.
[5]) B. bl. 143.
[6]) B. bl. 101—102.

De Landvoogd begon over den financieelen warboel te toornen; hoofddirecteur Goldman moest er weliswaar in de eerste plaats van hooren, doch ook Bousquet, gelijk hij wel voorzien had, werden daarbij „wonden" geslagen [1]).

Gelukkig krijgt hij gelegenheid zich een tijdlang de Bataviasche bureaustof van zijne voeten te vegen, daar hem in 1820 — ten einde de kennis der Comptabiliteit onder de bestuurshoofden enz. door mondelinge voorlichting en persoonlijke naziening der administratiën te verbreiden — wordt opgedragen, „om", zooals Bousquet zich over de Comptabiliteit uitdrukt, „even als de Apostelen, Java rond te gaan reizen, er aan allen te gaan verkondigen, dat er buiten haar geene zaligheid is, om de blinden hunne oogen te openen, de zwakken te versterken, de dwalenden terug te brengen, en onder al het comptabele volk éénen geest, ééne stemming in te voeren" [2]).

Wij danken aan deze reis van 'n achttal maanden kostelijke brieven, die door Bousquet's gelukkige manier van voorstellen, eene bijzondere aantrekkelijkheid hebben gekregen [3]). Vooral in den aanvang, wanneer hij van zijne reizende betrekking nog niet gedesillusioneerd is, levert hij van zijn lof der zotheid kostelijke staaltjes. Daar heeft men Pekalongans resident, Vos, die het door de Rekenkamer als juist erkende saldo van zijne kas niet wil overnemen, omdat dit eene erkenning van schuld zou zijn *en hij toch eerlijk alles had betaald!* En van de *Vossen* komt hij bij de *Uilen* [4]). Als de heeren genadiglijk worden behandeld, gaan ze van vreugde een dansje doen [5]). Te Tegal weet men eigenlijk niet wat een kasboek is en roept Bousquet in gerechtvaardigde ergernis uit: „Goddelijke eenvoudigheid! Aan deze toch is het Rijk der hemelen beschoren. Nooit een kasboek! Zoude er wel in Alkmaar of in Amsterdam een kerel met zwavelstokken rondloopen, die niet, hoe schots en scheef het dan mogt zijn, en hoedanig in diminutivo, een specie van een bijsoort van een zoogenaamd basterd-kasboekje had gehouden, waaruit hij 's avonds, bij een rookenden turf, of in den maneschijn, kon nazien, hoeveel duiten hem in zijn broekzak moesten overblijven?" [6]) — En terwijl ik dit naschrijf, wil het zoo treffen, dat de couranten het volgend berichtje over de *kunst van bedelen* inhouden [7]): „Te Londen is een bedelaarster, zekere vrouw Hunt, tot een maand gevangenis veroordeeld. Zij bleek jarenlang haar bedrijf met veel regelmaat te hebben uitgeoefend *en hield nauwkeurig boek van ontvangst en uitgaaf.*"

---

[1]) B. bl. 121, 140 noot 1.
[2]) B. bl. 119.
[3]) B. N°s 67 t/m 83.
[4]) B. bl. 126—127.
[5]) B. bl. 134.
[6]) B. bl. 123.
[7]) Zie o. a. het Haagsche *Vaderland* van 14 Juni 1901.

Wel, ik zie Bousquet's „ronde kale knikker" [1]) mij nog eens hartelijk toelachen; doch overigens was die reis voor hem slechts eene bron van ergernis door het wanbeleid van hoofddirecteur Goldman en door de ongeloofelijke stomheid der gewestelijke ambtenaren. Hij, die van zich verklaarde, *van door ijver verteerd te worden* [2]), ontdekte overal, waar hij zich vertoonde, de meest onvergeefelijke „slordigheid en onverschilligheid" [3]), „verwarde en losbandige comptabiliteit" [4]), terwijl hij de overtuiging met zich nam, dat als men niet voor hardhandige maatregelen zorg droeg en er geene menschen gezonden bleven, „die even als de apostelen, van bourgade tot bourgade, de kennis en de leer van het Rijk der Hemelen gingen verkondigen en uitleggen, de zwakken ondersteunen, de blinden de oogen openen en de kwaadwilligen voor den duivel bang maken" [5]), dat dan de stommerikken de inspectie enkel lachend zouden nabouwen: „Daar gaat de kommissie heen, Gezeten in haar wagen!" [6])

Gevoelde Van de Graaff niet, dat er in deze kostelijke voor hem dienende schetsen, ook een verwijt tegen hemzelf lag? „Mijne aanstelling tot inspecteur-generaal", berichtte hij in 1820 naar Holland, „of, zoo als de nieuwe stijl dicteert, hoofdinspecteur van financiën, is u zeker reeds bekend; mijne vorige betrekking strekte zich alleen over de zoogenaamde Landelijke inkomsten uit en bepaalde zich tot het eiland Java. *Thans heb ik de contrôle over geheel Indië en over alle gedeelten van de publieke inkomsten en uitgaven*" [7]). Doch Van de Graaff had daarop geen zicht. Bousquet, zijn vriend verschoonende, zegt het hem niettemin, waar hij den inspecteurs op Java's drie hoofdplaatsen de ongeredderde toestanden verwijt. „Uwe officieren", merkt hij namelijk den Hoofdinspecteur op, „zijn nog niet hetgeen zij kunnen en zijn moeten", en wel o. a. omdat zij schijnen „den geheelen omvang hunner werkzaamheden in de landrente en in het inlandsch bestuur opgesloten te beschouwen" [8]). Van de Graaff was evenwel zijne *officieren* in deze gelijk; hij had niet genoeg open oog voor het eerste belang eener richtige comptabiliteit. Het „landelijk stelsel" was nu eenmaal het *troetelkind*, terwijl dit, vergeleken met de orde in de financiën, eene ondergeschikte plaats had behooren in te nemen

Gaven de ambtenaren der binnenlanden Bousquet groote ergernis, ze werd nog verhoogd door de onkundige wijze, waarop hoofddirecteur Goldman de comptabiliteit van Batavia uit bleek te leiden. Te vergeefs vermaande Bousquet, dat men hem dan toch de beslissingen zond, die hem op zijne reis van dienst

---

[1]) B. bl. 63.
[2]) B. bl. 131.
[3]) B. bl. 125.
[4]) B. bl. 124.
[5]) B. bl. 131.
[6]) B. bl. 138.
[7]) B. bl. 85.
[8]) B. bl. 138.

moesten zijn [1]). „Niet dan per bricole treffen wij hier en daar die dispositiën aan, en ieder betoont zijne verwondering over de onkunde, waarin wij ten aanzien der belangrijkste zaken worden gehouden", klaagt de Briefschrijver een en andermaal. En dan de onmogelijke slordigheid, dat de betalingsbevelschriften niet voorzien zijn van de vereischte aanwijzingen, op welken post van welke begrooting de uitgaven moesten gebracht worden! „Ik heb misschien 50 besluiten ongeteekend teruggezonden, omdat daaraan niet was voldaan", schrijft hij in October 1820 [2]); en in Juli 1821 geeft hij Van de Graaff ondershands in overweging om de Hoofddirectie eene ernstige terechtwijzing te laten toedienen. „Ik ben ziek van chagrin", roept hij uit, „wegens de Godvergeten wijze, waarop G. de zaken in het riet laat loopen. Ik kan geen stuk in handen krijgen, of het levert mij het bewijs van eene nieuwe sottise op" [3]).

Bousquet beving onder al deze ergernissen weder de moedeloosheid, die hem al vroeger naar eene andere betrekking had doen haken. Als dat zoo moest doorgaan, luidt het reeds bij den aanvang der inspectiereis, zou hij den Landvoogd liever verzoeken, een ander voor hem te kiezen; twee maanden later, wil hij den bijl er bij neerleggen, en als de Regeering hem mocht vragen, wat hebt gij met die schapen van residenten dan gedaan, hij zou antwoorden: „Seigneur, bêtes tu me les donnas, et bêtes je te les rends; ainsi soit-il!" [4])

Midden in deze verdrietige reis treft hem bovendien de onverwachte slag, dat, liefst op voorstel van Van de Graaff, de boekhouding van Bousquet's departement wordt afgenomen, ten einde daarin meer gang gebracht zou kunnen worden [5]). Hij, die al de onaangenaamheden verdragen had om de zaak in het rechte spoor te brengen, die „door het woud van confusie geworsteld" was „om eindelijk op een effen en helder pad te geraken", zag „dit troetelkind" tot zijn diep leedwezen daar plotseling van zich *afgescheurd*. Aldus klaagt hij aan zijn vriend, onbewust, dat deze zelf er de bewerker van is. Nauw echter heeft hij de waarheid er over van hem vernomen, of hij betoont, als naar gewoonte, spijt over zijne jammerklachten [6]). „Gij hebt", schrijft hij, bijna vergeving verzoekende, „intusschen te veel menschenkennis om niet te weten, wat op rekening van de eerste opwelling van het hart moet worden gesteld, in tegenoverstelling van het gewrocht eener bedaarde overweging".

Wat hem in deze bijzonder griefde, was, dat niet hij tot algemeenen

---

[1]) B. bl. 131, 139, 142, 147.
[2]) B. bl. 120.
[3]) B. bl. 167.
[4]) B. bl. 127, 135.
[5]) B. N° 76.
[6]) B. N° 78.

boekhouder was aangesteld; doch het broeide reeds lang tegen hem te Batavia. Niet slechts tijdingen van Van de Graaff, maar ook van zijne vrouw, hielden waarschuwingen over zijne positie in [1]). De wanorde van het Comptabiliteitsdepartement werd vooral hem geweten. „Mijn plan is sedert lang gemaakt", bericht hij 20 Februari 1821 aan Van de Graaff [2]); „en het is reeds sedert een geruimen tijd in werking. Ik zal hetzelve ook te Batavia blijven volgen. De regte weg: altijd verantwoording kunnen doen van mijne daden; 25 malen in het ongelijk gesteld wordende, niet te vreezen om voor de 26e weder op de proppen te komen; volstrekt in geen aanmerking nemen of ik behaag of niet behaag, of ik geaccueilleerd, of gerebuteerd worde, en evenmin tuk op het eerste, als gevoelig voor het laatste zijn; mijne vijanden stil laten wroeten en wurmen, en mij hunner niet bekreunen. Maar ook van een anderen kant, van nu af aan, het oog op eene retraite vestigen. Van al wat ik nu op Java gezien heb, zijn er maar twee residentiën, die mij regt zouden aanstaan, waar ik gevoel, dat ik gelukkig zou kunnen leven, en deze zijn de Kadoe of Bezoeki. Een van deze twee dus met der tijd, en ik vraag niets meer, want wat staat mij voor de deur bij mijne terugkomst op Batavia? Ik stel het allergunstigste, wat den afloop der kommissie betreft. Dan één van beiden: of ik keer tot mijne oude ellendige levenswijs terug; de kostelijke tijd moet weder met akelige vergaderingen, daar het zweet iemand, nog minder van de hitte, als van verdriet en verveling, over al hetgeen hij hoort en ziet, uitbreekt, worden doorgebragt; wanorde en besluiteloosheid zullen de beste pogingen verijdelen, en den besten wil paralyseeren; of ik krijg het geheele gevaarte zelf eens op mijne schouderen, en dan zal het oorlogen wezen zonder eind [3]). Gij erkent, dat ik vijanden heb; en gij, gij Van de Graaff zoudt hen niet kennen! Bij wien *manet* niet *alta mente reportum* [4]), dat ik de vermetelheid heb gehad de lamp in het rijk der duisternis aan te steken, of het échaffaudage van kwakzalverij weg te breken? Zie nu nog maar de stuiptrekkingen van het Departement van Oorlog. Met deze zelfde post gaat terug een antwoord op een eisch van ons, op welk antwoord ik onder de hand verzocht ben van repliek te dienen; welke repliek dan ook dadelijk aan den G-.G^{l}. wordt gerigt; maar als men dat antwoord leest, het is waarachtig om er een flaauwte van te krijgen. Maar wat is er nu het gevolg ook van? Óf de eisch ontzegt niet de kosten, en dan juicht men hemelhoog; óf dezelve geadjudieerd, en dan is het weder een slokje in de kelk der bitterheid; óf wel, en dit is nog het ergste van alles, men zoekt van hooger hand om het

---

[1]) B. bl. 139, 144.

[2]) Vcrg. B. bl. 144 noot 1.

[3]) Namelijk, als Bousquet zelf hoofddirecteur mocht worden.

[4]) Uit de *Aeneis* van Virgilius: *Manet alta mente reportum* = Blijft diep in het gemoed bewaard (ter oordeel van Paris).

op een accoordje te gooijen; en wie is er in de ehemalige Sainte Cohorte, die durft te staan, en te zeggen, Neen! — Het is dus van alle kanten een hel, die mij wacht, en waarbij de heilige Antonius met al zijne onverschrokkenheid maar een leelijk gezigt zoude getrokken hebben. Dan wat het ook zij; ik blijf bij mijn plan. Men zal mij den zak kunnen geven, omdat ik een domkop, en een weetniet ben; maar buigen, neen, daar wordt mij de rug te stram toe; ik heb het reeds maar al te veel gedaan. — Neem het mij niet kwalijk, lieve beste vriend, maar uw brief is toch eenigzins in een Sibyllinischen stijl. Ik kan er uit maken, wat ik wil, naardat ik slechts de inflexie geef aan den toon; ik heb het nog niet geprobeerd met de punctuatie; maar dit zoude misschien al hetzelfde zijn. Ik bid u, wanneer gij mij nog eens weer schrijft, klim dan van den tripos af, en zet u naar mijne hoogte. Ik zal u antwoorden, zoo als Monsieur Jourdain: *Vous entendez le latin? — Oui, mais faites comme si je ne l'entendais pas.* Gij hebt mij in uwen vorigen, van den 27 Januarij, die, met uwe permissie, ook wel wat van den stijl van Cunae heeft, ook doen hopen, dat gij mij over de boekhouding, *waaromtrent ik nog steeds in dwaling was,* nader zoudt onderhouden; maar daar is nog niets van gekomen, evenmin als van het maçonnique stukje, dat gij mij te Samarang hebt gezonden, en hetwelk in twee stukjes schoon papier bestond."

Daarna was hem *de stijl van Cunae* klaar geworden; en keerde hij moedeloos in den schoot van zijn geliefd gezin terug, om als *resident van Batavia* tijdelijk het doorgestane verdriet te vergeten [1]). „Deze straf zal mij lang heugen", was het laatste woord eener inspectiereis van acht maanden, waarop hij niets dan teleurstelling had ondervonden.

§ 34.

Bousquet's loopbaan is, na den *Sturm und Drang* onder de regeering van Van der Capellen, kalmpjes ten einde geloopen. Het residentschap te Batavia duurde ook niet lang, aangezien hij reeds het volgende jaar tot algemeen secretaris benoemd werd. Alzoo in de nauwste aanraking met gouv.-gen. Van der Capellen gebracht, meende de Landvoogd opnieuw redenen te hebben zich over hem ernstig te moeten beklagen [2]); wellicht was het over achterstand, dien minister Elout tot klachten aanleiding gaf [3]).

Met het optreden van commissaris-generaal Du Bus viel goede Bousquet van den drop in den regen; hij geraakte door den overijver van dezen nieuwen gebieder geheel en al uit zijn evenwicht [4]). Plotseling ontstonden twee vacaturen in den Raad van Indië in 1826 door het verplicht heengaan van Van de Graaff en D'Ozy; doch de zetels werden slechts vervuld door den hoofd-

---

[1]) B. bl. 169 en 189. — *Stijl van Cunae* w. z. raadselachtig, voor alle uitlegging vatbaar, gelijk de *Sibyllynsche boeken* waren.

[2]) N°s 117 en 118.

[3]) B. bl. 283.

[4]) B. N° 187.

directeur Goldman en schout-bij-nacht Melvill, om ze met behoud hunner betrekkingen in te nemen. Evenzoo ging het 't volgende jaar 1827, toen ook Muntinghe van het tooneel verdween; het was nu onze Bousquet, die als algemeene secretaris vergunning kreeg om in dit hooge college mede te beraadslagen.

Eindelijk zag hij zich echter ook tot lid van den Raad van Indië benoemd, waarin hij werkzaam bleef, tot de dood op den 3en November 1831 hem wegnam. Met hem daalde ten grave, gelijk het in eene resolutie van den 8en d. a. v. luidde: „een waardig medelid, even verdienstelijk door zijne bekwaamheid en onvermoeiden ijver voor 's lands belangen, als geacht en bemind om zijne maatschappelijke hoedanigheden" [1]).

Eind goed, al goed: zoo gaat het ook in 's Levens comedie.

Dat kon niet alleen gezegd worden van hem, die als *trage arbeider* zoo dikwerf op zijn brood kreeg, doch ook van den in 1832 benoemden opvolger J. I. van Sevenhoven, den man, die als resident van Cheribon zoo gekermd had, en die al jaren lang de verheven illusie koesterde om als „het toppunt zijner wenschen" eerlang met *Edel Heer* te worden aangesproken [2]). Trouwens, hij verdiende met den aangebroken *zwarten tijd* de plaats ten volle. Had hij niet reeds in 1814 aan Van den Bosch in Nederland geschreven, dat iets als een Cultuurstelsel erg goed zou zijn [3])!

§ 35. Het geldelijk wanbeheer in Indië was wel voor een groot deel aan de staatslieden aldaar te wijten, doch tevens, wat aangaat de tekorten, aan het Opperbestuur, speciaal den departementschef van de Koloniën, A. R. Falck. Bij Nederlands beste en knapste publicisten, staat Mr. Falck hoog aangeschreven; in zijne betrekking van minister van Koloniën heb ik echter te vergeefs naar eene enkele verdienste gezocht; eigenlijk is het meer dan erg [4]). Hij liet ze daar in Indië maar reilen en zeilen, zooals ze het er goedvonden, en ze vonden dàt natuurlijk heel goed. Nochtans wat meer practische belangstelling door den staatsman, *wiens hart,* naar hijzelf had verklaard, *hing aan de kolonie*, zou het land ten goede zijn gekomen; wat meer belangstelling dan zich uitte in het eeuwig geschrijf over *koloniale remises.* Kon de minister dan niet bevroeden, dat in eene veroverd geweest zijnde kolonie alle bronnen tijdelijk geleegd waren en alles van meet aan moest opgetrokken worden, dat daarvoor kapitaal noodig was, dat bovendien eene te harde fiscale hand voor den nieuwen meester weinig gewenscht kon worden geacht!

§ 35 sub *a.* Het moet echter erkend worden, de regeering in Indië werkte dat streven

---

[1]) *Landelijk stelsel*, dl. II, bl. 480; *T. v. N. I.* 1865 dl. II, bl. 334.

[2]) B. bl. 277.

[3]) Zie den door mij geplaatsten brief in het *T. v. N. I.*, Augustus 1896, bl. 83; het inleidend woord op bl. 81 is echter van de redactie.

[4]) Zie ook Mijers's ongunstig oordeel in *Baud*, bl. 212.

in de hand. In plaats van krachtig, duidelijk te zeggen, en met vertrouwbare begrootingen aan te toonen, dat zulk eene richting geene koloniale politiek was, dat men aldus naar den afgrond snelde, prikkelde ze zelf den lust naar remises, door geflatteerde saldo's, die telkens en telkens op tekorten bleken uit te loopen. De Indische regeering, zwak door blindheid, week voor den aandrang, ja, zou eenmaal zóó diep vallen, dat ze met de eene hand geld zond en met de andere leende [1]). Wèl mocht minister Elout dit als „eene zonderlinge houding" wraken [2]). Het strekt Bousquet ter eere, dat hij tegen die noodlottige richting trachtte op te komen, door zijn invloedrijken vriend te waarschuwen. Pas, schreef hij, was met de grootste moeite eene begrooting vastgesteld, of boem! men bracht weer alles op losse schroeven door aan moederlandsche verzoeken om geld, waarop niet was gerekend, te voldoen; en dan had men in dien als ellendig geschetsten Raad van Financiën mannen, die, hetzij uit aangeboren toegeeflijkheid, als 'n Goldman, hetzij om bij terugkeer naar Holland daar een wit voetje te krijgen, als 'n Veeckens, die den zwakken Landvoogd maar steeds den raad gaven, den door Wappers Melis eerlang te noemen „verschrikkenden afgrond" [3]) voor zich verder uit te graven.

Minister Falck was al zeer spoedig door de verblinding der Indische regeering op een dwaalspoor gekomen. Hoor b. v. hoe hij dd. 1 Augustus 1820 den Koning een beeld geeft van Nederlands armoede en Oost-Injes rijkdom: „De Oostersche finantiën daarentegen", lezen wij er, „zijn in een bloeijenden toestand. Niet alleen, dat in de uitzending van alle behoeften voor Java en het transport van zeer talrijke versterkingen voor deszelfs Land- en Zeemagt buiten eenige bemoeijenis van 's Rijks Schatkist is voorzien — niet alleen dat wisselbrieven door Kommissarissen-Generaal bij de overname der bezittingen, tot een aanmerkelijk montant ten faveure der Britsche O. I. Compagnie getrokken, hier te lande uit hunne gelijktijdige remises hebben kunnen worden voldaan, — maar zelfs, en dien onverminderd, heb ik niet opgehouden trapsgewijze de schuld af te doen, die het Departement der Koloniën vroeger bij de Generale Thesaurie gecontracteerd had en die thans niet meer bedraagt dan f 1,600,000. — Geen twijfel, Sire, of, bijaldien niet zeer buitengewone omstandigheden het Indische Bestuur in het overmaken van gelden of geldswaardige objecten verhinderen, geen twijfel zeg ik, of ook deze som zal, tusschen heden en het laatst van 1821 kunnen worden gerembourseerd;...." [4]).

Maar in plaats van de voorgespiegelde batige saldo's der Indische begroo-

---

[1]) Men zie ook den karakteristieken brief N° 124.

[2]) *V. d. C.-E.-brieven* bl. 598; ov. 64.

[3]) Zie in *T. v. N. I.* mijne „Proeve eener geschiedkundige schets over het Staatsrekeningswezen van Ned. Indië", Juli-afl. 1876. Bl. 26 van den overdruk.

[4]) *Ambtsbrieven* bl. 129.

tingen, kwam er voortdurend een minus als proef op de som. Ja, men was zoo dikwerf ongelukkig geweest: waren echter die tegenspoeden de *zeer buitengewone omstandigheden* van minister Falck? Deze zelf schreef later particulier aan een vriend, dat men ze in Indië te breed uitmat [1]). Een opstand, *soit;* doch een schip, dat kelderde; verwoestende ziekten, die uitbraken? Inderdaad, er was altijd wat; juist evenwel, omdat er altijd wat onverwachts opkwam, mocht geene Indische begrooting ooit samengesteld worden, zonder posten voor *onvoorziene uitgaven*, wilde men zich niet te zeer met illusiën voeden. Denk echter niet, dat men er geen geopend oog voor had. Als toch de Gouv.-Gen. dd. 6 October 1819 de toen vastgestelde begrooting van 1819 naar Holland zendt, wijst hij op de noodzakelijkheid „om, hoe eer zoo beter, een *fonds van reserve* te doen ontstaan, welk fonds een *heiligdom* moet blijven, om dan, wanneer de gewone inkomsten te kort schieten om de uitgaven te dekken, daartoe de toevlucht te nemen" [2]).

Onnoozel!

Men zoekt te vergeefs naar een breed inzicht, naar eene welgeteekende uiteenzetting van eene toekomst, die men, om de Van de Graaff's en Goldman's na te schrijven, zoo *kern gezond* oordeelde [3]). De schuld, die op Indië drukte, was geen „wezenlijk te kort"; dat was de heilige waarheid, verzekerde Van de Graaff, „maar eene waarheid, die niet dadelijk en gemakkelijk te demonstreeren is" [4]). En met de eigen woorden van Van de Graaff aan zijn zwager over enkel gemis aan *werkkapitaal*, maakte ook de Regeering het Opperbestuur dupe, door, gelijk minister Elout den Koning herinnerde, „met zeker vuur" te verklaren, dat men slechts geld noodig had „tot vermeerdering van het werkend kapitaal" [5]). Alledaagsche schuldenmakers spreken eigenlijk niet anders dan zij. Zelfs 'n De Kock, hoe laag bij den grond ook in vele opzichten, gevoelt hier beter dan 'n Van der Capellen en zijn alter ego [6]). Veel beteekenend en volkomen met recht, wenscht Elout, dat de Koning in de geschiedenis der Palmersche transactiën *vooral* in het oog houde: „dat de belangrijkste brieven van den Luitenant-Gouverneur-Generaal, ... op een tijdstip geschreven zijn, toen deze, na het vertrek naar en gedurende het verblijf van den Gouverneur-Generaal in de Molukko's, het tijdelijk bestuur op Java had aanvaard" [7]).

---

[1]) Zie zijn brief dd. 24 Nov. 1825 aan D. J. van Lennep in *Br. F.* N° 153 bl. 268.

[2]) *Louw* dl. II bl. 591. — Zie ook hiervoren bl. 79.

[3]) B. bl. 219.

[4]) B. bl. 224.

[5]) Verg. B. bl. 219, 224, 281 met de *V. d. C.-E.-brieven* bl. 595; ov. 61.

[6]) Zie noot 1 bl. 26 mijner op de vorige bladzijde noot 3 vermelde *Proeve* en *V. d. C-E-brieven* bl. 597; ov. 63.

[7]) *Bijdr. E.* bl. 197. — Telkens, ook in de Brieven, waar ik het maar veranderde, vindt men De Kock genoemd als luitenant-gouverneur-generaal; hij had echter den titel van *luitenant-gouverneur*: zie Stbl. 1824 N° 6.

§ 35 sub *b*.

Het zenden van remises naar Holland geschiedde destijds soms op eene zeer bijzondere wijze, waarop ik vooral ook de aandacht vestig, omdat de nader nog te behandelen weigering door de Indische regeering ter voldoening van den vollen koffie-eisch aan de Handelmaatschappij daardoor onder een eenigszins gewijzigd licht voorkomt.

In de eerste jaren na het optreden der Indische regeering, zond deze *gouvernementsproducten* aan de consignatie van het Ministerie (koffie, specerijen, rijst), opdat men uit den verkoop er van in het moederland, de kosten, die aldaar voor Indië gemaakt werden of moesten worden, te goed kon doen. De handel in Holland begon zich echter over de mededinging te beklagen, die aldus van gouvernementswege de markt der overzeesche producten omlaag haalde. Op dezen grond verzocht minister Falck bij brief dd. 14 Juni 1818 aan de Indische regeering, de zaak eenigszins anders op te nemen, namelijk niet meer producten te zenden [1]). Hoezeer het Opperbestuur aan die *andere* behandeling hechtte, blijkt nog uit een brief dd. 30 October 1818 van den Minister aan den Koning. De Indische regeering was destijds door de kosten der Palembangsche geschiedenis buiten staat geweest geld over te maken. Wijl er dit echter in Nederland moest zijn voor het uitrusten van Indische troepen, voegde de Minister in zijn schrijven aan den Koning het volgende over de wijze van behandeling te Batavia verschoonend eraan toe: „De Hooge Regering is er, ik erken het, op bedacht geweest om dit gemis door het overmaken van producten te vergoeden en waarschijnlijk is er nimmer eene kostbaarder lading specerijen geweest dan die, met welke de *Ida Aleida* thans regtstreeks uit de Molukkos naar het vaderland op weg is en die ik gedeeltelijk te Antwerpen en gedeeltelijk in Engeland voor een millioen gulden heb doen verzekeren. Maar terwijl de assurantie-premie al zeer spoedig en de vracht dadelijk na de aankomst van dien bodem moeten worden voldaan, kan het grootste deel der producten, die met hetzelve worden verwacht, eerst te gelde gemaakt worden, in den loop van den aanstaanden zomer, en, in zoo verre ware het wenschelijk geweest, dat men zich te Batavia had in staat bevonden om remises op den gewonen voet te bewerkstelligen" [2]).

Die *gewone voet* was, dat de gezagvoerders van uit Holland vertrekkende koopvaardijschepen z. g. *credietbrieven* medekregen, houdende de bedragen, waarop zij hoogstens op de gouvernementsveilingen *in Indië* konden koopen, sommen, die dan vereffend werden, natuurlijk niet in Indië, maar in Holland, b.v. door wissels. Zoolang de producten in Indië met genoegzame mededinging konden verkocht worden, moest, verlangde de Minister, de overzending er van voor rekening der Regeering worden vermeden: „vooral daar, door het middel

---

[1]) Zie het belangrijk schrijven in V. D., bijl. LIV.

[2]) Falck's *Ambtsbrieven* bl. 134. — De *Ida Aleida* bereikte niet hare bestemming; zie hierna bl. 96.

der credietbrieven, de mededinging bij den verkoop vermeerdert, en tevens de gelegenheid bestaat om gelden naar welgevallen te kunnen overmaken".

Naar welgevallen .....

Indien dus de houder van zoo'n brief, als de meest biedende, kooper werd, behoefde hij niet *in Indië* te betalen, doch kon het bedrag in Holland worden verrekend. Dat was één vorm van *welgevallen*. Een ander echter bestond hierin, dat de Indische regeering den credietbrief niet erkende, zoodat de schipper óf te Batavia geld moest zoeken om te kunnen koopen, óf onverrichterzake, wat dit punt betrof, terugkeeren. Hierbij vond alzoo het Ministerie geen baat; maar de uitgeputte staat der Indische geldmiddelen liet dikwerf geen anderen uitweg toe.

Wij zien uit de Brieven, hoezeer deze vorm van drang naar remises het Indisch financieel beheer in de war stuurde, omdat de Regeering bezwaar had de pressie-uitoefenende Credietbrieven ter zijde te stellen [1]).

Eerst begon de Indische regeering bescheidenlijk te verzoeken, zelfs te *bidden*, gelijk het luidt in haar schrijven dd. 6 October 1819 aan het Opperbestuur: „dat voor niet meer op de Indische kas gedisponeerd worde, hetzij door afgifte van credietbrieven of op welke andere wijze ook, dan door haar gemakkelijk kan gedragen worden en zij alzoo gewaarborgd blijve, om door het uitgeven van alle voorhanden fondsen ooit in verlegenheid te kunnen geraken, eene verlegenheid, welke hier van de schromelijkste gevolgen zou kunnen zijn" [2]).

Maar toen dat *bidden* niet hielp en er maar steeds credietbrieven opkwamen, zag de Indische regeering zich wel genoodzaakt de ministerieele stukken af te wijzen. „In dit systema", schreef minister Falck, hierover geërgerd, dd. 17 Februari 1824 aan den Landvoogd, „is het geen wonder, dat het accepteeren van creditbrieven, dat trouwens sedert lang geen plaats meer heeft gevonden, als een verkeerde edelmoedigheid beschouwd wordt" [3]).

Wat blijkt alzoo hieruit? — Over en weer werd het als eene gewone zaak beschouwd, dat aan uitnoodigingen van het Ministerie tot het afstaan van producten geen gevolg werd gegeven; het Opperbestuur vond 't wel onaangenaam, berispte er de Indische regeering over, doch maakte van deze overtreding der ministerieele bevelen geen *casus belli*. Toen zich dus het incident-*Handelmaatschappij* voordeed, was men in Indië aan die behandeling der zaak gewoon: men stond de producten toe, of men stond ze niet toe, al naar men meende, dat pas gaf. Zeker; de uitdrukkelijke lastgeving van minister Elout om producten mede te geven, was iets anders dan hetgeen men onder credietbrieven van den minister Falck had te begrijpen; maar ook die brieven

---

[1]) B. bl. 52, 65, 66, 67.

[2]) *Louw* dl. II bl. 591.

[3]) *Louw* dl. II bl. 30.

waren soms door aanschrijvingen gerugsteund, waarover men heen was gegaan; op stuk van zaken kwam immers de quaestie op hetzelfde neder. Of men met dien gedachtengang niet wilde medegaan, gelijk het geval was met Muntinghe, Chassé, De Kock, doet hier niet ter zake; genoeg zij het, dat men zich ook wel kon plaatsen op het standpunt van Van der Capellen, Van de Graaff en D'Ozy, die in het verleden onwillekeurig genoegzamen grond voor hunne afwijzende stemmen moesten vinden.

§ 36. De buitengewone maatregelen, die eindelijk de Indische regeering verplicht was te nemen om aan het geldtekort te gemoet te komen, waaronder het wettigen van rentegevende promessen, maakte natuurlijk voor een ieder den jammerlijken staat der financiën openbaar. Het wachtwoord *bezuiniging* kwam alzoo in de lucht; wie echter zou het voorbeeld geven? Bousquet oordeelde, dat men het in den Raad van Financiën best kon stellen met één directeur en vier flinke ondergeschikte hoofdambtenaren; doch hoofddirecteur Goldman, die juist in het collegiale zijne kracht vond, zou daarop tegen hebben [1]). Van de Graaff gaf aan Bousquet te kennen, dat op het *landelijk stelsel* geene bezuiniging te maken was, en de vriend antwoordt over het *troetelkind*, met de gewone toegevendheid, dat hij „gaarne" toestemt „dat het als de heilrijkste instelling van Nederlandsch-Indië kan worden beschouwd" [2]). Zoo mocht men ook daaraan niet raken: nam men één steen weg, dan stortte het geheele „gebouw" in, vond eveneens vriend Meylan [3]). Hoe Wappers Melis en Van de Graaff op het gebied van bezuiniging tegenstanders waren, blijkt o. a. uit W. Melis' vermaning aan Goldman: „Ik bid u, begin niet van de verkeerde zijde; en wanneer de *gevaarlijke* vraag, *door een ander lid* mogt worden gedaan of het deficit niet door vermeerdering der inkomsten te vinden zou zijn, verzet u kloekmoedig tegen dit gevaar; antwoord: de eerste en voornaamste taak is *bezuiniging*" [4]). Dat *ander lid* was heer Van de Graaff, wiens afwijkende meening wij ook uit de correspondentie met diens zwager kennen. En hoe dat *gebouw,* waaraan men niet mocht raken, een *kruidje-roer-me-niet* scheen, verhaalde De Kock dd. 17 Juni 1825, als deze particulier aan Elout meldt, dat niemand iets wilde toegeven „en, komt men aan een der raderen, stort, volgens het oordeel der geleerden, het geheele gebouw in" [5]). Intusschen had Meylan, dien Van de Graaff, „onder de uitmuntendste Indische ambtenaren rangschikte" [6]), reeds lang den steen der wijzen gevonden. De openbare meening, schreef hij in 1821 aan Van de Graaff,

---

[1]) B. bl. 120, 145.
[2]) B. bl. 145.
[3]) B. bl. 152.
[4]) *Bijdr. E.* bl. 13—14. De heeren waren leden eener bezuinigings-commissie.
[5]) *Bijdr. E.* bl. 14. — Zie ook B. bl. 264 noot 4.
[6]) B. bl. 174.

zoekt nu eenmaal het geneesmiddel in bezuinigingen; voldoe haar in vredesnaam, „al moesten die dan ook meer in demonstratiën dan in der daad bestaan" [1]!

Heilloozer raad kon aan een man als Van de Graaff niet worden gegeven; niet vele jaren later heeft Meylan zelf voor ernstiger opvatting moeten bloeden.

Commissaris-Generaal Du Bus verstond op het gebied van bezuinigingen geen gekheid, dus moest hij het ook niet van louter *demonstratiën* hebben. Een der slachtoffers er van was Meylan, doordien in 1826 de door hem vervulde betrekking van *directeur der landelijke inkomsten* werd ingetrokken, terwijl de Regeering de daaraan verbonden werkzaamheden, zoomede het daarmede samengaande lidmaatschap van den Raad van Financiën [2], opdroeg aan den *directeur der in- en uitvoerrechten*. Bij gebrek aan beter, had Van de Graaff's vriend zich te behelpen met den post van Nederlandsch opperhoofd op *Decima*, waartoe hij, in plaats van den op zijn verzoek eervol ontslagen De Sturler, bij besluit dd. 11 Juni 1826 benoemd werd [3]. Zoo moest hij in dit verbanningsoord, waar men van verveling verteerde, zich gaan verkniezen en wel op een veel lager inkomen, dan hij vroeger had genoten. Slechts een paar maanden later zagen ook Van de Graaff en D'Ozy, uitgewezen naar Holland, zich tot de zeereis verplicht. De vrienden scheidden om elkander nooit meer terug te zien ... *wijd verspreid zwemmende in den ontzaggelijken afgrond der baren* [4].

Was dit voor de door den Koning opgeroepenen meer dan beeldspraak, Meylan kwam in ieder geval behouden op *Decima* aan. Van daar richtte hij een verzoek aan de Regeering, om, ter vermeerdering zijner inkomsten, voor zich te mogen houden de geschenken, die de Japansche regeering aan de Nederlandsch-Indische of aan hare ambtenaren vereerde voor de huldebewijzen, die onze vertegenwoordigers, met hunne neuzen op den grond, aan den Mikado brachten.

De directeur van 's Lands Producten en de leden van den Raad van Indië ondersteunden dit verzoek; doch hardhandige Du Bus wilde er niets van weten, en wel, op grond, dat Meylan's inkomen dan toch meer was dan het één derde van zijn activiteitstractement, welk $\frac{1}{3}$ hij als wachtgelder zou genoten hebben, terwijl — zóó was hij in Van de Graaff's val meegesleept! — *„uit hoofde zijner betrekkingen en gevoelens"* — voor hem weinig hoop was, verklaarde de barre resolutie van 4 Juli 1828, „om in de eerste tijden tot de vervulling van eene openbare ambtsbetrekking boven anderen bij voorkeur te worden bestemd" [5].

[1] B. bl. 155.

[2] B. bl. 208 noot 2.

[3] Zie de *Bataviasche Courant* van 14 Juni 1826.

[4] Dat zegt Virgilius van de schipbreuk lijdende medgezellen van Aeneas: *rari nantes in gurgite vasto:* Aen. I, 118.

[5] Ik vond dit teekenend besluit in de *Japansche* afdeeling van 's Rijks Archief.

De heer Meylan heeft zijne ervaringen over *Japan* niet onder de koornmaat gelaten, daar in 1830 te Amsterdam een goed geschreven werk van zijne hand er over verscheen, hetgeen bezorgd werd door Mr. J. H. Tobias. In hetzelfde jaar 1830 kwam Meylan van Decima te Batavia terug; hij werd bij besluit dd. 5 Maart 1831, benoemd tot lid der Commissie voor de bepalingen op de *Particuliere Landerijen;* doch alvorens aan het „travail eenig deel te nemen" [1]), overleed hij dd. 12 Juni d. a. v.

Het *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* deed nog een door den overledene voor de Regeering in 1827 samengesteld *„Geschiedkundig Overzigt van den handel der Europezen in Japan"* verschijnen in het 14e deel (1833) der *Verhandelingen.* De redactie bracht „den nederigen en bescheiden, maar tevens door en door kundigen en verdienstelijken Meylan", in herinnering, „die met eene uitgebreide kennis en rijke ervaring, vooral Nederlandsch-Indië betreffende, een fijn oordeel en eenen schoonen en duidelijken stijl paarde"; het Genootschap deed hulde aan den „oordeelkundigen en onderzoekenden geest" van den man, wiens al te vroege dood in de kracht des levens, „een onherstelbaar verlies" geacht werd, wegens „zijne kunde en ijver" en „de ware vaderlandsliefde, waarvan hij geheel doordrongen was".

Onherstelbaar verlies! Gelukkig verdienstelijke mannen, wier nagedachtenis niet door overdreven waardeering belachelijk wordt gemaakt.

§ 37. In den aanvang van 1819 vertrokken de commissarissen-generaal Elout en Buijskes naar Nederland, achter zich latende Palembang in onrust; een geschonden vlag te Singapore; een piramidaal slecht muntwezen; bedorven financiën, lijdende aan de geheime ziekte van wanorde door gemis aan strenge comptabiliteit, wel begrensde begrooting, betamelijk zuinige organisatiën. En terwijl het den te Batavia gebleven Landvoogd niet gegeven werd om onder die omstandigheden het schip van Staat in veilige haven te brengen, hadden de gewezen collega's moeite om zelven in rustige haven te komen. Immers, gelijk bekend, hun schip de *Evertsen* verging; met moeite bracht men het leven er af. Den 10en April 1819 gingen de passagiers over op de brik *Pickering* [2]).

§ 37 sub *a*. Door gansch Indië, en in het bijzonder te Batavia, maakte deze fataliteit een diepen indruk, gelijk wij ook uit de Brieven kunnen opmaken [3]). Het verlies van het schip was te meer te betreuren, niet slechts omdat de door Elout uit Indië medegenomen papieren te gronde gingen, maar ook omdat

---

[1]) Dit staat in Van Beusechem's rapport van 1835: *Wordingsgeschiedenis* bl. 10—11. Het rapport zegt tevens, dat hij er *te oud* voor was; maar, blijkens Van der Aa's Woordenboek was Germain Felix Meylan in 1785 in Nederland geboren, dus 46 jaar bij zijn overlijden.

[2]) Zie het verhaal van dit ongeluk in Elout's *Bijdragen* van 1851 bl. 95; en de *Bataviasche Courant* van 17 Juli 1819.

[3]) B. bl. 51, 72, 78.

eene kostbare verzameling naturaliën, door prof. Reinwardt bijeengebracht, eenerlei lot deelde.

De hooggeleerde was in 1816 naar Indië gegaan. Men had hem, gelijk dat destijds behoorde, met Latijn uitgeluid en onder de inspiratie van Mr. M. C. Van Hall toegedicht:

Om goud noch zilver trotst hij zonnegloed en golven;
Wat ooit zijn reine geest ten edel doelwit had,
Ligt in geen mijn bedolven. [1])

Reinwardt maakte de reis naar Indië op de eerlang ten ongeluk opgeschreven *Evertsen*, aan boord waarvan zich tevens de commissarissen-generaal Elout en Buijskes bevonden, terwijl gouverneur-generaal Van der Capellen dezelfde reis maakte op de mede ten doode opgeschreven *Amsterdam*, kapitein-ter-zee Hofmeijer.

Een langdurig oponthoud van de *Evertsen* aan de Kaap de Goede Hoop, benuttigde Reinwardt aanstonds tot het bijeenbrengen van eene verzameling aldaar, welke in April 1816 behouden te Batavia aankwam en, verrijkt met hetgeen nog op Batavia werd bijeengebracht, op de *Amsterdam* werd geladen, die den 29^{en} October 1817 Batavia verliet. Commandant Hofmeijer kreeg echter aan Afrika's kust een ongeluk met zijn schip, zoodat het in de Algoabaai op strand moest worden gezet, waarmede de eerste verzameling alvast een prooi der golven werd [2]).

Op nieuw werd eene verzameling bijeengebracht, waarvan de *Bataviasche Courant* dd. 30 Januari 1819 het aanstaand vertrek in het breede verkondigde. De schat werd geladen op de *Ida Aleida*, kapitein Sipkes, doch ook dit vaartuig strandde helaas bij het inzeilen van de Simonsbaai aan de Kaap de Goede Hoop, gelijk de *Bataviasche Courant* van 17 April 1819 berichtte.

'n Drietal maanden later hield het officieele blad het vergaan van de *Evertsen* in. Prof. Reinwardt liet zich echter niet ontmoedigen. De *Johanna* en *Schoon Verbond* brachten behouden verzamelingen in Holland aan, doch voor de vierde maal ging er eene ten onder, en wel met de in Januari 1821 van Batavia uitgezeilde *Arinus Marinus*, die 60 mijlen ten zuiden van straat *Soenda* zonk, tevens medenemende geschenken, die Van de Graaff in de

---

[1]) Zie bl. 51 van de door prof. W. H. de Vriese bezorgde „Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821; door C. G. C. Reinwardt" (1858). — Verg. de geheel juiste critiek over de slordige wijze, waarop dé Vriese dit werk samenstelde, de noot op bl. X der Inleiding van G. P. Rouffaer's nuttig *Register op de eerste 50 deelen van de Bijdragen van het Konink. Inst. voor de T.-, L.- en V. van Ned. Indië (1901)*.

[2]) Zie de *Bataviasche Courant* van 5 September 1818; Mijer's *Kroniek van Ned.-Indië* 1816—1826; T. v. N. I., 3^{en} jaarg., 2^{e} stuk, bl. 391 en 392. — Hofmeijer heeft zich natuurlijk over het verlies van zijn schip moeten verantwoorden; toen eenigen tijd daarna ook de *Evertsen* onder leiding van den schout-bij-nacht Buijskes te gronde ging, oordeelde Bousquet, dat dit ongeluk „eene niet onbeduidende bijdrage (was) voor de defensie van Hofmeijer": Zie B. N°. 25 op bl. 51. Uit noot 5 aldaar blijkt, dat bij het afdrukken van dien brief, mij de bedoeling dier opmerking niet bekend was.

Molukken had gekocht ten behoeve van de kinderen zijns zwager in Alkmaar [1]).

Reinwardt zelf was bijna het slachtoffer van deze schipbreuk geworden, daar hij eerst het voornemen had gehad om evenzeer met de *Arinus Marinus* de terugreis te aanvaarden; doch weinige dagen vóór het vertrek zag hij er van af, ten einde alsnog de gelegenheid te hebben een bezoek aan de Moluksche eilanden te brengen.

Dientengevolge verliet hij eerst Indië medio 1822 met het schip *Elisabeth,* achterlatende „vele vrienden", die zijn vertrek betreurden, gelijk Van de Graaff naar Holland meldde [2]). De *Bataviasche Courant* van 6 Juli 1822 wijdde hem mede een waardig woord: „Het noodlot", schreef ze o. a., „hetwelk de door den heer Reinwardt successivelijk gereed gebragte kostelijke verzamelingen van allerlei aard, met de schepen *Evertsen, Amsterdam* en *Arinus Marinus* afgezonden, getroffen heeft, wel verre van zijn iever te verflaauwen of ter neder te slaan, heeft als het ware, slechts gediend, om meerdere blijken van zijnen onvermoeiden arbeid aan den dag te leggen [3]).

De Gouv.-Gen. had het treurig bericht over de schipbreuk van de *Evertsen* § 37 sub *b*. ontvangen, toen hij medio 1819 in de Preanger was, op eene tweede reis over Java, waartoe de marine-commandant Wolterbeek hem te *Semarang* opwachtte, om met dezen, die per *Tromp* de reis van Batavia derwaarts gemaakt had, den tocht naar Soerabaja voort te zetten [4]).

„Ik denk", schreef de heer Van der Capellen dd. 12 Juli 1819 van *Soekaboemi* aan Wolterbeek over de schipbreuk, „Ik denk dat UHEdG. thans door de twee brieven van den *S. b. N.* Buijskes, namelijk een van Buijskes en een van Rulofs, beter van alle de omstandigheden betrekkelijk den ongelukkigen *Evertsen* zal geïnformeerd zijn dan door eene mededeeling der brieven van den heer Elout, waarvan ik echter den eerste en meest gedetailleerde, waarvan hij melding maakt in zijne brieven van 12 en 20 Mei, nog niet ontvangen heb. Ik kan dit ongeluk niet vergeten. Zoo veel is zeker, dat dadelijk bij het wakkeren van den wind de boel reeds in disorder geraakt is, en dat wel zeer weinige dagen na het verlaten van straat Sunda. Dit doet mij denken, dat men zich bij het doen der reparatiën en het maken van rapport hierover te Soerabaija onverantwoordelijk gedragen heeft. Hieromtrent kan, dunkt mij, geen te streng onderzoek plaats hebben; en degeen, die door zulk eene nalatigheid aanleiding tot dat ongeluk gegeven heeft, behoort strengelijk te worden gestraft. Op de ontvangst eener officieele missive van Buijskes dd. 12 Mei (waarin hij o. a. ook kennis geeft van 10000 piasters op

---

[1]) B. bl. 163.

[2]) B. N° 107 bl. 189.

[3]) In deze mededeeling, waaraan ik ontleende noot 1 B. bl. 190, wordt het ongeluk met de *Ida Aleida* nog vergeten.

[4]) Zie *Palembang*, bl. 517 vv.; ov. 187 vv.

mij getrokken te hebben), heb ik besloten UHEdG. te verzoeken dit onderzoek te doen plaats hebben. Verhuell [1]) schrijft den 17n April aan den secr. Baud, dat hij waarschijnlijk nog 2 à 3 maanden met zijne manschappen op het eiland *Diëgo Garcia* zal moeten verblijven en dit komt mij niet onwaarschijnlijk voor, daar niet voor het laatst van Mei de brik van Mauritius naar Diëgo Garcia schijnt teruggezonden te zijn. De heer Elout schrijft mij o. a.: 'Men zij in den vervolge voorzigtiger en wage U in Gods naam niet op een schip, dat zoo lang in Indië geweest is, wat men U zegge'. En in den volgende: 'Het zij nu eene les voor het vervolg. Zoo te onderzoeken en te herstellen is niet zeer prijsselijk. Meer zal ik er niet van zeggen. Maar ik herhaal ten derden male: *Laat U nooit bepraten om zoo te huis te varen*'. — Dit nieuwe ongeluk zal op Z. M. ongetwijfeld een zeer onaangenamen indruk maken. En ik moet bekennen, nu omtrent de twee andere schepen, te gelijk van hier gezeild, ook niet geheel gerust te zijn. God geve, dat deze ten minste te huis komen [2]). Zeer toevallig heeft de heer Elout mijn zwager Van Tuyll, Col. Com. van een Engl. Regt Cavallerie, te Mauritius ontmoet, alwaar hij op zijne passage naar Europa ter verversching der troepen aanlegde. Dit was voor beiden eene aangename en onverwachte ontmoeting. Minder aangenaam, dat mijn zwager vernam, dat ook bij die gelegenheid eenige zeer fraaie shales, die mijne vrouw van hem uit *Madras* ontvangen en met vele andere presentgoederen naar Nederland gezonden had, met de *Evertsen* gezonken waren. Men durft echter bij eene zoo groote ramp zulke kleine verliezen niet noemen. De collectie van prof. Reinwardt is nu ten derden male een prooi der zee! — Ik maak van deze gelegenheid gebruik om U het medegaande couvert toe te zenden. Toevallig present zijnde, toen de resident van Krawang zijne brieven heden ochtend ontving, zag ik onder dezelven dit adres, en verlangende te weten, welke officieele zaken de havenmeester van Samarang met den ass.-res. van Indramayou kon te verhandelen hebben, liet ik den brief openen. In het couvert was *niets* dan een *particuliere* brief, dien ik niet gelezen, maar dadelijk op nieuw heb doen couverteeren. Dit misbruik van goede trouw is zeer berispelijk in den heer Heemskerk, en ik verzoek UHEdG. hem daarover serieuslijk te willen onderhouden."

§ 38. Ongeveer tegelijkertijd, dat de *Evertsen*, commissarissen-generaal Elout en Buijskes naar Nederland terugvoerde, vertrok het oorlogsschip *Prins Frederik*, die den 17en Maart 1819 met eene lading specerijen *Batavia* verliet. Tot de passagiers behoorde in de eerste plaats generaal Anthing, de leger-

---

[1]) De kapitein-luitenant Verhuell herdacht de ramp in zijne „*Herinneringen van eene reis naar Oost-Indië*", evenals zijn medepassagier Doeff, het bekende Japansche opperhoofd, in zijne „*Herinneringen uit Japan*".

[2]) Bedoeld werden de *Maria Reigersbergen* en de *Prins Frederik*. Zij verongelukten niet, doch hadden, speciaal de laatste, eene zeer onvoorspoedige reis. — Men zie B. bl. 83 noot 1.

commandant van 1816, wiens driftige aard het al heel slecht met de Commissie-Generaal had kunnen vinden. De generaal was vergezeld van echtgenoot en gevolg [1]).

Gedurende die jaren 1816—'19 had ook de familie Van de Graaff niet in Indië gevonden, wat ze er verwacht had. Ofschoon er niets droevigs gebeurd was en het hoofd des gezins zich slechts had te verheugen over de schoone loopbaan, die nog voor hem open stond, en het aanzien, waarin hij toenemend rees, heerschte in het gezin geene tevreden stemming, zoodat Mevrouw en de vier kinderen maar weer naar Holland teruggingen. „Zij deelden", schreef Van de Graaff over het vertrek aan zijn zwager in Holland, „in alle mijne rampen en hadden daarentegen geen genoegen hoe ook genaamd, noch eenige afleiding in de monotonie van hun levenswijs, die ik nog vond in mijne werkzame posten. Daarentegen was er voor de arme kinderen geen vooruitzigt tot eenige beschaving. Hun langer verblijf op Java zoude al zoo hun ongeluk voor altijd voltooid hebben [2]).

Alle mijne rampen, Arme kinderen, Hun ongeluk voor altijd.... Om dit jammerdal te verlaten, had men hetzelfde schip gekozen, dat de familie Anthing naar Holland medevoerde, met welke familie de Van de Graaff's op Batavia zeer bevriend waren geweest. [3])

Eindelijk was nog aan boord mevrouw Smissaert met een zoon en twee dochters, de echtgenoot van den Bankaneeschen inspecteur-generaal [4]).

Beide onbestorven weduwen zouden hunne echtgenooten niet meer terugzien. Reeds in September 1819 werd Smissaert op *Banka* vermoord [5]); 7 jaren later ging Van de Graaff op de Zeeuwsche kust te gronde, toen nog slechts weinige dagen reis hem van zijne gade scheidde.

Terwijl de *Prins Frederik*, mede op vergaan af, eene allerongelukkigste reis naar Europa maakte [6]), brak Van de Graaff het huishouden op, dat hij met zijn inkomen van adjunct-inspecteur-generaal, niet had kunnen bekostigen. Zuinigheidshalve ging hij inwonen bij de familie Bousquet [7]). Maar ook de uitgaven voor het onderhoud zijner familie in Holland vielen niet mede. In de zorgen hierover leeren wij den man kennen van zijne zachte, toegeefelijke zijde, gelijk Bousquet hem karakteriseerde [8]). En als het al te ruim in Holland schijnt te zijn opgenomen, dan besluit hij nog een zijner brieven aan § 39.

---

[1]) B. bl. 20, 83.
[2]) B. bl. 85.
[3]) B. bl. 16, 20, 51, 78, 191.
[4]) B. bl. 19.
[5]) *Palembang* bl. 621; ov. 291.
[6]) B. bl. 20 noot 2 bl. 78 en bl. 83 noot 5.
[7]) B. bl. 101 noot 2; bl. 114.
[8]) B. bl. 31.

zwager Verschuir: „Zeg mijne vrouw, dat ik haar verzoek gerust te zijn en op mijne liefde en hartelijke vriendschap voor haar ten volle te vertrouwen" [1]). Wij dringen niet verder door; maar de vriendelijke liefheid doet weldadig aan. Bij de herinnering hieraan, zal de gade te bitterder geweend hebben, toen in plaats van den trouwen echtgenoot zelven, het bericht kwam van zijn jammerlijk einde op de zanden van West-Capelle.

§ 40. Van de Graaff bleef niet lang onder de hoede van het lieve gezin der Bousquetten; — och, wat gevoelde zich Mr. Isaäc ongelukkig, toen hij ver van de zijnen op inspectie was [2])! — Als namelijk in de laatste helft van 1819 de Landvoogd voor de tweede maal eene reis over Java ging maken, werd de reeds onmisbaar gewordene medegenomen [3]). In de Preanger vernam men het vergaan van de *Evertsen*, te Cheribon kreeg men het verpletterend bericht van Muntinghe's verdrijving uit Palembang [4]). Men reisde naar *Semarang* door en organiseerde er, min of meer op de gis, de expeditie-*Wolterbeek*. De Landvoogd kon voor het oog van den Inlander niet naar Batavia teruggaan, waar hij anders tot het uitrusten der expeditie beter op zijne plaats zou geweest zijn, en aldus kwamen de hooge reizigers in de *Vorstenlanden*. Nahuijs fungeerde toen nog als resident van *Djocjo*. Van de Graaff was er indertijd met Commissarissen-Generaal ook geweest, doch er slecht onthaald; de Resident had er zijne verontschuldigingen voor aangeboden [5]); de belofte van beterschap kon nu ingelost worden.

Het resultaat van het bezoek was, dat de landverhuur, gelijk die door Nahuijs in practijk werd gebracht, tot een onderwerp van nadere overweging werd gemaakt, zonder echter nog tot militante maatregelen te leiden.

Ernstige zaken werden den Landvoogd geopenbaard bij zijn bezoek aan *Solo*. Klachten van inlandsche hoofden gewerden hem aldaar, die den resident Van Prehn beschuldigden van grove oneerlijkheden bij het ontslaan en benoemen van beambten. Aan het hoofd van Gewestelijk Bestuur werd daarop gelast zich tijdelijk uit zijne residentie te begeven, terwijl aan den uit de Brieven ons bekenden inspecteur Pinket van Haak werd opgedragen deze zaken nader te onderzoeken. Dit leidde tot hoogst bezwarende feiten voor den Resident en den translateur Winter, waarop de Regeering beide onwaardigen in hun ambt schorste, verder een gerechtelijk onderzoek beval en den assistent-resident Lippe met het gewestelijk gezag belastte.

§ 41. Met een en ander worden wij bekend door de besluiten der Regeering, die hier volgen:

---

[1]) B. bl. 245.
[2]) B. bl. 121, 134, 139, 146, 148, 149.
[3]) B. bl. 86.
[4]) Verg. B. bl. 78.
[5]) B. N°. 7 bl. 27.

„Batavia, 1 Februari 1820.

„Zijn gelezen:

„*a.* De vertalingen van zeven stuks Javaansche schrifturen aan den Gouverneur-Generaal, bij deszelfs aanwezen te Souracarta, in de maand Augustus 1819 overhandigd, door Ario Tipo Sono, Raden Ario Merta Negoro en Raden Pandjie Soemo Admodjo, allen houdende klagten, dat zij op eene willekeurige wijze van hunne ambten zijn beroofd; dat hunne goederen onwettiglijk door anderen in beslag gehouden worden, en dat ten hunnen aanzien meer andere onbehoorlijke handelingen hebben plaats gehad.

„*b.* Eene missive van den resident te Souracarta R. van Prehn dd. 5 October 1819 n°. 55, ter voldoening aan een marginaal renvooi van den 17 Augustus bevoren L^t^ A, dienende van berigt op de voormelde stukken, en na eenige redeneringen en opgaven, tot betoog van de ongegrondheid der voorgebragte klagten en van de slegte gedragingen der klagers, aandringende op eene aan die klagten, waardoor zijn goede naam is aangerand, geëvenredigde genoegdoening;

„Wijders nog te kennen gevende, dat Zijne Hoogheid de Soesoehoenan, op wiens begeerte de afzetting van pangerang Ario Tipo Sono indertijd heeft plaats gehad, zeer vergramd is over de stoutmoedigheid, waarmede hij zijne gewaande bezwaren onmiddelijk bij het Gouvernement heeft gebragt, en ten sterkste aandringt op de verbanning van genoemden Tipo Sono en zijnen zoon Djaja Ningrat.

„*c.* Twee secrete missives op den.... November 1819, op last van den Gouv. Gen. door den Algemeenen Secretaris geschreven:

„de eene aan den inspecteur van finantiën Pinket van Haak, houdende last om zich naar Souracarta te begeven, en aldaar een onderzoek te doen omtrent de hierboven gemelde zaken;

„de andere aan den resident Van Prehn gerigt, houdende last, om zich, staande het onderzoek door den heer Pinket van Haak te *Souracarta* te doen, van daar te verwijderen.

„*d.* Een brief door den Gouverneur-Generaal geschreven aan Zijne Hoogheid den Soesoehoenan, houdende kennisgave der missie van den heer Pinket van Haak en uitnoodiging om aan denzelven openhartige mededeelingen te doen over alle zaken, waaromtrent hij Zijne Hoogheid zal onderhouden.

„*e.* Eene missive van den heer Pinket van Haak, dd. 25 Januarij jl., houdende een verslag van zijne verrigtingen te *Souracarta*, ten gevolge van den brief van den Algemeenen Secretaris van den.... November 1819, met een aantal bijlagen daartoe behoorende.

„en *f.* Een brief van Zijne Hoogheid den Soesoehoenan aan den Gouv.-Gen. gerigt, houdende (volgens de geannexeerde vertaling) kennisgave, dat

hij alle inlichtingen, die van hem zijn begeerd, aan den heer Van Haak heeft gegeven, dat hij niet heeft toegestemd in vele maatregelen door den resident Van Prehn genomen, dat hij echter in dezelven indertijd heeft berust, om met den vertegenwoordiger van het Gouvernement in geene oneenigheid te geraken, en dat hij eindelijk noch om de destitutie van den pangerang Tipo Sono verzocht, noch op deszelfs verbanning aangedrongen heeft.

„En in aanmerking genomen zijnde, dat uit al deze stukken het gegronde vermoeden geboren wordt, dat de ambtenaren te Souracarta, en met name de resident Van Prehn en de translateur Winter, zich aan ongeoorloofde handelingen hebben schuldig gemaakt;

„Dat dit vermoeden inzonderheid voedsel vindt in de stellige verzekering van Z. H. den Soesoehoenan, *dat hij noch de destitutie van pangerang* Tipo Sono, *noch zijne verbanning begeerd heeft,* welke verzekering geheel strijdig is met de meest stellige mondelinge verklaringen door den resident Van Prehn, den Gouv.-Gen. bij herhaling gegeven, en met den geheelen inhoud van het rapport van denzelfden Resident dd. 5 October nº. 55, waarbij wordt beweerd, dat die destitutie uit eigen beweging door den Soesoehoenan is gelast, en dat deze alsnu ook de verbanning van Tipo Sono verlangt;

„Dat in het rapport van den heer Van Haak eene nieuwe en niet minder ernstige beschuldiging tegen den resident Van Prehn voorkomt, namelijk het wederregtelijk condemneren van zekeren Soero Dirdjo en zijne zonen tot lijfstraf en bannissement, welke condemnatie in een alleszins verdacht verband schijnt te staan met de maatregelen daarna door den translateur Winter ten aanzien der eigendommen van genoemden Soero Dirdjo genomen;

„Dat 's Lands dienst gebiedend een nader en geregtelijk onderzoek in deze vordert, en voorts in de eerste plaats vereischt, dat de in deze verkeerdheden betrokkene ambtenaren dadelijk in hunne bedieningen worden geschorst, onder zoodanige bepalingen, als zullen noodig bevonden worden om te beletten, dat zij door de oefening van een onbehoorlijken invloed, het te houden onderzoek tegenwerken of onmogelijk maken.

„Is na rijpe overweging, goedgevonden en verstaan:

„*Eerstelijk.* Den resident van Souracarta R. van Prehn in deze zijne bediening te schorsen, gelijk hij daarin wordt geschorst bij deze, en den assistent-resident Lippe provisioneel met de waarneming dier functiën belast te laten.

„*Ten tweede.* Almede in zijne bediening te schorsen den translateur te *Souracarta* Winter (thans zich bevindende te Samarang), met last aan denzelven, om dadelijk na de ontvangst van dit besluit, zich naar *Batavia* te begeven, ter dispositie van den Procureur-Generaal, zullende de resident van Samarang hebben te zorgen, dat door genoemden translateur stiptelijk en zonder verwijl aan dezen last worde voldaan.

„*Ten derde.* Aan den gesuspendeerden resident van Souracarta Van Prehn,

tot nader order het terugkeeren naar Souracarta te verbieden [1]), met interdictie van alle briefwisseling hoegenaamd, met personen te *Souracarta* of *Djocjocarta* woonende, zijnde hiervan alleen uitgezonderd brieven over particuliere huiselijke zaken, onder bepaling nogtans, dat al zoodanige brieven *open* zullen worden overgegeven aan den resident te *Samarang* ter verdere bezorging, na zich te hebben overtuigd, dat daarin niets is bevat, hetwelk strijdig is met dit bevel, welks stipte nakoming ook aan den gesuspendeerden resident Van Prehn, sub poene van strengere maatregelen, wordt aanbevolen.

„*Ten vierde.* Al de in dezen gewisselde stukken te stellen in handen van den Procureur-Generaal om daarmede te handelen overeenkomstig zijne instructie.

„*Ten vijfde.* Van dit een en ander, voor zoo veel noodig, kennis te geven aan Z. H. den Soesoehoenan, bij den brief, onder bijlagen van dit besluit te vinden, met last aan den assistent-resident Lippe, om voorloopig en in afwachting, dat die brief op *Souracarta* zal aankomen, aan Z. H. vermeld mondeling mede te deelen, dat hij, Assistent-Resident, voorcerst en totdat de Gouv.-Gen. ten dezen andere maatregelen zal kunnen nemen, met de functiën van Resident blijft belast, dat het gedrag der heeren Van Prehn en Winter ten scherpste zal worden worden onderzocht, dat zij beiden van Souracarta zullen verwijderd blijven, en dat Z. H. eerstdaags een brief van den Gouv.-Gen. over deze zaken mag tegemoet zien.

„Extract enz."

De Soesoehoenan had zich alzoo in deze treurige zaak als de vermoorde onschuld doen kennen. Hij begon zich nu echter, eene maand na het *Van Prehn-Winter*-besluit, onder den waarnemend resident Lippe te roeren, reclameerende rechten, die hij vroeger zou hebben genoten. Het bestuurshoofd schreef er dadelijk de Regeering over, die, beducht dat Lippe voor de aldus onverwacht opkomende omstandigheden niet opgewassen was, *Djocjo's* resident Nahuijs tevens tot waarnemend resident van *Solo* benoemde, blijkens het volgende besluit:

„Vrijdag den 3^{en} Maart 1820.

„Gelezen eene missive van den assistent-resident Lippe te *Souracarta*, geschreven op den 25 Februarij jl. n°. 2, secreet, houdende kennisgave, dat Z. H. de Soesoehoenan had laten bekend maken, dat hij door het Gouvernement was hersteld in de regten, die hij tijdens de Bataafsche republiek genoot, en bevelen vragende, hoe zich in dezen te gedragen, daar hem, Assistent-Resident, van eene zoodanige herstelling, welke eene vernietiging der met de Britsche en Nederlandsche regeringen geslotene overeenkomsten zou includeren, niets bekend is.

[1]) Van Prehn had reeds dd. 4 December 1819 Solo moeten verlaten; verg. hiervóór bl. 101.

„En overwegende, dat het in deze omstandigheden van belang is, dat zich aan het hof van Souracarta iemand bevinde, die in staat is om dusdanige aanmatigingen van Z. H. den Soesoehoenan, ingeval dezelven waarlijk mogten plaats hebben, met klem en nadruk tegen te gaan, en die tevens reeds eenige plaatselijke kennis heeft verkregen;

„Dat de resident van *Djocjocarta* mag verondersteld worden, meer dan eenig ander ambtenaar, met de personen en zaken aan het hof van *Souracarta* bekend te wezen, en dus als van zelf bij het doen eener keuze te dezen, het eerst in aanmerking komt.

„Is goedgevonden en verstaan:

„*Eerstelijk:* Vooreerst en tot dat daarin anders zal zijn voorzien, de functiën van resident te *Souracarta* op te dragen aan den resident van Djocjacarta Nahuijs, met last aan den assistent-resident Lippe, om intusschen te waken tegen alle afwijkingen van de bestaande tractaten, waarin geenerhanden verandering is gemaakt, noch voorgenomen wordt.

„*Ten tweede.* Den resident Nahuijs aan te schrijven, om dadelijk nadat dit besluit hem zal zijn kennelijk geworden, zich te begeven naar *Souracarta*, zich op de gebruikelijke en meest plegtige wijze als den vertegenwoordiger van het Gouvernement te doen voorstellen, en voorts het gezag over te nemen uit handen van den assistent-resident Lippe, met last, om onder anderen speciaal te zorgen, dat geene veranderingen worden gemaakt in de betrekkingen met den Soesoehoenan, zoo als die zijn bepaald bij de in werking zijnde tractaten, *waarin geenerhanden alteratie is gemaakt.*

„*Ten derde* enz.

„*Ten vierde.* Den resident Nahuijs te gelasten om zoo spoedig mogelijk, met referte tot de secrete missive van den assistent-resident Lippe dd. 25 Februari jl. n°. 2, te onderzoeken, wat den Soesoehoenan kan hebben aanleiding gegeven, om de daarbij vermelde kennisgave aan den assistent-resident voornoemd te laten doen, en wijders een naauwkeurig verslag van zijne bevinding in te zenden aan den Gouv.-Gen.; wordende hem echter aanbevolen, om in dit onderzoek met alle behoedzaamheid te werk te gaan, zoodat daaruit geene meerdere ongerustheid of argwaan bij den Soesoehoenan kan ontstaan, dan volstrekt noodig is, zullende hij daarom vooreerst van deze zaak niet met den Soesoehoenan spreken, maar zijne nasporingen bij voorkeur bij anderen moeten doen.

„*Ten vijfde.* Denzelven wijders aan te schrijven, om staande zijn verblijf te Souracarta, zijne eigen residentie geenszins uit het oog te verliezen, maar integendeel een gestadig toezigt op alle bewegingen aldaar te houden, zullende hij zich echter, zonder de hoogste noodzakelijkheid, niet van Souracarta absenteren, en nimmer langer dan voor den tijd van twee dagen, noch zonder daarvan kennis te geven aan den Gouv.-Gen.

„Extract enz."

Nahuijs zette de tegen Van Prehn—Winter ingestelde onderzoekingen voort, waarvan de resultaten toenemend bezwarend werden voor de beschuldigden. 's Residents stukken zond de Regeering bij besluit dd. 30 Maart 1820 aan den *Procureur-Generaal*, die bovendien bij een besluit van 21 te voren gemachtigd was mede zich plaatselijk op de hoogte te gaan stellen. Er kwam o. a. ook aan het licht, dat, volgens de verklaring van den gewezen Mas Toemenggoeng Setjo Negoro, translateur Winter voor de bevordering van verscheidene dienaren des Soesoehoenans niet minder dan *twintig duizend Spaansche matten* zou ontvangen hebben; naar de meening van sommigen, had de ongelukkige enkel gehandeld onder den invloed en ten voordeele van Van Prehn [1]). De zaak werd een over gansch Nederlansch-Indië zich verbreidend schandaal, o. a. ook door den ongewonen maatregel, waarbij bevolen werd, dat het *Hooggerechtshof* van *Batavia* naar *Semarang* zou trekken, ten einde aldaar de beschuldigden naar recht en wet te vonnissen [2]).

President van deze rechtbank was Mr. P. S. Maurisse. Hij had reeds onder Daendels gefungeerd als president van den te Batavia gevestigden *Hoogen Raad van Justitie,* doch het destijds met de Regeering te kwaad gekregen [3]). Maurisse werd met het lid Prediger „verbannen", lezen we bij M. L. van Deventer, en naar boord gebracht door 's Landvoogds adjudant, kapitein R. van Prehn [4]). Den 15^{en} Augustus 1809 had bovendien Daendels den Raad *ontbonden* verklaard en Maurisse vervangen door Muntinghe; onder de nieuwe leden behoorde de later als resident van Djocjo befaamd gewordene A. H. Smissaert, destijds lid van de administratie der houtbosschen, in welke qualiteit hij vervangen werd door R. van Prehn [5]).

Met de herstelling van het Nederlandsch gezag, ging Maurisse in 1816 naar Indië terug, waar hij benoemd werd tot de gewichtige betrekking, die hem onder zoo geheel andere omstandigheden vier jaren later andermaal in aanraking met Van Prehn bracht.

Den 5^{en} December 1820 viel de gestrenge uitspraak. Van Prehn en Winter werden van hun ambt vervallen verklaard, met zware boeten belast en aan hen

---

[1]) B. N°. 63.

[2]) B. bl. 114.

[3]) Zie o. a. hierover bl. 190—195 van Engelhard's geschrift tegen Daendels en bl. 217—222 der (anonym in 1816 uitgegeven) „Brieven betreffende het bestuur der Koloniën" van Polanen. Zeker niet zonder grond wordt door D. J. Mackay op bl. 111—114 van zijn proefschrift over Daendels (1861) het alleszins billijke der scherpe critiek van Engelhard en Polanen betwijfeld.

[4]) Van Deventer deelt de verbanning mede op bl. XC noot 2 deel XV (1888) der *Opkomst van het Nederlandsch gezag over Java;* de Schrijver bericht niet hoe hij dit weet. Mijne onderzoekingen bevestigen het feit evenmin; mij dunkt Engelhard, Polanen, Prediger vooral, zouden er wel wat van gezegd hebben. Het trok daarom te meer mijne aandacht, dat de in den tekst nader weer te geven brief van Mr. Besier mededeelt, dat Van Prehn de verbannenc naar boord bracht. Misschien heeft men het zoo opgenomen, dat Maurisse's ontslag en gedwongen heengaan hetzelfde beteekende.

[5]) Men zie Daendels, *Staat*, Bijlagen, Tweede stuk, N° 35.

de teruggaaf van de onwettig genoten sommen bevolen; bovendien werd Van Prehn buiten Java gebannen; Winter kreeg vergunning zich te Semarang te vestigen [1]).

Het gewestelijk gezag in de Vorstenlanden had, naar Meylan opmerkte, door het proces een ernstigen knak gekregen [2]); er waren er, die over de brouhaha bij 's Regeerings handhaving der deugdzaamheid bedenkelijk het hoofd schudden. Zoo Van Lawick, gelijk hij nog in eene memorie van 1826 herinnerde [3]); zoo de fiskaal, later lid, van den raad van Justitie te Semarang Mr. Besier [4]), die dd. 10 December 1820 van Semarang aan Van de Graaff schreef: „De uitslag van het proces van den heer Van Prehn is u zeker al bekend; hij wordt hier algemeen minder schuldig beschouwd, dan waarvoor hij bij sententie is verklaard, en om de waarheid te zeggen, regterlijk bewijs is er ten processe weinig voorhanden; hij wordt hier nog algemeener beklaagd om de schandelijke wijze, waarop de President zich tegen hem heeft gedragen, hebbende hij geene gelegenheid laten voorbijgaan om hem te beleedigen, te vernederen en om op zijne medeleden invloed te krijgen, door alle de antwoorden van Van Prehn te verwerpen voor *leugenachtig*, verdicht, onverstaanbaar, en wat niet al meer uit te maken; de goede Maurisse is regt geschikt voor een bloedregter; jammer dat zulke raden niet meer bestaan; hij zou fortuin maken. Hij kon zijne vooringenomenheid tegen den gedaagde niet verbergen, en de uitslag was voor niemand een raadsel meer toen men den President had gadegeslagen. Hij heeft de verwenschingen van geheel Samarang medegekregen. Hetgeen ik u hiervan gezegd heb, is geen geheim, en het ware te wenschen, dat iemand van meer klem dan ik den Gouverneur van deze handelwijze een getrouw verslag kon geven. Men zegt, dat Van Prehn, toen Maurisse door Daendels de kolonie werd ontzegd, hem naar boord heeft gebragt; ik ijs er van, wanneer ik bedenk, dat het mogelijk is, dat een vader des huisgezins aan lage wraakzucht is opgeofferd."

Mogelijk waren het allemaal praatjes, waaraan Mr. Besier te zeer wilde gelooven.

§ 42. Nahuijs heeft van het resultaat zijner bemoeiingen te *Solo* breedvoerig mededeeling gedaan in zijne *Herinneringen* [5]). Uit de benoeming tot waarnemend resident aldaar blijkt voldoende, dat de indruk, dien de Landvoogd van het bezoek aan *Djocjo* had gekregen, niet ongunstig was

---

[1]) Zie o. a. bl. 325 dl. L der Bijdr. Konink. Inst. (1899) in het artikel van den heer Rouffaer: „*Een brutaal plagiaat*". Het plagiaat loopt over een ongepubliceerd stuk, waarop men evenzeer eene inlichtende aanteekening had kunnen stellen, ter waarschuwing voor raadplegers van het archief.

[2]) B. bl. 256.

[3]) *Dipanegara* bl. 385; ov. 99.

[4]) Verg. noot 3, B. bl. 258, verbeterd hierna in § 44 bl. 118 noot 1.

[5]) Van 1858. Zie aldaar bl. 117 vv.

geweest. Wèl had de heer Van der Capellen destijds vernomen, dat uitgestrekte terreinen aan Europeanen en Chineezen waren verhuurd, waaronder de Resident zelf en eenige zijner bijzondere vrienden behoorden, maar deze wetenschap had voorloopig niet verder geleid, dan tot eene opdracht aan inspecteur Van de Graaff om eerlang een nader gezet onderzoek in te stellen [1]).

Eene bijzondere omstandigheid verhinderde, dat aan deze opdracht onmiddellijk gevolg werd gegeven. Van de Graaff, zich ziek gevoelende, deels door overwerken, deels door lichamelijke kwalen [2]), zocht naar ontspanning in eene zeereis, en de Landvoogd, reeds destijds vervuld van de gedachte, om zich het lot der *Molukken* aan te trekken, zond den tot hoofdinspecteur benoemde, overeenkomstig diens wenschen [3]), derwaarts, begeleid, mede op diens verzoek, door vriend Meylan en twee jonge mannen, met wier ouders hij bevriend was of was geweest, namelijk de zonen van Bousquet en Borwater [4]). „Van achteren" werd door „sommigen" deze zevenmaandsche reis beschouwd *meer als een kabaal*, verhaalt Van de Graaff, om hem van den Landvoogd te verwijderen dan in de verwachting, dat hij zich „van deze in alle opzigten épineuse commissie zoude kunnen kwijten". Waarom *sommigen* dat meenden, terwijl het een openbaar feit kon zijn, dat de geheele reis overeenkomstig 's inspecteurs wenschen was, weet ik niet. Maar het werd eerst in 1824 geschreven, toen overal „verborgen" vijanden schenen op te doemen [5]).

De inspectiereis liep bijzonder eervol af; Van de Graaff komt dan ook herhaaldelijk als eene gebeurtenis in zijn leven er op terug [6]). Met Meylan diende hij er dd. 5 Juni 1821 een verslag over in, dat de afschaffing van den alleenhandel, zoomede de kolonisatie van *Boeroe* en *Ceram* aanbeval. Het rapport maakte op den Landvoogd, gelijk deze naar Holland schreef, een diepen indruk, zoodat Van de Graaff er zijn invloed niet weinig door zag versterkt [7]).

§ 43. Van Braam.

Midden in deze Moluksche reis sterft het lid van den Raad van Indië

Volgens het Regeeringsreglement werden de vacatures in dat hooge

---

[1]) *Oorzaken*, bl. 22.

[2]) B. bl. 60—61, 62, 64, 70, 74, 80—81, 86.

[3]) B. bl. 92—93.

[4]) B. bl. 92—93, 108, 113.

[5]) B. bl. 210.

[6]) B. bl. 113, 174, 185—186, 186—187.

[7]) Zie den brief op bl. 141 van Mijer's *Baud*. Men zie mede de bl. 254—255 aldaar aan het rapport gewijd. Ook andere schrijvers hebben geheele stukken uit dit verslag overgenomen, als het *T. v. N. I.* 18e jaargang (1856), dl. I bl. 172, Kniphorst's „*Historische schets van den Zeeroof*", bl. 95 en elders.

college door de Indische regeering, d. w. z. den Gouv.-Gen. in Rade, aangevuld, onder 's Konings nadere bekrachtiging.

Het schijnt in de lucht gezeten te hebben, dat de Koning zijne keuze zou hebben doen vallen op het lid der Directie van Financiën, den heer Van Panhuijs, iemand van familie en oud-lid der Staten-Generaal, hetgeen hem zeker aanzien gaf [1]). Hij wordt ons geschetst als een goed, hupsch man, „zeer gecultiveerd", „zeer knap", althans in zijn tijd; ook had hij een slag van den dichter beet [2]). Van de Graaff, met den arendsblik van fortuinmakenden voor opkomende tijdgenooten, voorspelde nog in Januari 1820, dat Van Panhuijs — „daar hij toch eenmaal gedecoreerd is en lid van de Staten-Generaal is geweest — wel vroeger dan anderen eene zalige rustplaats vinden (zou) in Rade van Indië". De overijverige dienaar hield anders niet van den man, die „zich zeker in Indië niet dood zou werken"; ook werd over de mate zijner kennis twijfel uitgesproken [3]). Wat de deur dicht deed, de ex-volksvertegenwoordiger kon zich „niet op de vriendschap en hoogachting van eenen V. d. C. beroemen" [4]).

Op Batavia, en ook wel daarbuiten, wist men, hoe het met de verhoudingen gesteld was: „eene menigte onrustige bewegingen onder de Europesche bewoners dezer plaats", ontstond er, schreef men van daar [5]). In eene Engelsche maatschappij had men allicht tot weddingschappen gekomen over de vraag, wie den prijs zou halen, Van Panhuijs of Van de Graaff: voor dezen sprak de onderscheiding, waarin hij bij den Landvoogd stond, voor genen het *Chapître des considérations* [6]). Het publiek scheen het te houden met den hupschen Van Panhuys, misschien wel omdat het *altijd* Van de Graaff wat begon te vervelen [7]); doch daar daalt edele Van der Capellen als „weldoend genie" uit den hooge [8]), zet zich in den Raad van Indië neder, en decreteert: *ter zijde stelling van alle personeele consideratiën uit vroegere betrekkingen of andere oorzaken ontleend!* Dit kon evenzeer eene waarschuwing inhouden tegen de keuze van den een als tegen die van den ander; maar men begreep heel wel de bedoeling, en zoo luidde het besluit dd. 24 Mei 1820:

„De Gouverneur-Generaal geeft te kennen, dat krachtens art. 6 van het Reglement op het beleid der Regering tot het vervullen eener open vallende raadsplaats, uiterlijk een maand daarna bij voorraad een geschikt persoon moet worden benoemd en aangesteld, onder des Konings nadere goedkeuring;

„Dat de Gouverneur-Generaal daarom in bedenking geeft, om de te doene

---

[1]) B. bl. 62, 87.
[2]) B. bl. 62, 63, 81.
[3]) B. bl. 91, 94.
[4]) B. bl. 63.
[5]) B. bl. 111 N°. 62.
[6]) B. bl. 117.
[7]) B. bl. 110.
[8]) B. bl. 112.

benoeming te dezer gelegenheid in overweging te nemen en om met ter zijde stelling van alle personele consideratiën uit vroegere betrekkingen of andere oorzaken ontleend, daarbij alleen te letten op het gewigt om de keuze te doen vallen op dengenen, wiens ijver, zuiverheid van bedoelingen en bekendheid met den nieuwen vorm van bestuur de meeste waarborg geven, voor eene krachtige en verlichte medewerking.

„Waarop gedelibereerd zijnde, is eenpariglijk goed gevonden en verstaan:

„*Eerstelijk.* Ter vervulling van de raadsplaats, open gevallen door het overlijden van den Raad van Indië Van Braam, provisioneel en onder de nadere goedkeuring van Z. M. den Koning, te benoemen en aan te stellen, den heer Mr. H. J. van de Graaff, thans hoofdinspecteur van financiën en belast met eene zending naar de Molukkos;

„*Ten Tweede.* Aan den heer H. J. van de Graaff, onder kennisgave van deze benoeming, te kennen te geven, dat het de Regering zal aangenaam zijn, Hem zoo spoedig als de omstandigheden zullen toelaten, te zien deelnemen aan Hare deliberatiën;

„*Ten derde.* Van deze benoeming kennis te geven aan Zijne Excellentie den Minister voor de Koloniën, bij den brief te vinden in het receuil onder N° 98, met verzoek dat het Z. M. den Koning moge behagen te dezen, naar aanleiding van art. 6 van het Reglement op het beleid der Regering, verder zoodanig te disponeren, als Hoogstdezelve zal goed denken.

„Extract enz."

Aldus *de zuiverheid van bedoelingen* tot haar recht gekomen, de deugdzaamheid beloond. Bovendien werd, ingevolge besluit dd. 18 October 1820, Van de Graaff beschouwd, in het belang van zijn tractement, van reeds als raadslid te hebben zitting genomen, sinds den datum der benoeming.

Aanstonds rees nu tevens de vraag, wie hem als hoofdinspecteur zou opvolgen?

In gansch Indië bleek daarvoor niemand te vinden!

Reeds in Juli 1819, toen er nog geene quaestie van vacature in het hoogste college was, doch wel over het openvallen van den post van *hoofddirecteur*, en men daarvoor Van de Graaff noemde [1]), vroeg zich Bousquet vol bedenking af: wie dan „op eene waardige wijze" den post van hoofdinspecteur zou vervullen? [2]) En in Juli 1820, zoomede in Maart 1821, wordt deze bedenking nog versterkt, door de opmerking, dat de gansche inspectie moet gerekend worden te staan of te vallen met Van de Graaff: „daar er niemand", wordt hemzelf geschreven, „volstrekt niemand is, die u nu of te ooit in die betrekking kan vervangen" [3]). Nu *of te ooit!*

---

[1]) B. bl. 81.

[2]) Bl. 53.

[3]) B. bl. 118, 145.

In deze betreurenswaardige verblinding deelt Van de Graaff zelf. „Nog niemand", berichtte hij naar Holland, heeft men daarvoor gevonden. „De post is zeer belangrijk", voegt hij er aan toe, „en kan door niemand vervuld worden, die niet het volkomen vertrouwen van den Gouverneur-Generaal bezit"; en *niemand* is er, schreef hij later aan Elout „die, even als ik, bekend met de bedoelingen van Commissarissen-Generaal, en, mag ik het zeggen, zoo innig als ik, doordrongen van de waarheid en wijsheid dier bedoelingen, mijne begonnen taak kon opvatten en vervolgen" [1]).

Wie anders ook dan de titularis zelf drong op dat uitsluitend vertrouwen bij den Landvoogd aan? — „Bij mijne terugkomst uit de Moluccos heb ik", berichtte hij mede, „de belangen van de generale inspectie zeer verwaarloosd gevonden, zóódanig, dat ik het mijnen pligt heb geacht, den Gouverneur-Generaal *met aandrang* te verzoeken, om aan mij, zonder genot van pecunieele voordeelen, de waarneming van de functiën van hoofdinspecteur van financiën te laten, in welken *wensch* ik dan ook, *hoezeer niet zonder moeite*, eindelijk geslaagd ben" [2]).

Inderdaad werd bij besluit dd. 17 October 1820 bepaald: „Als een provisionele maatregel, den heer Raad van Indië, Mr. H. J. van de Graaff vooreerst en tot nadere beschikking nog belast te laten met de waarneming der functiën van Hoofdinspecteur van Financiën."

Altijd, en terecht, klagende over de zwaarte der werkzaamheden, maar die in vele gevallen door hemzelven gezocht werden; nu eens erkennende, dat hijzelf ze *op zijn hals haalde* en *dat hij er wellicht vroeg of laat onder zal bezwijken!* [3]) dan weder verklarende het niet zijne schuld was [4]); een andermaal, dat hij het werk zich liet aanleunen, omdat hij den landvoogd niets kon weigeren [5]); dan weer een duren eed doende, dat een ander landvoogd hem in dit opzicht minder gemakkelijk zal vinden [6]); zich reeds betrekkelijk kort na zijn in dienst treden een en andermaal beschouwende als een *slaaf* van zijn werk [7]) en den slavenketen toch overeenkomstig zijn eigen wil nauwer aanhalende nu hij raad van Indië werd, eene benoeming, die hij voor 's lands dienst jammer verklaart te vinden [8]); bewonderd door voor zijne gezondheid bezorgde vrienden over zooveel arbeidskracht [9]); — bleef hij de inspecteursbetrekking nog ruim twee jaar waarnemen, tot de *Bataviasche Courant* van

[1]) B. bl. 113, 176.
[2]) B. bl. 173
[3]) B. bl. 20, 173, 190—191, 192, 245.
[4]) B. bl. 166, 248.
[5]) B. bl. 92.
[6]) B. bl. 211, 224.
[7]) B. bl. 20, 91—92.
[8]) B. bl. 176, 248.
[9]) B. bl. 74, 128.

1 Februari 1823 hem, overeenkomstig zijn verlangen [1]), „als fungeerend hoofd-inspecteur van financiën" ontsloeg. Doch ook gedurende het tijdelijk inspecteurs-schap had zich niemand tot de hoogheid dezer positie kunnen opwerken. Van Haak, Domis, Meylan, deze drie onder Van de Graaff dienende inspecteurs, door en door *eerlijke* mannen, wat zeg ik, in *heel* Indië, niemand anders dan zij, onder de voor de positie in aanmerking komenden voldoende betrouwbaar [2]), zij, zelfs de als *uitmuntend* geschetste Meylan, schenen ook na dien tijd niet de personen, waardig om tot hoofdinspecteur geroepen te worden. Gelijk Bousquet het aangaf, de inspectie viel zoowaar met Van de Graaff als hoofdinspecteur. Van Haak werd resident van *Djapara*, Domis van *Semarang*, Meylan lid van den raad van Financiën. — Aldus had men tevens bezuinigd.

§ 44. Het menigvuldige der werkzaamheden behoefde echter eene blijde stemming over den voorspoed in de loopbaan, over het groote vertrouwen, dat Van de Graaff in toenemende mate genoot, over de snelle vermeerdering der inkomsten niet uit te sluiten; het scheen echter dat Onze Lieve Heer te vergeefs over dit Zondagskind van het ambtelijk fortuin zijne gaven verbreidde.

We zullen ons herinneren, dat Commissarissen-Generaal hem reeds in 1817, als een bewijs hunner tevredenheid, van raad van Financiën tot adjunct-inspecteur-generaal voor Java hadden bevorderd. De wijze, waarop hij raad van Financiën was geworden, noemde hijzelf „niet dan zeer vleijend" [3]); op de groote reis met Elout en Van der Capellen over Java, ontving hij niet dan „openlijke blijken van onderscheiding", „de vleijendste bewijzen" van de tevredenheid der Regeering, welke hij erkende, niet te hebben mogen verwachten [4]). Het adjunct-inspecteur-generaalschap, verklaarde hij evenzeer buiten zijne verwachting te vallen wegens zijne „weinige kennis van de landstalen en honderd andere consideratiën". *Weinige*: „geene" zou ook goed geweest zijn voor het jaar 1818. De betrekking, luidde het mede, achtte hij zóó gewichtig, dat hij er aan twijfelde, zich „ooit met eer" daarvan te kunnen kwijten. Maar ook dadelijk doemen de schaduwzijden op; want met zijn chef stond hij in alles gelijk, behalve in *titel* en *bezoldiging*, leest men onderstreept, en van zijne familie moest hij nu gescheiden leven, van dezelfde familie, die al heel spoedig toch voor goed Indië verliet [4]). — Al die eerste tijden waren „zóó vol kommer", zoo vol *rampen*, dat hij ver-verzocht er maar over te zwijgen, ten einde *geene wonden open te rijten* [5]). We zijn tot 1820 genaderd; Van de Graaff is nu *hoofdinspecteur* en wel *over geheel Indië*. Andermaal verklaarde hij, dat „opregt gesproken" de belangrijk-

---

[1]) B. bl. 192.
[2]) B. bl. 86.
[3]) B. bl. 15.
[4]) B. bl. 17.
[5]) B. bl. 84, 85.

heid van den post *boven zijne kundigheden gaat,* maar, troostte hij zich, *in het land der blinden is éénoog koning* [1]). Metdatal acht hij zich „niet gelukkig". Hij zal in Indië moeten blijven (hij was er pas vier jaar!) en zou dus *het einde van zijn leven* moeten beschouwen „als het einde van eene vermoeijende reis, die ons met verlangen naar de plaats onzer bestemming doet haken"; de 40jarige verklaart „met een been in het graf" te staan; *den dood* zou hij zelfs volstrekt niet verschrikkelijk vinden; hij zou dan ook voor zijne gezondheid geenszins „omslag maken", ware het niet om zijne „arme familie", voor wie zijn leven nog van eenig nut zou kunnen zijn [2]). „Wanneer ik in het leven blijf", leest men nog — om zoo met den dood te sollen! — hoopt hij te eindigen als bestuurshoofd op een der Buitenbezittingen; maar „op een lang leven kan ik niet meer hopen", luidt het troosteloos [3]). „Ik ben in vele opzigten ongelukkig in de wereld geweest", jammerde het steeds, „door zoo dikwijls miskend te worden". *Geen stukje* hadden de menschen aan zijn „arm hart" geheel en ongekwetst gelaten: „zij hebben het onbarmhartig tot het laatste stukje verscheurd".... Wèl moet het gevoel, dat men niet naar verdiensten bejegend wordt, zwanger gaan van uitgelezen genietingen, die soms, naar de verzekering van een troostgevenden schrijver [4]), die van het schitterendste onthaal overtreffen, om zoo jammerlijk te kunnen aangaan, terwijl de fortuin slechts vriendelijk toelacht. *De liefde tot het leven,* verklaarde hij „uitgeblusch"; geene plaats was in dat gemoed meer „voor ééne enkele vreugde, noch voor ééne enkele blijde herinnering, die met geene bitterheid vermengd is". Maar onmiddellijk daarop mocht het meer geruststellend luiden: Denk, als je belieft niet, „dat ik zeer ongelukkig ben". Men wende aan alles, „de kiespijn uitgezonderd", voegde hij er tusschen haakjes aan toe: „Ik ben als een weggeworpen steen, waarop de brandende zonnestralen en stortregens geen duurzamen indruk maken, evenmin als de liefelijkste morgenzon en de verkwikkendste winden"; en „ik ben zoo aan onaangenaamheden gewend, dat dingen, die te voren mij hevig zouden hebben aangedaan, nu bijkans geene impressie op mij maken". [5]) — Niet steeds echter zal men de uitdrukkingen naar de letter hebben op te nemen. Als men b.v. zijne schoonmoeder verliest, dan kan dit zeker, wat ook *Fliegende Blätter* smalen! eene verdrietige gebeurtenis zijn; en zoo was ze het voor den droefgeestige, toen mevrouw Van de Graaff in Holland terugkwam, waar ze juist hare moeder verloor; maar toch, Mevrouw en de kinderen waren in ieder geval behouden aangekomen,

---

[1]) B. bl. 91, 92.

[2]) B. bl. 86, 92.

[3]) B. bl. 93, 114.

[4]) Paul Stapfer in een aardig stuk in de *Bibliothèque Universelle* van 1 Januari 1901. Zie *Wetenschappelijke Bladen* van April d. a. v.

[5]) B. bl. 98, 109.

eene bron van groote vreugde, erkende ook Van de Graaff; die vreugde werd nu echter *verbitterd*, schreef hij zijn zwager, „door de tijding van het overlijden onzer schoonmoeder" [1]).

Van de Graaff's wankelende gezondheid maakte hem niet geschikt „voor eenen post, die een onafgebroken activiteit vordert", zoodat hij zich *gelukkig* achtte met het bekleeden eener reizende betrekking; nochtans, in weerwil dier schitterende promotie tot hoofdinspecteur, lezen we in denzelfden brief: „Mijne politieke carrière is *niet ongelukkig*, hoezeer ik *gelukkiger* zoude kunnen zijn in eene andere betrekking" [2]). Daar valt hem dan onverwachts het lidmaatschap van den Raad van Indië in den schoot, en zoo waar, lezen we nu weer: „Thans ben ik aan het einde van mijne carrière *en mijne positie is op verre na niet zoo aangenaam als mijne vorige....!*" [3]) En een paar jaar later blijkt voor hem, „*de eenige aangename zijde van het tafereel zijner carrière in Indië*"..... *dat hij steeds den Landvoogd op zijne reizen heeft mogen vergezellen!* „want hoe vele opofferingen heeft het mij niet gekost", voegt hij er aan toe, „om steeds en jaren achtereen afhankelijk te zijn en een zwervend leven, eerst als adjunct-inspecteur-generaal en toen als hoofdinspecteur en waarnemend hoofdinspecteur van financiën, te moeten leiden!" [4]) Waarop bovendien was nu al die voorspoed, al dat schijngeluk, gelijk hij het noemt, uitgeloopen? vroeg hij zich verder af. Op niets anders, dan op het zich omringen door „vele benijders en heimelijke vijanden"! [5])....

„Wat schept gij menschen Heer! En zet ze op 2 pooten neer", zou men met Bousquet uitroepen [6]). Maar deze is al evenzeer gauw van stuur. „Zoo gaat het, mijn vriend", moraliseerde Bousquet verschoonend, „alle onze wijsbegeerte lijdt schipbreuk op ieder evenement van het leven. Wij willen besturen, en worden zelven als kinderen aan den leiband gehouden, door vrees, hoop en door alle onze hartstogten. Wij willen pal staan als rotsen op het onstuimig levensmeir, en wij zijn niets meer dan ligte schuitjes, die door iedere golf en het minste windje heen en weer geslingerd worden" [7]).

Het was alsof het zoo in de lucht zat, alsof ook onze Briefschrijvers wilden toonen, dat ze kinderen van hunne eeuw waren, die niet straffeloos hadden gedweept noch met Rousseau's *deugd* en *natuur* in nieuwe Heloïse's — o, die „deugd" bij Van de Graaff! — noch met de lijdende Werther's, noch met de in de wildernissen heilzoekende René's. „En nu", schrijft nog een dichter van later tijd aan een geestverwant, „als ge Chateaubriand gelezen hebt, zeg mij dan

[1]) B. bl. 112.
[2]) B. bl. 86, 91.
[3]) B. bl. 163.
[4]) B. bl. 210.
[5]) B. bl. 211.
[6]) B. bl. 48.
[7]) B. bl. 67.

eens wat er toch in de lucht was, dat ons schier tegelijkertijd na Jean Jacques, Werther, Obermann, René gaf, en of ge niet gelooft, dat ook Willem Bilderdijk aan die zonderlinge zucht, aan dat *terrible ennui* heeft gelaboreerd, dat Byron ons allen deed naäpen?" [1])

Zelfs, wat anders bij eene snelle bevordering de lichtzijde van het koloniale leven mag heeten, was voor onzen Van de Graaff eene bron van teleurstelling. De famielje in Holland verheugde zich namelijk over de gelegenheid tot overleggen van een duitje; .... maar *van al dat moois is niets waar*, luidde het ontmoedigend antwoord [2]). De geldelijke achteruitgang was al bij het begin van het Indische leven aangevangen. Die ellendige oudgasten hadden dan ook de Regeering *misleid* door de tractementen veel te laag te doen stellen [3]). Van *raad van Financiën* op f 750 's maands kon men natuurlijk in Alting's voormalig buitenverblijf op *Kampong Melaijoe* niet leven met een gouverneur, zooveel paarden, zooveel bedienden. Gelukkig dat al dadelijk het *lot* der famielje „eenigermate" verbeterd werd door het adjunct-inspecteurschap. Er waren echter onderwijl schulden gemaakt, en zoo was men in 1820 „nog niet op effen bodem", luidde het bulletin naar Holland. [4]) Zuinigheidsmaatregelen waren ook genomen, toen mevrouw Van de Graaff met de kinderen in 1819 naar Holland terugging. Immers de achtergebleven echtgenoot trok bij vriend Bousquet in. Deze vond dat allergenoegelijkst, en zag met leedwezen zijn contubernaal op reis gaan voor eene inspectie. Onderwijl verhuisde Bousquet, hetgeen Van de Graaff aanleiding gaf, ook maar weer zelfstandig te gaan wonen, niettegenstaande het warm beroep van den trouwhartigen vriend, om dat toch niet te doen. Er werd naar een huurhuis gezocht, maar niets gevonden; zoo zag Van de Graaff zich *genoodzaakt*, schrijft hij, „tegen wil en dank" een huis te *koopen*. Het kon nu trouwens wel lijden, want hetzelfde jaar was hij gerezen tot raad van Indië op f 2400. Nauw is echter de woning gekocht en heeft de kostbare inrichting plaats gevonden, of ziedaar, huis en meubelen worden op nieuw van de hand gedaan en men gaat andermaal bij iemand inwonen! *Hierdoor zie ik nog kans om maandelijks vooruit te komen*", werd bericht; zoo leefde hij nu weer van 1820 af *en garçon*. [5])

Hm! Wanneer de lezer daaronder een beetje ongeduldig wordt, begrijpen we, dat belangstellenden en belanghebbenden in Holland het ook werden. Vriend Falck had iets aan den Alkmaarschen burgervader ingefluisterd over *het verzamelen* van een fortuintje; de goede zwager briefde het natuurlijk over .... Wat belieft je, antwoordde de correspondent! Ik heb „een nieuwen

---

[1]) Brief dd. 28 Januari 1861 van Potgieter aan Busken Huet. *De Gids*, Februari 1901 bl. 204.
[2]) B. bl. 190.
[3]) B. bl. 16.
[4]) B. bl. 16, 17, 21, 28, 85.
[5]) B. bl. 101, 114, 128, 166, 213.

reiswagen" moeten aanschaffen; al dat reizen en trekken is kostbaar; bij mijne inspectiën heb ik telkens *achteruit geteerd.* [1]) De heer Van der Capellen, begaan met het ongelukkig lot van den tot raadslid in het hoogste regeeringscollege bevorderde, drukte in April 1821 aan broeder Sebastiaan van de Graaff den wensch uit, dat hij, Gouv.-Gen., in staat mocht zijn, *iets voor Mr.* Henri *te doen!* En Mr. Sebastiaan antwoordde daarop veelbeteekenend: „dat de traktementen van onderscheidene hooge en ook lage ambtenaren niet steeds geëvenredigd waren aan hunne werkzaamheden, en dat de bankendrukkers of de vijfde wielen aan de rijtuigen somwijlen meerdere voordeelen genoten, dan zij, die zich afsloofden voor het welzijn van den Staat". Sebastiaan vroeg zijn broeder, of hij zoowat in zijn geest had geantwoord! [2]) De goede landvoogd ging echter niet op den wenk in, zoodat broer Henri met het peulschilletje van f 2400 moest tevreden blijven. „Ik leef zeer stil", luidde het nog in 1823 ontmoedigend, „maak weinig verteringen, en betaal zoo veel ik kan de schulden, die ik hier heb *moeten* maken", staat er onderlijnd [3]).

Natuurlijk, dat niemand dezen geldelijken staat zoo onaangenaam vond als heer Van de Graaff zelf. Het gemis aan „een independent fortuin", zooals hij zich herhaaldelijk uitdrukte, was niet alleen weinig troostrijk voor de toekomst zijner famielje, doch het belemmerde hem tevens, om zich naar Holland te begeven, ten einde daar te gaan verkondigen, wat de ware koloniale leer was en dat er zoovele tegenstanders *intriganten* en *lasteraars* waren; zeker, het heette „laster" als men het ongeluk had te vermeenen, dat de Indische schatkist platzak was! [4])

Terwijl Van de Graaff met zorgvolle liefde voor zijn vele kosten vereischend gezin in Holland het noodige trachtte te verrichten, vorderden ook nu en dan de bloedverwanten in Indië zijne hulp, hetzij om ze vooruit te brengen, hetzij om ze geldelijk te steunen. Zijne beide broeders waren er al heel spoedig boven op, al ging het dan ook met den jongste niet zóó snel, als Van de Graaff wel wenschte. Sebastiaan was dadelijk lid van het Hooggerechtshof, daarna lid van den Raad van Financiën geworden [5]), en verheugde zich weldra in een wit voetje aan het Buitenzorgsche hof [6]). De jongste, Frits, moest zich weliswaar eerst behelpen met een bescheiden controleursbaantje op Banda, doch werd daarna lid van den raad van Justitie te Soerabaja, en vervolgens resident van *Banjoewangi*, toen hij reeds den 9^{en} Februari 1826 in den ouderdom van 44 jaren te Pasoeroean overleed, ten gevolge van hevige koortsen, „door

---

[1]) B. bl. 190, 192.
[2]) B. bl. 165.
[3]) B. bl. 192.
[4]) B. bl. 114, 192, 212, 213, 214, 224, 265, 267.
[5]) Zie hiervoren noot 5 bl. 13 en B. bl. 215.
[6]) B. N°. 97.

zijne vrienden en betrekkingen hartelijk betreurd" [1]). — Een lastige neef Verschuir werd evenzeer geholpen [2]); een andere lastige neef, kleinzoon van den Kaapschen gouverneur Cornelis Jacob, kwam als sergeant in 1824 uit en werd nog hetzelfde jaar officier. De verwachting, dat de jonge man zich goed zou gedragen [3]), werd niet geheel verwezenlijkt. Van de Graaff had er weer al den last van, tot hij een schrijven, gedagteekend Weltevreden, 22 November 1824, van den landsverdediger ontving met den volgenden aanhef: „Doordrongen van het diepste gevoel van berouw over al het gebeurde en de verkeerdheid in mijn gedrag en handelwijze, zoo schroom ik niet UWE. als een kind zijnen vader te verzoeken hem al het gebeurde en voorgevallene, dat toch nu zoo is en niet te veranderen is, te vergeven; te meer daar het thans voor vast bepaald is, dat ik naar Europa kan vertrekken, zoo wensch ik gaarne met een gerust geweten van UWE. te kunnen afscheid nemen, zoo dat ik mij niet op deze lange en gevaarlijke reis te verwijten heb, dat ik den haat en onvriendschap medevoer van den man, dien ik als mijn tweeden vader acht en eerbiedig, aan wien ik mijn geheele geluk en rang op deze wereld te danken heb. Vergeef het mij, waarde Neef, ten einde mijn ziek hart, dat reeds te lang door dit berouw en deze gedachten gefolterd wordt, gerustheid te bezorgen." De brief besluit met verzoek om geld.

Een paar neven, die als kinderen en jongelingen bij Van de Graaff aan huis waren geweest, kwamen op eene ongelukkige wijze op jeugdigen leeftijd als zeeofficier om [4]). — Een ander eindelijk werd door een zendelinggenootschap uit Holland naar Batavia gezonden; geplaatst op de Algemeene Secretarie beviel het hem er niet; dientengevolge ging hij met Van de Graaff naar Holland, en verging alzoo op de *Java-Packet*, tegelijk met Van de Graaff's pupil Van Angelbeek [5]).

Aldus bezegelde Van de Graaff met zijn eigen dood de door hem in 1824 uitgesproken gedachte, dat het ongeluk niet moede werd, allen, die zijn naam droegen, onmeedoogend te vervolgen [6]).

Het spreekt overigens wel vanzelf, dat de man, die in toenemende mate overwegenden invloed kreeg, bestormd werd met verzoeken om hulp voor plaatsing, bevordering, vermeerdering van inkomsten. De gepubliceerde Brieven geven slechts eene zwakke voorstelling van dien niet ophoudenden stroom van verlangens. „De gekke verzoeken, die mij gedaan worden", berichtte Van de Graaff zelf reeds in 1820 naar Holland, „doen mij dikwijls

[1]) Zie B. bl. 7, 15, 19, 85, 109, 114, 164, 192, 215, 299 en de advertentie in het *Bataviasche Advertentieblad* (bijvoegsel van de *Bataviasche Courant*) van 18 Februari 1826.

[2]) B. bl. 163, 215—216, 258.

[3]) B. bl. 216.

[4]) B. bl. 216.

[5]) B. bl. 290, 299.

[6]) B. bl. 216.

lagchen, en menigeen, die het aanhoorde, zoude zich kunnen verbeelden, dat ik een minister was, die de gunsten van zijnen heer administreert" [1]). — Onder hen, die Van de Graaff op eene zeer hinderlijke wijze lastig vielen, behoorde de fiskaal, later lid van den raad van Justitie te Semarang Mr. Besier. Ik kom hier speciaal op terug, eensdeels ter rectificatie van den brief N° 159 en nadere opheldering van de noot 3 aldaar (deel II, bl. 258); ten andere, omdat wij uit het hieronder volgende zullen zien, hoezeer de onverantwoordelijke uitzendingen door het Opperbestuur niet slechts de Indische kas noodeloos bezwaarden, doch tevens aan de belangen van de in Indië dienstdoenden nadeel toebrachten [2]).

Van de Graaff kende Besier uit den tijd, dat deze in 1816 was uitgekomen en, geene verwanten te Batavia hebbende, door Van de Graaff gastvrij te logeeren was genood, waarvan Besier onderscheidene weken had gebruik gemaakt, totdat hij bij den raad van Justitie te Semarang als fiskaal was geplaatst. Vandaar nu kwam brief op brief om zijn broeder te helpen, een kapitein, die te Semarang mede in garnizoen lag en in het burgerlijke wilde overgaan.

„Vergeef het mij", schreef Besier dd. 27 November 1820 aan zijn „*Zeer waarde vriend*", „dat ik u zoo dikwijls met mijne sollicitatiën importuneer; was het niet voor mijn broeder, ik zoude u in uwe gewigtige en drukke bezigheden niet storen, en nu ter zake. Mijn broeder dient, zijne campagnes daaronder gerekend, 26 jaar, en is nog maar kapitein, zonder eenig vooruitzigt om vooreerst majoor te kunnen worden, daar er nu onlangs weder eene scheepslading kapiteins is overgezonden, die ongelukkiger wijze alle ouder zijn dan hij. Intusschen hebben vele omstandigheden, te lang om alle op te tellen, maar voornamelijk eene tweejarige krijgsgevangenschap op de grenzen van Siberië in het gouvernement van Oufa, zijn avancement vertraagd, zoo dat hij nu veelal gecommandeerd wordt door lieden, die in Spanje of Rusland zijne onderofficieren, ja zelfs soldaten waren; zijne reis naar de Oost had geen ander doel, dan om dezen pijnlijken toestand door een spoedig avancement te doen ophouden; dit vooruitzigt, hoe gunstig in den beginne, is geheel verdwenen door de maatregelen van onzen goeden Koning [3]). Nu kwelt hij zich daarmede, doet daardoor zijne dienst met wederzin, en zijne gezondheid lijdt onder dat alles niet weinig; hij wil derhalve eene laatste poging aanwenden om het onaangename van zijn toestand te doen ophouden en de dienst verlaten, indien hij convenabel kon worden geplaatst onder de civiele ambtenaren; hiertoe biedt zich in deze buurt eene goede gelegenheid aan; het secretariaat te

---

[1]) B. bl. 92.

[2]) Verg. hiervoren bl. 18.

[3]) In welken zin dat „onzen *goeden* Koning" kan opgenomen worden, blijkt ons uit het „goede Maurisse" op bl. 106, § 41 hiervóór.

Japara is nog onvervuld. Dit was eene goede belooning voor de moeijelijke diensten, die mijn Broeder, ik zeg niet aan zijn vaderland, bewezen heeft, en juist een kolfje naar zijn hand; hij is huiselijk, stil, arbeidzaam en naauwgezet, en hoezeer hij geen genie is, weet hij echter zijn weetje zoo goed als weinig anderen. Hij heeft dus om die post gevraagd; vreest gij nu niet om uwen invloed door te vele sollicitatiën bij Z. E. te useren, verleen hem dan uwe voorspraak en ondersteun zijn verzoek. Soeda.

„Van uwen heer Boeder [1]) verneem ik, dat gij redelijk wel vaart; doe uw best om in dat zog te blijven, en neem vooral niet te veel werk over; die zich dood werkt, zegt het speekwoord, wordt onder de galg begraven, een spreekwoord, dat vooral toepasselijk is op uws gelijken, die met hart en ziel het beste wilden, en niets dan ondank hebben weggedragen.

„Vaarwel! Bewaar mij in uwe vriendschap, en duld dat ik dan slechts mij uwen hoogen rang herinner, wanneer ik denzelven tot hulp van mij of de mijnen kan inroepen."

Aan onaantrekkelijke oprechtheid ontbrak het Mr. Besier zeker niet. Den 10^{en} December 1820 vervolgde hij:

„Niettegenstaande het gevaar van u door mijn herhaald geschrijf te zullen mishagen, vind ik mij daartoe aangespoord om mijns broeders wille.

„De generaal-majoor Van Geen heeft goed gevonden om mijns broeders rekwest niet in te zenden, onder voorgeven, dat hij van goederhand onderrigt was, dat de post van secretaris te Japara reeds was verzegd; sedert heb ik vernomen, dat zekere 1^{e} luitenant De Lassasie, een nabestaande van den Generaal, ook om diezelfde post aanhoudt. Indien dit zoo is, laat zich de eigendunkelijke handelwijze van den Generaal wel verklaren. Intusschen wordt hem op die wijze ten minste alle kans om zelfs maar in aanmerking bij het Gouvernement te komen, afgesneden.

„Zijn wensch om in eene civiele bediening over te gaan, is echter daardoor niet uitgebluscht; integendeel. Is er dus voor hem niets anders op? Hebt gij onder uwe beheering niet het een of ander, dat hem lijken zoude; is bij voorbeeld de plaats van Swalue te *Karang Sambong* nog open; indien dit zoo is en het tractement met dat van secretaris te Japara ten minste gelijk staat, dan durf ik van uwe welwillendheid te mijwaart verwachten, dat gij, uw woord aan een ander niet hebbende gegeven, mijn broeder daartoe wilt voordragen. Indien de onafgebedelde goedheid van den Gouverneur-Generaal geene *eau bénite de cour* is [2]), dan zult gij hem wel geneigd vinden om mijn broeder te helpen. Hij heeft het uit eigen beweging beloofd.

„Indien hierin iets is te doen, zoude het zoodanig moeten worden aan-

[1]) Lid van het Hooggerechtshof te Batavia, doch te Semarang met dat Hof, wegens het proces—Van Prehn. Verg. B. bl. 114.

[2]) *Eau bénite de cour* = Mooie beloften, die men niet denkt te houden.

gelegd, dat mijn Broeder er niet om behoefde te vragen, zoo uit hoofde van den grooten omweg, dien zijn rekwest moet maken, als om de grilligc luimen, waarmede sommige chefs de belangen hunner ondergeschikten verwaarloozen en derzelver verzoeken eigenmagtig voor zich houden."

Vervolgens laat de Briefschrijver zich over het proces-Van Prehn uit, opdat, gelijk men hiervóór op bl. 106 leest, Van de Graaff bij den Landvoogd een boekje over president Maurisse zou open doen, waarna hij nogmaals zijns broeders belangen aanbeval.

Van de Graaff bewoog zich echter naar Besier's oordeel niet, hetgeen deze dd. 24 Januari 1821 opnieuw een weing aantrekkelijken brief aan hem deed schrijven, naar aanleiding van het op verzoek verkregen ontslag van A. H. Lanoij, pakhuismeester te *Karang Sambong* [1]). Toen ook dat schrijven geen resultaat bleek te hebben, richtte Besier zich dd. 4 April 1821 andermaal tot „*Amicissime*" als volgt: „Gisteren na eene ziekte van weinige dagen hier overleden zijnde de algemeene ontvanger Holmberg de Beckfeldt, zoo is deze betrekking daardoor opengevallen [2]); het zoude regt een kolfje naar mijns broeders hand zijn; wil derhalve nu eens frisch uit den hoek komen, om de gemoederen eenigszins voor te bereiden tot een gunstige ontvangst van zijn rekwest, 't welk eerstdaags door het intermediair van zijn Generaal staat in te komen, en doe uw best om hem daarin te doen slagen; de bereidwilligheid om anderen dienst te doen, is u zóó eigen, dat ik, wanneer er geene vriendschapsbetrekking tusschen ons bestond, dezelve met gelijk vertrouwen zoude inroepen, en van uwe openhartigheid verwachten, dat gij mij onbewimpeld uw voornemen of vermogen, om mij al of niet te willen, of te kunnen helpen zoudt te kennen geven; oordeel daaruit of ik er nú staat op maak.

„Indien mijne vorige brieven u in deze wereld nog eens onder handen komen, hoop ik, dat het op een tijdstip zijn zal, dat gij gelegenheid hebben zult mij een paar woorden antwoord te zenden; anders vrees ik, dat dit niet vóór in de andere gebeuren zal.

„Waar is toch De Loches; kan hij dan niet geholpen worden? O, heilige

---

[1]) Dezen brief heb ik opgenomen onder N° 159, doch met het verkeerde jaartal 1824, zooals ik oorspronkelijk uit het brabbelschrift meende te moeten opmaken. Het vermoeden in de eerste zinsnede van noot 5 aldaar op bl. 258 is dus misplaatst; het slot dier noot (dat ik niet wist, wat Besiers's broeder en Lanoij waren) wordt nu hier opgehelderd.

[2]) De *Oom Klaas* in B. bl. 127, die dd. 3 April 1821 overleed. Het nagaan van dezen datum, deed er mijne aandacht op vestigen, dat het jaartal van den brief en dat van B. N° 159 niet 1824 kon zijn, gelijk men uit het handschrift zou lezen.

Ik maak tevens van deze gelegenheid gebruik er op te wijzen, dat dus de mededeeling in noot 1 B. bl. 273: „wij leerden hem kennen als algemeen ontvanger te Semarang" niet juist is; de op die bladzijde bedoelde Holmberg van 1825 heette *Otto Carel*. Verg. *Louw* dl. I bl. 318 noot 2. Op het bestaan van beide onnauwkeurigheden vestigde ik bereids de aandacht in al. 3 bl. 7 hiervoren, doch daar werd afgedrukt '§ 45, in plaats van § 44.

justitie, wat hebt gij toch voor een....! het schijnt, dat dezelve slechts van staal is voor dezulken, die er niet aan denken om haar te kneden" [1]). —

Het is mij niet gebleken in hoever al die aandrang ten slotte resultaat heeft gehad; wèl dat Holmberg de Beckfeldt's opvolger de heer J. H. Hinsch werd [2]).

§ 45. Wie zich ook in Van de Graaff's voorspoedige ambtelijke loopbaan mocht verheugen, één machthebbende, maar een zeer voorname, scheen dit meer dan koud te laten, namelijk den Koning.

Sire beschouwde als het eigenlijke doel van koloniaal bezit, er geld uit te trekken, gelijk hij het reeds aan Raffles bij den aanvang van zijne regeering had te kennen gegeven [3]). Dit zat trouwens alle onze vercompagnieschapte landgenooten in merg en been; zelfs mannen als Muntinghe spraken het min of meer onomwonden uit [4]). Daar er echter geen geld uit d'n Oost kwam, althans niet voldoende, stelde men in Holland geenerlei belang, naar het den menschen in Indië toescheen, in hetgeen dezen zwoegden voor den luister van 's Konings regeering [5]). En onder die zwoegenden behoorde in de eerste plaats onze Van de Graaff. De Engelschen hadden destijds eene strafkolonie aan de *Botany Baai; Nederlandsch-Indië* en *Botany Baai* noemden de Briefschrijvers in één adem hun oord van *ballingschap*, gelijk zij zich mede uitdrukten, als zij aan ergernis lucht gaven [6]); de Australische kolonie schijnt trouwens destijds ook in Europa opgang gedaan te hebben; zelfs *Brussel* werd er mede vergeleken! [7]) Nu dan, de Koning beschouwde zijne koloniën als een *Botany baai;* ook als een *overheerd gewest,* waarvan men slechts zooveel halen moest als men maar kon [8]); het liet hem volmaakt onverschillig, wat men er deed, indien men slechts geld zond; en wijl men dit niet in voldoende mate deed, lag Indië er voor 'n oortje t'huis. Belooning, waardeering van zoo'n vorst, kon men niet verwachten. „Hij verstaat het niet", getuigde Von Gagern, om 'n Van der Duijn van Maasdam, 'n Sirtema van Grovestins en zoovele

---

[1]) Zie over De Loches de noot 6 B. bl. 141. — Waar de vier stippels staan lees ik *huis* of *neus*.

[2]) *Bataviasche Courant* van 21 April 1821.

[3]) „I regret to say that, notwithstanding the King himself, and his leading minister, seem to mean well, they have too great a hankering after profit, and *immediate* profit, for any liberal system to thrive under them."

Brief dd. 27 Juli 1817 van Raffles aan Marsden in *Memoir,* uitg. 1830, bl. 289; uitg. 1835, dl. I bl. 325.

[4]) Zie o. a. bl. 512 Van Alphen en bl. 3 van Mr. N. P. van den Berg's „*Economische belangen van N.-Indië*" (1900).

[5] B. bl. 218, 262, 265, 270, 282.

[6]) B. bl. 93, 169, 191, 257.

[7]) „Avant 1830, Bruxelles était le rendez-vous paisible des plus riches familles de l'Europe; aujourd'hui elle est le Botany Bay du monde fashionable, où viennent se pavaner dans un luxe insultant, les rapines, les adultères, les faussaires exotiques". Bl. 140 dl. I (1837) van „*Les Euménides.* Reeueil de pamphlets et de libelles sur les hommes et les choses en Belgique, depuis 1830 jusqu'à ce jour". Onder redactie van den oud-officier der cavalerie Ph. Michaels.

[8]) B. bl. 93, 263, 281.

anderen, die de vorst van zich vervreemde, niet te noemen, „Hij verstaat het niet, op zijnen tijd te beloonen en te straffen." . . . . „Lof en belooning zijn, ook bij den besten uitslag, onzeker" . . . . „Van de fouten in het karakter en de regeering des Konings schijnt mij evenwel nog deze de grootste toe, dat hij, bij al den roep over zijne regtlievendheid, niet weet te beloonen noch te straffen, eene beschuldiging, die, daar hij dan toch inderdaad alleenheerscher is, te zwaarder treft. Ongaarne erkent hij verdienste. Lof en aanmoediging vloeijen noode van zijne lippen; eene groote belooning is nooit iemand ten deel gevallen" [1]).

En zoo dit de indrukken waren van's vorsten trouwste dienaren in zijne onmiddellijke omgeving, hoeveel te meer moesten de vérverwijderden het gemis aan erkenning van verdiensten ondervinden. „Geen der civiele ambtenaren althans", schreef dan ook Van de Graaff in den aanvang van 1820, „heeft nog immer een blijk van aanmoediging ontvangen"; hijzelf geloofde aan „geen gunstbewijs" van den Koning. Doch, zoo'n geluksvogel! In Januari is de zucht geslaakt, en in Augustus doet Sire niet minder dan 11 Leeuwen op Indische borsten hechten, waaronder die ook van den geërgerde [2]). Zoo scheen de zaak voorloopig in het reine; maar men vernam dat in Indië eerst in Januari 1821, en toen was Van de Graaff reeds 'n goed half jaar raad van Indië. Als nu de Koning, onder wiens nadere goedkeuring dergelijke benoemingen geschiedden, zich met de verheffing maar kon vereenigen, vreesde al dadelijk de belanghebbende; hij zou anders „een zot figuur" maken [3]). Was de Koning werkelijk er boos over, hetzij dat Van Panhuijs werd gepasseerd, hetzij dat men reeds destijds over Van de Graaff kwade noten in Holland begon te kraken? Of moet dit aan een bloot verzuim worden toegeschreven, maar dan een verzuim, niettegenstaande minister Falck aan zwager Verschuir verzekerde, dat de bekrachtiging zou plaats vinden, terwijl ze nochtans niet geschiedde: eene bron van ergernis natuurlijk voor den titularis [4]).

§ 46.

Van de Graaff's zevenmaandsche reis naar de *Molukken* had aan den gang van zaken op *Java* geen goed gedaan. We vernemen dit niet alleen van hemzelven, doch ook van zijne vereerders, die naar zijne terugkomst als naar een reddenden engel uitzagen [5]).

Onder het vele dat men, gedurende zijn afwezen onafgedaan had laten rusten, behoorden hangende quaestiën betrekkelijk de *particuliere landerijen*, zoomede die van de *particuliere bazaars*. Deze beide gewichtige zaken

---

[1]) Zie dl. 1 bl. 292—298 der Hollandsche vertaling van *Het leven van den Generaal Frederik van Gagern.*

[2]) B. bl. 143, 163.

[3]) B. bl. 113.

[4]) B. bl. 191, 211, 224.

[5]) B. bl. 102, 111, 173.

waren kort vóór de ontbinding der Commissie-Generaal, namelijk bij besluiten van Januari 1819, tot een onderwerp van nadere onderzoekingen gemaakt, doch ook hieraan was niet onmiddellijk afdoend gevolg gegeven. Vandaar dat bij Van de Graaff's terugkomst men noch omtrent het eene, noch omtrent het andere één stap tot regeling was gevorderd. Gaan we eenigszins in bijzonderheden na, waartoe men ten slotte, deels onder den invloed van de adviezen van den hoofdinspecteur-raad van Indië, kwam.

46 sub *a*. Bij het besluit van 3 Januari 1819 N° 1 was, naar ik elders mededeelde, eene commissie ingesteld tot onderzoek naar de rechten en plichten der particuliere landheeren [1]). Van de Graaff behoorde daartoe met D'Ozy, Van Lawick van Pabst, Merkus en Bousquet. Er was echter geene gelegenheid geweest, om nog iets ernstigs te verrichten, toen in toenemende mate, de twee in de *Preanger* liggende uitgestrekte particuliere landen *Soekaboemi* en *Oedjong-Brom* (dit laatste in het regentschap Bandong) der Regeering zóó hinderlijk bleken, dat ze de eigenaren meer of min tot den verkoop heeft gedwongen. Wat was daarvan de reden, waarom hebben zij het speciaal moeten ontgelden, en niet b. v. de ook onder het Engelsch tusschenbestuur verkochte landen in het Krawangsche of Cheribonsche? Het antwoord daarop vinden wij o. a. in eene belangrijke memorie dd. 20 Augustus 1820 van N. Engelhard, welk

---

[1]) Ik gaf namelijk op bl. 1—2 mijner *Wordingsgeschiedenis* de bepalingen van het besluit, gedeeltelijk *aangehaald*, gedeeltelijk *geparaphraseerd* terug. De heer Faes op bl. 113 zijner *Toelichting*, met groote waardeering overigens van die geschiedenis melding makende, vermeent dat ik met die omschrijving „de geheele zin of de bedoeling van het artikel veranderd (heb)". Hij waarschuwt dus den lezer voor het gevaar van misverstand; doch ik zie niet in, dat dit noodig ware geweest. Dat het besluit sleehts over *bezitters* handelt, kan de lezer duidelijk zien uit mijne *aanhalingen* over „bezitters", en waar ik het woord aldus teruggaf en er achter stelde tusschen haakjes *d. w. z. eigenaren*, daar geef ik natuurlijk niet er mede te kennen, dat het besluit zich zóó uitdrukt, maar dat de *lezer* er aan denke, de bezitters feitelijk eigenaren waren; eindelijk waar ik, *niet* aanhalende, van *eigendom* spreek, in plaats, zooals het besluit doet, van *bezit*, achtte ik mij daartoe verplicht, wijl het *mijne* woorden waren, en ik alzoo niet met een verkeerd woord, den lezer al in den aanvang op een dwaalspoor meende te moeten brengen.

Om de waarheid te zeggen, de groote schrijvers over de Particuliere Landerijen, door *Riesz* ingeleid, zijn eindeloos zwaar op de hand, daardoor archi-vervelend, uitvoerig zonder noodzaak, en te zeer geneigd om achter elk officieel woord over dit onderwerp, uit die dagen, eene *verdachte* beteekenis, een boos opzet te *zoeken*. De verkeerde redactie van het besluit van 1819 is in mijn oog zeer wel toe te schrijven, *niet* aan eene gewilde miskenning van het eigendomsrecht, doch òf aan slordigheid, volgende het (nu nog bestaande) spraakgebruik van „particulier land*bezit*", òf aan de gedachte, dat men niet wilde vooruitloopen op de resultaten van een onderzoek, dat juist ten doel had de kennis der *voorwaarden*, waarop de gronden aan bijzondere personen waren „afgestaan of in derzelver bezit gekomen". Zoo weinig scheen men destijds over den naam te willen strijden, dat bij voorbeeld Van de Graaff, in wiens richting het anders zou liggen om van *bezitters* te spreken, uitdrukkelijk gewaagt van *landeigenaren:* zie B. bl. 178; en evenzoo de Regeering zelve bij het hierna volgend besluit van 12 Juni 1821.

Van de Graaff gebruikte het woord, zonder er nog een gezet onderzoek had plaats gevonden. Hoezeer overigens jaren en jaren de Regeering alle quaestiën onbeslist liet en deed opstapelen, altijd in afwachting van de resultaten eener commissie, die noehtans geen werk afleverde, kan de lezer in mijne *Wordingsgeschiedenis* beschreven vinden.

stuk in de *Elout*-verzameling van 's Rijks archief berust, doch, evenals vele van die stukken aldaar, niet zuiver is gecopieerd.

Raffles, in 1813 het landelijk stelsel op Java wettigende, en aldus de gedwongen leveringen en wat daarmede verband hield, opheffende, zonderde er de *Bataviasche* en *Preanger regentschappen* van uit: *prijzenswaardige inrichtingen*, had Daendels gevonden [1]), maar „eene grieve voor de menschelijkheid, deze uitzondering", meende zijn tegenstander, de steller der Memorie. De oude Compagnie's regelingen bleven alzoo daar bestaan, doch naar het oordeel der adviseurs van de regeering van gouv.-gen. Van der Capellen, werden de daaruit te trekken voordeelen bedreigd, eensdeels door het smokkelen van de koffie naar *Soekaboemi* en *Oedjong-Brom*, anderdeels door het verhuizen van de dienstplichtige bevolking derwaarts. De elders liggende, onder het Engelsch bestuur verkochte landen hadden oorspronkelijk ook wel koffietuinen gehad, doch de landheeren lieten ze eenvoudig *omkappen*, wijl er de cultuur minder gedijde, terwijl de djatibosschen enz. voldoende voordeelen konden opleveren. De *Preanger* daarentegen scheen juist het koffieland bij uitnemendheid; *Soekaboemi* en *Oedjong-Brom* stonden of vielen er mede, zoodat men begrijpt, welken indruk het moest maken, toen de landheeren zich bij den Gouv.-Gen. over het gewestelijk bestuur kwamen beklagen, en zij ten antwoord kregen: *Waarom kapt gij de koffietuinen niet om?!* „Ondertusschen", berichtte Van de Graaff in Juli 1821 naar Holland, „levert het als nog vigerend stelsel van de Preanger-regentschappen, in contact met de regten der landeigenaren, naarmate deze de koffijteelt op hunne landerijen uitbreiden, meer en meer moeijelijkheden op; terwijl de sluikerijen, dagelijks toenemende, onder de tegenwoordige omstandigheden, niet kunnen worden tegengegaan" [2]). Hoe de toestanden waren, door het streven des bestuurs om die sluikerijen den kop in te drukken, beschreef Engelhard aldus:

„Het stelsel van monopolie in de koffij, dat nu alleen gesoutineerd wordt in de Preanger Regentschappen en Buitenzorg, is voor de bevolking van deze Landen dubbel hard, omdat hetzelve vergezeld gaat van eene schreeuwende onderdrukking en traiterijën, door de autoriteiten en policiebedienden, welke onder de voormalige Oost-Indische Comp. niet plaats vonden, wijl het stelsel van monopolie in de koffij over het geheele eiland Java bestond en het Gouvernement daarin bij uitsluiting handel dreef, en vorderde dus geene voorziening op de Landen om den sluikhandel te beletten.

„Indien de Inspecteur en Adjunct-Inspecteur [3]) zich het verschillend lot van de opgezetenen in de Preanger Regentschappen en Buitenzorg met de overige bevol-

---

[1]) Aangehaald door M. L. van Deventer in zijne *Opkomst enz.*, dl. X (1888), bl. LXIII.
[2]) B. bl. 178.
[3]) Van Lawick en Van de Graaff.

king van het eiland Java eenigzints hadden ter harte genomen, zoude de menschelijkheid reeds voor lange gevorderd hebben aan het Gouvernement voordragt te doen, om de situatie van deze voorwerpen te lenigen, maar niet om dezelven in dezen onderdrukten staat zuchtende te laten: zijn de onderdanen in de Landen van de Vorsten van Java en de opgezetenen van de particuliere landen niet vrij wat gelukkiger dan die van de Gouvernementslanden en Buitenzorg?

„Ware deze onderscheiding voor de belangen van het Gouvernement noodzakelijk, zoo zoude ik de hand op den mond leggen, en deze volkeren beklagen, zij tot deze onderdrukking gedoemd zijn; maar zulks is buiten eenige noodzakelijkheid.

„Als het Gouvernement de betaling van de koffij in de Preanger Regentschappen niet verhoogt, zal het clandestien vervoeren van dat product naar Cheribon en de Particuliere Landen moeijelijk zijn tegen te gaan. Het verschil van den prijs van Rsd 4 de picol van 225 ponden in de Regentschappen en 20 à 24 Sp. M^ten^ de picol van 125 ponden in de residentie Cheribon en de Landen aan particulieren toebehoorende, is al te groot, dat de planter niet zoude kunnen worden uitgelokt alles te risqueeren daarmede zijn voordeel te doen, en daarnaar zoekende den hoogsten prijs te verkrijgen.

„De waakzaamheden van de politie om zulks voor te komen, is boven alle begrip, en strekt tot drukking van de opgezetenen, daar het monopoliestelsel in de volle kracht bestaat, hetwelk door allerhande vexatoire middelen gehandhaafd wordt. De eigenaren van de Soekaboemi- en Buitenzorg-landen ondervinden dit in den hoogsten graad, en ofschoon zij daartegen doleerden, wierd hun beklag in den wind geslagen, ja! zelfs de spot er mede gedreven en de opgezetenen worden in niets verligting toegebragt; integendeel alles wordt uitgedacht om ze te drukken en het koffijplanten moedeloos te maken. De onlangs gestelde order, dat de koffij van Soekaboemi in de pakhuizen van Tjicao en Tjiandjoer moet worden geleverd, in stede van naar Buitenzorg, zoo als altoos heeft plaats gevonden, strekt daarvan tot een overtuigend bewijs .....

„Ik betuig den schakel niet te kunnen vinden, waarom de Heeren Inspecteurs-Generaal geadviseerd hebben tegen eene vermeerdering van prijs voor de koffij in de Preanger Regentschappen, want om in het midden te brengen, dat in gevalle de verkoopprijs van de koffij indertijd mogt dalen, eene vermindering van betaling aan den gemeenen man soms difficulteiten zoude kunnen ontmoeten, is van allen grond ontbloot, alzoo de gemeene man in de Preanger Regentschappen zich ten eene male onderworpen gedraagt aan den wil van het Gouvernement.

„Om echter te zeggen, dat de opgezetenen in de Preanger Regentschappen en Buitenzorg met deze zoo onderscheidene behandeling tevreden zijn, dit

mogen de Residenten voorbrengen om zich bij Z. E. den Gouverneur-Generaal te verantwoorden, en om den geest van het Gouvernement te volgen, maar zulks wordt volmondig door mij tegengesproken. Trouwens, de gezonde reden zelfs spreekt zulks tegen, want wie toch zal zich afzwoegen voor zoo een gering loon van zijnen handenarbeid?

„Hadden de Heeren Inspecteurs in de beoordeeling van dit gewigtig onderwerp, zich maar voor een moment geplaatst in den stand van deze voorwerpen, en in serieuse overweging genomen, het deerniswaardige lot, waarin de bevolking van de Preanger Regentschappen en Buitenzorg zich bevinden, bij vergelijk van de andere bevolking op Java, en hoe zeer de koffijteelt voor haar eene kwelling is, daar zij op eene willekeurige wijze, en zonder ontziening of zij zich in de padievelden bevindt of eenigen anderen noodzakelijken arbeid tot haar voordeel verrigt, als ezels in troepen voortgedreven wordt naar de koffijtuinen en aan de continueele inspectiën ten haren koste van Resident, van Regent, van Opziener enz. onderworpen is, om haren arbeid gade te slaan en te zorgen de vruchten niet verloren gaan; — zoo dan twijfel ik niet of hun hart zoude vermurwd geworden zijn, en het zich tot een pligt gerekend hebben bij Hunne Excellentiën C. C. G. G. te bewerken, dat omtrent het lot van deze voorwerpen, eene gunstiger dispositie wierd genomen, en hen mede te doen deelen in het aangenomen stelsel van liberaliteit, waarmede men thans zoo veel opheeft.

„Dat nu de Adjunct-Inspecteur, de heer Van de Graaff, daarover indertijd aldus heeft gedacht en geädviseerd, geef ik toe, als met de huishouding van den berg-Javaan onbekend zijnde; maar in den persoon van den heer Inspecteur Lawick van Pabst is dit onverschoonlijk en hij toont daarmede, hoe weinig gevoel hij heeft voor de belangen van den schamelen koffijplanter, en dezen, zoo het zich laat aanzien, opoffert, indien hij zich slechts verdienstelijk daardoor maken kan bij het Gouvernement. Men vergeve mij dezen uitstap; ik acht den Javaan te veel om zijn leidzaam karakter, als men met hem weet om te gaan en hij overtuigd is, men zijne belangen ter harte neemt; en wie toch zoude zich voor deze voorwerpen durven intèresseeren, als zulke hooge beambten daarvoor niet opkomen."

Tot zoover voorloopig Engelhard. De prijsverhooging der koffie werd niet gewettigd, maar wel verdwenen de lastige particuliere landen in de Preanger.

Oedjong-Brom lag het eerst aan de beurt. Door koop in credietpapier, gelijkstaande met slechts 4000 ropijen, was A. de Wilde er onder het Engelsche tusschenbestuur eigenaar van geworden, die het later had overgedaan aan den heer Swalue. Deze zocht ter verlichting zijner werkzaamheden een mede-eigenaar. In 1821 bood zich daartoe aan de heer Van den Broeck, ons bekend als resident van Krawang [1]), die dan zijn ontslag

[1]) B. N° 88.

uit 's lands dienst zou nemen. Onverwacht kwam echter de Regeering tusschenbeiden. Voor f 121000 ging het land aan den Staat terug [1]), en wel dank „de drift", die de Regeering betoonde, schrijft De Haan in zijne *Schetsen* (1829), „om deze landen weder onder het dwangstelsel te brengen", welk dermate krachtig werkte, „dat bij die onderhandeling, niets van een vrijwilligen afstand overbleef" [2]). In noot 154 bl. 439 van C. S. W. van Hogendorp's *Coup d'oeil* wordt aangeteekend, dat den Schrijver „nimmer ter ooren gekomen (is)", dat de heer Swalue „zoude geklaagd hebben tot den verkoop van Oedjong-Brom gedwongen te zijn geworden". Het doet echter tot de waarheid der geschiedenis niets af, of al dan niet de heer Swalue ten slotte *geklaagd* heeft; maar wel of er drang door de Regeering is uitgeoefend om zich van het land meester te maken. Uit dien hoofde is van belang een zeer karakteristiek stuk, voorkomende in de *Nahuijs'* verzameling der Universiteitsbibliotheek te Leiden.

Toen namelijk in 1822 de Gouv.-Gen. eene derde reis over Java had gemaakt (met Van de Graaff natuurlijk), en andermaal een bezoek aan de Vorstenlanden bracht, werd Nahuijs' beleid in zake de Landverhuur afgekeurd. De aldus in ongenade gevallen resident maakte zich dientengevolge op, om, evenals de landheer van *Soekaboemi*, A. de Wilde, naar Holland te gaan, ten einde persoonlijk het Ministerie in te lichten over hetgeen de Gouv.-Gen., alias Van de Graaff, ten opzichte der agrarische aangelegenheden had misdaan. Nahuijs — *à la guerre comme à la guerre* — ging derwaarts, gewapend met allerlei stukken, die tegen het beleid der Indische regeering moesten getuigen. Daaronder behoorden brieven van Inlandsche hoofden uit de Vorstenlanden [3]); daaronder was ook het volgend schrijven van Van den Broeck, waarvan de lezer moet kennis nemen, wegens het verrassend licht, dat het op de bestuurstoestanden dier dagen doet vallen:

„Soedimara den 25 October 1823 [4]).

„Waarde en Hoog geachte Vriend.

„Onlangs met U in gesprek zijnde over de illiberale maatregelen, welke ons Indisch gouvernement genomen heeft met betrekking tot de aan onderscheidene Europeanen in huur afgestane landerijen in de landen der Javasche Vorsten van Souracarta en Djocjocarta, gaaft gij mij te kennen nieuwsgierig te zijn, omtrent de toedragt van eenen door mij in den jare 1821 aangeganen koop der helft van het destijds particuliere land *Oedjong-Brom*, gelegen in het regentschap Bandong in de Preanger Regentschappen.

---

[1]) *Bijdr. E.* bl. 181.

[2]) Bl. 238 *Regl. P. L.* Er staat daar echter *Bromo*.

[3]) *Oorzaken*, bl. 30.

[4]) Welk *Soedimara* hier bedoeld wordt, weet ik niet; er bestaan verscheidene desa's van dien naam.

„Ik antwoordde u hierop, dat een mondeling verhaal van al hetgeen hieromtrent is voorgevallen te wijdloopig zoude zijn, doch ik zeer gaarne u zulks schriftelijk wilde suppediteren.

„Getrouw aan mijne belofte, zal ik u bij deze met de toedragt dier geheele zaak van het begin tot het einde, naar waarheid en zoo beknopt en duidelijk als mij mogelijk is, bekend maken; en zal tevens kortelijk vóóraf aanhalen, de motiven welke mij tot het aangaan van de voormelde transactie hebben bewogen.

„Na circa twintig jaren in deze gewesten, in hoogst moeijelijke, onaangename en ondankbare posten als ambtenaar te hebben doorgebragt, waaronder voornamentlijk die van fiskaal van Java's Oosthoek en Commissaris voor het eiland Balie, in welke laatste betrekking, buiten de menigvuldige levensgevaren, welke ik heb moeten door worstelen in een tijdperk van acht maanden, dat ik op gemeld eiland ben aanwezig geweest, mijne anders zoo buitengewoon sterke gezondheid eenen onherstelbaren knak heeft ondergaan; na daarenboven in schulden gedompeld te zijn, uit hoofde der aan mij toegelegde geringe daggelden van f 30.— en der enorme uitgaven, zoo voor binnenlandsche reis- en verblijfkosten als het onderhoud van 38 personen gedurende acht maanden, en der van mij als 't ware afgedwongene geschenken aan de Vorsten uit mijnen eigenen voorraad; behalve daarna nog het enorm verlies bij noodzakelijken verkoop op mijn huis en tuin op Sourabaija ten bedrage van f 7000.— geleden; — na circa den ouderdom van 39 jaren bereikt te hebben en mij arm en in schulden gedompeld te zien geheel buiten mijn toedoen, zonder vooruitzigt om voor den naderenden ouden dag iets op eene eerlijke wijze te kunnen overgaren; met een ziek en zwak ligchaam, aanhoudend gefolterd door aller violentste en afmattende koortsen en in dien toestand reeds sedert vier jaren belast met het bestier van een der vermoeijendste en minst voordeel gevende residenties, alwaar ik buiten de menigvuldige andere zware verpligtingen, welke op mijne schouders rusteden, genoodzaakt was telkens trajecten van 20 tot 30 uren gaans, gehéél *te paard* af te leggen, door brandende hitte of zware stortregens; na dit alles zeg ik, is het niet te bevreèmden, dat bij mij het verlangen geboren werd om, wanneer zich daartoe eene goede gelegenheid mogt aanbieden, door eigen industrie voor een onafhankelijken ouderdom — indien ik dien mogt bereiken — en tevens voor het geluk mijner kinderen te zorgen.

„Deze wensch nam van dag tot dag toe, naar mate de insgelijks toenemende zwakte mijner gezondheid, mij de waarneming van mijn post moeijelijk en genoegzaam ondraaglijk maakte, hetgeen ik onderscheidene malen discoursive aan eenige mijner vrienden, en onder andere ook aan den heer Mac Quoid, had te kennen gegeven.

„In het laatst van September A° 1821, kwam laatstgemelde heer bij mij met een brief van den heer Swalue, destijds eigenaar van het hierboven-

gemelde particuliere land *Oedjong-Brom*, waarbij deze laatste den eerstgenoemde verzogt iemand te willen opzoeken, die voor de helft aandeel zoude willen nemen in gemeld land, wijl het beheer daarvan hem alléén, zoo uit hoofde zijner gevorderde jaren, als om de moeijelijkheden, welke hem door den resident der Preanger Regentschappen, Jonkheer Robert Van der Capellen wierden aangedaan [1]).

„De voorwaarden, waarop de heer Swalue afstand wilde doen van de helft van dit schoon en kostbaar land, waren zóó voordeelig en aannemelijk, dat de heer Mac Quoid mij in consideratie gaf of ik niet daartoe zoude inclineren; mij tevens op soliede gronden aantoonende, dat ik het kapitaal, dat daarop geheel kon blijven staan, in 5 à 6 jaren met den interest, bij jaarlijksche termijnen geheel zoude kunnen aflossen, behoudens nog een matig bestaan voor mij zelven gedurende dat tijdperk, en dat ik dus het vooruitzigt had om binnen weinige jaren, in het onbezwaard bezit te zijn van een eigendom, dat voor mijn aandeel alsdan tot eene waarde van circa 50000 Spaansche matten zoude zijn aangegroeid.

„Het kan, met regt, niemand vreemd voorkomen, dat ik eene dusdanige gelukkige gelegenheid niet gaarne wilde laten voorbij slippen en met den heer Mac Quoid afspraak maakte, ons gezamentlijk naar Oedjong-Brom te begeven, ten einde die zaak zoo dra mogelijk tot stand te brengen, zoo als dan ook op den 1n October 1821 plaats vond bij een voorloopig onderhandsch contract, waarvan ik een afschrift sub no 1 hiernevens voeg [2]).

„In November daaraan volgende, bevond ik mij nevens den heer Swalue te Batavia en wij passeerden daar, voor den notaris Klaas Heijnis, hetzelfde contract notarieel en er bleef dierhalve in deze niets meer te verrigten over, dan het doen der opdragt.

„Beseffende dat ik ambtenaar was en in deze betrekking de wellevendheid van mij vorderde den Gouverneur-Generaal van deze transactie niet onkundig te laten, informeerde ik Zijne Excellentie daarvan bij een particulieren brief, met te kennengave tevens, dat het mij aangenaam zoude zijn dienaangaande met Hoogst deszelfs goedkeuring te mogen worden vereerd.

„Bij de afzending van dezen brief — den 25n November 1821 — was het notariëel contract nog niet onderteekend en de heer Swalue wierd den 26n ontboden bij den heer Raad van Indië Muntinghe, en door Zijn HoogEdGestr., onder bedreigingen van onderscheidenen aard, *namens de Hooge Regering*, gelast, het notarieele contract niet te onderteekenen en geene opdragt te doen, terwijl hem tevens de belofte wierd afgeperst om in geval

---

[1]) Hij was de broeder van den Landvoogd en in 1820 als resident opgetreden. Ten onrechte gaf ik op bl. 4 mijner *Wordingsgeschiedenis* te kennen, dat dit reeds in 1819 had plaats gevonden.

[2]) Het kwam mij niet noodig voor deze bijlage over te nemen.

ik van mijn aandeel in het land wilde afzien, hetzelve dan bij verkoop af te staan aan het Gouvernement.

„De Gouverneur-Generaal, bij wien ik dien zelfden dag — den 26ⁿ — ontboden wierd, betuigde mij zijn uiterste ongenoegen en verklaarde tevens den door mij gedanen koop als onwettig te beschouwen, wijl het Gouvernement het land Oedjong-Brom wilde koopen. Ik antwoordde daarop, dat ik, behoudens allen eerbied voor de *wettige* magt van Zijne Excellentie en de Hooge Regeering, vermeende, dat het Gouvernement niet willekeurig konde beschikken over mijn wettig verkregen eigendom en ik niet gezind was om van het regt, dat ik daarop had, afstand te doen.

„Hierop volgde het na te melden gesprek:

De Gouverneur-Generaal: Dan zal ik U daartoe wel weten te dwingen en zal u beletten om bezit van het land te nemen of daar te gaan wonen.

Ik. — Dat zal ik er aan wagen en middelen van geweld alléén zullen mij kunnen weerhouden om bezit te nemen van mijn eigendom. Mag ik Uwe Excellentie intusschen eerbiedig verzoeken om gemunieerd te worden met een extract uit de Handelingen en Besluiten van Hoogstdezelve, waarin de zoo even vermelde interdictie is vervat.

Gouvr. Gen. — Neen! Is mijn mondeling bevel U niet genoeg?

Ik. — Behoudens allen eerbied, in dit geval niet, Uwe Excellentie.

Gouvr. Genl. — Wat wou je dan met dat extract-besluit doen? Wou je mij ook verklagen bij den Koning?

Ik. — Hierop kan ik mij niet stellig verklaren; doch ik vermeen eerbiedig, dat, daar Uwe Excellentie van alle belangrijke handelingen en besluiten aanteekening doet houden bij het register, ik het regt heb daaruit een extract te verzoeken, nopens eene zoo *degelijk belangrijke handeling* en waarin ik zoo regtstreeks betrokken ben.

Gouvr. Genl. — Maar er zijn immers wel andere middelen, indien gij in den landbouw wilt speculeren, bij voorbeeld het huren van grond en aanplanten van koffij in de Vorstenlanden; en hierin zoude ik U kunnen behulpzaam zijn; doch van Oedjong-Brom moet gij afzien, wijl het voor het Gouvernement van het uiterste belang is dit land te bezitten.

Ik. — Ik acht mij verpligt op eene eerlijke wijze voor mij zelven en mijne kinderen te zorgen, en kan dit nimmer zoo voordeelig doen, dan door gebruik te maken van het verkregene regt van eigendom op de helft van Oedjong-Brom.

Gouvr. Genl. — Nu wij zullen dan eens zien wie meer kan uitvoeren: ik of gij.

Ik. — Tegen de magt van Uwe Excellentie kan ik mij voorzeker niet aankanten, doch ik zal met gelatenheid alles afwachten en mijn regt trachten staande te houden, voor zoover in mijn vermogen is.

Gouvr. Genl. — Zoo ..... nu wij zullen dan zien.

„Hiermede eindigde dit gesprek en ik nam, onder aandoeningen, welke zich wel gevoelen, maar niet beschrijven laten, afscheid en keerde huiswaarts.

„Den 27n November ontving ik een briefje van den Raad van Indië MUNTINGHE, waarvan een afschrift sub n° 2 hierbij gevoegd [1]), en begaf mij den 28n des ochtends vroeg naar Bidara Tjina, wanneer welmelde heer door zijne bekende welsprekendheid, mij in den beginne trachtte te intimideren of vrees aan te jagen, even als hij den zoo zeer bekrompenen en niets beduidenden SWALUE had gedaan, doch ziende dat dit met mij zoo gemakkelijk niet viel, en ik, met het gevoel van iemand, die eene regtvaardige zaak bepleit, zijne *gewrongene argumenten* kort en bondig beantwoordde, en verklaarde niet van mijn regt te willen afzien en hetzelve bij de Justitie te zullen doen gelden, toen veranderde ZHoog Ed. Gestr. eensklaps geheel van toon en houding; en bragt mij onder het oog, de onaangenaamheden, welke ik mij zoude op den hals halen door mij zoo openlijk en halsstarrig aan te kanten tegen het verlangen van den Gouverneur-Generaal, te meer daar het door mij gekochte Land gelegen was in eene residentie, welke door Hoogst deszelfs broeder, Jonkheer ROBERT wierd bestierd; besluitende eindelijk met mij te raden om in eene schikking te treden; met aanbieding om zoodanige reclames en voorwaarden, welke ik tot dat einde zoude willen bedingen, gunstig voor te dragen en te zorgen, dat ik daarvan genoegdoende verzekering erlangde, alvorens afstand te doen van Oedjong-Brom.

„Ik verklaarde hierop, dat dit de zaak geheel van gedaante deed veranderen en dat, wanneer men dezelve uit dit oogpunt beschouwde, ik dan bereid was afstand te doen van een eigendom, welks bezit om redenen door den heer MUNTINGHE zelven aangehaald, mij niet anders dan vervolging en bitter verdriet konden berokkenen.

„Dat mijne reclames en voorwaarden zich alleen bepaalden: 1°. tot verplaatsing naar eene betere residentie, bij eventuele vacature, en 2°. tot schadevergoeding mijner reis- en transportkosten op Balie, als ook voor de door mij gedane gedwongene geschenken aan de vorsten van dat eiland en mijne reis- en

---

[1]) Bidara Tjina, 27 Nov. 1821.

WelEd. Gestrenge Heer.

Het is mij leed geweest, dat ik eergisteren de eer niet hebben kon UEdG. te ontvangen. Thans verzoek ik UEdG. namens Z. Ex. den Gouverneur-Generaal en de Hooge Regering zich eens naar Bidara Tjina te willen begeven, ten einde UEdG. eenige oogenblikken te kunnen onderhouden. Zoo UEdG. uit hoofde van onpasselijkheid of zwakke ligehaamsgesteldheid zwarigheid maakte zich verre van Batavia te verwijderen, zal ik mij gaarne de moeite geven van ten huize van UEd. te komen, indien ik in dat geval maar weten mag, wanneer UEdG. zulks het minst hinderlijk zoude zijn.

Met de meeste achting heb ik de eer te zijn,

Uw Ed. Gestr. zeer dienstw. dienaar,
H. W. MUNTINGHE.

transportkosten van Banjoewangie tot in de residentie Krawang, en eindelijk vergoeding voor gemis van tractement voor circa eene maand, dat ik daarvan zoo wel als van daggelden was verstoken geweest, namentlijk van het tijdstip, dat ik mijne aanstelling tot resident van Krawang had ontvangen, tot den dag, dat ik als zodanig was in functie getreden, voor welk een en ander het Gouvernement mij nimmer een penning had willen vergoeden, alleen omdat ik, volgens advies van de Hoofddirectie van finantiën, eenige formaliteiten, welke tot justificatie moesten dienen, had verzuimd, ofschoon deze formaliteiten op bepalingen rustten, die in mijn afwezen waren gemaakt en waarmede ik, mij op Balie bevindende, onmogelijk konde bekend zijn.

„Dit alles wierd dan door mij specifiek aan den heer Muntinghe opgegeven en door hem genoteerd, bedragende te zamen f 14.000.— zegge Veertien duizend Indische guldens.

„Op den 30n November, mij ingevolge het briefje, waarvan afschrift deze sub n° 3 vergezelt [1]), andermaal naar Bidara Tjina hebbende begeven, gaf de heer Muntinghe mij lectuur van een brief van den algemeenen secretaris Merkus en verleende mij daaruit een extract, waarvan ik sub n° 4 een afschrift hierbij voege [2]), waaruit gij onder anderen zult zien, de toezegging tot mijne verplaatsing in eene andere residentie, welke niettegenstaande de menigvuldige vacatures, welke kort daarna plaats vonden, nimmer is vervuld geworden, daar deze posten meest alle begeven zijn aan de begunstigde *nieuwelingen*.

„De tijd, die mij vóór uw op handen zijnde vertrek overschiet, is te kort, om bij deze in verdere details te treden: het zij dan voor ditmaal genoeg u

---

[1]) Bidara Tjina, den 30 November 1821.

WelEdel Gestrenge Heer,

Namens Zijne Excellentie den Heer Gouverneur-Generaal een officieel antwoord op het voorstel, namentlijk UEd.G. door mij aan Z. Ex. gezonden, ontvangen hebbende, welk antwoord mij *met spoed* is geadresseerd; zoo verzoek ik UEd.G., zoodra mogelijk, zich bij mij te willen vervoegen, ten einde dat antwoord te komen vernemen.

Ik heb de eer met de meeste achting te zijn

UEd. Gestr. zeer dienstw. dienaar
H. W. Muntinghe.

[2]) Het extract van deze aan Muntinghe gerichte missive luidt aldus:

Buitenzorg, den 29 November 1821.

Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal heeft mij gelast de ontvangst te accuseeren van Uw HoogEd.Gestr. missive van den 28 dezer, betrekkelijk de onderhandeling met den Heer Van den Broeck, en Uw HoogEd.G. te informeeren, dat, hoezeer Zijne Excellentie de pretentiën van dien Heer liever niet in verband zoude willen behandeld zien met de zaak van *Oedjong-Brom* er geene zwarigheid bestaat om ZijnEd. het vooruitzigt te openen om bij vacature in eene meer convenabeler residentie dan Krawang te worden geplaatst; en dat het Zijne Excellentie voorkomt, dat ZijnEd. eene billijke schade vergoeding kan worden toegezegd, ten minste voor een gedeelte der opgegevene en bij request onder het oog der Regering te brengen verliezen enz.

P. Merkus.

te zeggen, dat ik om menigvuldige redenen, het voor de rust van mijn volgend leven en voor het belang van mijne kinderen, raadzaam en zelfs noodzakelijk vond, om het door den heer Muntinghe gestelde bewijs van afstand, waarvan kopy sub n° 5 hiernevens gaat, te onderteekenen [1]), hetgeen ten gevolge had, dat mij eene gratificatie van f 10.000.— wierd toegestaan.

„Hoe en in welken graad, ik naderhand echter nog de wraak en ongenade van den Gouverneur-Generaal en van Zijner Excellenties broeder heb moeten ondervinden, zal ik u bij eene nadere, omstandig melden en die aan uw adres naar Nederland verzenden. Het laatste staaltje is u bekend, namentlijk dat men mij, na op mijn verzoek honorabel te zijn ontslagen uit de dienst, in welke ik twintig jaren in dit land, trouw en eerlijk heb doorgebragt, — ja, gewis eerlijk: getuige zij daarvan mijne armoede, vergeleken met mijne levenswijze en de posten, die ik bekleed heb, — dat men mij, zeg ik, daarna heeft toegelegd een pensioentje van f 250.— 's maands, daar de *afgezette* resident van Madura Roesler véél méér heeft, als ook een Raad van finantiën, De Bruyn van Tromp, die naauwelijks zes jaren dienst in deze kolonie had [2]) en met f 400.— 's maands is gepensionneerd; doch hetgeen alles afdoet, zekere Monnereau — een jood van geboorte — laatst assistent-resident te Malang, is ontslagen met een pensioen van f 300.— 's maands, zoo dat ik nog beneden dezen ben gesteld [3]).

„Ik moet hiermede voor ditmaal afbreken, om u eene goede en voorspoedige reis te wenschen, gepaard met alle die genoegens en zegeningen, welke uw braaf hart zoo regtmatig verdient.

„Vaar dan wel, waarde Nahuys; God verleene u bestendige gezondheid en ondersteune u in uwe welmeenende pogingen, ter verdediging van den in deze gewesten thans zoo zeer verdrukten vlijt der particuliere landbouwers. — Laat ik steeds deelen in uwe vriendschap en zijt verzekerd van de opregt- en bestendigheid van die van

H. A. van den Broeck."

Niet zoo spoedig, maar toch weinig tijd later, had ook de eigenaar A. de Wilde van *Soekaboemi* voor het drijven der Regeering gebogen. De

---

[1]) „Ik ondergeteekende H. A. Van den Broeck, Resident van Krawang, verklare bij dezen af te staan en te desisteren van alle regt en aanspraak, welke ik uit hoofde van eene aangegane, doch niet geheel voltrokken overeenkomst met den Heer C. Swalue tot eene verkoop en partieipatie in 't Land *Oedjong-Brom*, gelegen in het Regentschap Bandong, op Zijn Ed. zoude kunnen hebben en sustineren.

Gedaan te Bidara Tjina, den 30 November 1821.

H. A. Van den Broeck."

[2]) B. bl. 87, 91.

[3]) Blijkens de *Bataviasche Courant* van 10 Mei 1823 was de heer Van den Broeck, „laatst resident van Krawang", benoemd geworden tot lid van de Weeskamer te Batavia. Waarom de Briefschrijver hiervan geene melding maakt, weet ik niet.

quaesties met dit land werden door mij uitvoerig behandeld [1]); de heer Faes deed het nog eens over in zijne *Toelichting*, blijkens bl. 47—88.

Onze beider beschouwingen hebben de strekking gehad om in het licht te stellen, dat De Wilde niet geheel en al gelijk heeft gehad in zijn verzet tegen de beslissingen der Regeering; nochtans, naar ik den indruk kreeg, is de heer Faes veel gestrenger in zijne afkeuring. Dit brengt er mij toe om het voornaamste incident, dat der *koffie*, op nieuw onder de oogen te zien, eensdeels wijl het zulk eene gewichtige plaats bekleedt in de bestuurszaken dier dagen; anderdeels wijl ik bij nadere kennismaking met *Soekaboemi*-stukken tot de overtuiging kwam, dat het goed recht des landheers werkelijk is geschonden geworden.

Bij de verkoopvoorwaarden van het Engelsche tusschenbestuur was bepaald, dat de bevolking bevrijd was van *heerendienst* „en van alle geforceerde leverantiën tegen onevenredige prijzen" [2]).

Over de *koffiecultuur* stond in de *gepubliceerde* voorwaarden niets; ter elfder ure verschenen nog *additioneele artikelen*, die aan de koopers vrijheid gaven, *al of niet koffie te planten* [3]). Die vrijheid sprak niet vanzelf, omdat op sommige landen, b. v. van *Buitenzorg*, het servituut rustte *de koffie aan het Gouvernement te leveren.* In de *Preanger* bestond, gelijk ik herinnerde, de verplichte koffiecultuur; de vraag zou kunnen rijzen: bleef die verplichting op de verkochte landen bestaan. Antwoord: neen; maar *als* er koffie geplant werd, *moest* die dan aan het Gouvernement, gelijk tot dusver, geleverd worden? De landheer beantwoordde dit evenzeer ontkennend, daar alle gedwongen leveringen en heerendienst waren afgeschaft; met die afschaffing verviel ook voor den landheer de verplichte levering aan de Regeering, want in vrijen arbeid viel tegen de gouvernementsprijzen geene koffie te planten.

De eerste administrateur van *Soekaboemi* was de latere eigenaar A. de Wilde. Toen hij met het eind van 1813 de administratie erlangde, was hij nog in dienst der Regeering als koffie-opziener van Bandong. Daar hij niet onmiddellijk zijn ontslag kon nemen, hield hij de zaken van het land slechts gaande; vandaar, zoo is de voorstelling, de koffie van *Soekaboemi* aan het Gouvernement bleef geleverd, waartegen de eigenaar evenmin bezwaar had, doordien de marktprijs destijds zéér laag en er alzoo geene winst te behalen was [4]). De Regeering betaalde aan den Landeigenaar *één rijksdaalder per pikol van 125 pond* — de belooning, die vòòr den verkoop *de Regent* kreeg — en aan de bevolking *vier rijksdaalders per pikol van 225 pond.* Dat de bevolking nu *vrijwillig* de koffie leverde, daar de tuinen toch bestonden, is

[1]) *Regl. P. L.* bl. 224—227.
[2]) Zie in *Wordingsgeschiedenis* de voorwaarden op bl. 113–115.
[3]) *Regl. P. L.* bl. 230.
[4]) Verg. B. bl. 18, 184.

mogelijk; het is echter ook wel denkbaar, dat ze niet beter wist, of dat ze handelde onder den druk van *paksa aloes*.

In 1814 stonden de zaken anders. De Wilde, zijn ontslag als ambtenaar genomen hebbende, kon zich geheel aan de zaken van het land wijden; daaronder behoorden de belangen van het koffieproduct, waarvan de prijzen rijzende waren. Hij zond dientengevolge in Juni van dat jaar de koffie naar een particulier handelshuis te Batavia, waarmede hij tot den 18en Augustus voortging, toen hij daarin verhinderd werd door een bevel van den resident van Buitenzorg Mac Quoid dd. 19 Augustus 1814, ter geleide strekkende van eene missive van den wnd. gouvernements-secretaris Du Puy: de Regeering vorderde namelijk de koffie *voor zich* tegen den officieelen prijs; zij beriep zich daarbij op art. 5 der *Koopvoorwaarden*, volgens welke de landen aan de bestaande koloniale verordeningen onderworpen bleven [1]). Te vergeefs protesteerde belanghebbende tegen deze opvatting bij een adres van 5 September 1814; de eigenaar werd verplicht het reeds opgeslagen en gedeeltelijk naar Batavia gezonden product naar 's Gouvernements magazijnen te laten overbrengen.

De heer Faes erkent de juistheid van de opvatting der Regeering; ik had haar daarentegen gewraakt, op grond, dat de verplichte onderwerping aan bestaande koloniale verordeningen slechts de beteekenis had van eene erkenning van het hoogheidsrecht van den Landssouverein [2]).

Zeer zeker, er waren regelingen, betreffende verplichte leveringen aan het Gouvernement tegen officieelen prijs; maar — en hierop moet dan toch wel de aandacht gevestigd worden — zulk eene verplichting was slechts mogelijk *bij gedwongen cultuurdienst*, die echter voor *Soekaboemi* was verboden geworden. Het doet tot de quaestie niet toe, of *Soekaboemi* al dan niet de verplichte diensten clandestien bleef genieten [3]); maar wèl, dat van het oogenblik men geene heerendiensten meer mocht vorderen, dus alle cultuur in vrijen arbeid zou geschieden, in ieder geval op den duur de aan de planters uit te betalen loonen geen verband méér konden houden met de prijzen, die het Gouvernement had vastgesteld, niet bij wijze van loon, maar bij wijze van verlichting van den belastingplicht, bestaande in gedwongen arbeid. Waar dan ook de heer Faes melding maakt van de opmerkingen der heeren M'Quoid, Van Lawick en Offers tegen de *gepubliceerde* Verkoopvoorwaarden, betrek-

---

[1]) Mijne uiteenzetting van het gebeurde wijkt in de manier van voorstelling eenigszins af van Faes' *Toelichting*, waar men op bl. 59 leest: „Eerst ruim een jaar na de inbezitname van *Soekaboemi*, toen de koffieprijzen bestendig begonnen te stijgen, kwam A. de Wilde met de bewering voor den dag, dat de bepaling van art. 3 der Verkoopvoorwaarden hem het reeht gaf *vrijelijk* over het produet te beschikken. Hij braeht toen zijne bezwaren daartegen in, met verzoek om van de verpliehte leverantie ontheven te worden."

[2]) *Toelichting*, bl. 60; *Regl. P. L.* bl. 236.

[3]) Zie *Toelichting*, bl. 68; zoomede bijl. M. *Wordingsgeschiedenis*.

kelijk de vrije beschikking over het koffieproduct [1]), welke bezwaren de bijvoeging van eenige artikelen tengevolge had, mag niet voorbijgezien worden, hetgeen ten deze door mij werd vermeld, namelijk: *Rapporteurs wenschten aan de eigenaren toe te kennen het recht op verplichte diensten van de ingezetenen*" [2]): een recht dat evenwel *niet* werd toegekend. Ikzelf heb aan de billijkheid der reclame van DE WILDE getwijfeld [3]), doch de inzage van nieuwe stukken over dit onderwerp wijzigde mijn inzicht. Overigens schreef ik mede, in overeenstemming met andere publicisten, het gemis aan toeschietelijkheid van RAFFLES toe aan den indruk, dien op hem de wetenschap had gemaakt, dat GILLESPIE hem bij de regeering van Bengalen had aangeklaagd [4]).

Om belanghebbenden eenigszins in de ongunstige beslissing te gemoet te komen, verhoogde RAFFLES dd. 13 Maart 1815 den prijs voor de koffie, die *Soekaboemi* reeds sinds 1813 had afgeleverd. Wat de prijs eigenlijk was, teekende ik boven aan; die kwam neer op 2.2 rijksdaalders p. p. van 125 pond, en met de *regents portie*, zooals het in de schrifturen dier dagen heette, 3.2 rijksdaalders p. p.; daar echter voor vrijwillig geplante koffie aan eigenaren van particuliere landen, *krachtens eene verordening van 25 Januari 1791*, moest betaald worden 6 rijksdaalders p. p. van 140 pond [5]) (= 5.3 rijksdaalder p. p. van 125 pond), beval de Regeering, dat nu ook *die* betaling voor de particuliere Preangerlanden van toepassing zou zijn, eene toepassingverklaring, die zich dan grondde op het artikel der *Verkoopvoorwaarden*, dat de koloniale verordeningen voor die landen zouden gelden.

„DE WILDE", leest men bij FAES [6]), „heeft het willen doen voorkomen, *en werd hij hierin door velen nageschreven*, alsof RAFFLES hem eene *prijsverhooging* van de koffie had toegestaan. Dit paste natuurlijk in het betoog, dat hij, volgens art. 3 der verkoopvoorwaarden, niet verplicht was de koffie tegen *onevenredige prijzen* in verband met den marktprijs te leveren. Maar RAFFLES deed feitelijk niets anders dan vast te stellen, dat eene *wettelijke regeling* voor *alle andere particuliere landen*, ten aanzien der prijsbepaling van de aan het gouvernement in te leveren koffie gemaakt, ook voor *Soekaboemi* gold, sedert dit *particulier eigendom* was geworden."

Men lette er echter op, dat reeds in 1813 koffie was geleverd en wel tegen den prijs voor gedwongen aanplant, namelijk 3.2 rijksdaalders, en dat eerst in 1815 de verhooging plaats vond op grond eener verordening

---

[1]) *Toelichting*, bl. 58.

[2]) *Regl. P. L.* bl. 227.

[3]) *Regl. P. L.* bl. 235.

[4]) *Regl. P. L.* bl. 236. RAFFLES' verdediging was gedateerd 18 Februari 1814; zie bl. 234 *Wordingsgeschiedenis*.

[5]) *Toelichting*, bl. 57.

[6]) *Toelichting*, bl. 60.

van 1791. Kan men niet evenzeer hieruit de gevolgtrekking maken, dat Raffles in 1813 geenszins de verordening van 1791 hier van toepassing achtte; dat hij dit zelfs ook niet dacht in 1814, toen de Regeering op de levering stond; dat hij eerst in 1815 op het denkbeeld kwam eene plooi aan de zaak te geven, waardoor de wederrechtelijke vordering meer verdedigbaar scheen te worden?

Met het optreden van Commissarissen-Generaal wendde De Wilde zich tot de nieuwe regeering. Deze hoorde den Inspecteur-Generaal en zijn Adjunct, die een ongunstig advies uitbrachten. „Dat", schreef ook Engelhard in zijne hiervoren vermelde memorie van 1822, „een man als de heer Van de Graaff (den heer Lawick van Pabst noem ik niet, als zich in de meeste zijner handelingen inconsequent gedragen hebbende), die men het regt moet doen wedervaren van een verstandig man te zijn, daarbij de regten kundig, de zelfde gevoelens heeft kunnen uitbrengen, gaat boven mijn begrip."

Deze heeren waren o. a. van meening, dat de landeigenaren alléén recht hadden *op den Regentsdaalder p. p. van 125 pond!* Dit stond wel nergens voorgeschreven, maar de koopers waren in plaats van den Regent als landheeren opgetreden. Op méér konden ze dientengevolge geene aanspraak maken. „Wordt dit niet versterkt", schreven de Rapporteurs, — en wel geheel in overeenstemming met Meylan's meening over de geringe sommen, waartegen de landen gegaan waren [1]) — „door de lage prijzen, waarvoor die landen verkocht zijn, en zou het Gouvernement wel eenigzints geëvenredigde vergoeding voor de winst hebben, die hetzelve van de verpligte koffieteelt op die landen vóór den verkoop trok, door de weinig beduidende belasting van $\frac{1}{2}$ pCt. op den oorspronkelijken koopprijs, en zou althans het Nederlandsch Gouvernement door dien op zich zelve onbevoegden verkoop, hierdoor groote schade lijden?"

Doch ziehier het lezenswaardig antwoord in Engelhard's *Memorie:*

„De verkoop van deze landen onder het Britsch bestuur is geschied in een tijdstip:

„*Eerstelijk*, dat er geen de minste credit was onder de ingezetenen, en over het geheel alle cassa's uitgeput;

„*Ten tweede*, dat het papieren geld aanmerkelijk was gedeprecieerd en tot de laagte gedaald, dat bij verwisseling met zilver Rxd. 13 voor de Spaansche mat wierd betaald;

„*Ten derde*, dat de Gouvernements inkomsten op Java aanmerkelijk waren verminderd, zoo dat de uitgaven met moeite wierden gaande gehouden, en de Regering op Java door het Ministerie in Bengalen, alle noodzakelijke bezuiniging was aanbevolen, onder de verklaring tevens, geen onderstand van gelden naar Java te kunnen doen, als voor zooverre dienende zoude zijn, tot onderhoud der troepen;

---

[1]) B. bl. 152.

„*Ten vierde,* dat in de koffij hoe genaamd geen debiet was, en tot Sp. m. drie de picol was gedaald, zoo dat het Britsche Gouvernement zelve een moment in beraad heeft gestaan, de cultuur geheel te abandonneren, en geen koffij meer van de opgezetenen in de Regentschappen te accepteren;

„*Ten vijfde,* dat er hoe genaamd geene uitzigten waren op een vrede, integendeel dezelven meer en meer verwijderden.

„Zoodat naar deze gesteldheid van zaken, de verwachting de Landen op een prijs te zullen verkoopen, naar derzelver innerlijke waarde, niet zeer gunstig was.

„Evenwel hebben de koopers van de landen *Pagadongang, Tjie Heulang, Tjie Mahie* en *Goenoeng Parrang,* nu alle in één begrepen en genaamd *Soekaboemi,* deze landen aangeslagen [1]) tegen Spaansche matten 58.000, of met de ongelden Spaansche matten 64.670, en dus verre passeerende den prijs, waarvoor dezelven door den inspecteur Van Lawick van Pabst en den heer Vriese in hoedanigheid als opziener van Tjanjor, waren getaxeerd, namelijk 40.000 Sp. matten door den Inspecteur en 25.000 Sp.m. door den heer Vriese.

„De berekening, die ik daarop gemaakt heb, is te vinden in den bundel gedrukte officieele papieren, betreffende de kwestie tusschen den luitenant-gouverneur Raffles en den generaal-majoor Gillespie onder letter G van de bijlage pagina 212, waarvan een afschrift ik bij deze annexeere; en waaruit tevens kan gezien worden, dat mijne geheele speculatie om deze landen te koopen, en daartoe aan den Luitenant-Gouverneur het voorstel gedaan heb, alleen geweest is op de koffij, den arengboom en de extensie der cultuur als daarbij zeggende: La spéculation à acheter ces terres, ne peut donc être basée que sur les avantages à profluer du caffé, du sucre Javan ou de arreng et de l'extension des cultures, ete. . . . .

„Doordat in de laatste jaren de hand niet was gehouden, om die Landen naar behooren te besturen, was het met de cultuur in deze Landen aanmerkelijk verloopen, ja zelfs was het met de koffij zóó verloopen, dat in stede van 10.000 picols koffij, die van deze landen in 1807 ter schale was gebragt, en waarvoor de landen zijn opgegeven te kunnen leveren, slechts 3 à 4000 pieols de eerste jaren geleverd zijn.

„En wat nu betreft de zeer juiste refleetie of het Gouvernement wel eenigzins geëvenredigde vergoeding voor de winst zoude hebben, die hetzelve van de verpligte koffijteelt op die landen vóór den verkoop trok door de weinig beduidende belasting van $\frac{1}{2}$ pereent op den oorspronkelijken koopprijs, enz., dit wordt volmondig door mij beantwoord met Neen. Maar naardien de instandhouding van de koffijcultuur afhangt van de verhooging van het loon van den planter en in de presente gesteldheid van zaken, die cultuur zonder

[1]) D. w. z. gekocht.

deze verhooging zal verloopen, zoo zullen daarmede vervallen de voordeelen, die het Gouvernement van de koffij van Soekaboemie nu heeft, en de Landeigenaar zal met den planter ook het hunne kunnen verliezen."

Hoe meer ik deze zaak overdacht en het breede betoog van den heer Faes tegen den heer De Wilde [1]) nogmaals toetste aan de stukken, hoe meer ik geneigd ben geworden te gelooven, dat aan *Soekaboemi's* eigenaar onrecht werd gedaan, ook door den heer Faes [2]). Ik neem gaarne aan, dat De Wilde niet altijd in zijne beweringen correct is geweest; maar een ieder, die eigen belangen te verdedigen heeft gehad, weet, hoe licht men komt — niet door kwade trouw — tot eenzijdigheid, die door onbillijke tegenspraak en hardhandige behandeling wordt geprikkeld.

Toen De Wilde geen kans zag verhooging van betaling te erlangen, vertrok hij in 1820 naar Nederland. Minister Falck hoorde over de quaestie staatsraad Elout; diens uitgewerkt, waardig advies, gedagteekend 's-Hage, 10 Mei 1821, ligt in *'s Rijksarchief*. „Wanneer ik dan", besluit hij zijne indrukken', „alle die stukken met een onbevooroordeeld oog beschouw, dan dunkt mij kan er geen twijfel overblijven of het Britsch bestuur van Java zou volgens hunne eigen gemaakte bedingen geen regt gehad hebben, noch tot de gedwongen teelt, die volgens art. 7 vrij was, noch tot de gedwongen levering, die volgens art. 3 was afgeschaft; daarbij worden de Landen bevrijd van alle heerediensten aan het Gouvernement, van alle geforceerde leveranciën tegen onevenredige prijzen.

„De uitlegging toch door den Luitenant-Gouverneur Raffles daaraan bij zijne verantwoording gegeven en door den Inspecteur-Generaal daarna herhaald, schijnt zeer gedwongen.

„Over des eersten beweegredenen behoeven wij ons noch te bekommeren, noch te verwonderen; de beschuldigingen door den generaal-majoor Gillespie tegen hem ingebragt, die juist oordeelde, dat het monopolie van de koffij het Gouvernement ontnomen en in particuliere handen overgebragt wierd, maakte het den eerste noodzakelijk zich *quo in meliori modo*, te zuiveren, en bragt hem tot de uitvlugt van een systema vol te houden, dat hij in alle

---

[1]) *Toelichting*, bl. 47—88.

[2]) Als een voorbeeld van te harde beoordeeling door den heer Faes, mag ook het op bl. 84 medegedeelde gelden. De Wilde had de regeling getroffen, dat de bevolking de koffie zou inleveren *tegen uitkeering van padi*, en wel 1 pikol koffie van 225 pond tegen 1 tjain padi van 225 pond. De mededeeling dezer overeenkomst door De Wilde diende alleen, meent de heer Faes, „om aan het Bestuur *zand* in de oogen te strooijen, door als eene aan de bevolking welkome gunst te doen voorkomen eene betalingswijze, die hij alleen in *zijn* belang wenschelijk achtte"; doch Engelhard heeft in zijne meergemelde Nota het volgende medegedeeld: „Bij de tegenwoordige inrigting van een picol koffij van 225 ponden te verrekenen tegen een tjain padie van 1000 catties, verliezen de landeigenaren, doordat de padie thans zoo hoog in prijs gestegen is, en zij daarvoor buitenaf meer kunnen maken, als zij voor de picol koffij van het Gouvernement op den presenten voet ontvangen."

geschriften, zelfs in zijn laatst uitgekomen werk over Java, misprijst en zegt afgeschaft te hebben.

„Ik houde het daarvoor, dat zoo de koopers den Luitenant-Gouverneur Raffles voor eene Britsche regtbank gedaagd hadden, zij zekerlijk overwinnaars zouden geweest zijn."

Hierop is het voor De Wilde gunstige Koninklijk Besluit dd. 10 Juli 1821 gevallen [1]). Aldus tevreden gesteld, ging hij naar Indië terug; doch daar gewerd hem de bittere teleurstelling, dat de Regeering het Koninklijk besluit bij resolutie van 17 Juli 1822 opschortte en alsnog 's Vorsten tusschenkomst inriep. De landeigenaar onder zooveel druk en tegenstand moedeloos geworden, kwam op de ongelukkige gedachte nu zelf stappen bij de Regeering tot verkoop te doen, waarvan het eindelijk gevolg was, dat den 14^{en} Januari 1823 het land voor f 800.000 aan den Staat terugging [2]).

De geschiedenis van den „terugkoop" der landen *Oedjong-Brom* en *Soekaboemi* is alles behalve hartverheffend; nochtans kan er het nageslacht niet dankbaar genoeg voor zijn, dat althans de *Preanger* verlost zijn geworden van toestanden, die men niet sterk genoeg kan afkeuren.

b. Particuliere bazaars. De geneigdheid van den Inlander, om zich op door voorbijgangers bezochte plaatsen, op de hoeken der wegen, onder den blooten hemel of onder een schaduwgevenden boom, in de nabijheid van kampongs en desa's neder te zetten, ten einde er de producten van zijn grond, enz. te koop aan te bieden; zoomede het geringe bezwaar, dat hij maakte, om voor deze nederzettingen eene kleine vergoeding te betalen; — een en ander leidden tot het oprichten door particulieren van meer uitgestrekte en geregelde marktplaatsen. De vrees voor te groote mededinging, waar anderen in de nabijheid hetzelfde konden doen, veroorzaakte tevens, dat de oprichters binnen zeker terrein of afstand uitsluitend *privilegie* verzochten. Het bestuur verleende deze voorrechten in den aanvang te gereeder, omdat de aanvragers aanzienlijke ambtenaren waren, als de landdrost Vink, die in 1735 het eerst zulk een privilegie erlangde; kort daarna kreeg er ook een de eigenaar van het land *Tanahabang* [3]). De eigenaren der bazaars verkochten het houden van markten aan Chineezen, de z. g. *potia's*. De huurpenningen stegen en het aantal voorrechten vermeerderden. Toen de aldus ontvangen inkomsten aanzienlijker bleken te zijn dan de Regeering aanvankelijk had gedacht, deed ze nu en dan pogingen, om zich zelve in het bezit dier markten

---

[3]) *Toelichting* bl. 61—65. *Reglement* bl. 241.

[2]) *Bijdragen E.* bl. 101. Zie ook De Wilde's „Adres aan Zijne Maiesteit den Koning" met offieieele stukken (1838).

[3]) Zie Daendels *Landverkoop*, bl. 339 vv. — Het is eene ramp, dat de sehrijvers over particuliere landen de grootst mogelijke wanorde in het opstellen hunner mededeelingen aanbrengen. De leetuur maken ze ongenietbaar en de draad der geschiedenis gaat telkens verloren.

te stellen, doch de eenmaal verkregen rechten werden met hand en tand verdedigd, zoodat er eigenlijk niets anders overbleef dan ten minste de marktbezoekers te beschermen tegen de eischen van de eigenaren der bazaars en nog meer tegen die der potia's. Afkondiging der plakaten van 27 December 1742, 6 April 1752, 23 April 1776, gericht tegen willekeurige heffingen, afpersingen en andere verkeerde praktijken, was er o. a. het gevolg van [1]). Tijdens de aanwezigheid in 1795 van de commissie-generaal-Nederburgh c. s. werden de rechten der markteigenaren en wat daarmede verband hield, nauwkeurig onderzocht en beschreven, maar wil men Meylan gelooven, dan werd er de *vice* nog door verergerd „en de zaak in den grond bedorven" [2]). Ook Daendels, wiens besluit van 8 December 1810 mede de bescherming der pasargangers beoogde, bracht volgens dezelfde autoriteit geene grondige verbetering aan, daar hij zich niet meer vijanden wilde maken dan hij reeds had.

De in 1816 opgetreden Regeering trok de zaak zich andermaal aan, zonder evenwel verder te komen. Zij bleef dus onafgedaan, toen Van de Graaff, van zijne eerste Moluksche reis terugkomende, er den 30en Mei 1821 een belangrijk rapport over uitbracht, hetwelk door den heer Faes met onderscheiding werd besproken en waarop nog een beroep is gedaan in een vonnis van den Raad van Justitie te Batavia dd. 7 Mei 1869 [3]). Het rapport leidde, ook overeenkomstig Meylan's wenschen [4]), tot het volgende gewichtige gouvernementsbesluit dd. 12 Juni 1821 no 8 [5]):

„Na eene voorafgaande rondlezing, is ter tafel gebragt, eene missive van den waarnemenden Hoofd-Inspecteur van financiën dd. 30 Mei jl., daarbij ter voldoening aan de besluiten van Commissarissen-Generaal van den 20en November 1818 no 11 en 6 Januarij 1819 no 3, dienende van consideratiën en advies, ten aanzien van het oprigten van bazaars in het algemeen en speciaal op de volgende stukken, bij die besluiten gesteld in handen van de toenmalige generale inspectie der landelijke inkomsten, te weten:

a. De rekwesten van J. B. von Lutzow, J. C. Romswinckel, W. L. Baggers, C. A. Canter-Visscher, Raden Ganja qq. en Tommongong Soeta di Laga, strekkende om een verlof te verkrijgen tot het aanleggen van bazaars of markten op de landen *Betong*, hernaamd *Perlin, Tagalwaroe, Koripan, Pondok Peton, Roemping* en *Bolang*.

b. De rekwesten van J. Ekenholm, eigenaar der bazaar van *Tangerang* zich bezwarende over pieteuse verkortingen in zijn privilegie [6]) — en

---

[1]) *Daendels' Landverkoop*, bl. 340, 346, 348.
[2]) B. bl. 76.
[3]) *Daendels' Landverkoop*, bl. 372—373 en bl. 375.
[4]) Zie B. No 87 bl. 152.
[5]) Dit heeft V. d. Graaff in zijn brief B. bl. 183 op het oog.
[6]) Zie over deze bazaar *Daendels' Landverkoop*, bl. 333 en bl. 358—360.

c. De rapporten van tijd tot tijd op deze verzoeken uitgebragt, door den voormaligen Hoogen Raad van Justitie, onder dagteekening van den 30^{en} Augustus 1816, door den voormaligen Raad van financiën, onder dagteekening van den 20^{en} Januarij 1817 n° 126, 9^{en} Junij 1817 n° 62 en 11^{en} November 1818 n° 60, en eindelijk door de voormalige Adviserende Commissie op den 28^{en} November 1817.

„Alle welke stukken, door den Heer rapporteur werden teruggezonden, onder mededeeling zijner consideratiën, waarvan het resultaat is:

dat hij zich geheel kan vereenigen met het gevoelen, in het rapport der Adviserende Commissie ontwikkeld, dat alle bazaars wederom, op gronden van algemeen belang, zooveel mogelijk behooren te worden gebragt onder de dadelijke beheering van het Gouvernement;

dat hoezeer de omstandigheden van 's Lands kas niet toelaten dezen maatregel thans ten uitvoer te brengen, alle verzoeken tot het aanleggen van nieuwe bazaars echter nu reeds naar dat beginsel zouden behooren te worden beslist;

dat de bezwaren van J. Ekenholm niet als gefundeerd kunnen worden aangemerkt, en hij dan ook met dezelve behoort te worden afgewezen, met vrijlating echter om desverkiezende zijn regres te zoeken door middelen van regten;

en eindelijk, dat alle particuliere warongs in de residentiën *Batavia* en *Buitenzorg* bestaande, als ongewettigd behooren te worden ingetrokken en gevoegd bij de respectieve pachten van de groentekramen en winkels en de bazaar van *Buitenzorg*.

„En hierop gedelibereerd zijnde, is in aanmerking genomen:

„*Eerstelijk*. Omtrent de bazaars in het algemeen:

Dat het in waarheid voor het welzijn der inlandsche bevolking op de particuliere landen bevorderlijk schijnt te zijn, dat de eigenaars dier landen, niet tevens eigenaars van de daarop bestaande markten of bazaars zijn, omdat de inlander als dan veelal in den landheer niet vindt een beschermer tegen de aanmatigingen van den Chineschen pachter der bazaar, maar integendeel een voorstander van al wat den huurprijs der bazaar kan doen rijzen;

Dat dit beginsel, met het belang der politie in verband gebragt, uit die beschouwing, eene nieuwe kracht ontleent, omdat de landheer, ophoudende eigenaar der bazaar te zijn, niet langer een geldelijk voordeel zal zien, in het oogluikend toestaan van dobbelspelen, hanenvechterijen en andere ongeregeldheden, waardoor de pachters der bazaars niet zelden trachten hunne winsten op eene onwettige wijze te vermeerderen;

Dat het daarom wenschelijk zoude zijn langzamerhand alle bazaars terug te brengen onder het onmiddelijk beheer van het Gouvernement, aan welks Souvereine magt de van tijd tot tijd gegevene concessiën tot het houden van markten zijn ontleend;

En eindelijk, dat hoezeer het ten uitvoer brengen van dezen maatregel, voor alsnog uit hoofde van financieele bedenkingen behoort achterwege te blijven, er echter geene zwarigheid is om voortaan alle nieuwe bazaars, welke op particuliere landen voor nuttig mogten worden gehouden, niet anders op te rigten, dan voor rekening en ten behoeve van het Gouvernement, behoudens eene billijke uitkeering aan den landeigenaar, voor huur van den grond, en als eene schadeloosstelling voor de meerdere moeite, welke bij het aanwezen eener bazaar, de handhaving van eene goede politie, wordt verondersteld te vorderen.

„*Ten tweede.* Omtrent de voorgebragte bezwaren van J. Ekenholm:

Dat de door B. F. von Lutzow verzochte oprigting van eene bazaar te *Betong*, niet kan geacht worden, een inbreuk te zijn op de toezegging aan hem, *Ekenholm*, bij den verkoop der bazaar van *Tangerang* in den jare 1819 gedaan, *dat geen ander bazaar of bazaars in de nabijheid zouden worden opgerigt*, vermits de afstand van negen palen, die de verzochte bazaar te *Betong* van die van *Tangerang* zal scheiden, volgens de regels eener gezonde uitlegging, voor genoegzaam moet worden gehouden, om allen grond tot redelijke bezwaren van den kant van *J. Ekenholm* op te heffen en te doen cesseren; en

dat de klagten van den rekwestrant over de schade hem toegebragt door de tijdens het Engelsche bestuur gelaste algemeene intrekking der pagten van het *hanenvechten* en *dobbelspelen*, voor de tegenwoordige regering geen punt van beslissing kunnen uitmaken, te meer daar de rekwestrant heeft verzuimd, in der tijd gebruik te maken van het aanbod van dat bestuur, *om alle bazaars, welker eigenaars zich door die maatregelen mogten bezwaard achten, terug te nemen tegen weder uitkeering van den koopschat* [1]). En

„*Ten derde. Omtrent de voorgestelde intrekking van alle warongs om te worden gevoegd bij de respectieve pagten van de kramen en winkels te Batavia en van de bazaar te Buitenzorg:*

Dat aan de Regering nog niet genoegzaam is gebleken, dat niet sommige warongs op speciale permissiën van daartoe bevoegde autoriteiten bestaan, en dat mitsdien de voorgestelde intrekking niet strijden zoude met wettig verkregene regten.

„Is goed gevonden en verstaan:

„*Eerstelijk.* Als het gevoelen der Regering aan te teekenen dat de belangen der inlandsche bevolking, zoo wel als het welzijn der politie vorderen:

dat alle bazaars of markten onmiddelijk van landswege worden beheerd en dat het privilegie om markt te houden niet meer aan particulieren worde afgestaan;

dat alle bazaars op particuliere landerijen gelegen en waarvan het privilegie,

---

[1]) Verg. Daendel's *Landverkoop* bl. 333.

hetzij met die landerijen dan wel naderhand, bij speciale concessiën aan de eigenaars derzelve is afgestaan, langzamerhand en wanneer de staat der schatkist zulks zal gedoogen, behooren te worden terug gebragt aan het Gouvernement, tegen uitkeering van eene billijke schadeloosstelling aan de eigenaars, geëvenredigd naar de omstandigheden, waaronder in elk geval de concessiën zijn verkregen, behoudens eene billijke uitkeering aan hen voor het gebruik van den grond, en

dat eindelijk de nog aanhangige verzoeken tot het oprigten van bazaars op particuliere landen en die, welke nog nader mogten worden gedaan, naar de bovenstaande gronden behooren te worden beslist.

„*Ten tweede*, disponerende op de onderstaande rekwesten als:

a. van B. F. von Lutzow, om een bazaar te hebben op zijn landgoed *Perlin*;

b. van J. C. Romswinckel, om een bazaar te mogen hebben op het land *Sumadangan;*

c. van W. L. Baggers, om een bazaar te mogen hebben op het hem toebehoorende land *Koripan;*

d. van C. A. Canter Visscher, om een bazaar te mogen hebben op zijn landgoed *Pondok Peton;*

e. van Raden Ganja, als generale procuratiehouder van zijne huisvrouw *Njey Kia*, om een bazaar te mogen hebben op het haar toebehoorende land *Roemping* en

f. van Tommongong Soeta di Laga, om een bazaar op zijn land *Bolang*, in de residentie *Bantam* te mogen hebben.

„Aan de rekwestranten respectievelijk te kennen te geven, dat de Regering besloten heeft, om geene verdere of meerdere privilegiën tot het houden van bazars of markten, aan particulieren te schenken, maar integendeel, om alle markten, welke bij de reeds bestaande nog mogten worden noodig geacht, tot bevordering van handel en landbouw, op te rigten voor rekening en ten behoeve van het Gouvernement, onder uitkeering echter aan de landeigenaars van eene jaarlijksche som als huurprijs voor den grond, welke voor de bazaars zal worden gebezigd, en tevens als eene schadeloosstelling voor de meerdere moeite, welke de politie, door de nabijheid van een bazaar, wordt geoordeeld aan den landeigenaar te veroorzaken, het een en ander niet excederende een vierde gedeelte van de jaarlijksche inkomsten van elke bazaar. En dat, zoo zij, rekwestranten, als nog blijven verlangen, om op dezen voet, een bazaar te zien opgerigt, op de hun respectievelijk toebehoorende landen, hun vrijheid worde gegeven, om zich deswege nader te adresseren aan de Hoofddirectie van financiën, die alsdan daaromtrent de noodige voordragt zal doen aan het Gouvernement, na daarop te hebben gehoord het berigt en de consideratiën van den Resident, onder wien de verzoeker sorteert.

„*Ten derde:* Disponerende op de rekwesten door J. Ekenholm als eigenaar

der bazaar *Tangerang* in der tijd aan Commissarissen-Generaal ingediend, houdende zijne bezwaren tegen de voorgenomen oprigting van een bazaar te *Betong*, en klagten over verkortingen, die hij in zijn goed regt heeft geleden, door veranderingen in de pagten gemaakt, tijdens het afgetreden Engelsch bestuur, aan denzelven te kennen te geven, dat de eerst gemelde bezwaren worden beschouwd als vervallen, doordien bij onderzoek is gebleken, dat *Betong* te ver van *Tangerang* is verwijderd, dan dat de oprigting van een markt aldaar zoude kunnen geacht worden, eene inbreuk op zijn goed regt te zijn, en dat, wat aangaat zijne overige klagten, dezelve evenmin eenige termen tot eene gunstige dispositie opleveren, dat daarom dan ook zijne gedane verzoeken worden gewezen van de hand, doch dat hem onverlet wordt gelaten om zijn regres te zoeken door middelen van regten.

„*Ten vierde:* De Hoofddirectie van financiën aan te schrijven, om nader te onderzoeken en te dienen van rapport, of door de voorgestelde ineensmelting van alle warongs, welke nog in de residentiën *Batavia* en *Buitenzorg* bestaan met de respectieve pagten van de winkels en kramen op eerstgemelde, en van de bazaar op laatstgemelde plaats, niemands regten worden verkort, en om tot dat einde van de residenten van *Batavia* en *Buitenzorg* te vragen, naauwkeurige lijsten van alle de op particuliere landen bestaande warongs, met bijgevoegde opgaven van de landeigenaren, van den tijd waarop dezelve zijn opgerigt, wie hen daartoe bevoegdheid heeft verleend en den prijs waarvoor dezelve thans zijn verhuurd.

„Extract enz."

§ 47. Evenals de in de vorige paragraaf behandelde quaesties, was eene beslissing omtrent de *landverhuur in de Vorstenlanden* door Van de Graaff's reis naar de Molukken niet tot eene beslissing gebracht. Resident Nahuijs had ze verdedigd, maar, zelf belanghebbende, vond hij niet het gehoor, dat wellicht anders aan zijne goed opgezette rapporten zou gegeven zijn. Ongepast mocht het trouwens heeten, dat een resident zich met dergelijke transacties inliet, waar nog zeer uitdrukkelijk het handeldrijven aan 's lands dienaren verboden was geworden, ten einde hunne zelfstandigheid niet in gevaar te brengen.

Bij Van de Graaff vooral, „in zoo hoogen graad sanguineo-cholericus" [1]), kwam dat eigenbelang bijzonder verdacht voor. Hij, die zich zoo dikwerf op deugdzaamheid, eerlijkheid, onbaatzuchtigheid beriep, moest tegen den man hebben, die zich met diens „gunstelingen" verrijkte „ten koste van 's Lands gewigtigste belangen" [2]). Ook Van de Graaff's

[1]) B. bl. 62.
[2]) B. bl. 249.

verre bloedverwant, resident Van Nes beschuldigde Nahuijs van zelfzuchtig. „En dit alles", schreef deze dd. 23 Februari 1830 aan den kolonel Cochius, over den Soesoehoenan van Solo: „is de schuld van Nahuijs, die den bliksem van alles geeft, wat niet direct tot zijn eigen belang dient, en te weinig genoegen in de dienst heeft om zich de moeite te geven om hem iets op te merken, alles wat er verzocht wordt, slechts toestemmende om er maar van af te zijn" [1]). — Maar men moet niet altijd aan dergelijke in humeur gegeven uitingen te zeer waarde hechten. Ten minste er waren andere mannen van beteekenis, die geenszins zulke ongunstige oordeelvellingen onderschreven. Zoo Van Sevenhoven, die positief de beschuldiging weersprak, dat Nahuijs het er slechts op had toegelegd, om zichzelf en zijne vrienden door onbetamelijke pressie op de hoofden te bevoordeelen [2]). Zoo in het bijzonder generaal De Kock, die in onderscheidene brieven aan Van Nes, diens ongunstige indrukken over Nahuijs weerlegt. „Den kolonel Nahuijs", schreef hij o. a. dd. 28 November 1829, „ken ik sedert een derde van een eeuw; hij heeft, gelijk wij allen, bij goede hoedanigheden, gebreken; maar het is zeker, dat hij misschien zich voor sommige personen te sterk enthousiasmeert, doch tevens ook, dat hij een excellent hart heeft, dat nooit iemand nadeel heeft gedaan; hij is niet gelukkig; hij heeft, naar ik geloof, geen aangenaam vooruitzigt." — „Nahuijs", vervolgt hij den 2en December, „met vele gebreken, is innerlijk een menschlievend man, en zijn hart klopt voor vriendschap: dat hij zich niet altoos zoodanig heeft getoond als hij is, of als hij gewenscht zoude hebben, is aan omstandigheden toe te schrijven." — En den 10en d. a. v.: „Wat UwWelEdele ook overigens over de wijze van zien van den Kolonel moge denken, zoo verzeker ik u, dat hij innerlijk zeer goed van hart is, en anderen goed wenscht. Hij is niet gelukkig en dat werkt ook eenigzins op zijne handelingen; hij heeft schulden en daar men de schadeloosstellingen niet schijnt te willen erkennen, geeft hem dit een donker vooruitzigt, vooral bij al de beslommeringen, die hij heeft; daarbij komt, dat hij Holland in 1827 heeft verlaten, schijnbaar van een zeer groot crediet jouisseerende, en de benoeming van een oud man, die in Noord-Amerika zit, tot raad van Indië [3]), en de toezegging, die men zegt, dat aan De Salis, veel jonger ambtenaar dan hij, zoude zijn gedaan, toonen wel aan, dat de Kolonel in Holland weinig invloed heeft."

§ 48.

De Salis — Adriaan Mauritius Theodorus baron De Salis — was in 1786 te Breda geboren. Hij kwam jong te Batavia, waar hij als klerk op de

---

[1]) Kielstra: „Eenige personen uit den Java-oorlog" *Tijdspiegel* 1896.

[2]) *Oorzaken* bl. 17.

[3]) De heer Van Polanen, een vriend van Van den Bosch; hij nam echter de benoeming niet aan; hij was nota bene 'n 70 jaar!!

algemeene secretarie onder gouverneur-Genereal Wiese in dienst trad. In 1816 werd hij benoemd tot resident van *Kedoe*, daarna van *Soerabaja*; goedhartige Bousquet leerde hem van eene ongunstige zijde kennen [1]). Hij was een man, leest men in Mijer's *Baud*, „van een schranderen en moedigen geest en met inlandsche zaken bekend"; daarbij, met betrekking tot Europeesche fortuinzoekers, eer iemand naar het hart van Van der Capellen en diens onafscheidelijken reisgezel. Toen nu Nahuijs in zake *Landverhuur* gesprongen was, viel het oog op den resident van Soerabaja. „Deze ambtenaar", schreef ook C. S. W. van Hogendorp [2]), „was bij een langdurig verblijf in Indië, zeer bekend met de zaken geworden; door zijn vast en onafhankelijk karakter kon hij den grooten invloed beperken, dien zijn ambtgenoot in deze provinciën had weten te verkrijgen." Wat aan ieder resident, vooral in de Vorstenlanden, als verdienste zou toegerekend worden, was Nahuijs euvel geduid, natuurlijk uitgaande van de meening, dat die invloed verderfelijk gewerkt had.

Ter kwader ure gingen De Salis naar *Solo*, Smissaert naar *Djocjo*. Hardhandig pakten Solo's resident, onhandig Djocjo's resident de zaak der landverhuur aan. Reeds was bij eene resolutie van 30 October 1821 de verdere verhuur van gronden in de Vorstenlanden, zonder toestemming van het Gouvernement verboden, doch de toenmalige bestuurshoofden hadden dat stuk eenvoudig *gedeponeerd*, gelijk De Salis nu rapporteerde; „een onvergeefelijk verzuim", meende Meylan terecht, en waarvoor de gewestelijke besturen ter verantwoording werden geroepen, zonder dat de resultaten er verder van blijken [3]).

Waren er oorsponkelijk bij Van de Graaff nog tegen een te forsch optreden bedenkingen gerezen [4]), De Salis nam alle vrees weg. Aldus stond het plan reeds in 1823 vast *om de huurcontracten te laten verbreken*, toen onverwacht de Soenan zich begon te roeren, hetgeen den Resident wel eenigszins uit de hand viel [5]). Intusschen was van het bestuurshoofd uitgegaan een *ontwerp-verordening tot vernietiging der landverhuur*, de befaamde ordonnantie, die weldra in het Staatsblad van Mei 1823 zou verschijnen, en waarin aan het verbreken der contracten een langere termijn werd toegestaan dan oorspronkelijk het plan was; bij 's Residents ontwerp was tevens het concept overgelegd van een brief, dien de Gouv.-Gen. aan den Soenan zou schrijven, in antwoord op bezwaren, die de Vorst met plichtmatige en waarlijk zéér prijzenswaardige oprechtheid onder de aandacht der Regeering had gebracht.

Plotseling verdween De Salis van het tooneel. Zóó onverwacht was zijn

---

[1]) B. bl. 136—137, 141.
[2]) Bl. 456 *Coup d'oeil.*
[3]) B. bl. 194 en 199.
[4]) *Oorzaken* bl. 23, 25.
[5]) *Oorzaken* bl. 26. B. bl. 192—199.

vertrek naar Holland, dat hij niet eens van den Soenan afscheid nam, bij wien hij zijn crediet had verloren, zoo het heette. Wat de eigenlijke reden is geweest, weet ik niet, maar uit de wijze, waarop men er zich in de correspondentie over uitliet, blijkt, dat die destijds bekend is geweest. De hoofden juichten en de landhuurders niet minder; ze hoopten hem nooit meer terug te zien; toen de opstand uitbrak, vonden collega's: *dat hij nu maar ook den boel in orde had te maken* [1]).

Niettemin werd, volgens een geschiedschrijver [2]), zijn heengaan als *een verlies* beschouwd, daar De Salis' hulp te Solo hoogst nuttig zoude geweest zijn; maar de heer Van der Capellen troostte zich met de overtuiging, dat die ambtenaar ook in Nederland zeer nuttig voor de belangen van Java kon wezen en den Landvoogd aan gene zijde der Linie zou weten te verdedigen tegen de aanvallen der verbitterde landhuurders. „Ik heb", schreef over het vertrek van De Salis de Landvoogd dd. 2 Augustus 1823 aan J. C. Baud, destijds in Nederland, „den heer Falck verzocht aan al hetgeen hij mogt voorbrengen omtrent de daadzaken, welke men bij ons nog zoo weinig schijnt te kennen en zoo scheef beoordeelt, het meest volkomen geloof te hechten." De Salis zou dus eigenlijk Nahuijs' invloed moeten neutraliseeren: had dit tot het vertrek, althans gedeeltelijk geleid??

En nu weer, o die levensbeschrijvers! De Salis' lofredenaar verhaalde maar voor het vaderland weg, dat de Resident onverwacht met verlof naar Nederland ging, omdat.... *hij zóó zeer tegen de intrekking van de Landverhuur gekant was* en nota bene! *als het ware de moeilijkheden voorzag, die er het gevolg van zouden zijn.* 't Staat er [3]).

§ 49. Toen 's Residents ontwerp-stukken van 1823 bij de Regeering kwamen, werden ze natuurlijk Van de Graaff in handen gesteld, die ze liet lezen aan vriend Meylan. Deze had, evenals Van de Graaff, ook een oogenblik er aan getwijfeld, of het niet *gevaarlijk* geacht moest worden, wanneer men zich al te zeer met die Vorstenlandsche zaken inliet [4]). Dit was echter in 1821; nu schreef men 1823, terwijl de bescheidenheid ten aanzien van de opvattingen omtrent inlandsche politiek er niet op vooruit was gegaan. Kennis krijgende van de Solosche stukken, vond hij dat die Soenan eigenlijk maar door de landhuurders was opgestookt: „een vreemde en schadelijke invloed" alzoo, die de stelling bevestigde „om de toelating van eene Europeesche bevolking in de Vorstenlanden als ten hoogste gevaarlijk te beschouwen"! Het kwaad zou dreigen *ongeneeslijk* te worden, indien men niet aanstonds er tegen optrad, waarom men ook den Soenan een flinke *sans prendre* over zijne weifelende

[1]) B. bl. 202, 257, 272. *Oorzaken* bl. 39.
[2]) Zie Mijer's *Baud* bl. 129.
[3]) *I. G.* dl. II. bl. 254.
[4]) B. bl. 149.

houding moest geven; vandaar dat hij de redactie van De Salis' conceptbrief, dien de Regeering aan den Soenan zou schrijven, zéér verscherpte [1]).

Bij Van de Graaff viel dit advies in de beste aarde. In zijn officieel rapport aan den Landvoogd liet hij de concept-verordening zoo goed als onveranderd; in de concept-missive echter nam hij de verscherping, door Meylan aangegeven, niet alleen over, doch dikte die nog met verscheidene alinea's aan [2])! En zóó stelde de Regeering de beide stukken vast den 26en Mei 1823. De missive was een aanmatigend, onwaar en daardoor onwaardig stuk, gelijk ik dit ook elders opmerkte [3]).

De verordening van Mei 1823 heeft de reputatie van Van der Capellen en zijn alter ego bedorven. Van de Graaff behoorde tot de mannen van het nieuwe licht op koloniaal gebied; zoo althans meende hij zichzelf te moeten beschouwen. Dat legde verplichtingen op, het houden van een bepaald karakter. Maar deze vrijzinnigen maakten zich bezorgd over de lage prijzen der gouvernementskoffie, wanneer de particulier ook met het product kwam aandragen; zij maakten zich bezorgd voor het Europeesch gezag in de Vorstenlanden, wanneer daar zoovele Europeanen kwamen: eene nieuwe ketterij; en zij maakten zich nogmaals bezorgd voor dat gezag, wanneer inlanders en hoofden aldus een weing meer welstand erlangden, een summum. Zij, die deze gedachten tot leiddraad van hunne politiek namen, verloren het recht om nog op de richting van 'n Van den Bosch, van 'n Engelhard af te geven en haalden het karakter van hun daarop gevolgd verzet tegen de *Handelmaatschappij*, hetwelk anders zooveel waarheid ten grondslag had, omlaag. Al die beweging om eenige requestreerende kooplieden van de hoofdplaats te believen.... waarlijk, dat was het verzet tegen 's Konings ernstig verlangen niet waard.

§ 50. Hoe weinig beleid in die dagen door de Indische regeering werd ten toon gespreid, bewijst mede de onzalige verordening van 14 Februari 1824, Staatsblad N° 9, waarbij de lijnwaden, vervaardigd in vreemde landen, bewesten de Kaap de Goede Hoop, d. w. z. in *Engeland*, bij rechtstreekschen aanvoer in Nederlandsch-Indië belast werden met 25 pCt. der geschatte waarde, en wanneer ze ingevoerd werden van eenige vreemde bezitting beoosten de Kaap, alias *Singapore*, met 35 pCt. — Meylan, die goede inzichten had, maar ook al te zeer onder den invloed van Van de Graaff was gekomen, sprak hierover eenige zeer verstandige woorden [4]). De Engelschen waren niet minder onvrijzinnig dan wij, wanneer slechts hun belang het medebracht, en in zoover had Meylan geenszins ongelijk van te beweren, dat hij, hoezeer „een doodvijand zijnde van alle prohibitieve bepalingen met betrekking tot den handel", in

[1]) B. N° 108.
[2]) B. N° 109.
[3]) *Oorzaken* bl. 27.
[4]) B. N° 120.

beginsel niet gekant was tegen bepalingen, die de strekking konden hebben aan onze Nederlandsche fabrieken ten goede te komen; maar „met ongerustheid" vervulde hem eene verordening, die vermoedelijk haar doel niet zou bereiken, want sleehts „twee of drie kooplieden", die kleine faeturen Nederlandsehe lijnwaden hadden, zouden er wel bij varen, terwijl zoodra die voorraad uitverkocht bleek, de Engelsche facturen toch aanstonds de overhand zouden krijgen, aangezien de Nederlandsche fabrieken niet in staat waren aan de Indisehe behoefte te voldoen.

Het ergste was, dat deze verordening niet sleehts onmiddellijk in werking trad, doch daaraan in zooverre terugwerkende kraeht werd gegeven, dat ook de reeds ingevoerde, wel te verstaan *in entrepot* liggende lijnwaden, door de nieuwe belasting werden getroffen!! Nochtans had dit sehandaal plaats, gelijk het in de overwegingen van den eigenmaehtig genomen maatregel luidde, in aanmerking nemende: 's Konings *vaderlijke bezorgdheid*. Een Engelsch handelaar, die zieh door deze onverwaehte belasting op zijne lading geruïneerd zag, maakte in wanhoop een einde aan zijn leven [1]).

§ 51. Noemde de Koning zichzelf gaarne een *vader* zijner onderdanen, zoodat — legde een oproerling van 1830 nader uit — de Vorst ze naar verkiezing kon ringelooren [2]); hadden de van de Graaff's het evenzeer op hunne hurken om in denzelfden toon 's Konings vaderlijke bezorgdheid te loven, wanneer het in de lijn hunner riehting paste, en op gelijke wijze zieh voor te doen als vaders der bruintjes [3]): — zoowel aan de eene als aan de andere zijde der Linie werd het gevader [4]) met zwarte ondankbaarheid en opstanden beloond, hetgeen goede De Kock met eenige verwondering over den onwil der Palmbewoners vervulde [5])! Meylan had dit eehter in 1818 beter dan iemand anders ingezien, toen hij mededeelde, dat de inlanders als *kinderen* moesten worden gedwongen, omdat ze altijd *bedrogen* werden [6]).

Doeh vol goede bedoelingen, die alweer zouden mislukken, begaf zieh de Landvoogd drie dagen na de befaamde Lijnwadenverordening, namelijk den

---

[1]) Bl. 279 van Nahuijs' *Brieven over Bencoolen* enz. (2e druk 1827). De opmerkingen aldaar in den brief van 2 Augustus 1824, bl. 274 vv., zijn belangrijk.

[2]) „Depuis plusieurs années, une opposition sourde s'était manifestée en Belgique contre le Gouvernement du nouveau royaume des Pays-Bas, dont le chef, au mépris de la loi fondamentale, ne visait qu'à règner, comme il disait, *paternellement*, en d'autres termes, à déterminer par lui-même et sans contrôle les moyens selon lui les plus convenables pour rendre ses sujets, que cependant il décorait du titre de *ses concitoyens*, le plus heureux possible, ainsi que le temps opportun pour mettre ces moyens en exécution." Pag. 10—11. *Souvenirs personnels* van De Potter, dl. I (1840).

[3]) B. bl. 41.

[4]) B. bl. 188, 210, 211.

[5]) B. bl. 119.

[6]) Zie bl. 53 hiervoor.

17en Februari 1824 naar de *Molukken*, om ook daar als een „vader der inlandsche volken", persoonlijk de zegenende hand uit te strekken.

Van de Graaff had van zijne reis in 1820, naar we ons zullen herinneren, een belangrijk rapport samengesteld; dit ging op de Moluksche reis van 1824 mede, en hijzelf ging natuurlijk ook mee [1]). De reis werd gemaakt met het fregat *Eurydice*, kapitein-ter-zee J. F. C. Wardenburg, een oorlogsschip, dat den 28en Maart 1823 uit Holland te Batavia was aangekomen, met den schout-bij-nacht Jhr. Melvill van Carnbée aan boord, die, als commandant der Marine, den heer Musquetier moest vervangen [2]).

Zooals het rapport van 1820 den ongelukkigen staat der menschen in de Molukken had geschetst, bevond de Landvoogd dien geheel naar waarheid weergegeven, hetgeen Van de Graaff niet weinig voldoening gaf [3]), en zijn invloed op den Landvoogd nog meer versterkte. Maakte ook de verteederde Gouv.-Gen. niet terstond op de plaats zelve aan het Specerij-monopolie een einde, dit was slechts voor den vorm, daar de verordening in Rade behoorde te worden genomen; maar wat hij plaatselijk kon doen, deed hij. „Veel", schreef Van de Graaff in verrukking naar Holland, „is door Hem gedurende deze reis gedaan, zóó veel zelfs, dat dit alleen genoeg zoude zijn om zijnen roem voor altijd in Indië te vestigen. Overal heeft hij, met een opgeklaard verstand en eene vaderlijke bezorgdheid, de gronden gelegd voor volksgeluk en duurzame welvaart" [3]). Met een lief woord aan de volkeren der zwaar bezochte eilanden — generaal De Kock werd bij de lezing bijna aangedaan — zegt hij de goede menschen vaarwel, die hem als „vader en weldoener" zegenen en met tranen in de oogen nastaren.... Onder de inlanders met natte oogen op het strand, behoorde de Palembangsche schurk Badroedin, moordenaar en verrader van beroep [4]).

§ 52. Men stevende den 17en Juni 1824 naar *Makasser*, dat den 4en Juli bereikt werd. Er waren daar reeds sinds eenigen tijd strubbelingen, maar de Regeering had in dezelfde maand, dat de Moluksche reis aanvaard was, de heeren Tobias en Van Schelle, deze laatste was tijdelijk gouverneur van Makasser, in commissie gesteld om den weg voor 's Landvoogds komst te effenen; het overige zou de persoonlijkheid van den Gouv.-Gen. zelf wel weten in orde te maken [5]). Van de Graaff was er ook reeds op zijne Moluksche reis van 1820 geweest; hij had er toen „de financieele belangen" *zeer verachterd* gevonden, terwijl men zich uitsluitend gewijd had aan onderhandelingen met *Boni*, die, zijns

---

[1]) Vóór de verschijning van het op bl. 10 hiervoren sub 29 vermelde *Journaal*, had het *T. v. N. I.* gepubliceerd een *Beknopt overzigt* van de reis op bl. 623 dl. II, jaarg. II (1839). — *J. Olivier* gaf er bovendien een groot werk over uit.

[2]) Zie de *Bataviasche Courant* van 29 Maart 1823. Men vindt dikwerf den naam van den kapitein-ter-zee verkeerd gedrukt als Waardenburg.

[3]) B. bl. 210.

[4]) B. bl. 216—217.

[5]) Zie *T. v. N. I.*, 7en jaargang (1845), dl. II bl. 469. — B. bl. 209, 211.

inziens, „geene andere strekking konden hebben, dan om den gespannen staat van zaken nutteloos te doen voortduren" [1]). Nu echter zou men spijkers met koppen slaan; de vader der Indische volken zou „de goede verstandhouding met de Celebesche vorsten" wel weten te herstellen, „en aan de zaken op Makassar die wending te geven, dat deze bezitting in het vervolg, in stede van even als tot nog toe een lastpost te zijn, een winstgevend gewest van het Gouvernement worde" [2]). De waarheid was, dat zoowel Elout ten aanzien van *Palembang*, als Van der Capellen met betrekking tot de Makassaarsche en Javaansche vorstenlanden, te zeer op die inlandsche maehten neerzagen; zij en hunne raadgevers droegen het hoofd te hoog.

De *Bataviasche Courant* van 4 September 1824 hield brieven uit *Makasser* dd. 18 Augustus in, die nog sleehts goeds deden verwaehten. „Met genoegen" deelde de Courant mede, dat de Landvoogd en mevrouw de Baronesse.... „zich toen nog in volmaakten welstand aldaar bevonden"! Nieuwe contracten waren plechtstatig beëedigd. „Echter", werd er aan toegevoegd, „hebben de menigvuldige bezigheden, die Zijne Excellentie aldaar heeft gevonden, het terugkeeren naar Java, hetwelk tegen de helft der maand Augustus was tegemoet gezien, vertraagd, zoodanig, dat het zieh liet aanzien alsof het wel het einde van de maand zou worden, alvorens Zijne Exeellentie zieh weer zal insehepen voor de terugreis." Maar toen die brieven Makasser verlieten, was de staat der zaken er reeds zeer bedenkelijk geworden.

Het Bongaaiseh traetaat, in 1667 door admiraal Speelman, na de ver- § 52 sub *a*.
overing van Makasser gesloten, was het verbond, waarop de vorsten van Zuid-Celebes zieh beriepen, als de grondslag hunner verhouding tot het Gouvernement. De voornaamste hunner waren die van *Boni, Goa* of *Makasser, Toratea, Tanette, Sidenring, Soppeng, Loehoe, Mandhar, Wadjoe;* verder een tal van kleinere potentaten. Speelman had *Boni* tot eersten bondgenoot verklaard; doeh deze voorrang was ontaard in het zieh toeëigenen van niet contractueel toekomende reehten, zoowel ten koste van de Regeering als van de andere bondgenooten. Hierdoor ontstond er eene spanning, die ook was overgeslagen op Boni's bondgenooten, waartoe speeiaal *Tanette* behoorde.

Den dag na 's Landvoogds komst te Makasser, den 6^{en} Juli, werd plechtig gehoor verleend aan de opgekomen bondgenooten; doeh *Soepa* en *Tanette* waren niet versehenen, terwijl de koningin van Boni zich sleehts had doen vertegenwoordigen, namelijk door haar broeder Aroe Lompo. De Gouv.-Gen. sprak Lompo over Boni's onwettig ingrijpen en gaf in overweging van enkele vermeesterde rechten af te zien; Lompo, geene machtiging hebbende in iets toe te geven, verzoeht te mogen teruggaan om de Koningin er over

[1]) B. bl. 113, 175.
[2]) B. bl. 211.

te spreken. Hij vertrok inderdaad, doch slechts om terug te keeren met de wapenen in de hand.

Toen het bleek, dat de zaken niet in vrede konden geschikt worden, bevalen onze commissarissen den Landvoogd aan, in de eerste plaats *Tanette* en *Soepa* te bestraffen, wegens hunne steeds vijandige houding en wijl zij zich als vasallen van *Boni* gedroegen. Verder meenden Tobias en Van Schelle, dat men de tusschen *Tanette* en *Maros* gelegen provinciën *Segeri*, *Labakang* en *Pankadjene* — gewesten, die van ouds aan het Gouvernement behoorden, maar die wederrechtelijk in inlandsch bezit genomen waren — terug moest nemen, te weten *Segeri* van *Tanette* en *Labakang* van den regent (kraeng) in dat district, die feitelijk in staat van opstand verkeerde; eindelijk *Pankadjene* van zekeren potentaat Tjinrapole, welke van den voormaligen gouverneur Chassé verlof bekomen had daar te wonen, doch zich onder bescherming van Boni tot heer van dat land had verklaard.

De Landvoogd begon met aan deze voorstellen het oor te leenen; diens adjudant, overste De Stuers, werd met eene troepenmacht naar *Tanette* gezonden. De Koning vluchtte; het volk huldigde zijne zuster als koningin en zonder belangrijken strijd trokken de onzen den 17^{en} Juli de hoofdplaats binnen. Met *Tanette* onderwierpen zich *Segeri*, *Labakang* en *Pankadjene*. De vorstin van Tanette en de regenten der andere gewesten kwamen hunne opwachting bij den Gouv.-Gen. maken, die hen voor hun afval vergiffenis schonk.

De heer Van der Capellen was er natuurlijk recht in zijn schik over. Terwijl overste De Stuers dientengevolge aanstonds tot kolonel werd bevorderd, teekende de Landvoogd in zijn *Journaal* aan [1]: „Het terugnemen dezer provinciën", „welke tot de vruchtbaarsten behooren, is eene gelukkige omstandigheid. De eer van het Gouvernement vorderde deze terugname. De vorsten en de bevolking zullen daardoor zien, dat het Gouvernement eindelijk de klem hernomen heeft, waarvan hun gedurende de laatste tijden geen schijn gebleken is."

Om herhalingen van ontrouw te verhoeden, werden 30 inlandsche soldaten te *Pankadjene* in bezetting gelegd onder luitenant Grinwald en 25 man te *Labakang* onder luitenant Gilliam. Beiden zouden weldra hun leven met al de hunnen verliezen [2].

Nu moest nog *Soepa* de kracht onzer wapenen gevoelen; hierop slechts wachtte de Landvoogd om als triumfator naar Batavia te kunnen terugkeeren. Commissaris Tobias had die expeditie èn als noodzakelijk, èn als licht uit te voeren voorgesteld. Ze mislukte echter deerlijk, waardoor de adviseur geheel in ongenade viel. „Indien ik", sprak Van der Capellen met

---

[1]) Bl. 371.

[2]) B. bl. 228 noot 1.

ziehzelf [1]), „het tiende gedeelte der zwarigheden had kunnen vermoeden, welke wij daar ondervonden hebben, zoude ik nimmer mijne toestemming tot die expeditie gegeven hebben. Zij is mij in der tijd, speciaal door den kommissaris Tobias, die voor eenige maanden in de baai van Soepa geweest is, en met de lokaliteiten wel bekend seheen, als zóó dringend noodzakelijk, maar tevens als zóó onbeduidend in de operatiën voorgesteld, dat hem eene magt van 100 man en een paar vaartuigen, af te nemen van de magt tegen Tanette gezonden, reeds veel meer dan voldoende is voorgekomen, om het doel te bereiken. De uitkomst heeft geleerd, en ik boete het door het bitter verdriet, hetwelk ik ondervinde, hoe de heer Tobias zieh zelven en mij met zijne wijze van zien bedrogen heeft."

Hoe diep den volijverigen Tobias deze veroordeeling griefde, lezen wij uit zijne brieven aan Van de Graaff [2]). Hij had zieh anders niet in overmoed naar Makasser begeven, integendeel; *neerslachtig* was door hem de commissie derwaarts aanvaard, uit vrees dat hij niet dezelfde eer er mede zou inleggen, als met zijne voorafgaande *Borneosche* eommissie [3]); die vrees was nu maar al te gegrond gebleken.

Intusschen werd 's Landvoogds terugkomst te Batavia, wegens belangrijke aangelegenheden, die daar op hem wachtten, toenemend dringend noodzakelijk. Men kon derhalve niet langer op de onderwerping van *Soepa* wachten, waartoe versterkingen van Java noodig waren. In zeer bedenkelijken staat werden dientengevolge de zaken van Zuid-Celebes onder overste Van Schelle aehtergelaten, toen de *Eurydice* de hooge reizigers naar Batavia terugvoerde, waar men den 2^{en} Oetober aankwam, na eene afwezigheid van 7 maanden en 12 dagen [4]), en na aan het publiek reeds te hebben doen verkondigen, dat men van den wal in de sloot was geraakt [5]).

Zoolang de Gouv.-Gen. zich te Makasser nog ophield, had *Boni* zieh in zooverre rustig gehouden, dat het geene dadelijkheden beging; doch na het vertrek werd hiertoe overgegaan met den aanval op *Maros*. Gouverneur Van Schelle vroeg alsnog versterking en wel 400 man, zoo mogelijk met kolonel De Stuers aan het hoofd, omdat deze, door zijne vroegere toehten met het terrein bekend was [6]). § 52 sub *b*.

De Regeering haastte zich, zooveel ze kon. De *Eurydice*, nu met de partieuliere sehepen *Emile* en *Merkus*, voer de verzoehte mansehappen en behoeften over; alleen stond niet aan het hoofd De Stuers, doch kolonel

---

[1]) *Journaal* bl. 398.
[2]) B. N°s 132, 133, 134.
[3]) B. bl. 209 N° 120.
[4]) *Niet* 9 maanden, zooals vermeld staat op bl. 533 *Nederlandsche Zeemacht*.
[5]) B. N° 129.
[6]) B. bl. 226, 227, 230.

Bischoff, daar eerstgenoemde voor *Padang* bestemd was ter vervanging van den plotseling overleden Raaff [1]).

Den 24^{en} October 1825 verlieten de schepen Batavia; commandant was weder de heer Wardenburg [2]). In het hooge gezelschap der Moluksche reizigers steeds geweest zijnde, waren op die lange reis van 7 maanden de betrekkingen van vertrouwelijken aard geworden; en zoo laat het zich verklaren, dat de toeschietelijke landvoogd van zijn hart geen moordkuil had gemaakt, als het *Soepasche* ongeluk en den verworpen adviseur Tobias in de gedachte rezen. De heer Wardenburg had echter moeten begrijpen, dat dergelijke uitingen niet over de grenzen van zijn boord moesten komen, waar de heeren zaten den tijd door te brengen; aangezien die kieschheid niet werd in acht genomen, gevoelde zich Tobias slechts te dieper gegriefd [3]). Doch ook Wardenburg zelf had niet louter prettige herinneringen van zijne reis met den Landvoogd. De persoonlijke verhoudingen waren wel steeds zeer aangenaam geweest en mijnheer en mevrouw Van der Capellen gaven zelfs allerliefste gedachtenissen aan den gezagvoerder; maar — leef nu eens van gedachtenissen! Telkens hooren we de landsdienaren er over klagen, dat zij financieel achteruitgingen of althans moesten toeleggen. Van Sevenhoven jammert; Domis volgt het voorbeeld; Van de Graaff zegt, dat hij met zijne dienstreizen telkens verliest; belangrijk en teekenend zijn de bittere klachten van Van den Broeck over de schade, die hij geleden heeft met zijne Balische commissie [4]). Ook gansch van Vóór-Indië komen de klachten bij de Regeering in, dat deze haar ambtenaren laat verarmen [5])! Niet al die klachten zullen gegrond zijn geweest, maar uit hetgeen men bij Van den Broeck leest, zou men toch opmaken, dat de ambtenaren menigmaal niet *fair* werden behandeld. Nu stuiten we weer op Wardenburg, die op zijne tweede reis naar Makasser, *Oedjong Pangka*, aan den noordelijken ingang van straat Madoera, moetende aandoen, even nog den volgenden karakteristieken brief aan Van de Graaff te Batavia afzond [6]):

„Aan Boord Euridice Oedjong Panka
8. Nov. 1824.

„WelEdele Gestrenge Heer!

„Daar mijne goede planne om de rijze naar Makassar, met dadelijk om de N^{d} te steeken, te bespoedigen, door tegenwinde veriedeld zijn, neem ik

[1]) B. bl. 237 noot 2.

[2]) Zie *Bataviasche Courant* van 30 Oetober 1824. Verg. *Nederlandsche Zeemacht* bl. 533 en 534.

[3]) B. bl. 235.

[4]) Zie bl. 127 hiervoren.

[5]) Zie bl. 297 van mijne in 1901 door het Kon. Inst. voor de T. L. en V.kunde uitgegeven verhandeling „De Nederlandsehe factorijen in Vóór-Indië in den aanvang der 19^{e} eeuw" (6^{e} Volgr. IX; 1902; bl. 285 vv.)

[6]) Ik geef den brief in spelling terug, zooals het er staat.

op Java's N.O^t^ Punt nogmals de pen op om uw mijne belangens, welke ik de eer had UEd.Gest. aan te bevelen, te herinneren; ik heb Uw zelf en alle de andere Heeren herhaalde maalen horen zeggen *in Oost-Indien doet men niets om niet* [1]), en dan heb ik wel zeer veel moeite en ongemak voor niet gehad; bovendien moet ik Uw ook bekennen een ieder verwonderd is ik van Gouvernementswegen voor de laatste tocht niets ontvangen heb, de particulire gedachtenisse van ZEx. en Mevrouw de Baronesse van der Capellen hebben mijne verwachting overtroffen; dan ik heb daar en tegen tot het goedmaken der kosten voor deze rijze enz. enz. dadelijk f 1000 op holland moeten trekken, wilde ik geen schulden te Batavia achterlaten, of geen voorschot aan het Gouvernement of den koll. Bischoff vragen.

„Ik hoop en vertrouw UHEdGestr. wel de goedheid wild geliven te hebben bij vorkomende gelegenheid er over te spreken; ontvang ik niets, zoo zoude ik mij in mijne stellige verwachting zeer bedrogen vinden en veele met mij.

„In verwachting UWEdGestr., zoo spoedig als mijn luije *Euridice* of de Boechinesen van Makassar (waaromtrent men hier kwade noote kraakt) zullen toelaten, weder op Java te mogen ontmoeten, beveel ik mijne persoon en belangens in UWEdGest. welwillendheid (want ik ben een arme duivel) en heb de eer met oprechte hoogachting te zijn

WelEdele Gestr. Heer!

UWEdGestr. zeer gehorzame Dinar
J. F. C. Wardenburg."

De *arme duivel*, te Makasser aankomende, luchtte nog eens, in commissie voor den Gouv.-Gen., zijn hart over Mr. Tobias, dien aldus ook de duivel in het gemoed werd gejaagd. Zoo zijn de menschen er steeds op uit om elkander plezier te doen.... „Mijn hart is zoodanig gescheurd", klaagde de zich verongelijkt gevoelende, „dat de minste herdenking aan het ongelukkig oogenblik, waarin ik mij liet overhalen naar Makasser te gaan, mij voor dagen aandoet" [2]).

De zaken werden intusschen zóó ernstig, dat Tobias persoonlijk naar Batavia § 52 sub *c*.
meende te moeten oversteken, om der Regeering uiteen te zetten de noodzakelijkheid eener flinke expeditie naar *Boni* [3]). Den 2^en^ December 1824 vertrok deze nieuwe troepenmacht onder generaal Van Geen, die den 12^en^ Januari te Makasser aankwam en den 28^en^ Februari over zee naar het weerspannige *Bonthain* zeilde, dat vermeesterd werd. Vervolgens ging het over land naar *Boelekomba*, waaruit de vijand evenzeer werd verdreven. De expeditie keerde toen naar *Bonthain* terug en scheepte zich in den nacht van den 9^en^ op den

---

[1]) Verg. Van de Graaff's meening over het *Luilekkerland* in Bousquet's brief, B. N° 9 bl. 29.
[2]) B. bl. 231.
[3]) B. bl. 229—230.

10^{en} Maart naar *Boni* in, met uitzondering eener afdeeling onder majoor Le Bron de Vexela, die over land naar *Sindjai* moest trekken. In dat *Sindjai* had zich de vijand versterkt; de afspraak was, dat Le Bron het te land, de flotielje het van de zeezijde te gelijk zoude aanvallen. Zulke afspraken komen echter in den regel niet uit, door onbekendheid met het terrein [1]). Na een zeer bezwarenden, min of meer avontuurlijken tocht, waarbij men verdwaalde, bereikte Le Bron den 20^{en} Maart de vestiging, die echter juist daags te voren door Van Geen was vermeesterd en geheel vernield was geworden. Voort ging het nu naar weerspannig *Badjoa* en alweer de expeditie over zee, behalve Le Bron, die het over land moest bereiken. Den 25^{en} werd de plaats stormenderhand ingenomen, maar ook nu zonder hulp van Le Bron, die andermaal verdwaalde. Van Geen liet doortrekken naar *Boni*, dat verlaten werd bevonden; de overwinning op de weggeloopen vijanden kostte dus geenerlei moeite [2]). „Zoo is dan Boni geklopt", schreef Tobias niet ten onrechte in bitterheid aan Van de Graaff; „gelukkig voor mij, dat zij nog lafhartiger waren, dan ik hen had opgegeven, want ware de boel eens mislukt, niemand had de schuld gekregen dan ik; want wrok over eene teleurstelling zoekt toch naar een voorwerp, al heeft dan dat voorwerp ook gedane diensten, onbezweken trouw en ijver en alles voor zich" [3]).

Er was eene andere grief daarbij gekomen. Van Geen behoorde tot die officieren van ons Indisch leger, die van geene genade wisten, ook dan wanneer het gold een machteloos geslagen vijand en zijne bezittingen. Alles, alles werd neergebrand, in de lucht geblazen, vernield, *gezuiverd*, gelijk het heette [4]). Tobias meende, en hij kan best gelijk gehad hebben, dat al die wreed- en woestheden slechts strekten om de bevolking voor jaren en jaren te verbitteren en ze van het Nederlandsch gezag afkeerig te houden [5]).

Toen het verwoestingswerk te *Boni* was afgeloopen, keerde de expeditie naar *Badjoa* terug, waar men bleef bivakkeeren, in de verwachting, dat de algemeene amnestie, die Van Geen had afgekondigd, toenadering zou ten

---

[1]) Zie o. a. ook *Palembang*, bl. 552; ov. 222.

[2]) Volgens Van Rijneveld, bl. 259, waren *Badjoa* en *Boni* versterkt geworden door een fransch kolonel, De L'Orme genaamd, die met eene inlandsche prinses was gehuwd. Daar wij ook in Palembang van vreemde Europeanen last hadden gehad (zie B. bl. 95), scheen mij het verhaal niet onaannemelijk. — Dank evenwel G. P. Rouffaer's *Register op de eerste 50 Deelen van de Bijdragen Kon. Inst.* (1901) viel mijne aandacht op een artikeltje in het 1^{e} deel 4^{e} Volgr. (1877) van die Bijdragen, bl. 319, waarin A. Ligtvoet mededeelt, dat De Lorme heette De Lort, een in 1812 eerloos verklaarde kolonel, die naar Makasser werd verbannen, van waar hij in 1815 wist te ontvluchten toen hij in 1818 door den koning van Boni werd uitgeleverd; hij is toen naar Batavia overgevoerd. Alleen begrijp ik niet, dat De Lort, indien hij een *fransch* kolonel was, in 1812, dus onder het Engelsch tusschenbestuur, verbannen werd.

[3]) B. bl. 231.

[4]) B. bl. 273 noot 3.

[5]) B. bl. 231—232, 234.

gevolge hebben! Niemand kwam echter opdagen en de troepen, lijdende onder de regens, vooral op deze moerassige gronden, werden door ziekten gedund. Ook dit noodeloos wachten, ten koste van den gezondheidsstaat der manschappen, wekte Tobias' afkeuring op, die echter slechts voor *schoppenvuiltje* bij generaal Van Geen te boek stond [1]).

Na 'n 14tal dagen gebivakkeerd te hebben, scheepte Van Geen zich weder naar *Makasser* in, dat hij den 19^{en} April bereikte; drie dagen later was daar ook terug de kolonel Le Bron, die het geheele Bonische rijk had doorgewandeld [2])!

Nu moest men nog *Soepa* op zijn tabberd komen; doch niet dan eerst den 19^{en} Juni scheepte de expeditie zich daartoe in; het werd den 27^{en} genomen [3]).

Ook het late van dezen gang naar *Soepa* heeft Tobias' goedkeuring niet verworven [4]); maar generaal Van Geen liet beide commissarissen maar praten, zoodat vriend Tobias niets anders overbleef dan aan Van de Graaff zijn hart er over uit te storten.

„Indien ik iets te zeggen had gehad", schreef hij hem o. a.: „dan had ik volstrekt onnoodig geoordeeld, de geheele magt te doen landen op *Bonthain;* dezelve aan de moeijelijke marschen naar *Boeloecomba* en terug te exponeren evenmin als aan de ongezonde bivouaccen; daar het naar mijne gedachten en die van allen, eenigzints met de zaken van Makasser bekend, eene zekere zaak was, dat de Boeginezen zich buiten hun land niet zouden verdedigen, en eene veel mindere magt genoeg was, om kraeng Gambarang te kloppen, zoo die eene kans wilde wagen, zoo als het gebeurde heeft bevestigd. Indien ik iets te zeggen had gehad, ik had den commandant der landreize niet laten vertrekken, zonder hem te voorzien van menschen, met de zeden en gewoonten kundig; de majoor Le Bron verdient alle eer en lof over zijn gedrag, en hij heeft geheel volgens pligt, en zoo menschlievend gehandeld, als hij kon, doch die affaire had nooit plaats gevonden, zoo hij van deskundigen verzeld ware geweest; de zoodanige toch kan men niet noemen, een voor tolk aangenomen Inlandsch kind, die tegen een Majoor naauwelijks spreken kan. Indien ik iets te zeggen had gehad, ik had nimmer vooraf een order uitgevaardigd, *om alles te branden en te vernielen.* Indien ik iets te zeggen had gehad, dan had ik zeker *Sinjay* niet vernield, maar getracht de bevolking aldaar te winnen, wanneer de Macassaren mogelijk die plaats hadden durven houden, want die van *Boeloe-Boela* dragen het Boeginesche juk niet gaarne. Indien ik iets te zeggen had gehad, ik had nooit de troepen willen gebivouacceerd hebben in het moerassige half verbrande *Badjoa;* was het nabij

---

[1]) B. bl. 234.

[2]) Zie zijn officieel rapport er over bij Van Staden ten Brink, bl. 55.

[3]) Zie over het hier kortelijk medegedeelde o. a. Gerlach, bl. 315—320.

[4]) B. bl. 233.

op een uur afstands gelegen *Boni* niet veel gezonder, en is die afstand, en daardoor veroorzaakte moeijelijkheid van het transport van vivres in vergelijk te brengen met de nadeelen, die het ongezonde *Badjoa* heeft uitgeoefend? Ik had *Boni* niet verbrand; ik had mij rondom hetzelve in de talrijke kampongs gelegerd, en dan de onderhandelingen begonnen door te doen vragen of men de voorvaderlijke woningen en graven wilde behouden. Indien ik eindelijk iets te zeggen had gehad, ware de expeditie naar *Soepa* zoo lang niet uitgesteld geweest; wij waren nu zeker verder, indien *Soepa* vroeger was gevallen. Of door dit alles andere resultaten waren te voorschijn gekomen, weet ik niet zeker, doch mogelijkheid, ja waarschijnlijkheid hiervoor, zal toch niet kunnen worden geloochend. Enfin, wij zullen doen, wat wij kunnen; de zaken staan niet geheel hopeloos, zeide de generaal Janssens den 26 Aug. 1811; ik geloof dat zij thans nog minder hopeloos zijn." —

Is door het verlies van het eerste blad van dit schrijven de datum er van niet meer vast te stellen, in een ander schrijven, namelijk van 29 April 1825 aan Van de Graaff komt Tobias aldus op zijne lezenswaardige afkeuringen terug:

„Ik voor mij wenschte wel, dat men niets als *Badjoa*, de hoofdnegorij en de negorijen te *Sinjay*, waar bentings waren, had vernield, doch de instructiën luidden zoo veel te *benadeelen den vijand* als mogelijk. Het verwondert mij, dat de Generaal niet op het denkbeeld is gekomen, Boni's hoofdplaats te betrekken *voor* de verbranding; zij ligt slechts een uur van het strand en met onze hulptroepen waren wij er in den schoot van Abraham geweest; mogelijk had men naar de voorslagen gehoord, zoo zij hoop hadden gehad hunne hoofdstad terug te krijgen; verbranden ware het laatst altijd mogelijk geweest. Nog iets. In het paleis der Koningin zijn een aantal brieven gevonden, waarvan wij al de belangrijke hebben laten vertalen. Bij een derzelve geeft de Koningin aan den Pangawan kennis, dat de Commissaris Ampat Mata [1]) voor Soepa gesneuveld is. Ik kan nog echter plegtig verzekeren, dat zulks onwaar is. De brieven behelzen wijders niets belangrijks; een stuk of tien van Daeng Mamala bewijzen, wat ik altijd van hem gedacht heb, namelijk, dat deze, door geboorte half een Boniër, zeer aan Aroe Lompo is gehecht, doch dat hij tevens gevoelt, dat Boni, zonder de vriendschap van het Gouvernement, niet gelukkig zijn kan. Aan zijnen raad is vooral ook te danken, dat Aroe Lompo zich gehaast heeft om mij te *Lagousi* op te komen zoeken en de spoedige komst van het gezantschap op Makassar, hoezeer de gevolgen niet naar wensch zijn geweest. Ik weet niet, wie het vorig jaar den Gouv.-Gen. tegen Daeng Mamala heeft zoeken in te nemen, doch ik gis De Siso [2]), die

---

[1]) Tobias.

[2]) De Siso, die in den veldtocht eene rol heeft gespeeld, was een der voornaamste en vermogendste inwoners van Makasser, zoomede commandant van de burgerwacht aldaar. Zie Van Rijneveld, bl. 24, 87, 198, 260.

hem en die van *Sidenring* even vijandig is, als hij het vorige jaar nog bij UEG. aanwezen de geslagen vijand was der Macassaren; met dezen is hij sedert den inval in Maros geheel verzoend. De goede man beseft niet, dat hij door zoodanige handeling zijn crediet moet verliezen bij alle onpartijdigen, die met de zaken bekend zijn. Ook Van Geen moet hij hebben opgewonden, want toen ZEd. mij de gevonden brieven zond, om die volgens afspraak te vertalen, werden er zeer secreet 13 achter gehouden, omdat men toevallig ontdekte, dat er een van Daeng Mamala bij was; nu hoopte men eens duchtige bewijzen te vinden, hoe zeer ik met menschen en zaken onbekend was, *(trouwens* Van Schelle *heeft de Celebesche zaken ook niet aan het regte einde)*, doch bij vertaling hield de gewigtige brief niets in, als eene kennisgave, dat de prauw van De Grave van Batavia was geretourneerd, en dat de secretaris Altheer door een ander (Maijor) was vervangen. [1])

„God geve, dat wij Van Geen eindelijk eens tot vertrouwen mogten overhalen; de man is door en door goed; doch wil maar niet gevoelen, dat hij van het politieke niets weet. Een paar maal heb ik ernstig gesproken, onder anderen over het gebeurde te *Tjinrana* [2]). Ik heb ZEd. opregt gezegd, dat dit voorval nog opgesierd binnenkort in de *Singapore Chronicle* zoude gevonden worden, en onze natie niet zal vereeren; ik heb hem gezegd, dat hij zijne eigen reputatie in de waagschaal stelde. Hij verzekerde mij, dat hij de zaak zeer euvel opnam en een streng onderzoek zoude gelasten; doch hoe verwonderde het mij op Macasser te zien dat Capt. H. niet in arrest was, en den Generaal te hooren zeggen, dat een oogenblik van drift, enz. — Geheel anders was de geheele houding, toen de Generaal hem het eerst op Badjoa terug zag en zóó verschrikkelijk tegen hem uitvoer, dat een ieder zocht uit de voeten te komen.

„Ik zal UEdG. niet behoeven te zeggen, dat deze mededeeling zeer delicaat is; ik wenschte niet, door als beschuldiger op te treden, mij te mengen in zaken, die mij voor als nog niet aangaan, te meer daar de Generaal mij verzekerd heeft, het rapport van captain Hersens en luitenant Zoutman te zullen overzenden. Ik mag hem niet vooruitloopen, doch houde mij overtuigd, dat de generaal De Kock niet zal berusten, hoezeer de rapporten natuurlijk zullen verbloemd zijn; doch zoo ik bemerk, dat de zaak niet ter kennis komt van dien het aangaat, dan ben ik aan de rust van mijn geweten verpligt, zoo lang te wroeten, tot een onderzoek plaats vindt; wordt dan de zaak op rekening van den oorlog door de vingers gezien, dan ben ik voor God verantwoord. UEdG. zal dus gevoelen, wat ik voor reden heb, om hierover

---

[1]) Over De Grave, zie B. bl. 245 noot 3; over Maijor, zie B. bl. 227 noot 2, zoomede zijne Levensschets in I. G. dl. I bl. 148 en 395.

[2]) Het hierbedoelde heeft betrekking op de wreedheden van kapitein Hersens en luitenant Zoutman, nader aangewezen in B. bl. 232 noot 1.

aan UEdG. te schrijven, dewijl ik mij van UEdG^{er} belangstelling en voorzigtigheid overtuigd houde.

„April 30. In eene particuliere visite van den Generaal van gister, kwam het weder op het chapiter van Tjinrana, en meen ik te moeten opmaken, dat de Generaal minder geporteerd schijnt om zeker iemand voor te spreken. Het kwam op den l^{t} Zoutman en de Generaal bejammerde, dat deze, door verder te gaan als zijne orders, aanleiding tot het gebeurde had gegeven, daar hij anders zulk een verdienstelijk mensch was. Ik antwoordde woordelijk: 'Ja Generaal! Hieromtrent verschillen wij van opinie. Indien de zaak eens voor een geregelden krijgsraad komt, dan zal mogelijk Zoutman met eene suspensie van een paar maanden zijne daad kunnen boeten; maar als Capt. H. er zoo afkomt, dan verklaar ik geen het minste begrip meer te hebben van menschelijke en goddelijke wetten en instellingen.' Dit bleef onbeantwoord; doch ik vermeen bij deze gelegenheid, dat de Generaal, op verzoek van den koning van Goa, reeds een vrijbrief had afgegeven voor de negorij, waar het schoone tooneel is vertoond, die echter aldaar te laat is aangekomen." —

Trouwens Van Schelle *heeft de Celebesche zaken ook niet bij het rechte einde*, lazen we hier. Dat was althans generaal Van Geen met Tobias eens, zij het dan ook in verschillenden zin [1]). Medio 1825 gaf Van Schelle het bestuur over aan kolonel Bischoff [2]); de *Bataviasche Courant* van 21 September 1825 hield Van Schelle's pensioneering in. Als „door en door braaf man", beval Van de Graaff hem bij den zwager in Holland aan [3]).

§ 52 sub *d*. *Nu zal men wel in Holland zeggen, dat het onze schuld is*, schreef Van de Graaff mede naar Holland over de Zuid-Celebessche zaken [4]); maar, voegde hij er toe, men had hier te kiezen tusschen het verlaten van Makasser of den oorlog „om het diep vernederde Nederlandsche gezag te doen herleven". En in gelijken zin oordeelde de *Bataviasche Courant* van 5 Januari 1825 in een breed, zéér lezenswaardig verhaal over de aanleiding tot den oorlog: „Maar is het Gouvernement ongaarne tot den oorlog overgegaan, de handschoen eens geworpen, moest opgenomen worden, of het ware met het reeds diep gedaald Europeesch gezag gedaan en de opbraak van Celebes spoedig noodzakelijk geworden."

Inderdaad heeft het geenszins aan min of meer ernstige aanvallen tegen het beleid van den Landvoogd met betrekking tot dezen oorlog ontbroken; verdediging bleef echter evenmin uit. Eene lichtzijde, maar *après coup*, was bijvoorbeeld, dat Zuid-Celebes juist de kracht onzer wapenen had gevoeld, toen in *Djocjo* de opstand uitbarstte; doch het kon niet het standpunt zijn

[1]) Zie B. bl. 232 noot 2.
[2]) B. bl. 235.
[3]) B. bl. 266.
[4]) B. bl. 223.

van verbitterde landheeren en andere verongelijkten, om aldus naar lichtpunten te speuren; zij zouden veeleer geneigd zijn te verklaren, hoezeer de gebeurtenissen in de Celebessche vorstenlanden de stoffe hadden geleverd om de Javasche vorstenlanden mede in vuur en vlam te zetten.

Tot deze ontevredenen behoorde N. Engelhard. Teleurgesteld over de tegenwerkingen, die hij als particulier landheer had ondervonden, was hij naar Holland gegaan en daar op uitnemende wijze door Elout ontvangen. Met nieuwe verwachtingen en koninklijke beloften, keerde hij den 17^en^ September 1824 naar Java terug, waar hij, na eene reis van circa 4½ maand, den 6^en^ Februari 1825 belandde op hetzelfde schip, dat eerlang Van de Graaff op zijne rampzalige reis naar Holland zou terugvoeren, te weten de *Java Packet*, destijds gezagvoerder Boijle [1]). Eene goede maand lang keek de aangekomene te Batavia rond en beschreef zijne indrukken aldaar den 12^en^ Maart 1825 aan minister van Koloniën Elout, die den brief zeker met niet minder belangstelling zal hebben gelezen, dan wij nu nog doen, al zal men er zich ook niet in allen deele mede kunnen vereenigen [2]). Het schrijven luidt in zijn geheel als volgt:

„Ik maak van de eerste gelegenheid gebruik Uw Excellentie op eene eerbiedige wijze kennis te geven, van mijn behouden terugkomst op Java, den 6^en^ van de gepasseerde maand met de *Java Packet;* wij hebben eene reize van 139 dagen gehad, waarvan wij elf dagen in de Simonsbaai, Africaansche uithoek, gelegen hebben.

„Bij mijn komst op Batavia vond ik Zijne Excellentie Baron Van der Capellen, nog aan het Indische hoofdbestuur; wel was ik dit bij mijn vertrek uit Europa verwachtende, echter niet dat een *generale opstand onder de vorsten op het zuidelijk gedeelte van Celebes* tegen het Gouvernement, met uitzondering van *Makasser,* ook *Goa*, daartoe aanleiding zoude gegeven hebben. Daarop HoogEdelGestrenge Heer! was nooit te rekenen; integendeel ik had het als zeker gesteld, dat de geschillen tusschen den koning van Boni en het Nederlandsche Gouvernement met de komst van den Gouverneur-Generaal op Makasser geapplaneerd zouden zijn. Ik mag voor Uw Excellentie niet verbergen, dat deze gebeurtenis mij verbaasd heeft doen staan. De gevolgen, die deze opstand na zich slepen kan, zijn niet te berekenen. Men had dezelve door het nemen van goede maatregelen, behooren voor te komen.

„Wanneer de particuliere gerugten geloof meriteren, die zich algemeen over de gebeurtenissen op Makasser hebben verspreid, echter door het Gouvernement bij het officieele berigt, voorkomende in de *Bataviasche Courant* van

---

[1]) Zie *Bataviasche Courant* van 9 Februari 1825 en B. bl. 245.

[2]) Op de particuliere correspondentie *Engelhard-Elout* vestigde ik reeds de aandacht in *Oorzaken* bl. 5 en 22. Verg. B N° 151. Zie ook hiervóór § 20, in het bijzonder bl. 49—50.— Engelhard's brief is, behoudens twee uitzonderingen, zonder spatieering, zoodat het overige geëursiveerde van mij is.

den 5 Januarij 1825 n° 1 worden tegengesproken, zoo verwonder ik mij in geenen deele over het gebeurde op Celebes.

„Onder de daadzaken, die niet tegengesproken zijn, komen twee gewigtige punten voor, die de opmerking van Uwe Excellentie in het beoordeelen van deze gebeurtenis niet onwaardig zullen zijn. Als eerstelijk, dat Zijne Excellentie Van der Capellen, zonder in aanmerking te nemen de omstandigheden van het Bonische hof, dat sedert de overmeestering van het rijk van Makasser in het jaar 1778, altoos als het magtigste rijk van Celebes is beschouwd geworden, op de geheele vernieuwing van de tractaten met de vorsten van Celebes en het voormalige Hollandsche Gouvernement aangegaan, schijnt te hebben aangedrongen, met zoodanige verandering, als Zijne Excellentie vermeend heeft, meer met den aard van zaken en de belangen van het Gouvernement overeen te komen.

„Ten tweede, dat Zijne Excellentie geweigerd heeft onder de geschenken van den vorst. van Soepa, die in magt en grootheid op die van Boni volgt, aan te nemen een vrouwelijk voorwerp (slavin), volgens oude usantie aan den Gouverneur-Generaal aangeboden, dat die vorst voor eene openbare prostitutie, hem aangedaan voor zijne onderdanen en voor het oog van de afgevaardigden van de andere vorstjes, voor zoo veel daarbij tegenwoordig waren, schijnt te hebben opgenomen, en het Gouvernement is afgevallen [1]).

„Het past mij niet de daden van den Gouverneur-Generaal te beoordeelen [2]); evenwel mag ik voor Uwe Excellentie niet verzwijgen, dat mijns inziens in beide de gevallen, Zijne Excellentie omzigtiger had behooren te handelen. Dit echter wil ik gaarne minder als een erreur aan den Gouverneur-Generaal imputeren, als aan den gouverneur van Makasser, den kolonel J. D. van Schelle en den commissaris, den heer J. H. Tobias, die Zijne Excellentie, zoo wel op een als op het andere hadden behooren attent te maken en te prepareeren, en deze onderwerpen met meer rijpheid hebben behooren te behandelen.

„Het was eene algemeen bekende zaak, hoe afkeerig de Celebessche vorsten zich altoos getoond hebben, veranderingen te maken in de tractaten, inzonderheid dat van den admiraal Cornelis Speelman, de schrik der Makassaren, zoo als hij tot heden op Celebes genoemd wordt, gedateerd den 18 November des jaars 1667, en het volle vertrouwen, dat zij aan hetzelve hechten. — Op wat grond toch konde Zijne Excellentie de hoop voeden, dat Hoogstdeszelfs voorstellen daaromtrent bij de vorsten van Celebes zouden worden aangenomen, bij wie geene machtspreuken gelden, maar die handelen, naar hetgeen regt en billijk is [2]), en op het voorbeeld hunner voorvaderen.

---

[1]) Engelhard gelooft, dunkt me, wel gauw aan praatjes. — Hoe Wolterbeek in een dergelijk geval op Riouw handelde, kan men lezen in mijne verhandeling van het Kon. Inst. v. T. L. en V. kunde dl LI (1900), bl 35.

[2]) Nota bene!!

„Onder de voorgestelde verandering was voorwaar geene der onbeduidendste punten, dat als een onveranderlijk artikel vastgesteld zou worden, *dat voortaan de moorden niet meer met eene geldboete zouden kunnen worden afgekocht*; daar tegen was dus niets in te brengen en alle remonstrantie vruchteloos. Zijne Excellentie konde zich ligtelijk voorstellen, dat eene zaak van dat gewigt en van dien omvang, opzien bij de Celebessche vorsten geven moest, en al was er niets anders op Makasser voorgevallen, als daarop aan te dringen, genoegzaam eene reden uitmaakt, het Gouvernement te mistrouwen, af te vallen en gewapend aan te vallen.

„Men moge aan onze zijde deze verandering in de tractaten, als eene niets beduidende zaak hebben aangemerkt, en, dit wil ik als zeker stellen, met de beste trouw en als op billijkheid en regtvaardigheid gegrond geschied te zijn; dan bij de Celebessche vorsten had dit eene gansch andere beschouwing; zij zagen dadelijk van wat invloed de opvolging van dit artikel zoude zijn op hunne regering en administratie, zoo in het civiele als criminele, en de opvolging van dit artikel hunne magt, èn in het wereldlijke, èn in het geestelijke al te zeer krenkte. Het mankeert mij aan genoegzame informatiën van wat aard hunne belangen geweest zijn, die zij daartegen hebben ingebragt; uit het officieele verslag blijkt ten volle, dat dit artikel bij *alle* de vorsten van Celebes tegenstand heeft gevonden. En mag ik zoo vrij zijn Uwe Excellentie daarover mijn gevoelen uit te brengen? Naar de kennis, die ik van de inlandsche zaken door eene langjarige ondervinding verkregen heb, was hieruit geen ander gevolg te apprehenderen als een generale opstand onder koningen en volken, waarvan de gevolgen niet te berekenen zijn.

„Onder het bevel van den generaal-majoor Van Geen is onze geheele militaire magt, benevens een corps van vijftien honderd man hulptroepen van den *prins van Sumanap*, aangevoerd door den Prins zelven, in de maand December a. p. naar Makasser vertrokken [1]). Ik beklaag het lot van onze troepen en niet minder dat van de Celebessche bevolking. Er zullen aan weers-

---

[1]) Over deze hulptroepen, schreef De Kock het volgende ongedagteekende briefje aan Van de Graaff:

„Hiernevens een brief van Z. E. den Gouverneur Gen., heden bij mij ontvangen. UEdG. zal zien, dat de Panembahan van Sumanap zich aanbiedt om naar Macasser te gaan; het aanbod is onder zekere wijzigingen niet af te slaan, maar ik vrees, dat men welhaast met de keus verlegen zal zijn, want de sultan van Madura zal zich ook wel aanbieden en wie weet wat dan Prang Wedono doet.

„Ik heb een kort briefje van den Minister Elout gekregen van 23 Junij; ik heb het naar Buitenzorg gezonden; hetzelve recommandeert bezuinigingen." —

De *Bataviasche Courant* van 5 Januari 1825 maakte aldus in haar breed verslag over de aanleiding tot den oorlog, melding van *Sumanap*'s aanbod:

„Dit aanbod van den *Panembahan*, hetwelk sleehts eene nieuwe bijdrage is tot de blijken van persoonlijke gehechtheid aan ons Gouvernement, welke deze Vorst reeds meermalen ondubbelzinnig heeft aan den dag gelegd, is door de Hooge Regering met welgevallen aangenomen."

kanten eene menigte van sacrifices gemaakt worden, maar wanneer zulks een einde nemen zal, is niet op te calculeeren.

„Hebben wij HoogEdelGestrenge Heer! geen voorbeeld aan Palembang, wat het zeggen wil tegen inlandsche vorsten en volkeren oorlog te voeren. Het is hoopen geld verspillen en aanhoudend bloed vergieten, zonder einde.

„Leveren de *Bataviasche couranten* van den 7 en 14 Augustus en 30 October a. p. n° 32, 33 en 44 in den loop der gebeurtenissen van Makasser niet het eclatereust voorbeeld daarvan op? In eerst gemelde komt voor het verslag van de expeditie naar Tanette onder bevel van den luit^t^ kolonel De Stuers; onze wapenen triumpheren; het rijk wordt overwonnen; de koning, door het volk gedetroneerd, die zich naar de wildernissen begeeft en zijne zuster voor koningin uitgeroepen en op den troon geplaatst. In de tweede werd vermeld de rust, die onder de inwoners van Tanette door het beleid van de nieuw verkorene vorstin bestaat; en bij de laatste ziet men, dat de van Tanette verdreven koning zich wederom op den troon heeft geplaatst, en ons detachement van daar is verdreven.

„En met betrekking tot *Palembang.* Men leest in de courant van den 30 December a. p. den opstand, die aldaar op den 22 November bevorens heeft plaats gevonden, aangevoerd door den Sultan zelven, en waarin zijn vader, de Soesoehoenan, mede betrokken is, zoo dat de zaken in die residentie weder geheel in onrust zijn, en de tegenwoordigheid van den Commissaris heeft gevorderd.

„Menig een vleit zich den inlander te kennen, dan ziet men van achteren in zijne dwaling. De heer Baud, als hij zich niet te veel door eigenliefde laat vervoeren, zal moeten erkennen, hoe hij zelve daaromtrent heeft gedwaald en misgetast. In de Palembangsche zaken heeft hij de hand gehad; hij is de man, die tot de benoeming van den nu rebelligen sultan heeft medegewerkt, en dat zijn vader tot Soesoehoenan is gehuldigd; en wat heb ik hem, én op Batavia, én in Europa gezegd; zijn mijne voorspellingen, dat beiden het Gouvernement nimmer trouw zouden dienen en de kans zouden waarnemen op nieuw oproer tegen het Gouvernement te stichten, met bijvoeging, dat ik nog zoude beleven, beiden in ballingschap zouden omkomen, niet reeds gedeeltelijk bewaarheid? De Soesoehoenan, die zich aan het Gouvernement op nieuw heeft onderworpen, is naar Batavia overgevoerd en in de boeijen geplaatst en wat zal het niet eene moeite en bloed kosten vóór de Sultan en zijn aanhang zijn ten onder gebragt [1]).

„Zoo als de inlandsche zaken thans behandeld worden, strekt waarlijk niet tot eer van het Gouvernement. Het is in waarheid niet het ontzag voor de bajonetten, dat de inlandsche natie in rust en bedwang houdt, maar het

[1]) Verg. B. bl. 265.

is de manier om ze te regeeren, en dan bovenal, dat zij kunnen rekenen op onze goede trouw; dit alleen doet bij den Inlander alles af.

„Ik wil hopen, dat de expeditie naar Makasser spoedig ten onzen voordeele mag afloopen. Het is echter te vreezen, dat het een langwijlig werk zal worden en ons een hoop volk zal kosten, die zoo door het zwaard als ongemakken aan ziekte zullen omkomen.

„De heer Tobias is ook de man niet, die in deze commissie had moeten zijn geëmployeerd. In alle andere ambassades had hij nuttig kunnen zijn, maar niet als commissaris voor de Celebessche zaken. Hij is onder het vorig Hollandsch bestuur op Makasser fiscaal geweest; in het oog van de Celebessche vorsten eene zeer inferieure betrekking [1]). Hij heeft zich aldaar gemesallieerd en ik meen van zijne vrouw gesepareerd. Men kan het niet geloven, maar een Inlander ziet op dit alles zeer naauw [2]). Het tegenwoordig Bestuur is daaromtrent onverschillig, ten minste geeft geen de minste blijken daarop regard te slaan.

„Ik mag van dit onderwerp niet afstappen, zonder Uwe Excellentie nog op eene zaak, en die wezentlijk van gewigt is, attent te maken. Hoe heeft het Gouvernement gehandeld in de afdoening van de zaken met den koning van *Boni*, bij en na de retablissering van het Nederlandsch gezag op Makasser; wat heeft de commissaris Chassé niet verzuimd bij den overnaam van dat etablissement uit handen der Engelschen? Hierover en over de verdere afdoening van de zaken met den gouverneur Kruijthof, die 's vorsten vertrouwen ten volle had weten te winnen, en ter zelfder tijd als gouverneur naar de Molukken vertrok, en door Servatius vervangen werd, heeft de vorst zich immers beklaagd in een ampel schriftuur? Heeft de vorst wel immer een voldoend antwoord van het Gouvernement ontvangen op zijn verzoek omtrent de restitutie der landen onder het Britsche bestuur op Boni veroverd, en verdeeld onder de vorsten van Tanette en Sidenring, of over de teruggave van zijne residentieplaats Bouwtuwalak? Zijn daarentegen niet van den koning van Boni terug gevraagd de Gouvernements landen door hem veroverd in den oorlog met de Engelschen? — Men heeft het eerste immers zorgvuldig vermeden, en zich daarop niet als in gereserveerde termen verklaard, en op het laatste bij alle gelegenheden aangedrongen, en heel veel andere bezwaren, die bij den vorst van Boni wantrouwen moesten doen geboren worden en verwijdering en jalousie verwekken.

„Het is verre van mij, dat ik de verdediging voor den vorst van Boni, van zijn gelijk of ongelijk omtrent deszelfs gedrag tegen het Gouvernement, zoude opvatten. Ik haal dit hierbij eenelijk aan, om Uwe Excellentie daarop

---

[1]) Wat deed dat er toe? Hij was laatst resident van Bantam.

[2]) Wat zou de Briefschrijver nu zeggen, van hetgeen alzoo bij het Binnenlandsch Bestuur fungeert?

attent te maken, en in het beoordeelen van de Bonische zaken niet alles van éénen kant te beschouwen, waartoe het opgehangen schilderij van de vorsten van Boni en hunne ondankbare gedragingen van de vroegste tijden omtrent het Gouvernement, al veelligt aanleiding zoude kunnen geven; wordende alles wat in het nadeel van de vorsten van dat rijk komt, daarbij aangehaald, met verzwijging van hetgeen ten hunnen voordeele zoude kunnen worden aangevoerd, inzonderheid van de diensten, die zij aan het Nederlandsche gouvernement hebben bewezen, vooral in de behaalde overwinningen van het Gouvernement op Makasser, zoo in 1667, 1668 en 1669 en laatstelijk in 1778, toen Goa stormenderhand met behulp der Boeginezen onder aanvoering van een Bonischen prins is ingenomen en bij welke gelegenheid de Boniër in het bezit is geraakt van de rijksornamenten of sieraden van Makasser, en waarvan de restitutie alstoen aan den door het Nederlandsche gouvernement tot troonsopvolger benoemden vorst van Makasser is geweigerd op gansch geene verwerpelijke gronden; dan daarbij thans stil te staan zou Uwe Excellentie vervelen, waarom ik het dan ook hierbij zal laten rusten, en geheel van de Bonische zaken afstappen.

„Op *Padang* schijnt alles in rust, ofschoon de Padries bij voortduring de grenzen ontrusten. De kolonel De Stuers, die den luit^t^ kol. Raaff heeft opgevolgd, heeft alles afgekeurd, wat de laatste met zoo veel kosten heeft bewerkstelligd tot onze beveiliging tegen de binnenlandsche volkeren [1]). De tijd zal moeten leeren, wie het beste plan heeft, maar is het intusschen niet ongelukkig, dat het Gouvernement de speelbal is, van de projecten, of beter gezegd de grilligheid, van de residenten?

„De zaken op *Java* kan ik niet zeggen, dat sedert mijne gemaakte absentie zich verbeterd hebben. Met het finantieele gaat het nog niet voorwaarts, ongeacht de door de *Commissie tot de bezuiniging*, met den luitenant-gouverneur de Kock aan het hoofd, voorgedragen vermindering op de lasten of uitgaven van circum circa Drie Millioenen Guldens.

„Ik heb Zijne Excellentie De Kock in alle details bekend gemaakt met het vertrouwelijk onderhoud over de Indische zaken, waarmede Uwe Excellentie mij wel heeft gelieven te vereeren; Zijne Excellentie gevoelde de noodzakelijkheid, dat er meerdere simplificering behoorde plaats te vinden, dat onderscheidene nuttelooze residentiën en andere posten konden worden ingetrokken, en de lasten van de kostbare bureaux werden verminderd, en dat ook bereids door de Commissie van bezuiniging een en ander was voorgedragen, dat echter daarop bij de Hooge Regering nog niet finaal was gedisponeerd.

„Volgens het plan door deze commissie ingeleverd, zoude de vermindering van de lasten circum circa Drie Millioenen bedragen, dat in de gegevene

---

[1]) Zie het misnoegen van generaal De Kock over deze houding van De Stuers, in brief N° 137.

omstandigheden eene aanmerkelijke besparing zoude zijn. Men kan het redres niet in éénen daarstellen om geene stagnatie te verwekken. Het departement van Oorlog is voor 1823 begroot op f 7.272.909 en de Marine op f 2.519.383 [1]): dit zijn importante uitgaven. — Hoogstdezelve was zeer gevoelig voor het vertrouwen, dat Zijne Majesteit de Koning en Uwe Excellentie in Zijne Excellentie stellen, en ik houde mij verzekerd, dat de wenschen van Zijne Excellentie De Kock zijn, dat op Java de bloei en welvaart mogen worden hersteld en het Moederland de vruchten daarvan moge smaken. Zijne Excellentie Baron Van der Capellen schijnt moeijelijk te brengen te zijn, tot het maken van capitale verandering in de administratie, en daarvan dat alles op den presenten voet blijft continueren, denkende het zal mijn tijd wel uithouden.

„De heer Wappers Melis is korte dagen vóór zijne aankomst alhier, met een Engelschen China-vaarder naar Europa vertrokken, om Zijne Majesteit bekend te maken met eene alhier gedane *negotiatie van Vijftien Millioenen Guldens,* tegen interest van zeven procent per anum met den Bengaalschen koopman Palmer, om in zekeren bepaalden tijd op Java te bezorgen in gouden of zilveren specie [2]). Tot securiteit, als ik wel geinformeerd ben, zijn daarvoor besproken de Preanger Regentschappen met het koffijproduct en verdere Gouvernements domeinen op de Noord-Oostkust van Java. — Het zal mij verwonderen, hoe dit in Europa zal worden opgenomen. Ik heb Zijne Excellentie Baron Van der Capellen gedeclareerd, dat het Indische bestuur bij de Handelmaatschappij op vrij voordeeliger voorwaarden en minder declinerend over zoo veel gelden zoude kunnen disponeeren als men verlangde, en dat ik niet geloofde, deze transactie den Vorst en Uwe Excellentie aangenaam zoude zijn [3]). — Hier zijn onder de Armeniërs, die met de situatie van de Engelschen om de West van Indië [4]) bekend zijn, die mij gezegd hebben, dat het Calcuttasche gouvernement het vervoer van zoo eene enorme som gelds niet zal accordeeren [5]).

„De *suikercultuur* is geheel vervallen; drie voorname Chinezen zijn door regterlijke vervolging geheel uit hun gedoente gezet, en daaronder de Chinees Jo Tjoenko, eigenaar van elf aan de rivier *Bekassi* gelegene suikermolens. De oorzaken van dit verval zijn de navolgende:

Primo. Duurte van de rijst en andere behoeftigheden tot voortzetting van de suikercultuur.

Secundo. Duurte van het buffelvee en schaarschheid daarvan.

---

[1]) Deze eijfers wijken niet zeer af van de vastgestelde begrootingseijfers f 7.262.439 en f 2.053.900 bij *Louw* II bl. 613.

[2]) Verg. B. N°s 140, 141, 142, 148.

[3]) Evenals de profetie op bl. 164 hiervoren, is deze voorspelling uitgekomen; verg. B. bl. 267 noot 1.

[4]) Vóór-Indië.

[5]) Ook deze voorspelling kwam uit.

Tertio. Gebrek aan boejangers en hooge dagloonen aan diegenen, die te krijgen zijn.

Quarto. Dat geen debiet is in de melasse, als zijnde genoegzaam alle arakstokerijen vervallen, en

Quinto. Gebrek aan openbaar crediet; sedert de introductie van de Gouvernements Promesse-noten, rente doende 9 procent per anum of $\frac{3}{4}$ procent 's maands [1]), houdt een ieder zijn geld in de kist en riskeert dit niet onder particulieren, als tegen hooge interessen, die voor deze en genen buitensporig zijn, en naar woeker gelijkt.

„Dit alles drukt deze cultuur, welke door kracht van geld moet gaande worden gehouden en brengt den fabrikant tot den val. De fabrieken, die door de stoommachine bewerkt worden, zijn nog aan den gang; doch in handen van vreemden, die de suiker op prijs houden en door hun geld tegen lage interessen dit kunnen dwingen. De interessen in de Engelsche bezittingen zijn niet hooger als vijf, ten hoogste zes procent 's jaars.

„De kooper van de molens van den Chinees Jo Tjoenko, heeft dezelven alle doen stil staan en gedemoliseerd. Dit levert voor de andere Chinesche molenaars geen gunstiger uitkomst op. — Buiten het koffijproduct, kan men in den striktsten zin van het woord zeggen, dat het met alle andere cultures op Java verloopen is. Om dit nu aan te merken als het uitwerksel van het op Java ingevoerd systema, zoude eene al te partijdige beoordeeling zijn. Dat hetzelve daartoe iets bijdraagt, is niet tegen te spreken; dan dit verval moet meer gezogt worden, dat het Gouvernement geen het minste belang stelt in de cultivatie door Europeanen, Chinezen of Arabieren, en veelal aan hun lot overlaat.

„De heer Petel, een man met vrouw en elf kinderen, heeft zijn land moeten afstaan aan den heer Arnold, die zijne gemaakte absentie naar Europa hem voor de helft in zijne bezitting heeft geruineerd. De heer Petel maakt echter eene uitzondering daaromtrent [2]), als zijnde door de assistentie, die het Gouvernement hem verleend (de ijver van den man verdient deze consideratie) in de gelegenheid gesteld zijn geluk te beproeven met den aanleg van eene indigo-fabriek in de residentie Paccalongang. Ik vrees echter, dat het den man daarmede even zoo zal gaan, als met eene zelfde onderneming op Bergzigt. — De heer Arnold heeft het grootste gedeelte van de koffijtuinen op dit land weder opgeofferd voor den aanleg van eene indigo-fabriek. Hij beweert, dat de mislukking van eene gelijke onderneming op Bergzigt, onder de directie van den heer Petel veroorzaakt is, omdat de gansche omslag van de fabriek op eene al te ruime schaal was gebragt; en ik heb reden te

---

[1]) Zie B. bl. 155 noot 3.

[2]) Namelijk. dat de Regeering de ondernemers aan hun lot overliet.

geloven, dat dit zoo is. — De heer Petel viel wat in het omslagtige, en was zeer splendied in zijne uitgaven en dit voorzie ik, dat met hem ook het geval zijn zal op Paccalongang; hij verstaat geen economie; of de speculatie van den heer Arnold voordeeliger voor hem zal afloopen, moet de tijd leeren. Ik mag het wenschen, maar zie het er niet op: de tijd zal dit leeren [1]).

„De *advertentie van den procureur-generaal* Esser [2]), voorkomende in de *Bataviasche Courant van den 25 December a. p. nº 52* contra den assistent-resident voor de politie der Ommelanden A. L. P. de Serrière [3]), als beschuldigd van ontrouw, opzettelijk pligtverzuim, aanmatiging van gezag, misbruik van magt en knevelarij, zal Uwe Excellentie zoo met bevreemding als verontwaardiging gelezen hebben [4]). Geloof mij, HoogEdelGestrenge Heer! dat aan alle deze feiten hij, Serrière, zich voor jaren heeft schuldig gemaakt, en het heeft een ieder, daarmede bekend, verwonderd, dat hij zoo lang buiten vervolging is gebleven. Nadat de bewijzen onloogenbaar waren, heeft hij,

---

[1]) Ik dacht er eerst aan om deze mededeelingen over den heer Petel weg te laten; doch Engelhard doet hier weder eene profetie, die uitgekomen is, en tweedens krijgt men hier iets over de *indigocultuur*, waarvan in deze periode onzer Indische geschiedenis wel wat mag worden gezegd. In de „Memorie van den Commissaris-Generaal J. van den Bosch, 1834 (Verslag mijner verrigtingen in Indië, gedurende de jaren 1830, 1831, 1832 en 1833)" in de *Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië*, 1864, leest men op bl. 376:

„De indigokultuur werd mede beproefd. Reeds vroeger had dezelve op Java bestaan, dan zij was onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Daendels afgeschaft. Sedert had de heer Petel die kultuur weder opgevat en de nieuwe bereidingswijze derzelve ingevoerd. Door de aanmoediging, welke de heer Burggraaf Du Bus aan dezen tak van landbouw had verleend, was de hoeveelheid daarvan, in 1823 (*dit is een schrijffout*) uitgevoerd, tot ruim 17.000 en in 1830 tot ruim 46.000 ℔ gestegen. De kosten der productie echter waren aanmerkelijk, zoodat bij de daling van den prijs der indigo, tengevolge van de steeds toenemende uitbreiding dezer kultuur in meer andere landen, de in dien tijd hier te lande opgerigte en aanvankelijk zoo veel belovende fabrieken allen zijn te gronde gegaan en de ijverige en kundige heer Petel, die zooveel had toegebragt om dezelve tot stand te brengen, ook daardoor zijn aanzienlijk fortuin verloren en zijnen algeheelen ondergang berokkend heeft."

[2]) Zie ook over Esser B. bl. 172 en 189.

[3]) B. bl. 82 Nº 52.

[4]) Bedoelde advertentie was van den volgenden inhoud:

PRO JUSTITIA.

Alzoo bij resolutie van President en Leden in den Raad van Justitie te Batavia, van den 20sten dezes jaars 1824, is goedgevonden en verstaan, om in verzekerde bewaring te nemen, den persoon *Anthonij Lodewijk Paulus de Serrière*, gesuspendeerd Assistent-Resident voor de Ommelanden van Batavia, beschuldigd van *ontrouw*, *opzettelijk pligtverzuim*, *aanmatiging van gezag*, *misbruik van gezag en knevelarij*, en de beschuldigde zijne woning verlaten heeft, zonder dat hij tot nu toe is kunnen worden achterhaald, zoo brengt de ondergeteekende Procureur-Generaal bij het Hoog Geregtshof van Nederlandsch Indië, deze misdaden ter kennisse van alle, zoo hoogere als lagere plaatselijke autoriteiten, met rekwisitie, om alles te doen wat noodig is, ten einde den beschuldigde ter overlevering te achterhalen, en ter bereiking van dit oogmerk de beambten van policie werkzaam te doen zijn; blijvende gemelde autoriteiten verantwoordelijk voor al hetgeen, waaromtrent zij bij deze, ten dienste der regtspolicie worden geadverteerd.

De Prokureur-Generaal voornoemd,

Esser.

Batavia, den 24sten December 1824.

Serrière, nog menschen gevonden, die partij voor hem getrokken hebben, en getracht hebben zijne vervolging voor te komen. Wat ook ten laste moge worden gebragt van het voormalig Hollandsche bestuur, zoo is dit zeker, dat de constitutie van de Hooge Regering niet gedoogde, dat misdrijven van dien aard in de ambtenaren verholen bleven. De magt van den Gouverneur-Generaal was niet toereikende, om de vervolging van soortgelijke strafbare voorwerpen voor te komen, veel minder tegen te gaan. — En tegen wat stroom heeft de Procureur-Generaal niet moeten inwerken, om de zaak zoo verre te brengen, dat hem eene actie tegen den heer Serrière is geaccordeerd geworden. Als men den Procureur-Generaal had kunnen imponeeren, zulks was geschied. De respectabelste personen meleerden zich in deze zaak, en trokken de partij voor Serrière. Dit zelfs is met zoo een geestdrift vergezeld gegaan, dat de gouverneur van de Molukken, die toevallig te Batavia present was, toen zulks gebeurde, niet geschroomd heeft er voor uit te komen, zijne vlugt te hebben bevorderd. Dit, HoogEdelGestrenge Heer, is eene daadzaak!

„Ik haal dit hierbij niet aan uit zwartgalligheid, maar om bij Uwe Excellentie in opmerking te brengen, hoe men de misdrijven van sommige ambtenaren tracht te bedekken en hun de welverdiende straf te doen ontduiken, ja hoe openbaar de eene ambtenaar boven den anderen geprotegeerd wordt, dat zelfs de verdenking genoeg is tot poursuite.

„Dat nog maar geene Nederlandsche schepen uit Europa komen opdagen, is vreemd. Bij mijn vertrek was het zeggen dat de *Jonge Anthonij* voor Rotterdam en de *Gezusters* voor Amsterdam in de maand October jl. zouden zeilen, bevindende zich op eerstgemelde de heer Elout en op de laatste mijn neef Van Basel en famille [1]). Ik ben zeer naar de komst van de beide schepen verlangend. Met welk schip de heer Muntinghe zich op reis zoude begeven, was bij mijn vertrek uit Europa nog niet bekend; ZijnEdGestr. heeft mij stellig verzekerd, dat hij spoedig zoude volgen. Men is hier zeer verlangend naar deszelfs komst, om wat méér van de *Handelmaatschappij* te vernemen, dan ik er van heb weten te vertellen.

„Over de transactie tusschen Holland en Engeland wegens de *ruiling van Malacca en onderhoorigheden, benevens de Nederlandsche etablissementen om de West van Indië tegen Bancahoeloe* is men hier niet zeer te vreden [2]). Het uitgebragte rapport van den schout-bij-nacht Melvill en den heer Wappers Melis over Malacca, Rio en Sincapoera, mitsgaders Poeloe Pinang, heeft de Hooge Indische Regering

---

[1]) De schepen zijn eerst dd. 22 Januari 1825 uitgezeild, ten gevolge van aanhoudende tegenwinden: zie *V. d. C.-E.-brieven* bl. 598 en 607; ov. 64 en 72. De *Anthonij* van Rotterdam, o. a. met kapitein Elout aan boord (zoon van den oud-C-G.), bereikte Batavia dd. 19 Juni d. a. v.; de *Gezusters* van Texel, o. a. met luit.-kol. A. W. Senn van Basel en familie als passagiers, kwam den 2en Juli op de reede; zie de *Bataviasche Couranten* van 22 Juni en 6 Juli 1825.

[2]) Zie ook § 55 hierna, zoomede B. bl. 218 N° 123, bl. 221 N° 127 en bl. 223.

een meer voordeeliger begrip van Malacca doen verkrijgen, als men zich daarvan heeft voorgesteld en aanleiding heeft gegeven tot de introductie van een verbeterd reglement op de inkomende en uitgaande regten. Ik heb meer dan eens met den heer Baud, en ook met den heer Muntinghe gesproken over de aangelegenheid van Malacca en onze kantoren om de West van Indië. — Daar dit eene gedane en onherstelbare zaak is, zal ik Uwe Excellentie niet vermoeijen daarover verder uit te weiden.

„Ik mag deze niet eindigen alvorens Uwe Excellentie op de allerverpligtendste wijze mijn dank te hebben betuigd over de allervleijendste en gunstige wijze, waarmede Uwe Excellentie mij namens Zijne Majesteit den Koning aan Zijne Excellentie den Luitenant-Gouverneur De Kock hebt aangeschreven. Ik ben hierover zeer gevoelig. Zijne Excellentie De Kock heeft den gouverneur-generaal Van der Capellen, dat weet ik van goeder hand, met dit aanschrijven bekend gemaakt; evenwel heeft Zijne Excellentie mij tot op dit moment niets daarvan laten blijken, en dit, HoogEdelGestrenge Heer, bevreemdt mij niet. *Zijne Excellentie houdt zich te vast aan de opiniën van den raad van Indië* Van de Graaff, *een zeer verstandig man, maar die de plank ook wel eens misslaat, en den heer* Meylan, *die ook met mij verschilt in denkbeelden, en schijnt daaromtrent niet aan het wankelen gebragt te willen worden.*

„Als Zijne Excellentie in het hart, datgene voor mij gevoelde, dat Hoogstdezelve voor het uiterlijke betoont, zoude Zijne Excellentie mij immers een blijk hebben kunnen geven, Hoogstdezelve met genoegen vernomen had, dat ik het vertrouwen en de gunst van Zijne Majesteit den Koning heb weten te winnen, en het voordeelig en belangrijk aanschrijven van Uwe Excellentie aan Zijne Excellentie De Kock over mij. Zijne Excellentie is in het politieke te ervaren van niet te berekenen, dat ik vóór mijn vertrek uit Europa min of meer kondschap heb gehad van dit aanschrijven en zich niet het allerminste te compromitteeren mij daarvan een hartelijk blijk te geven. Ik zal, dit niettegenstaande, voortgaan al dat goede te stichten, dat in mijn vermogen is, en de gelegenheid mij zal aanbieden, hetzij bij Zijne Excellentie De Kock of bij Zijne Excellentie Baron Van der Capellen, ofschoon niet in betrekking zijnde, alhoewel het moeijelijk is, adviezen over zaken van gewigt uit te brengen, als men met de ware toedragt en omstandigheden niet bekend is, en waarvan de couranten doorgaans zwijgen. Ik zie dit in de behandeling der zaken van *Celebes*; deze zijn bij het verslag in de *Bataviasche Courant* n° 1 van dit jaar zóó duister en verward opgegeven, dat het niet mogelijk is, zich een regt voorstel van het gebeurde te verschaffen. De koningin van Boni wordt van alles de schuld gegeven en naar het schilderij, daarbij van Boni opgehangen, zoude het geheel weinig fidutie meriteren [1]); excuseert deze openhartige declaratie; Uwe Excellentie dient van

[1]) Bedoeld wordt met *het geheel* de officieele uiteenzetting in de courant.

meer nabij met de zaken bekend te worden gemaakt, ten einde daarover niet zoo ligt het oordeel te vellen en de gebeurtenis op Celebes meer naar de waarschijnlijkheid te beschouwen [1]). Als ik den tijd heb vóór de afzending dezes op die courant notas te maken, zal ik mij er een genoegen uit maken, Hoogstdezelve daarvan een afschrift aan te bieden, en ik ben zeker, er voor Uwe Excellentie een licht zal opgaan, hoe alles aan elkander hangt, en hoe te expliceren is, dat alle de vorsten volgens het voorkomende bij dit verslag, de contracten geteekend hebben, except Boni, en daarna tegen het Gouvernement gezamentlijk zouden zijn opgestaan. Geloof het, HoogEdelGestrenge Heer! de Celebessche vorsten hebben met Boni ééne cause. Zoo als ik de zaken op Celebes beschouw, had Zijne Excellentie nimmer van Makasser moeten vertrekken, vóór dat alles aldaar weder in rust was gebragt; dit alleen had kunnen voorkomen het verdelgen van zoo veel menschenbloed, als nu onmisbaar het gevolg zijn zal, en dat waarom. De eer van het Gouvernement en de regtvaardigheid van Zijner Majesteits bestuur als vorst, zouden dit zelfs gevorderd hebben.

„Het zij mij ook vergund Uwe Excellentie mijnen verpligtenden dank te betuigen voor het acceuil, dat ik genoten heb van Uwe Excellentie, van de respectabele Mevrouw Elout en Hoog geachte Familie; dit is voor mij zoo uitstekend geweest, dat ik er onafgebroken erkentelijk voor zijn zal en er de blijken van zal geven.

„Voor het overige ben ik zoo vrij mij voortdurend aan te bevelen in de attentie en den invloed van Uwe Excellentie op onze kolonie. Intusschen heb ik de eer Mevrouw Uwer Excellenties Gemalinne op 't eerbiedigst te complimenteren en met derzelver aanzienlijke betrekking 's Hemels zegen toe te wenschen, mij met hoogachting te ondertekenen

Hoog EdelGestrenge Heer!

Uwe Excellentie's

Gehoorzame en Ootmoedige Dienaar

Engelhard."

Dat ten slotte het geteem financieele vruchten voor dezen hypercriticus *aux petites vues* afwierp, weten we uit bl. 50 hiervòòr.

§ 53. De officieele *Bataviasche Courant*, die den volke verkondigde, hoe de onzen voor *Soepa* het hoofd hadden gestooten [2]), hield tevens met groote letters, „de heugelijke tijding" in, dat de Gouv.-Gen. en mevr. Van der Capellen weldra te Batavia zouden terug zijn, dat 's Lands gebouwen dientengevolge dan verlicht werden, terwijl de ingezetenen, „welke zouden verlangen om door het illumineren van hunne huizen, het hunne tot dit vreugdebedrijf bij te brengen", werden uitgenoodigd, om zich in zóóver in

[1]) Dat staat er zoo.

[2]) B. bl. 226 noot 1.

te houden, dat ze met het aansteken der lichten niet begonnen vóór 7 uur 's avonds!! [1])

Den 2^en October was het hooge gezelschap te Batavia terug; doch wanneer het waar is, dat zalig zijn die niet geërgerd worden, dan konden Van der Capellen en zijn alter ego zich wel in den afgrond der onzaligen verplaatst achten, want ten gevolge van ministerieele verandering in Holland, hielden van nu af de ergernissen niet op.

In toenemende mate had de Koning zich vervreemd van den man, dien hij in den aanvang als zijne *rechter hand* had leeren waardeeren, den heer A. R. Falck. Van chef van het Koninklijk kabinet had deze de portefeuille van Koloniën moeten aanvaarden, en in den aanvang van 1824 ook van daar moeten gaan, om als ambassadeur te Londen op te treden [2]). Zijn vervanger op *Koloniën* was de oud-commissaris-generaal C. T. Elout.

De Staatsraad had Indië in 1819 verlaten met de uitnemendste indrukken over Van de Graaff. Het daaropvolgende jaar was deze raad van Indië geworden, hetgeen Elout aanleiding gaf, om hem er mede geluk te wenschen. De bevorderde antwoordde in den toon van dien tijd, door er zijne *innigste dankbaarheid* voor uit te drukken, en te verklaren, dat deze goedkeuring hem met meer vertrouwen de mogelijkheid deed inzien, om aan de nieuwe verplichtingen te beantwoorden, „dan ik anders, uit besef mijner beperkte talenten, zoude mogen doen". Daarna gaf hij een breed tafereel van den staat van Indië, waaruit de heer Elout zou kunnen zien van des Briefschrijvers oprechte pogingen „om in het algemeen de zaden door Hunne Exc. Heeren Commissarissen-Generaal met zoo vele vaderlijke zorgvuldigheid op den Indischen bodem uitgestrooid, tegen elke onvoorzigtige hand te beveiligen". Slechts één zwart puntje was er in dit heerlijke tafereel op te merken, namelijk het geldgebrek, maar dat was slechts „als een zeer temporair onheil" te beschouwen, waarvan de herhaling „door goede, doelmatige voorzorgen" zeer gemakkelijk zou zijn te voorkomen [3]).

De goede verstandhouding bleef, althans naar Van de Graaff's meening, nog eenige jaren voortduren; maar in dien tijd waren de maatregelen genomen, die tot allerlei klachten over het regeeringsbeleid naar Holland aanleiding gaven. Niet slechts de Engelhard's, de Nahuijs', de De Wilde's hadden steun bij het Ministerie persoonlijk gaan zoeken, maar ook 'n J. C. Baud was in 1821, naar Nederland teruggegaan. Niemand kon dat verwonderen. Hij en Muntinghe behoorden eigenlijk tot de éénige in het aanvangstijdperk,

---

[1]) Men zie breeder het *T. v. N. I.*, 7^en jaargang (1845) dl. II, bl. 484 vv., zoomede de *Bataviasche Courant* van 4 October 1824. — Men zie ook B. N° 127 bl. 221.

[2]) Zie mijn artikel over *Fagel's ontslag* in den *Tijdspiegel* van April 1899 bl. 329 vv.

[3]) B. N° 105 bl. 172, 184.

van wie een latere *Gids*schrijver „volmondig zou durven verklaren", „dat zij bij eene degelijke staatkunde, den wagen in het goede spoor konden houden" [1]). Doch Baud en Van de Graaff wilden natuurlijk vooruit. De twijfel van den *Gids*schrijver moge gegrond zijn „of reeds in die dagen een algemeene secretaris op den gang van zaken zooveel invloed had, als zulks later het geval is geweest", — het moet niettemin Jean Chrétien, die in 1816 reeds eene Indische ambtelijke loopbaan achter den rug had, toen de ander pas begon, gehinderd hebben, dat de Landvoogd meer notitie nam van Van de Graaff dan van zijn Algemeenen Secretaris. Geenszins, dat deze zijn mededinger oorspronkelijk gering schatte. Wij zien in 1819 Baud voor een courantenbericht, om Van de Graaff's goedkeuring verzoeken, „waarop, met zoo velen, een hooge prijs wordt gesteld", voegde hij er aan toe [2]); doch met de vermeerdering van Van de Graaff's invloed schijnt verkoeling te zijn ontstaan, volgens de voorstelling van dezen „omdat ik ambtshalve en als een eerlijk man, mij tegen zijne baatzuchtige plannen moest verzetten" [3]). Wat hiermede bedoeld wordt, weet ik niet; zeker was Jean Chrétien geen woestijn zoekende Johannes de Dooper. Hij bezat de gave, alle richtingen te dienen en toch niet met zich zelven in strijd te geraken. Merkwaardig opportunist als hij was, diende hij met het meeste succes 'n Janssens, 'n Raffles, 'n Van der Capellen, 'n Elout, 'n Van den Bosch; hij toonde de meerdere van Van de Graaff te wezen, die, volgens dezen, eerlang aan zijn val zou medewerken [4]). Inziende, dat het getij onder Van der Capellen aan het verloopen was, keerde Baud Insulinde tijdig den rug toe, maar ongebroken en vergezeld van de beste wenschen voor zijn verderen voorspoed, waaraan het volgende klappermansvers in de *Bataviasche Courant* dd. 25 Augustus 1821 uiting gaf:

Aan den WelEdelGestrengen Heer J. C. Baud
bij deszelfs terugreize naar het Vaderland.

Beklemd is aller hart, nu Gij ons gaat begeven,
Aan wien zich aller hart vol dankbre liefde bindt;
Volgt ons aller hart naar Neêrlands blijde dreven,
Waar wenscht ons aller hart dat ge altijd voorspoed vindt! [5])

Deze voorspoed zou hem inderdaad toevallen. In het eerst ondervond hij wellicht eenige teleurstelling, daar minister Falck niet gewoon was hem te raadplegen [6]), maar geduldig den tijd afwachtende, zag hij zich eerlang in de gelegenheid

---

[1]) *Van Alphen* bl. 512.
[2]) *Palembang* bl. 649; ov. 319.
[3]) B. bl. 282.
[4]) B. bl. 294, 298.
[5]) Van de Graaff in B. N° 106 bl. 189; van Baud's vertrek naar Europa gewag makende, verwees ik in noot 2 naar § 21; dit moet zijn § 53.
[6]) Mijer's *Baud* bl. 169.

gesteld, zijne talenten aan den dag te doen treden. Met Elout en Muntinghe wordt gewerkt aan de oprichting der Handelmaatschappij. Terwijl echter Muntinghe daarna als een *uitgeperste citroen* ter zijde wordt gesteld en compleet geërgerd, naar Indië terugkeert, wordt in den aanvang van 1824 Elout minister van het departement van Nationale Nijverheid en Koloniën en Baud weldra, behalve lid, secretaris der Handelmaatschappij, tevens op Elout's departement, directeur der Oost-Indische bezittingen [1]).

Ongelukkiger kon het inderdaad niet, meende Van de Graaff, te meer wijl er nog een groot plan van den heer Van der Capellen mede in duigen viel. De Zuid-Celebessche moeilijkheden en financieele quaestiën hadden den Landvoogd andermaal doen besluiten, voorloopig van zijn plan af te zien, om in December 1824 naar Holland terug te keeren; „hij heeft zich", meende Van de Graaff, „door deze opoffering nieuwe regten op de goedkeuring des Konings en de dankbaarheid der natie verworven"; maar of hem die geworden zullen, zeide hij te betwijfelen [2]).

Die twijfel bleek gegrond. De Koning zond een *in orde brengend* commissaris-generaal in de plaats.

Van der Capellen, inziende, dat hij het dus in Nederland niet zoo gemakkelijk te verantwoorden zou hebben, had er in toenemend sterke mate op aangedrongen, *dat* Van de Graaff *hem derwaarts zou vergezellen.* Deze had tegengestribbeld, op zijne belangen gewezen, „zoo veel zulks de bescheidenheid gedoogde", maar als altijd, was ook nu het einde, dat de onafscheidelijke zich op genade en ongenade overgaf. Aan zijn zwager beschrijft Van de Graaff het plan als „een onweerswolk", die boven zijn hoofd hing, als het *grootste* ongeluk dat hem kon overkomen, niets anders in Nederland voorziende „dan ellende en allerlei onaangenaamheden"; maar „lot" en „pligt" wenschte hij te volgen. — In warme waardeering roept hem reeds een zijner vrienden goede reis, de verwachting uitsprekende over het genot eener zelfvoldoening, „welke de vrucht behoort te zijn van al het goede, dat gij met onophoudelijke zorgen voor het algemeen en voor zoo vele bijzondere personen hebt gesticht; hunne dankbare wenschen", schrijft men hem, „zullen u voorzeker volgen, doch met een droevig oog zullen zij hun vriend en beschermer zich voor altijd zien verwijderen". Maar.... hoerah! — van de reis wordt afgezien, opdat de Raad van Indië, onder de moeilijke omstandigheden van den Djocjoschen opstand en de verwachte komst van den Commissaris-Generaal, niet nog meer verzwakt worde, en men gevoelt zich, „zoo voor zich zelven als voor de algemeene zaak wederom gerustgesteld"; *moed* en *kracht* worden hem nu nogmaals toegewenscht „om alle willekeur het hoofd te bieden, en de verdrukten te beschermen" [3])!

---

[1]) B. bl. 294 noot 2 N° 190.

[2]) B. bl. 223—224. Verg. hiervóór bl. 39.

[3]) B. bl. 250, 257—258, 263, 265, 266, 277—278, 278, 279.

Er vielen nu echter niet anders dan distelen en doornen te garen zoowel voor Van der Capellen als voor zijn geleider, Van de Graaff, die in 1820 vol illusiën had geschreven, *dat het onverschillig aan het moederland moest zijn, wat de administratie aan Indië kostte,* indien „de resultaten", maar „aanzienlijker en voordeeliger" waren dan vroeger [1]); zij tornden nu tegen een Minister op, „van een anderen stempel dan de heer Falck", klaagde men [2]), die tot in vele bijzonderheden rekenschap begon te vragen, naar de oorzaken waarom de prachtvolle vooruitzichten, als een *fata morgana* steeds in de ijle lucht bleken te verdwijnen; en gelijk Van de Graaff reeds vroeg voorspeld had, deze verantwoording vroeg men wel naar den vorm aan den Landvoogd, maar naar het wezen aan den invloedrijken raadgever van zoovele jaren. Alle *mijne* daden, leest men in de brieven aan den heer Verschuir, veroordeelt de Minister; alle *mijne* oogmerken worden gewantrouwd. Steeds bitterder en minder oordeelkundig wordt dien toon over „de alles vernielende directie van onzen tegenwoordigen Minister van Koloniën, den heer Elout, die het er op gezet schijnt te hebben, om den gouverneur-generaal te dwarsboomen"; „de Minister", luidt het al verder, „schijnt het er op gezet te hebben om de reputatie van den baron Van der Capellen te bederven; hij zal echter, indien dat zijn plan is, succombeeren, zoodra de Gouverneur in Europa verschijnen zal": „met het licht der waarheid gewapend". Gelijk steeds bij Van de Graaff, als men elkander wegens afwijkende meeningen moet bestrijden, heet de andersdenkende *vijand.* „Zijn groote vijand", luidt het dus over Van der Capellen, „schijnt te zijn de minister Elout". En men zal het onweer op mijn hoofd willen doen losbarsten, voorspelt Van de Graaff; maar wees gerust, lieve zwager. „Mijn gedrag is onberispelijk en van alle zijden gedekt. Ik heb nog over geenen enkelen stap of over eene enkele daad het minste berouw." [3])

§ 54. Het blijkt niet wat Van de Graaff heeft gedacht over de door Meylan afgekeurde *lijnwadenverordening* [4]); maar wel, dat ze in Europa het Engelsche ministerie aanleiding gaf tot klachten bij de Nederlandsche regeering. Het Britsch-Indisch bestuur had namelijk dd. 18 Juni 1824 er over naar Londen geschreven, ten gevolge van eene missive van den Singapoorschen resident, den heer Crawfurd, over „the prejudicial effects" van het nieuwe tarief. „Mr. Crawfurd", berichtte men naar Londen, „observes on the former subject that by authentic accounts received from Batavia, the new tariff had occasioned a great share of anxiety among the British merchants residing at that place. One English merchantman from London with a full cargo from

[1]) B. bl. 88.
[2]) B. bl. 268.
[3]) B. bl. 248, 264, 267, 268, 281.
[4]) Zie hiervoor § 50.

Batavia, had quitted the place without landing a bale and orders were ready for three more which were expected to proceed at once to Singapore. It was indeed, calculated that the effects of the tariff would be so prejudicial to the public revenue of Batavia, that it would soon be found necessary to annul it [1])."

De Britsche regeering diende vertoogen in bij de Nederlandsche [2]); deze keurde de verordening bij schrijven dd. 13 October 1824 aan onzen Gouv. Gen. af [3]); maar het treedt niet aan den dag, dat ze vòòr 1837 verviel [4]); wel dat de Gouv.-Gen. dd. 22 Juli 1825 een boozen brief aan den minister Elout richtte over hetgeen, gelijk ook Van de Graaff het uitdrukte, de bemoeizucht van den Minister heette.

§ 55.

En nog vòòr de Landvoogd te Batavia voet aan wal had gezet, was er *het Londensch tractaat van Maart 1824* bekend geworden, waarbij we Singapore met Malakka verloren, en dat ook daarom zulk eene ergernis wekte, wijl men gemakkelijk had kunnen wachten op de terugkomst van den heer Van der Capellen in Nederland. „Dit heeft mij getroffen", schreef Wappers Melis, „en is voor mij een verder blijk, dat deze voor Nederland zoo overheerlijke possessiën, ja ik mag die noemen, de voortreffelijkste overzeesche bezittingen, door eenige Europesche natie bezeten, geen genoegzaam belang in ons Nederland inspireren, om die in alle deszelfs betrekkingen te leeren kennen" [5]). Te grooter was voor de leden der Regeering de teleurstelling, omdat de Briefschrijver juist een gunstig rapport over Malakka's toekomst had ingediend [6]). „Men begrijpt niet", oordeelde ook Van de Graaff, en terecht, „hoe het mogelijk is, dat de Koning, die den gouverneur-generaal Van der Capellen persoonlijk kent, maatregelen van zulk een groot belang heeft kunnen adopteeren, zonder dien man daarover te raadplegen en zijne komst af te wachten. Het is eene ramp voor Nederlandsch-Indië, dat men in het moederland, in acht jaren, zich zoo weinig om Indië bekreund heeft, en dat men in een oogenblik, wanneer men den baron Van der Capellen kon verwachten en van zijne achtjarige ondervinding gebruik kon maken, zich gehaast heeft, zulke hoogst gewigtige en ver uitziende beslissingen te nemen, over belangen, die de raadgevers, welke Z. M. omringden, zelven niet konden beoordeelen" [7]).

---

[1]) Uit de *Bisschop*-verzameling van het *Indian Office* te Londen.

[2]) De officieele correspondentie over de verordening vindt men o. a. in een blauwboek, getiteld „*Papers relative the execution of the treaty of 1824 by the Netherland authorities in the East Indies*" (*1840*).

[3]) *Louw* dl. II bl. 6. B. bl. 251 noot 2.

[4]) Zie Staatsblad 1837 N°s 47 en 57.

[5]) B. bl. 218.

[6]) Zie bl 170 hiervoren.

[7]) B. bl. 223.

Maar, troostte zich de Briefschrijver, ook uit al dien tegenspoed, dien de regeering van den heer Van der Capellen in haar laatste stadium ondervond, zal „een onberekenbaar nut" geboren worden, te weten *meer belangstelling in Nederland voor Indië*, — eene belangstelling, die zich dan echter niet zal behoeven te uiten in het streven „om met lange lijsten" de kolonie van gene zijde der linie uit te beheerschen, doch, om evenals in Engeland, er te scheppen een *Kolonialen raad* [1]). Een driekwart eeuw later zou een spreker in het Indisch Genootschap van 1901 over een *Kamer voor Nederlandsch-Indië* de hand reiken aan den Briefschrijver van 1825 [2]).

§ 56. Dezelfde *Bataviasche Courant* van 4 September 1824, die de perfecte gezondheid van de naderende familie Van der Capellen verkondigde, had bovendien eene bekendmaking van den Algemeenen Secretaris ingehouden, ten aanzien van het koninklijk besluit dd. 29 Maart te voren, „houdende daarstelling van eene Nederlandsche Handelmaatschappij". De onvrijzinnigen van zoo even in Indië riepen nu moord en brand over dit monopolie-ademende stuk uit Nederland. „Onoverkomelijke onheilen", voorzag er Van de Graaff uit, ten diepste tevens, als strijdig met 's Lands belang, het afkeurende, dat de Koning zich aldus in *handelsspeculatiën* had begeven [3]). — Merkwaardig zijn die telkens in zeer harde woorden terugkeerende veroordeelingen, omdat zij zoo ten volle, meer dan de voorspeller zelf misschien wel heeft kunnen verwachten, zijn uitgekomen. „Een ieder, die Indië kent, en de belangen van Indië in verband met die van het moederland waarlijk behartigt", treurde in de vrees voor „de vernieuwing van monopolie en dwangwetten en de vernieling van den geheelen vrijen handel"; indien de Koning de zaken niet spoedig inzag, dan zou hij „met zijne door geene constitutie beperkte magt geheel Indië bederven"; „onze beste inkomsten worden aan de Handelmaatschappij opgeofferd, die weldra onzen geheel vrijen handel verdrongen zal hebben, om, tegen de grondwet van Nederland, eenen alleenhandel in deze rijke gewesten te stichten". „Zij, die den Koning raden om aan het belang van de Handelmaatschappij de dierbaarste belangen van Nederlandsch-Indië op te offeren, bevlekken de eer zijner regeering." *Een ieder, die niet blind in de zaken is, voorziet duidelijk*, luidt nogmaals de merkwaardige voorspelling, „dat het régime van 1795, hetwelk men in Indië toepast, en de onwettige voordeelen, die men aan de Handelmaatschappij toewerpt, den goeden geest en, mag ik het zeggen, de eerlijkheid der ambtenaren ondermijnen en door de vernieling van den vrijen handel, de verstopping van onderscheidene bronnen van toenemende welvaart en op volslagen onkunde steunende maatregelen, in Nederland genomen wordende, de kostbaarste bezittingen van Nederland in Indië bederven zullen,

[1]) B. bl 262—263.

[2]) Mr. C. Th. van Deventer in het *Indisch Genootschap* dd. 2 April 1901 bl. 37 vv.

[3]) B. bl. 269.

terwijl, wanneer men eindelijk dit alles in Nederland ontdekken zal, het te laat zal zijn om aan eenig radicaal herstel te denken". „Het land wordt aan de Handelmaatschappij opgeofferd". De stilte des doods spreidde zich er over heen; niemand meer durfde iets zeggen; alles „sluipt in het duister" en de laatste der hervormingen was, volgens de bittere aanteekening, dat het woord *secreet* door *geheim* werd vervangen!.... [1]) Waar, vraagt hij zijn zwager, blijft 'n heil aanbrengende Van Hogendorp, waar 'n welbespraakte Van Alphen, waar 'n brave Janssens? Zij, die dan toch zooveel in Indië belangstelden! Maar ze worden misleid „door onvolledige en meestal verkeerde données en valsche renseignementen"; beroofd zijn zij „van het ware gezigtspunt, waaruit zij anders met hunne kennis de zaken dadelijk zouden beschouwen" [2]). O, als ik een *independent fortuin* had en overvliegen kon....

Met Elout's fluweelen en pleitende pen mochten zoovele beschuldigingen op waardige, correcte wijze ten slotte zijn wederlegd, voor de rechtbank der geschiedenis, die aan geen tijd van beoordeeling zich gebonden behoeft te achten, is het Van de Graaff geweest, die het gelijk aan zijne zijde heeft gekregen.

En wie nu had tot het in het leven roepen van dit verderf medegewerkt? Die Muntinghe, die Muntinghe! Was niet reeds door hem het verblijf in Holland misbruikt, om er de menschen over Indië's financieelen toestand warm te maken met *erronneuse begrippen* [3])! Was hij, de belangzuchtige, ook niet, o *comble!* met dien even belangzuchtigen Baud [4]), de ziel geweest van de optimmering der Nederlandsche Handelmaatschappij?! Maar de geërgerde Landvoogd zou hem dat ten minste zeggen, zoodra hij maar voet aan Batavia's wal durfde zetten, gelijk den 12^{en} Mei 1825 plaats vond. En zoo viel in de eerste raadsvergadering van den 31^{en} d. a. v., de Gouv. Gen. den boosdoener er over aan. Muntinghe hield zich bij die remonstrantie bijzonder knap [5]); maar ook Van de Graaff gaf hem „in een belangrijk onderhoud" zijn ongenoegen te kennen. Te vergeefs antwoordde Muntinghe hem veelbeteekenend waarschuwend. Van de Graaff verklaarde van zich niet „aan eenige consideratie of aan eenigen invloed, van wien ook te bekreunen" bij het blijven volgen van den eenmaal ingeslagen weg, dien hij *voor den besten* hield [6]). Zoo stond men in den Raad van nu af als twee partijen tegenover elkander en Muntinghe moest het wel onaangenaam vinden, meende Van de Graaff, dat de geëerde van voorheen in 's Lands raadzaal nu zoo weinig zijn zin kreeg [7]).

[1]) B. bl. 223, 246, 265, 267, 269, 281.
[2]) B. bl. 262, 269—270.
[3]) B. bl. 215, 224.
[4]) B. bl. 282.
[5]) Verg. hiervóór bl. 33.
[6]) B. bl. 249—250.
[7]) B. bl. 250.

Hadden ze hem maar gevolgd, althans in die zitting, welke eene week later, den 8en Juni, plaats vond. Daar was namelijk ter tafel gekomen eene lastgeving van minister Elout dd. 19 December 1824, dat 'n 12.000 pikols koffie uit 's Lands voorraad aan de door de Handelmaatschappij afgezonden schepen moest verstrekt worden tegen marktprijs, en wel te verrekenen met kosten, die de Indische regeering aan Nederland te voldoen had. De Gouv. Gen., gehoor gevende aan den protesteerenden handel te Batavia, oordeelde, dat het bevel niet moest opgevolgd worden; Mr. Van de Graaff was het op alle punten met Zijne Excellentie eens. Chassé, ofschoon ongesteld, woonde de vergadering bij en kantte zich tegen deze meeningen, omdat het ministerieel bevel namens den Koning was gegeven. De Kock en Muntinghe waren ook dit oordeel toegedaan. Restte nog de stem van D'Ozij, die echter niet aanwezig was. Zooals de zaak wordt verhaald in een particulieren brief van De Kock aan Elout [1]), zou ik tot het vermoeden komen, dat de „lichte onpasselijkheid" geen toeval was. Er waren dus slechts 2 stemmen *tegen*, 3 *voor* het afstaan der koffie. Maar zoo mijnheer D'Ozij zich gevleid mocht hebben van deze militante quaestie op eene goedkoope wijze te zijn afgekomen, dan had hij buiten de hartstochten gerekend, die er door in gang waren gebracht. De Gouv. Gen. belegde namelijk den volgenden dag, dus den 9en Juni, opnieuw eene vergadering en wel ten huize van zijn voormaligen secretaris zelf. De „lichte ongesteldheid" kon nu niet meer helpen; D'Ozij moest met zijne stem over de brug komen en ging met den Landvoogd mede: 't waren nu 3 om 3, doch, onder de tegenstanders van het ministerieel bevel behoorde de beslissende stem des Voorzitters. Dientengevolge werd besloten om slechts 2000 pikols aan *Rotterdams Welvaren* af te staan en de verder beschikbaar zijnde en komende 8000 à 9000 pikols te *Batavia* te verkoopen.

Na hetgeen reeds vooraf gegaan was en ongeveer tegelijkertijd op het gebied der correspondentie tusschen de Indische regeering en het Nederlandsche opperbestuur had plaats gevonden, was deze weigering wel een ernstig vergrijp tegen de hiërarchieke opvattingen; maar 't ging hiermede als in menig particulier huishouden. Als er geld is, stapt men over vele min of meer hinderende zaken heen; als het er niet is, dan blijkt soms slechts eene geringe aanleiding noodig om de menschen tegen elkander verbitterd in het harnas te jagen. En in de Indische huishouding was nu juist geen geld; men had zich in schuld gestoken. Men moest nu wel niet zeggen, redeneerde Van de Graaff, dat er daarom een *tekort* was; *het tegendeel* van dien, maar dat was eene *waarheid*, „die niet dadelijk en gemakkelijk te demonstreeren is" [2]). Hm, dat kon men zich zoo begrijpen.

§ 57. Het zou overdreven zijn te beweren, dat men er onnadenkend op los had

[1]) *Bijdr. E.* bl. 70 vv.

[2]) B. bl. 224.

geleefd; want nog vòór de Gouv. Gen. in Februari 1824 Batavia's reede had verlaten ter aanvaarding van de Moluksche reis, was door hem inzage genomen van de toekomst der financiën. Een staat, loopende over de negen maanden Januari—September 1824, werd op zijn last hem overgelegd, waaruit aan den dag trad een nadeelig saldo van f 1.499.000 [1]). Was het nu daarbij slechts gebleven, doch de heeren te Batavia hadden gemeend, den Landvoogd niet al te zeer tot ongerustheid te moeten stemmen, en zoo waren de cijfers nog wat *geflatteerd*. Het tekort zou ten slotte bijna het dubbele blijken te zijn!

De man, die voor het naderend gevaar de oogen der verblinden meende te moeten openen, was een Vlaming, de heer F. Wappers Melis [2]). Er zijn publicisten geweest, die op dezen ambtenaar erg hebben afgegeven [3]); doch ikzelf kan mij beter vereenigen met Louw's oordeel, die gunstiger over hem denkt [4]). Volgens Van de Graaff wist niemand precies vanwaar hij gekomen en wat hij vroeger geweest was; maar de Briefschrijver deelde toch ook mede, dat Wappers Melis bij de Engelsche Oost-Indische Compagnie gediend en daar veel ervaring opgedaan had [5]). Door den minister Falck was hij als „ambtenaar 1e klasse" naar Indië gezonden, op eene door Wappers Melis gestelde memorie, ten einde ter bevordering van den Nederlandschen handel eene groote reis te maken over *Rio de Janeiro* en ten slotte op Java zelf: „à régulariser le département du Commerce général" [6]). Te Batavia gekomen, was hij bij besluit dd. 6 Maart 1821 door den Gouv.-Gen. benoemd tot *geadjugeerd lid van de hoofddirectie van Financiën* op f 1000 's maands, echter daarbij uitsluitend belast „met den handel en hetgeen daartoe betrekking heeft en de inkomende en uitgaande regten"; een paar maanden later werd de titel wel veranderd, doch bleef hij in den oorspronkelijk aangewezen werkkring [7]). Van de Graaff noemde hem „een kundig, zeer bruikbaar man, van meer dan gewone talenten"; nochtans een „drijver", die door zijne hardhandige manier van gedachtenwisseling de menschen tegen zich innam, te meer wijl hij zeer geldzuchtig was [8]).

Wappers Melis had zijn gezin in Nederland achtergelaten en wenschte derwaarts in commissie tijdelijk terug te gaan. Hij zocht uit dien hoofde de welwillendheid van de leden der Indische regeering te winnen door „vlijt

---

[1]) *Bijdr. E.* bl. 127—128.

[2]) B. N° 123. Verg. hiervòòr bl. 66.

[3]) Mijer's *Baud* bl. 151. Dr. Doornik's *Vrijmoedige gedachten*, een overigens weinig sympathiek boekje, bl. 231, 255 vv.

[4]) *Louw*, dl. II, noot op bl. 105.

[5]) B. N° 141.

[6]) Zie de Memorie bij *Van Deventer* bl. 287 noot; en Falck's voordracht aan den Koning tot zijne uitzending in bijl. LXVII aldaar.

[7]) B. bl. 217 noot 2.

[8]) B. bl. 246—247.

en ijver", gelijk hijzelf aan Van de Graaff schreef [1]). „Ik resolveerde derhalve", berichtte hij over zijne ontdekking van het financieel tekort, „om mij met den heer Goldman te vereenigen, om alle botsingen en onaangenaamheden te trachten te voorkomen" [2]).

Noehtans die *botsingen* en *onaangenaamheden* bleven niet uit, zelfs niet met Van de Graaff [3]): „drijver" trouwens tegen „drijver". En zoo berichtte Wappers Melis 'n kleine drie maanden later, namelijk dd. 18 Oetober 1824, aan den Landvoogd zelf, en blijkbaar met het oog op Van de Graaff en Goldman, die „altoos nog al ressourees uitvindt", oordeelde De Kock [4]), dat hij getraeht had tussehen de verschillende meeningen over den geldelijken staat van pessimisten en optimisten — „met het volle vertrouwen van Uwe Excellentie vereerd" — door te zeilen, doeh dat de laatsten den waren staat van zaken hadden *verbloemd*: „in de hoop ieder jaar, dat die bijzondere providentie voor Java, die zoo veel gedaan heeft, daar men zoo lang op gesteund heeft, het een of ander groot geluk zou doen opdoemen, waarmede alles zou kunnen hersteld worden. Door dergelijke illusiën", luidde de voor den Landvoogd verpletterende eonclusie, „heeft men Uwe Exeellentie trapsgewijze en langzamerhand van eene kwade en verkeerde positie tot eene ergere, en eindelijk voor eenen verschrikkelijken afgrond gebragt" [5]). Was het wonder, dat Mr. Van de Graaff dezen heer toch eigenlijk een onaangenaam menseh in den Haarlemmerhout vond, en ze van elkander „niet met de beste gezindheid" seheidden? [6])

§ 58. Zoo vond de Landvoogd bij de terugkomst uit de Molukken zijne regeering ten einde raad. Met Holland, dat men al van 1823 te vergeefs om geldelijke hulp gevraagd had, en dat sleehts antwoordde met dringende verzoeken om remises, viel, luidde de beschuldiging, niets uit te halen; men moest het geld elders zoeken en men meende het te vinden bij het bankiershuis Palmer & C°. te *Calcutta* [7]). Een deel van Java werd er voor in pand gegeven; dit waren dezelfde bestuurders, die aeh en wee riepen, omdat wat koffie aan de Nederlandsehe Handelmaatsehappij was verzekerd! *Onverklaarbaar* vond het dan ook begrijpelijkerwijze Elout, dat men, „de menigvuldige handelingen op Java met vreemden gesloten, en met zulke groote winsten voor hen gesloten", geheel voorbijziende, „tegen eene nationale inrigting" zoo bitterlijk te velde trok [8]). Engelhard oordeelde de rente ad 7 pCt. bovendien

---

[1]) B. bl. 218.
[2]) B. bl. 217—218.
[3]) B. bl. 247.
[4]) B. bl. 220.
[5]) *Bijdr. E.* bl. 121, 128, 129.
[6]) B. bl. 247.
[7]) B. bl. 244 noot 2 en bl. 264.
[8]) *Bijdr. E.* bl. 81.

hoog, daar ze in de Engelsche bezittingen niet hooger zou zijn dan 5 à 6 pCt.; doch onze commissaris in Vóór-Indië, de heer Van Braam, deelde van daar aan C. C. G. G. mede, dat 10 à 12 pCt. was „de gewone alhier betaald wordende interest". [1])

Het geld zou geleverd worden in goed gerande Nederlandsch-Indische guldens en onderdeelen en daar men tot het juiste inzicht was gekomen, dat het door Commissarissen-Generaal gewettigd muntstelsel van 14 Januari 1817 naar niets leek, zou men tegelijkertijd de specie in behoorlijke gehalteverhoudingen doen uitkomen.

Reeds in September 1824 had Wappers Melis de noodzakelijkheid betoogd eener herziening van het muntstelsel. Sinds was er bij besluit dd. 23 October 1824 eene commissie benoemd, bestaande uit De Kock als voorzitter, Goldman, Wappers Melis, Meylan, De Vogel en Van de Graaff, om den financieelen staat der kolonie te overwegen en in verband daarmede ook voorstellen tot wijziging van het muntstelsel te doen [2]).

De grootere bekwaamheden van den laatste boven die der andere leden was weer oorzaak, dat Van de Graaff er aanstonds den toon in aangaf en generaal De Kock speciaal met hem te rade ging. „Ik zende UwEdG.", schreef de Voorzitter aan zijn medelid, als een gevolg der eerste vergadering in de Muntcommissie, „een kind dat alle Uwe inschikkelijkheid behoeft; ik heb op het papier gebragt, hetgeen ik vermeende dat wij naar aanleiding onzer eerste conferentie aan Zijne Excellentie den Gouverneur moeten zeggen, doch ik verzoek UwEdG. dit stuk na te zien, te verbeteren en te veranderen, zoo als UwEdG. goed zal vinden. Ik weet, dat onze denkbeelden de zelfde zijn; ik heb gaarne kort willen wezen in eene zaak, waarover reeds zoo veel is gezegd en geschreven, maar ik hecht volstrekt niet aan mijne woorden."

De Muntcommissie had tot nadere richtsnoer voor zijne werkzaamheden ontvangen de resolutie van 3 December 1824, waarbij de Indische standpenning, de *Indische ropij*, verdeeld zou blijven in 30 *Indische stuivers*, gelijk aan 24 *Nederlandsche*. Het is wel jammer, dat de beslissing aldus viel; vermoedelijk heeft men het gedaan, omdat de muntverordening van 1817 dat nu eenmaal voorschreef. Op zichzelf genomen was het natuurlijk onverschillig hoe men den nieuwen standpenning wilde verdeelen; wanneer men slechts het gehalte, in vergelijking van den Nederlandschen gulden juist bepaalde, zoomede de onderdeelen hunne juiste waarde gaf; nochtans bij de zwevende ideeën, die destijds over een goed muntstelsel bestonden, leidde de afwijking van de Nederlandsche verordening noodeloos tot misverstanden.

Wappers Melis en de met hem op dit stuk in dagelijksche aanraking

---

[1]) Zie hiervóór bl. 167 en 168; verder mijne verhandeling over *Vóór-Indië* in Bijdr. Kon. Inst. v. d. T. L. en V.-kunde v. N.-I., 6e Volgr. IX bl. 359 noot a, zoomede bl. 376 aldaar.

[2]) *Louw*, dl. II bl. 34; *Utrechtsche Bijdragen* van 1847, bl. 411—412.

zijnde hoofddirecteur Goldman schreven den 7en December 1824, met voorkennis van den Gouv.-Gen., *doch buiten weten van de Commissie*, aan Palmer & Co te Calcutta ter uitvoering van de vermelde resolutie van 3 December. Behalve het voorstel tot het verstrekken in leen van 15 millioen ropijen, waarvan 5 millioen in nieuw gemunte *Javasche ropijen* ten spoedigste zou geleverd moeten worden, hield de missive in, dat het *gewicht* dezer ropijen zou zijn 199 en het *gehalte* aan zilver 166 *Engelsche greinen*, gelijk staaande met $269\frac{509}{4100}$ en $224\frac{1153}{2400}$ (nader $224\frac{23}{48}$) *azen* [1]).

Van welke zijde ook beschouwd, was het de meest jammerlijke vergissing, die begaan kon worden. Terwijl er groote verdeeldheid in meeningen heerschte over het meest doelmatige gehalte, weken de heeren Wappers Melis en Goldman hier af van hun eigen grondbeginsel, dat 24 stuivers Nederlandsch de waarde moesten vertegenwoordigen van de Javasche ropij. Noch die verdeeldheid zou iets ter zake hebben gedaan, waar men op goede gronden het juiste cijfer van 240 azen gehalte had kunnen aantoonen, terwijl nu slechts de ropij zou inhouden $22\frac{3}{96}$ *Nederlandsche* en $28\frac{23}{384}$ *Indische* stuivers; noch die vergissing had eenige gevolgen behoeven te hebben, waar nog gelegenheid bestond om aan *Calcutta* een verbeterd cijfer op te geven. Maar het Ministerie en de bevooroordeelde tegenstanders van de Indische regeering sloegen er op hunne wijze munt uit. Toonde niet al dat geharrewar, dat men eigenlijk niet wist, wat men wilde; dat men eigenlijk ook niet op de hoogte, niet vast in de leer was? En die wilden nu gaan verbeteren, nog wel misbruik makende van eene macht, die der Indische regeering heelemaal niet toekwam! „*De Gouverneur-Generaal in Rade regelt alle zaken betrekkelijk het geldstelsel en de aanmaking en uitgifte van klinkende of papieren munt*", stelde art. 19 van het Regeerings-Reglement. Hoe omvattend dit ook schijnt, het Opperbestuur deelde eene berisping uit, over de wijziging van het muntstelsel [2]). Met Bousquet begrijp ik deze opvatting niet [3]), maar er moet toch grond voor geweest zijn, daar dd. 30 November 1824 de meerderheid der leden van de Indische regeering zelve aan de bevoegdheid ten deze twijfelde [4]), en er eene nieuwe zitting voor noodig was, die drie dagen later plaats vond, in welke eerst de twijfel werd weggenomen [5]). — Het komt mij voor, dat het rechtgeaard streven der Indische regeering met betrekking tot de herziening van het muntstelsel door het Opperbestuur miskend is geworden en wel, niet enkel uit vooroordeel, doch ook omdat evenzeer minister Elout niet vast

---

[1]) Dat de breuken verschillend worden opgegeven, blijkt nader uit het rapport in *Bijdr. E.* bl. 64. De cijfers in den tekst ontleen ik aan de in B. bl. 243 noot 1 vermelde *nota-De Vogel.*

[2]) Art. 3 van het K. B. dd. 26 Juni 1825. *Louw* dl. II bl. 79.

[3]) B. N° 180.

[4]) *Louw* dl. II bl. 41; *Bijdr. E.* bl. 62.

[5]) *Louw* dl. II bl. 43—45; *Bijdr. E.* bl. 63.

in de leer op dat gebied was. De stukken in de *Bijdragen* van 1861 hierover zijn hoogst belangrijk; doch in de wijdloopigheid der uiteenzetting van Elout over hetgeen men in Indië ten aanzien van het muntstelsel wilde, gaat toch de kern verloren, die met een paar woorden voorgebracht kon worden, en welke alleszins waardeering verdiende. Men was zeer zeker op den goeden weg en met hetgeen daarna op last van het Opperbestuur telkens gedaan en misdaan werd, heeft men alles verknoeid en Nederlandsch-Indië tot eene bespotting van een gezond economisch beheer gemaakt. De bespotting ontaardde in eene ramp.

Gelijk ik verhaalde, was de financieele commissie met het schrijven der heeren Wappers Melis en Goldman dd. 7 December 1824 onbekend gebleven; haar werd eerst afschrift ervan gezonden bij missive van den Algemeenen Secretaris dd. 28 December.

De Commissie merkte de fout op en het zou nu aan de zaak ten goede zijn gekomen, indien men het bij de eenvoudige mededeeling dáárvan aan den Landvoogd had gelaten; doch het ongeluk wilde, dat tevens in den boezem der Commissie de vraag rees: wat doet het er eigenlijk toe of de *Javasche ropij* al dan niet eene waarde heeft van 24 Nederlandsche stuivers? En voor zoover men er zich over verstond, dat dit er inderdaad niet op aankwam, rees tevens de vraag, of, wanneer men van die gelijkstelling afzag, niet nog een ander gehalte dan was opgegeven, beter zou zijn? Er is geen fataler dilemma voor eene autoriteit, die bij eene commissie te rade gaat, dan dat men haar met afwijkende meeningen aan boord komt. Voor dien strijd stelden de heeren den Gouv.-Gen., door Zijne Excellentie de in den boezem der Commissie gerezen meeningen aan te bevelen, te weten:

a. óf dat men de opgegeven cijfers van 166 greinen, gelijk aan $224\frac{2}{4}\frac{3}{8}$ azen zou laten;

b. óf dat men die cijfers zou verbeteren door van de 224 te maken 228 à 229 azen;

c. óf dat men er van maken zou 238;

d. óf dat men de ropij zou geven 240 azen.

En nu had de Regeering maar te kiezen!! [1]) Te vergeefs betoogde het lid W. de Vogel in zijne nota van 7 Januari 1825, dat de consequentie van

---

[1]) De Gouv.-Gen. gaf bij brieven van 11 en 16 Januari 1825 aan het Ministerie van het gebeurde kennis, speciaal ook wat de Commissie had berieht. „Zij meende", leest men aangehaald in *Bijdr. E.* bl. 64 „dat die standpenning zou moeten houden een gewieht van $268\frac{4}{5}$ azen en aan fijn zilver bevatten 240 azen troiseh; zij verklaart nu de moeijelijkheid der zaak in te zien en tevens, dat de meeningen niet tot eenstemmigheid hadden kunnen worden gebragt." Volgt de opgave der verschillende meeningen. — Louw dl. II bl. 66 eene resumtie dier meeningen gevende, zegt: „.... één lid was voor 240, ... de twee overige leden waren voor 240 azen....". Is hier soms aan eene versehrijving of drukfout te denken, want waarom anders niet terstond gesproken van drie leden, die 240 voorstonden?

het beginsel der 24 stuivers Nederlandsch medebracht om alsnog naar Calcutta te schrijven, dat de ropij 240 azen zilver behoorde in te houden; bij resolutie van 16 Januari 1825 werd beslist, *om in de naar Calcutta gezonden bevelen geene veranderingen aan te brengen* [1]). Toch achtte de Gouv.-Gen. ten slotte zelf noodig, dat op die bevelen gedeeltelijk teruggekomen werd en wel met betrekking *tot de opgave van het gehalte der onderdeelen van de ropij.*

Van de Graaff had oorspronkelijk ook vermeend, dat het wel zonder die 240 azen kon; maar eene nadere overweging had hem tot beter inzicht gebracht en nu de Gouv.-Gen. toch naar Calcutta moest doen schrijven over die onderdeelen-quaestie, beval hij warm het cijfer 240 aan [2]); gevoelende, schreef hij, de zwaarte zijner verplichting „om zoo lang het nog tijd is, niets te verzuimen, hetgeen strekken kan om het kwaad, hetwelk ik meen te voorzien, en waarvan ik een der medewerkers ben, te voorkomen, hoe krenkend dit ook voor mijne eigenliefde moge zijn". Een ieder, die weet, wat het in eene bureaucratie wil zeggen, wanneer men zijne meeningen tegenover weinig vindingrijke menschen wijzigt, zal te grooter de waarde van deze erkenning gevoelen, die op Van de Graaff's karakter ongetwijfeld een zeer aantrekkelijk licht werpt.

§ 59. In zijne klachten aan den heer Verschuir over Elout's optreden, dat Van de Graaff als reactionair veroordeelde, bracht hij een en andermaal in herinnering, dat weliswaar van Indië uit zich geene openbare meening daartegen kon doen hooren, doch dat men in den vreemde niet zou nalaten het koloniaal bestuur van Koning Willem I aan den schandpaal te nagelen [3]). Het is de vraag of de Briefschrijver daarbij wel bedacht, dat niemand meer van eene vrije Indische pers zou last gekregen hebben dan Van de Graaff zelf. Dat die pers niet bestond, moet wellicht aan de Hollanders zelven gelegen hebben, want bepalingen er tegen, waren, zoover mij bekend, niet voorhanden; en evenmin is het mij bekend, dat verzoeken voor eene particuliere drukkerij ooit in dien tijd werden ingediend. „In geheel Nederlandsch-Indië", klaagde J. Olivier in zijne *Aanteekeningen op eene reis door Oost-Indië*, „bestaat slechts éene drukpers, namelijk die van de landsdrukkerij te Batavia; te *Amboina* bestaat wel eene zoogenaamde drukkerij van het Zendeling-genootschap, doch deze bepaalt zich tot het zeer gebrekkig drukken van bijbelsche vraagboekjes voor de Amboineesche Christenen. De landsdrukkerij drukt de Bataviasche Courant, de publicatiën van het Gouvernement, het Staatsblad van Ned.-Indië, den Bataviaschen almanak en de verhandelingen van het Bataviaasch genootschap. Fraaije lettervruchten inderdaad! voor zulke uitgestrekte bezittingen van eene natie, die eigenlijk in geestbeschaving, zoo min als in andere voortreffelijke hoedanig-

[1]) Zie de overwegingen en het besluit zelf bij *Louw* dl. II bl. 66 vv.

[2]) B. N° 142.

[3]) B. bl. 268, 269, 281.

heden voor eenige andere in Europa zoude behoeven te wijken, indien het haar niet somwijlen ontbrak aan die stoute ondernemendheid, welke vooral onze mededingers in Indië kenmerkt, en hen zoo dikwerf in staat stelt om onze landgenooten de loef af te winnen." — En hierop volgt eene breede noot over de journalistiek in Britsch-Indië [1]).

Ik vermoed, dat bij het weinig opgewekt openbaar en handelsleven in onze bezittingen, geen ondernemer zich aan de uitgave van een blad durfde wagen, terwijl aan de officieele *Bataviasche Courant* betrekkelijk veel zorg werd besteed en daartegen moeilijk viel mede te dingen, naar althans vermeend werd.

Men moet erkennen, dat, het eenzijdig standpunt in aanmerking genomen, de *Bataviasche Courant* hare taak vrijzinnig opnam. Zelfs officieele verslagen over mislukte expeditiën enz. werden met prijzenswaardige waarheidsliefde bekend gemaakt, al zeide men natuurlijk ook niet alles [2]); al maakte men ook, gelijk Baud het uitdrukte, *bonne mine à mauvais jeu* [3]); al vond ook Engelhard gegronde reden tot aanmerkingen [4]); al waarschuwt ook een officier uit den Java-oorlog van 1825—'30, terecht, dat men zeer verkeerd zou doen om vele der officieele rapporten en mededeelingen in de courant „tot richtsnoer te nemen bij het tot stand brengen eener *ware* en *onpartijdige* geschiedenis" [5]). Men ging bovendien soms slechts tot de openbaarmaking over, omdat de Engelsche publicisten toch zouden schetteren [6]); en het waren inderdaad niet weinig de vreemde critici, die, gelijk de heer Van der Capellen zelf naar Holland eenigszins verschoonend berichtte, er de Regeering toe brachten, om de *Bataviasche Courant* zoo ruim mogelijk van berichten te voorzien [7]). Vandaar ook, dat men zelfs niet schroomde zeer hatelijke tegen onze Regeering gerichte Engelsche dagblad-artikelen over te nemen, gelijk geschiedde in de courant van 27 Maart 1819, en waarin men scheldend ons den *moord van Amboina* van 1624 in herinnering bracht, eene gebeurtenis, die de Engelsche publicisten tot den huidigen dag geesteloos genoeg zijn altoos door maar te memoreeren [8]); het zou het Britsche volk ten goede komen,

---

[1]) *Cybele* bl. 36.

[2]) Verg. *Palembang* bl. 518; ov. 188.

[3]) *Palembang* bl. 649; ov. 319.

[4]) Zie bl. 161 en 171 hiervóór.

[5]) Zie „De expeditie naar Kertosono in October 1825" in het *Indisch Militair Tijdschrift*, jaargang 22 (1891), bl. 240.

[6]) Verg. *Malakka—Riouw* bl. 7.

[7]) Zie *V. d. C.—E.* brieven bl. 557; ov. 23.

[8]) „The Dutch had been rigid monopolists, and Englishmen, in the East especially, had no cause to love the nation, which had been guilty of the massaere at Amboyna." Hugh Edward Egerton: „*Sir Stamford Raffles*" (1900), bl. 33. — „The massaere of Amboyna in 1624, with the impaling of the English prisoners, stands on a par with the Black Hole tragedy in Bengal, but it was perpetrated by one race of Europeans upon another". Demetrius Charles Boulger: „*The life of Sir Stamford Raffles*" (1897), bl. 293. — Dat de scheldende Raffles bij gemis aan argumenten even onwaardig zich uitliet, deelde ik in de *Palembang*verh. mede: bl. 402; ov. 72.

wanneer het nooit andere „moorden" op zijn verstompt geweten had geladen. De publicatie in de courant van 27 Maart 1819 [1]) deed intusschen van Engelsche zijde protesten tegen het onwaardig schelden van verdorven landgenooten uitgaan, die het blad van 10 April d. a. v. te lezen gaf. Dat overigens ook andere anti-Nederlandsche stukken de *Bataviasche Courant* opnam, heb ik elders vermeld [2]).

Hoe men zich van ambtelijke zijde beijverde aan het blad de meest mogelijke leesbaarheid te geven, blijkt mede uit de vermoedelijk uit de pen van den voormaligen zeeman Baud gevloeide, volgende gouvernements-circulaire aan de bestuurshoofden dd. 20 Mei 1820:

„Op authorisatie van Zijne Excellentie den Heere Secretaris van Staat, Gouverneur Generaal, heb ik de Eer UEd. Gestr. te verzoeken, wel ten beste der *Bataviasche Courant* bij alle voorkomende gelegenheden aan den directeur van 's Lands drukkerij te willen mededeelen, alle berigten waarvan de plaatsing eenigermate geoordeeld wordt tot nut of vermaak van het publiek te zullen strekken. Dezelve behoeven zich niet te bepalen tot hetgeen in de nabijheid voorvalt, maar kunnen ook handelen over den tijdelijken toestand van andere streken, eilanden, rijken, plaatsen, havens of steden in dezen grooten Archipel of op de vaste kust van Azië, Nieuw Holland, en in den Stillen Oceaan gelegen, over de elders plaats hebbende omwentelingen en merkwaardige verschijnselen in het rijk der natuur, over den staat der gezondheid, meerderen of minderen bloei der naburige rijken, de aan een of ander volk overgekomen rampen en andere buiten *Nederlandsch Indië* voorvallende zaken, al is het ook, dat dezelve door UEd. Gestr. slechts uit den mond van inlandsche scheepsvoerders worden overgenomen; zullende het echter noodig zijn, dat zoo veel mogelijk bij elke tijding, wordt melding gemaakt van de bron, waaruit dezelve geput is.

„Opgaven der binnen loopende particuliere en Lands-vaartuigen, berigten van de ontmoetingen van vaartuigen op zee en van den koers, dien dezelve stuurden, van drijvende wrakken die op zee gezien zijn, korte verhalen van gedane voorspoedige of onspoedige reizen, opgaven van Zuidzeevisschers en anderen omtrent de plaatsen, die zij hebben aangedaan en waar men met gemak en zonder door de inboorlingen te worden gestoord, water, hout of ververschingen kan bekomen, aanwijzingen van het verloopen van droogten en stroomen, ontdekkingen van klippen en banken, met één woord alle zaken, die voor den denkenden mensch en voor den *Staatsman, Schipper* en *Koopman* belangrijk zijn, of tot vermaak van het publiek kunnen strekken, zijn wenschelijke bijdragen voor de *Bataviasche Courant*, die als het eenige openbare

[1]) De aanhef van het hier bedoeld couranten-artikel van 27 Maart 1819 gaf ik terug op bl. 37—38 van *Malakka—Riouw*.

[2]) Over publicatiën betrekkelijk Raffles, zie *Opvattingen*, bl. 392, 400, 402; ov. 50, 60, 62.

tijdschrift, dat in de Nederlansche Oost-Indische bezittingen bestaat, voorzeker eene krachtige en algemeene medewerking behoeft, zal hetzelve worden wat zoo wenschelijk is, een middel tot uitbreiding van kennis onder de ingezetenen zelf, en eene bron waaruit te eeniger tijd door den geschiedschrijver, den natuur-onderzoeker en den wijsgeer, belangrijke bijdragen zullen kunnen getrokken worden."

Hoe vrijzinnig echter ook de in handen van den Algemeenen Secretaris J. C. Baud berustende censuur en de officieele redactie hare taak trachtten op te vatten, het eenzijdige van de richting viel niet weg te nemen. De jonge kolonie te *Singapore*, haar veertiendaagsche *Chronicle* uitgevende, zou de Argus worden, die, ons koloniaal beleid bespiedende, openbaarde, wat in Nederlandsch-Indië niet voor gedachtenwisseling vatbaar scheen. Wanneer de *zwarte tijd* opdoemt, door Van de Graaff op zulk eene merkwaardige wijze voorzien, wanneer de *driestheid der Middeleeuwen*, gelijk Bousquet het in 1821 uitdrukte [1]), eindelijk alles neerdrukt, dan wordt De Kock's voorspelling eens recht tot waarheid, dat men *onze redacteurs beschaamd zou maken* [2]).

Zoo bleef het terrein der critiek op koloniaal gebied voor Nederlanders slechts beperkt tot het voor de kolonie onverschillige moederland. Niemand, die dat gemis aan belangstelling meer betreurde dan Van de Graaff [3]); hij zegt het op alle wijzen en toonen; *als hij fortuin had*, zou hij naar Europa vliegen, om de slapenden wakker te schudden en de ware beginselen van koloniaal beleid te verkondigen [4]). Men twijfele niet aan de goede bedoelingen; ook niet aan menig juist inzicht; want al moge men onwillekeurig glimlachen over de redeneering van Platzak, dat hij in den grond der zaak rijk moest geacht worden, wijl zijn knollentuin, ofschoon ten achteren, inderdaad *kern gezond* was [5]), — de waarheid valt niet te ontkennen, dat, indien men slechts geduld had weten uit te oefenen, indien men Indië niet door *remises* had uitgeput, indien een kloek en wijs beleid het bestuur had kunnen voortzetten, de gouden regen niet zou uitgebleven zijn. Dat beleid had dan echter niet aan 'n Van de Graaff moeten toevallen, omdat deze zoon van eene patricische familie uit de provincie, hoe bekwaam hij ook in vele opzichten was, voor de agrarische ontwikkeling door Europeesch kapitaal geen voldoend open oog toonde te hebben. Het was braaf, deugdzaam, eerlijk, kortom alles goeds wat men wil, van onzen weldra ondergaanden held, dat hij de beschuldiging zich tot eene eer rekende *van zich al te zeer voor de inlandsche bevolking in de bres te stellen* [6]); maar de verschrikkelijkste ambtelijke wezens zijn *stokpaardenberijders,*

[1]) B. bl. 146.
[2]) B. N° 115.
[3]) B. bl. 218, 262, 269—270, 282.
[4]) B. bl. 224, 265.
[5]) B. bl. 219 N°. 124.
[6]) B. bl. 214.

en Van de Graaff is van die *Prinzipiën Reiterei* niet vrij te pleiten. Zijne eenzijdigheid ziet daardoor in ieder ondernemer een gevaar, waarvoor men zich dient te wachten; een rijkworder, waartegen eigen belangeloosheid en eerlijkheid het liefelijk contrast vormt; het maakt hem — den knappen man — blind voor iedere breede opvatting, die ook den particulier gelegenheid kan doen geven om binnen de grenzen van eerlijkheid en plichtsbetrachting, zijn brood en meer dan dat te verdienen. Het was uit dien hoofde geenszins zoo onbillijk, dat toen bij de wed. Loosjes te Haarlem in 1823, '24 en '25 de drie deelen van Crawfurd's *History of the Indian Archipelago* in het Hollandsch verscheen met eene zeer breede voorrede van den anoniemen vertaler in het IIe deel, deze voorrede eene doorloopende beschuldiging tegen het bestuur van den gouv.-gen. Van der Capellen bevatte, die o. a. op bl. XIX inhield: „Door Heeren Commissarissen-Generaal des Konings is tot de aanneming van het landelijk systeem, in navolging van hetgeen gedurende het Engelsch bezit ingevoerd was, besloten. Maar de gehechtheid aan het oude vindt op Java, openlijk en bedekt, zoo vele aanhangers, welke zich in tegenwerking uitdrukt; het oude heeft zulke diepe wortelen geschoten, die voor de krachten der Regering te sterk schijnen te zijn. Voor de gebreken in het Engelsche systema hebben wij ons niet behoed en het weldadige hebben wij er uit weggenomen."

Van de Graaff, vervuld met de gedachte, dat alleen hij en de zijnen het wisten, dat de anderen er over oordeelden *als blinden over kleuren*, als *belangzuchtigen*, als *intriganten* [1]), verdoemde evenzeer dat voorbericht, wegens de kolossale *ongerijmdheden* van de daarin vervatte beoordeelingen en beschuldigingen [2]). Ook De Vogel verklaarde het stuk „met een diep gevoel van verontwaardiging" gelezen te hebben [3]); Van de Graaff schijnt hem te hebben overgehaald om er iets tegen te schrijven; doch de pen was hem ten slotte machteloos uit de hand gevallen. „Na herhaalde mislukte proefnemingen", schreef namelijk De Vogel dd. 20 Maart 1826 aan Van de Graaff, „ben ik tot mijn leedwezen gedrongen, UHEdG. het nevensgaande terug te zenden. Hoe bereidwillig niet alleen, ik mij aan de behartiging en bevordering van het onderwerp wil leenen, maar zelf, hoe sterk ik mij inwendig steeds aangespoord gevoele, om hetzelve, zoo veel in mijn vermogen is, voor te staan, zoo moet ik nogthans verklaren, dat tot bereiking van het oogmerk mijne krachten te kort schieten. Ik zie het niet door om de zaak klaar en gegrond uit een te zetten, om er een goed krachtig en niet te omslagtig artikel van te maken, dat eenig effect kan doen tegen den overdreven aanval. Hierbij komt, dat ik geen halven dag kan vinden om ongestoord zoo iets te ontwerpen en elders de bouwstoffen op te zamelen, die ik gevoel, dat mij niet

[1]) B. bl. 87, 265.
[2]) B. bl. 282 N° 177.
[3]) B. bl. 285 N° 182.

zoo gaaf in het hoofd liggen en dezelve met gemak voort te brengen; want op mijn kantoor kan ik geen half uur zonder afleiding blijven, en aan mijn huis, mengt zich thans aan den druk van het overkroppende werk en van de tijden, ook nog de huislijke druk van een zwaar lijdend en sukkelend kindje, hetwelk geen oogenblik verpoozing aan onze onrust geeft; door welk een en ander mijn geest ter neer geslagen is. — Schrijf bid ik ik U deze mislukking aan de ware aangehaalde redenen en geene andere toe. Tweemalen heb ik, met ter zijde stelling van alles, er aan begonnen, doch het wilde, ondanks mijne wenschen, maar gansch niet vlotten."

Het *Bataviaasch Genootschap* meende zich de zaak evenzeer te moeten aantrekken, wel te verstaan in zoover, dat Van de Graaff werd uitgenoodigd, om de vereeniging met een paar goede *prijsvragen* er over te „vergasten" [1]); maar deze bleek evenzeer voor het aanleggen van dergelijke geestelijke smulpartijen geen lust te hebben. De *druk der tijden* en commissaris-generaal Du Bus vergalden ieders opgewektheid.

§ 60.

Nevens de geldquaestie, zal wel de opstand van Dipanegara den meest ongunstigen indruk in Nederland over het beleid der regeering van den heer Van der Capellen gemaakt hebben. We zullen ons herinneren, dat de Soenan bezwaren was gaan maken tegen de opheffing van de Landverhuur; ook in Djocjo ging het met de maatregelen niet naar wensch. Eindelijk besloot de Landvoogd zelf er de puntjes op de i's te gaan zetten, „om", zooals Van de Graaff, die natuurlijk weer mee zou gaan, het nogal vreemd uitdrukte, „de belangen der Javasche vorsten (den Keizer en den Sultan) finaal te regelen" [2]). Daar er de Gouv.-Gen. geweest was in 1817 met Comm.-Gen. Elout; en de bezoeken herhaald waren in 1819 en 1822, zou dit dus de *vierde* maal zijn, dat de Vorstenlanden met het hoog bezoek vereerd werden. Meylan, die ook wel goede gedachten kon hebben, keurde die persoonlijke bemoeiingen af. „De Gouv.-Gen.", schreef hij, „kan in persoon de zaak niet afdoen. Hij moet den onzigtbaren God blijven, wiens beslissing onherroepelijk is" [3]). Het lot was nu echter in zoover den Gouv.-Gen. gunstig, dat geene *reprise* van de geschiedenis te Makasser mogelijk werd. Juist tusschen de dagen 18 en 20 Juli in, dat Van de Graaff en Meylan zich over 's Landvoogds reisplannen deden hooren, schreef Djocjo's resident den 19^{en} particulier aan den Gouv.-Gen., *dat het gewest in vollen opstand verkeerde*, eene mare, die bij een officieel schrijven van den 20^{en} werd bevestigd [4]).

Van de Graaff haastte zich, om naar Holland te melden, *dat het heele-*

---

[1]) B. N° 184.

[2]) B. bl. 257 N° 158.

[3]) B. N° 157. In noot 1 van dat schrijven (bl. 257) wordt verwezen naar al. 2 der vorige bladzijde; bedoeld echter is al. 1.

[4]) Verg. *Dipanegara* bl. 383 en 402; ov. 97 en 116.

maal niets beteekende! [1]) Zich niet losmakende van de gedachte, dat de inlander *dankbaar* moest zijn voor de *vaderlijke* bezorgdheid der regeering, schreef hij in September 1825 over dezen oorlog, die nog vijf jaren zou duren: „Indien het een volksopstand ware geweest, zouden wij denzelven zoo spoedig niet hebben kunnen bedwingen." En ook nu heette het: *Men zal wel in Holland vertellen dat het onze....* Het regeeren zou inderdaad een dankbaar baantje zijn, indien het enkel de lauweren ten deel viel, de rotte appelen maar steeds voor de anderen vielen.

Vele residenten deden braaf hun best, doch maakten zich maar al te dikwerf illusiën. Van Sevenhoven dacht al in November 1825, dat de hoofdopstandeling *hem* geleverd zou worden [2]); resident Van Haak trok er flink op los met eene oorlogzuchtige proclamatie, maar bracht er nauw het leven af [3]); resident Besier moest als een eend wegzwemmen [4]); en bij den kleinzieligen naijver tusschen burgerlijk en militair gezag, had men soms leedvermaak over die kolonels of generaals van den kouden grond, met heusche „dikke epauletten", gelijk Nahuijs zich sierde [5]). Zoo dan, wanneer Van de Graaff als het ware gereed staat voor altijd van Indië afscheid te nemen, zijn de laatste troostelooze woorden van vriend Bousquet: .... *„De zaken staan allerdesperaatst* [6]). Gelukkig de man, die niettemin nog altijd zichzelf verzekerde, dat hij over geene enkele daad berouw behoefde te gevoelen.

§ 61. Het was in den aanvang van den strijd, dat er te *Semarang* een incident voorviel, hetgeen de gemoederen zeer in onrust bracht. Daar woonde de gepensioneerde regent van Semarang Adimengolo, die met Van de Graaff particuliere correspondentie onderhield [7]). Hij was onder het Engelsch bestuur in dienst geweest en had er de aandacht getrokken door de vrijzinnige opvoeding, die hij zijnen kinderen gaf, daarin bijgestaan door eene verstandige gade. Twee hunner, Saleh en Soekoer, waren naar Bengalen gezonden en hadden er o. a. kennis van het Engelsch uit medegebracht. Geleerde Crawfurd was vooral met dien Saleh bijzonder ingenomen [8]); het Nederlandsch bestuur genoot hem als regent, eerst te Probolingo, daarna te Lassem, totdat men hem in 1824 moest ontslaan. Hij was trouwens „getroubleerd geweest": eene familieziekte, meende resident Domis [9]). Soekoer toonde o. a. ook zijne

---

[1]) B. bl. 261, 264, 266, 268.

[2]) B. bl. 275.

[3]) B. bl. 273.

[4]) Zie bl. 246 van het op bl. 187 noot 5 vermelde artikel in het *Indisch Militair Tijdschrift.* Uit dat stuk blijkt ook de groote verwijdering, die er bestond tusschen Besier en Bonnelle, gelijk in B. N°s 174—176 aan den dag treedt.

[5]) *Dipanegara* bl. 290, ov. 4.

[6]) B. N° 187 bl. 289.

[7]) B. N°s 102—104.

[8]) Zie de noot op bl. 89 *Cybele* en de noot op bl. 392 dl. I van *Louw.*

[9]) B. N° 111.

gekheden door telkens weg te loopen [1]); hij werd dan soms door zijne mama teruggebracht. De Resident oordeelde echter, dat men het maar zoo hoog niet moest opnemen „daar er geene vermoedens van kwade voornemens bestaan".

Toen echter de opstand uitbrak, scheen de krankzinnigheid zoo erg niet te zijn; want Soekoer liep compleet als een man, die wel wist wat hij deed, naar Dipanegara over, dien wij ook al voor niet wijs hadden verklaard; ze konden nu elkaar gezelschap houden [2]). Maar men nam die buitensporigheid bijzonder kwalijk aan heer Adimengolo, onder wiens opzicht Soekoer, overeenkomstig 's Residents voorstel, was gelaten. Of de autoriteiten het juist inzagen, zal wel nooit aan den dag treden; zijzelven waren niet volkomen van de billijkheid harer opvattingen overtuigd. In tijden van opstand kan men echter niet altijd zoo precies zijn, als men wel zou wenschen. Zoo dan werd Adimengolo met zoon Saleh — neef van den gelijknamigen beroemd geworden schilder [3]) — gearresteerd en op vonnis van het militair gezag den 9en September 1825 naar het ter reede van Semarang liggend oorlogsschip *Maria Reigersbergen* gebracht, om, na ettelijke maanden aan boord te zijn gehouden, van Java te worden verbannen [4]).

Ter reede van Soerabaja gekomen, zond nog Adimengolo een schijven in het Maleisch, gedagteekend 22 Februari 1826 aan Van de Graaff, waarvan de vertaling aldus luidt: „Ik ben zoo vrij U dezen brief te zenden, omdat ik reeds zoo lang aan boord ben en mij zeer ziek gevoel en bovendien reeds zeer oud ben. Ik verzoek zeer Toewan Edel Heer's hulp, nu ik den last moet dragen van de schuld mijns zoons. U weet ten volle, dat Soekoer reeds wegliep toen ik hem wilde uithuwen aan de dochter van den sultan van Soemenep, en dat, toen het Gouvernement hem benoemd had tot ondercollecteur te Soerabaja, hij naar de bergen dwaalde, als iemand, die niet bij zinnen was. Ik heb hem toen zeer beknord en bestraft en het Gouvernement gerequestreerd hem naar de *Molukken* te verbannen. Dit alles zal U zich, vertrouw ik, goed herinneren. Het request zal zeker nog liggen op 's Gouvernements *Bureau;* ik verzoek U dat te onderzoeken, opdat U ten volle op de hoogte kome; ook heeft, toen generaal De Kock op Semarang was, mijne vrouw, de Raden Ajoe een request aangeboden, houdende dat ik vroeger verzocht had, Soekoer naar de Molukken te verbannen.

„Op grond van dit alles roep ik Uwe hulp in, daar ik werkelijk geheel onschuldig ben. Maar mocht het Gouvernement mij niet willen laten terug-

---

[1]) B. Nos 110, 112 en 113.

[2]) Verg. *Dipanegara* bl. 374 vv. en 382; ov. 88 vv. en 96.

[3]) *Oorzaken* bl. 4.

[4]) *Louw*, dl I bl. 365 en *V. d. C.—E. br.* bl. 561. — Zie ook J. P. Schoemaker *T. v. N.*, Januari 1899, bl. 64 vv.; ten onreehte staat daar dat de vader regent was en dat hij heette Adipati Soero Adio.

gaan, dat ik thans ten minste het schip moge verlaten, en zoo ik niet op het eiland Java mag landen, dat men mij dan zende naar het eiland Madura, onder het oog van den resident aldaar; want ik gevoel mij werkelijk zeer ziek, nu reeds langer dan vijf maanden aan boord zijnde."

De oplichting van den vader met diens zoon Saleh, had generaal De Kock eenige hoop gegeven, dat hij daardoor Soekoer zou terugkrijgen. De bevelhebber schreef dezen althans een dreigbrief, waarin Soekoer voor het leven van vader en broeder werd verantwoordelijk gesteld [1]). Maar de oproerling bleek nu wel wijzer: hij was en bleef weg, tot hij eerst den 25en Juli 1829 werd gevangen genomen [2]). Hij gaf toen zijne mama de schuld, hetgeen De Kock erg leelijk vond en zich herinnerende, wat een tragedie-schrijver over zeker onwaardig vader had gezegd, schreef hij Van Nes:

> Un fils ne s'arme point contre un coupable père,
> Il détourne les yeux, le plaint et le révère.

Du Bus wilde hem zelfs doen doodschieten, maar dat werd terecht door onzen in dichtmaaat zich uitenden opperbevelhebber heelemaal verkeerd gevonden.

§ 62. Men mag wel aannnemen, dat de in den aanvang van 1826 opgetreden Commissaris-Generaal in zijne ongunstige meeningen over het beleid zijns voorgangers buitengewoon versterkt is geworden door den Vorstenlandschen opstand. Zijne roeping toch om de kolonie op zuiniger voet in te richten kon geen doel treffen, zoolang de oorlog op Midden-Java schatten verslond, en dus bezuinigingen bijna tot een onbegonnen werk maakte, „want daar verliest het zich met millioenen", merkte terecht Semarangs resident op [3]). Du Bus ontzonk echter den moed niet. Aanstonds deed hij het bij zijn optreden hooren, dat de tijd voor enkel *demonstratiën* op het gebied van bezuinigingen, gelijk Meylan had durven aanraden [4]), voorbij was. „Maatregelen zullen vereischt worden", proclameerde de Landvoogd in de *Bataviasche Courant* van 22 Februari 1826, „om de zaken op den eenmaal geregelden voet te houden en alle nieuwe verachtering in den financieelen staat, steeds zoo noodlottig voor het algemeen belang voor te komen. Zij zullen met die gematigdheid genomen worden, welke de aard der zaken toelaat. Welligt kunnen zij voor het oogenblik, in meerdere of mindere mate, eenigen invloed uitoefenen, min gunstig voor de belangen van dezen en genen, die zich in publieke betrekkingen geplaatst vinden, doch ik vertrouw, dat de overtuiging van derzelver noodzakelijkeid te stelliger en te algemeen zijn zal, dan dat niet dezulken, die er door mogten getroffen worden, dezelve als goede ingezetenen en getrouwe onderdanen zullen billijken."

---

[1]) *Louw* dl. I bl. 392.
[2]) *Dipanegara* bl. 422; ov. 136.
[3]) B. bl. 286.
[4]) Zie hiervóór bl. 93—94.

De lezers, die zich over eene dergelijke aankondiging mochten verontrust hebben, ontvingen in dezelfde courant eene genoegelijke afleiding. Er was, meldde het blad — het verhaal is buitengewoon breed opgezet — in 's Landvoogds hotel op den 19^{en} eene vergadering geweest, van „de meest aanzienlijke, zoo militaire als eiviele personen", en wel voor de oprichting eener anti-revolutionaire vereeniging. Te Brussel bestond namelijk onder vorstelijke bescherming het *Genootschap van Waterloo*, waarvan het doel eigenaardig aldus werd omschreven in het reglement: „Het inzigt van het genootschap is, het aandenken aan de glorierijke dagen van 16 tot en met 18 Juni 1815 te vereeuwigen; jaarlijks eene stichtelijke karavane naar de velden van Waterloo te doen; een begrafenisbezoek bij de schimmen van onze brave verdedigers af te leggen en anti-revolutionaire beginselen, dat is, liefde voor ons schoon vaderland en gehechtheid aan den Koning te verbreiden."

Die vereenzelviging van liefde voor het vaderland met anti-revolutionaire beginselen, was inderdaad prachtig. Kostelijk ook was deze Maltheser herinnering aan *stichtelijke karavanes* [1]), waarover zich Semarang's resident niet ten onreehte vroolijk maakte [2]).

De statuten hielden in, hoe die *karavaan* moest plaats vinden op den 1^{en} Maandag na iederen 18 Juni.

Eene afdeeling van dat fraaie genootschap zag Du Bus gaarne in Indië gevestigd; natuurlijk dat alle „aanzienlijke, zoo militaire, als eiviele personen", en ook wel onaanzienlijken, maar toeliepen om den Waterloo-standaard — men had een *standaarddrager* en andere fratsen! — te volgen. Telkens hield de officieele courant nieuwe lijsten van deelnemers in. Op Batavia moest de herinnering aan die malligheid blijven voortleven in de *Waterloo-zuil* met dat tamme hondje er op, een ellendig leelijk monument op een fraai plein. Blijkens de *Bataviasche Courant* van 28 Juni 1826 had het op het *Koningsplein* moeten verrijzen; men heeft er het *Waterlooplein* mede begiftigd, in het middelpunt van Batavia's militair leven, en de laan tusschen beide pleinen tot 1830 de laan van *La belle alliance* genoemd, toen zij in *Willemslaan* herdoopt werd.

§ 63.

Du Bus was een bekwaam administrateur. Dat hij tevens een drijver bleek te zijn, ook soms in de verkeerde richting tegen de adviezen van deskundigen, mag hem niet al te euvel worden geduid, waar hij de diepe overtuiging koesterde, en op goede gronden, dat zijn voorganger soms door de heeren adviseurs van den wal in de sloot was gebracht. Zelfs menschen, die niet gestreng over het financieel beleid van Van der Capellen's regeering

---

[1]) „Eine sogenannte Karavane, das heiszt eine Expedition." Bl. 234 Deutsche Revue Mei 1901: „*Die letzte Karavane des Malteserorders* (1784)". — Zie ook over het Maltheser-karakter van dergelijke expedities, de woordenboeken, als van Larousse.

[2]) B. bl. 286.

dachten, vonden toch ook sommige zaken ergerlijk, als b. v. dat men op zoo'n verlaten plaats als destijds *Makasser* was, behalve de daar gevestigde zendeling, nog zoowaar een predikant kreeg: een f 13000 's jaars op de Makassaarsche begrooting *voor den eeredienst* dacht althans 'n Tobias toch ook „wat sterk" [1]). Niettemin moest er eerst op de komst van Du Bus gewacht worden, om aan deze zotternij een einde te zien gemaakt.

De kleinzielige schoolmeesterachtigheid stond echter den nieuwen landvoogd leelijk. Hij deed precies o. a. wat alle kleine bureaucraten doen: hij keek zuinig tegen landsdienaars, die de ontevredenheid van den gemeenschappelijken chef hadden opgewekt, ofschoon hij daarmede niets te maken had gehad. Zoo hield hij zich effen, toen de afgetreden Gouv.-Gen. hem nog in den omtrek der reede van Batavia, met ietwat lachwekkende bombarie een bezoek kwam brengen [2]); zoo keek hij heel boos tegen het raadslid D'Ozij, en werd er geschokschouderd tegen diens collega Van de Graaff, nog vòòrdat behoorlijk kennis was gemaakt [3])!

Had Van de Graaff meer virtuositeit gehad, een, in de goede beteekenis van het woord, meer buigzaam talent; was hij niet behebt geweest met het onzalige denkbeeld, dat alleen hij en zijne denkgenooten *eerlijk, braaf, ter goeder trouw, deugdzaam* waren, dan zoude de partij nog wel te redden zijn geweest; maar al hetgeen hij als waarschuwingen had moeten opnemen, schenen voor hem zoovele prikkels om onwrikbaar op zijn standpunt te blijven staan. *Met den besten wil* kon hij, zijns inziens, niet medewerken aan hetgeen de nieuwe Landvoogd verrichtte of hij zou „God, den Koning en het Vaderland moeten verloochenen en den Commissaris-Generaal zelf verraden moeten hebben"! [4]) Men betaalt zichzelf aldus met groote woorden, dat is met valsche munt.

Hoe is het haast mogelijk, dat iemand, die reeds een jaar te voren, toen nog heelemaal niet aan een commissaris-generaal of aan een Du Bus gedacht werd, met zoovele woorden voorspelde, dat hij „zal moeten succomberen", ja dat zijn *diepe val*, staat er, is voorbereid [5]), en wiens belang geenszins met dezen val zich gebaat acht; — hoe is het mogelijk, dat zulk een scherpziend man zich onder gewijzigde omstandigheden niet beter wist in acht te nemen? De waarheid was, dat hij zich in den toestand, door Du Bus in het leven geroepen, zonder ergernis niet kon schikken. Het was ook onder den *Nooit volprezene* zoo geheel anders geweest; en hij, hij, Van de Graaff wist het eigenlijk alleen; als de nieuwe landvoogd wat wilde weten, moest hij wel

---

[1]) B. bl. 236.
[2]) *V. d. C.—E. br.* bl. 581—593.
[3]) B. N° 190 bl. 291.
[4]) B. N° 191 bl. 297.
[5]) B. bl. 245, 248.

in dezelfde afhankelijkheid komen. Dat luidt als overdrijving; maar Van de Graaff schrijft het inderdaad nog vóór Du Bus voet aan wal heeft gezet. „De man", leest men toch in een brief naar Holland, „is waarschijnlijk zeer sterk tegen mij vooringenomen. Ik zal geene moeite doen om den man in eene andere opinie te brengen, en ik ben zeker, dat hij den eersten stap zal doen om mij op te zoeken, indien het hem om waarheid te doen is. Van 1818 af, of het begin van 1819, tot op dit oogenblik, ben ik de eenigste ambtenaar, die onafgebroken met den aftredenden gouverneur-generaal gewerkt en hem op alle zijne reizen vergezeld heeft; niemand kan hem die inlichtingen geven, die ik bezit" [1]).

Had men slechts bedacht, dat het hard-van-stal-loopen door „den man"! nog niets bewees voor de toekomst; dat het verstandiger ware wat den teugel te laten vieren, met de gedachte: hierna weer beter. „Het is niet ongemakkelijk met Zijne Excellentie om te gaan", meende De Kock in een schrijven dd. 14 December 1828 aan Van Nes, „*mits men maar wat toegeeft en niet te vast aan eigen opinie blijft hangen.*" Maar hoe kon men dat van 'n Van de Graaff verwachten!

Evenwel moet erkend worden, dat Du Bus' eigenaardige, pedante manier van optreden, alle aanleiding gaf om „de *tracasseriën* van dien ouden Heer", zooals Bousquet zich over den *tiran* uitdrukte, naar den duivel te wenschen; de gansche gezellige kippenren was er door in onrust gebracht: *de hoofden gingen branden*: en men werd *suf* van den *roes* [2])!

Pas had men van den *Nooit volprezene* afscheid genomen en in adressen dankzeggend hem vaarwel gezegd — ook Soerabaja's resident, Mr. Besier, al wilde deze er de gemeente niet voor in beweging brengen bij de herinnering van den voormaligen Franschen onder-prefect, dat men in Holland ook wel aldus Napoleon na Moskou had gehuldigd [3]); — nog was men onder „den smartelijken indruk" van het betreurde heengaan des „weldoeners" [4]), of men zag zich genoopt eerbiedig aan te hooren het aanhoudend smalen op eene als luisterrijk beschouwde regeering! — Van de Graaff's gehechtheid was juist nog in die laatste tijden vóór het heengaan zoo mogelijk toegenomen. Wel las men in Maart 1824 bij hem, dat hij, „meer dan ooit" *het grootste vertrouwen* bij den Landvoogd genoot; doch een paar maanden later berichtte hij, nooit „een overwegenden invloed" op den Gouv.-Gen. te hebben uitgeoefend, „omdat men hem altijd zoo veel mogelijk heeft teruggehouden om een volkomen vertrouwen

[1]) B. bl. 282.

[2]) B. bl. 288.

[3]) B. bl. 280. — De handhaving van het Fransch gezag in Den Briel in 1813 werd Besier kwalijk genomen onder de opvolgende Nederlandsche regeering; het gaan naar Indië in 1816 zal daaraan wel niet vreemd geweest zijn. Zie de levensbeschrijving in I. G. 1e dl. bl. 386.

[4]) B. bl. 270, 294.

in mij te stellen"; zelfs had Van de Graaff zich wel eens afgevraagd of hij aldus niet het kind van de rekening zou worden, „omdat ik", schreef hijzelf, „geen genoegzaam vertrouwen in de gunst van groote personages stel en omdat mij daardoor slechts eene soort van verantwoordelijkheid wordt opgelegd, waarmede ik eigenlijk niets te doen heb". Maar *bij het scheiden van de markt* had hij den *Nooit volprezene* nog hooger leeren waardeeren, genietende toch nu werkelijk, indien Van de Graaff zich niet bedroog, „het onbeperkt vertrouwen van den Gouverneur-Generaal", „een onbegrensd vertrouwen": geene geringe zelfvoldoening voor hem, oordeelde hijzelf, „van als hij is, de erkentenis, na zoo vele jaren ondervinding, te ontvangen, dat eenen man, zoo ik hem getrouw gediend en bijgestaan heb" [1]).

Waarlijk, men moest wel, al zou men ook anders denken, uit vreeze van anders karakterloos te schijnen, er toe komen om tegenover den onkieschen smader houding aan te nemen. Altijd te moeten hooren, bij iederen brief te moeten lezen van.... *het wanbestuur in de voorafgaande tien jaren* [2]), zij die nu tien jaren lang zich beschouwd hadden, als zoo vele Gabriëls, bevechtende het rijk der Duisternis" [3]); opmetselende het gebouw van den Staat, elkander moed toesprekende met de leuze van het Medgezellenwoord: „Wijsheid is niet genoeg, maar *kracht*, daar komt het op aan" [4]); starende daarna op dat gebouw met stomme bewondering, dat met zich als slechts neergehaald kon voorstellen, wanneer „de driestheid der Middeleeuwen geheel terug zoude moeten komen, en zich over jong en oud en van de hoogste tot de laagste klasse moeten verspreiden om het te durven wagen, daarin eene verandering voor te stellen [5]); een gebouw, hecht en sterk ja, maar waaruit toch geen enkele steen mocht worden losgerukt, wilde men geen gevaar loopen „het geheel te doen instorten" [6]); een monument, dat tot onverwelkbaren roem en tot eeuwige grootheid zou strekken van den geliefden gebieder, waarvan men nooit sprak, zonder een van gehechtheid getuigend naamwoord er aan toe te voegen [7]..... En daar komt me nu een weetniet, een *drijver*, horrible die drijvers [8])! en die heeft er, de droogstoppel, een boosaardig pleizier in, om dag aan dag dezen ridders van den vertrokken baron te vertellen: gijlieden hebt geknoeid, verbazend geknoeid, de *Nooit volprezene* was een doetje, waarmede gij naar hartelust omsprongt [9]),

---

[1]) B. bl. 208, 224, 268, 281.
[2]) B. bl. 291.
[3]) Zie bl. 69 hiervóór.
[4]) B. bl. 28—29.
[5]) B. bl. 146.
[6]) B. bl. 152 en noot 4 bl. 264.
[7]) Zie hiervóór bl. 40.
[8]) B. bl. 246.
[9]) B. N° 190 bl. 293.

en dat gebouw... hier er mede en de zware mokerslagen van den nieuwen drijver vielen er vernietigend op neer!

Ach! had Van de Graaff maar zijn tijd uit weten te wachten; het had nog wel kunnen verkeeren. De eigen Du Bus was nog geen twee jaar op den hoogen zetel, of daar luidde het reeds in Holland... dat hij den boel *nog meer* in de war stuurde! En dat oordeel kwam niet van den eerste den beste, doch van 's Konings onmiddellijke omgeving, van den bekenden generaal Frederik von Gagern, die eerlang ook naar Indië zou gaan en bij schrijven, gedagteekend Gent, 19 October 1828 aan zijn vader berichtte: „In Indië moet het slecht gaan. De gouverneur-generaal heeft de zaken nog meer in de war gebragt; hij komt terug en de generaal Van den Bosch zal hem vervangen.... Hertog Bernard schijnt niet tevreden dat men *hem* dezen post niet heeft opgedragen; ik ben echter meer en meer overtuigd, dat hij ongelijk heeft, en thans niet slagen kon. Ik tracht hem alzoo ter neer te zetten [1]).

Zoo stond reeds in 1828 „de driestheid der Middeleeuwen" aan Batavia's poort; de man van den zwarten tijd op de trede van den onder-koninklijken zetel!

§ 64.

Hoe weinig sympathiek men ook den nieuwen Landvoogd moge vinden, er ontbrak aan den gang des bestuurs onder Van der Capellen inderdaad de noodige voortvarendheid, zoodat voor een hervormer van de kracht van Du Bus zeker iets te doen viel.

Kon het anders, dat waar de geheele administratie bijna van den éénigen Van de Graaff afhing, de zaken veel te langzaam gingen en zoowel publiek, als de ambtenaren zelven er bitter over klaagden. Natuurlijk, dat de steenen op Van de Graaff neervielen. „Dat is des werelds loon", troostte hij zich. Maar was het dan ook niet *zijne* schuld? Wel wis en zeker. „Gedeeltelijk", erkende hijzelf, „is het ook wel waar, dat ik somtijds zaken ophoud"; „maar" laat hij er op volgen, „is het mijne schuld, wanneer ik met werk overladen word" [2]). Verschoon het, zoo men wil. dat hij zich liet overladen, uit liefde voor mijnheer Van der Capellen. Maar als men de opmerkelijke klachten leest van vriend Bousquet over het aanhouden der stukken [3]), toen die liefde niet meer behoefde te werken, dan mag men wel aannemen, dat de langzaamheid van afdoen in de lucht te Batavia zat.

En op dat zwakke punt viel Du Bus onmiddellijk de heeren aan; met te grooter heftigheid, wijl hij — niet ten onrechte — meende, dat het een paar hunner te weinig geviel om aan het losmaken der steenen van het staatsgebouw mede te peuteren, en dientengevolge de stukken noodeloos werden

[1]) Zie bl. 255 dl. I (1858) van „*Het leven van den generaal Frederik von Gagern*", uit het Duitsch door Mr. C. C. E. d'Engelbronner.

[2]) B. bl. 166.

[3]) B. N° 178.

aangehouden. Wat hebt ge gedaan met die en die koninklijke bevelen, reeds ontvangen onder het wanbestuur.....? — Als men dan met 'n „Ja maar" wilde tegenpruttelen, bleek het, dat de tiran van geene uitstellende *ja maar's* wilde hooren. De eene scherpe brief na de andere donderde van Buitenzorg op de tafel van het Hooge Huis, totdat 's Commissaris geduld bleek uitgeput.

Om de al of niet billijkheid van diens toorn te kunnen beoordeelen, moet men weten, niet slechts het onderwerp, doch ook de data.

Den 15en Juli 1826 had de Landvoogd aan den Luitenant-Gouverneur, generaal De Kock, voorzitter van den Raad van Indië, een brief geschreven over *de opmaking der vijfjarige begrooting* en over het ontwerp van *een geheel verbeterd en vereenvoudigd stelsel van bestuur voor Ned. Indië.*

Veertien dagen later had de Raad op dat meesterstuk van een der zaken nog onkundige geen teeken van leven gegeven..... En daar nu had men het gaande. Men denke er echter aan, dat dit schijnbaar gemis aan deferentie slechts de reeds tot den boorde gevulde maat van ergernissen bij den Landvoogd deed overloopen.

Vandaar het ondervolgend schrijven des Commissaris aan de Indische regeering, gedagteekend Buitenzorg, 29 Juli 1826 no 20, zooals, gelijk Van de Graaff berichtte, *nog nooit aan 's Regeeringstafel was gelezen* [1]:

„Toen het Zijne Majesteit den Koning behaagde mij in het voorleden jaar, als Hoogstderzelver kommissaris, met eene zending naar Nederlandsch-Indië te belasten, was het niet zonder eene volle overtuiging van het gewigt en van de moeijelijkheden tevens, die daaraan verbonden waren, dat ik de mij opgelegde taak aanvaardde. Vol vertrouwen echter in de medewerking van de meeste leden der Indische Regering en van een aantal Hooge ambtenaren, stevende ik naar deze gewesten, in de hoop en verwachting, dat alle gezamenlijk met mij tot één doel in het belang van 's Konings dienst zouden medewerken, en dat alzoo met vereenigde krachten, en in eensgezindheid met het Bestuur het oogmerk mijner zending, én ten genoegen des Konings, én in het belang dezer Bezittingen eindelijk zoude bereikt worden. Onder zoodanige vooruitzigten aanvaardde ik de mij opgelegde betrekking, legde daags na mijne aankomst, in de vergadering van den Indischen Raad, mijne lastbrieven over, en betuigde daar in ronde woorden, dat mij niets aangenamer zijn zoude, dan vereenigd met de Regering en door hare raadgevingen toe-

---

[1]) B. bl. 292. — *Louw* zoekt „de ernstige redenen tot ontevredenheid, die de C. G. gehad moet hebben" speciaal in het weglaten van eenige passages uit een voor generaal De Kock bestemd stuk betrekkelijk het leger; zie dl. II bl. 114—119. Niets echter is er, m. i., hetwelk deze meening reehtvaardigt. De booze brief was, na al de voorafgaande ergernis over gemis aan medewerking, uitsluitend, en uitsluitend, een gevolg, van het „bloot stilzwijgen", dat de Raad in aeht nam over 's Commissaris' „geheel verbeterd en vereenvoudigd stelsel van Bestuur voor Nederlandseh-Indië".

gelicht, de belangen van Nederlandsch-Indië te bestieren en op die wijze aan het vereerend vertrouwen des Konings te beantwoorden. Ik gaf de Regering ook bij die gelegenheid de plegtige verzekering, dat zij van mijne zijde steeds op de meest mogelijke bereidwilligheid tot ondersteuning harer pogingen, in het beleid der zaken, konde rekenen, en dat ik slechts van harentwege eene ongeveinsde opregtheid verlangde, als den grondslag van alle handelingen, en als het eenige, maar zekere, middel om den waren staat der zaken te leeren kennen, en gezamenlijk met de Regering, de meest geschikte middelen tot herstel te beramen. — Op eene alleszins voldoende wijze over deze mijne betuigingen van de zijde der Regering beantwoord en in overeenstemming van gevoelens, gelijk ik vertrouwde, aangaande den kommervollen toestand dezer gewesten en de behoefte aan eene geheele verandering van zaken, ging ik, achtereenvolgens de mij voorgeschrevene Instructie, tot het nemen van belangrijke maatregelen over, en mijne bemoeijingen met den gang der Indische huishouding namen daarop onmiddelijk eenen aanvang.

„Wat mijne zorgen voor de financieele belangen dezer gewesten gebaat hebben, welke de uitslag mijner onvermoeidste pogingen geweest is, om de Regering in alle hare handelingen dat ware beginsel in te boezemen, hetwelk alleen tot eenen verbeterden staat van zaken leiden konde, en van hetwelk alleen moest worden uitgegaan, om, in navolging van de bepaalde voorschriften des Konings, en van Hoogst Deszelfs stelligen last, de meest mogelijke besparing in de uitgaven, en de grootste vereenvoudigingen in de administratie in te voeren, in één woord, hoedanig de Regering én aan mijne verwachtingen, én aan de aanvankelijke verzekering van hare gezindheid, tot eene bereidwillige medewerking ten goede beantwoord heeft, zulks is thans in de uitkomst gebleken; én de archieven der Indische Regering over de laatste zes maanden, én de verbalen der vergaderingen van den Indischen Raad over dat zelfde tijdvak, zijn dàár, om tegen het gedrag en de handelingen van de Indische Regering te getuigen en onwederlegbaar te bewijzen, dat zij, wel verre van aan de goede zaak bevorderlijk te zijn, geene andere bedoeling gehad heeft, dan om den gang der zaken in het algemeen te vertragen, mijne handelingen en de beginselen van mijn bestuur tegen te werken, en eene zoo hoogst noodige verandering in het geheele beheer der Indische huishouding, steeds tot een verwijderd tijdstip uit te stellen. Het zoude onnoodig zijn, bij deze, ten bewijze daarvan te herhalen, wat ik bij meer dan éene gelegenheid op eene zeer ernstige wijze onder de aandacht der Indische Regering gebragt heb; het zoude onnoodig zijn haar te herinneren, het aantal adviezen, door de Regering ter zake van groote en kostbare uitgaven gegeven, die meerendeels allen het kenmerk dragen van de weinige zorg, waarmede de meerdere of mindere noodzakelijkheid van zoodanige kosten, in verband tot den bekrompen staat van 's Lands geldmiddelen, in overweging genomen is;

het zoude onnoodig zijn bij deze eene menigte stukken op te noemen, die kennelijk ten doel hebben om het geven van een of ander bepaald gevoelen, of om het aanraden van eenen bepaalden maatregel te ontwijken; het zoude onnoodig zijn hier bij te brengen de weinige belangstelling, waarmede een onlangs aan mij voorgedragen ontwerp tot verbetering van de amfioenpagt, en tot vermeerdering van 's Lands inkomsten, is behandeld geworden; het zoude nutteloos zijn, hier uit te weiden over de kennelijke onverschilligheid, waarmede mijne jongste aanschrijving over de opmaking der vijfjarige begrooting is ontvangen en over het ongepast en onvoegzaam stilzwijgen, waarmede de Regering mijne dringende aanmaningen ten deze beantwoord heeft; ook van alle deze handelingen zijn de sprekende bewijzen voorhanden; maar allergrievendst is het voor mij te moeten zien, dat deze de uitslag mijner onvermoeide pogingen tot herstel der Indische zaken, en ter behartiging van 's Konings dienst heeft moeten zijn, en dat ik mij eindelijk nu, met eene meer volledige kennis omtrent den waren staat dezer zaken toegerust, in de verpligting bevinden zal om tot andere en min aangename maatregelen over te gaan, ter bereiking van een doel, waartoe ik zoo gaarne gewenscht had eensgezind met en ondersteund door de Indische Regering te kunnen geraken. — Dat er zich in den boezem van den Indischen Raad, en buiten denzelven, ambtenaren bevinden, die het ingevoerde beheerstelsel onveranderlijk zijn toegedaan, en in weerwil van de onvoordeeligste uitkomsten hetzelve blijven aankleven, zulks is mij bekend, en in hoeverre zij de getuigenis kunnen afleggen van daardoor in de belangen van Nederland en Nederlandsch-Indië te hebben medegewerkt, dit beslisse hun geweten: met hetzelve zijn zij deswege verantwoording schuldig; maar eenmaal door den Koning geroepen en gelast om belangrijke maatregelen ter herstelling van 's Lands financiën in te voeren, zijn zij verpligt om den bepaalden wil des Konings op te volgen, en bij de minste afwijking daarvan wordt hun gedrag strafbaar en maken zij zich het vertrouwen van Zijne Majesteit onwaardig. Dat er in der daad handelingen plaats vinden, waarbij men van ter zijde 's Gouvernements bevelen en maatregelen, die met de belangen van het ingevoerde beheerstelsel niet overeenstemmen, bij mindere ambtenaren in een ongunstig daglicht poogt te stellen, en van eenen overwegenden invloed gebruik maakt, om de uitvoering van zoodanige bevelen althans eenigszins te wijzigen en het ware doel te doen missen, hiervan zijn mij door onderhandsche berigten genoegzame blijken gegeven; doch het oogenblik is thans nabij, waarop de maatregelen, die ik tot daarstelling van eenen verbeterden staat van zaken vermeen te moeten nemen, de schuldigen zullen treffen, en waarop zoo wel hoogere als mindere ambtenaren tot verantwoording zullen kunnen worden opgeroepen voor de pogingen, die zij, hetzij regtstreeks, hetzij zijdelings aanwenden om eenen geregelden en verbeterden gang van het Bestuur tegen te werken. Ik zal

alsnu mijne aanmaningen bij de Indische Regering niet verder uitstrekken; daden zullen mijne woorden bevestigen; maar het zal mij aangenaam zijn, tevens te zien, dat mijne herhaalde aanschrijvingen nog ten gevolge mogen hebben, dat leden van den Indischen Raad, met andere voornemens bezield, zich met mij zullen vereenigen om, ten spijt der kwalijk gezinden, in het belang van 's Konings dienst met eenen vasten tred ter herstel van de Indische huishouding, op den aangewezen weg, voort te gaan."

In dit schrijven zag Van de Graaff zich niet onduidelijk beschuldigd en bedreigd. Hij was de ziel van het *non possumus*-stelsel, en dat scheen den Landvoogd doemwaardig. Wat te doen?

Van het voornemen om tegen Du Bus eene zekere houding aan te nemen, in de verwachting, dat hijzelf wel zou naderen om zich aan de fontein der Waarheid en Zuiverheid van bedoelingen te laven, was niets terecht gekomen. De Landvoogd had zich heelemaal niet om al die verborgen wijsheid bekreund. Een paar maal was door hem de Raad van Indië bezocht, zonder er echter werkzaam te zijn, en daarna had hij zich in zijn isolement te Buitenzorg teruggetrokken. Daar de Berg niet naar Mohammed kwam, moest Mohammed-Van de Graaff wel aan zoete broodjes gaan denken, dus naar den Berg toegaan, echter „op aandrang van eenige goede vrienden". Er had eene altercatie plaats, waarin Van de Graaff tot de geheel overbodige, uittartende verklaring kwam, dat, zoo hij al geen deel had gehad aan vele maatregelen van den heer Van der Capellen, hij ze toch *allen* ter zijner verantwoording wilde nemen. En dan gaat men elkaar voor den vrede bezoeken! Onnoozel zijn die drijvers [1]).

Toen viel daar als een bom op de Regeeringstafel de brief van 29 Juli. Weer ijlde de middellijk beschuldigde naar Buitenzorg, Mohammed-Van de Graaff, den Berg maar weer op. Dat gaat zoo [2]).

Maar nu werd de geprikkelde en prikkelbare Landvoogd bepaald boos. Er werd gescholden op Van der Capellen en op het wanbestuur, gedurende enz. Gij, mijnheer Van de Graaff zijt z'n booze geest geweest, gij dit en dat, toornde het; en nu, denkt u, met je meesterlijke brieven [3]), dat de Koning wel tot andere gedachten zal komen, of dat mijnheer Van der Capellen zelf Sire wel tot andere gedachten zal brengen — dat was immers Van de Graaff's vaste verwachting [4]) — welnu, weet u wat? — *ga den Welbeminde een handje helpen en het Zijne Majesteit mede zelf vertellen:* alzoo eene herhaling, zou generaal De Kock zeggen, van Daendels met De Sandol Roy [5]).

---

[1]) Zie het verhaal van het gebeurde in B. bl. 291—292.
[2]) Zie het verhaal in B. bl. 292—293.
[3]) B. N° 180.
[4]) B. bl. 265, 269, 281, 293.
[5]) B. bl. 239 N° 240.

Nog echter was dat woord der verwijdering niet uitgesproken; want men scheidde tot zekere mate vriendelijk en Van de Graaff eindigde het omstandig, lezenswaardig bericht naar Holland over zijn wedervaren, met de mededeeling: „Ik gedraag mij zoo voorzigtig als ik kan en heb daarbij steeds het belang van vrouw en kinderen voor oogen. Weest dus gerust daarover, dat ik door eigen schuld mijnen val niet zal berokkenen" [1]).

Het was echter op dien 19^en^ Augustus 1826 te laat.

§ 65. Commissaris-Generaal Du Bus zwierf op de baren voor zijne bestemming naar Batavia, toen het Opperbestuur kennis kreeg van de plaats gehad hebbende weigering der Indische regeering tot afstand van al de koffie aan *Rotterdams Welvaren*. Had Van de Graaff geoordeeld, „dat het geen voordeel voor de natie is, wanneer haar vorst in handelsspeculatiën deel neemt, en nog minder wanneer dezelve aan het hoofd van eene handelmaatschappij staat, welke uit haren aard tot monopolie overhelt" [2]), de Koning van zijne zijde was verbolgen over het mislukken van die eerste poging, om de Handelmaatschappij te gerieven; zóó verbolgen, dat hij zijn minister Elout de vraag stelde of de tegenstanders Van de Graaff en D'Ozij niet onmiddellijk moesten teruggeroepen worden; van den heer Van der Capellen behoefde niet verder gesproken te worden, daar die toch reeds op reis was.

De Minister deelde volkomen 's Vorsten meening over het verkeerde van het optreden der raadsleden; daarbij kwam al het ongunstige, dat reeds over Van de Graaff verbreid was. Nochtans had hij tegen het opzienbarende van eene terugroeping. Hij meende ze dus den Koning te moeten ontraden, zich vleiende, dat de nieuwe Landvoogd de afgedwaalde schapen wel weer tot de orde zou weten te roepen, in welk geval de Indische regeering niet de diensten van twee ervaringrijke en bekwame landsdienaren zou behoeven te derven.

Het resultaat der overweging was niettemin voor Van de Graaff's positie noodlottig. Immers dd. 18 Februari 1826 schreef de Minister den Commissaris aan, dat de beide Raadsleden naar Holland zouden opgezonden worden, echter *met het voorbehoud*, dat deze opzending niet zoude plaats vinden, indien de heeren toonden *van ernstig met de nieuwe regeeringsrichting te willen samenwerken.*

Het is mij niet bekend, wanneer de Landvoogd dit belangrijk schrijven ontving. Stellende de reizen destijds op 4 à 5 maanden, zoo zou de missive in Juni of Juli ontvangen kunnen zijn, en de Comm. Gen. dan daarop het oog hebben gehad, toen hij den Raad *met gestrenge maatregelen* bedreigde. Ik vermoed echter, dat eerst daarna de ministerieele depêche is ontvangen.

Hoe ook, de Commissaris liet nog eene maand over het incident van 29 Juli

[1]) B. bl. 295.
[2]) B. bl. 269.

voorbijgaan, toen hij termen vond om in de vergadering van den Raad van Indië dd. 29 Augustus den bliksem te doen vallen, die aan de loopbaan der heeren Van de Graaff en D'Ozy een einde maakte [1]). Het stuk, dat enkel handelde over de quaestie der koffieleverantie aan *Rotterdams Welvaren*, werd in de vergadering voorgelezen; vervolgens zette men de werkzaamheden, „waarbij sleehts eene koude deftigheid plaats heeft", voort. Na afloop dropen de heeren stil de raadzaal uit; alleen Muntinghe bleef aehter, greep de handen van Van de Graaff en huilde tranen met tuiten....! Dat was inderdaad magnifiek [2]).

Nog denzelfden 29en des avonds ijlde de waarnemend voorzitter Chassé, oudgast, dus met wien het Van de Graaff nooit goed had kunnen stellen, naar Buitenzorg. „Is het u bekend", haastte zich Bousquet den 30en des morgens aan zijn vriend te melden, „dat vader Chassé, die gisteren zijn voornemen had aangekondigd om zich heden naar Buitenzorg te begeven, reeds gisteren avond om 5 uren derwaarts is vertrokken? Is dit het gevolg van eene nadere afspraak met u, of zoude de oude Heer beducht zijn geweest, dat gij beiden hen misschien voor zoudt zijn?"

Er was inderdaad voor de uitgewezenen geene bijzondere haast meer om naar Buitenzorg te gaan. Toen zij er hunne opwaehting voor het laatst kwamen maken, werden ze „zeer vriendelijk ontvangen" en seheidde men van elkander „in vriendelijke termen" [3]).

Minister Elout, afschrift ontvangende van 's Landvoogds sehrijven aan den Raad dd. 29 Juli, vond weliswaar de manier van zeggen sleehts half goed, doch zag in ieder geval daaruit duidelijk, dat van samenwerking geene quaestie meer kon zijn. Uit dien hoofde werd met 's Konings goedkeuring alsnog den Commissaris medegedeeld, dat deze door het bekende voorbehoud er niet moest tegen opzien om de wegzending te bevelen, gelijk inderdaad Du Bus dit ook reeds begrepen had. En zóó weinig was het Opperbestuur voornemens den heer Van de Graaff aan het praten te laten gaan, — in de overtuiging, had de gevallene zich gevleid, „dat Zijne Majesteit zelf, beter ingelicht, zoude eindigen met mijne handelingen goed te keuren en mij te bedanken voor mijne wezentlijke aan zijn Kroon bewezene diensten" [4])! — dat op ontvangst van het bericht aan het Ministerie over het vertrek der heeren naar Nederland, reeds bij Koninklijk besluit dd. 1 December 1826 hun ontslag werd verleend.

De twee in ongenade gevallen Raadsleden namen passage op het schip, § 66.

[1]) Den substantieelen inhoud van 's Commissaris' schrijven aan den Raad bij *Louw*, dl. II bl. 120—121.

[2]) Zie B. N° 191.

[3]) B. bl. 297.

[4]) B. bl. 265.

dat o. a. N. Engelhard in 1825 uit Holland had overgevoerd [1]), de *Java Packet*. Het was een te Amsterdam in 1820 gebouwd fregat. Toen het zijne eerste reis naar Batavia volbracht had, werd deze gebeurtenis bedacht in een lied, te zingen op de wijze van *Wien Neerlandsch Bloed!!*, bestaande uit drie coupletten van acht regels, en voorafgegaan door dertien coupletten van 7 regels. Deze fraaie ontboezeming aan den Nederlandschen ondernemingsgeest werd door de *Bataviasche Courant* van 1 Maart 1821 openbaar gemaakt.

Van de Graaff's vertrek werd met stilzwijgen in het officieele blad voorbijgegaan; het publiek kreeg alleen bericht, dat hij op *hooger last* naar Holland was geroepen [2]). Treurig einde van eene prachtvolle, en ook hoogst verdienstelijke loopbaan. Van velen ontving hij „treffende blijken van toegenegenheid en deelneming", aldus erlangende „de troostvolle verzekering", vond de heengaande, de achting mede te nemen *van alle weldenkenden* en achterlatende de overtuiging bij zijne vijanden over „de zuiverheid der bedoelingen, die mijne handelingen steeds bestuurd hebben" [3]). Ook van generaal De Kock ontving hij een warm, opbeurend schrijven [4]); doch het is zonderling, dat noch deze, noch andere schriftelijke betuigingen over het leed, dat den neergeslagene wedervoer, in de Verzameling voorhanden zijn.

De reis was niet bijzonder voorspoedig. Onderweg vond hij nog gelegenheid aan een ander schip een briefje naar Holland mede te geven, waarin hij opnieuw betuigde: „Mijn geweten is gerust en indien deugd en waarheid niet in Nederland verbannen zijn, kan er niets ten mijnen laste zijn" [5]). Met allen eerbied voor een zwanenzang, vraagt men onwillekeurig zich af, hoe de Briefschrijver zich dan toch de ambtelijke verhoudingen voorstelde. Kan men dan niet de deugd gepersonifieerd zijn, in reinheid een engel gelijken, en nochtans minder geschikt blijken voor hetgeen, waartoe men bestemd is geworden?

Vermoedelijk zou Van de Graaff ervaren hebben, dat, eenmaal uit den Staatsdienst, niemand meer om hem gaf en dat zijn roepen zou verstommen op de ijskoude, voor niets gevoelende onverschilligheid des volks.

§ 67. „Het is waarlijk alsof het ongeluk niet moede wordt, om allen, die mijn naam dragen, onmeedoogend te vervolgen", had Van de Graaff zijn zwager eens geschreven [6]). Den 1^{en} Maart 1827 werd Van de Graaff's eigen ongeluk bezegeld.... In felle winterstormen naderde het vaartuig de Vlaamsche kust. Den 28^{en} Februari nam men een Blankenberger visscher aan boord, die de naar Antwerpen bestemde *Java Packet* naar Vlissingen zou loodsen. In het

---

[1]) B. N° 144.
[2]) Zie B. bl. 297 noot 2.
[3]) B. bl. 298.
[4]) B. bl. 297.
[5]) B. bl. 300.
[6]) B. bl. 216.

onstuimige weder bij *West-Capelle* gekomen, gehoorzaamde het schip niet meer aan het roer, waarom een tweede man daaraan werd geplaatst. Den volgenden ochtend, ten 10 ure, bij het inzeilen van de Deurlo, in het nauwste van het gat, brak de stuurreep, waardoor het schip uit het roer liep en eer het gevangen was, stootte het op de zanden van *West-Capelle*. Men liet met een vol touw het anker vallen, doch het wilde niet vatten, zijnde het vermoedelijk door het schip aan stukken gestooten. Met een tweede anker beproefde men het opnieuw, doch andermaal te vergeefs; het volk werd van het voorschip weggespoeld. Reeds des middags ten 12 ure was het vaartuig geheel verbrijzeld; allen, namelijk „23 man equipage en 7 passagiers, waaronder 4 aanzienlijke heeren en een jong juffrouwtje", luidde het bericht, kwamen daarbij om, op zes na. Deze zes, matrozen, hadden zich met den loods weten te redden op den mast, waaraan zij zich vastgebonden hadden. Aan dit hout zat echter nog een stuk van het schip, en daar dit ten onderste boven kantelde, verdronken de daaraan gebondenen evenzeer, behalve de loods, die er echter zijne beenen bij verloor, en de eenige berichtgever van het jammerlijk ongeluk is geweest. „Er zijn vele goederen, en zoo men zegt, ook drie lijken op het strand geworpen", besloot het bericht in de *Oprechte Haarlemsche Courant* van den 10^en^ Maart 1827. Doch de treurende achtergelatenen waren reeds op het onheil voorbereid geweest, door eene mededeeling in de courant van den 6^en^ te voren, waarin men las:

„Den eersten Maart is op de Noorder Rassen voor West-Capelle gestrand een schip met koffij geladen en van Java naar Nederland bestemd. De equipage, bestaande uit 23 personen en 6 passagiers [1]), die zich aan boord van het schip bevonden, zijn bij dit ongeluk omgekomen; de loods alleen is op een gedeelte van het wrak bewusteloos naar wal gedreven. Volgens latere berigten is het de *Java-Packet*, kapitein Kortemeijer."

De *Bataviasche Courant* berichtte „de droevige tijding" in haar nommer van 19 Juli 1827; den 31^n^ d. a. v. verscheen eene doodsadvertentie betrekkelijk D'Ozy van zijne dochter, die gehuwd was met H. M. Doornik. Mevrouw Van de Graaff heeft later gerequestreerd om boven haar wettelijk pensioen van f 175 's maands, nog een extra-pensioen te ontvangen. Natuurlijk werd dit gewezen van de hand; doch haar bij wijze van *tegemoetkoming* uitbetaald eene som, ten bedrage van hetgeen men wel wilde beschouwen als Van de Graaff's *achterstallig traktement van Raad van Indië*, namelijk tot en met ultimo Maart 1827.

Dit was het einde van den door Van de Graaff geëerbiedigden weg der Voorzienigheid, „die mij welligt voor veel erger dingen heeft willen behoeden", had hijzelf vóór zijn vertrek geschreven [2]). Aldus ging „een man van beproefde

[1]) B. N° 192.
[2]) B. bl. 297.

deugd en eerlijkheid" te gronde, gelijk, geheel in des overledenen geest, door de bedroefde weduwe in de doodsadvertentie was geschreven; aldus de ondergang van dit rijk en toch zoo arm leven, met zijne tijdstippen, waarin de fortuin niet moede scheen te worden, hem toe te lachen, om zich later dubbel op hem te wreken. Het zou niet het laatste koloniale leven zijn, dat, na een hoopvol begin, even droevig ten einde liep.

§ 68. Batavia en Buitenzorg hebben na 1816 vele *alter ego's* van opperlandvoogden gekend, die geen *dupe* van hun ijver en toewijding voor den arbeid in dienst van den hoogen meester zijn geworden, doch soms ook de begaafdheid en edelheid misten, die Van de Graaff zoo hoog deden staan. Op zijne terugreis naar het vaderland zal hij wellicht zijne fouten nog niet ingezien hebben; doch welke die ook waren, wie zal, na de kennisneming van hetgeen wij van hem lazen, niet met een dichtend wijsgeer zeggen [1]):

S'il faut opter, si, dans ce tourbillon,
Il faut choisir d'être dupe ou fripon,
Mon choix est fait, je bénis mon partage:
Ciel! rends-moi dupe, et rends-moi juste et sage.

Zoo is Van de Graaff de *dupe* geworden van zijne verhouding tot den gouv. gen. Van der Capellen, waarvoor zijn beste en kundige vriend Bousquet hem niet de oogen heeft kunnen doen openen, omdat deze op zijne beurt voor het doen en laten van Van de Graaff eene bewondering bezat, die ten slotte alle geloof in geloof op gezag had doen ontaarden.

Er zijn, vooral in onze koloniale geschiedenis, mannen van reputatie geweest, wier geloofsbrieven door het derde en vierde geslacht nog eens nauwkeurig zullen worden onderzocht met een onmiskenbaren twijfel omtrent hunne geldigheid [2]), mannen, die door hunne aantrekkelijkheid en hunne beminnelijke persoonlijkheid — in weerwil van gebreken en tekortkomingen — een machtigen invloed op de met hen in aanraking komende personen hebben uitgeoefend. Tot die personen behoort de gouv. gen. baron Van der Capellen, en men kan dit nergens beter gewaar worden dan uit Mr. P. Mijer's *Kroniek van Nederlandsch-Indië van 1816—1826*. Tot hen, die door de persoonlijkheid van Van der Capellen werden betooverd, behoort onze Van de Graaff. 't Is of aan de vingeren van dezen meerdere in verstand van den landvoogd de toetssteen der critiek ontvalt ten opzichte van dit „weldoend genie". Van de Graaff heeft de in zijne oogen ware genialiteit van Van der Capellen ondergaan, evenals vriend Bousquet die van Van de Graaff en in de bedwelming der betoovering werd elke twijfel aan de

[1]) Voltaire. De in drie deelen uitgegeven *Principes philosophiques, politiques et moraux* van den Zwitserschen majoor Weiss (Genève, 4e ed. 1789), voeren dit aardige epigram tot motto, doch met het ondersehrift *Théatre Français!*

[2]) Joh. C. Zimmermann: *Potgieter's Bakhuizen van den Brink*: De Gids 1872 dl. I bl. 518.

juistheid der inzichten van den „edelen Hoogen vriend" als heiligschennis geschuwd.

§ 68. Het is tot dusver niet bekend, wat de afgetreden landvoogd bij den val en het jammerlijk uiteinde van zijn trouwen en kundigen dienaar, den man met wien hij zoo vaak overluid placht te denken, heeft gevoeld. Zeker zou de voormalige Onderkoning van Nederlandsch-Indië zich niet in warmer en hartelijker bewoordingen kunnen uitgedrukt hebben, dan een ander hoog staand man aan Van de Graaff's nagedachtenis wijdde. Herinneren wij ons, dat toen Van de Graaff bij het herstel onzer zelfstandigheid het plan opvatte in Indië fortuin te maken, zijn vriend J. T. Fabius in den arm werd genomen, om den invloedrijken man dier dagen, A. R. Falck, er over te polsen [1]). Het was nu tien jaren later en het einde van Van de Graaff's laatste brief, die uit Batavia aan zwager Verschuir werd geschreven, was het verzoek Fabius gedachtig te willen zijn [2]). Ook over Falck waren deze tien jaren heengegaan, niet zonder ergernis en leed over den gang van zaken, al had hij zich daaruit beter weten te redden en zou hij ten einde toe een in aanzien zijnd staatsman blijven. Nu zat hij reeds sinds eenige jaren als ambassadeur te Londen, de Koning hem als ministerieel raadsman moede zijnde, en schreef hij dd. 18 Maart 1827 aan Fabius deze waardige woorden over Van de Graaff's heengaan, droevig en veelbeteekenend [3]):

„Amicissime! Hoewel ik op grond van eigene ondervinding geen bijzonder effect verwachten kan van condoleantiën, mag. ik echter niet nalaten u te zeggen, hoe dikwijls dezer dagen, ja hoe gestadig mijne gedachten bij u geweest zijn. Uwe innige vereering voor Van de Graaff, de veeljarige vriendschap, die u aan hem verbond, zijn mij te wel bekend geweest, dan dat ik den harden schok niet zoude hebben kunnen berekenen en den diepen indruk, welken deze treurige gebeurtenis moet hebben ten gevolge gehad. Er loopt oneindig veel zamen om ze treffend te maken in de oogen van hen, die niet onmiddelijk betrokken zijn. Zoo prijsselijke zelfopoffering ten behoeve der zijnen; zoo onvermoeide diensten ten behoeve van het Vaderland; gedeeltelijke miskenning; zijn, naar ik veronderstellen mag, vertrouwend uitzigt op het naderende tijdstip der regtvaardiging, en dan deze plotselinge ontknooping? Het is bij zulke catastrophen, dat men toevlugt nemen moet tot het: *Ik wensch Gode te zwijgen!* Vaarwel, mijn vriend!"

---

[1]) Zie hiervóór bl. 14 § 3.
[2]) B. bl. N° 191 bl. 299.
[3]) Verg. B. bl. 191 noot 3.

Einde van het Eerste Deel.

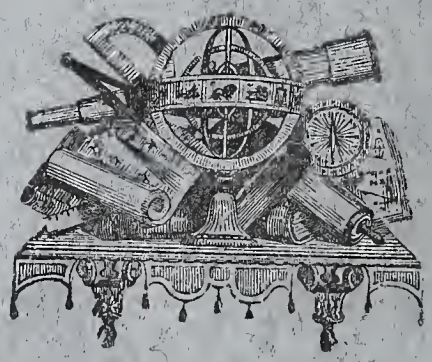

MAR 31 1916

7272

BRIEVEN

VAN EN AAN

Mr. H. J. van de Graaff

1816-1826.

Eene bijdrage tot de kennis der Oost-Indische bestuurstoestanden onder de regeering van G. A. G. P. baron VAN DER CAPELLEN.

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

DEEL LII.

2e Stuk.

Batavia. | *'s Gravenhage.*

ALBRECHT & Co. | **MARTINUS NIJHOFF.**

1901.

MAR 31 1916

BRIEVEN

VAN EN AÁN

Mr. H. J. van de Graaff

1816-1826.

Eene bijdrage tot de kennis der Oost-Indische bestuurstoestanden onder de regeering van G. A. G. P. baron VAN DER CAPELLEN.

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

DEEL LII.

2e Stuk.

Batavia.
ALBRECHT & Co.

's Gravenhage.
MARTINUS NIJHOFF.

1901.

DE NED. BOEK- EN STEENDRUKKERIJ v/h H. L. SMITS, 'S GRAVENHAGE.

BRIEVEN

VAN EN AAN

Mr. H. J. VAN DE GRAAFF

1816-1826.

Eene bijdrage tot de kennis der Oost-Indische bestuurstoestanden onder de regeering van G. A. G. P. baron VAN DER CAPELLEN.

Geordend, zoomede van een Geschiedkundig overzicht, Aanteekeningen en een Alphabetisch register voorzien

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

TWEEDE DEEL.

DE BRIEVEN MET AANTEEKENINGEN EN ALPHABETISCH REGISTER.

Ik heb mij dikwijls afgevraagd, hoe het toeh komt, dat dagboeken en brieven zooveel prettiger zijn om te lezen dan de meeste gediehten, romans en al wat er verder kunst of literatuur heet.

Want laten wij beginnen met dit als een feit te erkennen; de meeste gedenksehriften, dagboeken en brieven, winnen het verreweg van de meeste letterkundige gesehriften.

L. van Deyssel: *4e Bundel Verzamelde Opstellen*, *bl.* 285.

Inhoudsopgave van het IIe Deel.

Bl.

HOOFDSTUK I.

Beschrijving door Van de Graaff voor zijn zwager en diens echtgenoote van de reis naar Batavia in 1816 en de aankomst aldaar.

N°. 1. Batavia, 20 September 1816 1

HOOFDSTUK II.

Twee brieven van Van de Graaff, lid in den Raad van Financiën, aan zijn zwager en diens echtgenoote, één vóór en één na zijne reis met C. C. G. G. Elout en Van der Capellen van Cheribon tot Bezoeki: van Buitenzorg vertrokken dd. 22 Juli en den 24en November 1817 te Batavia terug.

Ellende van de uit Nederland aangekomen landsdienaren. Personeelverwisseling in den Raad van Financiën. Werkkring. De Adviseerende Commissie. Oudgasten, Daendelianen, Rafflesianen, Baren. Het Landrentestelsel. Keuze van ambtenaren. Ongunstige invloed van Buyskes. Wanorde in de administratie. Lof toegebracht aan de HH. Van der Capellen en Elout. Reis met hen over Java. Muntinghe. Daendels als wegbereider. De Molukken. Engelhard en Van Middelkoop. Het werk der begrootingen. Te lage tractementen. De Koffiecultuur. Veeckens. Overlijden van Siberg, Van Ysseldijk en Senn van Basel.

N°. 2. Batavia, 1 Juli 1817 10

N°. 3. id. , 2 Januari 1818 17

HOOFDSTUK III.

Mededeelingen in 1817 van Mr. L. B. Janssens Rees, lid van den Hoogen Raad van Justitie te Batavia; van Mr. A. P. Smissaert, lid van den Raad van Financiën, en van Mr. H. G. Nahuijs, resident van Djokdjakarta, over:

Van Ysseldijk, Muntinghe, Goldman, Bousquet, het militair element, hooge scheepsvrachten, het reglement op de in- en uitvoerrechten, de gedwongen betalingen in papier, de wijze, waarop Van de Graaff te Djokdja werd ontvangen.

N°. 4. Van Mr. L. B. Janssens Rees. Batavia, 26 Mei 1817 21

N°. 5. „ Mr. A. P. Smissaert. id. , 3 Augustus 1817 22

N°. 6. „ Mr. L. B. Janssens Rees. id. , 17 „ „ 26

N°. 7. „ Mr. H. G. Nahuijs. Djocdjacarta, 30 „ „ 27

Bl.

HOOFDSTUK IV.

Brieven van Mr. I. Bousquet, secretaris van den Raad van Financiën, in 1817.

Waardeering van Van de Graaff. Moeilijkheden met de boekhouding en het begrootingswerk. De Raad van Financiën. Comm.-Gen. Elout's overdreven aandrang tot spoed. Langzaamheid der Regeering zelve. Oneerlijkheden. Weduwenfonds. Tolpoorten en Pengloepoethandel in de Vorstenlanden. Mintinghe.

N°. 8. Batavia, 3 Mei 1817 28
N°. 9. id. , 19 Juni „ 28
N°. 10. id. , 30 Juli „ 29
N°. 11. id. , 20 Augustus „ 29
N°. 12. id. , 28 September „ 33

HOOFDSTUK V.

Brieven in 1818 van de bestuurshoofden Mr. A. P. Smissaert te Muntok en G. F. Meijlan te Tegal.

Toestanden op Banka. De resident van Pekalongan. Van de Graaff's strijd voor het nieuwe stelsel. Het reglement op de in- en uitvoerrechten. Wanbeheer der houtbosschen.

N°. 13. Van Mr. A. P. Smissaert. Muntok, 23 Maart 1818 38
N°. 14. „ G. F. Meijlan. Tegal, 14 October 1818. 39

HOOFDSTUK VI.

Brieven in de eerste helft van 1819 van G. F. Meijlan, resident te Tegal.

Houtbosschen. Plaatselijke toestanden van Tegal. Onafhankelijkheid van de financieele ambtenaren te Batavia. De Zegelordonnantie. Het overmaken door particulieren van gelden naar Nederland door het zenden van producten.

N°. 15. Tegal, 12 Februari 1819 43
N°. 16. id. , 15 „ „ 43
N°. 17. id. , 20 Maart „ 44

HOOFDSTUK VII.

Brieven van Bousquet, lid in den Raad van Financiën, in de eerste helft van 1819.

Vertrek van Elout naar Nederland. Zijne teleurstelling over het werk der begrootingen en van de boekhouding. De Gouv.-Gen. geeft aan de nalatigen zijne ontevredenheid te kennen. Bousquet's ergernis over de moeilijkheden met de begrooting voor 1819. Waardeering door Bousquet van Van de Graaff. De president van den Raad van Financiën Veeckens. Brutaliteit van Van Overbeek. Het vergaan van de Evertsen.

Bl.

N°. 18. Batavia, 28 Januari 1819 45
N°. 19. id. , 22 Maart „ 46
N°. 20. id. , 27 „ „ 46
N°. 21. id. , 7 Mei „ 48
N°. 22. id. , 11 „ „ 49
N°. 23. id. , 15 „ „ 49
N°. 24. id. , 22 „ „ 50
N°. 25. id. , 10 Juli „ 51

HOOFDSTUK VIII.

Brieven van Bousquet, raad van Financiën, in de laatste helft van 1819, tijdens de reis van Van de Graaff met den Gouv.-Gen. over Java in de maanden Juli, Augustus, September en October.

De vaststelling der begrooting van 1819. De credietbrieven uit Holland. Aansporing, dat de Gouv.-Gen. zich krachtig toont tegenover het nalatig personeel. Vertrek van Veeckens. Bousquet's wensch tot betrachting van zuinigheid en het niet zenden van remises. Illusies over den financieelen staat. Wanadministratiën. Chineesch complot te Batavia. Delegatiën.

N°. 26. Batavia, 13 Juli 1819. 51
N°. 27. id. , 15 „ „ 53
N°. 28. id. , 22 „ „ 54
N°. 29. id. , 24 „ „ 55
N°. 30. id. , 26 „ „ 56
N°. 31. id. , 5 Augustus „ 56
N°. 32. id. , 7 „ „ 57
N°. 33. id. , 16 September „ 59
N°. 34. id. , 24 „ „ 60
N°. 35. id. , 28 „ „ 60
N°. 36. id. , 5 October „ 61
N°. 37. id. , 7 „ „ 62
N°. 38. id. , 21 „ „ 63
N°. 39. id. , 23 „ „ 65
N°. 40. id. , 26 „ „ 66

HOOFDSTUK IX.

De inspecteur van Financiën G. F. Meijlan gedurende de laatste helft van 1819.

Het inroepen van Van de Graaff's invloed. Vergaan der Evertsen. Palembangsche expeditie. Van de Graaff beschouwd als steunpilaar der regeering. Invoering van suikerrietmachines, die met ampas kunnen gestookt worden. Belastingquaestiën. Francis. De particuliere bazaars en Cranssen's eerlijkheid. Invloed van den koffieboom op onkruid.

Bl.

N°. 41. Batavia, 10 Juli 1819 71
N°. 42. id. , 28 „ „ 72
N°. 43. id. , 10 Augustus „ 72
N°. 44. id. , 13 „ „ 73
N°. 45. id. , 21 „ „ 74
N°. 46. id. , 23 „ „ 75
N°. 47. id. , 18 September „ 76
N°. 48. id. , 21 „ „ 77

HOOFDSTUK X.

J. Tiedeman, landbezitter en koopman te Batavia; Mr. J. G. van Angelbeek, lid van den raad van Financiën, wonende te Meester Cornelis; en P. H. Reynst, lid der Rekenkamer te Batavia in de laatste helft van 1819.

Het vertrek van Van de Graaff's familie. Het verlies van de Evertsen. Palembang. Meijlan. Van Sevenhoven. De Lampongs. Muntinghe. Van Panhuys.

N°. 49. Van J. Tiedeman. Batavia, 5 Augustus 1819 78
N°. 50. „ Mr. J. G. van Angelbeek. Meester-Cornelis, 8 September 1819 80
N°. 51. „ P. H. Reynst. Batavia, 5 October 1819 81
N°. 52. „ Mr. J. G. van Angelbeek. Meester-Cornelis, 9 October 1819 82
N°. 53. „ J. Tiedeman. Batavia, 23 October 1819. 83

HOOFDSTUK XI.

Van de Graaff, Hoofdinspecteur van Financiën, in den aanvang van 1820, aan zijn zwager en diens echtgenoote over zich zelven en anderen.

Kommer, rampen, schulden, ziekte, zwaarte van zijn werkkring. Het inspectiewezen. Personeel-verandering in de hoofddirectie van financiën. Het oude en het nieuwe stelsel. Engelhard, Buyskes, Veeckens, Goldman, Bousquet, de Gouv.-Gen., Mooijaart, Van Panhuys, Cornets de Groot, Van Alphen, Wolterbeek, Muntinghe, D'Ozy, Van Braam, Chassé. 's Konings onthouding van tevredenheidsbetuigingen. Moluksche toestanden. Liefhebberij-tooneelen. Leesgezelschap. Buitenzorg een paradijs. Keuze van een Gouv.-Gen.

N°. 54. Batavia, 15—16 Januari 1820. 84

HOODSTUK XII.

Brieven in de eerste helft van 1820 van Bousquet, J. C. Reynst, resident te Sambas, en S. L. G. van Schuppen, commies bij de hoofddirectie van Financiën te Batavia:

naar aanleiding van de toestanden op Sambas, Van de Graaff's vertrek naar de Molukken en den sleehten gang der werkzaamheden op de bureaux te Batavia.

N°. 55. Van J. C. Reynst. Sambas, 17 Januari 1820 99
N°. 56. „ Mr. I. Bousquet. Batavia, 28 Februari 1820. 101
N°. 57. „ S. L. G. van Schuppen. Batavia, 3 April 1820. 101
N°. 58. „ J. C. Reynst. Sambas, 8 April 1820 102
N°. 59. „ S. L. G. van Schuppen. Batavia, 20 April 1820 105

Bl.

HOOFDSTUK XIII.

Felicitatiebrief van Van de Graaff aan zijne echtgenoote te Alkmaar in 1820 met een verhaal over ellende aan boord op de eerste reis naar de Molukken.

N°. 60. Aan boord: — 17 Maart — 17 April 1820. 106

HOOFDSTUK XIV.

W. de Vogel, secretaris bij de Algemeene Secretarie en S. L. G. van Schuppen, commies bij den hoofdinspecteur van financiën, naar aanleiding van Van de Graaff's benoeming in het midden van 1820 tot lid van den Raad van Indië.

Hooggestemde gelukwenschen. De boekhouding. Palembang. Bandjermasin. Banka.

N°. 61. Van W. de Vogel. Batavia, 27 Mei 1820 110
N°. 62. „ S. L. G. Van Schuppen. Batavia, 1 Juni 1820. 111

HOOFDSTUK XV.

Van de Graaff op het einde van 1820 aan zijn zwager Verschuir, naar aanleiding van zijne Moluksche reis en de benoeming tot lid van den Raad van Indië.

Beoordeeling van Muntinghe. Erkentelijkheid jegens Van der Capellen en Elout. Twee broeders van Van de Graaff in Indië en twee zonen in Holland. Proces-Van Prehn.

N°. 63. Batavia, 14 November 1820 112

HOOFDSTUK XVI.

J. C. Reynst, resident van Sambas, over den sultan aldaar, en J. G. van den Berg, lid van den raad van Justitie te Batavia, over het proces-Van Prehn.

Gerucht, dat Nederland Singapore zal terugkrijgen tegen afstand van Borneo. Ongelukkig lot van Winter.

N°. 64. Van J. C. Reynst. Sambas, 8 November 1820 115
N°. 65. „ J. G. van den Berg. Batavia, 15 December 1820 115

HOOFDSTUK XVII.

De Adjunct-Hoofddirecteur van Financiën Mr. I. Bousquet op reis over Java in de laatste helft van 1820 ter invoering van de Comptabiliteitsbepalingen van Staatsblad 1820 N° 15.

Eerst na de vaststelling der begrooting van 1820 kan hij vertrekken. Moeilijkheden met de comptabiliteit. Verwarring in de administratie, toenemend door Bousquet's afwezigheid. Gemis aan kracht en inzicht bij den hoofddirecteur Goldman. Ontevredenheid van den Gouv.-Gen. op Bousquet. De wanorde in de comptabiliteit te Tegal, Pekalongan, Semarang. De inspecteurs bemoeien zich slechts met binnenlandsche bestuursaangelegenheden. Zorg voor de gezondheid van Van de Graaff, ook wegens zijne onmisbaarheid voor den lande. Boschwezen. Proces-Keuchenius. Bousquet's voorstellen buiten hem om be- en veroordeeld.

Bl.

Afkeuring door Bousquet van het in eigen beheer nemen der douane. Bousquet's aanhoudende klachten, dat hij geene kennisgave van de beslissingen der regeering ontvangt op zijne inspectiereis.

N°. 66. Batavia, 18 Juli 1820 117
N°. 67. Cheribon, 9 October „ 119
N°. 68. Banjaran (Tegal), 13 „ „ 121
N°. 69. Semarang, 26 „ „ 125
N°. 70. id. , 31 „ „ 128
N°. 71. id. , 12 November „ 130
N°. 72. id. , 17 „ „ 132
N°. 73. id. , 22 „ „ 132
N°. 74. Soerabaja, 23 December „ 135
N°. 75. id. , 27 „ „ 137

HOOFDSTUK XVIII.

Vervolg van Bousquet's inspectie-reis gedurende de eerste helft van 1821 onder de teleurstelling over de invoering van de algemeene boekhouding bij Staatsblad 1821 N° 1.

Bousquet's teleurstelling en gedruktheid. Voortzetting der klaeht, dat hij niet op de hoogte wordt gehouden. Wanorde in de administratie. Van de Graaff heeft hem tot berusting aangemaand.

N°. 76. Pasoeroean, 10 Januari 1821 139
N°. 77. id. , 14 „ „ 140
N°. 78. Besoeki , 16 „ „ 140
N°. 79. Soerabaja , 4 Februari „ 141
N°. 80. id. , 20 „ „ 143
N°. 81. id. , 1 Maart „ 145
N°. 82. id. , 4 „ „ 147
N°. 83. id. , 22 Mei „ 148

HOOFDSTUK XIX.

Inspecteur Meijlan in de eerste helft van 1821.

Het bestuur der Vorstenlanden. Particuliere landerijen. Koffiecultuur in de Preanger. Resident Van den Broeck van Krawang. Boschwezen. Credietpapier. Bezuiniging.

N°. 84. Batavia, 27 Februari 1821 149
N°. 85. „ , 4 Maart „ 150
N°. 86. Serang , 2 April „ 151
N°. 87. Batavia, 17 „ „ 152
N°. 88. Wanaijassa (Krawang), 4 Juli 1821 153
N°. 89. „ „ , 7 „ „ 155
N°. 90. „ „ , 11 „ „ 155

Bl.

HOOFDSTUK XX.

Van de residenten C. Vos, J. I. van Sevenhoven, Mr. H. J. Tobias en van secretaris G. K. Koch, uit Pekalongan, Cheribon, Serang en Tegal in de eerste helft van 1821.

Rechtskracht van ongeregistreerde contracten. Voorschotverstrekking op het gewas. Te geringe bezoldiging der districtshoofden. Klacht van Koch tegen zijn resident. Van Sevenhoven over de geringheid zijner middelen. Verkoop van particuliere landen. Naar aanleiding van de Palembangsche expeditie.

№. 91. Van C. Vos. Pekalongan, 24 April 1821 156
№. 92. „ G. F. Koch. Tegal, 7 Mei 1821. 157
№. 93. „ J. I. van Sevenhoven. Kala Tanjong, 9 Juni 1821 158
№. 94. „ Mr. H. J. Tobias. Serang, 2 Juli 1821. 160
№. 95. „ id. „ , 21 „ „ 161

HOOFDSTUK XXI.

Correspondentie van Van de Graaff en van zijne broeders in de eerste helft van 1821.

Bezwarende financieele omstandigheden. Deconreering van Van de Graaff. Passeering van Muntinghe. Van der Cappellen en Elout. Sebastiaan van de Graaff in gunst bij den landvoogd. Tegen Van de Graaff geriehte beschuldigingen, wegens zijn invloed op de bestuurszaken.

№. 96. Van de Graaff aan den heer Verschuir te Alkmaar. Batavia, 14 April 1821. 163
№. 97. Van den oudsten broeder Sebastiaan aan Van de Graaff te Batavia. Buitenzorg, 17 April 1821. 164
№. 98. Van de Graaff aan zijn jongsten broeder Frits te Soerabaja. Batavia, 20 Juli 1821. 166

HOOFDSTUK XXII.

Bousquet, adjunct-hoofddirecteur te Batavia, gedurende de laatste helft van 1821 en zijne ergernis tegen den hoofddirecteur Goldman en den gouv.-gen. Van der Capellen.

Affectatiequaestie. Gemis aan zelfstandigheid bij den Landvoogd.

№. 99. Batavia, 27 Juni 1821 165
№. 100. id. , 19 Juli „ 167
№. 101. id. , 30 „ „ 168

HOOFDSTUK XXIII.

In het Nederlandsch, gedurende 1821 en 1822 geschreven brieven van den oud-regent van Semarang, Kjahi Adipati, Soera Adimengolo:

in het belang van zijn zoon Notta Diningat, regent van Probolingo.

№. 102. Semarang, 29 Juni 1821 169
№. 103. id. , 11 Juli „ 170
№. 104. id. , 26 Augustus „ 171

Bl.

HOOFDSTUK XXIV.

Brieven van Van de Graaff in de laatste helft van 1821 aan den oud-commissaris-generaal, staatsraad Elout.

Antwoord op gelukwenschen wegens de benoeming tot raad van Indië. 's Landsmiddelen. Staat van Java. Moluksche reis. Verpachtingen. Landverhuur en particuliere landerijen. Blandongstelsel.

N°. 105. Batavia, 7 Juli 1821 171
N°. 106. id. , 11 Augustus „ 188

HOOFDSTUK XXV.

Van de Graaff medio 1822 aan zijn zwager in Holland.

Particuliere zaken, waaronder Van de Graaff's slechte geldelijke omstandigheden en dat de Koning de benoeming tot raadslid niet bevestigt. Professor Reinwardt. Erkentelijkheid voor Elout. Reis over Java met den Gouv.-Gen.

N°. 107. Batavia, 14 Juni 1822 189

HOOFDSTUK XXVI.

Meijlan en Van de Graaff ontwerpen de tegen den Landverhuur in de Vorstenlanden gerichte resolutie d.d. 6 Mei 1823 N° 7.

N°. 108. Van Meijlan. Batavia, 19 April 1823. 192
N°. 109. Van de Graaff aan den Gouv.-Gen. Van der Capellen. Batavia, 24 April 1823. 194

HOOFDSTUK XXVII.

De resident van Semarang H. J. Domis in 1823 en 1824.

De zonen van den oud-regent van Semarang Adimengolo. Vliegende procureurs. De Vorstenlanden. Z. M. de Koning als peet van Domis' zoon.

N°. 110. Semarang, 29 Juli 1823 200
N°. 111. id. , 3 Augustus „ 201
N°. 112. id. , 5 Januari 1824 202
N°. 113. id. , 25 „ „ 203

HOOFDSTUK XXVIII.

H. M. de Kock:

over ons recht op Ajer Bangis, de Singapoorsche courant en Menado-koffie.

N°. 114. Batavia, ? 204
N°. 115. id. , 25 Januari 1823 204
N°. 116. id. , 4 December „ 205

HOOFDSTUK XXIX

Mr. J. Bousquet, algemeen secretaris, in 1824 en 1825, ontmoedigd.

Voortdurende ontevredenheid van den Gouv.-Gen. op Bousquet.

N°. 117. Batavia, 10 Januari 1824. 205
N°. 118. id. , 19 Maart 1825. 206

Bl.

HOOFDSTUK XXX.

Correspondentie van Van de Graaff, Meijlan, De Kock, Wappers Melis, Goldman, kort vóór en gedurende Van de Graaff's tweede Moluksche reis van 17 Februari 1824 tot September d. a. v.

De Moluksche reis. Familiezaken. Positie van Van de Graaff. De landsfinanciën. Handelmaatschappij. Het Londensch tractaat. De verhoogde rechten op de lijnwaden. Tobias' vertrek naar Makasser. De Makassaarsche en Ternataansche zaken. Verlangen van De Kock naar Van de Graaff's terugkomst. De ontvangst van den Landvoogd te Batavia en te Buitenzorg. Slechte staat des handels te Semarang.

N°. 119. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Batavia, 19 Januari 1824. 207
N°. 120. Van G. F. Meijlan, directeur der landelijke inkomsten. Batavia 6 Maart „ . 208
N°. 121. „ J. C. Goldman. Batavia, 13 April 1824 209
N°. 122. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Ternate, 24 Mei 1824. 209
N°. 123. Van F. Wappers Melis, raad van Financiën, directeur der ink. en uitg. rechten. Batavia, 30 Juli 1824 217
N°. 124. „ J. C. Goldman. Batavia, 30 Juli 1824 218
N°. 125. „ H. M. de Kock, waarnemend landvoogd. Batavia, 2 Augustus 1824 . . 219
N°. 126. „ H. J. Domis. Salatiga, 8 October 1824 220
N°. 127. „ Mr. J. G. van Angelbeek. Buitenzorg, 8 October 1824. 221
N°. 128. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Batavia, 31 October 1824 222

HOOFDSTUK XXXI.

Gouvernements-secretaris Mr. J. Schneiter; Mr. H. J. Tobias, gouvernementscommissaris van Makasser; J. D. Van Schelle, gouverneur aldaar:

over de Bonische zaken in 1824—1825.

N°. 129. Van Mr. J. Schneither. Makasser, 8 September 1824 225
N°. 130. „ J. D. van Schelle id. 20 „ „ 226
N°. 131. „ id. id. 20 October „ 228
N°. 132. „ Mr. H. J. Tobias. Batavia, 12 Januari 1825 230
N°. 133. „ id. Makasser, 28 April „ 231
N°. 134. „ id. id. , 20 Juni „ 233

HOOFDSTUK XXXII.

Sumatra's Westkust onder De Stuers in 1825.

Waardeering van De Stuers' beleid. Afkeuring, dat hij Raaff's verdiensten verkleint. Benkoelen valt mede. Illusie over Sumatra's Westkust.

N°. 135. Van H. M. de Kock. Batavia, 29 Januari 1825 237
N°. 136. „ id. id. 4 Juni „ 237
N°. 137. „ id. id. 25 „ „ 237
N°. 138. „ J. D. Kruseman. fig. directeur der ink. en uitg. rechten. Padang, 15 November 1825. 238

HOOFDSTUK XXXIII.

Brieven in 1824 en 1825 van De Kock, Van de Graaff, Meijlan, naar aanleiding der financieele moeilijkheden en de daarmede verband houdende commissie van 23 October 1824, zoomede onder den indruk van de oprichting der Handelmaatschappij.

Zending van Wappers Melis naar Holland. Herziening van het Muntstelsel. Van de Graaff's gedruktheid. Oordeel over Muntinghe, Wappers Mellis, minister Elout en de Handelmaatschappij.

N°. 139. Van H. M. de Kock. Buitenzorg, 31 December 1824 23
N°. 140. „ id. Batavia, 7 Januari 1825 23
N°. 141. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Batavia, 19 Januari 1825. 24
N°. 142. id. aan den Gouv.-Gen. Van der Capellen. id., 3 Februari „ . 24
N°. 143. Van H. M. de Kock. Batavia, 15 Februari 1825. 24
N°. 144. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Batavia, 17 Februari 1825. 24
N°. 145. id. id. id., 10 Maart „ . 24
N°. 146. Van H. M. de Kock. Batavia, (?) April of Mei 1825 24
N°. 147. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Batavia, 21 Juni 1825. 24
N°. 148. id. id. id., 30 „ „ . 24
N°. 249. Van H. M de Kock. Batavia, 12 Juli 1825 25
N°. 250. „ G. F. Meijlan. id., 4 October „ 25
N°. 251. „ id. id., 30 „ „ 25

HOOFDSTUK XXXIV.

De Kock, Meijlan, Van Angelbeek en Van de Graaff op het einde van 1824 en in eerste helft van 1825:

over de reorganisatie der Vorstenlanden, het voornemen tot een nieuw bezoek aldaar van den Gouv.-Gen. met Van de Graaff, en eene quaestie over tjoeké-heffing op particuliere landerijen.

N°. 152. Van G. F. Meijlan. Batavia, 7 December 1824 25
N°. 153. „ id. id., 13 Januari 1825 25
N°. 154. „ H. M. de Kock id., 2 Mei „ 25
N°. 155. „ Mr. J. G. van Angelbeek. Buitenzorg, 8 Mei 1825 25
N°. 156. „ G. F. Meijlan. Batavia, 11 Mei 1825 25
N°. 157. „ id. id., 18 Juli „ 25
N°. 158. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Batavia, 20 Juli 1825. 25

HOOFDSTUK XXXV.

Verzoeken aan Van de Graaff in 1821 en 1825 van gewestelijke ambtenaren om geholpen te worden.

Hoe men last van zijne vrienden kan krijgen. Beschuldigingen tegen een resident. Een slachtoffer van bezuiniging.

Bl.
N°. 159. Van Mr. B. A. H. Besier, fiskaal te Semarang. Semarang, 24 Januari 1821[1]) 258
N°. 160. „ J. Verschuir, opzichter van de landelijke inkomsten. Keboemen, 9 Februari 1825 259
N°. 161. „ J. Blanken, inspecteur van den Waterstaat in de Tweede afdeeling. Semarang, 20 December 1825 260

HOOFDSTUK XXXVI.

Van de Graaff in de tweede helft van 1825 aan zijn zwager Verschuur te Alkmaar:

over den wensch van den Gouv.-Gen. dezen naar Holland te vergezellen; den opstand in de Vorstenlanden; het koloniaal bestuur en de reactionaire richting in Holland; de Handelmaatschappij; Palembang; Makasser; remises; eigen financieele zorgen; beschuldigingen tegen hem in Holland.

N°. 162. Batavia, 13 Augustus 1825. 261
N°. 163. id. , 3 September „ 263
N°. 164. id. , 29 „ „ 266
N°. 165. id. , 12 November „ 266
N°. 166. id. , 27 „ „ 268
N°. 167. id. , 3 December „ 270

HOOFDSTUK XXXVII.

De resident van Semarang en Djocjo in 1825 over den opstand in de Vorstenlanden.

Domis' houding. Waardeering van Holmberg. De prins van Serang. Resident Van Haak's „en armes"! Toestand der Vorstenlanden. Geldgebrek. Kolonel Von Jett. Verhouding tusschen Van de Graaff en De Kock.

N°. 168. Van J. H. Domis. Semarang, 1 Augustus 1825. 271
N°. 169. „ id. „ , 3 „ „ 271
N°. 170. „ id. „ , 16 „ „ 272
N°. 171. „ id. „ , 27 „ „ 272
N°. 172. „ J. I. van Sevenhoven. Djocjo, 11 November 1825. 274
N°. 173. „ id. id. , 8 December „ 275

HOOFDSTUK XXXVIII.

Mr. B. H. A. Besier, resident van Soerabaja, in 1825:

over oneenigheid met het militair gezag en hooge waardeering van Van de Graaff.

N°. 174. Soerabaja, 4 December 1825 277
N°. 175. id. , 20 id. „ 278
N°. 176. id. , 16 Januari 1826 279

HOOFDSTUK XXXIX.

Brieven van Van de Graaff, Bousquet, Van Schoor, De Vogel, en Van der Vinne, in den aanvang van 1826.

Onrust over de opvattingen van het Opperbestuur. Tiedeman. Waardeering

[1]) Deze brief is ten onreehte met het jaartal 1824 op bl. 258 afgedrukt. Zie hierover dl. I bl. 117 en 119 noot 1.

Bl.

omtrent den heer Van der Cappellen, die gedurende de maand Januari 1826 als afgetreden gouv.-gen. te Batavia verbleef, terwijl de landvoogdij door generaal De Kock werd waargenomen. Du Bus gehouden voor bevooroordeeld. Brief van Van de Graaff aan den Koning. Nadering van Du Bus.

N°. 177. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Batavia, 14 Januari 1825. 280
N°. 178. Van Mr. I. Bousquet, algemeen secretaris. Batavia, 16 Januari 1826. 282
N°. 179. „ id. Batavia, 17 Januari 1826. 284
N°. 180. „ id. id. , 22 „ „ 284
N°. 181. „ J. van Schoor, gouvernementssecretaris. Batavia, 29 Januari 1826. . . . 284

HOOFDSTUK XL.

Brieven van De Vogel, Van der Vinne, Bousquet, Van de Graaff in 1826. *Ergenis over eene voorrede. gericht tegen Van der Cappelen's bestuur. Hoe Du Bus' optreden de vrienden uit hun evenwicht brengt. Gejaagdheid door het verlangen van Du Bus naar afdoening van zaken. Trouwe vriendschap van Bousquet voor Van de Graaff. Nederlaag bij Kedjiwan. Gevechten bij Delangoe.*

N°. 182. Van W. de Vogel. Batavia, 20 Februari 1826 285
N°. 183. „ resident Domis. Kendal, 27 „ „ 285
N°. 184. „ J. van der Vinne, secretaris van het bestuur van het Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, 15 Maart 1826. . 287
N°. 185. „ Mr. I. Bousquet. Batavia, 7 April 1826 287
N°. 186. „ id. id. , 12 Juni „ 288
N°. 187. „ id. id. , 15 Augustus „ 288
N°. 188. „ id. id. , 15 „ „ 289
N°. 189. „ id. id. , 9 September „ 289

HOOFDSTUK XLI.

Van de Graaff tegenover Du Bus:
op 's Landvoogds beschuldigend schrijven van 29 Juli 1826.

N°. 190 Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Batavia, 19 Augustus 1826. 291

HOOFDSTUK XLII.

De vergadering van den Raad van Indië d.d. 29 Augustus 1826, waarin Van de Graaff bekend wordt gemaakt met 's Koning's last om zich in Holland te verantwoorden.

N° 191. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Batavia, 22 September 1826. 296

HOOFDSTUK XLIII.

Van de Graaff's laatste brief.

N°. 192. Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. Op zee, 14 December 1826. 299

Alphabetisch register op het I^e en IIe deel 301

HOOFDSTUK I.

Beschrijving door Van de Graaff voor zijn zwager en diens echtgenoote [1]) van de reis naar Batavia in 1816 en de aankomst aldaar.

N°. 1. *Batavia, 20 September 1816.* — Onze reis, waarvan ik een getrouw journaal gehouden heb, levert niets merkwaardigs op, hetwelk men niet in alle zeereizen aantreft; echter kan dezelve onder de voorspoedige worden gerekend.

Wij kwamen den 24^{en} Maart ll. aan boord van de *Cornelia*, op het oogenblik, dat men reeds bezig was het anker te winden. Te drie uren waren wij reeds onder zeil; te zes uren buiten gaats en des avonds tusschen zeven en acht uren op de hoogte van Petten.

Den 31^{en} Maart hadden wij kaap Finisterre O. t. Z. 31 mijlen voor ons. Wij bragten nu ons geschut in orde, hetwelk behoorlijk voorzien en met scherp geladen werd; ook onze handgeweren werden geprobeerd en alles gereed gemaakt om een aanval van de Algerijnen te kunnen afwachten, welke ons echter niet hebben ontrust.

Den 10^{en} April des morgens omtrent 7 uren ontdekte men land, hetwelk zich als een hooge berg in zee opdeed. Wegens de hooge uit de wolken zich verheffende, met sneeuw bedekte kruin, meende men een oogenblik, dat het Teneriffe was; kort daarop vertoonde zich de heerlijke piek, en toen erkende men het eerste land voor het eiland Palma, een der Kanarische eilanden. Te drie uren des namiddags voeren wij de hoofdstad van Palma, Santa Cruz, voorbij, op een afstand van twee mijlen, en met de kijkers, welke zeer middelmatig waren, zagen wij duidelijk de gebouwen als witte vlekken op de donker groene gronden verspreid. Het heerlijke weder en het schoone land, hetwelk met alle de bekoorlijkheden van den zomer vóór ons lag, terwijl wij nog zoo weinige dagen geleden de barre oorden van Den Helder hadden verlaten, boeiden alle de passagiers, groot en klein, op het dek. De thermometer (dien ik gelukkig mede genomen had en die de eenigste aan boord was [2]) stond nu tusschen 64 en 68 graden van Fahrenheit, en dus had ieder zich gehaast om zijne winterkleeding tegen zomerkleeding te verwisselen.

Den volgenden dag was alles vroeg op het dek om het schoone gezigt te

---

[1]) De heer en mevrouw Verschuir te Alkmaar; zie § 2.

[2]) Op reis werd het instrumentje door een der officieren gebroken, zoodat er toen in het geheel geen thermometer meer aan boord was!

te genieten. Het schip dreef zachtjes voort. Wij zagen, behalve het eiland van gisteren, de eilanden Gomeroe, Ferro en Teneriffe; alle deze eilanden waren met wolken bedekt, maar de heerlijke piek, met zijne witte kruin boven de wolken uitstekende, schitterde in de helderste zonnestralen.

Den 13^en^ April was het weder nog minder gunstig dan den vorigen dag. Wij hadden het land geheel uit het gezigt verloren en laveerden langzaam tegen den wind. Des morgens te acht uren zagen wij een oorlogsschip met de Hollandsche vlag, waarop wij ook onze vlag lieten waaijen. Wij hielden het voor de *Nassau*, doch konden hetzelve niet naderen. Onze gissing is intusschen bevestigd, hebbende de *Nassau* ons mede dadelijk herkend. [1])

Den 22^en^ zagen wij St. Antonie, een der Zouteilanden (Kaap-Verdische eilanden) als ook St. Vincent, doch dit laatste op een verren afstand; — en dit is het laatste land geweest, hetwelk wij gedurende onze verdere reis gezien hebben.

De hitte nam toe en de thermometer, welke tot nog toe tusschen 72 en 76 graden had gestaan, klom nu op het dek onder de zonnetent van 81 tot 89 graden; wij hadden daarbij geweldige stortregens, die dit nut te weeg bragten, dat wij eenen goeden voorraad water om te wasschen konden verzamelen.

Stilte en regens zijn de grootste rampen aan boord, alles wordt dan onaangenaam, en een ieder verveelt zich; de humeuren bederven, en nergens ontmoet men een vriendelijk of opgeruimd gezigt.

Den 2^en^ Mei vingen wij eenen haai van ruim vijf voeten lang; dit dier maakte een verschrikkelijk geweld, en bijkans waren er een paar kinderen om het leven geraakt, door de drift waarmede hetzelve werd opgehaald. Het schip was dagelijks omringd door een aantal van deze verschrikkelijke monsters, die, van hunne loodsmannetjes vergezeld, op elk stuk, dat men over boord wierp, met gretigheid aanvielen. Zij lieten zich echter moeijelijk vangen.

Des nachts tusschen den 7^en^ en 8^en^ Mei passeerden wij de linie. Wij hadden in alle de hutten openingen in het dek (den zolder) gemaakt en waar zulks kon geschieden, had men koelzeilen geplaatst. Desniettegenstaande was de warmte tusschendeks, en vooral des nachts in de hutten, bijkans ondragelijk. Daarbij had men telkens den last, wanneer des morgens vroeg het dek gespoeld werd, van zeewater in de hutten te krijgen door de openingen en reten tusschen de planken, waardoor het water afstroomde.

Wij konden de linie ook niet passeeren zonder het feest van Neptunus te vieren. De zeegod kondigde zich op den avond van den 7^en^ aan. Hij werd gepraaid door den eersten stuurman, die juist de wacht had en als een oorlam [2]) reeds gemeenzaam met hem was geworden. Wij zaten juist in de kajuit te

---

[1]) Over de *Nassau* § 4.

[2]) *Oorlam*, „oude zeeman", van *orang lama*, volgens Van de Graaff, blijkens brief N° 2 (bl. 12).

soupeeren, toen het gesprek tusschen Neptunus en den stuurman plaats had, en alles zoude gelukkig zijn afgeloopen, zoo Neptunus niet had goed gevonden, ten blijke van zijne goddelijke tegenwoordigheid, eene brandende pikton voorbij het schip te laten drijven. Dan dit brandend vlot was naauwelijks door de kajuitvensters zigtbaar geworden of een der passagiers riep *brand!* waardoor allen (behalve wij) van hunne plaatsen opvlogen en verschrikt rondliepen. Men wist spoedig wat het was, maar nu eerst werd de heer Von Lieberherr [1]), die den alarmkreet aangeheven had, woedend; zijne woede deelde zich aan anderen mede, de vrouwen vielen in flaauwte en de heeren zouden bijkans met de stuurlieden handgemeen zijn geworden, omdat deze als de aanleggers van alle deze onheilen werden beschuldigd. Eene redelijke dosis spiritus nitri dulcis hofman en roode wijn bragten de geesten tot bedaren, en de dag eindigde in de beste harmonie.

Den 10^{en} Mei praaiden wij een Portugeesch schip, komende van Viana en gedestineerd naar Rio Janeiro; het had 33 dagen reis. Terwijl onze kapitein door den roeper den Portugeeschen kapitein praaide, stond onze kuiper aan het roer. „Wat zeggen zij toch?" — vroeg zijn maat, die met hem aan het roer stond. — „Ik heb het eerst niet kunnen verstaan", antwoordde de kuiper, „omdat de kapitein Engelsch sprak, maar nu spreekt hij Fransch; het is een schip, dat naar Siberië moet."

Den 22^{en}, op 26° breedte was de koude des nachts zóó gevoelig, dat wij onze dekens wederom voor den dag moesten halen. Het schip begon nu vervaarlijk te stampen en te slingeren, door de hooge deiningen, welke uit het Zuidwesten opkwamen. Bij deze gelegenheid brak ons een groote stroopkan, waarbij ruim de helft van onze provisie verloren ging, een des te smartelijker verlies, omdat de scheepsprovisie van stroop en suiker reeds lang geconsumeerd was.

Men nam nu observatiën omtrent de ware lengte en vond een verschil met de gegiste lengte van 1 graad en 22 minuten. Het was ongelukkig, dat wij geen sextant aan boord hadden om soortgelijke observatiën dikwerf te herhalen; dat zoude onze reis zeer zeker eene halve maand bespoedigd hebben. [2])

Zondag den 2^{en} Junij vierden wij den verjaardag van de jonge jufvrouw Schutter, eene onzer reisgenooten. Bij gebrek aan voedsel en nog meer aan goede oppassing, had er eene groote sterfte plaats gehad onder de ganzen en hoenders, door ons uit Texel medegenomen. De laatste gans werd nu ter eere van den dag opgedischt, en dit ééne, magere dier gaf aanleiding tot het eerste onaangename tooneel tusschen de passagiers, waardoor de harmonie, gedurende de geheele verdere reis, verstoord bleef. Ondertusschen gaf dit aan mijne

---

[1]) Een der passagiers met vrouw en een kind van 3 jaren.

[2]) Over het gemis aan sextanten, enz., zie nader § 5.

vrouw, die zich buiten alles zeer wijselijk gehouden had, eene reden om in hare hut voortaan te blijven eten. Mevrouw Van den Bergh (geboren Umbgrove) volgde haar voorbeeld. Deze twee vrouwen hadden nu het genoegen van des middags en des avonds te zamen te eten en eene zeer goede tafel te hebben, waarvoor de knecht van Jonker Robert van der Capellen [1]) (de broeder van onzen Gouverneur-Generaal), die ons gedurende de geheele reis bediende, getrouw zorg droeg. De kinderen waren door deze schikking zeer gelukkig, dewijl zij nu Mama bij zich konden hebben, daar zij anders tot dusverre alleen in de hut hadden moeten eten, omdat er in de kajuit geene genoegzame plaats was.

Den 6^{en} Junij op 36° 26′ breedte bevonden wij nog te hebben 53 halve en 27 heele leggers drinkwater. Wij hebben dus tot Batavia geen gebrek aan dit artikel gehad, en gelukkig is het water tot het laatst toe zeer goed en drinkbaar gebleven. Een varken, hetwelk met ons schip uit Rusland gekomen was, verraste ons met vijf levende jongen, welke alle op een na behouden op Java zijn aangebragt.

Wij bevonden ons heden op den middag op de gegiste lengte van 4° 59′ Greenwich en 21° 36′ van Teneriffe en waren dus in den loop van den dag op den meridiaan van Amsterdam. Wat was natuurlijker dan dat wij allen aan onze in het vaderland geblevene vrienden en bloedverwanten dachten? Onze kapitein onthaalde ons in de kajuit en na de eerste conditie aan de reeders van ons schip te hebben toegewijd, dronken wij allen gezamenlijk op het welzijn van allen, die ons dierbaar waren.

Men moet zich op den Oceaan bevinden, zoo verre van het land, waarin alle onze betrekkingen zijn achter gebleven, omringd van duizend gevaren, onzeker van het lot, hetwelk ons en de onzen, zelfs na behouden aankomst, te wachten staat, om het gevoel te beseffen, waarmede dit plegtig oogenblik werd gevierd.

Den 8^{en} Junij woei het eene frissche koelte (de passagiers noemden het een storm). Het schip slingerde vreeslijk, en het touwwerk begon geweldig te kraken. Den 9^{en} was het nog erger. Wij waren met den kapitein en de officieren bezig om het bestek op de kaart te zetten en zaten na het nemen van de middagbreedte rondom de tafel, in de zoogenaamde achterkerk. Ongelukkig had de scheepsdoctor, die zich nooit met iets anders dan met zijne eeuwig hongerende maag en met zijne zieken bemoeide, zich met eene lange pijp, ruggelings tegen den stoel van den kapitein geplaatst, toen eene verschrikkelijke stortzee het schip op zijde wierp en onzen zorgeloozen Esculaap buiten zijn evenwigt bragt, hetwelk hij trachtte te herstellen, door zich in het vallen aan den stoel van den kapitein vast te houden. De kapitein, evenals wij, hield zich aan de tafel vast, die echter tegen den geweldigen stoot van den doctor

[1]) R. van der Capellen werd resident van de Preanger.

niet bestand was en met het geheele gezelschap onder een ijselijk gekraak te zamen stortte. Daar lag nu alles over en door elkander. De doctor kermde, de kapitein knorde, de stuurlieden vloekten, en wij allen scholden op den doctor, die ons dit onheil berokkend had, terwijl een ieder naar zijn hoofd en beenen voelde, of alles nog op de regte plaats was. Niemand raakte echter gekwetst, zelfs niet de doctor, die in het eerste half uur van schrik geen geluid kon geven.

De doctor, daar ik toch op zijn sujet gekomen ben, was een singulier composé van domheid, verwijfde vreesachtigheid, gulzigheid en smerigheid in zijn gedrag en uiterlijk; alles was er op uit om hem elk oogenblik van den dag te plagen en geen oogenblik was hij binnen of buiten zijne hut veilig. Zoo had men eens den scheepshond, een goeden, geduldigen witten kardoes van tamelijke grootte, in het beddepak van den doctor toegetakeld en zijne slaapmuts opgezet. Dit dier werd vervolgens in zijne kooi onder de dekens gelegd, een oogenblik voor dat de doctor te bed zou gaan. De arme man zag het niet, voor dat hij, reeds uitgekleed zijnde, in de kooi wilde stappen, en men kan zich nu de zotte scène voorstellen, toen hij doodelijk verschrikt, in een *profond* — en niet zeer oogelijk — négligé, de hut kwam uitstuiven, zonder nog te weten, welk verschrikkelijk land- of zeegedrocht zijne eenzame legerstede met hem had willen deelen. Een andermaal liet men zijne muts over boord waaijen, en uit een valsch medelijden voorzag men hem spoedig van eene andere muts, die aan den kolonel Schutter toebehoorde en met een breed goud galon voorzien, singulier met zijn overig kostuum contrasteerde. — De matrozen zelfs lieten hem niet ongemoeid, en het was onmogelijk zich van lagchen te onthouden, wanneer de doctor des morgens, door twee oorlammen geleid, zijne zieken, in het volkslogies, ging bezoeken. Slingerende en half staande en vallende, ging dan de trein naar voren en zoo terug, terwijl de doctor van angst zijne geleiders in de armen en schouders kneep; hij verkoos daarom ook de ligte verbanden vóór zijne hut te verrichten, en dit leverde dan wederom nieuwe tooneelen op. Onder anderen was een der matrozen door een val op het dek geblesseerd geraakt, en de doctor had op de wonde eene pleister gelegd, die er den volgenden dag af moest. De doctor maakte de nieuwe pleister gereed en gelastte den matroos om de oude pleister van de wond zelf af te trekken. De matroos scheen daaraan te willen gehoorzamen, toen hij eensklaps ophield en den doctor aanzag. „Nu wat scheelt je weer?" — vroeg de knorrige geneesheer. „Es will nicht gehen, Herr Doctor." — „Waarom niet?" — „Wahrhaftig nicht, Herr Doctor, oder ihr müsst aufsingen." — Hij wilde den doctor beduiden om, evenals de matrozen bij het hijschen gewoon zijn, een gezang voor hem aan te heffen, om de pleister *en cadance* van de wond te rukken.

Wij maakten nu ons geschut gereed, onze handgeweren, sabels, enterbijlen

enz., werden voor den dag gehaald en op het dek geplaatst om de zeeroovers in straat Sunda des noods af te weren.

Tot den 26^{en} Julij zeilden wij in de hoop van het land van Java te ontdekken; doch nu waren wij reeds op 8° 4′ Zuider breedte, zonder land te zien. Het was dus zeker, dat wij ons in de lengte vergist hadden. Men zag nu eensklaps lange gezichten. Men had de dagen en uren reeds geteld, wanneer men aan land zoude stappen; nu kon het nog weken duren, eer wij tegen den Oostpassaat op zouden kunnen werken. Gelukkig liep de wind westelijk.

Den 2^{en} Augustus liepen wij, door schrale winden en stroomen gedrongen, des nachts te drie uren, tusschen de eilanden Poeloe Besie en de Drie Gebroeders, niet zonder gevaar, door en lieten nabij de Sumatrasche kust op 25 vademen diepte, voor het eerst ons anker vallen. Den 3^{en} Augustus, met het aanbreken van den dag, was alles op het dek om het heerlijk schouwspel te genieten, hetwelk zich rondom ons aanbood en hetwelk van oogenblik tot oogenblik verrukkelijker werd, naar mate de opkomende zon de voorwerpen meer en meer verlichtte. De kust van Sumatra lag vóór ons op een kleinen afstand als een hooge berg, de kruin bedekt met wolken, doch de zijden met alle nuances van het heerlijkste groen bekleed. Achter ons, op een nog kleiner afstand, lagen, als twee kleine door de kunst gevormde, hier en daar met het weelderigst groen begroeide rotsen, de eilandjes de Drie Gebroeders, en op een verren afstand, in nevelen gehuld, het eiland Poeloe Besie, ver boven de zee zich verheffende, die zich als een onmetelijke spiegelgladde vijver vertoonde, waarin wij zachtjes schenen rond te drijven.

Met de gebrekkige kijkers, die wij hadden, zagen wij spoedig de eilanders met kleine kano's van de Sumatrasche kust afsteken en naar ons toekomen. Dicht bij het schip gekomen zijnde, vroeg een hunner in het Maleisch, wie wij waren, vanwaar wij kwamen en werwaarts wij gingen. Onze eerste stuurman en een onzer matrozen beantwoordden deze vragen. Zij schenen daarover tevreden en vertrokken, na ons gezegd te hebben, dat zij afgezonden waren door den radja van Lampong, en terug moesten keeren om aan dien vorst het antwoord over te brengen [1]). De radja, noch zijne afgezanten lieten zich meer zien; maar weldra was ons schip omringd van een groote menigte kano's, in welke 2, 3 en somtijds 5 personen zich bevonden, die als apen naar boven klommen en een voorraad van kokosnoten, pisang en andere vruchten, bruine suiker en schildpadden medebragten, welke men dadelijk tegen redelijke prijzen inkocht. Des middags aten wij met veel smaak van onze schildpadden, welke door onzen bekwamen kajuitskok in allerlei geregten werden opgedischt. Hij was een Duitscher en heeft het nooit aan

[1]) Bedoeld zal zijn Raden Intang. Vergelijk *Lampong* bl. 2 vv.

zijn landsman, den baron Von Lindenfels [1]) vergeven, dat deze in zeker gesprek op het halfdek verklaard had: „qu'il préférait la cuisine Française à toute autre." Ik deed mijn best om hem in zijn geregten toorn te verzoenen, maar te vergeefs; hij bleef deze apologie van zijn landsman op de fransche keuken beschouwen als een verraad tegen zijn vaderland gepleegd.

Van nu af aan was de reis verdrietig; telkens was het anker ligten en een kwartier daarna: „laat vallen het anker". Dit duurde tot den 8en Augustus. Wij ligtten met den landwind het anker en waren eindelijk zoo gelukkig om des namiddags te drie uren de reede van Batavia uit onze stukken te begroeten, hetwelk van de batterijen op de gewone wijze werd beantwoord. Nu was alles in rep en roer. Het afscheid was beleefd, maar niet zeer hartelijk (bl. 3); doch het denkbeeld van zoo vele gevaren te boven te zijn, deed ons dezen onaangenamen indruk spoedig vergeten.

Wij arriveerden te vijf uren, na een paar malen op de bank, welke vóór de haven van Batavia ligt, gestooten te hebben, welbehouden aan den wal; dan hier trof ons het ongeluk, dat wij geen rijtuig konden bekomen. Wij moesten dus, na een uur lang vergeefs gewacht te hebben, het besluit nemen van te voet naar een logement te zoeken, waarvan wij wel hadden hooren spreken, doch werwaarts wij den weg zoo min kenden als het scheepsvolk, dat ons aan den wal gebragt had.

Een Sipayer (Bengalees), die geen woord Hollandsch sprak noch verstond, nam mijne dochter Marianne ongevraagd op den arm, vier matrozen droegen ons goed, en zoo wandelden wij door de ruïnen van Batavia (want anders kan men deze puinhoopen niet noemen [2]) een goed half uur ver, tot dat wij aan het logement kwamen, toen de avond reeds sterk aan het vallen was. Het logement was een prachtig gebouw, bevorens bewoond door den Commissaris-Generaal Nederburgh en staande op Jacatra, hetwelk thans voor ongezond, maar vóór de regeering van den Gouverneur-Generaal Daendels voor een der gezondste woonplaatsen werd gehouden.

Wij waren naauwelijks in het logement, toen wij den jongen heer Siberg zagen arriveeren, die ons verhaalde, dat mijn broeder Frits zeer welvarende en bij den heer Borwater gelogeerd was [3]). Hij had de vriendelijkheid mijnen broeder van onze komst te verwittigen, die ons dan ook spoedig kwam opzoeken en niet weinig verblijd was over onze behouden aankomst.

Wij hadden den getrouwen Tom [4]) gelukkig mede aan den wal gebragt, en

---

[1]) Medepassagier: „een man van 49 jaren, voormalig kamerheer van Hare Majesteit de Koningin van Beijeren, gewezen kolonel in dienst van ik weet niet welken Heer en aspirant van de eerste klasse voor eene, liefst civiele, doch desnoods ook militaire charge".

[2]) Zie ook § 5.

[3]) Zie over dien broeder § 2.

[4]) Een uit Holland medegenomen hond.

hij was bij ons in het logement, toen des avonds de familie Van den Bergh in het logement kwam om aldaar een nachtverblijf te zoeken, hetgeen zij bij hare famille, zoo het scheen, niet naar wensch had aangetroffen. Hier was echter geene mogelijkheid voor, dewijl alle kamers reeds bezet waren, en de famille moest dus een ander heenkomen zoeken. De arme Tom, zijne ongelukkige gewoonte bot vierende, schijnt het rijtuig van den heer Van den Bergh vergezeld te hebben, ten minste was hij op eenmaal verdwenen, en wij hebben hem niet weer gezien.

Den volgenden dag vroeg nam ik een huurwagen en begaf mij vroegtijdig bij den heer Commissaris-Generaal Elout, die mij met zeer veel goedheid ontving. De Gouverneur-Generaal bepaalde mij tegen den volgenden dag en den heer Commissaris-Generaal Buyskes zag ik eerst tegen den middag. Ik deed dien morgen bijna alle mijne visites af en kwam ook bij den oud-Gouverneur-Generaal Siberg, met wien ik een klein half uur gesproken heb.

Het is eene volstrekte onmogelijkheid om te Batavia te voet te gaan, en men ziet dus alle de Europeanen, en zelfs Chineezen, rijden. Een ieder heeft zijn wagen, die ingespannen voor de deur blijft staan. Het logement was dan ook van des morgens zes uren tot laat in den avond van huurwagens omringd. De meeste vreemdelingen houden hier een rijtuig bij de maand, waarvoor men 75 Spaansche matten betaalt; ik prefereerde een wagen bij den dag, die mij 2 Spaansche matten kostte.

Den tweeden dag na mijn arrivement werd ik bij den Gouverneur-Generaal ten eten gevraagd en hier had ik het genoegen een oude kennis aan te treffen, den luitenant-kolonel Van Schelle, aide-de-camp van Zijne Excellentie. Mijne vrouw werd twee dagen later zeer vriendelijk door Mevrouw Van der Capellen ontvangen en bleef dien middag daar alleen dineren, dewijl ik, door een misverstand, de invitatie voor mij zelven niet had ontvangen.

De kolonie was nog niet aan het Hollandsch Gouvernement overgegeven en de dag zelfs, waarop deze overgave zoude geschieden, was nog niet bepaald. Ik besloot daarom, in afwachting van mijn lot, naar eene woning om te zien en met oneindig veel moeite vond ik eenige ongemeubeleerde kamers bij zekere weduwe de Villeneuve op Weltevreden, werwaarts ik mij met mijn geheel huisgezin, na acht dagen in het logement geweest te zijn, begaf. Ik moest voor deze kamers, waarin ik niets dan vier witte muren vond, 60 Spaansche matten 's maands betalen. Gelukkig kwam mij eene oude vrijgelatene slavin van mijne ouders opzoeken, die in zeer goede omstandigheden hier leeft. Dit mensch bood op de hartelijkste wijze hare diensten aan mij aan en zonder haar ware het mij onmogelijk geweest om, zonder de taal te verstaan, er mij door te redden. Zij verstond gebroken Hollandsch en dirigeerde onze huishouding, die dan ook dadelijk op den Indischen voet, hoe zuinig dan ook, werd ingerigt. In weinige dagen had ik een kok, koksjongen, drie huis-

jongens, een koetsier en drie staljongens met acht paarden, terwijl eene slavin van onze oude gouvernante haar en ons tevens bediende.

Men moet zich vier maanden lang aan boord van een schip beholpen hebben om eene situatie als de onze draaglijk te vinden. Ondertusschen ontvingen wij dagelijks contra-visites. De meesten waren beleefd genoeg mij te verzekeren, dat zij mij gaarne hun huis zouden hebben aangeboden, maar dat deze of gene reden hen daartoe buiten staat stelde. Ik nam dit even beleefd voor goede munt aan, en daar bleef het bij.

Den 19en Augustus geschiedde de plechtige overgave van de kolonie [1]) en op dien zelfden dag trad ik in functie als lid van den Raad van Financien [2]); mijn president was de oud-administrateur-generaal Thalman; mede-lid de heer Tiedeman, secretaris van de voormalige Hooge Regering; onze secretaris was de heer Du Puy, secretaris van het Engelsch gouvernement. Weinige dagen daarna werd ons college vermeerderd door de aanstelling van den heer Goldman, oud-hoofd-administrateur van Batavia, tot onzen vice-president.

Den 31en Augustus beviel mijne vrouw zeer spoedig van een zoontje. Vier dagen daarna arriveerde eerst de *Nassau* op de reede van Batavia, en had ik nu eerst reden mij geluk te wenschen, dat ik met een particulier schip de reis had ondernomen.

Het Gouvernement had deszelfs invloed laten gelden om aan de nieuw aangekomenen huisvesting bij de ingezetenen te verschaffen; de getrouwde ambtenaren werden dan ook dadelijk hier en daar gelogeerd, terwijl men aan de ongetrouwde groote bamboezen woningen op Meester-Cornelis, 2 uren gaans van Batavia, tot logies aanwees, waar zij, ten koste van het Gouvernement, van het noodige voedsel werden voorzien.

P. S. De baron Von Lindenfels is kapitein en commandant geworden van het fortje Meester-Cornelis. De kolonel Schutter is commandant van de Koloniale Marine en te Soerabaija geplaatst. De heer Van der Meulen is door de gunst van den heer Buyskes, lid van den Hoogen Raad van Justitie te Batavia; hij is 22 jaren oud en kan dus eene mooie carrière maken [3]).

---

[1]) Zie T. v. N. I. dl. II (1840), bl. 281 over de plechtigheden.

[2]) Stbl. 1816 N° 3.

[3]) Uit *Palembang* bl. 510, ov. 180, blijkt dat Van de Graaff over Buyskes zeer ongunstig dacht. Verg. § 19. — Over Van deb Meulen zie nader in voce Alph. Reg.

HOOFDSTUK II.

Twee brieven van Van de Graaff, lid in den Raad van Financiën, aan zijn zwager en diens echtgenoote, één voor en één na zijne reis met C. C. G. G. Elout en Van der Capellen van Cheribon tot Bezoeki: van Buitenzorg vertrokken dd. 22 Juli en den 24^{en} November 1817 te Batavia terug.

Ellende van de uit Nederland aangekomen landsdienaren. Personeelverwisseling in den Raad van Financiën. Werkkring. De Adviseerende Commissie. Oudgasten, Daendelianen, Rafflesianen, Baren. Het Landrentestelsel. Keuze van ambtenaren. Ongunstige invloed van Buyskes. Wanorde in de administratie. Lof toegebracht aan de HH. Van der Capellen en Elout. Reis met hen over Java. Muntinghe. Daendels als wegbereider. De Molukken. Engelhard en Van Middelkoop. Het werk der begrootingen. Te lage tractementen. De Koffiecultuur. Veeckens. Overlijden van Siberg, Van IJsseldijk en Senn van Basel.

N°. 2. *Batavia, 1 Julij 1817.* Ik besteedde de eerste dagen om visites te doen; bij alle menschen ben ik zeer wel ontvangen en ik verzoek u bij gelegenheid den heer Van Alphen [1]) te bedanken voor de brieven van aanbeveling, welke hij mij wel heeft willen mede geven. De recommandatie, waarop ik het meest gerekend had, was die van mevrouw Calkoen aan hare ouders, den heer en mevrouw Van IJsseldijk, en zeker ben ik nergens koeler ontvangen. De heer IJsseldijk was als commissaris naar Java vertrokken om de residentie aan het hof van den Keizer over te nemen. Mevrouw IJsseldijk was dus alleen t'huis en had niet eens de nieuwsgierigheid om den brief van hare dochter te openen, dien zij naast zich nederlag. Na de terugkomst van den heer IJsseldijk, ben ik hem gaan zien en ook over zijne receptie heb ik mij niet zeer te loueeren; ik heb hem dus slechts tweemaal aan zijn eigen huis gezien; kort daarna is hij aangesteld tot resident van Soeracarta, doch heeft daarvan weinig genot gehad, zijnde hij onverwachts aan eene beroerte overleden. De hoofdtrek van het karakter van dezen man, die zeer ongelukkig op het einde zijner dagen was, was zwakheid. [2])

Ik veronderstel, dat men de aanstellingen der ambtenaren hier te lande aan onze landgenooten in Holland door de Staatscourant bekend maakt en zal

---

[1]) Over Van Alphen zie o. a. bl. 47 deel 1 van *De Waal* en I. G. dl. II bl. 41.

[2]) Van IJsseldijk is geene onbekende figuur in de Indische administratie. Van Deventer o. a. heeft in zijn werk over *Het Nederlandsch Gezag* rapporten van hem ten aanzien der Vorstenlanden opgenomen. Uit brief n° 4 zal blijken, dat zijn naam als eerlijk administrateur geleden heeft: bl. 22.

dus daarvan hier niets dan hetgeen te pas mogt komen, zeggen. Allen zijn zoo spoedig en goed mogelijk geplaatst. Eenige familles hebben echter wat langer moeten souffreeren en daaronder mag men de familles Ondaatje en Tulling van Oldenbarneveld wel veilig rangschikken. De oude heer Ondaatje had eene berooide reeds op de reede gehad en scheen bij zijne aankomst op Batavia eenigszins getroubleerd te zijn. Hij moest zich met de zijnen van het non-activiteitstractement behelpen [1]) en ware zonder de hulp van mededoogende menschen verhongerd! Zijne jongste dochter, een schoon meisje, is het slagtoffer geweest van deze ellende; zijn schoonzoon Gilbert, die zich voor de famille had afgesloofd, is onder het hartzeer bezweken, eene weduwe nalatende, welke f 40 's maands pensioen heeft.

Tulling had en heeft nog het ongeluk van zich in den drank te buiten te gaan. Hij woonde met zes kinderen in eenige zijvertrekken (slavenwoningen) van een buitengoed, Tanahabang, toebehoorende aan den ouden heer Van Riemsdijk. Na de bitterste armoede te hebben doorgestaan, is mevrouw Tulling overleden. Ondaatje en Tulling zijn beiden leden van den Hoogen Raad van Justitie, op een tractement van f 550 's maands.

De *Raad van Financiën* is reeds in de maand October a. p. veranderd. De instructie voor dien Raad verbood uitdrukkelijk aan deszelfs leden om handel te drijven [2]), en de heeren Thalman en Tiedeman (bl. 9) zagen zich dus genoodzaakt hunne demissie te nemen [3]). In de plaats van Thalman (die nu reeds overleden is), is de heer Muntinghe president geworden, een man van uitnemende talenten, doch een origineel mensch, die niet werken kan noch wil dan wanneer zijn geest getuigt. Onze vice-president Goldman is gebleven en ik ben het oudste lid geworden. Het college is vermeerderd [4]) met de heeren Coop à Groen, Cornets de Groot, Smissaert, Du Puy (eerst secretaris) en Meylan (griffier van den Hoogen Raad van Justitie) als leden, en tot secretaris is aangesteld de heer Bousquet.

Deze Raad is het ligchaam, waarop aller oogen gevestigd zijn. Commissarissen-Generaal behandelen dat ligchaam met de meest mogelijke onderscheiding en, in der daad, zij mogen dit wel doen, dewijl daarvan de redding van Indië afhangt. Onbegrijpelijk is het, hoezeer dit college gehaat, benijd en gelasterd wordt en hoe men gereed is om iederen misslag, ieder ongeluk, iedere teleurstelling op hetzelve te schuiven; doch alles is tot nog toe te vergeefs geweest en dagelijks vermeerdert het vertrouwen van Commissarissen-Generaal, die niets van eenig belang afdoen, zonder den Raad te hooren. Om zich echter volkomen te dekken, heeft het Gouvernement de meesterlijke

---

[1]) Zie § 6.

[2]) Art. 3, Stbl 1816 N° 12.

[3]) Zie *Bataviasche Courant* van 12 October 1816.

[4]) Wijl er volgens art. 1 der in September vastgestelde instructie *zes* raden moesten zijn.

politiek gehad van eene *Adviseerende Commissie* te creeëren [1]), te zamengesteld uit de heterogeenste wezens, die men zich bij elkander kan verbeelden. Deze commissie bestond eerst uit de heeren Nicolaus Engelhard, Muntinghe, Bauer (president van de Rekenkamer), Veeckens (broeder van nu wijlen den secretaris-generaal), J. G. van den Bergh (een oude kennis van Z. M. onzen Koning, voorheen resident aan het hof van den sultan te Djocjocarta) en Van Middelkoop als secretaris. De heeren Engelhard en Middelkoop naar de Mollucco's vertrokken zijnde, is de heer Van Braam, onlangs gearriveerd, tot lid aangesteld.

Aan deze Adviseerende Commissie worden de meeste voordragten en adviesen van de Financiën gezonden; en deze stukken ondergaan dan weleens een ongunstig lot van geheel te worden tegengesproken en wederlegd. Commissarissen-Generaal beslissen dan, en tot nog toe heeft de Raad van Financiën zich over deze beslissingen niet te beklagen.

Men kan hier veilig de ambtenaren en raddraaijers verdeelen in drie klassen. *Oudgasten*, die niet anders kennen dan de oude Nederlandsche geoctroijeerde Compagnie, en derzelver instellingen zoo hartelijk gaarne met vlaggen en wimpels wederom zouden herstellen. *Daendelianen*: meest zeer goede koppen, die door den generaal Daendels uit het stof verheven, over het paard getild of op de regte plaats gebragt zijn en de uitvoerders zijn geweest van zijne maatregelen. Deze kennen veelal niet genoeg de instellingen van de oude Compagnie, zijn te jong uit Europa vertrokken om de aldaar bestaande nieuwe inrigtingen te kennen en prijzen dus, omdat zij niets beter kennen, de leer van hunnen Meester als de eenige ware en gelukkig makende aan. De derde klasse zijn die van het nieuwe licht, die men *Rafflesianen* (van den Britschen luitenant-gouverneur Raffles) of *Muntinghianen* (naar onzen president Muntinghe) zoude kunnen noemen. Deze zijn de verklaarde vijanden van het oude dwangsystema, uitsluitenden handel, contingenten, verpligte leveranciën, enz. en de voorstanders van het zoogenaamde Landrente- of Landrevenuesystema, waarbij aan den inlander het vrije genot van zijn handenarbeid wordt gelaten tegen zekere vastgestelde huur der landerijen, welk aan hem tot gebruik worden afgestaan, een systema, dat door den Gouverneur Raffles, in navolging van hetgeen in Bengalen plaats heeft, op Java in de *meeste* districten is ingevoerd. Eene vierde klasse, die men niet telt en in geene aanmerking komt, zijn *les derniers venus*, bestempeld met den naam van *baren*, in tegenoverstelling van *oorlammen*, hetwelk geacclimatiseerde, gecostumeerde lieden beteekent. Deze woorden, die zeer dikwijls, ook door de zeelieden, gebruikt worden, zijn oorspronkelijk Maleisch, in welke taal *orang* een *mensch* beteekent. *Orang baroe* is een nieuw mensch, en men gebruikt dus, met weglating van het woord

[1]) Stbl. 1816 N° 3; zij werd ontbonden bij Stbl. 1817 N° 51.

orang, het woord *baar*, om een nieuweling aan te duiden [1]). *Orang lama* is een oud mensch, en dit woord, bij zamentrekking *oorlam*, beteekent oudgast.

De baren nu geven zeer veel bekommering, vooral aan de oudgasten en aan de Daendelianen. Aan de eersten, omdat zij zich maar niet willen laten bepraten om den generaal Daendels voor een onbesuisden domkop en dwingeland uit te schelden en tegen hem te razen; en aan de laatsten, omdat zij de instellingen van den grooten meester, hoe nuttig en noodzakelijk ook, in vele opzigten, niet onvoorwaardelijk als een *non plus ultra* van alle instellingen willen aanbidden. Die van het nieuwe licht zoeken de vriendschap van de baren meermalen; zij zijn klein in getal en hebben dus hulp noodig, zonder welke zij voor hun proces bezorgd zijn.

Dat gewigtig punt van de Landrente is thans een onderwerp van deliberatie bij de Financiën, en de president Muntinghe heeft zijn systema met eene meesterlijke hand beschreven [2]), zoodat het wenschelijk ware, dat deze zijne voordragt, hoedanig de decisie ook moge uitvallen, door den druk worde publiek gemaakt; hij heeft daarbij met overwinnende argumenten aangetoond, dat de oude Nederlandsche Compagnie, sedert het oogenblik, dat zij opgehouden heeft blootelijk handelaar te zijn en zich in eene mogendheid veranderd en in Indië als zoodanig gevestigd heeft, bij haar systema is te gronde gegaan en heeft moeten te gronde gaan; en dat met de middelen, welke door het Britsche Gouvernement in Bengalen zijn gebezigd, en welke middelen door dat Gouvernement op Java zijn overgebragt, de Engelsche Compagnie is gered geworden.

De *Financiën* hellen tot het systema der Landrente over, en men is alleen bezorgd, dat door de onvoorwaardelijke aanneming van dit stelsel, de cultuur van de producten voor de Europesche markt zal verminderen en eindelijk geheel zoude kunnen verdwijnen. Het is dus waarschijnlijk, dat men de voordragt van den President, zoodanig als dezelve ligt, zal indienen aan het Gouvernement, met eenige bedenkingen en wijzigingen, waardoor de hierboven gemelde bezorgdheid kan worden weggenomen.

Dan wordt het de beurt van de Adviseerende Commissie, en hier zal men dan de broeders leeren kennen en het geloof, tot welk ieder hunner behoort. Commissarissen-Generaal zullen zeer zeker dit pleitgeding niet afdoen, voor dat zij van hunne reis door Java, welke binnen weinige dagen bepaald is, zullen zijn teruggekomen.

Het Gouvernement der Nederlanden is in deze kolonie in de hagchelijkste omstandigheden aanvaard. Na alle de entraves en moeijelijkheden, door het Engelsche bestuur in den weg gelegd, te hebben overwonnen, hebben Com-

---

[1]) Men schijnt dus destijds in Holland het woord *baar* nog niet gekend te hebben.

[2]) Bedoeld wordt het rapport van 11 Juli 1817, zie § 12.

missarissen-Generaal, in de benoeming van de eerste ambtenaren, de locale kennis en kundigheden van hun mede-commissaris Buyskes gevolgd, en daar deze te kort schoten, hebben de familles Siberg, Engelhard en Van Basel veel invloed uitgeoefend. — Zij waren in hunne keuze beperkt en zijn niet over het algemeen zeer gelukkig geslaagd; dit was in de gegeven omstandigheden ook volstrekt onmogelijk. De *Nassau* was nog niet gearriveerd, en bovendien kan men niet wel ambtenaren in de residentiën plaatsen, welke de Maleische taal niet verstaan. De heer Buyskes heeft ook natuurlijk zijne oude relatiën het eerst geholpen en de Marine zooveel mogelijk geprotegeerd. Ieder heeft zijn best gedaan de zijnen te helpen, en de heeren E(lout) en C(apellen) kenden geen mensch, konden niemand gelooven, dewijl dezelfde man, die aan hen als een verdienstelijk en bekwaam ambtenaar werd voorgedragen, door anderen, een oogenblik daarna, voor den onbekwaamsten deugniet werd opgegeven.

Alle administraties zijn dan ook in den deerlijksten staat gevonden; overal zijn désordres en malversatiën ontdekt, en dikwerf hebben Commissarissen-Generaal moeten wanhopen om de kolonie te redden. Het Gouvernement kan deze verdienstelijke mannen nimmer voor hunne onvermoeide pogingen naar waarde beloonen, en het is van achteren beschouwd onbegrijpelijk, hoe zij niet onder zoovele teleurstellingen zijn bezweken. Thans echter geloof ik, dat het gevaar voorbij is, en zoo wij vrede behouden, zoo Commissarissen-Generaal onbelemmerd hunne taak kunnen volbrengen, is er geen twijfel of dit rampzalig land wordt gered en op eene wijze gered, welke de beste staatsmannen *in* Europa niet zouden hebben kunnen voorzien.

Het is onbegrijpelijk hoe Commissarissen-Generaal, met een geheel oppositie-systeem als dat van den Gouverneur-Generaal Daendels, hun doel in een land als dit, hebben kunnen bereiken; maar het is ook niet te ontkennen, dat de Gouverneur-Generaal D. den weg gebaand heeft en dat zonder hem, bij een wijs, gematigd en voorzigtig bestuur als het tegenwoordige, de zaken zooverre als dezelve thans zijn, niet zouden zijn gevorderd. Deze voorzigtigheid ondertusschen, waaraan dikwijls de eigenliefde is opgeofferd, heeft de kolonie voor menigvuldige onherstelbare rampen bewaard, welke zeer zeker het gevolg zouden zijn geweest, wanneer men de zaken niet zoolang onderzocht, niet zoo van alle zijden had beschouwd.

De *Molucco's* zijn in het begin van dit jaar overgenomen. De heer Nicolaus Engelhard en de heer Middelkoop, tot aan de komst van Commissarissen-Generaal geslagen vijanden [1]), zijn als commissarissen van het Gouvernement derwaarts vertrokken; de heer Middelkoop is tevens als gouverneur van Amboina aangesteld [2]).

De heer Engelhard had, zonder mijne voorkennis, mij voorgedragen als

[1]) Zie nader § 20.

[2]) Zie *Bataviasche Courant* van 25 Januari 1817.

resident van *Banda*, op een aanzienlijk tractement; dan hetzij dat men mij nog niet uit de Financiën wilde missen, hetzij dat men het hoofd van een talrijk huisgezin als het mijne aan de ongezondheid van dat gouvernement niet heeft willen blootstellen, deze voordragt is niet aangenomen, doch de weigering heeft op eene wijze plaats gehad, die mij niet dan zeer vleijend kon zijn.

Berkhof, de gewezen pupil van den heer Van Stralen, is dan tot resident aangesteld. De man ging zoo verheugd zijne bestemming te gemoet, doch is helaas, in die ongezonde luchtstreek, spoedig bezweken.

Mijn broeder Frits is als opzigter der specerijperken te Banda geplaatst en was eene maand geleden nog welvarend. Ik had hem gaarne bij mij gehouden, maar dit was niet mogelijk. Het anathema over hem in 1814 uitgesproken, wegens de beste daad, die hij ooit gepleegd had, drukte hem ook hier zwaar. Hij is welgemoed vertrokken, en God geve, dat hij niet het tweede slagtoffer worde.

Een onzer reisgenooten op de *Cornelia*, de heer Van den Bergh, zoon van het lid van de Adviseerende Commissie, was aangesteld tot resident van het eiland Saparoea, in de nabijheid van Ambon. De heer Engelhard was zijn oom, door zijn huwelijk met jufvrouw Umbgrove, kleindochter van den Gouverneur-Generaal Alting. Deze ongelukkige jonge man is met zijne vrouw, drie kinderen, een jongeren broeder en eene Europeesche meid, nauwelijks in zijne residentie aangekomen, of er ontstaat oproer. Het is maar al te waarschijnlijk, dat hij onvoorzigtig gehandeld heeft met nieuwe of zwaardere belastingen in te voeren of te gedoogen, dat dezelve door zijne mindere ambtenaren geheven werden. Het gevolg daarvan is eene onvergenoegdheid geweest onder de inlanders, welke Van den Bergh onvoorzigtig heeft willen tegengaan met een der aanzienlijkste inlanders te laten straffen door denzelven aan een boom gebonden, te laten slaan. Deze heeft zich aan het hoofd zijner familie gesteld en dadelijk een grooten aanhang bekomen; men heeft zich van den persoon van Van den Bergh meester gemaakt, als ook van dien van zijn schrijver of secretaris. Mevrouw Van den Bergh, die zwanger was, verwittigde daarvan haren oom, den heer Engelhard, die dadelijk 200 man van Ambon afzond, bestaande dit detachement uit 140 matrozen van de *Evertsen* en van de *Nassau* en uit 60 man troepen, zoo Europeanen als inlanders, gecommandeerd door den majoor Beetjes, een zoogenaamden liplap of half blanke, op Java geboren en opgevoed, naar de algemeene opinie een zeer onkundig officier. *Men zegt*, dat deze troepen op Saparoea landende, ontmoet zijn door een inlander, die, met een klein kind aan de hand hen te gemoet trad, dan dat men op dezen vredesbode dadelijk heeft gevuurd, en daardoor de verbittering ten top is gerezen. *Dit is echter niet zeker*. Hetgeen maar al te waar is, is dit, dat er van de 200 man slechts 30 teruggekomen zijn en dat de overigen vermoord

of verdronken zijn, en dat de *geheele* ongelukkige familie Van den Bergh deerlijk is vermoord, zijnde zelfs de slaven en tot de huisdieren toe niet gespaard. De gruwelen, die men hiervan verhaalt, gaan alle beschrijving te boven [1]).

Men was op Banda gerust, doch niet op Ambon. De heer Engelhard, *zegt men*, sliep reeds aan boord van een der schepen; *men zegt*, dat hij geheel en al gebrouilleerd is met den gouverneur Middelkoop, zijn ouden vijand; *men zegt*, dat het Gouvernement over beide deze ambtenaren ten hoogste ontevreden is. De heer Commissaris-Generaal schout-bij-nacht Buyskes, is met troepen naar Ambon om de rust te herstellen. Ik heb Z. E. een dag vóór deszelfs vertrek gesproken. Hij was verschrikkelijk aangedaan over het verlies van verscheidene zeeofficieren, welke met hem waren gekomen, die door hunne ouders aan hem waren aanbevolen en die hunne carrière zoo ongelukkig en zoo geheel buiten hun métier hebben moeten eindigen.

Over weinige dagen ga ik met de heeren Commissarissen-Generaal den grooten tour door Java doen; de heer Bauer, president van de Rekenkamer, zal mede Hunne Exc. vergezellen, en wij gaan te zamen in een rijtuig, als een paar vogelverschrikkers voor alle de residenten, die wij bezoeken moeten. Het schijnt aan het Gouvernement met deze reis regt ernst te zijn, want het gevolg zal uit de chefs van alle departementen bestaan.

Uit deze reis moet de definitieve organisatie geboren worden, en dezelve zal dus voor allen, die daaraan deelen, allerbelangrijkst zijn. Aan de hoven van den Keizer en den Sultan zullen wij ook een paar dagen doorbrengen.

Ook hier is men bezig de budgets te introduceeren, en dat dit niet gemakkelijk gaat in een land, waarin men daarvan nimmer iets geweten of gehoord heeft, spreekt wel vanzelve [2]).

Van den generaal Anthing en zijne lieve famille, genieten wij alle mogelijke vriendschap. Zij komen ons dikwijls op Kampong Malaijoe opzoeken, welk buitengoed wij thans bewonen en hetwelk gebouwd en bewoond is geworden door nu wijlen den Gouverneur-Generaal Alting. Wij verwonen daarin 80 Spaansche matten. De huren staan niet in evenredigheid met onze tractementen, die alle, door eene misleiding van de oudgasten, te laag geformeerd zijn en noodwendig moeten worden verhoogd. De militairen klagen even hard, hoezeer die reeds eene verhooging hebben ontvangen [3]).

De Gouverneur-Generaal Siberg en de directeur-generaal Van IJsseldijk hebben elkander spoedig gevolgd [4]). De begrafenis van den eerstgemelde is zeer eenvoudig geweest. De oud-raad van Indië Senn van Basel is ook

---

[1]) De *geheele* familie is niet omgekomen, aangezien een kindje in leven bleef, en hiervan herkomstig is de nog bestaande naam: Van den Bergh van Saparoea.

[2]) Zie echter § 28.

[3]) Bedoeld zal zijn de regeling van C. C. G. G. dd. 28 Mei 1817; zie Louw I bl. 192.

[4]) Zie ook T. v. N. I. dl. II (1840), bl. 394.

overleden. Die oude heeren schijnen de nieuwe orde van zaken niet te hebben kunnen afwachten.

N°. 3. *Batavia, 2 Januarij 1818.* Ik heb aan u het laatst geschreven in November of December ll. kort na mijne terugkomst van de reis door de oostelijkste gedeelten van dit eiland [1]), en u daarbij tevens gemeld mijne benoeming tot *adjunct-inspecteur-generaal* van de landelijke inkomsten op Java, waardoor mijn lot nu eenigermate is verbeterd, daar ik van mijn tractement als lid van den Raad van Financiën met mogelijkheid in dit land niet kon bestaan, veel min iets overhouden, om naar Holland over te maken [2]).

De reis door Java, op welke ik Commissarissen-Generaal vergezeld heb (bl. 17), is voor mij van het grootste belang geweest, daar ik dezelve mag beschouwen als den eersten trap van mijn fortuin in Indië en als een duidelijk bewijs, dat Commissarissen-Generaal mij in staat wilden stellen om mij te prepareeren voor de carrière, waarin ik mij thans bevind. Ik heb gedurende deze geheele reis alle redenen gehad om mij over de wijze, waarop ik in alle zaken getrokken ben, ten hoogste te loueeren, daar ik zelfs de openlijke blijken van onderscheiding, die ik bij vele gelegenheden ontvangen heb, niet kon verwachten.

Mijne dadelijke aanstelling na de volbragte reis tot *adjunct-inspecteur-generaal* over bijkans alle de inkomsten van Java, van minstens over de belangrijkste en voornaamste derzelve, en voorts de instructie [3]), waarop ik ben aangesteld, zijn de vleijendste bewijzen, die Commissarissen-Generaal mij konden geven van hunne tevredenheid, daar mijn kort verblijf in de kolonie, mijne weinige kennis van de landstalen en honderd andere consideratiën tegen deze benoeming pleitten.

Dat is de zaak van de goede zijde beschouwd, maar aan den anderen kant is dezelve minder gunstig, doordien de werkzaamheden, aan den post van inspecteur- en adjunct-inspecteur-generaal verbonden, van dien omvang en van dat belang zijn, dat ik niet kan berekenen, dat ik mij daarvan ooit met eer zal kunnen kwijten. Hierbij komt nog, dat mijn inspecteur-generaal, met wien ik in alles, behalve in *titel* en *bezoldiging,* gelijk sta, een zeer ongemakkelijk, rusteloos mensch is, die zijne eigene ideeën opvolgt en opdringt en met de geheele wereld overhoop ligt, zoodat ik het eerste voorbeeld zal moeten opleveren van de mogelijkheid om op den duur met hem goede vrienden te blijven [4]). Eindelijk brengt mij mijn nieuwe post in de verpligting om eenige maanden van het jaar onophoudelijk het land door te kruisen en gedurende al dien tijd van mijn famille afgescheiden te leven.

---

[1]) Niet voorhanden.
[2]) Zie nader over de benoeming § 10.
[3]) In Stbl. 1817 N° 62.
[4]) Bedoeld wordt P. H. Van Lawick van Pabst, § 10.

Door deze aanstelling van een inspecteur-generaal en adjunct-inspecteur-generaal der landelijke inkomsten is nu de groote quaestie, die er nog ten aanzien van het te adopteeren stelsel van financiën in Indië bestond, dadelijk gedecideerd. Tot deze decisie heeft veel (zoo ik mij niet bedrieg) gecontribueerd eene schoone memorie van den heer Muntinghe, aan den Raad van Financiën ingediend, toen hij nog president van dien Raad was [1]), en, door den Raad geapprecieerd, aan Commissarissen-Generaal is ingezonden. Alvorens echter de zaak te beslissen, hebben Commissarissen-Generaal op hunne reis alles, wat daartoe maar eenige betrekking had, met de grootste naauwkeurigheid en onpartijdigheid onderzocht en nagespoord, en het is wel zeker, dat geene belangen in Indië immer of ooit op die wijze zijn behandeld geworden.

Het stelsel zelf is door den Britschen luitenant-gouverneur Raffles in het jaar 1813, met eene voorbeeldelooze stoutheid, tegen de opinie van het algemeen en zelfs van zijn eigen Gouvernement, geïntroduceerd en zeer wel beschreven in een werk, door hem in Europa uitgegeven en in Holland verkrijgbaar, onder den titel *Raffles on Java* [2]). Ongelukkig maar, dat hij geene geschikte ambtenaren had om daaraan de vereischte executie te geven, en hieraan moet men dan ook toeschrijven de menigvuldige gebreken en afwijkingen, die door Commissarissen-Generaal bijkans overal zijn ontdekt, en die het nu onze taak is uit den weg te ruimen.

Bij de Britsche regering, die geene rekening vond bij de koffijcultuur, is deze cultuur zeer verwaarloosd en de grootste moeijelijkheid, die Commissarissen-Generaal op hunnen weg ontmoetten, was om geschikte middelen te beramen om de koffijcultuur, met het nieuwe stelsel van landelijke inkomsten en den daarmede gepaard en onafscheidelijk gepaard gaanden vrijen handel, in eene goede verstandhouding te brengen. Dan ook deze moeijelijkheid, geloof ik, dat thans uit den weg is geruimd, en hierdoor de gegronde vrees van vele kundige financiers is voorkomen, alsof eenmaal de koffijteelt, waarbij de kolonie en het moederland zoo zeer zijn geïnteresseerd, van Java zoude kunnen verdwijnen.

Ik voeg hierbij eene courant, waarin het besluit, over deze hier boven bedoelde mesure handelende, te vinden is, en waarin ook mijn naam (hoezeer waarlijk onverdiend) *brilleert* [3]).

De Edele Heer Nicolaus Engelhard, van wien wij eenigen tijd geleden een gedrukt werk, tegen den Gouverneur-Generaal Daendels, uit Holland hebben

---

[1]) Verg. bl. 13.

[2]) Ik denk dat bedoeld werd: „Substance of a Minute on the introduction of an improved system of internal management and the establishment of a landrental for the island of Java, to which are added several of the most interesting documents there in referred. London 1814."

[3]) Zie Stbl. 1817 N° 55. *Brilleeren*; de lezer denke er aan, dat men te doen heeft met brieven, gericht aan belangstellende aanverwanten. De briefschrijver is erkentelijk voor het succes; meer wil hij er niet mede zeggen.

ontvangen [1]), is thans wederom te Batavia. Hij was in Januarij als commissaris, met den mede-commissaris en gouverneur van de Molukken, naar de Groote Oost vertrokken (bl. 14) en zoude daar misschien nog zijn, bijaldien de schout-bij-nacht Buyskes hem, met den gouverneur, niet uit derzelver functies had ontslagen en naar Batavia opgezonden. De beide heeren zijn ieder afzonderlijk gekomen; de heer Middelkoop (de gouverneur) is echter nog op Soerabaija. Hoe zij zich wegens de onlusten op Saparoea zullen verantwoorden, weet ik niet. Ik geloof echter, dat het crediet van deze heeren zeer is gedaald [2]).

Ik heb eene visite van den heer Engelhard gehad en vroeg hem bij die gelegenheid naar mijnen broeder op Banda (bl. 15), doch hij scheen niets van hem te weten. Ondertusschen heb ik brieven van mijnen broeder van October, waarbij hij mij schrijft, dat hij altijd zeer wel is. Hij is opzigter van de specerijperken en fungeerend magistraat. Ik heb hem, zooveel ik kon, aanbevolen aan den generaal-majoor De Kock, die als gouverneur van de Molucco's op zijn vertrek staat en met wien ik op eenen zeer goeden voet ben, doordien wij te zamen de Javasche reis hebben gedaan. De gouverneur van onze kinderen, de heer Ziegeler, gaat met de famille De Kock naar Ambon [3]).

De resident van Banka, zekere Heynis van Haarlem, die beschuldigd wordt van ten koste van het Gouvernement genegotieerd te hebben, is teruggeroepen en in zijne plaats als commissaris naar Banka en Palembang gezonden de heer Muntinghe, gewezen president van den Raad van Financiën. [4])

De heer Smissaert (bl. 11) is ook naar Banka vertrokken, als inspecteur-generaal van de tinmijnen aldaar; Mevrouw Smissaert woont thans bij den heer Bousquet, secretaris van de Financiën, in huis en is voornemens met hare kinderen te repatrieeren. [5])

De heer Van Braam is als commissaris om onze possessiën op de vaste kust van Indië [6]) in bezit te nemen, een geruimen tijd geleden vertrokken. Hij wordt, volgens de couranten, door de Engelschen met veel distinctie behandeld.

Waarschijnlijk is het u bekend, dat de arme Berkhof (bl. 15), die in mijne plaats als resident van Banda vertrokken is, aldaar, kort na zijne aankomst, is overleden. Hij was een pupil van den heer Van Stralen, en zeide mij, toen hij op zijn vertrek stond: Ik verlaat me op God en Van Stralen.

---

[1]) Zie den aanvang van § 20.

[2]) Van de Graaff mocht N. Engelhard niet. Deze heeft intusschen zijn crediet weten terug te winnen, en toen de eerste gevallen was (in 1826), werd de andere als belooning voor zijne diensten het lidmaatschap in den Raad aangeboden, waarvoor deze eehter bedankte. Louw dl. II. bl. 123. Zie breeder § 20.

[3]) De familie De Kock had er niet veel plezier van: Ziegeler overleed juist den dag, dat men te Ambon aankwam, den 12^{en} Februari 1818.

[4]) Zie *Palembang* bl. 344 vv.; ov. 14 vv.

[5]) Dit is een andere Smissaert dan de bekende resident van Djokdja. Hij is op Banka vermoord. Zie *Palembang* bl. 359; ov. 29.

[6]) D. w. z. in *Vóór-Indië.*

Malacca is nog niet overgenomen, en het is nog niet bepaald, wanneer deze overneming zal plaats hebben. Men had plan om den luitenant-kolonel Van Schelle (bl. 8) derwaarts te zenden, als gouverneur civiel en militair, doch dit plan is afgesprongen door het vertrek [1]) van den generaal-majoor De Kock, die chef van den generalen staf was en wiens functiën thans op den heer Van Schelle overgaan. Deze Van Schelle heeft als 2e luitenant van de genie in 1801 te Alkmaar gelegen en is onlangs getrouwd met eene dochter van den luitenant-generaal Anthing.

De Raad van Financiën wordt thans gepresideerd door den heer Veeckens, (bl. 12) broeder van den overleden secretaris-generaal Veeckens. Deze man, die nooit in eenige financieele directie geweest is, maar eene ongemesureerde ambitie en onvermoeide werkzaamheid met zeer goede geestvermogens paart, is algemeen gevreesd door allen, die van hem afhangen, gehaat door allen, die ooit iets met hem te doen hebben gehad, en veracht van allen, die in geene betrekking met hem staan. Hij is in blakende gunst, en zijn invloed zal weldra onweerstaanbaar zijn, omdat ik niet geloof, dat hij rusten zal, vóór dat hij aan het hoofd der Financiën zal zijn. Hij behandelt de leden van den Raad als assessoren; gelukkig ben ik niet meer in den Raad; het zoude mij moeijelijk zijn gevallen, mij daaraan te gewennen, daar ik onder het presidium van Munthinghe niets heb ontmoet, dat mij ooit in het minst onaangenaam was. Ik heb echter, na mijne terugkomst van Java, en vóór dat ik mijne nieuwe functies aanvaardde, een paar vergaderingen bij de Financiën bijgewoond, en bij die gelegenheid heb ik alle reden gehad om over den toon van den nieuwen president ten mijnen opzigte tevreden te zijn.

Ik ben thans bezig aan de budgets van de residenten en aan het budget van Indië. Het werk, dat ik mij hierdoor op den hals gehaald heb, is onbeschrijfelijk, en ik kan het aan niemand anders opdragen. Gelukkig blijf ik gezond; anders zoude het mij onmogelijk vallen, in dit land zoo onophoudelijk als een slaaf te werken. Daarbij komt nog, dat ik telkens, van tijd tot tijd, stukken onder de hand van Commissarissen-Generaal ontvang om daarop te dienen, hoezeer dezelve met mijne nieuwe functiën in geene betrekking staan.

De generaal Anthing, met wien ik tot dusverre op den besten voet ben (bl. 16), is altijd ziekelijk, even als Mevrouw. Het is onbegrijpelijk hoeveel vriendschap deze menschen ons boven alle anderen betoonen, zoo dat het dikwerf in het oog loopt. Ongelukkig is hij in geene goede verstandhouding met de Commissarissen-Generaal, en ik vrees dat dit niet beter zal worden. Hij komt zeer dikwijls bij ons; een paar maal trof het, dat ook de Gouverneur-Generaal bij ons was [2]).

---

[1]) Naar de Molukken, bij het vertrek van Buyskes, wegens den opstand aldaar.

[2]) De luitenant-generaal Anthing had nooit in Indië gediend. „Driftig van aard" had men, bij zijne benoeming in Nederland, het beter gevonden, hem in geene rechtstreeksche aanraking met de regeering te brengen. Liever verkoos men een man, bedaehtzaam als generaal De Koek,

De famille Cornets de Groot (bl. 11), die wij ook van tijd tot tijd zien, gaat nu eindelijk verhuizen. Van Angelbeek verhuist ook en zal mijn huis betrekken, terwijl wij bij mevrouw de weduwe Jansen gaan inwonen. Deze familles en de famille Bousquet zijn in onaangename omstandigheden, zoo als wij allen, doordien het niet mogelijk is, van de tractementen te bestaan, zoo als dezelve aanvankelijk bepaald zijn.

HOOFDSTUK III.

Mededeelingen in 1817 van Mr. L. B. Janssens Rees, lid van den Hoogen Raad van Justitie te Batavia, van Mr. A. P. Smissaert, lid van den Raad van Financiën en van Mr. H. G. Nahuijs, resident van Djokdjakarta, over:

Van IJsseldijk, Muntinghe, Goldman, Bousquet, het militair element, hooge scheepsvrachten, het reglement op de in- en uitvoerrechten, de gedwongen betalingen in papier, de wijze, waarop Van de Graaff te Djokdja werd ontvangen.

N°. 4. *Van Janssens Rees. — Batavia, 26 Mei 1817* [1]). Met grond, waarde vriend, hebt gij op eene visite voor den dag van gisteren mogen rekenen; dan daar wij gearresteerd hebben, dat dankbaarheid de zeldzaamste en drukkendste aller menschelijke deugden zoude zijn, zoo kondt gij niet vergen, mij dit mijn orakel zoo oogenblikkelijk te zien logenstraffen. Tot mijne verschooning zal ik bijbrengen, dat ik gisteren bij Baud gevraagd was en dezen middag naar Kampong Malaijoe zoude zijn gekomen [2]), zoo ik niet uit uw epistel gezien had, dat gij den avond bij Byvanck denkt door te brengen. Nu, morgen vast kan Baud meekomen en zal het hem buitengewoon aangenaam zijn, door mij tot de meer particuliere kennis van den heer Van de Graaff te kunnen geraken. Daarvoor zal hij mij ten minste de arcana hunner Excellenties gedurende zes volle maanden, getrouwelijk, al was het ex embryone, moeten overbrengen [3]). (Ik zal voor de verdere ontwikkeling wel zorgen).

---

te belasten met de zorg, dat de goede verstandhouding bewaard bleef. „Daarom werd De Kock benoemd tot Chef d'État-Major, en deze voorzorg is dan ook geenszins overbodig geweest." Den 16en Maart 1819 vertrok Anthing en werd hij door De Kock opgevolgd. Zie Mijer's *Baud* bl. 135. — Anthing ging naar Nederland met het eskader, dat Elout en Buyskes terugvoerde, niet echter op de *Evertsen*, waar deze waren, doch op de *Prins Frederik*, tegelijk met mevrouw Van de Graaff en hare kinderen. Zie over de ongelukkige reis van dit schip: „De Nederlandsche Zeemacht" van J J. Backer Dirks dl. II. bl. 495 vv.

[1]) De schrijver was een bloedverwant van den gewezen Gouverneur-Generaal Janssens.

[2]) Waar de familie Van de Graaff woonde: bl. 16.

[3]) C. C. G. G. zouden eene reis over Java gaan maken. Van de Graaff ging ook mede: bl. 16.

De Edele Heer Van IJsseldijk [1]) is dood en Vincent [2]) geheel hersteld!!! De Edele Heer heeft snood het hem bewezen vertrouwen als president van de Weeskamer geschonden, op de schandelijkste wijze de gelden van weduwen en weezen tot zijn eigen voordeel gebezigd, den zwakken secretaris in 't verderf geleid, waarvan deze de vergoeding heeft moeten fourneeren, terwijl gene er de vruchten van geplukt had; dus is Vincent zeer te beklagen; dus moet deze schadeloos gesteld worden; dus moet de boedel van IJsseldijk de tekortkomsten dragen; dus etc. etc. alle zeer natuurlijke gevolgtrekkingen. *Un lion mort ne vaut pas un moucheron qui respire.*

Nooit in eene administratie, neef; als gij 't ongeluk hebt daarin te sterven, zijn uwe vrouw en kind aan den bedelstaf. Dit zegt oom Baljé, wiens veertigjarige Oost-Indische ondervinding bij mij authentique autoriteit verkregen heeft.

N° 5. *Van Smissaert. — Batavia, 3 Augustus 1817.* Uit uwen laatsten brief aan Mevrouw v. d. Graaff door HEd. gedeeltelijk aan mij gecommuniceerd, zag ik met het meeste genoegen en de hartelijkste deelneming uwe voortdurende gezondheid, tevredenheid en vergenoegdheid. Dat dit alles steeds u moge blijven vergezellen, zoo tot geluk voor u, de uwen, uwe vrienden, als tot dat der kolonie.

Ik vraag u niet, mijn vriend, wat gij hier en daar zoo al ziet en ondervindt. Dat zal zich wel eenmaal ontdekken; doch zoo gij het noodig oordeelt, dat de Raad van Financiën eenige uwer démarches secondeert, zoo schrijf mij of Bousquet confidentieel; zulks verzocht de President [3]) u stellig, en ik heb hem beloofd, u zulks bij de eerste gelegenheid namens hem te melden. De President woont tot hiertoe alle onze vergaderingen en conferentiën bij, waardoor de Raad meer delibereerend geworden is; want zoolang onze goede G(oldman) aan het hoofd was, herinner ik mij niet, ooit over één stuk maar gesproken is, als in wiens handen het te stellen. Deze week hebben wij revue gehouden over de achterlijke stukken en zonder grootschheid was ik de schoonste op het zwarte register, terwijl Meijlan verreweg de verachterde was; hij is op de taks gesteld van alle week 8 à 10 stukken te moeten leveren, doch voldoet er nog niet aan, teekenende maar eeuwig papier [4]) en veronachtzamende ander werk. We zitten overigens tot over de ooren in het werk; 's morgens vergadering, 's avonds conferentie. Eergisteren was de gansche Raad bij mij. Muntinghe was,

---

[1]) President van de Weeskamer te Batavia. Zie ook bl. 10.

[2]) Secretaris van de Weeskamer te Batavia.

[3]) Muntinghe.

[4]) Bedoeld wordt het *teekenen van papieren munt;* zie de daarvoor aangewezen personen in de *Bataviasche courant* van 22 Februari 1817.

zooals ik hem nooit gezien heb; vrolijk, opgeruimd, niet te veel volubiliteit, niet te veel vooringenomen, maar recht aangenaam en souteneerde dit aan tafel tot half twee, wanneer wij scheidden. In den vooravond heeft hij eene eloquentie aan den dag gelegd, die alles te boven ging.

De twee kapiteins van de twee, onlangs uit Holland aangekomen schepen, de *Columbus* en de *Waterloo*, moesten worden overgehaald om, onder redelijke voorwaarden, de bij hen aan boord zich bevindende troepen naar Samarang over te brengen, waartoe de heer Goldman, de Genl Anthing en eene expres daartoe naar boord gezondene militaire commissie te vergeefs alles beproefd hadden, blijvende zij ferm bestaan op den door hen gevorderden prijs van f 35 per last en de assurantie heen en weer voor rekening van het Gouvernement. Viermaal stond dit waardig paar kapiteins, op Oldenburger grond en de Kadijk gekweekt, binnen, en viermaal moesten wij het met hen opgeven. Commissies *van* en *naar* den Generaal geen gebrek, tot dat ten laatste de Generaal den Raad liet weten, dat de troepen liever debarkeeren zouden, als de Raad geene betere voorwaarden kon bedingen. Toen liet onze President hen nog eenmaal roepen en in bijzijn van de militaire commissie, die onverrigter zaak naar boord was geweest, sprak hij hen zóó klemmend, zóó dringend aan, dat, na een kwartier sprekens, redelijke en billijke voorwaarden werden tot stand gebragt en de artikels der chertepartij geaccepteerd, zijnde althans f 30 Hollands per last te betalen, de Spaansche mat à 54 stuivers, en de assurantie voor rekening van de reeders. De Generaal liet ons nog dien zelfden avond weten, hoezeer hij met deze schikking en voorwaarden uiterst te vreden was, hij is daarop gisteren morgen aan boord geweest, en alles is wel tevreden afgeloopen; morgen of overmorgen uiterlijk gaan de schepen onder zeil, zoo dat de troepen denkelijk te Samarang zullen aankomen, gedurende het verblijf van UEdG. aldaar.

Wat onze werkzaamheden bij den Raad betreffen, zoo zult gij gemerkt hebben, mogelijk wel door de onvergenoegdheid van Commissarissen-Generaal, dat het stuk der *In- en Uitgaande rechten* nog niet is afgedaan. Zie hier de oorzaak. Wij hebben een zeer redelijken brief van een aantal kooplieden ontvangen en intusschen ook uit Holland bekomen het jongst aldaar gearresteerde Reglement op dat middel. Beide stukken hebben ons omtrent de wet en het tarief andere denkbeelden gegeven en het sustenu van onderscheid tusschen de aan te brengen goederen en dezelve te bezwaren, naarmate dat dezelve onder *behoeften* of *weelde* konden gerangschikt worden, is daardoor geheel vervallen. In eene kolonie is inderdaad alles *handel*, en het sustenu in het Moederland is er alleen op gebaseerd om de *Nederlandsche* scheepvaart, de *Nederlandsche* fabrieken, de *Nederlandsche* voortbrengselen van handel, nijverheid of grond, zoo veel mogelijk te begunstigen en van dat principe alleen uit te gaan. Wij hebben hierop eene personeele commissie uit de kooplieden benoemd, bekend voor de

meeste en algemeene kennis van handel te bezitten, en met deze commissie, bestaande uit Siberg, Skelton en Jessen, is eene commissie uit den Raad, bestaande uit Muntinghe, Bousquet en mij, tweemaal in conferentie geweest, in welke beide, — die, uit meer dan één oogpunt beschouwd, interessant waren, — alle objectiën met de meeste cordaatheid en vertrouwen zijn behandeld geworden. Muntinghe en ik zullen ons nu onledig houden met het Reglement of de wet en de conductoire missive, het tarief thans onnoodig wordende. Alles wat Bousquet gedaan had, is nu niets nut, zooals hij zelf voelt. Gaarne had ik gewenscht, dat hij dat reglement nu ook op zich genomen had, doch hij moest te veel nog inhalen, dat achterstallig is.

Uw werk is niet in éénen avond kunnen afgedaan worden; wij komen van avond daarvoor weder bijeen. Het tot hiertoe verhandelde is, met zeer kleine veranderingen, gaaf aangenomen.

Bousquet heeft het weer zeer druk, want hij is bezig aan zijn anderhalf voet dikke portefeuille, hetgeen zeer noodzakelijk is (bl. 30). Die beste goede man is te veel door andere bezigheden aan zijne primitieve en voornaamste onttrokken, en God weet of hij het ooit gelijk krijgt, waarbij komt de thans verdwenen hoop van eenige hulp van den kant van den boekhouder, welke òf onwillig, òf onkundig is (bl. 30).

Bousquet heeft nog een zwak, dat hij met *u* en *mij* in eene hooge mate gemeen heeft, dat is eene roemwaardige zêle om den Raad te verdedigen, wanneer dezelve onverdiend of ongepast wordt aangevallen. Zulks had plaats in den loop der vorige week bij eene impertinente missive, op last van den Luitenant-Generaal, door den *Sous-Chef van den algemeenen staf geschreven* [1]). De President en wij allen waren over den toon gebelgd, en Bousquet verzocht dezelve te mogen beantwoorden, daar er aantijgingen in voorkwamen, die hem bijzonder regardeerden, en produceerde ons eergisteren een zeer décent, meesterachtig antwoord, aan den Luitenant-Generaal, daarbij tevens verzoekende, voortaan op de missives van den Raad met het antwoord van den Generaal zelven te mogen worden vereerd. Doch wat heeft het geholpen? De zwakheid van Goldman heeft aan Muntinghe scrupules gegeven; de brief is door Muntinghe gesequestreerd en gaat niet af. Het is zonneklaar, dat wij gelijk hebben in dit geval, doch Goldman, die 's avonds met Anthing, Von Lutzow, Von Gutzlaff of Bauer zijn partijtje maakt, zit zoo geheel *onder* dien moffiaanschen invloed, dat hij ter goeder trouw meent, dat wij ongelijk hebben, en beweert zelfs, dat de Luit.-Gen. ons niet behoeft te antwoorden en zulks gevoegelijk door

---

[1]) De Chef van den staf was generaal-majoor de Kock; luitenant-kolonel was J. D. van Schelle; daarop volgde de kapitein, weldra majoor, A. P. Raaff. Bij De Kock's vertrek naar de Molukken, werd Van Schelle fung. chef, en volgde onder hem, overste L. Holgard, een weinig aangenaam man, die misschien met den sous-chef bedoeld wordt.

een ander kan laten doen. Ik heb getracht hem onder het oog te brengen, dat individueele rang hier niet te pas komt, maar dat de persoon van den gen. Anthing tot Z. E. den Gouv. Gen. staat als minister van Oorlog, zoo als het ligchaam van President en Raden van Financiën als minister van Financiën, en dus ieder in deszelfs respectieve betrekkingen, tot elkander gelijk; doch alles hielp niets. Trouwens, gij weet, dat wij over dit stuk van étiquette reeds lang waren heengestapt, en zulks werd ook maar *en passant* in dezen brief aangehaald, bij gelegenheid dat wij over den toon, voorkomende in den brief van den Sous-Chef, moesten klagen. Wij zijn, Bousquet en ik, helsch nijdig. Muntinghe en Goldman zeggen, lachende, dat zulks komt, omdat wij Oost-Indië nog niet kennen. Ik begeer het nooit te kennen, indien zulks vergezeld moet gaan, met verloochening van alles, wat men aan zich zelf en aan zijn qualiteit verschuldigd is.

Morgen moet ook een rapport van den Raad afgaan op eene missive van den L^t^. Gen., voorstellende, ten einde de zindelijkheid in het kamp van Weltevreden te bevorderen, het verplaatsen van de slagterij, voor de militairen alleen dienstbaar, naar een plek gronds, gelegen tusschen Rijswijk en Goënoeng Sari, en dus de gevreesde infectie bij de militairen over te brengen te midden der Europesche civiele bevolking. Het stuk is mij tegengevallen, maar duidelijk genoeg om den Gouv. Gen. te doen inzien het ongerijmde, in dien voorslag gelegen. Indien gij kunt, zorg dan, dat ditmaal aan de overdrevene pretensiën van den thans alhier ten top gestegen militairen overmoed niet voldaan worde, maar de middelen geadopteerd, door den Raad v. Financiën aangeduid.

Zijt gij ook in de gelegenheid geweest om over het geömitteerde artikel op het Reglement voor het Weduwenfonds te spreken? De Raad heeft zich er over geadresseerd, en ik meen, dat ik bij deze gelegenheid alle *morgue* heb aan een zijde gesteld en de missive zoo decent mogelijk heb geconcipieerd. Ik had echter gaarne gehad, dat de heer Baud deszelfs briefje aan Bussinck had moeten intrekken, doch de Gouverneur schijnt mij deze satisfactie niet te hebben willen laten geworden.

Iets anders is voorgevallen, dat mogelijk gevolgen kan hebben, *si le chapître des considérations* zulks niet belet. Zie hier het geval. Donderdag ll. is ten kantore van Van Rijk en C°. in publieke veiling gebragt het landgoed Matraman en ingesteld voor zekere som *zilver geld*. Hierop is eene kleine verhooging geboden, en alstoen nogmaals door P. Siberg genotificeerd, dat de verkooping geschiedde voor *klinkende zilveren munt* en *geen papier*. De vendumeester Papet heeft daarop gerepliceerd, dat zulks *tegen* de wet was, en hij zulks niet vermogt, waarop een mede-executeur, men noemt den heer Maurisse, geantwoord heeft, dat, daar het Gouvernement zich aan de wet niet hield door producten, als vogelnestjes en andere, in

zilver te verkoopen [1]), het publiek er ook niet verder aan gehouden was, den vendumeester tevens sommeerende de vendutie te laten voortgaan, die de zwakheid heeft gehad, zich zulks te laten persuadeeren. Het perceel is toen op nieuw door de executeuren in *klinkende zilveren munt* ingesteld, doch met dat gevolg, dat tot spijt van hen en tot eer van het publiek, niemand een eenig bod heeft gedaan en het perceel voor den ingestelden prijs heeft moeten worden opgehouden [2]). Zulks maakt eene groote sensatie en men is benieuwd, hoe Commissarissen-Generaal zulks zullen opnemen. Er is quaestie geweest of onze Raad dit voorval ook aan Com.-Gen. moest rapporteeren, doch men heeft begrepen, dat het ons niet regardeerde, maar wel het Officie fiscaal, indien de zaak zich zoo bevond als men algemeen vertelt.

Wat hoort gij van Banka? Wij niets, noch van de aankomst van een schip van daar (verg. bl. 32). Gisteren echter heeft Van Groll [3]) aan mijne vrouw verhaald, dat het Gouvernement dépêches zoude hebben; dat Du Puy en Coop-à-Groen zeer wel waren, doch nog wel wat daar zouden blijven.

N° 6. *Van Janssens Rees. Batavia, 17 Augustus 1817.* Nieuws weet ik niet. Dat ik eenen te Soerabaija geopenden brief, van oom Janssens [4]) ontvangen heb, meen ik, dat Mevrouw mij gezegd heeft, u geschreven te hebben; ik veronderstel dat deszelfs bevordering tot Baron en de daaruit afgeleide herstelling in de gunst van 't Hof hiertoe wellicht de aanleidende oorzaak gegeven hebben.

Men vertelt hier, dat de resident van Palembang en Banka [5]) zich met de vlugt naar Benkoelen zoude gered hebben; dit zoude de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen van een schurk en wel van een crediet gehad hebbenden, gezuiverd hebben, en bewijst wel hoe bekwaam dezelve was, van zich niet ter verantwoording naar Batavia begeven, en zich van zijne vijanden met de satisfactoirste vrijspraak gewroken te hebben.

Tusschen mijne collega's [6]) hebben van tijd tot tijd nog eenige scènes plaats, die

---

[1]) De gouvernementsveilingen werden inderdaad steeds aangekondigd met de voorwaarde van uitsluitend *zilver*-betaling. In 1818 ging men echter hiervan af. Zie noot 64 op mijne rede over *De Nederlandsch-Indische standpenning van 1817* in het Tijdsehrift voor Ned.-Indië van 1897.

[2]) Die „eer van het publiek" zal wel bestaan hebben óf in vrees voor onaangenaamheden, óf in het geloof, dat de regeering de vendutie toeh niet zou goedkeuren. Het kan ook wel zijn, dat de prijs te hoog werd geaeht, nu men uitsluitend betaling in zilver vorderde.

[3]) Bedoeld zal zijn, denk ik, de eommies der Algemeene secretarie G. N. van Groll Men had nog 'n G. van Groll, lid van de Weeskamer te Batavia en 'n P. Breton van Groll griffier van den omgaanden rechter aldaar.

[4]) De voormalige Gouv.-Gen.

[5]) Hevnis. Zie *Palembang* bl. 344: ov. 14.

[6]) President van den Hoogen Raad van Justitie was destijds, Mr. *Pieter Simon Maurisse* en tot de leden behoorden o. a. de in den brief genoemde Mr. *Banco Roelof van der Meulen* (bl. 9) en Mr. *Jan Willem Daniel de Jongh.*

de onaangename eenzelvigheid onzer zittingen eenigszins releveeren. Het gelustte onlangs den rechtzinnigen, in den schoot der hervormde gemeente gewonnenen en opgevoeden Van der Meulen aan het kind Israëls De Jongh de faculteit te betwisten, Christenen den eed af te nemen. Deze, deszelfs leed ontveinzende, beklaagde zich bij Meester Maurisse. Dat deze het lid Van der Meulen ontbood en hetzelve eens helder bekeek, lag in den geest des correctors; dat de raadsheer pruilde en den v..... den smous opstoppers beloofde, in den geest van Van der Meulen; dat deze omstandigheid eeuwige vijandschap plantte tusschen het zaad Abrahams en dat des Haagschen Procureurs, in den geest des Hebreeuwers, die nu in iedere vergadering reeds bij antieipatie tegen een ieder knikkebolt, die belooft met collega antagonist van gevoel te zullen verschillen.

N° 7. *Van Nahuijs. Djokdjakarta 30 Augustus 1817.* WelEdelGestrenge Heer en Zeer geachte Vriend!

Het gebrekkig en onvolmaakt onthaal, dat UWEdG. te Djokdjakarta genoten heeft, legt mij de verpligting op UWEdG. daarover mijne excuses te maken, gelijk ik bij deze de eer heb te doen, UWEdG. daarbij tegelijk de opregte verzekering gevende, dat alleen de omstandigheden, en geenszins zorgeloosheid of onoplettendheid hiervan oorzaak geweest zijn.

Wat het goed onthaal betreft, vermeen ik het de pligt te zijn van ieder fatsoenlijk mensch om zoo wel te zorgen voor den geringsten (in welk geval UWEdG. ver af is te verkeeren) als voor den eersten ambtenaar van het Hooge Gezelschap [1]), en indien somtijds door andere residenten dit anders begrepen wordt, bewijst dit niet veel, noch voor hun hoofd, noch voor hun hart.

Het zoude mij aangenaam zijn, indien UWEdG. nog eens nader mijne residentie wilde bezoeken, alsdan Uwe echtgenoote en kinderen medebrengende; het zal mij noch aan plaats, noch aan iets anders om het UWEdG. aangenaam te maken, ontbreken.

Met de meeste hoogachting, heb ik de eer te zijn

WelEdelGestrenge Heer en zeer geachte Vriend,
UWEdGestr. DwDr. en toegenegen Vriend
Nahuijs.

---

[1]) Bedoeld worden de heeren Elout en Van der Capellen (bl. 16).

HOOFDSTUK IV.

Brieven van Mr. J. Bousquet, secretaris van den Raad van Financiën, in 1817: [1])

Waardeering van Van de Graaff. Moeilijkheden met de boekhouding en het begrootingswerk. De Raad van Financiën. Comm.-Gen. Elout's overdreven aandrang tot spoed. Langzaamheid der Regeering zelve. Oneerlijkheden. Weduwenfonds. Tolpoorten en Pengloepoethandel in de Vorstenlanden. Muntinghe.

N°. 8. *Batavia, 3 Mei 1817.* Gij zit daar waarlijk op dat Kampong Malaijoe, Heer en Vriend, als Frederik de 2e op Sans-Souci; ik wil juist niet zeggen, dat ik u *vrij van alle zorgen* beschouw, maar het zoude ook de naam van 's mans buitenplaats, niet zijn, die het onderscheid zoude uitmaken; want schoon hij mogelijk wat meer tractement dan 750 's maands verdiende, zal hij ook het hoofd wel eens gekrabt hebben om te weten, hoe hij het suum cuique zoude geven; maar ik wil slechts de vergelijking maken tusschen de vruchtbaarheid en de heerlijke voortbrengselen, die u beiden, alzoo van het vulgus afgescheiden, kenschetsen, en waarin men niet weet, wat men het meest, van de quantiteit of de qualiteit, moet admireeren.

Ik durf uw boodschapper niet zoo lang ophouden, als mij noodig zoude zijn om het stuk geheel door te lezen; maar morgen ochtend zal ik gebruik maken van eene visite, die gij ontvangen zult, om u nog een woordje daarover te schrijven. Ik hoop intusschen niet, dat gij het meent, wanneer gij u zelven onder de dupes telt. Goede Heer! als dat waar was, dan mogten wij, arme zielen van de *Nassau* [2]), wel allen weer een plaatsje in dezelve voor de terugreis gaan huren, tenzij het waar mogt zijn, dat Hans..... maar uw knecht wacht, en dit quos ego zoude mij alweer verder brengen, dan ik voornemens was.

N°. 9. *Batavia, 19 Junij 1817.* Het spijt me, dat het mij teruggezonden stuk zoo weinig aan uw oogmerk heeft beantwoord, of eene zoo geheel andere uitwerking heeft gehad, dan gij er u van voorgesteld hadt.

Dan ik bid U, laat den moed niet zinken. „C'est sur vous seul ici que nos yeux sont ouverts"; zoo gij met vechten uitscheidt, gooijen wij allen de wapenen neder. En waarom de zaak opgeven? Daar wordt toch dagelijks eenige grond op den vijand gewonnen. Denk toch, bid ik u, somtijds aan het Medgezellen-woord [3]): Wijsheid is niet genoeg, maar *kracht*, daar komt het op

---

[1]) Zie over Bousquet § 26—33. De twee eerste brieven zijn geschreven toen Van de Graaff zich noch bevond in zijn woning op Kampong Melayoe; de anderen, terwijl hij op reis over Java was met Commissarissen-Generaal.

[2]) Zie § 4.

[3]) Deze uitdrukking en de spatieering van het volgende *kracht* wijzen er op, dat de vrijmetselarij aan het woord is.

aan; en gij kent de belooning, die aan de vereeniging van beide is behoren.

Ik ben het volmaakt met u eens, dat wij dwaas zouden doen van in Luilekkerland, eigener beweging, gebrek te lijden; maar, mijn vriend, wij zijn er nog niet, en de Rijst- en Brijberg moet eerst doorgegeten worden. 't Is zeker somtijds beroerde kost. „Mais c'est à ce seul prix."

Wat gij ook echter onderneme, tracht u, wat den uiterlijken mensch betreft, lekker te houden; wanneer dat toch hapert, is niets lekker meer. En zoo somtijds een donkere wolk aan den horizont komt schijnen, denk dan om Tijl Uijlenspiegel, die waarachtig zoo gek niet was, als men hem maakt.

N° 10. *Batavia, 30 Julij 1817.* Sedert het vertrek van C. C. G. G. [1]) is onze Presidt [2]) nog geen dag buiten den Raad gebleven, want wij hebben nu bijna daaglijks vergadering. Het agrément wint er veel bij; de afdoening van zaken zoude er zeker ook veel mede kunnen en moeten winnen [3]).

Wij leven tegenwoordig nog al in vrede met de Heeren van boven, sehoon ik steeds als te voren van tijd tot tijd nog verpligt ben, wil ik iets geregistreerd krijgen, om, in cas van refus, hetzelve in scripti te vragen. — Hoe maakt UEd. het met uwen reisgenoot [4])? Valt hij mede of tegen?

Ik brand van nieuwsgierigheid om het gevoelen te weten, dat u zelf over deze tournée heeft, en of dezelve min of meer aan het ideaal beantwoordt? Dezelve zal ten minste veel kunnen toebrengen om te doen oordeelen of de gewenschte en noodzakelijke verbeteringen mogelijk zijn, en wie van beide, Oud- of Nieuw-Oost-Indië, de overhand zal behouden. In het eerste geval, mijn vriend, zal, geloof ik, voor ons het beste zijn, van te doen, zoo als die hond in La Fontaine *qui porte à son cou le diner de son maître;* want anders loopt men gevaar van nog op de koop toe gebeten te worden. [5])

N° 11. *Batavia, 20 Augustus 1817.* Voor ruim 14 dagen schreef ik u een brief, dien ik halverwegen moest laten steken. Ik heb in dien tusschentijd ondervonden, dat, wat men ook van het tegendeel zeggen mag, en wat ik daaromtrent dikwijls zelf gedacht heb, het niet waar is, dat men al doen kan, wat men wil en dat *ubi desunt vires, nihil valet voluntas* [6]). Er was van de slaap, want dit bleef dan quasi nog de eenige disponibele tijd in de 24 uren, niets meer af te knippen. Thans dien brief weer willende opvatten, heb

---

[1]) Op hunne reis over Java, nl. Elout en Van der Capellen; Buyskes was naar de Molukken. Van de Graaff, lid van den Raad van Financiën, maakte de Javasche reis mede (bl. 16).

[2]) Muntinghe.

[3]) Muntinghe hield door zijne levendige conversatie dikwerf de afdoening der zaken op.

[4]) Bauer. president der Rekenkamer: zie bl. 16.

[5]) M. a. w. óók de partij der Oud-Indiërs te gaan dienen; zie nog over de fabel § 12.

[6]) D. w. z. *Waar de krachten ontbreken, is de wil niets waard*, eene variatie van de spreekwijze: ut desunt vires tamen est laudanda voluntas d. w. z. al ontbreekt de kracht, toch is de wil te prijzen.

ik, na denzelven nog eens doorgelezen te hebben, geprefereerd dien te verscheuren, en er slechts uit over te nemen, hetgeen voor de regulariteit onzer correspondentie van eenig belang voor u kan zijn. Ik decideer mij daartoe te eerder, daar de melancolieke bui, waaronder dezelve begonnen was, welligt bij de lectuur tot u zoude kunnen overwaaijen, en gij zulks niet noodig hebt in uwe actueele positie. Genoeg zij het u, te weten, dat sedert uw vertrek de reeds zoo sterk tot rust overhellende dispositie van eenige bij u bekende menschen, de nog futiler dispositie van sommige anderen „pour donner leur linge sale à blanchir", en eindelijk de liefhebberij der overigen pour la petite poste, hand over hand toegenomen zijn. De baas [1]), zeker zelf verwonderd van het zoo lang te hebben kunnen uithouden (bl. 29), is reeds den 4en dezer naar zijn landgoed vertrokken [2]) en heeft mij bergen met onafgedaan werk gelaten, en zijn laadje bij mij gelegd. Vereenig deze omstandigheden eens met elkander, en de resultaten zullen u niet raadselachtig voorkomen. Dit betuig ik u in waarheid, dat ik af ben, en ik mij niettemin schamen zoude, wanneer men mij de specifique lijst van het afgedaan werk zoude vragen (verg. bl. 24). Indien het ook zoo moest doorgaan, zoudt ge u niet verwonderen moeten om mij, bij uwe terugkomst, dood of gek te vinden; aan het laatste zelfs weet ik niet of al reeds veel op dit oogenblik ontbreekt. — Au fait.

Wij hebben het besluit van den 30en Julij N° 15 omtrent de boekhouding ontvangen [3]). Daar ik ondertusschen al dadelijk vermeend heb oppositie te vinden, is, niet zonder eenige moeite en na eenige modificatiën te hebben ondergaan, gisteren geärresteerd onze missive aan C. C. G. G., dragende den datum van 15 Aug. N°. 17, waarbij wordt aangedrongen op de faculteit om al hetgeen tot het opzetten van het werk ontbreekt en noodig is, te kunnen aanvragen. Ik hoop, dat onze boekhouder zich nu zal toonen [4]); ik kan u niet ontkennen, dat deze hoop met veel vrees is vermengd. De man is al zoo lang in O. I. geweest, en wil wel eten, maar op conditie, dat men hem alles netjes en propertjes voordient, voorsnijdt en zelfs aan den mond brengt, zoo dat hij niet anders noodig heeft dan te gapen en te slikken; want het kaauwen valt hem zelfs al wat zwaar. Om zelf iets te gaan opzoeken en te halen, hier krijg ik hem in geen 25 jaren toe. Goede Hemel! hoe zouden wij er komen, indien wij het eens op de zelfde wijze wilden aanleggen. Wat C. C. G. G. in bovengen. besluit vorderen, dat met ultimo October de boeken van 1816, en die van 1817 tot ultimo Junij gesloten en bij moeten zijn, dit is zekerlijk *pour rire*, en wij hebben het ook als een badinage beschouwd.

---

[1]) Muntinghe.

[2]) Te Indramaijoe.

[3]) Zie § 28.

[4]) Over dezen boekhouder werd aanhoudend geklaagd; zie ook bl. 24. In den Reg. Alm. van 1817 staat als zoodanig vermeld H. Blom.

Aan de residenten van Bantam, Grissee, Japara en Soerabaija is eene duchtige aanschrijving ter zake van de budgets gegaan; de 3 laatsten zijn speciaal gelast, u (bl. 20) ze onder het couvert van den resident van Samarang te zenden. De eerste heeft geantwoord, dat hij het den volgenden dag zoude zenden; er zijn echter sedert reeds 3 maal 24 uren verloopen, en het is er nog niet. Wat zal ik u zeggen van Batavia! — Ik schaam me waarachtig, mijn vriend, het u te moeten openbaren; en het is echter noodzakelijk. Er is bijna geen dag voorbij gegaan, na de ontvangst van uwen brief van Cheribon, of het is mijn refrein geweest; het was het *primum delenda* [1]) waar ik telkens mede in de vergadering kwam; eindelijk wierd men wakker; en voor heden, Maandag wierd stellig besloten, dat het den volgenden dag gereed MOEST zijn. Zulks wierd ook door *** stellig aangenomen, en wat denkt ge, dat Dinsdag te voorschijn is gekomen? — Een briefje, dat de man ziek was, en in dat briefje eene lijst van stukken, die hem nog ontbraken, om het budget te kunnen formeeren, stukken, die reeds 3 of 4 maanden te voren gevraagd hadden kunnen en moeten worden, en waarmede nieuwe aanschrijvingen gemoeid gaan, waarvan de resultaten nog in geen veertien dagen te obtineeren zijn. Oordeel dan wanneer dat werk gereed zal zijn. Men heeft zich boos gemaakt; men heeft zeer schoone tirades over eene van de 7 Hoofdzonden opgesneden; men is driftig geworden; men heeft.... men is.... men heeft.... men is — opgestaan en weer stilletjes gaan zitten.

Ik ken uwe toegeeflijkheid en inschikkelijkheid; maar is dit nu eene handelwijze? Zijn dit menschen om mee in een college te zitten, daar ieder lid, indien hij acht uren op een dag werkte, nog tijd te kort zoude komen? Ik erger mij te meer daarover, vermits er het geheele college door lijden moet; en ik wil niet ontkennen, dat ik er personeel gevoelig over ben, daar in de proscriptie van de opinie, die op zulke gebeurtenissen volgen moet, de minister, zoowel als de chef geënveloppeerd worden. Ik ben niet bestand tegen het knorren. Al ben ik er zelf het voorwerp niet van, is het mij genoeg, dat het gerigt wordt tot het ligchaam, waartoe ik behoor, om het mij aan te trekken en te decourageeren. — Ik laat aan uwe wijsheid en voorzigtigheid inmiddels over om van deze informatie al of niet, of zoodanig gebruik te maken, als gij zelf het best oordeelen zult. Maar ik geloof in allen gevalle, dat het zaak zal zijn om de gemoederen [2]) te prevenieeren, en om als eene zekere zaak te doen beschouwen, dat het budget van Batavia nog in geen 3 weken gereed kan zijn.

Zoudt gij geene gelegenheid hebben om op de reis naar Solo en Djocjo, door de 2e en 3e hand te laten onderzoeken, hoe het met de perceptie van de

---

[1]) Eene verkorting van het *Carthago primum delendo est* d. w. z. Het allereerst moet Carthago verwoest worden. — De briefschrijver zal er mede te kennen willen geven, dat hij steeds op hetzelfde aambeeld sloeg.

[2]) Van C. C. G. G.

Tolpoorten aldaar, en met de inwendige huishouding van dezelve gesteld is? Volgens berigten moet daar eene schrikkelijke dwingelandij plaats hebben, en de ongelukkige, die aldaar met zijn goed passeert, ongenadig worden gevild. [1]) Zoudt gij te gelijker tijd niet eens kunnen onderzoeken, hoe het met den handel op de Solosche rivier gelegen is, en of het Gouvernement daarvan geene meerdere inkomsten zoude kunnen trekken dan het nu doet? [2]). Volgens zeggen van onzen Vice-President [3]) zoude het van belang zijn om daarop attentie te slaan, vermeenende hij, dat de aldaar bestaande inrigtingen nog voor veel verbetering vatbaar zouden zijn.

[4]) Vindt gij het niet zeer onbegrijpelijk, dat er tot dusverre geene tijdingen van Banka zijn? Men maakt hier alle soorten van conjecturen; er zijn menschen, die het niet voor onmogelijk houden, dat H. het gevaar, waarin hij was, vernomen hebbende, zich van de geheele boel meester zoude hebben gemaakt, ja zoo ver zoude zijn gegaan om de geheele commissie door zeeroovers, of zich daarvoor houdende, te laten pakken, tot zoo lang hij de zaakjes klaar had, of wel de spullen bij elkander gebracht, en ver genoeg verwijderd was om niet meer achterhaald te kunnen worden. Zoo als de waard is, vertrouwt hij zijne gasten. Ik verbeeld mij nog steeds, dat het zoo erg niet is als het zich laat aanzien, en dat op het laatst alles op een *ridiculus mus* [5]) zal uitkomen.

Ik heb volstrekt geen tijd om aan Z. Exc. Elout te schrijven, gelijk ik meende, zulks te kunnen doen. Indien gij het echter te pas kunt brengen, zeg Zijne E. dan s. v. p. dat ik weder een *mystère d'iniquités* in het Vendukantoor ontdekt heb, dat nog al zonderling is; en dat ik mij vlei, dat er met der tijd nog vrij wat meer stukjes voor den dag zullen komen. Wij ondervinden bereids het goede effect, zoo wel van de maatregelen, die wij nemen, als van zekere door ons aangewezen contenance. Maar ik bid u, zeg Zijne Exc. toch, dat ik hem smeek om zich aan de physische en metaphysische waarheid te herinneren, dat een ligchaam maar op eene plaats kan zijn; dat, hoe onstoffelijk onze ziel dan ook zijn moge, dat ligchaam met die ziel toch maar altijd zamen reizen, en de eene niet alleen op de Groote Rivier kan gaan vaceeren [6]) om den anderen op het gouvernementshuis op Molenvliet [7]) te laten zitten. — Mijn waarde V. d. Graaff, zoo ik niet dikwijls op u mijne oogen

---

[1]) Blijkens het besluit van 3 September 1817 trok de regeering zich inderdaad deze zaak aan. Zie hoofdstuk IV (bl. 42) *Oorzaken*.

[2]) Zie over den handel op de Solo-rivier (den Pengloepoethandel), mijn *Zoutwerk* bl. 128.

[3]) Goldman.

[4]) Deze alinea heeft betrekking op de oneerlijkheden van resident Heynis: zie *Palembang* bl. 344 vv.; ov. 14 vv.

[5]) *Belachelijk klein muisje:* „Parturiunt montes naseetur ridiculus mus": De bergen zullen baren, een belachelijk klein muisje zal geboren worden.

[6]) Dus aan de *Kali besar* te Batavia.

[7]) Het z.g. *Kantor baroe*. Zie § 22. Bousquet was tevens *algemeen parapheerder* van het Zegel.

vestigde; en, even als de smousen in de woestijn naar de koperen slang keken, zoo ook uit uw voorbeeld kracht ontleende, ik zonk waarachtig voor de schabel.

N° 12. *Batavia, 28 September 1817.* Ik heb dikwijls geaarzeld of ik u wel weder schrijven zoude, daar mijne geestgesteldheid, alles behalve vrolijk zijnde, en ik gedurig met onaangename gewaarwordingen te doen hebbende, onwillig dezelfde dispositie op u moet overbrengen, en gij waarlijk zelf eerder eenige opbeuring noodig hebt, dan door de jeremiades van anderen nog te worden vermoeid. En evenwel, als ik het u niet zeg, aan wien zal ik het dan zeggen, daar niemand anders mij zoo goed kan verstaan, en, ik durf volmondig bijvoegen, er dat deel in kan nemen, hetwelk gij er in neemt? Of ik zoude, daar ik toch mijn hart moet lucht geven, zoo als Boileau zegt van den barbier van koning Midas:

> Et, s'il ne m'est permis de le dire au papier,
> J'irai creuser la terre, et, comme ce barbier,
> Faire dire aux roseaux, par un nouvel organe:
> «Midas, le roi Midas a des oreilles d'âne». [2])

Mijn leven, mijn waarde vriend, is thans geen leven meer, maar een hel. Ik ken de pligten van mijn post, en ben buiten staat om ze te vervullen, of liever ik word tot die vervulling buiten staat gesteld. Mijn grootste lust, mijn grootst genoegen bestaat in de medewerking tot de bevordering van 's Lands belangen, tot de daarstelling van orde en regelmatigheid; en niet alleen, dat ik steeds van wanorde en confusie omringd ben, maar ik ben òf genoodzaakt om de hand zelve daartoe te leenen, òf wel ik moet mijn tijd verkwisten en verbrokkelen om die wanorde te verhelpen, om maar gestadig toe te zien, dat die confusie niet grooter worde. O Epictetus, o hemelsche leermeester, dien ik zoo dikwijls ten nutte van anderen heb doen spreken en leeren, nu gevoel ik eerst, dat ik te zwak voor uwe lessen ben, en dat gij voor geheel andere verstanden dan het mijne hebt gesproken. Hoe overtuigd ik bij mij zelf ook moge zijn, dat ik mij niets te verwijten heb, zie ik geene kans om die overtuiging ook te weeg te brengen bij die menschen, van wier beoordeeling mijn lot als 't ware afhangt. Wat zal ik antwoorden, wanneer na verloop van eene maand, Commissarissen-Generaal, teruggekomen zijnde, mij eens rekenschap mogten vragen van den besteden tijd en van de uitvoering van zoo vele en zoo belangrijke zaken, die mij aanbevolen zijn geworden. Ik zoude, als 't ware met den bundel onder den arm moeten komen van de duizend briefjes, die ik om verkeerd gegeven orders te redresseeren, òf tot aanmaning om andere orders uit te voeren, òf tot conciliatie van zoo menige incoherente of tegen

---

[1]) Hiervoren abusievelijk J. Bousquet gedrukt. De voornaam was *Isäac.*

[2]) Uit de 9e Satire: „d'un homme qui se fait son procès à soi-même pour le faire à tous les autres." Zie o. a. *Oeuvres Complètes*, ed. de Ch. Lahure (1856), pag. 66 en 72.

elkander strijdende inligtingen, heb moeten schrijven, met een gelijk getal officieele aanschrijvingen in den zelfden geest en tot het zelfde einde gedaan, met de massa van stukken, die tot de lossing, belading, expeditie van daaglijks aankomende of vertrekkende schepen met gouvernements goederen, of voor gouvernements rekening in verband staan; met alle de rapporten aan hen zelven, heden goedgekeurd, morgen weder veranderd en, overmogen weder, in den vorigen staat teruggebragt. Ik zoude moeten kunnen aantoonen die gansche ochtenden, drie- en somtijds viermaal in de week voorkomende, en van des voormiddags 9 tot namiddags 3 of 4 uur durende, en waarmede besteed? met praten, met babbelen zonder doel, met den tijd veil te geven aan iederen gek, lompert, of intrigant, die zich daarvan het kostelijkst deel approprieert. Men smaalt op den Raad [1]); maar waarachtig, mijn vriend, men heeft gelijk en ik zelf ben degeen, die denzelven de meeste en zwaarste steenen toewerpt. De heer Elout heeft mij wel eens gezegd, dat er geen systeem, geene consequente wijze van handelen en van denken was; en nooit heeft de man meer waarheid gesproken. De Raad bestaat nu exact uit twee menschen; gij weet, welke ik bedoel; de twee anderen, aan wier talenten en braafheid ik de verdiende hulde doe, zijn even goed leden van de Rekenkamer, de Weeskamer, of Magistraat, als leden van den Raad van Financiën. Want ik vraag uzelf, of het teekenen van credietpapier gedurende 6 of 7 uren, dat men in de vergadering zit [2]), en het produceeren om de 14 dagen of 3 weken van een rapportje, dat geen 3 uren meditatie en schrijven bij elkander vereischt, iets toe kan brengen tot het doen marcheeren van een ligchaam, dat zoo uitgebreid is, en om het te beveiligen voor zoo veel gevaren en struikelblokken, die het gedurig op zijn weg ontmoet? En wat zijn de twee anderen?.... Dan gij kent ze even goed als ik, en welk attachement ik meer bijzonder voor beiden mag gevoelen, hoe wel ik met hen mag zijn, en hoeveel ik aan hunne goede intentiën en handelingen regt doe wedervaren, is het echter met hen in den striktsten zin waar, dat ik secretaris van President en *Raden* van Financiën ben, en dat deze post volstrekt incompatibel is met dien van Secretaris van den Raad, die ik eigenlijk zoude moeten zijn. En het is nu niet moeijelijk te begrijpen, hoe of zoo vele stukken, zoodra ze maar eenigszins vorderen een tedieus of werkzaam onderzoek, en zoo vele branches van werkzaamheid, die assiduïteit, bedaardheid en kalmte vereischen, geheel van den hals, en op die van de algemeene uitvoerende magt, die daardoor tot het uitvoeren van niets bekwaam wordt, geschoven worden; dat ik mijn tijd vermors met honderde beuzelingen, die mij geen enkel oogenblik zouden moeten bezig houden, en vooral met die eeuwig durende

---

[1]) Verg. Van de Graaff bl. 11.

[2]) Zie noot [4]), bl. 22.

kleine correspondentie, orders en contra-orders, die ons college zijne waardigheid en kleur geheel benemen, en dat ik de dagen en weken voorbij zie snellen zonder aan de hoofdzaken iets te kunnen doen, of zonder mij eens te kunnen ontlasten van het pak oude zonden, dat mij nog steeds drukt, en waaronder nog zooveel wraak schreeuwende of tot gisting overslaande stoffen zich bevinden.

Zoo ik Muntinghe regretteer [1]) is het juist niet, omdat hij de werkzaamheden zoo veel meer bespoedigde; integendeel, er werd gedurende zijne presentie nog minder uitgevoerd, en niemand is beter geschikt om een boel als den onzen nog meer in de war te brengen; want, als hij eens aan het praten is, is het met alle deliberatie gedaan; wij allen, en ik de eerste, *pendemus ab ore* [2]); en er gaat geen tijd zoo pleizierig, en misschien in andere opzigten zoo nuttig om als in zijn gezelschap; maar wanneer dan die tijd voorbij is, en ik zie dan weer mijne bedroefde stukken aan, wier drooge aard en weinig vervrolijkende behandeling den eloquenten en bevalligen redenaar niet toelaten om zich dan met dezelven te bemoeijen, en hem als 't ware van zijn presidialen zetel verjagen, verwensch ik weleens het genoten genoegen. Dan ook, wanneer hij begreep, dat hij er zich niet aan kon onttrekken, heeft zijn doordringend verstand, zijne ware bevatting eener zaak en hare duidelijke voorstelling, geholpen door zijne buitengewone memorie, wel eens menig verkeerden of overijlden stap voorkomen, en in dat opzigt was hij mij veel waard. Dit nu ook missende, mijn vriend, kunt gij nagaan, hoe onaangenaam mijne positie is.

In één woord, mijnheer Van de Graaff, ik kan op dien voet niet blijven voortgaan. Het hooge woord moet er uit; ik verlang mijn ontslag en naar een anderen post, waarin ik niet geslingerd door den wil van anderen, aan mijn pligt kan voldoen en waarlijk aan het Gouvernement nuttig kan zijn. Hoe zwaar de last zij, ik neme denzelven aan, mits dat men mij de handen niet binde, en tegelijk eische, dat ik werk; of de voeten kluistere, en tegelijk verge, dat ik loopen zal. Nooit heeft mij het lange of het moeijelijke werk verdroten, maar wel de dependentie van de wispelturigheid van anderen; deze paralyseert me, dooft bij mij allen lust uit; de onverschilligheid komt er vervolgens bij, en ik ben voor niets hoegenaamd meer nut. Acht men mij buiten staat om iets gewigtigs uit te voeren, is het mij ook wel; ik wil zulks zelfs gaarne gelooven; maar dan solliciteer ik om één post, namelijk dien van superintendent van het Vendukantoor, ja zelfs, en nog liever, om dien van Vendumeester, en zoo het mij dan vergund mag zijn om er de praktijk van

---

[1]) Muntinghe was president van den Raad van Financiën, doch bij besluit dd. 27 October 1817 benoemd tot commissaris voor Palembang en Banka; vermoedelijk was die bestemming in September aan Bousquet bekend, en had hij het voorzitterschap destijds reeds nedergelegd. Hij werd als president vervangen door L. Z. Veeckens, dien een ieder verfoeide. Zie § 24. De in den tekst voorkomende alinea werd ook opgenomen in *Palembang* bl. 353; ov. 23.

[2]) D. w. z. Wij hangen aan zijne lippen.

advocaat of notaris bij te voegen, is er geen een post meer in de kolonie, dien ik ambiëer.

Het budget van Batavia is af. Hierin heeft letterlijk M. woord gehouden. Maar op de Secretarie is het nog niet gezien, en wanneer het dan in mijne handen zal worden gesteld om er de verdere expeditie aan te geven, weet ik niet te berekenen. — Het budget van Batavia! Nu ik het wel inzie, is dit een monster. Er is geen budget van Batavia en er kan er geen zijn; welk budget wilt ge hebben voor eene plaats, daar noch plaatselijke uitgaven, noch plaatselijke inkomsten zijn? Begin met van Batavia een departement, of al was het maar eene stad te maken, die op zich zelve staat, en zich zelve zoo veel mogelijk onderhouden moet; die zijne eigen inrigtingen, zijne eigen revenuën heeft, en dan is een budget mogelijk; separeer in één woord de kas van den Ontvanger-Generaal van de Departementale of Communale kas.

Wij hebben nog geen officieel antwoord op onze aanvragen omtrent de te vragen renseignementen aan alle zoodanige departementen, waarvan zulks *bij de boekhouding* noodig zal bevonden worden. Het is toch aardig, dat men altijd zoo vaardig en bij de hand is, wanneer het er op aankomt om den Raad, verdiend of onverdiend, savonnades uit te deelen, of denzelven te vernederen, en dat, wanneer er maar eenig gunstig besluit, eenige bevorderlijke maatregel verlangd wordt, zulks zoo veel voeten in de aarde schijnt te hebben, en zoo lang moet weg blijven [1]). Hoe is het nu mogelijk, dat Commissarissen-Generaal verlangen, dat in den tijd van 6 weken boeken zullen bijgebragt worden, die een jaar ten achteren zijn, wanneer zij den Raad meer dan 6 maanden hebben laten wachten naar het uitsluitsel over het al of niet bestaan van die boeken, en de wijze van hunne inrigting? Er zijn geene pakhuis-rekeningen voorhanden, noch van de residenten, noch van den pakhuismeester Prediger. Ik heb den Secretaris-Generaal [2]) reeds gevraagd om de opgave der goederen en gelden van de Engelschen overgenomen; het is mij beloofd, maar daar blijft het ook bij. Wat wil men met zulke menschen en met zulke middelen doen? Evenwel *la machine est montée;* en ik heb aan de eeuwige vragen en de eeuwige zwarigheden van onzen boekhouder een eind gemaakt, met hem *aan het werk te zetten,* en te zeggen, dat zult gij doen.

Ik zit onze boekhouders, baas en knecht, zoo veel mogelijk achter de vodden; maar, lieve Hemel! wat zijn die ver-Oost-Indischte menschen toch ver van hun oorspronkelijken aanleg afgedwaald! *quantum distant ab illis ipsis* [3]); moeten wij ook nog met der tijd zoo worden? Ik herhaal het ondertusschen nog eens. Vóór ultimo October de boeken van 1816 klaar te hebben,

---

[1]) Wat heeft die *aardigheid* een taai leven!

[2]) R. Dozy, vroeger d'Ozy.

[3]) D. w. z. Hoeveel veranderd, vergeleken met vroeger.

is even onmogelijk als .... als om een oudgast in een baar te herscheppen. Ik bid u, waarschuw Heeren Commissarissen-Generaal hiervoor onbewimpeld; en zoo men deze nieuwe vernedering voor den Raad spaart, om het werk aan de Rekenmeesters te doen overgeven, men doe zulks dan liever dadelijk, dan weder moeite en kosten vergeefs te doen besteden, tijd nutteloos te doen verspillen en reeds aanvankelijk door de bedreiging, de lust en ijver te doen verflaauwen. De Rekenmeesters kunnen er toch zelven in geen 3 maanden uitkomen.

Nieuws is hier niet, of gij weet het. Het besluit van onze gratificatie, en de modus quo; dit kan nu nog wel een maandje aanloopen; en dit is al wederom juist geschikt om den Raad van Financiën door klein en groot te doen trappen en schoppen; want alle de retards zullen nu weder aan denzelven geweten worden. — De dood van Cassa [1]); men spreekt hier van zekere pogingen, die een der directeuren van het Weduwenfonds wil doen om te bewijzen, dat eenige kinderen van mevrouw Cassa niet in de termen vallen van als weezen onderstand te genieten. *Pauvre homme!* hij weet dus niet dien gulden en bij alle vrouwen in gouden letters op haren buikband geschreven regel, die alleen genoeg is om Justinianus onsterfelijk te maken: *Patrem esse quem nuptiae demonstrant!!* [2])

De komst van Heynis. Ik heb hem reeds een paar keeren gezien, eens op het bureau, en eens bij mij aan huis. Wij spreken met malkander alsof hij nooit van Batavia af geweest is, alsof er geen Banka, of tinmijnen in de wereld waren. Echter is toevallig over de Adèle, Linga en Pontianak gesproken, en het was alsof de man zich troubleerde. Dit kan trouwens wel aan mijn oog gemanqueerd hebben. Ik had op dat oogenblik den bril niet op; maar zeker is dat eene malle historie; die stroomen, die de menschen op hunne reis van Banka naar Batavia heel op de kust van Borneo brengen, zijn al rare stroomen, vooral daar zij zich aan zoo één schip, dat men met zoo veel verlangen te gemoet ziet, attacheeren, en alle andere van die stroomen niet weten. Eene miswijzing van het compas, eene aantrekkingskracht, wie weet het? Dit is ondertusschen volgens het schrijven van D. P. en C. à G. zelven zeker, dat de administratie aldaar in de war zit, en dit maakt eene ongunstige schaduw op de apologie [3]).

---

[1]) A. A. Cassa, baljuw te Batavia.

[2]) d. w. z. De vader is hij, die door het huwelijk als zoodanig wordt aangewezen.

[3]) Deze alinea, handelende over de heeren Heynis, Du Puy en Coop à Groen, deed ik reeds afdrukken in *Palembang* bl. 364; ov. 16.

HOOFDSTUK V.

Brieven in 1818 van de bestuurshoofden Mr. A. P. Smissaert te Muntok en G. F. Meijlan te Tegal.

Toestanden op Banka. De resident van Pekalongan. Van de Graaff's strijd voor het nieuwe stelsel. Het reglement op de in- en uitvoerrechten. Wanbeheer der houtbosschen.

N° 13. [1]) *Van Smissaert. — Muntok, 23 Maart 1818.* Volstrekt kunnen wij ons niet begrijpen, wat de oorzaak zij der voortdurende afwezigheid van onzen gewezen president, wiens aankomst reeds zoo lang met ongeduld verbeid is. Het geheel wegblijven van alle schepen van Batavia, daar toch nu de moesson reeds sedert meer dan veertien dagen kentert en de sterke stroom bedaard is, verwondert ons niet minder. Met de eerste gelegenheid schrijf mij toch, bidde ik u, wat wel de oorzaak zij van dit onbegrijpelijk stilzwijgen. Denkt men soms niet meer aan Banka of denkt men er te veel aan? Hebben de bloodaards, die in December te Batavia zijn aangekomen, aldaar zoodanigen schrik omtrent onze positie ingeboezemd, dat men, ons allen als verloren beschouwende, vermeent, dat wij noch geld, noch rijst, noch verversching behoeven, noch schrijven waard zijn? Aan geld en rijst trouwens is nog geen gebrek in de eerste maand; doch verversching en goede tijding, beiden onontbeerlijk voor ziel en ligchaam, en wier gemis zelfs, in dit geenszins gezonde klimaat, eindelijk dodelijk is, ontbreken ons volstrekt. Van een weinig roode wijn door de *Marianne* voor mij aan de kanonneerboot afgegeven, laven wij ons, de heer Coop à Groen en ik, met de grootste moderatie, gezamenlijk op één flesch daags ons gerantsoeneerd hebbende, terwijl die heer mij daarentegen van al het overige verzorgt, dat hij nog heeft, niets dan visch alhier te bekomen zijnde. Binnen kort echter moet ontzet komen of wij moeten van rijst, visch en water leven. Ik had mij, hier naar toe gaande, zoo goed geapproviandeerd, en dat wel, naar ik meende, voor eene goede zes maanden, en niet alleen dat ik hier niet van jouisseer, maar alles is denkelijk in die vervuilde *Marianne* bedorven en verrot. Welk heerlijk debuut voor mij op Banka. Eene fatale zeereis, eene in dit seizoen dodelijke landreis, zinkingskoorts, gebrek, anderdaagsche koorts en dan het pijnlijke gevoel, dat men vergeten wordt. Wil mij, mijn vriend, door uw spoedig, spoedig antwoord toonen, dat deze beschuldiging u niet gelden durft. Tracht te verwerven bij een Grooter, Hooger, Voornamer, doch ook een vriend van allen, die het wel meenen, dat

[1]) Deze brief is, voorzien met opheldernde noten, reeds opgenomen in *Palembang* bl. 360; ov. 30; doch met hinderlijke fouten, waarom ik hem hier op nieuw overneem.

Banka krachtdadig bedacht worde. Banka zal dankbaar zijn, alhoewel Banka ook dit jaar niet houden mogt, hetgeen men van Banka te verwachten heeft.

Onze vriend en ambtgenoot Coop à Groen doet u hartelijk groeten en geluk wenschen ook in uwe nieuwe betrekking, doch het zou hem hartelijk grieven, bij deszelfs terugkomst te Batavia u niet meer als ambtgenoot aan te treffen. Groet insgelijks welmeenend onze vrienden Goldman en Bousquet en zeg hun ook, dat men ons niet vergete.

N° 14. *Van Meijlan. — Tegal, 14 October 1818.* Ik was verheugd te vernemen, dat door u pogingen waren aangewend om onzen vriend van Pekalongan op te beuren en hoop met u, dat gij daarin geslaagd moogt zijn, hoewel ik meen van eene andere zijde later te weten, dat hij op lange na nog niet in zijn schik is. Hij beklaagt zich echter niet over onze handelingen, in tegendeel prijst hij ze. Zoo veel dank geloof ik niet, dat wij behaald hebben bij de partij der Bekauwers.

Mijn geloof aan de eerlijkheid van den man heeft slechts een oogenblik gewankeld, op het bewuste berigt door u van Batavia medegebragt. Thans ben ik meer dan ooit overtuigd, dat een te ver gedreven dienstijver, of hoe zal ik het noemen, hem nu en dan dingen doet bestaan, die wel eens buiten het spoor loopen, doch dat de opregtheid zijner inzigten overal de proef kan doorstaan. Mij wordt gezegd, dat hij nu weder aan het *suspendeeren* is geweest, en voordragten heeft gedaan tot *demissie*. De zaak zou tot onderzoek gevallen zijn in handen van zijn vriend V(an?) P(anhuijs?). De beoordeeling zal ongetwijfeld steunen op principes, daar waar ze maar eenigszins kunnen worden van applicatie gemaakt.

Het doet mij in mijn ziel leed, dat gij met zoo vele principes en organieke punten te worstelen hebt, minder om u zelf (vergeef mij deze uitdrukking) dan wel om het nut, dat zoo tastbaar daardoor verloren gaat. Ik hoor dus ook telkens met angst, dat gij van uwen post zijt gedegouteerd, daar zulks natuurlijk aanleiding geeft om met minder lust te werken, en de algemeene zaak daaronder meer dan te veel zal moeten lijden.

Te meer smart mij zulks, daar ik van dag tot dag meer ondervind, dat nog veel te doen staat, alvorens het geheel zal kunnen beschouwd worden, regelmatig te werken. Zelfs het vooruitzigt daartoe moet opgegeven worden, zoo niet met vlijt en standvastigheid de waarheid wordt kenbaar gemaakt, door iemand tevens, wiens begrip in de beoordeeling der belangen van het Gouvernement iets verder gaat dan de optelling van een oogenblikkelijk pecunieel voordeel.

Bij voorbeeld: Een *reglement op de in- en uitgaande regten* is nu gearresteerd [1]),

[1]) Den 28en Augustus 1818 Stbl. N° 58. Verg. bl. 23.

doch zoo men geene zorg draagt om de uitvoering er van te verzekeren door middel van eerlijke en vooral wèl bezoldigde ambtenaren, dan is het van geen nut. Hier te Tagal heeft een wenk, welken ik gegeven heb, dat ik op de in- en uitgaande regten letten zou, ten gevolge gehad, dat voor dit middel in de maand September is gecollecteerd over de f 9000, iets buiten voorbeeld. 't Is waar, dat de afscheep van koffij hiertoe veel kan hebben bijgedragen; dan zonderling is het, dat van dat oogenblik de klerk, met de invordering belast, heeft bemerkt, dat hij met zijn tractement van f 40 in de maand niet kan toekomen en aandringt op eene verhooging er van, dan wel op zijn ontslag.

Met de *houtbosschen* is het weinig beter gesteld. Eene aanhaling, welke ik heb laten doen van ongekwalificeerd gekapt djatihout, hoewel van niet meer dan zestien kleine balken, heeft mij hiervan de verzekering gegeven. Bij uw aanwezen alhier, meen ik u gezegd te hebben, dat ik eene zaak van die natuur hangende had, welke ik vreesde te onderzoeken. Hiertoe ben ik buiten staat geweest, door het onverwachts absent raken van verscheidenen der getuigen; echter mijne bedreiging, dat ik scherper zou laten toezien, heeft insgelijks den boschganger doen bemerken, dat hij aan zijn tractement niet genoeg had, en vraagt hij uit dien hoofde zijn ontslag.

Terwijl gij toch over de houtbosschen schrijft, heb ik u dit staaltje niet willen onthouden, en bijkans zou ik durven beweren, dat de meeste zwarigheden, welke ten aanzien er van geopperd worden, haar oorsprong hebben, niet uit het gebrekkige der inrigting, maar uit de gebrekkige bepalingen, die op de uitvoering bestaan [1]). Immers ben en blijf ik van gedachte, dat de inrigting de heilzaamste is, welke kan worden uitgedacht. Dit zeggende, spreek ik in de overtuiging, dat het inderdaad het Gouvernement ernst is om van de Javasche bevolking zoo veel mogelijk menschen te maken, en voorheeft, gelijk Muntinghe de vergelijking maakte, om den boom te laten opgroeijen, alvorens daarvan de rijpe, volle vrucht te willen plukken; en ofschoon ik over het algemeen van de houtbosschen van Java niet die gedachte heb, welke andere menschen daarvan opgeven, althans verre verschil van den heer Van Hogendorp, die in 1802 schreef, dat vijftig schepen van linie en een geëvenredigd getal fregatten in de bosschen gereed stonden, en maar voor het halen waren, zoo dunkt mij echter, dat de zaak van aangelegenheid genoeg is om eene ernstige aandacht te verdienen.

Het oude *blandongsysteem* is buiten twijfel het eenvoudigste; aan de eene zijde is de uitvoering gemakkelijk, aan de andere zijde geeft het aan den inlander, die in de bosschen werkt, de zekerheid, dat hij zijn dagelijksch

---

[1]) C. C. G. G. hadden bij besluit dd. 8 October 1817 eenige voorschriften gegeven, die niet in het Staatsblad werden opgenomen. Wel echter het op dien zelfden dag vastgesteld personeel beheer: zie Stbl. 1817 N° 48. Verg. *Hoek* bl. 292 vv.

brood heeft, echter dan alleen, wanneer zijne rijstvelden slagen. Is dit genoeg, dan behoefde men naar geen ander middel om te zien. Maar dan ook zie ik geene reden om niet in alles tot het oude terug te keeren, de contingenten en verpligte leverantiën wederom in te voeren.

Moet in tegendeel het tegenwoordig ingevoerd stelsel werken om eene soort van welvaart onder den inlander te verspreiden, door hem te doen genieten de billijke vruchten van zijn arbeid, en alzoo hem bekwaam te maken tot het opbrengen van regelmatige belastingen, dan vind ik het eene hardheid en eene ongerijmdheid om de ongelukkige boschvolkeren daarvan uit te sluiten.

Geen mensch prate mij in het hoofd, dat deze menschen afkeerig zijn van de nieuwe inrigting. Zij mogen indolent wezen, dit geef ik toe; dan, daar zij toch werken moeten, zijn zij zoo dom niet om hun eigenbelang over het hoofd te zien; integendeel gevoelen zij maar al te zeer de onderscheiding, zoo geestig door La Fontaine bijgebragt, wanneer hij in zijn fabel van den visscher zegt: *Un Tiens vaut mieux que deux Tu l'auras: L'un est sur; l'autre ne l'est pas* [1]). Van daar den tegenzin, welken zij doen blijken; zij hebben liever rijstvelden dan groote beloften.

Ik herhaal dus, dat, naar mijn gevoelen, het alleen hapert aan de uitvoering; en deze is met de middelen, thans aan handen, onmogelijk. Het is niet te vergen, dat een enkele boschganger, in eene uitgestrektheid van meer dan vijftig palen, zich steeds overal bevinden zal, en dat hij, zelfs met den besten wil en de zuiverste inzigten, den geregelden voortgang van het werk en de tijdige en behoorlijke bètaling surveilleeren kan. Dit geeft verwarring en daaruit spruit de moedeloosheid van den inlander voort.

Vraagt men echter, welke andere middelen van uitvoering kunnen bij de hand genomen worden:

Dan staat de schrijver stil
En weet niet wat hij zeggen wil.

Een afzonderlijk etablissement, uitgebreid genoeg en voldoende betaald, zou te kostbaar wezen om daaraan te denken. Dit is het eene uiterste. Het blandongsysteem te herstellen, is het andere.

Van u heb ik geleerd, dat men de inlanders moet behandelen als kinderen, die men tegen wil en dank naar school zendt om te leeren lezen en schrijven, en dit begrip is zóó juist, dat het bijna overal tot regel dienen kan, niet omdat ze inderdaad kinderen zijn, maar omdat wij hun vertrouwen sedert lang verloren hebben. Begrijp ik het doel van het tegenwoordig ingevoerd stelsel wel, dan moet het strekken om den handelsgeest en den geest van onderneming bij den inlander op te wekken, en om de winsten, welke de handel natuurlijk

---

[1]) In de fabel: „Le petit Poisson et le Pêcheur", 5e boek, 3e fab. (deel I bl. 132 der uitgave van Pierre Jannet van 1858).

aanbrengt, met het Gouvernement te deelen, dat hun daarvoor bescherming verleent. Zal dit doel bereikt worden, en het stelsel eens met kracht en voordeel werken, dan moet naar mijn inzien nimmer uit het oog verloren worden, dat men langzamerhand de inlanders gewenne om zich uitsluitend op de eene of andere cultuur, handwerk of beroep toe te leggen. Daardoor zal hij behoeften leeren kennen en tot het verkrijgen derzelve, afhankelijk van anderen, zal hij ongevoelig gedwongen worden tot nijverheid en handel, de twee groote rustpunten, waarop het nieuwe stelsel moet gedragen worden; en daarom voornamelijk hang ik zoo sterk aan het schoon ontwerp door u gemaakt, om de achterstallen door nieuwe aanplantingen te laten aanzuiveren.

Thans nog heeft de inlander bijna geen lust dan tot de rijstcultuur. Hem hierin toe te geven [1]), is met de eene hand afbreken, 't geen men met de andere gebouwd heeft. Ik schrik zulke gedachten voor te brengen bij lieden, die het twijfelachtig stellen, of de inkomsten van Banka niet tot Batavia behooren; dan naar mijn dom verstand, kan ik niet beter oordeelen.

Vraagt men overigens, waarom de inlander zoo uitsluitend alleen op de rijstcultuur gesteld is, of liever waarom hij zoo gaarne in het bezit van rijstvelden is, dan kan het alweder bij mij niet opkomen om de oorzaak daarvan te zoeken in godsdienstige begrippen of in zijne indolentie. Veeleer geloof ik, dat hij tot nog toe te veel reden heeft gehad om in te zien, dat hij, 't zij hij veel of weinig werkte, steeds den zelfden man bleef. De rijstcultuur verschaft hem, hoewel een sober, toch een zeker bestaan. In alle andere ondernemingen, waartoe men hem gedrongen heeft, is hij bedrogen, naar zijne wijze van zien, schandelijk bedrogen.

Wat ik zeggen wil, kan uit honderd door een enkel voorbeeld worden opgehelderd, 't welk mij meer dan eens reeds is voorgeworpen. De generaal Daendels heeft onder de schoonste beloften den inlander meer dan gedwongen om koffij aan te planten. Nog droegen de boomen geene vruchten, of de Gouverneur Raffles liet ze alle omkappen. Voor ons is deze tegenstrijdige handelwijze duidelijk en verklaarbaar, maar voor den inlander, die buiten zijne dessa niet weet, wat er in de wereld omgaat, stuitend en ontmoedigend. Tien jaren goede behandeling kunnen den indruk, daardoor op zijn gemoed gemaakt, niet verzetten.

---

[1]) Door o. a. betaling der kappers in sawahs; zie bl. 44.

HOOFDSTUK VI.

Brieven in de eerste helft van 1819 van G. F. Meijlan, resident te Tegal.

Houtbosschen. Plaatselijke toestanden van Tegal. Onafhankelijkheid van de financieele ambtenaren te Batavia. De Zegelordonnantie. Het overmaken door particulieren van gelden naar Nederland door het zenden van producten.

N° 15. *Tegal, 12 Februari 1819.* Het voorstel bij uwen brief mij gedaan [1]), zou zeker eene rijpe overweging verdienen; dan daar de eerste impulsie, welke men van eene zaak erlangt, doorgaans de beste is, wil ik mijn antwoord niet uitstellen, maar onbewimpeld u schrijven, wat ik er van denk. Tagal is zeker geen paradijs; hiervan kunt gij door u zelf overtuigd wezen. Evenwel, daar ik mij naar alles tamelijk wel schikken kan, zoo bevind ik mij hier niet zoo veel slechter dan elders, dat ik *à tout compte* mijne tegenwoordige betrekking zou wenschen te verlaten. 't Is waar, en dit meen ik ook den heer Van Lawick gezegd te hebben, dat het mij smart dagelijks te zien, hoe mijne vrouw geheel en al is verstoken van alle conversatie, daar, in den volstrektsten zin van het woord, zich hier niet een enkel vrouwelijk wezen bevindt, wier omgang haar een oogenblik aangenaam kan zijn.

De post van inspecteur zou mij zeer aanstaan; doch ik stel mij levendig voor de zwarigheden, die in het district van Batavia [2]) zich zullen opdoen. De financieele ambtenaren aldaar zijn sedert jaren gewoon aan een geest van independentie, welke in de eerste vijf jaren niet zal kunnen uitgeroeid worden, en ik verbeeld mij derhalve, dat hij, die het *heet hangijzer* van de inspectie te Batavia aantast, niet alleen zijn moet een man van kennis, maar van fermiteit en protectie. De hand in mijnen boezem stekende, vind ik deze hoedanigheden daar niet, en voel derhalve de beduchting, dat ik in den post van inspecteur *daar ter plaatse* niet zou kunnen voldoen.

N° 16. *Tegal, 15 Februari 1819.* De goede heer Von Winckelmann [3]) heeft hier een paar dagen doorgebragt, gedurende welke wij niet opgehouden hebben te delibereeren over de invoering der nieuwe bepalingen ten aanzien der houtbosschen. Te Cheribon had hij niets kunnen uitrigten; dan hier heeft zich alles tamelijk wel geschikt, op eene onoverkomelijke zwarigheid na, te weten de geringe belooning van 6 tot 8 guldens 's jaars, aan de kappers toegezegd. 't Is overbodig u te zeggen, dat de beheering der houtbosschen zich laat

---

[1]) Om in de afdeeling Batavia als inspecteur van Financiën op te treden.

[2]) *Districten* werden destijds ook wel de gewesten of de afdeelingen geheeten.

[3]) C. Von Winckelmann was inspecteur van de bosschen.

verdeelen in drie tijdperken: het eerste toen het hout door middel van de regenten werd geleverd als een verpligt contingent; het tweede bevat het blandongsysteem van Daendels en het derde het laten kappen van hout in daghuur. Onder geen dezer drie tijdperken is de inlander zoo slecht betaald als de tegenwoordige bepaling medebrengt, dat inderdaad te veel is om te sterven en te weinig om te leven, en ik voorzie, dat het oogenblik niet ver af is, dat men zoo hard zal schreeuwen om *geld*, als men nu om *sawahs* gedaan heeft. Ongelukkig maar, dat door deze gestadige slingering de inlander meer en meer moedeloos wordt. Evenwel, ik spreek van geene andere residentiën, omdat ik er geene kennis van heb, maar bepaal mij bloot tot Tagal. Onder de regenten had *elk inlander*, niet de *zoogenaamde ploeg*, die tot den arbeid in de bosschen gebezigd werd, nagenoeg eene *halve* jonk rijstveld, en onder het blandongsysteem een derde, of twee riboes. Op een doorslag kan eene jonk rijstveld gerekend worden 's jaars aan het Gouvernement waardig te zijn 50 à 60 gulden, en zal derhalve nu de arme houtkapper slechts een *tiende* of een *achtste* jonk bekomen, terwijl hij bevorens een *derde* of een *half* bezat.

Ik vrees in blakende ongunst geraakt te zijn bij den Hoofddirecteur der Financiën en misschien bij deszelfs Raden, omdat ik vermetel genoeg geweest ben van te verklaren, dat ik op eene aanschrijving van de Hoofddirectie niet dorst af te wijken van eene algemeen gepubliceerde wet. Het betreft het Kleinzegel. De Hoofddirectie *informeerde* mij bij extractbesluit, dat de zegels van 1818 *moesten* gebruikt worden, totdat ik nieuwe had. De wet [1]) zegt: art. 25 — dat overjarige zegels, na den 1^en^ Februarij niet mogen gebruikt worden.

N° 17. *Tegal, 20 Maart 1819.* De laatste veertien dagen heb ik in eene onbeschrijfelijke ongerustheid doorgebragt, uit hoofde van eene ziekte, door welke mijne vrouw is aangetast, en ik geloof niets te wagen met te zeggen, dat zij op den rand van het graf is gebragt geweest, door de onbegrijpelijke onkundige behandeling, welke zij van mijnen plaatselijken heelmeester, den heer De Broekert, heeft moeten ondergaan. Als een staaltje kan dienen, dat zij, die zes of zeven maanden zwanger is, en geen vijf dagen of nachten eenige rust hebbende kunnen nemen, van den heer De Broekert, om haar die rust te bezorgen, had ontvangen 90 (zegge negentig) droppels van de Laud-Liquus met een half bierglas water in te nemen. Meer dan gelukkig is het, dat ik de dosis opmerkte, en de toediening daarvan heb belet. Zij ware zeker in slaap geraakt, doch waarschijnlijk om niet meer te ontwaken [2]). Ik ben verpligt geweest doctor Vogel van Pekalongan te laten komen, en door diens

[1]) In Stbl. 1817 N° 50.

[2]) 'n Twintigtal druppels was misschien genoeg geweest voor de zieke. Ongeveer driekwart eeuw later overleed in dezelfde residentie de eenige zoon van het toenmalig bestuurshoofd aan eene te groote dosis, die de geneesheer bij vergissing had opgeschreven en dat de apotheker niet had opgemerkt. Beiden, geneesheer en apotheker, braehten zichzelf om het leven.

zorgen is mijne vrouw thans genoegzaam hersteld, ofschoon nog zeer zwak. [1])

Uit een brief van Amsterdam wordt mij gemeld, dat de rijst (Oost-Indische) thans aldaar tot 60 schellingen de 100 ℔ in prijs is. De opvoeding van mijn zoontje in Holland vereischt geld, en de voordeeligste remise zou derhalve zijn om die in dat product over te maken. Alvorens echter hiertoe te besluiten, wenschte ik gaarne openhartig uwe gedachten te weten, of eene verzending van tien à vijftien koyangs, geconsigneerd aan de heeren Teyssel en C° mij in het aspect zou kunnen brengen van handel te drijven, en dus te handelen tegen mijne instructie. Bij mijzelf vind ik wel geene zwarigheid, maar liever wil ik een waarschijnlijk voordeel van 5 à f 600 opgeven dan eene remarque van het Gouvernement ondergaan.

HOOFDSTUK VII.

Brieven van Bousquet, lid in den Raad van Financiën, in de eerste helft van 1819 [2]).

Vertrek van Elout naar Nederland. Zijne teleurstelling over het werk der begrootingen en van de boekhouding. De Gouv. Gen. geeft aan de nalatigen zijne ontevredenheid te kennen. Bousquet's ergernis over de moeilijkheden met de begrooting voor 1819. Waardeering door Bousquet van Van de Graaff. De president van den Raad van Financiën Veeckens. Brutaliteit van Van Overbeek. Het vergaan van de Evertsen.

N° 18. *Batavia, 28 Januari 1819.* Niet vóór gisteren middag was het eene gedeelte van den staat, dien Zijne Excellentie Elout van mij gevorderd had, de inkomsten van 1817 namelijk, met de Memorie van aanmerkingen voor dezelve gereed, en ik moest nog een hard en scherp verwijt verduren, dat *alles* niet af was. Ik heb het grootste gedeelte van den nacht besteed om de rest ook in orde te brengen, en men is op dit oogenblik bezig om hetzelve te copieeren, zoodat ik mij nog vlei, dat, eer de heer E. de reede zal verlaten,

---

[1]) Den 15^{en} April berichtte Meijlan echter, dat zijne vrouw was overleden. Deze ongelukkige omstandigheid deed hem nu toch naar het inspecteurschap te Batavia verlangen, waartoe hij in Juni 1819 benoemd werd. „Ik onderneem niet", schreef hij dientengevolge dd. 25 Juni aan Van de Graaff, „U mijnen dank te betuigen voor den invloed, welken gij wel hebt willen aanwenden, om mij deze verwisseling van stand te bezorgen, welke mij niet anders dan aangenaam kan zijn."

[2]) Nog vóór de ontbinding van de Commissie-Generaal in Januari 1819 werd Mr. I. Bousquet bevorderd tot lid van den Raad van Financien. Aan hem was speciaal de afdeeling Comptabiliteit toevertrouwd. Secretaris van den Raad werd Wm. de Vogel. Zie Bataviasche Courant van 4 April 1818.

hij het ook zal hebben ontvangen [1]). Toen ik dezen morgen aan de Werf was om van Zijne Exc. afscheid te nemen, was de bui van gisteren avond merkelijk opgeklaard, en het aandringen op het tweede gedeelte geschiedde op een vrij vriendelijken toon. Ik houd mijn hart vast voor de abuizen, die eene meer bedaarde behandeling en het overzigt der zaken mij in dit werk zal doen ontdekken. Ze kunnen echter, voor zoo veel het mij nu nog voorkomt, noch menigvuldig, noch zoo groot zijn, dat zij een aanmerkelijk verschil in den staat der zaken zullen te weeg brengen. God geve echter, dat ik mij hierin niet bedrieg: mijne geheele reputatie hangt thans aan een haar!

N° 19. *Batavia, 22 Maart 1819.* Wat is het mij nu vreemd en ledig, nu gij hier niet zijt [2])! Doch het is goed, dat ik mij van lieverlede aan uwe absentie gewenne. Welhaast gaat gij mij voor vrij wat langer verlaten; wat zal mij die tijd lang vallen! En wat zoude ik niet willen geven om u op uwe reis te vergezellen! Zoo ik ooit opbeuring noodig had, is het in het tegenwoordig oogenblik. Ik zink weg, wanneer ik dat werk van de begrootingen beschouw. Aan de eene zijde maakt mij de inertie der residenten ongeduldig, en aan de andere zijde betreur ik zoo veel kostelijke oogenblikken, die ik verlies met het zoeken naar alle de dispositiën van het Gouvernement, welke tot het werk der begrooting betrekking hebben, en die, deden de residenten hun pligt, alle bij hunne ingediende begrootingen als bijlagen hadden moeten worden gevoegd. Die van Soerakarta heb ik heden af gekregen; maar niet zonder dikwijls den voorganger van den tegenwoordigen resident [3]) verwenscht te hebben. Die arend had wel een bril op zijn neus mogen zetten bij het formeeren van zijne begrooting over 1817, waarin hij, God betere 't! maandelijksche uitgaven voor jaarlijksche aangezien en geheele etablissementen vergeten heeft. Ik bid u, indien het te pas mag komen, tracht onzen waardigen Gouverneur een denkbeeld te geven van de moeijelijkheden, waarmede ik te kampen heb, ten einde hij wete, waaraan hij het zal moeten toeschrijven, indien de begrooting niet gereed mogt zijn tegen den tijd, waarop hij zulks had gewenscht.

N° 20. *Batavia, 27 Maart 1819.* Ik had mij gevleid, mijn waarde vriend, dat ik u gisteren avond nog eenige regels zoude hebben kunnen schrijven, in antwoord op uwen waarden van eergisteren, welke mij, bij onzen waardigen en beminden Gouverneur-Generaal het middagmaal houdende, door den heer Baud werd overhandigd. Dan t'huis komende, werd ik daarin door bezigheden, ik zal niet zeggen van hooger orde, maar van een zeer pressanten aard,

---

[1]) Den 16^{en} Februari 1819 werd de reede van Batavia verlaten; zie o. a. bl. 411 *Papieroorlog.* De heer Elout heeft echter in een rapport aan het Ministerie medegedeeld, dat hij enkel „de uitkomst van den jare 1816" bij zijn vertrek had ontvangen.

[2]) Van de Graaff was te Buitenzorg.

[3]) Ik vermoed Van Haak; destijds was resident: Van Prehn.

zoodanig verhinderd, dat ik er dit genoegen aan geven moest. Gij zult misschien denken, dat er van de begrooting van deze of gene residentie of een belangrijk stuk van comptabiliteit quaestie was; ach neen! er moest slechts een pak met zegels geparapheerd worden, hetwelk dezen morgen nog in handen van den Algemeenen Secretaris moest komen [1])!

Het onweder over de wederspannigen is dan eindelijk losgebarsten. Het is mij niet mogelijk geweest om het af te weren. Woensdag ochtend werd ik op interrogatoriën gehoord, en de waarheid moest er uit. Ik kreeg last om dien zelfden avond nog een individueel rapport in te dienen, met opgave van degenen, die tot dusver in gebreke waren gebleven, en den volgenden dag heeft het boos op hen gewaaid. Nu moet ik opregt bekennen, dat zoo er sommigen ongelukkig tegen aan loopen, zoo als de schoonzoon van mijn buurman, die naauwelijks den tijd heeft gehad om van zijne reis uit te rusten, veel min om over begrootingen te gaan denken, anderen het dubbel hebben verdiend. Zoudt gij kunnen gelooven, dat onze liefhebber van aardigheidjes tot zijne verschooning heeft durven inbrengen, dat, eer hij in het voorleden najaar zijn tourtje naar Batavia had ondernomen, alle zijne papieren betrekkelijk het formeeren van de begrooting zijner residentie waren verbrand; dat, toen hij zich hier bevond, hij een nieuw stel van hier aan zijn secretaris had gezonden, en niet beter wist of deze zoude gedurende zijne absentie het werk hebben volbragt, en reeds aan den Raad hebben ingezonden, en hij nu tot zijne groote verwondering ontdekte, dat het nog niet eens begonnen was? Is dit niet, *en toutes lettres,* het Gouvernement voor den gek houden?

Zoo ik tijd had om te lagchen, en ik in plaats van 3 of 4 weken, nog zoo veel maanden voor mij had staan, zoude dit werk mij waarlijk dikwijls stof tot amusement geven. Ik heb heden het *chef d'oeuvre* van den anderen Protégé afgedaan. Zoo hij, door wat meer spoed te maken, den toorn der groote goden is ontsnapt, wachten hem echter de bliksems *Deorum minorum gentium* [2]), die dezen keer niet koud zullen zijn, en even zoo goed als die van Jupiter zullen raken. Het zal zeker ook wederom de schuld zijn van den armen secretaris, maar niettemin zal er de baas voor opdraaijen.

Met onzen Patroon [3]) gaat het thans wonder wel! *C'est tout sucre et tout miel.* Evenwel zijn wij verpligt om gedurig toe te kijken, en het is steeds bij ons: Boer pas op je ganzen! Verbeeld u onder anderen, dat er eenige dagen geleden een besluit met unanieme stemmen genomen was, en wel, uit hoofde van den spoed, zonder resumtie, en dat, in plaats van er aan executie te geven, hetzelve eigenmagtig geheel werd veranderd. Men gaf voor,

---

[1]) Bousquet was „Algemeen Parapheur". Het debiet van het klein zegel was destijds te Batavia opgedragen aan eene collectrice.

[2]) d. w. z. Van de lagere goden.

[3]) Veeckens, de president wordt bedoeld, zie nader § 24.

dat zulks om bestwil was geschied, en dat men vermeende, daartoe in zoodanige gevallen de bevoegdheid te bezitten. Doch ik heb de vrijheid genomen om zulks te wederspreken, en te zeggen, dat ik deze bevoegdheid nooit zoude erkennen, en dat, wanneer het al eens mogt gebeuren, dat men om goede redenen vermeende de executie van een genomen besluit te moeten suspendeeren, welke mogelijkheid ik bereid was toe te stemmen, althans eene vernietiging van hetzelve niet kon geschieden dan door die zelfde autoriteit, waaruit het geëmaneerd was.... Men zweeg, en ik bleef in mijn hemd staan!

N° 21. *Batavia, 7 Mei 1819.* [1]) Uwe brieven zijn voor mij, als een waterput of bron voor een reizende in Sarah's woestenij. Verdrietig en afgemat, gevoelt hij, na zich daaraan gelaafd te hebben, weder nieuwe krachten en lust om de barre reis door te zetten. Zorg dus, dat deze verkwikking niet op al te ver van elkander geplaatste afstanden worde gezocht, daar ik anders, geheel uitgedroogd, welligt den eindpaal niet zoude bereiken.

Ik heb tot op dit oogenblik noch de begrooting van Samarang, noch die van den Commissaris der Marine, noch die van het Militair departement ontvangen. Ik bid u, spoor D(e) B(ruijn) toch eens aan. De Gouverneur is nog meer neerslagtig dan ontevreden over de verlamming, die hij overal aantreft. Zoo D. B. geene bliksems vreest, laat hij dan gedreven worden door het nog veel edeler gevoel van den besten man, dien onze lieve Heer ooit tot Gouverneur-Generaal heeft verwezen, in een zoo onaangenaam parquet te brengen, als waarin dit lange oponthoud hem wezenlijk brengt. Ik zat eergisteren avond bij hem en was waarachtig aangedaan door de melaneolieke teinte, die over zijn gelaat lag, en den op dezelfde wijze gestemden toon, waarop hij sprak. Hij stelde mij in het particulier 2 stukken ter lezing ter hand, waarop ik hem mijne gedachten moest mededeelen. — Maar, O!... „Wat schept gij menschen, Heer! En zet ze op 2 pooten neer"! — stukjes van Jan Steen, mijn vriend. Kijk, ik had mijn laatste ropij uit mijn zak gegeven, indien gij hier waart geweest en wij die fraaije schilderijtjes eens te zamen hadden mogen bekijken; want, ofschoon het onder het zegel van het diepste geheim was, voor u bestaan er geene geheimen.

Onze Hoofddirecteur en de Resident [2]) zijn thans in openbaren oorlog. De laatste loopt zich ongelukkig wat dikwijls voorbij, en zegt dan den anderen sottises. Hoe dit nog zal afloopen, weet ik niet. Waren zij gelijk in physieke kraehten, zoude ik hen aanraden om het met eene boxpartij te decideeren; maar dit is voor den eenen ongeraden.

Dat gij 's Lands paarden en koetsiers op den weg van Buitenzorg naar

---

[1]) In Mei en Juni deed Van de Graaff eene inspectiereis over Java. De brief is geadresseerd naar Semarang waar J. De Bruyn resident was.

[2]) P. H. van Lawick van Pabst.

Tjandjor probeert, heeft in het geheel mijne approbatie niet. Ik zoude dit aan den Hoofdinspecteur der Posterijen zelf overlaten. Mij dunkt, als er een nek aan gewaagd moet worden, dat er geene zooveel aanspraak op heeft, als de zijne, of van iemand ten minste van de kunst. Ik zoude het zelfs in zijne plaats zeer kwalijk nemen, dat iemand anders het eerste proefje van zoodanig een nieuw spannetje van beesten nam.

Groet Meijlan en Van Sevenhoven hartelijk voor mij, en zeg aan den eersten, dat het geene ijdele pligtpleging is, zoo ik hem laat verzekeren, dat ik een opregt deel in zijn ongeluk [1]) neem. Ik verzoek u ook mij niet te vergeten bij den heer en mevrouw De Bruijn en De Salis. — Wij spreken hier dagelijks over u, en als wij ons aan den disch gaan zetten, bemerken wij steeds, dat gij ons ontbreekt; kom dan zoo spoedig doenlijk terug: denk, dat ik in vele opzigten, te midden van mijn groot huisgezin, alleen ben en alles in moet houden, wat ik gewoon was zoo gul en ongegeneerd uit te kramen. Ik fluister mij zelf tegenwoordig telkens in het oor: „Tais-toi, Jean Jacques" [2]). Maar somtijds is het zwijgen moeijelijk, en ik zoude dezelfde kuur kunnen krijgen als de scheer-chinees van Vader Midas zaliger [3]).

N° 22. *Batavia, 11 Mei 1819.* Overbeek [4]) heeft den Gouverneur-Generaal de begrooting met memorie van aanmerkingen, en den geheelen boel teruggezonden, zoo als hij het ontvangen had, zeggende er niets aan te kunnen doen, verzoekende zijn ontslag, en een anderen post. Ik behoef u niet te beschrijven, hoe de Gouverneur gesteld is geweest bij het ontvangen van dien insolenten brief. Z. E. was zelfs eergisteren avond, toen ik een paar uren bij hem heb zitten praten, geheel ontmoedigd en melancoliek [5]). — Van het Milit. Dept. ook nog geene begrooting, ook die van Samarang nog niet, en de mannen van den Konstr. winkel zeggen op alles *Tra tau.*

N° 23. *Batavia, 15 Mei 1819.* Ziedaar mijn vriend, wanneer gij óf eens niets

---

[1]) Het overlijden zijner vrouw; zie bl. 45 noot 1.

[2]) Waaraan de schrijver deze uitdrukking ontleent, weet ik niet. Bousquet zelf had slechts één voornaam: Isaäc.

[3]) Midas hield zijne ezelsooren verborgen onder eene kroon, dat echter niet hielp voor zijn barbier, waarom dezen de stiptste geheimhouding werd opgelegd. De *scheer-chinees* er zich te zeer door bezwaard gevoelende, groef op eene afgelegen plaats een kuil in de aarde, en ontlastte zich van zijn geheim door daarin te fluisteren: „Koning Midas heeft ezelsooren", waarna hij het gat weer sloot. Dit is *de kuur,* die Bousquet op het oog heeft. Ter plaatse van den gesloten kuil kwamen vervolgens struiken op, die, onder het suizen van den wind, elkander toeriepen: „Koning Midas heeft ezelsooren", zoodat de voorbijgangers het hoorden en het geheim publiek werd.

[4]) Men denke hier niet aan onzen braven resident van Chinsurah D. A. Overbeek, op wiens eigenaardigheden ik wees in mijne verhandeling over de terugneming door ons in 1817 van de Hindostan-factoryen: Bijdr. Koninkl. Inst. dl. L. (1899), bl. 250 vv. Hij had naamgenooten op Java, zoo b. v. 'n J. F. Overbeek, Commissaris van Marine.

[5]) Vgl. bl. 48.

te doen zult hebben, iets waarop ik echter niet moet rekenen, óf eens moeijelijk de slaap zult kunnen vatten, een stukje, dat zoo goed zal werken als verscheidene greinen opium [1]). Ik kan u het stuk, waarop dit tot antwoord moet dienen, noch in originali, noch copielijk overzenden, want hiervoor had ik geen tijd; eer dat het echter terugkeere tot de plaats, van waar het gekomen is, zal ik trachten om er nog een copie van te ligten. Mogelijk zet ik het dan wel in een lijstje, of laat het inbinden, met goud op sneê. — Hoe dikwijls heb ik onder het stellen gevoeld, dat er maar één Van de Graaff is om alles te kunnen zeggen, wat hij wil en alles te kleeden in dien vorm, die alleen aan hetzelve past! Leefden wij nog in dien gelukkigen tijd van de uitstorting van heilige of onheilige geesten, dan verzocht ik u om eenige druppelen van die heerlijke gave. Nu blijft alles naäping. En gij weet wat La Fontaine (Jean le fabuliste, meen ik [2])) zegt: „Jamais un lourdaud, quoiqu'il fasse, Ne saurait passer pour galant [3]).

Onze beste Gouv. Gl., met alle zijne nooit volprezen hoedanigheden, is toch een raar heer! Verbeeld u, dat toen ik hem geprevenieerd heb van ons rapport, hij mij verzocht heeft om, eer dat hij het zelf ontving, met een der adviseurs (R. D'.(Ozij) nog eens daarover onder de hand te confereeren, en het met hem eens te bepraten, om geene difficulteiten meer in het nemen van een besluit te vinden!!

N° 24. *Batavia, 22 Mei 1819.* Ik heb niet vóór gister avond de gelegenheid gevonden om eens nader met den heer Helbach in conversatie te komen: In welke betrekking hij bij het Ministerie van Financiën gestaan heeft, kan ik maar niet ontdekken. Het komt mij echter voor, dat de man wel generale kundigheden omtrent het financieele departement, en de verhouding van de onderscheidene vakken van directie, controle, en inspectie heeft; maar voor een inspecteur zoude ik hem wat viver willen hebben; hij is mij te Amsterdamsch... gij weet, dat mijne stadgenooten in het verlicht denkbeeld verkeeren, dat Onze Lieve Heer eigenlijk voor hen de wereld heeft geschapen. — Ik moet dus, zoo als de apostelen tot Nathanaël zeiden, ook u zeggen: „Kom en Zie". Gij weet direct bij het eerste gezigt, en al bekijkt gij slechts het uiterste puntje van iemands baard, of in dat hoofd inspecteurs hersenen zitten of niet; men krijgt daar een zekeren tact van, dien ik nog niet heb, en... helaas! nooit krijgen zal [4]).

De begrooting van het Militair Departement is binnen.... f 5.852.181.— !

---

[1]) Verg. bl. 48.

[2]) Behalve den beroemden fabeldichter, had men nog andere La Fontaine's; o. a. 'n *Auguste Hendrik Jules*, een beroemd Duitsch romanschrijver in Bousquet's tijd, geb. 1759, gest. 1831.

[3]) Uit de 4e fabel van het 4e boek: „L'Ane et le petit Chien". Het zijn de 3e en 4e regels er van; de 1e en 2e luiden: „Ne forçons point notre talent, Nous ne ferions rien avec grace". — De ezel, ziende dat het schoothondje door pootjes te geven en vriendelijk te keffen, door zijn meester werd aangehaald, wilde dit nadoen, waarop hij een pak slag kreeg.

[4]) D. F. H. Helbach werd, blijkens de *Bataviasche Courant* van 10 Juli 1819, lid der Rekenkamer.

Maar Samarang manqueert nog....! Mijn God! wat beduidt dat? Moet De Br(uijn) nu wederom aangeklaagd worden? Laat hij nu zich zelven eens voorstellen, hoeveel chagrin hij aan onzen braven Hoogen vriend veroorzaakt! want waarachtig de Gouverneur is melancoliek, en ik durf haast niet bij hem te komen, want alles wat ik tot dus verre voor verschooning heb kunnen uitvinden, is geëpuiseerd [1]). — Overbeek [2]) zal best doen om zijne demissie te vragen. Dit is nu ook waarachtig de spijgaten uitgeloopen. Onder Daendels had hij misschien al gehangen, of zijn paspoort naar de tinmijnen van Banka gekregen. *C'est plat et méchant.*

N° 25. *Batavia, 10 Juli 1819.* Welk eene ontzettende tijding hebben wij daar weder uit zee gekregen [3])! Welk een geluk, mijn beste vriend, dat uwe interessante familie dat ongelukkige schip is misgevallen! Ik durf het als een voorteeken aan te nemen voor de verdere gunstige reis van den *Prins Frederik* [4]). God bescherme dit schip met allen, die daarop zijn! — Ik onthoud mij van eenige aanmerkingen op het geval van de *Evertsen*. Hetzelve is inmiddels eene niet onbeduidende bijdrage voor de defensie van Hofmeijer [5]).

(*Onder de handteekening*). Hebt gij reeds gehoord, dat L. Z. V.(eeckens) aan iedereen vertelt, dat hij zijne demissie als hoofddirecteur neemt, en met het einde van het jaar naar Europa gaat? Dit laatste heeft hij mij zelf gezegd.

HOOFDSTUK VIII.

Brieven van Bousquet, raad van Financiën, in de laatste helft van 1819, tijdens de reis van Van de Graaff met den Gouv. Gen. over Java in de maanden Juli, Augustus, September en October.

De vaststelling der begrooting van 1819. De credietbrieven uit Holland. Aansporing, dat de Gouv. Gen. zich krachtig toont tegenover het nalatig personeel. Vertrek van Veeckens. Bousquet's wensch tot betrachting van zuinigheid en het niet zenden van remises. Illusies over den financieelen staat. Wanadministratieën. Chineesch complot te Batavia. Delegatiën.

N° 26. *Batavia, 13 Juli 1819.* De begrooting [6]) kan heden niet vertrekken. Het was Zaturdag bij vijf uren eer wij het rapport klaar hadden. Gelukkig

---

[1]) Verg. bl. 48.

[2]) Zie bl. 49.

[3]) Het vergaan der *Evertsen;* zie § 37.

[4]) Waarmee mevrouw Van de Graaff en de kinderen naar Holland waren teruggegaan; zie noot 2 bl. 20 en § 38.

[5]) Wat B. hiermee wil zeggen, weet ik niet

[6]) Er wordt hier bedoeld de begrooting van 1819.

waren wij het allen omtrent den geest en de redactie eens, zoo dat daarin geene veranderingen zijn gekomen. Ik heb het slechts hier en daar een weinig geretoucheerd. Maar de bijlagen waren toen nog niet geëxamineerd, en dit heeft ons gisteren wederom tot 4 uur in eene extraordinaire vergadering bezig gehouden. V(eeckens) heeft niets laten échappeeren, en ik kan u betuigen, dat zulks mij regt aangenaam was, daar hij sommige punten heeft aangeduid, die nog niet behoorlijk toegelicht of voor eene andere en betere plaatsing vatbaar waren. Dit heeft het ondertusschen volstrekt noodzakelijk gemaakt om eenige andere bijlagen te maken. Doch al ware dit niet noodig geweest, zoo is het rapport nog niet overgeschreven, en kan onmogelijk voor morgen avond klaar komen. Het moet dus tot den volgenden postdag wachten. Er blijft inmiddels een zuiver saldo van 3 millioen over [1]), en indien de Gouverneur het Civiele Bouwdepartement [2]) en de Waterstaat [3]), die toch maar met elkander één millioen aanvragen, een weinig de wieken kort, indien de prijzen van de koffij (waarvan de 50.000 pikols, op wier verkoop men in deze laatste zes maanden nog hoopt, op 20 $ zijn berekend) zich op 22 à 23 souteneeren, indien Z. Exc. nu geene credietbrieven meer honoreert, niettegenstaande de Hoofddirectie zulks heden ten aanzien van de *Clara* voorstelt, terwijl het montant der geaccepteerden van 1 Jan. tot nu toe, buiten de *Clara*, reeds f 644.000 beloopt [4]), kan het disponibele excedent meer dan $3\frac{1}{2}$ millioen bedragen. De uitkomst valt zeker mede, buiten onvoorziene gevallen.

Ik bid u inmiddels om onzen Hoogen Vriend in zijne actueele stemming te houden [5]), om *zoo ernstig het hem dan mogelijk is*, de wederspannigen te doen gevoelen, dat het taaist geduld zijn einde heeft, en dat zoo zij nu niet zorgen, dat hunne begrootingen van 1820 niet alleen op, maar zelfs vóór den door de Hoofddirectie geprefigeerden tijd, binnen zijn gekomen, er op geene genade meer te hoopen is. — Gij zult zeker reeds gezien hebben, dat de begrooting van Cheribon de beste is. S(evenhoven) krijgt ook in het rapport een pluimpje; en ik vlei mij, dat men het hem waardig zal keuren.

Ik ben verlegen omtrent de klad-aanmerkingen, die gij in de begrootingen zult vinden, en die ik mij rappeleer, dat mij zelven, onder de bewerking van het groote stuk, zeer gebrekkig zijn voorgekomen. Ik laat u volmaakt meester om er mede te doen wat gij verkiest, en er papillottenpapier van te maken of tot nog lager einden te doen strekken. Het spijt mij echter, dat de begroo-

---

[1]) Feitelijk was er een nadeelig slot van $2\frac{1}{2}$ millioen; zie de begrooting van 1819 met de aanteekening van E. de Waal bij *Louw* dl. II bl. 590 vv.

[2]) De *Civiele gebouwen en werken* werden geadministreerd door den Directeur der Genie.

[3]) De *Waterstaat*, *bruggen en wegen* stonden onder de directie van een hoofdinspecteur, zoomede onder toezicht van drie inspecteurs op Java en van de plaatselijke autoriteiten.

[4]) Over het belangrijk onderwerp der *credietbrieven* zie § 35.

[5]) Van de Graaff was destijds te Tjandjoer met den heer en mevrouw Van der Cappellen. De landvoogd deed weder eene réis over Java.

ting met zoo veel haast heeft moeten worden behandeld. Er zijn zoo vele objecten, waarop ik nog eerst zoo gaarne de residenten had gehoord, of nieuwe, meer algemeene en uniforme voorstellen aan den G. G. gedaan; maar dit heeft nu alles moeten blijven liggen, omdat er geen tijd meer was. En daarom ook wenschte ik zoo gaarne, dat de begrootingen van 1820 wat vroeg inkwamen om de zaken nog eerst wat te kunnen bekijken en eene regelmatiger houding te geven. Nu hoop ik maar, dat de Indische Patres Conscripti [1]) niet getenteerd zullen zijn om zich ook eerst nog eens in de begrooting te verdiepen, alvorens Amen op dezelve te zeggen; want anders roepen de residenten alweêr uit: „'t Is onze schuld niet; waarom de begrooting van 1819 zoo laat gearresteerd!"

Hetgeen ik u Zaturdag bijna op den rand van mijn brief schreef [2]), is nu in den mond van alle menschen. Gisteren, terwijl de man zich regt voor de begrooting beijverde, en zoo somtijds zeide: „Nu moeten *wij* zorgen, dat....", alles in futuro, gaf hem zijn buurman deszelfs verwondering te kennen, dat hij zich sommige zaken zoo aantrok, terwijl hij voornemens was om zich aan dezelve te onttrekken. „Wel", zeide hij, „ik ga toch niet voor het einde van het jaar, en hoop althans de begrooting van 1820 nog wel mede te helpen arresteeren." — Zoude hij het waarlijk meenen? — Gij weet hoe ik over hem denk, maar ik beschouw in goeden ernst zijne retraite als een verlies, tenzij hem iemand opvolge, dien ik al lang daar had willen zien zitten, en aan wien ik reeds zoo dikwerf mijn verlangen deswegens heb gemanifesteerd, in welk geval ik een Io Vivat zou aanheffen [3]). Maar wie vervult alsdan op eene waardige wijze den stoel, dien hij op zijne beurt vacant laat [4])?

Ik moet alweder uitscheiden. — Moge deze u in goeden welstand aantreffen! en de ongesteldheid van de waardige Mevrouw V. d. Capellen spoedig geheel en al ophouden! Ik verzoek u het Hooge Paar eerbiedig voor mij te groeten. Ik hoop aanstaanden Donderdag met de inzending van de begrooting zelf eenige letteren aan onzen geëerbiedigden G. G. te schrijven. Er gaat geen dag om, of wij gedenken u drieën aan tafel, en zeker wordt er op de gansche oppervlakte des aardbodems geen opregter saluut gedaan.

N° 27. *Batavia, 15 Juli 1819.* Zoo als het doorgaans gaat met menschen, die op reis moeten gaan, en voor wie nog het meest te beredderen valt, wanneer de wagen voor de deur staat, zoo is het ook met de begrooting geweest.

---

[1]) Dus de Raad van Indië.

[2]) Namelijk dat Veeckens naar Holland zou gaan; zie bl. 51.

[3]) Van de Graaff wordt natuurlijk bedoeld.

[4]) *Niemand;* zoodat toen Van de Graaff lid van den Raad van Indië werd, hij tegelijk met het inspecteursschap belast bleef! Zie § 45.

Overal viel bij het nazien nog wat te doen. Verzoek, bid ik u, Zijne Excell. om verschooning voor den staat, waarin zich de boel bevindt. — Wees ook zoo goed er op aan te dringen, dat de residenten zich klaar houden om op den eersten hamerslag van den Hoofddirecteur ieder met zijne stukken in de hand gereed te staan, ten einde alsdan binnen 3 dagen te kunnen klaar zijn. Een hartelijk woordje van Zijne Excell. kan in dit opzigt zeer veel doen. Ik heb zoo veel mogelijk getracht de erreuren voor te komen, doch durf mij echter niet vleijen, dat er niet nog een aantal in zullen zijn. Hiervoor verzoek ik genadiglijk excuus.

N° 28. *Batavia, 22 Juli 1819.* Dat de begrooting u wel was geworden, was regt naar mijn genoegen [1]). Nog aangenamer was mij de tevredenheid van onzen, gelijk gij wel zegt, nooit genoeg geprezenen G. G.; indien echter dezelve het werk betreft, zal er, bij nadere gedetailleerde examinatie, nog wel wat van afgaan, want ik ben zelf te slecht tevreden naar evenredigheid der gebreken, die mij bekend zijn, dan dat ik mij zoude vleijen, dat zulke geoefende oogen, die nu daarenboven nog door eenen zoo helderen en opklarenden bril [2]) geholpen worden, er niet nog een aantal meer in zullen aantreffen, welke de waarde van het stuk zeer zullen doen dalen. Het is dan toch ook maar waarlijk eene bloote aantooning van het bestaande, terwijl het had behooren te zijn een voorstel van hetgeen bestaan moest, op goede gronden gebaseerd, met bondige redenen gestaafd, en waarbij niet alleen het zwakke en gebrekkige deel werd aangewezen, maar ook met een het middel tot genezing aan de hand gegeven. En van dat alles, mijn waarde vriend, wordt toch maar zeer weinig, en als 't ware *en passant*, gewag gemaakt. Ook zal er hier en daar wel eens een puntje van de Ezelsooren uitsteken en de bitter weinige kennis van zaken verraden, die ik tot nu toe bezit, en waarover ik mij daaglijks moet beklagen. Aan een anderen kant eigen ik mij de tevredenheid van onzen besten Gouverneur toe, voor zoo verre den goeden wil betreft; maar hoe kan het ook mogelijk zijn, het verlangen van zoodanig een man te kennen, en zich niet gedreven te gevoelen door de opregtste zucht om aan hetzelve te voldoen?

Ik zal ondertusschen, mijn beste vriend, met veel genoegen en dankbaarheid ontvangen al wat gij mij op het systema zelf zult doen zien, dat vicieus is, om er bij de begrooting van 1820 gebruik van te maken. Ik drijf misschien de eenheid te ver; maar ik zie niet hoe anders een samenhang te vinden; en eene administratieve rekening, residentie-gewijze, is en blijft [3]) steeds voor mij een problema, hetwelk gij mij wel eens hebt trachten op lossen, of ten

---

[1]) Van de Graaff was met den Landvoogd op eene reis naar Java's Oosthoek.

[2]) Namelijk Van de Graaff.

[3]) Zie bl. 36.

minste meer verstaanbaar te maken door het intercaleeren van een Gouvernement-Generaal, dat respectievelijk debiteur wordt voor al hetgeen de residenten bezitten, en niet kunnen of vermogen te realiseeren of behouden, en crediteur voor al wat zij tot hun onderhoud te kort zouden kunnen komen; maar zal dit de zaak niet te gecompliceerd maken? blijft het idee van eene administratieve rekening wel zuiver? en hoe zullen de piae of impiae fraudes, waarvoor gij schijnt te vreezen, minder met dat stelsel plaats hebben of gemakkelijker te ontdekken zijn, dan wanneer die verantwoording op één punt wordt geconcentreerd? Wij zitten immers hier op de vinkenbaan en kunnen uit het huisje zien of en waarom de vinkjes niet zingen, en van tijd tot tijd aan de touwtjes trekken? — Enfin, hierover dan nader. Welligt doen plaatselijke ondervindingen ook wel de zaak anders inzien dan eene theorische beschouwing, en ik onderwerp gaarne het oordeel, hetwelk bij mij alleen uit deze laatste resulteert, aan dat, hetwelk de eerste u met zooveel meer grond over de zaken doe vellen.

N° 29. *Batavia, 24 Julij 1819.* Onze waarde vriend Goldman heeft mij gisteren een passage uit uw brief aan Zijn Ed. betrekkelijk de begrooting gelezen, die ons beiden zeer aangenaam was. Ik verlang nu zeer naar het besluit of de besluiten van onzen Hoogen Chef om den boel in trein te brengen [1]) en dadelijk tot de nieuwe of vernieuwde instructiën of wijzigingen over te kunnen gaan, die de Heeren Residenten wachten om de hand aan de begrooting van 1820 te slaan. Zijt toch zoo goed van die heeren wel in te prenten, dat de Gouv. Gen. er nu niet meer mede zal badineeren, en dat, zoo zij nu weder zulke onvolmaakte en ellendige stukken, als de meeste zijn, die wij van hen ontvangen hebben, onder Hoogstdeszelfs oog durven brengen, zij er ongenadig langs zullen krijgen. Het zoude nu zondigen zijn tegen den Heiligen Geest, en deze zonde, weet ge, wordt niet vergeven.

De tijdingen, die ik met onderscheidene schepen, en nu inzonderheid met de *Potomac*, van de prijzen der koloniale artikelen in Holland ontvangen heb, zijn niet zeer gunstig, en zullen, zoo wel als de berigten van de aldaar plaats gehad hebbende faillissementen, vrees ik, geen gunstigen invloed op onze tegen den 14^{en} der volgende maand voorgestelde koffij-verkooping hebben.

Vaarwel, mijn beste Van de Graaff. God zegene u steeds en uwe pogingen bij uwen arbeid in het goede! Hoe ongelijk de krachten zijn, is echter een der grootste genoegens van mijn leven, de mijnen tot dat einde bij de uwen te kunnen voegen, en onze eendragtige wensch tot bevordering van het algemeen welzijn, geen der minst belangrijke punten van overeenkomst te doen zijn, welke den grond onzer vriendschap uitmaken!

---

[1]) De begrooting van 1819 werd eerst vastgesteld bij resolutie van 6 October 1819!!

N° 30. *Batavia, 26 Juli 1819.* Al hetgeen gij mij, zoo namens den Gouverneur-Generaal, als uit u zelven zegt, aangaande mijn jongste kind (de begrooting) doet mij, ik kan het u niet ontveinzen, veel plaizier. Ik blijf er echter bij, dat de kinderlijke liefde mij niet zoo zeer verblindt of ik ken alle de gebreken en de aangeboren zwakheid van het wicht, en houd mij overtuigd, dat zonder de zorg en protectie van grootpapa en oom [1]), hetzelve niet zoude kunnen blijven leven. Het heeft ten minste eene zeer zachte behandeling noodig, want eene harde bejegening kan het waarachtig niet uitstaan.

Ik heb den heer Mooijaart [2]) nog geen bezoek kunnen geven; anders zoude ik hem zelf eens vragen, wat of hij oordeelt, dat men van hem zoude kunnen of moeten maken? — Maar, waarom zoo verlegen met hem te zijn? Mevrouw Maurisse heeft ons reeds voor zeker verhaald, en wie zoude er dan aan mogen twijfelen? dat de heer Veeckens voor hem plaats maakte [3]), en hij gewis al spoedig den Sint-Nicolaas-stoel op kantoor Baroe zoude gaan bekleeden. — Zoude hij ten minste niet kunnen beginnen als secretaris, of is dat te gering?

Mijne vrouw en kinderen, die voor het grootste gedeelte boven zijn [4]), zijn redelijk wel. Ik zelf ben sedert een paar dagen aan 't sukkelen, en zoo gij mij dezen morgen hadt zien gaan, hadt gij welligt met Feith uitgeroepen:

> Welk naauwlijks leevend Rif kruipt daar aêmechtig heenen?
> Zijn hoofd zinkt naar den grond, zijn krachten zijn verdweenen;
> Een stok rilt in zijn hand, en komt zijn nood te staê.
> Zijn beenen wagglen, en het ligchaam beeft hem na.

Doch het gaat nu weder een weing beter.

N° 31. *Batavia, 5 Augustus 1819.* Het was Zaturdag een onaangename dag voor u, daar uw slaaf Augustus zoo bijna plotseling kwam te sterven, zijnde hij den vorigen dag nog wel geweest en slechts in den ochtend van Zaturdag over ongesteldheid had geklaagd. Dit doet mij zeer leed, mijn waarde v. d. Graaff, gij hadt dien man, geloof ik, duur gekocht, en dit is dan een zeer onplaizierig verlies. Dit is inmiddels nog met geld herstelbaar!

Wij kijken daaglijks naar de begrooting [5]) uit als de Joden naar den Messias. Hoe zit het, mijn vriend? De residenten en gouverneurs zijn aangeschreven om te zorgen, dat den 15en September de begrooting van 1820 bij de Hoofddirectie ingediend zij, maar nu zullen wij contra-order moeten geven; want het zoude toch wat erg zijn, om, nu zij op het punt staan om de wet van

---

[1]) Van de heeren Van der Cappellen en Van de Graaff.
[2]) Werd Commissaris van Marine.
[3]) Verg. bl. 53 N° 26.
[4]) Te Tjiseroa: zie bl. 59 N° 33.
[5]) Van 1819. Zie vorige bladzijde.

Sinaï te ontvangen, nog eenigen tijd te moeten dwalen tusschen afgodendienst en zuivere kennis; en het is niet van hen te vergen, dat zij de begrooting van 1820 in behoorlijke orde brengen, zoo zij die van 1819 niet hebben en niet daaruit kunnen zien hoe die van 1820 behandeld moet worden. Ik bid u, doe wat gij kunt om de zaak te activeeren. De tijd verloopt, en hoeveel ik mij ook mag beloven van eene betere redactie, moet er toch alweder genoegzame latitude zijn om alles behoorlijk te examineeren om zooveel fouten en erreuren, die nog in 1819 bestonden, voor 1820 te sparen, en te zorgen, dat dat jaar niet ingetreden worde dan voorafgegaan door, of ten minste vergezeld van eene instructie. En zoo de stukken van 1819 zoo laat terugkomen, zal alles weder over den kop gaan, en misschien voorname dingen al wederom voor een ander jaar weggeschoven moeten worden.

N° 32. *Batavia, 7 Augustus 1819.* Ik heb gisteren, mijn waarde Van de Graaff, uw brief van den 1^en^ van Samarang wel ontvangen, en ik zoude u misschien niet reeds heden met een antwoord plagen, zoo er niet eene periode in uw brief voorkwam, welke mij daartoe noopt.... ik mag zeggen, *dringt.* Zoo onze vriendschap en wederzijdsche belangstelling in elkander minder opregt waren, of zoo gij reeds 10 jaren in Oost-Indië hadt gewoond, zoude ik gezwegen hebben; maar nu moet het er uit, hoedanig dan ook de indrukken mogen zijn, die het welligt óp u maken zal.

Over zekeren nieuwen kandidaat sprekende [1]), zegt gij met de Chinesche kerk niet te gelooven, dat die bestemd zij om Hoofddirecteur van Financiën te worden, wanneer deze post mogt komen te vaceeren. „Maar", laat gij hierop volgen, wie dan? *Zoo gij uw departement niet kunt overdragen op een ander,* wensch ik het onzen braven Goldman toe, etc." [2]). Ik vraag u niets meer dan eene nadere, onbewimpelde en duidelijke uitlegging van het gesubduceerde; maar in Gods naam, geene kannen met 2 ooren. Ik verbeelde mij waardig te zijn, dat gij met mij *à coeur ouvert* spreekt, immers voor zoo ver als gij spreken kunt of moogt.

Gij vraagt mij hoe het met de modelrekeningen staat? Maar, vriendlief, dan moet ik u vragen, hoe staat het met de begrooting van 1819? Ik heb nu geen eene minuut, geen een papiertje meer, waar naar ik te werk zoude kunnen gaan; het is alles bij u. En daarenboven zoude het monnikenwerk zijn om den vorm van de rekeningen te arresteeren, zoo de begrooting niet eerst definitief goedgekeurd is.

Het zit, vrees ik, met de pakhuizen alhier bitter in de war, en Ten C. [3])

---

[1]) Bij het vertrek van Veeckens, zie vorige bladzijde N°. 30.

[2]) Deze werd het ook.

[3]) G. ten Cate, pakhuismeester te Batavia.

is, naar mijn oordeel, voor geen pakhuismeester in de wieg gelegd. Een bedaard werk, waarbij oplettendheid, naauwkeurigheid, ijver, gezond verstand, onderzoek te pas komen, doch hetgeen voor een schrijflessenaar kan en moet verrigt worden, dit is zijn vak; maar om voor Beëlzebub te spelen, en het den duivel zelfs te bang te maken, daar staat noch 's mans gezigt, noch zijn hart of karakter naar. Hij is ook reeds verscheidene malen ziek geweest, sedert hij dat kostelijk ambt bekleedt, en zoo hij daarin nog een half jaar moet voortsukkelen, bestellen wij hem zeker, na verloop van dien tijd, bij Hendriks. De Resident wil, *à toute force*, eene afscheiding van de pakhuizen hebben, en twee pakhuismeesters. Vader Goldman [1]) is $\frac{9}{10}$ gedeelte overgehaald. V(eeckens) en ik [2]) zien er de noodzakelijkheid niet van in; wij hebben reeds 4 à 5 conferentiën gehad, waarin men het maar niet eens heeft kunnen praten. Het ongelukkigste is, dat ik den persoon van den ambtenaar niet kan separeeren en bekennen moet, dat T. C. niet alléén pakhuismeester kan blijven, maar dat, indien Pr(ediger) nog pakhuism. was, er geene verdeeling in het Rijk noodig zoude zijn. Hoe moet ik nu adviseeren? Het is verbruid moeijelijk. Ondertusschen worden de zaken van dag tot dag erger; en er is nog vooreerst aan geene verantwoording te denken.

In de kas zitten de dingen ook bitter op zijde. V. P. is een brouillon; dit is uitgemaakt, en om een kurk van de flesch te trekken, zou hij een windas, of wel de geheele mechanica op contributie zetten. [3]) Maar daar zijn ook onder de menschen bittere halzen, en een nieuw voorwerp is voor hen een wild beest gelijk, dat zij naauwelijks durven aankijken, laat staan aantasten. Hoe die boel nog er komt, weet O. L. H.

Verstond V(eeckens) zich met V. P. dan werden de dingen én gemakkelijker én vrij wat spoediger afgedaan; doch dit is water en vuur. En wie dan ook in het begin van het volgende jaar op den St. Nicolaas-stoel komt zitten [4]), zoo hoop ik, dat hij bij alle de overige vereischten, ook steeds in alle zijne handelingen het *Salus Publica Supremo Lex* voor motto zal voeren, en het er nog meer op toe zal leggen om zich bemind dan gevreesd te maken en de menschen met plaizier en gewilligheid nog veel meer te doen verrigten, dan waartoe zij strikt gehouden zouden zijn.

Reeringh [5]) is hier gekomen om een paar nieuwe ooren te koopen, want hij is de zijnen compleet kwijt, of liever ze zijn geheel uitgeboord. Tot nog toe heeft hij er geen gevonden; naar hetgeen zijn gastheer Parvé mij onlangs verhaalde, geloof ik wel, dat zijne intentie is om den Gouv.-Gen. de permissie

---

[1]) Goldman, adjunct-hoofddirecteur.

[2]) Veeckens hoofddirecteur en Bousquet lid van den Raad van Financiën.

[3]) Ik heb niet kunnen uitmaken, wie deze V. P. is.

[4]) Bedoeld wordt de betrekking van hoofddirecteur, daar Veeckens naar Nederland zou gaan.

[5]) A. Reeringh, blijkens de *Bataviasche Courant* van 13 Februari 1819, secretaris te Samarang.

te verzoeken om eens even naar Europa te gaan en te zien of hij daar beter kan réusseeren. Dat komt van dat duelleeren. De een schiet er zijn neus bij in, de andere zijn tympanum; zij komen er ten minste allen gek af.

N° 33. *Batavia, 16 September 1819.* Ik ben Zaturdag ll., den 11en dezer, na eene zeer aangename terugreis, te Batavia geretourneerd, na alvorens nog een half uurtje doorgebragt te hebben op Tjiceroa bij mijne vrouw, die aldaar met Caroline en Eugenie, en onzen goeden vriend Schimmelpenninck is gelogeerd. Bij mijn retour vond ik mijne rapporten omtrent den Constructie-winkel en den Pakhuismeester van Batavia geëxpedieerd. De Hemel verleene ze eene goede reis, en goed succes! Daar ik niet denk, dat de Gouv. Gen. deze stukken zonder u zal afdoen, zult gij mij wel eens bij gelegenheid uw gevoelen er over mededeelen. Het spijt mij maar, dat beiden al weder zoo lang zijn. Eilieve, gij die zoo veel kunt, geef mij eens raad hoe het aan te leggen om veel met weinig woorden te zeggen: of is het ongelukkig een gaaf? dan zal ik er mij niet veel moeite toe geven, en met La Fontaine aan mij zelf zeggen: „Ne forcez point votre talent; Jamais un lourdaud, quoiqu'il fasse, Ne saurait passer pour galant." [1])

De goede G(oldman) is het in vele opzigten omtrent den Pakhuismeester met mij eens; hij kan mij maar niet vergeven, dat ik Jan Compagnie hier en daar een veeg uit de pan heb gegeven, en dat ik den Pakhuismeester aan de Westzijde geen f 100 meer wil doen verdienen, dan aan dien van het kleederpakhuis. In zijne retranchementen gebragt, heeft hij mij echter moeten bekennen, dat er eenige greinen hoogmoed (voor den eventueelen ambtenaar namelijk) in zijne opinie omtrent die meerdere bezoldiging staken. Ik stel mij wel geen partij, maar begrijp echter, dat dit niet te pas komt.

Wij zijn thans druk bezig met de laatste hand te leggen aan de begrooting van 1819 en aan de circulaire, betrekkelijk de formatie van die van 1820, conform uwe veranderingen. Alles is dien overeenkomstig opgevolgd, schoon ik omtrent de twee voornaamste geroyeerde artikelen steeds het zelfde blijf denken, namelijk, dat het al wederom een gat maakt in het systema, ons werk in den zuid-oostelijken vleugel van het kantoor Baroe voor 1820 wederom vermeerdert [2]), en dat, zoo de voorgestelde veranderingen als overtredingen van de wet moeten worden gesupprimeerd, wij al reeds — Zijne Excellentie namelijk zelf met alle degenen, die er aan contribueeren — middelijk of onmiddelijk, luidkeels sprekende of slechts met het hoofd knikkende, zoo schuldig zijn als zij zijn kunnen, daar met het doen van de minste afwijking van het besluit van Commissarissen Gl., zaliger, reeds schennis van de wet is begaan. Nu, mijn

[1]) Hoe de aanhaling eigenlijk moest luiden, op bl. 50 noot 3.

[2]) Denkelijk de vleugel, waar het 2e departement (der Comptabiliteit enz.) van Bousquet was gevestigd.

vriend, gij hebt het op uwe conscientie, schoon gij daarom zeker geen uur minder gerust slapen zult dan ik, indien gij in 't geval waart geweest om mij die apostrophe à la Pilatus toe te voegen, gedaan zoude hebben. Ik zeg zoo als die vent, die beschuldigd was van eene misdaad, waarvan hem zijn advocaat trachtte vrij te pleiten, doch die, nadat zijn proces zeer geruimen tijd geduurd had, uitriep: „Dieu soit loué!" op het hooren, dat hij gegeeseld en gebrandmerkt zoude worden. En nu van een ander praatje.... en nooit weêr over begrooting, want ik heb er tot over de keel vol van.

N° 34. *Batavia, 24 September 1819.* De Heeren van het Hooge Huis [1]) zitten thans op de begrooting te pikken. Ik stel inmiddels zoodanig eene fiducie in hunne toegevendheid, dat ik de begrootingen voor ieder gouvernement, iedere residentie etc. maar reeds bij voorraad gereed heb laten maken, als mede het geleide-besluit van de Hoofddirectie, om den zelfden dag, dat wij de dispositie der beschrevene vaders ontvangen zullen hebben, de expeditie te kunnen doen.

De conspiratie der Chinesche Pernakkans, die men ontdekt meent te hebben, is thans à l'ordre du jour. [2]) Het schijnt tot dusver, dat de Chinesche hoofden er geen deel aan hebben. Ik weet niet, welken staat men op de geruchten maken mag, maar volgens dezelve, zouden reeds 5000 individus in de zamenzwering deel hebben genomen, of gecompromitteerd zijn. Ik geloof, dat men bij de politie nog onkundig is, wat het eigenlijke doel is geweest, en velen zijn van gedachten, dat het op eene algemeene plundering en het vermoorden van al wat resistentie geboden zoude hebben, uit zoude zijn geloopen. Daendels zoude de 8, die reeds gevat zijn, maar bij provisie dadelijk hebben doen ophangen, en vervolgens de regtmatigheid van de straf hebben geprouveerd; en nu vrees ik, dat men, door het laatste het eerst te doen,.... maar ik blijf van het heilige huisje af, schoon ik in een land als dit de regel *Unus quisque presumitur* **bonus** etc. [3]) gaarne zoude willen lezen met **malus** in de plaats [4]), en alsdan vermeen, dat dezelve vrij wat juister zoude zijn [5]).

N° 35. *Batavia, 28 September 1819.* Zonder eenige directe tijding van u zelf sedert mijne terugkomst van Samarang geweest zijnde, reikhalsde ik naar uw eersten brief, te meer daar de berigten, die wij omtrent den staat van uwe gezondheid ontvangen, zoo weinig geschikt waren om ons gerust te stellen, en ik mij vleide, dat indien gij zelf in staat waart te schrijven, gij mij de waarheid niet zoudt verbloemen.

---

[1]) Bedoeld wordt de Raad van Indië.

[2]) Deze alinea door mij reeds aangehaald in *Palembang* bl. 614, ov. 284.

[3]) D. w. z. Iedereen wordt vermoed goed te zijn (tot hij bewezen wordt sleeht te zijn).

[4]) Malus = sleeht.

[5]) M. a. w. Iedereen wordt vermoed sleeht te zijn, etc.

Ik heb dan ook gisteren, mijn waarde vriend, den uwen van den 19en dezer uit Soerabaija ontvangen. Ik roep met u zelf uit: God geve maar, dat gij uwe gezondheid terug bekome, dan zal zich de rest wel schikken. Ik bid u, houd dit denkbeeld vast. Het is ontwijfelbaar, dat hoe goed een huishouden gemonteerd zij, de ziekte of momentaneele afwezigheid van de vrouw des huizes den loop er van wel eenigzins belemmert of vertraagt: maar waar moest het heen, indien deze toevallige oorzaken altijd onherstelbare schade teweeg bragten? Daar schikt zich dan ook God dank, alles, vooral wanneer men zich op de goede trouw en den goeden wil van de overige huisgenooten mag verlaten. En dat gij in de politieke huishouding, aan wier hoofd gij staat, toch ook enkele braven en getrouwen telt, die alles zullen doen, wat in hun vermogen is, om gedurende uwe temporaire retraite, den wagen regt te houden, dit toch kunt gij veilig erkennen. Het spijt mij maar, dat gij nog zoo digt bij het foyer blijft, en uwe verblijfplaats niet zoodanig zij, dat het bijna aan de onmogelijkheid grenze om u te beroepen. Het is toch zoo tentatief voor een ieder, die gewend is om u bijna in alles te raadplegen [1]), en zich zoo sterk in uwe nabijheid gevoelt, om niet nog in enkele gevallen uwen bijstand te vragen. Men zal dit zeker niet willen doen dan in gevallen van gewigt: maar hoe ligt wordt de demarcatie-linie overschreden, en zijn het niet juist die gewigtige zaken, waarvan gij ten minste vooreerst geheel vreemd zoudet moeten blijven?

Dat gij mijn rapport over de Pakhuizen [2]) met genoegen hebt gelezen, was mij regt aangenaam. Heden breng ik een rapport in de vergadering der Hoofddirectie uit op den brief van den minister Falck omtrent de Indische en de Nederlandsche gulden [3]). Het is reeds in de voorgaande vergadering ter tafel geweest. Doch er werden door de 3 andere raden sommige uitdrukkingen en redeneringen in gevonden, die wat al te kras waren; ik zelf heb dit naderhand moeten erkennen, en er overal de puntjes afgesneden, en het hier en daar met wat meer *eerbied* geëntrelardeerd. Onze Hoofddirecteur, wiens geest mij in dezen niets heeft bevallen, en die, geloof ik, bang is, dat zoodanig een stuk zijne receptie in Holland misschien wat koel zoude doen zijn [4]), wilde er in 't geheel niet van hooren; echter gaat het heden zeker met de meerderheid door. Daar ik op dit sujet vermeen geheel gelijk te hebben, zal ik u het ook eens ter speculatie zenden.

N° 36. *Batavia, 5 October 1819.* Ik heb in lang een zoo aangenaam oogenblik niet doorgebragt als gisteren bij het lezen van uwen lieven

---

[1]) Gelijk de heer Van der Capellen reeds destijds scheen te doen.

[2]) Zie bl. 59 N° 33.

[3]) De bekende quaestie over de waarde van den Indischen gulden in Nederland bij het overmaken van gelden door particulieren door tusschenkomst van de regeering, gelijk bij delegatiën plaat vond: zie nog den volgenden brief.

[4]) Veeckens, die naar Holland zou gaan; zie bl. 53 N° 26.

brief van den 27^en^ der vorige maand. Stijl, inhoud, alles waarborgde mij de waarheid van de goede tijding, die gij mij daarbij van uwe gezondheid geeft. En de vreugd, welke dezelve onder alle de huisgenooten verspreidde, was algemeen. Jong en oud hebben mij verzocht u van hunne hartelijke deelneming in uwe beterschap, en van hunne niet minder hartelijke en opregte wenschen voor eene steeds toenemende vermeerdering er van te betuigen. Het spijt mij maar, dat gij niet, zoo als ik mij gevleid en gehoopt had, eens eenigen tijd geheel van alle bezigheden geïsoleerd kunt zijn. [1]) Indien gij een flegmatisch temperament hadt, zoude de inspanning van geestvermogens u misschien meer nut dan nadeel doen. Maar een in zoo hoogen graad sanguineo-cholericus als gij zijt, doet u der menschen daden te veel met een heraclitisch oog beschouwen. Uwe ziel lijdt te veel bij de dwalingen, intrigues, zwakheden of de lauwheid van anderen, en het eenigste middel om dit voor te komen, zoude zijn van dat tooneel eens gedurende eenigen tijd verwijderd te kunnen blijven.

Ik voeg hierbij, ongevraagd, het afschrift van een rapport omtrent de berekening der delegatiën in Nederland. Ik heb u daarover reeds iets gezegd. [1]) V(eeckens) had veel tegen de eerste redactie van hetzelve, en het was inderdaad ook wat al te weinig respectueus. De puntjes zijn er nu wat afgerond, en hij heeft verklaard zich ten volle er mede te vereenigen, zoo dat het nu, zonder de minste verandering door is gegaan.

Ik dank u zeer voor de tijdingen van de mouvementen in het corps der residenten, en dat van de Hoofddirectie voorgevallen. Een Staten-Generaal Raad van Financiën [2])! onze kollega! Wel man, daar moet men den hoed voor afnemen: De Heer V. P. schijnt inmiddels een hupsch man te zijn. Onze beste Gouv^r^. houdt ook veel van hem; en welke betere recommandatie zoude hij kunnen medebrengen? [3])

N° 37. *Batavia, 7 October 1819.* Ik hoor, dat de Resident eene krasse aanschrijving omtrent de bewuste zamenzwering heeft gehad. Ik veroorloof mij niet te decideeren *entre Carthage et Rome;* doch hetgeen dan toch maar in confesso schijnt te zijn, is, dat eene partij Chinezen betrapt zijn geworden om clandestien kruit te fabriceeren; en volgens hetgeen uit de politie-geheimen is gelekt, was dit kruit niet bestemd om op de musschen te verschieten. De bewegingen op andere plaatsen en inzonderheid in het Buitenzorgsche zijn ook geene hersenschimmen geweest. Doch dat het een sch..t is geweest,

---

[1]) Zie den vorigen brief.

[2]) Bedoeld wordt de heer Van Panhuys, die lid van de Staten-Generaal was geweest. Hij verving Cornets de Groot, die als bestuurshoofd optrad.

[3]) Twee dagen later luidt het heel anders; zie den volgenden brief. Dit kan ik niet verklaren.

waarvan men een donderslag heeft willen maken, dit is ook mogelijk, en althans zeer in den geest van den aanbrenger [1]).

A propos, mij is gezegd, dat ik geheel en al in deszelfs ongenade ben gevallen; waarvoor, weet ik nog niet; mogelijk omdat ik met die pakhuizen zijne voornemens wat sterk heb gecontrecarreerd [2]). Hij heeft mij intusschen, schoon zonder mij juist te noemen, bij den Gouv.-Gen. aangeklaagd wegens een momentaneel gebrek (van den 11en tot den 13en Sept.) aan zegels van $\frac{1}{4}$ [3]). De Hoofddirectie heeft mij zelf met mijne verdediging gechargeerd.

De Groot [4]) heeft reeds zijn huis aan Panhuijs verkocht met de meubelen en alles daarbij. Dat heet: „Un clou chasse l'autre." Het huis voor 20.000 Rop. de meubelen weet ik niet. De nieuwe raad heeft zijne aanstelling nog niet. Ik ben inmiddels waarlijk blijde, dat de goede man geholpen is; en twijfel geenszins of hij zal ons lijkenen; hij kan anders zich niet op de vriendschap en hoogachting van eenen V(an) d(er) C(apellen) beroemen.

N° 38. *Batavia, 21 October 1819.* Uw waarde brief van den 10en dezer, mijn beste vriend, verdeelt zich in twee voorname, schoon zeer ongelijke deelen, het eerste den brief zelven, en het tweede het post-scriptum. Even zoo aangenaam en bemoedigend het eerste deel voor mij was, ruim zoo veel moeite en onrust heeft mij het tweede gebaard, zoo dat ik, denzelven omkeerende, mij, sedert de ontvangst van uwen brief, met dit laatste, het eerst, en bijna uitsluitend bezig heb gehouden.

„De residenten klagen algemeen over het nog niet ontvangen van het gedrukte grootboek van de landrente"! Ik zal u niet verhalen al wat ik dadelijk in het werk heb gesteld om achter de oorzaak van een zoo aanmerkelijk en onverwacht verzuim te geraken, u met mij slepen in het labyrinth van de secretarie van den Raad van Financiën, alwaar Ariadne Theseus vergeefs teregt zoude hebben willen helpen, u vervolgens met mij doen draven dan naar boven op uw bureau, dan weder met mij naar het mijne, dan weder naar de drukkerij, en uw getuige maken van eene wanhoop, die mij de haren zoude doen hebben uittrekken, indien mijn ronde kale knikker mij voor zoodanige eene uitwerking niet had bewaard; ik vergenoeg mij met u te zeggen, dat alles eindelijk gevonden en te regt is, dat alle de persen aan den gang zijn voor het grootboek, elf riem papier tot hare dispositie zijn

---

[1]) Zie hiervoor N° 34 en *Palembang* bl. 615; ov. 285. Met den aanbrenger wordt de resident bedoeld.

[2]) De voornemens van den resident; verg. bl. 58. Resident was Van Lawick van Pabst, evenmin als Veeckens bemind: zie bl. 17 en 48.

[3]) Verg. bl. 47 noot 1.

[4]) Lid van den Raad van Financiën, die bestuurshoofd geworden en door Van Panhuijs vervangen was. Zie bl. 62.

gesteld en de zaak zoo spoedig doenlijk, en zoo veel het kan geschieden, geredresseerd staat te worden. — Dit meende ik vooraf te moeten doen gaan tot uwe geruststelling en tot bevrediging van uw ongeduld; doch gij zijt er daarmede niet af, en tenzij gij hier met lezen uitscheidt, zult gij toch ook mijne apologie moeten hooren.

Gij hebt mij onlangs in een uwer brieven van eene oudgasterij verdacht gehouden, die ik niet verdiende. Zoo ik u niet beter kende, zoude dit eene schoone gelegenheid wezen om eens duchtig mijne *revanche* te nemen. Hoe dan! hebt gij geheel vergeten, dat ik, die, daar het eene zaak was, geheel buiten mijn departement vallende, mij de executie bij besluit van de Hoofddirectie alleen had laten opdragen, om u zelf vervolgens de handen ruim te laten, verder geheel daarvan door u was gedechargeerd!

En nu tot het eerste deel! De paragraaf uwer gezondheid betreffende, was natuurlijk daarvan de belangrijkste. Ik blijf echter nog altijd bij mijne gedachten om u eens eventjes naar Ambon of Malacca te zenden; ik zoude zelfs China nog prefereeren, zoo ik niet dacht, dat deze reis te insipide voor u zoude zijn. Want gij moest een *but* hebben, en een *but*, waardoor gij nuttig aan de publieke zaak zoudt kunnen zijn. Het eenigste, waarom ik Malacca niet voor u zoude prefereeren, is omdat ik vrees, dat gij er u te veel kwaad bloed zoudet zetten, en u misschien verpligt zoudet achten om den Gouverneur met eene partij van de zijnen op te hangen, hetgeen toch altijd eene lastige commissie is [1]). Een zeereisje was waarlijk anders uwe zaak. En uwe rapporten, en het vereenigings-punt! *Tarare ponpon!* Gij sluit de rapporten in een kist, of begraaft ze in den grond, of legt ze op het vuur, — of neemt ze eindelijk naar China of Malacca mede, wat kan het mij schelen. *To be, that is the question;* en met uwe rapporten en uw vereenigingspunt exponeert gij u om *not to be.* Wat zijt ge nog baarsch! Zoo gij meer ambitie hadt, en er eene vacature te voorzien was aan de Hooge Tafel, zoude ik u zeggen: „Wilt gij dan geen Raad v. I. worden?" En daarvoor is de beste weg een tourtje naar China, Malacca of Ambon, en alle de rapporten met alle de punten van vereeniging aan een grooten steen te binden, en die bij ongeluk in de zee te laten vallen [2]).

Veeckens leeft tegenwoordig compleet van zijne renten. Hij houdt trouw vergaderingen en besoignes, maar daar houdt alles mede op. Voorheen nam hij zelf nog wel eens een kommissoriaal voor zijne rekening, doch nu laat hij ons maar pennen zonder genade; en ik ben dan in dit opzigt bijzonder in

---

[1]) In mijn *Papieroorlog* bl. 405 en 419 vv. 17 en 31 kan men o. a. lezen, dat over den gouverneur Timmerman Thijssen zeer ongunstig te Batavia gedacht werd, wegens het verlies van Singapore.

[2]) Inderdaad is Van de Graaff op zijne terugreis van een lang bezoek aan de Molukken, Raad van Indië geworden! Zie § 43.

zijne gunst. Hij heeft mij nu dat reglement voor de administratie van het fonds der verhoogde pensioenen weder op den hals gelegd, daar ik niets van wist en zekere natuurlijke antipathie voor had; en nu travailleert hij mij dagelijks met de bliksems van den Gouv. Gen., die stellig te kennen gegeven heeft, dat hij het af wilde hebben. Ik bid u, bevredig mij toch met Zijne Excell., en doe Hem begrijpen dat, wanneer ik op den Constructiewinkel, op de Pakhuizen, op de Begrooting met alle hare ap- en dependentiën, op de Credietbrieven, op de Militaire administratie, op het Pensioenfonds, enz. enz. enz. enz. enz. zit te studeeren, ik onmogelijk nog het Journaal en het Grootboek kan behandelen. God en de Gouverneur-Generaal weten, dat indien hartelijke liefde voor zijn persoon, en lust om den wagen regt te houden, in staat zijn om hetgeen aan kunde en bekwaamheid ontbreekt, te suppleeren, het bij den Raad van Financiën van het 2e Departement [1]) het geval is; maar dit was het geval bij Jozua ook, en evenwel zag Onze Lieve Heer, dat hij het er niet mede kon klaren, en daarom gaf hij hem het vermogen om de zon voor eene poos aan den ketting te leggen. Laat mij ook eens die permissie krijgen, en dan zullen wij elkander nader spreken. In ernst, ik beveel u de waarneming van dat soort mijner belangen, dat mij nog van veel meer waarde is, dan duizend gulden meer tractement, ten dringendste aan.

N° 39. *Batavia, 23 October 1819.* Ik heb, met het op heden weder opvatten van de pen, maar één doel, en dat is om u met 2 woorden te herinneren aan de zaak der *credietbrieven* [2]). Het blijft bij mij maar eene onwrikbare waarheid, dat een der allervoornaamste zaken, waarvoor wij zorgen moeten, is, dat er nooit eene stagnatie kome in onze geldelijke uitgaven. Wij zeilen tegenwoordig zoo scherp bij den wind als maar mogelijk is, en ik beef tegen de verzorging van Ambon, en de reclamatiën van onzen Bankaschen broeder om de f 200/m, die hem nog voor de dienst van dit jaar toekomen, volgens eene lang vóór de Palembangsche historie gemaakte begrooting, waarop dit nieuwe incident geen boni zal overlaten. Maar ik zie er geen gat in, zoo wij de som van f 800.000, voor de credietbrieven vastgesteld, nog gaan vermeerderen. De propositie van V(eeckens) is om alle, die er maar op komen te honoreeren, en hij bouwt dezelve op gronden, van welker valschheid ik tot in het merg mijner beenderen gepenetreerd ben, en die ik op de nota van aanmerkingen, welke ik u heb toegezonden, en tot mijn spijt zonder daarvan een afschrift te houden, zoo goed mij de tijd toeliet, heb gedeveloppeerd. Gisteren is er een nieuwe credietbrief van het pas uitgekomen schip *Dijkzigt* gepresenteerd. De meerderheid van den Raad adviseert den Gouverneur stellig op de gronden,

[1]) Het departement der Comptabiliteit, waarvan Bousquet het hoofd was.
[2]) Over de credietbrieven, verg. noot 4 bl. 52.

in ons rapport gedeveloppeerd, om denzelven niet te honoreeren. V. heeft zich weder partij gesteld en gerefereerd aan zijn afzonderlijk advies; en naar hetgeen ik al pratende met zeker iemand over dat sujet heb kunnen nagaan, zoo triompheert hij bij de Patres Conscripti, aan welke die stukken ter napiķking zijn gezonden. Wil men geen vast systema aannemen, en Gods water maar over Gods land laten loopen, amen! maar laat men dan ook den tijd niet nutteloos met het maken van begrootingen besteden. Oost-Indië moet dan zien, dat het zich redt. Is de intentie integendeel om vaste palen te zetten, en die om lief noch leed omver te doen werpen, dan houde men zich in Gods naam daarbij, en men breke heden niet af hetgeen men gisteren gebouwd heeft. — Enfin, mijn vriend, ik betuig u, dat, zoo lang de Gouverneur geene resolutie deswegen heeft genomen, ik er 's nachts niet van kan slapen. V. ligt op zijne luimen, *Timeo Danaos* [1]). En wanneer hij de Straat eens uit is, kan het hem weinig meer schelen hoe of het met ons huishouden gaat. Eene mooije vertooning bij den Minister.... De koophandel geprotegeerd ... en meer ander fraais: maar van ledige kassen, van buitengewone uitgaven tot het dempen van revoltes, daarvan basta! De tulband van den Palembangschen sultan zal alles weder goed maken, en zoo men dien niet krijgen kan, zijne sik of zijne ooren! *Di! prohibite malum* [2]). Gij meendet in uwen laatsten, dat even zoo als er een apart Onze Lieve Heertje is voor dronken lieden en kinderen, er nog wel een bij mogt komen voor de Inspectie van Financiën; ja, zeg vrij, voor gansch Indië, want hoe de boel nog te regt komt, dat is buiten het bereik van mijn zigt.

Ik moest heden vrolijk zijn; want mijne vrouw en kinderen zijn weder t' huis gekomen, na eene absentie van bijna twee maanden [3]). En ik ben integendeel stil en melancoliek, en om u daarin niet te doen deelen, is het maar best, dat ik afbreek.

N° 40. *Batavia, 26 October 1819.* Ik heb gisteren uwen brief van den 18^{en} wel ontvangen, mijn beste vriend. Dezelve was een antwoord op den mijnen van den 9^{en}, welke u niet scheen bevallen te hebben, als zijnde voor het eerst op eenen moedeloozen toon geschreven; gij hooptet, dat de post van den volgenden dag u omtrent mij gerust zoude stellen, daar gij anders aan mijne vriendschap zoudt beginnen te twijfelen. Ofschoon ik geene nota houd van mijne brieven aan u, en dus niet kan nagaan of gij in uwe hoop al dan niet bedrogen zult zijn geweest, inquieteer ik mij volstrekt niet over de bedreiging; want het is voor u even onmogelijk om aan mijne vriendschap een

[1]) D. w. z. Ik vrees de Grieken.
[2]) D. w. z. Goden! verhoedt het kwaad.
[3]) Verg. N° 33 bl. 59.

oogenblik te twijfelen, als het voor mij onmogelijk zou zijn ze te doen ophouden of te doen verflaauwen. — Maar, zoo veel ik mij herinneren kan, moet ik u Donderdag ll. den 21^{en} een brief geschreven hebben [1]), die eenigzints in eene vrolijker luim was gesteld, en de donkere wolken hier en daar zal hebben verdreven. 't Is waar, die van Zaturdag daarop volgende [2]) was weder minder opgeruimd, en, uit den inhoud van uwen laatsten te oordeelen, zal die ook wel eenigzints gestrookt hebben met uwe eigen geestesgesteldheid.... Zoo gaat het, mijn vriend, alle onze wijsbegeerte lijdt schipbreuk op ieder evenement van het leven. Wij willen besturen, en worden zelven als kinderen aan den leïband gehouden door vrees, hoop en door alle onze hartstogten. Wij willen pal staan als rotsen op het onstuimig levensmeir, en wij zijn niets meer dan ligte schuitjes, die door iedere golf en het minste windje heen en weer geslingerd worden.

Dat ik ondertusschen wel eens stof heb om gemelijk te zijn, zult gij uit mijn laatstgenoemden brief overtuigend hebben gezien. Schoon, naar mijn oordeel, Jonker Siegfried (gij hebt hem daarmede waarachtig bij zijn waren naam genoemd) wederom te onpas de alarmklok heeft geluid, en het gebrek aan geld niet zoo groot is als men het den Gouverneur-Generaal welligt heeft voorgesteld, is het echter zeker, dat men niet te spaarzaam op dit oogenblik met de uitgaven zijn kan, en dat hetgeen, waarop gij in onze conferentie te Samarang bij dien edelen man, die zoo waarachtig verdient, dat men hem de waarheid nooit verberge, aandrongt, om namelijk te zorgen, dat wij steeds eene goede kas hadden, meer dan ooit, van belang is [3]). Hoe is het dus mogelijk, dat men in zulk een oogenblik voorstelde, en het den Gouverneur smakelijk trachtte te maken, om alle de credietbrieven onbepaald te accepteeren, en de bij het besluit van 6 October N° 1 (waarbij de begrooting [4]) is gearresteerd) bepaalde som voor dit object zoo maar losweg en zonder reserve overschrijde? In Gods naam, mijn vriend, sterk toch onzen Hoogen vriend in zijne eens aangenomen principes. Men zoekt hem te belagen of vliegen af te vangen. *Incedis per ignes, suppositos cineri doloso* [5]). Zoo het van de zijde van V(eeckens) geene verregaande onverschilligheid of zorgeloosheid is, moet het kwade trouw zijn; en het triumviraat is zijne dupe [6]). De voorgenomen belemmering, die aan den

---

[1]) Zie N° 38.

[2]) Zie N° 39.

[3]) Met den *edelen man* wordt de Gouv. Gen. bedoeld; met *Jonker Siegfried*, denk ik, Veeckens. Onderstellende dat Van de Graaff het oog heeft gehad op den naar den schat der *Nibelungen* zoekenden Siegfried, is mij de toespeling op Veeckens niet duidelijk. Deze, evenals Bousquet, zag de financieele toekomst duister in; Van de Graaff verkeerde ten dien aanzien in noodlottige illusiën. Hoogst belangrijk is de strijd, zooals wij dien in deze brieven lezen.

[4]) Van 1819; zie bl. 55.

[5]) D. w. z. Gij loopt op vuur, verborgen onder bedriegelijke aseh.

[6]) Wie hier eigenlijk bedoeld worden, weet ik niet.

handel zoude worden toegebragt door het niet-honoreeren der credietbrieven is een bullebak. Ik heb er het levendigst bewijs van in het onlangs ingediend request van Van der Kaa, Hath en C°., die een credietbrief ter acceptatie hebben gepresenteerd van 30000 Sp. M. ten behoeve van het schip *Dijkzigt*, schipper Azon Jacometti. Deze man, die mij reeds verscheidene malen heeft bezocht, heeft mij gewaarschuwd om met de brieven of pakjes, die ik hem mede zoude willen geven, niet te lang te dralen, vermits hij niet langer dan 3 weken hier dacht te blijven, *daar zijne lading reeds voor hem gereed lag*, en hij, niet zoo als anderen (dit zijn zijne eigen woorden) op de aanstaande koffijverkooping behoefde te wachten, om zijn schip vol te hebben. En voor dit schip pretendeert men den credietbrief noodig te hebben om er op de aanstaande verkooping gebruik van te maken!

Een ander ding, dat mij reeds Zaturdag kwelde, en mij thans, na de verificatie van mijne vermoedens, niet minder gemelijk maakt, is de allerbitterste verwarring, die er in de administratie plaats heeft. Verbeeld u, dat meest alle de kashouders, en die van Batavia aan het hoofd, tot nog toe alle de ordonnanciën van den onder-inspecteur der Mil. adm. voor tractementen van de officieren der staven en zonder troepen *netto* hebben afgeschreven, en dat er dus nergens bij de civiele kassen blijkt van de inhoudingen voor het Weduwen- en Weezenfonds, de Verhoogde Pensioenen, enz., die weg zijn gezonken, zonder dat er een haan naar kraaijen zoude, indien het zich niet, zoo als alle dingen van dien aard, eindelijk had ontdekt. Bij de officieren, tot de corpsen behoorende, kan zulks geene plaats vinden, vermits de inhoudingen door de chefs der corpsen bij de betaling (waarover bruto is gedisponeerd) geschied zijn, en dus de stortingen in geld zijn geëffectueerd. Het natuurlijk gevolg hiervan is, dat de opname van alle de inhoudingen uit de kasrekeningen voeten en vademen moeten verschillen met de staten van de militaire administratie. En ga nu eens na, welk een werk het voor mij zal zijn om dien boel te ontcijferen, en weder te regt te brengen! Zoodra ten minste ik het kwaad ontdekt heb, heb ik er eene motie over gedaan bij de Hoofddirectie, en een model voor de Militaire kasrekening aan de Rekenkamer doen proponeeren. Daar de geest van dit college hand over hand beter wordt, wij thans éène lijn trekken, en ieder zijne attributen begint te begrijpen en te gevoelen, vlei ik mij, dat men in onze proprositie komen zal, waardoor alsdan het kwaad ten minste voor het vervolg weder gestuit zal worden. Maar zoo is het overal, mijn lieve V. d. Graaff, alles zit in eene deplorabele verwarring, die mij ieder oogenblik in den voortgang van mijn werk ophoudt. Hoe nader ik aan het eind denk te komen, hoe verder het zich telkens verwijdert; 't is alle oogenblikken *refugit ad tritonis templum* [1]), dat mij zoo veel en voorna-

[1]) D. w. z. Wijk terug naar den tempel van den zeegod.

lijk om de zaak zelve verdriet, als omdat het den Gouverneur waarachtig niet te beduiden is, en hij, welk vertrouwen hij ook op mij moge stellen, eindelijk moet denken, dat ik hem òf wat wijs zoek te maken, òf mijne zaak niet versta, óf onder schijn van veel te werken, eigenlijk niets uitvoer. — Enfin, ik heb mijn geweten voor mij, en uwe opinie; en beide zijn mij meer waard dan alle de beoordeelingen der menschen. Inmiddels zal het mij niet onaangenaam zijn, dat gij bij gelegenheid den Gouverneur van die nieuwe historie eens onderrigt; want ik zal, noch wil het verbergen.

Ik ben steeds bezig met het reglement op de Verhoogde Pensioenen [1]), maar kan daar niet aan vorderen, zoo als ik wel wilde. Die bittere vergaderingen, die steeds tot 3 en 4 uur duren, en mij dus bepaaldelijk twee gansche dagen in de week voor de voeten wegmaaijen, behalve die niet minder bedroefde buitengewone sessies, waarin alsdan rapporten worden gelezen en in deliberatie gebragt, waarvan het aanhooren het koude zweet doet uitbreken, en dat eene complete tijdverspilling is [2]), — dat aantal van kleinigheden, waarmede ik mij bemoeijen moet, en die (ik mag dit tusschen u en mij immers wel zeggen) zeer zeker dikwijls verkeerd behandeld worden, indien ik er den vinger niet in houde, — dit eeuwig teregt brengen van de residenten op den weg, dien zij alle oogenblikken verlaten, even als eene kudde weidende schapen, die steeds door den herdershond van de afwijkende paden terug gebragt moeten worden, — en alle die fatale kleine incidenten, die niet eens op te noemen zijn, houden mij zelf gedurig van den regten weg af, of maken mij ongeschikt om denzelven te bewandelen. — Dit alles chagrineert mij meer dan ik zeggen kan, en doet mij somwijlen het geluk benijden van den armen koelie, die, na gedaan werk, rustig bij zijn wijf en kinderen zijne rijst en visch knabbelt, en zonder zorgen voor den toekomstigen dag, zonder eens te weten of er een Hoofddirectie van Financiën in de wereld is, wat administratie en comptabiliteit voor vreemde, ik had haast gezegd, wilde beesten zijn, tot den volgenden morgen in zijn pondok slaapt.

Den 27^en^. Ik was gisteren tot dusverre gevorderd, toen ik weder naar de vergadering heen moest, alwaar wij wederom faliciter tot half vier hebben gezeten. Uit dezelve teruggekomen, gewerd mij uwe waarde van den 21^en^ met de *Journaux des Débats*. Ik kan begrijpen, dat u deze lectuur meer interesseert, dan die van reisbeschrijvingen of andere voortbrengselen van soortgelijken aard. Als men eens mannenkost gewend is, smaken de liflafjes niet meer. En wanneer ik dan, uit hetgeen ik daaglijks met mijne oogen vergelijken kan met sommige reisbeschrijvingen, nagaa hoe getrouw de meeste reizigers het adagium volgen: „Je mentirai suivant l'usage, pour qu'on ne m'en croye

---

[1]) Verg. bl. 65 N° 38.
[2]) Verg. N° 12.

que mieux", behouden die beschrijvingen niet veel meer waarde voor mij dan gewone romans. Het is bij mij het zelfde met de historie. Toen ik 12 jaren oud was, knielde ik in mijne gedachten voor de standbeelden van Brutus, Valerius Publicola, Cincinnatus Curius, en alle die windmakers, daar Livius ons zoo kostelijk van voorgelezen heeft, en waarvan ik de waarde heb leeren kennen, sedert ik de historie van onze tijden gelezen, en de halve goden gekend heb, die op hunne beurt daarin paradeeren. De eenigste goede biographie is die, welke door de lijfknechts zoude worden geschreven [1]).

Wanneer er ooit kwestie kan zijn, mijn vriend, tusschen u en uwe doctoren, ten aanzien van de middelen tot herstel uwer gezondheid, geloof hen dan liever als u zelf. Indien men wezentlijk Salatiga voor zoo veel geschikter dan Batavia tot het bereiken van dat einde oordeelt, zeg ik met eene zucht, die eene geheel andere strekking heeft, dan die welke gij op zoodanig een voorstel loost: Blijf op Salatiga. Uwe ambitie, uw verlangen om de Staatshulk te midden der klippen en droogten, die dezelve omringen, te blijven besturen, moge daar wat onder lijden, de zorg voor u zelf moet uwe eerste wet zijn; gij hebt meer en nog dierbaarder betrekkingen dan Indië. En in alle gevallen, al kunt gij nu eens eenigen tijd niet op het dek zitten, en gij u in de kajuit moet ophouden, gij blijft toch stuurman.

Ik heb vruchteloos bij de archieven van den Raad gezocht naar eene concept-instructie van de particuliere ontvangers, welke wij het Gouvernement indertijd zouden hebben aangeboden. Het eenigste, dat ik gevonden heb, is de nevensgaande instructie voor den ontvanger-generaal. Kunt gij dat ook bedoelen? Zoo ja, zend het mij dan terug met uwe aanmerkingen in margine met potlood. Want, helaas! mijn vriend, als er toch eene instructie gemaakt moet worden, zal het wel weder op mijn hals t'huis komen. Vader Goldman houdt zich zoo veel mogelijk buiten schot, en de goede man zit ook al reeds genoeg te zwoegen onder zijne Duizend en Eén onafgemaakte, of half afgemaakte rapporten, om hem nog meer te belasten.

De volstrekte onmogelijkheid om in den korten tijd, waarin zulks vereischt zoude worden, op mijn bureau te laten opmaken den staat van alle de uitgaven op ieder respect van de begrooting, sedert 1 Januarij, heeft mij die taak doen opdragen aan de respectieve residenten, welke zulks oneindig spoediger kunnen doen, en ik vlei mij, dat ik met medio November, doch ook niet vroeger, deze opgave binnen zal hebben. Gij gelooft het welligt niet, en de Gouv.-Gen. verbeeldt het zich niet, welk een immens werk bij ons gedaan moet worden; het is zelfs moeijelijk aan te duiden; maar het is maar waarachtig waar, dat ik er somtijds voor beef. Het ware nog over te komen, zoo wij niet tusschenbeide zoo zeer in den loop van onze werkzaamheden gestoord werden.

[1]) Verg. § 12.

Daar is nu Christin, die een onbetaalbare jongen is, dien ik door niemand, volstrekt door niemand, zoude kunnen remplaceeren [1]); hij is tegenwoordig niet meer dan halve dagen op het bureau, zelfs somtijds geheele dagen absent, door die verd...e kerk, of diakenschap, daar hij op zijne beurt thesaurier van is, waarvoor hij in en buiten de stad 3, 4 dagen achter elkander moet gaan collecteeren, of zoo hij het niet doet, zoo als eens geschied is, toen ik hem schriftelijken en stelligen last gegeven heb om zich niet van zijne plaats te verwijderen, vermits 's Lands zaken het niet gedoogden, krijgt hij de scherpste en onaangenaamste aanschrijvingen van die geestelijke dwingelanden, die zich boven alles rekenen. Ik bid u, v. d. Gr. laat dit toch ook eens door den Gouv. Gen. geweten worden, en noem mij niet kleinmoedig, als ik somtijds, dien boel overziende, mistroostig en droefgeestig worde.

HOOFDSTUK IX.

De inspecteur van Financiën G. F. Meijlan in brieven gedurende de laatste helft van 1819.

Het inroepen van Van de Graaff's invloed. Vergaan der Evertsen. Palembangsche expeditie. Van de Graaff beschouwd als steunpilaar der regeering. Invoering van suikerrietmachines, die met ampas kunnen gestookt worden. Belastingquaestiën. Francis. De particuliere bazaars en Cranssen's eerlijkheid. Invloed van den koffieboom op onkruid.

N° 41. *Batavia, 10 Juli 1819.* Gisteren heb ik mijnen eed afgelegd in handen van den heer gewoon Raad van Indië Chassé en ben dadelijk in functie getreden [2]).

Van mijn zwager Rauws [3]) ontving ik een brief, waarin hij te kennen geeft, dat de residentie van Madura zou zijn open gevallen en zijn verlangen schrijft om die residentie te bekomen. Met huivering heb ik deze regels geschreven, omdat ik vrees, daardoor bij u in verdenking te zullen geraken, dat ik te vroeg mij wil laten voorstaan op de vriendschap en het vertrouwen, met welke het u gelieft mij te vereeren; doch mijn volgend gedrag zal, hoop ik, u overtuigen, dat dit geenzins mijne bedoeling is. Recommandaties zijn

---

[1]) F. Christin was, blijkens de *Bataviasche Courant* van 21 Augustus 1819, hoofdcommies op het *Tweede Departement.*

[2]) Als inspecteur van Financiën; verg. bl. 45 noot 1.

[3]) S. Rauws was, blijkens de *Bataviasche Courant* van 25 Juli 1818, omgaand rechter te Soerabaja.

meestal onaangenaam en een last te meer, die het zoo veel verdiend vertrouwen van het Gouvernement op u laden moet, welken ik dus eerder zal trachten te verligten dan te verzwaren.

Batavia kan naauwelijks terugkomen van de ontsteltenis, welke de tijding wegens het vergaan van de *Admiraal Evertsen* heeft te weeg gebragt. Te bejammeren is dit ongeluk, 't welk te grievender wordt door het verlies van eene rijke lading [1]).

N° 42. *Batavia, 28 Juli 1819.* Op mijn eigen gevoel afgaande, kan ik mij levendig voorstellen de onaangename sensatie, welke de ongelukkige keer van zaken te Palembang bij onzen waardigen Gouverneur-Generaal en de ambtenaren, die hem getrouw aankleven, moet hebben verwekt. Inderdaad is het meer dan te beklagen, dat de ontwikkeling der welvaart dezer kolonie door zulke slagen wordt geschokt, te meer om de moeijelijkheid, welke er naar mijn inzien zal bestaan, om de zaak te redresseeren, voornamelijk in de gevolgen, en ontmoedigend zou dezelve zijn zonder de gegronde verwachting en het vertrouwen, die ieder weldenkende stelt in de maatregelen, welke de wijsheid van eenen Baron Van der Capellen zal aan de hand doen. In de particuliere berigten wordt over het algemeen M(untinghe) ongunstig beoordeeld [2]).

N° 43. *Batavia, 10 Augustus 1819.* De landen van Jessen en Marchand [3]) heb ik gezien, en op beide met veel genoegen een halven dag doorgebragt. Op het etablissement van den eerste ben ik daarenboven gelukkig genoeg geweest het zoo te treffen, dat ik heb kunnen bijwonen de eerste proef, welke genomen is met de machinerie, door den heer Jessen uit Engeland ontboden, welke zelfs boven de verwachting voldeed. — Is de *qualiteit* der suiker, welke door middel van deze machine vervaardigd wordt, even goed als die, welke op de Chinesche molens wordt toebereid, dan is het een schat zoo iets te bezitten, en ik geloof, dat het Gouvernement het uitbrengen van meerdere door eene premie zou behooren aan te moedigen, omdat dit misschien Java in staat zou stellen, om althans in prijs tegen alle andere suiker overal te markten. Bijzonder heeft mij bevallen de aanleg van het fornuis, door hetwelk, in eenen zeer korten tijd, een zoo hooge graad van hitte wordt aangebragt, met geen ander voedsel of brandstof dan het uitgeperst suikerriet, zoo dat suikermolens aan te leggen zijn op plaatsen, waar geen hout te vinden is, iets waaraan men

---

[1]) Zie § 37.

[2]) Zie *Palembang* bl. 522; ov. 192.

[3]) In Bantam. Zie de „*Geschiedenis der Tjikandie-landen*" door J. Faes (1895). Van de Graaff heeft dd. 9 November 1820 over deze landen een rapport uitgebracht, en daarin melding gemaakt van de invoering der in den brief van Meijlan vermelde kostbare machines; zie bl. 17 van Faes' boekje.

op Java nog niet heeft durven denken en het kostbare heeft uitgemaakt van de etablissementen van dezen aard, welke tot nu toe hier hebben bestaan. Met wezentlijk leedwezen vernam ik gisteren, dat na verscheidene dagen werks, het ongeluk gewild heeft, dat drie tanden uit een der voornaamste raderen gebroken zijn, waardoor Jessen is verpligt geworden het verder malen te staken, iets dat wezentlijk te bejammeren is. Ik durf dit ongeval aan geene andere oorzaak toeschrijven dan aan het gebrekkig in een zetten, want inderdaad, voor zoover ik er over oordeelen kan, is de machine meesterlijk gemaakt, en scheen eene reeks van jaren te zullen kunnen duren. Gaarne zou ik Jessen adviseeren om zich bij het Gouvernement te vervoegen, ten einde zijn rad in den Constructiewinkel te Soerabaija te mogen laten repareeren. Andere werklieden hiertoe in staat, vrees ik, zal hij op Java niet vinden.

N° 44. *Batavia, 13 Augustus 1819.* Blijde ben ik door u gestijfd en gesterkt te worden in mijne opinie en correspondentie tegen den Bantamschen resident [1]), die door zijnen drift om spoedig rijke en welgestelde koffijtuinen in zijne residentie te vertoonen, zich wat ver heeft laten vervoeren. Dit is mij van achteren gebleken uit zijn antwoord op mijnen brief, waarvan ik eene copie hierbij insluit. Gij zult daaruit zien, dat, naar het plan van Tobias, de gemeene Inlanders geene deelgenooten zouden zijn van de aan te leggen tuinen, maar dat drie of vier hoofden zich hebben vereenigd, om voor hunne rekening den grond, die zou worden afgestaan, in daghuur te laten bewerken, namelijk wanneer zij daartoe nog eerst een voorschot van het Gouvernement ontvingen. Binnen kort derhalve zou men in Bantam, eene repetitie hebben van de etablissementen van den heer Douglas te Wieradessa en van wijlen den heer Dupont te Banjoemati; doch, naar mijn oordeel van nog schadelijker strekking, omdat ik geloof, dat een Europeaan, die met Inlanders werken moet, gemakkelijker in zijne handelingen omtrent dezelven valt na te gaan, dan wel een inlandsch hoofd, die zoo veel schakels nader bij den armen arbeider staat, en dus den keten, waaraan hij denzelven legt, meer ongemerkt en beter, tot voldoening van zijn eigen belang, kan beheeren. Ik kon het Tobias vergeven, dat hij eenen demang wilde toegelaten hebben in de onderneming om koffijtuinen aan te leggen, en van harte voelde ik mij gezind om te trachten de hindernis, die daartegen mogt bestaan, uit den weg te ruimen; maar nu zijn voorstel zoo regtstreeks aanloopt tegen de bedoelingen van het Gouvernement, nu heb ik hem openhartig, hoewel particulier, geschreven, dat ik hem niet kon bijvallen.

Hartelijk dank ik u voor uwen vriendschappelijken raad, die mij den draad in handen geeft, om tot het kluwen van mijne eigenlijke werkzaamheden

---

[1]) Mr. Tobias.

te komen, en ik zal dan nu ook maar beginnen te palmen, hoewel zoo zacht mogelijk. — Gij weet, dat de eenigste tegenzin in den post, welken ik nu bekleed, is geweest de angst, waarmede ik heb opgezien tegen den geest van onafhankelijkheid, die altijd onder de Bataviasche ambtenaren geheerscht heeft [1]), en die angst is nog niet geheel weg. Om mij te laten uitlagchen, bezit ik te veel eigenliefde, en om den brutalen inspecteur uit te hangen, dit strookt niet met mijn humeur. — Ik voel dus meer dan ooit het gewigt van mijnen post, maar de moeijelijkheid om een goed begin te maken, door u meer onmiddelijk geleid, zou mij dit gemakkelijker gevallen zijn, en ik beklaag zeer, dat mijne intrede juist bij uwe absentie moet geschieden.

N° 45. *Batavia, 21 Augustus 1819.* Sedert drie achtereenvolgende postdagen niets van u vernomen hebbende, ben ik in geene geringe ongerustheid, dat de staat uwer gezondheid hiervan welligt de reden kan zijn, te meer daar mij door uwen broeder is gezegd, dat bij de laatste tijding, welke hij van u had, gij over zwakte hadt geklaagd. Dat gij daarbij van werkzaamheden als overstelpt zijt, dit kan ik mij levendig voorstellen, dan het is ook dit besef, dat mij dwingt om u te herinneren, dat er een belang bestaat grooter dan alle andere, welke gij daartegen zoudt willen in het midden brengen en welke gij derhalve niet moogt over het hoofd zien. Dit belang is uw behoud, niet alleen voor uwe familie en kinderen, maar inzonderheid het Gouvernement, dat uwe hulp nog in lange niet zal kunnen missen, en aan 't welk gij derhalve een wezentlijken ondienst doet met thans boven uwe physische krachten eene te groote inspanning te willen volhouden. Geen liefhebber van Java bestaat er, of hij denkt met schrik aan de mogelijkheid, dat gij den Gouverneur-Generaal zoudt kunnen ontvallen, want dan zullen drie jaren van zuren arbeid, zoo niet verloren, althans half nutteloos besteed zijn. Overweeg dit en weiger niet te luisteren naar de stem der opregtste vriendschap, welke u raadt om toch uwe gezondheid niet te verwaarloozen. Ontdoet u zooveel mogelijk van schrijfwerk. Uwe ideën zijn altijd zoo klaar, dat de bloote melding daarvan genoeg is om ze uit te werken. Nogmaals bied ik mij hiertoe aan; en zoo ik mag, vorder ik dit van u. De weinige malen, dat ik u heb kunnen voldoen, geven mij hoop om in het vervolg even gelukkig te zijn; althans mijn moed is daardoor niet weing aangewakkerd. En nu hiervan nooit een woord meer.

Er doen hier te Batavia verscheidene moeijelijkheden zich voor, in de uitvoering der publicatie van de Hooge Regering van den 3^{en} Julij jl. [2]), voor zoo veel aangaat de heffing van het $\frac{1}{2}$ percent voor 1819 en de aanzuivering

---

[1]) Zie N° 15.

[2]) Belastingregeling voor de onroerende goederen in Stbl. 1819 N°. 59.

van hetzelve over 1818. Het is tastbaar, dat het verzuim van den ontvanger in 1818 om executie te geven aan het 9e, 10e en 11de artikel van de wet van 8 Mei [1]), oorzaak is van de geheele verwarring, en zoo de ontvanger nu nog blijft stil zitten en wacht tot dat de menschen den achterstand (ik spreek niet van 1819) komen aanzuiveren, dan wordt de verwarring nog grooter, voornamelijk wanneer de ontvanger blijft weigeren, gelijk hij nu doet, om voor 1819 te ontvangen, zoolang 1818 met de boete niet is aangezuiverd, 't geen mij voorkomt een oneigen dwangmiddel te zijn, en gevaar te doen loopen, dat 1819 vóór het einde van Augustus niet voldaan zal zijn.

De heer Francis is op eene order van den heer Munthinge naar Bantam vertrokken, om vervolgens naar de Lampongs over te steken. — De expeditie naar Palembang zou heden zeilen. — Anders geen nieuws. Over Francis en eenige andere zaken met de volgende post nader [2]).

N° 46. *Batavia; 23 Augustus 1819.* Bij het sluiten van mijnen laatsten beloofde ik u iets meer te schrijven op het sujet van den heer Francis [3]). Door deze na te komen, voldoe ik tevens aan de stellige belofte, dien heer vóór zijn vertrek gegeven, daar hij ten uiterste ongerust scheen, dat men het daarheen dirigeeren zou, dat zijne commissie in de Lampongs niet temporair bleef. Ziekelijk als dit jongmensch was [4]), heeft hij echter met de grootste bereidwilligheid zich gepreteerd om te gaan, bloot uit besef, dat hij, in den tegenwoordigen staat van zaken van Palembang, van eenig nut zou kunnen zijn, doch niet uit verkiezing. Hij hoopte dus ook, dat de opoffering, welke hij deed, van hem niet langer zou gevergd worden, als het onmiddelijk nut, dat hij kon aanbrengen, zulks vereischt. Bij een vorigen keer heb ik reeds iets gezegd over zijn tegenzin om wederom in betrekking te komen tot den heer M(untinghe), en meer openhartig heeft hij mij dit later beleden bij zijn afscheid, er bijvoegende, dat hij liever zou wenschen geheel zijne demissie te bekomen, dan aan de onaangenaamheden welke hij voorzag, zich bloot te stellen. Hij heeft hiervan geen geheim voor den heer M. gemaakt, die tot troost hem heeft toegevoegd, dat Zijn Ed. trachten zou voor hem eene vaste plaatsing op Palembang te bekomen, en dat hij daartoe eene voordragt aan het Gouvernement gedaan had. Om dit, was het mogelijk, af te weren, was hij van voornemen zich met een request aan den Gouverneur-Generaal te vervoegen, 't geen hij op mijn aanraden heeft nagelaten, toen ik hem deed inzien, hoe moeijelijk het was, de motieven, die hij wilde aan-

---

[1]) Stbl. 1818 N° 20.

[2]) Zie N° 46.

[3]) Voor hetgeen in dezen brief voorkomt, leze men § 16.

[4]) Francis was toen 21 jaar.

voeren, in een request te vervatten, en dat zonder die motieven hetzelve wellîgt dien ingang niet zou vinden, welke noodig was om daarvan een voor hem gewenschten uitslag te verwachten. Ik deed hem verder opmerken, dat de Gouverneur-Generaal, wetende, dat hij als uw eerste commies was geplaatst en als zoodanig zijne aanstelling hebbende, Zijne Excellentie zeker zijne bestemming niet zou veranderen, zonder alvorens uwe meening daaromtrent verstaan te hebben, en dat het derhalve voldoende zoude zijn, dat gij van de zaak waart geprevenieerd, om daaraan dien keer te geven, welke met de inzigten van het Gouvernement en de zijne, het beste zou strooken. Daar hij te drie uren zijne orders ontving om te vijf uren te embarkeeren, heeft hem de tijd ontbroken om zelf u te schrijven, en hij zij dus hiermede u aanbevolen.

N° 47. *Batavia, 18 September 1819.* De papieren over Buitenzorg, enz. [1]) heb ik in mijne ziekte ontvangen en gelezen. Met moed en vlijt ga ik aan 't werk, omdat ik meen vele hulpmiddelen te hebben om de zaak in een klaarder daglicht te stellen, dan tot nog toe gedaan is, 't geen niet anders kon, omdat tot nog toe dezelve niet dan partijdig is beschouwd geworden, en beide de twistende partijen gelijk en ongelijk hadden. Voorloopig moet ik u nog zeggen, dat onder de stukken ik een ouden kennis heb aangetroffen; ik bedoel de Memorie, door den heer Engelhard particulier u toegezonden. Dit stuk heb ik voor wijlen den heer Cappelhoff gesteld gehad en vind dezelve thans, eenigzins onbruikbaar gemaakt, terug.

De kwestie omtrent de bazaars is een moeijelijker stuk. Grooter vice kan er niet bestaan dan dat het Gouvernement een gedeelte van de bedragen in de indirecte belastingen aan particulieren afstaat. Nogthans bestaat die. De eigenaars hebben een erkenden titel van aankomst, de eene sterker, de andere zwakker, doch alle de tegenwoordige possesseurs hebben dien even duur betaald. Billijkheid en geen regt zal hier nader moeten beslissen, zoo het al beslist kan worden. De Commissarissen-Generaal Nederburgh c. s. hebben een palliatief gezocht en de zaak in den grond bedorven. Daendels is met de zaak verlegen geweest, en geene grootere vijanden zich willen maken dan hij reeds had. Muntinghe, met wien ik meer dan honderd malen hierover gesproken heb, heeft nooit zijne opinie duidelijk willen of kunnen pronuntieeren. Meer wijsheid dan de mijne zal dus vereischt worden.

Intusschen vordert de billijkheid, dat Cranssen, hij mag dan wezen wie

[1]) Quaestiën over de partieuliere landerijen. — Bij besluit dd. 3 Januari 1819 waren Van de Graaff, d'Ozij, van Lawick van Pabst, Merkus en Bousquet in commissie gesteld om een onderzoek naar den staat der Partieuliere Landerijen in te stellen. Zie mijne *„Bijdragen tot de wordingsgeschiedenis van het Reglement op de Particuliere Landerijen bewesten de Tji-Manoek"* (1889), bl. 2.

hij wil [1]), geholpen wordt, en ik geloof, dat ik u verzoeken mag, deze zaak niet uit het oog te verliezen om der wille van het Gouvernement zelf. Bij art. 16 van de conditiën voor de pacht van de amfioen te Batavia is bepaald het volgende: „De pachter zal een derde genieten van de voordeelen op den verkoop van amfioen op de Bazaars, waarvan particulieren eigenaars zijn, of die door dezelven zijn bezeten; hij zal derhalve verpligt zijn door zich zelf of door zijne onderpachters of bedienden de perceptie in deszelfs geheel te doen, en gehouden wezen, onder overlegging van eene behoorlijke rekening, telkens om de drie maanden bij den Ontvanger-Generaal de tweederde gedeelten der winsten te storten *om vervolgens aan de daartoe geregtigden te worden uitgekeerd.*"

Cranssen is de *eenigste* bazaareigenaar, zoo ik wel geïnformeerd ben, die aan deze bepaling zich gestoord heeft. Alle de anderen zijn op den ouden voet voortgegaan en hebben dus de tweederden gezakt. Om zijne gehoorzaamheid te beloonen, laat men hem nu request op request presenteeren, en hij krijgt noch antwoord, noch geld.

N° 48. *Batavia, 21 September 1819.* Uit hetgeen gij mij in een vorigen brief schreeft, kreeg ik aanleiding een onderzoek te doen, welke instructie er bestond, ten aanzien der koffijcultuur in de Preanger-regentschappen. Niemand wist mij te regt te helpen.

Uwe vraag of de grootere afstand [2]), de bewerking der tuinen niet moeijelijker zal maken, door het weelderig opschieten van het onkruid, durf ik maar half te beantwoorden. Oppervlakkig echter komt het mij voor van neen, om reden ik mij heb laten wijs maken, dat de koffijboom zelf het voor hem schadelijke onkruid voortbrengt en dit dus uit den aard van den grond niet voorkomt, of liever niet wordt gevonden op plaatsen, waar geen koffij groeit. Hiernaar te oordeelen, zou ik denken: hoe meer koffijboomen, hoe meer onkruid, en niet: hoe meerder plaats hoe meerder onkruid. Het onkruid moge zich verder verspreiden; dan daar het eene soort van klimop is, komen de ranken alleen in aanmerking, en het getal der ranken niet vermeerderende, zoo kan ik mij niet voorstellen, dat de zuivering met veel meer moeite zal gepaard gaan, indien de boomen op eene wijdere distantie geplant worden. Het een en het ander echter vereischt nader onderzoek.

---

[1]) Cranssen was bij de opgetreden Nederlandsche regeering niet gezien. Verg. *Opvattingen:* bl. 354 (ov. 14) en noot 32. — Ten aanzien van quaestiën over den opium-verkoop, leze men o. a. dl. II, hoofdstuk H van C. H. F. Riesz' *„Particuliere Landerijen"* (1883—1887), getiteld: „Bazaars en Warongs met Amphioen- en Zout-verkoop-inkomsten".

[2]) Tusschen de koffieboomen.

HOOFDSTUK X.

J. Tiedeman, landbezitter en koopman te Batavia [1]); Mr. J. G. van Angelbeek, lid van den raad van Financiën, wonende te Meester Cornelis; en P. H. Reynst, lid der Rekenkamer te Batavia in de laatste helft van 1819.

Het vertrek van Van de Graaff's familie. Het verlies van de Evertsen. Palembang. Meijlan. Van Sevenhoven. De Lampongs. Muntinghe. Van Panhuys.

N° 49. *Van Tiedeman. — Batavia, 5 Augustus 1819.* Ofschoon wij reeds voorloopig waren geinformeerd van den goeden welstand van uwe waardige vrouw en lieve kinderen [2]), kan ik u niet zeggen hoe aangenaam het mij en mijne huisgenooten was zoo regt omstandig door u onderrigt te worden wegens de behouden overkomst eener familie, waarvoor ik zoo wel hoogachting als toegenegenheid gevoel. Het gevaarlijkste deel der reis is nu zeker volbragt, daar zij het oord der stormen voorbij zijn en het zomersaizoen tot de vaderlandsche kusten niets te duchten overlaat, en de kundige Gerards, die zoo te regt aan de *Pr. Frederik* schijnt geadjugeerd, hen wel verder in behouden haven brengen zal [3]). Hartelijk wensch ik, dat gij spoedig deze blijmare ontvangen moogt, en daarin eenige vergoeding vinde voor de groote opoffering, waartoe de drang van omstandigheden u verpligtte.

Dat uwe reis [4]) onder treurige auspices een aanvang nam [5]), was ons ook niet ontgaan en heeft bij ons aanwezen in Bantam, waar ik mij met Meijlan een dag of 6 heb opgehouden, menigwerf stof gegeven tot weemoedige beschouwingen. Bij zulke gewigtige schokken moeten hoofd en hart wel geplaatst zijn om niet moedeloos te worden en althans grootelijks den lust te verliezen om zich op iedere plaats met kleine details bezig te houden. Zoo het echter waar is, dat de lading der *Evertsen* in Holland verzekerd is, dan lijdt er de kolonie zeker minder bij, die anders telkens hare precieuse voortbrengselen zou verliezen en onder den last der schulden zou blijven zitten.

Het in Palembang voorgevallene is vast van geen minder gewigt en zal vermoedelijk eene bres in de begrooting maken, die uit geen post van onvoorziene uitgaven te vinden is. Met belangstelling zie ik, dat men deze

---

[1]) Zie nader over Tiedeman hiervoor bl. 9 en 11, zoomede hierna den brief van Van de Graaff dd. 14 Januari 1826.

[2]) Naar Europa vertrokken: zie bl. 51 noot 4.

[3]) Kapitein ter zee Van Senden was commandant. Over de ongelukkige reis, zie Backer Dirks dl. II, bl. 497 vv.

[4]) Met den Gouverneur-Generaal over Java.

[5]) Wegens de beriehten over het vergaan der *Evertsen* en de verdrijving van Muntinghe uit Palembang: zie *Palembang* bl. 517 vv.; ov. 187 vv.

zaak ernstig bij de hand neemt [1]), 't geen zeker het eenige middel is om onze overige afgelegen possessiën te behouden. Maar of er op Palembang overigens wel veel heil te halen is of veel Spaansche matten te verdeelen zullen wezen, geloof ik niet. Zoo men zegt, was de Sultan bij de derde attaque op den dalem bereids weg [2]), en daar men wel zijn dalem kan vernielen, maar hem in de moerassen van Palembang niet kan volgen en hij in de nabij liggende 2 rijken [3]), volgens 't getuigenis van De Groot (die den heer M. steeds vergezeld heeft en nog al 't een en ander weet te vertellen [4]) beiden door des Sultans broeders geregeerd, eene assistentie van 25000 man kan erlangen, zoo vrees ik, dat dit een moeijelijke affaire van langen nasleep worden zal. De kolonel Gillespie ging er met groote plans en 5000 man troepen naar toe, doch heeft de zaak simpel op een contractje moeten laten afloopen, hoezeer zijn gedrag op Djokjakarta heeft bewezen, dat hij om de Spaansche matten nog al wat doen wilde [5]).

Pek Pek Moedin was ook op P. noodig geweest [6]) en zoo hij weder naar eene plaats gaat, waar hij wel gevreesd, maar niet gezien is, zonder van een gewigtigen drijver vergezeld te worden [7]), dan vrees ik voor eene tweede vervulling der voorzegging van Veeckens, die meende, dat de zaken in het riet zouden loopen. Voor onzen goeden Du Bois, die ook lang te voren heeft geweten en geschreven, dat M. zou worden aangevallen, ben ik zeer beducht [8]). Hij had alle zijne manschappen naar Palembang opgezonden, en ik vrees maar al te zeer, dat de van Bantam afgezonden 30 man te laat zullen zijn aangekomen.

Onze vriend Meijlan is aanmerkelijk toegenomen, trouwens een reisje en *conversatie* te Serang waren het regte middel om hem te ontgroenen. Hij woont thans op kamers bij Mama Caulier en is daarmede zeer tevreden. Een goede dosis werk, hem door u toe te schikken (betuigende hij mij, er geen achterstand is) zal zijne genezing verder moeten voltooijen, en tot dit hulpmiddel hebt gij zeker stofs genoeg.

---

[1]) Voorbereiding der expeditie-Wolterbeek.

[2]) Missehien is het verhaal, dat Badroedin op de vlueht was gegaan, voortgekomen uit het feit, dat hij inderdaad den dalem had verlaten, zoodat Muntinghe een oogenblik meende, dat de Kraton zieh wel zou overgeven; de sultan kwam eehter spoedig weer terug. Zie *Palembang* bl. 494—495; ov. 164—165.

[3]) Welke twee stukken van Palembang hier speeiaal bedoeld worden, weet ik niet.

[4]) De Groot was een klerk, die inderdaad alles met den eommissaris meemaakte. Zie *Palembang*.

[5]) Tiedeman's geringsehattend oordeel over het *contractje* is missehien wat overdreven. Gillespie zette den broeder des Sultans op den troon en keerde terug, overlatende aan kapitein Meares om den gevluehten vorst te vervolgen. Zie *Palembang* bl. 334; ov. 4.

[6]) Uit het verband blijkt, dat Muntinghe met dezen bijnaam bedoeld wordt. De briefsehrijver wil zeggen, dat de commissaris niet zoolang in de binnenlanden had moeten verblijven, doeh te *Palembang* zich had dienen op te houden. Verg. *Palembang* bl. 446 vv.; ov. 116 vv.

[7]) Wolterbeek werd die „drijver": zie *Palembang* bl. 521 vv.; ov. 191 vv.

[8]) Zie *Palembang* noot *b* op bl. 472; ov. 142. Over Badroedin's bloedprijs op de hoofden van Du Bois en Francis, zie mede *Palembang* noot *a* bl. 629; ov. 299.

Dat men over Lord Sevenhoven tevreden is, doet mij te meer goed, daar onze vriend (Muntinghe?) het tegendeel had voorspeld en geoordeeld, hij het er niet klaren zou. — Daar Meijlan veel van Muntinghe heeft en ik hem daarom wel hield van zuiver en goed van het stelsel doordrongen te zijn, doch overigens beter voor het speculatieve dan het werkdadige berekend te wezen, is het mij aangenaam, dat Tagal echter in eene goede orde is. Als Tagal door Koch en een knap regent kunnen bestuurd worden zonder resident, dan bewijst deze uitkomst evenwel nog niet veel en blijft mijne vrees levendig, dat hij tot uitvoering ook minder geschikt is [1]). — Tobias [2]) zie ik, dat bereids ook een paar malen door u in het spoor gedrukt is en heeft dit ook zeer noodig, doch overigens geloof ik, dat hij spoedig een der beste residenten wezen zal. — Professor Valck is bij u op de regte plaats om zijne talenten te voltooijen en zijnen hoogmoed te ontwapenen [3]).

Hebt gij gelegenheid gehad, vriend, iets te doen aan de volk- en paardenpressing zonder betaling te Indramaijoe? Zoo UEd. 't verkiest, wil ik mij daarover wel officieel adresseeren, wijl Vriese mij klaagt, dat de zaken blijven loopen en de last steeds blijft voortduren [4]).

N° 50. *Van Van Angelbeek. — Meester Cornelis, 8 September 1819.* Uwen brief van den 3^{en} dezer heb ik gisteren ontvangen. Op dien dag, welke uw jaardag is, hebben wij wel om u gedacht. Twee jaren geleden vierden wij dien op Campong Malaijoe [5]). Van alle de vele destijds tegenwoordige personen, zijn enkel Byvanck, Van Son en mijne vrouw nog hier; uwe vrouw en kinderen vieren uw geboortedag misschien reeds te Alkmaar; mijne jongens zijn sedert naar Malakka vertrokken, Borwater, Lightenvelt en Ziegeler zijn niet meer [6]). — Uwe gewaarwordingen op dien dag waren alles behalve vrolijk; wij gevoelen, met u, al het onaangename uwer tegenwoordige positie. Uw welzijn baart ons ernstige zorgen; waarlijk onder den last van zoo vele bezigheden, van zoo oneindige vermoeijenissen, zal uwe gezondheid geheel te gronde gaan. Gij zijt aan uwe vrouw en kinderen verschuldigd ernstig aan

[1]) G. F. Koeh was secretaris van Tegal, die, na Meijlan's benoeming tot inspecteur, het residentschap waarnam. De briefschrijver vreest, dat Meijlan in zijne nieuwe betrekking niet zal voldoen. — Van Sevenhoven was resident van Cheribon.

[2]) Resident van Bantam.

[3]) 'n F. G. Valck, in 1823 resident van Krawang, was, blijkens de *Bataviasche Courant* van 4 April 1819 secretaris van Kedoe, waarvan hij later resident werd. Hierover oordeelde een oud-O. I. hoofdambtenaar, die van 1818—1848 in Indië was geweest, in 1864: „Ieder rechtschapen vrouw ziet in haar man een valk, maar mevrouw Valck noemde haar man een uil." — Ik denk echter dat Tiedeman op het oog heeft zekere J. Valck, omdat die destijds secretaris van den hoofdinspecteur Van de Graaff was; blijkens de *Bataviasche Courant* van 25 December 1819 werd deze Valck toen secretaris bij den resident van Batavia.

[4]) Men vindt de hier bedoelde quaestie breedvoerig behandeld in mijne *„Bijdragen tot de wordingsgeschiedenis van het Reglement op de Particuliere Landerijen beneden de Tji-Manoek"* (1889), bl. 14 vv.

[5]) Waar de familie Van de Graaff destijds woonde: zie bl. 16.

[6]) Over Ziegeler, zie bl. 19 noot 3.

uwe gezondheid te denken, en die te bewaren; met het verlies daarvan kunt gij hen voor den vervolge niet meer nuttig wezen; neem, bid ik u, alle maatregelen, die te nemen zijn, om u te sparen voor de uwen.

Wat aangaat Muntinghe, zoo geloof ik, dat hij wel genegenheid voor de oudste dochter van neef D'Ozy heeft; echter heeft men hem ook al eens aan het doehtertje van *Padrie* Ross [1]) uitgehuwelijkt; het uiterlijk van nonna Ross bevalt mij, wijl zij veel van onze Berlijnsche Lotje heeft. — Over Muntinghe denk ik even gunstig als gij; het meisje, dat hem tot man neemt, zal zich dit, geloof ik, niet beklagen [2]).

Dat men u met den post van Hoofd-Direeteur heeft gedoodverwd [3]), kan u niet verwonderen, daar gij (en dit zeg ik niet om u iets aangenaams te zeggen) het algemeen vertrouwen hebt.

Hoe Annette [4]) over het residentsvrouw-worden denkt, zal ik u zeggen. Wanneer eene verplaatsing eene groote verbetering in onze financiën kan te weeg brengen, zoò dat er voor een gerusten ouden dag kan gezorgd worden, dan verlangt zij er naar, mits de plaats werwaarts zij zich zoude begeven, niet ongezond zij. Kan dit oogmerk niet eenigzins bereikt worden, dan denkt zij en met mij hierin overeenkomstig, dat wij geene reden hebben, eene verandering te verlangen. Wij hebben het thans wel, want op den voet waarop wij leven, kunnen wij bestaan, en in een paar jaar uit de beslommering van schulden komen. Mijne ambtsbezigheden staan mij gansch niet tegen, en het is naar geene verandering, maar naar eene aanzienlijke verbetering van inkomsten, op eene behoorlijke wijze, en zonder, tot het verkrijgen daarvan, van mijne grondbeginselen genoodzaakt te zijn af te wijken, dat ik daarnaar zoude haken. [5])

Panhuys heb ik in Europa in het jaar 1806 gekend, en in hem steeds een opregt karakter meenen te bespeuren. Hij is een zeer gecultiveerd man, van tusschen de 40 en 50 jaren, en wierd voor zeer knap gehouden. Dit weet ik, dat hij zeer goed schrijft, en ik heb van hem een paar gedichten gelezen, die ik mij herinner, dat mij zeer goed bevielen.

N° 51. *Van P. H. Reynst. — Batavia, 5 October 1819.* UEdGestr. séjour op Java schijnt eenige veranderingen te hebben te weeg gebragt, als het ontslag van De Groot te Grissee en het remplaceeren van hem door onzen goeden vriend

---

[1]) De predikant Ross te Batavia. Hij voerde den titel van *professor*.

[2]) Muntinghe is ongehuwd gebleven.

[3]) Verg. bl. 53.

[4]) De vrouw van Van Angelbeek.

[5]) De twee minder beduidende leden der directie van Financiën, waarvan Bousquet op bl. 34 gewaagt, zullen, denk ik, geweest zijn Van Angelbeek en Cornets de Groot. Beiden werden dientengevolge resident. De eerste, een aanverwant van Van de Graaff, op *Buitenzorg*, dus geheel overeenkomstig den wensch van den briefschrijver.

Cornets de Groot [1]). Verre van hem dit te misgunnen, is het mij aangenaam, hij volgens zijn verlangen is geplaatst. Alleen wenschte ik wel ook eenmaal om mij werd gedacht. Sedert het jaar 1783 dien ik mijn vaderland in onderscheidene betrekkingen en nog nimmer, hierop durf ik mij beroemen, hebbe ik eenig reproches over mijn dienst gehad.

Wat dus de oorzaak van mijne ongenade is, betuig ik voor den alwetenden God niet te weten. Genoeg is het, dat mij dezelve ten hoogste smert, ja zelfs mij allen moed en ambitie beneemt, daar ik zie een ieder, behalve ik, avancement maakt. Dat ik den Gouverneur-Generaal nooit om iets gevraagd hebbe, is waar, doch dat ik zulks enkel uit discretie gelaten hebbe, niet minder, daar ik al mijn vertrouwen op hem gesteld hebbe en op zijne zeggingen bij mijne plaatsing in de Rekenkamer [2]), van mij daarin te stellen, vermits na $1\frac{1}{2}$ of 2 jaar ik in staat daardoor zoude geraken om alle posten waar te nemen. Thans is zulks reeds in het vierde jaar en ik ben en blijf den ouden knecht, behalve dat ik hoe langer hoe minder geschikt worde om altijd *ja* en *amen* te zeggen, en mij daardoor somwijlen onvrienden maak.

Van mijn zoon hebbe ik een brief gehad van Pontianak; dezelve was volmaakt wel, maar niet zeer te vreden [3]).

N° 52. *Van Van Angelbeek. — Meester Cornelis, 9 October 1819.* Nopens onze Bataviasche onlusten vertelt men, dat eenige Inlanders en een groot aantal Chinezen eene zamenzwering hadden berokkend, daartoe door priesters, die hier en in het Bantamsche het land doortrekken, aangezet; dat hun oogmerk zoude geweest zijn, ons allen op den 24^{en} Sept. l.l. om hals te brengen; dat men alsdan een Chineschen en een Javaanschen keizer zoude benoemd hebben, welke Chinesche monarch in het Bantamsche zoude moeten landen; dat men zich onderling door het drinken van bloed verbonden had tot de uitvoering van dit plan. De Kapitein der Chinezen van Batavia, onder het gemeen van zijn volk iets ongewoons bespeurende, is de ontdekker van dit voornemen geweest, en de policie heeft dus in tijds maatregelen kunnen nemen. Men heeft een groot aantal Chinezen gepakt, en op de *Nassau* in verzekerde bewaring gebragt. De Serrière [4]) heeft in het Tangerangsche een hoop rebellen aangetroffen, welker hoofd onder den schijn van vriendschap hem naderde, en dicht bij hem komende den kris trok. Serrière heeft hunne attaque niet afgewacht, en den gauwdief een kogel door den kop gejaagd.

[1]) Verg. bl. 62 noot 2 en bl. 94. — Zie ook *Bataviasche Courant* van 23 October 1819.

[2]) Zie *Bataviasche Courant* van 20 Augustus 1816 de benoeming tot lid.

[3]) Het zou wel wonder zijn, indien we eens een *tevreden* man in deze brievenverzameling ontmoetten! Die zoon heette J. C. Reynst; hij was, blijkens de *Bataviasche Courant* van 3 Juli 1819 resident te Sambas geworden, nadat hij geweest was seeretaris van den hoofdinspecteur Van de Graaff.

[4]) A. L. P. de Serrière was, blijkens de *Bataviasche Courant* van 23 Februari 1819 assistent-resident voor de Politie der Stad en Voorsteden te Batavia.

Vele menschen houden het er voor, dat men de zaak veel heeft vergroot [1]), anderen zijn van begrip, dat de zaak zeer serieus is geweest, en dat men nog geene reden heeft heel gerust te zijn en voorspellen allerhande akeligheden, bijaldien de Palembangsche expeditie onverhoopt niet goed uitviel [2]). Ik weet voor mij zelven niet, wat ik er van denken moet; ik hel echter meer tot het gevoelen der eersten dan der laatsten over.

N° 53. *Van Tiedeman. — Batavia, 23 October 1819.* Met de meeste deelneming uwe herstelling vernemende, en hier het lot onzer patienten beslist zijnde, geef ik mij thans het genoegen uwen mij regt aangenamen brief van den 3 Sept. te beantwoorden. Meijlan, die er thans weder boven op is, gelijktijdig met de zestigjarige tante Gebhart en mijne schoonzuster Caulier aan het huis van Mama ziek liggende, kunt ge denken, dat dat huis al het akelige van een hospitaal had [3]). Ofschoon M. nu wel alle gevaar te boven is, is zijn gestel echter zoodanig ondermijnd, dat hij er zeker onder door gaat, indien hij geen ander klimaat opzoekt en althans een maand buiten alle ambtsbemoeijing blijft. Doornik [4]) en al wat M. acht, bezweren hem wel niet te werken, dan hij schijnt dit om geene consideratie te willen nalaten en zal zoodoende binnen zeer kort er het slagtoffer van worden. Uwe spoedige overkomst zal, hoop ik, een goeden keer geven en M. ziende, zal UEd. in onze overtuiging deelen, dat hij, versterkt, een tijd lang van Java moet.

Wij leven hier overigens in eene zonderlinge kalmte voort, zoo van binnen als van buiten. Elken dag hopen wij iets stelligs van onze twee oorlogsschepen of van de expeditie naar Palembang te vernemen, doch wegens beide blijven wij in onzekerheid en zekere vreeze; althans over het lot der *Maria Reijgersbergen* is men zeer bedueht [5]).

---

[1]) Verg. bl. 62 N° 37.

[2]) Verg. *Palembang* bl. 614—615; ov. 284—285.

[3]) Meijlan woonde op kamers bij mevrouw Caulier, wier doehter met Tiedeman gehuwd was. Verg. bl. 79.

[4]) Deze Doornik zal wel geweest zijn de gevierde Bataviasehe doctor van die dagen. Zie Nahuijs' *Brieven* (1827) bl. 260. Aan den postweg van Batavia naar Buitenzorg, reehts, lag zijn buitenverblijf *Gedong Alang*. In 1826 gaf hij *Vrijmoedige gedachten* uit, die een venijnige aanval waren op het bestuur van gouv. gen. Van der Capellen; zie nog § 57.

[5]) Behalve de *Maria Reigersbergen* was gelijktijdig uit Batavia naar Holland gezeild de *Evertsen* met de heeren Elout en Buyskes, terwijl drie dagen te voren de *Prins Frederik* met den heer Anthing en mevr. Van de Graaff met hare kinderen aan boord, de reede verliet. Het vergaan der *Evertsen* wist men reeds, doeh niet wat van de beide andere sehepen was geworden. Zie verder over de lotgevallen dezer sehepen Backer Dirks „De Nederlandsehe Zeemaeht" dl. II (1891) bl. 495 vv. We lezen er o. a. dat de *Prins Frederik* aeht weken aan de Kaap verbleef en daarna voorloopig zijne reis in Engeland heeft moeten staken; op het eerste verblijf heeft vermoedelijk betrekking het op bl. 78 door Tiedeman meedegedeelde over de aankomst van de familie Van de Graaff, terwijl deze blijkbaar nog niet in Holland is aangeland. — Wat de *Evertsen* betreft, teekende ik op bl. 51 noot 5 aan, dat mij niet bekend was, wat Bousquet met „de defensie van Hofmeijer" bedoelde; sinds echter kreeg ik hierover eene inliehting, die men in § 37 kan vinden.

De conspiratiën, die hier zoo drok aan de orde van den dag zijn geweest [1]) — trouwens, lawaai, conspiratiën en drokte zijn gansch niet alleen —, zijn thans zoo tamelijk dood gebloed; rest nu nog de opgepakte knapen, op de *Nassau* geplaatst, die ook weldra eene afdoening zullen reclameeren, wier verzorging eenige zweetdroppelen kosten kan. Tusschen oppakken en wel afdoen is toch een groote afstand.

HOOFDSTUK XI.

Van de Graaff, Hoofdinspecteur van Financiën, in den aanvang van 1820, aan zijn zwager en diens echtgenoote over zich zelven en anderen.

Kommer, rampen, schulden, ziekte, zwaarte van zijn werkkring. Het inspectiewezen. Personeel-verandering in de hoofddirectie van financiën. Het oude en het nieuwe stelsel. Engelhard, Buyskes, Veeckens, Goldman, Bousquet, de Gouv.-Gen., Mooijaart, Van Panhuys, Cornets de Groot, Van Alphen, Wolterbeek, Muntinghe, D'Ozy, Van Braam, Chassé. 's Konings onthouding van tevredenheidsbetuigingen. Moluksche toestanden. Liefhebberijtooneelen. Leesgezelschap. Buitenzorg een paradijs. Keuze van een Gouv.-Gen.

N° 54. *Batavia, 15 Januari 1820.* Het is mijn opregtste wensch om de naauwe relaties, die er tusschen ons en onze kinderen bestaan, door de hartelijkste liefde en vriendschap en door wederkeerig vertrouwen aan te kweeken en duurzaam te bevestigen. Ik heb daartoe van mijne zijde de heiligste voornemens en ik hoop, dat de zelfde gevoelens bij u beiden plaats mogen vinden.

Mijne vrouw, die ik hoop, dat reeds behouden in uw midden zal zijn [2]), kan bij monde aan ul. zeggen, hetgeen noodig is om den voorledenen tijd aan te vullen. De laatste dagen van mijn verblijf in Holland en de eerste jaren, die ik hier heb doorgebragt, zijn zóó vol kommer geweest, dat ik niet zonder dat het mij oneindig veel kost, daarop kan terugkomen. Verschoont mij dus daarvan, zoo gijl. wezentlijk vriendschap voor mij koestert en vordert niet meer van mij, dat ik telkens wonden open rijt, zonder dat zulks u of mij kan baten.

Ik begin dan, in de hoop, dat gijl. mijne bede zult vervullen, eene nieuwe correspondentie [3]).

---

[1]) Met de samenzwering is bedoeld het Chineesche opstootje, waarover reeds in vorige brieven. Zie *Palembang* bl. 614 ov. 284.

[2]) Zie § 38.

[3]) Volgens de verzameling-brieven zou Van de Graaff's laatste brief aan zijne familie geweest zijn, die van 2 Januari 1818 (N° 2).

Vooraf echter moet ik toch een oogenblik tot voorledene zaken terugkeeren, omdat die met het tegenwoordige nog in betrekking staan. Ik bedoel mijne schuld aan u, die ik met mogelijkheid niet heb kunnen vereffenen en die ik te meer als heilig beschouw, omdat gij mij daaromtrent met zooveel kieschheid hebt behandeld, dat ik daarvoor niet genoeg dankbaar kan zijn.

Hoezeer ik spoedig na mijne aankomst op Batavia ben aangesteld geworden, was mijn tractement echter zóó gering, dat ik niet heb kunnen nalaten om mij met nieuwe schulden te belasten. Mijn jongste broeder, die door het Nederlandsche gouvernement zoo deerlijk is miskend en mishandeld, terwijl men erkende dronkaards en overtuigde deugnieten aan hem voortrok en deze tot schande van de natie plaatste, kwam, dewijl hij geen ambtenaar was, ten mijnen laste. Ik moest dus ook voor hem zorgen, en hij werd eindelijk geplaatst op het ongezonde Banda en nog wel *bij gunst* [1]). Toen mijne inkomsten verbeterden, heb ik bekrompen moeten blijven voortleven om zoo wel mijne eigen schulden als die van mijnen broeder te voldoen, die hij mij achterliet, toen hij Batavia verlaten moest. Ik ben daarmede tot op dit oogenblik voortgegaan en nog niet op effen bodem.

De redenen, waarom mijne vrouw en kinderen naar Europa zijn vertrokken, zijn dus voor u geen raadsel meer. Zij deelden in alle mijne rampen en hadden daarentegen geen genoegen, hoe ook genaamd, noch eenige afleiding in de monotonie van hunne levenswijs, die ik nog vond in mijne werkzame posten. Daarenboven was er voor de arme kinderen geen vooruitzigt tot eenige beschaving. Hun langer verblijf op Java zoude al zoo hun ongeluk voor altijd voltooid hebben.

Sedert het vertrek van mijne familie leef ik zoo ingetogen, als mijn stand in de wereld maar eenigzins toelaat. Hetgeen ik daardoor van mijn inkomen bespaar, dient voor het onderhoud van mijne vrouw en kinderen in Nederland en tot afdoening van mijne schulden. Op deze wijze hoop ik in staat te geraken om ook uwe schuld te vereffenen, maar tot zoo lang bid ik u geduld te hebben en te vertrouwen op mijne goede trouw en eerlijkheid, welke, ik durf dit met een gerust geweten te zeggen, misschien in schijn, maar in de daad zeker nooit, een oogenblik een haar breed is bezweken, terwijl anderen van mijn ongeluk op de schandelijkste wijze misbruik hebben gemaakt. Laat dit nu voor ditmaal genoeg zijn van het voorledene.

Mijne aanstelling tot inspecteur-generaal, of, zoo als de nieuwe stijl dicteert, hoofdinspecteur van financiën, is u zeker reeds bekend; mijne vorige betrekking strekte zich alleen over de zoogenaamde Landelijke inkomsten uit en bepaalde zich tot het eiland Java. Thans heb ik de contrôle over geheel Indië en over alle de gedeelten van de publieke inkomsten en uitgaven.

---

[1]) Verg. bl. 15. — Tot de „dronkaards" behoorde o. a. Tulling; zie bl. 11.

De post, dien ik bekleed, is aller belangrijkst en gaat, opregt gesproken, mijne kundigheden verre te boven. In het Land der Blinden echter is éénoog koning, en zoo gaat het mij ook in mijnen post. Mijne drie inspecteurs op Java zijn bekwame en *eerlijke* menschen; dit laatste is in dit land zeldzaam aan te treffen, en ik zoude, zoo ik een van deze drie menschen moest missen, in de daad verlegen zijn om een vierde te vinden [1]). Op de residentiën buiten Java gelegen, worden de functiën van inspecteurs provisioneel waargenomen door de gouverneurs en residenten, maar dat beteekent zoo veel als niets.

De staat van mijne gezondheid is niet geschikt voor eenen post, die eene onafgebroken activiteit vordert [2]). Gelukkig, dat ik reeds twee jaren achter een het land doorreisd heb. De laatste reis heb ik in Julij, Augustus, September en October gedaan van 1819 met den Gouverneur-Generaal. Toen mijne vrouw in Januarij embarkeerde, was ik nog niet hersteld van eene doodelijke ziekte. Ik moest kort daarop mijnen nieuwen post aanvaarden. In Mei daaraanvolgende werd ik genoodzaakt eene inspectie te doen over het geheele eiland. Ik kwam in Junij terug en in 't laatst van Julij begon de reis met den Gouverneur-Generaal.

Ik heb dus geene rust kunnen nemen, en dit heeft niet alleen mijn herstel tegen gehouden, maar ook nog oorzaak gegeven tot eene nieuwe slepende ziekte, waarvan ik hier te lande niet gemakkelijk zal genezen, namelijk de zoo genaamde spruw, eene ziekte welke aan dit land eigen schijnt te zijn en waaronder ook de jonge Janssens Rees (neef van den generaal) bezweken is [3]).

Daar er voor mij geene mogelijkheid is om mij van het werk, dat op mij ligt, te ontslaan, is er geen ander middel dan door een stricte diëet mijn leven te rekken, tot ik eenmaal in een gezonder luchtgestel mijne genezing kan zoeken. Voor mij zelf zoude ik in de daad minder omslag maken, maar ik gevoel dat mijne existentie voor mijne familie noodig is, en dit is de reden, dat ik zorgvuldig den raad en de voorschriften van mijne doctoren volg [4]). De Gouverneur-Generaal, die mij met goedheden overlaadt, heeft gewild, dat zijn lijf-medicus, Bowier, gezamentlijk met mijn doctor over mij zoude practiseeren.

16 Januarij 1820.

De heer Veeckens staat op zijn vertrek naar Holland. In het laatst van 1817 den heer Muntinghe vervangen hebbende, als president van den Raad van Financiën, is hij in het begin van 1819, bij de laatste organisatiën, door Commissarissen-Generaal benoemd tot hoofd-directeur van Financiën. Hij heeft

[1]) Deze drie zeldzaamheden waren G. F. Meijlan te Batavia; H. D. Domis te Samarang; D. H. Pinket van Haak te Soerabaja. Zie *Bataviasche Couranten* van 16 Januari en 19 Juni 1819.

[2]) Als bij vasten bureau-arbeid.

[3]) Ik denk de briefschrijver van N°s 4 en 6 bedoeld wordt.

[4]) Zoo bestaat er altijd een reden, om zijn *leven te rekken!*

bij zijn rekwest om ontslag tevens verzocht om pensioen; het laatste is hem echter door de Hooge Regering geweigerd geworden [1]).

Tot zijn opvolger is benoemd de voormalige vice-president van den Raad van Financiën en laatstelijk adjunct-hoofddirecteur Goldman, een man die lang in Indië is geweest en als hoofdadministrateur, in vroegere tijden, veel kennis van zaken heeft verkregen. Het is een dier zeldzame wezens in Oost-Indië, een beproefd eerlijk man, die het land steeds met de ongekreuktste trouw heeft gediend. Bousquet is, als oudste raad van Financiën, in zijne plaats benoemd tot adjunct-hoofddirecteur. Tot raad van Financiën, ter vervulling van de open gevallen 4e plaats, is benoemd zekere heer De Bruyn van Tromp, een man van jaren, die, zoo het mij toeschijnt, veel kennis van zaken heeft, vooral commercieele belangen, en die werkzaam is. Daarbij bekend voor een eerlijk man. De twee andere raden van Financiën zijn de heeren Van Angelbeek en Van Panhuys. De laatstgenoemde was lid van de Staten-Generaal en is onlangs hier aangekomen [2]).

Deze Hoofddirectie, bestaande dus uit een hoofddirecteur (directeur-generaal) en vier raden, waarvan de oudste den titel heeft van adjunct-hoofddirecteur, heeft het bestuur over alle de inkomsten van Indië en vereenigt in zich de attributen van het Ministerie van Financiën en Koophandel. Dit ligchaam, goed bezet zijnde, is het bolwerk van de Indische huishouding en het steunpunt van den Gouverneur-Generaal. [*Volgt eene breede schets van de Indische staathuishouding.*]

Ik hoop, dat deze schets eenig belang voor u moge hebben, te meer omdat weinige personen, die uit Indië vertrekken, daarvan een helder denkbeeld bezitten, en men zich in Europa steeds nog een te klein idée formeert van den staat van Indië. De meesten, zoo als Van den Bosch, Van Alphen en anderen, die Java onder de oude Compagnie gekend hebben, die nooit als een zeer klein gedeelte van het land gezien hebben, die nooit in staat zijn geweest om meer te zien dan de buitenste schors van de inlandsche regeeringsvorm en inwendige huishouding, oordeelen scheef over de zaken. Zij deinzen terug voor de tegenwoordige inrigtingen en prijzen de oude huishouding aan als de minst kostbaarste. Ik wil gelooven, dat zij dit ter goeder trouw doen, maar dan is het ook zeker, dat zij even als de blinden over kleuren oordeelen.

Het oude stelsel, dat men zoo gaarne als eenvoudig wil aanprijzen, is geen haar beter te beschouwen, dan het systema van de Ottomanische Porte, waarvan, geloof ik, Voltaire zegt, dat het 't best gecalculeerde is. Thans

---

[1]) Zie *Bataviasche Courant* dd. 8 Januari 1820: „honorabel op deszelfs verzoek ontslagen".

[2]) Volgens art. 84 van het Regeerings-Reglement van 1818 (Stbl. n° 87) bestonden er niet langer 6, doch slechts 4 Raden met 'n president en 'n secretaris. — Zie over de benoemingen de *Bataviasche Couranten* van 8 en 22 Januari 1820.

heeft het Gouvernement zich alle inkomsten toegeëigend en aan de regenten en hoofden gegeven eene schadeloosstelling. Het is dus een natuurlijk gevolg, dat de uitgaven thans veel meer bedragen dan onder het oude stelsel, maar slechts *in schijn*, dewijl de inlandsche regenten en hoofden, onder het oude stelsel, die zelfde inkomsten of veel meer genoten, welke thans directelijk in 's Gouvernements kassen vloeijen. Een stelsel van regelmatige heffingen daarenboven, vordert, uit den aard der zaak, meer uitgaven dan een stelsel van verpachting, maar in het onderzoek naar deze tweesoortige stelsels komt het alleen aan op de resultaten, daar het onverschillig aan het moederland moet zijn, wat de administratie in Indië kost, wanneer slechts het overschot, na bestrijding dezer kosten, aanzienlijker en voordeeliger is dan dit overschot immer volgens het oude stelsel heeft kunnen zijn [1]).

De Engelschen hebben geen tijd gehad om hunne nieuwe maatregelen tot rijpheid te brengen. Toen Commissarissen-Generaal het bestuur in 1816 aanvaardden, was hun alles vreemd; zij moesten de posten bezetten met onbedreven en onkundige ambtenaren [2]). Het is een wonder dus, dat er niet nog grootere verwarringen zijn ontstaan, dan er wezenlijk ontstaan zijn. Alle residenten waren onder de Britsche regeering Engelschen; de Hollanders werden daartoe niet gekozen; dus moesten op eenmaal deze belangrijke betrekkingen worden toevertrouwd aan menschen, die de zaken, welke zij besturen moesten, naauwelijks bij naam kenden.

De voorzigtigheid, waarmede Commissarissen-Generaal gehandeld hebben, en de getrouwheid van eenige nieuw uitgekomen ambtenaren, hebben in de daad den staat van Indië gered. Het licht, hetwelk Muntinghe over de zaken verspreid heeft, zijne hoedanigheid van president van den Raad van Financiën, de aanraking, waarin hierdoor eenige nieuw uitgekomenen met hem kwamen, en die van zijne lumières gebruik maakten [3]), en eindelijk de reis van de heeren Elout en Van der Capellen over alle de residentiën van Java, — alle deze omstandigheden hebben medegewerkt om aan Indië die gunstige gedaante te geven, welke dit land thans heeft. Ik heb deze reis mede gedaan. Ik heb het taai geduld bewonderd, waarmede die heeren elke residentie tot de geringste details hebben onderzocht, en in de daad het Nederlandsche gouvernement kan deze beide mannen voor hunne eerlijkheid en voor de goede trouw, waarmede zij de waarheid hebben nagespoord, nimmer genoeg danken [4]).

Twee gelukkige omstandigheden hebben in dit alles krachtdadig medegewerkt. De eene is de zending van den heer Engelhard naar de Molukken. Een man, gehecht aan het oude stelsel en vooringenomen tegen het nieuwe,

[1]) De lezer weet, wat van dit fraaie programma ten slotte geworden is.
[2]) Verg. bl. 14.
[3]) Zooals Van de Graaff en Bousquet.
[4]) Verg. bl. 14, 17 en 18.

zonder het te kennen; — een man, wiens crediet vele maatregelen had kunnen belemmeren en welk crediet zoude hebben blijven voortduren, althans in het moederland, zoo hij zelf niet door zijne daden en handelingen in de Molukken dit crediet had vernietigd [1]). — De tweede is de absentie van den schout-bij-nacht Buyskes, die in 1817 naar de Molukken vertrok, om aldaar de zaken te herstellen en wiens oude connexiën op Java en verre gaande partijdigheid voor onwaardige ambtenaren [2]) veel goeds zouden hebben belet, hetgeen geschied was vóór zijne terugkomst en hetgeen niet meer vernietigd kon worden.

Op den samenloop van alle deze gunstige omstandigheden is gevolgd eene regering, als die van den Gouverneur-Generaal, een man, wiens hart en hoofd even zuiver en helder zijn, en zoo deze man nog twee jaren kan blijven regeeren en de Koning hem het vertrouwen schenkt, hetwelk hij zoo dubbel waardig is, zullen de uitkomsten het proces, dat in het moederland nog aanhangig mag zijn [3]), maar hier reeds lang beslist is, voor altijd termineeren.

Het stelsel van begrooting is, met oneindig veel moeite, bijkans tot stand gebragt. De boeken van Indië zullen binnen kort voltooid zijn en niet, zoo als weleer en onder de Engelsche regering zelfs, onwaarachtige uitkomsten opleveren, maar de eenvoudige strikte waarheid behelzen en den waren staat van zaken aantoonen, op eene wijze, zoo goed in Holland als hier in Indië verstaanbaar [4]).

Deze weinige, in haast daar neder gestelde regels zullen, hoop ik, u mijn waarde broeder! behoeden voor de verkeerde insinuatiën van lieden, die, omdat zij ook eens in Oost-Indië geweest zijn, de zaken als regters willen beslissen, die competent zijn.

De heer Veeckens [5]) zal, zoo wel door zijn vermogen als door de medewerking van het huis Teyssel en C°., welke zijne gemagtigden waren, welligt invloed bekomen bij het Gouvernement, hetwelk hem zal raadplegen. De heer Elout zelf zal daartoe voet geven, die een tijd lang zeer met hem is ingenomen geweest, en die althans een man, dien hij zoo hoog aan den Koning en aan het Ministerie heeft opgegeven, uit amour propre niet zal desavoueeren. Deze Veeckens, die als stuurmansleerling van de Kweekschool voor de Zeevaart in 1802 of 1803 naar Indië is gezonden, is een man van onvermoeide werkzaamheid en vlug oordeel en heeft daarbij eene gedemesureerde ambitie. Hij bezit daarbij een ijskoud hart en een verbazend empire op zijne driften, die hoog zijn, doch

---

[1]) Weinig kon Van de Graaff vermoeden, dat Engelhard's zon toch eerlang weder zou opgaan; zie bl. 19 noot 2.

[2]) Verg. bl. 9, 14 en 16.

[3]) Omtrent de in Indië te volgen beginselen.

[4]) Nooit kwamen de boeken behoorlijk gereed!!

[5]) Over deze *bête noire* van Van de Graaff c. s. verg. o. a. bl. 20.

die hij, onder een kalm voorkomen, meesterlijk verbergt. Bezitter van de interessante papieren en aanteekeningen van zijn broeder, den overleden verdienstelijken secretaris-generaal Veeckens, en uitgerust met een taai geduld tot onderzoek en eene onvermoeide arbeidzaamheid, voorzien van eene zekere routine om zijne gedachten op papier te stellen, en vooral om met voorzigtigheid en ongemerkt alle zaken te ontwijken, die hij niet kent of niet kan doorgronden [1]), is het hem in de daad gelukt, Commissarissen-Generaal ter goeder trouw in het denkbeeld te brengen, dat hij berekend was om aan het hoofd van de financiën te zijn. Ik heb hem echter naauwkeurig bestudeerd [2]), en zonder deel te nemen aan den algemeenen haat, welke het geheele Indische publiek tegen dezen man bezielde, heb ik steeds op eene zekere distantie met hem blijven omgaan, zoo dat ik misschien de eenigste ambtenaar ben, die nimmer eenige contestatie met hem heb gehad, zonder dat ik immer ééne enkele opinie aan hem heb toegegeven [3]).

Deze man gaat met het voornemen naar Europa, om, het koste wat het wil, eene rol te spelen. De middelen daartoe zijn hem onverschillig. Ik vrees, dat men tegen zijne slimheid niet bestand zal zijn en dan beklaag ik den staat van Indië, dewijl hij zijn oogmerk niet bereiken kan, zonder de maatregelen van het tegenwoordig Indisch gouvernement tegen te werken [4]).

In deze pogingen vindt hij gemakkelijk een appui in de heeren Van den Bosch en Van Alphen en zelfs in den heer Buijskes; maar hij is, even min als deze drie heeren, bevoegd, om over het tegenwoordig stelsel van financiën, waarvan de landelijke inkomsten een zulk groot deel uitmaken, te oordeelen, omdat hij, hoe vreemd dit ook klinken moge, dat gedeelte niet kent, hetwelk door het Gouvernement — buiten de bemoeijenis van den Raad van Financiën en daarna van de Hoofddirectie van Financiën — eerst met de Generale Inspectie over de landelijke inkomsten en toen met de Hoofdinspectie van Financiën [5]) is behandeld geworden, zoodat hij dus, niet dan op eene indirecte wijze, kennis heeft kunnen verkrijgen van eene zaak van dien omvang en van dat groote gewigt, dat dezelve eene bijzondere studie en vooral locale kennis vordert, welke beide hem ten eenen male ontbreken [6]).

Hij is zijne eerste bevordering verschuldigd aan de verdiensten van zijn overleden broeder, den secretaris-generaal Veeckens, dien Daendels in hem eenigermate wilde beloonen. Als drost van Batavia bewees hij, zegt men,

---

[1]) Mij dunkt, dat dit nog al wat beteekent.

[2]) Eene studie, die echter geenszins Veeckens' ongeschiktheid aan den dag doet treden!

[3]) Van de Graaff was dat ook niet gewoon. Menschen met afwijkende ideeën waren hem al spoedig antipathiek; verg. bl. 17 over Van Lawick.

[4]) Daar zat natuurlijk de knoop.

[5]) D. w. z. uitsluitend met mijnheer Van de Graaff.

[6]) Niemand weet er iets van, behalve Van de Graaff en zijne vereerders! Dat is de grondtoon steeds, gelijk we nog verder zullen zien.

aan den generaal Daendels eene belangrijke dienst met zekere daad en eene droevige catastrophe, waartoe laatstgenoemde aanleiding had gegeven, te suprimeeren en daaraan geene verdere gevolgen te geven. Als landdrost van de Bataviasche regentschappen dirigeerde hij de executie van wreedaardige vonnissen met eene naauwgezetheid en koelbloedigheid, die den generaal Daendels voor hem zeer innamen. Daendels achtte hem echter niet en permitteerde zich tegen hem de hoonendste en vernederendste uitdrukkingen in het publiek. De generaal Janssens, die eerst met hem ingenomen was, heeft bij de retraite, toen de Engelschen Java vermeesterden, hem van eene ongunstige zijde leeren kennen en aan hem geschreven een sanglanten brief, waarvan de afschriften in de hand van een ieder zijn [1]). Hij heeft vele vijanden, bijkans geen enkelen vriend in Indië, althans ik ken er geen, hoezeer hij in de laatste dagen zich beijverd heeft om nog vrienden te winnen, maar zeer weinigen kennen hem en zijn in staat hem te beoordeelen.

De man, die hem als hoofddirecteur heeft vervangen, de heer Goldman, is zeker in de behandeling en directie van zaken op verre na niet zoo bekwaam als hij, maar hij is eerlijk en getrouw voor het Gouvernement, en bereidwillig om iedere dienst te doen. Daarbij verstaat hij de Indische zaken door eene langdurige ondervinding.

De heer Bousquet is een bekwaam, kundig man, die even getrouw als hij, de belangen van het Gouvernement zal behartigen en hem te hulp zal komen, waar hij te kort schiet.

De nieuw benoemde raad, De Bruijn van Tromp is bevorens geweest in zeedienst en daarna supercarga van schepen. Hij is zeer ervaren in den Indischen handel; van de twee andere leden, Van Angelbeek en Van Panhuijs, kan ik niet veel zeggen, als dat de hoofddirecteur Veeckens zich weinig om hen heeft bekreund en althans verzuimd heeft om hun de noodige impulsie te geven en de pligten duidelijk voor te schrijven, die zij moeten vervullen.

In het algemeen is er hier groot gebrek aan bekwame ambtenaren, en dit gebrek is moeijelijk te suppleeren. Men gevoelt daarvan thans minder alle de nadeelen, omdat de Gouverneur-Generaal, door de carrière, die hij gehad heeft, in staat is om de zaken zelf te doorzien en persoonlijk te dirigeeren. Gelukkig laat zijne gezondheid hem dit toe, en eene assiduïteit en de moeijelijkste werkzaamheden van den morgen tot den avond, schijnen geen nadeel tot nog toe daaraan toe te brengen. Het is geene vleijerij, wanneer ik uit volle overtuiging van hem zeg, zoo als ik gerustelijk durf te doen, dat hij de kundigste en vlijtigste ambtenaar van zijn Gouvernement is.

Mijne politieke carrière is niet ongelukkig, hoezeer ik gelukkiger zoude kunnen zijn in eene andere betrekking en ik bij aanhoudendheid overstelpt

[1]) Zie § 24.

word met moeijelijken arbeid. De wijze, waarop ik door het Gouvernement en door alle hooge ambtenaren behandeld word, is beter dan ik het zoude mogen vorderen, en het is niet wèl mogelijk om meer vertrouwen te genieten dan de Gouverneur-Generaal mij dagelijks bewijst.

Daarentegen is er zeker ook geen ambtenaar in Indië, die zoo zeer een slaaf is van zijn post als ik dit ondervinden moet, daar ik elk oogenblik van den dag gereed moet staan om ieder in zijne dikwerf particuliere belangen aan te hooren, en op alle de vragen van de ambtenaren te antwoorden. De Gouverneur-Generaal erkent dit, wanneer ik hem mijne positie afschilder, en toch geeft hij zelf daartoe de meeste aanleiding, door de menschen in het denkbeeld te brengen, alsof ik de posten te begeven heb en als of het van mij maar afhangt om deze of gene zaak al of niet te laten geschieden. De gekke verzoeken, die mij gedaan worden, doen mij dikwijls lagchen, en menigeen die het aanhoorde, zoude zich kunnen verbeelden, dat ik een minister was, die de gunsten van zijnen heer administreert. De Gouverneur-Generaal, aan wien ik het dikwijls vertel, lacht er om en raadt mij aan om eene audientie te geven op eenen bepaalden dag, dewijl ik dan toch op de andere dagen niet geplaagd zoude worden. Hij, die niemand gaarne iets weigert en niet gaarne aan iemand eenige hardigheid zegt, vindt daarbij zijne rekening, daar hij wel weet, dat ik niet dwaas genoeg ben om mij daarop het minste in te beelden, en bovendien wel zorg draagt, dat hij alleen meester blijft. Hoe mooi dit alles echter schijnt, moet het een man zijn als deze Gouverneur-Generaal om in zulk eene rol het uit te houden, en zeer zeker zoude ik nooit wenschen, om in de zelfde betrekking met zijnen opvolger te zijn. Ik kan zijne goedheden, die hij voor mij heeft, nooit vergelden, en ik ben hem inderdaad met hart en ziel verkleefd, zoo dat ik gaarne mijn leven voor hem zoude veil hebben. Ook is hij in de kracht van het woord, een edel mensch, wiens vriend ik zoude wenschen te zijn, wanneer ongelijkheid van stand niet zulk eene groote tusschenruimte tusschen hem en mij had doen ontstaan.

Dat ik niet gelukkig ben, behoef ik u toch niet te zeggen. Ik heb geen vooruitzigt om immer deze gewesten te verlaten, en ik moet dus het einde van mijn leven beschouwen als het einde van eene vermoeijende reis, die ons met verlangen naar de plaats onzer bestemming doet haken. Voor mij zelf heeft de dood dan ook geene afschrikkende gedaante, en zoo ik niet verlang te sterven, is het waarlijk alleen om mijne arme familie, voor welke mijn leven nog van nut kan zijn [1]).

Ik geloof, dat ik moeijelijk hier op Java zal kunnen herstellen en ik heb dus gister avond aan den Gouverneur-Generaal verzocht, om, in het laatst van Maart aanstaande, met een van mijne inspecteurs [2]), eene reis te mogen

[1]) Verg. bl. 86.

[2]) Meijlan, die immers ook een reis noodig had; zie bl. 83.

doen naar de Molukscbe eilanden, die ik toch ook eenmaal moet inspecteeren. Ik heb deze toestemming verkregen en zoo ik het dus met mijne zaken kan schikken, ga ik voor 4 of 5 maanden van hier. Het schijnt bewezen te zijn, dat de zeereizen zeer gunstig zijn voor soortgelijke ziekten, als waaraan ik laboreer.

Eene bijkomende rede is, dat het Gouvernement er veel belang bij heeft om de Moluccos naauwkeurig te leeren kennen en om te beslissen, welke partij daarvan in het vervolg behoort te worden getrokken. Zoo mijne reis voorspoedig is, ga ik de gouvernementen van Macassar en Malacca tevens inspecteeren, waardoor ik dan in de gelegenheid zal zijn om geheel Indië te leeren kennen [1]).

Misschien is het mijn lot om, wanneer ik in het leven blijf, bij het vertrek van den Gouverneur-Generaal een gouvernement op de Moluccos of op een der andere buiten-etablissementen te aanvaarden; dit zoude wel met mijne wenschen overeenkomen.

Van den Koning wacht ik geen gunstbewijs. Het schijnt, dat het Nederlandsche Gouvernement de Oost-Indische bezittingen beschouwt als eene tweede *Botany bay*. Geen der civiele ambtenaren althans heeft nog immer een blijk van aanmoediging ontvangen, en toch heeft de Koning reden om over de resultaten tevreden te zijn; — of zoude men aan Z. M. willen beduiden, dat Java een *provincia pacata* [2]) is, daar men maar van plukken moet, wat er van te halen is? Hoe deerlijk zoude hij dan zijn belang miskennen, daar Java alleen, wanneer het goed bestuurd wordt, zoo als thans, eene bron van inkomsten oplevert, die jaarlijks grooter wordt en niet kan verdroogen, dan wanneer men heillooze middelen te baat neemt.

Er is nu voor de ambtenaren, die niet al het eergevoel willen afschudden, geene mogelijkheid meer om rijk te worden. Wat moet dan hunne belooning zijn, wanneer zij in het moederland vergeten worden? Of moet een ieder, die de linie passeert, even als de hond van Lafontaine doen [3])? Of denkt de Koning, dat de wegen om rijk te worden gesloten zijn? Verre van daar! Dat hij het eergevoel in de nieuw uitgekomen ambtenaren uitdoove en hij zal spoedig zien, wat er het gevolg van zal zijn. Denk echter niet, dat ik dien weg wil volgen. Ik ken denzelven beter dan iemand in Indië, want mijn post doet mij in alle de oude en nieuwe schuilhoeken indringen, maar op zijn veertigste jaar en met een been in het graf, zoude het toch eene dwaasheid zijn om een proefstuk te beginnen, al ware het dan ook in de schurkerij.

Mooijaart is tegenwoordig commissaris van Marine [4]). Hij is met eene

---

[1]) Alzoo geheel het programma van Bousquet; zie bl. 64.

[2]) D. w. z. tot rust gebraeht (dus onderworpen) gewest.

[3]) Met de oneerlijken den pot deelen; verg. bl. 29.

[4]) Mr. N. A. Mooijaart hiertoe benoemd, blijkens de *Bataviasche Courant* van 18 September 1819, in plaats van brutalen Overbeek, — zie bl. 49 N° 22 en bl. 51 N° 24 — die lid in den Raad van Justitie te Soerabaja werd.

brillante recommandatie van den Koning uitgekomen en is ridder. Ik weet, dat hij in het jaar 1813/14 zich gedistingueerd heeft met een veel gerugtmakend aanbod van vrijwilligers; nu, dit heeft zeker ook in der tijd zijne verdiensten. De generaal De Jongh, toen ik het geluk had 24 uren bij zijn staf gedetacheerd te zijn, pleegde te zeggen: „contenance houden, mijnheer".

Panhuys is dadelijk na zijne aankomst hier te lande raad van Financiën geworden. Hij is echter in de eerste dagen gelogeerd geweest bij een voormaligen raad van Indië, die hem klaar bewezen heeft, dat het in de Oost voor de gezondheid noodzakelijk is om des middags te 2 uren naar bed te gaan. Nu zijn de bureaux bij de Financiën van 8 uren des morgens tot des namiddags na 4 uren geopend; maar hij blijft aan den raad van zijn gastheer getrouw en zal zich zeker in Indië niet dood werken. Hij is ook trouwens bezorgd en daar hij toch eenmaal gedecoreerd is en lid van de Staten-Generaal is geweest, zal hij ook wel vroeger dan anderen eene zalige rustplaats vinden in Rade van Indië [1]).

Cornets de Groot is een braaf, goed mensch, maar was niet berekend voor raad van Financiën. Hij is dus resident van Grissee geworden, alwaar hij zeer content is. Van zijne eerlijkheid kan het Gouvernement verzekerd zijn. Ik wenschte, dat men op alle residentiën slechts zulke menschen konde vinden.

Blom, die met eene juffrouw Sanderson getrouwd is en geene kinderen heeft, is zonder zijne vrouw uitgekomen. Hij is in den Hoogen Raad van Justitie geplaatst, het Hooggeregtshof [2]). Hij schijnt geen ander plan te hebben dan voor zich zelven te zorgen en dit zal dan ook wel gaan.

De zwager van den heer Van Alphen, zekere Wijnand de Groot, was, door de protectie van den heer Buijskes, resident van Grissee geworden en in diens post gehandhaafd gebleven, niettegenstaande verscheidene herhaalde slechte streken. Eindelijk was echter de maat vol en hij heeft zijne demissie moeten nemen. Zonder den schout-bij-nacht Buijskes had hij in handen van den fiscaal moeten zijn.

In het algemeen is de heer Commissaris-Generaal Buijskes zeer ongelukkig geweest in zijne protectie. Zijne geprotegeerden kenmerkten zich door domheid of oneerlijkheid, of beide te zamen vereenigd [3]).

Dit is een sprekend bewijs voor het nadeel, hetwelk men aan deze kolonie toebrengt, met menschen uit te zenden, die reeds eenmaal hier geweest zijn, in vorige tijden. Men heeft hier meer dan eens verhaald, dat de heer Van Alphen zoude uitkomen als Luitenant-Gouv. Generaal, om den Gouverneur-Generaal vervolgens af te lossen. Ik hoop dat men verstandiger zal zijn. [4])

---

[1]) O neen! De heer Van de Graaff ging hem voor, zullen we zien.

[2]) Mr. G. F. Blom. werd lid van het Hof, blijkens de *Bataviasche Courant* van 10 Juli 1819.

[3]) Verg. bl. 9, 14, 89.

[4]) Hier volgt eene zinsnede over schout-bij-nacht Buijskes, reeds afgedrukt in *Palembang* noot c bl. 510; ov. 180.

De expeditie tot herovering van Palembang is ongelukkig afgeloopen. Men geeft daarvan de schuld aan den schout-bij-nacht Wolterbeek, die, zonder iemand te consulteren, het plan had gemaakt om een commandeurskruis te verdienen. De sultan van Palembang heeft de brutaliteit gehad om zich niet op het gezigt van de schepen te willen overgeven, en dewijl de schout-bij-nacht op dit onverwacht evenement niet gerekend had [1]), heeft hij de attaque gestaakt en is teruggezeild. Er zal nu, zegt men, eene tweede expeditie vertrekken; ik hoop dat die beter moge reusseren. Het is echter wel ongelukkig voor een Gouverneur-Generaal om opgescheept te zijn met menschen, die tot alles te gebruiken zijn, behalve tot het vak, waarvoor zij bestemd zijn [2]).

Het uitzenden van Fransche deserteurs naar een land, alwaar de rust van eene geheele provincie dikwijls moet worden toevertrouwd aan een detachement van 25 man [3]), —' de benoeming van een generaal, die zijne reputatie in vroegere dagen in Indië, geheel verloren heeft, ik bedoel den heer H. [4]), en zoo vele andere soortgelijke maatregelen, moet een ieder, die het belang van dit land kent, met wanhoop vervullen [5]).

---

[1]) Dat men er inderdaad iets anders verwacht had, blijkt uit Wolterbeek's eigen mededeelingen; zie *Palembang* bl. 597 en 611; ov. 267 en 281.

[2]) Deze alinea is bereids afgedrukt in *Palembang* bl. 464; ov. 318. — Men zie echter § 14.

[3]) Zie over Fransche deserteurs *Palembang* bl. 602—603; ov. 272—273.

[4]) Van de Graaff zal dit wel geschreven hebben onder den indruk van de komst van den generaal Gotfried Jacob Holsman, die een kleine veertien dagen te voren, nl. dd. 4 Januari 1820 te Batavia was geland. Deze officier zag te Namen in 1771 het levenslicht en bracht het van kanonnier tot luitenant-kolonel, toen hij in 1808 op Java kwam, waar hij in 1811 krijgsgevangen werd gemaakt, gelijk o. a. ook generaal Janssens en De Kock. De heeren werden vervoerd naar Engeland, alwaar ze de stad Reading in Berkshire tot verblijfplaats kregen. Hun lot aldaar was geenszins benijdenswaardig. „Niettemin", lezen we op bl. 134 van Mijer's *Baud*, „heeft geen hunner (namelijk *Nederlanders*, want twee vreemdelingen, een Duitscher en een Belg, maakten hierop eene uitzondering), het eere-parool, dat zij hadden moeten onderteekenen, verbroken en onderwierpen allen zich gelaten aan hunne gevangenschap." Die uitzonderende *Belg*, was Holsman. Hij schijnt toen weer in Franschen dienst te zijn gegaan, daar hij eerst in Augustus 1814 daaruit werd ontslagen, na in 1813 en 1814 in Italië te hebben gevochten. Met de restauratie, in een tijd, waar zooveel vergeten en vergeven moest worden, heeft men den ducroteerder bij het leger in Nederland opgenomen, van waar hij in 1815 als luitenant-kolonel den veldtocht tegen Frankrijk medemaakte. Den 26^{en} Januari 1819 werd hij kolonel, zelfs met de bepaling, dat dit inging met 1 Januari 1815. Den 1^{en} Juli 1819 zag hij zich bevorderd tot generaal-majoor titulair en als zoodanig vertrok hij naar de kolonie, waar hij, blijkens de *Bataviasche Courant* van 22 Januari 1820 benoemd werd tot „directeur en chef der artillerie". In 1829 werd hij gepensionneerd. — Louw dl. I bl. 275 noot 4. — De Holsman's waren familie van de Engelhard's, Baud's etc, ook al geene recommandatie in de oogen van Van de Graaff. — Waardoor echter Holsman tijdens zijn verblijf op Java, gedurende 1808—1811, reeds zijne reputatie verloor, gelijk men uit den tekst zou opmaken, weet ik niet.

[5]) Toen Van de Graaff dd. 15 Januari 1820 dit schreef, had zich juist de Gouverneur-Generaal bij het Ministerie beklaagd over het uitzenden van „het schuim van vreemde legers". Zie Louw dl. I bl. 157 en 169. — Ter wille eener studie over de Belgische revolutiedagen in 1830, nam ik inzage van militaire archiefstukken; daarin vond ik slag op slag melding gemaakt van

De heer Muntinghe, aan wiens gedrag men het verlies van Palembang wil toeschrijven [1]), heeft na zijne terugkomst nu onlangs wederom zitting genomen in den Raad van Indië. Hoe jammer, dat die zonderlinge man niet beter te gebruiken is! Ik heb gelegenheid gehad hem te leeren kennen, en hoeveel reputatie hij ook in Holland heeft, kan men naauwelijks geloven, welk een schat van kundigheden, welk een helderen blik in de zaken en welk een graad van wegslepende welsprekendheid die man bezit. Daarbij heeft hij in gezelschappen en zelfs in conferentiën, waar hij niet geheel op zijn gemak is, eene gegeneerde en eenigzins verlegene houding en zelfs iets stootends in zijn spreken; maar dit alles verdwijnt, zoodra hij zich zelf als 't ware wil opwinden. Het publiek, dat hem omringt, wordt hem dan onverschillig en de man, dien men geen tien woorden met aisance een oogenblik te voren heeft hooren uiten, wordt de brillantste redenaar, die alles ten toon spreidt, wat natuur en kunst vereenigd, kunnen schenken. Maar bij deze schitterende gaven leidt hij het ongeregeldste leven, dat men zich verbeelden kan, werkt op alle uren van den dag en nacht of slaapt, zonder zich aan tijd, bezigheden of aan eenige convenientie van anderen te storen, laat bijkans niemand tot zich naderen, laat de menschen, die hij zelf geëngageerd heeft om bij hem te komen, uren lang wachten en zendt ze onverrigter zake wederom weg en brengt nooit de minste reden tot verontschuldiging voor, maar heeft, met de beleefdste houding, het air alsof het zoo geheel natuurlijk behoort. [2])

De heer d'Ozy, mede een van de vier raden van Indië, is in Nederland genoeg bekend; hij is een eerlijk man en heeft reeds in Holland bij het ministerie van Koloniën gewerkt. De twee andere raden, de heeren Van Braam

---

dieven, deserteurs enz., die het Nederlandsche leger onwaardig werden geacht, doch z.g. *gerehabiliteerd* voor het Indische leger werden aangeworven; om een enkel voorbeeld uit velen te noemen in een staat dd. 1 Juli 1827—1 October d. a. v. van reeruten voor den kolonialen dienst geworven, geteekend door den generaal De Wauthier te Brussel (die drie jaar later naar de Belgen overging) ad Romanus Josephus Quivre: „Heeft eene straf van 3 jaren kruiwagen, wegens tweede desertie, ondergaan, en is ingevolge dispositie van het Departement van Oorlog toegelaten tot het aangaan van een engagement voor zes jaren bij de koloniale troepen, zonder handgeld."

In eene missive, gedagteekend Hoofdkwartier Brussel, 3 Augustus 1827 van generaal-majoor Graaf van Byland las ik nog: „dat, om de belangen van de koloniale werving te bevorderen de plaatselijke kommandant te Leuven als een dienstig middel beschouwt, wanneer men te Leuven van tijd tot tijd een zoogenaamd muziek liet maken, hetgeen mogelijk wel eenige geschikte voorwerpen tot die dienst zoude opwekken"; de commandant berichtte tevens „dat, om tweemalen 's weeks met *drie* muzikanten in het werfhuis te spelen, men daarvoor zestien franken vordert." — Zie ook het „Rapport eener militaire commissie betrekkelijk de militaire magt op Java" dd. 11 Augustus 1814 in het Tijdschrift voor Ned. Indië van 1853, zoomede het artikel van W. C. Niewenhuijzen in het Indisch Militair Tijdschrift van 1880: „De genesis der Indische legerorganisatie na 1816".

[1]) Zie *Palembang* bl. 637 vv; ov. 307 vv.

[2]) Deze alinea werd ook gedeeltelijk afgedrukt in *Palembang* bl. 354; ov. 24.

en Chassé (de laatste een broeder van onzen generaal Chassé), zijn mede genoegzaam, althans bij den generaal Janssens bekend. [1])

Daar de Gouverneur-Generaal, even als andere menschen, sterfelijk is, is de keuze van beproefde en goede raden van Indië van het hoogste belang, dewijl een dezer raden ad interim het bestuur over de kolonie in handen moet nemen tot de Koning den opvolger benoemt en uitzendt. Deze mogelijkheid van zoodanige catastrophe te veronderstellen en daarbij de zorgeloosheid aan een anderen kant van het Nederlandsche gouvernement beschouwende, is genoeg, voor iemand, die, zoo als ik dit van mij mag zeggen, den stand der zaken kent, om met killen schrik bevangen te worden daar, men moge dit al of niet voor exageratie houden, drie maanden toereikende zijn om de vruchten van drie jaren zwoegens te vernielen [2]). In het algemeen beschouw ik het als ten hoogsten schadelijk om een gouverneur-generaal te kiezen uit de Indische ambtenaren. Ik acht het daarom, met allen die 's Lands belangen lief hebben, eene wenschelijke zaak, dat altijd de gouverneur-generaal direct uit Nederland wordt afgezonden en wel zoo vroegtijdig, dat hij ten minste zes maanden vóór het vertrek van zijn predecesseur aankome. Van de talenten en kundigheden van den gouverneur-generaal hangt alles af, maar ook vooral van zijne moraliteit, en men kan in deze keuze niet voorzigtig genoeg zijn, omdat het millioenen schats aan het Gouvernement doet winnen of verliezen en de beschaving en zedelijkheid der ambtenaren bevordert of tien jaren achteruit zet; want zoo het waar is, dat goede verstandige vorsten, tot zekere jaren gekomen, de beste opvoeders zijn van de menschen, die hen omringen, is dit zeker in den volsten zin waar van eenen gouverneur-generaal in Indië, die omringd is door ambtenaren, die, geene beginselen hebbende, door de omstandigheden gevormd worden. *Exempla sunt odiosa* [3]), anders zoude ik dit thema op eene bondige wijze kunnen uitwerken.

Ik weet bijna niet, of ik niet beter zoude doen met mijnen brief te verscheuren, maar dan verloopt er wederom een geheele tijd voor ik u schrijf, en ik wil een einde maken aan mijn verzuim.

Wij hebben te Batavia, Samarang en Soerabaija een liefhebberijtooneel [4]).

---

[1]) Men zie over de raadsleden Muntinghe, Chassé, Van Braam en D'Ozy o. a. *Baud* bl. 102 vv. — Naar het raadslid Chassé is *Gang Chassé* te Batavia genoemd. Over het geslacht Chassé, zie bl. 44 afl. Februari 1900 van het „Algemeen Nederlandsch Familieblad" van A. A Vorsterman van Oyen. Averechtsche mededeelingen als over ons raadslid: „in 1826 vice-president van den Hoogen Raad van Indië, waarnemend Gouverneur-Generaal tijdens het Engelsch bewind (het Engelsch tusschenbestuur)", doen echter de vraag rijzen of de data aldaar wel te vertrouwen zijn.

[2]) Precies hetzelfde wat Meijlan aan Van de Graaff 'n half jaar te voren had geschreven. Zie bl. 74 N° 45.

[3]) D. w. z. Voorbeelden zijn hatelijk, m. a. w. Ik noem liever geen voorbeelden.

[4]) In het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dl. XXVI (1881) komt een artikel voor van Mr. N. P. van den Berg over „Het tooneel te

Te Batavia zelfs zijn er twee. Denkt echter niet, dat ik zot genoeg ben daaraan een werkend deel te nemen. Het is erg genoeg *pour mes péchés*, dat ik te Alkmaar 13 jaren onder de verdenking heb moeten liggen, dat ik voor mijn genoegen speelde, terwijl ik althans zeker de laatste acht jaren mij zelven sacrifieerde om het tooneel in stand te houden.

Ik ben in vele opzigten ongelukkig in de wereld geweest, door zoo dikwijls miskend te worden, daar ik het waarachtig niet verdiende [1]). De menschen hebben dan ook geen stukje aan mijn arm hart geheel en ongekwetst kunnen laten, zij hebben het onbarmhartig tot het laatste stukje verscheurd. En dit moet toch wel waar zijn, wanneer bij een geweten, dat mij van geene enkele misdaad beschuldigt, zoo geheel de liefde tot het leven is uitgebluscht, als dit bij mij het geval is, en wanneer er geene plaats meer in het hart is voor *eene* enkele vreugde, noch voor *eene* enkele blijde herinnering, die met geene bitterheid vermengd is, zoo als ik helaas aan mij zelf ondervind. Ondertusschen is het onbegrijpelijk, hoe men aan alles gewoon wordt, zoo wel aan zielsals aan ligchaamslijden (de kiespijn uitgezonderd) en gij zoudt u een zeer verkeerd denkbeeld van mij vormen met te denken, dat ik zeer ongelukkig ben. Veel heeft het mij gekost, maar mijn toestand wordt dagelijks dragelijker en ik ben als een weggeworpen steen, waarop de brandende zonnestralen en stortregens geen duurzamen indruk maken, evenmin als de liefelijkste morgenzon en de verkwikkendste winden.

Door de zorg van Bousquet hebben wij te Batavia een leesgezelschap, waarin wij de nieuwste werken, die in Europa uitkomen, lezen. De goede Gouverneur-Generaal, die alles goeds zoo gaarne bevordert, is ons medelid.

Ik ga in deze week eenige dagen doorbrengen op Buitenzorg, niet uit vrije keuze, maar op hooger order. Zoo ik anders gestemd kon zijn, zoude ik daar regt gelukkig leven; want in zijnen huiselijken kring is de Gouverneur-Generaal de beste mensch op de wereld en om met hem te werken niemand gemakkelijker. Buitenzorg is thans een aardsch Paradijs, maar die verwenschte regens en onweders alle dagen zijn onaangenaam. Het plan om de bureaux van het Gouvernement naar Buitenzorg over te brengen, is opgegeven. De Gouverneur komt nu van tijd tot tijd op Batavia [2]). Wat zouden de oude gouverneur-generaals zeggen, als zij die huishouding zagen! Zij, die het land in gevaar waanden, wanneer zij de stad verlieten. Nu gaat de Gouverneur-Generaal naar Soerabaija, en alles gaat rustig den zelfden gang.

Batavia in vroegeren tijd". Zie inzonderheid hoofdstuk III, bl. 367 vv. over het tooneel na de herstelling van ons gezag. — Verder ook in het tijdschrift *Cybele* (1826), 4e stuk: Olivier's Aanteekeningen op bl. 32 en 33.

[1]) Deze alinea volgt ook in het origineel onmiddellijk op die *sacrifieering* aan het tooneel.

[2]) Te Batavia had de Gouverneur-Generaal nog slechts een huurhuis, te Buitenzorg daarentegen eene landswoning. Zie § 22.

17 Januarij 1820.

PS. Aan den heer Ziek heb ik in lang niet geschreven, noch aan mijne Alkmaarsche vrienden en kennissen; ik heb ze echter niet vergeten. De verbeteringen in Alkmaar doen mij veel genoegen; vele plannen heb ik mede helpen ontwerpen, ik heb nog niets vernomen, dat tegen mijne wijze van zien strijdt, en dit doet mij vooral veel genoegen, omdat ik wezenlijk in de oude stad mijner inwoning, hoe zeer ik ook daar ongelukkig ben geworden, veel belang stel.

De arme De Loches zucht nog onder zijne suspensie. Die man is waarachtig ongelukkig geworden door een verwenscht *amour propre,* dat hem bezielde, en eene vaniteit, die aan zijne famille eigen is. Maar hij is het slagtoffer van eene helsche intrigue. Ik doe alles, wat ik kan om hem te redden, maar het gaat daarmede den slakkengang. Hij heeft geen brood meer, heeft zijne woning te Soerabaija moeten verlaten en woont nu op Grissee. Ik ben zijn eenigste beschermer op dit oogenblik en om mijnenthalve wordt hij niet geheel verlaten. De Gouverneur-Generaal is met zijn lot zeer bewogen, maar hij kan de justitie in haren gang niet stuiten, noch haar démarches voorschrijven. De arme Duijmaer van Twist, die zelfs niet den minsten schijn tegen zich had, is in ellende gestorven. Hoe verschrikkelijk is dit niet in een land, waar de gelukkige misdaad, met opgeheven hoofde, rijkdom en eer ten toon spreidt!

HOOFDSTUK XII.

Brieven in de eerste helft van 1820 van Bousquet te Batavia, J. C. Reynst, resident te Sambas [1]) en J. L. G. van Schuppen, commies bij de hoofddirectie van Financiën te Batavia:

naar aanleiding van de toestanden op Sambas, Van de Graaff's vertrek naar de Molukken en den slechten gang der werkzaamheden op de bureaux te Batavia.

N° 55. *Van J. C. Reynst. — Sambas, 17 Januari 1820.* Op Sambas is tot dusverre alles in rust en ik hoop het nog wel een korten tijd zoo te zullen uithouden, maar alsdan sta ik voor de gevolgen niet in, indien er geene land- en zeemagt op Sambas komt, die de Inlanders en Chinezen overtuigt, dat het Nederlandsche Gouvernement in Indië nog magtig is, waaraan de ingezetenen zeer twijfelen, en wel door onze eigen schuld, als ik het zoo zeggen mag.

---

[1]) Zie de noot 3 op bl. 82. — Men zie ook Veth's *Borneo's Westerafdeeling*, dl. II bl. 70 vv.

Wij hebben op Sambas maar een honderd man en geene vaartuigen; voor deze honderd man hebben de ingezetenen geene vrees, zij geloven niet meer, dat eenige Europeanen vele Inlanders kunnen verslaan; zij zijn zeeroovers van oorsprong en dus aan eene soort van oorlog te voeren gewoon; de Engelschen hebben hier ook geen goed gedaan door (zoo als zij zeggen) met achttien groote vaartuigen te gelijk op Sambas te komen; van onze vaartuigen hebben zij zoo vele nog niet gezien; de schoener *Calypso* is met alle de drie expeditiën naar deze kust op Sambas geweest; dit brengt hen in de gedachte, dat het Gouvernement weinig vaartuigen heeft; daarbij komen de zeer onvoordeelige geruchten omtrent de zaken op Palembang, behelzende dat drie duizend man van daar verslagen zijn geworden met verlies van acht honderd man en van twee vaartuigen, eenige nadeelige geruchten omtrent Makasser en Riouw [1]), de twistredenen, die de ingezetenen zich verbeelden, dat de Gouverneur Raffles aan het Gouvernement geeft, en eindelijk nú het voorgevallene te Pontianak; vergeef mij deze uitlatingen; de Westkust van Borneo moet door magt, maar wil niet door zachtzinnigheid worden geregeerd; de etablissementen op deze kust laten zich niet regeren door de vrees van de ingezetenen voor de magt van het Gouvernement op Java; men wil nu zien hoedanig deze magt zich kan uitbreiden en of dezelve dan nog sterk kan blijven.

Mijn vriend de Sultan is, naar zijn praten te oordeelen, zeer goed gezind, maar zijn hart ken ik nog niet genoeg om daarvan overtuigd te zijn; zoo als ik aan Zijne Excellentie heb berigt, zal hij voor kort nog opbrengsten van Chinezen hebben gevorderd en aangenomen; ik durf het geval met 100 man troepen niet onderzoeken, maar het is zeker, dat, als hij dat doet, dat dan de Chinezen aan het Gouvernement niet gaarne voor de tweede maal willen betalen; in de uitlevering van personen, die zich tot ontkoming van straf onder zijne bescherming of onder die van zijne prinsen begeven, handelt hij niet overeenkomstig het contract [2]); een oppasser van mij heeft zich bij een van zijne pangerangs verschuild; vijf-en-twintig maal heb ik hem de uitlevering van denzelven verzocht, doch tot nog toe vruchteloos; een ander oppasser van mij heeft hij stilzwijgend in dienst genomen, en toen ik hem daarover gesproken heb, heeft hij mij met eenige excuses te kennen gegeven, dat hij hem gaarne wilde houden; dit zijn kleine zaken, misschien is het hadat, of misschien durft hij dezen pangerang niet aan; maar hij heeft mij, geloof ik, tegengewerkt in de verpachting van het regt tot den verkoop van amfioen in het klein en dat tot het houden van speelhuizen; ik heb de verpachting van deze regten geannonceerd, maar niemand heeft zich daaromtrent bij mij vervoegd, dan een Chinees; zoo als men zegt, spion van hem, Sultan; hij schijnt deze regten

---

[1]) Verg. *Palembang* bl. 614; ov. 284.

[2]) Contract van 16 Augustus 1819; zie Veth t. a. p. bl. 72.

zelf te willen genieten, en heeft mij, toen ik hem gezegd heb, dat het Gouvernement ontevreden moest zijn over de mislukking van deze verpachtingen, gevraagd, hoeveel ik voor dezelve vermeende te kunnen vorderen, met te kennen gave, dat hij voor de betaling zoude zorgen [1]).

N° 56. *Van Bousquet. — Batavia, 28 Februari 1820* [2]). Dat ons uw vertrek treurig maakt, en wij gedurig om u denken, en van u spreken, zal u niet vreemd voorkomen. Ik dacht op mijn ouden dag niet meer vatbaar te zijn voor gewaarwordingen, als die welke mijne betrekkingen met u mij doen ondervinden, en dat alle de begoochelingen, aan de lente van het leven eigen, ook met dezelve geheel verdwenen. Dan hoe zeer de ondervinding en de bevordering in de kennis der menschen mij de ijdelheid daarvan meer van nabij hebben doen zien, zoude ik dan toch haast geloven, dat overeenstemming van gevoel, en smaak, en gewoonte nog iets meer dan negatieve neigingen tusschen den eenen mensch en den anderen geboren kunnen doen worden. Of dit nu nog de zuivere *belangelooze goedwilligheid* van Kant en Van Hemert is [3]), wil ik niet uitpluizen; zoo het resultaat ontkennend was, zoude zulks mij misschien maar weder meer bedroeven. God zegene slechts uwe reis, en doe u geheel hersteld, en zoo welgemoed als uwe omstandigheden het toelaten, in ons midden terugkeeren!

Welk akelig weder treft gij! Het doet hier niet anders dan stortregenen. Ik denk, dat gij allen te Buitenzorg zult gekomen zijn, alsof gij de Gedong Badak, in plaats van over te rijden, over gezwommen waart. — Vaarwel, groet uwe reisgenooten hartelijk voor mij.

N° 57. *Van Van Schuppen. — Batavia 3 April 1820. (Na vermelding van allerlei quaestiën op het departement aanhangig:)* UEG. zal uit alle deze staaltjes reeds vermoeden, dat de afdoening van zaken bij het bureau zeer traag voortgaat. De menigvuldige bezigheden van den heer Goldman maken dit niet wel anders mogelijk. Hierbij komen nog de inconvenienten onafscheidelijk van het collegiaal bestuur. In zaken van aanbelang mag die wijze van bestuur zeer veel nut hebben, maar in kleine loopende zaken, die dagelijks behooren te worden afgedaan, is zij waarlijk ondragelijk. Niets komt ten einde; men moet een aantal anderszins onnoodige boeken en

[1]) Verg. Veth t. a. p. bl. 60.

[2]) Van de Graaff had, in commissie met Meijlan, Batavia verlaten, waar hij bij Bousquet inwoonde, om zijne eerste reis naar de Molukken te aanvaarden; zie § 42. Hij maakte de reis over land naar Soerabaja en was nog te Buitenzorg toen hem deze brief gewerd.

[3]) Paulus van Hemert was een geleerde, die in 1798 te Amsterdam in Felix Meritis en elders, als de bezielde apostel van het Kantianisme optrad. Zelden heeft een redenaar een bijval gehad als deze, leest men op bl. 9—10 van Theod. Jorissen's Herinneringsrede over Anton Reinhard Falck (1877).

registers aanleggen; een aantal anderszins overbodige vormen in acht nemen; honderde kleine uitleggingen en ophelderingen, die bij een éénhoofdig bestuur mondeling kunnen gegeven worden, schriftelijk en dus in eene zekere houding suppediteeren en in één woord dikwijls weken besteden aan het zelfde werk, dat men in andere omstandigheden in eenen halven ochtend afdoet. — Dit is onze toestand, en niettegenstaande de langzame voortgang van het werk, zijn onze bezigheden veel talrijker en omslagtiger dan te voren. Men gaat met eene en de zelfde zaak (nadat alle mogelijke bescheiden daartoe betrekkelijk zijn opgezocht en alles door nota's of ophelderende aanmerkingen is in verband gebragt) somtijds twee avonden achter den anderen naar het huis van den Heer Hoofd-Directeur; van daar gaat men met de zelfde zaak den volgenden morgen in de besoigne; van de besoigne komt zij in rondlezing of wel wordt zij aan een der heeren raden commissoriaal gemaakt, die dan veelal door hunne commiezen bij ons laten informeeren *wat het toch eigenlijk is* en of wij daaromtrent ook nog meerdere inlichtingen kunnen geven; dit veroorzaakt ons veel werk zonder eenig nut; daarna komt dan eindelijk de zaak in rondlezing, hetgeen een dag of veertig duurt, en laatstelijk in de vergadering, die dan nog dikwijls om 4 uren scheidt, zonder dezelve te hebben afgedaan [1]).

Elke volzin van hetgeen ik de vrijheid neem UEdG. te schrijven, doet al meer en meer zien, hoezeer UEdG. hier en op geheel Java gemist wordt, en was niet het belang der gezondheid van UEdG. zoo naauw met de reis naar de Moluccos verbonden, dan zoude ik mij van ganscher harte over deze onderneming bedroeven. De herstelling van die gezondheid is dan ook de eenigste, maar volledigste compensatie, welke zoo vele menschen voor zoo vele wanorden en onaangenaamheden kunnen hopen, en ik kan geenen anderen wensch uiten dan zoo spoedig mogelijk van het plaats hebben dezer gelukkige omstandigheid berigt te ontvangen.

De heer Bousquet, aan wien wij onzen nood hebben geklaagd en wien ik een lijstje heb gegeven van de hangende zaken, die de spoedigste afdoening vereischten, heeft ons beloofd daartoe zijn best te zullen doen. ZEd. lijdt veel aan kiespijnen en is over het algemeen niet zeer wel; wij hopen echter, dat zijne ongesteldheid geene gevolgen zal hebben. De verdere familie is volmaakt welvarende, even als de heer S. Van de Graaff [2]). De Gouverneur-Generaal en Mevrouw genieten op den duur de beste gezondheid. De heer Chassé is gevaarlijk ziek geweest, doch is weder aan het beteren. De heeren Van Braam en d'Ozij zijn beiden nog zeer impotent.

N° 58. *Van J. C. Reynst. — Sambas, 8 April 1820.* De komst van het schip *John Bull* op Sambas was voor mij in mijne officieele betrekking zeer

[1]) Men vergelijke Bousquet's klachten, bl. 33—36 en 68—69.

[2]) De oudste broer; zie § 2.

aangenaam, doordien mij met hetzelve zijn toegezonden twintig duizend gulden aan geld en levensmiddelen; aan eerstgemeld artikel had ik reeds gebrek, want ik was meer dan twaalf duizend gulden schuldig en aan het tweede artikel zag ik het gebrek reeds te gemoet, want ik was voor geen twee maanden meer van rijst voorzien; dit was daardoor zeker een genoegelijke dag, maar daarentegen ontving ik ter zelfder gelegenheid de zekerheid, dat mijn oudste broeder op Palembang is gesneuveld [1]) en de tijding, dat de op mij volgende broeder, die met den heer Servatius naar Makasser is gegaan, aldaar geene voordeelige carrière maakt (hij is aldaar slagter, schrijft mij mijn zwager Van Leeuwen). — Ik had de eer niet, een brief van UEdGestr. te ontvangen; ik zag uit stukken van den resident van Batavia, dat de heer Valck niet meer bij UEdGestr. secretaris was [2]), en ontving daaromtrent van niemand eenige inlichting, hoewel dat een ieder van mijne famielje weet, dat juist mijn retoer naar Java datgeen is, waarin ik het meeste belang stel.

De zaken op Sambas gaan vooralsnog redelijk, ten minste, wat de rust betreft, en dat is mij niet onverschillig, want voor kloppen ben ik niet in de wieg gelegd en hoewel dat ik overtuigd ben, dat van onze weinige soldaten de tot dienst bekwame manschappen braaf zijn en ik zelve gereed ben om mij als man te verdedigen, zoude het mij toch zeer verwonderen, indien wij aan eenen ernstigen aanval genoegzaam weerstand boden. Ik zal zoo veel mogelijk zorgen, dat van dien aard niets plaats vindt en ben daaromtrent gerust, maar het kan op den duur zoo niet blijven, want nu en dan moet ik reeds toegevendheid gebruiken; deze toegevendheid is natuurlijk eene nadeelige politiek; dezelve is in den aanvang als goedhartigheid aangezien; nu wordt gewis reeds verondersteld, dat het zwakheid is; spoedig zal men daarvan overtuigd zijn, en dan zal men mij laten toegeven tot dat ik weinig meer overhoud. Ik hoop, dat zulk eene handelwijze door Zijne Excellentie zal kunnen worden goedgekeurd, want had ik zoo niet gehandeld, dan geloof ik niet, dat ik de ingezetenen zoo rustig zoude hebben behouden, en mij dunkt, dat de verneming van onlusten, vooral in de tegenwoordige omstandigheden, op Batavia niet aangenaam zoude zijn geweest.

Mijn Sultan gedraagt zich vooralsnog redelijk; van zijne genegenheid voor het Nederlandsche Gouvernement ben ik echter nog niet geheel overtuigd; hij is eenigzins onbestendig en zeer geëxalteerd. Ik heb in het laatst van de maand Februarij jl. eene conversatie met hem gehad, die niet allezins passelijk was en welke ik woordelijk aan het Gouvernement heb berigt; hij klaagde mij bij dezelve over de heeren Kommissarissen, die op deze kust zijn geweest [3]);

[1]) Zie *Palembang* bl. 611; ov. 281.

[2]) Zie bl. 82 noot 3. J. C. Reynst was slechts provisioneel resident geworden, in plaats van den lastigen Muller; zie Veth t. a. p. bl. 70.

[3]) Van Boekholz in September 1818 en Nahuijs in Februari 1819; zie Veth t. a. p. bl. 12 vv. en bl. 50 vv.

dit misschien met regt, want die Heeren hebben de zaken niet geheel georganiseerd; hij klaagde ook over de zwakheid van het Gouvernement, zeide dat het Gt en hijzelve zich schamen moesten, over dat de ingezetenen niet tot gehoorzaamheid konden worden gebragt, dat hij zoodanig geen Sultan wilde zijn, en meerdere zulke geëxalteerde gezegden, die ik geloof, dat hij naderhand wel weder zoude hebben willen intrekken. Zulke gezegden geloof ik niet, dat de Sultan in koelen bloede zal doen, maar de geringheid van zijn inkomen, de vele menschen, die bijstand van hem verlangen, de onmogelijkheid om zijne famielje naar behooren te ondersteunen, de verwijtingen, die misschien enkelen hem doen, omdat hij het Gouvernement te Sambas heeft geroepen [1]), de hoop dat hij door eene algemeene gehoorzaming der ingezetenen meerder inkomen zal genieten, dit geloof ik is hetgeen wat hem dikwijls ontevreden maakt en hem in staat kan stellen om zelf opbrengsten te vorderen en hem niet indachtig doet zijn, dat hij daardoor kwaad doet.

Alle de Prinsen, hoorende dat er rijst voor mij is aangebragt, hebben mij reeds verzocht om hen met eenige koyangs in leen bij te staan; deze verzoeken heb ik van de hand gewezen, maar als de Sultan mij zulk een verzoek doet, dan moet ik hem wel helpen en daardoor bereken ik, dat van de tachtig duizend ponden, die ik na de ontlading van het schip *John Bull* omtrent zal hebben, ik langzamerhand wel de helft aan den Sultan zal moeten afgeven.

Als deze mij om geld vraagt en ik moet hem antwoorden, dat ik het hem niet geven kan, dan zegt hij: „het is goed, wij zijn beiden anaks van de kompanie hollanda en moeten derhalve, als er gebrek is, te zamen in het gebrek deelen"; maar nu zal hij zeggen: „nu hebt gij wat, en ik heb niets; wij zijn immers beiden anaks van de kompanie, nú moeten wij ook deelen." Dit is eigenlijk enfantillage, maar zoo is Zijne Hoogheid de Sultan van Sambas.

Het zwak bestuur, dat ik voer, bevalt waarschijnlijk de ingezetenen; het zoude daardoor wel mogelijk zijn, dat de Pangerang Tommongong [2]) aan Zijne Excellentie te kennen gaf, dat de ingezetenen mij niet gaarne van Sambas zouden zien aflossen, en dat dit op Zijne Excellentie een voor mij nadeeligen invloed had. Indien dit onverhoopt het geval mogt zijn, dan hoop ik, dat UEdGestr. het effect van dien invloed zal tegen gaan, want het is niet uit achting, dat de ingezetenen mij misschien zullen willen houden, maar omdat ik de menschen zoo wat laat doen, hetgeen dat zij zelven willen, en dit zal voor een korten tijd nog wel goed gaan, maar mij met der tijd zoo magteloos maken, dat het Gouvernement daardoor nadeel zoude worden toegebragt.

---

[1]) Zie bijlage 21 *Palembang*. — De brief komt ook voor in het *Tijdsch. v. Ned. Indië* 23e jaarg. (1861), 1e dl., bl. 365; daar is echter het breede gedeelte over Raffles, dus de geheele alinea 2, *weggelaten*.

[2]) Deze Pangergan Tommongong was een der broeders des Sultans, die met de *John Bull* naar Batavia de reis terug maakte, teneinde den Gouverneur-Generaal te verzoeken 8000 pikols rijst naar Sambas te zenden, ter verkoop aan de ingezetenen aldaar.

Dit nadeel bestaat nu reeds gedeeltelijk, door dat de basis van mijne handelingen is het principe, dat geldelijke schaden altoos weder met magt schadeloos kunnen worden gesteld, terwijl het ontnomen leven van personen niet weder kan worden terug gegeven. Ik durf derhalve hieromtrent voornamelijk mijn persoon in UEdGestrenges protectie aanbevelen, vermits ik overtuigd ben, dat geene afwezigheid zal hebben verflauwd de protectie, welke UEdGestr. mij wel heeft willen doen genieten; maar tevens verzoek ik UEdGestr. van niet te willen geloven, dat ik niet bereid ben om voor het Gouvernement eenig leed te lijden; neen, hieromtrent ben ik overtuigd van mijn pligt.

N° 59. *Van Van Schuppen. — Batavia, 20 April 1820.* Een brief voor den heer Meijlan uit Europa aangekomen, geeft ons gelegenheid om nog eene afzending naar de Moluccos te doen of ten minste te trachten om dezen brief derwaarts te doen vertrekken, en ik kan niet nalaten UEdG. tevens eenige berigten toe te zenden.

Wat het bureau betreft, is alles nog in den zelfden staat als op het oogenblik toen ik mijn laatsten brief aan UEdG. liet afgaan [1]).

Een fransch natuuronderzoeker [2]), die eenige jaren op het vaste land van Indië heeft doorgebragt en in het voorleden jaar met zeer veel aandacht de interessantste gedeelten van de kust van Sumatra heeft bezocht, is hier sedert eenige dagen aangekomen. Zijne betrekkingen in Bengalen en in Europa, waar hij, blijkens eenige brieven, die ik gezien heb, met den Heer Von Humboldt (dien wij ook hier te wachten hebben) in relatie staat, zoo wel als de wijze, waarop hij hier ontvangen wordt, boezemen vertrouwen in voor zijn karakter en zijne kundigheden. Deze man, met wien ik het genoegen heb in één huis te logeeren, heb ik, zoo als UEdG. ligt zal vermoeden, dikwerf naar berigten gevraagd omtrent de landen, die hij bezocht heeft en speciaal ook omtrent de Westkust van Sumatra. Hij kent bijzonder het etablissement van Benkoelen en het beminnenswaardig opperhoofd daarvan, even als de schoone bezitting, welke de Britten benoorden Padang hebben [3]).

De 200.000 ℔ nooten, welke de heer Cranssen (in zijne met potlood geschrevene nota omtrent de Moluccos en den specerijhandel, waarvan eene kopy door UEdG. is medegenomen) zegt, dat door de Engelschen in den voorl^{n} jare uit Benkoelen enz. zouden zijn getrokken, waren mij steeds een doorn in het oog [4]), en ik ondervroeg dus hieromtrent mijnen Franschman in het bijzonder; dan hij heeft mij verzekerd, dat dit volstrekt met de waarheid strijdig is en dat Benkoelen zeker op lang na geene 10.000 ℔ nooten jaarlijks levert, terwijl

---

[1]) N° 57.

[2]) Diard, stiefzoon van Cuvier.

[3]) Natuurlijk wordt hier Raffles ironisch bedoeld. — Over het verblijf van Diard en zijn leerling Duvausel in Benkoelen, zie o. a. Raffles' Memoir, 1^{e} uitgave bl .372, en vooral bl. 702 vv.

[4]) Omdat het Molukken-monopolie daardoor schade kon lijden.

de opbrengst der verdere Engelsche etablissementen op Sumatra aan dit product ook zeer onbelangrijk is. Ik kreeg nog meer vertrouwen in zijn gezegde en in de kennis, die hij van dat land heeft toen hij mij deed opmerken, dat deze geheele cultuur in de handen van particulieren is, en ik dit naderhand in de nota van den heer C. insgelijks aangeteekend vond. Bovendien heeft hij mij nog veel interessante zaken verteld, doch die niet alle zoo vele redenen van tevredenheid geven.

Ik heb gemeend UEdG. welligt eenig genoegen met deze mededeeling te doen en wensch van ganscher harte, dat bij UEdG. geene redenen mogen bestaan, om daarna de opgave, voorkomende bij de nota van den heer C., niet voor eene fanfaronade van den kant der Engelschen en welligt daarenboven nog voor eene guitenstreek van den heer R(AFFLES) te houden, die, na alles wat ik van hem vernomen heb, geen grooter genoegen schijnt te kennen, dan aan de Hollanders schade of verdriet te veroorzaken.

HOOFDSTUK XIII.

Felicitatiebrief van Van de Graaff aan zijn echtgenoot te Alkmaar in 1820 met een verhaal over ellende aan boord op de eerste reis naar de Molukken.

N° 60. *Aan boord van het Engelsche particuliere schip de Lady Sophia, op reis van Soerabaija naar de Molukken dd. 17 Maart 1820.*

Mijne hartelijk geliefde Vriendin!

Het is heden wederom uw geboortedag; voor de tweede maal sedert onze scheiding. Met het aanbreken van den dag was ik op het dek [1]), en mijne eerste gedachte bij het ontwaken was aan u, misschien waart gij op dat oogenblik nog wakende; de dag van den 17^{en} althans was voor u nog niet begonnen. Ook gij, zoo God u in het leven heeft gespaard, hebt bij uw ontwaken voorzeker aan mij gedacht. Hoe zoudt gij mijne liefde kunnen vergeten! Wat zou ik u kunnen toewenschen? Voor altijd misschien van u gescheiden, zal ik weldra een vreemdeling voor u zijn. Ik wil dan ook mijne wenschen aan Hem overlaten, die onze lotgevallen bestuurt en die, onze harten kennende, weet dat uw geluk mij dierbaarder is dan het mijne. Hij zegene u, mijne aangebedene vriendin! en uwe kinderen, die ook de mijne zijn, en die ik ook om uwentwille nog hartelijker bemin, en doe u in den zomer van uw leven die genoegens

[1]) In het gezicht van het eiland Bali.

genieten, die ik u niet heb kunnen schenken. Hij overtuige u van mijne belangelooze, onvergankelijke liefde en opene uw hart voor die vertrouwelijke vriendschap, welke ik zeer zeker verdien, en waartoe zich het geluk van mijne nog overige levensdagen moet beperken.

De Gouverneur-Generaal, wiens goedheid voor mij gij kent, stelde er belang in, dat ik, nog in dit jaar, eene inspectie-reis in de Molukken ondernam, omdat de tijd van zijn vertrek naar Nederland nadert. Hoezeer alle onze bezittingen in Oost-Indië aan de Hoofdinspectie van Financiën zijn onderworpen, heeft men echter noodig geoordeeld mij van eene speciale commissie te voorzien, ten einde ik door mijne ambtelijke instructiën niet zoude worden terug gehouden, om die voorzieningen daar te stellen, en dadelijk in werking te brengen, welke ik mogt noodig oordeelen. Op mijn verzoek heeft de Gouverneur-Generaal den heer Meijlan, inspecteur van financiën in de westelijke divisie van Java, aan mij toegevoegd en ons vrijheid gegeven om twee jongelieden van onze bureaux mede te nemen.

[1]) Zondag den 12[en] verliet ik Passaroean en kwam des avonds ten 6 ure te Soerabaija. De heer Van Haak [2]) had de vriendelijkheid om mij op dit laatste station met zijne koets af te halen. Naauwelijk was ik te Soerabaija aan het huis van dien Heer afgestapt of de ellende begon en het heeft van dat oogenblik met onophoudelijke bezoeken niet stil gestaan, tot dat wij in de sloep zaten om naar boord te gaan. Ik moest dus wel de nachten te baat nemen, om nog mijne laatste rapporten te kunnen afzenden.

Onze reisgenoot Van der Meulen, een der protégé's van den heer schout-bij-nacht Buijskes [3]), president van den raad van justitie te Soerabaija, en nog op verre na geen 30 jaren oud, is thans zoo verslaafd aan den drank, dat hij zijnen post niet meer kan waarnemen en tot bespotting ronddwaalt.

Den 14[en] Maart eindelijk zijn wij van Soerabaija scheep gegaan.

26 Maart 1820.

Ik zie, dat ik u nog geen woord gezegd heb van het schip, waarop wij ons bevinden [4]).

De resident van Soerabaija was aangeschreven om voor den heer Meijlan en mij een geschikt logement te bezorgen aan boord van het schip *The Lady*

---

[1]) Vooraf is gegaan eene breede beschrijving van de reis over Java; van Batavia vertrokken den 28[en] Februari, kwam Van de Graaff den 8[en] Maart te Soerabaja. Hier vernam hij, dat het schip nog in geen vier dagen klaar zou zijn, en daar hij te Soerabaja door aanhoudende bezoeken geen oogenblik voor zichzelven zoude hebben, ontvluchtte hij deze *ellende*, naar wij in den tekst zullen lezen, door naar Pasoeroean door te gaan.

[2]) Inspecteur der Oostelijke divisie. Verg. bl. 86 noot 1.

[3]) Zie brief N° 1 bl. 9. — Van der Meulen werd, blijkens de *Bataviasche Courant* van 18 Maart 1820, uit zijne betrekking ontslagen.

[4]) Men denke er aan, dat de brief veel langer is; Van de Graaff gaf een uitgebreid dagboek van zijne reis.

Sophia [1]). Dit is dan ook geschied, zoodanig echter, dat wij voor alle de meubelen hebben moeten zorgen, als tafels, stoelen, enz.

Hoezeer wij vrije passage genoten en nog al eenige provisies aan boord hebben gebragt, konden wij echter voor onze passage van Soerabaija naar Ambon (alleen voor de tafel) niet minder bedingen dan 500 ropijen (227 à 228 Spaansche matten); hiervoor hebben wij een dejeuner, diner en souper; de dranken daaronder begrepen. Ons gezelschap bestaat uit den heer Meijlan en mij, benevens de heeren Borwater, commies, en Bousquet, eerste klerk. Wij hebben in het geheel zeven bedienden bij ons.

Ik was, aan boord komende, vrij wel tevreden, maar dit duurde helaas niet lang, want naauwelijks lag ik des avonds in mijne kot of de kakkerlakken vlogen bij hoopen over mij heen, en draafden door mijne boeken, papieren en kleederen, met een geraas als of het hard regende. Gelukkig ben ik voor die beesten niet zeer bang, maar te gelijker tijd voelde ik eene ondragelijke jeukte, die mij, ondanks mijne vermoeidheid, belette om een oogenblik gerust te slapen. Ik kon de oorzaak hiervan niet ontdekken, tot ik, des morgens opstaande, mijn bed opgevuld vond met duizenden van roode mieren.

Ik dacht, dat onze jongens de kooijen, naar boord brengende, in de praauwen niet goed hadden gesoigneerd en liet dus alles naar boven brengen en in de zon schoon maken; maar den tweeden nacht was het even erg en nu zagen wij, dat het geheele schip vol van ongedierte was. De reden hiervan schijnt te zijn, behalve achteloosheid van den kapitein, dat het schip van binnen getimmerd is met wild hout, in stede van met jattiehout. Gij kunt u, mijne lieve meid! geen denkbeeld vormen van dit lastig ongedierte, hetwelk ons met duizenden overal vervolgde. Daarbij was het eene soort van mieren, half rood en half zwart, hetwelk geweldig bijt.

Er was nu niets te doen dan eene algemeene jagt te maken, de gaten en loopgraven met werk, papier en lak toe te maken en de touwen van de kot, de poten van de tafels en stoelen enz. sterk met teer te besmeeren. Sedert dien tijd hebben wij het redelijk, maar er gaat toch geen dag om, dat ik niet genoodzaakt ben 10 à 12 dozijn mieren en een half dozijn kakkerlakken te dooden, terwijl onze jongens, telkens wanneer wij onze hut verlaten, alles schoon maken. Onze jonge lieden, die minder ruimte in hunne hutten hebben, zijn verpligt op het dek, boven op de campagne te slapen, en de arme heer Crozier, die geene hangkot heeft, slaapt bijna geen enkelen nacht [2]).

Gij begrijpt dus ligtelijk, dat wij allen zeer verlangen om te Ambon aan te komen, te meer dewijl het over het algemeen zeer onzindelijk op het schip is, hetwelk daarenboven overal opgevuld is met stank, die bijkans ondragelijk

---

[1]) Hetwelk door het Gouvernement voor Ambon was bevracht.

[2]) Een Engelsch passagier, die voor zijne gezondheid eene zeereis maakte. Hij was gehuwd met eene doehter van den resident van Ternate, Neijs.

wordt, wanneer de pompen gaan. Wij zijn echter nu op een Engelsch schip en varen onder Engelsche vlag. Gij ziet dus, dat ook deze reputatie niet zoo gegrond is, als men het wel wil doen voorkomen.

Uit dit alles zult gij zeker het besluit opmaken, dat ik regt knorrig en ontevreden ben. Gij zoudt u echter dan bedriegen. Ik ben zoo aan onaangenaamheden gewend, dat dingen, die te voren mij hevig zouden hebben aangedaan, nu bijkans geene impressie op mij maken.

Het gezelschap van den heer Meijlan is mij zeer aangenaam; gij weet, dat ik steeds veel van hem heb gehouden. Hij is een braaf, kundig mensch en een der getrouwste ambtenaren van het Gouvernement.

Onder de weinige deugden van onze *Lady Sophia* is die, dat zij weinig beweging maakt, zoodat wij nog niet hebben behoeven te sjorren, maar anders is het eene luije dame, die, met eenen harden wind, geen acht mijlen voort loopt.

Onder de agrementen van mijne hut behoort nog, dat ik daarin de kruitkamer heb; mijne schrijftafel staat juist op het luik, en ik kan dus geen vuur in mijne hut hebben. Om dus niet gepriveerd te zijn van een sigaar, heb ik den geheelen dag door mijne lamp aangestoken in de hangstolp. Behalve dat ik helaas hieraan maar al te zeer verslaafd ben, is het ook eene ressource tegen de onaangename lucht van de pomp, die driemaal daags het geheele schip infecteert. Het is of het geheele schip verrot is, want, niettegenstaande al dat pompen, is het water, dat uit het schip komt, zwart als modder.

De eerste twee of drie dagen hebben wij een weinig melk gehad van eene geit, die de kapitein had mede genomen, maar dit hield spoedig op en sedert hebben wij dit moeten missen. Het water is redelijk goed, maar zoo de kapitein slechts durfde, zoude hij ons op rantsoen stellen. Wij hebben het echter niet te ruim.

Amboina 17 April 1820.

Heden heb ik eenen brief van Frits ontvangen van den 1^{en} April, waarin hij mij meldt, dat hij welvarende was [1]). Ik heb ook den majoor Van den Santheuvel gesproken, die gisteren van Banda alhier is aangekomen en mij verhaald heeft, dat Frits nog altijd vrolijk en opgeruimd bleef. Hij heeft in het voorleden jaar eene zeer zware ziekte gehad en beweert nu, dat hij zijn leven te danken heeft aan eene vergissing van den doctor, die voor eenen anderen zieke een lavement had voorgeschreven, hetgeen bij Frits besteld werd, die het innam en dadelijk beter werd.

Van uwe aankomst in Holland heb ik nog geene de minste tijding. Hoezeer mij dit ontrust, behoef ik u niet te zeggen [2]). Ik heb zoo veel geleden, dat ik

---

[1]) Frits, een broeder van Van de Graaff, verg. bl. 85.

[2]) Verg. bl. 83 noot 5.

tegen geene nieuwe slagen bestand ben. God behoede u en de kinderen. Het denkbeeld, dat gij bij uwe bloedvrienden, bij uwe moeder en zuster terug zijt, in den kring van menschen, die u lief hebben [1]), zal mij troosten. Groet allen van mij op de hartelijkste wijze. Zij zullen mij toch zoo geheel niet vergeten hebben, al is het, dat zij mij ook nog miskennen. Ik omhels u en de kinderen duizendmaal in mijne gedachten. Gij kunt mij veilig lief hebben, mijne dierbare vriendin, want ik verdien het. Adieu.

Ik ben van ganscher harte en met de zuiverste liefde

Uw getrouwe vriend

Henri.

HOOFDSTUK XIV.

W. De Vogel, secretaris bij de Algemeene Secretarie en S. L. G. van Schuppen, commies bij den hoofd-inspecteur van financiën, naar aanleiding van Van de Graaff's benoeming in het midden van 1820 tot lid van den Raad van Indië.

Hoog gestemde gelukwenschen. De boekhouding. Palembang. Bandjermasin. Banka.

N° 61. *Van De Vogel. — Batavia, 27 Mei 1820.* In de hoop, dat een vaartuig, te Soerabaija voor Makasser ingehuurd, nog niet vertrokken is, ga ik dezen weg eens beproeven om de eer en het genoegen te hebben, U de eerste mare van Uwe benoeming tot Raad van Indië mede te deelen.

De heer Van Braam is op den 12^{en} dezer overleden, na sedert lang aan het Water gesukkeld te hebben, en het is in de vergadering van 24 dezer, dat de benoeming heeft plaats gehad, waarmede ik UEdG.; maar niet minder de Hooge Regering en de ingezetenen dezer gewesten, van harte geluk wensch. De publieke conjectures vereenigden zich vrij eenparig in de keuze van den heer Van Panhuijs [2]); ik geloof echter niet, dat er kwestie van is geweest; maar de uitslag schijnt het meest algemeen genoegen te hebben gegeven, en hoe hartelijk onze deelneming, hoe opregt de uitboezeming van onze vreugd is, zal ik voor Papa Bousquet, mij en familie wel niet uitvoerig behoeven te verzekeren.

---

[1]) Namelijk bij de familie Verschuir te Alkmaar. De moeder echter overleed kort na de aankomst van mevr. Van de Graaff: zie bl. 112.

[2]) Verg. bl. 94.

De administratie gaat zonder veel verandering voort, behalve dat bij allen UEder. afzijn wordt ontwaard, vooral *op Batavia;* de algemeen financieele bepalingen [1]) hebben een verschrikkelijken strijd te strijden gehad, de *souffre douleur* er van behoeft niet genoemd te worden; zij zijn echter *en train*, over een maand gaat de heer Bousquet op reis om ze bij wijze van voorprediking den harthoorenden in te prenten [2]). Zijne Excellentie wil de boeken (die van 1816 zijn ingediend) met krachtdadige middelen bijgewerkt hebben. Hoogst Dezelve heeft voorgenomen, mij aan den heer Bousquet voor een tijd tot dat einde te adjoigneren en ons op mijn voorstel buitengewone hulp *á discrétion* toe te staan [3]).

De Palemb.-expeditie moet in Junij zeilen [4]). Al wat de toebereidselen op Java betreft, is zeer goed in orde, maar de *Van der Werf*, die volgens de zeetijdingen den 6^{en} December is uitgezeild, laat zich hier nog wachten.

Op Banjermasin, waar het zoo lang stil is geweest, zijn de Dajakkers aan 't rooven en branden geweest; de Sultan houdt eene zijde met ons, doch beklaagt zich zeer over den Resident [5]); indien Uw oogmerk ook was om derwaarts te gaan, dan zult UEdG. aldaar waarschijnlijk den heer Roesler kunnen ontmoeten, die als commissaris weder derwaarts gaat.

Banka, waar het zoo spaansch uitzag [6]) is door den luit. kol. Keer schoon gezuiverd [7]); wij houden nu der muitelingen sterkten bezet, eenige districten gaan weder tin leveren. Onze kas heeft *alle* hulpmiddelen noodig.

N° 62. *Van Van Schuppen. — Batavia, 1 Juni 1820.* Het overlijden van den heer Van Braam [8]) was het sein tot eene menigte onrustige bewegingen onder de Europesche bewoners dezer plaats, waarvan ik UHEdG. geene nadere beschrijving behoef te geven, en die, hoezeer ik ook doordrongen ben van

---

[1]) In Stbl. 1820 N° 15.

[2]) Zie hoofdstuk XVII.

[3]) Den 7^{en} Juni 1820 schreef de Gouverneur-Generaal aan den heer Elout in Holland over den langzaam werkenden boekhouder (verg. bl. 30): „Van de werkzaamheden van dien ambtenaar wenschte ik liever niet te spreken: hoezeer de man van den oehtend tot den avond werkzaam is, komen wij sleeht vooruit; de boeken van 1816 zijn alleen gesloten, de volgende blijven steeds op het punt, ondanks alle vermaningen; ik ben het eindelijk moede geworden, en ik heb tot spoedige en stellige afdoening De Vogel wederom afgestaan, hoezeer hij mij op de seeretarie noodzakelijk was, tot het in orde brengen van dat werk. Ik heb voor het verledene al den omslag doen bekorten, en ik laat mij van tijd tot tijd rapporten over den voortgang, door Bousquet en De Vogel geteekend, overleggen; de zaak is mij verdrietig." Bijdr. E. bl. 26.

[4]) Dat was inderdaad het plan, doeh ze zeilde eerst in 1821. Verg. *Palembang* bl. 654; ov. 324.

[5]) Reeds met het herstel van het Nederlandseh gezag was de sultan begonnen over het gewestelijk gezag te klagen. Zie mijne *Borneo*-verhandeling bl. 69 en 83, in Bijdragen Kon. Inst. dl. XLIX (1898).

[6]) Zie *Palembang* bl. 618 vv; ov. 288 vv.

[7]) Nota bene. Zie *Palembang* bl. 635—636; ov. 305—306.

[8]) Waardoor eene vaeature in den Raad van Indië ontstond; zie § 43.

eerbied voor en vertrouwen in onzen waardigen Gouverneur-Generaal, evenwel (ik moet het met beschaamdheid erkennen) de blijde hoop, die ik in den beginne had opgevat, van tijd tot tijd deden wankelen en mij in de onaangenaamste geestgesteldheid bragten. — Eindelijk echter daalde Zijne Excellentie als een weldoend genie, voor eenige oogenblikken uit de hooge streken naar herwaarts af, en.... bij Zijn vertrek hoorde men de blijde mare van de benoeming van UHEdG. tot lid van de Hooge Regering.

Onbeschrijfelijk was het genoegen, dat ik bij het vernemen dezer tijding gevoelde; tranen van vreugde heb ik gestort en den Hemel op het vurigste gedankt voor eene geheurtenis, waarin ik mij vlei den dageraad te zien, welke ons uit den nacht van rampen, die sedert ruim een jaar over het bestuur schijnt te zweven, in een helderen dag van voorspoed en geluk zal doen overgaan.

HOOFDSTUK XV.

Van de Graaff op het einde van 1820 aan zijn zwager Verschuir, naar aanleiding van zijne Molukssche reis en de benoeming tot lid van den Raad van Indië.

Beoordeeling van Muntinghe. Erkentelijkheid jegens Van der Capellen en Elout. Twee broeders van Van de Graaff in Indië en twee zonen in Holland. Proces-Van Prehn.

N° 63. *Batavia, 14 November 1820.* Voor mijn langdurig stilzwijgen, waarover gij mij uwe ontevredenheid betoont [1]), heb ik geene verontschuldiging dan mijne inderdaad weinig gelukkige situatie, die voor mij alle vroegere herinneringen aan vorige dagen onaangenaam maakt. Houd mij dit dus ten goede en geloof mij, dat mijn hart daaraan geen deel heeft.

Na zoo lang van alle tijdingen verstoken te zijn geweest, ontving ik eerst na mijne terugkomst op Java, in het begin van de vorige maand, de eerste brieven van mijne vrouw, sedert haar vertrek van de Kaap de Goede Hoop. De vreugde, die ik over de behoudene aankomst van haar en hare kinderen in het vaderland gevoelde, werd echter verbitterd door de tijding van het overlijden onzer schoonmoeder, zoo weinige dagen na de aankomst mijner arme vrouw voorgevallen. Haar verlies doet mij hartelijk leed, en ik betreur het diep, dat ik niets heb kunnen bijdragen om hare onde dagen aangenaam te maken. Ik wil hiervan niets meer zeggen; vergun mij echter, dat ik bij deze

[1]) Verg. bl. 84 noot 3.

gelegenheid, u en uwe vrouw mijne innige en opregte bede mededeele, dat deze treurige gebeurtenis geene aanleiding moge geven om de familie-banden, die ons vereenigen, en waarvan nu de laatste schakel gebroken is, van een te scheuren.

Mijne reis naar de Molukken is zeer belangrijk geweest [1]). In eene afwezigheid van zeven maanden heb ik successievelijk Amboina, Banda, Ternate en Makasser bezocht, en dus een zeer belangrijk gedeelte van onze Indische possessiën gezien. Mijne zending was eervol en gewigtig, en ik hoop, dat het Gouvernement geene redenen zal hebben om zich daarover te beklagen. Op mijn verzoek is mij een mijner inspecteurs, de heer Meijlan, een man van een uitmuntend hart en verstand, in de commissie aan mij opgedragen, toegevoegd, en het is ons tevens vergund om twee jongelieden van onze bureaux tot onze hulp mede te nemen, de jonge heeren Borwater en Bousquet [2]).

De reis heeft op mijne gezondheid, die niet zeer gunstig was toen ik Java verliet, eenen gunstigen invloed gehad, zoo dat ik mij thans veel beter gevoel, hoezeer ik er verre af ben van geheel hersteld te zijn.

In mijne afwezigheid ben ik tot Raad van Indië benoemd, in plaats van den heer Van Braam, die overleden is [3]). Gij zult dit waarschijnlijk reeds lang geweten hebben, en ook nu reeds geïnformeerd zijn of de Koning mijne benoeming al dan niet heeft gelieven goed te keuren. Ik ben, volgens het Charter [4]), reeds beëedigd en geïnstalleerd en jouisseer bij de oudgasten reeds van den titel van *Edel Heer*, zoo dat ik een zot figuur zoude maken, bij aldien Zijne Majesteit de keuze niet goed vond te bevestigen.

Mijne bezigheden zijn niet verminderd, dewijl ik provisioneel nog den post van hoofdinspecteur van financiën bekleed [5]), waarvoor men nog niemand heeft gevonden [6]). De post is zeer belangrijk en kan door niemand vervuld worden, die niet het volkomen vertrouwen van den Gouverneur-Generaal bezit.

Ik heb het genoegen andermaal den heer Muntinghe tot mijnen ambtgenoot te hebben, die in 1816 en 1817 mijn president was in den Raad van Financiën, een man van buitengewone kundigheden en bekwaamheden en die, bij eenen minder onafhankelijken geest en meer aanhoudende werkzaamheid, zijne wedergade in Indië niet zoude vinden.

De Gouverneur-Generaal behandelt mij bij voortduring met de uitstekendste goedheid. Ik heb als mensch en als ambtenaar aan hem de duurste verpligting en aan zijne deelneming ben ik grootendeels mijn leven ver-

---

[1]) Vergelijk § 42.

[2]) Reinier Bousquet, zoon van den schrijver der in dezen bundel voorkomende brieven.

[3]) Zie § 43.

[4]) Art. 6 van het Reg. Regl. van 1818 (Stbl. n° 87).

[5]) Besluit dd. 17 October 1820 N° 4. Zie § 43.

[6]) Verg. noot 4 op bl. 53. Daar staat echter § 45, in plaats van § 43.

schuldigd. Ook aan den heer commissaris-generaal Elout ben ik oneindig veel verschuldigd voor de onderscheiding, waarmede hij mij, vooral in de laatste tijden, heeft behandeld, en waaraan ik ook grootendeels mijne gelukkige carrière te danken heb.

Beide deze heeren hebben de regtmatigste aanspraak op de erkentenis des Konings, daar de zigtbare voorspoed dezer kolonie hun werk is. God geve slechts, dat de Koning gelukkig moge zijn in de keuze van eenen nieuwen gouverneur-generaal en zich zelven overtuige van de onschatbare waarde dezer gewesten, wanneer dezelve wel en doelmatig worden bestuurd.

Mijne beide broeders Sebastiaan en Frits zijn thans op dit eiland geplaatst, de eerste in het Hoog Geregtshof van Indië, resideerende te Batavia, de laatste in den Raad van Justitie te Soerabaija [1]). Mijn broeder Sebastiaan is op dit oogenblik in eene commissie te Samarang, werwaarts, binnen weinige dagen, het geheele Geregtshof vertrekt, tot het houden van eene teregtzitting in de zaak van den gesuspendeerden resident van Soerakarta of Solo, den heer Van Prehn, beschuldigd van concussie in de uitoefening van zijn ambt, en in welke procedure eenige Javaansche prinsen en grooten betrokken zijn [2]).

Ik heb tot dusver gewoond bij den heer raad van financiën Bousquet, dan dezelve verhuisd zijnde, heb ik niet langer bij hem kunnen blijven [3]). Ik heb te vergeefs getracht een huis te huren en ben eindelijk, tegen wil en dank, genoodzaakt geworden om er een te koopen, waar ik binnen weinige dagen hoop in te trekken. Dit huis, hetwelk niet groot is, kost mij f 30.000 of ropyen, nagenoeg, met de transportkosten 14.000 Spaansche matten, te betalen in termijnen.

Ik dank u, uit den grond van mijn hart, voor hetgeen gij voor mijnen Daniël hebt gedaan en ik bid u te geloven, dat ik dat nimmer vergeten zal. Over het lot van den armen Willem ben ik zeer ongerust, vooral over zijne physieke gesteldheid [4]). Ik heb het vooruitzigt niet om aan mijne kinderen een independent fortuin na te laten en op een lang leven kan ik niet meer hopen. Wat zal er dus van hem worden! Ik had hem gaarne bij mij gehouden, dewijl ik geloof, dat een warm klimaat gunstiger is voor zijne constitutie, maar ik zag geen middel om hem hier iets te laten leeren. God geve, dat ik hem nog eenmaal bij mij terugzie, maar ik durf mij daarmede niet vleijen.

---

[1]) Zie hunne benoeming in de *Bataviasche Couranten* van 5 Juni 1819 en 5 Februari 1820. In de plaats van Frits werd Muller, de ontslagen resident van Sambas (bl. 103 noot 2), opziener te Banda!

[2]) Zie hierover § 40.

[3]) Over het niet kunnen blijven, zie echter nog bl. 128—129.

[4]) Niet lang daarna overleden.

HOOFDSTUK XVI.

J. C. Reynst, resident van Sambas, over den sultan aldaar [1]) en J. G. van den Berg, lid van den raad van Justitie te Batavia, over het proces-Van Prehn.

Gerucht dat Nederland Singapore zal terugkrijgen tegen afstand van Borneo. Ongelukkig lot van Winter.

N° 64. *Van Reynst. — Sambas, 8 November 1820.* Op Sambas is tot dusverre nog alles in rust en de genegenheid van den Sultan voor het Gouvernement schijnt bijna zoodanig te zijn als gewenscht kan worden. Gisteren avond was ik bij denzelven en wierd mij door Z. H. verteld, dat inlandsche schippers, welke onlangs Salat of Sincapora [2]) hebben aangedaan, hem hebben gezegd aldaar te hebben vernomen, dat het Nederlandsche Gouvernement alle hare etablissementen op Borneo voor Sincapora zoude verruilen. De Sultan deed mij daarbij verzoek om het Gouvt. uit zijn naam te solliciteeren om dit niet te doen, vermits hij zeer ongaarne van het Ned. Gouvt. zoude willen scheiden en hetzelve integendeel gaarne behulpzaam zoude willen zijn om alle rijken op Borneo onder hetzelve te brengen.

N° 65. *Van J. G. Van den Berg. — Batavia, 15 December 1820* [3]). Ik heb tot hiertoe het request van den ongelukkigen Winter niet ontvangen; maar verwacht zulks. Mijn schoonzoon schrijft mij, dat hij uit zijn arrest is ontslagen, maar ten uiterste bedroefd, en niet te troosten. Hij heeft bij de openlijke teregtstelling alles ontkend, wat hij bij de commissie had verklaard, omdat men hem onder de hand diets heeft laten maken, dat als hij V. P(rehn) verder beschuldigde, hij finaal ongelukkig zoude worden, dus men hem alleen heeft willen opofferen. Gelukkig, dat hij de 77 brieven overgegeven heeft: niemand kan beter met de zuivere ziel van de zaak bekend zijn dan ik, en gerust zoude ik kunnen bezweren, dat de man voor zich zelven niets gedaan en niets genoten heeft. Alles heeft hij op order en instigatie verrigt. Zelfs de geringste somma's heeft hij tot één ropij toe moeten verantwoorden; enfin, als ik alles ter neêr zoude brengen, wat mij bekend is, waarvan in regten niets is opgegeven, zouden deze vellen lang worden. Had Winter niet eene menigte

---

[1]) Verg. N°s 55 en 58.

[2]) *Sĕlat* wordt nog Singapore genoemd door de inlanders in Borneo's Westerafdeeling en elders tot het eiland Bawean toe.

[3]) Deze brief handelt uitsluitend over het proces—Van Prehn; verg. § 40. Ik denk, dat de briefschrijver is, degeen, die, blijkens de *Bataviasche Courant* van 20 Augustus 1816, lid werd van den raad van Justitie aldaar.

brieven op bevel van zijn chef verscheurd, men zoude de zaak der vogelnestjes compleet ontdekt hebben; immers is de jonge Haack door den resident verbannen, en de Kapitein Chinees met rust gelaten. — Met empressement insteer ik UEdGestr. om deszelfs hulpe en voorspraak, dat de man gratie krijgt alleen om op Samarang te blijven wonen [1]), want op eene andere plaats kan hij niet existeeren. Hij is reeds in den grond bedorven door blindelings zijn Resident ten believen te hebben gestaan. Van de 10 mille Spaansche matten boete spreekt hij niet. Zijne defensie door den heer Domberg kost hem 2 mille Spaansche matten; de kosten van justitie zullen ook nog al wat beloopen. Zijne vertering in acht maanden op Batavia is circa 4800 ropijen, en op zijne huizen en goederen verliest hij circa zeven mille, zoo dat Winter van zijn 32000 Spm., waarvan hij 14 mille met zijne vrouw getrouwd heeft en 4 mille van eene zuster heeft geërfd, nog 10 mille kan overhouden, dat hij zich getroosten zal. In 1806 bezat Winter, ongetrouwd, reeds zes mille Spm., en een huis, door mij aan hem voor een 14 jarigen dienst present gedaan [2]); van wijlen den heer Van Braam heeft Winter 3 jaren lang 500 Spm. per maand gehad, dat de heer Servatius getuigen kan, en van den heer Van Prehn *geen penning;* 2 ℔ boter per week, 3 el blaauw laken, 1 Engelsch zadel, 1 kist wijn van vier dozijn, vrij tafel en vrij daags rijden met den baas, is al wat Winter van V. P. gehad heeft; sober genoeg.

Geen antwoord s. v. p. Zoodra ik copie van het request bekom, zal ik mij verstouten mijn toevlugt tot UEdG. te nemen; inmiddels mij met aandrang bevelende in UEdG. toegenegen aandenken, vereer ik mij, met zuivere gevoelens van achting te teekenen

Vrijdagmorgen
15 December 1820.

UWelEdG. Dienaar
J. G. van den Berg.

Ik hoop begrepen wordt, dat Winter een miserabel inlandsch kind is, die nooit verder als Solo en Djocja is geweest, nooit omgang met menschen gehad heeft, en voor geen oortje menschenkennis bezit; zoo iemand schat de gunst van zijn resident ordinair hooger dan den zegen des Hemels. Winter heeft nog eene menigte zaken kunnen opgeven; maar veel te zeggen, en niets te bewijzen, had hem bijna aan de g... gebragt.

---

[1]) Dit werd Winter ook toegestaan.

[2]) We krijgen hier een blik in den goeden oud-Indischen tijd.

HOOFDSTUK XVII.

De Ajunct-Hoofddirecteur van Financiën Mr. I. Bousquet op reis over Java in de laatste helft van 1820 ter invoering van de Comptabiliteits-bepalingen van Staatsblad 1820 n° 15.

Eerst na de vaststelling der begrooting van 1820 kan hij vertrekken. Moeielijkheden met de comptabiliteit. Verwarring in de administratie, toenemend door Bousquet's afwezigheid. Gemis aan kracht en inzicht bij den hoofddirecteur Goldman. Ontevredenheid van den Gouv.-Gen. op Bousquet. De wanorde in de comptabiliteit te Tegal, Pekalongan, Semarang. De inspecteurs bemoeien zich slechts met binnenlandsche bestuursaangelegenheden. Zorg voor de gezondheid van Van de Graaff, ook wegens zijne onmisbaarheid voor den lande. Boschwezen. Proces-Keuchenius. Bousquet's voorstellen buiten hem om be- en veroordeeld. Afkeuring door Bousquet van het in eigen beheer nemen der douane. Bousquet's aanhoudende klachten, dat hij geene kennisgave van de beslissingen der regeering ontvangt op zijne inspectiereis.

N° 66. *Batavia, 18 Juli 1820.* Ik verbeeld mij steeds, dat gij, alvorens op Java terug te keeren, Makasser ook nog zult aandoen [1]). Doch daar deze kans ook zeer wisselvallig is, zal ik mij borneeren met hetgeen mij zelf het meest aan 't hart ligt om u mede te deelen; en wel in de eerste plaats, dat uwe vrouw en kinderen allen levend en gezond in Holland aangekomen zijn, en ik een heel pakket met brieven van hen voor u ontvangen heb. Eene tweede tijding, waarvoor gij misschien minder gevoelig zult zijn, mijn vriend, maar die ons allen met eene blijdschap heeft vervuld, die aan het kinderlijke grensde, is uwe benoeming tot Raad van Indië, bij resolutie van 24 Mei N° 2, in stede van den heer Van Braam, dien 4 doctoren zich gehaast hebben om, schoon naar men zegt volgens alle regelen van de kunst, naar de geestenwereld te depecheren, niettegenstaande hij zelf nog geen zoo grooten trek gevoelde om die reis aan te nemen. Ja, mijn vriend, ik wil u niet ontveinzen, dat de dagen, die tusschen zijne geforceerde demissie en uwe aanstelling zijn verloopen, mij dikwijls gemelijk en mistroostig hebben gemaakt, door het gestadig denken aan het *chapître des considérations*, en de onaangename gevolgen, die ik er uit voorspelde. Maar toen ik in het eind de goden kon regtvaardigen, was ook mijne vreugd uitbundig. Ik herhaal het, gij zijt misschien van allen degeen, die het vernomen zullen hebben, het minst daarover getroffen; maar wij allen, die met u, als Gabriel, het rijk der Duisternis trachten te

[1]) Gelijk geschiedde; zie bl. 113.

bevechten, die onzen Grooten Vriend hartelijk en opregt zijn toegedaan, gevoelen al de waarde en het belang dezer gebeurtenis, en wenschen er Indië en de goede zaak geluk mede. Gij zult nu uw troetelkind moeten verlaten, maar gij blijft steeds in de mogelijkheid om het nog te beschermen, en opregt gezegd, er is geen mensch anders geschikt om zich hetzelve aan te trekken, en uwe taak op zich te nemen. Wat echter hiervan zij, zal de tijd nog leeren. Uwe plaats blijft inmiddels onvervuld.

Tegen deze aanwinst in het *Concilium Deorum* [1]), staat aan een anderen kant een groot verlies, 't welk onze Marine heeft geleden. De heer Mooijaart [2]) heeft, na eene ziekte van 10 à 11 dagen, ook den Drietand nedergelegd, opregt betreurd door zijne talrijke famille, aan welke hij nog zoo noodig was, en ik geloof nog meer door allen, die zijne kunde, zijnen ijver en zijne getrouwheid aan de belangen van het Gouvernement weten te apprecieeren. Hij is over het bruggetje geholpen door twee Engelsche doctoren (waarvan de voornaamste hier is aangekomen als chirurgijn van de tweede klasse) dezelfden, die deze dienst den heer Van Braam hebben bewezen. Dit heeft niet belet dat, ruim een maand na het verscheiden van den vader, eene der dochters hare hand aan dien zelfden voornamen esculaap, en eene der andere dochters aan den heer Carel Boers heeft geschonken, nadat deze laatste, over eene partij hoofden heenspringende, in eens als Secretaris te Pekalongan te land is gekomen. De oudste zoon is hier ook geplaatst, in welke hoedanigheid weet ik niet regt, zoodat mevrouw Mooijaart, die binnen twee à drie dagen weder naar Europa vertrekt, met vrij wat kleiner gezelschap de terugreis zal aannemen. De laatste visite, die de goede Mooijaart, vóór hij ongesteld werd, heeft gedaan, was bij ons, en een van de laatste onderwerpen van ons discours was over de nuttigheid van het Weduwen- en Weezenfonds, en van het voordeel, hetwelk zijne famille, wanneer hij eens zoude komen te sterven, boven zoo vele andere weduwen en weezen zoude genieten, omdat hij in twee fondsen, het Hollandsche namelijk en het Indische, contribueerde. Ik heb hem na dien dag niet weder gezien, dan eenige oogenblikken voor dat men hem ging kisten.

Het Hoog Geregtshof heeft binnen kort eene, zoo ik hoor, belangrijke aanwinst gedaan in den persoon van den heer Buijskes van de Kaap. Andere bijzonderheden in het Planetarisch systema onzer Indische huishouding, waardig om u mede te deelen, zijn er niet.

Al uwe brieven van 16 April, 19 d°, 9 Mei, 2, 3 en 29 Junij zijn mij successievelijk wel geworden. Hoe belangrijk derzelver inhoud zij, onthoude ik mij voorbedachtelijk om u op al hetgeen u niet persoonlijk betreft, te

---

[1]) D. w. z. Raad der goden.

[2]) Zie bl. 56 en 93—94.

antwoorden. *Scripta manent* [1]), en het lot van dit scriptum is zoo twijfelachtig [2]), dat ik aan hetzelve niets wil betrouwen dan hetgeen iedereen mag weten. Dit is ook de reden, waarom ik u niets van de politieke existentie van den Adjunct-Hoofddirecteur van Financiën [3]) zal vertellen, dan dat dezelve sedert uw vertrek met zooveel onaangenaamheden en déboires is vergezeld geweest, dat, indien Haste en Van der Kaa, of Van Rijck en Prediger, of eenig ander C° van dien stempel, mij 500 Sp. M. 's maands hadden willen waarborgen, ik geen oogenblik geaarzeld zoude hebben om Kantor Baroe [4]), en alle andere kantoren voor altijd voor derzelver beleefdheid te bedanken. De nieuwe Comptabiliteit is tot stand gekomen [5]), maar heeft in het begin zoo veel aanvallen moeten doorstaan, en moet nog daaglijks zoodanig worstelen, dat ik wel eens voor haren val heb gevreesd. Zij is echter blijven staan, en ofschoon de Gouv. Gen. nog niet volkomen met haar schijnt te symphathiseeren, doen echter zijne grootmoedigheid en de rechtschapenheid van zijne ziel alle zwarigheden zwijgen, en hij houdt haar opregt en ernstig de hand boven 't hoofd. De heer Sack en ik zijn gecommitteerd om, even als de Apostelen, Java rond te gaan reizen [6]), en aan allen te gaan verkondigen, dat er buiten haar geene zaligheid is, om de blinden hunne oogen te openen, de zwakken te versterken, de dwalenden terug te brengen, en onder al het comptabele volk éénen geest, ééne stemming in te voeren, doch wij mogen niet vertrekken voor dat de begrooting gearresteerd zij, ... en helaas! zij is nog onderhanden [7]).

N° 67. *Cheribon, 9 October 1820.* Hoe snel zijn de korte oogenblikken gevlogen, die wij voorl. Woensdag alhier met elkander mogten doorbrengen, na eene scheiding van meer dan 7 maanden! en dat om weder op nieuw van elkander afscheid te nemen [8]).

Het is eerst na uw vertrek, dat wij met onzen Cheribonschen gebieder aan den gang hebben kunnen komen. Zijne stukken zijn redelijk wel in orde, doch hij heeft mij in de onaangename verpligting gebragt om hem de zelfde vraag, die reeds verscheidenen van zijne conf. en anderen van mij hebben moeten hooren, te doen: *Savez-vous lire?* — en het is verbruid onaangenaam, om wanneer gij denkt, dat uw leerling reeds is *en rétorique*

---

[1]) D. w. z. het geschrevene blijft.

[2]) Omdat het adres van Van de Graaff onzeker was.

[3]) Namelijk van Bousquet zelf.

[4]) Zie § 22.

[5]) Bij Stbl. 1820 N° 15. Verg. bl. 111.

[6]) Bousquet is echter met Haase op reis gegaan; verg. bl. 124.

[7]) De begrooting van 1820 werd gearresteerd dd. 30 Augustus 1820. Men leze de lijdensgeschiedenis bij Louw, dl. II, bl. 593.

[8]) De vorige brief had B. naar Makasser gezonden: zie bl. 117. Van de Graaff deed op zijne terugreis naar Batavia, Cheribon aan.

en *en humanités*, te ondervinden, dat hij het A B C nog niet verstaat. — Het is nu wel juist zoo erg met Zijne Dikheid niet [1]), en ik heb integendeel nog al reden van tevreden te zijn. Maar met dat al vind ik zeer veel, en althans veel meer dan ik mij voorgesteld had, te doen. Al wat de militaire betalingen betreft is in een zoo geduchten en onbegrijpelijken staat van verwarring door de Militaire administratie gebragt, dat er niet aan te denken is om gedurende den loop van dit dienstjaar, eenig redres hoegenaamd te maken. Ik had nog geene gelegenheid gehad om mij daarvan in een der 3 eerste residentiën (oostwaarts van Batavia) te overtuigen, en ik heb eerst hier het ware van het geval ontdekt. Zoo het u eenigzints convenieert (want interesseeren doet het u zeker), vraag dan aan papa Goldman om ons rapport van heden aan de Hoofddirectie, te lezen met de bijlagen; en zoo gij ooit van grooter chaos hebt gehoord, zal het mij verwonderen.

Wat ik u bidden mag, mijn beste vriend, vestig toch uwe aandacht op onze Hoofddirectie. Geloof mij, onze machine werkt lam; om aan hare werkzaamheden klem te geven, zoude er 4 kerels met koppen noodig zijn, die ieder in staat waren om chef te zijn. Zoo dit niet te vinden is, concentreer dan liever het gansche bestuur in ééne hand, en laat denzelven, in stede van 4 Raden, met 4 hoofdcommiezen werken. Het is nog beter een systema te hebben, al is het hier of daar wat gebrekkig, dan geen systema in 't geheel [2]), en dit is het geval, wanneer men geene kracht van geest genoeg bezit om zich te laten gelden, of dat men zich telkens laat ompraten. Zoo lang Vader G(oldman) kan zeggen: „Dat was mijn gevoelen ook, Uwe Excellentie, maar de heer A, B, C of D hebben het anders gemeend", zal hij zich altijd daar achter als een fort verschansen; maar kan hij zich daarmede niet meer behelpen, is hij het, en hij alleen, die alles doet, die voor alles verantwoordelijk is, dan zullen er orde en energie voor den dag komen. Het cardinale punt, waarop het geheele gebouw der Comptabiliteit rust, is de 2e § van het 21e art. der Instructie van de Hoofddirectie [3]); en hetzelve wordt eeuwig uit het oog verloren. Ik heb misschien 50 besluiten ongeteekend terug gezonden, omdat daaraan niet was voldaan; en het is niet genoeg, dat hetzelve geobserveerd worde, ten aanzien van de besluiten der Hoofddirectie alleen [4]), en dat die van het Gouvernement, wanneer dat voornaam requisiet daarin vergeten is,

---

[1]) *Lord* Sevenhoven; zie bl. 80 N° 49.

[2]) Verg. bl. 34.

[3]) Alinea 2 art. 21 van Stbl. 1819 N° 15 bepaalt, dat de ordonnanciën van betaling behoorden te vermelden de besluiten, waarop zij gegrond zijn en al die verdere bijzonderheden, die men sinds verstond onder een behoorlijke *affectatie*.

[4]) Wat wij tegenwoordig *ordonnanciën* (van betaling) noemen, wordt in de aangehaalde bepaling geheeten *besluiten van de hoofddirectie*; niet alleen dat *daarbij* behoorlijke affectatie moest plaats vinden, doch ook bij de *gewestelijke* betalingsbevelschriften, wat we dus tegenwoordig *mandaten* noemen.

slechts voor notificatie worde aangenomen, omdat zij mogelijk geen stelligen last voor de Hoofddirectie zullen inhouden: het ontbrekende moet alsdan door haar, eigener beweging worden aangevuld. Preek hem dit toch, bid ik u, gedurig voor. Ik heb het dikwijls hard genoeg te verantwoorden, wanneer men, nadat men mij eerst ter deeg heeft laten uitknorren, een stuk voor den dag haalt, waarop van respecten van begrooting even veel gewag wordt gemaakt, als of er nooit eene begrooting had geëxisteerd, als of men er nooit van had hooren spreken.

Ik verlang zeer naar uw eersten brief, zoo om te weten hoe gij het met uwe gezondheid maakt, als welke impressie uwe eerste rencontre met den Gouv.-Gen. bij u gelaten heeft. Mijn hart en mijne ziel zijn aan dien braven man verbonden; maar sommige wonden zijn bij mij nog niet genezen. Laat u de besluiten van 20 Junij N° 4 en 30 Augustus N° 1 eens uitreiken [1]); en zeg mij dan of ik dit had verdiend, en welken naam ik moet geven aan het zenden *in toto* en met alle de considerans van het eerstgenoemde aan alle de residenten, die er niets mede te maken hadden? en voeg dit dan bij al hetgeen ik u reeds heb verhaald en doen lezen. Welk een goed doet het mij inmiddels, van u over dit alles te kunnen onderhouden, daar ik het zoo lang heb moeten smoren, dewijl niemand mij verstond, en ik mij als 't ware geheel verlaten heb gezien. Niet minder dringend verlang ik naar het einde mijner commissie, die mij thans van zulke belangrijke aangelegenheden verwijderd houdt. Ik weet wel, dat dit juist het plan is van de heeren, en het motief van het 3e art. van de instructie van onze commissie, hetwelk alleen en geheel het werk van B...r [2]) is, en waarop ik nog 5 maanden kan uitblijven; maar ik zou dit plan zoo gaarne verijdelen en de vrienden in hun eigen net gevangen zien!

N° 68. *Banjaran bij Tegal, 13 October 1820.* Ik gedraag mij, waardste vriend, aan mijn laatsten uit Cheribon van den 9en dezer [3]). Wij hebben drie dagen daarna die plaats verlaten, en zijn alhier gisteren middag in goeden welstand geärriveerd. Het was na het eten te laat om ons met de zaken onzer commissie bezig te houden. Daarenboven had ik een paar nachten zóó slecht te Cheribon geslapen, dat ik half dood was van vermoeijenis, en verlangde naar eenige rust, die ik dan ook redelijk wel, immers beter dan de twee vorige nachten heb genoten, zoo dat ik dezen morgen weder behoorlijk was gestemd om met de Tagalsche comptabiliteit nader kennis te maken. Wij zijn dan ook dadelijk na het ontbijt naar het kantoor van den heer Resident gere-

---

[1]) Wat deze besluiten inhouden, weet ik niet; doch dat de Gouverneur-Generaal zéér ontevreden was, blijkt uit het verhandelde ter conferentie van 21 Juni 1820, afgedrukt in Bijdr. E., bl. 28.

[2]) Bauer, President der Rekenkamer. — Zie nader over Bauer § 25.

[3]) Dus N° 67.

den, dat 5 palen van hier ligt, en het was 5 uur in den namiddag, eer wij er aan daehten om weder huiswaarts te keeren.

[1]) Maar welke woorden zal ik vinden om u, hetgeen ik dezen oehtend gezien en gehoord heb, af te sehilderen! Ik had mij voorgenomen om dezen avond partieulier aan onzen waardigen Gouverneur te sehrijven, maar de pen is mij uit de hand gevallen, en ik heb er nog geen moed toe gevoeld. Mogelijk zal het mij morgen beter gelukken, wanneer ik mij eerst met u te schijven, wat meer lucht zal hebben gegeven. Onze Cheribonsehe Toewan Besar had mij min of meer geprepareerd op eene ongunstige situatie, waarin ik de boeken van Tagal zoude vinden, ofsehoon hij er had bijgevoegd, dat de kennis van onze naderende visite eene goede uitwerking had gehad, en het hem bekend was, dat men met allen mogelijken ijver en kraeht werkte om onze komst met gernstheid te verbeiden. Dan, hoewel wij ons veel langer te Cheribon hebben opgehouden, dan men zieh had mogen vleijen, sehijnt het dat wij nog veel te vroeg waren gekomen; want hoewel men ons een grootboek van ontvangst en een van uitgaven heeft vertoond, hetgeen uiterlijk nog al eene goede vertooning maakte, was er eigenlijk gezegd niets gereed, en het essentieelste in eene verwarring, waarvan ik mij geen denkbeeld had gemaakt. Al hetgeen ik gevonden heb, is een klad memoriaal, vrij kladdig gehouden, loopende van 1 April tot cirea ultimo Mei. De rest manqueerde; een der klerken namelijk had die rest, om dezelve *over te schrijven*. Deze operatie zoude dus hebben doen geloven, dat zulks *in het net* gesehiedde, en mitsdien in het geauthenticeerde, door den Inspeeteur van Finaneiën gefolieerde en geparapheerde Memoriaal.—Boekan. Dit kostelijke boek, den 16^{en} September (N.B.) door den heer Domis geteekend [2]), lag voor mij, zoo schoon van aehteren als van voren; en de bedoelde oversehrijving was niets anders dan het redigeeren der op losse notitiën, kladjes of aanteekeningen pro memoria genoteerde *Ontvangsten en Uitgaven van 's Lands Algemeene kas*, in den vorm van het memoriaal, waarvan ik het eerste deel, tot eirea ultimo Mei ingesehreven, had gezien, en het zoogenaamde aldus nog bij te werken restant ging niet verder dan tot ultimo Junij. Deze ellendige staat van het eerste en voornaamste — het grondboek — deed mij onderstellen, dat er geen kasboek zoude zijn. Maar ja, men had ook een kasboek aangelegd, vrij netjes, en in den vereisehten vorm; dan het liep sleehts, wat de ontvangsten betrof, tot ultimo, en, voor de uitgaven, *tot den 20^{en} April;* het verwonderde mij zeker van daarop verseheidene posten niet te vinden, die wel op het memoriaal

---

[1]) De brieven over hetgeen B. op zijne reis ondervindt, zijn buitengewoon aantrekkelijk, maar de hier en in den volgenden brief beschreven verwarring in de comptabiliteit is éénig. Ik maakte er gebruik van in mijn artikel *Van Kasboekhouding* in De Economist, bl. 740, October 1898.

[2]) Inspeeteur; zie bl. 86.

stonden, en omgekeerd eenige posten wel ingesehreven, die bij het memoriaal onbekend waren, alsmede, dat de volgorde niet de zelfde was, als die van het memoriaal, maar sommige posten vroeger of eerder ingeschreven dan bij laatstgenoemd boek. Doch dit kasboek was ook niet op het memoriaal geformeerd, zoo als gij aanstonds zult hooren. Eindelijk kregen wij de twee (klad- doch vrij netjes gesehreven) grootboeken te zien; en zie, mijn vriend, deze waren effen tot ultimo September! — Ik was natuurlijk nieuwsgierig naar de oplossing van dit eomptabel mirakel .... maar, had ik er maar niet naar gevraagd! Ik pretendeerde namelijk, dat het onmogelijk was om deze grootboeken in orde te brengen, zoo dat men op den inhoud daarvan staat kan maken, ja zelfs dat men die niet formeeren kon, zonder behulp van het een of andere voorafgaand boek; ik verzoeht om hetzelve te zien, ik was niet te vreden met hetgeen men mij suecessievelijk vertoonde, ik vroeg al meer, ik werd lastig, ik verlangde te weten hoe de zaken behandeld waren, eer dat ooit een ongelukkig adjunct-hoofddireeteur van Financiën had gedroomd om aan de mensehen boeken voor te willen sehrijven; enfin, het hooge woord moest er uit, er waren *nooit boeken geweest,* zelfs geen kasboek. Men had zieh steeds vergenoegd met snippertjes, kladjes, losse blaadjes, ook met de kraeht van het geheugen, voor zoover de ontvangsten aanging, en quitanties voor de uitgaven; men had daarvan gemaakt maandelijks eene kasrekening voor de Rekenkamer, en wanneer die eens in zee was, waren alle de grondstoffen verseheurd en vernietigd ...! Goddelijke eenvoudigheid! Aan deze toeh is het Rijk der hemelen besehoren. Nooit een kasboek! Zoude er wel in Alkmaar of in Amsterdam een kerel met zwavelstokken rondloopen, die niet, hoe sehots en seheef het dan mogt zijn, en hoedanig in diminutivo, een speeie van een bijsoort van een zoogenaamd basterd-kasboekje had gehouden, waaruit hij 's avonds, bij een rookenden turf, of in den manesehijn, kon nazien hoeveel duiten hem in zijn broekzak moesten overblijven? — En 's Lands Algemeene kas te Tagal heeft zonder kasboek voortgeloopen! — Maar neen, ik heb het mis, er bestaan 2 boeken , ik heb dezelve (op dit oogenblik in mijne kamer sehrijvende) naast mij liggen: beiden op groot formaat papier aangelegd; op den omslag van het een staat met groote letters: „Kasboek, aanvangende met den 1en April 1820" — en op het andere *„Klein kasboek* ter residentie Tagal voor 1820". Het tweede, dat ik eerst had moeten nemen, begint met het saldo van ultimo Deeember 1819 f..... Dit is wel niet strikt waar: *sed transeat cum ceteris* [1]). Dit loopt tot ultimo Maart, sluit met f 10865.1.2. en is niet verder vervolgd. Nu komt het andere, beginnende met den pompeusen titel op het sehutblad van „Gouvernements kassaboek, tijdens het aanvangend

[1]) D. w. z. Maar het ga voorbij met het overige; m. a. w. het is evenmin als het overige de kennisneming waard.

bestier van den WelEd. Gestr. Heer Resident te Tagal." Gij zult met regt verwachten, dat de eerste post in het Debet van dit *groot*kassaboek nu ten minste zoo veel zal bedragen, als het slot van het *klein*kassaboek met ultimo Maart. *Vous vous trompez, mon cher.* Dezelve luidt woordelijk onder 1 April: ct. het ontvangene van den secretaris, waarnemenden resident Koch [1]) (die het vorige met zijne naamteekening heeft afgesloten) f 8224.3.0. N.B. Men kan duidelijk zien, dat er eene andere som heeft gestaan, die niet heel propertjes is uitgekrabt, en waarover andere cijferletters geschreven staan. En waar is, vraag ik nu, het verschil van f 2640.28.2? Hierop kan men mij volstrekt geen antwoord geven. Onze liplap [2]) weet niets anders te zeggen, dan: „Ik heb alles verantwoord, de heer Resident weet, dat ik alles heb verantwoord" — en de andere, die er als een Jocrisse bij staat: „O ja, Mijnheer Koch heeft alles verantwoord, ten minste de f 8224.3.0.; de rest is vóór mijn tijd." — Ik zal mij niet ophouden met de stommigheden en gebreken, die deze Rekening-Courant over April bevat, maar er slechts bijvoegen, dat dezelve met ultimo April sluit met f 16832.13.1 en dat daarmede de klucht ook uit is, blijvende er nu nog 40 à 50 vellen wit papier over, zonder dat ergens meer van deze som iets blijkt. Dezelve ligt, zegt men, in de kas, plus al hetgeen er sedert bijgekomen, en minus hetgeen er afgegaan is, en God zegene den greep! — Gij begrijpt dus nu hoe die grootboeken zijn aangelegd en bijgehouden, en hoe dat men uit deze het kasboek, en uit dit wederom het memoriaal formeert, eene nieuwe manier, die gij gewis met al het vereenigde verstand van een Hoofdinspecteur van Financiën en een Raad van Indië nimmer uitgevonden zoudt hebben [3]).

Ik zoude u nu nog kunnen tracteeren op eenige andere kleinere geregtjes, het dessert van dit festijn; maar daar ik vrees, dat de voorafgaande serviezen u reeds nausées zullen hebben gegeven, spaar ik u de rest. Mijn reiscompagnon [4]) heeft mij gedurende de sessie naauwelijks durven aankijken, en mij de defensie van het heilige geloof maar geheel overgelaten. Dan, toen wij t'huis waren gekomen, hebben wij rijpelijk overlegd, wat wij te doen hadden.

Ik laat u volkomen meester om hiervan aan onzen Grooten Vriend zoodanig eene opening te geven, als gij raadzaam zult oordeelen. Echter dient Zijne Excellentie dan ook tevens van de noodzakelijkheid overtuigd te worden, die er bestond, dat eene zoodanige verwarde en losbandige comptabiliteit eens wetten ontving, en niet langer aan haar eigen wierd overgelaten, en dat kinderen geen mannenwerk kunnen verrigten.

---

[1]) Zie noot 1 bl. 80.

[2]) Koch.

[3]) Zie de verklaring van het *vereenigde verstand* op bl. 128 noot 1.

[4]) F. H. Haase, secretaris der Rekenkamer; niet dus den op bl. 119 vermelden heer Sack. — Haase werd, blijkens de *Bataviasche Courant* van 10 Februari 1821, buitengewoon lid der Rekenkamer.

N° 69. *Semarang, 26 October 1820.* Ik ben hier gisteren avond ten 10 uur aangekomen. Terwijl wij nog op een afstand van circa 9 paal van hier waren, overviel ons eene verschrikkelijke donder- en regenbui, en werd het stikdonker. De weg werd hoe langer hoe glibberiger, de paarden lieten allengskens den moed zakken, en bij het oprijden van eene kleine hoogte, lieten zij het eensklaps steken, zonder dat de gevoeligste, hun ruim toegediende zweepslagen, noch het voortduwen van den wagen door het volk iets mogt helpen. Na zulks bijna een uur lang vruchteloos beproefd te hebben, altijd in eene diepe duisternis, die slechts van tijd tot tijd werd gebroken door ijsselijke bliksemstralen, welke het gansche bosch, waardoor onze weg hier voerde, in de vlam schenen te steken, en onder faveur van eenen onafgebroken stortregen, die wel naar eene wolkbreuk geleek, resolveerden wij om de paarden te doen ontspannen, en de twee loopers daarmede naar het naastgelegen station te zenden om andere paarden te halen. Daar wij er circa $2\frac{1}{2}$ paal van verwijderd waren, kunt gij nagaan hoe lang wij daar nog hebben moeten blijven, eer de verlossing aankwam. De mooiste grap was, dat, toen de 4 nieuwe paarden daar waren, 2 er van, juist een voorlooper en een achterlooper, hetzij door misverstand, hetzij door onvoorzigtigheid der geleiders, losraakten, en het op een loopen zett'en. Toevallig waren zij beiden wit, zoodat men ze kon onderscheiden, naloopen, en na verloop van een kwartier gelukkig wederkreeg. Wij waren gedurende onzen stilstand nog wel beducht voor een ander onheil, doch spraken, voorzigtigheidshalve, daar niet van, om ons volk niet te epouvanteeren. Doch aan het eerste station aangekomen, informeerden wij er ons naar, en zoo wel daar, als naderhand te Samarang, verhaalde men ons, dat zich juist op die plaats menige tijger ophield, zoodat wij van geluk kunnen spreken, van zonder iemand van het gezelschap, onze loopers er onder gerekend, te hebben verloren, alhier aangekomen te zijn.

Ik gedraag mij aan mijne 2 vorige van den 9^{en} en den 13^{en} [1]). Deze laatste heeft u eene korte schets gegeven van de situatie, waarin wij de comptabiliteit te Tagal hebben bevonden. Neen! van zulk eene onvergeeflijke slordigheid en onverschilligheid was geen denkbeeld te maken, en wij hebben ons dikwijls verwonderd, hoe het mogelijk was, dat iemand met zoodanig een chaos in zijne administratie, een uur rustig kon slapen. Wij zijn er, den dag na onze aankomst en dien van ons vertrek niet medegerekend, 8 dagen gebleven en, behalve één dag, die principaal aan onze correspondentie is gewijd geweest, zijn wij tot 5 uur, en somtijds tot bij zessen dagelijks werkzaam geweest om slechts zoo ver te komen, dat er eene ordentelijke kasrekening uit de twee grootboeken geformeerd kon worden. En hierbij hebben wij het dan ook, wat dit gedeelte der comptabiliteit betreft, gelaten;

---

[1]) Dus N°s 67 en 68.

want, indien wij niet hadden moeten vertrekken, voor dat het memoriaal in orde was, hetzij dan dat het door de daartoe gehouden personen, hetzij door ons zelven ware bewerkt, zouden wij nog 14 dagen langer noodig hebben gehad.

De heer Vos [1]), bij wien wij 3 volle dagen hebben doorgebragt, had zijne zaken *redelijk* wel gedaan, en het zoude nog beter zijn geweest, en ons nog minder tijd hebben gekost, indien hij zich slechts de moeite had gegeven om te lezen. De man had verscheidene zwarigheden, die ik hem, met de gedrukte en andere stukken uit zijn eigen archief in de hand, heb opgelost, en waarover hij verwonderd stond alsof hij te Keulen hoorde donderen. Hij kende zijn eigen rijkdom niet, en vertrouwde naauwelijks hetgeen ik hem, zonder eenige verklaring van den tekst er bij te voegen, voorlas. O *lepida capita* [2])! Wel is waar, dat *geen een* van de dagen van het memoriaal door hem geteekend — dat *geen een* van de hoofden der grootboeken naast de posten voor het kasboek ingevuld, — en *geen een* post op beide de grootboeken overgebragt was; dat bij het concept zijner kasrekening geen eene uitgave was gespecificeerd; en toch waren wij nog al wel tevreden; gij zult dus niet zeggen, dat het ons aan toegevendheid manqueert: maar ook, wij kwamen van Tagal! — Om u nog een staaltje van zijne Pekalongansche Majesteit op te te disschen, verbeeld u, dat de goede man op zijne kasrekeningen tot ultimo Maart 1820 niet minder dan voor f 22700 aan posten geschrapt heeft door de Rekenkamer, waarover hij zoo desperaat was, dat hij zich reeds als geruïneerd beschouwde; dat wij hem voor f 19500 aan posten hebben aangewezen, waarover hij zich justificeeren kon, waarvan wij voor hem eene lijst hebben geformeerd met bijvoeging van alle de speciale of algemeene bepalingen; waarop hij zich kon beroepen, en van de hoofden, waarop hij ze moest verhandelen, en dat hij voor de overige f 3200 nog autorisatie moet vragen. Ik geloof, dat de man ons omhelsd zoude hebben, als hij gedorst had. Maar het grappigste van alles was, dat hij geresolveerd was, om, boven Rekenkamer en boven pompstok [3]), niet het geliquideerde saldo van de Rekenkamer, maar *het zijne*, dat dus f 22700 scheelde, te volgen, en zulks nb. „omdat hij het alles eerlijk had betaald, en voor 's Lands dienst uitgegeven, en hij met het saldo van de Rekenkamer over te nemen, bij onverhoopt overlijden, zijne famille ongelukkig maakte"!! *Risum teneatis* [4]). Wij zijn echter gereüsseerd om hem te beduiden, dat hij met zijn hoofd tegen eene ijzeren deur liep, dat de Rekenkamer een

---

[1]) Resident van Pekalongan.

[2]) „O, wat knappe koppen! *Lepidum caput* = een geestig mensch.

[3]) *Boven pompstok*, naar ik slechts denk, w. z. *boven alle andere autoriteit*, waarbij pompstok als het wezen van een pomp wordt beschouwd; maar gezocht is deze verklaring, evenals de afkomst van *pompe*: praeht, grootheid.

[4]) D. w. z. Lacht niet!

college was van impitoyable goden, die met geene offers te verzoenen waren dan met besluiten, en die de te kort komende f 22700 zouden verhalen op C. Vos, en bij vooroverlijden, op Madame Vos, ja tot op het laatste Vosje, dat uit het nest zou kunnen kruipen, zoo lang zij op hunne manier niet bevredigd waren. De man is er dan ook eindelijk, onder het lozen van eene diepe zucht, en nadat wij hem hebben doen zien, dat de zaken nog zoo desperaat niet stonden, toe overgegaan, echter onder protestatie: „dat men mogt dan van hem zeggen wat men wilde, hij in het vervolg zoo maar niet meer over de kas disponeeren zoude, zonder daartoe gequalificeerd te zijn". — Zeg, mijn lieve Van de Graaff, is het niet armzalig? en als men zoo dat boeltje eens overziet, moet men dan niet bekennen, dat Onze Lieve Heer al bedroefde kostgangers heeft!

En waren het nog maar allemaal Vossen, daar wij mede te doen hadden! Dan helaas! ik vrees, dat het nu de beurt der Uilen zal worden. Ik heb dezen morgen niet uit kunnen gaan, omdat onze bagage nog niet van Pekalongan was aangekomen, en ook omdat ik verscheidene stukken, die wij hier noodig zullen hebben, voor de hand wilde brengen, en een plan van attaque maken. Dan om 7 uur, ik was pas opgestaan en stond mij juist te barboxen [1]), wierd mij reeds Oom Klaas geannonceerd [2]). Na het stuk der gezondheden van onze respectieve domicilies te hebben afgehandeld, hetgeen ik de vrijheid genomen heb, wat te bekorten, kwam ik direct met den cathechismus voor den dag. Ja, mijn lieve vriend, het was alweêr zoo laat; het hooge woord heeft er al stotterend moeten uitkomen: Er bestaat te Samarang op dit oogenblik, noch memoriaal, noch kasboek, noch grootboeken, noch rekening, *ipso fatenti reo* [3]). Dit schijnt tot nog toe allemaal hoog Maleisch te zijn voor Oom Klaas, die alles op de blindheid van den armen Van der Worm [4]) gooit. Ik heb zeker nog niets gezien; maar ik vrees ook, dat er niets te zien zal zijn dan eene partij witte boeken. En wat dan te beginnen? — Waarachtig, ik weet het niet. Zoo ik Rembang, Soerabaija en Passoeroean niet in het verschiet had om mij wat op te beuren, ik geloof, dat ik in staat zoude zijn om te doen als onze paarden van gisteren en zeggen: „Uwe Excellentie gelieve een versch span uit een ander station voor te zetten." — Maar ik wil liever een nieuwen dag afwachten. *Sat prata biberunt* [5]).

En nu nog een woordje aan mijn vriend Van de Graaff van hem zelven.

---

[1]) *Barboxen* = scheren, eene uitdrukking o. a. van de Zaanstreek. Zie Woordenboek van M. de Vries en A. Kluijver 1898, voee *Barbier*.

[2]) Nicolaas Antoine Holmberg de Beckfeld, algemeen ontvanger te Semarang. Blijkens de *Bataviasche Courant* van 12 Augustus 1820 was hij ook president van de Weeskamer te Semarang; verg. mede den *Almanak van Ned.-Indië* voor 1821.

[3]) D. w. z. gelijk de schuldige zelf bekent.

[4]) Johannes van der Worm, commies van den algemeenen ontvanger te Semarang.

[5]) D. w. z. de weiden hebben genoeg gedronken m. a. w. dat men de sluizen tot onderwaterzetting kan sluiten; bij vrije vertaling: Genoeg er van.

Zeg mij toch om 's Hemels wil, wat hebt gij toch voor, met u à la Janus te willen doen uitschilderen? [1]) Hebt gij aan het toekomstige niet genoeg, om u nog met het verledene te willen bemoeijen? Ik weet wel, dat als men twee hoofden heeft, zoo als gij, het u gemakkelijker afgaat dan aan een ander, die er op zijn best eentje heeft. Maar gij hebt toch maar één ligchaam, dat onder zulk een last bezwijken moet. Kondt gij nu Vader Goldman niet stil laten blijven inspecteeren? Zoo gij bevreesd zijt, dat uwe inspecteurs in slaap vallen, wees maar gerust, ik prepareer hun een drankje, dat hen wakker zal houden, en wel zóó, dat zij niet eens meer zullen kunnen dutten. Zij hebben reeds al te lang met de handen over elkander gezeten. Gij hebt, zult gij mij zeggen, nog zoo veel kinderen te bezorgen [2]), die nog in de wereld moeten worden gebragt, en die gedurende uwe absentie in de Molukken verwaarloosd zijn geworden. Maar, mijn goede vriend, hebt gij mij zelf niet dikwijls geklaagd, dat er eene geheele partij bastaarden onder loopt [3]), die er maar onder gestopt zijn, en het klein getal echte verdringen? Waarom verzoekt gij niet om dezelve aan hunnen natuurlijken vader of moeder terug te geven? Ik ben verzekerd, dat er drie vierden van zijn, die bij de Hoofddirectie t'huis behooren. Wij hebben toch al een weeshuis vol; wat meer of wat minder kan ons niet meer hinderen. Maar *trève de badinage*. Ik bid u, zeg toch dikwijls bij u eigen: „Van de Graaff, daar zijn er in Alkmaar, die u nog meer noodig hebben, dan al de Landrenten, de Pachten, en de Koffij van Java, en al de Nagelen van Ambon, en de Notenmuscaat van Banda; *to be, that is the question*". En hebt gij daar nog niet genoeg aan, dan zal ik u alle dagen een kapittel uit Epictetus doen voorlezen; of nog beter uit de Ecclesiastes, om u te herinneren, dat ook dat alles ijdelheid is, en kwellingen des geestes.

N° 70. *Semarang, 31 October 1820.* Ik heb mij verwacht op uw besluit om eene andere woning te gaan zoeken [4]), en wanneer ik de stem van het eigenbelang (wij verstaan elkander met dit woord!) voor die der Rede en ware vriendschap doe zwijgen, dan moet ik u compleet gelijk geven. Want al hadt gij het geheele huis tot uwe dispositie, zoude u een der voornaamste artikelen altijd min of meer ontbreken, namelijk eene zoodanige vrijheid, dat het denkbeeld nooit in u had kunnen opkomen, dat dezelve de onze belemmerde, een gemis dat door niets opgewogen kan worden. Evenwel daar gij „alles bedaard

---

[1]) De vraag wordt gedaan, omdat V. d. Gr. zijn betrekking van hoofdinspeeteur tijdelijk had behouden bij die van Raad van Indië; zie bl. 113.

[2]) D. w. z. administratieve zaken.

[3]) Omdat ze niet tot V. d. Gr.'s eigenlijken werkkring behoorden.

[4]) Van de Graaff woonde bij Bousquet in, toen deze op Molenvliet verbleef. Sinds verhuisde Bousquet naar Rijswijk. Over het weder inwonen aldaar wordt nu gehandeld. Dat V. d. Gr. aan Bousquet's aandrang geen gevolg gaf, weten we uit de lezing van bl. 114.

nagegaan en overwogen hebt en gij u ten volle hebt overtuigd, dat gij *zonder groote opofferingen* van mijne of uwe zijde niet in mijn huis kunt blijven".... dit zijn uwe eigen woorden.... verzoek, ja eisch ik nog één ding van u, namelijk, dat gij mij ronduit (Mijn God! laten wij ons toch ook met geene al te groote en verkeerde delicatesse kwellen!) te kennen geeft, wat al de zoo groote opofferingen zouden zijn, die van mijne zijde zouden moeten gedaan worden om de zaak mogelijk te maken, want *met* dezelve schijnt gij haar dan toch als onmogelijk te beschouwen! Geloof mij, en ik beloof het u op mijn woord van eer, dat ik u even ronduit zal zeggen of dezelve voor mij of voor mijne famille *te* groot zijn om gedaan te kunnen worden; ik vrees slechts, dat gij u daarin bedriegt en dat gij het gemis van eenige agrémenten, het vervaardigen van het een of ander aan of bij het gebouw, het verwisselen van stallen, slavenvertrekken of andere lokalen, het afstaan van nog andere lokalen, het afstaan van nog andere kamers en meer andere diergelijke, zult aanzien voor zaken van een zoo groot gewigt, dat zij als 't ware niet van ons te vergen zijn. Zoo dit dus uwe meening geweest is, eilieve, laten wij dan nog niet scheiden, voor dat ik alles weet; ik herhaal u mijne belofte van geene opofferingen te zullen doen, die ik te groot oordeel; maar ik herinner mij nog te sterk de genoegelijke dagen, die wij op Molenvliet hebben doorgebragt, om de mogelijkheid van dezelve op Rijswijk te doen herleven, zoo spoedig vaarwel te zeggen. Zoude het u echter ook moeijelijk of onaangenaam vallen om u daarop te verklaren, en zoudt gij verkiezen buiten alle details te blijven, dan trek ik mijn zoo even gedanen eisch ook weder in; ik laat u zelf de vrijheid om er verder over te spreken of er geheel over te zwijgen. Ik ben maar zoo bang, dat naderhand eens op zal komen een „Hadt gij dat maar gezegd, dan had het zich kunnen schikken!" maar dan is het te laat. Summa summarum, want ik weet waarachtig zelf niet meer, wat ik er van zeggen moet, en hoe ik het moet draaijen om u zelf met de hartelijkste taal der vriendschap geen onaangenaam gevoel te geven; besluit en doe, mijn vriend, zoo als gij denkt, dat het best is voor ons beiden; ik ben er volkomen mede te vreden; hetgeen waar ik mij eenigzints mede troost, indien wij van elkander moeten scheiden is, dat, één van beiden: uwe positie óf verbeteren zal, óf niet; in het eerste geval hebben wij den wil van de reis; in het tweede geval, welnu! ons huis blijft immers open staan, en wij zijn altijd de zelfde.

Hetgeen gij mij van mijnen immediaten Baas zegt, doet mij leed [1]). De Vl. heeft mij dikwijls op de zelfde wijze van den man gesproken; maar ik heb dit altijd toegeschreven aan eene oude misnoegdheid over het werk, dat G. hem, toen hij nog secr. van den R. v. Fin. was, door zijne wispelturigheid

[1]) Bousquet was destijds adjunct-hoofddirecteur en Goldman de hoofd-directeur.

en gebrek aan orde, berokkende [1]). Ik kan niet klagen, als over zijne versaliteit en zwakheid, die hem zelf zóó ver zoude brengen, dat hij, om niet bekeurd te worden, zijn eigen vuilnis voor zijn buurmans deur zoude brengen, maar niettemin dadelijk daarover berouw zoude hebben, en het op alle mogelijke wijze weer trachten zoude goed te maken. Maar het is wezenlijk, excès van timiditeit. Indien hij vooreerst zich zelf wat minder mistrouwde en met den Gouv.-Gl. dorst spreken, zoo als die edele man waarachtig waard is, dat men met hem omga, omdat hij de waarheid zoekt en lief heeft, en dat hij ten tweede naar een vast systema werkte, hetgeen hij niet altijd doet, omdat men hem weet om te praten, geloof ik steeds, dat men zijn hart nooit zoude verdenken. Ik ontveins u niet, dat ik veel van hem blijf houden, omdat mij het goede voorgekomen is het gebrekkige ver te overtreffen. Gij weet, zegt gij, nog niets van de kaart van het land; zoodra u dus daarvan iets naders bekend zal zijn, houde ik mij gerecommandeerd.

De heer L. v. P. heeft, zegt men, de oude viool al weer beginnen te spelen [2]). Den armen resident van Japara had hij beloofd, dat hij hem vooreerst ongemoeid zou laten, en den volgenden dag heeft hij hem 2 brieven, ieder van 20 bladzijden lang geschreven, met requisiten zonder eind: D. was desperaat [3]). Tracht toch, bid ik u, dat hij zijn secretaris krijge. Hoe wil men met billijkheid vergen, dat de menschen zullen loopen en draven, als men hen op een stoel vast bindt, of wie zal er op den stoel gaan zitten, wanneer zij aan het loopen en draven zullen zijn [4]).

N° 71. *Semarang, 12 November 1820.* Wij hebben de eerste drie maanden van de boeken van Samarang geheel effen gesteld. Haase [5]) heeft het memoriaal ingeschreven en ik de grootboeken, die beide geheel blanco waren, zoo dat zelfs een groot gedeelte der hoofden nog niet eens daarop was ingeschreven; ik ben thans aan de rekening zelve en maak mij sterk, dat dezelve morgen gereed zal zijn. Ik heb het voor eenige dagen aan den Gouv-Gen. geschreven

---

[1]) De Vogel was, blijkens de *Bataviasche Courant* van 16 Januari 1819, Bousquet opgevolgd als secretaris van den Raad van Financiën; hij bleef dit slechts tot medio 1820, toen hij, blijkens de courant van 19 Juni 1820, gouvernements-secretaris werd. In dien tijd schijnt De Vogel nogal eens ontevreden geweest te zijn op den hoofddirecteur Goldman. Bousquet wil nu zeggen, dat hij de ongunstige mededeelingen over Goldman, uit den mond van De Vogel, eerst toeschreef aan de minder gelukkige herinneringen, die bij De Vogel als secretaris van den hoofddirecteur waren blijven leven.

[2]) Zie over Van Lawick van Pabst bl. 17 en 62—63. Als resident van Batavia was hij, blijkens de *Bataviasche Courant* dd. 5 Augustus 1820, „honorabel op deszelfs verzoek ontslagen", en, blijkens de Courant van den 12^{en} d.a.v., benoemd tot *directeur der houtbosschen*, in welke qualiteit hij het nu evenzeer de menschen scheen lastig te maken. Zie ook N°s 105 en 106.

[3]) Mr. J. A. Doornik.

[4]) M.a.w. Men kan niet tegelijkertijd op het bureau zitten en op inspectie gaan.

[5]) Zie bl. 124 noot 4.

en herhaal het bij dezen, dat hoe onaangenaam het mij geweest is om de zaken alhier in dien achterlijken staat te vinden, ik er van achteren het grootste genoegen door bekomen heb, dewijl ik nu proefondervindelijk weet, wat er moet en wat er kan gedaan worden, en de heeren residenten mij nu niet meer met de zoogenaamde omslagtigheid van het werk of de onmogelijkheid om het bij te houden, beet zullen hebben. De meesten hebben er zich een monster van gemaakt, dat zij niet dorsten naderen; met een weinig meer moed en goeden wil zouden zij gezien hebben, dat het een zeer tam en geleidelijk beest was.

Ik hoor niets van Batavia. Ik had den heer Goldman en Christin [1]) zoo verzocht om mij met het zenden van copyen der interessantste der besluiten, *au courant* der zaken te houden, en niemand vertelt of zendt mij iets. Ik moet hier hooren, dat er bepalingen omtrent Samarang zijn gemaakt! Ja, zelfs worden er besluiten omtrent de begrooting en de comptabiliteit genomen, en men laat dezelve niet eens door mijne handen gaan, of men geeft er mij met geen enkel woordje kennis van. Ik geloof, dat onze vriend Haase vrij wat beter correspondentie heeft dan ik. Dit is niet bemoedigend. Ik bid u, zeg toch eens aan Chr. of verzoek aan den heer Goldman, dat hij mij wat meer *au fait* houde van hetgeen er in de financieele wereld omgaat. *Je sens que le zèle de la maison de Dieu me ronge,* en ondertusschen word ik behandeld als of ik op een verlaten eiland zat.

Mijn reisgezel bevalt mij op den duur al beter en beter [2]). Hij is knap, heeft een zeer goed oordeel, stelt goed, werkt met ijver en laat zich aan de zaken gelegen liggen. Indien er ooit eene plaats van secretaris van de Hoofddirectie vacant was, zoude hij eene excellente acquisitie voor haar zijn. Hij is met mij hoe langer zoo meer overtuigd, niet alleen van het nut, maar van de onontbeerlijke noodzakelijkheid, dat er eens vaste, onwrikbare en uniforme bepalingen omtrent de comptabiliteit worden daargesteld, en dat er menschen gezonden worden, die, even als de apostelen, van bourgade tot bourgade, de kennis en de leer van het Rijk der Hemelen gingen verkondigen en uitleggen, de zwakken ondersteunen, de blinden de oogen openen en de kwaadwilligen voor den duivel bang maken; of wij nu die taak behoorlijk zullen hebben verrigt, zal de tijd leeren.

Ik heb gisteren reeds eene conferentie gehad met den Opperhoutvester [3]). God zij de balken, zwalpen en Simkamsche planken (lees s. v. p. het 3e artikel van onze instructie eens) genadig! want zoo wij dien chaos van verwarring

---

[1]) Christin was hoofdcommies op het z. g. „Tweede departement" der hoofddirectie van Financiën; zie bl. 71.

[2]) Later wordt dit anders, gelijk we uit de brieven N°s 79, 80, 82, 83 zien.

[3]) Niettegenstaande er nog eene bijzondere inspectie over het boschwezen was, had zich de inspectie der finaneiën ook daarmede in te laten.

moeten debrouilleeren, komen wij nog in geen jaar terug. Zoo dra ik den vinger in den grond zal gestoken hebben, zal ik den Gouv.-Gen. nader op dit sujet adieeren.

N° 72. *Semarang, 17 November 1820. Vivat Justitia! ne pereat mundus* [1]). *Videatur* [2]) gemitigeerde sententie van President en Raden van het Hoog Geregtshof van Nederl. Indië in de zaak van.... Keuchenius [3])! — Het zoude mij zeer verwonderen, zoo hij niet reeds op de audientie was geweest om een anderen, *beteren* post te verzoeken voor dien, *waarvan hij vervallen verklaard is;* want men haakt toch altijd naar verbetering; en dan 's mans lange suspensie! Nu manqueert er nog maar niets aan, dan dat hij zich aan het gouvernement in Nederland ga beklagen over dien tiran van een Gouverneur-Generaal, of dat hij in het *Advertentieblad* verschijne als victime van het Indische geweld [4]). Bravo, mannen! Hoezee, Oud-Oostinje boven! Kijk, mijn vriend V. d. Graaff, gij zijt toch maar een prul met al uwe rechtsgeleerdheid. Gooi *Keizer Karel* en *Carpzovius* [5]) maar op het vuur, of maak er vlammetjes van voor uwe sigaren; en leer in dier plaats van buiten de fabel van La Fontaine: „Le chien portant au col le diner de son Maître" [6]).

N° 73. *Semarang, 22 November 1820.* Wij hebben tot dusverre op verscheidene voordragten, die wij aan Zijne Excellentie, den Gouverneur-Generaal hebben gedaan betrekkelijk de Comptabiliteit, geen antwoord ontvangen. Ik meen reden te hebben om te onderstellen, dat de Gouverneur noodig heeft geacht om daarop de consideratiën en het advies te vragen van andere autoriteiten, en dat de rapporten door deze uitgebragt, niet even zeer gunstig voor onze voordragten zijn. Wij kunnen zeker dwalen; maar wij hebben voor ons daadzaken en ondervinding; wij hebben ons daarenboven voorgenomen om niets voor te stellen, waarvan het nut of de noodzakelijkheid ons niet ten duidelijkste was gebleken, waarover wij niet vrijelijk gecathechiseerd en

---

[1]) D. w. z. De Gerechtigheid leve, opdat de wereld niet verga. Het *ne = niet* is van den briefschrijver; de ironische uitdrukking is: Leve het recht, al verga ook de wereld.

[2]) D. w. z. Men zie.

[3]) Ik weet niet, wat dit voor eene quaestie was.

[4]) Vermoedelijk is met deze courant bedoeld het *Nieuws- en Advertentieblad*, dat te 's-Gravenhage verscheen en tot de meer belangrijke bladen dier dagen schijnt behoord te hebben. Zie o. a. bl. 200 van N. G. van Kampen's „Gedenkboek van Neerlands trouw en moed" (1834).

[5]) Benedict Carpzov (geb. 1595, gest. 1666), een Duitsch jurist, die zich beroemd maakte, o. a. dank zijne werkzaamheid, ten aanzien van het door Keizer Karel V gewettigde strafrecht. Men zie b. v. over zijn arbeid met betrekking tot de „einheimischer Rechtsentwicklung und besonders der Peinlichen Halsgerichtsordnung Kaiser Karl's V in der Theorie des Strafrechts", de *Allgemeine Deutsche Biographie*, dl. IV (1876), bl. 14. — Over zijne verdiensten met betrekking tot het Romeinsche recht, zie b.v. het *Handboek* van Mr. W. Modderman, dl. I (1877) bl. 69.

[6]) Bousquet en Van de Graaff schijnen van die fabel te houden; men zie bl. 29 en 93.

rijpelijk gedacht hadden. Ik herinner mij steeds uwe anecdote omtrent den advocaat Schimmelpenninck, die eene goede en onbetwistbare zaak verloor, omdat hij, in de veronderstelling dat dezelve te klaar was om met meer argumenten dan hij reeds had aangevoerd, te worden geädstrueerd, verzuimde eenige objectiën, die hem bij antwoord waren gemaakt, te solveeren, en voor repliek bij zijnen eisch persisteerde. Dit zelfde zoude ons geval kunnen zijn, niet, wanneer wij ons zoo blindelings op ons goed regt verlieten, maar wanneer wij niet in repliek werden geadmitteerd, en de uitspraak dadelijk na de twee eerste termijnen volgde. Gij gevoelt, dat zulks geen onderwerp is van een particulieren brief van mij aan Zijne Excellentie den Gouv. Gen.; ten minste ik maak daarin, te regt of te onregte, zwarigheid, en ik kan dus niet anders doen, dan u in den arm te nemen, en u, uit naam onzer vriendschap, ten allerdringendste te verzoeken, om oogenblikkelijk, hetzij in persoon, hetzij in geschrifte, Zijne Excellentie mijnentwege allereerbiedigst, maar tevens allerinstantelijkst te solliciteeren om bijaldien onze propositiën, welke dan ook, difficulteiten mogten ontmoeten, alvorens daarop te decideeren, ons nog eerst daarop nader te hooren. Ik weet niet of het van de lucht of van eenig ander element komt, maar mij dunkt, dat sommige menschen te Batavia eenigzints *lourds de conception* zijn. Ik heb onlangs mijn hart vastgehouden voor den Hoofddirecteur van Financiën, die maar zeer veel moeite gehad heeft om te begrijpen, dat 5 + 7 even zoo veel was als 7 + 5, en meende dat, omdat hetgeen in het eerste achter-, in het tweede vóór stond, het nu ook een geheel ander geval was. Ik ben echter naderhand, en gelukkig omdat ZEd. zelf mij deze zwarigheid opperde, met hem aan het tellen geraakt, en toen hij zag, dat het alle beide op 12 neerkwam, hebben wij een besluitje van approbatie gehad, man! zoo mooi, 5 en een half zijtje lang (waarvan er ten minste 5 hadden kunnen worden bespaard) en nog een brief ten geleide toe! Het is het zelfde geval met de Algemeene Rekenkamer. Vader Bauer [1]), die thans *tout sucre et tout miel* is, zoude ons zoo gaarne in zekere andere zaak gelijk willen geven, maar omdat er sommigen zijn, die ons bij hem voor financieele ketters willen uitmaken, vreest hij zijne conscientie te bezwaren met daarin mede te doen; en mijn Haasje [2]), die, ik moet het tot zijne eer zeggen, overtuigd is, dat hij tegen den H. Geest zoude zondigen, indien hij een jota van zijn gevoelen afweek, maakt een half dozijn dwaze sprongen van verwondering, dat de menschen zoo onbegrijpelijk of onbevattelijk kunnen zijn. Ik bid u dus, in Gods naam, of liever in naam van alle financieele of materieele verantwoordingen, zorg dat wij nog eens mogen spreken, eer wij veroordeeld worden, dat onze Edele

---

[1]) President der Rekenkamer.

[2]) B's reiscompagnon F. H. Haase, in 1820 secretaris, in 1821 huitengewoon lid der Rekenkamer.

Regter, die eenige onder zoo vele duizenden, uit vrouwen gebaard, die waarheid lief heeft, en wil hooren, zich niet laat verschalken. Er is toch geen akeliger lot dan om onschuldig te hangen.

Oom Klaas is sedert het besl. van 8 Nov. n° 10 wel 25 ℔ ligter geworden [1]). Hij had juist eene partij aan zijn huis toen hij het ontving. Domis [2]) was daar ook, en beiden kregen het te gelijk. Holmberg is van vreugd eene Peregan-derie gaan dansen [3]). Den volgenden dag was hij reeds vroeg bij mij. „Hij had wel begrepen, zeide hij, dat er wat vallen moest, maar de kastijding was dan regt vaderlijk geweest." Hartelijk dank zij u, zoo gij er iets aan toegebragt hebt. Hij werkt thans als een leeuw, als een Samarangsche leeuw namelijk, bij welken, wat er ook gebeuren mogt, het onveranderd motto is *To be.* Overigens moet ik tot zijn lof zeggen, dat er ten minste orde in zijne zaken heerscht, en dat alle de bouwstoffen voorhanden en behoorlijk gedisponeerd liggen. Jammer maar, dat er geen hand aan het werk was geslagen om zelf de fundamenten te leggen.

Ik ben thans met de Inkomende en Uitgaande Regten bezig. Dit stuk geeft mij veel moeite. Voor het daarstellen van eene behoorlijke controle zie ik geen kans, wel om den Ontvanger een bril op zijn neus te zetten, maar niet om het den Waterfiscaal te doen. Ik zoude moeten uitgaan van het principe, dat alle waterfiscaals eerlijke lieden zijn, en daarop zult gij dadelijk zeggen *Nego majorem* [4]). Zoo gij mij daarvoor een goed huismiddeltje aan de hand kunt geven, *Eris mihi magnus Apollo* [5]). De verantwoording zit reeds in mijn kop. Om dit werk van alle omslagtigheid te verschoonen, is niet mogelijk: de aard der zaak laat hier de goddelijke eenvoudigheid niet toe. Maar Reynst [6]) houdt thans 34 à 35 differente registers, en wij zullen dan toch, geloof ik, welkom zijn, indien wij er ruim $\frac{2}{3}$ van wegredeneren.

Ik kan u niet zeggen, mijn lieve Van de Graaff, hoe ik naar mijne terugkomst op Batavia verlang! Ik kan om niets denken, dat deze wensch niet versterkt, publieke, zoo wel als bijzondere betrekkingen. Ik geloof toch, dat ik menig bokje, hetwelk ik thans zoo wel aan den Hoofddirecteur, als aan het 2e Departement zie doen, zoude voorkomen, zoo ik er zelf tegenwoordig was.

(Naschrift.) Ik ben geheel ter nedergeslagen door eene aanschrijving, welke wij (Commissie) met de zelfde post van de Hoofddirectie en de Alge-meene Rekenkamer gezamenlijk, sub 8 Nov. n° 1. (die vriend schijnt eene

---

[1]) Wie bedoeld wordt, zie bl. 127 noot 2. Het besluit zal wellicht betrekking hebben op zijne comptabiliteit. Beekfeldt moet echter met een *t* op het eind.

[2]) H. J. Domis, inspecteur van Financiën voor de afdeeling Semarang.

[3]) Wat dit voor een dans is, weet ik niet.

[4]) „Ik ontken de premisse".

[5]) D. w. z. Gij zult voor mij de groote Apollo zijn.

[6]) P. H Reijnst, die van lid der Rekenkamer (verg. bl. 82 noot 2), ontvanger der inkomende en uitgaande reehten te Batavia was geworden, blijkens de *Bataviasche Courant* van 26 Februari 1820.

lange reis te hebben gemaakt) hebben ontvangen, en die mij overtuigt dat noch de Hoofddirecteur, noch de President van de Alg. Rek., noch, hetgeen mij het meeste spijt, haar Vice-President [1]), het ware begrip van de tegenwoordige comptabiliteit hebben; dat zij noch den geest er van kennen, noch zich verbeelden zich aan de letter en den duidelijken tekst er van behoeven te houden. Hunne orders zijn compleet litteraal strijdig met de wet, en men wil ons noodzaken om zelven weder in te trekken voorschriften, die wij litteraal naar de wet gegeven hebben, die compleet in harmonie er mede staan, volkomen door den comptable begrepen en beaamd worden, en niet anders zijn dan wijzigingen van het bestaande. In één woord, het is mij zoo uit dit stukje als uit andere zijdelingsche informatiën en indirecte verordeningen duidelijk en klaar niet alleen, dat de menschen het niet verstaan, maar, hetgeen nog erger is, dat zij de wet niet kennen, niet gelezen hebben, of wel, hetgeen in superlativo erg zoude zijn, dat zij dezelve als een wassen neus zoeken te verdraaijen. Dit maakt mij zóó verdrietig, dat ik, zoo als de Franschen zeggen, *que je jetterais le manche après la cognée* [2]). Lieve God! Ben ik dan geroepen om mijn zoo kostelijken tijd te vermorsen en te verkwisten om riemen papier vol te schrijven ten einde de menschen, wanneer de middagzon een ieders oogen doet schemeren, te bewijzen, dat het dag is! Mijn lieve Van de Graaff, als dat zoo voort moet gaan, spele verder voor Adjunct-Hoofd-Directeur wie wil, en ik ga, den volgenden dag van mijne terugkomst mij aan de voeten van onzen grooten en beminden weldoener werpen, *om van dien boel verlost te worden;* en zoo hij mij dan vraagt: „Qu'as-tu fait des brébis, que je t'avais confiées?", zal ik hem antwoorden: „Seigneur, bêtes tu me les donnas, et bêtes je te les rends; ainsi soit-il!" — Houd dus, bid ik u, de plaats van Macaré open, zoo lang gij kunt om mij eene honorable retraite te bezorgen [3]). Ik zal dan toch nog ligt in de schaduw der Drosten, Bergen en Mossels kunnen zitten [4]), en wie weet of ik dan niet nog eens vice-president van deze achtbare schaar van Themis-Priesters worde?

N° 74. *Soerabaja, 23 December 1820.* Gij hebt mij zeker niet begrepen, en ik zal mij ook waarschijnlijk niet duidelijk genoeg hebben uitgedrukt in mijnen brief van den 22en Nov. l.l. [5]) omtrent mijn verlangen dat, eer Z. Ex. de Hr.

---

[1]) Viee-President was H. J. A. Sack, die blijkens bl. 119, met Bousquet de eommissie-reis had moeten maken.

[2]) Letterlijk: *den steel naar den bijl werpen* m. a. w. moedeloos er den bijl bij neerleggen.

[3]) Anthony Macaré, lid van den raad van Justitie te Batavia — zie *Bataviasche Courant* van 16 Januari 1819 — was, blijkens een advertentie zijner kinderen in de *Bataviasche Courant* van 25 November 1820, den 18en te voren aan de gevolgen eener beroerte overleden.

[4]) G. Drost, J. G. van den Berg en M. A. Mossel waren leden van den Raad van Justitie te Batavia, zonder den meestertitel te voeren.

[5]) Zie N° 73, bl. 132—134.

Gouv.-Gen. op eene van onze voordragten of rapporten eene finale decisie nam, vooral wanneer daarop partijen eerst waren gehoord, wij nog eens tot het doen van repliek wierden geadmitteerd, of wel, zoo gij gelegenheid gehad hebt om dit verlangen kennelijk te maken, heeft men er waarschijnlijk geen gehoor aan willen geven. Ik moet zulks ten minste onderstellen uit het Besluit van den G. G. van den 7^{en} dezer N° 9 op ons rapport van 7 October N° 2, hetwelk ik volstrekt niet begrijp, hoe daarop genomen is kunnen worden, daar wij niets in ons rapport hebben gezegd, niets daaruit in de premissen van het besluit is overgenomen en er ook werkelijk niets bestaat, waarop de conclusie kan passen. Indien de Hoofddirectie aan den haar daarbij opgedragen last moet voldoen, schaam ik mij om op mijne terugreis de residenten aan te doen; want zij moeten ons óf voor gekken, óf voor leugenaars houden. Ik durf het u haast niet vragen, daar ik weet hoe volhandig gij het hebt, maar zoo gij een oogenblik te missen hebt, eilieve laat u deze stukken eens geven; ik vrees dat ik ongevraagd, en misschien onwelkom, nog eens daarover zal moeten dienen, want het komt mij voor, dat het zoo niet blijven kan.

Sedert Samarang, alwaar ik begonnen was eenige regels op het papier te zetten, betrekkelijk de Ink. en Uitg. regten [1]), heb ik hieraan niet meer gedaan. Ik ben hoe langer hoe meer overtuigd, dat dit middel verpagt *moet* worden, en dat het Gouvernement volstrekt het geld in 't water gooit met de zoogenaamde surveillance te willen vermeerderen. Waarom het niet eens geprobeerd? Hoe zal men het kunnen verantwoorden, dat men iets, waarvan men het voorbeeld had onder het bestuur van den G. G. Daendels, waarvan men zoo dikwijls heeft gesproken, hetgeen in eens eenen zoo importanten post van uitgaven zoude doen menageeren, en hetwelk eene bijna zekere en aanmerkelijke vermeerdering van inkomsten zoude bezorgen, niet eens heeft beproefd! Ik kan niet anders dan met een zekeren tegenzin gaan werken aan een zoo omslagtig en moeijelijk vak als dat van de comptabiliteit van dit middel, wanneer ik bij mijzelf overtuigd ben, dat al dit werk wezenlijk noodeloos is, zoude kunnen gemenageerd worden, en misschen, wanneer het Gouvernement er eindelijk toe overgaan mogt, verloren arbeid zoude zijn. Is het niet mogelijk om eerst eens bij de Hooge Regering eene stellige verklaring van opinie te verkrijgen, dat zeer zeker dit middel in de eerste 2 of 3 jaren niet verpagt zal worden, alvorens zich de moeite te geven immens travail omtrent de verantwoording van hetzelve op te zetten?

Gij zult verwonderd zijn, zoo ik u vertel, dat wij hier in het logement logeeren. De indigne en ridicule wijze, waarop wij door den heer de Salis op Simpang zijn ontvangen [2]), en tot justificatie van welke ik zoude wenschen van hem

---

[1]) Zie bl. 134.

[2]) Over de Salis, zie § 48.

te kunnen zeggen, dat hij gek of dronken was geweest, heeft ons niet toegelaten aldaar meer dan één nacht te blijven; wij zouden zelfs reeds dadelijk weder vertrokken zijn, zoo onze postpaarden niet reeds naar huis waren gegaan, en het niet zóó donker ware geweest, dat wij, geheel in deze streken onbekend, onzen weg naar Soerabaija niet zouden hebben kunnen vinden. Tot mijn groot genoegen was de heer resident van Besoeki en de kolonel Bonnelle bij deze receptie present, anders zoude men nooit willen geloven hetgeen wij er van zouden kunnen zeggen; want de zaak en de man zijn mij beiden te weinig waard, dat ik mijn kostelijken tijd zoude willen doorbrengen met u deze historie in zijne kleuren te verhalen.

N° 75. *Soerabaja, 27 December 1820.* Ook te Grissee en hier is het met het Dept. der In- en Uitg. Regten erbarmelijk gesitueerd. Met de borgtogten voor Geconsigneerde Regten leeft men hier als elders, als Jan Potage met zijn muts [1]). Dat de Rekenkamer zich die zaak niet reeds lang heeft aangetrokken, en geen amok heeft geroepen, kan er niet door; niemand toch was beter in staat en meer geregtigd om deswege het Gouvernement de oogen open te doen dan zij. Maar men heeft het gemakkelijker en plaizieriger gevonden om de Hoofddirectie telkens op den tabbaard te komen, dan om iets wezenlijk nuttigs te verrigten. Dan nog eens, mijn lieve vriend, ik ben huiverig om het ding aan te pakken. In Europa, waar ieder kruiers- en sleepersjongen lezen, schrijven en rekenen kan, waar ieder het zwaard van Damocles boven zijn hoofd ziet hangen, is de corruptie niet te weren; en hoe zoude men dan willen vergen, dat alle douaniers, van den grootste tot den geringste, in Indië engelen waren? Ik kan niet begrijpen, wat het Gouvernement belet om dadelijk de verpagting te proclameeren; ik wil mij wel belasten met het opstellen der voorwaarden. Er is geen een ontvanger, die niet erkennen moet, dat er gesmokkeld wordt, en geen een waterfiscaal, hoe katijvig hij in den beginne schijnt [2]), die niet eindigt met de beste maatjes met zijn ontvanger te worden. Trouwens, er zoude reeds veel gewonnen worden, indien men óf de borgtogten geheel vernietigde, of bepaalde, dat geene andere in het vervolg zouden worden aangenomen, dan die, welke notarieel zouden zijn gepasseerd, en dat de notarissen verpligt zouden zijn om maandelijks aan de Hoofddirectie van Financiën en aan de Algemeene Rekenkamer den staat van de door hen gepasseerde borgtogten in te zenden, in één woord, dat deze zoo moeijelijk wierden gemaakt, dat men eindelijk zelf verkoos om te consigneeren dan om borg te stellen.

---

[1]) Jan Potage = *Hanswors*t (die zijn muts tot allerlei daaraan vreemde doeleinden gebruikt).

[2]) *Katijvig* beteekent o. a., volgens Van Dale's Groot Woordenboek *kouwelijk*; in den door den briefschrijver bedoelden zin, zal het dus zijn *op zich zelf staande, den ontvanger enz. niet naloopende.* — Men zie nog brief N° 105.

Wij gaan 's avonds van tijd tot tijd bij den heer Van Haak [1]). Die man bevalt me, en ik geloof dat hij niet de minste is van het corps. Maar, als ik het u opregt moet zeggen, uwe officieren zijn nog niet hetgeen zij zijn kunnen, en zijn moeten. Vooreerst zijn zij niet genoeg betaald. Zij moesten ten minste f 2400 's maands hebben; wanneer men zoo veel doet, dat men financieele duivel wordt, moet men daarentegen het vooruitzigt hebben van eens in een andere hemispherie nog eenige aardsche zaligheden te genieten, en terwijl men zijne rol speelt, zoodanig independent zijn, dat men niet getenteerd worde om dezelve te verlaten. Ten tweede schijnen zij den geheelen omvang hunner werkzaamheden in de landrente en in het inlandsch bestuur opgesloten te beschouwen. Domis heeft eens op een blaauwen maandag bij den resident van Pekalongan de situatie van zijne kas gaan opnemen en zich vergenoegd met daar zoo veel geld in te vinden als Vos hem vertelde, dat er in zijn moest. Maar wat er bij de ontvangers omgaat, wat er tusschen de reeden en de kantoren van de collecteurs der Ink. en Uitg. R. voorvalt, of de residenten altijd op hunne posten staan, of er geene andere postpaarden gratis worden afgegeven, dan aan die, welke er door de wet toe geregtigd zijn, en in die gevallen, die de wet bepaalt en meer diergelijken, kan ik niet bemerken, dat zij dit nog anders dan in partibus infidelium beschouwen. Zoodra wij nu het ultima Thule zullen hebben bezocht [2]), is mijn voornemen, onder uwe goedkeuring echter, om de beide Heeren te verzoeken, ieder respectievelijk in zijne afdeeling, om de residenten geen oogenblik rust te laten, voor dat zij à jour zijn; want ik bemerk, dat wij naauwelijks den rug hebben gekeerd of men krijt ons na: „Daar gaat de kommissie heen, Gezeten in haar wagen!" en het is weder de oude geschiedenis, die men dan mogelijk nog wel eens vervrolijkt met het een of ander, waarmede men ons bij den neus heeft gehad, waarachtig als Jorisvaêr in het gekkenhuis. Eene enkele onverwachte, maar krachtige visite is genoeg om er den schrik onder te brengen, en om de heeren te doen geloven, dat iederen keer, dat de deur open gaat, het de inspecteur is, die binnenkomt.

Om zoo veel mogelijk de inzending der kasrekeningen over het geheele eiland te bespoedigen, is onze intentie om hier niet te blijven, tot dat het geheele 3e art. van onze instructie afgeloopen zij, maar om zoo ras wij het met den heer Keizer [3]) klaar hebben, naar Passaroean te marcheeren, en alzoo verder op; en het overige bij onze terugkomst af te doen; en zoo mijn haasje [4]) mij niet ontspringt, blijf ik alsdan hier tot dat alles afgeloopen zij.

---

[1]) D. H. Pinket van Haak, inspecteur van financiën voor de afdeeling Soerabaja; zie bl. 86.

[2]) Banjoewangie. Zie bl. 141.

[3]) Jan Harm de Bruin Keizer „Thesaurier" te Soerabaja; Holmberg te Semarang had daarentegen den titel van „Algemeen Ontvanger" (bl. 127); te Batavia had men een „Ontvanger-Generaal". Zie den *Bataviaschen Almanak* van 1821.

[4]) De reiscompagnon, zie bl. 124.

Mijne goede vrouw neemt telkens een officieelen toon aan om mij te vermanen geen dag vroeger t'huis te komen dan zonder verzuim of achterlating van het minste of geringste gedeelte van onzen last geschieden kan. Moet ik dit als wenken beschouwen? — Ik bid u, schrijf mij toch eens over het een of ander. Ik ben thans geheel van de financieele wereld afgesloten; ik hoor van niets. Had ik ten minste de agenda van de Hoofddirectie en van de besoignes van den Hoofddirecteur, dan zou ik niet zoo vreemd van alles blijven als ik thans ben, even als op een verlaten eiland. En wat ik somwijlen sub- en obreptief te zien krijg van mijn eigen Departement, n.b. en in het algemeen van de comptabiliteit, doet mij mijn aangezigt bedekken. Ik houd met hand en tand vast, dat men alles onder zijn eigenaardig en *bepaald* hoofd boeke, en ieder postdag gaan er autorisatiën bij de Hoofddirectie uit, waarin nieuwe hoofden voorkomen, die de menschen nergens weten t'huis te brengen. Vader Goldman, Vader Goldman!

Vaarwel, mijn waardste Van de Graaff; indien het te pas komt, rappeleer mij dan eens aan het aandenken van onzen waardigen G. G., dien ik nooit zal ophouden te beminnen en te eerbiedigen, hoe hij zelve ook over mij denken mag.

HOOFDSTUK XVIII.

Vervolg van Bousquet's inspectie-reis gedurende de eerste helft van 1821 onder de teleurstelling over de invoering van de algemeene boekhouding bij Staatsblad 1821 N° 1.

Bousquet's teleurstelling en gedruktheid. Voortzetting der klacht, dat hij niet op de hoogte wordt gehouden. Wanorde in de administratie. Van de Graaff heeft hem tot berusting aangemaand.

N° 76. *Pasoeroean, 10 Januari 1821.* Ik was op de aanstelling van den heer Sack geprepareerd [1]). Indien gij dit stuk eens doordenkt en nagaat hoe of alle mijne pogingen, al mijn werk, alle de verduurde onaangenaamheden, alleen en enkel hebben gestrekt om het voor de boekhouding zoo eenvoudig en gemakkelijk te maken, dat het daarmede voor het Departement slechts speelwerk zoude worden, dat ik door het woud van confusie doorgeworsteld

[1]) Herman Johan August Sack, vice-president der Rekenkamer, werd, blijkens de *Bataviasche Courant* van 6 Januari 1821, benoemd tot *algemeen boekhouder van Ned.-Indië;* hij was dezelfde, die met Bousquet in commissie op reis had moeten gaan; verg. bl. 119.

ben om eindelijk op een effen en helder pad te geraken, en dat, wanneer dit zoo goed als klaar is, het geheele stuk mij uit de handen wordt gespeeld, en *daarvoor alleen* eene bezoldiging wordt bepaald, geëvenredigd aan het mijne, terwijl ik dit en zoo oneindig veel meer tot mijnen last had, zult gij, vertrouw ik, kunnen begrijpen, dat ik dit troetelkind niet van mij kan zien afscheuren, zonder eenige gevoeligheid [1]). Waren mij f 1400 op die zelfde conditiën gepresenteerd, ik zoude gaarne hebben willen accordeeren om mijn leven lang niets anders in Indië te zijn en te genieten. — Dan nu is de kogel door de kerk.

N° 77. *Pasoeroean, 14 Januari 1821.* Ofschoon de nieuwe Generale Boekhouder nog niet veel zal kunnen uitvoeren vóór de maand April of Mei aanstaande, dewijl 1820 nog tot den achterstand behoort, zal men mogelijk reeds bedacht zijn op de organisatie van zijn etablissement. Dit is ondertusschen een zoo belangrijk punt dat, naar mijn oordeel, van de goede of min goede keuze, die men daarin doen zal, het succès van het gansche doel, dat men zich voorgesteld heeft, afhangt. De heer Sack is oud, en de fijne puntjes zijn er van af. Hij moet dus hebben een adjunct, die niet alleen een boekhouder is, zoo als Buchler [2]), om eens een goeden te noemen, maar die de zaken, welke hij te boek moet stellen, kent, de huishouding van nabij gezien heeft, zich de boeken, — waaruit de geldelijke en materieele verantwoordingen, die hij tot één moet brengen, geformeerd zijn, — voor oogen kan stellen, in één woord een knap en oordeelkundig man, die tevens met ijver voor het huis des Heeren is bezield, en die eenigste man, is.... Haase. Zoo er dus niet reeds andere beschikkingen zijn gemaakt, mijn vriend, zoo beveel ik u ten sterkste mijn reisgenoot in deze hoedanigheid aan [3]).

N° 78. *Besoeki, 16 Januari 1821.* Ik vrees, mijn waarde Van de Graaff, dat mijn kort epistel van den 10^{en} [4]), u niet bevallen zal hebben, en gij misschien als eene ondankbaarheid zult hebben aangezien, dat ik, in stede

[1]) Bij resolutie dd. 3 Januari 1821 Stbl. N° 1 was de boekhouding van de Hoofddirectie van Financiën afgeseheiden, op een rapport van den Raad van Indië Van de Graaff, den Hoofddirecteur Goldman en den Secretaris De Vogel. De heer Sack zou met de boeken van 1° 1821 beginnen, terwijl De Vogel den achterstand zou bijwerken. Verg. Bijdr. E. bl. 32. Van de Graaff is echter de man van het denkbeeld geweest: zie N°s 78 en 105. Het was eene teleurstelling voor Bousquet, aan wien speciaal het werk der boekhouding was toevertrouwd geweest. Vandaar dit zoo korte en niets anders bevattend schrijven, terwijl in den regel zijne brieven aan V. d. Gr. zeer lang zijn. De achterstand werd gedeeltelijk geweten aan Bousquet: „een langzame, ja een trage arbeider": Bijdr. E. bl. 26. — Den geheelen Raad, maar speciaal den hoofddirecteur Goldman, werd verweten „verregaand plichtverzuim". Id. bl. 29.

[2]) A. H. Buchler, eommies 1^{e} klasse op het „Tweede departement" der Hoofddirectie.

[3]) Benoemd werd tot adjunct-boekhouder Jan Anthonij van Leeuwen. Haase werd buitengewoon lid der Rekenkamer; dat Bousquet's gunstig oordeel over Haase zich wijzigde, teekende ik op bl. 131 noot 2 aan.

[4]) Dus N° 76.

van mij te verheugen over de resolutie van de Hooge Regering omtrent de Boekhouding, welke als uw werk mag beschouwd worden, en u daarvoor mijnen dank te hebben betuigd, mij integendeel als 't ware over dezelve heb beklaagd. Gij hebt intusschen te veel menschenkennis om niet te weten, wat op rekening van de eerste opwelling van het hart moet worden gesteld, in tegenoverstelling van het gewrocht eener bedaarde overweging, en mijn briefje van den 14^en^ [1]) zal u dan ook reeds het onderscheid tusschen mijne stemming van dat oogenblik en die van eenige dagen te voren hebben doen opmerken.

Gij vraagt mij hoe de Soerabaijasche vrienden het met ons hebben gemaakt, en, of zij het voorbeeld van den Resident hebben gevolgd [2]). Ik kan u daaromtrent niets dan goeds mededeelen. Ik weet niet of ik het als een blijk van afkeuring van het gedrag van dezen laatste, dan wel als eene natuurlijke en ongedwongen handelwijze moet beschouwen, maar zeker is het, dat alle de overige ambtenaren ons niet alleen verscheidene visites hebben gedaan, maar ons met de meest mogelijke beleefdheid en vriendelijkheid hebben behandeld. De heer De Salis heeft zelfs den heer Cornets de Groot [3]), bij gelegenheid van onze gezamenlijke conferentie over het stuk der Timmerwerven op zijde geweest, om hem het leedwezen, hetwelk hij wegens het voorgevallene gevoelde, te betuigen, en eene reconciliatie te bewerken; hij heeft zulks insgelijks aan den heer Van Haak [4]) te kennen gegeven; dan de wijze waarop ZijnEd. zulks voorstelde was van onze zijde zóó onaannemelijk, dat de heer V. H. hem zulks reeds vooraf had gezegd, en ronduit had verklaard, dat wij, zonder ons bespottelijk en belagchelijk te maken, nooit op dien voet konden toetreden. De zaken blijven dus in statu quo, behalve dat wij den heer De S., overal waar wij met hem als resident te doen hebben, met de uiterste distinctie en beleefdheid bejegenen, en althans wel zorgen van aan onze zijde geen voet tot eenige de minste reproche te geven.

Wij bevinden ons thans hier met den heer Van Haak, welke overmorgen met ons de reis naar Banjoewangie onderneemt. Ik kan u niet zeggen hoe deze man, van wien ik u de hartelijke groeten moet aanbieden, mij meer en meer bevalt, en ik mij tot achting en vriendschap voor hem genegen vind. Hij is zeker de minste der 3 broeders niet [5]).

N° 79. *Soerabaja, 4 Februari 1821.* [6]) Ik kan u niet ontkennen, dat ik

---

[1]) Dus N° 77.

[2]) Zie N° 74, bl. 136—137.

[3]) Resident van Grisee; verg. bl. 81—82.

[4]) Inspecteur te Soerabaja; zie bl. 86.

[5]) Zie noot 1 bl. 86.

[6]) De aanvang van dit schrijven handelt vooreerst over de op bl. 99 vermelde „arme" Mr. D. F. de Loches en Mr. W. Duymaer van Twist, beiden als lid van den raad van Justitie te Soerabaja geschorst bij besluit dd. 20 April 1818. Zij hadden toen geen traetement meer

somtijds zóó gedecourageerd ben, dat mij, op het denkbeeld van hetgeen voor mij in 't verschiet staat, eene koude rilling bevangt, en ik wenschen zoude om tot den geringsten en obscuursten staat te kunnen dalen, om ten minste vrij van zorgen en kommer te zijn. Waar moet het met sommige dingen heen! Lees eens, bid ik u, het besl. van den Gouv. Gen. van 27 Mei N° 20. Voeg daar dan bij het berigt, dat de heer Chr. [1]) mij heeft gegeven, dat op de begrooting van 1821 Eén millioen achtmaal honderd duizend gulden te kort komen [2]), en zet daar nu tegenover de volstrekte noodzakelijkheid van eene betere en geregelder administratie (die, zoo zij door de resolutie van 21 Maart N° 6 [3]) nog op verre na den trap harer volkomendheid niet heeft bereikt, echter daarin de elementen van hare verbetering kan vinden) en van de middelen, die daartoe vereischt worden. Ik beef op het doen van het voorstel voor de vermeerdering van een bureau met een enkelen klerk, laat staan voor de organisatie van sommige bureaux, daar het personeel buiten alle proportie is met de werkzaamheden.

Maar hetgeen mij ook kwelt is de volslagen blindheid, waarin ik gehouden word, ten aanzien van den geheelen financieelen winkel. Van de belangrijkste besluiten weet ik niets af. Ik vind ze toevallig op den lessenaar van een resident liggen, en hoor of zie op die manier, per bricole, wat er omgaat. Ik had zoo gewenscht, dat wij, die hier de zaken toch ook zoo waarachtig niet *à la légère* tracteeren, en ze van alle kanten beschouwen, wanneer tegen onze voorstellen mogt worden geadviseerd, al was het slechts onder de hand, of semi-officieel, wierden genoodigd om onze tegenbedenkingen op de bedenkingen te dienen; maar neen, wanneer er besluiten op onze voorstellen vallen, krijgen wij er niet eens eene expeditie van. En dan, lieve God, wat zijn het voor stukken, waarop zoo maar flink weg tegen onze adviezen wordt besloten! Ik heb eindelijk met veel moeite, eene erbarmelijkste copy gekregen van het gecombineerde rapport van de Rekenkamer en de Hoofddirectie van 15 November N° 1, waarop het besl. van 7 Decemb. N° 9 is gevallen, en heb een gat in de lucht geslagen. Mij worden van tijd tot tijd besl. van den Hoofddirecteur voor den neus gelegd, die, God betere 't, met het Raadslid tot de zaken van het 2e Dept. zijn genomen (ik geloof, dat de schalken mij die bij

---

ontvangen; Van Twist was reeds dd. 6 November 1818 overleden; De Loches werd (dank Van de Graaff's invloed? zie bl. 99), blijkens de *Bataviasche Courant* van 7 April 1821, lid van de Weeskamer te Batavia. In de tweede plaats herinnert Bousquet aan den op bl. 71 vermelden „helaas! nu ook al wijlen" Rauws, (den 1en van die maand overleden) en deelt daarna mede, dat hij zelf ook niet wel en „schrikkelijk zwaarmoedig" is.

[1]) Christin, zie bl. 71.

[2]) De begrooting werd nochtans, wellicht op de gronden, door Bousquet in N° 81 aangevoerd, dd. 19 April 1821 vastgesteld met een vermoedelijk batig saldo van f 104.871! Zie Louw bl. 595 dl. II.

[3]) De op bl. 119 noot 5 vermelde Comptabiliteitsverordening in Stbl. 1820 N° 15.

preferentie laten zien), welke kant noch wal raken, en waaruit ten duidelijkste is te zien, dat men de zaken niet doordacht heeft, alvorens ze in orders te converteeren. Een trek onder honderden. Men weet (want de Hoofddirectie heeft het zelve tot verzadigens toe aan den Gouv.-Gen. herhaald, en het is mijn gedurig *cheval de bataille* geweest) dat de residenten en algemeene ontvangers de staten van inhoudingen, die zij maandelijks van den Onder-Inspecteur der Mil. Administratie ontvangen, stil naast zich neergelegd hebben, om de zeer goede en natuurlijke reden, dat zij er geen gebruik van konden maken, dewijl zij niet konden innemen, hetgeen zij niet tegelijk konden afschrijven, en zij daartoe noch last, noch aanwijzing hadden, en de Hoofd-directeur schrijft de menschen aan om daarvan de staten uit hunne boeken te formeeren! Ik laat den Hoofddir. verzoeken om geene propositie omtrent de inhoudingen te doen, voor dat hij ons travail, expresselijk over die materie, zal hebben ontvangen, daar het eene zaak is, die direct tot de *regeling der comptabiliteit* behoort; zoo menig een franschman, men geeft om ons verzoek en ons travail als niets. Ons rapport is den 2^{en} Januarij vertrokken; heden 4 Febr. weet ik niet eens of het ontvangen is.

En wanneer dan hier nog bij komt het aanzienlijk werk, dat mij nog te doen staat (want van mijn goeden reisgezel heb ik daarin weinig assistentie), de kleine botsingen, ophoudingen, zwarigheden, die hier en daar te voorschijn komen, de herinnering aan het voorledene, het ondankbaar toekomende, dan zou ik met den ouden heer Simeon uitroepen: „Laisse-moi désormais, Seigneur, aller en paix etc.". Het is mogelijk dat, nu ik een weinig in *low spirits* ben, ik dit alles zwaarder til, dan ik, gezond zijnde, zoude doen, maar enfin, zoo men zich al eens in zijn voordeel bedriegt, bedriegt men zich niet in zijn gevoel. — En hierop goeden nacht, mijn waarde vriend. Ik zoude zoo gaarne eens aan Zijne Excellentie den G. G. schrijven, maar ik kan er niet toe komen; waarachtig, de krachten ontbreken mij *au physique comme au moral*. Gedenk Hoogstdezelve zich echter nog zijns onderdanigen dienaars, verzeker hem dan van mijne ongeschonden eerbied en trouw.

(*Naschrift*). A propos: ik heb u nog niet gefeliciteerd met het lintje; ik weet niet of het *u* plaisir doet, maar mij althans doet het veel plaisir: het is ten minste altijd een blijk van onderscheiding en tevredenheid [1]).

N° 80. *Soerabaja, 20 Februari 1821.* Ik heb, mijn waardste Van de Graaff, wel ontvangen uwen brief van den 8^{en}, waarvan het eenigste was, dat mij behaagde, de 23^{e} regel van de 2^{e} bladzijde. De rest heeft mij beurtelings ontevreden, onvergenoegd, moedeloos gemaakt, en ik weet niet wat ik er op moet antwoorden. Behoort dan de eenigste man, dien ik steeds in mijne

---

[1]) Van de Graaff had *De Leeuw* gekregen; zie *Palembang* noot *a* op bl. 353; ov. 23.

gedachten van de gewone hoop der Grooten heb uitgezonderd, ook tot de zelfde soort, waarvan Voltaire zegt:

> Nous sommes de leur gloire un instrument servile!
> Rejeté par dedain, dès qu'il est inutile,
> Et brisé sans pitié, s'il devient dangereux?

dit is voor mij eene harde teleurstelling!

Uw brief, nog eens, heeft mij tot veel nadenken gebragt. Zoo gij tien jaren langer in Indië waart geweest, zoude ik duidelijk er uit hebben gelezen: „Bousquet, vraag uwe demissie en een anderen post, of gij krijgt de bons, en gij zijt met uwe familie op straat. Vlei u met niets. Uwe vijanden zijn baas; gij hebt den ganschen stroom tegen u. De G. Gl. wordt er mede weggesleept. *Tremblez, malheureux roi, votre règne est passé"!* Maar daar ik onderstel, dat gij van het sop der Oudgasterij nog niet zoodanig zijt doorweekt, of gij zegt ten minste nog aan mij de waarheid en de geheele waarheid, zal ik mij de zaak niet erger voorstellen, dan gij ze mij beschrijft; want ware het anders, zoudt gij niet met mij hebben gehandeld, zoo als ik door u verdien behandeld te worden. Niet dat de zaken niet erg genoeg staan; want het vertrouwen van den Gouv. verloren te hebben, is voor mij alles: de lust en het genoegen van mijn politiek leven zijn voorbij; maar ik heb, zoo veel het mij voorkomt, oogenblikkelijk nog niets voor mijn bestaan te vreezen. Ik zal wederom de wrijfpaal van wrevel en kwade humeuren moeten worden. In Gods naam, ik zal Epictetus lezen, en trachten mij de vraag te doen: „Wat heeft dat alles gemeen met uwe eigenwaarde?" [1])

Ik dank u voor uwe berigten omtrent de aanstellingen. Maar is het niet verdrietig, dat wij volstrekt geene expeditie krijgen van de besluiten, die ten gevolge van onze voordragten zijn genomen, en dat wij toevallig moeten vernemen hetgeen voor ons van zoo veel belang kan zijn te kennen, om ons daarnaar bij volgende gelegenheid te regelen? — Door de benoeming van Haase tot buitengewoon lid [2]), schijnt nu het plan om hem bij de Boekhouding te brengen [3]), niet door te gaan. Wat ik ook van hem denken moet, weet ik niet. Hij heeft mij tot dusverre voor alles laten opdraaijen, en heeft geen hand uit de mouw gestoken. Voor het eerst, sedert 4 dagen, is hij aan het werk; ik heb mij gehouden, of ik het over iets met hem niet eens was, om hem door het maken van modellen zijne gedachten te developpeeren; dit is ondertusschen verbruid onaangenaam, want ik moet alles doen, en hij vaceert principaal om zich alle aardigheidjes van Soerabaija te bezorgen, en zijne private aanteekeningen of correspondentie te houden. Nog eens, ik weet niet, wat ik van hem denken moet.

---

[1]) Wat nu in het origineel van den brief tot de volgende afgedrukte alinea volgt, heb ik overgenomen in § 33.

[2]) Der Rekenkamer; zie bl. 124 noot 4.

[3]) Verg. bl. 140.

N° 81. *Soerabaja, 1 Maart 1821.* Ik heb van den heer Christin, op mijn verzoek ontvangen, eene copie van de begrooting van dit jaar, en van de aanmerkingen der Hoofddirectie, echter nog maar over de inkomsten alleen. Ik ben het met u omtrent het geheele werk volmaakt eens. Overal waar ik geweest ben, zijn de vooruitzigten van het koffijgewas zóó overheerlijk schoon, dat men algemeen gelooft, dat er weinige jaren zullen zijn, die met dit in de leverancie van dit product gelijk zullen staan, en niettemin is de verkoop van hetzelve nog lager bij de begrooting gesteld dan bij die van een der vorige jaren. Het is gewis verstandig en voorzigtig om het goede niet al te goed en voordeelig te beschouwen, maar dit heeft ook zijne palen, en men moet zich zelven niet noodeloos gaan verontrusten en bang gaan worden voor spoken. Het werk van de begrooting moet niet in den geest van Tijl Uilenspiegel worden behandeld. Ik houd mij verzekerd, dat alleen deze inkomsten in realiteit het presumtieve derzelve met een millioen zullen overtreffen, te meer daar de Europesche berigten eerder eene rijzende en willige dan eene staande of flaauwe markt voorspellen. — De Munt heeft men ook niet te hoog gesteld. Men slaat thans over meer dan f 100/m. aan duiten in de maand, en ofschoon de steller der aanmerkingen zich van den tijd, waarop de nieuwe pletmolen aan den gang zal kunnen worden gebragt, te veel belooft, kan men echter rekenen, dat, de eene maand door de andere, de uitlevering niet minder zal zijn. Dit is dus nog f 200.000 meer dan de calculatie. Op welke données de imposante vermeerdering van het Departement van Oorlog berust, weet ik niet, maar het schijnt bij deze Heeren te zijn: Liever hard geblazen, dan de mond gebrand; en ik zoude mij sterk bedriegen, indien van de opgebragte sòm niet nog ruim f 600.000 zullen medevallen; en ziedaar op die 3 artikelen alleen het gansche deficit gevonden [1]).

Over de middelen van bezuiniging zal ik mij niet uitlaten. Gij weet trouwens hoe ik over verscheidene derzelve en onder anderen over mijne eigen compagnie denk. Dan ik vrees, dat men daaraan het minst zal durven tornen, welligt om den grooten Patroon van vergaderingen en besoignes, aan wien men misschien het systeem van eene delibereerende Directie grootendeels te danken heeft, niet te veel voor het hoofd te stooten [2]). En wat uw troetelkind betreft [3]), stem ik gaarne toe, dat het als de heilrijkste instelling van Nederlandsch-Indië kan worden beschouwd, maar ook slechts op deze eenige voorwaarde, dat gij aan 't hoofd er van blijft, daar er niemand, volstrekt niemand is, die u nu of te ooit in die betrekking kan vervangen en het alsdan, mijns bedunkens, veel beter is om de Inspectie

---

[1]) Over dit deficit, zie bl. 142 N° 79.

[2]) Wordt bedoeld Goldman; verg. Bousquet's gedachten op bl. 120.

[3]) Het landelijk stelsel; zie ook bl. 118.

aan de Directie te verbinden, dan om haar op haar zelve te doen bestaan. Wie is er ter goeder trouw in den geheelen Archipel, die Indië in zijn zak heeft, zoo als gij, die, zoo ras er aan een touwetje getrokken wordt, dadelijk weet, waar het aan vast is en de geheele kluw in zijne hand houdt? Wie is er, die ooit dat vertrouwen, laat het mij toe te zeggen, die eerbied en deferentie bij de Inspecteurs zal verwekken [1])? Onder de Oudgasten geen een; onder de Baren nog veel minder. Zij zijn daarenboven zoo niet *en voque*, ten minste door den tijd en de gewoonte, alle drie eenigzints oudgastig geworden; en zouden onder geen anderen Baar [2]) meer willen deugen.

In magnis voluisse sat est [3]) is een uwer geliefdste spreekwoorden. Dit kunt gij niet alleen op de Inspectie toepassen, maar gij kunt gerust verder gaan en zeggen, dat gij door hare instelling den hoeksteen van het Staatsgebouw hebt gelegd, en zóó goed dat, zelfs wanneer gij individueel de hand aan hetzelve niet altijd zult kunnen houden, het toch zal blijven bestaan, en de driestheid der Middeleeuwen geheel terug zoude moeten komen, en zich over jong en oud en van de hoogste tot de laagste klasse moeten verspreiden om het te durven wagen, daarin eene verandering voor te stellen [4]).

Hartelijk dank, mijn waardste vriend, voor hetgeen gij wederom voor mij in den persoon van Reinier [5]) hebt gedaan. Gij zijt als Onze Lieve Heer, en houdt nooit op om weldaden rondom u te verspreiden, al maakt het menschelijk geslacht het nog zoo bont met u. Mijne vrouw heeft mij de lieve attentie, die gij gehad hebt, om haar deze goede tijding in persoon te komen brengen, medegedeeld. Het een is zoo als het ander u waardig. Ik hoop, dat mijn jongen door zijn goed gedrag, activiteit en vorderingen de protectie, die hij ondervindt, mag justificeeren; ik heb hem dit zoo dringend mogelijk voorgehouden. Bedank den goeden Meylan insgelijks hartelijk voor mij, en hij sta mij toe zijnen nieuwen commies in zijne verdere gunst en goede genegenheid te mogen aanbevelen.

Adieu! mijn waarde Van de Graaff. Ik ben redelijk wel, uitgenomen zeer verkouden. Ik ben aan de deelneming van den Gouv. Gl. zeer gevoelig geweest. Dit alleen is in staat om mij gezond en opgeruimd te doen blijven. Zoo het te pas mogt komen, verzeker Zijne Excellentie van mijne nooit wankelende eerbied en liefde en mijnen hartelijken wensch van binnen kort in persoon die verzekering te kunnen brengen.

---

[1]) M. a. w. de op bl. 86 noot 1 vermelde heeren werden voor opvolging van Van de Graaff ongeschikt geacht. Verg. bl. 53 en 118.

[2]) Als Van de Graaff was geweest.

[3]) D. w. z. In groote zaken is het gewild hebben voldoende.

[4]) Met den *zwarten tijd* breekt inderdaad „de driestheid der Middeleeuwen" aan.

[5]) Reinier, de zoon van Bousquet, bij inspecteur Meylan klerk en die de reis naar de Molukken had medegemaakt (bl. 113), werd, blijkens de *Bataviasche Courant* van 24 Februari 1821 tot commies bevorderd.

N° 82. *Soerabaja, 4 Maart 1821* [1]). Ja, ik moet u bekennen, dat ik ook gaarne den Gouverneur-Generaal eenige aanmerkingen zoude willen aanbieden omtrent Hoogstdeszelfs besluit van 7 December 1820 N° 9, of eigentlijk op eene voordragt door de Hoofddirectie en de Rekenkamer gezamentlijk aan H. D. gedaan bij missive van 15 Nov. 1820 N° 1, naar aanleiding waarvan dit besluit is genomen [2]); dan ik ben waarlijk daarin ook terug gehouden geworden uit vrees, dat zulks kwalijk opgenomen zoude kunnen worden, en men aan andere motieven of gemoedsbezwaren dan den ijver voor de salus publica zoodanige aanmerkingen zoude toeschrijven. Het *doen* valt mij dus moeijelijk, maar het *laten* nog moeijelijker; en dan vallen mij telkens de vaerzen van Boileau over den Herder van Midas weder in de gedachten [3]). Eilieve, hetzij gij er Zijne Excellentie zelve over spreekt, hetzij gij oordeelt zulks niet te behoeven te doen, zeg mij onbewimpeld, of gij mij al dan niet kunt aanraden om mijne nota over die voordragt en dat besluit te presenteeren? Ik vlei mij, dat er in die, welke ik u hiernevens zend, niets aanstootelijks of scherps kan gevonden worden; en hoewel ik wel eens in mij zelven zeg: „Et je serai le seul qui ne pourra rien dire! On sera ridicule, et je n'oserai rire!", tracht ik thans meer dan ooit mijne pen zoo zacht mogelijk te versnijden.

Eindelijk, mijn beste vriend, moet ik u nog iets verzoeken. Op bijna geen onzer rapporten hebben wij het geluk mogen hebben officieel met de dispositiën van het Gouvernement bekend te worden gemaakt. Niet dan per bricole treffen wij hier en daar die dispositiën aan, en een ieder betoont zijne verwondering van de onkunde, waarin wij ten aanzien der belangrijkste zaken worden gehouden [4]). Zoude het dus niet mogelijk zijn, dat wij ook eene expeditie verkregen van die besluiten en resolutiën, welke onze rapporten provoceeren? Sommige er van zijn zeker wat geëxtendeerd, maar de minste resident krijgt er eene expeditie van, eenige zijn zelfs gedrukt, en echter blijven wij alleen daarvan verstoken! Zoo gij dus iets kunt toebrengen om dit te doen veranderen, zal ik u, in mijn particulier, daarvoor zeer verpligt zijn.

Ik zeg, in mijn particulier, daar ik niet weet of mijn reisgenoot er wel zoo veel waarde in stelt. Ik ontdek, tot mijn leedwezen, dagelijks, dat hij een oudgast is in optima forma, en dat de leer, die hij mij zelf heeft geavoueerd, dat hem steeds is voorgepredikt, namelijk, dat, mits hem maar maandelijks zijn traktement wordt betaald, hem de rest weinig moet kunnen schelen, ook de zijne is geworden. Hij speelt mij somwijlen ook trekken, die zoo weergaas oudgasterig zijn, dat ik steeds op mijne hoede moet wezen. Dit maakt juist onze compagnieschap niet aangenamer, en ik ben thans verpligt om dikwijls

[1]) Blijkens het naschrift, is deze brief „Geëindigd te Sumanap den 8^{en} Maart 1821".
[2]) Verg. bl. 142.
[3]) Namelijk om hetgeen op het hart ligt, maar te begraven: zie bl. 49.
[4]) Verg. bl. 131, 139, 142, 144.

zeer droog in mijnen omgang met hem te zijn. Dit, vereenigd met mijn heimwee, dat ik dagelijks voel aangroeijen, doet mij sterk verlangen naar het afloopen onzer commisie. En evenwel kan ik het einde daarvan nog niet berekenen. Aan den Constructie-winkel is nog niets gedaan. H. laat mij voor alles opdraaijen, en tot dus verre ben ik nog den eersten keer wachtende, dat hij mij voorstelt om mij in iets te soulageeren. Terwijl ik somtijds tot in den nacht zit te werken, amuseert hij zich met zijne particuliere zaken. Hoe gemakkelijk ware het hem geweest om in dien tusschentijd zich eens *au fait* te maken van al wat bijv. den Constructie-winkel betreft, ten einde dadelijk spijkers met koppen te kunnen slaan, zoodra wij dat werk zullen aanpakken! Zoo ik met een minder sanguineus en hilare temperament was begaafd, had ik reeds lang den boel opgegeven of mij zelf dood gekweld.

N° 83. *Soerabaja, 22 Mei 1821.* De heer C. Th. von Weyer is voornemens om zich aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal per request te adresseeren met verzoek om als ontvanger der Inkomende en Uitg. regten te Sumanap te worden geplaatst, en heeft mijn appui verzocht. *[Volgt eene aanprijzing en het verzoek, dat V. d. Gr. een goed woord bij den Gouv. Gen. zal doen]* [1]).

Zoo het niet om zijnentwil ware geweest en ik niet door het denkbeeld aangemoedigd ware geworden, dat ik misschien tot eene goede daad iets kon toebrengen, zoude ik u, mijn waarde Van de Graaff, nog niet geschreven hebben. Alle lust en genoegen verdwijnen allengskens bij mij, en zoo rede en gevoel van pligt mij niet een weinig bleven ondersteunen, weet ik niet hoe ver het reeds met mij heen zoude zijn. Zie daar over de 8 maanden, dat ik van mijne famille ben gescheiden, en dat in oogenblikken, waar het van wederzijden zoo aangenaam zoude zijn, zich bij elkander te bevinden! Het chagrin, hetwelk mij deze absentie veroorzaakt, ondermijnt mijne gezondheid, vooral daar het heimwee bij ieder dag aangroeit en ik nog het tijdstip niet kan bepalen, wanneer mijne ballingschap op zal houden. Ik heb mij ten dien aanzien ook zeer over mijn reiscompagnon te beklagen, die een oudgast is *dans toute la force du terme,* dat is te zeggen de grootste egoïst, die op de aarde leeft. Hij laat mij voor alles opdraaijen, steekt nooit ofte nimmer uit eigen beweging de handen uit de mouw, en zoodra een werk, dat ik hem verzoek uit te voeren, maar een weinig moeite en arbeid vereischt, laat hij het liggen, en schaamt zich niet mij den ganschen dag te zien blokken, en zijn tijd te besteden met aan den heer Bauer, den heer Sack en zijne overige goede vrienden te schrijven. Zoodra de C.(holera) M.(orbus) zich op Samarang openbaarde, sprak hij al van te vlugten naar Malang [2]). Zoo lang de ziekte op

[1]) Blijkens de *Bataviasche Courant* van 7 Juli1821 werd Von Weyer geplaatst als opziener 3e klasse bij de landelijke inkomsten te Djepan (residentie Rembang). — Deze plaatsing, naar men vermoedde, door den invloed van Van de Graaff, heeft ergernis gewekt, gelijk ons uit brief N° 98 zal blijken.

[2]) Zie over het uitbreken van de cholera te Semarang in den nacht van 22 op 23 April,

Batavia nog niet bekend was, wilde hij zich ook wel weder naar huis begeven, mits over zee, en wij hebben diensvolgens den G. Gl. op den 1en Mei om H. D. toestemming daartoe verzocht. Nu het bekend is, dat de ziekte ook te Batavia heerscht, zoekt hij op alle wijzen den tijd te rekken, om haar eerst te doen uitwoeden, alvorens zich te exponeeren, en wordt daarin door den heer Bauer zelfs gestijfd, die het hem met zoo veel woorden heeft aangeraden.... En de wijze waarop hij mij, dien hij ziet, dat van verlangen gloeit om zich weder bij de zijnen te bevinden, contrarieert, is zoo onhensch,..... maar hij is de gunsteling der goden, en alles wat hij doet is dan welgedaan. Kwaad van zoo iemand te denken, is reeds hier eene misdaad, hoeveel te meer zulks te spreken. Dit is zeker, dat ik thans volstrekt van hem afhankelijk ben, en onze terugreis geene plaats zal hebben, dan wanneer het hem zal gelieven. Deze straf zal mij lang heugen.

Adieu, mijn vriend, ik hoop nog, dat wij elkander weder terug zullen zien, en alsdan in uw gezelschap veel te zullen vergeten van het leed, dat mij thans drukt, en mij bijna voor alles onbekwaam maakt.

HOOFDSTUK XIX.

Inspecteur Meijlan in de eerste helft van 1821.

Het bestuur der Vorstenlanden. Particuliere Landerijen. Koffiecultuur in de Preanger. Resident Van den Broeck van Krawang. Boschwezen. Credietpapier. Bezuiniging.

N° 84. *Batavia, 27 Februari 1821.* Hiernevens, onder dankzegging, de stukken terug. Naar mijne gedachten, kan over de zaak in kwestie maar ééne opinie bestaan, en de argumenten komen mij voor zeer juist gekozen te zijn. Eene bedenking echter valt mij bij, of namelijk de *Vorstenlanden* geene exceptie op den regel kunnen maken [1]), in zoo verre als sommige lieden vermeenen, dat deze Landen ons minder ter harte moeten gaan, en het als gevaarlijk wordt beschouwd, om ook daar aan de beschaving van den Inlander te arbeiden [2]). Het Gouvernement heeft nog de keus, om de bevolking der

---

de *Bataviasche Courant* dd. 12 Mei 1821. De ambtenaren vluchtten, waarover de Gouv. Gen. zijn „ernstig misnoegen" te kennen gaf. De directeur van het Verwisselingskantoor J. H. Beer kreeg zijn ontslag er voor. — Zie ook de *Bataviasche Couranten* van 5, 26 Mei enz. over de verbreiding der ziekte en geneesmiddelen er tegen.

[1]) Betrekkelijk de Landverhuur in de Vorstenlanden, verg. bl. 22 *Oorzaken.*

[2]) Had men aan die bedenking maar wat meer gewicht geheeht! Ze moest wijken voor hetgeen in de Brieven op bl. 118 en 145 genoemd wordt het „troetelkind" van Van de Graaff. Eehter, en dit wordt te zeer vergeten, heeft hij voor de gevolgen gewaarschuwd: zie *Rap. Landv.* bl. 187; ov. 45.

Vorstenlanden onder het gezag der grooten te laten kwijnen, doch ligt het wezenlijk in het groote plan van het Gouvernement, om langzamerhand het stelsel van Landelijke inkomsten naar dezen kant uit te breiden, zoo als ik vermeen, dat haar belang medebrengt, dan kan naar mijn inzien niet te vroeg de hand gelegd worden, om alles in de beginsels daartoe voor te bereiden, ten einde voor te komen, dat op het oogenblik, dat het Gouvernement zal denken deszelfs plan ten uitvoer te kunnen brengen, de zaak geene verkeerde plooi genomen heeft, die het argument van Lord Liverpool zal kunnen doen gelden. Is het wel noodig hier te herinneren, welke moeite en welke tegenwerking het belang en het regt van de *Particuliere Landerijen* tegenwoordig voor het Gouvernement te weeg brengen [1]).

N° 85. *Batavia, 4 Maart 1821.* Onder hartelijke dankzegging voor de lezing, retourneer ik bijgaande stukken. Met innig genoegen heb ik ontwaard, dat UEdG. laatste brief althans eene halve overtuiging heeft te weeg gebragt [2]), alzoo mij dit hoop geeft, dat zoo er wezentlijk en in ernst eene begeerte bestaat om zich een systeem te vormen, de overige zwarigheden de min moeijelijkste zullen zijn. Met welk een oog de vestiging van het Gouvernement in de *Vorstenlanden* door de Inlandsche grooten zal worden aangezien, durf ik vooraf niet te bepalen; maar naar mijne gedachten, zal veel afhangen van de wijze, op welke dit aan hen zal worden voorgesteld.

De afstand der boschdistricten is een treffend voorbeeld [3]). Moet het overigens voor bewezen gehouden worden, dat niet dan door dwang de Inlander tot de uitbreiding der cultuur kan gebragt worden, dan vraag ik of er geen middel tusschen de twee extremiteiten is, en of dan die dwang niet veel veiliger is in handen van het Gouvernement dan in handen van particulieren, niettegenstaande alle restrictiën en bepalingen, die daaromtrent zouden kunnen worden gemaakt [4]).

Ik heb omtrent de kapas geene hooge gedachten. Met geen plan van Van Hogendorp was de generaal Daendels zoo zeer ingenomen als omtrent

[1]) Zie *Wordingsgeschiedenis* over de quaestiën. — Ik herinner mij niet, dat tot dusver publicisten op het verband van het hier opgemerkte met de intrekking van de Landverhuur hebben gewezen. — Wat Meijlan bedoelt met „het argument van Lord Liverpool" is mij onbekend. Destijds waren de couranten vol van het schandaalwekkend proces van den Koning van Engeland tegen zijne gemalin en in de verslagen hierover komt de naam van minister Liverpool telkens voor. Misschien heeft deze daarbij een argument gebruikt, dat voor Van de Graaff verstaanbaar was als van toepassing op een „verkeerde plooi".

[2]) Vermoedelijk bij de Regeering.

[3]) Bedoeld wordt de inhuring van desa's door het Gouvernement *voor den houtaankap in 1819.* De Regeering had den geheelen afstand dier desa's gevraagd, doch de vorsten van Solo en Djokdjo weigerden „eenige landen anders dan voor de bosschen in pacht af te staan." Zie *Rap. Landv.* bl. 163 en 188; ov. 21 en 46.

[4]) Dit is inderdaad de valsche gedachtengang geweest, die geleid heeft, eensdeels tot de ontneming aan de vorsten van de landen *Karangkobar* en *Djabarangka*, waar de Regeering zelve als huurder optrad, anderdeels tot de geheele intrekking der Landverhuur. Zie bl. 39 *Oorzaken.*

dit voortbrengsel, en de belemmerde vaart naar Europa deed hem bij voortduring het oog hebben op de markt van China. Hij was daarbij een man, die niet ligt zijne plannen liet varen, en toch heeft hij daarvan afgezien bij zijn besluit van 4 April 1809, hetwelk ik mij verwonder, dat door De Salis niet is aangehaald. Dit besluit is gemotiveerd en algemeen bekend [1]).

N° 86. *Serang, 2 April 1821.* Omtrent het voorstel van den heer Resident der Preanger Regentschappen, om het Regentschap Soekapoera in te trekken en hetzelve bij Tjiandjoer, Bandong en Soemedang in te lijven, heb ik nog geene bepaalde opinie. Zoo ik mij wel herinner, steunt dit voorstel op het argument, dat de gronden van Soekapoera minder geschikt zijn voor de koffij-cultuur en dat de bevolking met meerder nut tot die cultuur in de overige drie regentschappen kan gebruikt worden. Ik weet daar tegen niets in te brengen, maar oppervlakkig komt het mij voor, dat de groote uitgestrektheid van de residentie der Preanger Regentschappen eer eene vermeerdering dan eene vermindering van autoriteiten gedoogt. Bij deze bedenking ben ik voornamelijk blijven stil staan, omdat in het plan zelve van den gouverneur-generaal Daendels lag om de verdeeling der residentiën veel grooter te maken dan dezelve nu is, van gedachte zijnde, dat door een vermeerderd opzigt alleen de grootste partij van de Preanger Regentschappen kon getrokken worden. In dit plan werden door hem Krawang en de Cheribonsche Preanger Regentschappen tot afzonderlijke residentiën gemaakt, en de Engelschen bij hunne eerste komst plaatsten residenten te Buitenzorg, Tjiandjoer en Bandong, welke echter kort daarna wederom werden ingetrokken [2]), omdat de cultuur der koffij het hoofddoel niet langer was en tot den verkoop van de tegenwoordige particuliere landen werd besloten. In hoeverre dit plan wederom behoorde opgenomen en gevolgd te worden, was ik van voornemen te onderzoeken bij mijne aanstaande inspectie naar Krawang, en daarbij met den heer resident der Preanger Regentschappen te overleggen of zonder het regentschap Soekapoera in te trekken, het niet mogelijk zou zijn, de bevolking andere gronden tot het planten van koffij aan te wijzen, waardoor het hoofd-

---

[1]) Ik denk, dat Meijlan zich hier vergist en er bedoeld wordt het besluit van 10 Mei 1809, zooals ook vermeld wordt in Van Deventer's *Landelijk stelsel* dl. I bl. 34. De verpliehte cultuur was ingevoerd bij art. 76 van het besluit dd. 1 September 1808, houdende de *Organisatie van het bestuur van Java's Noord Oostkust.* „De verpligte leveringen van indigo, eatoene garens, eardamom, waseh, staart- en lang peper zijn afgesehaft", verhaalt Daendels op bl. 45 van zijn *Staat* (1814); „in derzelver plaats is ingevoerd eene verpligte levering van eapas, tegen betaling van Rds. 3 zilvergeld, de pikol van 128 pond. Hiervan ben ik eehter teruggekomen, bij gelegenheid, dat de teelt in het eerste jaar mislukt was; niettemin ben ik dezelve blijven aanmoedigen uit aanmerking van het belang van dat artikel voor den handel op China." — Men zie deel I der *Bijlagen* van den *Staat*, zoomede de deelen 15 en 16 van Van der Chijs' *Plakaatboek*, voee *Kapas.*

[2]) „Bij proclamatie van het Engelseh tussehenbestuur van 10 Augustus 1815 werd de residentie *Preanger Regentschappen* geereëerd en daarbij tevens het voormalig landdrostambt van *Krawang* ingesteld." Bl. 51 van Faes' *Toelichting.*

oogmerk even goed zou worden bereikt, zonder eene dadelijke afzetting van den Regent, hetgeen mij voorkomt, dat eene nadeelige impressie op de andere Regenten moet te weeg brengen, ofschoon zij ook in het tegenwoordig geval daarbij de winners zouden zijn.

N° 87. *Batavia, 17 April 1821.* De bazaars maken eene kwaal uit meer dan honderd jaren oud, door de nieuwe privilegiën van den gouv.-gen. Daendels nog meer verergerd. Aan de wegneming van hetzelve is, naar mijn oordeel, niet te denken dan door een vast besluit van het Gouvernement om geene nieuwe privilegiën te verleenen en te trachten van tijd tot tijd van de bestaande door koop meester te worden. Zijn er nieuwe bazaars noodig, laat zulks voor rekening van het Gouvernement geschieden. De uitgaven zijn gering, de inkomsten zeker, en vermeerderen van jaar tot jaar. Met genoegen heb ik het besluit gezien tot de oprigting van eene *nieuwe* militaire bazaar te Weltevreden. Die van den heer Cranssen, die gestegen was tot 1000 Spaansche matten in de maand, gelijk mij gezegd is, zal daaronder wel lijden; maar hij heeft geene redenen tot beklag, omdat de Militaire Bazaar bestond, toen hij den aankoop van de zijne deed. [1])

De zaak der Landheeren staat naar mijne gedachten in een naauw verband met het stelsel van bestuur, dat men, ten aanzien der Preanger Regentschappen in het vervolg zal willen aannemen. Bij een plan om in die Regentschappen het stelsel van vrije cultuur en handel langzamerhand in te voeren, kan de vrije cultuur van koffij op de particuliere landen oogluikend worden toegelaten, maar bij een tegenover gesteld inzigt, moet men strikt terug treden tot de bepalingen, die bestonden vóór de komst der Engelschen; door eenige steenen uit dat gebouw te willen los rukken, loopt men gevaar het geheel te doen instorten, en alles hangt dus af van de beslissing of men hetzelve behouden wil of niet. M(untinghe?) wil natuurlijk deze beslissing voor zijne rekening niet nemen, en ik ook niet. — Van de Landen door de Engelschen verkocht, spreek ik niet; maar dit is zeker, dat wanneer de *gemeenten* niet onder den indruk hadden gehandeld, dat zij, deze Landen koopende, geld in in eene loterij lagen, dezelve tot zulke lage prijzen niet zouden gegaan zijn [2]). Na den tijd sedert verloopen, beschouw ik de herstelling voor onmogelijk, op

[1]) Verg. bl. 77. De bazaar te Weltevreden was dd. 23 Maart 1815 verkocht aan Cranssen, bij welke transactie Meijlan als secretaris van den Hoogen Raad van Justitie had gefungeerd: zie *D's Landverkoop* bl. 334—335. De oprichting van *militaire* bazaars hield verband met den aanleg van het kampement *Weltevreden* (Waterlooplein), waartoe reeds op het einde der 18e eeuw het particulier land van dien naam was aangekocht door den landvoogd Van Overstraten: zie bl. 324 ov. van *D's L.* Vandaar ook de quaestie over het oprichten eener slachterij, in brief N° 5, bl. 25. — Ten aanzien van het nemen van „een vast besluit", gelijk Meijlan wenschte, hiertoe werd overgegaan dd. 12 Juni 1821; ik heb het stuk in § 46 sub *b* wedergegeven. — Wat eindelijk de op bl. 77 vermelde quaestie betreft omtrent het $\frac{2}{3}$, vergelijk bl. 333 van *D's L.*

[2]) Zie in § 46 sub *a* Engelhard's opmerking daartegen.

gronden van billijkheid en goede trouw, maar daarentegen beschouw ik de verantwoording van Commissarissen-Generaal niet zoo moeijelijk, bij de actueele inwisseling van de 8 of 9 millioen Oud-Bataviasch Credietpapier, welke onder de Engelschen heeft plaats gehad, eene barrière achter welke de gouverneur Raffles, en vermoedelijk ook het billijk en regtvaardig Engelsche Gouvernement zich zou verdedigd hebben, in geval het tot de kwestie gekomen mogt zijn, om den verkoop der voorschreven Landen voor *Unlawfull* te doen verklaren.

De grootste weldaad, die naar mijne gedachten de Koning aan Zijne Oost-Indische koloniën kan bewijzen, is het besluit, hetwelk de aflossing van de achterstallige schuld zal bepalen [1]). Het crediet op het Gouvernement zal daardoor bijna onbepaald zich vestigen, en de Gouv. Gen. zal zijn aandenken in gezegende gedachtenis doen blijven, indien hij daaraan met alle mogelijke middelen de hand wil leenen, desnoods met achterstelling van zwaardere remises naar Nederland. Het Indisch publiek denkt omtrent dit onderwerp niet onbillijk en is dus gemakkelijk te vreden te stellen, zijnde tegenwoordig het toppunt van zijn verlangen, dat de schuld slechts wederom levendig mag gemaakt worden. Waar de penningen van daan zullen komen, is naar mijne gedachten geene zeer zwaarwigtige vraag. Kunnen de penningen, die tot hiertoe hebben gediend voor de Probolingo-loterij, hiertoe niet geaffecteerd worden? — De beste wijze om deze likwidatie te doen, komt mij voor, eene dusdanige loterij te zijn. De schuld zou dan wederom levendig worden, de ingezetenen eene kans zien, om zich van een renteloos en hopeloos kapitaal te ontdoen, een nieuw credietpapier zou zich vertoonen, zonder aan het thans bestaande nadeel toe te brengen, en vele menschen zouden gered worden, die nu nog onder de geforceerde geldleening van den gouv. gen. Daendels lijden.

Vergeef deze losse gedachten; zij zijn onwillekeurig uit de pen gevloeid; maar misschien vindt gij daarin iets, dat tot opbeuring strekken kan.

N° 88. *Wanaijassa (Krawang)* [2]), *4 Juli 1821.* Over mijne receptie bij den heer Van den Broeck, heb ik reden van allezins te vreden te zijn, en voor zoo veel ik in de drie dagen, welke ik mij hier bevond, heb kunnen nagaan, zijn zijne zaken goed in orde, zoodat ik mij vleije een gunstig rapport te zullen kunnen leveren. Hij is zeer mededeelzaam en betuigt bereid te zijn om in alles mede te werken, ten einde mij de uitvoering der inspectie gemakkelijk te maken. Dit geloof ik, dat wel gemeend is.

Op den tweeden dag van mijne aankomst heeft hij een aanval gehad van hetgeen hij de *Balische koorts* noemt. In mijn leven heb ik zoo iets akeligs nog niet bijgewoond. Zoo lang het acces duurt, dat gewoonlijk tien of twaalf uur

---

[1]) Zie het Kon. Besl. in Staatsblad 1821 N° 27*a*.

[2]) *Wanayassa* d. w. z. *weggeruimd bosch* (Veth's *Aardr. Woordenb.*), kreeg in 1831 op verzoek van resident G. de Serrière, den naam van *Poerwa-karta*. Zie de noot op bl. 372 *Coup d'oeil*.

is, bevindt hij zich in een staat van delirium, die het hoogste medelijden moet verwekken. Na het acces blijft niets overig dan eene sterke afmatting, welke echter spoedig weder voorbij is. Hij zegt mij, dat deze ziekte hem habitueel is geworden en dat de aanvallen om de acht of tien dagen terugkomen, en op dien voet is het bestaan van den man inderdaad te beklagen [1]).

De heer Van den Broeck, heeft mij berigt, dat de aanmaak van zout te Pakkies [2]) traag voortgaat uit hoofde van de schaarste van rijst, welke aldaar wordt ondervonden, waardoor de zoutmakers verpligt worden naar elders te gaan, om dat noodzakelijk voedsel te zoeken [3]). Voorheen, toen het land Tjabang Boengien nog particulier eigendom was, liet de landheer de rijst zoo veel mogelijk op de plaats zelve verkoopen [4]). De gelegenheid is hiertoe thans afgesneden door de order van de Hoofddirectie van Finaneiën om de padie, welke het Gouvernement voor tjoeké ontvangt naar Batavia te zenden, ten dienste van de kavallerie en rijdende artillerie. Om het belang, hetwelk er in een spoedigen aanmaak van zout gelegen is, heb ik gemeend den heer Resident te moeten raden om vooreerst en onder nadere approbatie van Zijne Excellentie, aan de zoutmakers eene verstrekking van padie te laten doen, om verrekend te worden bij de betaling, die zij voor het zout zullen ontvangen. Ik twijfel niet of de Hoofddirectie zal dit gemis van padie kunnen vergoeden door inkoop, bij voorbeeld van de heeren Van Riemsdijk [5]), en den prijs daarvoor te betalen, zal voor den prijs kunnen gesteld worden, tegen welken de verstrekkingen aan de zoutmakers zal geschieden. Het Gouvernement zal dus niet alleen schadeloos gehouden worden, maar daarenboven de transportkosten uitwinnen. De maatregel is mij volstrekt noodzakelijk voorgekomen om spoedig weder zout te hebben, te meer, daar mij door den heer Resident der Preanger Regentschappen is gezegd, dat daaraan eene dringende behoefte in die residentie bestond.

Ik heb het plan tot mijne verdere reis nog niet kunnen bepalen. Ik zal echter dezelve zoo veel mogelijk bespoedigen. Aangenaam zou het mij zijn

---

[1]) Deze alinea haalde ik reeds aan, in het slot mijner verhandeling over Van den Broeck's verblijf op Bali in de Bijdragen Kon. Inst., dl. L (1899), bl. 385. Ten onrechte spelde ik daar den naam Van den Broek. — Zie nader over hem met betrekking tot *Oedjong Brom* § 46 sub *a*.

[2]) Verg. § 101 van mijn *Zoutwerk*.

[3]) Men zie ook bl. 46 en 48 *Wordingsgeschiedenis*. Dat er destijds rijstschaarste op Java heerschte, blijkt mede uit Stbl. 1821 N° 29*c*.

[4]) De voormalige zoutwinningsplaats *Pakkies* ligt in het district *Tjabang Boengien*. Zie ook het „Eerste eigendomsbewijs van het land Tjabang Boengien", waarbij Lambertus Zegers Veeckens eigenaar werd in 1811, op bl. 393 van dl. L (1895) van het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië, zoomede de „Eigendomsoverdraeht" aan het Gouvernement in 1817, op bl. 375 van dl. LII (1896) van hetzelfde Tijdschrift.

[5]) Ze behoorden tot de grootste landeigenaars in den omtrek van Batavia. Verg. de noot op bl. 421 van Faes' *Toelichting*.

indien ik Jean Jacques [1]) kon ontmoeten; ik heb hem daartoe laten uitnoodigen.

N° 89. *Wanaijassa (Krawang), 7 Juli 1821.* Ik vind mij buiten staat, om ten aanzien van het zout nog iets bepaalds te kunnen zeggen, en moet daarmede wachten, tot dat ik deze huishouding te Indramaijoe en te Pakkies in persoon zal hebben opgenomen. Zoo veel echter is mij reeds duidelijk, dat er geene controle hoegenaamd op den aanmaak van zout bestaat en dat om eenig goed in dit Departement te verwachten, te Indramaijoe het depot van het verkooppakhuis moet worden afgescheiden [2]). Dit zal nederkomen op eenige wijzigingen en eene geringe vermeerdering van personeel, bestaande voornamelijk in de aanstelling van een verkoop- zoutpakhuismeester, tot welken post, naar mijn inzien, zeer goed een Inlander van geboorte en aanzien zal kunnen geëmploijeerd worden, even als de Onderkollekteurs op Java, wier salaris derhalve niet zeer hoog zal behoeven te loopen. De resident, aan wien ik deze gedachte heb medegedeeld, vindt dezelve even zoo uitvoerlijk als doelmatig.

Ik ben begonnen met het onderzoek ten aanzien der klagten van eenige zoutmakers te Pakkies over wanbetaling. Voorloopig blijkt reeds, dat deze klagten niet ongegrond, maar oorspronkelijk zijn van den tijd van het Engelsch bestuur, als zijnde dat bestuur aan zeven Hoofdzoutmakers nog schuldig gebleven de som van f 3850. Voor zulke menschen belangrijk genoeg om niet zoo spoedig uit het geheugen te gaan, bij het gering begrip, hetwelk zij hebben van het onderscheid tusschen Nederlandsch en Engelsch.

N° 90. *Wanaijassa (Krawang), 11 Juli 1821.* Niemand kan vuriger dan ik verlangen, dat de operatie van het nieuwe credietpapier, waartoe ik vermeen, dat het Gouvernement zal hebben moeten besluiten, goed moge uitvallen [3]). Bij den minsten twijfel, die daaromtrent zou kunnen bestaan, zou ik den G. G. niet genoeg kunnen aanraden, om dezelve te laten vergezeld gaan van hetgeen men gewoon is onder de benaming van bezuinigingen te begrijpen, al moesten die dan ook meer in demonstratiën dan in der daad bestaan. De publieke opinie heeft zich nu eenmaal gevestigd, dat, zonder dat, het Gouvernement jaarlijks een deficit zal hebben, en het Gouvernement moet naar mijn inzien trachten, deze impressie weg te nemen, door zoo veel mogelijk in den geest der publieke opinie te handelen.

---

[1]) Op den kant van den brief heeft Van de Graaff met potlood gesteld *Sevenhoven*. Deze heette Jan Isaak.

[2]) Art. 2 van Stbl. 1818 N° 50 gelastte reeds deze afscheiding, maar hiervan werd sinds afgeweken. Zie ook mijn *Zoutwerk* bl. 6—7.

[3]) Res. 6 Juli 1821: Uitgifte van *promessen*, rentende 9 pCt. 's jaars, betaalbaar na 12 maanden tot een maximum van f 2.000.000. Zie o. a. Louw dl. II. bl. 597 vv.

HOOFDSTUK XX.

Van de residenten C. Vos, J. I. van Sevenhoven, Mr. H. J. Tobias en van secretaris G. F. Koch, uit Pekalongan, Cheribon, Serang en Tegal in de eerste helft van 1821.

Rechtskracht van ongeregistreerde contracten. Voorschotverstrekking op het gewas. Te geringe bezoldiging der districtshoofden. Klacht van Koch tegen zijn resident. Van Sevenhoven over de geringheid zijner middelen. Verkoop van particuliere landen. Naar aanleiding van de Palembangsche expeditie.

N° 91. *Van C. Vos* [1]). — *Pekalongan, 24 April 1821.* Ik vereer mij UWelEdGestr. vriendelijk particulier eenige inlichtingen te verzoeken, omtrent zaken, welke mij in het beheer van de Residentie zijn voorgekomen, en waarin ik vermeen geen doorzigt genoeg te vinden.

Hierin bestaande of contracten, de levering van producten betreffende, met Javanen buiten weten van den Resident aangegaan of zonder dat zij op het comptoir geregistreerd zijn, in cas van kwestie, waarin de contracteur zich over de leverantie of te kort koming beklaagt, admissibel zullen zijn voor het Residentshof; ingevolge het eerste artikel van de Publicatie, dienaangaande gestatueerd [2]), zoude men zeggen van neen, doch daar de gevoelens dien aangaande verschillen, zoude UEdGestr. mij door UWelEdG. opinie ten hoogste verpligten, daar ik geloof, dat dit jaar, doordien de koffij zoo important in prijs is en de Pekalongansche negotianten tegen elkander opjagen, veel kwestiën zullen geboren worden.

De koffij is dit jaar iets voordeeliger uitgevallen, waardoor dies renten circa vijfduizend gulden vermeerderd zijn; ook staat de padie redelijk wel te veld; echter vrees ik, dat er dit jaar al vroegtijdig groote opkoopingen van dat gewas plaats zullen vinden, waardoor de prijzen tot eene importante hoogte zullen loopen, iets hetgeen wel wenschelijk was, dat kon worden tegengegaan of ten minste, dat op de rijstcultuur geen geld op leverantie aan de planters mogt worden voorgeschoten, ten einde hierdoor de monopolie in dit zoo hoogst noodig product tegen te gaan, daar zoo wel te Tagal, Pekalongan als Samarang de prijs daarvan thans verre boven het vermogen van de Inlanders gaat, welke dikwerf verpligt zijn om uit armoede tot het stillen van hun honger zich met gadongwortelen tot voeding te behelpen [3]); — anders gingen de zaken

---

[1]) Verg. bl. 126. Het slot van dezen brief, waaruit ik bovendien al de onbeschaafdheid kenmerkende fouten heb weggelaten, is eene kleine aanwijzing voor de lummels van residenten, die men destijds had.

[2]) In Stbl. 1819 N° 10.

[3]) De resident van Krawang berichtte ook, dat men die wortelen uit gebrek at: zie *Wordingsgeschiedenis* bl. 18.

in de Residentie zonder hindernis haar gang en zouden nog beter geëxecuteerd kunnen worden als de demangs van de districten eene ruimere betaling genoten, daar hunne bezoldiging van twintig gulden 's maandelijks geen derde van hunne behoefte toereikende is, en zij dus niet zelden wegen inslaan, die men aan de eene zijde, uithoofde van hunne armoede, gaarne zoude voorbijgaan, maar die men ook aan den anderen kant niet passeeren durft, wanneer een opziener daarvan in zijne rapporten officieel melding maakt en zich de moeite wil geven om tegen zoo een arm mensch alle kleine bezwaren van 3 à 4 jaren ver in te gaan winnen, hetgeen nu het geval van den Demang van Wonosobo is, die door den opziener Dunki van vele kleinigheden werd beschuldigd, waarin genoemde opziener met eene zekere dame wel communicatief schijnt gehandeld te hebben en zich nog al vrij gemeenzaam met de negotianten in kennis wikkelt, iets dat ik liefst niet zie, daar deze Dunki een persoon van zeer bekrompen denkwijze is, die juist ook geene groote reputatie heeft — waarom ik UWelEdGestr. in consideratie zoude geven of het niet goed zoude zijn gem^e^ Dunki, die nu ruim vijf jaren te Pekalongan is, te Tagal over te plaatsen, en daarentegen de heer Loth van daar naar Pekalongan te zenden, te meer daar gezegde opziener Dunki zich ook niet ten mijnen opzigte gedraagt als wel de beleefdheid in de dienst zoude vereischen, maar zich al meermalen aan groffe antwoorden tegen mij en den Secretaris heeft schuldig gemaakt, die ik al veel aan het gebruik van den drank attribueeren moet; was hij nu een fatsoenlijk man, zoude men dat nog eenigzins passeeren kunnen, doch daar hij een van de gemeenste sujetten is, welke in de dienst van opzieners geëmploijeerd zijn, valt de grofheid van zoo'n man al heel ondragelijk.

N° 92. *Van G. F. Koch* [1]). — *Tegal, 7 Mei 1821.* Ik gebruike met den meesten eerbied de vrijheid UwEdHoogEdelen Geboren kennisse te geven, dat de Resident Hulft van Hoorn sedert een gerumen tijd mij zoodanig mishandelde, dat ik mij niet meer in staat bevind, om aan de pligten aan mijn ambt verknocht, met mogelijkheid langer te kunnen voldoen. Er gaat geen dag om, of Zijn EdelGst. bejegent mij op zoo eene beleedigende wijze, dat ik den geheelen dag bijna niets meer aan mijne pligten denken kan; en daar ik mij vleijen kan, dat ik hier alleen ben, die alle zaken zonder de minste assistentie verhandeld heb, en nog dagelijks doen moet, zoo ben ik bevreesd, dat de door deze onophoudelijke mishandelingen van den heer Resident te ver met de werken achter uit zal geraken.

De heer Resident ontledigt zich alleen met dagelijks naar de stad te

[1]) De briefschrijver is de op bl. 80 en 124 vermelde seeretaris Koeh, een tijd lang waarnemend resident; blijkens de *Bataviasche Courant* dd. 26 Februari 1820, werd J. Hulft van Hoorn, omgaand reehter, tot gewestelijk bestuurshoofd benoemd. Als omgaand reehter kwam in de plaats J. M. van Beusechem. De stijl van den brief, waaruit ik de hinderlijkste taalfouten maar wegnam, wettigt geheel het *liplap* van Bousquet op bl. 124.

rijden, en aldaar met den plaatselijken heelmeester en den commandeerenden sergeant van het Detachement Militairen, conférence te houden, waar bij zij niets dan ten nadeele van alle alhier aanwezige ambtenaren en andere geëmploijeerden spreken, en al wat de genoemde twee personen voordragen of rapporteeren, wierd door den Resident als echte en bevestigde zaken gehouden, vervolgens dadelijk zonder onderzoek ten uitvoer gebragt [1]).

Ten gevolge hier van is nu de Pakhuisopziender van het verkoopzoutpakhuis alhier gesuspendeerd geworden, die naar mijn inzien zeer onschuldig is.

Voorts is het de heer Resident niet alleen, die mij alle beleedigingen aandoet; maar ook de plaatselijke heelmeester Lesquiller en sergeant Van Ginkel, welke publiek tegen verscheidene inwoonders alhier gezegd hebben, dat zij hun best zouden doen om mijn ondergang te bewerken, en dat alle ambtenaren alhier slechte menschen zijn, terwijl de Resident mij tevens zelve ongeveinsd gezegd heeft, dat ik mij in acht moest nemen, dat ZEdelGestr. geene gelegenheid zal laten passeeren, om mij en alle ambtenaren en geëmploijeerden ongelukkig te maken; wijders heeft de Resident, ten einde zijne wenschen beter te erlangen aan de drie Regenten en verdere ambtenaren dezer Residentie gelast, om geene rapporten noch informaties, de dienst van het Gouvernement betreffende, aan mij meer te doen.

Het is alleen om mij zoo veel mogelijk voor het voormeld doel van den heer Resident te behoeden, dat ik bij deze de vrijheid neem mij tot UHoogEdel Geboren te wenden, met ootmoedig verzoek, dat UHoogEdel Geboren wel zoo veel medelijden met mij zal hebben om mij van deze onverdragelijk drukkende behandelingen te redden.

N° 93. *Van Van Sevenhoven. — Kalie Tanjong, 9 Juni 1821.* Ik heb mij mogen vereerd vinden door uwe missive van den 5^{en} dezer en betuige UHEdG. voor de hartelijke deelneming over het ongelukkig sterfgeval, dat mij heeft getroffen, mijn opregten dank; dat het den Algoede moge behagen U en Uw huis voor zulke smertelijke rampen te behoeden [2]).

Omtrent uw voorstel om den heer Caulier in plaats van den door mij voorgedragen heer De Groot [3]) als commies op het residentiekantoor te accepteeren, ben ik in gemoede, en ter bevordering van 's lands dienst

[1]) Een paar regels verder leest men den naam van den dokter, namelijk P. N. Lesquiller, blijkens de *Bataviasche Courant* dd. 11 November 1820, de vervanger als opziener der vaccine en heelmeester te Tegal van den op bl. 44 vermelden geneesheer De Broeckert: „uit 's lands dienst gedemitteerd". Het daar door mij in noot 2 medegedeelde had niet plaats „in dezelfde residentie", doch in het aangrenzende *Pekalongan*.

[2]) Den 15^{en} Mei was de broeder van Van Sevenhoven, commies op het residentiekantoor te Cheribon overleden: zie § 26. Over de vervanging van deze loopt de aanhef van den brief.

[3]) De door Van de Graaff aanbevolen Caulier zal wel in betrekking gestaan hebben tot vriend Tiedeman; verg. bl. 79 en 83. De door den resident gewilde persoon was Pieter Anthony de Groot, die blijkens de *Bataviasche Courant* van 14 Juli 1821 inderdaad tot 2^{en} commies 1^{e} klasse op het residentiekantoor te Cheribon benoemd werd.

verpligt UHoogEdG. te moeten verklaren, dat ik, hoe gaarne anders ook u van dienst wenschende te zijn, en den heer Caulier te willen helpen in de onaangename omstandigheden, waarin ZEd. zich bevindt, in het onderhavige geval niet over mij heb kunnen verkrijgen aan mijn wensch toe te geven; maar integendeel mij gedrongen voel, UHoogEdGestr. op het ernstigste en met den meesten aandrang te moeten verzoeken mijne voordragt te ondersteunen.

Wat betreft mijne voordragt omtrent den klerk Michiels, zoo heeft dezelve geen anderen grond, als het besef van billijkheid, dat een man, die 11 jaren trouw en met ijver heeft gediend, dan ook eindelijk eens mag worden verheven tot een stand, waarin hij onbezorgder kan leven en het Gouvernement voor het oog van geheel Cheribon, dat zijn zoo wel de Christen-ingezetenen als de Javaansche hoofden, welke hem kennen, bewijzen geeft, dat het trouw en ijver weet te waardeeren en te beloonen. Ik geloof niet, dat het noodig is te betoogen, dat zulke bewijzen niet alleen een goeden indruk zullen maken, maar in deze belangrijke oogenblikken nuttig zullen wezen; de beschaafdste Javaan zelfs is nog niet genoeg in onze nieuwe staatkunde ingewijd, om de regelen te kunnen penetreeren, waarnaar het Gouvernement handelt.

[1]) Als ik in mijn geheugen verlevendig, hoe weleer de heer Van de Graaff mij met zijne vriendschap vereerde, zich verwaardigde mijne geringe bekwaamheid en mijn karakter eenige beduidenis te geven; als ik aan zijn geheugen mag terugbrengen mijn gedrag, gehouden in de zaak van het Vendudepartement en naderhand in die van de Soerabaijasche vervolgden; hoe ik mij stellig had voorgenomen mijne demissie te vragen, toen ik zoo geheel *ten onregte* was benoemd tot resident van Cheribon en door zijn welmeenenden raad daarvan ben teruggehouden; als ik mijne handelingen in deze residentie naga, dan durf ik nog geloven, dat ik nog de zelfde voor ZijnEd. ben, en in dat vertrouwen ZEd. dan ook verklaren, dat ik vertrouw, dat hij zijn invloed zal aanwenden om bij Zijne Excellentie den heer Gouv. Generaal te bewerken, dat ik niet van een ongelukkig, ook nog een *slecht* ambtenaar worde. Sedert, dat ik het u bekende besluit ontvangen heb, waarbij gedifficulteerd is in mijn verzoek om meer tractement, ben ik slechts half in staat mijn ambtspligt te betrachten. Als lood weegt het op mijn hart, dat ik dan bij het Gouvernement niets meer geschikt ben als ieder ander, dat het Gouvernement, welk ik met zoo veel ijver heb gediend, dat ik, en waarom zoude ik het niet erkennen, zulke gewigtige diensten heb bewezen, mij behandelt als elken ellendeling, die het hetzelfde verzoek had gedaan — en dit denkbeeld heeft mijn moed, lust en ijver ter neder geslagen, zoo dat ik bijna niets meer kan doen, en zeker mijn ontslag zoude verlangen, ware het niet, dat ik vreesde, dat dit

[1]) Deze alinea karakteriseert inderdaad de officieele personen en toestanden dier dagen. Een resident vond het volstrekt niet onmogelijk, dat hem een extra-tractement werd toegelegd. En de bezoldigingen waren destijds reeds zoo hoog.

heilloos voor Cheribon zoude wezen. — Er blijft dus niets over, en dat bid ik U, als dat òf het Gouvernement mijn billijk verzoek toestaat, en mij alzoo weder brengt op de hoogte, daar ik op moet gebragt worden, dat is te geloven, dat het Gouvernement overtuigd is, dat ik zijn dienst doe; óf mij te bewaren dat het mij van een ongelukkig ambtenaar niet een slecht en onbekwaam maakt, dien om nalatigheid zijne demissie moet worden gegeven. Geven 20 jaren dienst en mijne overige hoedanigheden mij regt op eenige consideratiën, zoo verzoek ik UHEd. met ernst een van beide te willen bewerken; want in den toestand en de gemoedsaandoening, in dewelke ik mij thans bevind, en waartegen ik gehoopt had mij te kunnen verzetten, moet ik u in ernst verklaren, kan ik niet lang meer blijven, en zal de nadeeligste uitwerking op de dienst hebben. De vrijheid, welke mij gelaten is om teruggave te vragen van mijne uitgaven, is onder zulke hatelijke en vernederende voorwaarden, dat ik niet kan begrijpen, hoe het uit de pen heeft kunnen vloeijen van het Gouvernement of den steller der resolutie, zonder te gevoelen hoe grievend dit voor mij moest zijn. — Enfin mijnheer V. d. Graaff, want ik schrijf u dezen als aan mijn voormaligen vriend, ik heb u in ernst en naar waarheid mijn verlangen te kennen gegeven en ik verwacht, dat u mij niet aan mij zelf zult overlaten.

N° 94. *Van Tobias. — Serang, 2 Juli 1821.* [1]) Ik heb het stuk in kwestie gelezen; het komt mij voor, dat volgens deze laatste offertes veel minder wordt toegestaan, dan volgens het eerste plan, speciaal als bij het wereldberoemde advies van Muntinghe [2]) is voorgesteld. Meer dan honderdmaal heb ik als mijn positief gevoelen geuit, dat het Gouvernement hen met Sp.(aansche) m.(atten) moest wegjagen; ik was dus verheugd in UEdGestrenges missive een wenk te vinden, dat ik de eenigste niet ben, die van dat gevoelen ben.

---

[1]) De gansche, in dezen brief bedoelde geschiedenis vindt men breedvoerig behandeld in de door mij op bl. 72 noot 3 reeds vermelde geschiedenis der *Tjikandi-landen*. In een paar woorden gezegd, kwam de quaestie hierop neer, dat belanghebbenden de *toezegging* tot het verkrijgen der landen hadden gekregen onder het Engelsch tussehenbestuur, en dat de daarop volgende Commissie-Generaal hun had te kennen gegeven, dat de definitieve verkrijging geene bezwaren zoude opleveren. Bij nadere overweging rezen die wel en bood de regeering dientengevolge de landen aan, *zonder de desa's;* men zie hierover het advies van Van de Graaff dd. 9 November 1820 en de beschikking daarop dd. 21 d. a. v. bij Faes bl. 12 en 22. Belanghebbenden moesten zich binnen 6 maanden verklaren, dus vóór 21 Mei; op hun verzoek kregen zij bij besluit dd. 7 Augustus 1821 eene verlenging van drie maanden. In dien tussehentijd valt deze correspondentie. Wat er wijders geschiedde, leze men bij Faes. — Men zie ook de mededeelingen hierover in brief N° 105.

[2]) Bedoeld wordt natuurlijk dat van 14 Juli 1817, o. a. opgenomen (verg. § 12) in Van Deventer's Landelijk stelsel dl. I, en speciaal bl. 347, waar de aanvragen van gronden worden behandeld, daaronder „het verzoek van Antoine le Marchand, onlangs van het eiland Bourbon herwaarts overgekomen".

Toevallig heeft Marchand [1]) een paar dagen bij mij doorgebragt; wiskunstig heb ik hem bewezen, dat het Gouvernement, ja, dat de Koning, zonder eene schreeuwende onregtvaardigheid, zijne onderdanen niet kan, niet zal verkoopen; even wiskunstig heb ik hem bewezen, dat eene totale ruïne het gevolg moet zijn van hunne speculatie, zoo er niets op gevonden wordt, en zoo heb ik een appeltje opgegooid, hetwelk geloof ik, tegen geen doof oor is gevallen, waaromtrent ik UEdG. binnen weinige dagen nader mogelijk zal onderhouden kunnen.

Hoe ook hunne decisie zij, ik hoop toch het Gouvt. niet uit het oog zal verliezen, de onberekenbare nadeelen van den verkoop van desa's, die sedert jaren geregeld aangeslagen, hare belasting voldoen en dus op de bescherming van het Gouvt. zulk een groot regt hebben. Den Koning zoude ik zeggen: „gij hebt eene onregtvaardigheid begaan", zoo hij dezen verkoop toestaat; den G. G. zal ik het zeggen, al werd ik er om gebannen; en den Hoofd-Inspecteur van Financiën schreeuw ik het bij dezen toe: ik bezweer hem van al zijn invloed gebruik te maken, om een verkoop tegen te gaan, waarbij de eer van de natie en de goede trouw voor altijd een knak zullen krijgen bij de inlandsche populatie. Heden verkoopt het Gouvt. *Ragas*, een gedeelte van *Pontang*, *Tjikandi* en *Onder-Andir*; wie waarborgt het overige gedeelte, dat het niet een gelijk lot zal ondergaan.

UEdG. zeide mij eens: *in Gods naam de grenzen van Bantam intrekken.* Ik smeek God dien dag niet te mogen beleven. — *Laat mij dien dag niet zien, voor zoo veel wee bespaard.* Minder kunstig is de toon, op welken ik schreef, maar des te ernstiger denk ik er over.

Komen de vrienden uit den hoek, laat dan het Gouvt. niet karig wezen; de uitgave van 200.000 Spm. beschouw ik voordeel; komen zij niet, laat dan het Gouvt. het bij de offerte van Nov. zonder nadere ampliatie [2]); niet lang, en de vrienden (hoezeer het mij voor den braven Marchand zal spijten) moeten ad patres. Hoe lang toch zullen zij nog vagebonden of domme ezels vinden, die voor 76 st. in de maand en 4 gantangs rijst willen werken.

N° 95. *Van Tobias. — Serang, 21 Juli 1821.* Bantam is in 1820 ruim twee maanden door M.(elverda) waargenomen en er is geen de minste bedenking, of wij zijn hier in alle opzigten wederom een jaar vooruit; zoo

---

[1]) Zie bl. 72. — Le Marchand (een Franschman) en Abbott (een Amerikaan), „twee individu's", zooals Mr. Mijer zich nogal zonderling uitdrukt (bl. 117 van zijn werk over Baud) hadden landen in Bantam gekregen, reeds vóór de adviezen van Muntinghe en den Raad van Financiën waren ontvangen. In 1818 gaven Van Lawick en Van de Graaff een ongunstig advies over de uitgifte van gronden, en toen zij dit ondershands terugkregen om de zaak nogmaals te overwegen, bleven zij bij hun gevoelen, blijkens een nader ingediend advies. Verg. *Oorzaken* bl. 18—19.

[2]) Zie noot 1 bl. 160.

dat als de komst van v. d. P. nog wordt vertraagd, er toch omtrent de waarneming geene de minste bedenking is [1]).

Niet weinig vreugde heeft hier de Palemb. affaire veroorzaakt; ook uit liefde voor onzen goeden Gouverneur deel ik dubbel in deze blijdschap [2]). Palembang niet over, geen zout [3]) en de cholera morbus: ziedaar drie omstandigheden, onder welke niet moedeloos te worden, waarachtig alleen een *justus et tenax propositi vir* [4]) kan zulks.

Ik zie niet in, waarom men aan de heeren van *Tjikandi* geen uitstel zoude kunnen geven [5]); in tegendeel zullen, geloof ik, in de gegeven omstandigheden eenige maandjes hen nog gedweeër maken, en meer de noodzakelijkheid doen inzien, om van hun plan af te zien. Ik geloof, met de ressources, die M. en A. hebben, komen zij niet ver. Ik wenschte, zoo het mogelijk was, wel eens te weten, of de geschiedenis van M., zoo als hij die vertelt, dat zijn vader hem een important (sinds verloren) vermogen had nagelaten, waar was, of eenigzints fabuleus; dit is niet onverschillig. — Ik weet volstrekt niet, hoe de zaken met de hh. Jessen en Trail staan; is aan dezen ook tijd van beraad gegeven of niet; is er door beiden echter delai genomen, doch niet behoorlijk gevraagd, dan geloof ik de kortste weg is, dat het Gouvt. hierop aanmerking maakt, als een gunst de gefixeerde term een paar maanden verlengt, maar dan ook stipt op decisie van hunne zijde aandringe. Mogten de HH. de conditiën aannemen, dan weet ik geen raad voor het oogenblik, doch in dat geval valt toch nog door sterk appuijeeren op sommige punten, zoo als b. v. het ter markt brengen van eene zekere maat producten, *speciaal suiker*, wel eenige kleine verzachting op de wond, ten minste bespoediging van den tijd, dat zij moeten ophouden. De Resident kan daaraan veel doen. Ik herhaal het, de menschen kennen hun belang niet.

---

[1]) Resident Tobias zich ongesteld gevoelende, wilde naar Europa. Van meening, zoo als hij dd. 17 Januari 1821 aan Van de Graaff schreef, „dat men 6 maanden te voren eene administratieve post moet verlaten", verzocht hij zijn ontslag met het voornemen eerst verscheidene maanden later te vertrekken en zich bereid verklarende, zoo noodig, nog eene tijdelijke commissie op zich te nemen. Blijkens de *Bataviasche Couranten* van 10 en 17 Februari 1821 kreeg hij toen zijn eervol ontslag, terwijl de resident van Banjoewangi P. van der Poel tot zijn opvolger benoemd werd. Uit den brief zien wij, dat diens optreden werd vertraagd. — Blijkens de *Bataviasche Courant* van 20 October 1821 werd Tobias aangewezen tot commissaris voor Borneo.

[2]) Tobias' blijdschap „Bij het ontvangen der tijding van de overwinning te Palembang" uitte zich zelfs in een lang gedicht van acht coupletten, van 10 regels ieder, gedagteekend Serang 27 Juli 1821 en gepubliceerd door de *Bataviasche Courant* van 11 Augustus d. a. v.

[3]) Over den zoutnood 1819—1821, zie mijn *Zoutwerk* bl. 47 § 29.

[4]) d. w. z. Een rechtvaardig en beginselvast man.

[5]) Verg. noot 1 op bl. 160.

HOOFDSTUK XXI.

Correspondentie van Van de Graaff en van zijne broeders in de eerste helft van 1821.

Bezwarende financieele omstandigheden. Decoreering van Van de Graaff. Passeering van Muntinghe. Van der Capellen en Elout. Sebastiaan van de Graaff in gunst bij den landvoogd. Tegen Van de Graaff gerichte beschuldigingen, wegens zijn invloed op de bestuurszaken.

N° 96. *Van de Graaff aan den heer Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 14 April 1821.* Het ongeluk de *Arinus Marinus*, kap^t^. Langeveld, overkomen, is u zeker reeds bekend. Ik heb met dit schip alle mijne goederen verloren, die ik uit de Molukken had medegebragt en verscheidene kisten met confituren. Het doet mij ook voor uwe kinderen leed, die ik allen, ten minste de meisjes, met eenige kleine cadeaux had gehoopt te verrassen, die ik op mijne reis had bijeengebragt.

Ik bedank u voor uwe deelneming in mijne bevordering tot Raad van Indië. Ik had op die benoeming nog niet gerekend. Thans ben ik aan het einde van mijne carrière en mijne positie is op verre na niet zoo aangenaam als mijne vorige, toen ik alleen Hoofdinspecteur van financiën was [1]). Ik bekleed nog die betrekking, omdat ik nog geen plaatsvervanger heb, doch zonder genot van tractement, omdat een raad van Indië geen twee posten mag vervullen.

Z. M. heeft mij de gunst bewezen van mij tot Ridder van de orde van den Nederl. Leeuw te benoemen, met nog elf anderen [2]).

Uw neef Verschuir is thans eerste commies op mijn bureau (de Hoofdinspectie) en heeft thans f 250 's maands. Hij woont sedert December in mijn huis; hij is een ijverig en oppassend jong mensch, met wien ik zeer te vreden ben; jammer is het, dat hij niet meer talenten bezit, anders zoude hij bij mij op den weg zijn om eene brillante carrière te maken. Gij kunt verzekerd zijn, dat ik naar mijn vermogen, voor zijn geluk zal zorgen [3]).

De *Dageraad*, waarmede ik dagelijks mijnen Daniël te gemoet zie, is nog niet aangekomen [4]). Wij hebben hier de stellige tijding, dat dit schip de Kaap is binnengeloopen, om te repareeren. Ik zie met ongeduld den armen

---

[1]) NB.! Men zie de opmerking hierover in § 44.

[2]) Zie die „anderen" in *Palembang* noot *a* bl. 353; ov. 23.

[3]) J. Verschuir was, blijkens de *Bataviasche Courant* van 8 Januari 1820 commies geworden bij den Hoofdinspecteur en, blijkens die van 24 Februari d. a. v. 1^e^ commies; volgens de Courant van 11 Augustus 1821 werd hij daarna opziener 2^e^ klasse der landelijke inkomsten in de residentie Rembang.

[4]) Verg. bl. 114.

jongen te gemoet. De Hemel geve, dat mijne wenschen niet teleurgesteld mogen worden.

De expeditie naar Palembang wordt met alle inspanning van krachten doorgezet. Ik verwacht daarvan den besten uitslag.

De Gouverneur-Generaal behandelt mij bij voortduring met veel onderscheiding, en ik kan hem niet genoeg dankbaar zijn voor alle de goedheden, waarmede hij mij steeds, sedert mijne komst in Indië, overladen heeft. Ook mijn broeder Sebastiaan schijnt bij hem in eene goede gunst te staan. Hij logeert thans op Buitenzorg, tot dat de Gouverneur-Generaal te Batavia terugkomt [1]).

Ik zie weinig menschen, doch ben overigens met de meeste ambtenaren op eenen goeden voet.

Met mijnen collega Muntinghe ben ik ten uiterste wel, en zijn omgang is voor mij ten hoogste belangrijk. Hetgeen ik van de Indische zaken weet, heb ik voor een groot gedeelte aan hem te danken en dagelijks leer ik van hem, hetgeen mij nog ontbreekt. Zelden heb ik iemand met zoo vele uitstekende talenten en zulk een helder hoofd aangetroffen, met zoo veel grondige kennis. Hij heeft vele vijanden, die hem heimelijk al het kwaad berokkenen, hetgeen zij kunnen. Hij bekreunt er zich echter niet het minste om en wandelt gelaten zijnen weg. Het doet mij opregt leed, dat de Koning hem in de benoeming der Indische ridders gepasseerd heeft [2]).

Mijn jongste broeder is Raad van Justitie te Soerabaija. Ik wenschte, dat hij in eene meer gunstige carrière geplaatst konde worden; tot nog toe zie ik echter daartoe weinig vooruitzigt [3]).

Van den heer staatsraad Elout heb ik eenen zeer vriendelijken brief ontvangen [4]); ook aan hem heb ik de grootste verpligting. Ik hoop, dat hij in de achting van den Koning het loon moge vinden, voor al het goede, dat hij in Indië gesticht heeft en waarvoor de natie hem nooit genoeg dankbaar kan zijn.

Onze financiën hebben in den voorleden jare veel geleden. De vooruitzigten zijn in dit jaar veel gunstiger. Veel zal er afhangen van de Palembangsche expeditie, die thans verbazende opofferingen vordert. Valt deze expeditie naar wensch uit, waaraan bij mij geen twijfel bestaat, dan is onze positie beter dan immer te voren, door den indruk, dien dat op alle de Indische vorsten en volkeren zal maken.

N°. 97. *Van den oudsten broeder Sebastiaan aan Van de Graaff te Batavia. — Buitenzorg, 17 April 1821.* [5]) Ik ben door den Gouv.-Gen., die

---

[1]) Zie brief N° 97.

[2]) Deze alinea nam ik ook op in *Palembang* bl. 353; ov. 23.

[3]) Broeder Frits was anders pas een jaar lid van den Raad; zie bl. 114 noot 1.

[4]) Zie in N° 105 Van de Graaff's antwoord aan Elout op dien brief.

[5]) Ik kan den lezer de kennisneming van dezen zéér karakteristieken brief aanbevelen.

dezen middag naar Batavia vertrekt, op het vriendelijkst verzocht geworden nog eenen onbepaalden tijd hier te blijven, ten einde over onderscheidene zaken met mij te kunnen spreken en Hoogst denzelven gezelschap te houden. Ik heb op deze uitnoodiging geen weigerend antwoord durven geven, en zal mitsdien waarschijnlijk tot het einde dezer maand alhier vertoeven. Indien mijne ijdelheid mij niet tot valsche resultaten verleidt, dan geloof ik, dat ik bij den G.-G. en Mevr. v. d. C. in eene blakende gunst sta. Zelfs de resident en Cecilia (Mevr. O. Hogend.) bewijzen mij bijzondere beleefdheden [1]). — De hemel geve slechts, dat ik geene schipbreuk lijde. — Gisteren heb ik met zeer veel aandrang voor Frits gesolliciteerd, en indien gij nu nog de laatste hand aan het werk slaat, is Frits omgaande regter. De G.-G. zeide mij tot herhaalde reizen: ik wenschte veel liever, dat gij iets voor u zelven verzoeken wildet, en ik beloof u vooruit, dat ik uw verzoek dadelijk voldoen zal. — Hij heeft met de meeste belangstelling naar u gevraagd, en bijgevoegd, dat hij wenschte in staat te zijn om ook iets voor u te doen! — Ik heb niet geweten, wat ik hierop in uwen geest antwoorden zoude, doch ik heb hem gezegd, dat de traktementen van onderscheidene hooge en ook lage ambtenaren niet steeds geëvenredigd waren aan hunne werkzaamheden, en dat de bankendrukkers of de vijfde wielen aan de rijtuigen, somwijlen meerdere voordeelen genoten, dan zij, die zich afsloofden voor het welzijn van den Staat, enz. — Mijn ingediend plan ter oprigting eener Nederl. O.-I. beleenbank, is op deze twee punten na door Z. Exc. goedgekeurd: 1° dat het Gouvernement volstrekt geene benoeming van president en secretaris der bank hebbe; en 2° dat de bank geene uitkeering aan het Gouvernement doen moet. — Ik heb hem dit toegegeven, mits dat de eerst te benoemen president door Z. E. behoorde te geschieden, en de volgende op voorstel en uit eene nominatie van directeuren der bank. Ook over deze geheele zaak wil hij Uwe gevoelens inwinnen, voor en aleer hij iets verrigten zal.

Zoo gij in de gelegenheid zijt voor Stralendorf te solliciteren, ten einde hij president-weesmeester worde, zult gij mij verpligten, *doch ik laat zulks aan uwe meerdere voorzigtigheid over!* Ik heb voor hem niet durven vragen, dewijl ik bevreesd was, dat ik door eene tweede sollicitatie Fr. benadeelen zoude. *Ziet den gen.* de Kock *over te halen, dat hij voor* Fr. *een goed woord doet*! want de Gouv.-Gen. is meer dan $\frac{5}{6}$ overgehaald.

---

[1]) Carel Sirardus Willem, graaf van Hogendorp, zoon van Dirk van Hogendorp, werd, blijkens de *Bataviasche Courant* dd. 5 September 1818 van lid der Rekenkamer (§ 7), resident van Buitenzorg. Zie o. a. over hem het artikel van S. Kalff: „Een Gouverneur-Generaal *Ad Interim* in het Tijdschrift *Nederland*, jaargang 1900 N° 1 bl. 3. Zijne vrouw heette Cécile Cathérine barones Olivier; zie bl. 10 aldaar. De jongste doehter werd de echtgenoot van den gouv.-gen. s' Jacob.

N° 98. *Van de Graaff aan zijn jongsten broeder Frits te Soerabaja. — Batavia, 20 Juli 1821.* Uw brief van den 15^{en} dezer is mij gisteren geworden. Dat men de misbruiken en de vertragingen bij het Gouvernement aan mij ten laste legt, verwondert mij niet. Dat is des werelds loon. Gedeeltelijk is het ook wel waar, dat ik somtijds zaken ophoud, maar is het mijne schuld, wanneer ik met werk overladen word [1])?

De heer Von Weijher is geen protegé van mij. Hij is een fatsoenlijk man, die ritmeester geweest is, en als onderofficier bij de Lanciers gestaan heeft op Buitenzorg. Hij is speciaal geprotegeerd successievelijk door de residenten Van Sevenhoven, Cornets de Groot en Roesler. Bousquet heeft mij hem als zoodanig opgegeven [2]) en ik wist de waarheid hiervan, uit de brieven van die heeren. Eindelijk, hetgeen alles afdeed, de Gouverneur-Generaal wilde hem plaatsen. Ergo. In soortgelijke gevallen kan ik toch niet wel de consideratiën en voordragten van de H.H. inspecteurs en residenten inroepen, want dan hadden zij regt te zeggen, dat ik met hen spotte. Overigens doet het me plaisier, dat mijne collega's in zulk eenen goeden reuk staan, bij het raisonnerende publiek van den Oosthoek. — Maar wat wilt ge daarmede zeggen: „Gij ploegt, anderen oogsten"? Ik ploeg niet, om voor mijzelf te oogsten; daarin verschil ik juist van sommige lieden, die niet ploegen dan met inzigt om hunne eigen rekening te maken.

Ik breek mijne huishouding op, verkoop mijn huis en mijne overtollige meubelen en ga bij den heer De Loches inwonen. Hierdoor zie ik nog kans, om maandelijks vooruit te komen; misschien heb ik u dit plan reeds medegedeeld [3]).

HOOFDSTUK XXII.

Bousquet, adjunct-hoofddirecteur te Batavia, gedurende de laatste helft van 1821 en zijne ergernis tegen den hoofddirecteur Goldman en den gouv-gen. Van der Capellen.

Affectatiequaestie. Gemis aan zelfstandigheid bij den Landvoogd.

N° 99. *Batavia, 27 Juni 1821.* Ik heb mij het rapport van den Hoofddirecteur van Financiën van 19 Decemb. n° 23 laten geven en gelezen. Het

---

[1]) Voor een deel, zeker. Van de Graaff belaadde er zich mede, door de opdrachten soms uit te lokken. Zoo had hij immers het lidmaatschap van den Raad vereenigd gehouden met zijn inspecteursschap. Van de Graaff zelf schrijft aan Elout, dat hij er den Gouv.-Gen. toe *overhaalde*, en dat hij het *met moeite* gedaan kreeg. Zie N° 105.

[2]) Zie den brief N° 83, waarin ik echter die aanbevelingen onvermeld liet.

[3]) Van de Graaff had betrekkelijk kort te voren, niet alleen de meubelen, doch ook het huis gekocht. Zie bl. 114. — Over De Loches, waar hij ging inwonen, zie noot 8 bl. 141. Bousquet werd nu wellicht voorbijgegaan — verg. bl. 128-129 — wegens zijn aanstaand betrekken van het residentie-huis: zie noot 2 bl. 169.

is, zoo als meer stukken, die uit dien koker komen, van eenen bedroefd soberen en onvolkomen aard. Doch, zonder mij aan het gebrekkige en weinig voldoende voor den Gouv. Gl. om daarop te kunnen beslissen op te houden, zoude ik, indien ik individueel daarop moest adviseeren, aan den G. Gl. voorstellen:

1°. Om den Hoofddirecteur van Financiën en den Resident van Rembang respectievelijk het ernstig ongenoegen van den Gouv. Gen. te kennen te geven, ter zake, dat door beiden aan het Gouvernement voordragten tot betalingen worden gedaan, waarbij het respect der Begrooting, op hetwelk dezelve zouden moeten worden afgeschreven, niet worden aangewezen, niettegenstaande de zoo dikwijls herhaalde bevelen en het gemanifesteerd verlangen van het Gouvernement om daarop bij alle voordragten van betalingen attent te zijn; met zeer ernstigen last aan den Hoofddirecteur van Financiën om te zorgen, dat zoodanige ongeregeldheden geene plaats meer in het vervolg vinden;

2°. om de voordragt van den Hoofddir. v. F. aan denzelven te retourneeren, als kunnende daarop, zoo als dezelve is ingerigt, geene dispositie vallen, met last om deswegens ten spoedigste den Gouveneur-Generaal eene betere voordragt aan te bieden [1]).

En zoo ik het nog krasser kon maken, deed ik het. Ik ben ziek van chagrin wegens de godvergeten wijze, waarop G(oldman) de zaken in het riet laat loopen. Ik kan geen stuk in handen krijgen, of het levert mij het bewijs van eene nieuwe sottise op. Adieu!

N° 100. *Batavia, 19 Juli 1821.* Ik heb daar heden het stuk van de *Timmerwerven* (door den G. Gl. aan de Hoofddirectie terug gezonden met alle de bijlagen) bij den kop gevat.....! Had *ik* kracht genoeg om te knorren, en kon ik *u* beknorren, zoudt gij er deze reis van lusten, van zoo luchtig over dat stuk heen te zijn geloopen, en u zoo gaaf met het Driemanschap te hebben vereenigd over punten, die *zij* niet eens goed gelezen, laat staan doordacht, hebben. Ik ben begonnen met contra-remarques te maken; maar waarachtig hier en daar valt mij de pen uit de hand!.... En de Gouv. Gl.! *Tu quoque Brute!* Mijn particuliere brief *aan hem* bij officieele stukken voegen! om dus weder nieuwe alimentatie te geven aan den haat van eenen B(auer).... Ik zie daarenboven ook weder bij deze gelegenheid bevestigd, hetgeen ik reeds lang soupçonneer, dat is, dat onze edele Vriend, met alle zijne uitnemende hoedanigheden geen eigen gevoelen heeft, en dat degeen, die het laatste spreekt, altijd gelijk bij hem heeft.

Tot uwe straf kondig ik u inmiddels aan, dat ik u nader over dat stuk zal komen spreken, en niet zal heengaan, voor dat gij zult hebben gezegd, hoe sommige zaken, die bij den Gouv. Gl. maar flink weg zijn geärresteerd,

---

[1]) Verg. Bousquet's klachten over het gebrekkig affecteeren, bl. 120—121.

bij die kostelijke resolutie van 29 Juni N° 18, in een „Concept-Instructie over het beheer en de administratie van 's Lands Timmerwerven", (die God betere 't! aan de Hoofddirectie van Financiën *alleen* is opgedragen) zullen kunnen worden van pas gebragt [1]).

N° 101. *Batavia, 30 Juli 1821* [2]). Ik heb gisteren ochtend van 8 tot des middags 2 uur met den heer Goldman bezig geweest met het concipieeren van eenige punten van *Instructie voor den geprojecteerden Directeur der Ink. en Uitg. Regten* en ga ten 10 ure weder bij Zijn Ed. om daarin werkzaam te zijn [3]). Mag ik u verzoeken *om dit aan Zijne Excell. den Gouv.-Gl. stellig te melden*, latende voorts aan u over daar al dan niet bij te voegen:

1e. dat ik de 1ste geweest ben van ons beiden, die daarvan iets op het papier heb gesteld en mijne gedachten aan den heer Goldman heb medegedeeld, en ik dus geene aansporing noodig heb gehad!

2e. dat, hoezeer ik aan het verlangen van Zijne Excell. dadelijk heb geobtempereerd met de Commissie tot het ontwerpen van die punten met den heer Goldman aan te nemen, Zijne Ex. moet begrijpen, dat zoodanig een werk dubbel moeijelijk valt voor iemand, die niet alleen in een geheel opposieten geest is met het werk, waarmede men hem belast [4]), maar daarenboven bij iederen regel, dien hij ter neder zet, bij iedere overweging van eene te maken bepaling, zich overtuigd houdt van mede te werken tot iets, dat, in zijne wijze van denken, niet deugt, en hoe volmaakt het ook zoude kunnen uitvallen of door anderen daargesteld worden, altijd in die zelfde opinie, ten hoogste strijdig is met de ware belangen van het Gouvernement;

3e. dat na een besluit als dat van Zijne Excellentie van 21 Julij N° 2, Zijne Excellentie ligtelijk zal begrijpen, dat ik mij meer er over moet mefieeren van de aanzoeken, die men mij doet, of het verlangen 't welk men mij betuigt, om *iets anders hoegenaamd* te behandelen, of mij met iets, wat het ook zij, in te laten, hetgeen niet regelregt en alleen behoort òf tot de op mij geladen en nog niet afgeloopen commissie, òf tot de gewone zaken van mijn Departement, en dat ik met mijne bewilligingen om mij met die min of meer vreemde zaken te immisceeren, niet anders doe dan mij eenen gewissen val voorbereiden, en van zelf loop in de strikken, die mij worden gespannen.

---

[1]) De instructie voor de Timmerwerven werd dan ook eerst afgekondigd dd. 3 December 1822. Stbl. N°. 51.

[2]) Bij besluit dd. 21 Juli 1821 N° 2 had Bousquet eene ontevredenheidsbetuiging gekregen, betrekkelijk de in dezen brief vermelde instructie. Onder den indruk van het besluit schreef hij dd. 27 Juli aan Van de Graaff: „Lees eens het nevensgaande besluit, en twijfel nog, zoo gij kunt, aan den personeelen haat en de schandelijke partijdigheid van den Gouverneur-Generaal tegen dengeen, die daarin wordt genoemd." De brief van 30 Juli is daarop een vervolg.

[3]) Deze instructie is vastgesteld dd. 7 September 1821 (Stbl. N° 32).

[4]) Wegens de kleine tractementen der ambtenaren, die eene eerlijke toepassing onmogelijk maakten, achtte B. verpachting beter: zie bl. 136 en 137.

Ik dank u voorts voor uwe deelneming in het familiefeest van den dag, waaraan ik wenschte meer vreugd en opgeruimdheid van geest bij te kunnen zetten, dan ik in staat ben te doen. Het stuk, waarvan ik zoo even heb gesproken, *wijkt geen oogenblik uit mijne gedachten*, en ik verklaar u op mijn woord van eer, dat het mij dag en *nacht* kwelt; ik dacht meer sterkte van geest te bezitten, en zie mij daarin vreeselijk bedrogen. Maar ik kon ook nimmer denken, dat men met zoodanig een uiterlijk, met een zoo innemend voorkomen, een zoo valsch hart kan paren, als ..... maar laat ik zwijgen; het toegeven aan deze gedachten is het middel niet om dezelve te doen ophouden of af te leiden. Het is thans eerst regt, dat ik gevoel, dat wij hier in Oost-Indië zijn, en inderdaad van weinig betere conditie dan de misdadiger van Botany-bay [1]). Adieu! [2])

HOOFDSTUK XXIII.

In het Nederlandsch, gedurende 1821 en 1822 geschreven brieven van den oud-regent van Semarang Kjahi Adipati Soera Adimengolo:

in het belang van zijn zoon Notto Diningrat, regent van Probolingo [3]).

N° 102. *Semarang, 29 Juni 1821.* HoogEdelen Gestrengen Heere! Ik neem met alle eerbied de vrijheid UwHoogEdel Gestrenge bezijden deezes aan te bieden Een afschrift van eene door mij ingediende Rekwest aan Zijne Excellentie den Heere Secretaris van Staat, Gouverneur-Generaal over Nederlandsch-Indië gerigt, en waaruijt Uw HoogEdele Gestrenge des behaagende nader en omstandiger zal gelieven te beoogen de vrijmoedigheid, die ik neem om aan Zijne Excellentie op het Eerbiedigste te verzoeken, dat mijn oudste zoon, de teegenswoordige Regent van Probolinggo Raden Adipati Ario Notto Diningrat, op

---

[1]) *Botany bay*, werd ook door Van de Graaff in herinnering gebracht: zie bl. 93. Men zie er nog over in § 45.

[2]) Dit *Adieu* geldt voorloopig ook den lezer dezer verzameling; want eerst met het jaar 1824 vindt hij den briefschrijver terug: zie N° 117. — Blijkens de *Bataviasche Courant* van 11 Augustus 1821 werd deze *resident van Batavia*, en alzoo verlost van eene betrekking, die hem in toenemende mate, naar we zagen, was gaan tegenstaan. Over zijne nieuwe inkomsten behoefde hij zich niet te beklagen; immers f 2200 en eene landswoning! Zie o. a. bl. 357 van het *Coup d'oeil*, noot 135. — Blijkens de aangehaalde courant, werd het raadslid Van Panhuijs adjunct-hoofd-directeur en De Vogel raad van Financiën.

[3]) Waarom deze brieven worden gepubliceerd blijkt uit § 61. — Ik gaf ze precies zoo terug, als ze geschreven zijn.

Koedus mag overgeplaatst worden, in steede van den nu onlangs overleedene Regent aldaar Raden Adipati Pandjie Ario Padmo Negoro.

En daar de reedenen en motiven die mij aangespoord hebben om tot deezen stap over te gaan, niet dan met het beste oogmerk en goede verrigtingen ten doel hebben [1]), zo is het dat ik UwHoogEdele Gestrenge mits deezen ben verzoekende, dat mijne voornoemde suppliek door Hoogst Deszelfs gunstige voorspraak en medewerking mag ondersteund worden.

Ik maatige mij overigens de Eere aan om mij met den diepsten Eerbied en Ontzag te noemen

HoogEdelen Gestrengen Heere
Uw HoogEdele Gestrenge
Zeer Gehoorzame en onderdanige Dienaar
Adimangolo.

N° 103. *Semarang, 11 Juli 1821.* HoogEdel Gestrenge Heer! Ik neme bij deze eerbiedig de vrijheid UHEdGest. te informeeren, dat ik aan Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal een rekwest heb gepresenteerd met verzoek om mijn zoon Regent te Probolinggo naar Koedoes, welk Regentschap thans vacant is, te verplaatsen. UHEdG. zal hoop ik met mij gevoelen, dat een vader gaarne zijne kinderen zoo digt mogelijk bij zich heeft, en daar ik van UHEdG. toegenegenheid overtuigd ben, zoo durf ik mij verstouten, UHEdG. met dit verzoek lastig te vallen, en UHEdG. voor een oogenblik van UHEdG. menigvuldige werkzaamheden af te houden en te bidden om zich voor mij bij Zijne Excellentie te interesseeren en trachten te bewerken, dat mijn zoon Adi Pattij te Probolingo volgens mijn verzoek te Koedoes mag worden geplaats, zullende ik UHEdG. voor deze aan mij te bewijzen gunst in al mijn leven dankbaar blijven.

Na UHEdG. het respect van mij en mijne famille te hebben aangeboden, noem ik mij met ware Hoogachting

Hoog Edel Gest. Heer
UwHEdGest. Dw. en Gehoorzame Dienaar
Adimangolo.

N° 104. *Semarang, 26 Augustus 1821.* Hoog Edele Gestrenge Heer! De menigvuldige bewijzen van toegenegenheid, welke ik van UEdG. ontvangen heb, doen mij de vrijheid neme om met een eerbiedig verzoek UEdG. te naderen.

De verwijdering, die er tusschen de kleindochter van den Prins Ario

[1]) „Enkeld en alleen", berichtte requestrant in het bijgevoegd afschrift-verzoekschrift, „om den Regent van Probolingo, wanneer eens door Uw Excellentie in de nabijheid van Samarang geplaatst is, en de omstandigheeden het dringend mogte vorderen, Hem dan met zijne vaderlijke raad en daad te kunnen bijstaan."

Praboe Prang Wedono en mijn zoon de Raden Adipatti Ario Nodiningrat bestaat, is UEdG. bekend: — het aanwezen van dien Prins te Batavia [1]) zoude misschien eene oorzaak kunnen wezen, dat die verwijdering, welke voor mij en mijne geheele familie zeer onaangenaam is, ophield: — Dit is de wensch van mijne geheele familie, en daar UEdG. met de Prins Ario Praboe Prang Wedono daar over te spreken, ons eene bijzondere gunst zoude bewijzen, daar ik mij overtuigd houde, dat ZEd. als dan wel zoude bewerken, dat Zijne klein dochter weder bij mijn zoon zoude verkiezen te wonen, zoo smeek ik UEdG. uit naam van mijnen zoon en de gehele famille om de Prins Ario Praboe Prang Wedono te bewegen, om die onaangename zaak te schikken.

De Radeen Aijoe en mijne geheele famille zal UEdG. daar altoos voor dankbaar zijn:

Ik verzoek UEdG. goedgunstig te willen aannemen de opregte gevoelens van eerbied, waarmede ik mij de eer heb mij te noemen:

Hoog Edele Gestrenge Heer

UEdG. onderdanige en Gehoorzame Dienaar

Adimangolo.

PS. Ik heb de vrijheid genomen om Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal te schrijven. [2])

HOOFDSTUK XXIV.

Brieven van Van de Graaff in de laatste helft van 1821 aan den oud-commissaris-generaal, staatsraad Elout.

Antwoord op gelukwenschen wegens de benoeming tot raad van Indië. 's Landsmiddelen. Staat van Java. Molukksche reis. Verpachtingen. Landverhuur en Particuliere landerijen. Blandongstelsel.

N° 105. *Batavia, 7 Juli 1821* [3]). Ik heb de eer gehad te ontvangen den brief, waarmede Uwe Excellentie mij onder dagteekening van den 10^{en} October 1820, wel heeft gelieven te begunstigen.

---

[1]) Dus van Prang Wedono.

[2]) Op dezen brief heeft Van de Graaff met potlood aangeteekend:

„De Regent van Samarang heeft mij hierover geschreven en ik ben reeds werkzaam in de zaak geweest, die ik vooral geloof, dat zich zal schikken, wanneer aan het verzoek van Prang Wedono om den titel van zijn grootvader *Manco Negoro* te mogen voeren, voldaan worde. De heer Nahuys zal dit voordragen."

[3]) Deze belangrijke brief ging met onderscheidene bijlagen vergezeld, die ik echter niet heb overgenomen. Zij zijn in de *Elout*verzameling van 's Rijks archief en doen Van de Graaff als een zeer kundig ambtenaar kennen.

De vleijende wijze, op welke het Uwe Exeellentie behaagd heeft, mij daarbij, met mijne benoeming tot Raad van Indië geluk te wenschen, verpligt mij, in de eerste plaats, daarvoor bij Uwe Excellentie mijne innigste dankbetuiging af te leggen; terwijl de goedkeuring, welke Zij aan deze mijne bevordering wel heeft willen hechten, mij met meer vertrouwen, de mogelijkheid doet inzien, om aan mijne nieuwe verpligtingen te beantwoorden, dan ik anders, uit besef mijner beperkte talenten, zoude mogen doen, vooral bij den steeds wankelenden staat mijner gezondheid.

De goedheid, welke Uwe Excellentie heeft gehad, den heer Esser brenger van Hare missive te maken, heeft mij het genoegen bezorgd, met dezen Heer in kennis te geraken [1]). Ik ben niet in de gelegenheid geweest, hem tot dus verre eenige dienst te bewijzen; ik bid echter Uwe Excellentie te geloven, dat eene aanbeveling van Haar, voor mij meer dan overvloedig is, om van mijne zijde, zijne vriendsehap aan te zoeken en hem, waar dit in mijn vermogen zal zijn, nuttig te wezen.

Uwe Excellentie merkt teregt aan, dat de zaken op Java, niet in alles zijn vooruit gegaan. De mislukte en nu wederom ondernomen Palembangsche expeditie; de vergrooting van de armée, waaronder zoo vele hoofd- en mindere officieren, boven hetgeen de organisatie vordert [2]); het meerdere aantal oorlogsschepen; de kostbare uitzendingen uit het moederland; en wat niet al meer hebben ontzaggelijke sommen verslonden, in een oogenblik, dat daarentegen het zout, de koffij en specerijen veel minder dan men mogt berekenen, hebben opgebragt.

De gevolgen van dit een en ander laten zich thans op eene zeer drukkende wijze gevoelen, en zullen het gouvernement tot maatregelen verpligten, welke het, naar mijn inzien, wenschelijk ware geweest, vroeger in het werk te stellen, vermits toch eenmaal de noodzakelijkheid bestond, die dezelve zoo gebiedend vorderen. Ik zal bij deze omstandigheden niet langer stil staan, daar Uwe Excellentie ongetwijfeld daarvan reeds, door de brieven van Z. E. den Gouverneur-Generaal, de volledige kennis zal hebben bekomen.

Dit is echter dan ook de geheel zwarte zijde van ons financieel tafereel, terwijl zich aan den anderen kant de gegrondste vooruitzigten openen, dat de ongelegenheid, waarin het Indisch gouvernement zich thans bevindt, slechts als een zeer temporair onheil is te beschouwen, waarvan de vernieuwing door goede, doelmatige voorzorgen zeer gemakkelijk zal zijn af te keeren, althans dan, wanneer het Gouvernement van Zijne Majesteit de

---

[1]) Blijkens de *Bataviasche Courant* van 24 Maart 1821 was Mr. P. H. Esser, ambtenaar 1ste klasse, lid geworden van het Hooggerechtshof.

[2]) Eene beschuldiging dus tegen het Ministerie van Koloniën. De gouv.-gen. Van der Capellen beklaagde zich in brieven van 1818 bitter over deze uitzendingen bij het Ministerie; *de moed begon hem er onder te ontzinken;* men zie bl. 136 van J. A. Sengler's proefschrift over: „De Nederlandsche Oost-Indische bezittingen over het bestuur van den gouv.-gen. G. A. G. P. baron Van der Capellen" (1863), zoomede Louw I bl. 157.

middelen door de Indische regering beraamd, zoo als men veilig mag verwachten, wil ondersteunen, en men aan die regering den tijd laat, om de nog sluimerende krachten van dit gezegend land te ontwikkelen, zonder dezelve al reeds dadelijk door te groote vorderingen, uit te putten.

Bij mijne terugkomst uit de Moluccos heb ik de belangen van *de generale inspectie* zeer verwaarloosd gevonden, zóódanig, dat ik het mijnen pligt heb geacht, den Gouverneur-Generaal met aandrang te verzoeken, om aan mij, zonder genot van pecunieele voordeelen, de waarneming van de functiën van Hoofdinspecteur van financiën te laten, in welken wensch ik dan ook, hoezeer niet zonder moeite, eindelijk geslaagd ben. Ik oordeelde dezen maatregel des te noodzakelijker, omdat ik dadelijk bij mijne aankomst op Java, eenen vrij algemeenen ongunstigen geest bespeurde, die geene andere strekking had, dan om de financieele inspectie, die reeds door alle mogelijke tegenwerkingen moedeloos was geworden, geheel te onderdrukken. Het onvermijdelijk gevolg zoude hiervan geweest zijn, dat eene inrigting, zoo doelmatig daargesteld, waaraan deze gewesten reeds zoo veel verschuldigd zijn en welke voor den bloei en welvaart dezer kolonie, in de gevolgen, nog zoo oneindig veel meer heil te weeg moet brengen, spoedig alle veerkracht verliezende, slechts in naam zoude hebben blijven voortduren, tot dat men het oogenblik gunstig zoude hebben gezien, om dezelve geheel te vernielen.

Gelukkig zijn deze oogmerken, welker bestaan ik heb moeten veronderstellen, ten minste voor het tegenwoordige, verijdeld geworden, hoezeer ik voor Uwe Excellentie niet mag verbergen, dat ik aan de goede zaak, aan de dienst des Konings en aan het personeel belang van den Gouverneur-Generaal mijn individueel geluk, althans mijne eigen rust heb opgeofferd: eendeels, door het gunstigste tijdstip van eene in allen deele honorabele retraite, die mijne standsverwisseling mij van zelf aanbood, te laten voorbij gaan, en ten anderen, door mij te beladen met dubbele werkzaamheden, waaraan ik ter naauwernood het hoofd kan bieden, en waaronder ik welligt vroeg of laat zal moeten bezwijken.

Tot nog toe, zijn mijne pogingen, zoo ik mij vlei, gelukkig geweest. De financieele inspectie heeft hare veerkracht hernomen; de zaken nemen wederom eenen meer geregelden en vasten gang aan, en de tegenwerkingen hier en daar nog in het duister woelende, worden dagelijks minder, doordien allen, die het wel met den lande meenen, wederom de heilzame uitwerkselen beginnen te gevoelen van een algemeen en planmatig toezigt, en de kwalijkgezinden meer en meer den aanhang verliezen, dien zij zich hebben weten ten nutte te maken, om hunne bijzondere doeleinden te bevorderen.

Een der eerste maatregelen, bij mijne terugkomst te Batavia, dien ik aan Zijne Excellentie geproponeerd heb, was de afscheiding van de *generale Indische boekhouding*, in achterstand en loopende dienst. Dit voorstel is, na

rijpe overweging, aangenomen en ik beloof mij daarvan het heilzaam gevolg, dat de Gouverneur-Generaal, bij deszelfs vertrek uit Indië, dit hoogst belangrijk gedeelte van 's lands dienst, geregeld zal zien werken, en tevens dat de publieke administratie, daardoor, die zekerheid zal erlangen, welke daaraan tot dusverre, bij ontstentenis der boeken, heeft ontbroken.

Ik hoop, dat mijne zending naar *de Moluccos* voor het Gouvernement niet geheel nutteloos zal zijn geweest, hoezeer ik niet mag ontveinzen, dat ik dezelve, van den aanvang af, als eene zeer ondankbare commissie heb beschouwd, waaraan ik mij echter niet heb mogen onttrekken, omdat Z. E. de Gouverneur-Generaal, aan wiens goedheid ik zoo oneindig veel verschuldigd ben, daarin belang stelde [1]). De heer Inspecteur Meijlan heeft mij op mijne reis vergezeld, en zoo ik ten aanzien der plaatsen, die ik successievelijk op deze reis heb bezocht, en met betrekking tot het hoofddoel mijner zending, iets goeds heb mogen verrigten, heb ik dit grootendeels aan de kunde en medewerking van dien Heer te danken, dien ik, met volle overtuiging, onder de uitmuntendste Indische ambtenaren durf rangschikken.

Zoo ergens landen in Indië onder den druk van een stelsel van monopolie geleden hebben, dan zeker zijn het boven alle anderen de in meer dan één opzigt ongelukkige Moluksche eilanden. De staat van uitputting dezer gewesten gaat alle denkbeelden en beschrijving te boven, daar er in den engsten zin geene cultuur van specerijen en evenmin van andere voor de Europesche markt geschikte producten aldaar bestaat, als eenlijk op de Ambonsche en Bandasche eilanden, die niets meer dan stipjes uitmaken, in de groote uitgestrektheid, welke de Moluccos beslaan. In deze gesteldheid hebben wij de mogelijkheid niet gezien, om eenige bron van inkomsten voor het Gouvernement te vinden, welke de voordeelen van den alleenhandel in specerijen zouden kunnen opwegen, bijaldien het tegenwoordig stelsel van monopolie door een stelsel van vrije cultuur en handel zoude moeten worden vervangen. Aan de andere zijde nogthans is het vooruitzigt even donker, dewijl men niets anders verwachten kan dan, in den tegenwoordigen stand van zaken, de Moluccos van jaar tot jaar achteruit te zien gaan, zoodanig, dat dezelve eindelijk het bezit niet meer waard zullen zijn. In een uitgewerkt rapport hebben wij dan ook aan het Gouvernement geene andere middelen kunnen voorstellen dan zoodanige, die van een ver vooruitzigt zijn en niet dan op tijd kunnen werken. Dit rapport is door Zijne Excellentie, op mijn verzoek, aan de heeren Muntinghe en D'Ozij (zijnde de laatstgenoemde steeds in de Moluksche belangen geëmploijeerd) gezonden, om consideratie en advies; en hoedanig de beoordeeling daarvan ook moge uitvallen, zal ik het mij tot eenen aangenamen pligt rekenen, Uwer Excellentie daarvan, bij eene volgende gele-

[1]) Van de Graaff zelf had toch eigenlijk de commissie uitgelokt: verg. bl. 92 en 107.

genheid, een afschrift aan te bieden, mij vleijende, dat Uwe Excellentie daarin onderscheidene opgaven zal aantreffen, die voor Haar niet geheel zonder belang zullen zijn. Ik zal Uwer Excellenties aandacht thans niet bezig houden met de details van hetgeen mij in de bijzondere gedeelten van s' Lands dienst, op Amboina, Banda en Ternate is voorgekomen. Ik zoude, der waarheid hulde doende, daarvan niet dan een ongunstig tafereel kunnen ophangen.

Bij een zamenstel van ambtenaren, zoodanig, als men op de meeste bezittingen, buiten Java gelegen, aantreft, is het vooral belangrijk, dat de Chefs, bij eene groote mate van doorzigt en activiteit, alle die kundigheden in zich vereenigen, waarin hunne ondergeschikten te kort schieten. Dit is ongelukkig, althans in de Moluccos, niet het geval en ik mag voor Uwe Excellentie niet ontveinzen, dat ik aldaar, met zeer schaarsche uitzonderingen, bijna geen enkel gedeelte van s' Lands dienst geregeld heb aangetroffen; maar integendeel, bijkans overal een relachement in de behartiging van s' Gouvernements belangen heb ontmoet, die ontmoedigend is in de vooruitzigten, en mij bijna alle hoop benam, om met eenige vrucht verbeteringen daar te stellen. Nogthans heb ik met den heer Meijlan alles gedaan, wat in ons vermogen was, om aan dezen stand van zaken, ten minste provisioneel, eene betere strekking te geven, terwijl wij de maatregelen, die niet in onze magt stonden, om dadelijk in te voeren, aan het Gouvernement hebben voorgedragen. De resident van Ternate, de heer Neijs, maakt eene gunstige uitzondering op de algemeene aanmerking, die ik mij hierboven heb moeten veroorloven; maar zijne afhankelijkheid van het Gouvernement van de Moluccos belemmert het goede, hetwelk hij, op zich zelven staande, zoude hebben kunnen verrigten [1]). Het belangrijke Menado en Kema hebben wij, door tegenwinden, niet kunnen bezoeken.

Op Macassar zijn wij te kort geweest om de zaken naauwkeurig te leeren kennen, doch lang genoeg om overtuigd te zijn, dat de financieele belangen aldaar zeer verachterd waren, terwijl men zich uitsluitend had bezig gehouden, met negotiatiën met den koning van Boni, die, naar mijn inzien, geene andere strekking konden hebben dan om den gespannen staat van zaken nutteloos te doen voortduren.

Onder de maatregelen, die ik aan het Gouvernement als hoogst doelmatig heb voorgedragen, behoort voornamelijk de benoeming van eenen *Inspecteur van financiën voor de groote Oost,* onder wiens ressort Macassar zeer gevoegelijk zoude kunnen worden begrepen, en die, naar mijn gevoelen,

---

[1]) In 1820 had Van de Graaff aan zijn zwager in Holland geschreven, dat naar *men* vertelde, „de vrouw van zekeren Neijs, thans resident van Ternate", posten zou verkocht hebben. Zie noot *c*, *Palembang* bl. 510: ov. 180.

jaarlijks naar Batavia zoude moeten terugkeeren, om van zijne bevindingen en verrigtingen verslag te doen, en tevens het zijne toe te brengen, tot de regeling der eischen, alsmede om nieuwe instructiën te erlangen onmiddelijk van den Gouverneur-Generaal, voorgelicht door den Hoofdinspecteur van financiën. De instructie van den Hoofdinspecteur en de Inspecteurs van financiën, bij besluit van HH. Commissarissen-Generaal van den 9 Januari 1819 N° 1 gearresteerd [1]), gaf mij tot dit voorstel, naar het mij toescheen, volkomen vrijheid.

Van dit onderwerp alsnu afstappende, heb ik de eer Uwe Excellentie hiernevens eenen staat aan te bieden van de werkelijke *inkomsten en uitgaven* in het gouvernement *van de Moluccos* over 1819. Dan met hoeveel naauwkeurigheid deze staat ook is opgemaakt, durf ik dezelve echter in allen deele niet waarborgen, vooral bij de onzekerheid van de prijzen der specerijen, die men thans ondervindt.

Tot *Java* terugkeerende, zoude ik wenschen, in staat te zijn, om aan Uwe Excellentie een zoodanig duidelijk algemeen overzigt van den staat van zaken aldaar te kunnen open leggen, dat Zij daaruit de stappen, welke sedert Uwe Excellentie het bestuur verlaten heeft, voor- of achterwaarts zijn gedaan, zoude kunnen beoordeelen. Dan de moeijelijkheid van zoodanige taak is aan Uwe Excellentie meer dan aan iemand bekend.

Het jaar 1819 heb ik met gedurige reizen in eenen zeer ziekelijken toestand doorgebragt. Ook was er reeds een goed gedeelte van het jaar verloopen, voor dat mijne drie inspecteurs hunne werkzaamheden konden beginnen. Ik heb dus tot mijn vertrek naar de Moluccos in Februarij 1820, niet veel meer kunnen doen dan aan den gang van zaken eenen geregelden loop te geven. Mijne afwezigheid tot in October van dat jaar, heeft het doel mijner pogingen niet bevorderd, terwijl ik mijn departement, zoo als ik reeds hier boven heb aangemerkt, in eenen ongunstigen toestand, bij mijne terugkomst heb aangetroffen. Mijne benoeming tot Raad van Indië, hoe eervol ook voor mij zelven, had ik voor de algemeene belangen daarom liever wat later gewenscht, terwijl er niemand was, die, even als ik, bekend met de bedoelingen van Commissarissen-Generaal, en, mag ik het zeggen, zoo innig als ik, doordrongen van de waarheid en wijsheid dier bedoelingen, mijne begonnen taak kon opvatten en vervolgen. Het is mij, door het vertrouwen, hetwelk Z. E. de Gouverneur-Generaal mij bij voortduring blijft schenken, gelukt, om mij in mijne oude loopbaan wederom in te dringen, maar ik behoef Uwer Excellentie niet te zeggen, dat de betrekking van Raad van Indië, en de daaraan verbonden werkzaamheden mijne handen meer binden, als bevorens en dat de moeijelijkheid, die ik ondervind om Batavia te verlaten en in persoon

[1]) Staatsblad 1819 N° 14.

de inspectiën te verrigten, het doel van een algemeen en gedurig plaatselijk toezigt niet bevordert.

Tot nog toe heb ik geen algemeen verslag kunnen inleveren, zoodanig als mijne instructie van mij verlangt. Ik hoop echter binnen weinige dagen eene inspectiereis over geheel Java te doen, die ik mij vlei, dat mij in staat zal stellen, om met dit belangrijk werk nog in dit jaar gereed te komen, en daarmede, zoo ik in het leven mag blijven, mijne loopbaan in de inspectie te besluiten. Dit verslag moet alle de takken van 's Lands financiën bevatten en zal, aan de eene zijde, bewijzen, hoeverre Java in de uitkomsten reeds de sterkst gespannen verwachting heeft overtroffen, maar ook aan den anderen kant, de talrijke gebreken, die nog voortdurend bestaan en de gapingen, die nog moeten worden aangevuld, open leggen. Ik vlei mij echter, dat Uwe Excellentie ruim stof daarin zal vinden om zich te overtuigen, dat de goede zaden, door Heeren Commissarissen-Generaal met zoo vele zorgvuldigheid geplant, niet overal, op verre na, verloren zijn gegaan.

Intusschen zal het voor Uwe Excellentie niet onaangenaam zijn, omtrent eenige der belangrijkste bronnen van onze inkomsten op Java, reeds voorloopig, eenige inlichtingen te ontvangen [1]). Tot dat einde neem ik de vrijheid, Uwer Excellentie aan te bieden de rapporten, welke door mij in 1819 en 1820 over de *verpagte landsmiddelen* zijn gedaan. Uit de tableaux, bij deze stukken gevoegd, zal Uwe Excellentie blijken, dat het rendement dezer middelen,

hetwelk in het jaar	1817	bedroeg	f 2.067.876. 5
heeft opgebragt in	1818		- 2.232.112.16
„ „ „	1819		- 3.179.555.12
„ „ „	1820		- 3.214.825.18
„ „ „	1821		- 4.072.429.

zoo dat dit gedeelte van 's Lands inkomsten, sedert de maatregelen door Commissarissen-Generaal daaromtrent genomen, van f 2.067.876.5 zijn geklommen tot de verbazende som van f 4.072.429.— en dus eene vermeerdering, nagenoeg, van een alterum tantum, of f 2.004.552.25 hebben te weeg gebragt.

Men zoude de oogen voor de waarheid moedwillig moeten sluiten, om deze progressieve opklimming alleen aan den vermeerderden handel te willen toeschrijven, en indien men de naaste oorzaken van deze gunstige resultaten niet wilde vinden in de doelmatige voorzorgen, die er genomen zijn, om de regten én van de pagters, én van de pagtschuldigen te verzekeren en zoo veel mogelijk daardoor alle de wegen af te sluiten, die bevorens voor knevelarijen en willekeur, van allerlei aard, wijd geopend waren. Hoeveel

---

[1]) De wijze, waarop de briefschrijver die inlichtingen geeft, is voortreffelijk. De gaaf, „om veel met weinig woorden te zeggen", die Bousquet aan Van de Graaff toekende (bl. 59), had deze buiten kijf. In zijn soort is het overzicht een model.

echter ook hieromtrent reeds gedaan is, blijft er nogthans veel ten dezen aanzien nog te wenschen over; dan den weg standvastig vervolgende, dien men tot dusverre betreden heeft, kan men het doel niet missen, om elk jaar eenen stap nader tot meerdere volkomenheid te komen.

Den leiddraad volgende, dien de Begrooting mij aan de hand geeft, ontmoet ik een belangrijk onderwerp, namelijk den *afstand van landen aan particulieren.* Deze gewigtige materie is tot nog toe steeds onbeslist gebleven, hoezeer ik geloof, dat de opiniën, thans in Indië daaromtrent nu meer en meer overeenstemmen, om het gevoelen van de generale inspectie aan te nemen: dat alle afstand van landen aan particulieren, geene Javanen zijnde, anders dan tot het oprigten van gebouwen voor woonhuizen, bergplaatsen en fabrieken of trafieken (en dit laatste nog met vele beperkingen) nadeelig is voor 's Lands wezentlijke, duurzame belangen [1]). Ten einde Uwe Excellentie in staat te stellen, om het standpunt, waarop wij ons thans bevinden, te overzien, voeg ik hierbij het afschrift eener missive door mij aan het Gouvernement op den 9^{en} November ll. geschreven [2]). De bij deze missive voorgestelde maatregelen zijn bijkans geheel door het Gouvernement overgenomen [3]), maar de heeren Le Marchand en Abbott hebben verzuimd, de van hen gevorderde verklaring binnen den bepaalden tijd te geven; zij hebben integendeel een nieuw uitstel gevraagd, en op dit verzoek is nog niet gedisponeerd [4]).

Met dit onderwerp staat in een naauw verband de groote algemeene questie over de *regten der particuliere landeigenaren,* waarover sedert een geruimen tijd een rapport van den heer Muntinghe wordt te gemoet gezien, en waarvan ik den uitslag nog niet kan berekenen [5]). Ondertusschen levert het als nog vigerend stelsel van de Preanger-regentschappen, in contact met de regten der landeigenaren, naar mate deze de koffijteelt op hunne landen uitbreiden, meer en meer moeijelijkheden op; terwijl de sluikerijen, dagelijks toenemende, onder de tegenwoordige omstandigheden, niet kunnen worden tegengegaan [6]).

De Landrenten (gecultiveerde landen). — Omtrent dezen belangrijken tak van inkomsten heeft men in de laatste jaren niet die vorderingen gemaakt, welke men daarvan billijk had mogen verwachten. De oorzaak moet hiervan gezocht worden in de onverschilligheid van vele residenten; in het weinig besef, hetwelk de meesten dezer ambtenaren hebben van den grooten invloed,

---

[1]) Van de Graaff heeft met deze veroordeeling niet alleen op het oog de quaestie der z. g. Particuliere Landerijen, doch ook de uitgifte van woeste gronden, onder welken titel ook.

[2]) Deze missive vindt men afgedrukt in Faes' *Tjikandi-landen*, bl. 12—21.

[3]) Zie het besluit dd. 21 November op bl. 22 der *Tjikandi-landen.*

[4]) Verg. bl. 23 *Tjikandi-landen* en Tobias' brieven N°s 94 en 95.

[5]) Verg. bl. 6 sub *d* mijner *Wordingsgeschiedenis.*

[6]) Zie nader § 46 sub *a.*

dien deze belasting, doelmatig bestuurd, op de welvaart der inlandsche bevolking, uit derzelver aard, uitoefent en uitoefenen moet; in derzelver weinige ernstige pogingen, om zich met de bedoelingen der wetten bekend te maken; en eindelijk, om niet meer daarvan te zeggen, in het ondoelmatig gebruik, hetwelk zij van de opzieners der landelijke inkomsten, adsistent-residenten en regenten maken, met ter zijde stelling van de duidelijke voorschriften daaromtrent gegeven.

Het is mij nog niet mogelijk geweest, om eene juiste vergelijking op te maken van de progressieve vermeerdering van dit gedeelte van 's Lands inkomsten, dewijl de bezoldigingen der Inlandsche regenten en meerdere Hoofden *in land*, zoo diep in de belasting waren ingeweven, dat de afscheiding daarvan nog zeer moeijelijk valt [1]); terwijl deze moeijelijkheid niet verminderd is door de in 1819 wederom ingevoerde betaling der boschvolkeren in landerijen, die bevorens belasting aan het Gouvernement opbragten, en nu van die belasting zijn vrijgekend [2]). — Zeker is het echter, dat het rendement der Landrenten, van jaar tot jaar, hoezeer langzaam, toeneemt, en dat de remissiën thans geene noemenswaardige som bedragen. Aan eenen anderen kant, levert de gemakkelijkheid, waarmede de aanslag jaarlijks gerealiseerd wordt, bij mij een sterk vermoeden op, dat deze aanslag door de residenten opzettelijk beneden hetgeen dezelve zoude kunnen zijn, genomen wordt, om de moeijelijkheid der remissiën te vermijden, en om zich zelven de werkzaamheden, daaraan verbonden, te besparen [3]). Ondertusschen is de administratie van dit middel thans op eenen zoo veel mogelijk geregelden voet gebragt. Ter bevordering van orde en regelmaat, zijn de leggers, grootboeken, piagems en maandstaten gedrukt, en voor de jaarlijksche wijze van verantwoording zijn bepaalde voorschriften gegeven. Eenige dezer maatregelen zal Uwe Excellentie ongetwijfeld reeds in het Staatsblad hebben opgemerkt [4]). Ik kan van dit onderwerp niet afstappen, zonder met lof gewag te maken van de residentie *Bantam*, welke, onder het weldadig bestuur van den resident Tobias, mijne beste verwachtingen heeft overtroffen, daar deze residentie nu reeds in staat is, alle uitgaven te bestrijden en binnenkort een winstgevend gewest zal worden; terwijl de welvaart onder de bevolking dagelijks toeneemt, en in alle gedeelten van de residentie thans eene veiligheid heerscht, die men bevorens niet kende. Ik

---

[1]) Zie de bepalingen over betaling in geld en niet in land: Stbl. 1819 N°s 11 en 12 en 1820 N° 22.

[2]) Zie Stbl. 1819 N° 18. Verg. Meijlan's brieven op bl. 42 en 44.

[3]) Er bestaat nog eene andere origineele manier om *remissiën* te vermijden, welke wel op sommige Buitenbezittingen wordt toegepast; het belastingbedrag wordt namelijk eerst gearresteerd, *als de belasting gestort is* en *voor zoover ze gestort is!!* Vandaar, dat de Koloniale Verslagen voor sommige gewesten nooit of bijna nooit achterstand aangeven.

[4]) Zie Stbl. 1819 N°s 36 en 45.

hoop, dat de heer Van de Poel de loffelijke voetstappen van zijnen voorganger zal drukken [1]).

De bezoldigingen der regenten zijn bij een besluit bepaald, en deze ambtenaren hebben eene instructie ontvangen, waarin nagenoeg de voordragt gevolgd is, die ik daaromtrent aan het Gouvernement heb gedaan en welke ik de vrijheid neem copyëlijk hierbij te voegen [2]). — Ten aanzien van de mindere hoofden heeft men nog geenen juisten maatstaf kunnen vinden, om daarop de nieuwe, noodzakelijk geworden regeling van derzelver inkomsten te baseren. Men heeft ook dit travail, gedurende mijne afwezigheid laten liggen, en ik heb hetzelve nu wederom begonnen, in de hoop van daarmede in dit jaar gereed te zullen komen.

De meting in de Kadoe, is eene kostbare proeve geweest, die ik binnenkort, op autorisatie van het Gouvernement zal moeten staken, terwijl de landmeters bij het half procent of de Verponding en bij de Boschhuishouding zullen worden geëmploijeerd. Ik heb mijne maatregelen evenwel zoodanig genomen, dat de proefneming ten allen tijde hervat kan worden, en dat men uit hetgeen gedaan is, zal kunnen beoordeelen, in hoeverre eene meting in het algemeen, met betrekking tot de landrente, als doelmatig mag worden beschouwd. Uwe Excellentie zal dit oogmerk, zoo ik mij vlei, aantreffen, in de copy-missive, welke ik hierbij voeg. Jammer is het, dat eene zoo belangrijke proeve heeft moeten bestuurd worden door den resident Hardy, die, bij eene zeer beperkte kennis van zaken, ten eenenmale den tact mist om met zijne ondergeschikte ambtenaren om te gaan. Het gevolg hiervan is, dat hij, met uitzondering van twee gunstelingen, alle zijne onderhoorigen, met onophoudelijke aanklagten vervolgt en moedeloos maakt om hunne pligten te betrachten [3]).

De koffijtuinen. — Dit middel is steeds door mij met veel omzigtigheid behandeld, om den afkeer, die bij de inlandsche bevolking tegen deze cultuur zoo diepe wortelen had geschoten, zoo veel mogelijk uit te doven, daar de hooge prijzen, welke de bezitters der koffijtuinen in de laatste jaren voor hun product behaald hebben, naauwlijks dezen tegenzin heeft kunnen verminderen. Ik heb echter gemeend, dat het nu tijd ware, om door algemeene en bepaalde voorschriften, de maatregelen, door HH. Commissarissen-Generaal bij besluit van 7 November 1817 genomen [4]), te verzekeren, en tevens te zorgen,

---

[1]) Verg. noot 1 op bl. 162. Daar staat Van der Poel; eene spelling, die ik nader ontmoet, geeft den naam als bovenstaand aan. Ook blijkt mij uit de *Bataviasche Courant* van 9 Maart 1822, dat hij de betrekking niet aanvaard heeft, doordien hij in plaats van De Salis resident van Soerabaja werd, terwijl de seeretaris van Bantam A. Abrahami de Melverda zich tot resident in dit gewest zag bevorderd.

[2]) Zie de instruetie in Stbl. 1820 N° 22.

[3]) Over de metingen, zie ook de noot † op bl. 397 dl. I van V. D's *Landelijk Stelsel.*

[4]) Staatsblad 1817 N° 55.

dat het product, door eene ondoelmatige en sleehte behandeling, niet verder nog wierd gedeprecieerd. Met dit oogmerk heb ik eene instructie ontworpen, en laten drukken, waarop ik de eonsideratiën der residenten zal vragen, ten einde deze mesure met meer gerustheid aan het Gouvernement te kunnen voordragen. Deze instructie is thans ter pers; ik zal een exemplaar daarvan (wanneer dezelve spoedig genoeg gereed kan komen) hierbij voegen [1]).

De belasting van het half procent (de Verponding), is nog in eenen kwijnenden toestand. Uit de hier nevens gaande eopy-missive van den 2en Julij 1819 zal Uwe Excellentie ontwaren, de maatregelen ten dezen aanzien door mij aan het Gouvernement voorgedragen. Ten gevolge van deze voordragt, is eene Hoofdeommissie van Verponding benoemd geworden, die eene eoncept-wet heeft ingediend, waarop alle de residenten zijn gehoord geworden. De uitslag van dit alles is geweest, dat de voorgedragen mesures niet uitvoerlijk zijn bevonden; en men is eindelijk, eerst voor weinige dagen, nu gereed gekomen, met een nieuw voorstel, hetwelk door de Hoofddireetie aan het Gouvernement is aangeboden [2]). Ik bespaar het voor eene volgende gelegenheid, om daaromtrent in nadere details te treden.

Ik passeer met stilzwijgen, de belastingen op de *Collaterale Successiën* en *'s Heeren Geregtigheid*, omdat tot nog toe, ten aanzien dezer middelen weinig of geene verbeteringen zijn gemaakt.

De In- en Uitgaande regten, verdienen eehter, dat ik Uwer Excellenties aandaeht een oogenblik daarmede bezighoude. Het is bij de uitkomst, zoo wel in Nederland, als hier, na de aankomst van den heer Wappers Melis (die de eer heeft bij Uwe Exeellentie bekend te zijn) gebleken, dat dit middel op eene allerschandelijkste wijze is geadministreerd en geeontroleerd geworden. Overgelaten aan onkundige ontvangers, die van de willekeurige beslissingen van nog onkundiger residenten afhangen, en quasi geeontroleerd door zoo genaamde waterfiseaals, die alleen den proeureur-generaal (fiseaal-generaal)

---

[1]) De gedrukte „*Concept-Instructie voor de Koffijcultuur*" in 's Rijksarehief. Dit stuk werd echter niet nader vastgesteld, doeh sehijnt niettemin in werking te zijn getreden, totdat bij besluit van den eommissris-generaal Du Bus dd. 27 November 1827 eene uit 47 artikelen bestaande instructie werd uitgevaardigd: „Overwegende de noodzakelijkheid om de vigerende eoneept-instruetie voor de koffijeultuur op Java, bij eirculaire van 17 Juli 1821 aan de Residenten op Java gecommunieeerd, zoodanige wijzigingen te doen ondergaan, als waarvoor zij, uit eene meerdere kennis en ondervinding dezer eultuur, is bevonden vatbaar te wezen". De instruetie kan men vinden op bl. 251, dl. I (1856) van Mr. L. J. A. Tollens' „Verzameling van wetten, besluiten enz."

[2]) De bestaande bepalingen op de *Verponding*, ook het *Half procent* geheeten, en *quit rent* door het Engelsch bestuur voor de destijds verkochte landerijen, waren vervat in Stbl. 1819 N° 59, doeh golden alleen de eigendommen in de residentiën *Batavia*, *Buitenzorg*, *Semarang* en *Soerabaja*. Men zie verder de uiteenzetting in Faes' Toeliehting, bl. 280 vv. Volgens het medegedeelde aldaar op bl. 285, werd sleehts de resident van Batavia gehoord; het door Van de Graaff, naar we zien, verhaalde, dat *alle* residenten werden gehoord, zal op eene latere dagteekening wellieht betrekking hebben.

als hunnen eenigen wettigen chef, erkenden, en de autoriteit van de Hoofddirectie en financieele inspectie stellig recuseerden, was het noch mij, noch mijne inspecteurs mogelijk, om daarin iets met vrucht te ondernemen. Daarenboven zijn de werkzaamheden van de Inspectie zoodanig uitgebreid, dat het met mogelijkheid van de ambtenaren der Inspectie niet te vergen is, om zich ten aanzien van een middel als het onderwerpelijke, in alle die details in te laten, welke uit den aard der zaken tot het ressort van de algemeene rekenkamer behooren, aan welke het dus voornamelijk te wijten is, dat de grove misslagen, welke thans ontdekt worden, niet vroeger zijn tegengegaan, daar zij tot nog toe, alleen in het bezit zijnde van alle de aangiften, faeturen en andere stukken, ook alleen in staat is, om de verantwoording der ontvangers na te gaan [1]). De heer Wappers Melis, geadjugeerd lid van de Hoofddirectie van financiën, en als zoodanig belast met de inkomende en uitgaande regten, en met de belangen van den handel, is thans met een onderzoek bezig, waarvan ik zeer belangrijke resultaten verwaeht. Ondertusschen zal het niet onaangenaam zijn voor Uwe Excellentie, de verzekering nu reeds te ontvangen, dat ik mij overtuigd houde, dat de verkeerdheden, welke thans te voorschijn komen, meer aan de onkunde dan aan eenige kwade trouw van 's Lands ambtenaren kunnen worden toegeschreven, die slechts de dupes zijn geweest der kooplieden, vooral van de zoodanige, welke geene geboren, maar genaturaliseerde Nederlanders zijn.

Het middel der Inkomende en Uitgaande regten, door den Britschen luitenant-gouverneur Raffles in zijn werk „The History of Java" over geheel Java opgegeven als werkelijk te hebben gerendeerd a° 1813/14 f 583.250 en a° 1814/15 f 375.318, — was bij de begrooting over 1817 berekend (over Java) op f 609.697 en heeft werkelijk op Batavia alleen in 1820 opgebagt

aan Inkomende regten	f	824.907. 7
„ Uitgaande regten	„	770.609. 6
Totaal Indische guldens (ropyen)	f	1.595.516.13,

de geeonsigneerde gelden, waaggelden enz. daaronder niet begrepen. Het behoeft geene aanmerking, dat dit rendement bij eene betere administratie, zeer aanzienlijk moet vermeerderen.

Het klein zegel, bij de begrooting van 1817 (over Java) geealeuleerd op f 25.380 (vijf en twintig duizend driehonderd en tachtig Ind. guldens) wordt thans begroot op f 218.000, of over geheel Nederlandsch-Indië op ruim f 240.000. Ook dit middel moet bij een meer geregelden werkkring vermeerderen.

De belasting en vooral *de registratie van de slaven*, wordt thans met alle gestrengheid en zonder verdere oogluiking, althans op Java, gehandhaafd. In de Buiten-etablissementen echter levert dit met betrekking tot de Inlandsche

[1]) Verg. de opmerking van Bousquet op bl. 137.

grooten vele moeijelijkheden op, die eene al te stricte toepassing der wetten onraadzaam maken [1]).

Het onderwerp der *particuliere bazaars* is eindelijk zoo goed als beslist. Ik neem de vrijheid, een afschrift van de resolutie daartoe betrekking hebbende, hierbij te voegen [2]).

De belasting op het stoken van arak, maakt thans een onderwerp uit van de deliberatiën bij de Hooge regering. De Hoofddirectie heeft daaromtrent een ampel voorstel ingediend, waarop ik echter nog mijn advies niet heb kunnen uitbrengen. Sedert eenigen tijd zijn de heeren Jessen, Trail en C°, die het land Becassie van de famille Van Riemsdijk gekocht hebben, begonnen met rum te stoken, welke men zegt, dat de Jamaica-rum ten minste evenaart. Ik heb het genoegen gehad met Z. E. den Gouverneur-Generaal de suikermolens te bezigtigen, die gemelde heeren met groote kosten op Becassie (in de Bataviasche ommelanden) hebben opgerigt, en die door stoom gedreven en van eene oneindig betere constructie dan de voorheen op Java bekende molens, zeer groote voordeelen moeten opleveren, door de besparingen van suikerriet, brandhout, arbeidsvolk, buffels, enz. Ik vrees echter, dat ook zij nu reeds het gebrek gevoelen aan werkvolk, hetwelk bevorens uit Cheribon geleverd wierd, en nu niet meer zoo gemakkelijk verkregen kan worden. Ook op Tjicandie (Bantam) en op Pamanoekan en Tjiasem (Krawang) zijn dergelijke molens opgerigt [3]), waaromtrent ik echter nog geene zoo naauwkeurige informatiën bezit.

De handel op Japan. Ik zal Uwe Excellentie daarmede niet bezig houden, vermits over dit onderwerp een vrij duidelijk en gedetailleerd rapport aan het ministerie van Koloniën onlangs is ingezonden. Ook de artikelen van *koper* en *kampher*, daarmede in verband staande, zal ik overslaan.

De koffij, verpligte cultuur en verpligte leverantie. Hoezeer in de overige residentiën van Java, de recolte van de koffij, dit jaar zeer gunstig is geweest, verwacht men echter van de Preanger-regentschappen wederom niet meer dan 50.000 pikols. De tegenwoordige resident beklaagt zich zeer over zijnen voorganger, nu wijlen den heer Van Motman, die, zoo het schijnt, nimmer in persoon, zoo lang hij resident geweest is, de koffijtuinen bezocht

---

[1]) De *registratie* der slaven was voor geheel Ned.-Indië bevolen bij Stbl. 1819 N° 58; de belasting, eehter enkel „op de slaven, behoorende aan de ingezetenen van het eiland *Java*", was reeds vastgesteld door Raffles dd. 15 Mei 1812; zie Tollens' *Wetten en Besluiten* dl. I. bl. 34. Als dus de heer Faes op bl. 405 *Toelichting* zegt: „De belasting op de slaven, toebehoorende aan ingezetenen van *Nederlandsch-Indië* was laatstelijk geregeld bij Proclamatie van Raffles van 15 Mei 1812", dan schijnt dit minder juist. — De belasting bedroeg per hoofd één spaansehe daalder of mat, zijnde twee gulden en zes stuivers; *bij nalatige betaling was de slaaf vrij.* Hierin bracht Stbl. 1820 N° 39*a* de gewiehtige, min vrijzinnige verandering, dat de slaaf *niet* vrij werd, doeh de sehuldige eigenaar eene bij de verordening vastgestelde boete had te betalen.

[2]) Verg. bl. 152 en zie het belangrijke besluit in § 46 sub *b*.

[3]) Verg. bl. 72—73.

heeft. Men beweert thans, dat in 1817, 1818 en 1819 vele aanplantingen op slechte gronden geschied zijn en dat er voor de bestaande tuinen geene genoegzame zorg is gedragen. Ik kan de gegrondheid dezer klagten niet beoordeelen, maar zal nu onverwijld een der Inspecteurs, den heer Van Haak, van de afdeeling Soerabaija, met ontheffing van alle andere werkzaamheden, detacheren, om de Preanger-regentschappen met naauwkeurigheid op te nemen. Ondertusschen is het zeker, dat de omstandigheden, waarin deze kolonie sedert 1795 zich heeft bevonden, veel hebben bijgedragen tot de vermindering van de koffijleverantiën in de regentschappen. Onder de voorname redenen dezer verachtering toch mag men opnoemen: de penurie, waarmede de voormalige Indische regering gedurende den oorlog heeft moeten worstelen en welke ten gevolge had, dat men alle zijdelingsche, dikwijls niet zeer regtvaardige of kiesche middelen bezigde, om de leverantiën te verminderen, ten einde minder geldelijke uitgaven te hebben; de daaruit ontstane mindere voorzorgen om tegen te gaan, dat gronden voor de koffijcultuur geschikt, niet tot rijstvelden werden ontgonnen; de daarop gevolgde onmogelijkheid om de koffij van de hand te zetten, en de daaraan verbonden geheele depreciatie van het product; de verkoop van landen aan particulieren in en rondom de regentschappen [1]), en de daardoor geopende weg tot sluikerijen; het zekere vooruitzigt, hetwelk de Engelschen in 1814 reeds hadden van Java aan de Nederlandsche kroon te moeten terug geven, en waardoor dezelve zijn weerhouden om de aanplanting van de koffij te bevorderen; en eindelijk de hooge marktprijzen in de aangrenzende residentiën, waarin het stelsel van vrije culture en handel is ingevoerd.

De vogelnestjes. Dit gedeelte van 's Lands inkomsten is nog steeds zonder eenige contrôle, daar het inderdaad van de residenten van Souracarta en Djocjacarta en van hunne ondergeschikten geheel afhangt, hoeveel zij van dat product aan het Gouvernement goed vinden af te leveren. Men heeft het onderzoek hieromtrent, sedert lang geprojecteerd, nog niet kunnen bewerkstelligen, omdat men de personen daartoe nog niet heeft kunnen vinden.

De amfioen, als object van handel beschouwd, geen noemenswaardigen tak van inkomsten voor het Gouvernement uitmakende, zal ik daarbij niet stil staan.

De specerijen hadden wij gehoopt, dit jaar op Batavia te kunnen verkoopen en ik houde mij verzekerd, dat wij bij het groot aantal schepen, die thans op ladingen te vergeefs zullen wachten, eene zeer goede markt zouden hebben gemaakt. Dit onderwerp is zóó breedvoerig behandeld, bij eene missive van Z. E. den Gouverneur-Generaal aan het ministerie van Koloniën van 24 Mei 1819 N° 89, dat ik van Uwer Excellenties toegevendheid zoude abuseeren, daaromtrent hier iets meer bij te voegen.

---

[1]) Over de geringe koopwaarde, verg. § 46 sub *a*.

De tin heeft op de laatste verkooping, zonder het opgeld, 18 Spaansche matten gehaald. Jammer is het, dat de Palembangsche catastrophe de leverantie zoo zeer gestremd heeft.

De houtwerken, voor 's Lands gebouwen en werken benoodigd, hebben tot dusverre geene aanzienlijke verkoopingen van dit artikel ten gerieve van het publiek toegestaan. In het Staatsblad zal Uwe Excellentie het tarief, door het Gouvernement vastgesteld, hebben opgemerkt [1]).

Onder de verdere objecten van Handel verdienen alleen *het zout, de rijst* en *de lijnwaden* eenige bijzondere aanmerking. Het afschaffen van de *zout*-agenten in 1818, en het daardoor ontstaan minder toezigt, heeft in 1819, door de misslagen van eenige residenten, een gebrek aan zout doen ontstaan [2]), hetwelk door de aanhoudende regens in 1820, ongeacht de krachtdadigste maatregelen, niet heeft kunnen worden aangevuld. Dit gebrek begint nu meer en meer te verminderen, en er bestaat eene gegronde hoop, dat men dit onheil gedurende dit jaar zal te boven komen [3]). Op alle de residentiën zijn de oude zoutpannen uitgebreid en hersteld of nieuwe zoutpannen aangelegd; en hoezeer deze vermeerdering op dit oogenblik vele voordeelen belooft, is het echter te voorzien, dat de contrôle, die reeds bevorens zeer moeijelijk was, nu nog oneindig moeijelijker zal worden: zoodanig, dat het Gouvernement bedacht zal moeten zijn, om zoodra de omstandigheden zulks toelaten, de zoutpannen wederom tot een matig getal te reduceeren, die bij eene goede directie altijd toereikende zijn, om aan de behoefte te beantwoorden. Men is nu bijna overtuigd, dat het zout gevoegelijk op den duur tegen eenen veel hoogeren prijs zal kunnen gedebiteerd worden als in 1817 is bepaald geworden [4]) en zeker is het, dat dit middel, bij eene betere administratie, als tot dusverre heeft plaats gehad, zelfs met instandhouding der primitieve prijzen, voor eene groote vermeerdering vatbaar is. Men heeft deze inkomsten over 1821 gecalculeerd op een millioen Indische guldens; naar mijne opinie, beneden hetgeen dezelve wezentlijk zullen rendeeren.

Verkoop van rijst. — Bij ons aanwezen in de Molucco's, ontdekten de heer Meijlan en ik, dat de heer Gouverneur aldaar den verkoop van rijst voor 's Lands rekening (met eenige uitzonderingen) had ingetrokken [5]). Deze

---

[1]) Zie Staatsblad 1819 N° 75.

[2]) Zie breeder mijn Zoutwerk over de afschaffing van de Zoutagenten bl. 16—18.

[3]) Zie over het Zoutgebrek breeder mijn Zoutwerk bl. 47—49.

[4]) Zie mijn Zoutwerk bl. 92.

[5]) Commissarissen-Generaal, met den Compagnie's tijd willende breken, hadden bij besluit dd. 26 Juli 1818 N°. 37 aan de bestuurshoofden voorgeschreven: „dat onder den eisch geene andere provisie of goederen tot verkoop of verstrekking behooren te zijn begrepen, als die welke noodig zijn voor verstrekking aan de militairen, werklieden of daglooners". De Gouverneur der Molukken las hierin het verbod, dat dus geene rijstverkoopingen moehten plaats vinden, waarom hij dd. 31 Januari 1821 de verstrekkingen introk.

maatregel begon reeds zóó drukkend gevoeld te worden, dat wij ons dadelijk verpligt vonden, denzelven buiten effect te stellen: ik hoop dat de motieven, door ons daarvoor aangegeven bij onzen brief van den 30en Mei 1820, hierbij copyëlijk gevoegd, Uwer Excellenties goedkeuring moge verwerven [1]).

De hooge prijzen op Java van de rijst hebben het Gouvernement genoodzaakt, om ook op Batavia ter tegemoetkoming aan de behoeften van den gemeenen man, magazijnen aan te leggen, waaruit van tijd tot tijd verstrekkingen tegen matige prijzen zijn gedaan. De mesure heeft te Batavia eene zeer goede strekking gehad, zonder den handel in het minste te belemmeren. Ook dit jaar zijn de prijzen gestegen, en de cholera morbus op vele plaatsen, juist op het tijdstip van den oogst uitgebroken, heeft bij mij de bezorgdheid doen ontstaan, dat de schaarschheid van dit product, bij ontstentenis van tijdige voorzieningen, in het aanstaande jaar nog grooter mogt worden. De circulaire door mij aan de residenten geschreven, waarvan eene copy deze vergezelt, is aan deze bezorgdheid haren oorsprong verschuldigd. Ik heb daarbij opzettelijk eene vraag opgeworpen, die in de denkbeelden van de oude Indische heeren valt, welke nog beweren, dat een verbod van uitvoer het doelmatigste middel is, om de hooge prijzen tegen te gaan en gebrek voor te komen [2]). Ik heb het antwoord daarop nog niet van alle residenten ontvangen en kan Uwe Excellentie dus vooralsnog de resultaten van dat onderzoek niet aanbieden. Hoedanig deze antwoorden ook mogen zijn, ben ik echter verzekerd, dat de Gouverneur-Generaal van het beginsel niet zal afgaan, om den vrijen handel te handhaven, daar er zoo vele doelmatiger middelen bestaan om ook de rijstcultuur aan te moedigen en deze reeds in den vrijen handel zelven de grootste aanmoediging vindt [3]). Men zal echter moeten zorgen, dat de met zijne ware belangen nog niet bekende cultivateur, door de hooge prijzen verleid, zich niet van zijnen voorraad ontbloot, en dat men hem in allen gevalle in den zaaitijd met het benoodigde zaad te gemoet kan komen.

Lijnwaden. Ook hieromtrent heb ik voorzieningen in de Molucco's getroffen, die ik hoop, dat eenen goeden uitslag zullen hebben. Mijne grootste zorg is geweest om, na den verkoop van de lijnwaden hersteld te hebben, de meest gewilde soorten te leeren kennen, en ik heb daaromtrent de beste informatiën, die ik bezat benevens de monsters, die ik verzameld had, bij mijne terugkomst

---

[1]) De brief in 's Rijks archief. De gedachtengang was: de vrijzinnigheid moet met oordeel des onderscheids betracht worden. Over de ongelegenheid, die het radicale besluit van 26 Juli 1818 N° 37 op *Banka* gaf, zie mijn Zoutwerk bl. 220 vv.

[2]) Bedoeld wordt de 5de der 8 vragen, gesteld bij circulaire dd. 5 Juni 1821 aan de residenten, en die luidde: „In hoever UEdG. oordeelen zoude, dat een temporair verbod van den uitvoer van rijst doelmatig zoude kunnen worden aangewend, om eenen onbepaalden uitvoer dan wel den bovenmatigen marktprijs van de rijst te beperken."

[3]) Bij publicatie van 23 Augustus 1821 (Stbl. N° 29c) werd vrijdom van rechten bij den invoer van rijst tot ultimo Februari 1822 verleend. Verg. noot 3 bl. 154.

aan de Hoofddirectie van financiën gesuppediteerd. Het zoude hier de plaats zijn Uwe Excellentie bekend te maken, met hetgeen er in den voorleden jare is voorgevallen, met betrekking tot eene partij lijnwaden uit Nederland als eene proeve naar herwaarts gezonden. Dan daar het onderzoek, hetwelk daaromtrent heeft plaats gegrepen, nog niet geheel is afgeloopen, durf ik het niet wagen, om vooralsnog mijn gevoelen over dit onderwerp te uiten. Alleen mag ik er dit bijvoegen, dat uit al hetgeen ik gezien heb, de overtuiging bij mij gevestigd is, dat het onderzoek thans aanhangig, mits hetzelve doelmatig bestuurd worde, strekken zal, om eene aanzienlijke nieuwe bron van welvaart voor de Nederlandsche fabrieken te openen.

Het Vendu-departement, hetwelk in 1816 *niets* opbragt, is over 1821 geschat aan den lande te zullen opbrengen f 500.000. Hierbij moet men echter niet uit het oog verliezen, dat van deze som behoort te worden afgetrokken, de bezoldiging der ambtenaren van dit departement, alsmede dat gedeelte, hetwelk de koopman op de verkoopingen van het Gouvernement meer voor 's Lands producten zoude besteden of kunnen besteden, wanneer er geen opgeld of vendu-gelden bestonden.

Van het muntwezen is onlangs, zoo ik mij niet vergis, een verslag aan het ministerie van Koloniën ingezonden. Het is nog altijd raadselachtig, waar de immense sommen kopergeld, en vooral de koperen duiten, heenvloeijen, en waaraan men de voortdurende agio van de koperen munt in de oostelijke residentiën van Java, ongeacht de massa, die onophoudelijk in omloop wordt gebragt, moet toeschrijven.

Daar mijn brief reeds, zoo ik vrees, te lang is geworden, zal ik de overige inkomsten thans niet aanroeren. Alleen kan ik de *Houtbosschen* niet met stilzwijgen voorbij gaan, wegens de groote oplettendheid, die deze huishouding bij voortduring vordert. Reeds vóór mijn vertrek naar de Molucco's was de heer Van Lawick van Pabst bestemd om den heer Von Winckelmann [1]) te remplaceeren, zoodra men voor dezen eene andere convenabele betrekking zoude gevonden hebben. Bij het daarop gevolgd overlijden van gemelden heer, werd dus de Directie over de Bosschen aan den heer Van Pabst opgedragen, die deze functiën in 1820 in de maand October aanvaardde [2]) met allen den ijver tot herscheppingen, die hem eigen is, en dien ik Uwer Excellentie niet behoef te beschrijven. Weldra ontving het Gouvernement de blijken daarvan in eene menigte volumineuse voordragten, die elkander verdrongen en alle successievelijk aan mij, dadelijk bij mijne terugkomst uit de Molucco's, te beurt vielen. Door eene bedaarde behandeling is het mij gelukt, hem in het spoor terug te dringen en verwarringen voor te komen, die ongetwijfeld zouden zijn

---

[1]) Verg. bl. 43 noot 3.

[2]) Verg. noot 2 bl. 130.

ontstaan, wanneer zijne voorstellen onvoorwaardelijk waren opgevolgd, daar dezelve meestal veranderingen ten doel hadden, die, alle bestaande inrigtingen uit derzelver verband rukkende, het goede, hetwelk naauwelijks met zoo veel zorgen en moeite was daargesteld, zouden hebben vernield. Ik zal de vrijheid nemen, eenige stukken, betrekkelijk dit onderwerp, die niet gereed zullen kunnen komen, bij de eerste volgende gelegenheid aan Uwe Excellentie aan te bieden, terwijl ik mij vlei, dat Uwe Excellentie daarin nieuwe blijken zal gelieven te zien van mijne gehechtheid aan de besluiten van 9 Maart 1818 N° 1 en 4 Januarij 1819 N° 1 [1]) en van mijne opregte pogingen, om in het algemeen de zaden door Hunne Exc. Heeren Commissarissen-Generaal met zoo vele vaderlijke zorgvuldigheid op den Indischen bodem uitgestrooid, tegen elke onvoorzigtige hand te beveiligen.

En hiermede besluitende, waarin ik reeds de grenzen van eenen particulieren brief heb overschreden, hoop ik, dat het belang, hetwelk Uwe Excellentie bij voortduring in de welvaart van een land blijft stellen, hetwelk zoo oneindig veel aan Haar te danken heeft, mij tot verschooning moge strekken, dat ik Uwe Excellentie heb durven occupeeren.

Ik neem de vrijheid mij in Uwer Excellenties gunstig aandenken aan te bevelen en heb de eer met den onbeperktsten eerbied en met de opregtste gevoelens van dankbaarheid te verblijven

Hoog Edel Gestrenge Heer!

Uwer Excellenties zeer ootmoedige en zeer gehoorzame dienaar

H. J. van de Graaff.

N°. 106. *Batavia, 11 Augustus 1821.* Ten vervolge van mijnen brief van den 7^en^ Julij [2]), neem ik de vrijheid Uwer Excellentie aan te bieden, de navolgende stukken, betreffende het Boschdepartement op Java, als: (*volgt de opsomming*).

Het wordt nu van dag tot dag duidelijker, dat de heer Van Pabst eenen zeer slechten dienst aan Indië bewezen heeft, met het *Blandongstelsel* wederom in te voeren, en de betaling in geld af te schaffen. De residentiën van Soerabaija en Passaroean, alwaar het *Blandongstelsel* niet bestaat, leveren reeds de ontegensprekelijkste bewijzen op, dat geldelijke betalingen in allen opzigte, althans in de Boschhuishouding, verkieslijk zijn boven de betalingen in land: dan het zoude ten eenen male onraadzaam zijn, om op deze eenzijdige bewijzen tot de afschaffing van het *Blandongstelsel* over te gaan, zoo lang de onbestaanbaarheid van dat stelsel, op zich zelve, doch in verband

[1]) Deze besluiten handelen over den aanslag in de landrente. Zie Staatsblad 1818 N° 14 en 1819 N° 5.

[2]) N°. 105.

met dat der landelijke inkomsten, niet tevens ten volle gebleken is. Dit oogenblik zie ik thans meer en meer nabij, en ik wacht hetzelve met geduld af, om aan het Gouvernement, die volkomen overtuiging te kunnen mededeelen, welke nu bij mij gevestigd is, en die bij den heer MUNTINGHE, zoo als Uwer Excellentie bekend is, steeds heeft bestaan.

De benoeming van den heer BOUSQUET tot resident van Batavia, zal waarschijnlijk Uwe Excellentie eenigermate bevreemden. Er was echter geene andere keuze, naar mijn inzien, mogelijk, en de heer BOUSQUET is in den raad van financiën zeer goed geremplaceerd, door den heer DE VOGEL, die reeds met de achterstallige boekhouding belast was. [1])

Men verwacht nu binnen kort de aanstelling van den heer MERKUS tot algemeen secretaris, in plaats van den heer BAUD, die voornemens is, naar Europa te vertrekken; ook de benoeming van den heer ESSER tot procureur-generaal, ziet men als een gevolg daarvan te gemoet [2]).

Binnen eenige dagen, hoop ik, mijne reis naar den Oosthoek aan te nemen [3]). Ik vlei mij, dat dezelve mij, voor eenen volgenden brief, ruime stof zal opleveren, indien Uwe Excellentie mij zal willen vergunnen, om met dezelfde vrijmoedigheid aan Haar, mijne bevindingen open te leggen.

HOOFDSTUK XXV.

Van de Graaff medio 1822 aan zijn zwager in Holland.

Particuliere zaken, waaronder Van de Graaff's slechte geldelijke omstandigheden en dat de Koning de benoeming tot raadslid niet bevestigt. Professor Reinwardt. Erkentelijkheid voor Elout. Reis over Java met den Gouv. Gen.

N° 107. *Batavia, 14 Juni 1822.* Onze Professor REINWARDT, die morgen van hier naar Bantam vertrekt, om te Anjer, op het schip van kap[n] PAKES te embarqueeren, zal de goedheid hebben dezen aan u ter hand te stellen. Wij hebben heden een afscheidsdiner ter zijner eere, en hij zal u dus kunnen zeggen, hoe hij mij verlaten heeft. Hij laat vele vrienden na, die zijn vertrek betreuren. De Hemel geve, dat hij behouden in het vaderland moge aankomen, en nog lang genoeg moge leven om den schat van kundigheden, die hij voor

---

[1]) Verg. noot 2 bl. 169.

[2]) Over ESSER, zie bl. 172; en zijne bevordering tot P. G. in de *Bataviasche Courant* van 25 Augustus 1821. BAUD's ontslag staat ook in die courant; zie nog over zijn heengaan § 21.

[3]) Verg. bl. 177.

het rijk der wetenschappen vergaderd heeft, aan het algemeen te kunnen mededeelen. [1])

Ik ben onzeker of ik u reeds bedankt heb voor den door u gezonden portwijn, die excellent is. Zoo ik het dus nog niet gedaan heb, dan doe ik zulks bij deze op de hartelijkste wijze. Ik zal u sigaren zenden, zoodra de tegenwoordige schaarschheid wat zal verminderd zijn en ik goede sigaren zal kunnen bekomen. Ik vrees echter, dat dezelven u te sterk zullen zijn, dewijl men daaraan gewoon moet zijn, om ze te kunnen rooken. Van de Hoven [2]) zal ik u ook eenige groote sigaren bezorgen, die ik bij mijne aanstaande reis hoop op te doen.

Gij hebt mij geenen dienst bewezen met mijne brieven aan anderen mede te deelen. Ze waren voor u, in onbewaakte oogenblikken, geschreven, naar mijne wijze van zien, die niet altijd die is van anderen, welke zich verbeelden de zaken goed te verstaan. Gij zoudt mij in een poel van onaangenaamheden storten kunnen, door de verbreide beoordeeling, waaraan ik zoude worden blootgesteld, en waartegen, noch mijne zuivere oogmerken, noch mijnen belangeloozen ijver voor 's Lands welzijn, noch mijne opregte verkleefdheid aan den persoon van den Gouverneur-Generaal mij zouden beveiligen.

Uwe brieven doorbladerende, vind ik in dien van 20 October 1820 het navolgende: „Ik ontving dezen morgen een billetje van den heer Falck, mij kennis gevende van uwe aanstelling als raad van Indië en de verzekering, dat dezelve zal worden goedgekeurd." In uwen brief van 20 Mei 1821 zegt gij: „De heer Falck heeft mij gezegd, dat gij nog werkelijk met uwe appointementen als Raad van Indië, ook nog die van Inspecteur-Generaal van Financiën hebt en dus zeer in staat moet zijn om een fortuin te verzamelen. De heer Elout heeft mij ook gezegd, dat gij een van die weinige tegenwoordige ambtenaren zijt, die zich in dat geval bevindt."

Van al dat moois is niets waar, als dat ik, sedert October 1820, wanneer ik uit de Molucco's ben terug gekomen, tot op het oogenblik, bij mijnen post van raad van Indië nog provisioneel belast ben met de functiën van hoofdinspecteur van Financiën, dat ik overladen ben met moeijelijken en zorgvollen arbeid, dat ik bij mijne inspectiën telkens achteruit teer, en dat ik niets meer heb dan mijne ambtgenooten, de overige heeren Raden [3]).

---

[1]) Aan het vertrek van den Leidschen hoogleeraar met het schip *Elisabeth*, wijdde de *Bataviasche Courant* van 6 Juli 1822 een waardig woord ten afscheid. Tereeht werd daarin o. a. herinnerd aan de diepe teleurstelling, die hij had ondervonden, doordat én met de *Evertsen*, én met de *Amsterdam*, én met de *Arinus Marinus* zijne verzamelingen waren te gronde gegaan; hetgeen hem echter niet had ontmoedigd, om nu op nieuw eene verzameling naar Holland over te voeren. — Over *Evertsen* en *Amsterdam*, zie § 37, over *Arinus Marinus* den brief N° 96 bl. 163.

[2]) Te Solo en Djocjo.

[3]) Verg. § 44.

Ik beklaag mij hierover niet, dewijl ik zelf den Gouverneur-Generaal heb aangeraden om mij noch tractement, noch gratificatie te geven, voor de functiën van hoofdinspecteur, en dewijl ik gaarne alle mijne vermogens wil besteden ten nutte van het Land; maar ik beklaag mij daarover, dat de Koning mijne aanstelling als raad van Indië, sedert Mei 1820 onbekrachtigd heeft gelaten, niettegenstaande deze bekrachtiging, volgens het reglement op het beleid van de Regering van Nederlandsch-Indië volstrekt ter mijner bevestiging noodzakelijk is. Waaraan moet ik dit toeschrijven? Aan Zijne Majesteit zelve zeker niet, want die kent mij naauwelijks en kan van mij *officieel* niets dan gunstige rapporten ontvangen hebben. Waaraan heb ik dan deze disgrace te danken? Gij zult dit, zonder dat ik het u zeg, gemakkelijk raden. Ik vrees, dat ook in dit geval de spreuk geldt: *qu'il vaut mieux avoir à faire au bon Dieu, qu'à Ses saints* [1]).

Van Zijne Excellentie Elout heb ik een zeer vriendelijken brief gehad, en ik bedank u voor de moeite, die gij genomen hebt, om mijn paquet zelf aan hem te bezorgen. Ik ben aan dezen man veel verschuldigd en hij heeft het inderdaad regt hartelijk en opregt gemeend om het welzijn dezer gewesten te bevorderen. Zijne instellingen zullen bij elk, die de wezentlijke belangen van het Land kent, nog lang in hooge waarde blijven!

Van den Luitenant-Generaal Antingh heb ik het genoegen gehad een brief te ontvangen, dien ik nog niet heb kunnen beantwoorden. Ook aan hem ben ik veel verpligting schuldig voor de onderscheiding, die hij mij steeds in mijne ballingschap betoond heeft [2]).

Van mijnen ouden vriend Fabius verneem ik niets meer; ik kan de redenen van zijn stilzwijgen niet bevroeden. Het zoude mij smarten, zoo hij zich konde verbeelden redenen van misnoegen tegen mij te hebben [3]).

Van de Kaap is hier tijding, dat de *Dageraad* aldaar is aangekomen en dat Daniël gelogeerd heeft bij den heer Faure. Van hem zelven heb ik geen brief. God geve, dat hij nu in Holland moge zijn aangekomen. Ik beveel hem ten sterkste in uwe vriendschap aan [4]).

In de aanstaande maand zal ik den Gouverneur-Generaal wederom vergezellen, op zijne groote reis langs Java. Ik had wel gewenscht deze reis

---

[1]) Wie Van de Graaff eigenlijk op het oog heeft, durf ik niet te raden. Blijkens zijn brief N° 63 (bl. 113) was hij op dit ineident eenigszins voorbereid.

[2]) Zie bl. 16 en 20.

[3]) Op het berieht in 1827, dat Van de Graaff was omgekomen, sehreef Falck, ambassadeur te Londen, eene warme condoleanee aan Fabius dd. 18 Maart 1827, welke men in Falck's *Brieven* vindt afgedrukt, bl. 272 N° 157. Hij herinnert daarin aan „de veeljarige vriendsehap", die beiden verbond, de „innige vereering", die Fabius voor Van de Graaff koesterde.

[4]) Uit bl. 163 valt niets anders op te maken, dan dat Daniël van Holland naar Batavia zeilende was. Ik kan het niet verklaren, dat men hier juist het omgekeerde leest; uit een brief van 1821 blijkt ook, dat de jonge man toen in Holland was: zie N° 119.

t' huis te kunnen blijven, dewijl ik inderdaad moede ben van het zwerven en nog geen enkel jaar rust heb mogen genieten; daarbij is het reizen en trekken kostbaar en ik ben in de noodzakelijkheid eenen nieuwen reiswagen aan te schaffen, hetgeen mij wederom in mijne financiën achteruit zet.

Ik ben thans tamelijk gezond, maar ik vrees dat ik niet meer bestand ben tegen eene zoo werkzame carrière, als ik tot dusverre gehad heb. Bij de terugkomst van Java vlei ik mij van de betrekking van hoofdinspecteur ontslagen te worden en dan is mijne hoop om, wanneer de tegenwoordige Gouverneur-Generaal repatrieert, een verlof te erlangen, om een jaar *in rust*, in Nederland door te brengen om mijne gezondheid, zoo goed mogelijk, te herstellen, en van mijne vrienden nog eenmaal, voor altijd, afscheid te nemen. Ik leef zeer stil, maak weinige verteringen, en betaal zoo veel ik kan, de schulden, die ik hier heb *moeten* maken. Dit is de eenigste weg, om mijne plans, die welligt *des châteaux en Espagne* zijn, te realiseeren.

Zoo gij iets voor het geluk van mijne vrouw en kinderen kunt doen, vertrouw ik, dat gij het niet zult nalaten. Ik heb mijne vrouw meesteresse gelaten van alle hare handelingen en hoop dat zij daarvan dat gebruik zal maken, hetwelk het meest geschikt is om haar welzijn en dat van hare kinderen te bevorderen. In mijne wijze van zien had ik niet anders kunnen handelen.

Mijne broeders zijn beide welvarend. Ik wenschte, dat mijn jongste broeder, wiens gedrag in Indië onberispelijk is geweest, een ruimer bestaan kon verkrijgen. Het anathema van 1814 schijnt nog op hem te drukken; het is u bekend hoe onregtvaardig [1]).

HOOFDSTUK XXVI.

Meijlan en Van de Graaff ontwerpen de tegen den Landverhuur in de Vorstenlanden gerichte resolutie dd. 6 Mei 1823 N° 7. [2])

N° 108. *Van Meijlan. — Batavia, 19 April 1823.* Ik heb niet zonder zorg den brief gelezen [3]).

---

[1]) Verg. bl. 15.

[2]) Zie de toelichting dezer zeer belangrijke correspondentie, § 49.

[3]) Uit het vervolg blijkt, dat het een brief van resident De Salis uit Solo is, waarin wordt medegedeeld, dat de Soesoehoenan bezwaren maakt, tegen de uitvoering van het gouvernementsverbod ten aanzien van den landverhuur bij brief van 14 Januari 1823 gegeven, zie *Oorzaken* blz. 24 vv. De Resident stelde voor eene door hem geredigeerde berisping aan den Vorst te doen geven door den Gouv.-Gen. Uit bovenstaand schrijven blijkt, dat Meijlan deze redactie nog aandikte, en uit brief N° 109 zien we, dat Van de Graaff het ongelukkig advies volgde, door den Landvoogd aan te bevelen de volstrekt onbillijke berisping in de opgemaakte straffe termen te geven. De Gouv.-Gen. is met dit advies geheel medegegaan.

Het is blijkbaar, dat er een vreemde en schadelijke invloed aan de Hoven bestaat, door welken de Vorsten wankelen in de implicite gehoorzaamheid, welke doorstraalt, dat zij zoo gaarne zouden wenschen te betoonen, doch nu er van worden terug gehouden. Dit bevestigt nu reeds, dat de stelling niet ongegrond is om de toelating van eene Europesche bevolking in de Vorstenlanden als ten hoogste gevaarlijk te beschouwen; en het kwaad zou misschien buiten redres zijn geweest, indien men de zaak nog twee jaren op den begonnen voet had laten voortgaan.

Ik kan niet twijfelen, of de Gouv. Genl. heeft *particulier* nadere berigten; want in zijnen officieelen brief zegt de heer De Salis te veel of te weinig. Te veel: omdat het niet kan nalaten ongerustheid te baren; en te weinig: omdat hij niet genoeg open legt van welken kant voornamelijk de tegenwerking te wachten is om daar tegen nu reeds dadelijk eenige meer klemmende maatregelen te nemen.

Intusschen ben ik te gelijk overtuigd, dat de heer De Salis ferm genoeg, en zijne zaak meester is, om het gerust op hem te kunnen laten aankomen, en als zoodanig beschouwd, zou ik voor mij geene zwarigheid maken om het verzocht uitstel tot ult°. Januarij aanstaande te verleenen, en zijne voordragt tot het doen der bekendmaking gaaf over te nemen, met uitzondering van eene kleine verandering in de redactie, bijvoorbeeld: § *b* wat de *voorkennis* aangaat, waarop reeds eenige reflectie schijnt gevallen te zijn, en het slot van art. 2, hetwelk ik als overbodig beschouw, daar het van zelf spreekt, dat bij aldien eenig contract geanti- of gepostdateerd wordt bevonden, daarom dat contract alleen te houden voor nul en van geene waarde.

Het antwoord aan Z. H. den Keizer zou ik wenschen eenigzins meer klemmend ingesteld te hebben, dan door den heer De Salis wordt voorgedragen. Het komt mij voor, dat aan Z. H. den Keizer nagenoeg zou kunnen gezegd worden:

„Dat het den Gouvern.-Gen. is toegeschenen, dat Z. H. meer moeijelijkheden in de zaak vindt dan werkelijk zullen gevonden worden, indien Z. H. met hartelijkheid de hand legt aan de uitvoering van hetgeen is voorgeschreven bij den brief van den Gouv.-Gen. van den 14 Januarij 1823 [1]);

„Dat de Gouv.-Gen. dit te eerder vermeent, daar hij van de zijde van den Pangerang Adipati Ario Mangkoe Negoro eene geheel gave en gewillige toetreding heeft ontmoet en van geene zwarigheden heeft gehoord van de zijde van Z. H. den Sultan van Djokjokarta;

„Dat de Gouv.-Gen. te zeer het hart kent van Z. H. en te zeer overtuigd is van zijne verkleefdheid aan het Nederlandsche Gouvernement, om te veronderstellen, dat Z. H. zou wenschen moeijelijkheden en zwarigheden voor

[1]) Waarbij de landverhuringen als onwettig werden verboden: zie bl. 24 *Oorzaken*.

te brengen, die van achteren zouden blijken slechts gezocht te zijn, doch dat het mogelijk is, dat Z. H. in deze zaak het oor leent aan raadgevingen van lieden, die niet belangloos zijn, maar voordeel hebben om het kwaad te laten bestaan, hetwelk de Gouv.-Gen. met behulp van Z. H. nu wenscht te herstellen;

„Dat de Gouv.-Gen. vastelijk heeft besloten aan den voorgenomen maatregel de hand te houden, omdat dezelve strekt tot welvaart van het Nederlandsche Gouvernement en tot welvaart van de landen en volken van Z. H., en dat alzoo de Gouv.-Gen. in deze alsnog de krachtdadige medewerking van Z. H. verwacht;

„Dat de Gouv.-Gen. evenwel wenschende op nieuw een blijk te geven van de hartelijke genegenheid, welke hij Z. H. toedraagt, heeft toegestemd, dat de illegale contracten zouden kunnen blijven voortduren tot ultimo Januarij van het aanstaande jaar; en nu uit eigen beweging een dergelijk uitstel heeft gegeven aan Z. H. den Sultan van Djokjokarta, en aan den Pangeran Adipati Ario Mangkoe Negoro, opdat het niet schijnen zou, dat Z. H. eene mindere bereidwilligheid aan die Vorsten heeft getoond, om tot de maatregelen van het Gouvernement, die tot welzijn van allen zijn beraamd, toe te treden;

„Dat voorts wat betreft, het verzoek: enz. — (overnemen de voordragt van den heer De Salis).

Wat de periode aangaat, dat het besluit van 30 October 1821 N° 15 [1]) te Soerakarta slechts flaauwelijk en te Djokjokarta nimmer is bekend gemaakt: na zoo een officieel rapport geloof ik niet, dat de Gouv.-Gen. kan stil zitten, alvorens gebleken is, waaraan dit onvergeefelijk verzuim is toe te schrijven. Het besluit is toch ontvangen geweest; dit blijkt uit het rapport van den heer Nahuys van den 2 December 1821, Secreet.

Vergeef het slechte schrift. Ik heb mij wat moeten overhaasten om nog een stuk voor de post van heden af te doen.

N° 109. *Van de Graaff aan den Gouv.-Gen. v. d. C. — Batavia 24 April 1823* [2]). Bij Uwer Excellenties marginale dispositie van den 4 Maart ll. L[a] A en 9 daaraanvolgende L[a] B, en bij missive van den heer Secretaris der Hooge Regering, van den 18 dezer maand, zijn respectievelijk, om consideratiën en advies, in mijne handen gesteld, de missives, van den heer Resident van Souracarta van den 24 Februarij ll. L[a] A, van den 4 Maart ll. L[a] B en van den 8 dezer L[a] C; alle *secreet* [3]).

De twee eerstgemelde missives bevatten hoofdzakelijk de kennisgave van hetgeen door den resident voornoemd is verrigt geworden, ten gevolge van

[1]) Dat geene verhuringen meer mochten plaats vinden.

[2]) Dit is de éénige officieele missive van deze verzameling. Ik heb haar geheel opgenomen.

[3]) De brieven van 24 Februari en 8 April op bl. 26 *Oorzaken*.

de resolutie van de Hooge Regering van den 14 Januarij dezes jaars L[a] B [1]), betrekkelijk de landen, in de residentie Souracarta en Djocjocarta gelegen, welke aan particulieren, geene Javanen zijnde, en voornamelijk aan Europeanen, zijn verhuurd of verpagt geworden; terwijl de laatstgemelde missive, ten geleide strekt van den brief van den Soesoehoenan, in antwoord op den brief door Uwe Excellentie, onder dagteekening van den 14 Januarij ll. aan den Vorst geschreven, en tevens een verslag inhoudt van de gesprekken en onderhandelingen, welke tusschen den Soesoehoenan en den Resident van Souracarta, over het onderhavige onderwerp hebben plaats gehad; mitsgaders de voorstellen, welke de Resident voornoemd, vermeent, aan Uwe Excellentie te mogen onderwerpen, ten einde aan deze hoogst belangrijke zaak een verder doelmatig gevolg te geven.

Bij de lezing dezer stukken, zal het Uwer Excellenties aandacht zeker niet ontgaan zijn, hoezeer zoo wel de brief van den Soesoehoenan, als de berigten van den Resident van Souracarta, gewigtige redenen tot vermoeden opleveren, dat er aan de Hoven der Javasche vorsten, een vreemde en zeer schadelijke invloed bestaat, welke die vorsten, en inzonderheid den Soesoehoenan, doet wankelen in de betooning dier onbedingde gehoorzaamheid en onvoorwaardelijke onderwerping, welke gemelde Vorsten, in hunne tegenwoordige verhouding, aan het Nederlandsche Gouvernement verschuldigd zijn; zoo wel als een wettig gevolg der stellige verbindtenissen, door dezelven aangegaan, als uit pligtmatige erkentenis, van de ongekreukte goede trouw, waarvan zij de blijken steeds, althans van het tegenwoordig Nederlandsch Gouvernement, op de ondubbelzinnigste wijze hebben ondervonden. En hoezeer de Resident van Souracarta, in zijn officieel berigt, vermeden heeft, den aard en de bestanddeelen van dien invloed, aan Uwe Excellentie duidelijk open te leggen, zal Uwe Excellentie, desniettemin, ongetwijfeld hebben opgemerkt, hoezeer die ambtenaar, in de vervulling zijner teedere en moeijelijke pligtsbetrachting in deze, onder dezen invloed gebukt gaat, niet alleen, maar ook van welk groot gewigt, dezelve bij voortduring door hem beschouwd wordt, zoodanig dat het zich gemakkelijk laat vermoeden, van welke zijde die invloed ontstaan is en van welke zijde dezelve gevoed en onderhouden wordt; — eene omstandigheid, die nu reeds genoegzaam doet zien, hoe gevaarlijk en hoogst bedenkelijk eene onbeperkte toelating van Europeanen in het hart van Java [2]), en eene geheele loslating van den bevorens bestaan hebbenden politieken dwang, over deze Europeanen geacht mag worden; alsmede hoezeer dit nu reeds bestaande kwaad, nog verder toegenomen, en eindelijk geheel onherstelbaar zoude zijn geworden, indien Uwe Excellentie niet reeds bedacht

---

[1]) Zie bl. 193 noot 1.

[2]) In deze paar regels is de brief gevlakt, zoodat naar enkele woorden geraden moest worden.

ware geweest, om door Hare krachtdadige tusschenkomst, deszelfs verderen voortgang te stuiten.

Uwe Excellentie veroorlove mij dan, dat ik bij dit onderwerp niet langer blijve stil staan, en mij thans alleen bepale, tot de voorstellen zelven, welke door den heer Resident van Souracarta, aan Uwe Excellentie zijn aangeboden, bij deszelfs laatsten brief van den 8 dezer L^a C, en waardoor de vroegere, door dien ambtenaar gedane voordragten, mogen worden gehouden voor vervallen, althans geene verdere dispositie vorderen.

Deze voorstellen zijn tweeledig: als bevattende in de eerste plaats, de maatregelen, verder door het Gouvernement, ten aanzien der onderwerpelijke zaak te nemen; en in de tweede plaats, het antwoord door Uwe Excellentie in rescriptie op 's Keizers brief te geven.

Ten aanzien van het eerste gedeelte dezer voorstellen, ten volle vertrouwende, op het doorzigt en op de standvastigheid der residenten van Souracarta en Djocjocarta, en de uitvoering der onderwerpelijke maatregelen, waarvan de noodzakelijkheid en doelmatigheid, door henzelven volkomen beseft en erkend wordt, vind ik mij onbezwaard, Uwer Excellentie eerbiedig in overweging te geven: om —

„Alzoo het aan de Hooge Regering gebleken is... [1])

Uit de vergelijking van de vorenstaande consideratiën en bepalingen met de voordragt van den heer Resident van Souracarta, zal Uwe Excellentie, zoo ik mij vlei, ontwaren: dat ik, aan de bedoeling van dien ambtenaar getrouw blijvende, slechts aan de door hem voorgestelde punten in zoo verre eenige wijziging heb gegeven, als mij doelmatig is toegeschenen, om gezochte uitvlugten en verkeerde uitleggingen voor te komen; terwijl ik mij tevens onthouden heb om aan Uwe Excellentie de registratie mede van de contracten, bij art. 2 bedoeld, voor te dragen, vermits de heer Resident van Souracarta deze mesure óf als overbodig óf als ondoelmatig schijnt te beschouwen.

Ook ten aanzien van het tweede gedeelte van de voorstellen van den Resident voornoemd, betrekking hebbende, tot het antwoord Uwer Excellentie in rescriptie op 's Keizers missive, kan ik mij zeer wel met het gevoelen van den Resident vereenigen; alleen veroorloof ik mij aan Uwe Excellentie de bedenking te onderwerpen, of het in de gegeven omstandigheden, niet doelmatig zoude zijn, om dit antwoord, eenigzins energiquer en klemmender in te stellen, door bij voorbeeld, aan Z. H. den Soesoehoenan te verklaren:

„Dat het Uwe Excellentie is toegeschenen, dat Z. H. meer moeijelijkheden in de zaak vindt, dan daarin gelegen zijn, en als daarin werkelijk gevonden

[1]) Volgt het ontwerp eener Publicatie, dat met alle de overwegingen *letterlijk* door de Regeering overgenomen en afgekondigd is bij Staatsblad 1823 N° 17.

zullen worden, wanneer Z. H. met hartelijkheid de hand legt, aan de uitvoering van hetgeen is voorgeschreven, bij Uwer Excellenties brief van den 14 Januari jl.;

„Dat Uwe Excellentie dit te eerder vermeent, vermits U. E. van de zijde van den Pangerang Adipatie Ario Mangkoe Negoro eene gave en geheel gewillige toetreding heeft ontmoet, en evenmin van eenige zwarigheden heeft gehoord, van de zijde van Z. H. den Sultan van Djocjocarta of van deszelfs Rijksbestuur;

„Dat U. E. te zeer met het hart van Z. H. bekend is, om niet overtuigd te zijn, zoo wel van zijne verkleefdheid aan het Nederlandsch Gouvernement als van Z. H.'s vertrouwen op de goede gezindheid van dat Gouvernement; en om alzoo te kunnen veronderstellen, dat Z. H. zoude wenschen moeijelijkheden en zwarigheden voor te brengen, die van achteren zouden blijken slechts gezocht te zijn; doch dat het mogelijk is, dat Z. H. in deze zaak het oor leent aan raadgevingen van lieden, die niet belangeloos zijn, maar integendeel voordeel hebben, om het kwaad te laten voortduren, hetwelk U. E. door Z. H. wenscht te herstellen;

„Dat U. E. deze raadgevers, zoo dezelven bestaan, niet wil kennen, omdat U. E. anders dezelven met gestrengheid zoude moeten straffen als vijanden van het Nederlandsch Gouvernement, zoo wel als van Z. H.; maar dat U. E. desniettemin vastelijk heeft besloten, aan den voorgenomen maatregel de hand te houden, omdat dezelve strekt om bijzonder de onderdanen van het Nederlandsch Gouvernement tot de goede orde te doen terug brengen, waarvan zij niet hadden moeten afwijken, en omdat dezelve dienstig is, voor het ware belang en de duurzame welvaart van de landen van Z. H., waarom U. E. dan ook steeds vertrouwd heeft, dat Z. H. daartoe krachtdadig ook van zijne zijde zoude medewerken;

„Dat U. E. in dat vertrouwen, wenschende op nieuw een blijk te geven van de opregte genegenheid, welke Zij aan Z. H. toedraagt, evenwel gaarne wil toestemmen, dat de onwettig aangegane contracten [1]) blijven voortduren tot den laatsten Januarij van het aanstaande jaar; en nu uit eigen beweging, een dergelijk uitstel heeft gegeven, aan Z. H. den Sultan van Djocjocarta en aan den Pangerang Adipatie Ario Mangkoe Negoro, opdat het niet schijnen zoude, dat Z H. eene mindere bereidwilligheid dan de genoemde Vorsten had betoond, om tot de maatregelen van het Gouvernement, die tot algemeen welzijn beraamd zijn, toe te treden;

„Dat voorts, wat betreft het verzoek van Z. H. om de door Z. H. te doene vergoeding van het meerdere der voorschotten, welke het bedrag van zes maanden huur of pagt te boven gaan, en door Z. H. of deszelfs

[1]) Er was geene enkele openbare verordening, die het sluiten dezer contraeten had verboden!

onderdanen genoten zijn, te mogen afleggen in termijnen, naar gelang van de grootte der sommen, op de gewone betalingstijden van *Poeassa* en *Moeloet*, — U. E. zulks geheel en al wil overlaten aan Z. H. om daaromtrent met de huurders op de best mogelijke wijze schikkingen te maken; doch dat U. E. tevens niet ongenegen is, om bij aldien er aan de zijde der huurders onbillijke vorderingen mogten worden gedaan, daarin Uwer Excellenties tusschenkomst te willen verleenen;

„Eindelijk dat U. E. het niet als noodzakelijk beschouwt (ten minste vooralsnog) om de piagems bij den Resident te doen brengen; vermits de belanghebbenden van zelve zullen opkomen, zoodra aan hen de wil van het Gouvernement bekend zal zijn geworden en vermits U. E. van oordeel is, dat het gevoegelijker is, dat deze contracten, die particulier zijn gemaakt geworden, ook zoo veel mogelijk, op gelijke wijze onder de hand worden afgedaan;

„Dat het voor U. E. echter aangenaam is aan Z. H. ter gelijker tijd te kunnen verklaren, dat U. E. met veel genoegen uit de voorstellen van Z. H. heeft gezien, dat Z. H. niettegenstaande de zwarigheden, welke dezelve vermeend heeft aanvankelijk daarin te ontmoeten, zich nochthans bereidwillig toont om de zaak volgens de wenschen van het Gouvernement te schikken en alzoo ook van Z. H.'s zijde mede te werken tot een maatregel, die ofschoon in den beginne voor Z. H. misschien moeijelijkheden kunnende opleveren, echter door het Gouvernement is bevolen, in de volle overtuiging, dat daardoor zoowel de rust van het eiland in het algemeen, als de instandhouding en duurzaamheid van het Mataramsche rijk in het bijzonder grootelijks zal worden bevorderd."

Indien U. E. aan deze voorstellen Hare goedkeuring gelieft te hechten, zoude, als een gevolg daarvan, overeenkomstig de voordragt van den Resident van Souracarta, aan Z. H. den Sultan van Djocjocarta tevens bij eenen naderen brief van U. E. kunnen worden medegedeeld: „dat U. E. ter wille van Z. H. en van deszelfs onderdanen, den termijn tot den laatsten Januarij 1824 heeft goed gevonden te verlengen, binnen welken de zaken der verhuurde landen behooren te zijn verevend."

En hiermede zoude ik dit rapport kunnen besluiten, zoo ik mij niet verpligt achtte Uwer Excellenties aandacht nog een oogenblik te vestigen, op een belangrijk punt, voorkomende in de missive van den Resident van Souracarta van den 8 dezer L^{a} C., hetwelk mij van te veel gewigt is voorgekomen, om hetzelve ongemerkt met stilzwijgen te mogen voor bijgaan.

Ik bedoel de verklaring, voorkomende op bladz. 12 van die missive, alwaar de Resident met zoo vele woorden zegt:

„Uwer Excellenties resolutie, van den 30 October 1821 sub N° 15 in Rade genomen, houdende prohibitie tot verderen verhuur van landerijen in de Vorstenlanden, zonder speciale toestemming van het Gouvernement, is hier

slechts flaauwelijk, en te Djocjocarta nimmer bekend gemaakt; gemelde resolutie is zelfs in het archief van Djocjocarta niet aanwezig, evenmin als het register der verhuurde landerijen; en ten bewijze van dien, is men in het laatst van 1821, het jaar 1822, en zelfs tot in dit jaar, hetzij in den beginne, *al* dan *niet* met toestemming of...[1]) van het plaatselijk gezag, voortgegaan landerijen te verhuren."

Op eene zoo stellige verklaring, door eenen ambtenaar als den Resident van Souracarta, in een officieel rapport, afgelegd in eene zaak van zulk een hoog belang als de onderhavige, vermeen ik, dat het Gouvernement niet lijdelijk en werkeloos kan blijven; en ik neem dus de vrijheid, aan U. E. eerbiedig in consideratie te geven, om onder mededeeling daarvan, zoo wel den Heer gewezen Resident van Djocjocarta en gewezen waarnemend Resident van Souracarta, als den Assistent-Resident van Djocjocarta, daarvoor ter verantwoording te roepen, te meer, vermits er ten aanzien van de ontvangst van de bovengenoemde resolutie, zoo wel te Souracarta als te Djocjocarta, geen twijfel kan bestaan, daar deze receptie in de officieele rapporten van dien tijd ten volle erkend is geworden; en het aanwezen der bedoelde en thans vermiste registers almede uit de officieele stukken van dien tijd genoegzaam consteert.

Mijne voordragt als nu resumeerende, heb ik de eer U. E., als mijn advies in deze, voor te stellen:

1°. om te arresteeren eene publicatie in den geest, als hierboven, door mij is voorgedragen;

2°. om aan Hunne Hoogheden den Soesoehoenan en den Sultan te doen afgaan de aanschrijvingen, almede hierboven door mij voorgedragen;

3°. om den gewezen Resident van Djocjocarta en waarnemend Resident van Souracarta, mitsgaders den Assistent-Resident van Djocjocarta, aan te schrijven, om zich ten spoedigste bij U. E. te verantwoorden, op de verklaring, door den Resident van Souracarta, bij deszelfs missive van den 8 dezer. La C *Secreet,* gegeven; zoo wel met betrekking tot de ongeoorloofde wijze, waarop te Souracarta en Djocjocarta respectievelijk, aan de Resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van den 30 October 1821 N° 15, executie is gegeven geworden, als ten aanzien van de ontstentenis dezer Resolutie en van de registers der verhuurde landen in de archieven van de residentie Djocjocarta.

Hiermede mij vleijende aan Uwer Excellenties intentie te hebben voldaan, heb ik de eer, de aan mij gezonden en in het hoofd dezes vermelde stukken, hier nevens, wederom aan Uwe Excellentie aan te bieden.

De Raad van Indië, *enz.*

---

[1]) Een woord onleesbaar.

HOOFDSTUK XXVII.

De resident van Semarang H. J. Domis in 1823 en 1824 [1]).

De zonen van den oud-regent van Semarang Adimengolo. Vliegende procureurs. De Vorstenlanden. Z. M. de Koning als peet over Domis' zoon.

N° 110. *Semarang, 29 Juli 1823.* Zeer ben ik UHEdG. verpligt voor den aan mij gegeven raad ten opzigte van het doen van rapporten aan Zijne Excellentie den Heer Gouverneur-Generaal, van de alhier voorvallende zaken, en wanneer ik had kunnen voorzien, dat zich zoo vele menschen met schrijven naar Batavia zouden hebben bezig gehouden over het voorgevallene tusschen de heeren Blok, Gey en Van der Wijck, zoo zou ik niet in gebreke zijn gebleven om Zijne Excellentie ook daarmede bekend te maken [2]).

Ik vinde het bij deze gelegenheid niet te onpas om UHEdG. te kennen te geven, dat er zich te Samarang onder de Procureurs eene soort van handelen bestaat, hetwelk zeer te laken is, schoon men hen van directe feiten niet kan overtuigen, en welke echter eene strekking hebben, welke voor het publiek van deze stad ten uiterste nadeelig is. Het samenstel van de Procureurs alhier is van dien aard, dat het publiek van hen volstrekt wordt afhankelijk gemaakt. Ik beschouw het ten hoogste nuttig en noodzakelijk, dat alle de Procureurs van den Raad van Justitie verwijderd worden, om het kwaad in eens geheel weg te nemen.

UHEdG. zal met mij de moeijelijkheid gevoelen om mij over diergelijke zaken aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal te wenden, daar ik voor *mij zelven* geene bewijzen genoeg heb, die personen te kunnen verklagen op zulke gronden, als daarbij vereischt worden; doch eene tusschenkomst van UHEdG. zoude in deze van belang wezen, om te doen ophouden alle die zamenvoegingen onder hen, waarvan nu het publiek hen thans beschuldigt. De meeste van hen hebben geene permissie erlangd om op Java te mogen ver-

---

[1]) De inspecteur van Finaneiën Domis — zie noot 1 bl. 86, waar zijne voornamen gespeld zijn *H. D.*, gelijk ik ze ook aantrof, — was, na tevens herhaaldelijk waarnemend resident van Semarang geweest te zijn, tot resident aldaar benoemd geworden, blijkens de *Bataviasche Courant* van 13 Juli 1822. Zijn voorganger was W. N. Servatius, die, volgens de Courant van 4 Mei 1822 eervol ontslag had gekregen.

[2]) Wat dit is, weet ik niet. De hier genoemde Geij was majoor der art. en de vader van onzen Geij van Pittius, den legercommandant, tijdens de 2e Lombokexpeditie, wiens groote verdiensten niet voldoende zijn erkend. Van der Wijck is de officier, dien ik herhaaldelijk in mijne *Palembang-verh.* noemde; hij was de oud-oom van den landvoogd van dien naam.

blijven; het zijn gewezen officieren, door den Raad van Justitie als Procureur geaccepteerd; eene weigering om hen als ingezetenen te admitteren zoude dus voldoende wezen [1]).

De zoon van den oud-Regent van Samarang, die met eene dochter van den Panembahan van Sumanap moest trouwen (Soekoer, die in Bengalen is geweest) heeft zich, derwaarts op reis zijnde, verwijderd, en weigert om te trouwen; hij heeft zich eenige dagen in een bosch achter den suikermolen van den oud-Regent opgehouden, en alle blijken van verwildering waren bij hem te ontdekken, daar hij weigerde om t'huis te komen; heden heeft echter zijne moeder hem gehaald, en schoon hij zich voordoet als bij zijn positieve te zijn, weigert hij om met de dochter van den Panembahan te trouwen, hetwelk hij hem zelf zal verhalen. Ik verneem, dat hij een goendik (bijzit) heeft, waaraan hij zeer geättacheerd is en dat hij om die reden dat huwelijk weigert, schoon hij zegt dat meisje niet te kunnen trouwen, daar zij voor zijn broeder eerst was bestemd geweest. Zijn broeder, reeds op reis zijnde [2]), bevindt zich te Lassem [3]), steeds op zijn broeder (Soekoer) wachtende om de reis te vervolgen, die alsnu zal volgen.

N° 111. *Semarang, 3 Augustus 1823.* Zeer toevallig, dat ik UEdG. in mijnen laatsten heb medegedeeld, dat de zoon van den oud-Regent, *Soekoer*, weigert om met de dochter van den Panembahan te trouwen, en dat het mij voorkwam, dat hij een weinig getroubleerd was. Zulks is in alle gevallen zeker, dat ik UEdG. niet durf aanraden om hem vooreerst in eene betrekking te plaatsen, daar ik het van belang beschouw om zich eerst te verzekeren, of hij genezen is: het schijnt eene famille-ziekte te wezen, daar er verscheidene van de broeders van den oud-Regent getroubleerd zijn, en ik vrees zelfs voor den ondercollecteur van Salatiga, mede broeder van hem.

Ik haast mij om UEdG. verzoek te voldoen, namelijk aan UEdG. op te geven de namen van de zoons van den oud-Regent:

---

[1]) N. B.! — Olivier schreef ongeveer tegelijkertijd in zijne *Aanteekeningen op eene reis door Oost-Indië*:

„Er is nog een tweeslachtig soort van wezens te Batavia, die half-ambtenaar en half-partieulieren zijn, namelijk de *Procureurs*. De meeste zijn in praktisehe kennis naauwelijks gelijk te achten met de procureursklerken in Nederland; doch zij weten niettemin zich een aanzien van kunde en geleerdheid te geven, wel wetende dat in het land der blinden één-oog koning is. Vooral verstaan zij meesterlijk de kunst van ruime salarissen te innen, en, inzonderheid de Chinezen en Inlanders buitengewone sommen af te knevelen." — Hierna laat de schrijver een paar voorbeelden volgen. Zie het tijdsehrift *Cybele*, bl. 39.

[2]) Omdat die ook met eene doehter van den Panembahan moest trouwen; zie N° 111. Deze broeder heette Soemadi.

[3]) Bij zijn broeder, die aldaar regent was: Saleh, die in 1825 van Java verbannen werd; zie § 61. Over dien Saleh handelen de brieven N°s 102 t/m 104.

Soediak gen. Wirio Winotto, *gebrekkig.*

In Bengalen geweest: Saleh „ Notto di Ningrat, Regent Lassem. Getroubleerd geweest.

In Bengalen geweest: Soekoer „ Joedo admo di Koro; Soemadie „ Soerio Koesoemo — Bestemd om te trouwen met de dochters van den Panembahan.

Said te Soerabaija.

Abdul Rachim, 10 à 11 jaar oud.

Soemadie is mede nog zeer jong, zoodat Soekoer alleen in aanmerking kan komen; doch waartegen zich het aan UEdG. gemelde opdoet.

De heer Louis bevindt zich reeds te Batavia, alwaar zijne daden dus reeds bekend zullen wezen [1]). Men voorspelt zich weinig goeds van die commissie voor de belangen van de landhuurders; het spoedig vertrek van den heer De Salis, en het niet terugkeeren te Solo om afscheid te nemen van den Keizer, heeft aanleiding tot vele gesprekken gegeven, en men is zeer blijde dat hij vertrokken is te Solo, hoezeer men geene hoop vindt, dat er eene verandering zal gebeuren [2]).

N° 112. *Semarang, 5 Januari 1824.* Van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal, heb ik eene missive ontvangen, gedateerd den 30 December, waarbij Hoogstdezelve mij mededeelt, dat Zijne Majesteit de Koning, den naam van Willem aan onzen zoon schenkt, en hem als doopzoon aanneemt [3]). Het zal onnoodig wezen UEdG. te melden, hoe gelukkig ons deze tijding maakt, en wij zijn als nu van voornemen om Willem eerstdaags te doen doopen. Ik heb aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal verzocht mij te melden of Hoogstdezelve aan het doen verrigten van die plegtigheid, ook eenige wijzigingen gelieft te geven. Als Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal zulks niet mogt verkiezen, ben ik voornemens Mama te verzoeken, om hem ten doop te houden, en om den kolonel Von Jett, president Van Schinne, den kolonel De Richemont en vrouw, te verzoeken om als getuigen bij de toediening van den doop te assisteeren, terwijl ik alsdan na den afloop, de doopcedul, Zijner Excellentie den Gouverneur-Generaal met een brief voor

---

[1]) Médard Joseph Louis, landhuurder, was te Geldenaken in Zuid-Brabant geboren en vóór zijne uitdiensttreding commandant te Klatten als 1e luitenant geweest. — Zie zijn bitter request aan den Koning tegen de Landverhuurmaatregelen op bl. 292 van de „Vrijmoedige gedachten over Neerlands Indië en over de regering van den Gouverneur-Generaal Van der Capellen" door J. E. Doornik Med. Doct. 1826.

[2]) Zie § 48.

[3]) Toen in 1822 de Gouv.-Gen. zich te Semarang bevond, waar Domis waarnemend resident was, had er den 24en Augustus op 's Konings verjaardag een feest ten residentie-huize plaats. Dienzelfden dag werd Domis een zoon geschonken, hetgeen den Gouv.-Gen. aanleiding gaf om dezen *van 's Konings wege* den doopnaam Willem te geven. „Bij eenen eigenhandigen brief", verhaalde de *Bataviasche Courant* van 3 Januari 1824, had de Koning nu zijne goedkeuring aan 's Landvoogds vergunning geheecht.

Zijne Majesteit den Koning zal aanbieden. Het zoude mij bijzonder aangenaam wezen, door UHEdG. geïnformeerd te worden, of die schikkingen in dat geval met UEdG. gevoelen overeenstemmend zouden wezen.

De zoon van den oud-Regent, Soekoer, is terug. Ik heb aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal voorgesteld om hem onder het opzigt van zijn vader te laten, daar die man anders zich te veel zal voorstellen, en te meer daar er geene vermoedens van kwade voornemens bestaan, en hij alleen zich heeft verwijderd, omdat hij geen ondercollecteur te Soerabaija wilde wezen.

N° 113. *Semarang, 25 Januari 1824.* Met een bijzonder genoegen heb ik de eer gehad UEdG. missive van den 20 dezer te ontvangen, en het was mij zeer aangenaam uit dezelve te ontwaren, dat UEdG. het door mij gemaakt plan bij het toedienen van den heiligen doop aan Willem in acht te nemen, heeft goedgekeurd. Heden is hij dan gedoopt; de predikant Marnstra heeft het zeer plegtig behandeld, en de heeren Von Jett, Van Schinne, De Richemont en vrouw hebben daarbij als getuigen geassisteerd, terwijl Mama het kind ten doop heeft gehouden. Dezen morgen heb ik vele complimenten ontvangen, en van avond zullen er zich 'n 150 menschen te Bodjong vereenigen om dien voor mij gelukkigen dag te helpen vieren.

UEdG's vertrek naar de Molukken is alsdan bepaald [1]). God geve, dat wij UEdG. spoedig te Samarang weder terug zien. Uit den grond van mijn hart wensch ik UEdG. eene gelukkige en aangename reis!

Buiten den raden Soekoer, die reeds twee keeren gevlugt is, en den Regent van Lassem, die er werkelijk nog verwilderd uitziet, zijn de kinderen van den oud-Regent nog zeer jong. De zoon van hem, die te Soerabaija is [2]), zoude misschien als ondercollecteur geplaatst kunnen worden; doch Soekoer dient een weinig gecorrigeerd te worden, en den Regent van Lassem, geloof ik, was het best om hem, onder afwachting van eene andere betrekking, eene maandelijksche toelage te geven. Ik zal met den oud-Regent echter daarover spreken en UEdG. nader schrijven.

---

[1]) Verg. § 51.

[2]) Nl. Said: zie N° 111.

HOOFDSTUK XXVIII.

H. M. De Kock:

over ons recht op Ajer Bangis, de Singapoorsche Courant en Menado-koffie. [1])

N. B. De hieronder volgende brief is slechts gedagteekend *Zondag*; de mededeeling heeft betrekking op Raffles' weigering tot overgaaf van *Ajer Bangis*, waaromtrent mijne verhandeling over „Sumatra's Westkust" in de Bijdragen van het Koninkl.-Inst. voor de T.-, L.-, en V.-kunde, dl. XLIX (1898), speciaal bl. 232 vv. (overdruk bl. 28 vv.). — Het *zotte*, waarover De Kock schrijft, heeft wellicht betrekking op Raffles' mededeeling, dd. 20 Juni 1820, dat hij Ajer Bangis zou doen ontruimen, terwijl, toen wij er kwamen om bezit van de plaats te nemen, de vestiging niet was ontruimd. Wat Chassé's bewering betreft, waarvan de brief melding maakt, ik gaf die terug op bl. 230 mijner verhandeling (bl. 26 *overdruk*).

N° 114. Ik heb UwHEdG. dezen morgen een zoet bundeltje gezonden, waarmede ik gisteren een groot deel van den dag heb geijverd, omdat mij daarvan alles nieuw was: — Raffles heeft als altoos aller hatelijkst en zot gehandeld, maar ik mag niet verbergen, dat ik overigens nog niet zoo volkomen overtuigd ben van ons voortdurend regt op Ajer Bangis, want wat Papa Chassé er ook van zegt, wij hadden die plaats aan zich zelve overgegeven; hij had om zich tegen Le Mesme [2]) te willen verdedigen den Boegineeschen sergeant en de twee soldaten doen inrukken, en de omstandigheid, dat hij eene oude vlag heeft achtergelaten, doet niet veel af en is uit een militair oogpunt beschouwd eene gewaagde daad. [3])

N° 115. *Batavia, 25 Januari 1823.* Met veel dankbetuigingen zend ik

---

[1]) Tengevolge van het verlangen van Van der Capellen om af te treden, was de luitenant-generaal De Kock in 1822 tevens luitenant-gouverneur geworden en dientengevolge lid der Indisehe regeering, ten einde bij vertrek van den landvoogd dezen voorloopig te vervangen. Zie Falck's voordraeht aan den Koning dd. 26 April 1822 in de „Ambtsbrieven" bl. 144.

[2]) De Fransehe kaper, die met zijn sehip *La ville de Bordeaux* van 7—9 Dec. 1793 Padang bezoeht en brandsehatte. Zie o. a. De Steur's werk over *Sumatra's Westkust*.

[3]) *Eene gewaagde daad*, omdat de eer der vlag niet toelaat, dat men deze toevertrouwt aan mensehen, bereid om haar bij de geringste aanleiding te verlooehenen, *terwijl de macht ontbreekt om haar te handhaven*. Lees op pag. 79 der Inleiding van Veth's „Borneo's Wederafdeeling" het antwoord van den Engelsehen zeeofficier Belcher, die ons toen en later eene welverdiende les gaf: Engeland veroorloofde nooit, dat zijne vlag werd vertoond, waar zij bij eenige mogelijkheid ongestraft zou kunnen gesehonden worden (Deeember 1844). Wat deden daarentegen gouverneur-generaal Loudon en generaal Van Swieten in 1873 en 1874 in Atjeh!?... Men zie ook over het weinig begrip omtrent het hoog houden der Nederlandsehe vlag, mijne *Palembang-verh*, hoofdstuk XVII: „De Nederlandsche blokkade onder Engelsehe vlag op den 10^{en} Juli 1819." — Zot is eehter evenzoo de zorg, die de Engelsehen toonen waar ze, vóór ze ter strijde trekken, hunne vaandels *opbergen*, gelijk we dit in den Kaapsehen oorlog gezien hebben!

UHEdG. het eerste nummer der *Singapoorsche courant* [1]) terug; ik heb dit papier met belangstelling gelezen en gevonden, dat het met interessante artikels is opgevuld, en zoo men steeds stof heeft om de halfmaandelijksche courant even zoo goed aan te vullen, zal men onze redacteurs eenigzins beschaamd maken, daar in onze courant niets dan uittreksels uit Europesche dagbladen en advertenties gevonden worden.

N° 116 *Batavia, 4 December 1823.* Een oogenblik na uw vertrek heb ik van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal ontvangen de twee hierbij gaande brieven.

Het zal niet de eerste maal wezen, dat er Menadosche koffij op Java is gebragt. — De recruten zijn mij ook aangenaam; evenwel wensch ik, dat de recrutering de cultuur niet in den weg sta.

HOOFDSTUK XXIX.

Mr. I. Bousquet, algemeene secretaris, in 1824 en 1825 ontmoedigd [2]).

Voortdurende ontevredenheid van den Gouv.-Gen. op Bousquet.

N° 117. *Batavia, 10 Januari 1824.* Wat spijt het mij dezen morgen uitgegaan te zijn, en uw bezoek te hebben gemist! Eene zoo zeldzame weldaad doet hare waarde zoo veel te meer stijgen, en doet het gemis harer genieting des te onaangenamer gevoelen. Deze teleurstelling zal u, vrees ik, nu weder voor lang afschrikken.

Het compliment van den Gl De Kock behoort u nog meer dan mij; doch ik heb het maar in den zak gestoken. *Sic vos, non vobis, mellificatis apes* [3]). Helaas! dit ondervind ik op mijne beurt op eene wijze, die zóó décourageant is, dat het mij niet meer mogelijk is om met die ambitie te werken, die gij in mij nu 7 jaren hebt gekend, en ik nu, dat ik overtuigd ben niet meer dan een onnutte dienstknecht te zijn, ook mijn werk niet meer dan knechtelijk kan — en zal uitvoeren..... Maar, waar zoude mij een enkel woord toe brengen? Ik breek liever in eens hiervan af, om u te herhalen, dat hoe pijnlijk

---

[1]) Bedoeld word de *Singapore Chronicle*, die ook belangrijke artikelen over onze eigen bezittingen zou leveren en ons tereeht zou *beschaamd maken.*

[2]) Blijkens de *Bataviasche Courant* was Bousquet van resident van Batavia, algemeen seeretaris geworden; verg. noot 2 bl. 169.

[3]) D. w. z. Zoo verzamelt gij, bijen! niet voor uzelf den honig.

sommige woorden zijn, zij nooit invloed zullen hebben op het gevoel van vriendschap, dat ik voor u bezit. Uw trouwe en getrouwe

B.

N° 118. *Batavia, 19 Maart 1825.* Drie dagen geleden ontving ik van Zijne Excellentie den Heer Gouverneur-Generaal den brief, welken ik u hiernevens ter lezing zend. Ik heb de beantwoording er van voorbedachtelijk een paar dagen uitgesteld, om niet bot te geven aan het eerste, vrij warme gevoel, dat bij mij onder het lezen, opwelde, en ik heb mij dus gisteren avond daarmede bezig gehouden. Ik verzoek u vriendelijk dit antwoord te lezen, u, nadat zulks gedaan zal zijn, meester latende om het couvert te cacheteren en aan deszelfs adres te doen bezorgen, of daarmede te handelen, zoo als gij verkiezen zult. Ik moet u alleen opmerken, dat mijn stilzwijgen bij den Gouverneur-Generaal als eene volkomen erkenning van schuld wordt opgevat, dat dezelve vroeg of laat wederom door Hem te pas zal worden gebragt, en daaraan wederom zal worden gerefereerd, terwijl ik geene schuld, noch kan, noch wil erkennen, en dat ik veel liever dadelijk mijn ontslag uit eene betrekking bekom, waarin ik niets dan onaangenaamheden, onverdiende vernederingen en bestraffingen moet ondervinden, en liever tot de laagste klasse van ambtenaren terug worde gezet, dan langer een leven te lijden, dat alle mijne rust verstoort, alle mijne genoegens vergalt, en waarin ik, vooral indien ik op zijn tijd niet mag spreken, zoo lang ik den Gouverneur-Generaal zal dienen, geene beterschap te gemoet zie. Ik moet u daarbij opmerken, dat een mondeling onderhoud zoo veel beduidt als niets. „Scripta manent, verba volant" [1]). Ik geloof niet, dat er iets oneerbiedigs of onwaar in mijn antwoord ligt. Echter ben ik misschien geen bevoegd beoordeelaar van mijn eigen geschrijf en daarom onderwerp ik het aan uwe beslissing, daar ik op derzelver onpartijdigheid volkomen staat kan maken.

Dit is wederom eene lastige commissie, mijn waarde Van de Graaff, en ik maak misschien misbruik van het regt, dat uwe vriendschap mij op uwe diensten en op uwe deelneming in mijne positie geeft. Dan besef, dat ik hier in Indië als het ware geheel op mij zelven sta, dat ik niemand anders heb, dien ik als raadgever kan raadplegen, en van wien ik, in geval van nood, bescherming en bijstand kan wachten. Indien gij dus zelf mogt gevoelen, dat de schaal der verpligtingen te veel aan mijne zijde overhelt, laat dan dit evenwigt hersteld worden door dat warme gevoel, dat u bezielt om, zoo dikwijls gij daartoe in de gelegenheid wordt gesteld, de menschen te helpen, en vooral tegen den schijn zelf van onderdrukking.

---

[1]) D. w. z. Het geschrevene blijft; het gesprokene vliegt heen.

HOOFDSTUK XXX.

Correspondentie van Van de Graaff, Meijlan, De Kock, Wappers Melis, Goldman, kort vóór en gedurende Van de Graaff's tweede Moluksche reis van 17 Februari 1824 tot September d. a. v.

De Moluksche reis. Familiezaken. Positie van Van de Graaff. De landsfinanciën. Handelmaatschappij. Het Londensch tractaat. De verhoogde rechten op de lijnwaden. Tobias' vertrek naar Makasser. De Makassaarsche en Ternataansche zaken. Verlangen van De Kock naar Van de Graaff's terugkomst. De ontvangst van den Landvoogd te Batavia en te Buitenzorg. Slechte staat des handels te Semarang.

N° 119. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 19 Januari 1824.* Uit de Haarlemsche Courant van den 7^en^ September l.l. heb ik de droevige tijding vernomen van het overlijden van mijnen Willem [1]). Ik verwachtte sedert lang dezen harden slag, die daarom echter niet te minder smartelijk is geweest. Tot op dit oogenblik heb ik geene directe tijding, en weet dus niet hoe de arme Agatha [2]) deze ramp heeft kunnen te boven komen. De goede Hemel spare mijn reeds bloedend hart voor nieuwe slagen!

Meermalen heb ik aan mijne vrouw over hare overkomst naar herwaarts geschreven. De hoop, die ik meende te hebben om zelf nog eens in Nederland te komen, is in rook verdwenen. Ik kan althans daaraan nu niet denken, zoo lang de heer Muntinghe afwezig is [3]) en zoo lang men mijn aanwezen in Indië als onmisbaar beschouwen wil. Bovendien, bij nadere en koele overweging, zoude ik eene dwaasheid begaan met voor een paar jaar naar Holland te vertrekken, dewijl ik zulks niet zoude kunnen doen, zonder een groot gedeelte van mijn tractement op te offeren, ongerekend de groote uitgaven eener Oost-Indische heen- en terugreis. Indien dus mijne vrouw den wensch voedt, om met mij nog eenmaal vereenigd te leven, is daartoe geen andere weg open, dan dat zij de opoffering doet van naar herwaarts over te komen. Ik heb dit echter geheel en al aan hare eigen vrije keuze overgelaten, dewijl ik (afgescheiden van de gevaren en ongemakken der reis) ten volle besef, hoeveel het haar zal kosten om Daniël, Marianne en Lodewijk achter te laten, hetgeen echter naar mijne overtuiging voor het geluk van die kinderen zoude moeten geschieden. Wat Mietje en Christien betreft, voor deze zoude ik

---

[1]) Verg. bl. 114.

[2]) De echtgenoot van Van de Graaff.

[3]) Deze was dd. 29 December 1822 naar Nederland met verlof gegaan.

niets beters weten dan dat zij hare moeder naar Indië volgden, alwaar zij gemakkelijker dan in Europa eene goede partij zullen kunnen doen.

Men haast mij om dezen brief te eindigen, terwijl het paket anders sluit. Ik zal u dus slechts nog met een woord zeggen, dat ik thans meer dan ooit het grootste vertrouwen bij den Gouverneur-Generaal en den Luitenant-Gouverneur [1]) geniet, die beiden mij op eene wijze behandelen, die ik niet beter zoude kunnen wenschen.

Ik weet niet of ik u reeds heb geluk gewenscht met uwe verheffing in den adelstand; zoo neen, dan doe ik dit met geheel mijn hart bij dezen. In eene monarchie is de adel een wezenlijk voorregt, waarop ik zelf, hoezeer ik alle wereldsche zaken vaarwel heb gezegd, veel prijs stel; voor uwe kinderen en verdere nakomelingen vooral heeft dit eene hooge waarde.

N° 120. *Van G. F. Meijlan, directeur der landelijke inkomsten en directe belastingen* [2]). — *Batavia, 6 Maart 1824.* De publicatie omtrent de lijnwaden [3]) veroorzaakt te Batavia onder de kooplieden eene groote sensatie, en is inderdaad bezwarend voor diegenen, welke tijdens het uitvaardigen van dezelve, lijnwaden in het entrepot hadden. Ik ken de voordragt niet, op welke die Publicatie is gearresteerd, en ben dus buiten staat met genoegzame gronden over den genomen maatregel te oordeelen; maar een doodvijand zijnde van alle prohibitieve bepalingen met betrekking tot den handel, zoo mag ik niet ontkennen, dat ik eenigzins met ongerustheid de werking van dezelve te gemoet zie. Ik behoef UEdG. niet te zeggen, hoezeer ik zou wenschen mede te werken tot voordeel van onze Nederlandsche fabrijken, en hoe gaarne ik zelfs zou toestemmen in prohibitieve maatregelen, indien door dit middel het voorgesteld doel kon bereikt worden. In het beginsel derhalve ben ik het eens met de strekking der Publicatie, maar het is mij in lang nog niet klaar, dat het tijdstip reeds geboren is, op hetwelk dit beginsel kan of behoort te worden in werking gebragt. Ik heb voor mij het bewijs nog niet, dat onze Nederlandsche fabrijken voldoen kunnen aan de behoefte van lijnwaden in onze Nederlandsche O.-I. bezittingen. Twee of drie kooplieden, die nu in het bezit van kleine facturen zijn, zullen er wel bij varen, maar bij de eerste stagnatie zullen de Engelsche lijnwaden wederom de overhand nemen, en het gevolg zal dus zijn, dat de ingezetenen de verhoogde regten zullen moeten betalen, welke nu op de Engelsche lijnwaden gelegen zijn. Ik hoop van ganscher harte, dat ik mij in deze beschouwing bedriegen mag.

---

[1]) De Kock; zie noot 1 bl. 204.

[2]) Blijkens de *Bataviasche Courant* van 1 Februari 1823 was Meijlan tot deze destijds in het leven geroepen betrekking benoemd geworden; tegelijkertijd werd hij raad van Financiën.

[3]) Zie over deze gesehiedenis § 50 en § 51.

Tobias is Zondag 22 Februarij van Batavia vertrokken [1]) met het schip de *Rosalie*, vol moed; doch eenigzins neerslagtig, uit vrees dat hij met zijne Makassaarsche commissie niet de zelfde eer zal inleggen, welke hij met die van Borneo behaald heeft [2]). Tiedeman en ik hebben eene poging gedaan hem aan boord te brengen; dan het zeer onstuimig weer, hetwelk wij op de reede aantroffen, heeft ons genoodzaakt, eene schuilplaats te zoeken op het schip *Arinus Marinus*, terwijl Tobias door de hulp van acht Europesche matrozen van het laatstgemeld schip hem verleend, in den loop van den morgen de *Rosalie* bereikt heeft.

N° 121. *Van J. C. Goldman. — Batavia, 13 April 1824.* De tegenwoordige staat van 's lands financiën op de hoofdplaats is niet voordeelig. Tot nog toe heb ik met promessen gewerkt, doch in de volgende maanden zullen andere middelen aangewend moeten worden; ik heb Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal over het een en ander geschreven en Hoogstdenzelven een afschrift van den calculatieven staat der inkomsten en uitgaven over deze maand toegezonden.

N° 122. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Ternate, 24 Mei 1824.* Indien ik het u zelf niet heb geschreven, waarvan ik niet zeker ben, zal mijne vrouw u ongetwijfeld hebben medegedeeld, dat het mij andermaal te beurt is gevallen om eene reis naar de Moluksche eilanden te doen, waartoe het plan door den Gouverneur-Generaal reeds in het laatst van 1822 is ontworpen.

Hoezeer de Luitenant-Gouverneur er sterk op aandrong, dat ik te Batavia zoude blijven (dewijl de Raad van Indië reeds door de afwezigheid van den heer Muntinghe onvoltallig was) en hoezeer ik personeel hartelijk wenschte van deze reis geëxcuseerd te worden, heeft dit echter niet mogen gebeuren en ben ik nu wederom, sedert den 17en Februarij l.l. met den Gouverneur-Generaal op weg, om de voornaamste Moluksche eilanden en het gouvernement van Makassar successievelijk te bezoeken.

Na zeven weken op Ambon te hebben doorgebragt, zijn wij naar Banda, en van daar naar Saparoea (een der Ambonsche eilanden) gezeild. Sedert den 10en dezer maand bevinden wij ons hier en in de volgende week vertrekken wij naar Kema en Menado, op de Noordkust van het eiland Celebes gelegen. Van daar is ons voornemen Makassar aan te doen en dan over Soerabaija en Samarang (na de hoven der Javasche vorsten op Souracarta en Djocjocarta bezocht te hebben) in het midden of het laatst van Augustus nu aanstaande

[1]) Naar Makasser.

[2]) Tobias en de gouverneur van Makasser Van Schelle werden als commissarissen voor Makasser aangewezen, ten einde de inlandsche besturen op de komst van den Gouverneur-Generaal voor te bereiden. — Tobias' voorgevoel is uitgekomen: Zie Nos 132, 133 en 134.

op Batavia terug te zijn, zullende de Gouverneur-Generaal tegen het einde van het jaar, zijne regering nederleggen en de terugreis naar het vaderland aannemen.

Tot nog toe is onze reis in allen deele voorspoedig geweest. Het oogmerk, waarmede de Gouverneur-Generaal dezelve heeft ondernomen, is hoogst belangrijk, en de uitslag dezer reis zal de groote vraag beslissen moeten, welke reeds in 1815 door den Koning aan Commissarissen-Generaal was opgedragen: of de sedert twee eeuwen gevestigde monopolie in specerijen nog langer door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zal worden staande gehouden, dan wel of mildere en meer weldadige instellingen de plaats daarvan zullen innemen.

Mijne zending naar de Moluksche eilanden in 1820 (van achteren door sommigen beschouwd meer als een kabaal, om mij van den Gouverneur-Generaal destijds te verwijderen, dan in de verwachting, dat ik mij met eer van deze in alle opzigten épineuse commissie zoude kunnen kwijten) had althans plausibel ten oogmerk om het Gouvernement tot eene grondige beantwoording van dit vraagstuk in staat te stellen. Ik ben daarvan zeer gelukkig afgekomen, en de Gouverneur-Generaal ziet nu met eigen oogen, dat ik wel gezien heb en dat ik hem in alles de waarheid heb gezegd [1]).

Gaarne beken ik, dat ik met zeer grooten tegenzin deze tweede reis heb ondernomen; dan de wijze waarop de Gouverneur-Generaal mij zijn verlangen te kennen gaf, maakte het mij niet mogelijk terug te blijven. Thans heb ik ook geen berouw daarvan, dewijl ik de overtuiging voor mijzelf heb van aan den Staat, aan de ongelukkige ingezetenen dezer uitgestrekte gewesten en persoonlijk aan den Gouverneur-Generaal op deze reis van wezenlijk nut te zijn geweest. Veel is door Hem gedurende deze reis gedaan, zóó veel zelfs, dat dit alleen genoeg zoude zijn om zijnen roem voor altijd in Indië te vestigen. Overal heeft hij, met een opgeklaard verstand en eene vaderlijke bezorgdheid, de gronden gelegd voor volksgeluk en duurzame welvaart; alleen in naam heeft hij de monopolie niet vernietigd om deze groote beslissing in Rade van Indië te consolideeren, hetgeen zeer zeker zijne eerste daad zal zijn, bij zijne terugkomst te Batavia.

Het is nog al zonderling, in een tijdvak van acht jaren, dat ik, op alle de reizen, die de Gouverneur-Generaal gedurende zijne regering ondernomen heeft, hem steeds in de eene of andere kwaliteit heb moeten vergezellen, en dit is eene reden te meer, waarom het mij niet berouwt deze zijne laatste reis met hem nog te hebben gedaan. Dan dit is ook waarlijk de eenige aangename zijde van het tafereel mijner carrière in Indië; want hoe vele opofferingen heeft het mij niet gekost om steeds en jaren achtereen afhankelijk te zijn en een zwervend leven, eerst als adjunct-inspecteur-generaal en toen als hoofdinspecteur

[1]) Zie § 51.

en waarnemend hoofdinspecteur van financiën, te moeten leiden! En hoe vele benijders en heimelijke vijanden heeft mij dit schijngeluk en eene strikte pligtsbetrachting niet berokkend!

Op Menado zullen wij misschien weinig werk vinden, maar een heerlijk land zien. Naar Makassar is reeds een commissaris van het Gouvernement vooruitgezonden (de heer Tobias) om met den Gouverneur aldaar, als medecommissaris, de zaken voor de komst van den Gouverneur-Generaal voor te bereiden en te regelen. Ik voed de gegronde hoop, dat wij ook daar wel zullen slagen en gelukkig genoeg zullen zijn, om de goede verstandhouding met de Celebesche vorsten te herstellen en aan de zaken op Makassar die wending te geven, dat deze bezitting in het vervolg, in stede van even als tot nog toe een lastpost te zijn, een winstgevend gewest voor het Gouvernement worde [1]).

Veel zal er dan nog op Java te doen zijn, voor dat de Gouverneur-Generaal met volle gerustheid zijne roemvolle regering nederleggen en, vergezeld van de zegeningen der Indische volkeren, welker vader en weldoener hij geweest is, met de regtmatigste aanspraak op 's Konings volste goedkeuring naar het vaderland terug keeren kan. Dan het geluk, hetwelk tot dusverre zoo bijzonder alle zijne ondernemingen bekroond heeft, zal, zoo ik hoop, hem ook op het einde van zijne loopbaan niet verlaten. Ik heb dan nog slechts, in mijne publieke betrekking, eenen wensch, die u vrij zonderling zal voorkomen en niettemin kortelijk en opregt gemeend is, namelijk om niet in gelijke mate in het vertrouwen van zijnen opvolger te deelen als ik het zijne genoten heb, althans om voor dien opvolger, indien ik mij zoo mag uitdrukken, minder noodzakelijk te zijn of te schijnen, daar ik nu niets meer verlang dan rust en dien graad van onafhankelijkheid, waarop mijn rang en stand in de wereld mij regt en aanspraak geeft. Ik zeg mijn rang en stand, en dit wekt wederom de onaangename herinnering bij mij op, dat Zijne Majesteit nog tot op dezen stond mijne aanstelling tot Raad van Indië niet heeft bekrachtigd. Ik weet wel, dat een stilzwijgen van vier jaren het zelfde effect heeft, maar voor mijn gevoel is het niet het zelfde, omdat ik voor mijzelf de bewustheid heb, dat ik mijnen Koning en mijn Land niet om der wille van het geld alleen dien.

Wij leven hier op Ternate in het midden van regerende en gerelegeerde sultans en prinsen van den bloede. De beruchte soesoehoenan, vroeger sultan van Palembang, Badroedin, die ons in 1819 en 1821 zoo veel kwelling, onrust, bloed en geld gekost heeft, is hier met zijne zonen gebannen. Eene waarlijk koninklijke familie, in welke men tot in de jonge kinderen (die in schoonheid met elkander wedijveren) de trekken en houding van geboren vorsten moet erkennen. Het is onmogelijk deze menschen, die bij plegtige gelegenheden in

[1]) De lezer weet, dat het bezoek op eene expeditie uitliep! Over de commissarissen, zie noot 2 bl. 209.

hun gewaad nog alle de overblijfselen hunner vorige grootheid ten toon spreiden, zonder diep medelijden aan te zien, en men moet zich alle de euveldaden van den ouden vorst voor oogen stellen om dit gevoel te kunnen onderdrukken [1]).

Mijne vrouw geeft mij den wensch te kennen om haren jongsten zoon [2]), wanneer zij naar Indië vertrekt, mede te nemen. Ik kan dezen wensch aan het reeds zoo diep gewond moederhart niet ten kwade duiden, maar ik kan, als man en vader, niet in het ongeluk van een kind toestemmen, hetwelk hier geheel verwaarloosd zoude worden en zijne ouders met regt in de toekomst over eene verkeerd geplaatste teerhartigheid verwijtingen zoude kunnen doen. Ik heb dit reeds aan haar geschreven en ik bid u en uwe lieve vrouw, om haar het ware belang van het kind op het hart te drukken, opdat zij van haren onberaden wensch moge afzien.

Mijn lang geliefkoosd plan was, om, wanneer de gouverneur-generaal Van der Capellen zijn bestuur zoude nederleggen, voor een paar jaar met verlof naar Holland te vertrekken; dan ik heb dit voornemen moeten opgeven, om de groote geldelijke opoffering, die eene zoo lange afwezigheid uit mijne publieke betrekking mij zoude opleggen. En al bestond dit belang ook niet, dan nog zoude de absentie van den heer Muntinghe het mij tot eenen pligt maken, om ten minste tot zijne terugkomst hier te blijven.

Ik heb dit reeds aan mijne vrouw geschreven en heb tevens geheel aan hare vrije keus overgelaten om in Holland te blijven of naar herwaarts over te komen. Tot nog toe heb ik nimmer hierop eenig bepaald antwoord ontvangen, zoo als ik ook tot nog toe niet weet of de gelden, die ik haar jaarlijks overmaak, voor haar onderhoud en voor dat der kinderen voldoende zijn of niet. Ik besef zeer wel, en met een bloedend hart, dat hare positie, vooral door de droevige ziekte van Willem, haar buiten staat heeft moeten stellen om geregeld over hare zaken te denken en aan mij te schrijven, maar ik wenschte, dat zij dan anderen raadpleegde en door dezen aan mij liet schrijven.

---

[1]) In het *Beknopt Overzigt* der reis, vermeld in § 51, leest men op bl. 641:

„Den 18den (Mei 1824) is de op Ternate gerelegeerde sultan van Palembang. Machmoed Badoer Oedien, in de tegenwoordigheid van Zijne Excellentie toegelaten, welke zich gedurende een geruimen tijd met hem onderhouden en hem bij die gelegenheid al de omstandigheden heeft te binnen gebragt, welke zijne vestiging in dit verwijderd gewest, voorafgegaan, en noodzakelijk gemaakt hadden.

„De gewezen sultan erkende zijne schuld ten volle, doch koesterde niet te min nog steeds de hoop, dat de lankmoedigheid van het Nederlandsch bestuur, hem nog eens vergunnen zoude, in het midden der zijnen terug te keeren. Deze Vorst, die zich door eene deftige houding bijzonder onderscheidde, was thans tot een trap van nederigheid gezonken, ongunstig afstekende met de trotschheid en overmoed, welke hij steeds, en bijzonder gedurende zijne kortstondige, maar hardnekkige weerspannigheid, in de jaren 1819, 1820 en 1821, zoo ruimschoots had ten toon gespreid." — Zie breeder over deze ontmoeting het *Journaal* van Van der Capellen, vermeld in een noot van § 51.

[2]) Lodewijk, zie bl. 207.

Vooruitzigten om rijk te worden en toch een eerlijk man te blijven, heb ik niet; maar wel om, zoo lang ik leef, op eene, zelfs ruime wijze, voor mijne familie te kunnen zorgen. Voor mijzelf heb ik op deze wereld geen ander doel, en mijne wenschen strekken niet verder dan om nog, vóór mijnen dood, mijne kinderen fatsoenlijk geëtablisseerd te zien en om mijne vrouw, na mijnen dood, een gerust leven te verzekeren. Tot dit een en ander heb ik hoop, indien God mij nog eenige jaren in het leven spaart en mij genoegzame krachten schenkt, om den Staat te kunnen blijven dienen.

Indien de meisjes zich naar herwaarts begeven, kunnen zij niet missen eene goede partij te doen, wanneer zij, hetgeen de goede God geve, onbesproken van gedrag en eenigzins wel opgevoed zijn. Zoo het voornemen van mijne vrouw is om de reis naar herwaarts te ondernemen, zoude ik wenschen, dat zij dat voornemen, ook om der wille der meisjes, niet te lang uitstelde, en dat ik eenigen tijd te voren daarvan verwittigd moge worden, ten einde het noodige voor hare receptie gereed te kunnen maken, dewijl ik nu *en garçon* leef en geene eigene huishouding heb.

Ik vertrouw, dat zij mij genoeg heeft leeren kennen, om voor haar zelve de overtuiging te hebben, dat ik zonder haar en van haar gescheiden, geen gelukkig oogenblik kan hebben, maar ik zoude het mijzelf nimmer kunnen vergeven, wanneer ik haar geluk en hare genoegens aan mijn belang opofferde, en ik wil daarom volstrekt op hare onbelemmerde keuze niet influenceeren. Voor het welzijn echter van hare dochters acht ik het noodig, dat zij niet in Holland blijve, maar naar herwaarts overkome.

Ik word hoe langer hoe meer een vreemdeling in Holland. Niemand schrijft mij thans wat er zelfs in Alkmaar omgaat en zoo ik nog al eens eenen enkelen brief ontvang, verwijst men mij daarin op de berigten van anderen, die ik echter niet ontvang. Vooral nu zoude ik hartelijk gaarne weten, wat men in het vaderland van de jongste gebeurtenissen alhier oordeelt en welk figuur de heeren, sedert de laatste drie jaren van hier naar Holland vertrokken, aldaar maken [1]). Zelfs ben ik niet zonder bekommering, dat men onderscheidene maatregelen, die aan sommigen niet aangenaam hebben kunnen zijn, aan verkeerde inzigten zal toeschrijven en mij, als den voornaamsten bewerker daarvan opgevende, in een zwart daglicht zal trachten te stellen. De heer gewezen commissaris-generaal Elout, dien ik dacht, dat mij genegen was, heeft zich reeds in eenen brief, dien ik gedeeltelijk gelezen heb, ongunstig over mij uitgelaten, alsof ik op zijn sujet iets onaangenaams in eenen brief aan eenen mijner vrienden geschreven had. Wat hij bedoelt, weet ik niet; dat ik echter

---

[1]) Bedoeld worden, die niet met Van de Graaff eenstemmig daehten, als Veeckens, Nahuijs, verbitterde landhuurders, enz.; ook Baud, zelfs Muntinghe, was het niet geheel met den briefschrijver eens in sommige opziehten.

nimmer iets tot zijn nadeel heb kunnen schrijven of mij immer zelfs oneerbiedige uitdrukkingen op zijn sujet heb kunnen permiteren, is zeer zeker waar, dewijl ik het mij tot eenen pligt reken en steeds gerekend heb, om de dankbaarheid, die ik vermeen aan hem als gewezen Commissaris-Generaal verschuldigd te zijn, in geene omstandigheid, ooit een oogenblik te vergeten.

Men beschuldigt mij (zoo dat eene beschuldiging mag heeten), dat ik te veel voor de inlandsche bevolking mij in de bres stel, ten koste van de Europeanen. Ik meen zelfs deze beschuldiging in uwen laatsten brief (dien ik te Batavia gelaten heb) gevonden te hebben. Wees echter overtuigd, dat ik niets gedaan heb dan hetgeen welberaden pligt mij voorschreef, in het belang van den Staat, en met eerbiediging van waarheid, regt en regtvaardigheid.

Ik ben over de jaren van eenen jongeling heen [1]), waarin men chevaleresque reuzenplannen vormt, en ik heb nog slechts zoo veel van het enthusiasmus voor het goede over gehouden, als een eerlijk man en getrouw ambtenaar noodig heeft, om, in een land als dit, niet van het regte spoor af te dwalen, ook dan wanneer het somwijlen wat ruw en ongemakkelijk wordt; en dat ik tot nu toe geene hersenschimmen heb nagejaagd, wordt mij door de gelukkige uitkomsten voldoende gewaarborgd.

Zijne Excellentie Elout, dit weet ik, kan, naar zijne wijze van zien en uitgaande van het standpunt, waarop hij Indië verlaten heeft, alle de maatregelen, sedert zijn vertrek hier te lande genomen, niet goedkeuren, maar indien hij hier gebleven ware, ben ik evenzeer overtuigd, dat hij geheel anders zoude zien en oordeelen. Ik zoude te zeer in details moeten treden, om dit een en ander duidelijk en verstaanbaar voor u te maken, en dit zoude dan nog voor u van geen belang genoeg zijn. Laat het dan voldoende wezen, dat ik u met volle gerustheid verzeker, dat hetgeen hier gedaan is, tot redding en instandhouding van de kolonie heeft moeten geschieden, en in den staat van zaken niet anders heeft kunnen geschieden, alsmede dat onze Indische bezittingen nooit gelukkiger en bloeijender zijn geweest dan in dit tijdstip, terwijl alle de maatregelen, die genomen worden, de strekking hebben, om, met kennis van zaken, onze Indische possessiën te doen zijn, hetgeen hare wezenlijke en ware bestemming is: ten nutte van het moederland, voor zoo veel en zoo verre dit, zonder onregtvaardigheid tegen deze possessiën zelve en met derzelver behoud, geschieden kan.

De aankomst van onzen gouverneur-generaal Van der Capellen in het vaderland, zal, hoop ik, daar een nieuw licht omtrent deze gewesten verspreiden, alwaar men (ik zeg dit met leedwezen en met volle overtuiging) het groot belang derzelve volstrekt nog niet schijnt te kunnen waarderen, en alwaar men, door de verschillende en zoo ver uit een loopende berigten

[1]) De briefschrijver was toen 42 jaar.

en adviesen der in de laatste jaren gerepatrieerde personen, door twijfelingen en onzekerheden wel geslingerd moet worden.

Gij zult waarschijnlijk mijnen collega Muntinghe reeds gezien en gesproken hebben, en ik twijfel dan ook niet, of gij zult in hem den kundigen man van uitmuntende talenten herkend hebben. Hij is echter weinig bekend met den staat onzer geldmiddelen en heeft zelfs daarvan bij zijn vertrek van hier zeer erroneuse begrippen medegenomen, welke ik vrees, dat hij in Nederland verspreiden zal [1]). Deze begrippen zijn hem voornamelijk ingeboezemd door eenen man, voor wiens financieele kennis hij meer eerbied had, dan ze inderdaad verdienen; ik bedoel den overleden president van de Rekenkamer Bauer, die, eerst kort vóór zijn dood, door de waarheid overwonnen en overtuigd, zijne eigene dwaling omtrent den staat der Indische financiën erkend heeft.

Wij zijn nog onzeker omtrent den persoon, die den gouverneur-generaal Van der Capellen zal opvolgen, daar, hoezeer de luitenant-gouverneur De Kock provisioneel als zoodanig benoemd is, Zijne Majesteit nogthans de definitieve aanstelling aan zich heeft gereserveerd gehouden. Tot welzijn van den Lande en voor 's Konings dienst en belangen, wensch ik dat Z. M. zich bij de definitieve keuze tot den generaal De Kock moge bepalen, die door zijn verblijf in Indië en vooral door zijne deelneming gedurende eenige maanden aan de regering (als luitenant-gouverneur) met de zaken bekend is. Daarbij is hij een weldenkend, braaf man, die geacht en bemind is, en dit in alle opzigten verdient.

Van mijne beide broeders heb ik u nog niets gezegd. Mijn oudste broeder is, uit het Hoog Geregtshof overgegaan in de Hoofddirectie van Financiën, op aanzoek van den Hoofddirecteur en om meer bezigheden te hebben, als hij in dit Hof vond [2]). Ik hoop, dat hij van dezen stap geen berouw moge hebben. In allen gevalle heeft hij eene zeer honorabele, onafhankelijke carrière, voor eenen zeer afhankelijken en in vele opzigten ingraten post opgeofferd. Zijne tegenwoordige betrekking geeft hem echter gelegenheid om het Land te zien en van tijd tot tijd reizen te doen, en dit is, zoo als gij weet, zijn oude zwak; als Raad van Financiën heeft hij ook maandelijks f 200 meer inkomen, dan hij als lid van het Hof genoot.

Frits is altijd nog Raad van Justitie te Sourabaija, en neemt somtijds den post waar van regter van Ommegang, waardoor dan, voor dien tijd, zijn leven minder eentoonig is. Hij gedraagt zich onberispelijk en bedaard, maar tot mijn leedwezen is zijn vrolijk humeur geweken.

Uw neef Verschuir [3]) is nog opziener (controleur) van de Landelijke inkomsten

---

[1]) Zie § 56.

[2]) Zie de *Bataviasche Courant* van 29 Maart 1823. Het slot dezer alinea over het hooger inkomen verklaart voor een gewoon lezer nader de zucht naar meer werk.

[3]) Verg. bl. 163.

van de eerste klasse in eene der gezondste en aangenaamste oorden van Java, in de residentie Pekalongan, op f 300 's maands traktement en f 300 's jaars paardengeld met vrije woning. Hij is echter niet geheel tevreden en laat mij niet los om eene andere betrekking te erlangen. Ik had hem eerst op de secretarie van de financieele inspectie geplaatst en, zoo ver ik kon, doen avanceeren; maar hij was voor die partij niet zeer geschikt en toen heb ik hem eene ambulante betrekking bezorgd; dan ook hiervoor is hij niet berekend, omdat hij ongelukkig het paardrijden niet kan verdragen en ongaarne in de eenzaamheid leeft.

Het getal mijner naamgenooten is in Indië nog vermeerderd, door de aankomst van eenen kleinzoon van mijn oom (nu wijlen den Generaal-Majoor, Gouverneur van de Kaap). Deze is als *sergeant* uitgekomen. Het is anders een knappe jongen, die, zoo het schijnt, zijn dienst goed verstaat, zich wel gedraagt en niet verlangt in eene civiele betrekking over te gaan. Hij is 19 of 20 jaren oud en heeft eene goede opvoeding genoten. Ik hoop dat hij nu officier zal zijn. [1])

Te Ambon heb ik het graf van eenen mijner neven bezocht, die, als eerste officier aan boord van Z. M. corvet.... [2]) diende, en na eenen togt naar Banda, na eene kortstondige ziekte, is overleden. Zijn oudere broeder (Hendrik), die in den zelfden rang geavanceerd en gedecoreerd was, was op het *Zeepaard* geplaatst en heeft, uit Indië terugkeerende, op de Kaap schipbreuk geleden. Het gerucht loopt hier, dat hij, bij die gelegenheid, zijn been gebroken heeft en aan de gevolgen daarvan is overleden. Deze menschen zijn, als kinderen en jongelingen, bij mij als 't ware t'huis geweest; ik heb beiden als mannen in eenen eervollen stand terug gezien en nu is er niets meer van hen overgebleven. Het is waarlijk alsof het ongeluk niet moede wordt, om allen, die mijn naam dragen, onmeedoogend te vervolgen.

Aan boord van Z. M. fregat de *Eurydice*, den 3^{en} Junij 1824.

Na te vergeefs op het Javasche schip gewacht te hebben [3]), zijn wij den 31 Mei ll. geëmbarqueerd en hebben den volgenden dag de reede van Ternate verlaten. De sultans van Ternate en Tidore hebben den Gouverneur-Generaal uitgeleide gedaan tot aan boord, onder het saluut der forten en van alle de op de reede liggende schepen. De ex-soesoehoenan en zoon, de ex-sultan van Palembang [4]), met de geheele vorstelijke familie, stonden aan het

---

[1]) Officier werd hij inderdaad dat jaar, doch ook hij eindigde ongelukkig, ten minste zoover dit toen is gebleken; zie § 4.

[2]) De naam is oningevuld. De ter mijner beschikking gestelde brieven van Van de Graaff zijn *afschriften*; van slechts een paar, als van de brieven N°s 142, 177 en 192, trof ik tevens het origineel aan. De hier bedoelde neven waren ook Van de Graaff's.

[3]) Te Ternate, alwaar men verwachtte een schip, dat den 15^{en} April t. v. van Java zou vertrekken.

[4]) Nadat sultan Badroedin in 1819 overwinnend uit den strijd was gekomen, had hij zich den titel van *soesoehoenan* gegeven, terwijl zijn oudste zoon en opvolger den titel erlangde van *sultan*.

hoofd en staarden met droevige blikken op de sloep, waarmede wij van de wal afstaken.

Ook ons verblijf op Ternate, hoop en vertrouw ik, dat van zegenrijke gevolgen voor de bevolking zal zijn.

Wij hopen op Kema (Menado) een schip aan te treffen om onze brieven daarmede naar Java te verzenden, anders zal ik dezen van Makassar expedieeren. Op laatstgemelde plaats zullen wij dan toch eindelijk Europesche brieven ontvangen. Sedert October 1823 zijn wij van alle tijdingen aldaar verstoken. Men kan zich in Europa geen denkbeeld vormen van het genoegen, hetwelk elke brief, van daar geschreven, hoe kort ook, iemand hier te lande verschaft. Indien gij dat wist en hiervan overtuigd waart, waarde Broeder! zoudt gij zeker geene gelegenheid laten voorbij gaan, zonder mij te schrijven, en niet daartoe altijd op brieven van mij blijven wachten, die voor u dat belang niet kunnen hebben. Ik bid u daarom, schrijf mij zoo dikwijls uw tijd zulks maar eenigzins toelaat, en zend uwe brieven op de post, dewijl die steeds zekerder is, als de bestelling door particulieren.

N° 123. *Van F. Wappers Melis, raad van Financiën, directeur der ink. en uitg. rechten. — Batavia, 30 Juli 1824.* Aangenaam en vereerend was het voor mij het welzijn en de tot dus ver voorspoedige reis [1]) van UHEdG. te mogen vernemen, en de verzekering te ontvangen, dat ik nog een plaats in UHEdG. vriendschap behouden heb.

Vlijend is het voor mij, dat, de delicate positie der financiën betreffende, UHEdG. op mijne assistentie gerekend had. Ofschoon noch door mijn post, noch door speciale last, met eenige bemoeijenis in de Financiën gechargeerd [2]), heb ik sedert lang gekend de delicate positie, waarin zich de Financiën bevinden; daarbij kreeg ik de overtuiging door inzage van eenen staat voor de negen eerste maanden van dit jaar, dat de auteur of auteuren van dien staat, zich misgisten, en dat dien ten gevolge, groote moeijelijkheden ontstaan moesten in de absentie van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal. Hoever men zich vergiste, zal UHEdG. ten duidelijkste kunnen ontwaren, uit eene vergelijking van dien staat met de buitengewone middelen, die reeds gebruikt en nog onontbeerlijk zijn [3]). Ik resolveerde derhalve om mij met den heer Goldman [4])

---

[1]) Naar de Molukken.

[2]) Ik begrijp niet goed wat de sehrijver hiermede bedoelt. Hij was toeh, blijkens bl. 182 en de *Bataviasche Courant* van 15 September 1821, lid van den raad van Financiën en direeteur der inkomende en uitgaande reehten. Wellieht wil hij zeggen, geene bemocienis met de begrootingen te hebben, doeh dan is het al zeer vreemd uitgedrukt. Wappers Melis was eehter als Zuid-Nederlander — „een Belg", zooals men in Mijer's *Baud* leest, — zie nader § 57 —, de Hollandsche taal niet geheel eigen.

[3]) Bedoeld wordt het staatje Januari—September 1824, waarover in § 57.

[4]) Hoofddireeteur van finaneiën.

te vereenigen, om alle botsingen en onaangenaamheden te trachten te voorkomen, in de hoop dat deze nadere blijk van vlijt en ijver in deze bijzondere omstandigheid mij zal verzekeren, dat bestaan in den dienst van dit Gouvernement in Nederland, dat mij beloofd is en alwaar mijne presentie voor mijne kinderen onontbeerlijk geworden is [1]).

Wanneer ik naga, dat 18 maanden verloopen zijn, met het tot stand brengen van de publicatie van 9 Juli 1822 [2]), dan mag ik hopen, maar durf mij niet vlijen, dat in 3 maanden een nieuw algemeen stelsel voor geheel Nederlandsch-Indië in het departement der Ink. en Uitg. regten vervaardigd en tot stand gebragt kan worden. Met vlijt, met ijver en met opregtheid, zal ik medewerken tot het daarstellen der groote grondbeginselen, waarop dit algemeen stelsel rusten moet, maar ik zou verzoeken om te worden geëxcuseerd om een dusdanig volledig stelsel te produceren in 3 maanden, aangezien de menigvuldige bezigheden aan mijn post verknocht, die door de uitbreiding mijner correspondentie met alle de buitenposten dagelijks vermeerderen.

Zonder twijfel zal Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal UHEdG. de onlangs uit Nederland ontvangen berigten over een *verdrag met Engeland* medegedeeld hebben. Dit heeft mij getroffen en is voor mij een verder blijk, dat deze voor Nederland zoo overheerlijke possessiën, ja ik mag die noemen, de voortreffelijkste overzeesche bezittingen, door eenige Europesche natie bezeten, geen genoegzaam belang in ons Nederland inspireren, om die in alle deszelfs betrekkingen te leeren kennen.

De impetus is echter gegeven, en men begint te vragen in de Staten-Generaal, wanneer de bij de Constitutie beloofde staten en rapporten over onze Oost-Indische bezittingen, aan de Staten-Generaal ingezonden zullen worden? Ik vrees echter, dat het wat laat is! Hoe dit ook zij, in mijne opinie, de Minister, die aan Zijne Majesteit heeft kunnen aanraden, om een dusdanig verdrag te sluiten, zonder af te wachten de terugkomst van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal, om zich hoogst deszelfs ervarenheid in Indische zaken ten nutte te maken, zal zulks naderhand aan zijn vaderland hebben te verantwoorden.

N° 124. *Van J. C. Goldman. — Batavia, 30 Juli 1824.* De geldelijke staat van het Gouvernement is zeer embarrassant geweest; wij hebben er ons evenwel door gered, doch veel moet er nog betaald worden, waarbij voornamelijk komt de te doene remise voor het Ministerie in Nederland, zoodat

[1]) Bij een rapport aan de Hoofddirectie dd. 22 Juli 1824, was aan de Regeering overgelegd eene missive van de raden Wappers Melis en De Vogel, voorstellende eene negotiatie van f 1 millioen. Zie *Louw* dl. II. bl. 621.

[2]) Staatsblad N° 30*a*, houdende eene wijziging van het reglement op de in- en uitvoerrechten op Java en Madoera.

buitengewone maatregelen in het werk gesteld zullen moeten worden om aan de nog te doene uitgaven het hoofd te kunnen bieden.

De vermindering van den prijs der koffij doet ook veel nadeel aan de inkomsten; dan ik ben met UHEdG. van gevoelen, dat het ligchaam gezond en sterk van binnen is en dat wij alles zullen te boven komen door gepaste maatregelen in het werk te stellen.

N° 125. *Van H. M. de Kock, waarnemend landvoogd. — Batavia, 2 Augustus 1824.* Met onuitsprekelijke belangstelling vernam ik telkens de berigten omtrent de reizen van den Gouverneur-Generaal en ik ben met UHEdelGestr. overtuigd, dat de tournée, door Zijne Excellentie gemaakt, aller nuttigst voor de zaken en belangen in het algemeen en een zegen voor de Moluksche ingezetenen in het bijzonder is. Hoe schoon, hoe zacht en hoe eenvoudig is de Publicatie niet, te Amboina uitgevaardigd [1]); konden of wilden de menschen zulke taal begrijpen en geloven, dan zouden de Molukken kunnen bloeijen en onze uitgaven zouden aanmerkelijk verminderd kunnen worden, want wij zouden er alsdan geene groote militaire magt noodig hebben; hetgeen voor de Molukken gedaan is, is reeds zeer veel en hetgeen dan nog van het oude stelsel van monopolie overblijft, kan niemand met eenigen schijn van billijkheid berispen, alzoo dat gedeelte zoo wel ten voordeele der ingezetenen als van het Gouvernement werkt.

Commissarissen van Makassar hebben veel en eensgezind gewerkt; hun rapport heb ik met nieuwsgierigheid gelezen; vurig hoop ik, dat de expeditie tegen Tanette spoedig en voordeelig mag zijn afgeloopen; trouwens hier twijfel ik niet aan; maar vooral hoop ik, dat het bij die expeditie zal blijven en Boni van den trotschen eisch zal hebben afgezien, en dat de zaken te Makassar vóór het vertrek Zijner Excellentie alle geschikt zullen zijn [2]).

Sedert het overlijden van mijn vriend Raaff [3]) heb ik den heer Baud [4]) en den majoor Laemlin [5]) niets gepredikt dan vredelievende maatregelen; tot nog toe is alles bedaard gebleven, maar na zulk een hoofd als Raaff was, kan de plaats niet lang zonder gebieder blijven; want hoezeer ik van den assistent-resident Baud waarlijk zeer voldaan ben, zoo is hij maar waarnemende, en proefondervindelijk weet ik, dat die betrekking steeds eenige schroomte bij zich draagt [6]).

---

[1]) D° 15 April 1824 Stbl. N°. 19. Zie nader de noot op bl. 301 van V. d. C's *Journaal*.

[2]) *Tanette* werd wel onderworpen, maar overigens was het einde, door de nederlaag bij *Soepa*, zeer teleurstellend: zie § 52 sub *a*.

[3]) D° 17 April 1824. Zie zijn levensberieht in het Tijdsehr. Ind. Gen. 2e jaarg. bl. 255.

[4]) G. A. Baud, Assistent-Resident voor de Menangkabouwsche districten en bloedverwant van J. C. Baud; deze G. A. wordt waarschijnlijk bedoeld in brief N° 4, bl. 21.

[5]) Zie over Laemlin o. a. mijne *Palembang*verh. bl. 552 vv.; ov. 222 vv.

[6]) Blijkens de *Bataviasche Courant* van 6 November 1824 werd tot resident en militaire eommandánt van Padang en onderhoorigheden benoemd H. I. J. L. De Stuers, adjudant van den Gouv.-Gen.

Ik heb in uwe afwezigheid veel te doen gehad en ik heb u zeer dikwerf gemist; uit de Moluksche stukken zie ik, dat UHEdGestr. ook niet stil heeft gezeten [1]); ik moet derhalve erkennen, dat Zijne Excellentie wel gedaan heeft om van zijne magt gebruik te maken en UHEdGestr. mede te nemen; doch niemand zal mij tegenspreken, wanneer ik verklaar overtuigd te zijn, dat uwe raad mij dikwerf zonderling dienstig zoude zijn geweest; op hetgeen ik bij deze gelegenheid gemist heb, reken ik in het vervolg; uw vriend Meijlan is mij zeer nuttig geweest, en hij gaat vriendschappelijk met mij om; ik verberg u ook niet, dat ik menig uurtje belangrijk met den heer Wappers Melis heb omgegaan.

Hetgeen mij in waarheid veel moeite heeft gegeven, zijn de financiën; want de zoogenaamde magere maanden zijn het wel geweest, en de heer Goldman ziek zijnde, was ik dubbel verlegen, daar hij altoos nog al ressources uitvindt, waarvan ik wel juist niet houd, maar die men in moeijelijke situatiën wel bij de hand moet nemen. Ik hoop over dit aller belangrijkst punt veel met UHEdG. te spreken, want eer ik geloof, dat onze zaken goed staan, moet ik nog oneindig ingelicht worden [2]).

N° 126. *Van H. J. Domis. — Salatiga, 8 October 1824.* De heer Van Sevenhoven, die heden alhier naar Solo is gepasseerd [3]), was zoo goed om mij namens UEdG. van Soerabaija te melden, dat UEdG. gezond op dit eiland geretourneerd was. Deze tijding was voor mij zeer aangenaam; doch de verzekering, welke ik daar tevens bij ontving, dat UEdG. Samarang niet zoude bezoeken, was voor mij zeer onverwacht, daar ik mij daardoor van het geluk gepriveerd zag, UEdG. in persoon te kunnen ontmoeten.

Sedert twee maanden zijn wij gereed geweest om Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal te ontvangen. Ik kan UEdG. opregt verklaren, dat het mij zeer spijt Zijne Excellentie niet te Samarang is gekomen, daar ik vermeen, dat Hoogstdezelve te vreden over de residentie zoude geweest zijn; doch die goedkeuring heb ik niet mogen ontvangen en de preparatiën, die ik gemaakt

---

[1]) „Den raad van Indië Van de Graaff, die zich met de redactie der stukken belast heeft, ben ik veel dank schuldig." V. d. C-*Journaal*, bl. 301.

[2]) Men verg. hiermede de verontrustende berichten dd. 27 Februari en 23 Augustus 1824, die de waarnemende Gouv.-Gen. aan de opvolgende ministers Falck en Elout over de finaneiën zond; *de stukken waren gewoonlijk verfraaid*, berichtte hij. Elout's Bijdr. van 1861 bl. 117 en 118. — Ter tafel van de Ind. Regeering lag toen het voorstel dd. 22 Juli 1824 van de Hoofddirectie van Finaneiën tot negotieering van f 1 millioen. Bij res. dd. 10 Aug. werd echter bepaald, dat het beter was op de terugkomst van den Gouv.-Gen. te waehten. Zie *Louw* dl. II, bl. 261.

[3]) Blijkens de *Bataviasche Courant* van 3 Januari 1824 was J. I. van Sevenhoven, laatstelijk commissaris voor Palembang, resident geworden van Soerakarta; volgens de Courant van 19 Juli 1823 was de assistent-resident H. Mac Gillavrij er waarnemend resident geweest; deze werd nu te Solo „2° resident".

had, zijn ook niet zonder kosten verzeld geweest en waarvoor ik nu niet de minste satisfactie heb.

De Chinezen te Samarang hebben op de komst van Zijne Excellentie gewacht om Hoogstdezelve een rekest over het verval van den handel in de Vorstenlanden aan te bieden, daar zij zeggen alle arm te worden. Thans zullen zij dat rekest naar Batavia zenden. Er is eene samenkomst van de meeste kooplieden geweest, welke zich gezamentlijk zullen adresseren. De opkoop van tabak in de Kadoe schijnt ook moeijelijkheden te ontmoeten.

Over eenige dagen zullen wij het examen hebben; ik wacht slechts op bevelen van Zijne Excellentie De Kock [1]). Mijn stiefzoon heeft van Zijne Excellentie den Luitenant-Gouverneur, namens het Gouvernement, een goud horologie present gekregen, als een blijk van tevredenheid voor eene afteekening welke hij van een menschelijk monster gemaakt heeft.

N° 127. *Van Mr. J. G. Van Angelbeek* [2]). — *Buitenzorg, 8 October 1824.* Waarschijnlijk zal ik gedwongen worden om de groote partij op Batavia te komen bijwonen, want gisteren is de meid Emma bij ons gekomen, en heeft ons de complimenten van Mevr. gemaakt, en daarbij gezegd, dat Nonjè Bezaar Nonjè Resident zoude pangil om de pesta mede te komen helpen vieren. Ik ben niet ondankbaar voor dit bijzonder gunstbewijs, maar ik bleef liever te huis. [3])

De receptie van den Gv. Gl. zal op de volgende wijs hier plaats hebben. Ik zal, met den Regent, den Secretaris en den heer Launy [4]), Z. E. op de grenzen ontvangen en het rijtuig tot den post Tjimangis te paard escorteren; van daar zullen wij door een aantal eerebogen en onder het gespeel langs den weg van ganbelang etc [5]) den Gr. in wagens volgen. Onze huizen zullen met bloemen en groen versierd worden, hetwelk in het fraaije en zindelijke dorp eene zeer aardige vertooning zal maken. Ik wenschte, dat dit alles reeds achter den rug ware.

Ik kan mij zeer wel voorstellen, dat de uit Nederland te Soerabaija ontvangen tijding voor u en voor den Gouverneur Gl. onaangenaam ware [6]); geen mensch vindt dezelve gunstig.

Dat de beschouwing der vele arrières ook niet een vrolijk gezigt oplevert,

---

[1]) Bedoeld wordt het jaarlijksch examen der *Militaire School*. Het had plaats dd. 21 October 1824; zie het breede verslag in de *Bataviasche Courant* van 6 November d. a. v.

[2]) De noot 5 bl. 81 vermelde raad van Financiën Van Angelbeek was, blijkens de *Bataviasche Courant* van 1 Februari 1823 resident van Buitenzorg geworden, in plaats van den op bl. 165 vermelden Van Hogendorp, die bestuurshoofd te Batavia werd. Meijlan verving Van Angelbeek in den raad van Financiën: zie bl. 208 noot 2.

[3]) Verg. § 53 over den geur, waarmede de terugkomst van den Landvoogd gevierd werd.

[4]) L. Launij, 1e commies 1e klasse te Buitenzorg.

[5]) *Ganbelang* staat er.

[6]) Bedoeld wordt vermoedelijk óf de stichting der Handelmaatschappij, óf het bericht over de sluiting van het Londensch tractaat, verg. bl. 223.

kan ik wel nagaan. Onder dezen is een stuk, hetwelk ik geloof, dat voor eene spoedige afdoening vatbaar is, en waaraan ik zoo vrij ben u te herinneren; ik bedoel mijnen in uwe handen gestelden brief van den 5den April 1823 N° 36, waarbij ik verzoek onderrigt te worden, hoedanig ik met het een derde der boeten, profluerend uit boeten, wegens overtredingen in zaken van pagten, en volgens de bepalingen toegekend aan den Officier van Justitie, welke tot beboeting of verbeurdverklaring procedeert, zal hebben te handelen [1]). Het komt mij voor, dat dit gedeelte eigenaardig aan den Djaksa toekomt, en ik zie er geene zwarigheid in om dien ambtenaar goed te beloonen, op wiens goed gedrag zeer veel aankomt. Sedert 1820 tot mijne komst is uit dien hoofde ontvangen f 1826—6—12 en sedert heb ik uit dien hoofde in mijne consignatiekas f 1096—7—4, dus te samen f 2922.14. Deze som is in vijf jaar bijeen verzameld, en dus niet zoo exorbitant.

Ik doe heden een voorstel aan Z. E. om aan den Kapitein Chinees eene personele toelage te accordeeren; ik ben van de noodzakelijkheid dezer opoffering doordrongen, en hoop dat dit voorstel mag worden geagreëerd. Ik zie ook niet in, waarom aan den Kapt. Chinees niet even zoo goed eene bezoldiging zoude kunnen worden gegeven als aan Inlandsche ambtenaren, die oneindig minder werkzaamheden hebben dan hij. Vooral te Buitenzorg is de post van Kapt. Chinees van een zeer groot belang en zijn aan denzelven vele gewigtige bezigheden verbonden.

Het school, door mij weder opgebouwd, telt 21 scholieren; ik heb Van der Vinne hierop opmerkzaam gemaakt [2]). Ongelukkig zijn er zoo vele uitgaven te doen, en ik durf mij dus niet vleijen, dat men tot de oprigting van een goede school alhier veel zal willen sacrifieeren, en *sans argent point de Suisses.*

N° 128. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 31 October 1824.* Het was mij een wezenlijk genoegen bij mijne aankomst op Java, in de maand September l.l. ook van u eenen brief te ontvangen, daar het schijnt dat alle mijne vrienden en kennissen in Nederland mij hebben vergeten. Uw brief, gedateerd den 3en Mei dezes jaars, was mij des te aangenamer, dewijl die onderscheidene détails inhoudt, die voor mij aller belangrijkst zijn en voor welken ik u mijnen hartelijksten dank betuig.

De reis naar de Moluksche eilanden en Celebes, op welke ik den Gouverneur-Generaal vergezeld heb, is over het algemeen vrij voorspoedig en van gelukkige gevolgen geweest.

Op Makassar is de Gouverneur-Generaal niet geslaagd; alle pogingen om de zaken aldaar zonder oorlog te termineeren zijn vruchteloos geweest en het

---

[1]) Zie art. 15. van Staatsblad 1819 N° 83. De vraag gaf vermoedelijk aanleiding tot de ampliatie in Staatsblad 1825 N° 26, waaruit duidelijker blijkt, wat Van Angelbeek eigenlijk bedoelde.

[2]) J. van der Vinne: „inspecteur van het lager en middelbaar onderwijs".

oorlogsvuur, hetwelk in dat gedeelte onzer bezittingen sedert acht jaar gesmeuld heeft, is eindelijk nu uitgebroken. Men zal dit welligt in Nederland als een onheil beschouwen en den Gouverneur-Generaal misprijzen, dat hij de zaken met te veel kracht heeft aangetast [1]); maar er was geene keus meer overgebleven tusschen het verlaten van die bezittingen en tusschen een oorlog, om het diep vernederde Nederlandsche gezag te doen herleven [2]). De uitslag van dezen oorlog kan niet twijfelachtig zijn, wanneer die met energie wordt doorgezet; indien echter, hetgeen ik vrees, het Indisch Gouvernement in deszelfs operatiën door het Gouvernement in Nederland belemmerd wordt en tot halve maatregelen toevlugt moet nemen, kan de worsteling lang en zeer kostbaar worden..

Bij onze aankomst op Java ontvingen wij de tijding van de oprigting der *Handelmaatschappij* in Nederland en van het met *Engeland* gesloten tractaat. Een ieder, die Indië kent, en de belangen van Indië in verband met die van het moederland waarlijk behartigt, treurt over deze beide evenementen en voorziet daaruit onoverkomelijke onheilen. Men begrijpt niet, hoe het mogelijk is, dat de Koning, die den gouverneur-generaal Van der Capellen persoonlijk kent, maatregelen van zulk een groot belang heeft kunnen adopteeren, zonder dien man daarover te raadplegen en zijne komst af te wachten. Het is eene ramp voor Nederlandsch-Indië, dat men in het moederland, in acht jaren, zich zoo weinig om Indië bekreund heeft, en dat men in een oogenblik, wanneer men den baron Van der Capellen kon verwachten en van zijne achtjarige ondervinding gebruik kon maken, zich gehaast heeft, zulke hoogst gewigtige en ver uitziende beslissingen te nemen, over belangen, die de raadgevers, welke Z. M. omringden, zelven niet konden beoordeelen. Ik kan, zonder in bijzonderheden te treden, niet verder over deze materie uitweiden. De Hemel geve, dat ik en anderen, die van mijn gevoelen zijn, geheel verkeerd mogen zien en oordeelen; maar ik vrees, dat de uitkomst droevig zal zijn en dat men zich zijne verblindheid bitter, maar te laat, zal beklagen [3]).

Toen de Gouverneur-Generaal op Java terugkeerde, was zijn stellig voornemen, om in December aanstaande te repatrieeren [4]). De staat van zaken, dien hij bij zijne aankomst aantrof, hebben het hem echter tot eenen

---

[1]) Zoo deed men het.

[2]) Zie over Van der Capellen's bezoek, Mijer's *Baud* bl. 260 vv.

[3]) *Gehaast* om het verdrag te sluiten, had men zich in zoover wel niet, dat het door Engeland steeds op de lange baan was geschoven, om het wederrechtelijk bezit van *Singapore* meer en meer als een voldongen feit te kunnen doen aannemen; doch waar we aldus tot de vertraging gedwongen waren geworden, is het ook m. i. onverantwoordelijk geweest, dat men ten slotte niet op de terugkomst van Van der Capellen gewacht heeft. Engeland zou er ons geen verwijt van hebben gemaakt, daar zijne regeering als reden van uitstel o. a. had opgegeven: het wachten op de terugkomst van den gouv.-gen. van Bengalen, markies Hastings!! Verg. Bijdr. E. bl. 168—169.

[4]) Zie § 18.

pligt gemaakt zijn vertrek tot het aanstaande jaar uit te stellen, en hij heeft zich door deze opoffering nieuwe regten op de goedkeuring des Konings en de dankbaarheid der natie verworven. Of men hem die terstond toekennen zal, betwijfel ik zeer, maar ongetwijfeld zullen die hem niet betwist worden, zoodra de oogen van het algemeen in Nederland geopend zullen zijn.

Onze financiën zijn in eenen embarrassanten staat, die verergerd is door de lage prijzen der producten. De heer Muntinghe, wiens financieele en mercantiele kundigheden men nu (zoo als men mag hopen) ook in Nederland zal kunnen apprecieren, behoort tot die partij, die blindelings beweert, dat de staat der Indische financiën ten achteren is en dat de schuld, die op dien Staat drukt, een wezenlijk tekort oplevert, en toch is het tegendeel de waarheid, maar eene waarheid, die niet dadelijk en gemakkelijk te demonstreeren is. Het is te hopen, dat deze kwestie weldra eene nationale kwestie moge worden en dat men daarover niet langer in het duistere der ministerieele kabinetten, maar openlijk en voor den regterstoel der publieke opinie zal redetwisten. Indien ik fortuin genoeg had, of indien ik gevoeglijk Indië op dit oogenblik verlaten kon, zoude ik alles aanwenden om dat tijdstip te verhaasten, maar nu kan en mag ik daaraan niet denken.

Mijne situatie is ver van aangenaam te zijn en mijne collega's zijn gelukkiger dan ik hopen kan te worden, zoo lang ik genoodzaakt word aan de behandeling van onderscheidene moeijelijke zaken deel te hebben, welke eigentlijk van mijne betrekking als raad van Indië, zoo als die betrekking thans wettig of onwettig bestaat [1]), vreemd zijn. Het vertrouwen, hetwelk ik bij voortduring van den Gouverneur-Generaal geniet, is voor mij hoegenaamd geene schadeloosstelling, omdat ik geen genoegzaam vertrouwen in de gunst van groote personnages stel en omdat mij daardoor slechts eene soort van verantwoordelijkheid wordt opgelegd, waarmede ik eigentlijk niets te doen heb. Indien de Gouverneur-Generaal vertrokken ware, zoude ik omtrent de partij, die ik te kiezen had, niet lang in twijfel hebben gestaan en mij in de limieten van mijnen post teruggetrokken hebben, hoezeer zijn opvolger [2]) reeds mij vele ondubbelzinnige blijken van vriendschap en vertrouwen had gegeven; nu is het echter onmogelijk.

Hetgeen de heer Falck u gezegd heeft van mijne positie, is mij evenmin onbekend gebleven als hem; maar hetgeen Z. E. meent, dat mij tevreden zoude moeten stellen, is juist hetgeen mij ontevreden maakt. Ik houd er niet van, dat men de menschen vriendelijk behandelt, en onderscheidt, en aanhaalt, alleen daarom, omdat men ze noodig heeft; want daartegen staat over, dat

---

[1]) „Wettig of *onwettig*", omdat de bevestiging van de benoeming maar steeds was uitgebleven: verg. bl. 191 en 211.

[2]) Bedoeld wordt generaal De Kock.

men die zelfde menschen negligeert en nog erger dingen aandoet, zoodra men ze niet noodig heeft.

Sedert lang heb ik gemeend, dat ik bij den heer Elout niet meer in een gunstig blaadje stond en het gesprek met Z. E., hetwelk gij mij medegedeeld hebt in uwen brief, toont genoegzaam aan, dat mijne vrees gegrond was. Nu Z. E. minister is [1]), verwacht ik van hem weinig goeds en nu en dan veel onaangenaams, hoezeer ik dit in geenen deele gemeriteerd heb. Indien ik geene verpligting aan hem meende te hebben, zoude ik mij dit gemakkelijk getroosten, maar den schijn zelfs te hebben van ondankbaar te zijn, grieft mij. Dat er reeds rekwesten tegen mij gepresenteerd zijn, is niets nieuws voor mij; misschien zal men daar nu wel gevolg aan geven.

Het doet mij leed te vernemen, hetgeen gij over Fabius schrijft. Ik ontvang geene brieven meer van hem en wanneer hij mij eens enkel schrijft, is het ten believe van anderen en om mij te zeggen, dat ik niet aan hem schrijf, hoezeer dit laatste ongegrond is. Hij is in de daad een goed en braaf gezind man, maar een drijver en die maar al te dikwerf de eigenliefde heurteert van de menschen, met welke hij in aanraking komt.

Voor de bijzonderheden, die gij mij van mijne kinderen medegedeeld hebt, ben ik u hartelijk dank schuldig. Het lot van die kinderen, maar vooral hunne opvoeding, baart mij veel bekommering.

HOOFDSTUK XXXI.

Gouvernements-secretaris Mr. J. Schneither; Mr. H. J. Tobias, gouvernements-commissaris van Makasser; J. D. van Schelle, gouverneur aldaar:

over de Bonische zaken in 1824—1825.

N° 129. *Van Mr. J. Schneither. — Makasser, 8 September 1824.* Ik heb de eer UHEdG. hiernevens ter lezing aan te bieden een artikel voor de courant ontworpen om het publiek niet langer onbekend te laten met de zaak van *Soepa*.

Z. E. heeft geoordeeld, dat het beter is in eens met de geheele waarheid voor den dag te komen, ten einde het publiek het ergste *wete*, en daardoor voorgekomen worde, dat men het ergste *denke*. In dien geest is dit berigt

---

[1]) Wel te verstaan van Koloniën; vóór dien tijd was hij van Financiën.

gesteld. Zijne Excellentie zal gaarne vernemen, of UHEdG. daarop ook bedenkingen heeft. [1])

N° 130. *Van J. D. van Schelle. — Makasser, 20 September 1824* [2]). Eindelijk hebben de Bonieren de stoutheid gehad ons aan te vallen en dat met een geweld en kracht, dat men duidelijk bespeuren kan, dat de koningin en het volk gelijkelijk dien oorlog hebben begeerd. Aroe Tjiema, oom der koningin, commandeert met nog andere prinsen, den aanval op het district van Maros; ik heb alles officieel aan ZExc. geschreven, 't welk UHEdG. zult lezen; ik zwijg dus van de zaak [3]). De koning der Makassaren, die gisteren avond bij mij was, toont zich wel bereid om hulp te verleenen, doch alles verschrikkelijk langzaam; eerst gister avond heeft hij 300 man laten marcheren, en morgen ochtend zullen deze door eenige prinsen en eene grootere magt gevolgd worden. Tot nu lacht de koning van Sidenring, als men hem zegt de Bonieren ons zullen aanvallen [4]). Mijne magt is inderdaad gering; nu ik Maros en Boeloekomba en Bontain heb moeten versterken, heb ik alleen de 100 aangekomen Europeanen [5]) en 100 Inlanders met eenige artillerie in het fort Rotterdam; ik kan dus geene hulp meer verleenen, en ben de speelbal van de vorsten, zoodra zij eenmaal beginnen te begrijpen, dat ik zonder hen niets kan doen; hunne hulp is goed, als wij de hoofdrol spelen. Om de Makassaren in beweging te krijgen, moet ik hen van alles voorzien en ook aan dezen kant ben ik arm; gebrek aan rijst zal zich spoedig doen gevoelen; ik zal de hulptroepen moeten voeden, want anders verloopen zij; — en zij zijn thans mijn eenige steun, daar ik de garnizoenen vooral tot behoud der posten moet bezigen, en deze reeds in gevaar van geattakeerd te worden zijn. — UHEdG. ziet de noodzakelijkheid van dadelijke hulp van Java zeker met mij in, en daarop reken ik; ook heb ik in mijn gesprek met den koning van Goa, hem mijn vertrouwen doen

---

[1]) Destijds was de Gouv.-Gen. nog op reis; de heer Van der Capellen toch is in den aanvang der maand October van de Moluksche-Celebesche reis te Batavia teruggekomen; eerst de *Bataviasche Courant* van 25 September 1824 bevatte het breed relaas over onze mislukte pogingen om Soepa tot rede te brengen. Verg. § 53. Schneither maakte ook de Moluksche reis mede.

[2]) De luitenant-kolonel Van Schelle, gouverneur van Makasser, kende Van de Graaff reeds uit Alkmaar: zie bl. 8 en 20. Hij was gehuwd met eene doehter van den luitenant-generaal Anthing; zijn kleinzoon werd aan de ongelukkig afgeloopen *Flores*-expeditie als mijningenieur toegevoegd, om er tin te ontdekken. De brief is geadresseerd naar Soerabaja, waar Van de Graaff met den Landvoogd op de terugreis naar Batavia kon zijn.

[3]) Bedoeld wordt de brief dd. 19, dien men aantreft bij *Van Staden ten Brink* op bl. 281.

[4]) De vorst van *Sidenring* is steeds onze bondgenoot gebleven.

[5]) In zijn *Journaal*, bl. 396, teekende de heer Van der Cappellen onder Makasser 12 September 1824 aan: „Mijn vertrek is nu bepaald op morgen. Zeer gelukkig is heden, aan boord van een partikulier schip van Batavia hier aangekomen een detachement van 100 man infanterie, alle Europeanen. In dit oogenblik geeft de komst van dit detachement eene groote gerustheid en maakt den besten indruk."

gevoelen op eene krachtdadige hulp, die ik spoedig te gemoet zag, want het geloof daaraan moet hem in zijne hulp doen volharden. Wend toch al wat in uw vermogen is mede aan om mij eene ordentelijke magt te bezorgen; ik vraag 400 man, en waarlijk die heb ik noodig; rijst is eene behoefte, die ik niet te veel kan hebben, en artillerie-behoeften, welke ik Z. Exc. heb opgegeven; ook moet koll. De Stuers in deze over mijne behoeften geraadpleegd worden; en kon ik zijn persoon hier krijgen, zou ik mij zeer gelukkig achten; nu is de *Nautilus* naar de bogt van Bonie bestemd, dan kogels van 6 ℔ ontbreken geheel; ik laat dus knuppelkogels afhakken om hem te gerieven, dit houdt op; alle oponthoud is nadeelig; en deze soort van ammunitie gebrekkig. UHEdG. kunt ligt beseffen hoe onaangenaam dit is [1]).

Wij hebben nu nog twee maanden te wachten, en in twee maanden kan zeer veel gedaan worden; de hulp, die men mij wil zenden, kan dus niet te veel gepresseerd worden, al kwam ze slechts stuksgewijze aan. Ik geloof, dat, indien wij zoo gelukkig zijn te houden wat wij hebben, het Gouv^{t} dan den hoon, ons nu door Bonie aangedaan, moet wreken, en dat rijk als dan geheel gefnuikt moet worden, al zou het Gouv^{t} daarvoor ook eenige opoffe-ringen moeten doen. Ik hoop en vertrouw UHEdG. op Java alles in de meeste rust zult hebben bevonden, en dat Padang ook geene onrust baart, in welk geval het niet zoo moeijelijk zal zijn Celebes bij te springen. Ik gevoel nu gebrek aan knappe ambtenaren; indien ik Europeanen had als Francis of die soort, zoo kon ik ze eens hier of elders heen zenden, dan nu zit ik, als ik Maijor iets opdraag, geheel alleen [2]).

Nu vaar wel! ik vertrouw zeer op uwe medewerking en beveel mij bijzonder in UHEdG.'s aandenken en voortdurende vriendschap aan.

P. S. Gisteren het praauwtje niet hebbende kunnen bekomen, ben ik tot heden opgehouden; ongelukkig moet ik er vóór het sluiten nog bij voegen, dat de nieuwe onderdanen van Pankadjene niets gedaan hebben [3]), maar den vijand schijnen te favoriseren, ten minste onze post daar is geattakeerd, en waarschijnlijk door een ongeluk bij ons heeft ons kruid vuur gevat en de geheele boel is opgevlogen en verbrand; ik weet er nog verder niets van. Men zegt Baron gered is, doch ik heb van hem nog niets vernomen. De

---

[1]) Met „hem te gerieven" wordt bedoeld de *Nautilus*. — Knuppelkogels zijn ijzeren projectielen, dateerende van den tijd van Keizer Karel V, die uit het kanon werden geschoten en aan een ijzeren staaf werden vastgemaakt. — Het materieel der artillerie was in Van Schelle's tijd een rommel van oud ijzer, vooral op de Buitenbezittingen. Zie de klacht daarover van generaal De Stuers in zijn opstel „De expeditie tegen Tanette en Soepa in 1824": Tijdschrift v. N. I. 1854; zoomede mijne *Palembang*verh. bl. 537 en 538; ov. 207 en 208. — Over de zending der 400 man onder kolonel Bischoff, zie § 52 sub *b*.

[2]) Maijor was de secretaris van Makasser. — „De getrouwe ambtenaar Francis", „een zeer verdienstelijk ambtenaar", leest men op bl. 385 en 390 van V. d. C's *Journaal*, had o. a. de expeditie tegen *Soepa* vergezeld; zie nader over hem § 16.

[3]) *Nieuwe onderdanen*: zie § 52 sub *a*.

praauw gaat weg; ik sluit dus; — uit de progressen van den vijand ziet u hoezeer ik hulp behoef [1]).

N° 131. *Van J. D. van Schelle. — Makasser, 20 October 1824.* Na den inval der Bonieren, welke UEdG. is bekend geworden uit mijne officieele correspondentie, hoopte ik hen te zullen in toom houden onder het gebergte. Ik wendde daartoe alle mogelijke pogingen aan en liet mij, niettegenstaande men gedurig hoorde zij andere wegen insloegen om in het Makassaarsche rijk te vallen, niet afbrengen van mijne gedachte om hen als het ware tegen het gebergte in te sluiten, hetwelk (de hulpbenden voor hetgeen zij zijn, houdende) vrij wel ging [2]). Lang bleven de zaken in dezen stand; dan nu geen nieuw voedsel meer voor hunne troepen kunnende bekomen, en hunne sterkte wel op 10.000 man mogende gerekend worden, vonden zij zich genoodzaakt iets te doen. Zij beraamden een zeer goed geconcerteerd plan en deden eergisteren een vernieuwden aanval, die alom zou zijn afgeslagen geweest, indien niet de regenten van Simbang en Tanralilie, ook zegt men Tjimana, zich reeds met hen verstaan hadden; en in plaats van hun aandeel in de positie te verdedigen, eenigzins waren teruggeweken, en toen de onzen, die hen volkomen vertrouwden, in den rug waren gevallen, waardoor onze linie gebroken en onze magt aanmerkelijk verzwakt wierd; hetgeen ten gevolge heeft gehad, dat de Hollandsche soldaten de geheele magt tegen zich kregen en de vijand in zijn plan compleet reüsseerde, echter met groot verlies aan menschen, daar ik niet geloof zij veel om geven, en dat ook niet opweegt tegen het verlies van soldaten; de Javaansche soldaten hebben weder getoond niets tegen de volken van dit eiland te zijn [3]).

Kraëng Simbang, die ons nu verried en zeer magtig is, zal ZExc. zich nog wel herinneren; het is de zelfde man, die H. D. aan den waterval steeds op zij bleef, en door de spelonken over de rotsen hielp [4]). Ik kan mij niet

---

[1]) Destijds was het gouvernement Celebes verdeeld in 4 „residentiën", waarvan de noordelijke *Maros* heette, die tot bestuurshoofd had Baron. — Zie verder over het gebeurde de *Bataviasche Courant* van 30 Oetober 1824 en Van Schelle's offieieel rapport bij *Van Staden ten Brink*, bl. 283. Daar is eehter abusievelijk de dagteekening aangegeven 29, moet zijn 20 September. — De officier, die met de zijnen in de lueht vloog, was de in § 52 sub *a* vermelde luitenant Grinwald; evenzoo werd de post Labakkan afgeloopen en kwam aldus de daar genoemde luitenant Gilliam om. — Hoe komt de heer G. B. Hooijer aan de wetensehap, dat „de luitenant Groenewald zieh met vriend en vijand in de lueht liet springen, door eigenhandig het vuur in het kruithuis te steken", gelijk hij mededeelt op bl. 267 dl. I zijner *„Krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië"* (1895)?

[2]) Dit ongunstig oordeel over onze hulptroepen, dat wij ook op bl. 226 lezen, komt geheel overeen met dat van De Stuers, blijkens het op bl. 227 noot 1 vermelde artikel over de expeditie tegen Tanette en Soepa.

[3]) Zie Van Schelle's offieieel rapport over „dezen noodlottigen dag", gelijk hij daarin schrijft, bl. 286 van *Van Staden ten Brink*.

[4]) Bedoeld wordt de *waterval van Baltimore* en omgevende rotsen, waarvan de heer Van der Capellen zelf in zijn *Journaal* bl. 381 melding heeft gemaakt.

begrijpen, wat onderdanen van ons, die zoo vele voorregten genieten boven die van Inlandsche vorsten, tot zulke schandelijke verraderijen kan brengen; maar ik zie wel in, dat alles ons zal afvallen, wanneer wij geene magt hebben; vrees alleen houdt én onderdanen én bondgenooten bij ons. Ik herinner mij nog zeer wel, dat in den oorlog door V. d. Voort tegen Sangkillang gevoerd [1]), het plan van alle vorsten was om ons van Celebes te verdrijven; krachtdadige middelen alleen kunnen hen weerhouden, om nog eens een dergelijk plan te smeden. Goa vertrouw ik nog, omdat ik denk zijn belang aan het onze zoo zeer verbonden is, dat hij niet anders kan. Maar ook op Sidenring is mijn vertrouwen zwak; hij belegert nog altijd Soepa flaauwtjes; uit dit Soepa sproot al deze ramp voort; dan deze zaken zijn UHEdG. bekend.

De Makassaren zijn na den slag van den 18^{en}, waarin zij zeer goed gestreden hebben, bijna allen verloopen. Ik handel met den Koning en hij belooft mij morgen weder twee duizend man langs den landweg te zullen zenden om de communicatie mede te herstellen; of het mogelijk zal zijn, is zeer bedenkelijk; troepen om hem te ondersteunen, kan noch Maros, noch Makassar meer leveren.

Ik vertrouw, dat de G.-Gl. en UHEdG. en De Stuers alles zullen hebben aangewend om mij de beloofde hulp te zenden; dat wijders mijn rapport van den 20^{en} Sept., dat den 27^{en} of 28^{en} in handen van Z. E. moet gekomen zijn [2]), zal hebben bewerkt, men het beloofde zal hebben verdubbeld, en dat ik dit alles dagelijks mag te gemoet zien. De vijand is nu weder aan het roven en vervoeren uit het nieuwe land naar het zijne; dit houdt hem op; doch was dit het geval niet, zoo had hij gisteren reeds dezerzijds de rivier van Tello kunnen zijn; en mijne middelen hier zijn inderdaad hartverscheurend. Boeloekomba is aangevallen, doordien de geheele bevolking tot den vijand is overgegaan; het fort heeft zich goed verdedigd; ten 12 ure was de vijand in het land van Bontain; de Kraëng hield zich goed; sedert heb ik er nog 1 officier en 40 man heen gezonden, dan tot heden geene rapporten ontvangen; de schepen, die ik derwaarts reeds den 25^{en} Sept. zond, waren er toen nog niet; de wind was en is nog tegen; een gerucht zegt, dat ook Kraëng Bontain zou omgekeerd zijn; is dit zoo, dan zal dat fortje het zwaar te houden hebben; ik vlei mij evenwel de schepen er thans zullen zijn.

De kommissaris Tobias zal thans bij UHEdG. zijn, om eene expeditie tegen Bonie in de bogt te bewerken [3]). Ik geloof dezelve nu onvermijdelijk is,

---

[1]) Bedoeld wordt hier de oorlog in 1776—1779 gevoerd onder den gouverneur Van der Voort. *Goa* werd belegerd en verwoest; de Noorderprovincieën vielen de Compagnie af onder de leiding van den Goäsehen pretendent naar den troon Sangkillang; terwijl, onder voorwendsel van ons te helpen, een Bonisehe prins zich van de provincieën meester maakte, zonder deze echter aan de Compagnie terug te geven.

[2]) Bedoeld wordt het rapport, vermeld in noot 1 bl. 228.

[3]) Vandaar den brief N° 132, gedagteekend *Batavia*.

en wij zonder dat op Celebes niet kunnen blijven; deze expeditie zou reeds in December kunnen daar komen, en hoe eer dezelve komt, hoe beter; dan men moet intusschen zorgen, ik het aan dezen kant houden kan. Het terrein onder het gebergte van Maros, is bij koll. De Stuers bekend; die officier is er zelve geweest en noemde het Thermopiles, en inderdaad zoo is het; wij zouden een leger noodig hebben, hen daaruit te verdrijven; eene manoeuvre in hun land is het eenige middel; dan wij moeten ondertusschen hier niet alles verliezen. De zaken hier UHEdG. thans overbekend zijnde, ben ik overtuigd, dat ik alle medewerking van UHEdG. verwachten mag; en daarom verzoek ik ernstig: laat men in de beraadslagingen deswegens den vijand niet als inlanders en te gering rekenen; want nimmer is dezelve zoo sterk geweest; het moreel is bij hem over gegaan, de honger drijft al het schamele volk naar het veld, en de rijke buit, dien zij gemaakt hebben aan eetbare waren, doet alles wat nog te huis gebleven is, ook volgen. Waarlijk, indien men spoed kon maken, zou onder deze omstandigheden de inval in Bonie zelve van het schoonste gevolg kunnen zijn; de bondgenooten dezerzijds zouden, voor zoover zij wankelen, toevallen, en onze kracht zou verdubbelen in alle opzigten.

Ik vlei mij, dat met de door den Gouv. Gen[l]. beloofde hulp, de koll. De Stuers hier zal komen; de expeditie tegen Bonie moet ook een man van ondervinding en capaciteit aan het hoofd hebben; misschien was het goed, indien deze dadelijk van Java naar de bogt of naar Boeloekomba kon stevenen; welligt is zulks niet mogelijk en zal men derhalve eerst hier aan moeten komen; dan alle oponthoud is nadeel. De heer Tobias heeft veel informaties over de situatie van het land genomen, en hij was er voor om dadelijk derwaarts te doen stevenen.

Ik eindig hiermede, Celebes steeds in UHEdG.'s aandenken aanbevelende.

N° 132. *Van Mr. H. J. Tobias.* [1]) — *Batavia, 12 Januari 1825.* Ik heb al honderdmaal vergeten UHEdG. te herinneren aan de Borneosche brieven, die ik de eer had UHEdG. bij deszelfs vertrek van Makassar te overhandigen en ben zoo vrij zulks bij dezen te doen. Ik heb heden het besluit ontvangen van 28 Dec. N° 20, en zie tot mijn bitter leedwezen, dat Gronovius zich bitter zal beklagen, dat de ongelukkige Tobias zijn vriend en beschermer was. De arme duivel heeft niets, en moet zich dus alles laten welgevallen; ware hij minder edelmoedig jegens Inlanders geweest; ware hij minder los geweest in het aankoopen van zeer dure boeken, die hij tot zijne vorming noodig oordeelde, hij had zeker iets. Miskend! Geloof mij op mijn woord als eerlijk man, miskend wordt deze brave, ijverige en kundige ambtenaar; vergeten wordt: dat *hij* in staat was,

[1]) De heer Tobias was met den gouverneur Van Schelle, commissaris voor Makasser, doch naar *Batavia* gegaan om de Regeering over den dreigenden staat der zaken, in te lichten.

de amfioenpagt van Mandar te krijgen; dat *hij* den Sultan van Pontianak heeft overgehaald om justitie en politie af te staan, hetgeen ik nooit heb kunnen gedaan krijgen; dat *hij* in de bovenlanden de moeijelijke contracten heeft gesloten; en kaarten, en plans, en beschrijvingen heeft ingezonden, die de hoogste goedkeuring hebben weggedragen, toen *ik* nog in mijne goede dagen was; nog gisteren verzocht mij de Sultan van Pontianak, dat Gronovius toch blijven moge, en zeker kan niemand beter met Inlanders omgaan dan hij.

Alweder een riem voor mij, niet onder, maar door het hart; intusschen zal ik op den weg van pligt voort gaan, en alles God aanbevelen [1]).

N° 133. *Van Mr. H. J. Tobias. — Makasser, 28 April 1825.* Eenige letteren mag ik niet af zijn te voegen bij het officieele nieuws, dat UHEdG. zal geworden, die ik hoop UEd. zullen geworden in den zelfden welstand, dien ik aanvankelijk wederom begin te genieten. Ongelukkiger kon nimmer eene ziekte komen, dan die door welke ik in de baai ben aangetast. Zoo reeds weinig in de gelegenheid, om veel nut of goed te doen, benam deze mij daartoe alle gelegenheid, en in eenige opzigten is dit zeer jammer; dit is nu de derde zenuwziekte, die ik in 13 maanden heb opgeloopen, en die alleen zijn toe te schrijven aan de menigvuldige fatigues, die ik sedert 1819 heb uitgestaan. Alles wenkt mij tot vertrekken of sterven!!!

Zoo is dan Boni geklopt [2]); gelukkig voor mij, dat zij nog lafhartiger waren, dan ik hen had opgegeven, want ware de boel eens mislukt, niemand had de schuld gekregen dan ik; want wrok over eene teleurstelling zoekt toch naar een voorwerp, al heeft dan dat voorwerp ook gedane diensten, onbezweken trouw en ijver en alles voor zich. Mogelijk schudden UHEdG. en Meijlan daarover het hoofd, doch vergeef het mij, waarde Heer! mijn hart is zoodanig gescheurd, dat de minste herdenking aan het ongelukkig oogenblik, waarin ik mij liet overhalen naar Makassar te gaan, mij voor dagen aandoet, doch — *Pergite Pierindes* [3])*!*

Wat of wij echter met de overwinning van Boni gewonnen hebben of liever hoeveel? dit moet de tijd leeren; ik vrees weinig, en dat de gemoederen uitermate tegen ons zijn verbitterd, vooral door het voorval in de rivier

---

[1]) D. J. van den Dungen Gronovius was aan Tobias toegevoegd geweest, gedurende diens commissariaat op Borneo. Zie over het bestuurshoofd Veth's „*Borneo's Westerafdeeling*", dl. II (1856), bl. 131 vv. — Ik vermoed, dat Tobias een voorstel had gedaan in het belang van dien verdienstelijken ambtenaar, dat geen ingang bij de Regeering bleek gevonden te hebben. Over de aanleiding van het „ongelukkige Tobias", enz. zie § 52 sub *a*.

[2]) Zie § 52 sub *c* en het zeer belangrijke verhaal met offieieele stukken in de *Bataviasche Courant* van 13 Mei 1825.

[3]) D. w. z. „Komt (Pakt aan), dochters van Pieros" m. a. w. Niet het hoofd laten hangen. — Tobias' ontboezeming — zie ook het slot van den vorigen brief — heeft betrekking op den ongelukkigen afloop der expeditiën tegen *Soepa*, die door Tobias waren aanbevolen en als zeer gemakkelijk voorgesteld. Zie § 52 sub *a*.

Tjinrana, hetgeen UHEdG. mogelijk ter oore zal komen, dewijl de Generaal, ten minste gedeeltelijk, rapport van hetzelve heeft ingezonden; mij, en zeer velen buiten mij, heeft hetzelve buitengewoon getroffen, zoo om mijne betrekking, als *quia homo sum* [1]).

Ik wil eens wederom naar de binnenlanden, en hoezeer ik de zotheid van hoogmoed gevoel, ben ik echter nog zoo dom van aan mijn eigen persoon voor een groot gedeelte toe te schrijven, dat Wadjoe en Sopeñg, Boni niet hebben geassisteerd, dat beide rijken in een staat van gisting zijn, die eenige hoop op goeden uitslag geeft; dat Datoes Mario en Tanette zijn gesneuveld; — was men gedurende de expeditie van de zijde van Maros aangevallen, wie durft den uitslag berekenen? — Een uitstapje naar Saleijer heeft den Generaal ruim 1000 Saleijerezen, waaronder 500 koelies bezorgd; had hij die niet op Badjoa gehad — wat zoude hem deze menschen hebben geremplaceerd?

Ik ben met Van Schelle en Bischoff op een uitmuntenden voet, met den Generaal ook zeer wel — doch ik mag UHEdG. toch niet verbergen, dat het mij voorkomt, dat ZHEdG. van gevoelen is, dat onze tusschenkomst of raad zijn roem zoude verkleinen; ik mag UHEdG. niet ontveinzen, dat ik wel wenschte, dat de Generaal wat meer communicatief handelde. Als ik mijn hart regt uit zal doen spreken, dan leggen wij voor een oortje te huis, en ik vooral was in de bogt een schoppenvuiltje (sit venia verbo). [2]) UHEdG. zal deze *vertrouwelijke* mededeeling nemen voor hetgeen zij is; ik zal doen wat ik kan, om de zaken tot een gewenscht einde te brengen. Aan mijn ijver en goeden wil, en goede trouw hebben UHEdG. en de Generaal dan ook ten minste, God dank! nooit getwijfeld! Al wederom een hoofdschudden vrees ik; nu, beschouw dan deze passage als doorgehaald, want ik heb geen tijd om dezen brief over te schrijven. Als nieuws kan ik nog melden: 1e dat Van Schelle

---

[1]) D. w. z. „omdat ik mensch ben". Het hier bedoelde heeft plaats gehad op eene expeditie tegen een groot aantal prauwen, beladen met de kostbaarheden der Badjoanézen, die reeds voor de onzen in de boeht van Badjoa ten anker kwamen, de rivier *Pantjola*, een zijrivier van de *Tjinrana* of *rivier van Boni*, waren opgevaren. De flottille onder luitenant Zoutman vertrok den 31en Maart, aan boord hebbende den kapitein Hersens met 100 man infanterie. Ze moest, volgens last van generaal Van Geen terug zijn den 2en April, doch kwam eerst weder te Makasser den 7en. De schanddaden, die kapitein Hersens op dezen rooftocht heeft bedreven of doen bedrijven, hebben de diepe ergernis van Tobias opgewekt: zie nader § 52 sub *c*. Den tocht vindt men verhaald door Rijneveld op bl. 266 vv. — Generaal Van Geen oordeelde: „dat daarbij de zucht om de hulpbronnen des vijands te vernielen, eenigzins buiten de grenzen van het betamelijke had geleid, waartoe de kapitein Hersens voornamelijk aanleiding had gegeven". En zoo is de Nederlandsche naam maar al te dikwerf een vloek voor de inlanders geworden, door daden van menschen, in het bijzonder geroepen de eer van de vlag hoog te houden.

[2]) Zie nader § 52 sub c over Tobias' opvattingen, speciaal met het telkens zich herhalende *Indien ik iets te zeggen had gehad.* — Dat generaal Van Geen het niet eens was, noch met Tobias noch met Van Schelle, „een zeer braaf man", maar weifelmoedig en met weinig krijgskundige ervaring, blijkt o. a. ook uit Van Rijneveld, bl. 176 en 187.

dezen nacht eene hevige koorts heeft gekregen; God geve zonder kwaad gevolg; 2de dat gisteren de Marossche regent Kraeng Tanralili is opgevat, die door zijn overloopen in October 1824 de affaire van den 19en heeft doen verliezen [1]). Zoo hij schuldig wordt bevonden, want een onderzoek, dunkt mij, dient toch altijd condemnatie vooraf te gaan, dan mag men hem mijnentwegen aan zekeren Captein overgeven, om zich met hem te amuseeren [2]).

N° 134. *Van Mr. H. J. Tobias. — Makasser, 20 Juni 1825.* Zoo heeft dan nu de geheele magt 62 dagen op Makassar stil gelegen [3])! De Generaal alleen het beleid hebbende voor alle militaire operatiën, gaat mij dit niet aan, doch bij UHEdG. mag ik het toch wagen te zeggen, dat in deze niet goed is gehandeld, en dat dit delay een groot vertoon van zwakheid heeft aan den dag gelegd, terwijl het voor den staatkundigen stand der zaken mede nadeelig is, en wij nu juist zoo veel meer tijd zullen noodig hebben, om te weten, wat er nog van vrede worden of niet worden zal.

In de Noorder provintiën spargeeren [4]) de Bonieren, dat de drie rijken Wadjo, Boni en Sopeng stellig voornemens zijn nog eens een aanval te wagen, na het einde der maand Hadji (medio Aug.), doch men mag dit als zeer ongegrond aanmerken, als men slechts nagaat, dat niemand Boni heeft geassisteerd, toen dit rijk tot in zijn binnenste is aangevallen. Zoo Boni al iets doen wil, dan geloof ik, dat zij veeleer Boeloekomba zouden aanvallen, dan wel trachten in onze Noorder provintiën onrust te stooken. Wij hopen het beste, doch wenschelijk ware het, dat wij voor altijd goede posten hadden op Sinjaij en Tjinrana, en wij waren meester van Celebes; zonder ondersteuning van onze zijde, durven de Makassaren Sinjaij niet houden; zoo zij Sinjaij hadden, en wij voor die ondersteuning het geheele beheer over de in- en uitg. regten, even als op Tjinrana, Pan Lak en Palos, en mogelijk nog een postje op Mandhar, dan zijn wij de Heeren van dit Celebes, en ik geloof niet, dat iemand zal tegenspreken, dat onze onkosten reeds hierdoor zouden worden goed gemaakt. Ongelukkig, dat de finant. staat des Gouvts en het personeel der armée geene belangrijke voorschotten gedoogen.

UHEdG. zal zich mogelijk verwonderd hebben, dat de vorige koning van Tanette in een zekeren zin in genade is aangenomen; zijn twist met de

---

[1]) Zie N° 131 bl. 228.

[2]) De briefschrijver heeft met *zekeren Captein* vermoedelijk gedacht aan de spreekwijze *hij zal wel naar kapitein Jas gaan* of *hij is reeds bij kapitein Jas*, welke gebruikt werd en wordt van iemand, die sterven moest of gestorven was.

[3]) Den 19en en den 22en April 1825 waren de troepen van Boni te Makasser teruggekomen en den 19en Juni scheepten zij zich in tot bestraffing van *Soepa*. Gerlach zegt op bl. 327 van zijn werk, dat generaal Van Geen deze expeditie had voorbereid „avec autant de vigueur que possible". Zie verder Tobias' beschouwingen in § 52 sub *c*.

[4]) *Spargeeren* w. z. uitstrooien, verspreiden, rondpraten. Zie Kramer's *Woordentolk*.

Bonieren en Datoe Kario was ons bekend (aan het laatste hebben wij te danken, dat de vijand van zijne overwinning van 19 Oct. a. p. geen verder gebruik heeft gemaakt); na het vertrek der expeditie naar Boni bleef geene magt van aanbelang over, en zoo wij Kraeng Tanette tot vijand hadden gehouden, dan ware hij in staat geweest om nog eens even veel kwaad te doen als het vorige jaar op Maros is gedaan. Dat zijn haat tegen Boni thans zeer groot is, is zeker, en ware het mogelijk hem als den koning te herstellen, voorzeker werd hij een even getrouw antagonist van de Bonieren, als zijn vader was; doch dit kan thans niet [1]).

Om nog eens op Boni terug te komen; de verliezen, die zij geleden hebben, zijn zeer groot; ik schat ze op 1500 karbouwen en 500 paarden, een legio van geiten en kippen; mondbehoeften voor twee maanden en voor het geheele rijk (meest djagong) en ik gis, dat het getal verbrande huizen ten minste 4000 beloopt. Deze schade kan in geen 10 jaar hersteld worden, doch zij heeft tevens en natuurlijk, zeer groote verbittering te weeg gebragt. Ik zoude niet gaarne zeggen, dat ik mijn zegel aan het gebeurde als een noodzakelijk nuttig iets hecht; naar mijn inzien, ware in de hoofdplaats van Boni het beste over den vrede gehandeld; de zucht voor het behoud van de voorvaderlijke graven, de in zijne soort prachtige vorstelijke woningen, had de vrienden mogelijk naar vrede doen smachten. Ik ben blijde, dat ik hieromtrent niets te verantwoorden heb [2]).

Hoe ongelukkig is het, dat zoo veel volk ons door ziekte is ontrukt; ik hoor 500 Europeanen, sedert Novemb.; het ongeregelde weder doet hiertoe zeker veel, doch tevens kan ik niet begrijpen, hoe onze manschappen zoo volstrekt onbestand zijn tegen fatigues; ik voor mij geloof werkelijk, dat ons volk te veel aan sterken drank is gewoon, om niet spoedig bij de minste fatigue aan de nadeelen van verhitting bloot te staan. Thans sterven er in alles 2 per dag, doch met de reis naar Soepa zeker wederom meer; de Panembahan verliest in evenredigheid *op Makassar* geen tiende van hetgeen wij verliezen: dit is mogelijk eenig bewijs voor mijne stelling.

Bischoff heeft het spruw, doch ik vlei mij zonder consequentiën, daar

---

[1]) Zie over de onderwerping van dezen vorst van Tanette, *Van Rijneveld*, bl. 183—185: „De Commissarissen handelden daaromtrent hoogst staatkundig", leest men er. — Intusschen is later deze man weder tegen ons opgestaan.

[2]) Den 27^{en} Maart 1825 was *Badjoa* ingenomen, waarna de expeditie voorttrok ter bezetting van de hoofdplaats *Boni*. Eene voorhoede verkende de plaats en zag ze verlaten. Den 28^{en} gingen onze troepen dus ongehinderd derwaarts. „Elles brûlèrent plusieurs kampongs et détruisirent tout ce qui se trouvait sur leur passage, sans rencontrer l'ennemi", waarop volgde „la destruction de Boni": aldus *Gerlach*, bl. 326 en 327. — Het is deze vernielgeest, dien Tobias betreurt. „De generaal liet de Moskee, op verzoek van den koning van Goa, in de lucht springen, tot weerwraak van de tempelschennis, door de Bonieren in het Goasche gepleegd. Het grootste gedeelte der wallen, alsmede de stad werden vernield." *Van Rijneveld* bl. 265. — Zie nader Tobias' veroordeeling in § 52 sub *c*.

zulks hier niet gevaarlijk is. Van Schelle blijft zeer erg sukkelen; naar mijn inzien gaat hij niet vooruit; zoo het in 14 dagen niet verandert, moet hij volstrekt weg, dit zal dan lastig zijn voor den nieuwen gouverneur B . . ., [1]) want ik vind mij bezwaard langer te blijven dan eenige dagen na den afloop der expeditie.

Bovendien kunnen wij niets uitvoeren; wij hebben geene ambtenaren en geene marine; ik weet niet hoe men er toe gekomen is om te denken, dat een brik en een boot genoeg zijn voor het uitgestrekte Celebes, waar men den boel aanvankelijk moet in orde brengen; Bima zwoegt onder de roovers en onder de belofte van den G. G. om reeds het vorig jaar een vaartuig te zenden, blijft zij wanhopend zwoegen; de Boegineezen moeten gebloqueerd worden om den invoer van zout te beletten; te Boneratte moet gehandeld worden; dan Mandhar, Paré-Paré enz. enz. enz. en men beslist op Batavia, dat een brik en een boot voldoende zijn. Ik heb er vrede mede, doch beken openhartig, dat ik dom genoeg ben het niet te vatten. Zoo het Gouv[t] niet goed vindt voor de eerste jaren hier vier oorlogsvaartuigen te laten en ten minste 10 ordentelijke ambtenaren te zenden, dan zie ik geen kans om iets gedaan te krijgen.

Voor dat deze opkomen, zal echter Bischoff nog wel eens zijn hoofd schudden, en ik zal dat tijdstip niet geduldig afwachten. Niets dan verdriet en onrust kennende, hijg ik naar rust, en was het niet om Soepa, ik ware reeds op Java [2]). UHEdG. kan zich niet verbeelden, welk een nadeeligen invloed het gedrag van Van Wardenburg heeft gehad; wie toch had niet het regt om mij algemeen gedisgracieerd aan te zien, daar ik zoodanig werd verklaard door iemand, die maanden lang met den G. G. op één schip was geweest, en die het regt had om zoo te spreken, *na de vertrouwelijke gesprekken met Z. E.* (volgens eigen zeggen) *gehouden*. Ik beklaag den braven Gouv. Van der Capellen, dat hij in staat was om wegens het verdriet van teleurstelling, de eer en het geluk te willen verstoren van ambtenaren, die in ijver, getrouwheid en personeele verkleefdheid wel kunnen evenaard, maar niet overtroffen worden, en die..... vergeef dit lastig gebabbel, onwillekeurig stort mijn hart zich uit als ik nadenk, dat ik zoo genoegelijk droomde en zoo akelig moest ontwaken!!!! Ik ben dan maar volstrekt geen diplomaat; nu God weet het, de *paterna rura* zijn mijne eenigste wenschen! [3])

22 Junij. De deze morgen van Maros vernomen geruchten zijn weer oorlogzuchtig; doch mijn geloof is zwak. Morgen zal, denk ik, de *Clementine*, die

---

[1]) Gouverneur werd kolonel Bischoff, die den 30[en] Juli 1825 het gezag overnam van den eervol ontslagen luitenant-kolonel Van Schelle.

[2]) Den 27[en] Juni 1825 werd *Soepa* ingenomen; den 29[en] kwam commissaris Tobias aldaar, die er verder de zaken met den onderworpen vorst regelde: zie *Van Rijneveld*, bl. 285—304.

[3]) *Paterna rura* d. w. z. vaderlandsche grond. Over Van Wardenburg, zie § 52 sub *b*.

dezen overbrengt, vertrekken. Het is mij onbegrijpelijk, hoe de Financiën inhuringen op zoodanige wijze doen: de *Clementine* is ingehuurd voor f 3300 per maand. Hoe is het nu mogelijk, dat zij zoo veel ruimte overhoudt om de noodige goederen mede te nemen om een toko op te slaan, ruim 1½ maand te verkoopen, en dan nog eene publieke vendutie te houden; het is zeker een groot encouragement voor de particuliere industrie. Trouwens, het lossen gaat langzaam en dus moeten de menschen lang blijven [1]). Van Schelle heeft reeds vóór 4 jaar om twee tjoenia's gevraagd; hadden wij die hier nu gehad, had het Gouvt duizenden uitgewonnen aan minder te betalen vrachtgelden, daar men thans geene vaartuigen heeft tot lossen geschikt.

Ik verneem, dat Van Laren met de *Clementine* zoude gekomen zijn, doch dat er geene plaats was voor zijne 371 nummers, waaronder 48 stoelen voor één gezel; de man diende een huis mede te brengen, want waar zal hij eene woning vinden, groot genoeg voor zoo veel goed. Intusschen is het, dunkt mij, een weinig te veel van de toegeeflijkheid gevorderd, en ik begrijp niet, hoe dit wordt getolereerd. Blijft nu Butner ook op Makassar? [2]) Dit is toch werkelijk overtollig; een f 13.000 's jaars op de Makassaarsche begrooting *voor de eeredienst* is, dunkt mij, wat sterk.

Ik eindig dezen met het gewone verzoek óm verschooning voor mijn brabbelen [3]).

N.B. *Vertrek van* Tobias *naar Nederland.* Teleurgesteld is Tobias in den aanvang van 1826 naar Holland vertrokken [4]). Van de Graaff gaf hem een aanbevelingsbrief dd. 14 Januari 1826 mede, gericht aan zijn zwager Verschuir, waarin hij o. a. schrijft:

„Ik neem de vrijheid bijzonder aan uwe welwillendheid aan te bevelen den heer Tobias, laatst commissaris van het Gouvernement op Borneo en Makassar, die u dezen zal ter hand stellen.

„Hij laat vele vrienden in Indië na, die zijn verlies opregt betreuren. Hij is als ambtenaar zeer nuttig geweest en heeft daardoor dikwerf blijken van goedkeuring van het Gouvernement ontvangen."

---

[1]) Bedoeld zal wel zijn, dat de belanghebbenden met de goederen, waarvan vendutie werd gehouden, enz. een voordeel behaalden, dat eenigszins te gemoet kwam aan de schade, veroorzaakt door het langdurig verblijf.

[2]) Butner, staat er; de *Almanak van Nederlandsch-Indië* noemt dezen zendeling H. N. Buttennaar Dat predikant P. van Laren (te Makasser geplaatst, blijkens de *Bataviasche Courant* van 12 Januari 1825) èn de zendeling te Makasser bleven, kan o. a. blijken uit de almanakken van 1825 en 1826.

[3]) Tobias' brieven zijn zeer opgebleekt en gesehonden; daardoor bijna niet meer te lezen.

[4]) Bij een besluit dd. 16 Juni 1825 was hij door de Regeering uitgenoodigd om op nieuw naar Borneo te gaan, doordien de hoofden van *Mandor* zijne terugkomst verzochten. Tobias, die zich toen nog te Makasser bevond, gaf echter aan deze uitnoodiging geen gevolg. Zie bl. 425 dl. II. van Veth's *Borneo.*

HOOFDSTUK XXXII.

Sumatra's Westkust onder De Stuers in 1825.

Waardeering van De Stuers' beleid. Afkeuring, dat hij Raaff's verdiensten verkleint. Benkoelen valt mede. Illusie over Sumatra's Westkust.

N° 135. *Van H. M. de Kock. — Batavia, 29 Januari 1825.* Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal heeft mij opgedragen UHEdG. dezen aan Hoogstdenzelven geschreven particulieren brief van den kolonel De Stuers toe zenden; ik voeg daarbij twee brieven aan mij geschreven.

Ik hoop, dat de kolonel de zaken met praten zal kunnen afdoen, want vechten lijkt ons niet; mij komt het voor, dat hij de zaken goed inziet [1]).

N° 136. *Van H. M. de Kock. — Batavia, 4 Juni 1825.* Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal heeft mij opgedragen om UHEdG. na lezing de nevensgaande brieven van den heer Verploegh te zenden; UHEdG. zal ze daarna wel aan Zijne Excellentie terug gelieven te zenden.

UHEdG. zal zeker met genoegen uit die stukken ontwaren, dat de vooruitzigten ten aanzien van *Bencoolen* niet zoo ongunstig zijn, als men eerst had moeten gelooven, en het komt mij wenschelijk voor om de Pepercultuur aan te moedigen [2]).

N° 137. *Van H. M. de Kock. — Batavia, 25 Juni 1825.* Ik heb de eer UHEdG. toe te zenden eenen brief van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal met een brief van den kolonel De Stuers.

Zeer aangenaam is de inhoud niet, en hetgeen mij in de brieven van den kolonel De Stuers heeft gespeten, wien ik anders allen lof toedraag, is, dat hij altoos de handelingen van zijn voorganger Raaff tracht te verkleinen. De omstandigheden zijn intusschen zeer veranderd; toen werd er een active oorlog gevoerd, en thans onttrekken wij ons daaraan, en de Maleijers hebben bereids tweemaal ondervonden, dat men hen de zaken alleen laat afhandelen.

---

[1]) Dat hij slaagde, blijkt uit het slot van N° 138.

[2]) De dd. 17 April 1824 overleden resident te Padang A. F. Raaff (zie het waardeerend woord in de *Bataviasche Courant* van 8 Mei d. a. v.) werd vervangen door den kolonel H. J. I. L. ridder De Stuers. Met het oog op de overneming van Benkoelen en Tapanoeli, werd hem toegevoegd de collecteur Verploegh, beiden bij besluit dd. 17 Februari 1825 tot commissarissen voor die overneming benoemd. Zie mijne S. W. bl. 526.

N° 138. *Van J. D. Kruseman, fgd. directeur der ink. en uitg. rechten. — Padang 15 November 1825.* Mijne taak is thans in zoover afgewerkt, dat ik een nieuw compleet Reglement voor de inkomende en uitgaande regten voor de Westkust van Sumatra en de noodige instructiën voor de ontvangers heb bijeen gebragt, met overleg van de heeren De Stuers en Verploegh benevens de voornaamste kooplieden. Ik houd mij nu bezig met een overzigt van den handel aan de Westkust, waarvan men, noch op Java, noch in Nederland geen de minste kennis heeft, en hetwelk voor onzen handel even zoo belangrijk moet zijn, als doelmatige bepalingen op de inkomende en uitgaande regten binnen de limiten van onze bezittingen op deze kust voor de publieke inkomsten, nademaal van de regten (met uitzondering van eenige pagten, die óf vervallen moeten, óf zeer weinig zullen opbrengen) de uitgaven worden goed gemaakt. Het is inderdaad te bejammeren, dat zulks niet vroeger onder de aandacht van het Gouvernement is gebragt, en deze principale belangen het minst zijn in aanmerking gekomen.

De vrede met de Padries wordt hier algemeen als eene groote en gewenschte zaak beschouwd; en waarlijk de kolonel De Stuers heeft daardoor meer gewonnen als door het behalen van een veldslag. Het publiek begrijpt niet, hoe het hem heeft kunnen gelukken. Heden morgen worden de contracten plegtig gesloten, waarbij ik genoodigd ben tegenwoordig te zijn.

De Hemel geve de onlusten op Java een einde genomen hebben, en de rust zich langzamerhand herstelle.

HOOFDSTUK XXXIII.

Brieven in 1824 en 1825 van De Kock, Van de Graaff, Meijlan, naar aanleiding der financieele moeielijkheden en de daarmede verband houdende commissie van 23 October 1824, zoomede onder den indruk van de oprichting der Handelmaatschappij.

Zending van Wappers Melis naar Holland. Herziening van het Muntstelsel. Van de Graaff's gedruktheid. Oordeel over Muntinghe, Wappers Melis, minister Elout en de Handelmaatschappij.

N° 139. *Van H. M. de Kock. — Buitenzorg, 31 December 1824.* Ik zend aan den heer Van Schoor [1]) om aan UHEdG. en den heer Meijlan te worden

[1]) De heer J. van Schoor, „een ijverig, bekwaam en volkomen vertrouwd man, die als ambtenaar en mensch algemeen geacht en bemind was", werd schoonzoon van Van den Bosch; hij was in 1824 gouvernementssecretaris en onder dezen landvoogd algemeene secretaris. Mijer's *Band* bl. 389.

aangeboden, de nota van de drie overige heeren onzer commissie [1]), opgemaakt ten gevolge onzer laatste conferentie. Het stuk komt mij eenigzins kort voor; ik vertrouw echter, dat het voldoende zal zijn om met de overige stukken bereids door ons ijverig medelid De Vogel een rapport te kunnen opmaken, met welk werk ik gaarne onzen vriend Meijlan zoude belasten.

Ik heb den heer Van Schoor verzocht de heeren tegen Maandag avond bij mij te verzoeken, om onze overwegingen voort te zetten; veel tijd zullen wij niet over hebben, daar de heer W. Melis Zaturdag naar Anjer moet vertrekken [2]). Als echter het voornaamste maar klaar is, dan zullen wij nog wel wat achterna kunnen zenden.

Ik heb met Z. E. den Gouverneur-Generaal nog eens gesproken over de instructie, waarvan wij op het concept moeten dienen; en Zijne Excellentie is met mij van gevoelen, dat die instructie maar zeer kort kan zijn, daar eigentlijk de resolutiën alles bevatten; de G.-G. wenscht voornamelijk, dat hij in last krijgt om ten spoedigste terug te komen [3]).

N° 140. *Van H. M. de Kock. — Batavia, 7 Januari 1825.* Eene conceptinstructie voor den heer Wappers Melis moeten wij nog spoedig leveren; de langdurige discussiën van gisteren, hebben mij belet daaraan indachtig te wezen. Gisteren avond heb ik eenige artikelen op het papier gebragt; ik neem de vrijheid UHEdG. dezelve toe te zenden, met vriendelijk verzoek ze te willen inzien en daarin zoodanige veranderingen of vermeerderingen te maken als UHEdG. zal dienstig oordeelen. Ik verzoek UHEdG. dit zonder eenige complimenten te willen doen, daar ik prijs op uw gevoelen stel, en liever het stuk aan de overige leden in rondlezing zend, wanneer het door UHEdG. nagezien is. Eigentlijk heb ik weinig voorgeschreven, omdat het mij voor gekomen is, dat er weinig van te zeggen viel.

De koning Louis had tegen den zin van den maarschalk Daendels, den brigadier De Sandol Roy tot Generaal-Majoor bevorderd. Toen de Maarschalk hem zijne benoeming gaf, zeide hij hem: je vois avec plaisir Mons. le Général que le Roi a grande confiance en vous; tenez vous prêt à partir dans deux fois vingt quatre heures, je vous chargerai de mes dépêches pour le Roi, et vous pourrez lui donner tous les éclaircissements qui y manquent"; maar de man wist van niets; zoo zal het echter met den heer W. M. niet zijn, al is de instructie wat kort.

---

[1]) Bedoeld wordt de financieele en munteommissie vermeld in § 58; gelijk men daar kan lezen, was er verdeeldheid onder de leden.

[2]) Ingevolge besl. dd. 3 December 1824 zou W. Melis naar Holland gaan om het Opperbestuur voor te lichten. Zie o. o. *Louw* als voren bl. 61. W. Melis wilde gaarne naar Holland voor zijne partieuliere zaken. Zie zijn brief N° 123; men had hem dit verlof reeds beloofd, blijkt er uit (bl. 218), maanden te voren.

[3]) De instructie werd vastgesteld dd. 11 Januari 1825. Zie hierover *Louw* dl. II. bl. 72. — De brief, bij die resolutie vastgesteld, mede aldaar.

N° 141. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 19 Januari 1825.* Deze dient alleen tot introductie van den heer Wappers Melis, indien hij u dezen brief in persoon mogt overhandigen. Deze heer, raad van Financiën en directeur van de Inkomende en Uitgaande regten, is belast met eene zeer belangrijke commissie van wege het Indische gouvernement, bij Zijne Majesteit. Hij is sedert 1821 in Indië en heeft door zijne kennis en ondervinding (de laatste vooral verkregen in dienst van de Engelsche Oost-Indische Compagnie) vele diensten aan het Gouvernement alhier bewezen.

Ik neem de vrijheid hem u aan te bevelen, als een man over wiens interessante conversatie ik vertrouw, dat gij te vreden zult zijn, en ik verzoek u hem alle die beleefdheid te bewijzen, die hij verdient en waarvoor ik u zeer erkentelijk zal zijn. Indien hij zijn last volbrengt, moet hij nog in den loop van dit jaar naar herwaarts terugkeeren. Zijne missie staat in verband met eene negociatie van 15 millioen sicca ropijen, welke wij genoodzaakt zijn geweest te Calcutta in Britsch-Indië te openen. Deze maatregel zal, zoo ik mij niet vergis, spoedig van een nationaal belang in Nederland worden; ook geloof ik, uit meer andere omstandigheden te mogen opmaken, dat de belangen van Indië met meer deelneming als tot dusverre in Nederland beschouwd en behandeld staan te worden, hetgeen waarlijk ook wel eens tijd wordt.

N° 142. *Van de Graaff aan den Gouv.-Gen. Van der Capellen. — Batavia, 3 Februari 1825.* HoogwelGeboren, HoogEdelGestrenge Heer! — De Heer Hoofddirecteur Goldman heeft mij gisteren avond medegedeeld, dat Zijne Exc. de Generaal De Kock niet genegen was, om nader bij de Commissie [1]), de questie over het gewigt en gehalte van de nieuwe ropij in overweging te nemen, of met en door dezelve, een nader voorstel daaromtrent, aan Uwe Excellentie in te dienen; en ik moet erkennen, dat ook ik zeer wel gevoel, de moeijelijkheid en onaangenaamheid, die voor de Commissie bestaan, om zoo dikwijls op het zelfde onderwerp terug te komen, en een nog zoo onlangs gedaan voorstel, als 't ware te herroepen; terwijl ik ook tevens niet de noodzakelijkheid inzie, waarom juist door haar, de voordragt tot de als nog nuttig geoordeeld wordende verandering, in het bepaalde gewigt en gehalte zoude moeten geschieden.

Reeds is door Uwe Excellentie, in afwijking van de voorstellen der Commissie, besloten om het gehalte van de mindere onderdeelen van de ropij, anders te bepalen, dan die van de ropij zelve; en er kan dan ook geene reden, mijns bedunkens, bestaan, om, indien zulks noodzakelijk wordt bevonden, een stap verder te gaan, en ook het gehalte van de ropij en halve ropij te veranderen.

[1]) De Commissie vermeld in den brief N° 139, waarvan De Kock president was.

Ik beschouw de geördonneerde aanmunting van 5 millioen ropijen [1]), zoo als die zal moeten geschieden, als eenen grooten en gewigtigen legislatieven maatregel, waarop het oog van alle natiën gevestigd zal worden, en welke met alle de gevolgen zal komen, voor rekening van Uwer Excellenties regering: en ik gevoel daarom de verpligting, om niets na te laten, hetgeen tot verbetering of volmaking van dien maatregel kan strekken.

Indien men aan de Indische regering en aan de Commissie rekenschap vroeg, waarom het gewigt en het gehalte van den nieuwen standpenning zoo en niet anders zijn, dan dezelve thans bepaald werden, zoude daarop geen antwoord te geven zijn, hetwelk voldoende zoude kunnen worden geacht. Een toeval, het essaaij aan 4 of 5 ropijen, op het oog uitgezocht, in de Calcutsche munt gedaan, heeft den innerlijken inhoud op $224\frac{1}{2}$ azen en het gewigt op $269\frac{\times}{\times}$ azen gesteld; zonder dat het gehalte, van beide afhankelijk, juist of uitdrukkelijk bepaald en onderzocht is geworden [2]). Nadere overwegingen hebben tot de bepaling van den zuiveren inhoud op 228 azen geleid [3]), maar deze heeft niet het gehalte (ten minste niet noemens waardig) veranderd; dit gehalte en het daaraan verbonden bruto-gewigt zijn dus nog de gevolgen van het eerste toeval.

De bedenking, door Uwe Excellentie, na het ontvangen der laatste voordragt van de Commissie, op het gehalte van de onderdeelen van de ropij gemaakt, heeft den heer Goldman en mij tot een nader onderzoek verpligt, en om daarin met zekerheid en zonder willekeur te werk te gaan, hebben wij de Nederlandsche wet van 28 September 1816, en de motieven van die wet geraadpleegd.

Omtrent de noodzakelijkheid, om de $\frac{1}{5}$ en $\frac{1}{10}$ ropij, van minder gehalte te bepalen [4]), bestaat geene questie meer; deze questie is reeds door Uwe Excellentie beslist, en dit punt wordt dus als afgedaan beschouwd. De als nu geadopteerde bepaling, omtrent gemelde beide kleine muntstukken, staat in de meest mogelijke overeenstemming met de Nederlandsche wet. De vraag is thans alleen nog, zal de heele en halve ropij, zoo als die thans op zich zelve, en (Uwe Excellentie vergeve deze uitdrukking) als de vrucht eener toevalligheid bestaat, dusdanig bepaald blijven? Of zal men ook die beide muntstukken, ten aanzien van het gehalte, in overeenstemming trachten te brengen, met het Nederlandsche muntstelsel, ten einde ook hieromtrent geen

---

[1]) Dat was door de Commissie voorgesteld. Zie, behalve § 58, punt 5° op bl. 60 van *Louw* dl. II.

[2]) Men zie § 58.

[3]) Gelijk een lid der Commissie dientengevolge had voorgesteld.

[4]) Niettegenstaande reeds naar Caleutta was geschreven, ingevolge het besluit dd. 16 Januari te voren: „dat deze onderdeelen van de Jav. ropij zullen zijn ten gelijken allooie als den standpenning en ten gewigte naar advenant".

willekeur plaats hebbe, maar een soliede grondslag aanwezig zij. En deze vraag, meen ik, met volle gerustheid en uit volle overtuiging, bevestigend te mogen en moeten beantwoorden [1]).

De motieven van de aangehaalde Nederlandsche wet, vindt men in de Ned. Staatscourant van den 20en September 1816 n° 224, bladz. 2 kol. 2, alwaar deze woorden van Z. E. den Minister van Financiën gelezen worden:

„Wanneer men aanneemt, dat de gulden eene bepaalde hoeveelheid fijn zilver (te weten 200 azen) moet inhouden, zoo als dit moet plaats hebben, zal de gulden de zelfde innerlijke waarde hebben, welke hij sedert eene eeuw gehad heeft, dan moeten het *gehalte* en het *gewigt* zoodanig tot een gebragt worden, dat, een en ander zaam genomen, de vereischte hoeveelheid fijn oplevere: zoodra het eene bepaald is, is het andere het even zeer.

„Een te hoog gehalte sleept groote bezwaren na zich: voor eerst, is hetzelve zeer kostbaar in de bewerking der geldstukken; ten anderen, zijn de stukken meer bloot gesteld, om door het slijten te verminderen, en eindelijk lokt een te hoog gehalte de hebzucht uit van diegenen, welke, met verachting van de wetten, de geldstukken smelten, zoodra zij er slechts eenig voordeel in vinden; een te laag gehalte daarentegen *vernedert de stukken en doet in dezelve een minder vertrouwen stellen.*

„Het is derhalve noodig, beide deze moeijelijkheden te ontgaan, en een wijzen middelweg in te slaan, welke evenwel altijd in het willekeurige moet vallen.

„*Men heeft alzoo na rijpe overweging, gemeend, een gehalte te moeten aannemen, waardoor men goede munten konde verkrijgen, hetwelk nabij kwam aan dat, hetgeen bij vele onzer naburen in gebruik is,* en hetwelk aan de schatkist het minst mogelijk nadeel toebrengt, door de gelegenheid te geven, om de stukken van hooger allooij te gebruiken; *zoo dan het aangenomen gehalte* van $\frac{893}{1000}$ minder *is, dan het voorheen in den Gulden gebruikelijke, ja minder dan dat van den franc,* zoo is dat verschil vergoed geworden, door een eenigzins zwaarder gewigt, zoodanig, dat de hoeveelheid fijn altoos wezen zal 200 azen of gram 9.613."

Dus is het gehalte van den Nederlandschen gulden, bij de wet bepaald, op *10 penn. 17$\frac{1}{7}$ gram.* Het gehalte der in Indië meest bekende en gangbare muntspeciën is volgens de hierbij gevoegde tabel, als volgt: van de Spaansche mat *10 penn. 18 gr.*, van de sicca ropij *11 penn. 18 gr.*, van de Souratsche

---

[1]) Van de Graaff wil het opvolgen van zijn denkbeeld aannemelijk maken, o. a. door de redeneering: „Uwe Excellentie wenscht toch naar Calcutta te schrijven om het opgegeven gehalte der $\frac{1}{5}$ en $\frac{1}{10}$ ropij te veranderen; waarom dan niet tegelijkertijd wijziging ten goede aangebracht in het gehalte van de heele ropij?" — Voor de verandering van het $\frac{1}{5}$ en $\frac{1}{10}$ hadden Goldman en Van de Graaff, overeenkomstig de opmerkingen van den Landvoogd, een voorstel den 2en Februari ingediend; maar, merkt de briefschrijver ten slotte op, er is geen bezwaar om ons het stuk terug te geven en dan zullen we daarin tevens voorstellen het gehalte der heele ropij te wijzigen.

ropij *11 penn. 8 gr.*, van de Arcotsche ropij *11 penn. 9 gr.*, van de Madrasche ropij *11 penn. 19 gram;* in één woord, van alle deze genoemde, en andere op de nevens liggende tabel vermelde muntsoorten, *beter*, dan het allooij van de Javasche ropij, hetwelk slechts *10 penningen is*, indien de tegenwoordige bepaling blijft stand houden [1]).

En mag men dan niet vragen: Waarom moet de Javasche ropij, de nieuwe standpenning van Nederlandsch-Indië, slechter of minder en zoo veel minder in allooij zijn, dan alle andere muntspeciën van naburige volkeren, of met welke deze standpenning in aanraking kan of moet komen? En zal dan het antwoord Uwer Excellenties regering waardig zijn: Omdat het eenmaal dusdanig, ten gevolge eener toevalligheid of bij gebrek van doorzigt der financieele ambtenaren, die het Muntwezen niet grondig verstonden, bepaald is geworden? Of omdat de voormalige Hollandsche O. I. Compagnie, die in de dagen van haren luister, de Javasche ropij van een gehalte van 11 penningen geslagen had, door eene dwaze en verblinde staatkunde misleid, die munt, willens en wetens, gedegradeerd heeft? En zal zoodanige oplossing, het gevaar verhoeden, waardoor de nieuwe standpenning van zoodanige lage gehalte, zal zijn blootgesteld, om *vernederd te worden en minder vertrouwen aan het algemeen in te boezemen?*

Als lid der Commissie heb ik een groot aandeel gehad aan de voorstellen, welke van het aanwezen der tegenwoordige bepaling, van het gehalte van de nieuwe ropij, oorzaak zijn [2]); en ik gevoel daarom dubbel de verpligting! om zoo lang het nog tijd is, niets te verzuimen, hetgeen strekken kan om het kwaad, hetwelk ik meen te voorzien, en waarvan ik een der medewerkers ben, te voorkomen, hoe krenkend dit ook voor mijne eigenliefde moge zijn.

Indien Uwe Excellentie, bij nadere overweging, het onnoodig oordeelt, om het thans bepaalde gehalte, van de heele en halve ropij te veranderen, zal

---

[1]) Met *de tegenwoordige bepaling* bedoelt de briefschrijver, blijkens eenige regels verder, het gehalte van 224½ azen zilver, niettegenstaande de nieuwe Javasche ropij, overeenkomstig de destijds bestaande muntverordening, gesteld bleef op 24 stuivers Nederlandsch, dat neerkwam op 268⅘ azen gewicht en 240 azen zilver. Die 240 wilde Van de Graaff (n. f. tereeht); kooplieden te Batavia hadden eehter voorgeslagen 200; een ander lid der Commissie, gelijk ik op bladzijde 241, noot 3 te kennen gaf, $228\frac{2}{11}$; en eindelijk was reeds naar Caleutta gesehreven 224½. Uit het vervolg van den brief blijkt, dat Van de Graaff zich oorspronkelijk met die 224½ had vereenigd, of althans daarin had berust, omdat dit gehalte, buiten de Commissie om, nu eenmaal aan de Munt te Caleutta was opgegeven; immers de Commissie had in hare voorstellen van Januari *erkend*, dat het gehalte eigentlijk 240 behoorde te zijn. Zie Bijdr. E bl. 64; het commissielid De Vogel had er zelfs met aandrang op gestaan, in eene belangrijke nota dd. 7 Januari 1825, welke in de *v. d. Gr.-verz.* voorhanden is. Nu eehter zag ook Van de Graaff de hoogst nadeelige gevolgen zijner toegevendheid in: vandaar zijn dringend beroep om, terwijl het nog tijd scheen, het reehte pad in te slaan. De brief vereert daarom den schrijver in hooge mate. — Zie nader mijne breedvoerige toeliehting over den belangwekkenden strijd in § 58.

[2]) Zóó groot, dat hij de steller van het rapport was geweest.

ik gerust zijn [1]). Wanneer Uwe Excellentie daarentegen tot eene verandering mogt overgaan, de door mij gisteren voorgestelde bepaling aannemen, zoude, naar mijn oordeel, hiertoe door Uwe Excellentie aanleiding kunnen worden genomen, uit eene voordragt, door mij gezamenlijk met den heer Hoofddirecteur Goldman te doen, op grond van de bedenking door Uwe Excellentie gemaakt, op het gehalte van de mindere onderdeelen van de ropij. In dat geval, zouden de orders naar Calcutta, onverwijld, dienovereenkomstig, kunnen worden verzonden en vervolgens de voordragt op gisteren geantidateerd, aan Uwe Excellentie kunnen worden ingediend.

N° 143. *Van H. M. de Kock. — Batavia, 15 Februari 1825.* Gisteren heeft mij de heer Deans [2]) de nevensgaande *Singapore Chronicle* gezonden; hoezeer juist niets van dadelijk belang inhoudende, zal UHEdG. mogelijk wel willen lezen eene nota van onzen vriend Tobias en het daarbij gevoegde van den uitgever. [3])

Daar men thans Z. E. den Gouverneur-Generaal niet meer op Java gelooft, brengen de nieuw aankomenden mij vele brieven [4]); onder deze is er een van onzen vriend De Salis, dien ik zoo vrij ben UHEdG. mede te deelen. Hij was toen hij dien schreef niets opgeruimd; toen leefde zijn vrouw [5]) nog; hij zal thans nog minder opgeruimd zijn.

De begrooting heb ik sedert een paar dagen gekregen, met aanwijzing van een te kort van ruim 3.000.000! Ik zal ze nog een weinig bestuderen en dan gaarne nog eens met UHEdG. overleggen, hoe wij dit werk zullen aanvangen; met kracht moet er gewerkt worden, of onze situatie is hopeloos [6]).

---

[1]) Hetzij, omdat dan Van de Graaff zich van de verantwoordelijkheid verder ontslagen kon achten; hetzij omdat, gelijk ik denk, hij, in het vertrouwen op 's Landvoogds doorzicht, dan zou gelooven, dat zijne vrees overdreven was.

[2]) Deans en Co. was een handelshuis te Batavia, waarvan de firmanten, o. a. ook de heer R. Morris, met de leden der Regeering onderhandelden over de bekende leeningen. Het huis was de vertegenwoordiger van Palmer en C°. te Calcutta. Zie o. a. Louw dl. II, bl. 23.

[3]) Wat betreft de *Singapore Chronicle*, dit heeft betrekking op het volgende. In die courant, doch van Augustus 1824 N° 11, hadden berichten gestaan over de gebeurtenissen op *Zuid-Celebes*. Ze gaven iemand aanleiding, „zoo het schijnt een Hollander", leest men in de *Bataviasche Courant* van 2 Maart 1825, — 't blijkt ons nu, dat het Tobias was — om er tegen op te komen, waarbij hij o. a. den handel van *Singapore* beschuldigde, dat de Engelschen krijgsbehoeften aan de opstandelingen leverden. De *Singapore Chronicle* van 3 Januari 1825 nam dit stuk in een extra-blad op, terwijl ze tevens in betamelijke termen Tobias' beschuldigingen wederlegde, o. a. met de opmerking: „dat zoo de *Hollanders* en *Engelschen* deze eilanders niet van wapenen voorzien, de *Franschen* en *Amerikanen* zulks doen zullen." — Op deze *Chronicle* van 3 Januari heeft De Kock het oog; de bovenvermelde *Bataviasche Courant* nam de wederlegging over.

[4]) Omdat dan De kock waarnemend landvoogd zou zijn.

[5]) Anna Cornelia Penning Nieuwland. — De Salis was naar Holland vertrokken: verg. bl. 202 N° 111.

[6]) Deze begrooting van 1825 werd eerst vastgesteld dd. 21 November 1825 met een tekort van bij de 5 millioen. Bijdr. E. bl. 112.

N° 144. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 17 Februari 1825.* Met het schip, waarmede de heer Engelhard en de heeren Van Alphen en Asma alhier zijn aangekomen, heb ik het genoegen gehad uwen brief N° 1 van den 30 Augustus l.l. te ontvangen.

Al wat ik u bid is, zorg voor mijne vrouw en kinderen.

Zeg mijne vrouw, dat ik haar verzoek gerust te zijn en op mijne liefde en hartelijke vriendschap voor haar ten volle te vertrouwen [1]).

N° 145. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 10 Maart 1825.* Mijne positie hier wordt niet beter, noch aangenamer. Ik schijn van een groot crediet bij het Gouvernement alhier te jouisseren en kan over de wijze, waarop ik met bijzondere onderscheiding behandeld word, niet dan zeer te vreden zijn; maar ik ben overkropt met zaken van den moeijelijksten aard, waarbij ik altijd ingespannen moet zijn; ik zwem dikwerf alleen tegen eenen sterken stroom; ik indisponeer vele menschen, die in mij tegenstand vinden, en ik ben dikwijls in gevaar miskend te worden. Tot nog toe heb ik, door regt door te gaan, en altijd regtvaardig te blijven, mij boven en staande gehouden; maar ik voorzie, dat ik eindelijk toch zal moeten succomberen en dat ik nimmer mijn oogmerk, het welzijn en de grootheid van dit land, zal kunnen bereiken.

Ik zie reikhalzend de terugkomst van mijnen collega Muntinhge te gemoet (die, *en parenthèse*, *mij* in Nederland niet wel en opregt schijnt behandeld te hebben) om van een gedeelte van het werk ontlast te worden en dewijl zijne tegenwoordigheid, aan den Raad van Indië een *à plomb* zal terug geven, hetwelk daaraan thans, naar mijn inzien, ontbreekt.

N° 146. *Van H. M. de Kock. — Batavia, (?) April of Mei 1825.* Onzeker of UHEdG. eenige berigten van Borneo heeft, heb ik gemeend het UwEdG. niet onaangenaam zal wezen van de beide nevensgaande lezing te nemen. Uit den brief van den Mil^n^ Commandant zal u zien, dat de Chineezen stouter beginnen te worden; een brief van den heer Hartman [2]) is tamelijk onduidelijk; ik geloof echter niet, dat de zeeroovers de *Thalia* zullen hebben aangevallen, maar waarschijlijk een klein vaartuig, waarmede de heer De Grave van Pontianak naar Sambas vertrok [3]).

---

[1]) De in dezen brief behandelde huishoudelijke zaken, meende ik te moeten weglaten; ik nam er slechts uit over, hetgeen strekken kon om Van de Graaff's goed hart in het licht te doen treden. Over Engelhard's terugkomst, zie § 52 sub *d*.

[2]) C. L. Hartman, resident te Pontianak.

[3]) De Grave, resident van *Sambas*, had zich in het laatst van October 1824 naar Batavia begeven, o. a. ten einde de Regeering tot krachtiger maatregelen tegen de oproerige Chineezen te bewegen. In Maart 1825 keerde hij met het particuliere schip *Thalia*, dat via Pontianak naar Sambas zou gaan, terug. De *Thalia* moest eehter lang te Pontianak met lossen zich ophouden,

De brief van den heer Pervié is nog al aangenaam [1]; de Handelmaatschappij zal welligt met deelneming vernemen, dat hare koffijboonen, zoo met stof bedekt zijn, en eenige Amsterdamsche schoonmaaksters zenden om dezelven af te boenen.

N° 147. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 21 Juni 1825.* Ik hoop, dat het ongeluk aan den goeden, braven kapitein Sipkes overkomen, geene teleurstelling in mijne remise van *koffij* veroorzaakt moge hebben [2]).

De heer Muntinghe is hier in goeden welstand gearriveerd; zijn verblijf en zijne verrigtingen in Nederland hebben zijn credriet alhier geenzins vermeerderd; ik vrees, dat ik niet lang met hem op eenen goeden voet zal blijven. Bij eenen volgenden keer meer hierover.

De *Handelmaatschappij* is hier niet aangenaam; men vreest de vernieuwing van monopolie en dwangwetten en de vernieling van den geheelen vrijen handel. Gij zult spoedig wel daarvan in Holland hooren [3]).

N° 148. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 30 Juni 1825.* Inliggenden brief, aan welker goede bezorging mij veel gelegen is, zend ik u open ter lezing. De man, aan wien de brief geadresseerd is [4]), heeft hier eene zonderlinge rol gespeeld; doch is in vele opzigten zeer nuttig voor de algemeene belangen geweest. Hij is in 1821 door den heer minister Falck uitgezonden [5]) en wel als ambtenaar van de eerste klasse, maar niemand weet precies wat hij vroeger geweest is en van waar hij gekomen is. Hij heeft echter bewijzen gegeven van te zijn een kundig, zeer bruikbaar man, van meer dan gewone talenten. Daarbij is hij een drijver, die altijd zijne opinie voor de eenige goede houdt, hetgeen, vermits hij nimmer in eenig staatsbestuur schijnt geweest te zijn, zijnen omgang noch aangenaam, noch gemakkelijk maakte voor de ambtenaren, die met hem in aanraking moesten komen, en welker beraadslagingen hij moest bijwonen. Eindelijk belette zijne habituele

---

waarom De Grave besloot met een kruisprauw van radja Akil, zijne bestemming te vervolgen. Den 10^{en} April 1825 des avonds zakte men de rivier van Pontianak af; den anderen dag zag zich echter de prauw door roovers aangevallen. Het vaartuig werd in den grond geschoten; De Grave sneuvelde. Zie o. a. Veth's *Borneo* dl. II, bl. 418-419.

[1]) Wat de heer Pervié was, weet ik niet.

[2]) Gedurende de tweede reis van Van de Graaff naar de Molukken, had zijn broeder Sebastiaan voor het overmaken van gelden naar Holland gezorgd en daartoe *koffie* derwaarts gezonden met de *Cornelia*, kapitein Sipkes, hetzelfde schip en denzelfden gezagvoerder, waarmede de familie Van de Graaff in 1816 was uitgekomen. — Het overmaken van gelden door het zenden van producten was destijds ook voor particulieren geen ongewoon middel. Verg. bl. 45 N° 17.

[3]) Van de Graaff heeft hier blijkbaar op het oog het gebeurde in de vergadering van den Raad van Indië dd. 8 en 9 Juni. Zie § 56.

[4]) Wappers Melis. Zie ook N° 141.

[5]) Zie § 57.

brusquerie hem dikwijls om, naar vereischte, de eigenliefde van anderen te sparen, en aan dit een en ander heeft hij vele openlijke, maar nog meer geheime vijanden te danken, die van zijne gehechtheid aan *geld,* welke in zijne handelingen te zeer doorstraalt, gebruik hebben gemaakt om zijne eerlijkheid en belangeloosheid als ambtenaar in verdenking te brengen, zoo wel hier te lande, als in Nederland.

Ik heb deze ongunstige opinie nimmer gedeeld en daar ik integendeel hem voor een hoogst nuttig ambtenaar hield en meermalen zelfs de valschheid der tegen hem ingebragte beschuldigingen ontdekte, heb ik mij steeds openlijk voor hem verklaard en hem, waar en zoo veel ik kon, gesoutineerd. Niettemin heb ik niet kunnen vermijden van wel eens hevig met hem te disputeren, en dit heeft vooral in de laatste tijden plaats gehad, waarom hij dan ook, zoo ik vermoedde, van zijne zijde, niet met de beste gezindheid van mij geseheiden is, hoezeer het niet tot eene dadelijke verkoeling tusschen ons gekomen is [1]). Hij is met eene zeer belangrijke zending van het Gouvernement alhier naar Nederland gezonden, *eensdeels* om aan Zijne Majesteit den staat onzer finaneiën open te leggen en de noodzakelijkeid en doelmatigheid eener door ons in Britseh-Indië geopende aanzienlijke negotiatie (van 15 millioen ropijen) aan te toonen en *ten anderen* om den maatregel door het Indiseh gouvernement genomen om het muntstelsel, door Commismissarissen-Generaal (op de erroneuste gronden) ingevoerd, te veranderen, bij den Koning te verdedigen en door H. D., is het mogelijk, te doen goedkeuren [2]). Hij zal in deze zijne zending de grootste moeijelijkheden en tegenkantingen ontmoeten, dewijl de tegenwoordige minister van Koloniën hem in alles tegen zal werken en alles wat door het Gouvernement alhier gedaan is geworden, ten hoogste zal traehten door den Koning te doen afkeuren.

Dit zal u genoegzaam oplossen, waarom ik zoo zeer *en détail* aan dezen heer sehrijf, die wel den stelligen last heeft, om nog vóór het einde van dit jaar naar herwaarts terug te keeren, om nog, vóór het vertrek van den Gouverneur-Generaal, in de maand Deeember uiterlijk, hier te zijn [3]); doch naar mijne opinie, óf in Nederland zeer ongunstig zal worden ontvangen, óf aldaar zal worden opgehouden, tot de Gouverneur-Generaal in Nederland zal zijn gearriveerd.

Indien de man in questie bij de ontvangst van dezen brief reeds wederom naar Indië vertrokken mogt zijn, verzoek ik u den brief aan te houden en

---

[1]) W. Melis was van meening, dat Van de Graaff c. s. den financieelen staat te schoon aan de regeering hadden voorgesteld en dat inzonderheid Van de Graaf zich tegen bezuinigingen verzette. Zie Bijdr. E. bl. 121 vv.; het blijkt, dat hij zich soms zeer ongunstig over V. d. Gr's opvattingen uitliet.

[2]) Het Opperbestuur oordeelde, dat de Indische regeering deze wijziging in het Muntstelsel niet eigendunkelijk had mogen aanbrengen. Zie nader § 58.

[3]) Verg. N°'s 139 en 141.

wel te bewaren. Indien hij ook op zoodanigen onaangenamen voet met het Gouvernement en het Ministerie mogt zijn, dat men zijne zending geheel als mislukt mag beschouwen, en u zulks voldoende blijkt, verzoek ik u, op gelijke wijze als boven gemeld met den brief te handelen, dewijl ik anders vreezen zoude, dat hij, door zijne drift verleid, een onvoorzigtig gebruik van deszelfs inhoud zoude maken, en te laat daarop bedacht zoude zijn, dat hij mij daaraan had opgeofferd. Indien die twee gevallen echter niet bestaan, verzoek ik u den brief op eene seeure wijze *verzegeld* aan hem te doen geworden, omdat het naar mijn inzien, niet goed zoude zijn, dat hij wist, dat de inhoud van den brief aan anderen, buiten hem, bekend was.

Mijne politieke carrière wordt van dag tot dag werkzamer, moeijelijker en van meer gevaren voor mij zelf omringd, zonder dat ik iets daaraan kan toebrengen om dezelve anders te doen zijn. Onze nooit volprezen Gouverneur-Generaal, gewoon, sedert het begin zijner regering, om mij altijd om en bij zich te zien, schijnt het zich te hebben voorgenomen, om mij in elken maatregel van eenig gewigt en in alle beraadslagingen te betrekken en mij van geene enkele commissie van eenig aanbelang te verschoonen. Hierdoor en wegens mijne verkregen kennis van personen en localiteiten in de voornaamste gedeelten van Indië, ben ik dan ook in de vergaderingen van de Regering altijd een der voornaamste aeterende leden en dikwijls in de onaangename verpligting onaangename discussiën door te staan en daar, waar een ander zich lijdelijk bij kan gedragen, het spits af te bijten.

Gij zult niet aan mijne openhartigheid en waarheidsliefde twijfelen, wanneer ik u, bij het heiligste, dat ik ken, plegtig verzeker, dat, hoe vele brillante zijden deze positie ook moge hebben, noch mijne ambitie, noch mijne eigenliefde daardoor in het minste gestreeld wordt en dat ik in tegendeel aan mijnen doodvijand (zoo ik dien had) mijne situatie niet zoude toewenschen, die erger is dan die van een slaaf, en naar mijne volle overtuiging nergens anders toe dienen kan dan om mijn leven te verkorten en mijnen diepen (hoezeer waarachtig onverdienden) val voor te bereiden; terwijl ik op den hoogsten trap van geldelijk inkomen en van rang sta, dien ik bereiken kan en zal, al moet ik ook in Indië mijnen levensloop besluiten. Indien ik hierbij het bewustzijn had van de goedkeuring van den Koning en de genegenheid en het vertrouwen van den Minister te bezitten, zoude ik daarin eene vergoeding voor mijne opofferingen vinden; maar nu heb ik slechts redenen om aan de eerste te twijfelen, dewijl ik maar al te veel blijken heb, dat de Minister alle mijne daden afkeurt en mijne oogmerken (op het zachtst uitgedrukt) wantrouwt, aan mijnen invloed alle de maatregelen van het Gouvernement toeschrijvende, welke met zijne aangenomene wijze van zien niet overeenstemmen. En deze ongunstige dispositie zal niet beter, maar wel erger worden, door de rapporten van den heer Nahuijs (zwager van den gewezen raadpensionaris Schimmel-

penninck), die, als gewezen resident van Soeracarta en Djocjocarta (de twee Javasche vorstelijke residentiën) het aan mij, en niet ten onregte, wijt, dat hij en zijne gunstelingen zich niet nog meer en nog langer ten koste van 's Lands gewigtigste belangen, ongestoord hebben kunnen verrijken. Deze heer, die te verstandig is om niet van mijne belangelooze oogmerken ten volle overtuigd te zijn, zal zijne handelingen moeijelijk kunnen verdedigen, wanneer hij niet door den grooten invloed, dien zijne familie, vooral bij den tegenwoordigen Minister en op de Handelmaatschappij uitoefent, krachtdadig ondersteund wordt. En hoezeer hij oneindig veel verpligting aan den Gouverneur-Generaal heeft, zal hij, om zijn eigen belang, zich onder deszelfs vijanden scharen, en daar dezen niet openlijk een man van dat gewigt zullen durven aanranden, zullen alle de pijlen in de eerste plaats op mij, als den boozen raadgever, gemunt zijn [1]).

Aan alle deze onaangenaamheden, die ik dus uit Nederland te gemoet moet zien, en die op mijne openbare en particuliere betrekkingen eenen nadeeligen invloed zullen hebben, heb ik niets tegenover te stellen, als de innerlijke overtuiging van steeds het goede alleen gewild te hebben en hetgeen ik naar mijn beste weten voor goed en voor pligt hield, gedaan te hebben.

Bij dit alles komt, dat ik met mijnen ambtgenoot Muntinghe niet meer op dien voet kan zijn, als ik te voren en tot zijn vertrek naar Nederland steeds opregt geweest ben. Even min als het publiek blind voor zijne menschelijke zwakheden, heb ik echter steeds gemeend, dat ze niet in aanmerking kwamen bij de vele uitstekende hoedanigheden, die ik hem toeschreef. En hoezeer ik beter dan zeer velen in staat en bevoegd was te beoordeelen en te weten, dat hij noch zaken, noch personen genoeg *en détail* kende en geen man geschikt voor eenige uitvoering was, kwam de wijze, waarop hij het geheel overzag en de zaken in het groot beschouwde, te veel met mijne gevoelens overeen, om mij niet naauw aan hem aan te sluiten, te meer omdat ik hem hield voor eenen warmen vriend en beschermer van deze bezittingen en van de bevolking daarop gezeten, in overeenstemming met het regtvaardig belang van het moederland. Zijn gedrag in Nederland en nu hier na zijne terugkomst gehouden, heeft mij overtuigd, dat ik mij deerlijk in hem heb bedrogen, en dat zorgvuldig bedekte grenzenlooze ambitie, en laakbaar eigenbelang de drijfveeren zijner handelingen en de afgoden zijn, aan welke hij zijne betere kennis en overtuiging ten offer brengt. Ik ben dus thans met hem op eenen beleefden, doch eenigzins ceremonieelen voet en zie hem niet meer dan noodzakelijk is. Wij hebben echter vooraf een belangrijk onderhoud gehad, waarin ik hem, op mijnen gewonen toon, mijne gedachten over de publieke zaken onbewimpeld heb medegedeeld, met mijn voornemen om op den weg,

[1]) Zie een veel gunstiger oordeel over Nahuijs van generaal De Kock in § 47.

dien ik nu eenmaal betreden had en voor den besten hield, te blijven volharden, zonder mij aan eenige consideratie of aan eenigen invloed, van wien ook, te bekreunen. Zoo ik mij niet vergis, heeft de heer Muntinghe in de vergaderingen van de Regering, niet dien invloed, dien hij moest hebben, indien hij eene betere zaak voorstond, en het kan hem, bij zijne schranderheid, niet ontgaan, dat hij het vertrouwen, hetwelk men bevorens in zijne kunde stelde, niet meer bezit, omdat men niet meer aan zijne opregtheid geloof slaat, zoo als het hem ook vreemd moet voorkomen, mij, die anders gewoonlijk aan zijne zijde was, nu in eene geheel andere verhouding aan te treffen.

Ik gevoel wel, dat deze détails weinig belangrijks en aangenaams voor u kunnen opleveren, maar ik heb mij daarbij zoo lang moeten ophouden, omdat mij, bij al het vorengemelde, nog een onweerswolk boven het hoofd hangt, waarvoor ik mij niet weet te beveiligen, namelijk: de groote waarschijnlijkheid, die er bestaat, dat de Gouverneur-Generaal er op aan zal dringen, dat ik met Hem, of tegelijkertijd met Hem, van hier naar Nederland zal vertrekken, om Hem, bij de afdoening der Indische zaken, bij zijne aankomst in Holland, behulpzaam te zijn. Dikwijls is dit plan op het tapijt geweest, en honderd maal heeft men mij de vraag gedaan, of ik met den Gouverneur-Generaal zoude repatrieren, hetwelk ik steeds met een stellig *neen* heb beantwoord, als eene zaak, waarvan nooit de minste questie kon zijn. Op onze laatste reis werd daarover nu en dan, doch altijd in scherts, gesproken, hoezeer ik altijd deed gevoelen, dat er bij mij hoegenaamd geen voornemen bestond om van de zaak ooit ernst te maken. Nu onlangs echter is het tot eene serieuse explicatie gekomen en heeft de Gouverneur-Generaal mij stellig zijnen wensch geuit, dat ik hem zoude vergezellen, indien bij het nederleggen zijner regering nog eenige belangrijke onderwerpen onafgedaan moesten blijven, waaromtrent hij in Europa dan nog werkzaam zoude kunnen moeten blijven. Ik heb bij die gelegenheid alles gezegd, wat ik kon om hem te doen zien, dat ik hem in zijn oogmerk van weinig of geen nut zoude kunnen zijn, in de positie, waarin ik mij, in Nederland komende, zoude bevinden; en heb hem, zoo veel de bescheidenheid zulks gedoogde, doen gevoelen, dat het met mijne private belangen niet kon overeenstemmen om eene kostbare heen- en terugreis te doen, met opoffering van een aanzienlijk gedeelte van mijn inkomen als lid der Regering, hetwelk ik zoude moeten missen, wanneer ik met verlof (de eenigste wijze, waarop ik zoude kunnen gaan) naar Nederland vertrok. Maar eindelijk heb ik mij op discretie moeten overgeven en wel zoodanig, dat ik nog niet eens de zekerheid heb of ik zal moeten gaan of hier zal kunnen blijven. Mijn geweten spreekt mij nogthans vrij van alle zwakheid en te groote toegeeflijkheid in deze, dewijl ik zoo veel aan den Gouverneur-Generaal verpligt ben, dat ik hem geene dienst kan weigeren, die hij van mij vordert, wanneer die niet met de pligten, die ik aan den Staat en aan den Koning ver-

schuldigd ben, strijden, en dit ben ik zeker, dat nimmer met mogelijkheid het geval zal kunnen zijn, dewijl de Koning geen opregter en getrouwer onderdaan en de Staat geenen beteren dienaar heeft dan den man, dien ik gedurende meer dan zeven jaren tot in zijne geheimste drijfveeren heb kunnen nagaan.

Zoodra er voor mij eenige meerdere zekerheid omtrent de reis bestaan zal, geef ik u daarvan dadelijk kennis. Intusschen is het van achteren gelukkig, dat mijne vrouw hare reis naar herwaarts niet in den loop van dit jaar bepaald heeft [1]); dit zoude het eenigste geval geweest zijn, waarin ik mij verbonden zou hebben geoordeeld om niet aan het verlangen van den Gouverneur-Generaal te voldoen.

Onder alle deze onaangenaamheden en onzekerheden, is het mij eene troost, dat ik ook met den Luitenant-Gouverneur en mijne ambtgenooten op den besten voet ben en van hen alle mogelijke blijken van achting en onderscheiding ontvang, zoo als ik ook niet bewust ben eenen enkelen vijand te hebben, onder alle ambtenaren en ingezetenen van verschillende kleuren, die geen vijand tevens van het algemeen belang is; integendeel, hoezeer ik geïsoleerd leef, betoont een ieder, met wien ik in aanraking kom, mij eene met vertrouwen gepaard gaande welwillendheid, die ik voor opregt mag houden, omdat ik niet in het geval ben eenige de minste protectie te verleenen of door mijne wijze van leven iemand plezier te doen of op eenige andere wijze te verpligten.

N° 149. *Van H. M. de Kock. — Batavia, 12 Juli 1825.* Ik heb de eer den heer Van de Graaff, op last van den Gouv.-Gen. toe te zenden eenige ministerieele stukken, zoo even bij mij ontvangen. Ik voeg daarbij het particulier briefje van den Gouv.-Gen., dat ik na lezing terug verzoek. De heer Van de Graaff zal daaruit zien de stemming van onzen waardigen gebieder, dien wij tot bedaard overdenken moeten brengen. Na hetgeen vooraf is gegaan, had ik niet veel anders verwacht [2]).

N° 150. *Van G. F. Meijlan. — Batavia, 4 October 1825.* Ik ook weet, dat het Engelsch bestuur het voornemen gehad heeft de koperen bonken in te wisselen en billioen te verklaren, doch of zulks dadelijk gevolg heeft gehad, durf ik niet te bevestigen; dat intusschen weet ik zeker, dat de koperen bonken niet zijn uit de wandeling geweest. Ik zal trachten in den loop van dezen morgen

---

[1]) Verg. bl. 212.

[2]) In brieven van 9 Oct., 13 Oct. en 11 Dec. 1824 had de minister Elout 1°. afgekeurd de benoeming van een scheepsexaminateur; 2° evenzeer afgekeurd de eigenmachtige afkondiging der publicatie van 14 Febr. 1824 betrekkelijk het tarief der lijnwaden, waarover Meijlan zich ook ongunstig had uitgelaten (N° 120); 3° den Gouv.-Gen. gelast, geen gewigtige maatregelen buiten noodzaak te nemen, zonder machtiging des Konings. *Louw* dl. II bl. 6. Met deze stukken maakte de Gouv.-Gen. de leden der Regeering bekend dd. 12 Juli 1825. *Louw* als voren bl. 5. — Hierop zal De Kock wel het oog hebben gehad.

hier omtrent nadere informatiën te verkrijgen. — De benaming van *Copper Rixdollar* (onder den Inlander *reaal batoe* genaamd) heeft zijn oorsprong aan de depreciatie der koperen munt, ten gevolge van het voorstel van den heer Raad van Indië Wardenaar, onder het bestuur van den Gouv.-Gen. Daendels aangenomen en ten uitvoer gebragt, om de enkele stuiver stukken tot twee-stuivers stukken te slaan, en uit de twee-stuivers stukken, vier enkele stuiver stukken te maken. Hierin is het Gouvernement door de Chinezen trouw bijgestaan geworden, die nog eens en tweemaal de reeds vervalschte bonken hebben gesmaldeeld, door welke zij tot op bijna een achtste van derzelver oorspronkelijke waarde zijn verminderd geworden.

N° 151. *Van G. F. Meijlan. — Batavia, 30 October 1825.* Ik betuig UEdG. veelmaals mijnen dank voor de lezing van het hiernevens teruggaande stuk. Ik geloof niet, dat de M. E.(lout) eene confidentieele correspondentie op Java heeft onderhouden. Zoo hij er eene gehad heeft, is het met een man, die nu reeds in het graf rust, en die geloof ik nog niet op de hoogte was om veel van belang te kunnen melden. Ook geloof ik dit niet van den heer B. Deze heeft lang geleden zijne oude vrienden, waaronder ik mij ook rekenen mogt, laten varen, dat is sedert 1816, toen hij aan het hof is getrokken [1]).

Ik vind het zeer opmerkenswaardig, dat én de Koning, én de Minister den heer W.(appers) M.(elis) onkundig schijnen gelaten te hebben van de uitzending van 6.000.000 kopergeld: het contract is toch van Mei [2]). Ik kan voelen, dat in het tegenwoordig oogenblik de presentie van den heer W. M. in Nederland, aan den Minister dubbel onaangenaam moet zijn [3]).

HOOFDSTUK XXXIV.

De Kock, Meijlan, Van Angelbeek en Van de Graaff op het einde van 1824 en in de eerste helft van 1825:

over de reorganisatie der Vorstenlanden, het voornemen tot een nieuw bezoek aldaar van den Gouv.-Gen. met Van de Graaff, en eene quaestie over tjoké-heffing op particuliere landerijen.

N° 152. *Van G. F. Meijlan. — Batavia, 7 December 1824.* Ik betuig UEdG. veelmaals mijnen dank voor de toegestane lezing van de hiernevens

[1]) Wie met B. bedoeld wordt, kan ik niet zeker zeggen. Overigens vat ik evenmin Meijlan's gedachtengang; juist, zou men meenen, *omdat* B. zijne oude vrienden had laten varen, was hij er den man naar, om Elout warm te maken. 't Is echter de vraag, wat de correspondentie inhield.

[2]) Zie over dit contract met de Ned. Handelmaatschappij van 5 Mei 1825: Bijdr. E. bl. 42—56.

[3]) In Mei 1825 was W. Melis in Holland aangekomen; het is mij echter niet duidelijk waarom dit den Minister onaangenaam moest zijn.

teruggaande belangrijke brieven. Ik heb mijne opinie over de zaak gegeven, en zou geene andere kunnen uitbrengen, indien ik op nieuw moest adviseren, en evenwel gevoel ik eene soort van berouw uit vrees, dat de schoone gelegenheid nu misschien verloren zal gaan.

De heeren van Solo en Djokjo schijnen de zaken zoo klaar en duidelijk in te zien en de zwarigheden worden zoo gerust aan een kant gezet, dat ik eenigzins in tweestrijd met mij zelven geraak; maar is het dan ook niet onvergeeflijk, dat, bijaldien die Heeren zoo een vasten en ruimen grond om te handelen gehad hebben, zij met eene half gekookte propositie aankomen, en de Regering willen verpligten te beslissen op de woorden van de Rijksbestierders alleen, welke bij mij geene waarde genoeg hebben om eene onderneming van dat belang als geklonken te beschouwen [1]).

Ik wenschte intusschen, dat Sevenhoven morgen naar Solo kon terugkeeren, met carte blanche, zoo als hij verlangt, doch van de meening van het Gouvernement wel onderrigt [2]).

N° 153. *Van G. F. Meijlan. — Batavia, 13 Januari 1825.* Ik verzoek u te lezen Raffles' *History of Java* vol. 1 van pag. 135 tot 140. Het gevoelen, dat daar wordt aangegeven, beschouw ik als beslissend in de zaak van den generaal Holsman, maar ik weet niet of het eene autoriteit is, op welke ik mij bij de Regering beroepen mag. Indien het resumé, op pag. 140 voorkomende, in eene publieke acte der Regering van den gouverneur Raffles kon gevonden worden, dan zou dit een groot gewigt bijzetten. Ik wenschte daarover het werk *Raffles on Java* wel te consulteren [3]).

N° 154. *Van H. M. de Kock. — Batavia, 2 Mei 1825.* Ik bedank UHEdG. voor de mij toegezonden stukken en zal ze thans ook ter lezing zenden aan ons terug gekomen medelid [4]) Meijlan.

---

[1]) De Rijksbestierders hadden goedgevonden, dat van de beide Vorstenlanden aanzienlijke stukken aan de Regeering zouden worden afgestaan, om deze de schade te vergoeden, die door de voorgenomen opheffing van de paeht der tolpoorten zou ontstaan. Zie *Louw* dl. I bl. 16-19.

[2]) Van Sevenhoven had als resident van Solo de in de vorige alinea bedoelde quaestie onderhanden gehad; doch hij was als commissaris naar Palembang gezonden; zie o. a. *Louw* dl. I bl. 16 en bl. 260 noot 2.

[3]) Ik vermoed, dat generaal Holsman, over wien op bl. 95, tevens een particulier land bezat. De door Meylan aangehaalde bladzijden 135—140 dl. 1 van de in 1817 versehenen *History of Java* handelen over de reehten van den Javaan op den grond. Op de door Meylan vermelde bladz. 140 staat vermeld een uittreksel uit de „*Revenue Instructions*" dd. 11 Februari 1814. Deze instructiën komen voor op bl. 181 vv. der door Raffles in 1814 uitgegeven „Substance of a Minute", welke *Substance* zegt te beoogen: „The introduetion of an improved system of internal management and the establishment of a land rental on the island of Java." Evenals Van de Graaff (zie brief n° 3 bl. 18 noot 2), noemt Meylan dat werk *Raffles on Java*; aldus staat de naam aehter op den band van het werk, gelijk ik, sinds brief N° 3 gedrukt werd, ontwaarde.

[4]) Medelid der Munteommissie, vermeld op bl. 239 noot 1.

Van dezen gesproken moet ik de vrijheid nemen, UHEdGestr. te zeggen, dat ik eergisteren met oneindig veel genoegen heb gelezen uw rapport omtrent de aangelegenheden in de Vorstenlanden; de principes daarin bloot gelegd, komen geheel overeen met de mijnen en uwe voorstellen hebben mijne warme toejuiching [1]); maar om op den hr. Meijlan terug te komen, wilde ik UHEdGestr. melden, dat toen ik ZijnEd. na zijne terugkomst zag en over verschillende zaken zeer kort onderhield, hij mij zeer ingenomen scheen met de plans van de heeren Van Sevenhoven en Mac Gillavry, en zeide mij dat de Inlandsche Grooten veel ongaarne zouden zien, dat wij streken land in huur, dan wel in het geheel overnamen [2]). Toen wist ik niet dat uw rapport zoo nabij was; anders had ik hem breedvoeriger hierover gehoord. Welligt heeft hij er met UHEdG. over gesproken, of kan UHEdG. nog iets ter inlichting zeggen. De heer Meijlan scheen ook te geloven, dat Vader Smissaert voor resident niets of niet meer geschikt was [3]). Ik vlei mij, dat UHEdGestr. mij deze communicatie (onder ons) ten goede zal gelieven te duiden.

N° 155. *Van Mr. J. G. van Angelbeek. — Buitenzorg, 8 Mei 1825* [4]). Ik neem de vrijheid aan u hiernevens toe te zenden een afschrift eens briefs van Doornik [5]). Op het daarin voorkomende zoude bij het bepalen der regten van de Landeigenaren wel behooren gelet te worden. Op de meeste, zoo niet alle landen, wordt van de van elders komende padie-snijders tjoeké gevorderd; op Dermaga wordt door elken vreemde 15st betaald, op Tjomas voor elke door hen weggevoerd wordende pedattie met padie ook 15st enz. Op het land van Doornik werd ten tijde van Tency door elken vreemden padie-snijder zes stuivers voldaan, en daarenboven nog 8 stuivers voor iedere 20 katjes door denzelven gesneden, en is deze belasting bekend onder den naam van *padie drap*. Zoudt gij mij aanraden om het Gouvernement nu weder met deze zaak lastig te vallen, of

---

[1]) Van welk rapport speciaal gesproken wordt, weet ik niet; in ieder geval is de algemeene en warme toejuiching van belang, omdat er wel degelijk uit blijkt, dat De Koek in de Vorstenlandsche aangelegenheden met Van de Graaff één lijn trok, hetgeen tot dusver niet bekend was; verg. *Oorzaken* bl. 27 en Du Bus' uitval op bl. 28 aldaar.

[2]) De heeren Van Sevenhoven resident en Mac Gillavry, 2e resident van Solo, waren met den resident van Djocjo, in 1824 in commissie gesteld, o. a. om over de afschaffing der tolpoorten aldaar van advies te dienen. Daar de wegneming van de misbruiken zonder verkleining der pachtsommen niet mogelijk scheen, bleef de Commissie niets anders over dan het voorstel om de geheele belasting op te heffen en het equivalent voor de Regeering te zoeken in den afstand van grondgebied door de vorsten. Zie *Oorzaken* bl. 45—46. Ik vermoed, dat over die quaestie de brief loopt. Men zie ook over de „plans" van V. S. en M. G. mijne *Dipa-Negara*-verhandeling bl. 386; ov. 100.

[3]) Deze resident van Djocjo A. H. Smissaert, van wiens ongeschiktheid o. a. ook mijne *Dipa-negara*-verh. herhaaldelijk melding maakt, verwarre men niet met Mr. A. P. Smissaert, over wien hiervoor op bl. 11, 19, 22 en 38.

[4]) Het schrijven over tjoeké-heffing op de particuliere landen, wordt hier geplaatst, omdat er in den volgenden brief, die over de Vorstenlanden handelt, ook over gesproken wordt.

[5]) Eigenaar van het land *Kampong Baroe*.

zal ik dit laten loopen, daar het stuk over de regten der landeigenaren toch nu spoedig het licht zal zien?

De raisonnementen van Doornik zijn vrij ongegrond, en het is wel degelijk *lucri faciendi causa* [1]), waarom de belasting gevorderd wordt. Op zich zelve is het eene weldaad, en eene overoude gewoonte, dat wanneer de padie tot rijpheid gekomen is, vreemde snijders bij den oogst te hulp komen, wijl anders uit gebrek aan handen, een groot deel daarvan verloren zoude gaan. De landheer lijdt daaronder niet, ook niet de planter, die wederom op zijne beurt den oogst in de benedenlanden helpt inzamelen, en zoo doende zijne schade herstelt; deze gewoonte heeft nog dit essentieel voordeel, dat én de benedenlanders, én de menschen van hier, op tijden, wanneer een van beiden schaarste hebben aan padie, een gedeelte daarvan door het verdienen van snijloon magtig kunnen worden, zonder tot het koopen op crediet toevlugt te nemen, daar de oogst op zoo onderscheiden tijden in de boven- en benedenlanden invalt. Het aangehaalde door Doornik, dat meermelde vreemden met kleedjes en andere voorwerpen komen, en die waren voor padie verruilen, kan voor de bovenlanden welligt onvoordeelig zijn, daar zij, naar beneden gaande, niet weder goederen van belang ter ruiling kunnen afbrengen.

N° 156. *Van G. F. Meijlan. — Batavia, 11 Mei 1825.* Ik heb de conceptresolutie betrekkelijk de Vorstenlanden doorgeloopen [2]). Naar de wijze, waarop ik de zaken der Vorstenlanden inzie, worden de afschaffing der Tolpoorten en de maatregelen ten aanzien van de Chinezen te nemen, slechts secondaire onderwerpen, en ik vertrouw, dat het beter ware, dat het Gouvernement vooralsnog geene beslissing omtrent dezelve nam of eenige opinie aan den dag lag, tenzij hetzelve geheel afzag van het voornemen om eene radicale herstelling in der Vorsten landen daar te stellen. Het groote punt is meester van de politie en van de administratie der Landen te worden; al het overige zal zonder moeite en van zelf volgen. Dan om dit groote punt te bereiken, moet, naar mijn oordeel, een andere weg ingeslagen worden, dan die welken de onderwerpelijke resolutie nu aanwijst. De heer S. [3]) kan in den maatregel volstrekt niet gebruikt worden, zelfs niet om mede te loopen, en elke referte tot de Commissie om nadere consideratiën en inlichtingen zal alleen kunnen

---

[1]) D. w. z. om winst te maken of te behalen.

[2]) Daar 'n twee maanden later de opstand uitbrak, bleef het stuk in de pen. Eerst in 1830 kreeg deze zaak haar beslag. Meijlan's brief is zeer belangrijk, omdat er uit blijkt, dat de opstand geenszins zoo onverwacht kwam, als men dit wel heeft willen voorstellen. De heeren Van der Capellen c. s. speelden met vuur en ze hebben zich ten slotte leelijk gebrand. Verg. mijne *Dipanegara* bl. 387—382; ov. 101—103.

[3]) Ik denk, dat de op de vorige bladzijde N° 154 ongeschikt geoordeelde Smissaert van Djocjo bedoeld wordt.

strekken om het ware doel nog verder te verwijderen. De heer M. [1]) heeft kennis en kunde genoeg, maar hij heeft veel van zijn invloed op de Inlandsche grooten verloren, zeker niet door zijne schuld, maar door den zamenloop van omstandigheden. De Inlandsche grooten, en bijzonder de Rijksbestierders, die de voorname raderen zijn, door welke gewerkt moet worden, zijn in onzekerheid en bevinden zich zonder steun, en ofschoon de uitdrukking misschien gewaagd is, durf ik er bijvoegen niet geheel zonder geest van onvergenoegdheid. D..... [2]), die duizelig van ingebeelde grootheid is, schijnt over niets bekommerd te zijn; evenwel zou ik hem niet te veel vertrouwen.

Deze denkbeelden, die met zeer vele groote en kleine omstandigheden te zamen hangen, ben ik bezig in eene nota te ontwikkelen en ik wenschte gaarne, dat het besluit der Regering zoo lang kon blijven uitgesteld. Dit is stellig mijne gedachten, dat indien het Gouvernement van den tegenwoordigen stand van zaken gebruik wil maken om iets ten goede in der Vorsten landen te veranderen, hetzelve beginnen moet met iemand te benoemen, die deszelfs volle vertrouwen bezit, en *rang* en *naam* heeft, hoog genoeg, om bij de Inlandsche grooten het vertrouwen in te boezemen, dat hij het *ware* orgaan is van Grootvader, den Gouv.-Gen., hetzij onder den titel van Commissaris over der Vorsten landen, of welken anderen men zal goed vinden; en deze moet van Batavia, regtstreeks met de Rijksbestierders corresponderen, evenwel door het intermediair van de residenten om te doen blijken, dat zij in het vertrouwen van den Commissaris staan. Dat is meer noodzakelijk dan men oppervlakkig zou denken, na de zaak van den heer Van Prehn [3]), de afkeuring van de verhuurde landen onder den heer Nahuijs en eindelijk het vertrek van den heer Sevenhoven, met groote toezeggingen en beloften, waarop tot hiertoe niets is gevolgd.

De zaak van de vreemde padiesnijders [4]), is voor mij een zeer vreemd verschijnsel. Nimmer heb ik daarvan gehoord, zoo lang ik in Indië ben, en ik ben zeker, dat bij geene eene bepaling het heffen van een regt van de vreemde padiesnijders aan de Landheeren is toegestaan. Ik wenschte wel, dat de heer Van Angelbeek kon laten nagaan, sedert wanneer en hoe het heffen van dit regt is ingevoerd, doch voornamelijk of dit strookt met de gewoonten en herkomsten van de ingezetenen, dan wel of het een inkruipsel is, dat hen door de Landheeren opgedrongen is. Ik denk, dat de regent van Buiten-

---

[1]) Bedoeld zal wel zijn resident Mac Gillavry van Solo.

[2]) De Inlandsche grootheid, die bedoeld wordt, kan ik niet vermelden, wijl hier van den brief een stukje af is. Het is wel mogelijk er *Dipanegara* heeft gestaan; achter de *D* leest men nog 'n *e* of 'n *i*.

[3]) Zie bl. 114 en ook Van Lawick's oordeel over deze vervolging op bl. 385 *Dipanegara*; ov. 99.

[4]) Op de particuliere landen in het Buitenzorgsche.; zie N° 155.

zorg in twee woorden dit zou kunnen oplossen. Indien het met de gewoonten en herkomsten van de Inlanders overeenkomstig is, zou het misschien kunnen blijven bestaan, maar in allen gevalle oordeel ik de zaak een nader onderzoek wel waardig. Blijkens de opgaven van den heer Van Angelbeek was de heffing ten tijde van den heer Tency 6 stuivers en 8 stuivers voor elke 20 katjes. Nu is de heffing reeds f 1:6. Binnen kort kan het f 3:6 zijn, indien men de zaak laat loopen; en het is dus wel noodzakelijk tot eene bepaling te komen.

N° 157. *Van G. F. Meijlan. — Batavia, 18 Juli 1825.* [1]) De Gouv.-Gen. kan in persoon de zaak niet afdoen. Hij moet den onzigtbaren God blijven, wiens beslissing onherroepelijk is. De zaak moet aan den generaal De Kock of aan u opgedragen worden; beiden staan hoog in de opinie van den Inlander en van de Europesche ambtenaren, iets dat volstrekt noodzakelijk is. Wil de Gouv.-Gen. geen zijner Raden daartoe leenen, dan moet hij den heer Van Sevenhoven hoe eerder hoe liever van Palembang terugroepen [2]); aan hem zou ik de uitvoering, na de reeds genoemde personen, durven toevertrouwen; niet aan den heer De Salis, wiens crediet niet genoeg gevestigd is, indien ik mij van deze uitdrukking bedienen mag [3]).

N° 158. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 20 Juli 1825.* Mijne reis naar Nederland in het laatst van dit jaar wordt van dag tot dag waarschijnlijker. Ik weet echter niet hoe de generaal De Kock (onze Luitenant-Gouverneur) daarover zal denken en of hij wel gaaf zal toestemmen in mijn vertrek. In allen gevalle stel ik mij voor nog een reisje over Java te zullen doen met den Gouverneur-Generaal, om de belangen der Javasche vorsten (den Keizer en den Sultan) finaal te regelen [4]). Aan den eenen kant vervult het mijn hart met vreugde, wanneer ik mij voorstel zoo vele menschen, die ik hartelijk lief heb, nog eenmaal aan deze zijde van het graf terug te zullen zien; dan aan den anderen kant voorzie ik bij mijne komst in Nederland, menige onaangenaamheden, waaraan ik anders niet zoude zijn bloot gesteld of aan welke ik hier beter het hoofd zoude kunnen bieden; en dan het wanhopend verschiet van zich wederom na eenigen tijd te moeten los scheuren en naar een land van ballingschap terug te moeten keeren, met

---

[1]) Op den dag van dit briefje was de opstand te Djoejo uitgebroken. De zaak, waarop Meylan het oog heeft, was het wegnemen der tegen de bevolen maatregelen gerezen moeilijkheden. Zie al. 2 der vorige bladzijde.

[2]) Deze was eigenlijk resident van Solo, doch als regeeringscommissaris naar Palembang gezonden; tweede resident te Solo was Mac Gillavry, die echter nu resident werd. Zie noot 1 bl. 386 mijner *Dipanegara*-verhandeling; ov. 100.

[3]) Verg. over De Salis, bl. 202 N° 111.

[4]) Verg. § 60.

berouw misschien van vergeefsche opofferingen te hebben gedaan. — Maar ik zal mijn lot en mijn pligt volgen.

P.S. Ik zoude bijkans een der belangrijkste punten vergeten hebben, namelijk om u te verzoeken aan de lieve HENRIETTE [1]) te communiceren, dat haar geprotegeerde neef J. VERSCHUIR, na in zijne vorige betrekking met lof en goedkeuring gediend te hebben, door het Gouvernement is benoemd geworden tot secretaris van de residentie Tagal, op een maandelijksch tractement van f 500 of f 6000 's jaars, zoodat hij nu eene maandelijksche vermeerdering van f 200 heeft en van het rondreizen en te paard rijden, hetwelk hem moeijelijk viel, bevrijd is [2]).

Ik heb nu vrede met hem, en het werd ook hoog tijd, want hij was een lastige Neef, die wel wist, waarop hij steunde en mij dus niet los zoude hebben gelaten.

HOOFDSTUK XXXV.

Verzoeken aan Van de Graaff in 1825 van gewestelijke ambtenaren om geholpen te worden.

Hoe men last van zijne vrienden kan krijgen. Beschuldigingen tegen een resident. Een slachtoffer van bezuiniging.

N° 159. *Van Mr. B. A. H. Besier, resident van Soerabaja. — Semarang, 24 Januari 1824* [3]). Zeer waarde vriend! — Indien ik u als een gewoon mensch beschouwen en denken moest, dat gij, nu gij slechts nog maar eenen stap te

---

[1]) Eene doehter van den heer VERSCHUIR.

[2]) Zie bl. 215—216.

[3]) Mr. B. H. A. BESIER, resident van Tegal, was, volgens de *Bataviasche Courant* van 31 Januari 1824, resident van Soerabaja geworden en zal zich wel, op zijne reis derwaarts, te *Semarang* bevonden hebben. De kennismaking met VAN DE GRAAFF dateerde van 1816. BESIER, in den Fransehen tijd onderprefect van *Den Briel*, was met zijne vrouw per *Nassau* uitgekomen. Toen VAN DE GRAAFF vernam, dat ze eene familie, waar ze logeerden, moesten verlaten, wegens een huwelijk, noodigde VAN DE GRAAFF ze ten zijnent, ofschoon hij reeds een gast had, namelijk den ons bekenden DE LOCHES (bl. 166), mede met de *Nassau* uitgekomen. „Beide, hij en zijne vrouw", berichtte VAN DE GRAAFF over de familie BESIER, in den brief dd. 1 Juli 1817 (N° 2) „zijn zeer goede lieve menschen, met welke wij ruim twee maanden allergenoegelijkst hebben geleefd; met deze en met DE LOCHES formeeren wij eenen aangenamen familiekring, en hoezeer het mij weinig convenieerde, zoo vele logeergasten te hebben, zagen wij dezelfde met leedwezen vertrekken, zijnde BESIER te Samarang en DE LOCHES te Soerabaija tot Raden van Justitie aangesteld." — In bovenstaanden brief N° 159 zien we, dat de heer BESIER een dringenden wissel op de oude vriendschap in het belang van zijn broeder trekt; wat die broeder was en welke betrekking LANOIJ bekleedde, heb ik niet te weten kunnen komen.

doen hebt om tot het oppergezag te geraken, even als zoo vele anderen, die verdiend of onverdiend met eer en gezag overladen, van de snel beklommen hoogte niet dan duizelend neder zien kunnen, ook uwe in de laagte gelaten vrienden niet meer herkendet, waarlijk zoo hadt gij het er naar gemaakt; maar hoezeer gij den schijn tegen u hebt, vleije ik mij echter eene betere kennis van uw karakter te hebben verkregen, die mij niet veroorlooft, uw hoofd voor zoo zwak, en uw hart voor zoo ledig te houden.

Ik schrijf dus ten vierden male met het zelfde vertrouwen op uwe welwillendheid, aan u, om u nogmaals de belangen mijns broeders aan te bevelen. Lanoij is ontslagen; die post is dus open gevallen, en ik mag twijfelen of er onder de concurrenten velen zijn, die billijker aanspraak op denzelven als eene belooning voor hunnen moeijelijken dienst maken mogen dan hij. Ook kan een zes en twintig jarige dienst, waarin campagnes als die van Spanje en Rusland voorkomen, wel opwegen tegen de verdiensten van dezen of genen kommies of klerk, die zich op den voorgrond mogt gesteld hebben, door wat ijveriger zich op zijn bureau te hebben gehaast dan anderen.

Wat hier ook van zij, ik bid u, bij de vriendschap en hoogachting, welke ik u toedraag, denk aan mijnen broeder en help hem zoo gij kunt. Zoo niet, meld het mij dan ten minste met een enkel woord, opdat mijn vertrouwen op de menschen niet geheel verloren ga.

N° 160. *Van J. Verschuir, opzichter van de landelijke inkomsten. — Keboemen* [1]), *9 Februari 1825.* De vele en waarlijk hartelijke vriendschap aan mij bewezen en de belangstelling, welke ik verzekerd ben, dat UHEdG. in mijn geluk en welvaart stelt, doen mij, ofschoon schoorvoetend, dezelve nogmaals met klagten omtrent den heer Vos lastig vallen, dewelke, ofschoon hij mij nu en dan vriendelijke particuliere brieven schrijft, er evenwel niets van meent en niet ophoudt van laster en scheldwoorden tegen mij uit te braken als mij achter mijn rug een aap te noemen, en te zeggen, dat als ik brieven van UHEdG. of den heer Meijlan ontvang, dat alsdan de koelies het weten moeten.

Gaarne wenschte ik eens in de gelegenheid te zijn UHEdG. te spreken, dewijl ik voor mij geloof, dat de heer Vos een man is, die in het geheel UHEdGestr. vriendschap of vertrouwen niet verdient en bijna zoude kunnen bewijzen, dat UHEdGestr. omtrent hem geheel misleid is en dat hij veeleer UHEdGestr. geheele verachting en niet het minste vertrouwen verdient.

Ik heb den heer Vos reeds verscheiden malen, zoowel bij monde als bij geschrifte, bekend gemaakt met de knevelarijen van de pagters, hetgeen

---

[1]) Bedoeld wordt niet de hoofdplaats van het gelijknamige regentschap in *Bagelen*, doch die van het in het regentschap *Batang*, residentie Pekalongan, gelegen *district Keboemen*. Zie over den lastigen neef het P. S. van N° 158 bl. 258, en over den in dezen brief genoemden resident Vos, bl. 126—127 en 156—157, zoomede *Louw* dl I bl. 323—328.

thans allerschandelijkst is, alsook het gedrag van den regent van Batang, die nu meer dan van 30 dessas de sawahvelden heeft. En heb toch nimmer hierin geene de geringste verbetering of verandering zien brengen. En daar alle deze en meer andere zaken bij eene eventueele verplaatsing van mij, aan mijn opvolger dadelijk in de oogen moeten vallen, en mij voor nonchalant, onoplettend, ja bijna zelfs voor medepligtig moeten doen doorgaan, waaraan ik somtijds zoude twijfelen of niet mijn chef zich hiermede ophield, zoo wensch ik gaarne, dat UHEdG. mij omtrent het een en ander, indien de tijd het UHEdG. vergunde, wetende ik zeer wel hoezeer UHEdG. met bezigheden overladen is, mij eenigen raad wilde geven, dewijl ik niet gaarne met mijne chefs disputeer en liever wensch in vrede en vriendschap met hen te leven.

N° 161. *Van J. Blanken, inspecteur van den Waterstaat in de Tweede Afdeeling. — Semarang, 20 December 1825.* De officieele kennisgave van mijn Chef, den heer Hoofd Insp^r van den Waterstaat, ontvangen hebbende (waarvan ik de eer heb UHoogEdGestr. hierbij eene copie over te leggen) dat dit Dep^t met primo Januarij aanstaande is gesupprimeerd [1]), is voor mij alles behalve aangenaam, maar veroorzaakt mij zeer veel zorgelijke gedachten, wanneer ik met tranen in de oogen om mijn zestal kinderen denk, welke ik in Europa om hunne opvoeding heb moeten achterlaten, daar mijne omstandigheden van dien aard zijn, ik schaam mij niet het UHoogEdelGestr. te openbaren, dat wanneer ik niet spoedig worde overgeplaatst, ik dan met hen aan compleete armoede ben overgegeven.

Ik neem dus de vrijheid, met de ootmoedige bede, mijne vrijpostigheid ten beste te duiden, mij tot UHoogEdelGestr. te wenden, en om UHoogEdelGestr. gunstige voorspraak af te smeken, opdat ik spoedig in eene andere betrekking, zoo veel mogelijk evenredig aan mijn tegenwoordigen rang mag worden overgeplaatst. Ik heb mij reeds ten dien einde per request geadresseerd aan Zijne Excell. den Gouv.-Gen. en heb Zijne Excell. definitief gevraagd om den post van Ass. Res. van *Indramaijoe* (aangezien de voormalige Inspect^r van den Waterstaat, welke thans dien post waarneemt [2]), reeds ZijnEdG. vertrek naar Europa in de courant heeft geannonceerd) of te wel dien van *Toeban*, in de plaats van den heer Van Schuppen, welke aldaar is overleden [3]).

Ik heb mijn staat van dienst, ingevolge het verlangen van mijn chef, aan Zijne Exc. ingediend, en heb ook zijne voorspraak verzocht, om spoedig te

[1]) Het in N° 163, bl. 264, nt. 2 vermelde Kon. besl. dd. 5 April 1825, art. 4, gelastte de opheffing van het Departement van Waterstaat en bezuiniging op dit gebied. Zie *Louw* dl. II bl. 87.

[2]) J. Kortebout van der Sluis.

[3]) Dezelfde, die als commies bij de Hoofdinspectie, tranen gestort en onzen Lieven Heer bedankt had, toen Van de Graaff raad van Indië was geworden: zie N° 62.

worden geplaatst; dit was ik ZijnEdG. als chef verschuldigd; dan ik koester weinig goeds deswegens, daar ZijnEdG. mij immer ongenegen heeft getoond te zijn; UHoogEdGest. heeft mij daarenboven altoos blijken van genegenheid gegeven, en het is ook daarom, dat ik mij verstout UHoogEdGest. met deze regelen lastig te vallen.

Mag ik nu UHoogEdelGest^{s} groote en veel vermogende voorspraak, opdat ik moge slagen, inroepen? Dan doe ik het bij deze; neen, verwerp de bede niet van een vader van zes kinderen, die nog zoo veel behoeven en waarvoor hij het groote besluit nam zijn dierbaar vaderland te verlaten en zijn geluk alhier te beproeven; verwerp verder het verzoek niet van een ambtenaar, die nagenoeg onafgebroken sedert den jare 1799 den Lande gediend heeft, en diende, ja, hij verstout zich dit te zeggen, zoo als er behoort gediend te worden; nimmer week hij eene schrede zijwaarts van het pad, dat een braaf ambtenaar bewandelen moet.

HOOFDSTUK XXXVI.

Van de Graaff in de tweede helft van 1825 aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar:

over den wensch van den Gouv.-Gen. dezen naar Holland te vergezellen; den opstand in de Vorstenlanden; het koloniaal bestuur en de reactionaire richting in Holland; de Handelmaatschappij; Palembang; Makasser; remises; eigen financieele zorgen; beschuldigingen tegen hem in Holland.

N° 162. *Batavia, 13 Augustus 1825.* Sedert mijn laatsten brief [1]) zijn er op het onverwachtst onlusten te Djocjocarta uitgebroken, die gelukkig in derzelver voortgang gestuit hebben kunnen worden, doch niettemin een groot tijdelijk nadeel aan onze financiën zullen toebrengen. De ware reden dezer gebeurtenis weet men nog niet; alleen is het zeker, dat de ontevredenheid niet bij de bevolking plaats heeft, maar alleen bij eenige prinsen en grooten schuilt.

De luitenant-gouverneur DE KOCK is, met eene ampele volmagt van de Regering naar Souracarta vertrokken, alwaar hij zich sedert eenige dagen bevindt, en ik hoop, dat het hem gelukken zal de rust spoedig te herstellen. In allen gevalle is er hoegenaamd voor het Nederlandsche gouvernement geen

---

[1]) Brief van 20 Juli. Zie N°. 158.

gevaar, maar de inkomsten zullen alleen eene aanzienlijke vermindering ondergaan door den stilstand van alle heffingen in de overheerde districten.

Er is bij mij geen twijfel of de geheele schuld van deze nieuwe onheilen is alleen aan de kortzigtigheid en verkeerde handelwijzen der residenten aan de beide vorstelijke hoven te wijten, vooral aan de verblindheid en apathie van den resident van Djocjocarta.

Ik heb gemeend op dit punt geen stilzwijgen tegen u te moeten bewaren, omdat men waarschijnlijk in Nederland veel onwaars daarvan zal verspreiden.

Het einde van de regering van onzen Gouverneur-Generaal is zeer orageus en met vele tegenspoeden van allerlei aard vergezeld. Zijn bewustzijn van wèl gehandeld te hebben, houdt hem staande, en ik bewonder zijne grootheid en kalmte van ziel. Hoe langer en beter ik dezen man leer kennen, hoe meer ik hem moet achten en lief hebben. Hij schijnt vele vijanden in Nederland te hebben en de minister van Koloniën, vrees ik, dat daar onder hen behoort, althans schijnt deze het er op gezet te hebben om alle de handelingen van den Gouverneur-Generaal af te keuren. De goede Hemel geve, dat dit op den Koning geenen ongunstigen indruk make, die zeker geenen beteren, getrouweren en meer opregt aan zijne belangen gehechten onderdaan heeft, van wien Z. M. nog een onberekenbaar nut voor Hoogstdeszelfs kostelijke Indische bezittingen zal kunnen trekken, wanneer hij behandeld wordt, zoo als hij het in alle opzigten ten volle verdient, dewijl niemand, ik zeg dit op mijn geweten en voor God, de Nederlandsche bezittingen in Indië grondiger, naauwkeuriger en beter kent, dan onze tegenwoordige Gouverneur-Generaal, en meer bevoegd is om over hare wezenlijke en duurzame belangen te oordeelen. Het is een groot ongeluk, dat de ware kennis van Indië nog zoo geheel in het vaderland ontbreekt en dat de heeren Van Hogendorp, Van Alphen, Janssens en misschien nog een enkele, die daarin een warm belang stellen, door onvolledige en meestal verkeerde données en valsche renseignementen, beroofd worden van het ware gezigtspunt, waaruit zij anders met hunne kennis de zaken dadelijk zouden beschouwen.

Uit alle de tegenspoeden, waarmede het Indische gouvernement thans te worstelen heeft en uit alle de ongunstige beoordeelingen, welke dit gouvernement thans en welligt nog een geruimen tijd zal moeten ondergaan, zie ik een onberekenbaar nut geboren worden, namelijk eene algemeene nationale belangstelling in Nederland in en ten aanzien van deze gewesten, even als zulks sedert lang in Engeland heeft plaats gevonden.

Ik hoop, dat Zijne Majesteit daardoor de nuttigheid en noodzakelijkheid zal inzien om in Nederland een ligchaam van bestuur over de Nederlandsch-Indische bezittingen daar te stellen, niet om met lange lijsten deze bezittingen uit 's Gravenhage of Brussel te besturen, en alzoo in de pligten van het Indisch gouvernement te treden, maar om de maatregelen van dat Gouvernement te

controleren, te overzien, te corrigeren en steeds in overeenstemming te brengen met de ware, wezenlijke, duurzame en regtvaardige belangen van de Kroon en van het moederland. Zoodanig ligehaam moet eehter, zal hetzelve geen nonens worden, niet, noch onmiddelijk aan Z. M., noch veel minder aan eenen enkelen minister onderworpen worden, maar aan eenen raad van ministers of kundige staatsraden, welke Z. M. en de natie voorliehten. Dit bestaat in Engeland en dit is de grondslag van de naauwe betrekkingen, welke in Engeland tusschen het moederland en de Koloniën worden aangekweekt en dagelijks uitgebreid, tot voordeel van beide. Deze maatregel zal nimmer eenen penning aan den Staat behoeven te kosten, dewijl Indië, wel bestuurd, door een klein, welgekozen, goed betaald en toereikend getal ambtenaren, ruim alle de kosten zal kunnen bestrijden, beter dan nu, daar men tot nog toe de eigen bezittingen van Z. M. in Indië behandeld en besehouwd schijnt te hebben als *pays conquis,* van welke men sleehts moet halen wat men kan, zoo lang men in het onzekere bezit daarvan blijft.

N° 163. *Batavia, 3 September 1825.* Mijne Moluksche reis is noodlottig voor mij geweest, dewijl ik eensdeels buitengewone uitgaven heb gehad, die ik anders vermeden zoude hebben, en ten andere, omdat mijn oudste broeder, met goede oogmerken, eene remise in koffij, gedurende mijne afwezigheid, heeft gedaan, waarvan hij geen verstand had, en waardoor mij nu, indien de assuradeurs niet betalen, eene schade van e^a^ f 7000 wordt toegebragt, eene som, die nu in handen van mijne vrouw zoude zijn, indien dit ongeluk niet gebeurd ware [1]).

Bij deze ongelukken komt nu het grootste, hetwelk mij in deze omstandigheden zoude kunnen overkomen, namelijk de verpligting, waarin ik geplaatst ben om naar Holland te gaan, indien de leden der Hooge Regering daarin toestemmen. Ik zie met sehrik tegen die époque op en verwacht in Nederland niets dan ellende en allerlei onaangenaamheden in mijne publieke betrekking.

Ik verzoek u van mijne vrouw ter lezing te vragen den brief, dien ik haar van Makassar gesehreven heb en waarin ik haar voorstel om onzen Lodewijk bij den heer Van Teutem te bestellen, te Utreeht. Op eenen zoodanigen afstand als ik mij thans bevind, kan ik niet met kennis van zaken handelen en moet ik de zaken aan anderen overlaten. Ik bid u, handel naar uwe beste overtuiging, en wees verzekerd vooral van mijne goedkeuring en erkentelijkheid. Het eenige, dat ik verlang, is dat Lodewijk geen deugniet en weetniet worde, en dat men aan zijne opvoeding zoo veel mogelijk herstelle, hetgeen nog te herstellen is.

---

[1]) Verg. N° 147.

Ik heb u reeds geschreven, dat er in de Javasche vorstenlanden (Djocjocarta) onlusten waren uitgebroken. Men heeft alle troepen, die gemist konden worden, tegen de muitelingen doen marcheren, met dat gevolg dat er thans hoegenaamd geen gevaar meer voor het Gouvernement of voor 's Gouvernements provinciën bestaat. De omstandigheid, die geheel buiten alle verwachting is, en bij een beter plaatselijk bestuur zeker onmogelijk ware geweest, is ondertusschen van zeer nadeelige gevolgen voor onze financiën. Dit onheil wordt dagelijks vergroot door de alles vernielende directie van onzen tegenwoordigen Minister van Koloniën, den heer Elout, die het er op gezet schijnt te hebben om den gouverneur-generaal Van der Capellen in alles te dwarsboomen en de geldelijke ondersteuning, door dit Gouvernement in December 1823 gevraagd, tot nog toe heeft terug gehouden [1]). Men schijnt Zijne Majesteit in het denkbeeld gebragt te hebben, dat de bezuinigingen hier te lande in te voeren, bijzonder gezocht moesten worden, even als in Nederland, in de vermindering van het getal en de bezoldiging der ambtenaren [2]). Het te groot getal ambtenaren is alleen te wijten aan het Ministerie van Koloniën, hetwelk, niettegenstaande alle daartegen van hier gedane vertoogen, een drom van nuttelooze beambten en lieden met paspoorten naar herwaarts heeft overgezonden, die als supernumerair en *à la suite* op daggelden hebben moeten geëmployeerd worden, zouden ze (sommige met vrouwen en kinderen) niet van gebrek omkomen [3]). De tractementen zijn zoodanig, dat ze niet verminderd kunnen worden, wil men de deur niet wederom open stellen voor malversatiën [4]). Ondertusschen tast men met eene ijzeren hand door, men laat niets aan het beleid over van eenen Gouverneur-Generaal, die 10 jaren lang deze gewesten geregeerd heeft en dus ondervinding verkregen moet hebben. God weet wat hiervan worden moet!

Bij alle zorgen en rampen behoudt de Gouverneur-Generaal eene kalmte

---

[1]) Bedoeld wordt de brief dd. 28 November 1823, dien minister Elout in April 1824 ontving; maar deze hield geene dadelijke, noch bepaalde aanvrage om geld in. Zie *V. d. C.-E.-brieven* bl. 593; en *Bijdr.* E. bl. 114 vv.

[2]) Deze en volgende uitvallen hebben betrekking op het Kon. besl. dd. 5 April 1825, waarbij eene geheele reeks bezuinigingen werden bevolen. Zie het besluit bij *Louw* dl. II, bl. 86 vv. en de prachtige toelichting op de in den tekst volgende beoordeeling over de uitzending der ambtenaren, bezuinigingen enz. in Bijdr. E. bl. 7 vv. — Van de Graaff teekent zich in den brief aan zijn zwager geheel, zooals men hem in Elout's Bijdragen leerde kennen.

[3]) Maar in Indië zelf, ging men even roekeloos te werk, merkte *Elout* op: zie de hoogst belangrijke bl. 15–16 in Bijdr. E.

[4]) De Kock, wiens vriendelijke houding tegenover Van de Graaff eenigermate afsteekt bij hetgeen hij naar Holland schreef, had o. a. als waarnemend landvoogd dd. 17 Juni 1825 aan *Elout* geschreven, dat niet slechts in het militaire, doch ook in het *burgerlijke* veel te bezuinigen viel: „maar daar is het moeijelijker, want niemand wil iets toegeven, en komt men aan een der raderen, stort, volgens het oordeel der geleerden, het geheele gebouw in". Van de Graaff en zijne bewonderaars hielden er van om het landelijk stelsel als „een gebouw" voor te stellen, waarvan geen steen kon worden weggenomen.

van geest, die eene grootheid van ziel kenschetst, welke ik zelf hem in dien graad niet had durven toeschrijven. God spare hem in het leven. Hij zal dan zijne vijanden in Nederland met bedaardheid en zegevierende wapenen ontmoeten en zoo de Koning waarheid hooren wil, Zijne Majesteit overtuigen van de doelmatigheid en regtvaardigheid van de regering, die hij, in 's Konings naam, over deze gewesten gevoerd heeft [1]).

Het is voor Nederland en voor deze bezittingen een waar ongeluk, dat er in Nederland tot nog toe zoo weinig *public spirit* heerscht. Had dit plaats, dan zouden kundige lieden den Koning omringen en Zijne Majesteit overtuigen van de onschatbare waarde, welke de Indische bezittingen van de Nederlandsche kroon voor het moederland hebben kunnen en moeten, wanneer dezelve met de wijze inzigten en grondige kennis van zaken, die het Engelsche bestuur kenschetsen, beheerd worden. Deze bezittingen zijn nu, geloof mij, de speelbal van Indische intriganten, die zich in klein getal hier en in Nederland bevinden, en die, deze bezittingen, aan het zeer temporair onregtvaardig belang van de *Handelmaatschappij* opofferende, hun hof zoeken te maken en hunne eigene plannen, ten koste van alles wat goed en heilig is, najagen. Indien de Hemel mij met een independent fortuin gezegend had, zoude ik in mij zelf de kracht gevoelen om dezen stroom te stremmen, en ik voel bij mij zelf de overtuiging, dat Zijne Majesteit zelf, beter ingelicht, zoude eindigen met mijne handelingen goed te keuren en mij te bedanken voor mijne wezentlijke aan zijn Kroon bewezene diensten. Een andermaal meer hiervan.

Onder de goede tijdingen behoort, dat wij den Sultan van Palembang, die voortvlugtig was en oproer in de binnenlanden zocht te stichten, gevangen hebben genomen. Hij is reeds op reis naar Batavia. Op Makassar (Celebes) loopen de zaken ook gewenscht ten einde en indien het Gouvernement van de omstandigheden partij kan trekken, zullen wij spoedig van Makassar een winstgevend gewest kunnen maken [2]).

Op mijne reis naar Nederland terugkomende, weet ik nog niets zeker omtrent den voet, waarop ik gaan zal. Het is ook thans nog quasi een geheim, en ik weet niet of de generaal De Kock, die de regering van den baron Van der Capellen moet overnemen, alsmede de overige leden der regering zullen toestemmen,

---

[1]) Bij besl. dd. 14 Juli 1826 heeft de Koning aan den heer V. d. Capellen op goede gronden ongelijk gegeven. Zie Bijdr. E, bl. 155 vv. — God heeft den gewezen landvoogd wel in het leven gespaard, maar vele jaren later maakte deze er zelf een einde aan, omdat het ook met de eigen financiën in de war was geloopen.

[2]) Karakteristieke illusie! Wèl moeht Elout schrijven „Elk nu die bekend is met de zich al meer en meer uitbreidende plans van een der hoofdambtenaren, daarna ook lid der regering, wiens invloed bijna onbeperkt geworden was, weet tevens, dat deze in elke nieuwe en uitgebreide wijziging van het bestaande, in elke nieuwe inrigting, ja bijkans in elke nieuwe bediening, eene nieuwe bron van inkomsten en voordeel zag, voorspelde en dezelve alzoo smakelijk maakte." Rapp. aan den Koning dd. 29 April 1833 in Bijdr. E. bl. 13.

dat ik Indië in deze oogenblikken verlaat. Indien het echter gebeurt, hetgeen ik als vrij zeker stel, dan moet ik in December of Januarij nu aanstaande vertrekken. Ik zal niet in gebreke blijven u over dit punt bij elke volgende gelegenheid, die zekerheid mede te deelen, die ik zelf zal hebben.

Adieu, waarde broeder!

N° 164. *Batavia, 29 September 1825.* De kolonel Van Schelle, gehuwd met eene dochter van den overleden luitenant-generaal Antingh, een mijner oudste vrienden, vertrekt overmorgen van hier. Hij is een door en door braaf man, die met eer het Gouvernement van Makassar bestuurd heeft en de achting van alle weldenkenden verdient.

Hij zal u van mij kunnen zeggen, dat ik gezond ben, niettegenstaande mijne carrière zorgelijk en werkzaam is. Hij zal u tevens volkomen gerust kunnen stellen omtrent *de Javasche onlusten*, waaromtrent men zeker allerlei geruchten in Holland zal hebben verpreid. Ik verzeker u, dat dezelve niet bij de bevolking huisvesten, maar slechts bij enkele welligt verkeerd behandelde Javaansche prinsen, die onder andere grooten aanhang hebben gevonden. Indien het een volksopstand ware geweest, zouden wij denzelven zoo spoedig niet hebben kunnen bedwingen. De zaak is nu echter zoo goed als geëindigd [1]) en de generaal De Kock is in persoon naar Djocjocarta gegaan, om, met goedheid of gestrengheid, de rust geheel te herstellen. De maatregelen zijn zoodanig genomen, dat wij waarschijnlijk de schuldige prinsen in onze magt zullen bekomen en dan zal het van ons afhangen om de laatste magt der Javasche vorsten voor altijd te vernietigen [2]).

N° 165. *Batavia, 12 November 1825.* Mijne reis met den Gouverneur-Generaal naar Europa gaat niet door, en ik blijf nu in Indië, hetwelk beter is voor de publieke zaken alhier en beter voor mijne financiën.

De opstand, die hier op het eiland is uitgebroken, is zeer bedenkelijk geweest. Het gevaar is voorbij, maar de onlusten zullen waarschijnlijk niet voor het aanstaande jaar gedempt kunnen worden, omdat thans de regenmoesson op handen is, gedurende welken onze troepen niet kunnen ageren.

Sedert 1823 vraagt het Indisch gouvernement geldelijken onderstand uit Nederland, en in stede van dien, ontvangen wij bij elke scheepsgelegenheid knorbrieven van den Minister en afkeuringen van Zijne Majesteit, de eene zoo ongegrond en onverdiend als de andere, omdat men verkeerd over de Indische

---

[1]) Nota bene! Zie een dergelijk bericht in de *Bataviasche Courant* van 28 September 1825.

[2]) De briefschrijver had hiermede op het oog, wat de tocht naar *Selarong* zou worden; die expeditie bereikte echter haar doel niet. Verg. *V. d. C.-E.-brieven* bl. 571; ov. 37.

zaken in Europa oordeelt [1]). De Minister schijnt het er op gezet te hebben om de reputatie van den baron Van der Capellen te bederven; hij zal echter, indien dat zijn plan is, succombeeren, zoodra de Gouverneur in Europa verschijnen zal. Men waant in Europa, dat het Indisch gouvernement bankroet is en dat wij met schulden en achterstanden overladen zijn, en de uitkomst zal bewijzen, dat dit onkunde en laster is. Men beschuldigt het Indisch gouvernement van geldverspilling, en dat is eveneens van alle waarheid ontbloot. In één woord, de Koning is bedrogen, en indien hij de zaken niet spoedig beter inziet, zal hij met zijne door geene constitutie beperkte magt geheel Indië bederven.

In Europa liggen vier millioen guldens gereed en om de kosten uit te winnen, zal men die met een oorlogsschip zenden, terwijl wij ons hier ruïneren, met geld tegen hooge interessen en discompto te negociëren [2]). Troepen worden er niet gezonden, omdat het transport onder het monopolie van de *Handelmaatschappij* behoort [3]). Onze beste inkomsten worden aan de Handelmaatschappij opgeofferd, die weldra onzen geheel vrijen handel verdreven zal hebben, om, tegen de grondwet van Nederland, eenen alleenhandel in deze rijke gewesten te stichten. Zij, die den Koning raden om aan het belang van de Handelmaatschappij de dierbaarste belangen van Nederlandsch-Indië op te offeren, bevlekken de eer zijner regering. Het spreekt van zelf, dat geen der Indische ambtenaren zijne stem durft verheffen, om de waarheid, die thans door geheime aanschrijvingen onderdrukt wordt, in Nederland te doen

---

[1]) 's Konings afkeuring gold speciaal de Britsch-Indische leening bij besluit dd. 26 Juni 1825; dit, met een begeleidenden brief van den minister Elout, in *Louw* dl. II, bl. 78—82. Deze stukken waren behandeld in de vergadering der Indische regeering dd. 1 November 1825 (dus 'n 14 dagen vóór V. d. Graaff's brief) en daar werd besloten tot het adres van dien dag, geteekend door den G. G. Van der Capellen, den luitenant-gouverneur De Kock en de Raden van Indië P. T. Chassé, R. Dozy en Mr. H. J. van de Graaff, waarin zij breedelijk bij den Koning tegen het besluit van 26 Juni 1825 protesteerden: *Louw* t. a. p. bl. 84—85. Minister Elout gaf hierop een ongunstig advies dd. 9 Juli 1826 (*Louw* t. a. p. bijl. N° 16); bij 's Konings besluit dd. 14 Juli 1826, kregen dientenvolge adressanten andermaal ongelijk. Dit besluit haalde ik reeds aan op bl. 265 noot 1; het is opgenomen in Bijdr. E. bl. 155 vv.

[2]) Dezelfde klacht had de Gouv. Gen. geuit bij brief van 1 Oetober 1825 aan den Minister, — zie bl. 587 mijner *V. d. C.-E.-brieven* — ofschoon de Gouv. Gen. zelf bij depêche dd. 12 September 1825 had te kennen gegeven. dat hij f 2.200.000 niet vroeger dan November verwaehtte. Wel kwam dat geld niet in November, doeh de Indische regeering stelde zieh dubbel schadeloos door bij antieipatie op de verwachte gelden te disponeeren bij wissels tot een bedrag van f 3.800.000. Dit bedoelt V. d. Gr. met het *hooge interessen* en *discompto*. Zie Elout's rapport dd. 26 April 1826 aan den Koning, opgenomen in mijne aangehaalde verhandeling, speciaal bl. 600.

[3]) Dezelfde klaeht in V. d. Capellen's depêches en wederlegd in Elout's rapport, vermeld in de noot 2 hierboven. Zie bl. 601 vv. mijner daar aangehaalde bijdrage. Elout kwam er nader op terug in zijne memorie dd. 29 April 1833 in Bijdr. E bl. 82 vv. — Men late vooral niet na, ter vergelijking van al deze jeremiades, te lezen de uitvallen van den heer V. d. Capellen zelven en de wederlegging van den heer Elout dd. 26 April 1826 in mijne verhandeling *v. d. C.-E.-brieven.*

hooren [1]); maar de Engelschen zullen het in Londen doen, en Zijne Majesteit zal het zich dan te laat, maar bitter beklagen.

Men zegt, dat er eerstdaags een commissaris des Konings naar Indië zal worden gezonden om hier de zaken, die bedorven zijn, wederom in orde te brengen [2]). God geve, dat de keuze van dien man goed moge zijn en vooral, dat het iemand van kennis en doorzigt zij, die tevens eerlijkheid genoeg bezit om zijn vaderland getrouw te dienen.

Van de verkeerde maatregelen, die men den Gouverneur-Generaal Van der Capellen ten laste legt, wijt men de grootste schuld aan mij, als zijn voornaamsten raadgever. Dit is zoo onwaar als onregtvaardig, want ik heb nimmer een overwegenden invloed op zijne handelingen gehad, omdat men hem altijd zoo veel mogelijk heeft teruggehouden om een volkomen vertrouwen in mij te stellen. Bij het scheiden van de markt leert men de lieden kennen en ik heb de satisfactie, dat ik op dit oogenblik het onbeperkt vertrouwen van den Gouverneur-Generaal bezit, zoo ik mij niet zeer in hem bedrieg en ik geloof, dat ik geen beter bewijs ten voordeele van mijn gedrag zoude kunnen aanvoeren. Hoezeer ik evenwel geen deel heb aan verscheidene zijner maatregelen en verrigtingen, wil ik ze echter gaarne op mij laden, omdat ik overtuigd ben, dat ze allen deugdzaam zijn, of ten minste uit de deugdzaamste beginselen voortspruiten.

N° 166. *Batavia, 27 November 1825.* Reeds heb ik u gemeld dat ik in Indië zoude blijven en het plan, volgens hetwelk ik den Gouverneur-Generaal naar Europa zoude vergezellen, vervallen is. In de omstandigheden, waarin Java zich thans bevindt, zoude het mij zeer kwalijk genomen kunnen worden, dat ik mijnen post verliet.

De onlusten in de Javasche vorstenlanden duren nog steeds voort en met het ingevallen regensaisoen is men niet in staat verder dan defensief tegen de rebellen te ageren. De aanhang der oproerige Prinsen wordt echter dagelijks minder en het is te hopen, dat, met het aanstaande voorjaar, de rust hersteld zal kunnen worden.

Onze tegenwoordige Minster van Koloniën is van eenen anderen stempel dan de heer Falck. Hij gebruikt zijn invloed om al de maatregelen van het Indisch gouvernement te doen afkeuren en tracht onder den naam des Konings,

---

[1]) Over het *geheimzinnige* klaagde ook Candidus ten Brink, in 1827 lid der Bataviasche Beurs in zijn tegen het Opperbestuur gericht „*Woord over het beheer van Indië*". — Elout heeft dat *Woord* bij zijn fraaie memorie van 29 April 1833 weerlegd en ook o. a. die beschuldiging van geheimzinnigheid ter sprake gebracht. Zie bl. 67 Bijdr. E.

[2]) Art. 4 van het besluit dd. 26 Juni 1825, hetwelk dd. 1 November d. a. v. ter tafel van de Indische regeering was gebracht. Zie *Louw* dl. II, bl. 83 noot 2.

Indië, op 4000 mijlen afstands, uit zijn kabinet in den Haag, met een ijzeren scepter te regeren. Hij beschikt op de willekeurigste wijze over de inkomsten van Nederlandsch-Indië ten voordeele van de Handelmaatschappij en zijne handelingen te zamen genomen, leveren het sprekendst bewijs op, *eendeels* van het hemelsbreed onderscheid, hetwelk er is tusschen een Nederlandschen constitutioneelen Koning en een Nederlansch-Indischen alleenheerscher, en *ten anderen* dat het geen voordeel voor de natie is, wanneer haar vorst in handelsspeculatiën deel neemt, en nog minder wanneer dezelve aan het hoofd van eene handelmaatschappij staat, welke uit haren aard tot monopolie overhelt.

De heer Minister van Koloniën doet aan Zijne Majesteit echter een zeer slechten dienst door zijne raadgevingen; want hoezeer de drukpers hier niet vrij is en geen Nederlandsch-Indisch ambtenaar het wagen zal zich aan de inconstitutioneele wraak van den Minister bloot te stellen, zoo staan nogthans de oogen der Engelschen en Amerikanen hier open en zullen de dagbladen, zoo niet in Amerika, ten minste in Britsch-Indië en Engeland Zijne Majesteit hartelijk doen betreuren van den kortzigtigen raad zijns Ministers te hebben opgevolgd.

Het einde van de regering van den edelen gouverneur-generaal Van der Capellen, welke langen tijd door zulke gelukkige uitkomsten bekroond werd, is hoogst onaangenaam, maar indien hij in leven blijft en in Nederland gelukkig aanlandt, zal zijne reputatie niet daarbij lijden en hij in staat zijn op elk punt zich behoorlijk niet alleen, maar brillant te verantwoorden.

Ondertusschen is de positie, waarin de voornaamste Indische ambtenaren, die het opregt met den Lande meenen, zich thans bevinden, alleronaangenaamst en ontmoedigend, dewijl een ieder, die niet blind in de zaken is, duidelijk voorziet, dat het regime van 1795, hetwelk men in Indië toepast, en de onwettige voordeelen, die men aan de Handelmaatschappij toewerpt, den goeden geest en, mag ik het zeggen, de eerlijkheid der ambtenaren ondermijnen en door de vernieling van den vrijen handel de verstopping van onderscheidene bronnen van toenemende welvaart en op volslagen onkunde steunende maatregelen, in Nederland genomen wordende, de kostbaarste bezittingen van Nederland in Indië bederven zullen, terwijl wanneer men eindelijk dit alles in Nederland ontdekken zal, het te laat zal zijn om aan eenig radicaal herstel te denken.

Maar ik schrijf in gedachten voort, zonder mij voor te stellen, dat alle deze zaken voor u niet belangrijk genoeg kunnen zijn, omdat gij Indië niet genoeg kent om daarover te kunnen oordeelen en ik zal er dus ook niets meer van zeggen, dan alleen dit, dat het mij verwondert, dat de heer Van Hogendorp, die zoo veel door zijne schriften voor het heil van Indië gedaan heeft, en dat de heer Van Alphen, die zoo veel betrekking op Indië heeft,

en door zijn helderen kop en met zijne welbesneden pen en welbespraakte tong zoo veel op den geest der natie zoude kunnen uitwerken, niet hunne talenten besteeden, om aan de natie, die thans zoo verblind en onverschillig omtrent hare Indische bezitingen is, meer belangstelling daarvoor in te boezemen [1]). Niet minder is het te betreuren, dat de brave generaal Janssens, die, toen hij gouverneur-generaal was, zich het lot dezer gewesten met zoo veel belangeloosheid en warmte ter harte trok, een stom en werkeloos toeschouwer blijft; maar het schijnt helaas, dat alles moet medewerken om onze eeuwige mededingers, de Engelschen, te verheffen en hunne magt ook in Indië, die alleen nog door de onze eenigzins in evenwigt kon worden gehouden, uit te breiden en te vermeerderen, tot dat niets meer in staat zal zijn daartegen eenigen wederstand te kunnen bieden.

N° 167. *Batavia, 3 December 1825.* Het vertrek van den Gouverneur-Generaal baron Van der Capellen, in het begin van de volgende maand, afgescheiden van den smartelijken indruk, dien dit op mij maakt, geeft mij zoo vele en daaronder zoo moeijelijke bezigheden, dat ik naauwelijks den tijd kan vinden om deze weinige regels te schrijven.

Ik zal nu in Indië blijven. Hierdoor zijn de zaken wederom op den ouden voet teruggebragt en niets behoeft dus mijne vrouw thans te weerhouden, om, indien zij mijne wenschen vervullen wil, met de meisjes naar herwaarts over te komen.

Ik heb een huis gehuurd, hetwelk ik voor de receptie mijner familie zal inrigten; hieromtrent behoeft echter niets met overhaasting te geschieden. Ik zal alles met geduld afwachten. Groote geldopofferingen kan ik niet doen, maar alles wat in mijn vermogen is en zijn zal, ben ik bereid te doen, wanneer ik slechts stellig weet, wat er vereischt wordt.

---

[1]) Van Hogendorp zag met de oprichting van de Handelmaatschappij, het laatste woord gesproken in eene onvrijzinnige richting van het staatsbestuur, welke hij veroordeelde; hij staakte daarom zijne *Bijdragen tot de huishouding van Staat.*

HOOFDSTUK XXXVII.

De residenten van Semarang en Djocjo in 1825 over den opstand in de Vorstenlanden.

Domis' houding. Waardeering van Holmberg. De prins van Serang. Resident Van Haak's „en armes"! Toestand der Vorstenlanden. Geldgebrek. Kolonel Von Jett. Verhouding tusschen Van de Graaff en De Kock.

N° 168. *Van H. J. Domis. — Semarang, 1 Augustus 1825.* De ontstane onlusten in het Djocjosche hebben mij sedert eenige dagen zeer bezig gehouden en heb bijna geen tijd gehad om de gewone zaken behoorlijk te kunnen waarnemen. Tot mijn groot genoegen is Zijne Excellentie De Kock alhier aangekomen en verwacht Hoogstdenzelven morgen van Solo terug.

Hoezeer de behandeling van zaken in zulke omstandigheden altoos onaangenaam is, en de uitkomsten ook al veel van geluk afhangen, heb ik mij terstond tot een principe aangenomen eene geruste houding aan te nemen. Toen ik te Samarang uit de binnenlanden kwam, was alles in beweging en oorlogzuchtig; doch ik stelde terstond alles weder op den voet van vrede en nu is men gerust. Zijne Excellentie [1]) was met alle mijne genomene maatregelen zeer te vreden, en heeft alles geapprobeeerd.

In de Kadoe, waar de zaken gisteren nog zeer wankelend stonden, zijn dezelven zeer verbeterd en door de toegezondene versterking volstrekt niet hopeloos. De luit. kol. Cochius is te Solo terug en Zijne Excellentie meldt mij, dat de forten Djocjo en Klaten geen gevaar hebben. — Alles is in deze residentie rustig; doch de *perceptie der landrente* staat zoo goed als stil.

N° 169. *Van J. H. Domis. — Semarang, 3 Augustus 1825.* Zijne Excellentie De Kock schrijft mij heden: de berigten van de Magelang zijn weder ongunstig; de muitelingen hebben het schoone district Menoreh verwoest. De weg tusschen Klaten en Solo is ongestoord, maar niet tusschen Klaten en Djocja, en sedert de terugkomst van den Luitenant-Kolonel Cochius is van daar geen berigt.

Wij verwachten alhier vele troepen, alsmede zijn Z^r^ M^s^ kruisers reeds afgezonden om de van Makasser komende schepen herwaarts te doen komen.

Ik neem de vrijheid UHEdG. hiernevens te doen zenden het bevelschrift door Mangkoe Boemi uitgevaardigd; de tommonggong, aan wien het gerigt is, heeft hetzelve aan den Rijksbestierder voor Solo gezonden.

---

[1]) De Kock wordt bedoeld.

Het houdt thans niet op met extra-posten; alles is in beweging, en ik heb het zeer druk. Ik ben zeer over de kas verlegen; ik zal hier ter bestrijding der uitgaven veel geld noodig hebben, en de inkomsten staan zoo goed als stil. Solo en Kadoe moeten nu door mij van geld voorzien worden; reeds heb ik f 60.000 zelven naar derwaarts gezonden, en wat zal Djocja vragen als de communicatie open is?

N° 170. *Van J. H. Domis. — Semarang, 16 Augustus 1825.* Wij beginnen ons alhier niet aangenaam te gevoelen, daar de groote weg tusschen Pekalongan en Samarang op de 38e paal, door muitelingen bezet is en het district Keboemen, Pekalongan, geheel aan het lot is overgelaten [1]).

Den staat van Djocja zal UEdg. uit den nevenstaanden brief ontwaren. Z. E. [2]) schrijft mij heden, dat men aldaar gebrek kreeg aan eerste behoeften, en het garnizoen zeer afgemat was. Wij hadden op de Makassaarsche expeditie gehoopt; doch daar komt niets. Twee hoofdofficieren en eenige zieken zijn terug; het kleine overschot is naar Borneo. Ik heb de *Iris* gezonden om de troepen te halen en heden heb ik de *Louise* aan Z. E. voorgesteld. Zijne Excellentie heeft aan de twee Prinsen door den Keizer doen schrijven [3]), en men wacht het antwoord. In welk eene ongelukkige omstandigheid zijn wij thans gewikkeld; het einde is niet te voorzien en de verliezen onberekenbaar. Men schrijft aan vele oorzaken het plaats hebbende toe, als ook onder anderen aan de weinige égards, waarmede de Prinsen behandeld werden, en dat zij thans al hun bestaan misten, hetwelk zij te voren uit het verhuren van landen hadden, en dan de vrees van geheel vernietigd te zullen worden, hetwelk verhaald wierd [4]). — Men beschuldigt ook den heer Smissaert (Chevallier [5]) van te hard te zijn geweest en te voorbarig, daar men te voren over aangelegenheden van dien aard eerst het gouvernement schreef; enfin honderde diergelijke zaken; doch hoe het is, wij zitten er mede en Makassar is hier niets bij. Ik schrijf aan UEd. als mijn vriend en oud-inspecteur; de heer Haak, die eergisteren bij mij was, zeide: had de Inspectie bestaan, was zulks niet gebeurd. Laat De Salis den boel nu maar teregt brengen [6]).

N° 171. *Van H. J. Domis. — Semarang, 27 Augustus 1825.* De groote weg tusschen Batang en Welerie is weder van roovers gezuiverd, en het civiel gezag

---

[1]) Zie *Louw*, dl. I, bl. 324 en 325.

[2]) De Kock.

[3]) Nl. aan de beide voogden Dipa negara en Mangkoe boemi, door den keizer van Solo. Verg. *Louw* dl. I bl. 308.

[4]) Bedoeld wordt, dat door de grooten de voorschotten, die op de huur verstrekt waren, teruggegeven moesten worden.

[5]) Den assistent-resident. Zie *Dipanegara*.

[6]) Zie over De Salis § 48. — De inspectie was opgegeven moeten worden, deels omdat men geen hoofdinspecteur kon vinden, zoo goed als Van de Graaff, deels uit bezuiniging.

is te Keboemen weder hersteld. De heer Holmberg heeft zich bijzonder onderscheiden, en ik heb aan het goed opvolgen mijner orders en zijn goed beleid en moed het behoud van Selokaton te danken [1]). De Prins van Ceram, grenzende aan Grobogan, schijnt zich volgens tijdingen, heden morgen ontvangen, bepaald te hebben vijandelijk te willen handelen [2]); hij staat te Sodadie, 7 palen van Poerwodadie en komt om dit regentschap te *zuiveren*, zoo als hij het noemt, omdat het zoo bepaald is bij Pang. Diepo Negoro [3]). De heer Van Haak, die zoo vriendelijk is geweest om de bescherming dezer zoo ver van hier verwijderde districten op zich te nemen, bevindt zich te Poerwodadie. Hij is sterk gearmeerd en is op den 24^{en} op het Samarangsch territoir gekomen, en ten bewijze van zijnen goeden geest voor het algemeen belang, schrijft hij mij: „Ik heb mij door eene bekendmaking in uw gebied laten precederen, waarbij ik de reden heb gegeven, waarom ik mij *en armes* in den Lande vertoon."

Ik beloof mij alles goeds en geloof, dat het den ouden Pangerang zal spijten, dat hij te Poerwodadie gekomen is [4]).

In Solo is alles goed gestemd en in eene conferentie eergisteren avond tusschen Zijne Excellentie en den Keizer, is bepaald nu krachtdadig te handelen. De rebelleerende Prinsen hebben den Keizer ook geantwoord [5]), en onder de grieven, die zij hebben, moeten dan ook zijn slechte behandelingen van de ambtenaren; doch daar zulks nimmer een veroorzaakte opstand kan verschonen, is de Keizer ook geheel bepaald. De menschen, die zij ondertusschen in gisting hebben gebragt, zijn onnoemlijk. De heer Cochius, dien ik heden gesproken heb, zegt mij zich geen denkbeeld van de verwoestingen om Djocjo te kunnen maken.

Ik ben voor Solo in de allerverschrikkelijkste verlegenheid om geld (zilver); voor 45, zelfs 50 Sp. is er geen zilver te bekomen; het papieren geld is, zoo als UEd. daaruit kan afleiden, zeer in waarde verminderd en in de bovenlanden kan men het niet meer kwijt raken.

De kolonel Von Jett is als commandant der afdeeling ontslagen. God zij gedankt, ik heb vijf jaren zijne luimen verdragen om het Gouvernement

---

[1]) Verg. *Louw* dl. I bl. 323 vv. — Holmberg was oud-ritmeester der huzaren en assistent-resident van *Kendal*; wij leerden hem kennen als algemeen ontvanger te Semarang; zie bl. 127 en 134.

[2]) Verg. *Louw* dl. I bl. 361 vv.

[3]) De briefschrijver onderstreepte dat *zuiveren*, omdat het in de militaire terminologie dier dagen eene eigen beteekenis had, nl. van *platbranden*. Hageman in zijn *Java-oorlog 1825—1830*, schrijft op bl. 132: „Van Geen, een beminnaar van het zoogenaamd zuiveren van dorpen door middel van vuur, deed alle dessa's die zuivering ondergaan." Verg. hiervoren bl. 232 en 234. Ook in Nahuijs' *Officieele rapporten* komt het woord *zuiveren* herhaaldelijk voor. — Wij brachten dit middel maar al te zeer in toepassing. Vandaar Multatuli's vlijmend scherpe, maar overigens zeer juiste opmerking in zijne kantteekeningen op den 5^{en} druk van den *Max Havelaar:* „Een kampong, die door de Nederlandsche troepen veroverd was en *dus* in brand stond ....."

[4]) Over de totale mislukking van Van Haak's expeditie, zie o. a. *Louw* dl. I bl. 369 vv.

[5]) Zie *Louw* dl. I bl. 308.

niet lastig te vallen met klagen, en alles is verheugd; toch nu beschuldigt hij mij, en doet mij de grootste lompheden aan, wil met mij schieten; enfin alle zulke histories. Wanneer de heer Von Jett slechts een enkelen blik wilde werpen op zijn gemeen gedrag sedert jaren gehouden, zoude hij zich spoedig overtuigen, dat hij het aan zich zelf te danken heeft [1]). Mevr. de Wed. De Bruyn, een van de grootste heksen, furiën, die ik ken, zal een reisje naar Batavia doen.

N° 172. *Van J. I. van Sevenhoven. — Djocjo, 11 November 1825* [2]). Ik ben gisteren en van daag zeer ongesteld geweest, hetgeen mij in de zoo vele bezigheden zeer hindert en ook belet zoude hebben Uwen voor mij hoogst aangenamen brief te beantwoorden; maar ik mag dit niet uitstellen, omdat ik u zeer veel verpligting heb voor dien brief en omdat ik UHEdG. ook niet mag onthouden, hetgeen Z. Excellentie de generaal De Kock mij heeft gezegd. Ik moet u dan vooraf belijden, dat ik geheel ter goeder trouw Uwe missive aan Zijne Excell. heb laten lezen; ik heb daarmede bedoeld, dat het voor u beide aangenaam moest wezen, dat de Generaal kende de opregte en hooge gevoelens, die u in dien brief zoo onbewimpeld hadt te kennen gegeven, omdat, eerlang met elkander zullende moeten werken [3]), dit niet alleen een aangenaam gevoel omtrent elkander geeft, maar ook hetgeen zoo hoog noodig is, een volkomen vertrouwen. U zal mij dus, hoop ik, verschoonen, indien ik tegen uwe intentie heb gehandeld, en dit niet toeschrijven, aan eene onvoorzigtige gulheid, zoo als u mij onlangs heeft gelieven op te merken, omtrent een ander persoon; hier moet het goede doel het middel regtvaardigen. Zijne Excellentie was dan ook zeer te vreden over dezen brief en zeide: de erkentelijkheid of goede gevoelens van mijne Landgenooten is mij meer waard, als alles anders; ziedaar, dunkt mij, het ware karakter van een edel mensch. Omtrent de laatste passage in Uw brief zeide Zijne Excellentie: de brief van den heer V. d. G. was een antwoord op den mijnen; ik ben volstrekt niet onvergenoegd op Zijn Ed^e^ en zal hem schrijven,

---

[1]) Zie ook over den mede op bl. 202 en 203 vermelden Von Jett het overeenkomende op bl. 542 van *V. d. C.-E. brieven*; ov. 8. — Von Jett was van geboorte een Wurtemberger, die als offieier met het regiment Wurtembergers op het laatst der 18^e^ eeuw naar Java ging. — De in den tekst nader te noemen weduwe De Bruyn stond in nauwe familiebetrekking tot den lastigen kolonel; in mijn tijd had men nog eene familie Von Jett de Bruyn.

[2]) Uit deze en volgende brieven blijkt, dat de goede verhoudingen, die tusschen den briefschrijver en Van de Graaff geleden hadden (bl. 159), hersteld waren. — Van Sevenhoven, uit *Palembang* teruggekomen, was dd. 7 October 1825 weder resident in de Vorstenlanden geworden, doch nu niet, gelijk vroeger van Solo, waar Mac Gillavry bestuurshoofd was geworden, doch van Djocjo. Verg. *Louw* dl. I bl. 446.

[3]) Namelijk De Kock, als waarnemend landvoogd, met Van de Graaff. — In de volgende alinea en op het einde van dezen brief wordt echter met *Zijne Excellentie* bedoeld de heer Van der Capellen. — Wij zullen ook uit andere brieven opmerken, er algemeen gedacht werd, dat De Kock gouv.-gen. zou worden.

en in de verdere gesprekken is mij dat dan ook gebleken. Daar dit het belangrijkste voor UHEdGestrenge is, zoo zal ik, alvorens Uwe missive te beantwoorden, over mijne zaken U lastig vallen, omdat ik onzeker ben, of ik anders tijd zoude hebben, dezen geheel af te schrijven, en toch niet gaarne U langer hiernaar wilde doen wachten. *[Volgt behandeling van zaken].*

De goede Chevallier is gisteren gestorven aan de gevolgen van het doorbreken aan de binnenzijde van een abces in den lever; hetgeen ik over hem geschreven heb aan Zijne Excellentie, onzen beminden chef, zal U zeker bekend zijn; dus behoef ik dit niet te herhalen. [1])

Het voorstel, welke ik Zijne Excellentie De Kock heb gedaan om het Rijk te laten besturen door den Resident, de Voogden en den Rijksbestierder in gewone vergaderingen [2]), zal mij zeker een of twee jaar alhier binden, en dus mijne vooruitzigten en aangename plannen om op Batavia geplaatst te zijn, voor zoo lang verijdelen, althans als ik zeker wil zijn van eene goede uitvoering. Ik hoop, dat men daarin mede zal willen erkennen, dat ik steeds met den zelfden ijver blijf dienen, want waarlijk het is geene aangename taak, die ik op mij ga nemen. Zoo U, na de officieele stukken gelezen te hebben, iemand beter weet als ik om het uit te voeren, dan verwacht ik van Uwe goedheid voor mij, dat U mij er van zult ontslaan. Ik durf Zijne Excellentie, onzen beminden chef, niet lastig vallen met mijne brieven, omdat ik begrijp, dat Hoogstdezelve zeer geoccupeerd zal zijn; maar ik verzoek u Zijne Excellentie indachtig te maken, om nog vóór haar vertrek, uit de wereld te helpen de schuld, die ik aan het Gouvernement heb wegens voorschot, genoten toen ik in het laatst van 1822 naar Palembang ben gegaan, ik meen f 12 à f 13.500 [3]).

Onze zaken met Diepo Negoro gaan vooruit; hij heeft veel van zijn aanhang verloren; mogelijk wordt hij *mij* geleverd.

N° 173. *Van J. I. van Sevenhoven. — Djocjo, 8 December 1825.* Ik bedank U voor Uwe hartelijke en leerrijke missive van den 3^{en} dezer, die mij gisteren is geworden; ik besef er al de waarde van, en ook Uwe genegenheid voor mij om onder zoo vele hoogst gewigtige occupatiën den tijd tot het schrijven aan mij uit te breken; ik durf dan ook met geene reden van UHEdG. verzoeken zelfs, om mij anders als wanneer dit noodig mogt wezen te schrijven en zal er geene verkeerde gevolgen uit trekken, als ik schaars met Uwe brieven word verrast en verheugd. Uw brief was eene groote opbeuring en troost; gevoel eens mijn toestand, zoo geheel *alleen* onder zoo vele belangrijke evenementen, die al mijne inspanning en aandacht vorderen om niet verkeerd te handelen, en in eens alles te verliezen, wat ik met zoo vele opofferingen

[1]) Over den „goeden Chevallier", zie *V. d. C.-E. brieven* bl. 570; ov. 36.

[2]) Zie dit voorstel dd. 10 November bij *Louw* dl. I bl. 451.

[3]) Verg. het verzoek om meer geld op bl. 159—160.

verkregen heb; ik kan er benaauwd onder worden, als ik mijn toestand naga, en het is het vertrouwen, dat ik op mij zelf stel van mij niet ligt te zullen vergissen, dat mij den moed en de hoop geeft, dat ik niet zal dwalen en van te kunnen handelen. Bij mij is het een stelregel, dat ik vertrouw, dat de zaken, die mij opgedragen zijn, dat ik die ook kan behandelen. Zonder dit vertrouwen, zou ik diep ongelukkig zijn, want waaraan zich dan te houden? U zal dit mogelijk verwaandheid of eene grove dwaling noemen; breng er mij van terug als het er een is, maar sterk mij ook als ik gelijk heb. Ik behoef voor UwHoogEd. dezen stelregel niet te ontwikkelen om te begrijpen, dat ik niet dan als eerlijk en getrouw ambtenaar met naauwkeurigheid zal nakomen, hetgeen mij wordt voorgeschreven. Het is geheel iets anders als Lt Gouverneur dan als Resident alhier te zijn; naauwelijks was Zijne Excellentie vertrokken [1]), of ik kreeg een verzoek van de Ratoe Agong om tien duizend Spaansche matten voor den Kraton, Prinsen, enz. Intusschen, mijn waarde heer V. d. G. is het waar, dat er geld moet bezorgd worden of er zijn nieuwe rampen te vreezen; vele personen, die uitgeweken waren, zijn teruggekomen; de inkomsten van het Rijk staan stil en deze moeten worden verzorgd. Ik heb aan de Voogden en den Rijksbestierder dezen hagchelijken toestand open gelegd, en hun gezegd, dat zij iets moeten doen tegen Diepo Negoro, en zoo veel mogelijk moeten medewerken om hem òf meester te worden, òf zijn invloed te doen ophouden. Hij is nog altijd op slechts eenen dag reizens afstand van ons, aan de overzijde van de Progo, daar hij niet ligt door militairen kan worden gevat; hem te verdrijven, helpt niets, want zoodra wij vertrokken zijn, komt hij terug, of nestelt zich in eene andere desa. Intusschen komt de regenmoeson al sterker door; denk eens hoedanig mijn toestand is, daar arak, geld, enz. van Samarang herwaarts moet worden gezonden.

Voeg hier nu bij, den ellendigen toestand der burgers, die geheel uitgeput zijn, en bij mij hun nood komen klagen en hulp vragen. Welk eene verzoeking om mede groote pecunieele opofferingen te doen. Vele sterven; het maken van testamenten kan niet in den vorm gaan; de behandeling der nalatenschappen nog veel minder; de executeuren ziekelijk of geheel onbekwaam, enz. enz.; hiermede moet ik mij bemoeijen, omdat ik zoo vele belangen niet aan hun lot kan overlaten. Wie had nu niet gehoopt en verwacht, daar men toch die omstandigheden konde kennen, dat ik alhier iemand tot assist. resident zoude verkregen hebben, volkomen in staat, om mij van het bureauwerk te verlossen en dat te kunnen waarnemen; nu krijg ik den heer De Salis [2]), welligt een zeer bekwaam man in andere vakken, maar die nimmer in Indië

---

[1]) Naar Batavia, om het bestuur van den gouv. gen. Van der Capellen over te nemen.

[2]) J. B. baron De Salis, werd waarn. assistent-resident; wel te onderscheiden van A. M. T. de Salis, over wien in vorige brieven is gehandeld (bl. 136—137, 141, 151, 180, 192—199, 202, 241, 257, 272).

op een bureau heeft gewerkt, die welligt niets kent van onze administratie, de staatsbladen enz. enz.; en dien ik dus alles zal moeten leeren of het zelf doen. Hoe is het toch mogelijk, dat onze beste Gouverneur-Generaal zoo ongelukkig kan zijn in zijne keuze.

Ik heb mijne toekomst en bestemming geheel overgelaten aan onzen geachten generaal De Kock. Ik had mij wel eens gevleid, uw collega te zullen worden, maar dit schijnt nog verre af [1]). Op Batavia geplaatst te worden, blijft altijd het toppunt mijner wenschen. Zoo lang ik hier blijf, gaan mijne financiën vooruit, en ik betaal mijne schulden; dit is toch ook een zegen, en hemelsche troost, en dus ik ben tevreden. Mag ik UHoogEd. verzoeken, als het pas geeft, ook Zijne Excellentie, onzen besten chef, te herinneren aan mijne schuld aan het Gouvernement, om mij daarvan te ontheffen; ik geloof, dat noch bezuiniging, noch eenige consideratie daartegen in den weg staan, althans het zoude onvergeeflijk wezen, als ik, na mijne Palembangsche commissie volbragt te hebben, eindigen moest eene schuld van Twaalf of Dertien Duizend gulden te betalen. Neen, dit durf ik niet geloven [2]).

HOOFSTUK XXXVIII.

Mr. B. H. A. Besier, resident van Soerabaja, in 1825:

over oneenigheid met het militair gezag en hooge waardeering van Van de Graaff [3]).

N° 174. *Soerabaja, 4 December 1825.* Men verzekert hier algemeen, dat gij Z. E. den Gouverneur naar 't vaderland volgt, en dus eerlang in den schoot uwer familie zult terugkeeren. Uit den grond van mijn hart wensch ik u met dit dubbel voordeel geluk; mij dunkt ik zie uwe vrouw en kinderen, hoe zij elkander verdringen, om den te lang ontbeerden man en vader in hunne uitgebreide armen te drukken. God geve, dat uwe reis voorspoedig zij, en gij in hunnen vrolijken kring het genot des levens in die ruime mate zult smaken, welk de vrucht behoort te zijn van al het goede, dat gij met onophoudelijke zorgen voor het algemeen en voor zoo vele bijzondere

---

[1]) Dit geschiedde inderdaad eerst bij kon. besl. dd. 12 Juli 1832 ter vervulling in de vacature-Bousquet, die overleed; verg. § 34.

[2]) Verg. bl. 275 al. 2.

[3]) De in deze brieven vervatte klachten tegen het militair gezag zullen wellicht versterkt zijn geworden, doordien Besier een flink pak van de muitelingen had gekregen, waarover hij niet zonder reden hard is gevallen. Zie *Louw* dl. I bl. 540 vv.

personen hebt gesticht; hunne dankbare wenschen zullen u voorzeker volgen, doch met een droevig oog zullen zij hun vriend en beschermer zich voor altijd zien verwijderen. Ik voor mij gevoel levendig, dat ik met u den eenigen steun verlies, waaraan ik mij kan vasthouden, want mijne geheele verdienste bestaat in uwe vriendschap voor mij; ik zie dus de toekomst niet zonder bezorgdheid te gemoet, want ik sta op een glibberig punt, waarvan afgunst en intrigue mij ligtelijk kunnen doen ter nedervallen, doch ik vlei mij, dat zoo dit eenmaal mogt gebeuren, mijn val eerlijk zijn zal. [1])

Intusschen wil ik u niet ontveinzen, dat ik wensch iets dergelijks door een tijdigen aftogt voor te komen; ook ben ik nog niet lekker, zoo als de oudgasten zeggen; met hand en tand moet ik mijne regten verdedigen: die eeuwige strijd tusschen het Civiel en Militair gezag, welk laatstgenoemde deszelfs arm hoe langer hoe meer uitstrekt en alles onder zijn willekeur wil doen bukken, vermoeit mij en zal mij eenmaal, vrees ik, mijn geduld doen verliezen; heeft men al iemand voor Djokjokarta [2])? Ik twijfel of er in de tegenwoordige omstandigheden wel veel liefhebbers zijn; ik sta geheel op mij zelf, wil niets winnen, en heb niets te verliezen dan mijn leven, 't geen mij niet veel waard is; indien men niemand beter krijgen kan, denk dan aan mij.

Gaarne wilde ik u vóór uw vertrek nog eens zien; ik ben echter huiverig om daartoe verlof te vragen, daar ik niet weet of het goed zoude worden opgenomen, dat ik in de gegeven omstandigheden mijne residentie verlaten wilde, hoezeer wij hier niets hebben te vreezen; even onzeker ben ik of het niet ten kwade zal geduid worden, wanneer ik *niet* verzoek te Batavia te mogen komen, ten einde aan Z. E. den Gouverneur Gl nog eene laatste persoonlijke verzekering van mijn eerbied en gehechtheid aan zijn persoon aan te bieden. Hoe denkt gij daarover; antwoord mij slechts *kom* of *kom niet;* want ik gevoel, dat uwe laatste oogenblikken geteld zijn en er niet veel tijd voor veel geschrijf over particulier belang meer over is.

N° 175. *Soerabaja, 20 December 1825.* Heeft de ontvangst uwer brieven mij immer een levendig genoegen verschaft, uw laatste brief heeft hierin zijne voorgangers overtroffen, daar hij mij en vele anderen, die uw vertrek met een angstig gevoel zagen naderen, zoo voor zich zelven als voor de algemeene zaak wederom gerust stelt, en met meer vertrouwen in de toekomst doet zien, dan de vrees voor de vestiging van een militair despotismus, waartoe onze aanstaande landvoogd mij schijnt over te hellen, aanvankelijk veroorlooft [3]). Ik voor mij kan ten minste geene andere verklaring geven aan de

---

[1]) De vriendschap was dus blijven bestaan; verg. brief N° 159.

[2]) Ja; Van Sevenhoven; verg. noot 2 bl. 274.

[3]) De brief, die zooveel vreugde gaf, hield de mededeeling in, dat Van de Graaff *niet* naar Holland zou gaan. — Met den *aanstaanden* landvoogd wordt De Kock bedoeld.

twee volgende perioden uit een brief door hem aan de kommissie van Superintendentie [1]) of liever aan mij geschreven, en die, ik beken het, mijn hart met siddering hebben vervuld. Hier zijn ze: *menschen van dien stempel* (Bazen in den Constructiewinkel) *te hooren op het rapport door den directeur tegen hen ingebragt* (bij dit rapport wordt slechts hunne wegjaging gevraagd, meer niet) *komt mij voor zeer strijdig te zijn met hetgeen men aan een ambtenaar van den rang en kunde van den Luit. Kol.* Narings *schuldig is* [2]). (Wee derhalve den subalternen ambtenaar, die nu zijn chef in den weg staat; hem wordt het eenigst middel om zich te verdedigen benomen, en hij wordt om zoo te spreken lijfeigene van dien chef.)

Het Gouvernement kan, naar mijn begrip, menschen uit deszelfs dienst stellen zonder ze te hooren, wanneer het de overtuiging heeft, dat zij òf niet nuttig òf zelfs schadelijk zijn (op die overtuiging komt het juist aan; hoe wordt die zonder wederhooren verkregen, en kan dan een chef niet dwalen of door drift vervoerd zijn?); doch nu komt het fraaiste nog: *het Gouvernement competeert te dien aanzien het zelfde regt als particuliere personen hebben, die aan het hoofd van groote fabrieken of andere etablissementen staan.*

Ziedaar de geheele natie gelijk gesteld met deze of gene ruwe stof en wij arme ambtenaren, met den hamer daar het mede geklopt wordt, en die oud of nutteloos geworden zijnde, wordt weggeworpen. Welk een heerlijk vooruitzigt, enz. enz.! God geve, dat mijne bekommering ongegrond zij en u mijn vriend moed en kracht om alle willekeur het hoofd te bieden, en de verdrukten te beschermen.

N° 176. *Soerabaja, 16 Januari 1826.* Ik ben nog door de financieele, noch door de honorifieke voordeelen aan deze residentie gehecht, en verruil haar elk oogenblik voor eene andere. Ik verlang echter niet te verhuizen, zoo lang ik mag veronderstellen, dat het Gouvernement met mij te vreden is; of onze nieuwe heer en gebieder [3]) dit intusschen is, betwijfel ik eenigzins. Zijn toon in eene correspondentie met hem, ter zake van eenige verschillen met Bonnelle [4]) en mij, wegens de schutterij en den constructiewinkel, ten opzigte waarvan Bonnelle in mijne regten is getreden, terwijl ik voorts tegen hem en de directie des winkels, de regten der Europeesche ambachtslieden heb voorgestaan, is stroef en snijdend; en het komt mij voor, dat het *esprit de corps* hier de

---

[1]) Wel te verstaan, van den *Construetie-winkel.*

[2]) Narings was van 5 Januari 1825 tot 21 April 1826 (toen hij overleed) directeur van den Artillerie-Construetiewinkel te Soerabaja; zie F. H. W. Kuijpers *Geschiedenis der Nederlandsche Artillerie* enz., deel IV, bl. 315. Er hadden destijds allerlei knoeierijen aan den Construetiewinkel plaats, waaraan zieh ook offieieren sehuldig maakten.

[3]) Bedoeld wordt de waarnemende landvoogd De Kock.

[4]) Kolonel Bonnelle te Soerabaja; verg. *Louw* dl. I bl. 544 vv.

betere overtuiging verdringt, en dat hier de nieuweling voor den ouden spitsbroeder moet wijken.

Geschillen van zoodanigen aard kunnen met een man als Bonnelle dagelijks voorvallen, en ik ben niet gezind een haarbreed van mijn regt als resident af te wijken; het zoude dus kunnen gebeuren, dat het beter ware in tijds den aftogt te blazen dan mij het ongenoegen van Z. Excel. op den hals te laden, en dit moet zeker het geval worden, wanneer hoogstdeszelfs opinie dezelfde blijft en de militaire autoriteit daardoor in hare eigendunkelijkheid wordt gesterkt. Gij zijt het beste in de gelegenheid te zien, hoe de vork aan den steel zit, en kunt dus handelen naar uwe beste overtuiging; ik geef mij geheel aan u over.

Ik ben geen vriend van adressen [1]), sedert die, welke aan Napoleon in ons vaderland zijn aangeboden na zijne terugkomst uit Rusland en bij andere gelegenheden; voor geen geld zoude ik ook maar van verre de gemeente tot zoo iets willen aansporen; de ware geestdrift heeft daartoe geene aansporing, geen wenk noodig, en al het andere is louter goochelspel, en zonder waarde. Ik heb als resident, zoo voor mij als de overige, en ook in naam der gemeente, reeds voor eenige postdagen den G. G. voor al het goede, dat hij gedaan heeft, bedankt.

HOOFDSTUK XXXIX.

Brieven van Van de Graaff, Bousquet, Van Schoor, De Vogel en Van der Vinne, in den aanvang van 1826.

Onrust over de opvattingen van het Opperbestuur. Tiedeman. Waardeering omtrent den heer Van der Capellen, die gedurende de maand Januari 1826 als afgetreden gouv-gen. te Batavia verbleef, terwijl de landvoogdij door generaal De Kock werd waargenomen. Du Bus gehouden voor bevooroordeeld. Brief van Van de Graaff aan den Koning. Nadering van Du Bus.

N° 177. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 14 Januari 1826.* De heer Tiedeman, die u dezen zal ter hand stellen, is een der rijkste particulieren van Batavia. Hij was onder de Regering van den gouverneur-generaal Daendels, secretaris van de Hooge Regering en lid van het Hooggeregtshof. In 1816 werd ik met hem tegelijk lid van den Raad van Financiën, welken post hij slechts kort bekleedde, doch waarin ik hem als een kundig en braaf man leerde kennen. Hij is een groot landbezitter en koopman en jouisseert van een groot gevestigd crediet.

---

[1]) Dat dit slaat op huldebetuigingen aan den gouv. gen. Van der Capellen, blijkt uit het slot.

Zeer veel ben ik aan hem verschuldigd voor zijne hulp, raad en voorlichting in de eerste tijden van mijne aankomst in Indië; en hij heeft toegebragt aan mijne voorspoedige, politieke loopbaan. Ik kan hem dus niet te zeer aan u aanbevelen. Door uwe uitgestrekte relatiën aan het Hof en met de groote heeren des lands, zult gij hem welligt nuttig zijn.

Onze Gouverneur-Generaal staat op zijn vertrek [1]) en ik hoop, dat ik op den besten voet van hem zal scheiden. Hij heeft mij vooral in de laatste tijden blijken gegeven van een onbegrensd vertrouwen, en het is inderdaad geene geringe zelfvoldoening voor mij, om van eenen man, zoo als hij is, de erkentenis, na zoo vele jaren ondervinding, te ontvangen, dat ik hem getrouw gediend en bijgestaan heb.

Gij zult zeker vele ongunstige berigten van Indië en van de administratie van den Baron Van der Capellen als gouverneur-generaal vernemen. Men zal u waarschijnlijk ook niet verbergen, dat ik voor den man gehouden word, die hem slecht geraden heeft. Men heeft den Koning zóó ver gebragt, dat hij het zenden van eenen commissaris speciaal, noodig geoordeeld heeft. Maar geloof aan al die praatjes niet. De zaken zijn zoo als ik ze u altijd afgeschilderd heb: deugdzaam en goed. Temporaire belemmeringen worden thans ondervonden, doch de oorzaken daarvan liggen noch in deficits, noch in eene verkeerde administratie. De tijd zal alles ophelderen. Het ongeluk is, dat Oost-Indië als een domein van den Koning, door den Minister, buiten weten van de natie en van hare vertegenwoordigers, bestuurd wordt. Alles is *geheim* (het woord *Secreet* is verworpen) en sluipt in het duister [2]). Het land wordt aan de Handelmaatschappij opgeofferd. Geen der ambtenaren durft daarvan iets te zeggen, maar de Engelsche nieuwspapieren en brochures zullen niet zoo discreet zijn, en het is onmogelijk, dat alle maatregelen op den duur verborgen gehouden kunnen worden.

De gouverneur-generaal Van der Capellen, die vele vijanden in Holland schijnt te hebben, zal, indien hij zijn leven en zijne gezondheid behoudt, met het licht der waarheid gewapend, hen allen beschamen. Er is geene daad van zijne regering, die hij met luister niet zoude kunnen verdedigen en regtvaardigen. Zijn groote vijand schijnt te zijn de minister Elout. Men zal het onweder op mijn hoofd willen doen losbarsten, maar wees daaromtrent volkomen onbezorgd. Mijn gedrag is onberispelijk en van alle zijden gedekt. Ik heb nog over geenen enkelen stap of over eene enkele daad het minste berouw.

De generaal De Kock, die thans waarnemend gouverneur-generaal is, en

---

[1]) Hij had dd. 1 Januari 1826 het bestuur aan De Kock overgegeven, doch vertrok eerst dd. 2 Februari. Zie bl. 582 mijner *V. d. C.-E. brieven* (ov. 48), zoomede aldaar de eigenaardige ontmoeting met Du Bus op den 2en Februari.

[2]) Zie o. a. het nog kort te voren *secreet* op bl. 194, 199.

al mijne handelingen kent, behandelt mij met de grootste onderscheiding en vertrouwen [1]), en mijne ambtgenooten zijn met mij op een uitnemend goeden voet; ook met alle andere hooge ambtenaren leef ik in de beste verhouding.

Ik wil echter niet meer zulk een werkzaam en onrustig leven leiden en doe mijn best om mij te retireeren, zoo veel dit in mijne positie geschieden kan. Rust is het toppunt mijner wenschen.

De heer Du Bus, onze commissaris speciaal, wordt dagelijks verwacht. De man is waarschijnlijk zeer sterk tegen mij vooringenomen. Ik zal geene moeite doen om den man in eene andere opinie te brengen, en ik ben zeker, dat hij den eersten stap zal doen om mij op te zoeken, indien het hem om waarheid te doen is. Van 1818 af, of het begin van 1819, tot op dit oogenblik, ben ik de eenigste ambtenaar, die onafgebroken met den aftredenden gouverneur-generaal gewerkt en hem op alle zijne reizen vergezeld heeft; niemand kan hem die inlichtingen geven, die ik bezit.

Ongelukkig is de minister Elout, zoo het schijnt, zeer op mij vergramd en zijn adjunct, de heer Baud [2]), die weleer zeer goed met mij stond, is mijn vijand geworden, omdat ik ambtshalve en als een eerlijk man, mij tegen zijne baatzuchtige plannen moest verzetten. Ik heb dit echter nimmer ongeroepen gedaan. Indien de Koning regtvaardig is, zal dit spoedig eindigen; maar hoe lang de strijd ook duren moge, ik vrees niet den uitslag daarvan, omdat ik regt en waarheid aan mijne zijde heb. Tot uwe gerustheid voorts kan ik u zeggen, dat ik mijzelf van geene donquichotteriën of chevalleresque daden te beschuldigen heb. Ik heb stil en bedaard mijn weg vervolgd en ik ben zeker, dat alle eerlijk denkende ambtenaren aan mijne zijde zullen zijn en blijven, wat er ook gebeure. Het is beklagenswaardig intusschen, dat men in Holland zoo weinig van Oost-Indië weet.

Ik heb nu onlangs wederom eene voorrede voor eene vertaling van Crawfurd's *History of the Indian Archipelago* gelezen, opgevuld met de ongerijmdste beoordeelingen en beschuldigingen [3]).

N° 178. *Van Mr. I. Bousquet, algemeene secretaris. — Batavia, 16 Januari 1826.* Hoe onaangenaam het voor mij valle om telkens op het zelfde onderwerp terug te komen, en hoezeer ik vrees van u daardoor moeite te doen, ben ik verpligt u nogmaals allervriendelijkst te verzoeken om op de eene of andere wijze de nog onafgedane resolutie van 9 Augustus omtrent de entrepots tot stand te

[1]) Du Bus schreef dd. 12 Maart 1826 aan Baud in Holland: „Mr. Van de Graaff, sous l'influence duquel Mr. Van der Capellen s'est courbé, et qui a pris et cherche à prendre de plus en plus de l'ascendant sur l'esprit du général De Kock lui même . . . ." Mijer's *Baud* bl. 288.

[2]) Directeur over de zaken der Oost-Indische bezittingen.

[3]) Zie § 59.

brengen [1]), en ik zal dezen keer alleen een argument bezigen, tegen hetwelk gij gewis niets zult kunnen inbrengen, namelijk mijn eigen behoud, en althans dat van mijn goeden naam. — Gij zult u herinneren den onaangenamen en scherpen brief, door den Minister in het voorleden jaar geschreven omtrent het achterblijven van de registers, en van eenige andere door hem verlangde stukken, welk achterblijven hij de goedheid had alleen toe te schrijven aan verzuim van den Algemeenen Secretaris, en aan gebrek aan orde ter Algemeene Secretarie, waarbij gevoegd was het verzoek aan den Gouverneur-Generaal om daarin behoorlijk te voorzien. De wijze, waarop dit vriendelijke stukje beantwoord is geworden, zal, hoop ik, strekken om de nadeelige impressie, welke bij den Minister bestond, zoo niet uit te wisschen, ten minste te verminderen; doch bij dit antwoord was tevens de belofte gevoegd, dat, aangezien wij toen (Junij) op eenen effen bodem met de registers waren, en er thans handen genoeg waren om ze op dien voet bij te houden, de verzending derzelve regulier alle maanden zoude geschieden. Hiermede heb ik ook woord kunnen houden met de registers van de besluiten van den Gouverneur-Generaal, welke geen een maand achteruit zijn gebleven. Dan de registers der Resolutiën hebben tot dusver niet kunnen worden gezonden na die van Julij, omdat die van Augustus niet afgesloten kunnen worden; zoo dat wij daarmede nu al wederom 5 maanden ten achteren zijn. Nu laat ik aan u zelf over om na te gaan, wat of de heer Elout, die reeds mijn vriend niet schijnt te zijn, en aan wien de reden niet heeft kunnen worden bekend gemaakt, waardoor dit nieuwe achterstal ontstaat, zal moeten zeggen, wanneer hij nu wederom het bestaan van hetzelve zal ontwaren, en of hij niet met reden zal moeten geloven, dat zijne vermoedens omtrent de werkzaamheden van de Algemeene Secretarie, en de sleehte directie van den chef van dit Departement, maar al te gegrond waren, en dat men hem bij de vorige gelegenheid maar heeft zoeken te sparen, te meer daar het moeijelijk zal zijn om dezen keer de ware oorzaak op te noemen, waaraan het niet opzenden der registers is toe schrijven.

Ik bid u, mijn waarde Van de Graaff, neem dit alles eens in overweging. Wij zien, dat de Minister thans maar al te lange armen heeft, en hij even zoo goed kan eischen, dat men den Algemeenen Secretaris (als thans de duidelijkste blijken hebbende gegeven van nalatigheid in de behoorlijke waarneming van zijn post) wegjage, als hem met zoo vele anderen een gedeelte hunner inkomsten kan afnemen. Ik ben zelfs niet alleen van het denkbeeld dat, al ware het, dat ik morgen de meer genoemde registers kan opzenden, ik toch reeds in zijne opinie gedaan heb, en dan vraag ik u of ik niet eenig

[1]) Bij publ. van 9 Augustus 1825 Stbl. N° 33 werd o. a. bepaald, dat ook te Semarang en Soerabaja entrepots opgericht zouden worden. Ik denk, dat Bousquet schrijft over de uitvoering van dit voorschrift.

regt zoude hebben om te verzoeken, dat ik wegens mijne onwillige nalatigheid in deze behoorlijk wierd gejustifieerd.

N° 179. *Van Mr. I. Bousquet. — Batavia, 17 Januari 1826.* Het considerans N° 1 van mijne concept-resolutie dd. 9 Augustus 1825 N° 8 was het resultaat der deliberatiën, zoo als dezelve op den *9en Augustus 1825* in de vergadering der Hooge Regering hebben plaats gehad [1]). In hoever of de nadere overwegingen over dit onderwerp, en over bepalingen, die met hetzelve in verband staan, nog *ruim 5 maanden naderhand* op den toenmaligen geest, en de uitdrukking van de toenmaals bestaande gevoelens moeten of kunnen influenceeren, en in hoever deze laatste naar de eerste moeten of kunnen worden gewijzigd, dit zal ik liever niet beslissen. Maar het zoude zeker nog al eene curieuze vertooning geven, indien met de resolutiën der Hooge Regering moest worden gehandeld als de Nationale Conventie in 1795 decreteerde, dat met hare leden na derzelver dood moest geschieden, „pour savoir s'ils avaient mérité l'honneur du Panthéon", met hen namelijk zekeren tijd lang stil te laten liggen; waardoor er geen één meer die eer genoot, en zelfs degeen, die er in 1793 en '94 reeds feestelijk in waren gebragt, er weder wierden uitgehaald.

Ik heb voorts op de door u veranderde redactie niets aan te merken, en ik geloof, dat dezelve volkomen aan de intentie van Zijne Excellentie, zoo als mij die uit uw briefje blijkt, zal beantwoorden. Het eenigste maar, waar ik naar verlang, is dat er einde aan kome, daar ik u openhartig moet verklaren, dat ik mij niet kan wederhouden van ernstig ongerust te zijn over de gevolgen, die het langer, en tot dusver, nimmer zoodanig gerekt uitstel van deze zaak, voor mij hebben kan, en waaromtrent ik geen middel bezit om mij te verantwoorden.

N° 180. *Van Mr. I. Bousquet. — Batavia, 22 Januari 1826.* Ik heb zoo even ontvangen, en met veel genoegen gelezen, uw brief aan Z. Majesteit, welke waarlijk een meesterstuk is. Mag ik u echter vragen of daarbij niet nog eenigzins ter verdediging van de op eigen gezag door de Regering daargestelde verandering van het Muntstelsel, had kunnen worden geappuyeerd op de zoo duidelijke bewoordingen van art. 19 van het Reglement op het beleid der Regering, dan wel is zulks misschien door u opzettelijk vermeden? Zoo toch de Regering daartoe de *bevoegdheid* niet had, welke de Koning haar betwist, hoe anders dat artikel uit te leggen [2]).

N° 181. *Van J. van Schoor, gouvernementssecretaris* [3]). *— Batavia, 29 Januari*

---

[1]) Dit loopt over dezelfde zaak, als die in N° 178.

[2]) Zie hierover § 58. — Ik heb het bestaan van den hierbedoelden *meesterlijken* brief niet kunnen doen ontdekken, noch op het Ministerie van Koloniën, noch op het Koninklijk archief.

[3]) Verg. de noot op bl. 238.

1826. Daar het berigt ontvangen is, dat de heer Commissaris-Generaal Du Bus de Gisignies *Anjer* reeds is gepasseerd, en hij hier alzoo ieder oogenblik kan verwacht worden, ben ik door Zijne Excellentie, den waarnemend Gouverneur-Generaal gelast, UHoogEdelGestr. uit te noodigen, UE. morgen ochtend vroegtijdig ten huize van Zijne Excellentie te willen sisteren [1]), ten einde den heer Commissaris-Generaal aldaar af te wachten.

Ik heb de eer enz.

HOOFDSTUK XL.

Brieven van De Vogel, Van der Vinne, Bousquet, Van de Graaff in 1826.

Ergernis over eene voorrede, gericht tegen Van der Capellen's bestuur. Hoe Du Bus' optreden de vrienden uit hun evenwicht brengt. Gejaagdheid door het verlangen van Du Bus naar afdoening van zaken. Trouwe vriendschap van Bousquet voor Van de Graaff. Nederlaag bij Kedjiwan. Gevechten bij Delangoe.

N° 182. *Van W. de Vogel. — Batavia, 20 Februari 1826.* Met dankbetuiging heb ik de eer UHEdG. hiernevens terug te zenden het 2e deel van Crawfurd. De lezing van de Nederlandsche voorrede heeft mij een diep gevoel van verontwaardiging achter gelaten over de vooringenomenheid van den hatelijken schrijver, en dubbel heb ik mij verheugd over het bestaan der brochure, welke ik UHEdG. onlangs mededeelde van den heer Ram in leen te hebben gehad; in den grond der zaken, vindt zich in die brochure alles wederlegd, wat het Indisch bestuur bij de voorrede zoo onregtvaardig wordt te laste gelegd [2]).

N° 183. *Van resident Domis. — Kendal, 27 Februari 1826.* Ik heb de eer gehad te ontvangen UwEdG. missive ged. 16 febr. en maakte er mij een genoegen uit om den heer Van Nes te ontvangen [3]).

---

[1]) *Sisteren* beteekent volgens Kramer's *Woordentolk:* verschijnen; een oud woord, dat in de nieuwere woordenboeken niet voorkomt, en meer een term is uit de rechtszaal (*sister en justice*), waarmede de toenmalige bureaucratie haar woordenschat heeft verrijkt (?).

[2]) Welke brochure men hier op het oog heeft, weet ik niet. De heer Ram was lid der Factorij van de Handelmaatschappij; daarna president.

[3]) Blijkens de *Bataviasche Courant* van 1 Februari 1826 was Mr. J. F. van Nes, lid van het Hooggereehtshof, op zijn verzoek benoemd tot assistent-resident te *Soerabaja*; wellicht, dat deze bedoeld wordt. — De Van Nes' waren familie van Van de Graaff. In den brief N° 122, waarin deze over zijne reis met den Gouv. Gen. naar de *Molukken* schrijft, leest men nog het volgende: „Kort vóór mijn vertrek van Batavia heb ik eenen brief ontvangen van Frits van Nes (eenigen

ZEdG. heeft mij veel van Batavia verhaald; zulks is ons allen zoo vreemd en wij doen niets als ons verwonderen [1]). Ik geloof, dat men echter veel op de rekening van den heer Kommissaris stelt; zoo gaat het altoos bij nieuwe Heeren. Ik heb onder andere ook gehoord, dat de residenten het tafelgeld zullen verliezen; zulks kan gevoegelijk bij alle de residenten plaats vinden, uitgezonderd van Samarang en Soerabaija, die de eenigsten zijn, die representatiën doen. Al de residenten hebben geld overgelegd, en ik heb niets. Ik heb een f 9000 in de kas moeten tellen voor te veel genoten tractement, en daar zucht ik nog onder. Wanneer het tafelgeld wordt afgenomen, zal ik mij direct zeer verminderen en niets buitengewoon meer verteeren [2]).

De westelijke onzekerheden zijn op den duur niet zoo onaangenaam in het vooruitzigt als de zuidelijke dreigementen. De zaken staan nog altoos onvoordeelig en ik beschouw dezelve thans allen van eene slapende natuur [3]). De toestand van onze zieken is aller onaangenaamst: 273 Europeanen en 51 Inlanders zijn ziek, en bijna geene officieren disponibel! De muitelingen zijn steeds met groote benden bijeen; den 16^{en} hebben zij Brambanan verbrand; den 18^{en} Tèmpèl met 600 woedende priesters aangevallen. Wij hebben veel verloren, onder andere een 1 en 2 handmortieren [4]). Diepo Negoro houdt zich bij de Progo, in het Bageleensche tegen Menoreh op. De pangeran Ceram heeft zich denkelijk met hem vereenigd. Alle deze omstandigheden, die op eens zeer akelig kunnen uitbreken, daar wij te Samarang niets hebben, zullen Zijne Excellentie Du Bus wel terug houden van vele bezuinigingen te doen, want daar verliest het zich met millioenen.

Ik heb in de courant van Woensdag gelezen, dat de Burggraaf eene groote benoeming gedaan heeft, van leden van het Genootschap van Brussel. Dit geheel nieuwe genootschap, zal de gemoederen te Batavia, die gaarne nieuws hooren, wel occuperen, te meer daar tegen Juni het jaarlijksch feest zal gevierd worden. Het zal niet onaangenaam zijn tot de Karavane te behooren [5]).

Onder alle veranderingen, die er mogen voorvallen, hoop ik stil te Samarang te zullen kunnen blijven en bid de Voorzienigheid, om niet te Djocjo geplaatst te worden; zulks zoude mijn dood zijn. Ik weet hoe het daar gaat,

---

zoon van wijlen mijnen zwager Willem) waarbij hij mij zijn vertrek naar Batavia aankondigt. Ik heb nog eene oude betrekking op hem, dewijl hij (zoo als gij u welligt herinneren zult) als kind bij mij geweest is."

[1]) Natuurlijk over het optreden van Du Bus, dat tot allerlei militante quaestiën aanleiding gaf. — De paar volgende zinsneden schijnen me eenigszins vreemd geredigeerd.

[2]) Telkens zien we de heeren over gemis aan geld klagen en over de verplichting om te veel genoten gelden terug te storten. Wat te algemeen voorkomend, maar anders niet onaardig, is Domis' oordeel: Bezuinigingen goed, maar raak niet aan mijn eigen inkomen.

[3]) Wij konden toen, door gebrek aan troepen, tegenover den vijand slechts eene lijdelijke houding aannemen.

[4]) Zie over den gezondheidstoestand en de gebeurtenissen dier dagen: *Louw* dl. II bl. 200 vv.

[5]) Zie § 62.

en de positie van een resident is allerhatelijkst in oorlog; hij is iets, mits verzorger van de armée. — Samarang in September heeft mij een les gegeven. — Ik hoop, dat uwe altijd voor mij gehad hebbende zorg, zulks zal kunnen blijven bewerken, en ik verklaar UEd., als het zoo moest wezen, ik liever eene kleine residentie zoude accepteren dan ook te Batavia geplaatst te worden.

N° 184. *Van J. van der Vinne, secretaris van het Bestuur van het Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* [1]). — *Batavia, 15 Maart 1826.* Aanstaande Donderdag over acht dagen is het weder vergadering bij het Bataviasche Genootschap (waarin wij hopen u te zien) als wanneer onder andere beraadslaagd zal worden over het uitschrijven van eenige prijsvragen. UEd., die zoo vele zaken en stoffen in Indië behandeld heeft, is zeker in de gelegenheid, om een paar ontwerpen van prijsvragen, welker beantwoording eene nuttige strekking heeft voor het algemeen belang en welvaart, te kunnen leveren. Zou ik dus in het belang van ons Genootschap u wel verzoeken mogen, om in een oogenblik, dat uwe werkzaamheden u zulks toelaten, uwe aandacht op dit onderwerp te vestigen, en ons in de eerst volgende vergadering op een paar goede prijsvragen te vergasten. Mij dunkt, dat de lectuur van Crawfurd UEd. hiertoe wel eenige aanleiding kan geven. Ik zend u daartoe expresselijk het pas bij mij ontvangen 3de deel der vertaling van dat werk, welks voorrede ik begonnen ben te lezen, en die mij nog al zoo wel voor onze roem en eer als voor onze schande, helaas! belangrijk voorkomt. [2])

N° 185. *Van Mr. I. Bousquet — Batavia, 7 April 1826.* Ik zoude van oordeel zijn, dat het Hof aan de beantwoording van de resolutie van 17 Mei ll. N° 19 moet worden herinnerd, daar alsdan, zoo deszelfs gevoelen met dat der Regering overeenkomt, dit laatste daardoor wordt ondersteund, en in het tegenover gesteld geval, de zaak nader onderzocht, of het gevoelen van het Hof kan worden wederlegd. Evenwel, zoo hierdoor eene al te groote vertraging aan de beantwoording van het requisiet van den Kommissaris-Generaal [3]) mogt worden te weeg gebragt, zoude het welligt doelmatiger zijn om bij de

[1]) Verg. noot 2 op bl. 222. De heer Van der Vinne was nu eehter fiseaal bij den Raad van Justitie te Batavia.

[2]) Zoowel het IIe als het IIIe deel der vertaling van Crawfurd's werk bevatte eene voorrede van den vertaler; de eerste hield een seherpen aanval op Van der Capellen's bestuur in, zoodat De Vogel in brief N° 182 er *verontwaardigd* over was; de voorrede van dl. III herinnert echter aan de stichting van Batavia, aan de Molukseche wandaden enz.: daarom spreekt Van der Vinne hier, zoowel van onzen *roem*, als van onze *schande*.

[3]) De staat van onafgedane opdraehten, die door ieder departementsehef maandelijks aan de Secretarie moet worden gezonden, werd in den ouden tijd „staat van onafgedane requisi(e)ten" genoemd. Het woord *requisiet* werd toen veel gebruikt.

behandeling van dit punt, van de aan het Hof gedane aanschrijving melding te maken. Uit het algemeen verslag door het Hof ingediend omtrent de nog bij hetzelve achterstallige stukken, blijkt dat het onderhavige zich bevindt in handen van den Procureur-Generaal om c. en a. *A governo.*

Op uwe nota, los in uw billet gevoegd, weet ik niet wat ik denken moet. Dan wat er ook gebeure: „Justum et tenacem propositi virum, ... Non vultus instantis Tyranni, Mente quatitt solida, ... Si fractus illabatur orbis, Impavidum ferient ruinae" [1]). En dit zult gij zijn; en dit hoop ik, dat wij allen zullen toonen. Adieu!

N° 186. *Van Mr. I. Bousquet. — Batavia, 12 Juni 1826.* De heer D'Ozy verlangt, alvorens den inliggenden brief aan den Kommissaris Gl. te arresteeren, te weten of gij u met denzelven kunt conformeren. Ik had in mandatis om UEd. dit dezen morgen, toen ik mij naar u begaf, reeds te verzoeken; doch ik heb het vergeten, daar ik geheel geabsorbeerd was in de gedachten omtrent het hoofdoogmerk mijner kwestie bij U. Daarenboven is het misschien beter, dat ik u dit stuk niet heb voorgelezen, omdat het u welligt zou hebben vermoeid, en gij het nu op uw gemak kunt doen. Het spijt mij, dat, terwijl gij niet wel zijt en rust behoeft, ik u nog moet komen plagen, dan het is zoo moeijelijk om zoo eensklaps hiermede uit te scheiden, als men daar eens aan gewend is, en men hoopt steeds dat het geen kwaad doen zal.

Na resumtie gelieve UEd. mij deze stukken terug te zenden, en mij inmiddels met opregte hoogachting en vriendschap te geloven

t.t.

Bousquet.

N° 187. *Van Mr. I. Bousquet. — Batavia, 15 Augustus 1826.* Beste vriend! — Alvorens den brief voor den Kommissaris-Generaal aan vader Chassé te zenden, verzoek ik u aller vriendelijkst en dringendst om denzelven te resumeren niet alleen, maar daar waar het behoort te retoucheren, veranderen, amplieren, etc., zoo als gij zulks noodig zult oordeelen.

Meld mij voorts onbewimpeld of gij mij dezen morgen (ik kan het uur nog niet bepalen) een oogenblik gehoor kunt verleenen, en mij ergens in assisteren. Ik voel mij werkelijk ongesteld; het hoofd brandt mij, en ik vrees nog, dat ik suf zal worden, vooral door de tracasseriën van dien ouden heer [2]), die mij geen oogenblik met rust laat, en mij belet mijne gedachten bij elkander te houden.

---

[1]) „(De geest van) een rechtschapen en standvastig man wordt niet verontrust door het dreigend gelaat van eenen tyran; — wanneer de hemel instort, zal hij niet ontstellen." — De tyran is natuurlijk hier Du Bus!

[2]) Du Bus wordt bedoeld.

Dezen nacht ben ik weder gewekt om nieuwe depêches van Buitenzorg betrekkelijk de zaken te Djocdjo te ontvangen. De zaken staan aller desperaatst; ik zal de stukken zoo aanstonds in rondlezing zenden [1]).

N° 188. *Van Mr. I. Bousquet. — Batavia, 15 Augustus 1826.* Ik dank u *zeer hartelijk en opregt* voor de mij heden bewezen dienst, welke voor mij van te meer waarde is, daar dezelve geheel en louter uit vriendschap is geschied, en mij personeel betreft [2]). Gij hebt mij daarmede meer verpligt dan gij denkt, omdat het mij onmogelijk was in dien roes, waarin de meeste werkzaamheden thans moeten worden verrigt, zoo veel tijd te vinden als noodig was om een behoorlijken vorm aan het bewuste stuk te geven, en dat ik er belang bij had om nog heden, zoo veel mogelijk, een verzuim te redresseeren, hetwelk, hetzij dan dat daartoe eene toevallige oorzaak aanleiding heeft gegeven, of niet, niet had moeten plaats hebben, en waarvoor ik, hoezeer onmiddelijk daaraan onschuldig, in alle geval aansprakelijk ben.

En dewijl gij, lieve vriend, u niet onttrekken wilt aan den bijstand, welken ik nog van u zoude kunnen verlangen, zal ik daarvan nog eens moeten gebruik maken bij het eventueel concipieeren van eene instructie voor de bewuste kommissie [3]), al ware het dan ook maar, dat gij de goedheid hadt van mij daaromtrent met uwen raad bij te staan en mij in het algemeen die punten bekend te maken, welke gij zoudt denken, dat tot ingrediënten van een zoodanig stuk zouden behooren te dienen.

Nooit ondervond ik de waarheid van hetgeen ik u meer dan eens hoorde zeggen, zoo als nu, dat men hier *alle* métiers moet kennen, ten minste, dat die kennis dikwijls gevorderd wordt; maar ongelukkig hij, wiens kennis daarin zoo beperkt is, en in zijn chef, ten wiens behoeve die eigenlijk benoodigd is, eenen zoo zwakken steun vindt [4])!

Zijt inmiddels verzekerd van de onveranderlijke gevoelens van vriendschap van hem, die steeds is

t.t.

Bousquet.

N° 189. *Van Mr. I. Bousquet. — Batavia 9 September 1826* [5]). Verschoon mij, beste vriend, zoo ik uwen bode wat lang heb moeten ophouden; maar

---

[1]) Sollewijn's nederlaag bij Kedjiwan op 9 Augustus. Zie *Louw* dl. II bl. 449 vv.

[2]) Wordt bedoeld de dienst, verzocht in al. 1 van den vorigen brief.

[3]) Wellicht wordt bedoeld de commissie, vermeld hierna in noot 1 bl. 297.

[4]) Misschien, dat hier onder *chef* niet bedoeld wordt, de Commissaris-Generaal, doch de wrd voorzitter van den Raad („Regeering" destijds) Chassé.

[5]) Den 28en Augustus te voren had Van de Graaff zijne oproeping naar Holland ontvangen: zie § 65.

het is daar eenige oogenblikken met menschen en zaken zoo druk geweest, dat het mij onmogelijk was u dadelijk te antwoorden.

Dat er twee posten van Soeracarta (maar niet van Java) zijn achtergebleven, is waar, en van de derde post kan men nog niets zeggen, want die moest niet heden morgen, maar eerst heden avond of morgen ochtend aankomen.

Intusschen heb ik zoo aanstonds van den Kommissaris-Generaal een brief ontvangen met depêches van den generaal De Kock uit Soeracarta, van den 3^en^ September, ten geleide van 2 rapporten van den generaal Van Geen, van den 2^en^ en 3^den^, welke de Kommissaris-Gl. verlangt, dat aan het publiek zullen worden medegedeeld in eene buitengewone courant, die Maandag ochtend moet uitkomen, schoon zij, mijns bedunkens, deze eer niet waard zijn. Alleen kan het dienen om de menschen eenigermate gerust te stellen. Cochius heeft zich zeer knap gedragen; de communicatie tusschen Boijolalie en Soeracarta, die gestremd was, is weder geopend, doch moet met kracht van wapenen open gehouden worden. Bij Kalitan hebben wij ondertusschen, maar voornamelijk onze auxiliairen, klop gehad, en wij hebben moeten retireeren. Het omstandig relaas daartoe betrekkelijk is het onderwerp van het rapport van den 2^en^; de zaak van Boijolalie dat van het rapport van den 3^en^ [1]).

Ik geloof, dat het beste voor uwen neef zal zijn, dat hij aan den Gouv-Gen. rekest presentere, met verzoek om ontslag uit hoofde van ongesteldheid, en omdat het klimaat met zijn temperament en gestel niet overeenkomt, met bijvoeging dat, daar hij geene middelen van zich zelven bezit, hij vrij transport verzoekt, of, zoo dit niet geschieden kan, eene tegemoetkoming in de kosten. — Dit stuk zal alsdan waarschijnlijk in mijne handen worden gesteld om c. en a. en dan zal ik mijn best doen om hem de minst onereuse conditiën te doen obtineren. [2])

Geloof mij onveranderlijk aan deze of gene zijde van de evennachtslijn [3]),

Uwe trouwe en getrouwe
Bousquet.

---

[1]) De hierbedoelde rapporten verschenen in de *Buitengewone Bataviasche Courant* van 11 September 1826. — Ik zie ook niet in, waartoe de publicatie in een buitengewoon nummer noodig was.

[2]) Bedoeld wordt J. T. Van de Graaff. Door een zendelinggenootschap uitgezonden, kwam hij terecht als klerk op de Algemeene Secretarie: *Bataviasche Courant* van 20 Juli 1825. Zijn eervol ontslag als eersten klerk leest men in de Courant van 11 October d. a. v. Hij ging met Van de Graaff, zooals in brief N° 192 wordt medegedeeld, naar Holland.

[3]) Van de Graaff was toen reeds bekend gemaakt met de opdracht om naar Holland te gaan.

HOOFDSTUK XLI.

Van de Graaf tegenover Du Bus:

op 's landvoogds beschuldigend schrijven van 29 Juli 1826.

N° 190. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 19 Augustus 1826.* Uwe brieven N°s 8 en 9, den laatsten van den 14^en^ April l.l., heb ik beide ontvangen en ik kan u niet genoeg danken voor de blijken van broederlijke vriendschap, die ze mij op nieuw hebben opgeleverd. De voor mij te lang bedekt gebleven positie van mijne vrouw heeft mij menig kommervol oogenblik gekost. Door uwe hulp en zorg ben ik thans gerust gesteld en ik zal van mijne zijde alles doen wat mogelijk is, om de zaken geheel te herstellen.

Ik kan u op dit oogenblik niet breedvoerig schrijven, maar zal dit bij de eerst volgende gelegenheid doen; alleen moet ik u niet verbergen, dat onze toestand, en vooral de mijne, thans ver van aangenaam is.

Bij de komst van onzen tegenwoordigen Commissaris-Generaal, den dag na het vertrek van den nooit volprezen gouverneur-generaal Van der Capellen [1]), ontdekte ik dadelijk, dat hij ten mijnen aanzien zeer koel was. De heer D'Ozy, mijn ambtgenoot, was afwezig en bij zijne terugkomst ontmoette hij hetzelfde. De oorzaak was zeer zigtbaar gelegen in de relatie, in welke wij tot den afgetreden Gouverneur-Generaal gestaan hadden. Na zijnen lastbrief aan de Regering te hebben vertoond [2]), verliet de Commissaris-Generaal Batavia, en begaf zich naar Buitenzorg. Sedert zijne aankomst alhier heeft de Regering geene zes conferentiën met hem gehad, en deze weinige nog waren *à la hâte* en zonder eenige voorbereiding. De schriftelijke correspondentie, die daarop volgde, is trapsgewijze hatelijker geworden [3]). Op den voorgrond van elken brief stond: het verkeerd beheer van zaken, hetwelk sedert *tien* jaren had plaats gevonden [4]). In elken regel straalde het voornemen door om niets onveranderd te laten. De Javasche onlusten vorderden de tegenwoordigheid van den Luitenant-Generaal, die als luitenant-gouverneur thans het hoofd der Indische regering is. Na zijn vertrek [5]) werd zijne plaats vervuld door den oudsten raad van Indië Chassé (broeder van den generaal, dien wij te

---

[1]) Dus den 3^en^ Februari. Den 4^en^ werd Du Bus in plechtige zitting door de Ind. regeering ontvangen.

[2]) Zie *Louw* dl. II, bl. 95.

[3]) Zie *Louw* dl. II bl. 107 vv.

[4]) Verg. bl. 582 mijner *V. d. C.-E. brieven*; ov. 48.

[5]) In April 1826.

Alkmaar gekend hebben), een man van een independent vermogen, doch niet zoo onafhankelijk van karakter, en althans voor deze hoogst moeijelijke momenten in geenen deele berekend [1]). In dezen stand van zaken, kon ik niet meer doen dan de zaken helpen gaande houden en zoo veel mogelijk zorgen, dat er van de zijde der Regering geene verkeerdheden werden begaan, terwijl ik steeds nog de hoop voedde, dat de tijd, die inmiddels verliep, den Commissaris-Generaal omzigtiger zoude doen worden in de uitvoering van zijne reformatie-plannen. Deze hoop verminderde echter van dag tot dag, naarmate ik zag, dat de Commissaris-Generaal zich van lieden omringde, die, noch kunde, noch ondervinding, noch braafheid bezittende, slechts, door in troebel water te visschen, hunne eigen oogmerken en hun eigen voordeel trachten te bevorderen.

Op aandrang van eenige goede vrienden, en ten gevolge van een gesprek, hetwelk de Commissaris-Generaal met een derzelven gehouden had [2]), ging ik eindelijk naar Buitenzorg, alwaar ik gedurende een paar uren den heer Du Bus sprak, die bij deze gelegenheid steeds beleefd en vriendelijk bleef, doch mij niettemin verklaarde, dat men mij in Europa, zoo wel als in Indië, voor den raadgever hield van al de maatregelen, die door den gouverneur-generaal Van der Capellen waren genomen, en welke zoo hoogelijk door Z. M. werden afgekeurd.

Ik zeide hem, dat ik moest beginnen met te verklaren, dat ik geene enkele daad van den baron Van der Capellen desavoueerde of ooit zoude desavoueeren; dat ik alle zijne maatregelen ook wel ter mijner verantwoording wilde nemen; maar dat ik tevens aan de waarheid verschuldigd was te zeggen, dat gemelde heer als gouverneur-generaal vele maatregelen had genomen, in welke ik hoegenaamd geen deel gehad had, of waarin ik niet gekend was geworden. Dit bragt ons nader op de maatregelen zelven en na eene menigte van onderwerpen te hebben doorgeloopen, scheidde ik van hem (zoo het mij toescheen) op eenen vrij goeden voet. Eene tweede ontmoeting te Batavia liep mede vrij wel af.

Nu echter moest het budget van 1826 ingediend worden, en dit gaf aanleiding tot de losbarsting van het ongenoegen van den Commissaris-Generaal over de handelwijze der Indische regering in eenen officieëlen brief, zoo als ik er nog nimmer een gelezen heb [3]). In dien brief werden ten slotte eenige leden van de Regering stellig beschuldigd van onwil en tegenstreving, en daar ik mij dit moest aantrekken, ging ik andermaal naar Buitenzorg. Het begin van de receptie was vriendelijk, maar toen ik tot de reden van mijne komst overging, zag ik dadelijk, dat hij van houding veranderde, en ter

[1]) „Een oud en uitgediend man". *Louw* dl. II bl. 100.

[2]) Met Algemeenen Secretaris Bousquet??

[3]) Bedoeld wordt de brief dd. 29 Juli 1826 in § 64.

naauwernood zijnen toorn kon bedwingen. In zijne drift zeide hij mij onbewimpeld, dat ik den gouverneur-generaal Van der Capellen geregeerd had; dat ik hetzelfde getracht had bij den luitenant-gouverneur, generaal De Kock te doen; dat ik de Indische regering bestuurde; en dat ik slechts tijd zocht te winnen in de hoop, dat de komst van den baron Van der Capellen in Nederland te weeg zoude brengen, dat de orders, door den Koning gegeven, zouden worden veranderd [1]).

Ik vroeg aan Zijne Excellentie of hij den baron Van der Capellen persoonlijk kende; „Neen weinig", zeide hij, „maar die hem kennen, houden hem voor zwak en voor iemand, die zich laat leiden." Ik zeide hem, dat ieder een onbelemmerden, vrijen toegang tot den Gouverneur-Generaal had gehad, en dat het dus bezwaarlijk zoude zijn geweest hem te misleiden. „Juist", was het antwoord, „de laatste had altoos gelijk" [2]). — Over den generaal De Kock behoefden wij niet te spreken; dan op mijne vraag, welke rol toch de leden der Regering moesten spelen, indien zij zich door mij lieten besturen, zeide de Commissaris-Generaal: „De heer Chassé is een goed oud man, monsieur Muntinghe est un homme de grands moyens, mais qui n'aime pas à travailler et monsieur D'Ozij . . ." ik verstond niet wat hij van dezen zeide. De slotsom was, dat ik de zonden Israëls alleen droeg.

Altijd bedaard blijvende, trachtte ik hem het ongerijmde van dit een en ander aan te toonen, uit de omstandigheden, het karakter van den Gouverneur-Generaal en de verhouding, waarin de raden van Indië tot hem stonden; mijne weinige liaisons met mijne ambtgenooten; mijne geisoleerde levenswijze; de aan onmogelijkheid grenzende onwaarschijnlijkheid, dat ik ooit meer in Indië kon worden dan ik was, enz.; maar niets kon baten. Mijne eerlijkheid werd niet in twijfel getrokken; men hield mij ook niet voor intrigant, „parceque si j'avais eu cette opinion de vous, je ne vous aurais pas reçu chez moi." Ik had de zucht om te regeren; ik had een stelsel helpen opbouwen, hetwelk ik trachtte staande te houden [3]), enz.

Toen ik zag, dat er niets op hem te winnen was, en dat hij moedwillig de oogen voor de waarheid sloot, eindigde ik de conversatie en de scheiding was wederom vrij beleefd. Ik heb den Commissaris-Generaal sedert niet gezien. Mijn ambtgenoot D'Ozy schijnt in zijne ongenade nog ruimer dan ik te deelen.

---

[1]) Reeds den 12en Maart 1826 had Du Bus aan J. C. Baud in Holland over den invloed van Van de Graaff op Van der Capellen en De Kock, zoomede over het streven dien op Du Bus zelf uit te oefenen, geheel hetzelfde geschreven; zie Mijer's *Baud* bl. 288. — Verg. noot 1 op bl. 282 hiervóór.

[2]) Dat Bousquet hetzelfde zich eens in een brief aan V. d. Graaff had laten ontvallen, weten we uit N° 100, bl. 167.

[3]) Hier worden natuurlijk allerlei maatregelen bedoeld, ook b. v. die ten aanzien van het Muntstelsel, waaromtrent Du Bus, overeenkomstig Kon. last, reeds dd. 18 Februari 1826 nieuwe bepalingen deed afkondigen in Stbl. N° 27. — Zie Mijer's *Baud* bl. 288 vv.

Met dezen heer ben ik eerst gelieerd geworden na het vertrek van den heer Van der Capellen, aan wien hij en ik beiden oneindig veel verschuldigd zijn en dien wij beiden lief hebben en hoog achten. In den naderen omgang met hem, heb ik hem als een braaf man leeren kennen, die het goede opregt wil, vele bekwaamheden bezit, maar hetzij uit mistrouwen op zijne krachten, hetzij uit zekere zucht voor gemak, niet veel van werk en van moeijelijk werk houdt. Welligt wordt dit laatste ook wel veroorzaakt door het verlangen, hetwelk hij koestert, om met een pensioen uit zijne betrekking te worden ontslagen, waartoe reeds door hem aan Z. M. het verzoek is gedaan.

Gij gevoelt nu, waarde broeder! dat het niet te pas is gekomen, om met den heer Du Bus van mijne relatiën tot u spreken. Indien ik mij niet vergis, heb ik de oplossing van uw „Hollandsche Meester" in de Bijdrage gevonden van den heer G. K. van Hogendorp, waarin hij spreekt van de opening van zekere vergadering van de Staten-Generaal [1]).

Het is blijkbaar, dat de Commissaris-Generaal met eene vooringenomenheid tegen mij hier is aangekomen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hij die ontvangen heeft van onzen Minister en den heer Baud [2]). Men zegt, dat beide deze heeren zeer tegen mij zijn; ik weet niet om welke reden. De toekomst zal dit ophelderen. De famille van den heer Baud, vooral zijn oom Engelhard en zwagers Muntinghe, Holsman en Van Basel [3]), zijn thans in blakende gunst; de twee eerstgenoemden schijnen mij vijandig te zijn; waarschijnlijk omdat zij zich verbeelden, dat ik aan hunne ontwerpen nog in den weg sta.

De opstand op Java (in de Vorstenlanden) is in de laatste dagen verergerd. De Hemel geve, dat de groote maatregelen, die nu staan genomen te worden, een goed en spoedig einde daaraan mogen maken. De generaal De Kock is in eene zeer moeijelijke positie, en in eene niet aangename verhouding met den Commissaris-Generaal. Ik vrees, dat men in menig opzigt den ongunstigen uitslag der zaken aan hem zal trachten te wijten. Ondertusschen is de waarheid, dat hij een der braafste, beste regenten zoude zijn geweest, zoo hij het opperbestuur had mogen uitoefenen; en dat hij tot dus verre zich de algemeene hoogachting en erkentenis waardig heeft gedragen.

---

[1]) Wat hier bedoeld wordt, weet ik niet.

[2]) Baud was dd. 30 Juli 1824, den dag nadat de artikelen van overeenkomst met de Handelmaatschappij den Koning ter bekrachtiging waren aangeboden, benoemd tot *directeur voor de zaken der Oost-Indische bezittingen* bij het Departement voor de Nationale Nijverheid en Koloniën. Hij was lid en seeretaris der eommissie geweest voor het ontwerpen van die overeenkomst.

[3]) In 1815 was Baud gehuwd met mej. W. H. Senn van Basel, de jongste doehter van Mr. W. A. Senn van Basel; deze laatste was in 1817 overleden; zie bl. 16-17. Over Holsman, zie noot 4 op bl. 95. Mijn op bl. 253 noot 3 gesteld vermoeden, dat de generaal tevens landheer was, blijkt juist; hij was eigenaar van *Tjiseroa*; blijkens de *Bataviasche Courant* van 3 Januari 1827 bracht de Comm. Gen. Du Bus er een bezoek.

Het tafereel, hetwelk ik u bij dezen raptem geef, waarde Broeder! is zeker niet zeer aangenaam. Wat er uit dit alles moet voortspruiten, weet alleen de goede God, maar ik zie nergens nog een zeker en welberaden plan, en alle schijnen mij toe *mesures de circonstance* te zijn [1]). Het hartzeer, hetwelk ik over deze omstandigheden gevoel, wordt nog vermeerderd door de ondankbaarheid van verscheiden personen, ten opzigte van den waardigen vertrokken Gouverneur-Generaal, dien zij als hunnen weldoener moesten eerbiedigen, en, in stede daarvan, lasteren en veroordeelen. Het doet mij leed, dat uw oude kennis, de heer Rendorp, zich in deze tijden zoo zeer ongunstig ten dezen aanzien heeft doen kennen.

Indien regt en billijkheid niet geheel met voeten worden getrapt, kunt gij ten mijnen aanzien volkomen gerust zijn. Ik heb mij zelf, dit verklaar ik voor God, niets als ambtenaar en dienaar des Konings te verwijten, en ik kan met de grootste kalmte en gerustheid alle mijne handelingen aan de geheele wereld open leggen. Nimmer heb ik mij aan den Gouverneur-Generaal opgedrongen; maar, daartoe geroepen zijnde, aan hem omtrent zaken en personen gezegd, hetgeen ik zelf, naar mijne beste overtuiging, meende waar te zijn. Ik ben nog in de volle overtuiging, dat het stelsel van regering van den gouverneur-generaal Van der Capellen goed, deugdzaam en wel gezien is geweest, en dat men, door met dit stelsel vol te houden en van tijd tot tijd zuiverende, de beste vruchten zoude hebben kunnen verwachten. Hetgeen ik geschreven heb, en dat is niet weinig, is voorhanden. Heb ik gedwaald, dan ben ik ook te wederleggen; maar ik tart mijnen ergsten vijand om mij van eenige kwade trouw of van eigen belangzuchtige oogmerken te beschuldigen.

Ik gedraag mij zoo voorzigtig als ik kan en heb daarbij steeds het belang van vrouw en kinderen voor oogen. Wees dus gerust daarover, dat ik door eigen schuld mijnen val niet zal berokkenen. Ik reken op uwen bijstand, indien God u in het leven spaart. Gunsten verlang ik niet, indien men slechts regtvaardig met mij handelt.

---

[1]) „Ook hij schermt met gemeenplaatsen", is mede de indruk van Louw over du Bus' brieven: Zie dl. II bl. 109.

HOOFDSTUK XLII.

De vergadering van den Raad van Indië dd. 29 Augustus 1826, waarin Van de Graaff bekend wordt gemaakt met 's Konings last om zich in Holland te verantwoorden.

N° 191. *Van de Graaff aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Batavia, 22 September 1826* [1]). Ik heb u de laatste maal in Augustus l.l. geschreven [2]). Ik voorzag toen den slag niet, die mij reeds boven het hoofd zweefde en die mij sedert getroffen heeft. Op eenen stelligen last des Konings ben ik met mijnen ambtgenoot D'Ozy opgeroepen naar Nederland, om mij bij Zijne Majesteit te verantwoorden, wegens *eene* zaak, die mij officieel als een geheim bekend is, doch welke voor het publiek alhier hoegenaamd geen geheim bevat [3]). Alleen kan *ik* daarvan zeggen, dat in de bedoelde zaak gelijkelijk betrokken zijn onze afgetreden Gouverneur-Generaal, de heer D'Ozy en ik.

Den 28^{en} Augustus l.l. [4]) ontving het presiderend lid van de Regering een gesloten paket, hetwelk eerst den volgenden dag in de volle ordinaire vergadering van de raden van Indië geopend moest worden. Deze plegtigheid had op den 29^{en} Augustus l.l. plaats en uit de lezing der stukken bleek, dat de raden van Indië Van de Graaff en D'Ozy, krachtens een Koninklijk bevel, gelast werden om zich met de eerste scheepsgelegenheid naar Nederland te begeven, ten einde als hierboven gemeld. Van onze verklaring, dat wij ons eerbiedig aan dezen last onderwierpen, werd proces-verbaal, staande de vergadering, opgemaakt en men ging vervolgens tot de gewone zaken over, alsof er niets gebeurd ware.

Bij het scheiden der vergadering, waarbij steeds eene koude deftigheid plaats heeft, trok ik mij eenigzins op eenen afstand terug, om de oude leden te laten vooruit gaan; doch mijn ambtgenoot Muntinghe zocht mij op, en beide mijne handen drukkende, nam hij sprakeloos afscheid van mij, terwijl hem de tranen langs de wangen stroomden. Den volgenden dag ontving ik een bezoek van hem, waarbij hij wederom herhaaldelijk zeer aangedaan was. Trouwens hij heeft mij sedert tien jaren gekend, en, beter dan iemand, de geheimste drijfveeren mijner handelingen kunnen beoordeelen. Hij weet hoe ik steeds ten zijnen opzigte heb gehandeld, en zijn geweten moet hem luid genoeg zeggen, hoe hij mij daarvoor heeft beloond. God besture zijn hart,

---

[1]) Over het in dezen brief medegedeelde, zie § 65.

[2]) Zie N° 190.

[3]) Wegens het advies nl. in de koffielevering aan het schip *Rotterdam's Welvaren*, vermeld in § 56.

[4]) Louw schrijft den 27^{en}: zie bl. 119 dl. II.

opdat hij zijne uitnemende talenten beter bestede ten nutte van Vaderland en Koning, dan hij het in de laatste jaren gedaan heeft. Ik ben, althans van mijne zijde, hartelijk van hem gescheiden en heb hem na dien tijd niet wedergezien, zijnde hij twee dagen daarna naar Samarang vertrokken [1]).

Den 5^{en} dezer heb ik voor het laatst zitting genomen, terwijl de heer D'Ozy en ik op ons verzoek sedert zijn ontslagen van alle nieuwe werkzaamheden en de hoofddirecteur van Financiën (de heer Goldman), benevens de schoutbij-nacht (Jhr. Melvill van Carnbée) tot waarnemende raden van Indië zijn benoemd geworden en reeds in onze plaatsen zijn opgetreden [2]).

Wij hebben reeds gecontracteerd om gezamentlijk met de *Java-Packet* naar Nederland te vertrekken. Het schip moet echter nog eene reis naar Soerabaija doen, zoodat onze afreis eerst in drie of vier weken kan plaats hebben [3]). Mijn tractement houdt op met den laatsten van deze maand, en van dat oogenblik af aan heb ik slechts de helft; voor onze reis wordt ons niets te goed gedaan.

Nadat het Koninklijk bevel was bekend geworden, ben ik met den heer D'Ozy naar Buitenzorg geweest, alwaar de Commissaris-Generaal resideert. Wij zijn door Zijne Excellentie zeer vriendelijk ontvangen en in vriendelijke termen van hem gescheiden.

Ik heb hem nader over mijne belangen in eenen particulieren brief onderhouden, waarop ik echter nog geen antwoord heb ontvangen. Van den heer Engelhard, die met den heer Muntinghe in eene commissie naar de Javasche hoven vertrokken is, heb ik op eene vriendelijke wijze afscheid genomen. Zijne Excellentie de luitenant-gouverneur, generaal De Kock is te Soeracarta en ik zal hem dus niet meer zien. Ik heb hem geschreven en een zeer hartelijk antwoord van hem terug ontvangen. Het is mij een troost het getuigenis van eenen man als hij is, voor mij te hebben, die, vol eer en braafheid, een uitmuntend regent zoude geweest zijn, indien men ook hem bij Zijne Majesteit in geen verkeerd en onverdiend daglicht had geplaatst.

Hoe hard mijn lot ook is, eerbiedig ik den weg der Voorzienigheid, die mij welligt voor veel erger dingen heeft willen behoeden. Het is mogelijk, dat ik met blindheid geslagen ben, maar tot hetgeen men thans hier verrigt en nog verrigten wil, heb ik met den besten wil niet kunnen medewerken, of ik moest God, den Koning en het Vaderland verloochend en den Commissaris-Generaal zelf verraden hebben. Ik ga, God zij dank, met zuivere handen en een vlekkeloos geweten van hier en Hij, die de harten kent, weet, dat ik

[1]) In commissie met N. Engelhard voor de verheffing van Sultan Sepoeh te Djocjo: zie *Louw* dl. I bl. 500.

[2]) „In aanmerking nemende de afwezigheid van de beide Raden van Indië Van de Graaff en D'Ozy, welke op *Hoogen last* naar Nederland staan te vertrekken": besl. dd. 9 September 1826. Zie de weinig kiesche gespatieerde mededeeling in de *Bataviasche Courant* van den 13^{en} d. a. v.

[3]) Over dit schip § 67.

steeds belangloos, nimmer iets anders dan het algemeen welzijn voor oogen heb gehad. Ik heb nooit de betrekking van raad van Indië begeerd en was in de Molukken toen ik, zonder iets daarvan te weten, daartoe ben benoemd geworden. Nimmer heb ik mij aan den Gouverneur-Generaal opgedrongen, maar integendeel mij steeds teruggetrokken, meer dan iemand welligt, in mijn geval zijnde, zoude gedaan hebben. Ik ben noch ambitieus, noch intrigant geweest, maar ben het slagtoffer van den drang der omstandigheden geworden, dien ik niet heb kunnen, noch, naar de inspraak van mijn geweten, heb mogen tegenstaan. Men zal, vrees ik, te laat het deugdzaam bestuur van onzen afgetreden Gouverneur-Generaal leeren waardeeren. De waarheid zal eenmaal te voorschijn komen en dan zal men het zich bitter beklagen, een man zoo zeer miskend te hebben, die zijne uitgebreide kunde, zijne uitnemende talenten, zijne gezondheid, rust en genoegens, gedurende tien jaren, onafgebroken heeft veil gehad, ten nutte dezer gewesten en tot eer en luister van Zijner Majesteits regering.

Hier te lande is mijne taak thans afgeloopen, en de beslissing over mijn toekomstig lot is nu in de hand des Konings. Men zegt, dat de Minister sterk tegen mij is ingenomen en dat de heer Baud mijn vijand is. Ik ken mij zelf vrij van alle schuld en weet zeker, dat ik aan geen van beiden immer gegronde redenen van misnoegen heb kunnen geven.

De positie van den heer D'Ozy is oneindig beter dan de mijne. Beiden, de Minister en de heer Baud, zijn zijne vrienden en hij verlangt niets meer dan een honorabel ontslag met een pensioen, op hetwelk hij gegronde aanspraak heeft. Ik daarentegen heb geene gunst te wachten en moet echter wenschen in mijne betrekking te blijven, omdat ik geen fortuin bezit om onafhankelijk en zonder post met mijne familie te kunnen leven. Men vertelt hier, dat èn de Minister, èn de heer Baud hemel en aarde bewogen hebben, om den heer D'Ozy vrij te pleiten en mij alleen aan de disgratie van Z. M. over te leveren. Ook zijn er sommigen, die denken, dat de Commissaris-Generaal het in zijne magt heeft gehad om al of niet aan het Koninklijk bevel ten onzen opzigte gevolg te geven [1]), maar dat Zijne Excellentie beter heeft geoordeeld zich van ons te ontlasten, die hij meende, dat in zijne oogmerken niet wilden mede werken.

Vele menschen geven mij in deze omstandigheden treffende blijken van toegenegenheid en deelneming, en ik heb de troostvolle verzekering, dat ik de achting van alle weldenkenden van den Lande medeneem, terwijl mijne vijanden zelfs (van welke ik echter op dit oogenblik nog geen enkelen openlijk ken) de zuiverheid der bedoelingen, die mijne handelingen steeds bestuurd hebben, niet durven in twijfel stellen.

---

[1]) Dit vermoeden is juist geweest: zie § 65.

Mijn neef Van Angelbeek en mijn oude ambtgenoot Cornets de Groot hebben hunne residentiën verloren, die beiden ingetrokken en met anderen vereenigd zijn [1]). Zij zullen, tot dat zij wederom geplaatst kunnen worden, op wachtgeld worden gesteld. Mijn oudste broeder staat ook op het punt om van zijne post ontheven te worden. Indien mijn jongste broeder nu nog in leven ware, zoude hem hetzelfde lot hebben getroffen [2]). Van Nes heeft bij de bezuinigingen f 200 's maands verloren [3]).

Ons schip is gedestineerd naar Antwerpen. Ik bereken, dat wij in de helft van de aanstaande maand October zullen vertrekken, en dat wij bij eene bekwame reis, die God ons verleene, in de maand Maart aanstaande in Nederland kunnen zijn.

Adieu, waarde Broeder! Ik kan met dit schip aan niemand, behalve aan u, schrijven. Mijne goede vrouw zal toch dezen lezen en beseffen, dat ik weinige oogenblikken thans ter mijner beschikking heb. Ook aan Fabius wenschte ik, dat gij dezen ter lezing wildet zenden [4]).

HOOFDSTUK LXIII.

Van de Graaff's laatste brief.

N° 192. *Aan zijn zwager Verschuir te Alkmaar. — Op de Java-Packet, kapitein Kortemeijer (vroeger kapitein Boijle) zeilende langs de Afrikaansche kust op Z.B 34°4', lengte W. Greenwich 23°30' op de hoogte van de Mosselbaai. 14 December 1826.*

Waarde Broeder! Er is thans een klein scheepje in het gezigt, hetwelk waarschijnlijk naar de Kaap de Goede Hoop bestemd is, en met welk ik zal trachten dezen mede te geven.

Den 2^{en} November zijn wij van de reede van Batavia gezeild, en hoezeer wij geene spoedige reis tot nog toe hebben, zijn wij echter, Gode zij dank, ook van alle tegenspoeden bevrijd gebleven. Behalve de heer D'Ozy, zijne jongste dochter en ik, zijn nog als passagiers aan boord, mijn neef J. T. Van de Graaff (Timon), de jonge heer Van Angelbeek (mijn pupil) en de heer

---

[1]) De residentiën Buitenzorg en Grissee werden met Batavia en Soerabaja vereenigd: besl. 21 September 1826; *Bataviasche Courant* 4 October d. a. v. — Verg. noot 5 op bl. 81 en noot 1 op bl. 82 hiervoor.

[2]) Dit is de meer gemelde broeder Frits, van wiens overlijden wij tot dusver niet hoorden.

[3]) Verg. noot 3 op bl. 285.

[4]) Verg. mijne aanteekening op bl. 191 noot 3.

Kiliaan, thans te Brussel t'huis behoorende en in Indië in 1818 gehuwd met eene jufvrouw Tullingh van Oldenbarneveld [1]).

Alles is bij ons aan boord wel; mijne gezondheid is volmaakt goed; wij rekenen in Februarij te Antwerpen aan te komen. Ik zal, voordat ik te Alkmaar komen kan, den Minister mijne opwachting moeten gaan maken, en misschien naar Brussel moeten vertrekken.

Ik ben met den Commissaris-Generaal en, zoo veel ik weet, met alle menschen wel gescheiden. Mijn geweten is gerust en indien deugd en waarheid niet in Nederland verbannen zijn, kan er niets ten mijnen laste zijn.

Onzeker of gij dezen brief ontvangen zult, voeg ik hier niets meer bij dan mijne hartelijke groeten aan mijne vrouw en kinderen en alle de uwen, die ik in den besten welstand met u weldra hoop te ontmoeten.

Ik ben met de hartelijkste gevoelens van vriendschap

Uwe liefhebbende broeder
V. d. Graaff.

---

[1]) De *Bataviasche Courant* van 8 November 1826, die de namen dezer passagiers inhoudt, vermeldt bovendien L. J. le Jeune. Evenzoo doet de *Oprechte Haarlemsche Courant* van 6 Maart 1827, houdende het bericht, dat de 6 passagiers den 1^{en} Maart 1827 zijn verdronken.

ALPHABETISCH REGISTER

OP HET Ie EN IIe DEEL.

N.B. Wanneer op de in dit Register vermelde bladzijden van deel I, verwezen wordt naar bladzijden van deel II, worden deze laatste in den regel *niet* nevens de verwijzing naar deel I vermeld.

Met de letters *V. d. Gr(aaff)* bedoelt men Mr. H. J.; naamgenooten worden op dezelfde wijze, doch tevens met de letters der voornamen aangewezen. — Andere verkortingen als *V.(an) d.(er) C.(apellen)*, *H.(andel) M.(aatschappij)*, *R.(aad) van J.(ustitie)*, *R.(aad) van I.(ndië)*, *a.(an) b.(oord)*, enz. verklaren zichzelf.

De letter *ij* heb ik overal beschouwd als *i* en *j*.

Bij samengestelde eigennamen moet men in de eerste plaats onder het hoofdwoord zoeken als bij **De Kock, Du Bus** onder **K., B.**

Verder behoeft het wel niet herinnerd te worden, dat voor de bijschriften enkel naar kortheid is gestreefd, zoodat men in den regel den tekst zal moeten naslaan, wil omtrent de bedoeling geen misverstand geboren worden.

Onder het naslaan van den tekst merkte ik nog eenige drukfouten op, die ik in noten heb verbeterd.

A.

Aa (Van der —)
— over het geslaeht V. d. Gr. I 13
— over Meijlan I 95
Aanbevelingen
— van Elout voor Engelhard I 171
— zijn voor de aanbevelers onaangenaam II 71—72
Mooijaart aanbevolen door den Koning II 93—94
Aanbidden
De baren willen niet volstrekt Daendels' bestuur — I 25
Het — v/h Landelijk stelsel I 27. 63
Aan boord
De familie V. d. Gr. — der *Cornelia* I 3. 16
V. d. Gr. — van een Engelsch schip naar de Molukken I 3
Met den Landvoogd — op eene reis naar de Molukken I 154
Aandeel
— van V. d. Gr. i/d daden van V. d. C. I 41. 61. 203
— van djaksa's in geldboeten II 222
— v/d opiumpachter i/d verkoop van opium o/d part. baz. II 77
Geschiedenis v/h — van Van den Brocck in Oedjong Brom I 127—132
Aandikken
Het — door V. d. Gr. van De Salis' brief tegen den Soesoehoenan I 148
Aandoening
— van Buijskes wegens den dood van zeeoff. i/d Molukken II 16
— van Muntinghe bij het ontslag van V. d. Gr. I 205
— van De Kock wegens eene proclamatie i/d Molukken I 150 II 219
— van V. d. Broeck wegens Oedjong Brom I 129
Aandrang
— van Elout en Du Bus tot afdoening van werk I 73. 199 II 23. 283
— van V. d. Gr. om als R. v. I. inspecteur te te blijven I 110
— van V. d. C. bij V. d. Gr. om hem naar Holland te vergezellen I 175

Op — van vrienden, gaat V. d. Gr. Du Bus spreken I 203
— van Holland om remises. Z. *Remises*
Aangaan
Het — van Du Bus tegen het bestuur zijns voorgangers I 197
Aangeboren
— acht Bousquet V. d. Gr.'s manier van werken I 69
Aangedaan. Zie *Aandoening.*
Aangenaam
V. d. C. met — uiterlijk I 39—40
Aanhang
Volgens V. d. Gr. bestaat Dipanegara's — slechts uit ontevreden grooten II 266
De — der vijanden v/h Landelijk stelsel I 52
Aanklagen
Het — door verongelijkten in Indië bij de regeering in Nederland II 132
V. d. C. over het — tegen hem bij den Koning I 129
Du Bus over het — bij den Koning I 203
Het — van Raffles door Gillespie I 135
Aankondigen. Zie *Advertentie.*
Aanleg
Menschen in Indië van hun — afwijkende I 26
Aanleggen
Het — van bazaars I 139—144
Aanmaningen
— van Du Bus tot den R. v. Indië I 202—203.
Aanmatiging
— in zake de Landverhuur I 148
De Serrière vervolgd wegens — van gezag I 169
Nahuijs in 1820 naar Solo om de — v/d Soenan tegen te gaan I 104
— v/d Chin. pachters der bazaars I 141
Aanmoediging
— vloeit nooit van 's Konings lippen I 121
— der pepercultuur II 237
— der katoencultuur II 151
Aanmunten
Last in 1825 tot het — in Britsch-Indië van 15 millioen I 182—186
Aanplantingen. Zie *Indigo-* en *Koffiecultuur.*
Aanrader
V. d. Gr. beschouwd als de — van Van der Capellen I 293
Aanroeping
— door Bousquet van Carpzovius II 132
— door id. van Epictetus II 33. 144
Aanslag
— in de landrente I 178—179
Aanspoelen
Het — van V. d. Gr.'s papieren I 2
Het — van lijken enz. uit V. d. Gr.'s schipbreuk I 207
Aanspraken
— van Boni op ontnomen landen I 165
— van V. d. Broeck wegens Oedjong Brom I 130—131
Aanstelling
De — der ambtenaren in 1816 I 17. 18
V. d. Gr.'s — tot R. v. Indië I 107—111
V. d. Gr. geeft aan Bousquet bericht over aanstellingen II 144
Aanstoot
V. d. Gr. geeft — door de onderscheiding, die hem gewordt I 113
Aanvangsrangen
Moeilijkheid in 1816 om — te doen vervullen I 17
Abraham
Het zaad van — II 27
Abrahami de Melverda
— wd. resident van Bantam II 161
— wordt resident II 180
Abuizen
— in de begrooting II 46
Accent
Het lezen met verschillend — I 87
Accepteeren
Het — van eredietbrieven I 92
Accijns
— op arak II 183
Accountant-General
De — onder het Engelsch tusschenbestuur I 20
Bauer als — I 63—65
Aanwijzingen
Gebrekkige affectatie bij het begrootingsbeheer I 85
Aanzienlijken
Alle — worden lid v/h genootschap van Waterloo I 195
Aanzoeken
Herhaalde — v/d G. G. V. d. C. tot aftreden I 38
Aanzuiveren
— van bosscheu II 42
Aardigheid
De —, dat de regeering anderen haast, terwijl zij zelve nooit haast maakt II 36
Aardigheidjes
Een liefhebber vau — I 47
Haase, liefhebber van — II 144
Aardrijkskundige opnemingen
— van Francis I 34. 35
Aardsch
Buiteuzorg een —paradijs I 59

Aart
Magistraat — in de Molukken I 44
Abbott
— landheer II 161. 178
Abees
De Chevallier overleden aan een — II 275
Achteloosheid
De — van Muntinghe II 11. 96
Achterdocht
V. d. Gr. waarschuwt Bousquet tegen Goldman II 82
— van den inlander voor onze regelingen I 53
Achterhaling
Last tot — van De Serrière I 169
Achterkerk
De — v/d *Cornelia* II 4
Achterklap
Men doodt elkander met — I 23
Achterovervallen
Het — van den dokter a. b. der *Cornelia* II 4—5
Achterstallige bezoldiging
De wed. V. d. Gr. krijgt de — van haar echtgenoot I 207
Achterstallige schuld
De — uit Daendels' tijd II 153
— van V. d. Gr. I 114. 115.
Achterstand
— bij den Raad van Financiën I 81—82 II 22. 24. 33. 71. 101—102
V. d. Gr. verweten langzaamheid in den gang der zaken I 198
V. d. Gr. vindt — bij terugkomst uit de Molukken II 221—222.
Minister Elout klaagt over — I 87 (1)
Bousquet verwijt V. d. Gr. — II 282—824
Staat van onafgedane stukken II 22. 287
V. d. Gr. weerspreekt, dat er geldelijke — is II 267
Zie ook *Administratie* en *Algemeene Boekhouding*
Achteruitgang
Engelhard over den — in Indië I 166—168
Muntinghe over den geldelijken — van Indië I 32
Zie ook *Achteruitteren.*
Achteruitteren
V. d. Gr. klaagt over — I 114—115
Algemeene klacht hierover van de ambtenaren I 154
Acquit
Wijze waarop Veeckens — kreeg I 64
Activiteit. Zie *IJver.*
Adeldom
Verheffing van Verschuir tot — I 14
Id. van Janssens II 26
Adieu
—, is Bousquet's laatste woord over zijne reis door Java II 149
Met — wordt Bousquet's briefwiss. in 1821 gesloten, om eerst in 1824 weder te openen II 169
Adimengolo
— oud-regent I 192
Brieven van — I 193—194 II 169. 170. 174
Adjudant
De Stuers — v/d G. G. te Makasser I 152
Van Schelle — v/d G. G. II 8
Van Prehn — van Daendels I 105
Adjunct
Baud — van Elout II 282
Adjunct-Inspecteur-Generaal
V. d. Gr. als — I 21. 37. 123. 136.
Administrateur
Daendels' departementale organisatie I 20
De Wilde — van Soekaboemi I 133
Administratie
Wanorde in de — van 1816 II 14
id. in de — van 1819 II 68
Zie ook *Achterstand.*
Admiraal Evertsen (De –). Zie *Evertsen.*
Adressen
— ter eere van den G. G. Van der Capellen I 196—197
Zie ook *Bezwaarschriften.*
Advertentie
Eene — van Van Sevenhoven omtrent het overlijden zijns broeders I 5—6
Eene — ter vervolging van De Serrière I 169
De — van Frits van de Graaff's dood I 116
Geen — van Muntinghe's dood I 27
De — van D'Ozij's dood I 207
De — van V. d. Gr.'s dood I 208
Advertentieblad
Het — te 's-Gravenhage II 132
Adviezen
Du Bus over — tot vermeerdering van uitgaven I 201
Adviseerende Commissie
De — onder C. C. G. G. I 22. 25. 42.
Bauer en Veeckens leden der — I 63
Aeneas
Eene aanhaling uit de — I 86. 94
Afbetalen
Moeite voor V. d. Gr. tot het — van zijne schulden I 114. 115
Afbijten
V. d. Gr. moet i/d R. v. I. de spits— II 248

(1) In den laatsten regel der 2e al. staat *dien* in plaats van *die.*

Afdoen
Aandrang van Elout en Du Bus tot — van werk I 73. 199. II 283
Verschil tusschen oppakken en wel — II 84
— van schulden door V. d. Gr. II 85
Afdwalen
De moeilijkheid in Indië van niet — II 214
Zie ook *Dwalingen*, *Erroneuse*, *Verbasteren.*
Affectatie
De eigenaardige wijze van uitdrukken in de Brieven, geen — I 5
— in de Comptabiliteit geeft Bousquet ergernis I 85 II 121. 139
Afgeleefdheid
— der uitgekomenen van 1816 I 17
Afgemat
Is men —, dan wekken V. d. Gr.'s brieven weer op I 67
Afgemeten
Du Bus — tegenover V. d. C., V. d. Gr. en D'Ozij I 196
Afgevaardigde
Van Panhuijs — ter 2e Kamer I 108
Afgrond
V. d. Gr. i/d — I 94. 173
De — der tekorten I 81. 89. 182
Afgunst. Zie *Benijders.*
Afkeuring
— der landverhuur i/d Vorstenlanden I 41. 126. 158. II 256
De — der maatregelen van V. d. C. door den Koning II 251. 267. 292. 293.
— door De Stuers v/d maatregelen door Raaff tegen de Padris genomen I 166
Afkomst
— van V. d. Gr. I 11—12
Afkondiging
— der lijnwadenverordening van 1824 I 148
Afkoop
Misbruik bij — van heerendienst I 53
— van moorden op Zuid-Celebes I 163
Afkortingen
— bij dit werk in gebruik I 7—10
Afleiding
Gemis aan — in Indië I 99
Afloopen
Het — van schepen op de reizen naar Indië I 16
Het — van een prauw, waardoor De Grave gedood wordt II 245
Aflossing
De — van de achterstallige schuld van Daendels II 153
Afpersingen
— op de bazaars I 140
Afrukken. Zie *Afscheuren.*
Afschaffing
Over — v/d tolpoorten i/d Vorstenlanden II 253. 254. 255.
Over — van betaling in land der boschvolken II 179. 188
— door Raffles v/h oude I 53. 123. 138. 139
Voorstel tot — v/d alleenhandel i/d Molukken I 107
Afscheep
— van koffie met *Rotterdams Welvaren* I 180
Invloed van — van koffie op de uitvoerrechten II 40
Afscheid
Vers ten — aan J. C. Baud I 174
Hartzeer over het — van V. d. C. I 197
V. d. Gr's — van Indië I 206 II 297
Bousquet neemt — van C. G. Elout II 46
De Salis verlaat Solo zonder — te nemen I 147
— van de passiers a/b der *Cornelia* I 3 II 7
Afscheiding
— van zoutverkooppakhuizen van de depots II 155
— der boekhouding van de directie van Financiën I 85
Afscheidsbezoek
— door V. d. Gr. aan Du Bus I 205
Afscheping. Zie *Afscheep.*
Afscheuring
— der boekhouding van Bousquet I 85
Afschrijving
— van niet te innen belastingen II 179
Afschrikkende gedaante
De dood heeft voor V. d. Gr. geene — II 92
Afsloving
— door V. d. Gr. I 73. 110. 115 II 74
Zie ook *Zwoegenden.*
Afsluiting
Te late — van de begrootingen en boeken I 80
Afspelen
Koloniale levens, die ongelukkig — I 209
Afspiegeling
Adviezen van V. d. Gr. zijn als eene — v/d meeningen des G.G's I 41
Afspraken
— bij expeditiën om elkander over zee en over land te ontmoeten I 156. 157
Afstaan
Het — der koffie aan de H.M. I 91. 92. 180. 204
Zie verder *Afstand*
Afstamming. Zie *Afkomst.*
Afstand (Overdoen)
— van Malakka en Singapore aan Engeland I 170. 177
De — der boschdistricten, die aan de Vorstenlanden behoorden II 50

De — van Oedjong Brom en Soekaboemi a/d Regeering I 122—139
V. d. Gr. tegen — van land anders dan aan Javanen II 178
Afstand (Verwijdering)
— bij het planten van koffieboomen II 77
Afsterven. Zie *Dood.*
Afstooting door
— Wappers Melis wegens geldzucht enz. I 181
— Fabius wegens eigenliefde II 225
Aftobben. Zie *Afsloving.*
Aftreding
V. d. C. stelt herhaaldelijk zijne — uit I 39. 175
Aftuigen
Het — van andersdenkenden I 23
Afwezen
Door het — van V. d. Gr. van Java ontstaat er wanorde I 70—71
Afwijken
Het kiezen tusschen meeningen, die — I 185
Afwijking
V. d. Gr. waakt tegen — van het stelsel van C. C. G. G. I 173 II 173. 188 (1)
V. d. C. verwijt men — van het Reg. Regl. I 184
Afzetting
Klacht tegen res. Van Prehn over — van Solosche beambten I 101
Afzijn. Zie *Afwezen.*
Afzondering
V. d. Gr. in zijne — op Kampong Melaijoe I 68. 69
V. d. Gr. beroept zich bij Du Bus op zijne — II 293
Du Bus trekt zich in — terug I 203
Agatha
—, voornaam van mevr. V. d. Gr. II 207
Agent
Deans, — van Palmer II 244
Agio
Het — v/h koper een raadsel II 187
Agitatie
— door de komst van Du Bus I 197
Agrarische richting
— van C. C. G. G. I 54
V. d. Gr. heeft geen oog voor de — I 189.
Nahuijs en De Wilde daarvoor n. Holland I 126
Ajer Bangis
Overgave van — aan Nederland II 204
Akelig
— zijn de vergaderingen van den Raad van Financiën I 86
— ontwaken van Tobias II 235
Akil
Radja — op Borneo II 246
Alarmklok
— over geldgebrek I 81
Alarmkreet
— van brand a/b II 3
Algemeen belang
Vijanden van V. d. Gr. zijn het ook v/h — II 251
De bazaars moeten voor het — in handen v/d reg. I 141
Algemeene boekhouding
Oprichting van een dep^{t} der — I 85
Saek benoemd tot chef II 139
Scheiding der — in achterstand en loopenden dienst II 140. 173—174
Algemeene rekenkamer. Zie *Rekenkamer.*
Algemeene secretaris
Invloed v/d — I 174
Bousquet als — II 282—284. 287—290
Algemeenheden
Du Bus schermt met — II 295
Algerijnsche zeeroovers
Zorg tegen — I 16
Algoabaai
Reinwardt's verzameling gezonken i/d — I 96
Alkmaar
V. d. Gr. en Verschuir uit — I 13. 14. 15
Van Schelle uit — I 20. 226
Generaal Chassé kent V. d. Gr. uit — 290—291
Alleenhandel. Zie *Monopolie.*
Alleenheerscher
Koning Willem I — I 121 II 269
Zie ook *Constitutie.*
Allergrievendst
— vindt Du Bus zich bejegend door den R. v. Indië I. 202
Alliance
De laan te Batavia *La Belle* — I 195
Allooi
Het — der door V. d. C. in te voeren munten I 183—186
Menschen van onbehagelijk — omringen V. d. C. I 56. 59
Almanak (De Bataviasche —)
De spelling der namen in den — I 7
— wordt gedrukt ter Landsdrukkerij I 186
Alphen (Van —)
Het Gidsartikel van Mr. — I 9
De — uit den tijd van V. d. C. I 24. 59. 179. II 10. 94
Nog 'n — komt in Indië II 245
Altercatie
— tussehen V. d. Gr. en Du Bus I 203
Alter ego
V. d. Gr. — van V. d. C. I 90. 173. 208

(1) Niet zooals in dl. I bl. 173 noot 3 staat bl 172, 184.

Altheer
— secretaris van Makasser I 159
Alting (G. G. —)
De — in de commissie — Nederburgh I 12
V. d. Gr. woont i/h verblijf van — I 12—13. 114
Ambachtslieden
Inlanders op te leiden voor — II 42
De — v/d Constructiewinkel II 279—280
Ambassade
Tobias ongeschikt voor de — naar Makasser I 165
Falck geroepen tot de — van Londen I 209
Ambitie
Bousquet verliest zijne — II 205
— van V. d. Gr. om de staatshulk te besturen II 70
De — van V. d. Gr. niet gestreeld door zijne brillante positie II 248
V. d. Gr. bestrijder van overdreven — I 61
P. H. Reijnst verliest zijne — II 82
Amboina
Overneming van — I 43
Komst van Buijskes te — I 47
Ongunstige staat van — I 175
Verblijf v/d G. G. en V. d. Gr. op — II 209. 216
Een drukpersje op — I 186
De terechtstelling op — van 1624 I 187
De begr. in 1819 van — II 64
Bewondering voor V. d. C.'s publicatie te — II 219
Ambtenaren
Oudgasten geene werkzame — I 26
Ongerechtigheden in Solo bij ben. en ontsl. v. — I 100
Keuze van — door C. C. G. G. 9. 14. 88. 89
Invloed v/d G. G. op de — I 60
Speciaal op geene beginselen hebbende — I 64
De — zoeken steun bij V. d. Gr. I 116—117
Bezuinigingen op de — I 182 II 264
Gemis aan — op Zuid-Celebes II 227 235
Onvoldoende betaling der — I 154
Aanzienlijke — krijgen bazaars I 139
Ongelijke strafbedeeling tegen — I 170
De fin. — te Batavia II 43
Eerlijke — kunnen zich niet meer verrijken II 93
Klacht, dat de — door den Koning vergeten worden I 121
Toorn van Du Bus op de —, die hem niet steunen I 202
De — doordrongen v/d staathuishoudkunde I 22—23
Ambtsbrieven
De — van Falck I 7. 91
Ambtshalve
V. d. Gr. — zich verzettende tegen Baud I 174
Amerikanen
De — voorzien de inlanders van wapenen II 244
Amfioen. Zie *Opium.*
Amnestie
De — van Van Geen op Makasser I 156—157
Ampas. Zie *Uitgeperst suikerriet.*
Ampat mata
— bijnaam van Tobias I 58
Amsterdam
De meridiaan van — II 4
Rede over het Kantianisme te — II 101
De *Java Packet* gebouwd te — I 206
Meijlan's werk over Japan uitgegeven te — I 95
Van Deventer's rede te — I 53
Amsterdam (De —)
Schipbreuk van — I 96—97
Amsterdammer
Een — meent, dat voor hem de wereld is geschapen II 50
Anathema
Het — op Frits v. d. Gr. drukkende II 15. 192
Andersdenkenden
— worden verketterd I 25. 51
Angelbeek (**Christine van** —)
— de moeder van V. d. Gr. I 13
Angelbeek (**J. G. van** —)
Brieven van — aan V. d. Gr. I 106 II 80. 82. 221. 254
— lid v/d R. v. Fin. II 81. 91
— verliest zijne residentie II 299
Angelbeek (pupil **Van** —)
— van V. d. Gr. II 299
Anglophobie
De — schaadt Muntinghe I 29
Angst
Men is met — vervuld, dat V. d. Gr. moedeloos wordt I 69
Angstvalligheid
De — van Goldman II 130
Anker
Het niet pakken v/h — bij V. d. Gr.'s schipbreuk I 207
Het — ligten en laten vallen II 7
Antagonist
Een — van Boni II 234
Anthing (Generaal —)
Drift van — I 30
Omgang van — met V. d. Gr. I 99
Id. met Goldman II 24
Bemoeiing van — met troepentransport II 23
— schoonvader van Van Schelle II 20. 226. 266
Vertrek van — naar Europa II 21
Anticipatie
— in Indië op gelden uit Nederland II 267

Antipathie
Schiller's epigram I 61
Bousquet's — tegen een pensioenregl. II 65
Antirevolutionair
— gelijk met vaderlandslicfde I 195
Antonius
De heilige — I 87
Antwerpen
De schipbreuk van V. d. Gr. met een schip naar — I 206
Verzekering van lading te — I 91
Antwoorden
— op de door mij uitgegeven Brieven zijn er niet I 4
Apathie
De — van Smissaert te Djoejo II 262
Apollo
Beroep op — II 134
Apologie
Ongunstige indruk v/d — van Heijnis II 37
Apostel
Van Hemert de — v/h Kantianisme II 101
Apostelen
De — der Comptabiliteit I 83. 84
De — tot Nathaniël II 50
Apotheker
Het geven van te groote dosis door 'n — II 44. 158
Appointement. Zie *Bezoldiging.*
Arakstokerijen
Belasting op de — II 183
Achteruitgang der — I 168
Arbeid
De quaestie van gedwongen — I 53
Onvermoeide — van Reinwardt I 97
Zie ook *Afsloving.*
Arbeider
Bousquet was een trage — I 88
Arbeidskracht. Zie *Werkkracht.*
Arbeidzaamheid
V. d. Gr.'s — I 108
Veeckens' — II 90
Archief
Staat v/h — v. d. Gr. I 1
Stukken uit 's Rijks — I 4
Du Bus bewijst uit het — dat hij geen steun vindt I 201
Arend
Een — die een bril noodig heeft II 46
Arendsblik
— van fortuinzoekenden I 108
Argdenken. Zie *Achterdocht.*
Argumenten
De overwinnende — in Muntinghe's memorie I 24
De gewrongene — van Muntinghe I 130
Argus
De Singapore Chronicle de — I 189
Argwaan. Zie *Achterdocht.*
Ariadne Theseus
Bousquet zoekt als — II 63
Arinus Marinus (De —)
Schipbreuk van — I 96. 97
Arm (van het lichaam)
In — met deugdz. beg. i/h ongeluk loopen I 61
Arm (voor armoede)
De Chineezen te Semarang worden — II 221
Van Schelle in alles waarmede hij de Makassaren moet voorzien — II 226
V. d. Broeck — I 127
Zie ook *Armoede*, *Onbemiddeld.*
Arm (voor lijdend)
Het — hart van V. d. Gr. I 112
Arme
V. d. Gr. klaagt over zijne — kinderen I 99
Armen (ledematen)
Min. Elout's lange — II 283
Armeniërs
— te Batavia voorspellen, dat de Br.-Ind. regeering de leening van 15 millioen zal verbieden I 167
Armoede
— der uitgekomenen I 17—18
— der bevolking van Pekalongan II 156
— en van de hoofden II 157
— van Nederland tegenover Indië I 89
— van Van den Broeck I 132
Z. ook *Arm.*
Arnold
— landbouwondernemer I 168—169
Aroe Lompo. Zie **Lompo.**
Arresteering
Last tot — van De Serrière I 169
— van Adimengolo en Saleh I 193
— van Soekoer I 194
— van den sultan van Palembang II 265
Artillerie
Ongunstige staat v/d — II 227
Zie ook *Constructiewinkel.*
Artsen. Zie *Geneesheeren.*
Asch
Bedriegelijke — I 81
Asma
— komt in Indië II 245
Assurantie
De lading der *Evertsen* gedekt door — II 78
V. d. Gr. lijdt schade door gemis aan — II 263
De lading der *Ida Aleida* door — gedekt I 91
Atjeh
Onze vlag in — II 204

Atmosfeer
De — van Buitenzorg II 98
Audiëntie
V. d. C. raadt V. d. Gr. aan — te geven II 92
Plechtige — te Makasser I 151
Australische kolonie. Z. *Botanybaai.*
Auteurs
Verkortingen voor geraadpleegde — I 7—10
Avancement. Zie *Bevordering.*
Avontuurlijk
— was de toeht van Le Bron door Zuid-Celebes I 156
Azen
Het aantal — v/d nieuwen gulden I 184—186

B.

Baanbreker
Daendels een — I 25
Baar. Zie *Baren.*
Baardeloozen
Engelhard klaagt over het oordeel der — I 24
Baatzueht. Zie *Belangzuchtigen.*
Babbelen
In den Raad van Fin. brengt men zijn tijd met — door II 35
Baboe
Eene — v/d fam. V. d. Gr. ontvangt de komenden te Batavia I 19
Backer Dircks (J. J. —)
— sehrijver over de zeemaeht I 9
Badjoa
Val van — I 156—158
Badroedin (Sultan —)
— gebannen in de Molukken I 150 II 211—212
Baggers (W. L. —)
Verzoek om een bazaar I 140—143
Bajonetten
Ons gezag ruste niet op de — I 164
Balans. Zie *Evenwicht.*
Bali
Herinneringen van Van den Broeck aan — I 127. 130—131 II 153
Baljuw
Cassa, — van Batavia II 37
Ballingsehap
Verblijf in Indië is — I 120
Bousquet's reis over Java eene — II 148
Zie ook *Verbanning* en *Verbanningsoord.*
Baltimore
De waterval van — bij Makasser II 228
Bamboezen woningen
Verstrekking van — II 9
Banca. Zie *Banka.*
Band
— van vriendsehap tussehen V. d. Gr. en zijne vereerders I 68
Banda
Opstand in de Molukken I 42—47
Ongunstige staat van — I 175
Reis v/d G. G. naar — II 209
Bandieten
— loopen de sehepen af I 16
Bandjermasin
Onrust te — II 111
Mijn werk over Daendels' betrekkingen met — I 8
Bandong
Het land Oedjong Brom bij — I 122
Een resident geplaatst te — II 151
Banjoewangi
Frits v. d. Gr. resident van — I 13. 115
Bank
Plan tot opriehting van een — II 165
Banka
Heijnis resident van — I 18
Smissaert, bestuurshoofd op — II 38—39
Smissaert vermoord op — I 99
Inkomsten van — waartoe ze behooren II 42
Onlusten op — II 111
Rijstleverantie op — II 186
Banken
De Bat. Courant moet de ontdekking van — publieeeren I 188
Bankendrukkers
— krijgen te hooge traktementen I 115
Bankiershuis
Het — Palmer en C° I 167. 182
Bankroet
Meening, dat Indië — is II 267
Bankroeten
— in Holland II 55
Bannelingen. Zie *Ballingschap.*
Bantam
Tobias, resident van — II 73. 161—162. 179
De Tjikandilanden in — II 72
Barbaarseh
Het — optreden bij expeditiën I 156
Barbier
De — van koning Midas 33. 49
Barboxen
Beteekenis van — II 127
Baren (Bevallen)
De bergen zullen — enz. II 32
Baren (Golven)
V. d. Gr. en D'Ozij in den afgrond der — I 94
Du Bus op de — naar Batavia I 204
Zie ook *Golven.*

Baren (Nieuwelingen)
Over — in Indië I 23—24. 26. II 146
Zie ook *Nieuwelingen.*
Baron (Adellijke titel)
Generaal Janssens verheven tot — II 26
Baron (Resident —)
— van Maros II 227—228
Basel (A. W. Senn van —)
Terugkomst van —, zwager van Baud I 170 II 294
Basel (W. H. Senn van —)
— oudgast I 25 II 14
Bastaarden
Spreekwijze voor stukken, buiten de eigenlijke werkzaamheden vallende I 68
Bastaardzoon
De voorvader van V. d. Gr. een — van graaf Willem VI
Bataafsche republiek
Soenans beweren in 1820 van hersteld te zijn in de rechten genoten onder de — I 103—104
Batavia
Beschrijving v/d stad — I 16
Verblijf v/d G. G. te — I 56
Tooneel en leesgezelschap te — II 97. 98
Bousquet, resident van — I 87
Van Lawick, resident van — II 48. 63. 130
Inspecteur Meijlan ziet tegen de fin. ambtenaren te — op II 43. 74
Illuminatie te — bij terugkomst v/d G. G. V. d. C. te — I 172—173
Eentonigheid te — I 99
Bataviaasch credietpapier (Het —)
— van Daendels II 153
Bataviaasch genootschap v. K. en W. (Het —)
— geeft dit werk uit I 2
Hulde v/h — aan Meijlan I 95
De werken v/h — gedrukt bij 's Landsdrukkerij I 186
— wil eene prijsvraag naar aanleiding van Crawfurd's werk uitschrijven I 191
Bataviasche ambtenaren
Inspecteur Meijlan ziet tegen de — op II 43. 74
Bataviasche courant
De verkeerde spelling der namen in de — I 7
Het eenige blad in Indië is de — I 2. 186—187
Zorg voor de redactie der — I 187—189
Wijze waarop de — V. d. Gr.'s en D'Ozij's terugroeping vermeldt I 206
Bataviasche regentschappen
Veeckens als landdrost der — II 91
Baten. Zie *Batige sloten.*
Batige sloten
V. d. Gr. voorspelt — I 66. 176
De begrootingen stellen steeds in het verschiet — I 80. 81.
Minister Falck verheugt zich in — I 89—90
Baud (J. C.)
Mijer's werk over — I 7
— wordt oudgast I 26
— over Muntinghe I 27
Invloed van — op de Wolterbeek-exp. n. Palembang I 30
Besprekingen tusschen — en Engelhard I 164. 171
Verhouding van — tot V. d. Gr. I 173—175 II 21 (1). 294. 298
Vertrek van — naar Europa I 174 II 189
—'s invloed op de Bataviasche Courant I 188—189
— diende vroeger bij de Marine I 30. 188
Baud (G. A.)
— ambtenaar op Sumatra II 219
Bauer
— lid der Adviseerende Commissie II 12
Reis met C. C. G. G. over Java I 37
Verhouding tot Bousquet II 121. 133. 167
— zonder begrip van comptabiliteit II 135
Correspondentie met Haase II 148
Decoreering van — I 32
Ontevredenheidsbetuiging aan — I 63—65
— ziet de financieele toekomt van Indië donker in I 65—66
Omgang van — met Goldman II 24
Bazaars
Regeling ten aanzien v/d particuliere — I 139—144
Bazen
— in den constructiewinkel II 279
Becassie
Verval der suikercultuur in — I 167—168
Het stoken van rum in — II 183
Beckfeldt. Z. **Holmberg de** —
Bedaardheid
Stukken, die — ter studie vorderen doet men i/d raad van Financiën niet af II 34
V. d. C. zal in Nederland zijne vijanden met — ontmoeten II 265
V. d. Gr. neemt bij zijne altercatiën met Du Bus — in acht II 293
De Kock wenscht V. d. C. tot — te stemmen II 251
Bedanken
V. d. Gr. verwacht, dat de Koning hem zal — I 205

(1) In dl II bl. 219 noot 4 opper ik het vermoeden, dat met den **Baud** op bl. 21 B. N. 4 bedoeld wordt **J. C.**'s broeder; hiervan kom ik terug.

Bedeesdheid
— van Goldman II 130
Bedelaars
— houden ook kasboek I 83
Bedelstaf
Te sterven in geldelijke administratie leidt tot den — II 22
Bederven
De Koning zal Indië — I 178
Bedoelingen
V. d. Gr.'s beroep op zijne zuivere — I 61. 206
Wegens zuivere — wordt V. d. Gr. raad van Indië I 109
Alleen V. d. Gr. doordrongen v/d — der C. C. G. G. I 110
Bedreigingen
— van Du Bus tegen den R. v. Indië I 102
Bedrevenheid
— van V. d. Gr. i/h stellen van stukken I 69 II 177
Bedriegelijke
— asch I 81
Bedrogen
De inlander is steeds — I 53
De Koning wordt — II 267
— wordt men niet door zijn gevoel I 82
Beëediging
— der contracten op Zuid-Celebes I 151
Zie ook onder *Eed.*
Beëlzebub
Spelen voor — II 58
Been
V. d. Gr. met één — in het graf I 112
H. v. d. Gr. breekt zijn — II 216
De loods v/d *Java-Packet* met gebroken — gered I 207
Beer (J. H. —)
— gevlucht wegens de cholera II 148—149
Beetjes
Majoor — op Saparoea I 43
Begaafdheid
V. d. Gr. bewonderd om zijne — I 66. 69—70
V. d. Gr. wekt vijanden door zijne — I 66
Begeven
— van posten door V. d. Gr. II 92
Beginselen
V. d. Gr. over de ambtenaren zonder — I 60. 64
Vaste en zuivere — worden geëischt van een pres. der Rekenkamer I 64. 65
Beginselvast
V. d. C. — II 162
Begoochelingen
— eigen a/d lente des levens II 101
Begraafplaats
De — van twee neven v. V. d. Gr. II 216
Muntinghe's — is niet juist bekend I 27
Begraven
Siberg eenvoudig — II 16
Onder de galg — II 118
Begroeting
Van Du Bus door V. d. Capellen I 196
— der reede van Batavia m/d stukken II 7
Begrommen
C. C. G. G. — de administratie I 72—73
Du Bus begromt de R. v. Indië I 200—203
Begrootingen
Moeilijkheden m/d — 1818—20 I 71—81 II 59. 60. 119. 142. 145
Du Bus geërgerd door het werk over de — I 200. 202
Gemis aan posten Onv. Uitg. op de — I 89—90
Zie ook *Affectatie* en *Credietbrieven.*
Behaaglijkheid
De — aan boord I 16
Beheerstelsel
Du Bus wraakt de tegenwerking in zijn — I 202
Behelpen
Hoe men zich aan boord had te — I 15—16
Behoeften
Verschil tusschen — en weelde bij een douane-reglement II 23
Behoeftigheid. Zie *Armoede.*
Behoudslieden
De — op koloniaal gebied I 24—27
Behuisd
Hoe klein men aan boord was — I 15
Behulpzaamheid
Inroeping der — van V. d. Gr. I 67—68. 116
Erkenning dier — I 67
Bejaardheid
— der uitgekomenen van 1816 I 17
Bejegening
— door Du Bus van V. d. Gr. en D'Ozij bij eerste ontmoeting I 196
Bekauwers
De partij der — II 39
Bekeering
Van — op het sterfbed I 66
Bekendmaking. Zie *Advertentie.*
Beklagenswaardig
— was de staat der uitgekomenen van 1816 I 17—18
Het is —, dat men zoo weinig van Indië weet II 282
Beknorren. Zie *Begrommen.*
Bekoeling
— in de genegenheid van V. d. Gr. voor Elout I 36—38

Bekommernis
— van Bousquet over Indië's finane. staat I 81
— van V. d. Gr. bij zijn vertrek uit Holland I 15. 111
— van V. d. Gr. over hetgeen men van hem in Holland denkt II 213
— van V. d. Gr. over zijne kinderen II 225
— van Besier over militair despotisme II 279
Bekoring
De — van V. d. C. uitgaande I 208
Bekorting
— bij de opgave van werken I 7—10
Bekraehtiging
's Konings — bij benoeming van V. d. Gr. tot R. v. I. wordt niet gegeven I 121
Bekreunen
De Koning bekreunde zieh niet om Indië I 120
Du Bus bekreunde zich niet om V. d. Gr.'s wijsheid I 203
Bekrompenheid
— aan boord I 15. 17
Bekwaamheden
Zonder groote — viel earrière te maken I 18
Du Bus omringt zieh door mensehen zonder — II 292
Bekwame ambtenaren
Het groot gebrek aan — I 18. 91
Elout had bezwaar tegen de terugroeping van V. d. Gr. en D'Ozij, omdat het — waren I 204
Belang
De inlander kent wel zijn — II 40
Geen genoegzaam — boezemen de bezittingen in Nederland in II 218
De Br. Ind. leening zal van een nationaal — worden II 240
Zie ook *Algemeen* —
Belangen
V. d. Gr. krenkt — I 66
Belangelooze
— goedwilligheid van Kant en Van Hemert II 101
— liefde van V. d. Gr. voor zijne vrouw II 107
V. d. Gr. beroept zieh op zijne — oogmerken en en ijver II 166. 190. 249
Zie ook *Onbaatzuchtig.*
Belangstelling
Gemis aan — in Indië I 120. 177—178. 189
Belangzuehtigen
V. d. Gr. bestrijder van — I 61
— dringen zich bij de Regeering in I 190
Baud behoort tot de — I 38. 179
Muntinghe id I 28. 66. 179
Nahuijs id I 144—145
Wappers Melis id II 247
Oudgasten zijn — I 26
De Soenan van Solo geeft gehoor aan — II 194. 197
Du Bus omringt zich door — II 292
Belasteren. Zie *Laster.*
Belasting
De — van een ½ proeent. Zie *Verponding.*
Zie verder onder de namen van iedere — en *Belastingen.*
Belastingen
C. C. G. G. keuren het stelsel der inl. — van de O. I. C. af I 19
Remissiën op de — I 179
Belcher
— een Engelseh zeeoffieier II 204
Beleefd
V. d. Gr. seheidde — van Du Bus II 293
Beleenbank
Plan tot een — II 165
Beleening. Zie *Verpanding.*
Beleid
Afkeuring van het regeeringsbeleid van V. d. C. door Engelhard I 161—172
En door Du Bus I 197
Belemmeringen
Weigering van eredietbrieven zou — veroorzaken II 67—68
Du Bus klaagt over — door den R. v. Indië I 201
— a/d uitvoer van rijst II 186.
Versehillend oordeel van V. d. Gr. ter eene en van Muntinghe e. s. ter andere over het gewieht der — in 's lands kas I 32. 66
Belg
Wappers Melis was een — II 217
Holsman id II 95
Beliehaming
V. d. Gr. besehouwd als de — van het bestuur van V. d. C. I 69
Later wordt hem dit verweten II 268. 281. 292. 293
Du Bus besehouwt V. d. Gr. als de — van het non-possumus I 203
Beloften. Zie *Toezeggingen.*
Beloonen.
De Koning weet niet te — I 121
Bemalingswerktuig
Nieuw — voor suiker II 72—73, 183
Beminnelijkheid
De — van G. G. v. d. C. I 208
Beminnen
Bousquet zal steeds V. d. C. — II 139
Zie verder I 40
Bemoediging
— van Bousquet tot V. d. Gr. om den strijd vol te houden I 69. 198

Bemoeilijking. Zie *Belemmeringen.*
Bemoeizucht.
— van Elout, volgens V. d. Gr. I. 177
Bengalen
Opleiding der zonen van Adimengolo in — I 192
Benijden
Het — v/d zorgeloozen koelie door Bousquet I 82
Het — v/d Raad van Financiën I 20
Benijders
V. d. Gr. heeft vele — I 113
Besier heeft — II 274
Benkoelen
Afstand van — aan Nederland I 170
Staat van — onder Raffles II 105
Vooruitziehten van — II 237
Vermeende vlueht van Heijnis naar — II 26
Benoemingen
V. d. Gr.'s invloed op de — ingeroepen I 116—117
Keuze door C. C. G. G. bij hunne eerste — I 42 II 9. 14. 88. 89
Beoordeelingen
De — der menschen zijn Bousquet minder waard dan zijn geweten en V. d. Gr.'s oordeel I 67
De Koek heeht meer a/d — zijner landgenooten dan aan iets anders II 274
— over Nahuijs I 144—145
Beoorlogen
Engelhard keurt het — van inl. staten af I 164
Bepraten
Elout waarsehuwt V. d. C. zieh te laten — zoo naar huis te varen I 98
Zie ook *Ompraten.*
Beraadslagingen
De ondegelijkheid der — i/d R. v. F. I 82
De — in den R. v. I. over de koffieleverantie aan de H. M. I 180
V. d. Gr. wordt betrokken in alle — II 248
Bereidwilligheid. Zie *Behulpzaamheid.*
Berg (N. P. v. d. —)
— over het Indisehe tooneel II 97
— Over de eeonomische belangen van Indië II 120
Berg
Als de — niet tot Mohammed komt enz. I 203
Zie ook *Rijstebrij —*
Bergen
De — zullen baren enz. II 32
Bergh (J. G. v. d. —)
Lid der advis. eom. II 12
Brief v. — over Winter II 115—116
Lid v. d. Raad van Justitie II 135
Bergh (J. G. v. d. — 's zoon)
— reis van Holland n. Batavia II 4. 8.
— wordt op Saparoea vermoord I 17 II 15. 16
Bergplaatsen
Afstand van grond voor — II 178
Beriehten. Zie *Mededeelingen.*
Berkhof
— resident van Banda I 44
Berlijn
V. d. Gr. studeert in — I 13
Bernhard, hertog van Saxen-Weimar
— wil G. G. worden I 199
Beroerde kost
Bousquet's rijstebrijberg is — I 21
Beroering
— ontstaan door de komst van Du Bus I 197
Beroerte
Uitgekomenen, die — kregen I 17
Berooving
— van ambten door res. Van Prehn I 101
Berouw
V. d. Gr. verklaart geen — te hebben I 176. 192. 206
— van een neef van V. d. Gr. I 116
Berusting
— v. V. d. Gr. in onaangenaamheden I 112. 207
Beschamen
De Britseh-Ind. journalistiek zal onze redacteurs — I 189
V. d. C. in Holland zal zijne vijanden — II 281
Beseha ving
Voor kinderen te Batavia geene gelegenheid tot — I 99
Beseheidenheid
V. d. Gr. brengt met — bezwaren in bij V. d. C. tegen het gaan naar Holland I 175
Beseherming
Hulde aan V. d. Gr. wegens zijne — tegen willekeur I 175
Verwijt tegen V. d. Gr. voor te groote — v/d inlander I 189
Buijskes verleent — aan personen, die het niet verdienen I 42
— van Nederl. fabrieken I 148—149
— v/d Ned. handel II 66
Beselikkingen
V. d. Gr. berust i/d — der Voorzienigheid I 207
Beselimper
Du Bus — van het bestuur van V. d. C. I 197—198
Beschonken
Van der Meulen dwaalt — rond II 107
Zie nog *Dronkaards.*
Beschroomdheid
— van Goldman II 130

Beschuldigingen
— over V. d. Gr.'s ophouden der werkzaamheden I 199—202
— over V. d. Gr.'s beseherming v/d inlander tegen Europeanen I 189 II 225
— over V. d. Gr.'s invloed op V. d. C. I 203 II 268. 281. 292. 293
— tegen V. d. C.'s beleid in zake Makasser en Landverhuur I 160. 192
— tegen het bestuur van V. d. C. in Crawfurd's vertaalde *History* I 190
— tegen Elout's beleid I 53—56. 178—179.
Zie ook *Vervolging.*
Beslag
Resident Van Prehn's onwettig — op goederen van inlanders I 101
Besier (Mr. —)
Brieven van — I 106. 117—120 II 258. 277. 278. 279
Nederlaag bij Kertosono I 192
Besluiteloosheid
— van Goldman II 130
— paralyseert den R. v. F. I 86
Besparen
V. d. Gr. heeft niets kunnen — I 114—115
Wat V. d. Gr. kan — dient tot zijn onderhoud en tot afdoening van schulden II 85
Bespiegelingen
— van Bousquet over den invloed onzer hartstoehten I 113
Bespoediging
Bousquet en Du Bus dringen bij V. d. Gr. op — aan I 199
Bespotting
— der klagende landheeren I 124
Bespraaktheid
— van Muntinghe I 28. 130
— van P. van Hemert II 101
Bestekken
Bezwaren tegen het nemen van — aan boord I 16
Bestorming
— met verzoeken aan V. d. Gr. I 116
Bestrijding
— van het Landelijk stelsel I 22—27
— van V. d. C.'s beleid I 160. 189—190
Betaling
Geringe betaling aan koelies in Bantam II 161
Sleehte — der bosehkappers II 43—44
Sleehte — a/d koffieplanters I 124
Afsehaffing bij het bosehbeheer van — in geld II 188
Zie ook *Bezoldiging.*
Betiehten. Zie *Beschuldigingen.*
Betoogtrant
Helderheid v/d — van V. d. Gr. I 69
Betooning van vreugde
— bij V. d. Gr.'s benoeming tot R. v. Indië I 71
— bij de terugkomst van V. d. C. uit de Molukken I 172—173
Betoovering
De — die van V. d. C. en V. d. Gr. uitging I 208
Betraande oogen
Met — ziet men V. d. C. de Molukken verlaten I 150
Beusechem (**J. M. van** —)
— omgaand reehter II 157
Beuzelpraat
Muntinghe houdt met — de vergaderingen op II 35
Beuzelwerk
Bousquet klaagt over het — II 34
Bevalling
Mevr. V. d. Gr.'s — na aankomst te Batavia I 16
Beveehting
— van het rijk der Duisternis I 69. 86. 198
Beveiligen
V. d. Gr. wil het stelsel van C. C. G. G. tegen inbreuken — I 52 II 188
Bevelhebber. Zie *Commandant.*
Beven
Indië's fin. staat doet Bousquet — I 81
Het werk der begrooting doet Bousquet — II 70
Bevitten. Zie *Tracasseriën.*
Bevlekken.
De Koning zal zijne regeering — door de Handelm. I 178
Bevoegdheid
— tot oordeelen, wordt pas uitgekomenen ontzegd I 23. 24
— tot herziening van het muntstelsel I 184
Bevordering
De snelle — van V. d. Gr. I 111—114
Stremming der — door overmaat van uitzendingen I 117
Vertraging van — door krijgsgevangensehap I 117
Bevraehting
Weigering tot — der sehepen van de H. M. en de gevolgen I 180. 204—205
Zie ook *Credietbrieven.*
Bevrijding
— van Nederland I 14
Bewandelen
V. d. Gr. weigert een anderen weg te — I 179
Bewapening
— der passagierssehepen I 16
— der artillerie II 227
Beweeggronden
De vaderlijke — waarmede men regeerde I 149

Beweldadigen
Zucht om de onderdanen te — I 149
Bewondering
De — voor V. d. C. I 38—41. 208
De — voor V. d. Gr. I 68—71
De — voor Elout I 37—38
De — voor Muntinghe I 28
De — voor het Landelijk stelsel I 62—63 198
Zie ook *Aanbidden.*
Bewoning
— door V. d. Gr. van Alting's vroeger buitenverblijf I 12. 13. 114
Bezegeling
— van het ongeluk, dat de fam. V. d. Gr. vervolgt door V. d. Gr.'s dood I 116. 206
Bezinging
— van Nederl. ondernemingsgeest I 206.
Bezitrecht
Het — der partieuliere landheeren I 122
Bezittingen (Koloniale —)
Gemis aan belangstelling in onze — I 120. 177—178. 189
Bezoldiging
Regeling der — van de inl. hoofden II 87—88 179. 180
— van den Kap. Chin te Buitenzorg II 222
— der Eur. ambtenaren I 17—18 II 21
— van V. d. Gr. I 19. 21. 109. 111. 114—115 II 28. 85
— van De Koek als wrd G. G. I 39
Te lage — bevordert oneerlijkheid II 40—41
Bousquet vindt de inspeeteurs te lage — erlangen II 138
Te lage — van de inl. ambtenaren II 157
Te hooge — voor de bankendrukkers I 115
V. d. Gr. keurt af vermindering van — II 264
V. d. Gr. ontslagen zijnde, krijgt de helft zijner — II 297
Uitbetaling aan de wed. V. d. Gr. der achterstallige — I 207
Meijlan verzoekt verbetering van — in Japan I 94
Te lage — van de douaniers II 168
Te — door misleiding der oudgasten I 26
Bezorgdheid
— van Bousquet over Indië's fin. toekomst I 81
Vaderlijke — van C. C. G. G. I 150. 173
's Konings vaderlijke — I 149
— van Besier over zijne toekomst II 278
Bezuinigingen
Bousquet en Meijlan over — I 81. 93. 94
De Commissie voor — I 166—167
Du Bus proclameert — I 194—195
Invoering van — I 195—196 II 260. 299
Elout beveelt — aan I 163
V. d. Gr.'s — voor zich zelf I 99. 114
Afkeuring van — door V. d. Gr. I 182 II 264
Du Bus' aanklacht, dat de raad van Indië niet medewerkt tot — I 200—203
Het tijdvak van — belet niet de toekenning van een pensioen aan Engelhard I 50
Domis over Du Bus' — II 286
Het Bengaalsche gv^t vorderde van Raffles — I 136
Bezuren
Meijlan heeft zijne trouw aan V. d. Gr. moeten — I 93—94
Zie ook *Dupe.*
Bezwaarschriften
— van Engelhard over Soekaboemi I 139
— van Chineezen over het kwijnen van den handel II 221
— tegen V. d. Gr. II 225
— tegen V. d. C. van landhuurders I 139 II 205
— tegen resident Van Prehn's knevelarijen I 101
— v/d Ind. reg. tegen een Kon. besl. II 267
Zie ook *Aanklagen.*
Bezwijken
V. d. Gr. zal — onder zijn werk I 110
Bidara Tjina
Muntinghe woont op — te Batavia I 130
Bidden
Domis' — tegen zijne overplaatsing naar Djoejo II 286
Het — om Indië niet met drang om remises te bezwaren I 92
Biggelen
Muntinghe's tranen — I 205
Bijbedoelingen. Zie *Bedoelingen.*
Bijbelsche vraagboekjes
— gedrukt te Ambon I 186
Bijdragen
Mijne — in het tijdschrift van het Kon. Inst. voor de T. L. en V.-kunde van N. I. I 1. 7
Elout's — I 7
Elout's — over het Muntstelsel I 185
S. van Deventer's — I 7
Bijeenvoeging
— van de Brieven I 7
Bijen
V. d. Gr. vergeleken met de — I 69
Bijl
Bousquet wil er de — bij neerleggen I 85
Bijlandt (Generaal **Van** —)
— bevelhebber te Brussel II 96
Bijnaam
— voor Tobias I 158
— voor Muntinghe I 28

Bijoogmerken. Zie *Bedoelingen.*
Bijron
Naäping van — I 114
Bijslag
— bij de koffieeultuur I 53
Bijvanck
Dr. W. G. C. — dir. Kon. Bibl. I 10
— een kennis van V. d. Gr. II 21. 80
Bijwoning. Zie *Huisvesting.*
Bijziendheid
— van Bousquet I 37
Bilderdijk
Het *ennui* van — I 114
Biljoen verklaren
Het — van de koperen bonken II 251
Billijkheid
V. d. Gr. verwaeht dat de — niet in Holland met voeten wordt vertrapt II 295
Bima
— heeft last van zeeroovers II 235
Binnenzeilen
Bij het — van de Deurlo verging de *Java Packet* I 207
Biographie
De eenigste goede — II 70
Bisehoff
Kolonel — naar Makasser I 153—154. 160 II 232. 234
Bitter
— verdriet, waarmede V. d. Broeek ter zake van Oedjong Brom bedreigd werd I 130
V. d. C. heeft — verdriet wegens de mislukking van Soepa I 153
Bitterheid
V. d. Gr. is met — vervuld I 15. 112. 113
Bousquet evenzeer I 78. 82. 84—87
— van Elout, V. d. C. en V. d. Gr. over het uitzenden van sleehte sujetten I 18
— van Tobias, wegens de commisse naar Celebes I 153
Bivakkeering
— te Badjoa I 156—157
Blaadje
V. d. Gr. niet meer in een goed — bij Elout II 225
Blaken
Bousquet zegt van ijver te — I 84
Blakende gunst
Engelhard en zwagers in — bij Du Bus II 294
S. v. d. Gr. in — bij V. d. C. II 165
Blaneo
De boeken op Semarang vond Bousquet — II 130
Blandongstelsel
Het — II 40—41. 188—189
Blanken (J. —)
Brief van — II 260
Blankenberger
Een — visseher als loods v/d *Java Packet* I 206
Blazen
Het in de lueht — door onze troepen van 's vijands bezittingen I 156
Beter hard — dan enz. II 145
Blijde
V. d. Gr. heeft geene enkele — herinnering I 112
Blijdsehap. Zie *Vreugde.*
Bliksem
Nahuijs geeft van alles den — I 145
Bliksems
Men vreest geene — I 79
Bousquet dreigt met — II 47
Hij wordt bedreigd met — II 65
Bliksemstralen
— zetten een boseh, naar het scheen, in vlam II 125
Blindelings
— beweren van Muntinghe, dat Indië in sehuld is II 224
Men verlate zieh niet — op zijn reeht II 133
Blinden
V. d. Gr., koning onder de — I 52. 112
Oudgasten oordeelen als — I 51. 63. 163
V. d. Gr. zelf als — oordeelende I 190
Proeureurs als éénoog i/h land der — II 201
Reis van Bousquet om de — hunne oogen te openen I 83
Bloed
Het — vergieten onzer inl. oorlogen keurt Engelhard af I 164
Het lied: „Wien Neêrlands —" I 206
Badroedin, die ons veel — gekost heeft II 211
Bloedend
Het — hart van V. d. Gr. II 212
Bloedreehter
Maurisse — I 106
Bloedverwanten
V. d. Gr. zorgt voor zijne — I 115
Bloedvrienden
Mevr. V. d. Gr. terug bij hare — II 110
Bloeien
De koloniën — onder V. d. C. I 38
Falek schrijft dat de finaneiën van Indië — I 89
De Koek wil de koloniën doen — I 167
Blokkade
De — van Palembang in Juli 1819 II 204
Blom (Mr. G. F. —)
— lid van het Hooggereehtshof II 94
Blom (H. —)
— boekhouder II 30. 111
Bloohartigheid
— van Goldman II 130

Bod
Bij vendutie tegen zilveren munt durft niemand te doen een — II 26
Boekdrukkerij
De eenige — is de Landsdrukkerij te Batavia I 186
Boeken
Gronovius heeft zich verarmd door het koopen van dure — II 230
Zie nader *Boekhouding* en *Registers.*
Boekholz (**Van** —)
— commissaris in Sambas II 103
Boekhouders
Ongeschiktheid v/d — II 24. 36. 111
Boekhouding
V. d. Gr.'s mededeeling, dat de — op orde komt I 80
Instructie v/d — I 72
Drang tot bijwerking v/d — II 111
Hoe Bousquet de — op Java bevindt I 83—85
Het departement der algemeene — I 85—86. II 173—174
Boekjaar
Het — der ontvangsten I 23
Boel
De Salis moet den — in de Vorstenlanden maar in orde maken I 147
Als de — bij Boni was mislukt, zou Tobias de schuld hebben gekregen II 231
Bousquet droefgeestig den — overziende II 58 81. 135. 148
Overbeck zendt den geheelen — der begrootingen terug I 79
Du Bus stuurt den — nog meer i/d war I 199
Boeloe Boela
— onder Boni I 157
Boeloecomba
— door de opstandelingen aangevallen II 229
Tobias raadt aan, dat de Bonische expeditie dadelijk stevent naar — II 230
Gevaar voor — II 233
Vermeestering door Van Geen van — I 155. 157
Boer
— pas op je ganzen II 47
Boeroe
Kolonisatie van — I 107
Boeten
Van Prehn en Winter belast met — I 105
Afschaffing van — voor doodslag I 163
Verdeeling van — voor den djaksa II 222
Boijle
— kapitein voor 1826 v/d *Java Packet* I 161. II 299
Boileau
Uit de satires van — II 33. 49. 147
Bois (Ass.-Res. **Du** —)
— in de Lampongs I 34
Bolwerk
De Raad van Financiën het — der Ind. huishouding I 20
Bom
Du Bus' brief tegen den R. v. I. viel als een — I 203
Bommen ontbraken bij de Wolterbeek-expeditie tegen Palembang II 29
Bombarie
— waarmede V. d. C. een bezoek brengt aan Du Bus I 196
Bondgenootschap
Het — van het Bongaaisch tractaat I 151
Bongaaïsch tractaat I 151
Bonische zaken
De — I 150—172
Bonken
De koperen — II 251
Bonnelle
— kolonel te Soerabaja I 192 II 137
Bonthain
Expeditie naar — I 155. 157
Boom
Vergelijking van Muntinghe om den — te laten groeien II 40
Boosheid
— aan boord over een ganzenboutje I 3
— van Du Bus op V. d. Gr. I 203
Bordeaux (*La ville de* —)
— brandsehatte Padang II 204
Borgtochten
— voor de betaling van rechten II 137
Borneo
Gerucht, dat wij voor — Singapore willen afstaan II 115
Tobias aangewezen als commissaris voor — II 162
Tobias legt eer in als commissaris op — II 209
Miskenning van Gronovius op — II 230—231
Tobias weigert voor de tweede maal naar — te gaan II 236
Van Makasser gaan troepen naar — II 272
Veth's werk over — I 10
Borwater (vader)
Frits v. d. Gr. logeert bij — II 7
Overlijden van — II 80
Borwater (zoon)
Reis naar de Molukken I 107
Bosch. Zie *Woud.*
Bosch (**J. van den** —)
— aanhanger van het Compagniestelsel I 24—25 55. 59
Van Schoor, schoonzoon van — II 238

Elout bereidt den weg voor — I 54. 55
De memorie van — over zijne werkzaamheden I 169
Engelhard verklaart — te willen steunen I 50
— reeds in 1828 als G. G. aangewezen I 199
Van Polanen een vriend van — I 145
Boschdistricten
Afstand der — toebehoorende a/d Vorstenlanden II 150
Boschvolkeren
Betaling der — II 43—44. 188
Bosschen. Zie *Houtbosschen.*
Botanybaai
Indië vergeleken met — I 120
Botsingen
Wappers Melis wil — vermijden I 182
Bousquet stuit op — II 143
Boulger
Zijn werk over Raffles I 187
Bousquet (Mr. **I.** —)
Aantrekkelijkheid der brieven van — I 4
Brieven van — aan V. d. Gr. I 67—68. 68—69. 86. 205 II 28. 29. 33. 45. 46. 48. 49. 50. 59. 60. 61. 62. 63. 65. 66. 101. 117. 119. 121. 125. 128. 130. 132. 135. 137. 139. 140. 141. 143. 145. 147. 148. 165. 167. 168. 205. 206. 282. 284. 287. 288. 289
Zijne vrouw en zijn gezin gaan naar Indië I 15
Ergernissen en overlijden van — I 82—83. 84—88
— bouwt de Comptabiliteit op I 1
— secretaris v/d Raad van Financiën II 11
— houdt den naam van den Raad van Financiën op II 24
Mevr. Smissaert woont bij — in II 19
V. d. Gr. over — II 91
— zorgt voor een leesgezelschap II 98
— wordt resident van Batavia II 169. 189
Beklag bij — over den gang der werkzaamheden II 102
Bousquet (**Reinier-**)
Reis naar de Molukken I 107
Bevordering van — II 146
Boutje
Twist over een ganzen— I 3
Bouwmeesters
V. d. Gr. c. s. de — van het staatsgebouw I 198
Bowier
— geneesheer v/d G. G. I 32
Braafheid
V. d. Gr. vervuld van — I 59—60. 189—190
De — van Tiedeman II 280
De — van D'Ozij I 60—61
De — van De Kock I 60 II 204
De — van Van Schelle I 160
De — van Fabius II 225
Du Bus omringt zich door menschen zonder — II 292
— van Nahuijs I 132
Zie ook *Braven.*
Braam (**Van** —)
— lid der Adviseerende Commissie II 12
— als commissaris naar Vóór-Indië I 183. II 19
— als raad van Indië II 96—97
— oudgast I 25. 71
— heeft translateur Winter ondersteund II 116
— heeft zijn huis verhuurd a/d G. G. I 58
— „impotent" II 102
Overlijden van — I 71. 107
Brambanan
Verwoesting van — door Dipanegara II 286
Brand
Loos alarm van — a/b II 3
Branden
Du Bus' drijven doet de hoofden — I 197
Brandende zonnestralen
— hebben op V. d. Gr. geene uitwerking I 112
Zie ook *Platbranden.*
Branderijen. Zie *Arakstokerijen.*
Brandes (**G.** —)
Zijn Emigrantenlitteratuur I 31
Branding
De *Java-Packet* in de — I 207
Brandschatten
Franschen — Padang II 204
Braven
V. d. Gr. wordt gesteund door enkele — I 69
Zie ook *Braafheid*
Bres
V. d. Gr. in de — voor de inlanders II 214
Breeuwen. Zie Toebreeuwen.
Bricole
Slechts per — ontvangt Bousquet inlicht. van Bat. I 85
Briefwisseling
Aan Van Prehn en Winter alle — verboden I 103
Zie ook *Brieven* en *Correspondentie*
Briel (Den —)
Mr. Besier onderprefect van — I 197 II 258
Brieven
Redding der — van V. d. Gr. I 1—2
V. d. Graaf wil zijne — niet gelezen hebben I 3
Waardeering der — I 2—6
— van V. d. C. I 8
— aan Van Nes van De Kock I 8
— van Falck I 2. 8
Verkorte aanwijzing der — I 10
Genot in Indië van — te ontvangen I 14
Het genoegen, dat V. d. Gr.'s — geeft aan zijne correspondenten I 67. II 275. 278

Misbruik v/d officieele post voor particuliere correspondentie I 98
Zie voor de namen der schrijvers van de — in deze verzameling: onder de namen.
— van Nahuijs over Benkoelen, enz. I 149
Brijberg
De rijste — van Bousquet I 21
Bril
Bousquet's — II 37
Een arend, die een — moet opzetten II 46
Een — op den neus zetten v/d ontvangers II 134
Brillant
De positie van V. d. Gr. — II 248
Mooijaart's recommandatie v/d Koning — II 93—94
Brilleert
V. d. Gr's naam — in een besluit van het Landelijk stelsel II 18
Muntinghe — als redenaar II 96
Britsche. Zie *Engelsche*
Brochures
— tegen het bestuur van V. d. C. II 285
V. d. Gr. voorspelt — tegen het Nederlandsch bestuur II 280
Broeck (Van den —)
Resident — over Oedjong Brom I 125—132
Broeckert (De —)
— geneesheer te Tegal II 44. 158
Broeder
V. d. Gr. noemt zijn zwager — I 3
De — van L. Z. Veeckens I 62
De — van Mr. Besier I 117
De — van Mr. van Sevenhoven I 5—6
Broeders
De — van V. d. Gr. I 13
De — in de Adv.-Commissie I 25
Bron
V. d. Gr.'s brieven als eene — in eene woestenij I 67
Bron (Le — de Vexela)
Majoor — op Zuid-Celebes I 156. 157
Broodjes
V. d. Gr. gaat zoete — bakken bij Du Bus I 203
Brouhaha
— bij de vervolging van Van Prehn I 106
Bruggetje
Geneesheeren die hunne patienten over het — helpen II 118
Bruijn (Von Jett de —)
De familie — II 274
Bruin (De — van Tromp)
— raad van Financiën I 132
Bruin (Resident **De** —)
Nalatigheid in zake begrooting II 31. 48. 51
Brussel
Het Genootschap van Waterloo te — I 23. 195
— een Botanybaai geheeten I 120
Van Bylandt, bevelhebber te — II 96
Brusquerie
— van Wappers Melis II 246—247
Brutaliteit
— van J. F Overbeek I 79
— v/d sultan van Palembang II 95
Brute (Tu quoque —!)
Uitroep van Bousquet over V. d. C. II 167
Brutus
Afkeuring van —' optreden I 23.
Buchler
— commies II 140
Budgets. Zie *Begrootingen.*
Bui
Een — van Elout over Bousquet II 46
Bousquet onder een donder- en regen— II 125
Buigen
Bousquet wil niet — I 87
Buijskes (Mr. —)
— lid van het Hof II 118
Buijskes (Schout-bij-nacht —)
Bezoek van V. d. Gr. aan — I 8
— beschermt de marine I 42
— naar de Molukken I 44—48
— oudgast I 51
Buitenbezittingen
Wijze waarop remisen op sommige — plaats vinden II 179
Moeilijkheid in het vinden van geschikte ambtenaren voor de — I 17
V. d. Gr. ambieert een gouvernementsschap op de — II 93
V. d. Gr. wenscht eene inspectie voor de — I 175
Slavenbelasting op de — I 182—183
Zie verder onder de speciale namen v/d —
Buitengewone omstandigheden
Met — moet eene begrooting rekening houden I 90
Buitenzorg
— verblijf v. d. G. G. I 56—59
Het koffiestelsel in — I 123. 124. 133
Opheffing der residentie — II 299
Ontmoeting tusschen v. d. Gr. en Du Bus te — I 203
Bezoldiging v/d kapitein-Chinees te — II 222
Bureelen
Op Kantor Baroe de — der hoofddirectie I 56
Plan tot verplaatsing der — naar Buitenzorg I 57
De uren, waarop de — open zijn II 94
Burgemeester
Fontein Verschuir — van Alkmaar I 14

Burgerij
Treurige staat v/d — te Solo II 276
Burgerlijk bestuur
Het — in zijne verhouding tot het leger I 192 II 24—25. 278—279
Kap. Besier wil bij het — overgaan I 117—120
Burgerlijke ambtenaren. Zie *Ambtenaren.*
Bus (Com. Gen. **Du** —)
Optreden van — I 194—205
Meijlan in ongenade bij — I 94—95
— moedigt de indigo-cultuur aan I 169
Busken Huet
Brief van Potgieter aan — I 114
Buskruit
Chineesche samenzweerders maakten — II 62
Pankadjene, doordien het — vuur vatte, in de lucht gevlogen II 227—228
De kamer met — in V. d. Gr.'s hut II 109
Buttenaar
Zendeling — te Makasser II 236

C.

Cabaal
De Moluksche reis van V. d. Gr. een — zijner vijanden I 107
Cadance
Het aftrekken van een pleister *en* — II 5
Cadeau
Een horloge als — v/d Reg. voor eene teekening II 221
Cadeaux
Wardenburg ontvangt v/d heer en mevr. V. d. C. — I 154. 155
— van V. d. Gr. voor zijn gezin door schipbreuk verloren II 163
— door V. d. C. naar Holland m/d *Evertsen* evenzeer te gronde I 98
V. d. Broeck op Bali gedwongen tot het geven van — I 127. 130—131
Meijlan verzocht de —, die de Mikado schonk I 94
Caesar
De moord van — veroordeeld I 23
Calcutta
De poging om te — eene leening te sluiten en van daar geld te krijgen van beter gehalte I 167. 182—186
Wappers Melis naar Holland wegens die leening II 240
Calypso (De —)
— varende in de wateren van Borneo II 100
Cappelhoff
— part. landh. II 76
Capellen (G. G. **Van der** —)
Men zie de inhoudsopgaven der deelen en de bijzondere woorden in het alphabetisch register
Capellen (**Robert van der** —)
— resident van de Preanger I 128. 130. 132
De knecht van — II 4
Cardamon
Afschaffing der verplichte levering van — II 151
Carnbée (**Melvill van** —) Zie **Melvill**
Carpzovius
Aanroeping van — door Bousquet II 132
Carrière. Zie *Loopbaan.*
Carthago
— moet verwoest worden II 31
Keuze tusschen — en Rome II 62
Cassa (**A. A.**)
— baljuw van Batavia II 37
Casus belli
Het niet-voldoen van credrietbrieven was geen — I 92
Catastrophe
Falck over eene — als V. d. Gr.'s ondergang I 209
Daendels beschermt L. Z. Veeckens wegens eene bloedige — II 91
De — eener slechte benoeming tot landvoogd I 59
De Palembangsche — verminderde de tinlevering II 185
Cate (**Ten** —)
— pakhuismeester II 57—58
Caulier
Meijlan woont bij mevr. — in II 79. 83
'n — wordt door V. d. Gr. voor commies in aanmerking gebracht II 158—159
Ceijlon
W. J. v. d. Gr. gouverneur van — I 12
V. d. Gr. geboren op — I 13
Celebes
Veldtocht op — van Rijneveld I 10
Zie verder *Zuid-Celebes.*
Ceram of Serang (bij Grobogan)
De prins van — II 273. 286
Ceram (Molukken)
Kolonisatie van — I 107
Chagrin
Bousquet ziek van — I 85 II 69
Chaos
De — bij het optreden van C. C. G. G. I 37
Chapître des considérations
V. d. C. boven het — I 108
Het — zal misschien smoren eene zaak bij het vendudepartement II 25
Charter
— noemt men het Reg. Regl. II 113
Chassé
— gouverneur van Makasser I 152

— commissaris voor de overneming van de Engelschen van Makasser I 165
— oudgast I 25
— benoemd raad van Indië II 97
— wrd vice-president v/d Raad van Indië II 291—292
— beoordeeld door Du Bus II 293
— over ons recht op Ajer Bangis II 204
— stemt tegen de weigering tot het geven van koffie a/d H. M. I 180
— ijlt naar Buitenzorg bij de terugroeping van van V. d. Gr. en D'Ozij I 205

Chateaubriand
Het *ennui* van — I 113

Cheribon
Van Sevenhoven, resident van — I 5—6
De — Preanger-regentschappen tot afzonderlijke residentie verheven II 151

Charte-partij
Geschil over eene — tot vervoer van troepen II 23

Chevaleresque plannen
V. d. Gr. heeft geene — I 23 II 282

Chevalier (De —)
Beschuldiging omtrent zijn veroorzaken van den Java-oorlog II 272
Overlijden van — II 275

Chicanes. Zie *Tracasserieën.*

Chijs (Van der —)
Het Plakaatboek van — over Kapas II 151

China
V. d. Gr. wordt aangeraden eene reis naar — te doen II 64
Katoenhandel op — II 151

Chinees. Zie *Scheerchinees.*

Chineezen.
Samenzwering der — in het Bataviasche II 60. 62—63. 82—83. 84
Vorderingen v/d — op Sambas II 100. 245
Request van — te Semarang over het kwijnen des handels II 221
De bezoldiging v/d kapitein der — te Buitenzorg II 222
De — bedienen onder Daendels de munt II 252
Maatregelen tegen de — in de Vorstenlanden II 255
De — als pachters der bazaars I 139—142

Chloroform. Zie *Laudanum*

Cholera
De — van 1821 I 186 II 148—149. 162. 186

Cholericus
V. d. Gr. een — I 144

Christenen
Bevoegdheid van Israëlieten om — den eed af te nemen II 27

Christin (F. —)
— commies II 71. 142

Chronicle (De *Singapore* —)
Het eerste nommer v/d — II 204
De — over Zuid-Celebes I 159 II 244

Chronologische orde
— bij de uitgave der Brieven in acht te nemen I 7

Cymbeline
Een versje uit Shakespeare's — I 40

Cincinnatus Curius
— een windmaker II 70

Citroen
Muntinghe beschouwt zich als een uitgeperste — I 33. 175

Civiel. Zie *Burgerlijk....*

Cochius (Luit. Kol. —)
— in den opstand van Dipa Negara II 271. 273. 290.

Cognée
Jetter le manche après la — II 135

Collecteeren
Het — als diaken II 71

College v/d Dir. v. Fin.
Slechte behandeling der zaken i/h — I 21. 78. 82. 86

Columbus (De —)
Chartering van — voor den overvoer der troepen II 23

Commandant
Anthing — van het leger in 1816—1819 I 30. 99 II 20. 21. 23. 24. 226. 266
Voor — van de tweede Palembangsche expeditie moet iemand v/d landmacht worden gekozen I 29—31

Commandeurskruis
Wolterbeek wilde een — II 95

Commissariaat van Marine
Nalatigheid i/d behandeling der begrooting II 48. 49. 51

Commissaris-Generaal
Gerucht der zending van een — in 1825 I 39. 59. 60
— Du Bus I 94. 175. 191. 194—205.
Zie ook *Commissie-Generaal.*

Commissie. Zie onder de namen waarvoor in — werd gesteld.

Commissie-Generaal
De — van 1795 I 12—13. 74. 140
De — van 1816 I 8. 17 19. 36. 42. 95—98.
Zie ook *Commissaris-Generaal.*

Compagnie (Oost-Indische-)
De v. d. Graaff's der — I 11—12
C. C. G. G. willen niet meer het stelsel der — I 19

Uitputting des volks onder de — I 24
Het koffiestelsel onder de — minder drukkend I 123
Bousquet geeft Jan — vegen uit de pan II 59
Van den Bosch, Van Alphen e. a. hebben Java slechts gekend onder de — II 87
Muntinghe neemt een voorbeeld a/d Engelsche — I 32 II 13
Wappers Melis heeft gediend bij de Engelsche — I 181
De memoriën van menage onder de — I 72
Zie ook *Oud- of Nieuw Oost-Indië.*
Compas
Miswijzing v/h — II 37
Comptabiliteit
Bousquet de man der — I 1
Juiste inzichten over de — I 71
Bousquet, chef der — II 65
Bousquet's reis voor de — I 83—87
Pierson's ontwerp — I 23
Zie ook *Begrootingen.*
Concept
Het — der Verhuurordonnantie van De Salis I 146—148
De — instructie voor de koffiecultuur van V. d. Gr. II 181
Concilium deorum
Met het — wordt bedoeld de R. v. Indië I 118
Concurrentie. Zie *Mededinging*
Conditie (Toast)
— als men is op den meridiaan van Amsterdam II 4
Condoleanties
Van Sevenhoven lokt — uit I 5—6
— hebben geen effect tot leniging van verdriet I 209
Conferentiën
— te Semarang v/d G. G. met Wolterbeek I 97
— v/d R. v. F. II 22
Confusie
Het woud van — van Bousquet I 85
Zie ook *Verwarring*
Conjecturen
— over Heijnis' vlucht II 32
Conscientie. Zie *Geweten*
Conscientieus
Elout — I 53
Considératiën
V. d. Gr.'s benoeming tot adj. insp. gen. streed met vele — I 111
Petel's ijver verdiende — I 168
V. d. Gr. wil niet om — afwijken v/d ingeslagen weg I 179
Zie ook *Chapître des considérations*
Consignatie
Willekeur bij de — van rechten II 137
— van produeten naar Nederland I 91
Het — stelsel van V. d. Bosch I 52
Conspiratiën
— onder de Chineezen II 60. 62—63. 82—83. 84
Constitutie
V. d. Gr. vreest 's Konings willekeur bij gebrek aan — I 178
Wappers Melis belooft zich belangstelling in N. I. bij indiening der bij de — gevorderde staten II 218
's Konings drijven naar alleenhandel is tegen de — II 267
Constructiewinkel te Soerabaja
Het begrootingswerk v/d — II 49
Regelingen voor den — II 65. 148
Reparatiën van suikermolens a/d — II 73
Quaestiën over den — II 279. 280
Contracten
Registratie van — II 156
Sluiting van de — m/d Padri's II 238
Sluiting van — op Zuid-Celebes I 151. 162—163 172
De Soenan wil in 1820 de gesloten — vernietigd zien I 103—104
Contrôle. Zie *Toezicht.*
Contubernaal
V. d. Gr. — van Bousquet I 66. 99. 114
Convenientie
Muntinghe stoort zich aan geene — II 96
Conventie
De Londensche — van Maart 1824 I 117
De Nationale — van 1795 II 284
Coop—à—Groen
— gewaardeerd I 26
— lid v/d Raad van Financiën II 11
— in commissie op Banka II 26. 37. 38
Copper Rixdollar
Beteekenis II 252
Cornelia (De —)
Reis van V. d. Gr. met — I 15—16
Vergaan van — II 246
Cornets de Groot
— lid v/d Raad van Financiën II 11. 21
— wordt bestuurshoofd II 62. 63. 81. 82. 94
— op wachtgeld II 299
Correspondentie
Men vermoedt dat Elout vertrouwelijke — met Java voert II 252
Cosmopolitisch
De familie Bousquet is — I 15—16
Coup d'oeil
— *sur l'île de Java* van C. S. W. v. Hogendorp I 9

Couranten
De Pers in Indië I 186—189
Zie ook *Staatscourant.*
Cranssen
De bazaar van — II 76—77. 152
Nota van — over specerijcultuur op Sumatra II 105
Crawfurd
De voorrede op zijne Geschiedenis v/d Ind. Arch. I 190—191
—'s ingenomenheid m/d zonen van Adimengolo I 192
—'s klacht als res. van Singapore over de Lijnwadenverordening I 167
Crediet
Engelhard verliest zijn — in de Molukken I 49
Nahuijs verlaat Holland in 1827 met groot — I 145
Indië's — verhoogd door aflossing van Daendels' schuld II 153
V. d. Gr. heeft bij de Regeering een groot —. Zie *Invloed.*
Een schurk, die — had II 26
De Salis had i/d Vorstenlanden zijn — verloren I 147
Tiedeman geniet een groot — II 280
Muntinghe's verblijf in Holland verminderde zijn — in Indië II 246
Credictbrieven
De beteekenis der — I 91—93
Credietpapier
Het teekenen van — II 22. 34
De operatie met promessen I 93 II 155
Het Bataviaasch — II 153
Het — mede oorzaak v/d Molukschen opstand in 1817 I 48
Daling der waarde v/h — II 273
Het weigeren van — II 25—26
Critiek
De — ontbreekt bij de vereerders van V. d. C. en V. d. Gr. I 71. 208
Crosset
Gezagvoerder — van de Welleslij I 44
Crozier
— reiziger naar de Molukken II 108
Culturcs
Zorg voor de Gouvt's — tegelijk met de Landrente I 52—56
Men moet den inlander aan alle — gewennen II 42
Verloop van alle — I 168
Zie verder onder de bijzondere namen der —
Cultuurstelsel
Elout's houding tegenover het — I 53—56
Van Sevenhoven wenschtc reeds in 1814 een — I 88
De geschiedenis v/h — door Van Soest I 25
Cumulatie
— van bezoldigde betrekkingen verboden II 163—190
Cunae
Stijl van — I 87
Cuvier
Een stiefzoon van — in Indië II 105

D.

Daendelianen
De partij der — I 25
Daendels
— als wegbereider I 25
De koffiecultuur onder — I 53
— zou Overbeek en Chineesche oproermakers hebben doen hangen I 79 II 60
—' optreden ten aanzien der bazaars I 140
De kapascultuur onder — II 150—151
—' plan ten aanzien van gewestelijke indeeling II 151
De geforceerde geldleening van — II 153
— beschermt L. Z. Veeekens II 90—91
Zending van De Sandol Roy door — I 203
Depreciatie v/d koperen munt onder — II 252
Van der Kemp over —' politiek te Bandjermasin I 8
Departementale organisatie onder — I 20
Gewestelijke indeeling onder — II 151
Buijskes Luit. G. G onder — I 42
Engelhard's werk tegen — I 42. 50. 105
Dc verblijven v/d G. G. onder — I 56—57
Begrootingsrekeningen van — I 74
—' optreden tegen Maurisse c s. I 105
Landen verkocht onder — I 50
— deed veel koffie planten I 53
Dagbladen. Zie *Journalistiek.*
Dagboek
V. d. C.'s — over de Moluksche reis I 10
V. d. Gr.'s — over de Moluksche reis II 107
Dageraad
V. d. Gr.'s benoeming tot R. v. I. beschouwd als een — I 71
De —, een schip, waarmede Daniël v. d. Gr. verwacht werd II 163
Daggelden
Te geringe — aan V. d. Broeck I 127. 131
— aan Engelhard en Buijskes I 48
— ten gevolge van ondoelmatige uitzendingen II 264
Daglicht
De Kock in verkeerd — geplaatst I 60
Men stelt in Holland V. d. Gr. in een slecht — II 213

Du Bus' maatregelen gesteld in ongunstig — I 202
Zie ook *Licht.*
Dank
Betuiging van — door Engelhard aan Elout I 50. 171—172
V. d. Gr. erkent — verschuldigd te zijn aan Muntinghe II 164
— van Bousquet aan V. d. Gr. voor de plaatsing van zijn zoon II 146
— aan den Hemel wegens V. d. Gr.'s benoeming tot R. v. Indië I 71
Dankbaarheid
V. d. Gr.'s — jegens Elout I 173. II 214
V. d. Gr.'s — jegens V. d. C. I 38.
Verplichting tot — van Nederland jegens de Cie Generaal I 37
Id. jegens Van der Cappellen I 39. 175
— van het publiek jegens Baud I 174
— de drukkendste deugd II 21
Dansen
Eene pereganderie — I 83. II 134
Datum
Over den — van Muntinghe's beroemde memorie I 24
Deans en Co.
Een handelshuis te Batavia II 244
Déboires
De — van Bousquet II 119
Débats (Journaux des —)
Gezonde lectuur i/d — II 69
Decima
Meijlan opperhoofd op — I 94—95
Decoreering
— van Mooijaart II 93
— van Van Panhuijs I 107
— van V. d. Gr. I 121
— van Muntinghe I 32
— van anderen I 32. 121
Deelnemers
— aan het Waterloo-genootschap I 195
Deelneming
V. d. Gr. krijgt bij zijn vertrek vele bewijzen van — I 206
Zie ook *Condoleanties.*
Deficit. Zie *Tekort.*
Deftigheid
— in de Brieven I 5
In de R. v. I. heerscht koude — I 205
De — van sultan Badroedin II 212
Dek
— v/d staatshulk II 70
Het — v/d Lady Sophia II 108
De Kock. Zie **Kock** (**De** —)
Delegatiën
Berekening van — II 62
De L'Orme alias **De Lort**
— een Fransch banneling en deserteur I 156
Demangs
Te geringe betaling der — II 157
Demonstratiën
— op het gebied van bezuinigingen I 93—94. 194
Denkbeelden
De helderheid der — van V. d. Gr. I 69
Verkeerde — over Indië II 87
Deorum minorum gentium
Beteekenis II 47
Departementale organisatie
De — van C. C. G. G. I 19—20
Depreciatie
— van de koffieprijzen I 133 II 181. 184
— van het geld onder Raffles I 136
— van id. onder Daendels II 252
Desa's
Aanbod der Tjikandi-landen zonder de — II 160. 161
Desavoueeren
Elout zal Veeckens niet — II 89
V. d. Gr. wil geene daad van V. v. C. — II 292
Deserteurs
— in ons leger I 156
Désordres
Ontdekking van — bij de herstelling van ons gezag II 14. 88
— in de Comptabiliteit I 71. 82—87
Van Schuppen klaagt over de vele — gedurende V. d. Gr.'s afwezigheid I 71
Zie ook *Malversatiën* en *Verwarring.*
Desperaat
Lawiek maakt resident Doornik — II 130
De zaken i/d Vorstenlanden — I 192
Despotismus
De Koek helt naar — II 278
Destitutie. Zie *Afzetting.*
Deugdzaamheid
V. d. Gr. met zijne — I 13. 61. 113. 190. 208
De handhaving der — i/h proces Van Prehn I 106
Deugnieten
Plaatsing van — II 85
Deuntje
Het zingen van een — bij het aftrekken van een pleister I 3
Deurlo
Schipbreuk van V. d. Gr. in de — I 207
Deventer (Mr. **C. Th. van** —)
— over reehtvaardige kolon. politiek I 53
— over eene Kamer voor Indië I 178
Deventer (**M. L. van** —)
Zijn werk over het Ned. gezag op Java sedert 1811 I 8

Zijne meening, dat Maurisse en Prediger zouden zijn verbannen I 105
Deventer (**S. v.** —)
Zijn landelijk stelsel I 7
De Vogel. Zie **Vogel** (**De** —)
Diakensehap
— van Christin II 71
Diard
— een natuuronderzoeker in Indië II 105
Diehter
Panhuijs iets v/d — I 108
Dichtmaat
De zich in — uitende De Koek I 194
Dichtregels
— bij het vertrek van Baud I 174
— op den Ned. ondernemingsgeest I 206
— op Palembangs overwinning II 162
— op de keuze tusschen dupe of schelm I 208
— van Feith II 56
— van Boileau II 33
— van Shakespeare I 40
Diëet
V. d. Gr. houdt — II 86
Diëgo Garcia
De schipbreukelingen der *Evertsen* op — I 98
Dienaar
De onderteekening Ootmoedige — I 5 172
Dienstkneeht
Bousquet een onnutte — II 205
Dienstvaardigheid
— van V. d. Gr. I 67. 68. 119
Dijserinck (Schout-bij-nacht —)
— over lengte op zee I 16
Dikheid
Zijne — lord Sevenhoven II 120
Dipanegara
Van der Kemp's verhandeling over — I 8
Brieven over den opstand van — I 8
— vol ingebeelde grootheid II 256. Zie verder onder *Vorstenlanden* „Opstand".
Diplomaat
Tobias geen — II 235
Tobias ongeschikt voor de ambassade naar Makasser I 165
Di! prohibite malum
Beteekenis II 66
Direetie-Finaneiën. Zie *Raad van Financiën.*
Directeur-Fortificatiën
C. J. v. d. Gr. — I 11
Directeur-Generaal
— van Stockum I 12
De — onder de Compagnie I 20
Directeur-Landelijke inkomsten
Meijlan — I 94
Directeur-Oost-Ind. bezittingen
Baud — I 175
Disch
Bousquet mist V. d. Gr. a/d — I 67
Hij brengt hem en V. d. C. dagelijks een saluut a/d — II 40
Discompto
Men ruineert zich door hoog — II 267
Discretie. Zie *Genade.*
Discussiën
Onaangename — i/d R. v. Indië II 248
Disgrace. Zie *Ongenade.*
Djabarangka
Het district — II 150
Djaksa
Aandeel v/d — in geldboeten II 222
Djati
Aanhaling van — II 40
Schepen, niet van — I 108
De part. landen i/h Krawangsche trekken voordeel uit de — I 123
Zie verder *Houtbosschen.*
Djocjo
Nahuijs, resident van — I 100. 106—107
Smissaert, resident van — II 254
Opstand in — II 257. 261—262. 264. 266. 268. 271—277. 289. 290
Dobbelspelen
De pacht der — op de part. land. I 141. 142
Dochter
De —s van Pieros II 231
Een — van D'Ozij bestemd voor Muntinghe II 81
Een — van D'Ozij gehuwd met Doornik I 207
Een — van Tulling is gehuwd met Gilbert II 11
V. d. Gr. beveelt de terugkomst zijner dochters uit Indië aan II 207—208. 213
Doetor. Zie *Geneesheeren.*
Doeff
— lijdt schipbreuk I 98
Doelwit
Reinwardt's — I 96
Doemwaardig
— werd V. d. Gr.'s houding voor Du Bus I 203
Doetje
V. d. C. een — I 198
Dokter. Zie *Geneesheeren.*
Doldriftig.
— was Anthing I 30
Dollar
De Copper Rix— II 252
Domein
Indië wordt beschouwd als een — en een verovcrd gewest I 120
Domheid
— der beschermelingen van Buijskes II 94

Domis
Eerlijkheid van inspecteur — I 111
Verkeerde opnemingen der kas door — II 138
Brieven van — II 200. 201. 202. 203. 220. 271. 272. 285
Domkop
Bousquet gehouden voor een — I 87
Donderbuien
De — op Buitenzorg II 98
Bousquet onder — II 125
Donquichotteriën
V. d. Gr. doet niet aan — II 282
Dood
— in 1812 van C. J. v. d. Gr. I 11
— van Rauws en Van Twist II 142
V. d. Gr. zegt, niet om den — te geven I 112
Vóór zijn — wil hij echter wat gespaard hebben II 213
— van Van Braam I 107. II 110. 111
— van Siberg I 13
— van oudgasten I 25
— van Von Winekelmann II 187
— van Willem v. d. Gr. II 207
Tobias vindt, dat de — hem wenkt I 31
— van De Chevallier II 275
Domis ziet in zijne overplaatsing naar Djoejo den — II 286
— van Muntinghe I 27. 33
Een —'s advertentie van Van Sevenhoven I 5—6
— van Frits v. d. Gr. I 13. 115—116
— van Bauer I 66
— Bousquet I 88
— van V. d. Gr. I 206—209
— van mevr. Tulling of Tullingh II 11
Een koopman sehiet zieh — wegens de lijnwadenverordening I 149
In het bestuur heeseht de stilte van den — I 179
Men moet zieh niet — werken I 108. 118
Bijzetting i/h Pantheon na den — II 284
Bousquet vreest — te gaan (1) of gek te worden I 82. II 130
Doodelijk
— ziek wordt V. d. Gr. I 70
— is het verblijf i/d stad Batavia I 17
Doodsvijand
Meijlan een — van handelsbelemmering I 148
Doop
— van Domis' zoon II 202. 203
Dooper
Baud geen Johannes de — I 174
Doordrijver. Zie *Drijver.*
Doordrongen
Alleen V. d. Gr. — van de wijsheid der C. C. G. G. I 110
Een neef van V. d. Gr. is — van berouw I 116
Dooreten
Het — van den rijstebrijberg I 21
Doornik (Mr. **J. A.** —)
— resident van Japara II 130
Doornik (Dokter —)
— sehrijver van *Vrijmoedige gedachten* I 181 II 83
Doornik (Landheer —)
Quaestiën over tjoeké met — II 254
Doornik (**H. M.** —)
— sehoonzoon van D'Ozij I 207
Doorspoeling
Gemis aan — i/d stad Batavia I 16
Doorweekt
— van het sop der oudgasterij I 26
Dosis
Te groote — laudanum II 44. 158
Douane. Zie *Inkomende rechten.*
Douglas
Etablissement van — II 73
D'Ozij, d'Ozij of **Dozij** (zie Ind. Staatsblad)
— gewaardeerd door V. d. Gr. I 60—61
— algemeene seeretaris II 36
— lid v/d eommissie voor de part. landerijen I 122. II 76
Eene doehter van — bestemd voor Muntinghe II 81
— lid v/d R. v. Indië II 96
Stem van — tegen de levering van koffie aan de H. M. I 180
— in ongenade, vertrek en overlijden I 196. 204—207
Drang
V. d. Gr.'s ongeluk door den — der omstandigheden I 4. 56. II 298 (2)
Zie ook *Aandrang.*
Drank
Onze troepen verslaafd aan — II 234
Uitzending van mensehen verslaafd aan den — I 18. 19
Tulling verslaafd a/d — I 11
Van der Meulen verslaafd a/d — II 107
Zie ook *Dronkaards* en *Dronken.*
Draven
Bousquet a/h — voor het zoeken naar registers II 63
Dreigementen
— van Du Bus tegen V. d. Gr. I 203
Drie Gebroeders (De —)
Rotsen II 6

(1) Dl. I 82 al. 2, reg. 4 v. b., een lapsus.
(2) Niet bl. 289, zooals staat in dl. I bl. 56 noot 1, noeh bl. 297, zooals staat in dl. I bl. 4, r. 5 v. b.

Driestheid
De — der Middeleeuwen I 189. 198. 199
Drietand
Het neerleggen v/d — II 118
Drift
De — van Anthing I 30
De — van Du Bus II 293
De — van Wappers Melis II 248
De — van Hersens I 159
Driften
Veeckens beheerscht zijne — II 89
De mensch loopt a/d leiband zijner — I 113
De Brieven leeren de menschen kennen in hunne — I 2
Drijfveeren
V. d. Gr. heeft V. d. C. tot in zijne geheimste — leeren keunen II 251
Drijvende wrakken
De Bat. Cour. moet berichten van — I 188
Drijver
Lawick een — I 21—22
Wappers Melis een — I 181
Du Bus een — I 198
V. d. Gr. een — I 21. 203
Fabius een — II 225
Bousquet is geen — I 225
Drinkwater
Voldoende — a/b der *Cornelia* II 4
Beperkte hoeveelheid — a/b der *Lady Sophia* II 109
Droefgeestig
Bousquet — II 71
Droevig oog. Zie *Oog.*
Drom
Het uitzenden van een — nutteloozen naar Indië II 264
Dronk
Wijding van een — bij het passeeren v/d meridiaan van Amsterdam II 4
Bousquet wijdt geregeld een — aan V. d. C. en V. d. Gr. II 40
Dronkaards
Voor — is een apart Lieve Heertje II 66
Zie ook *Drank.*
Dronken
De Salis is gek of — II 137
Droogstoppel
Du Bus een — I 198
Droomen
Het genoegelijk — van Tobias II 235
Drost. Zie *Landdrost.*
Drukpers. Zie *Pers.*
Dubbelhartigheid
— van Bauer I 65
Du Bus. Zie **Bus** (**Du** —).
Duel
— van Reeringh II 58—59
Von Jett wil een — met Domis II 274
Duymaer van Twist. Zie **Twist.**
Duister
De i/h — woelende vijanden van V. d. Gr. 27. 52. 66
Zie ook het volgend woord.
Duisternis
Bevechting der — I 69. 86. 198
De — der ministerieele kabinetten II 224
Bousquet op reis in — II 125
Duiten
Voordeel der uitgifte van — II 145
Een raadsel waar de — heenvloeien II 187
Uitzending van — II 252
Duitschland
C. J. v. d. Gr. verhuist naar — I 11
H. J. v. d. Gr. studeert in — I 13
Duivel
Wardenburg een arme — I 55
Gronovius een arme — II 230
Den — te bang maken II 58
Het spelen voor financieelen — II 138
Duizenden
V. d. C. de eenige onder — I 40
Dupe
Het opperbestuur — v/d illusiën over de fi I 90
V. d. Gr. als — I 208
L. Z. Veeckens maakt de R. v. F. — II 67
Ambtenaren — v/d kwade trouw der koo lieden II 182
Dupont
— landheer te Banjoemati II 73
Dwaasheid
V. d. Gr. acht het eene — naar Holland teru te gaan II 207
Een proefstuk van schurkerij ware eene — II 9
Het ware — in Indië gebrek te lijden I 21
Dwalenden
De — op comptabel gebied I 83
Dwalingen
V. d. Gr.'s ziel lijdt onder de — I 61
Van Sevenhoven verlangt zijne — in te zien I
V. d. Gr. over mogelijke door hem begane — II 295
Zie ook *Afdwalen* en *Erroneuse begrippen.*
Dwang. Zie hieronder en *Pressen.*
Dwangstelsel
Terugkoop der Part. Landen ten einde ze onde het — te brengen I 126
Als een — noodig is om de inlanders tot cultuu te brengen, is het beter, dat het Gouver nement dan de particulier het uitoefent II 15

Dwangwetten
Met de stichting der H. M. vreest men de vernieuwing van — I 178
Dwarsboomen
Het — door Elout I 176
Dwarsgraehten
— maken Batavia ongezond I 16
Dwingeland. Zie *Despotismus* en *Tiran*.

E.

Eau bénite de cour
Beteekenis II 118
Eeelésiastes
Bousquet verwijst naar de — II 128
Eeonomie. Zie *Bezuinigingen.*
Eeonomie politique. Zie *Staathuishoudkunde.*
Eeonomisehe belangen
Mr. N. P. v. d. Berg over — van N.-Indië I 120
Edel
V. d. C. een — man I 40
Edelheer
V. d. Gr. door de oudgasten — geheeten II 113
— te zijn, Van Sevenhoven's illusie I 88
Edelmoedigheid
Aeeepteeren van eredietbrieven verkeerde — I 92
Eed
Of Joden den — van Christenen kunnen afnemen II 27.
L. Z. Veeekens sehendt zijn — I 62
Zie ook *Beëediging.*
Eenheid
— in het begrootingswerk I 80
Eenoog
V. d. Gr. — in het land der blinden I 51—52
Proeureurs zijn — i/h land der blinden II 201
Eentonig
Het leven te Batavia — I 99
Eenvoudigheid
Aan de — het rijk der hemelen I 83 II 123
— is niet mogelijk bij de regeling der douane II 134
De — v/h stelsel der Ottomanisehe porte II 87—88
Eenzijdigheid
De — van Engelhard I 138
De — van V. d. Gr. I 190
Noodzakelijke — der Bataviasehe eourant I 187. 189
Eer
De Koek vol — I 60
De misdaad spreidt — ten toon I 60
De H. M. bevlekt de — der regeering I 178
De G. G. wil de — van Tobias bederven II 235
De — van het publiek bij veilingen II 26
Le Bron verdient — in Zuid-Celebes I 157
De — der regeering in de Bonisehe zaken I 172
V. d. Gr. twijfelt aan de vervulling met — van zijne betrekking als adj. insp. I 111
De — v/h Pantheon II 284
De — der natie gesehonden bij verkoop van desa's II 161
Eerbied
— voor V. d. C. I 39—40. 208
— voor Muntinghe I 27. 28
Eerebogen
— bij de terugkomst v/d G. G. V. d. C uit de Molukken II 221
Eeredienst
De begr. van — voor Makasser I 196
Eergevoel
Ambtenaren met — kunnen niet rijk worden II 93
Eerlijk
Als men — uit 's lands kas betaald heeft, aeht zeker resident geene verantwoording noodig I 83
—denkende ambtenaren zijn het, die V. d. Gr. aanhangen II 282
Besier wil zijn val — doen zijn II 278
V. d. Broeek diende — I 132
V. d. Gr. verzet zieh als — man tegen Baud I 174
Eerlijkheid
V. d. Gr. over de — van Goldman enz. I 59—61. 111. 176. II 213
— van Cranssen II 76—77
Van Sevenhoven betuigt zijne — II 276
Van den Broeek id. I 132
Eerzuehtig. Zie *Ambitie.*
Eeuw
V. d. Gr. c. s. kinderen van hunne — I 113
Egards
Door gemis aan — ging Dipanegara tot opstand over II 272
Egerton
Zijn werk over Raffles I 187
Egoisten. Zie *Belangzuchtigen.*
Eigenaardigheden
— van Muntinghe I 28
Eigenbelang. Zie *Belangzuchtigen.*
Eigendomsrecht
Het — der part. landheeren I 122
Eigenhandige
— brief des Konings in zake peetsehap over Domis' zoon II 202
Eigenliefde
Fabius kwetst de — II 235
Wappers Melis evenzeer II 247

Het brillante in V. d. Gr.'s positie streelt niet zijne — II 248
De Loches' — II 99
Elout zal uit — L. Z. Veeekens niet verzaken II 89
— van J. C. Baud I 164
V. d. Gr. verbetert zieh in een advies, hoe krenkend ook voor zijn — I 186
Eigenmaehtigheid
Afkeuring uit Holland wegens — van V. d. C. II 251
Eigenaren. Zie Eigendomsreeht.
Eigenwaarde
Bousquet over — II 144
Eigenzinnigheid. Zie *Drijver.*
Eisehen
Regeling van C. C. G. G. omtrent de — voor verstrekkingen II 185
Ekenholm (**J.** —)
— bazaarhouder I 140—142 (1)
Elisabeth (De —)
Reinwardt repatrieert met — I 97
Ellende
— geleden door de uitgekomenen van 1816 I 17—18
en door V. d. Gr. op zijne reis m/d *Lady Sophia* I 3
V. d. Gr. voorziet — bij terugkomst in Holland I 175
Van Twist in — gestorven II 99. 144
Bousquet wil uit de — die de R. v. F. veroorzaakt I 86
Eloquentie
Mr. Smissaert over de — van Muntinghe II 23
En V. d. Gr. II 96
Elout (Mr. **C. T.**)
Bezoek van V. d. Gr. aan — II 8
Waardeering door V. d. Gr. van — I 37—38
Bousquet wenseht er — op te doen wijzen het werk niet spoedig gedaan kan worden II 32
— ongeduldig over de niet-afdoening van de begrooting van 1817 I 72—73. II 45—46
— vindt dat de administratie lam werkt II 34
— beschermde L. Z. Veeekens II 89
Erkentelijkheid van V. d. Gr. voor — II 114
— als Com. Gen. bewonderd I 36—38. 53—55
Critiek over — I 53—54
—'s bemoeiingen m/d H. M. I 55 (2)
Brieven van V. d. Gr. aan — II 171—189
— vertelt in Holland, dat V. d. Gr. twee traetementen krijgt II 190
— beveelt bezuinigingen aan I 163
— over V. d. Gr.'s illusies betrekkelijk de Ind. sehatkist II 265
— denkt minder gunstig over V. d. Gr. II 225. 282
— werkt de Ind. regeering tegen II 247—249
— in zake de terugroeping van V. d. Gr. I 204
— over de hervorming v/h muntwezen I. 184—185
Elout (**C. P. J.**) zoon v/d C. G.
— komt uit Holland terug I 170
Emigrantenliteratuur
— van Dr. G. Brandes I 31
Engel
Met ziet naar V. d. Gr. uit als reddende — I 121
Men kan een — zijn en toeh ongesehikt I 206
Zie ook *Gabriël.*
Engeland
Opvoeding van Muntinghe in — I 28
Verordening tegen de lijnwaden uit — I 148—149. 176—177
Verdrag met — van Maart 1824 I 170. 177—178.
Engelhard (**N.** —)
—'s verleden 42 (3)
Gesehrift van — tegen Daendels I 42. 50. 105
Fiaseo van — in de Molukken I 42—50
Invloed van — op de eerste benoemingen I 20. II 14
— tegen de nieuwe riehting I 24. 25
—'s verblijf in Holland I 50
— naar de Javasehe hoven II 297
Brief van — na zijne terugkomst uit Holland I 161—172
— vijand van V. d. Gr. II 294
Gunstig oordeel van — over Nederburgh I 12
— over het Preangerstelsel I 122—125
— in zake part. land. II 76
Engelsehe
De — Muntinghe I 28
De — vlag II 204

(1) Herinnerd wordt nog, dat Ekenholm een neef van N. Engelhard was.

(2) Het ware wellieht niet overbodig geweest, dat hier door mij verwezen ware naar **Meyer's** *Baud*, bl. 222, 225—227.

(3) Hier had ik in herinnering moeten brengen het belangrijk gesehrift over hem van Dr. **F. de Haan** op bl. 195 dl. XLIII (1901) van het Tijdsehrift van het Bat. Gen. v. K. en W.

De geaehte Schrijver zal wellieht uit de lezing van mijn werk tot de eonclusie komen, dat het vormelijk afscheidsbezoek aan Van der Cappellen *niet* als eene aanwijzing moet beschouwd worden, gelijk wij er op bl. 221 lezen, dat hij „op zeer vertrouwelijken voet" met dien landvoogd zou hebben gestaan.

Engelschen
Wij doen alles om de — maehtiger te maken II 270
De — voorzien inlanders van wapenen II 244
Goederen en gelden overgenomen v/d — II 36
Vermeestering van Java door de — II 91
De — hebben op Borneo ons gezag ondermijnd II 100
Evenzeer in de Molukken I 43
Engelsche schepen
Het reizen met — I 3
Engelsche nieuwspapieren
De — maken openbaar wat wij geheim willen houden I 159. 187. 189
Zie ook *Chronicle.*
Engelsch tussehenbestuur
Elout tegenover het — I 36
— op Java I 75. II 88
— op Sumatra's Westkust II 105
Het Landelijk stelsel onder het — I 53 II 12 13. 18. 89
Het — in de Preanger II 151. 152
Het Oud-Bataviaasch eredietpapier onder het — II 153
Het zout in Krawang onder het — II 155
De Tjikandi-landen onder het — II 160
Het departementaal beheer onder het — I 20
Muntinghe onder het — in hooge gunst I 28—29
De onder — verkoehte landen I 122—138
Ennui
Het — uit den tijd van Rousseau I 113—114
Enthousiasme
Waarin het — van V. d. Gr. bestaat II 214
Met vuur verklaart de Ind. reg. dat de financiën gunstig staan I 90
Nahuijs heeft soms te spoedig — I 145
Ware — behoeft geene aansporing tot huldigingsadressen II 280
Entrepots
Bepalingen omtrent de — II 282—284
De lijnwadenverordening van 1824 trof ook de goederen in de — I 149
Epauletten
Nahuijs bespot wegens zijne — I 192
Epictetus
Bousquet zoekt troost bij — II 33. 128. 144
Epidemie. Zie *Cholera.*
Ergernissen
Bousquet's — I 81—87
V. d. C.'s en V. d. Gr.'s — I 121. 173
Engelhard's — I 49—50
Tobias' — I 153. 154. 155. 156—160
V. d. Gr. — tegen Du Bus I 196—199
Du Bus' — I 200
Erkentelijkheid. Zie *Dankbaarheid.*
Erkentenis
— van V. d. C., dat V. d. Gr. trouw gediend heeft II 281 (1)
Erroneuse begrippen
— van Muntinghe omtrent den staat der fin. I 32. 66. 179
— van C. C. G. G. over het Muntstelsel II 247
Zie ook *Afdwalen* en *Dwalingen.*
Ervaring
Elout had bezwaar tegen de terugroeping van V. d. Gr. en D'Ozij wegens hunne — I 204
Eseulaap
De — a/b der *Cornelia* II 4
De — van Mooijaart II 118
Esser (P. H.)
Advertentie tot aanhouding van De Serrière I 169
Euménides (Les —)
— van Michaels I 120
Eurydice (De —)
— naar de Molukken en Zuid-Celebes I 150—155
Europeanen
Geene — in de Vorstenlanden II 193. 195
Geen land afstaan aan — II 178
Evenaar
Feest bij het overgaan v/d — II 2—3
Evenwicht
Gemis aan — tussehen ontvangsten en uitgaven I 81. 93. 181. 182
Met V. d. Gr.'s reis n/d Molukken gaat alles uit zijn — I 70
Du Bus' komst brengt Bousquet c. s. uit hun — I 87. 197
Evertsen (De —)
Elout en Buijskes met — naar Holland terug I 95—98. 100
Examen
Het — a/d mil. school te Semarang II 221
Examinator
Benoeming van een — voor schepen II 251
Exeentrieiteit
— van Muntinghe II 96
Exeeuteuren van boedels
Houding van — wegens betaling in zilveren munt II 25—26
De — in Solo tijdens den opstand van Dipanegara II 276
Exempla sunt odiosa
Beteekenis van — II 97
Expeditie
— naar Palembang onder Wolterbeek I 29—31. 100

(1) Ook in dl. I 198 maar verkeerd afgedrukt.

— naar de Molukken onder Buijskes I 45—47
— naar Palembang onder De Koek II 162. 164
— naar Soepa onder De Stuers I 152—153
— naar Boni onder Van Geen I 155—160
Expeditiën
De Bat. Cour. geeft eum grano salis betrouwbare beriehten over — I 187
Naam van Maltheser — I 195
Ezel
De —, die een schoothond wilde nadoen I 69
Ezels
De inlanders worden als — naar de koffietuinen gezonden I 125
Inlanders, werkende voor te laag dagloon, zijn — II 161
Ezelsooren
— in begrootingswerk II 54
De — van koning Midas II 33. 49

F.

Fabels
Verwijzing n/d — van La Fontaine I 27. 69. II 41
Fabius
— vriend van V. d. Gr. I 14. 209. II 191. 225.
Fabrieken
— voor suiker I 167—168. II 72—73. 183
— voor indigo I 168—169
Bescherming van Nederlandsche — I 148—149 II 23
Afstand van grond voor — II 178
Factorij der H. M.
Ram eerste pres. van de — I 33. II 285
Faes
Zijne schriften over de part. landen I 9. 122
— over het land Soekaboemi I 133—138
Een advies van V. d. Gr. door — waardeerend aangehaald I 140
Failliet. Zie *Bankroet* en *Bankroeten.*
Falck (Mr. **A. R.** —)
Herinneringsrede van Jorissen II 101
— over den Indischen gulden II 61
— over V. d. Gr.'s gaan naar Indië I 14
— vermeent, dat V. d. Gr. een fortuin maakt I 114
— over de schoonheid der positie van V. d. Gr. II 224
— zendt Wappers Melis naar Indië I 181
— van een anderen stempel als Elout I 38
De Brieven van — I 2. 8
Zijne Ambtsbrieven I 7
— staat niet hoog als minister van Koloniën I 88. 89
— verzekert, dat de Koning de benoeming tot R. v. I. van V. d. Gr. zal bevestigen I 121
—'s vervanging door Elout I 173
—'s afscheidswoord aan V. d. Gr. I 209
Famille-ziekte
De — van den oud-regent Adimengolo I 192
Fanfaronade
— van Engelschen II 106
Fatalisme
Het — dat den naam V. d. Gr. vervolgt I 116. 206
Fatigues
Onze troepen door drank niet bestand tegen — II 234
Fatsoenlijk
Plicht van een — mensch tot goed onthaal II 27
Feest
Doop— van Domis' zoon II 203
Het jaar— van Waterloo II 286
Feestelijke
— inbrenging van dooden naar het Pantheon II 284
Feith
Een versje van — II 56
Felicitatiën
— m/d benoeming van V. d. G. tot R. v. I. II 110. 111. 112. 118
Dankbetuiging voor die — II 163. 173
— wegens de benoeming tot ridder II 143
— van V. d. Gr. aan zijne vrouw met haar geboortedag II 106
Fiasco
— van Engelhard met zijn commissariaat naar de Molukken I 43—49
Financiën
De — grondslag der departementale organ. I 20
Volgens V. d. Gr. ziet men de — te donker in I 65—66
Bousquet over de — I 81
De begrootingen I 71—80
Wappers Melis over den ernst der — I 181—182
De Kock over de — II 220
De commissie voor de — I 183
De — i/d Vorsteul. II 273. 276
De — van het gv^t^ Makasser I 150
Fiscaal
Van den Broeck — van Java's Oosthoek I 127
Fiscaal-Generaal
— is de Procureur-Generaal II 181
Flatteeren. Zie *Geflatteerd.*
Flauwte
Men valt in eene — a/b II 3
Flegmatisch
V. d. Gr. is niet — II 62

Fleseh
Om eene — te ontkurken, is noodig een windas II 58
Fliegende Blätter (De —)
— over sehoonmoeders I 112
Fluistering
— van Bousquet in zieh zelf om te zwijgen II 49
Fluweelen
De — pen van Elout I 179
Fondamenten
Beweren, dat Elout de — voor Indië onwrikbaar zou hebben gevestigd I 54
V. d. Gr. wordt beschouwd als te leggen de — v/h staatsgebouw I 69
Fonds
Het Weduwen- en Weezen— II 25. 37. 118
Het — der Verhoogde pensioenen II 65. 69
Een — voor Onvoorziene uitgaven I 90
Fontaine (La —). Zie **Lafontaine**.
Fontein
V. d. Gr. — der waarheid I 203
Fouten. Zie *Ezelsooren* en *Gebreken*.
Fornuis
— om met ampas te stoken II 72
Fortifieatiën
C. J. v. d. Gr. direeteur der — I 11
Fortuin
In Holland meent men V. d. Gr. — verzamelt I 114
V. d. Gr. besehouwt met zijne reis van 1816 zijn — gemaakt I 37
Het — van L. Z. Veeckens I 62
Eerlijke ambtenaren kunnen geen — meer maken II 93
V. d. Gr. hindert het gemis van een independent — I 115. 189 II 298
De — wreekte zieh op V. d. Gr. I 208
Men komt zonder — in Indië I 17
Maurisse zou als bloedreehter — maken I 106
Chassé heeft — II 292
Francis
— in zijne verhouding tot Muntinghe I 34—36
Fransehen
— deserteurs in Indië II 95
Voorziening van wapens aan inlanders door — II 244
Fraudes
— van Heijnis I 18
— van Van Prehn en Winter I 101—106
Frederik de Groote
V. d. Gr. vergeleken met — I 69
Frijkenius
— lid der eom. gen. Nederburgh I 12
Fundamenten. Zie *Fondamenten*.
Furie
Mevr. De Bruijn eene — II 274
Froideville (Jeanne Monod de —)
— eehtgenoot van Bousquet I 15

G.

Gaaf. Zie *Gaven*.
Gabriël
— bestrijdende het rijk der duisternis I 69. 198
Gadongwortelen
Voeding met — II 156
Gagern (Von —)
Zijn oordeel over koning Willem I 12
Id. over Du Bus I 199
Galg
Onder de — begraven te worden II 118
Ganbelang
— voor gamelan II 221
Ganzebout
Twist aan boord over een — I 3
Ganzen
Boer pas op je — II 47
Garantie
De — der leening, die V. d. C. te Caleutta wilde aangaan I 167. 182
Garçon
V. d. Gr. leeft *en* — I 114
Gast
De V. d. Gr.'s als — te Buitenzorg I 59
Gauwdief
Een — als rebel wordt neergelegd II 82
Gaven
V. d. Gr.'s — bewonderd I 69
Gearmd. Zie *Arm*.
Geassureerd. Zie *Assurantie*.
Gebabbel
— over Tobias I 154. 155
Geboorte
De brieven doen zien de — eener staatsinriehting I 20
De — van een zoon van V. d. Gr. I 16
Geboortedag
De — van V. d. Gr. I 13
De — van mevr. V. d. Gr. II 106
Een boutje op een — I 3
Geboortejaar
Het — van Muntinghe I 27
Gebouw.
Het landelijk stelsel een — I 59. 69. 93. 198
Gebrek. Zie *Armoede*, *Geldgebrek* en *Schaarschheid*.
Gebreken
V. d. C.'s — kenmerken hem tot een edel menseh I 40
Nahuijs heeft vele — I 145

Gecontrarieerd
Du Bus acht zich door den R. v. Indië — I 199—203
Gedaehten. Zie *Denkbeelden.*
Gedachtenissen. Zie *Cadeau* en *Cadeaux.*
Gedecoreerd. Zie *Decoreering.*
Gedekt
V. d. Gr. acht zich van alle zijden — II 281
Ten einde — te zijn, benoemen C. C. G. G. eene Adv. Com. I 22
Gedenkboek
Het — van Van Kampen II 132
Gedenkdag
— van den slag bij Waterloo I 195
Gedenkzuil
— van Waterloo I 195
Gedicht. Zie *Dichtregels.*
Gedrag
Een neef van V. d. Gr. toont berouw over zijn — I 116
Onbehoorlijk — van uitgekomenen I 18. 19
Wan— van Tulling en V. d. Meulen I 11. II 107
Gedragslijn
— van V. d. Gr. tegenover Du Bus I 203. 204
Gedruktheid. Zie *Zwaarmoedigheid.*
Gedwongen leveringen. Zie *Leveringen.*
Geen (Van —)
Generaal — te Semarang I 118
Generaal — op expeditie naar Zuid-Celebes I 155—160. 163
Generaal — in den opstand van Dipanegara II 290
Geest
De reine — van Reinwardt I 96
Uitstorting v/d heiligen — II 50
Afwijking v/d heiligen — II 133
De — van een rechtschapen man weerstaat een tiran II 288
Muntinghe werkt niet, tenzij zijn — getuigt II 11
Geestdrift. Zie *Enthousiasme*
Geestelijke dwingelanden
Bousquet over — II 71
Geestgesteldheid
Het bewegelijke van onze — II 67
Geflatteerd
De financieele cijfers — I 89. 181
Zie ook *Verbloemd.*
Geforceerde geldleening
— onder Daendels II 153
Gefortuneerd. Zie *Fortuin.*
Gehaat
De Raad van Financiën — I 20
L. Z. Veeckens — I 62
Antingh bij C. C. G. G. — I 30
Gehalte
Over het — v/d nieuwe munt I 183—186
Gehard
Door drank zijn onze troepen minder — II 234
Gehechtheid
— aan G. G. v. d. C. I 39—41. 208. II 235
Bevordering van — a/d Koning I 195
Geheim. Zie *Secreet.*
Geheimhouding.
Klacht van V. d. Gr. over — I 179
De — over Midas' ezelsooren II 33. 49
Geheimzinnigs
Een stelsel heeft iets — I 23
Gehoezee
— dat V. d. Gr. R. v. Indië wordt I 71
— dat V. d. Gr. niet naar Holland zal gaan I 175
Gehoor
Als Muntinghe sprak was een ieder geheel — II 35
Gehoorzaamheid
De vorsten van Solo en Djocdjo betoonden niet onvoorwaardelijke — II 195
Geij
— majoor te Semarang II 200
Geit
Melkgevende — a/b II 109
Gejaag
— van Elout naar afdoen I 73
— van Du Bus I 197
Gek
Bousquet vreest dood te gaan of — te worden I 82
De Salis — of dronken II 137
Uilespiegel is zoo — niet II 29
Gekkenhuis
Jorisvaer i/h — II 138
Gekibbel
— aan boord I 3
Geklikklak
Het — over het niet aftreden van G. G. V. d. C I 39
Geknoei. Zie *Fraudes.*
Geknor
— van Elout over slecht werk I 72—73
Gekuip. Zie *Intriganten.*
Gelasterd
De Raad v. Financiën — I 20
Gelatenheid. Zie *Berusting.*
Geld
Het trekken van — doel v/h koloniaal bezi I 120
Badroedin, die ons veel — gekost heeft II 21
Geldboeten. Zie *Boeten.*
Geldgebrek
Vrees voor — der Ind. kas I 81. II 111
Het — der Indische kas I 180—182

V. d. Gr. ziet de fin. toekomst van Ned. Indië gunstig in I 32. 173
V. d. Gr. beklaagt zich, dat i/h — van Ned. Indië niet voorzien wordt II 264. 266
— op Midden-Java door den opstand i/d Vorstenlanden II 273
V. d. Gr. heeft — I 14. 19. 114—115
De uitgekomenen hebben — I 15. 17—18
Zie ook *Tekort* en *Nadeelige saldo's.*
Geldigheid
— van ongeregistreerde contracten II 156
Geldleeningen ten laste van N. I.
— van Daendels II 153
— onder V. d. C. I 182
De Ind. Reg. leent, terwijl ze geld naar Nederland overmaakt I 89
Geldopofferingen
V. d. Gr. verklaart geene groote — te kunnen doen II 270
Geldschieters
— op producten I 156
Geldverspilling
De regeering beschuldigd van — II 267
Engelhard vindt expeditiën — I 164
Geldzuchtig
Wappers Melis is — I 180
Gelegenheidsgedicht
— op het vertrek van Baud I 174
— op den Ned. ondernemingsgeest I 206
Geleibrief
De —aan den Soesoehoenan over de intrekking der Landverhuur I 146—148
Geloofbaarheid
De betrekkelijke — der Bataviasche Courant I 171—172. 187
Gelukkig
V. d. Gr. zou i/d kring van V. d. C. — kunnen leven II 98
Nahuijs is niet — I 145
Geluksvogel
V. d. Gr. een — I 121
Gelukwenschen. Zie *Felicitatiën.*
Gemaniëreerd
De Brieven zijn niet — I 5
Gemeenplaatsen
Du Bus schermt met — II 295
Gemeesmuil
— over lof aan V. d. C. I 39
Gemoed
Blijft diep in het — bewaard: uit de *Aeneas* I 86
Genade
V. d. Gr. geeft zich bij de quaestie of hij met V. d. C. naar Holland zou gaan op — over I 175
De oproerige koning van Tanette in — aangenomen II 233—234
Generale
Muntinghe — zich niet om de menschen I 96
Goldman's timiditeit II 130
Generaalsheeren
De dokter a/b der *Cornelia* II 3. 5
— te Tegal en Pekalongan II 44. 158
Bowier, generaalsheer v/d G. G. I 32. 70.
De vergissing van een dokter II 109
De —, die Van Braam en Mooijaart over het bruggetje helpen II 117—118
Genesis
De — der Ind. legerorg. II 96
Genialiteit
— ontbrak aan C. C. G. G. en aan V. d. C. I 72. 208
Genietingen
Uitgelezen — bij miskenning I 112
Genoegdoening. Zie *Duel.*
Genootschap. Zie *Bataviaasch-*, *Indisch-*, *Waterloo-*genootschap.
Gepasseerd
Muntinghe — I 31. 32. 33. 49
Geraamte
Bousquet vermagerd tot een — II 56
Gerande
Het uit Br. Indië ontbieden van — guldens I 183
Gerard
— gewezen luitenant-ter-zee I 44
Gerechtelijke vervolging
— van Van Prehn-Winter I 105—106
— van De Serrière I 169
— van Keuchenius II 132
Gereehtigheid
De — leve II 132
Gerechtshof. Zie *Hoog—.*
Gered. Zie *Redding.*
Gerepatrieerden
— stoken het Ministerie tegen V. d. C. en V. d. Gr. op I 62. 126. 147. 173. II 213. 214—215
Zie ook *Repatrieering.*
Gerlach
—'s Fastes Militaires
Geruïneerd. Zie *Ruïneeren.*
Geruststellend
V. d. Gr. over den opstand van Dipanegara — I 191—192
Zie ook *Gezond.*
Gescheiden
— van zijne vrouw, is V. d. Gr. niet gelukkig II 213
Geschenken. Zie *Cadeau* en *Cadeaux.*
Geschetter
— der Britsche bladen I 187
Geschiedenis
Elout's pleit voor de rechtbank der — I 179

De Bataviasche courant en de — I 187
Zie verder *Geschiedschrijver* en *History*.
Geschiedschrijver
De taak v/d — I 2
Onbetrouwbaarheid v/d — II 70
De Bataviasche courant moet eene bron worden voor den — I 189
De — ten opzichte van Elout en V. d. C. I 53—54
Geschimp
— van Du Bus op het beheer van V. d. C. I 197
— op den R. v. F. I 20
Geschut
Het — bij de Wolterbeek-expeditie tegen Palembang I 29
De *Cornelia* i/d nabijheid van de Afrikaansche kust en Sumatra maakt haar — gereed II 1. 5
Geslacht
Het — V. d. Gr. I 11—14
Het tegenwoordig — gaat niet meer om de Kaap I 16
Gesmaal. Zie *Geschimp*.
Gesprek
Belangrijk — tussehen V. d. C. en V. d. Broeck I 129—130
— tusschen V. d. Gr. en Muntinghe I 179
— tusschen Du Bus en V. d. Gr. I 203—204
Onzakelijk — i/d R. v. F. I 82
Gestrenge maatregelen
Du Bus dreigt met — I 202
Gestrengheid.
Bousquet dringt aan op — bij het werk der begrootingen II 52
Het ongeluk v/d *Evertsen* met — te onderzoeken I 97
Getrouw. Zie *Trouw*.
Gevaar.
Onder de O. I. C. zagen de landvoogden — als ze Batavia verlieten I 56
Men heeft wel eenigszins — gezien in het bemoeien m/d Vorstenl. zaken I 146. 147
Gevader
Het — van V. d. C. en v. d. Gr. I 149—150. 173
Gevangenneming. Zie *Arresteering*.
Gewaagde daad
— is de vlag in zwakke handen te geven II 204
Gewesten
Inrichting der begrootingen naar de — I 80
Indeeling van Java in — II 151
De — werden indertijd wel districten genoemd II 43
Moeilijkheid om goede ambtenaren voor de — te vinden I 17
Geweten
Du Bus doet een beroep op het — zijner tegenstanders I 202
V. d. Gr. verklaart zijn — gerust en vlekkeloos I 206. II 85. 98. 297
Bousquet stelt zijn — boven het oordeel der menschen I 69
Goldman vreest zijn — te bezwaren II 133
Gezag
Herstelling van het Ned. — in Indië I 17
Gerechtelijke vervolging van Van Prehn wegens misbruik van — 100—106
Serrière vervolgd wegens misbruik van — I 169
Gezant. Zie *Ambassade*.
Gezin
Het — van V. d. Gr. gaat terug naar Holland I 99
Het lieve — der Bousquetten I 100. II 49
Het — van Wappers Melis I 180
Aantal koffieboomen door ieder — in de Preanger te onderhouden I 59
Gezond
V. d. Gr. en Goldman aehten de Ind. fin. — I 90. 189
Gezondheid
V. d. Gr.'s wankelende — I 107. 110. 112. 113
Hij wil er voor met verlof naar Europa II 192
Muntinghe om redenen van — naar Europa I 31
V. d. Broeck's — geknakt I 127
Gezusters (De —)
— voert luit. kol. Van Basel naar Indië terug I 170
Gezwoeg
— van Goldman over zijne stukken II 70
Gibraltar
Gevaar voor zeeroovers bij — I 16
Gillespie
— verovert Palembang II 79
Aanklacht van — tegen Raffles I 135. 137. 138
Gilliam (Luitenant —)
Dood van — I 152
Girardin (**Saint Marc de** —)
— over het doel der geschiedbeschrijving I 2
Glibberig pad
Besier staat op een — II 278
Goa. Zie *Makasser*.
God
De G. G. moet zijn de onzichtbare — I 191
— geve. Zie *Hemel*.
—s water over Gods land laten loopen bij de Fin. II 66
Goddelijke
— eenvoudigheid I 83. II 134
Godsdienstige begrippen
— van den inlander en de rijstcultuur II 42
Godvergeten
De — wijze waarop Goldman hoofddirecteur is I 85

Goede Hoop
De Kaap de —. Zie *Kaap.*
Goede trouw
In 1820 neemt V. d. Gr. bij andersdenkenden — aan I 51
— van Muntinghe bij de verdediging der H. M. I 32
De Reg. betraehtte steeds — jegens Solo en Djocdjo II 195
De inlander moet kunnen rekenen op onze — I 165
De — van Elout en V. d. C. I 60
De — waarmede C. C. G. G. het landelijk stelsel invoerden II 88
V. d. Gr. doet voor de betaling zijner sehulden een beroep op zijne — II 85
V. d. Gr. betuigt — bij de verdediging van zijne handelingen als ambt. II 295
C. C. G. G. gelooven in — aan Veeckens' geschiktheid II 90
Terugneming der part. land. in strijd met — II 152—153
Van Sevenhoven liet in — V. d. Gr.'s brieven aan De Koek lezen II 274
Zie ook *Dubbelhartigheid*, *Kwade trouw* en *Trouw.*
Goedheden
V. d. C. overlaadt V. d. Gr. met — II 86. 107 113—114. 164
Goedkeuring
Op V. d. Gr.'s — wordt door velen prijs gesteld I 174
Goedmoedigheid
De — van V. d. Gr. I 4. II 31
Goldberg
Departementsehef — in Nederland uitzendende ongesehikte elementen I 18
Goldman
— viee-Pres. R. v. F. II 9
— een sleeht president II 22
—'s zwakheid I 89. II 24. 129—130
— zoekt in het eollegiale zijne kraeht I 82. 93. II 57—58
— bestemd voor hoofddirecteur II 57
Strijd met — over de pakhuismeesters II 59
— houdt zieh buiten sehot II 70
— eerlijk en getrouw I 60
Brieven van — II 209. 218
— heeft geen begrip van Comptabiliteit I 84. II 133. 135. 139. 167
— wordt door den Gouv. Gen. berispt I 83
— laat alles in het riet loopen I 85
— werkt met promessen II 209
— ziet de fin. bedenkelijk in II 218—219
— vindt altoos nogal ressourees II 220
— neemt zitting i/d R. v. Indië I 87—88 II 297
Deeoreering van — I 32
— en Wappers Melis over het fin. tekort I 181—182
Golven
We zijn als sehuitjes bewogen door de — I 113
Reinwardt trotst de — I 96
Zie ook *Baren.*
Gooehelspel
Huldiging moet geen — worden II 280
Goud
Reinwardt geeft om geen — I 96
Gouverneur
V. d. Gr. heeft een — I 19
Gouverneur-Generaal
Verblijven v/d — I 56—59
Gewicht der keuze van een — I 59—60
Graaff (Agatha v. d. —)
— eehtgenoot van V. d. Gr. I 13—14
— keert naar Holland terug I 99
Brief van V. d. Gr. aan — II 106—110
Aankomst van — in Holland I 112—113 II 117
Zorg van V. d. Gr. voor — II 192
Overlijden van zoon Willem II 207
Aanbeveling van V. d. Gr. om naar Indië terug te keeren II 207—208. 212. 270
V. d. Gr.'s betuiging aan — II 245
Graaff (Cornelis Jacob v. d. —)
— gouverneur v/d Kaap, oom van V. d. Gr. I 11
Een kleinzoon van — komt in Indië I 116
Graaff (Daniël v. d. —)
— een zoon van V. d. Gr. II 114. 207
Graaff (Frits v. d. —)
— naar Indië gaande I 13
Moeite voor — om earrière te maken I 115—116
Graaff (Hendrik Jan v. d. —)
Herkomst en waarde der Brieven van — I 1—5
Brieven van — aan Versehuir II 1. 10. 17. 84. 112. 163. 189. 207. 209. 222. 240. 245. 246. 257. 261. 263. 266. 268. 270. 280. 291. 296. 299
Brief van — aan zijne eehtgenoot II 106
Brief van — aan zijn broeder Frits II 166
Brieven van — aan Elout II 171. 188
Brief van — aan V. d. C. II 194. 240
Zie verder de Inhoudsopgaven en, onder de bijgevoegde woorden in het Alph. reg.
Graaff (J. T. v. d. —)
— uitgezonden door een zendelinggenootsehap II 290
— gaat naar Holland terug II 299
Graaff (Lodewijk v. d. —)
— jongste zoon van V. d. Gr. II 207
V. d. Gr. heeft bedenking tegen het terugkomen van — naar Indië II 212
Over de leiding van — II 263

Graaff (Sebastiaan v. d. —)
Brief van — aan V. d. Gr. II 164
— komt in Indië I 13
Loopbaan van — I 115
— te Semarang in het proces-Van Prehn I 118
Graaff (Willem v. d. —)
— een zoon van V. d. Gr. I 16. II 114. 207. 212
Graaff (Willem Jacob v. d. —)
— gouverneur van Ceilon, vader van V. d. Gr. I 11. 12
Graf
V. d. Gr. bij het — van een zijner neven II 216
Het — van Muntinghe I 27
V. d. Gr. met een been i/h — I 17
Meijlan's vrouw op den rand v/h — II 44
Grafelijke
V. d. Gr. van — herkomst I 11
Grappen
— aan boord II 5
Zie ook *Aardigheidjes.*
Grave (De —)
Over — resident van Sambas I 159
Graven
Gevolgen v/h — van dwarsgraehten te Batavia I 16
Gravière (Jurien de la —)
— een Franseh admiraal I 29
Grieken
Vrees de — I 53. 81
Grievend. Zie *Allergrievendst.*
Grilligheid. Zie *Zinlijkheid.*
Grinwald
Het sneuvelen van luit[t] — I 152
Groeien
Vergelijking van Muntinghe om den boom te laten — II 40
Grommen (Knorren). Zie *Begrommen.*
Grond
Reehten v/d Javaan op den — II 253
Grondslag
De begr. van 1817 meer een — I 74—76
Grondvesting
— v/h staatsgebouw I 2. 69. 198
Grondwet. Zie *Constitutie.*
Gronovius (Van den Dungen —)
Verdiensten van — op Borneo II 230. 231
Groot (De —)
— een klerk te Palembang II 79
Groot (Cornets de —)
— hoofdambtenaar II 81. 94. 299
Groot (P. A. de —)
— commies te Cheribon II 158
Groot (Wijnand de —)
— ontslagen als resident II 94
Grootboeken
Het blanco laten der — van de kashouders II 130
— der landrente II 63—64. 179
Grootheid
— van ziel van V. d. C. I 40
V. d. Gr.'s streven naar de — van de kolonie II 245
Grootmoedigheid
— van V. d. C. I 40
Grootvader
De G. G. de — v/d vorsten van Solo en Djoedjo II 256
Gruwelen. Zie *Schanddaden.*
Guitenstreek
Een — van Raffles II 106
Gulden
De waarde v/d Indisehen — in Nederland II 61
Het aanmunten van een nieuwen — in Br. Indië I 183—136
Gulheid
Het laten lezen van brieven eene onvoorzieh-tige — I 3
— kenmerk van vriendsehap I 67
Gunst
V. d. Gr. stelt geen vertrouwen i/d — van groote personen I 198
Muntinghe in groote — bij Raffles I 28
Engelhard en zwagers in — bij Du Bus II 294
S. v. d. Gr. in — bij V. d. C. II 165
Zie ook *Gunsten.*
Gunstelingen
Oudgasten helpen slechts — I 59
Nahuijs en — verrijken zieh I 144
Resident Hardij heeft — II 180
Nieuwelingen worden — I 131
Gunsten
V. d. Gr. verwaeht v/d Koning geene — I 121
V. d. Gr. verlangt geene — II 295
V. d. Gr. als de administrateur van — I 117
Engelhard dankt voor de ontvangen — I 50

H.

Haai
Een — gevangen op de *Cornelia* II 2
Haack
Het — in II 116 moet zijn **Isaack**
Haak (Pinket van —)
Inspeeteur II 86. 138. 141. 184
— onderzoekt de beschuldigingen tegen resident Van Prehn I 100
Nederlaag bij Kertosono I 192
Haan (De —)
— over het land Oedjong Brom I 126

Haarlemsche courant
Bericht in de — over de *Java Packet* I 207. II 300
Haase
— deelt in Bousquet's ergernis over de verwarring in de Comptabiliteit II 124. 133
Ingenomenheid van Bousquet met — II 131. 140
Bousquet's ontevredenheid op — II 144. 147—148
Haastigheid
— van Elout tot afdoening van werk I 73
— van Du Bus id. I 199
Haat
Bousquet denkt aan — van V. d. C. I 40
En van Bauer II 167
De — van Kraeng Tanette tegen Boni II 234
— van De Koek tegen intrige I 22
Zie ook *Gehaat* en *Hatelijk*.
Hageman
Zijn werk over den Java-oorlog II 273
Halfheid
— van V. d. Gr. I 4
— van Elout I 55
Halfproeent. Zie *Verponding*.
Hall (Mr. **Van** —)
Gedicht op Reinwardt van — I 96
Handel
C. C. G. G. willen geen monopolie— I 19—20. 75—76
V. d. C. blijft bij dit beginsel I 186
Kwijning v/d handel op Semarang II 221
Kruseman over den — op Sumatra's Westkust II 238
Hoe den inlander te brengen tot — II 42
Ambtenaren mogen geen — drijven I 20. 144. II 45
Het hooren v/d — over een douane-reglement II 23
De eredietbrieven en den — I 91 II 66
De Bruijn van Tromp bekend m/d — II 87. 91
Bousquet wil heil zoeken i/d — II 119
V. d. Gr. wijst op de vermeerdering v/d — II 177
Het aanleggen van Gvt^{s} rijstmagazijnen deed geene schade a/d — II 186
Pengloepoet — II 32
Onder het stelsel van — verstaat men dat der O. I. C. I 75
De vermeerdering v/d inkomsten der verpachtingen niet alleen a/d — toe te schrijven II 177
Zie ook onder de volgende woorden.
Handelaren
— te Batavia over een douane-reglement II 23
Samenkomst van — te Semarang, wijl ze arm worden II 221
Ontduiking door — van de reehten II 182
De Bataviasehe courant moet inhouden hetgeen den — belang kan inboezemen I 188
De lijnwadenverordening van 1824 met betrekking tot de — I 148—149. 176—177
Bezwaren der — tegen de Handelmaatschappij I 148
Handelingen
V. d. Broeck verlangt een extraet uit de — v/d G. G. over het verbod van Oedjong Brom I 129
Handelmaatschappij (Nederlandsche —)
Muntinghe's bemoeiingen m/d — I 32—35. 170. 179
De reactionaire richting der — I 178—180
Elout en de — I 55. 182
Baud's bemoeiingen m/d — I 174—175
De koffieboonen der — II 246
De invloed van Nahuijs' familie op de — II 249
Contract m/d — voor de uitzending van koper II 252
De — en de Br. Ind. leening van 15 millioen I 167. 182—183
Het incident v/d koffielevering a/d — I 41. 91. 92. 148. 180. 204—205
Handelsgeest
Opwekking v/d — bij den inlander II 41
Handelshuis
Het — van Van Rijck en C°. II 25. 119
Het — van Haste en C°. II 119
Het — van Van der Kaa en C°. II 68
Het — van Jessen, Trail en C°. I 44. II 162
Het — van Teijssel en C°. II 89
Het — van Deans en C°. II 244
Zie ook *Bankiershuis*.
Handelsspeculatiën
De Koning in — I 178. 204
Handelsvrijheid
De Handelmij bedreigende de — I 178
Meijlan voorstander van — I 148—149
Handhaving
— van de eer der vlag II 204
Hanenveehterijen
De pacht der — op part. land. I 141. 142
Hangijzer
Het heet — te Batavia II 43
Hangkot
— a/b van de *Lady Sophia* II 108
Hansworst
Jan Potage — II 137
Hardhandig
Het — aanpakken van de Landverhuurquaestie I 146
— optreden in Zuid-Celebes I 156—160
— optreden van Muntinghe tegen Francis I 34—35
Hardij
— resident van Kedoe II 180

Haroeko
— in den Molukschen opstand I 43. 44
Hart
Bousquet's — a/d G. G. verbonden II 212
De valschheid van V. d. C's — I 39
De zuiverheid van V. d. C.'s — I 40
Aller — wenscht Baud voorspoed bij zijne repatrieering I 174
Meijlan's uitmuntend — II 113
Falck's — hangt a/d koloniën I 14. 88
Nahuijs met 'n uitnemend — I 132. 145
De eerste opwelling v/h — I 85
Sleeht onthaal door residenten bewijst tegen hun — II 27
Zie ook *Hartzeer.*
Hartman (C. L. —)
— resident van Pontianak II 245
Hartstoehten. Zie *Driften* en **Girardin.**
Hartverscheurend
— noemt Van Schelle zijne middelen i/d Bonisehen oorlog II 229
Hartzeer
Het — der uitgekomenen I 18
Het — van V. de Gr. I 112. II 212. 295
Het — van Tobias I 155
Het — van een neef van V. d. Gr. I 116
Hatelijk
Voorbeelden zijn — I 60
De brieven van Du Bus toenemend — II 291
Een — sehrijven tegen V. d. C. II 285
Raffles' weigering tot teruggave van Ajer Bangis is — II 204
De positie van residenten in tijd van oorlog is — II 286—287
Haten. Zie *Haat.*
Hebreër
De — De Jongh II 27
Heelmeesters. Zie *Geneesheeren.*
Heemskerk
— havenmeester te Semarang I 98
Heer
V. d. C. een raar — I 39
Heer (Onze Lieve —)
— begunstigt V. d. Gr. I 111. 113
— heeft bedroefde kostgangers I 113. II 127
— legt de zon a/d ketting II 65
V. d. Gr. is volgens Bousquet als — I 67
V. d. C. de beste man, die — geschapen heeft I 40
— is voor dronken lieden en kinderen II 66
Heerendiensten
Afkoop van — I 53
De — op de Preangerlanden I 133—135
Heet. Zie *Hangijzer.*
Heiligdom
Het fonds voor O. U. een — I 90
Heilige geest
Tijd der uitstorting v/d — II 50
Het zondigen tegen den — II 55
Afwijking v/d — II 133
Heiligste
V. d. Gr. verzekert bij het — dat hij zijne positie onaangenaam vindt II 248
Heilloos
Meijlan's raad over bezuiniging aan V. d. Gr. was — I 94
Heijnis
— resident van Banka en Palembang I 18
— notaris I 128
Heimwee
— van Bousquet op zijne reis over Java I 100
Heks
Mevr. de Bruijn een — II 274
Hel
Bousquet beschouwt zieh als in een — I 82. 87
Helbach
— lid der Rekenkamer II 50
Helder (Den —)
Vertrek van V. d. Gr. uit — II 1
Helderheid
De — der denkbeelden van V. d. Gr. I 69
Heloïse
De — van Rousseau I 113
Hemd
Bousquet laat men in zijn — staan II 48
Hemel
De — of God geve: eene uitdrukking I 59. 98. 159
Al stort de — in, niet ontstellen II 288
Hemelen
A/d eenvoudigheid het rijk der — I 83
De leer der — of die der Compt. I 84
Hemert (Van —)
Verkondiger van het Kantianisme II 101
Hercules
—, worgende slangen I 68
Herdenking
— v/d slag van Waterloo I 195
Herdershond
De inspeeteurs als een — bij eene kudde sehapen II 69
Hersens
Wreedheden van kapt. — I 159—160
Hersenschimmen
Oproerige bewegingen geene — II 62
V. d. Gr. jaagt geene — na II 214
Herstelling
Beweren omtrent Solo's — in de rechten genoten tijdens de Bat. republiek I 103
— van het Ned. gezag in Indië I 17
Hertog. Zie **Bernhard.**

Herveiling
Mislukte — wegens betaling in zilveren munt II 26
Heterogeenste wezens
Uit de — bestond de Adv. Com. I 11
Hila
Opstand in de Molukken I 44
Hilaar temperament
— van Bousquet II 148
Historie
Onbetrouwbaarheid der — II 70
History
— *of Java* van Raffles II 253
— *of the Ind. Arch.* van Crawfurd I 190—191
Hitte
— aan boord der *Cornelia* II 2
Hoek (Mr. **J. H. J.** —)
Zijn werk over Ned. Herstel op Java I 8
Hoeksteen
V. d. Gr. legt den — v/h staatsgebouw I 69
Hof
Mr. Verschuir's betrekkingen a/h — I 14
Hofmeyer
— commandant v/d *Amsterdam* I 96
Hogendorp (**C. S. W. van** —)
Zijn *Coup d'Oeil* I 9
— lid der Rekenkamer in 1818 I 18
— ontkent gedwongen verkoop van Oedjong Brom I 126
S. v. d. Gr. in gunst bij — II 165
— wordt resident van Batavia II 221
Hogendorp (**Dirk van** —)
Begrootingen in 1802 van — I 74
De kapascultuur van — II 150—151
Hogendorp (**Gijsbert Karel van** —)
— oordeelt volgens V. d. Gr. op verkeerde gegevens II 262
— wekt niet genoeg belangstelling voor Indië op II 269
De Bijdragen van — II 294
Hollanders
Over voorziening van wapenen aan de inlanders door — II 244
Zie ook *Nederland.*
Holmberg de Beckfeldt (**N. A.** —)
— ontvanger te Semarang I 119
Holmberg de Beckfeldt (**O. C.** —)
— ass. res. v. Kendal I 119
Holsman
Over generaal — II 95. 253. 294
Homo sum (Quia —)
Beteekenis II 232
Hond
De — van Lafontaine I 27
De — van V. d. Gr. II 7
De scheeps— a/b der *Cornelia* II 5
Honger
Uitgekomenen kwamen bijna van — om I 18
Het eten van wortelen tot het stillen v/d — II 156
Honoreering
— van credietbrieven I 91—93
Hoofden (der begrooting)
Aanwijzing op de — I 85. II 139
Hoofden (Inlandsche —)
Geen — huurders van koffietuinen II 73
Inkomsten der — II 87—88. 179. 180
Klachten van — tegen resident Van Prehn I 100—105
Onzekerheid hoe de — de vestiging van een Eur. best. in de Vorstenlanden beoordeelen II 150
Hoofddirectie
De Raad van Financiën herdoopt in — I 21. Zie verder onder *Raad v. F.*
Hoofdig. Zie *Drijver.*
Hoofdinspecteur v. Financiën
Het toezicht v/d — loopt over gansch Indië I 84. II 107. 113
V. d. Gr. R. v. I. en tevens — I 108—111
V. d. Gr. — I 84. 111—112
Hoofdzonden
De 7 — II 31
Hooge raad van Justitie
Ontbinding v/d — onder Daendels I 105
Samenstelling v/d — II 26—27
Zie ook **Meulen** (**Van der** —)
Hoogescholen
V. d. Gr. studeerende aan verschillende — I 13
Hooggerechtshof
Het — i/h proces-Van Prehn I 105—106
Blom, lid v/h — II 94
Mr. Buijskes, lid v/h — II 118
S. v. d. Gr., lid v/h —, wordt raad v. Financiën I 115
Van Nes, lid v/h — II 285
Hoogleeraar. Zie *Professor.*
Hoogschatting
Betuigingen van — voor V. d. C. I 39—40
Hooijer
— over het in de lucht vliegen van luit. Grinwald II 228
Hoorn (**Hulft van** —)
— in den Moluksehen opstand I 46. 47
— resident van Tegal II 157
Horloge
De Regeering geeft een — als tevredenheidsbetuiging II 221
Horribel
—, die drijvers als Du Bus I 198

Hout
Het stoken van suikerrietmolens bij gemis van — II 72—73
Houtbossehen
Meijlan over het beheer der — II 40—41. 43—44
Van Lawiek van Pabst direeteur der — II 130. 187—188. 188—189
A. H. Smissaert, administrateur der — I 105
Houtwerken
Verwarring i/h beheer der — II 131—132
Reglement voor den verkoop van — II 185
Huilen
Het— van Muntinghe bij V. d. Gr.'s vertrek I 205
Met de wolven — I 27
Huis
V. d. Gr. huurt een — te Batavia I 57
V. d. Gr. koopt er een I 114
En verkoopt het weer II 166
Huurt andermaal een — II 270
Zie verder *Huisvesting.*
Huiselijke kring
— van V. d. C. II 98
Zie ook *Gezin.*
Huisgezin. Zie onder *Gezin.*
Huishouden
V. d. Gr. zonder — I 99—100
V. d. Gr. breekt weer zijn — op II 166
Bewondering van V. d. Gr. over het — van den staat II 98
Huismiddel
— voor de eerlijkheid van waterfiseaals II 134
Huisraad
Het — voor den G. G. I 57. 58
V. d. Gr. verkoopt zijn — II 166
Huisvesting
— voor de uitgekomenen van 1816 I 18
— van V. d. Gr. bij De Villeneuve II 8
— van V. d. Gr. bij Bousquet I 19. 66. 99. 114
— van Meijlan bij Caulier II 79. 83
— van Mevr. Smissaert bij Bousquet II 19
— van den Gouv. Gen. I 56—59
Huldebetuigingen
— bij terugkomst van V. d. C. uit de Molukken I 172—173
— bij het vertrek van V. d. C. naar Holland I 197
Hulft van Hoorn. Zie **Hoorn.**
Hulptroepen
Inlandsehe — naar Zuid-Celebes I 163. II 226
— beteekenen niet veel II 228
De — zijn beter bestand tegen vermoeienissen II 234
Hulpvaardigheid
— van V. d. Gr. I 67. 115. 116
Humaniteit
— van V. d. Gr. II 31
Humeuren
Bousquet de wrijfpaal van — II 144
Hunkeren. Zie *Heimwee.*
Hupseh
Van Panhuijs 'n — man I 108
Hut
V. d. Gr.'s — a/b der *Cornelia* I 15
V. d. Gr.'s — a/b der *Lady Sophia.* I 108. 109
Huur
— door V. d. Gr. van kamers II 8
— door V. d. Gr. van een huis op Kampong Melaijoe II 16
Vergeefs door V. d. Gr. gezoeht een huis in — II 114
V. d. Gr. neemt een huis in — II 270
— van koffietuinen I 53. II 73
— van desas voor den houtaankap II 150
Quaestiën bij de — van sehepen II 23. 236
Huurders
— voor het houden van bazaars I 139. 140
Huurwagens
Gebruik van — te Batavia II 8
Huwelijk
Muntinghe zou aan een — denken II 81
V. d. Gr. wenseht het uitkomen zijner doehters voor een — II 207—208. 213.

I.

Ida Aleida (De —)
— naar Holland met speeerijen I 91
Vergaan van — I 96
Ideeën. Zie *Denkbeelden.*
IJsseldijk (Van —)
— oudgast I 25
Verleden en overlijden van — II 10. 16—17. 22.
IJver
Gemis aan — van Haase II 144. 147—148
Belanglooze — van V. d. Gr. II 190
— van Tobias I 156
V. d. Gr. tot R. v. I. wegens zijn — I 109
— v/d G. G. V. d. C. I 40. 41
Gemis aan — bij Van Panhuijs I 108
De — van Petel I 168
IJzer
De artillerie een rommel van oud — II 227
IJzeren hand
Met — tast Elout door II 264
Illuminatie
— bij de terugkomst v/d G. G. uit de Molukken I 172—173
Illusiën
De terugkomst van Napoleon verstoort — I 14
De — der uitgekomenen I 17
De — van Van Sevenhoven I 31. 88

— over de toekomst van Indië I 32. 80. 90. 93. 176. II 93. 172—173
— van V. d. Gr. over Makasser I 150—151. II 265
Wappers Melis over de noodlottige gevolgen v/d — over den gunstigen fin. staat I 182
De — over het spoedig eindigen van den Dipanegara-opstand I 192
Immoraliteit
Een slecht G. G. werkt — i/d hand I 59
Inbeslagneming. Zie *Beslag.*
Inboedel
V. d. Gr. verkoopt zijn — en gaat bij De Loches wonen II 166
Incides per ignes
Beteekenis van — II 67
Inconsequentie
— van V. d. C. en V. d. Gr. I 148
— van Elout I 55
— van Van Lawick I 22
Inconstitutioneel
's Konings drijven naar alleenhandel is — II 267
's Ministers wraak — II 269
Indigne
De — wijze, waarop De Salis ontvangt II 136
Indigo
Oprichting van —fabrieken I 168—169
Opheffing onder Daendels van de verplichte —cultuur II 151
Indisch
Klacht van Bousquet, dat men zoo geheel — wordt II 36
Indisch Genootschap
Uitgaven v/h — I 7
Indolent
De inlander is — II 41
Indramaijoe
Muntinghe naar — II 30
Volk- en paardenpressing te — II 80
Infectie
— a/b der *Lady Sophia* II 109
Inflexie
Het lezen met verschillende — I 87
Ingetogen
V. d. Gr. leeft — II 85
Niet —. Zie *Drank.*
Inhuur. Zie *Huur.*
Inkomende rechten
Reglement op de — II 23. 39—40. 134. 218
Controle op de — II 138
Bousquet wenscht verpachting der douane II 136. 136. 168
Instructie voor den directeur der — II 168
Wappers Melis' bemoeiingen m/d — II 181—182 218
Vrijdom van — voor rijst II 186
Verhooging der — op lijnwaden I 148—149. 176—177
Het meesterworden der — op Zuid-Celebes II 233
Regeling der — op Sumatra's Westkust II 238
Inkomsten
Bezwaren om C. G. Elout mede te geven den staat der — van 1817 II 45—46
De begrootingen beloven steeds — I 79—80
Java belooft vele —. Zie *Illusiën.*
Het boekingsjaar der — I 23
V. d. Gr. verwacht altijd vermeerdering van — I 93
Inlanders
Karakter v/d — II 41—42
Huur van koffietuinen aan — I 53. II 73
V. d. Gr. in de bres voor — II 214
Zie ook *Javaan.*
Inlandsche hulptroepen. Zie *Hulptroepen.*
Inlandsche talen
Gemis aan kennis der — bij de uitgekomenen I 17. 111
Inlandsche zaken
Engelhard beweert, dat men de — niet kent I 163. 164—165
Inlichtingen
Geene betere — voor Du Bus als van V. d. Gr. I 197
Innemend voorkomen
V. d. C. met een — I 39—40
Inschikkelijkheid
— van V. d. Gr. I 99
Inspanning
— van V. d. Gr. voor de afdoening der moeilijkste zaken II 245
V. d. Gr. een slaaf van zijn post I 73. 110
Inspectie-Financiën.
Instelling der — I 21
Plaatsing van Meijlan bij de — II 43. 45
De — onder V. d. Gr. II 85. 86
V. d. Gr. erkent de geschiktheid voor de — op het eerste gezicht II 50
Bousquet vermeent dat de — onvoldoende betaald wordt II 138
En dat zij zich te zeer met de landrente inlaat I 84
Opheffing der — I 111. II 272
Inspecteur-Generaal der tinmijnen
Mr. Smissaert — op Banka II 19
Installatie
— van V. d. Gr. als Raad van Indië II 113
Instandhouding
V. d. Gr. ijvert voor de — v/h stelsel van C. C. G. G. II 173. 188

Instructie
— voor de Timmerwerven en voor de Douane II 168
— voor de Inspectie van Financiën II 176
— voor de Regenten II 180
— voor de Koffiecultuur II 181
— voor Wappers Melis II 239
— voor den Raad van Financiën I 72
De *Revenue Instructions* van Raffles II 253
Insinuatiën
— tegen het nieuwe stelsel II 89
Interesten
— in Ned. Indië en in Br. Indië I 167. 168. 182—183
Indië wordt geruïneerd met hooge — II 267
Intrekking
— der landverhuur i/d Vorstenlanden I 148
Zie verder *Afschaffing.*
Intriganten
V. d. Gr. over de — in Nederland I 115. 190
V. d. Gr. behoort niet tot de — II 293. 298
— tegen Besier II 278
Intriges
De Loehes het slachtoffer van — II 99
De Koek haat — I 22
V. d. Gr. lijdt onder — I 61
Invitatie
— voor een feest bij den G. G. II 221
Invloed
Het vertrouwen v/d G. G. in V. d. Gr. I 197—198. II 92. 211. 245. 248
De — v/d oude op de nieuwe koloniale richting I 24—25
V. d. Gr. over den alles vernielenden — van Elout I 38
Nahuijs' — in Holland I 147
Gemis aan — van Bousquet I 80—81
De Koek buigt onder den — van V. d. Gr. II 281—282
Men wijt alles a/d — van V. d. Gr. II 248
V. d. Gr.'s vrees voor L. Z. Veeeken's — II 62—63
Invoering
— v/h Landrentestelsel door Raffles II 18
Invoerrechten. Zie *Inkomende rechten.*
Inwoning. Zie *Bijwoning.*
Iö Vivat
Bousquet's — op V. d. Gr. II 53
Iris (De —)
— naar de Molukken I 43
— naar Borneo II 272
Isaack
— verbannen door Van Prehn II 116 (1)
Isolement. Zie *Afzondering.*
Israël
De Jongh, een kind van — II 27
V. d. Gr. draagt alleen de zonden van — II 293

(1) Er staat ten onrechte **Haack**.

J.

Jaardag. Zie *Geboortedag.*
Jakatra
— of oud Batavia II 7.
Jacht
— op ongedierte op de *Lady Sophia* II 108
Jacob (s' —)
G. G. — gehuwd met eene freule Van Hogendorp II 165
Jamaïca-rum
De op Bekasi gestookte rum evenaart — II 183
Janmaat
— a/b der *Cornelia* II 5
Jan Potage
— hansworst II 137
Janssens (G. G. —)
Brief van — aan L. Z. Veeckens I 62
— als krijgsgevangene in Engeland II 95
— tot Baron verheven II 26
— door V. d. Gr. gerekend tot de misleiden over Indië I 179
Tobias haalt een woord van — aan I 158
Janssens Rees (Mr. —)
Brieven van — II 21. 26
Overlijden van — II 86
Janus
V. d. Gr. vergeleken met — II 128
Japan
Meijlan als opperhoofd in — I 94—95
De Herinneringen uit — van Doeff I 98
Jarig. Zie *Geboortedag.*
Jas
Beteekenis van Kapitein — II 233
Javaan
Reehten v/d — op den grond II 253
Zie ook *Inlanders.*
Javaansche soldaten
Ondeugdelijkheid der — II 228
Java-oorlog
Louw's werk over den — I 7
Economische oorzaken v/d — I 8
Ontstaan v/d — I 191—192
De officieele berichten over den — I 187
Hageman's werk over den — II 273
Kielstra over den — I 145
Zie verder *Adimengolo* en *Dipanegara.*
Java-Packet (De —)
Het archief van V. d. Gr. uit — I 1—2
Komst van Engelhard m/d — I 161

Bouw van — I 206
Vergaan van — I 116. 206—208
Jean Jacques
Het *ennui* van — Rousseau I 114
— eene aanwijzing voor Van Sevenhoven II 155
— zegt Bousquet tegen ziehzelf II 49
Jeremiaden
— van V. d. Gr. I 112—113
Jessen
— chef van een handelshuis II 24
— landheer II 72. 162. 183
Jett (Von —)
Kolonel — op een feest bij den resident van Semarang II 202. 203
Ontslag van — II 273—274
Jeukte
— aan boord v/d *Lady Sophia* II 108
Jobstijding
De — over Muntinghe's verdrijving uit Palembang en het vergaan der *Evertsen* I 100
Jocrisse
— in de comptabiliteit te Tegal II 124
Jonge Anthonij (De —)
— brengt kapitein Elout uit Holland terug I 170
Jongelingsdroomen
— van V. d. Gr. I 23
Jongh (Generaal **De** —)
V. d. Gr. bij den staf van — II 94
Jongh (Mr. **De** —)
Lid v/d Hoogen Raad v. Justitie II 26—27
Jood
Mr. De Jongh een — II 27
Ass. Res. Monnereau een — I 132
Joden
Men kijkt naar de begrooting uit als de — naar den Messias I 79
Bousquet kijkt als de — n/d koperen slang II 33
Jorissen (Theod. —)
Herinneringsrede aan A. R. Falck II 101
Jorisvaêr
— in het gekkenhuis II 138
Jourdain
— uit Molière I 87
Journalistiek
De — in Indië I 186—189
Journeaux des Débats
Gezonde leetuur i/d — II 69
Jozua
Voor — wordt de zon a/d ketting gelegd II 65
Jupiter
Hercules, zoon van — I 68
Justinianus
Onsterfelijkheid van — II 37
Justitie
Belemmering bij vervolging door de — I 169—170
Zie ook *Hooge Raad van —*, en *Raad van —*; verder onder *Recht.*
Justum et tenacem propositi virum
Beteekenis II 288
Justus et tenax propositi vir
Beteekenis II 162

K.

Kaap de Goede Hoop
Reizen om de — I 16
De *Prins Frederik* a/d — II 83
Schipbreuk van de *Amsterdam* en de *Ida* a/d — I 96
Schipbreuk v/h *Zeepaard* a/d — II 216
C. J. v. d. Gr. gouverneur v/d — I 11
De *Dageraad* a/d — II 163
Mr. Buijskes van de — II 118
Lauts' geschiedenis v/d — I 11. 12
Kaart
Bousquet kent nog niet de — v/h land I 82
Het in — brengen van Redjang enz. door Franeis I 34. 35
Kabaal. Zie onder *C.*
Kabinetten
Het duister der min. — II 224
Kadastreering
— van Kedoe II 180
Kadijk
Gekweekt a/d — II 23
Ka ... Zie voor Javaansehe namen ook onder *Ke*...
Kajuit
De — op de *Cornelia* II 2—3. 4
Kakkerlakken
De — op de *Lady Sophia* II 108
Kale knikker
De — van Bousquet I 84
Kalff (**S.** —)
— over C. S. W. van Hogendorp I 18 II 165
Kalitan
Nederlaag bij — II 290
Kamer
Eene — voor Ned.-Indië I 178
Kampanjes
De — van kapitein Besier I 117. II 259
Kampeering
— te Badjoa I 156—157
Kampement
— te Weltevreden II 25. 152
Kampen (**Van** —)
Zijn Gedenkboek van Neêrland's trouw II 132
Kampong baroe
— het land van Doornik II 254

Kampong melaijoe
In — woonde V. d. Gr. I 68. 114
Kanarische eilanden
Gezicht op de — II 1. 2
Kant
Wijsbegeerte van — II 101
Kantor baroe
— plaats der bureelen I 56
Kaper
De Fransche — die Padang brandschatte II 204
Kapas
Teelt van — II 150—151
Kapitaal
De Ind. schatkist heeft gebrek aan — I 32. 66. 88. 90
Kapitein
Beteekenis van — Jas II 233
— Besier I 117
Zie ook *Scheepskapiteins.*
Kapitein-Chinees
Bezoldiging v/d — te Buitenzorg II 222
De — te Batavia ontdekt eene samenzwering II 87
Kappers
Wijze van betaling der — van 's landsbosschen II 40—41. 188—189.
Karakter
Meijlan over het — v/d inlander II 41—42
V. d. Gr. over het gemis aan — bij het vertrek van V. d. C. II 295
De vrijzinnige richting van V. d. C. en V. d. Gr. vorderde het houden van een — I 148
Lawick toonde geen — I 22
Wat Sevenhoven acht te zijn het ware — van een edel mensch II 274
Karakterloos
Uit vrees van — te schijnen, moest V. d. Gr. zich verzetten tegen Du Bus I 198
Karang kobar
De regeering annexeert — II 150
Karang sambong
Lanoij, pakhuismeester te — I 119
Karavaan
Jaarlijksche — naar Waterloo I 195
Kardoes
De — op de *Cornelia* II 5
Karel. Zie *Keizer* —
Kasbeheer
Verwarring i/h — I 83. II 58
Kassen
Verlies van 's lands — door L. Z. Veeckens' schuld I 62. 63
Kasstelsel
Wat onder — te verstaan I 23
Katijvig
Beteekenis II 137
Katoen. Zie *Kapas.*
Keboemen
Verschuir, controleur te — in Pekalongan II 259
Dit district door de muitelingen bedreigd II 272—273
Kedjiwan
Nederlaag bij — II 289
Kedoe
Opmeting v/d — II 180
Opkoop van tabak i/d — II 221
Opstand i/d — II 270
Keer
Overste — op Banka II 111
Keizer (J. M. de Bruijn —)
— ontvanger te Soerabaja II 138
Keizer Karel V
Het strafrecht onder — II 132
Kogels uit den tijd van — II 227
Kelk
De — der bitterheid van Bousquet I 86
Kema
Reis van V. d. C. naar — II 209. 217
Kemp (P. H. van der —)
Werken van — waarnaar verwezen wordt I 7. 8
Kennis
V. d. Gr. vervuld m/d gedachte, dat hij alleen het weet I 110. 190. 197. II 99
Bousquet meent dit ook II 146
Engelhard klaagt over gemis aan — van inl. zaken I 164
Gemis aan — der pas uitgekomenen I 17. 18. 24
Zie ook *Menschenkennis.*
Kerk
Bousquet tegen de — II 71
Kerkhof
— te Pekalongan heeft geen grafmonument voor Muntinghe I 27
Kerngezond
— zijn de Ind. fin. I 90. 189
Kertosono
De expeditie naar — I 187. 192
Ketters
Financieele — II 133
V. d. Gr. beschouwt andersdenkenden als — I 25
Ketterij. Zie *Inconsequentie.*
Keuchenius
Proces — II 132
Kielstra
— over Nahuijs I 145
Kiespijn
Men went niet aan — I 112
Kijkers
Middelmatigheid der — II 1. 6

Kille schrik
— van V. d. Gr. bij eene sleehte keuze van G. G. I 59
Zie ook *Rilling.*
Kinderen
Inlanders zijn — I 53. 149
Papieren — I 67. 68. 183
Twee neven van V. d. Gr. als — ten zijnent I 116
Kinderlijke blijdschap
— over V. d. Gr.'s bevordering tot raad van Indië I 71
Kist
De — met het archief van V. d. Gr. I 1
Klaagtoonen. Zie *Klager.*
Klaarheid
De — der denkbeelden van V. d. Gr. I 69
Klaas
Oom — is N. Holmberg I 119
Klachten
— der part. landh. bij V. d. C. I 123. 124. 129
— naar Holland over het bestuur van V. d. C. en V. d. Gr. I 173
Klager
V. d. Gr. als — I 112—115
Klappermansvers
— ter eere van J. C. Baud I 174
Kleinzegel
Gebruik van overjarig — II 44
Parapheering v/h — II 47
Gebrek aan — II 63
Opbrengst v/h — II 182
Kleinzieligheid
— van Du Bus I 196
Klemtoon. Zie *Accent.*
Kleur
Het bekennen van — I 25
Kleuren. Zie *Blinden.*
Klikklakken. Zie *Geklikklak.*
Klimaat
— van Buitenzorg II 98
Meijlan heeft noodig een ander — II 83
Klimop
—: onkruid i/d koffietuinen II 77
Klippen
De Bataviasche courant moet de ontdekking van — vermelden I 188
Kluifje. Zie *Boutje.*
Kluwen
Het — der inspectie heeft V. d. Gr. in handen II 73. 146
Knak
V. d. Broeck's gezondheid krijgt een — I 127
Knap
Panhuijs is — I 108
Muntinghe hield zich — 179
Knecht
De — van Robert van der Capellen II 4
Zie ook *Dienstknecht.*
Knevelarij
Serrière vervolgd wegens — I 169
Van Prehn id I 100—106
Knikker
De kale — van Bousquet I 84
Kniphorst
Zijne Schets v/d Zeeroof I 107
Knoeierijen
— bij de douane II 182
— i/d Constructiewinkel II 279
Zie ook *Fraudes*
Knoeiwerk
Beschuldiging van — tegen V. d. Gr. I 198
Knollentuin
De — kerngezond I 189
Knorren
Bousquet mist kracht om te — II 167
Elout krijgt, in weerwil van —, geen goed budget I 73
Knuppelkogels
Wat waren — II 277
Koch (**G. F.** —)
— secretaris v. Tegal II 80
— W^rd^ resident v. Tegal II 124
Brief van — II 157
Kock (Generaal **De** —)
Brieven van — I 6. 8. 163. 183. 197. II 204. 205. 219. 237. 238. 239. 244. 245. 251. 253
— krijgsgevangen in Engeland II 95
— gouverneur der Molukken I 47
— wordt Luit.-Gouv. I 39. II 204
Heeft niet den titel van L. G. G. I 90
V. d. Gr. betreurt dat — niet landvoogd wordt I 60
— weigert Soekoer te executeeren I 194
Oordeel v/d — over de financiën I 90
— voorzitter der Bezuinigings- en Muntcommissie I 166—167. 183
— over Van Lawick I 22
— over Nahuijs I 145
— in den opstand der Vorstenlanden II 261—262. 266. 271. 272. 273. 291. 294
Vriendschappelijke verhouding van — tot V. d. Gr. II 274. 281—282. 297
— geregeerd door V. d. Gr. II 293
— naar Batavia om de landvoogdij van V. d. C. over te nemen II 276
Besier over — II 278. 279
Verhouding van — tot Du Bus II 294
Oordeel van — over Du Bus I 197
Advies van — in de Wolterbeek-exp. I 29

Koel
Du Bus — tegenover V. d. Gr. en D'Ozij I 196 II 291
Koers
Gemakkelijkheid, waarmede schepen uit den — gingen I 16
Berichten i/d Bat.-Cour. over den — der schepen I 188
Koetsiers
Bousquet waarschuwt V. d. Gr. tegen de — II 48—49
Koffie
Aanbreng van Menado— II 205
V. d. Gr. zendt — naar Holland II 246. 263
Verpanding der — uit de Preanger I 167
Lage prijzen v/d — I 133. II 55
Koffieboonen
De — met stof bedekt I 246
Koffiecultuur
Handhaving der — door C. C. G. G. I 52—56
Tobias' ijver voor de — in Bantam II 73
Het onkruid bij de — II 77
De vooruitzichten der — in 1821 II 141
De — in de Preanger I 123—125. 133—139. II 151
De — in Pekalongan II 156
V. d. Gr. over de — aan Elout II 180—181. 183—184
De — op Tjipanas I 59
De — in Menado II 205
Schoone vooruitzichten in 1821 v/d — II 145
Koffielevering
De — aan *Rotterdam's Welvaren* I 41. 91. 92. 148. 180. 204
Koffiemonopolie
Het — i/d Preanger en Buitenzorg I 123—125. 133—139
Koffieprijzen
Verwachting der — in 1819 II 52
Ongunstige verwachting ervan II 55
Vermindering der — in 1824 II 219
Kogel
Serrière jaagt een rebel een — door het hoofd II 82
Kogels. Zie *Knuppel* —
Kok
De — v/d *Cornelia* II 6—7
Kokosnoten
Het brengen van — a/b der *Cornelia* II 6
Koloniaal bezit
Over het doel van — I 120
Koloniale politiek
Rechtvaardige —: eene rede van Mr. C. Th. van Deventer I 53
Koloniale raad
Gedachten over een — I 178
Koloniale werving
Rapalje voor — II 95
Koloniën
Onze — in Holland niet voldoende gewaardeerd I 120. 177—178. 189
Kolonisatie
— van Ceram en Boeroe I 107
Komedie-spelen
— te Alkmaar en in Indië II 97—98
Kommer. Zie *Bekommernis.*
Kompas
Miswijzigingen v/h — II 37
Komplot
— van Chineezen II 60. 62—63. 82—83. 84
Koning Lodewijk van Holland:
— benoemt De Sandol Roy tot generaal-majoor II 239
Koning Midas
Boileau over — II 32. 147
— met de Ezelsooren II 49
Koning Willem I
— haakt slechts naar winsten uit de kolonie I 120
— weet luisterrijk te beloonen I 32
— weet geenszins te beloonen I 120—121
V. d. Gr. hoopt, dat — V. d. C. vertrouwen zal blijven schenken II 89
— bevestigt niet V. d. Gr. als lid i/d R. v. I. I 121
V. d. Gr. meent dat — dankbaar moet zijn jegens V. d. C. en Elout I 37
Het aanblijven van V. d. C. moest — tot dankbaarheid stemmen I 39
— neemt Domis' zoon als peet aan II 202. 203
V. d. Gr. verwacht den terugkeer van V. d. C. met aanspraak op de goedkeuring van — II 211
— laat zich met speculatiën in I 178. 204
Brief van V. d. Gr. aan — II 284
V. d. Gr.'s verwachting, dat — een goed G. G. benoeme I 59
De uitzendingen van — I 117
De Wilde's adres aan — I 139
Falck in zijne verhouding tot — I 14. 209
Recommandatie van — voor Mooijaart II 93—94
V. d. Gr. verwacht dat — reehtvaardig is II 282
Koningsgezindheid
Antirevolutionaire beginselen bevorderen — I 195
Koningsplein
De Waterloo-zuil te Batavia was oorspronkelijk bestemd voor het — I 195
Koninklijk
De familie van sultan Badroedin ziet er — uit II 211

Kooi
De scheepshond v/d *Cornelia* i/d — v/d dokter II 5
De — op de *Lady Sophia* vol ongedierte II 108
Koop
— van een huis door V. d. Gr. I 114
En verkoopt het weer II 166
— door de regeering van de Preangerlanden I 122—139
Koophandel. Zie *Handel.*
Kooppenningen
Quaestie dat men de — uitsluitend vordert in speeie II 25—26
Koortsen
V. d. Broek's gezondheid geknakt door — I 127. II 153—154
Kop
Serrière jaagt een rebel een kogel door den — II 82
Koper
Uitzending van —geld door de H. M. II 252
De — slang i/d woestijn II 33
Zie verder *Bonken* en *Duiten.*
Koppen
Daendelianen, meestal goede — I 25
Aan het hoofd der departementen staan geene flinke — II 120
Kortemeijer
— kapitein v/d *Java-Packet* I 207. II 299
Kostgangers
Bedroefde — II 127
Kot
De — op de *Lady Sophia* II 108
Kouwelijk
— of katijvig II 137
Kraeht
Wijsheid is niet genoeg, maar — I 198
Waar de — ontbreekt, is de wil niets waard II 29
— wordt V. d. Gr. toegewenscht om willekeur tegen te gaan I 175
Bousquet mist — om te knorren II 167
Bousquet erkent de minderheid zijner — tegenover V. d. Gr. II 55
Bousquet ontleent — aan V. d. Gr. 32—33
Krankzinnigheid
— van Adimengolo's zonen en van Dipanegara I 192—193
Krant. Zie *Journalistiek.*
Krawang
— tot residentie verheven II 151
Van den Broeek, resident van — II 153—154
Partieuliere landen in — II 122. 183
Volk- en paardenpressing in — II 80
Valek, resident van — II 80
Krediet. Zie *Crediet.*
Krijgsgevangenschap
— van kapitein Besier I 117
— van De Koek, Holsman, Janssens II 95
Kruidje-roer-me-niet
Het gebouw v/h land. stelsel 'n — I 93
Kruidnagelen. Zie *Specerijen.*
Kruijthof
— gouverneur van Makasser I 165
Kruithuis
Het i/d lucht vliegen v/d post Pankadjene II 228—229
Kruseman (J. D. —)
Brief van — uit Padang II 238
Kudde
De residenten gelijken eene — schapen II 69
Kuypers
Zijne Geschiedenis der Ned. Artillerie II 279
Kunde. Zie *Bekwaamheden* en *Bekwame ambtenaren.*
Kurk
Een windas noodig voor een — II 58
Kust
De Sumatrasche — I 6
De Vlaamsche — I 206
Kuur
De — van Midas II 49
Kwade noten
— ten aanzien van V. d. Gr. I 121
— ten aanzien van Makasser I 155
— ten aanzien van oudgasten I 42
Kwade trouw
De begrooting zal waken tegen — I 75
L. Z. Veeckens verdacht van — II 67
De onregelmatigheden bij de douane niet toe te schrijven a/d — der amb. II 182
— van Heemskerk bij de post I 98
Kwakzalverij
Bousquet maakt een einde aan — I 86
Kwalijkgezinden
De — ten aanzien v/h landelijk stelsel I 27. 52 71
De — die Du Bus tegenwerken I 203
Zie ook *Wederspannigen.*
Kweekschool
L. Z. Veeckens opleiding a/d — voor de zeevaart II 89
Kwelling
Het koffiemon. eene — I 125

L.

Laagheid
De — van Van Lawiek I 22
Zie ook *Karakter* en *Karakterloos.*
Labakkan
Het afloopen van — I 152
Labyrinth
Bousquet zoekende i/h — v/d archieven II 63

Lachen
De verzoeken aan V. d. Gr. doen hem — I 116—117
Lady Sophia (De —)
Reis van V. d. Gr. met — II 106—110
Laemlin
Majoor — tegen de Padries II 219
Lafhartigheid
— van L. Z. Veeckens I 62
— van Boni I 156
Lafontaine
Aanhalingen uit — I 27. 69. II 41
Lamheid
De — der administratie I 82
Lamp
De — in V. d. Gr.'s hut v/d *Lady Sophia* II 109
Lampongs
Raffles' bezetting v/d — I 8
De *Cornelia* i/h gezicht v/d — II 6
Francis i/d — I 34—36
Lanciers
Von Weijher was onderofficier geweest bij de — II 166
Land
Bezoldiging en betaling in — II 179. 188
Gods water over Gods — loopen laten II 66
Landbouwers
V. d. Broeck bedoelt met — de landhuurders I 132
Landelijk stelsel
S. van Deventer over het — I 7
Raffles invoerende het — I 75—76. 123
De quaestie v/h — I 22—27
Geboorte v/h — I 4. 50—56
V. d. Gr. bouwt het — op I 59
Meijlan over het — II 40—42
Bestrijders v/h — weten het niet I 62—63
Op het — valt geene bezuiniging I 93
Een directeur der landelijke inkomsten I 94
De inspectie der financiën lette uitsluitend op het — I 84
Gedachte om het — tot de Vorstenlanden uit te breiden II 150
Engelhard schrijft a/h — de kwijning der culturen toe I 168
Verwijt over het gebrekkige i/h — I 190
V. d. Gr.'s uiteenzetting over de werking v/h — II 171—189
Afkeuring van hetgeen V. d. Gr. deed I 198—199
Landerijen. Zie *Particuliere* —
Landdrost
L. Z. Veeckens als — van Batavia I 63
Vink — I 139
Coop à Groen — van Banda I 26
Landing
— der exp.-Van Geen te Bonthain I 155
Afgekeurd door Tobias I 157
Opvatting over de taak der mil. macht vóór de — I 30
Landmacht
De — versus Marine bij expeditiën I 29—31
Landreis
— van Le Bron door Zuid-Celebes I 156. 157
Landrente
Het — stelsel I 51—52
De inkomsten der — II 178—179. 271
De boeken over de — II 63—64
Landsdrukkerij
De eenige pers in Indië is de — I 186
Landverhuur i/d Vorstenlanden
Over de — dachten V. d. Gr. en V. d. C. eenstemmig I 41
V. d. C. wil V. d. Broeck doen speculeeren i/d — I 129
Zucht om i/d Vorstenlanden het landelijk stelsel in te voeren I 54. II 149—150
Het ontwerpen van de Landverhuurstukken door Meijlan en V. d. Gr. II 192—199
De — onder Nahuijs en De Salis I 106—107. 126. 144—148 II 253. 255—256
De Kock gaat mede in de politiek v/d — II 254
Langzaam
De regeering zelve is —, terwijl ze het anderen verwijt II 36
De administatie werkt — I 21. 82
Hiervan krijgt V. d. Gr. schuld I 199
En ook Bousquet I 88 II 240. 283
Du Bus' verwijten I 200—203
De hulp der Makassaren — II 226
Men zie ook onder *Achterstand* en *Slakkengang*.
Lankmoedigheid
Hoop van Badroedin op de — v/h Ind. best. II 212
Laren (**Van** —)
— predikant te Makasser II 236
Laster
Het beweren, dat Indië bankroet zou zijn, is — I 115. II 267
— is het kwaad, dat men v/d Raad van Financiën zegt I 20—21
V. d. C. wordt met — vervolgd II 295
Lastig
Van Lawick een — man I 21
Lastpost
Makasser een — I 151
Latijn
Het — in de brieven I 5
Het — van heer Jourdain I 87
Reinwardt in — uitgeluid I 96

Latijnsche school
Muntinghe bezocht de — te Groningen I 27
Lauts (**G.** —)
Zijne Geschiedenissen I 11
Lauwheid
V. d. Gr. lijdt onder de — van anderen I 61
Lavement
Vergissing met een — II 109
Laven
V. d. Gr.'s brieven — Bousquet I 61
Zie ook *Opbeuring.*
Lawick van Pabst (**P. H. van** —)
Karakter van — I 21—22
— oudgast I 25
— keurt het proces-Van Prehn af I 106
— over het Preanger-koffiestelsel I 123—125. 136—137
— in commissie voor de particuliere landen I 122
Le Bron de Vexela. Zie **Bron.**
Leed
Bousquet voelt — dat V. d. Gr. hem verlaat I 67. 114
Zie ook *Hartzeer.*
Leefregel
V. d. Gr. neemt een — in acht II 86
Leeftijd
Hooge — der uitgekomenen I 17. 23
— van Van Panhuijs I 17
— van V. d. Gr. I 13. 17. II 214
— van Bousquet I 15. 17. 88
— van Francis I 34
— van Meijlan I 95
Leeg
Bousquet vindt het bij zich — nu V. d. Gr. is vertrokken I 67
Leen (Ter —)
V. d. Gr. heeft geld — van zijn zwager II 85
Leening
De — van 15 millioen door V. d. C. I 167. 182—183
Zie ook *Geforceerde —*
Leeren
Meijlan's — van V. d. Gr. I 53
Leerrijk
V. d. Gr.'s omgang men Muntinghe — II 164
Brieven van V. d. Gr. — I 4. II 275
Leesgezelschap
Oprichting van een — te Batavia II 98
Leesteekens
Het lezen, al naar de — I 87
Leeuw
Een doode — is niets waard II 22
Benoemingen tot ridder v/d Nederlandschen —: zie *Decoreering.*
Leger
Stremming der bevordering bij het — door overmatige uitzendingen I 117
Leiband
C. C. G. G. wilden aan geen — loopen I 51
V. d. C. liep niet a/d — van V. d. Gr. I 41
Beschuldiging tegen V. d. Gr. dat V. d. C. aan diens — loopt II 293
V. d. Gr. zegt, dat V. d. C. alleen meester blijft I 41
Wij worden a/d — gehouden door onze hartstochten I 113
Leiddraad
De eerste — voor de gvt's koffiecultuur II 181
Lengte
Het meten van — op zee I 16
Lenspomp
De — a/b der *Lady Sophia* II 109
Les. Zie *Leeren* en *Leerrijk.*
Leschdrank
De brieven van V. d. Gr. als een — I 61
Lesquiller (**P. N.** —)
— geneesheer te Tegal II 158
Leugen
Wat Van Prehn als beklaagde mededeelde, werd dadelijk — verklaard I 106
Leven
V. d. Gr. heeft zijn — aan V. d. C. te danken I 38
Bousquet heeft geen — meer I 82
Als V. d. Gr. in het — blijft, zal hij een verslag indienen II 177
V. d. Gr. zegt zijn — door zijne positie wordt verkort II 248
Besier zegt zijn — hem niet veel waard is II 278
Zie ook *Dood.*
Levensbehoud
V. d. Gr. heeft zijn — aan V. d. C. te danken I 38
Levensbaan. Zie *Loopbaan.*
Levensbeschrijvingen
Onjuistheid van — met betrekking tot De Salis I 147
Levensgevaren
— van V. d. Broeck op Bali I 127
Levenslust
Gemis aan — in het Byroniaansche tijdvak I 113—114
Levensmeir
Pal als rotsen op het — I 113
Levenswijze
V. d. Gr. verzekert zijne — eenvoudig is I 115
De eentonigheid v/d — te Batavia I 99
Lever
Chevallier overleden a/d — II 275
Levenszee. Zie *Levensmeir.*

Leveringen
Afschaffing door Daendels van eenige verplichte — II 151
Afschaffing door Raffles v/d verpliehte — I 123. 133
Lezen
De residenten kunnen niet — II 119—120. 126
Bousquet over het — van V. d. Gr.'s brieven I 87
V. d. Gr. en Van Sevenhoven over het laten — hunner brieven I 3
Liberalen. Zie *Vrijzinnig.*
Licht
Het — dat Muntinghe gegeven heeft II 88
Het — der waarheid I 176
De mannen v/h nieuwe — op koloniaal gebied II 13
Zie ook *Daglicht.*
Lidmaatsehap
Het — van het Waterloo-genootsehap I 195
Lied
— op den Ned. ondernemingsgeest I 206
Liefhebben
Het — van zijne vrouw door V. d. Gr. II 110
Het — van V. d. C. door V. d. Gr. I 38. 39. 73
Liefhebberijtooneel
— te Batavia, Semarang, Soerabaja en Alkmaar II 97—98
Liefde
De — tot het leven bij V. d. Gr. uitgebluseht I 112
V. d. Gr. zorgt met — voor zijn gezin I 115. 209
Zie *Eigen—* en *Vaderlands—*
Liefderijk
V. d. Gr. zorgt — voor zijn gezin I 100. 115. 209
Liegen
Het — der reisbesehrijvers II 69—70
Liflafjes
— leetuur II 69
Ligtvoet (**A.** —)
— over den deserteur De l'Orme I 156
Lijden
Het — van V. d. Gr. onder de dwalingen van anderen I 61
Lijdensgesehiedenis
— der Indisehe sehatkist en V. d. Gr.'s finaneiën I 19
Lijfmedieus
V. d. Gr. wordt behandeld door den — v/d G. G. II 86
Lijnwaadhandel
Over den — in de Molukken II 186—187
De verordening op den — van 1824 I 148—149. 176—177
Lindenfels (**Von** —)
— maakt met V. d. Gr. de reis uit Holland II 7
— wordt eommandant van Meester-Cornelis II 9
Linie. Zie *Evenaar.*
Liplap
Majoor Beetjes een — II 15
G. F. Koch een — II 157
Lippe
— wordt resident van Solo I 102—104
Literatuur
— opgave I 7—10
Liverpool (Lord —)
Het argument van — II 150
Loches (**De** —)
— logeert bij V. d. Gr. II 258
— in moeilijkheden II 99. 141
V. d. Gr. gaat bij — inwonen II 166
Lof
— toegebraeht aan V. d. Gr. I 14. 18—19
— der zotheid van Bousquet I 83
Koning Willem I brengt niet gaarne — toe I 121
Loftuiterij
— over V. d. C. I 40
Logeeren
De Loehes en Besier — bij V. d. Gr. I 19. 117 II 258
V. d. Gr. wordt niet te — gevraagd II 9
Nahuijs vraagt V. d. Gr. te — II 27
Slechte ontvangst van Bousquet bij De Salis II 136—137. 141
V. d. Gr. is gewoon te — bij den G. G. II 98
S. v. d. Gr. ook te — bij den G. G. II 165
Logement
Het — te Batavia, waar V. d. Gr. verbleef II 7. 8
Waarom Bousquet te Soerabaja logeert in een — II 136—137
Logen. Zie *Leugen.*
Lombok
Verdienste van gen. Geij van Pittius ten aanzien v/d — exp. II 200
Lompo (**Aroe** —)
— broeder v/d koningin van Boni I 151—152
Londenseh traetaat
Het — van 1814 I 12
Ontevredenheid over het — van 1824 I 170. 177
Loods
De — v/d *Java-Packet* I 207
Loodsmannetjes
— van haaien II 2
Loon. Zie *Betaling.*
Loopbaan
Overzieht van V. d. Gr.'s — I 111—114
V. d. Gr.'s schoone — deed geldelijke zorgen niet wegnemen I 19
V. d. Gr.'s reis met C. C. G. G. is de eerste stap tot zijne sehoone — II 17
V. d. Gr.'s benoeming tot Adj.-Insp.-Gen. I 21

V. d. Gr. hoopt met een algemeen verslag zijne inspectie te besluiten II 177
V. d. Gr.'s hoop, dat het geluk V. d. C.'s — niet op het einde zal verlaten II 211
Tiedeman bracht veel bij tot V. d. Gr.'s gelukkige — II 281
Lord
— praedicaat voor Van Sevenhoven II 80. 130
Zie ook **Liverpool**.
Losbandigheid
— der Comptabiliteit I 84
Veeckens' vrees voor de — der soldaten I 62
Losbarsten
Men wil het ongenoegen over V. d. C.'s bestuur over V. d. Gr. doen — I 176
Losbarsting
— van het ongenoegen van Du Bus II 292
Loterij
— ter aflossing v/d Daendels' leening II 153
Het koopen van landen onder het Engelsch bestuur was eene — II 152
Lotsbestel
V. d. Gr. berust i/h — I 207
Louis (M. J. L. —)
— landhuurder II 202
Louw (P. J. F. —)
Zijn werk over den Java-oorlog I 7.
Lucht
Het i/d — blazen door onze troepen van 's vijands bezittingen I 156
Het i/d — vliegen van Pankadjene II 227—228
Lucri faciendi causa
Beteekenis II 255
Luidruchtigheid
W. J. v. d. Gr. ondermijnt het gezag door — I 12
Luilekkerland
Indië een — I 21. 155
Luimen
Resident Domis voldaan, dat hij is ontslagen v/d — van Von Jett II 273—274
Door — van chefs worden de belangen van ondergeschikten verwaarloosd II 119
Luister
Met — kan V. d. C. al zijne daden verdedigen II 281
In Holland had men geen hart voor hetgeen men in Indië deed voor den — van 's Konings regeering I 120
Luisterrijk
De Koning beloont — I 32
— einde van Buijskes' exp. n/d Molukken I 48
Luitenant-Gouverneur
De Kock benoemd tot — I 39. II 204
Zie verder onder **Kock**.
Luitenant-Gouverneur-Generaal
Van Alphen als — genoemd II 94
De Koek had niet den titel van — I 90

M.

Maaltijd. Zie *Disch.*
Maandloon
Laag — waarvoor inlanders werken II 161
Maarschalk. Zie *Daendels.*
Macaré (A. —)
— lid v/d raad van Justitie II 135
Mac Gillavrij (H. —)
— resident van Solo II 220. 254. 256
Machines
Nieuwe — voor suikerfabrieken II 72—73. 183
Machmoed Badar Oedien. Zie **Badroedin.**
Maehtspreuken
Bij inlanders gelden geene — I 162
Mackay (D. J. —)
Zijn proefschrift over Daendels I 105
Mackenzie
— voormalig Britsch commissaris der Molukken I 44. 46
Maçonnerie
De — a/h woord I 87. II 28
Macquoid
— tusschenpersoon in zake Oedjong Brom I 127. 128
— resident van Buitenzorg onder Raffles I 133
Mahomed. Zie **Mohammed.**
Maijor
— secretaris te Makasser I 159
Majesteit
Het landelijk stelsel eene onschendbare — I 63
Makasser
Terugwerking op Borneo van slechte geruchten over — II 100
V. d. Gr.'s eerste reis naar — II 93
V. d. Gr.'s voorspellingen omtrent — I 150—151. II 265
Bezoek van V. d. C. aan — I 151—153. 172
De Kock over — II 219
Mislukking van V. d. C.'s reis naar — I 153—160
Hulptroepen te —. Zie *Hulptroepen.*
De *Singapore Chronicle* over — II 244
De troepen van — naar Java voor den opstand aldaar II 271. 272
Engelhard over de ongelegenheden te — I 161—166
Kosten van een predikant te — I 196
Malakka
Uitstel der overneming van — uit handen der Engelschen II 20

Ergernis over den gouverneur Timmerman Thyssen wegens Singapore II 64
Plan, dat V. d. Gr. — zou bezoeken II 93
Het traetaat van 1824 afstaande — I 170—171. 177
Maltheser-orde
De karavanen der — I 195
Malversatiën
Ontdekking van — bij de herstelling v/h gezag II 14. 32
— bij sleehte betaling II 39—40. 264
— bij de douane II 137. 181—182
De — van Heijnis I 18
De — van Van Prehn I 100—106
Mamala
Daëng — van Zuid-Celebes I 158-159
Mandhar
— in Zuid-Celebes I 233. 235
Mandor
De hoofden van — verzoehten Tobias' terugkomst II 236
Manet alta reportum
Beteekenis I 86
Mangkoe Boemi
— in den Java-oorlog II 271. 272. 273
Mangkoe Negara
Prang Wedono wenscht den titel van — II 171
Manufaeturen. Zie *Lijnwaadhandel.*
Marchand (**A. le** —)
— landheer in Bantam II 72. 160. 161. 178
Maria Reigersbergen (De —)
— naar den opstand in de Molukken I 43
— naar Holland I 98
— neemt Adimengolo en Saleh als gevangenen op I 193
Marine
Het werk van Baeker Dirks over de — I 9
Gemis aan — voor Zuid-Celebes II 235
De taak der — bij expeditiën I 30—31
Nalatigheid der — i/d behandeling der begrooting II 48. 49. 51
Mooijaart, commissaris van — II 56. 93—94. 118
Zie ook **Melvill**.
Markt
Bij het seheiden v/d — had V. d. Gr. den heer V. d. C. hooger leeren waardeeren I 198
Markten. Zie *Bazaars.*
Maros
Aanval der Bonieren op — I 153
Mast
De equipage v/d *Java-Packet* bonden zieh a/d — I 207
Matheid. Zie *Afgemat.*
Matraman
Vendutie van — II 25
Matrozen
De — a/b der *Cornelia* houden den dokter voor den mal I 3
De — a/b der *Java-Packet* verdrinken I 207
Maurisse (Mr. **P. S.** —)
— onder Daendels en i/h proees Van Prehn I 105—106. II 26. 27
De vrouw van — II 56
— bij de vendutie van Matraman II 25
Mededeelingen
Bousquet's klacht over gemis aan — op zijne Comptabiliteitsreis I 84—85
— te zenden a/d Bat. Cour. I 188—189
Mededinging
Klaeht v/d Ned. handel over — I 91
Medelijden
V. d. Gr.'s — met Badroedin II 212
Medereizen
Het — van V. d. Gr. met alle reizen v/d G. G. II 282
Medestrijders
Bousquet e. s. verklaren V. d. Gr. — te zullen zijn tegen Du Bus II 288
Medgezellenwoord
Het — over wijsheid en kraeht I 198
Medieijn
Toediening van te groote dosis laudanum II 44. 158
Vergissing van een dokter II 109
Meegaandheid. Zie *Inschikkelijkheid* en *Toegeeflijkheid.*
Meester
De Hollandsehe — van G. K. van Hogendorp II 294
Daendels besehouwd als „de groote —" I 25
Meesterlijke
— politiek van C. C. G. G. I 22
— memorie van Muntinghe I 24
— brief van V. d. Gr. a/d Koning I 203
Meijlan (**G. F.** —)
Brieven van — I 35—36. 39. II 39. 43. 44. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 149. 150. 151. 152. 153. 155. 192. 208. 251. 251. 253. 255. 257
Waarde dier brieven I 6
— lid v/d R. v. F. II 11
— heeft het meest aehterstand II 22
Ziekte van — II 79. 83
— Muntinghiaan II 80
— opperhoofd op Deeima I 94—95
— behoort tot de eerlijke ambtenaren I 111
— met V. d. Gr. naar de Molukken I 107. II 107. 109. 113. 174
De Koek over — II 220
— lid der Munteommissie I 183. II 238—239
— over bezuinigingen en zijne verdere loopbaan I 93—95

— over de Landverhuur I 147—148
— harmonieert niet met Engelhard I 171
Melancholiek
Onder de sleehtheid v/h begrootingswerk wordt V. d. C. — I 79
Zie nog *Zwaarmoedigheid.*
Melasse
Geen debiet i/d — in 1825 I 168
Melk
— a/b v/d *Lady Sophia* II 109
Melverda (**Abrahami de** —)
— wrd resident van Bantam II 161
— wordt resident II 180
Melvill van Carnbée
— treedt op als commandant der Marine I 150
Zijn gunstig rapport over Malakka I 170
— krijgt zitting i/d R. v. Indië I 87—88. II 297
Memorie
De — van Menage uit den Compagnie's tijd I 72
Muntinghe's beroemde — I 24—25. 51
— van Engelhard over de part. landerijen i/d Preanger I 122—123. 136—139
— van Wappers Melis over den handel I 181
Menado
Gouv. Gen. V. d. C. naar — II 209. 211. 217
Koffie en reeruten uit — II 205
Menoreh
Verwoesting van — II 271. 286
Menseh
De uitdrukking *quio homo sum* II 232
Men wil den Javaan tot — maken II 40
Mensehelijkheid
De niet-afsehaff. der gedwongen leveringen eene grief tegen de — I 123. 124
Tobias' opkomen voor de — in Zuid-Celebes I 156—160
Mensehenkennis
Bousquet neemt toe in — II 101
Bousquet doet een beroep op de — van V. d. Gr. I 85
Winter heeft geene — II 116
Menschlievend
— optreden van Le Bron I 157
Nahuijs — I 145
Mephitisehe lueht
De — van Batavia I 16
Merkus (Mr. **P.** —)
— wordt algemeene seeretaris II 189
— gedeeoreerd I 32
— lid v/d eommissie van de part. land. I 122
Messias
Men kijkt naar de begrooting uit, als de Joden naar den — I 79
Methode
De administratie werkt zonder — II 34
Meting
– van de Kedoe II 180
Meubelen. Zie *Huisraad.*
Meulen (Mr. **B. R. van der** —)
— lid van den Hoogen Raad van Justitie II 9. 26—27. 107
Miasmen
De — v/d Bat. grond I 16
Midas
Boileau over — II 33. 147
— met de ezelsooren II 49
Middeleeuwen
Terugkeer in Indië v/d tijd der — I 189. 198. 199
Middelkoop (**Van** —)
— naar de Molukken I 42—49
Mieren
Strijd tegen — a/b I 3
Mijer (Mr. **P.** —)
Zijn werk over J. C. Baud I 7
Mijn
Reinwardt's gaven lagen in geene — bedolven I 96
Mikado
Onze gesehenken a/d — I 94
Militair bestuur
Verhouding v/h — tot het burgerlijk gezag I 192. II 24—25. 278—279
Verwarring in de eomptabiliteit bij het — II 68. 120. 141
Militaire bazaars
Opriehting van — II 152
Militaire sehool
Het jaarlijkseh examen a/d — te Semarang II 221
Millioenen
Men verliest door den Dipanegara-opstand — I 194
De leening der 15 — I 167. 182—183
Minister
V. d. Gr. gelijk een oppermaehtig — I 117
Ministerieele
Het duister der — kabinetten II 224
Minute
Raffles' *Substance of a* — II 18. 253
Misbruik
Van V. d. Gr.'s ongeluk is — gemaakt II 85
Misbruiken
Men wijt de — bij het Gvt aan V. d. Gr. II 166
Misdaad
V. Gr.'s geweten beschuldigt hem van geene — II 98
V. d. Gr. over de gelukkige — I 60
Misdadig
— gedrag van L. Z. Veeekens I 62
Misère. Zie *Ellende.*

Miskenning
V. d. Gr. blootgesteld aan — I 112. II 110. 245
Dit vindt Falck ook I 209
Frits v. d. Gr. lijdt onder — II 85
Gronovius evenzoo II 230
V. d. C. idem II 298
De Koning wil geene — I 32
— der landmacht I 30
Misleiding
— van oudgasten in traktementsreg. I 26. 114
De begrooting zorgt tegen — I 75
Mislukking
— v/d exp. tegen Soepa I 152
Miswijzing
— v/h kompas II 37
Modder
— uit de *Lady Sophia* II 109
Modderman (Mr. **W.** —)
— over Carpzov II 132
Mocara Bliti
Ontmoeting tusschen Muntinghe en Francis te — I 34—35
Moed
Aan V. d. C. begon den — te ontzinken II 172
V. d. Gr. — toegewenscht i/h bestrijden van willekeur I 175
Bousquet vermaant V. d. Gr. — te houden I 21
Moedeloosheid
— van Bousquet II 66
— van Engelhard bij den afstand van Soekaboemi I 139
Moederland. Zie *Nederland.*
Moerassen
Het bivouaqueeren van Van Geen i/d — van Badjoa I 156—157
Molens
Vervallen staat der suiker— in Bekassi I 167—168
Verbetering van suiker— II 72—73. 183
Molenvliet
Het kantor baroe is op — I 56
Bousquet woont op — I 66
Molukken
Opstand der — I 42—49
Eerste reis van V. d. Gr. naar de — I 3. 71. 106—110. 113
Van daar door V. d. Gr. medegenomen goederen verloren II 163
Reis van V. d. C. met V. d. Gr. naar de — I 10. 149—150. II 203. 219. 220. 222. 263
Terugkomst van V. d. C. I 172—173
Oud-reg. Adimengolo verzoekt zijn zoon naar de — te verbannen I 193
Monarchie. Zie *Koningsgezindheid.*
Monnikenwerk
De vorm der rekeningen vaststellend vóór de begr. is goedgekeurd, is — II 57
Monnereau
— ass.-Res. van Malang I 132
Monopolie
De Ned. Handelmij streeft naar — I 55. 178
C. C. G. G. willen niet het — der Compagnie I 19—20
— in de Molukken I 107. 150
— in de Preanger I 123—139
Monster
Afbeelding van een — II 221
Een residentje, een — I 68
Van de Compt. is gemaakt een — II 131
Monsterachtig
— het opmaken v/d generale begr. uit gewestelijke begrootingen I 80
Monument
Het — op het Waterlooplein I 195
V. d. Gr. en zijne vrienden beschouwen hun werk als een — I 198
Mooijaart
— komt in Indië II 56
— wordt commissaris van Marine II 93—94
— overlijdt II 118
Moord
De straf op —, afkoopen door boeten I 163
De — op Smissaert I 99
De — op Caesar I 23
De — van Amboina I 187—188
Moordenaar
Badroedin — I 150
Moraliteit
Invloed v/d — van een G. G. I 59
Motman (**Van** —)
— resident der Preanger II 183
Motto
Het — van Weiss' werk I 208
Muis
De berg, die een — baart II 32
Muller
— ass.-res. van Sambas II 103.
— wordt opziener van Banda II 114
Multatuli
— tegen het verbranden van kampongs II 273
Munt
Het slaan van duiten a/d — II 145
Groote woorden zijn valsche — I 196
Zie verder *Muntstelsel.*
Muntinghe (Mr. **H. W.** —)
Oordeel over — I 26. 27. 27—29.
— heeft vele vijanden I 33—34
Zijn optreden tegen Francis I 34—36
— geschrapt als Com. Gen. I 51

— lid der Adv. Com. II 12
— oordeelt ongunstig over den fin. staat I 32 65—66. 81. 179
— werkt niet gaarne geregeld I 82. 293
— acht koloniaal bezit om er geld uit te trekken I 120.
— vervangt Thalman als pres. v/d R. v. F. II 11.
V. d. Gr. over — als pres. v/d R. v. F. II 20
— aan een Reglement op de Rechten II 24
Memorie van — over het Landelijk stelsel I 24—25
— commissaris voor Banka en Palembang I 29. 31—32. 100 II 19. 96
— wil den boom laten groeien om rijpe vruchten te trekken II 40
— wil zich niet uitlaten over de bazaars II 76
— laat wachten op een rapport over de Part. Land. II 178
— tegen het Blandongstelsel II 189
— zwager van J. C. Baud II 294
— met verlof naar Holland I 170. II 207. 209. 212
V. d. Gr. verlangt naar zijne terugkomst II 245
— bij het afscheid van V. d. Gr. I 205 II 297
Bemoeiingen van — m/d verkoop van Oedjong Brom I 128—129. 130—132
— in zake Handelmaatschappij I 32—35. 170. 179. 180.
Uithuwelijking van — II 81 (1)
Muntinghianen
Over de partij der — I 26
Muntstelsel
Van der Kemp's muntrede I 8
De waarde v/d Ind. gulden bij het overmaken van geld II 61
Weigering van papierbetaling II 25—26
Het slechte — van C. C. G. G. I 54. 95
V. d. C.'s streven naar herziening v/h — I 183—186. II 239
Wappers Melis naar Holland voor het — II 246—248
Houding van Elout ten aanzien v/h — I 36
Besluit van Du Bus over het — II 293
Zie ook *Bonken* en *Duiten.*
Muskaatnoten-cultuur
— op Sumatra's Westkust II 105—106
Musquetier
Aftreden v/d commandant der Marine — II 150
Muziek
— een lokmiddel voor koloniale werving II 96

N.

Naäperij
— v/d ezel in La Fontaine's fabel I 69
Naargestigheid
— van V. d. Gr. I 112—114
Nabouwen
Het — door gecontroleerden, wanneer de controle vertrokken is I 84
Nacht
Indië in een — van rampen I 71
Nadeelige saldo's
De begrootingen eindigen in — I 80. II 142. 145. 244
Zie ook *Tekort.*
Nadoen. Zie *Naäperij.*
Nagelen. Zie *Specerijen.*
Nahuijs (Mr. **H. G.** Baron —)
Brief van — II 27
— resident van Djocjo I 100
en waarnemend van Solo I 103—106
— commissaris in Sambas II 103
V. d. Gr., Van Nes en de Kock over — I 144—145
— in zake landverhuur I 146. II 194. 198—199. 256
Brief van V. d. Broeck aan — I 126—132
— werkt V. d. Gr. in Holland tegen II 213. 248
De epauletten van — I 192
Naijver
— op V. d. Gr. I 113
Nalatenschappen
De behandeling der — tijdens den Dipanegara-opstand II 276
Namen
Ongelijkmatige spelling der — I 7
Napoleon
De terugkomst van — houdt het gaan naar Indië op I 14
Huldebewijzen aan — bij terugkomst van Moskou I 197
Narings
— directeur v/d Constructiewinkel II 279
Nassau (De —)
— uit Holland n. Indië I 15. 16. II 2. 14
Chineezen op — gevangen gezet II 82. 84
Nastaren
Het — van Badroedin bij het verlaten door V. d. C. van Ternate I 150
Nautilus (De —)
— naar den opstand i/d Molukken I 44

(1) In de noot 2 aldaar staat, dat Muntinghe ongehuwd bleef; hij is echter gehuwd geweest met eene zuster der eerste vrouw van J. C. Baud, mej. *W. A. Senn van Basel.* Verg. de noot 2 op bl. 222 van het geschrift—**De Haan**, in de noot 3 hiervoor vermeld onder **Engelhard.**

Nederburgh (Mr. **S. C.** —)
Com.-Gen. — I 12
Regeling v/d bazaars I 140
Nederigheid
— van sultan Badroedin II 212
Nederland
Ook in — had men moeite m/d samenst. der begr. I 74
De koloniën strekken slechts ten bate van — I 28. 120. II 124
Zie ook *Belangstelling* en *Gerepatrieerden.*
Neede in Gelderland
Het V. d. Gr.-archief uit — I 1
Neefschap
Jongelui, die hun — bij V. d. Gr. doen gelden I 116
Neerbranden
Het — in Boni door onze troepen I 156
Neerhalen
Het — door Du Bus v/h door V. d. C. gesticht gebouw I 198—199
Neerslachtigheid. Zie *Zwaarmoedigheid.*
Negotiatie. Zie *Leening.*
Neijs
— bestuurshoofd i/d Molukken I 46. 47
Crozier, schoonzoon van — II 108
Nepotisme
S. Kalff over het — in Indië I 18
Neppingh
Correspondentie van Muntinghe met — I 34
Neptunusfeest
Het — a/b der *Cornelia* II 2—3
Nes (**F. van** —)
Brieven van De Kock aan — I 8
Betrekking van — tot V. d. Gr. II 285
— lijdt schade onder Du Bus' bezuinigingen II 299
Neven. Zie *Neefschap.*
Nieuwelingen
— door V. d. C. begunstigd I 131
Zie nader *Baren.*
Nieuwenhuyzen (**W. C.** —)
— gaf aanleiding tot het uitgeven dezer Brieven I 1
Zijne belangstelling in deze uitgave I 10
Zijn artikel over Ind. legerorganisatie II 96
Nieuw Oost-Indië
Strijd tusschen Oud en — I 27
Nieuws- en Advertentieblad. Zie *Advertentieblad.*
Nieuwspapieren. Zie *Couranten.*
Nijd. Zie *Benijders.*
Nobel. Zie onder *Edel.*
Noodlottige dag
Een — i/d Bonischen oorlog II 228
Nooit volprezen
V. d. C. — I 40. 197
Notemuskaat
Cultuur van — op Sumatra's Westk. II 105—106
Noten
De — op de Brieven I 7
Zie ook *Kwade* —.
Nuttelooze
Het uitzenden van — ambtenaren I 18—19

O.

Oase. Zie *Bron.*
Observaties
Gebrekkige — a/b I 16
Oeeaan. Zie *Levensmeir.*
Oeconomie. Zie onder *Eco.....*
Oedjong Brom
De geschiedenis van — I 122—132
Offervaardig. Zie *Zelfopoffering.*
Officieren
Overbodige uitzending van — I 117 II 172
Bousquet klaagt over V. d. Gr.'s — I 84
Vliegende procureurs zijn gewezen — II 201
Officiersepauletten. Zie *Epauletten*
Officiersrang. Zie *Bevordering.*
Officierstraktementen
— ondergingen verhooging II 16
Olivier (**J.** —)
Zijne vertaling van C. S. W. Van Hogendorp's *Coup d'oeil* I 9
Zijne Aanteekeningen op eene reis door O.-I. I 16
Zijn werk over V. d. C.'s reis naar de Molukken I 150
Olivier (**C. C.** barones —)
— echtgenoot van C. S. W. van Hogendop II 165
Omgang
V. d. Gr.'s — met Muntinghe is leerrijk II 164
Omhaal
Zwaartillendheid van Van Sevenhoven I 5
Zie ook *Kurk.*
Omhakken
Raffles liet de koffieboomen — I 53
Het — der koffieboomen op part. landen I 123
Omhooghouden
Het — v/d Raad v. Financiën I 21
Omhouwen. Zie *Omhakken.*
Omhullen Zie *Duister* en *Duisternis.*
Omkantelen
Het — v/d dokter a/b der *Cornelia* II 4—5
Omkappen. Zie *Omhakken.*
Omkomen
Het — der passagiers v/d *Java Packet* I 206—207
Ompraten
Goldman laat zich — II 130
V. d. C. evenzeer I 41

Omringen
Menschen zonder braafheid enz. — Du Bus II 292
Omstandigheden. Zie *Drang.*
Omwentelingsgezinden. Zie *Revolutionairen.*
Onaangenaamheden
V. d. Gr. aan — gewend I 112
V. d. Gr. voorziet slechts — met zijn terugkeer naar Holland I 175
V. d. Broeck met — bedreigd indien hij van Oedjong Brom niet afzag I 130
— i/d R. v. Indië II 248
V. d. G. voorziet — uit Holland II 249
— in de adm. gedurende V. d. Gr.'s reis n/d Molukken I 71
Onafhankelijkheid
Herstel van Nederlands — I 14
De reizen n. Indië i/d eerste jaren na het herstel der — I 16
Onbaatzuchtig
Men acht Muntinghe — I 26. Zie echter ook *Belangzuchtigen*
Zie overigens *Belangelooze*
Onbekwamen
Het uitzenden van — I 18—19
Onbeleefd
De ontvangst van Bousquet bij De Salis was — II 136—137
Onbemiddeld
De uitgekomenen waren — I 17
Onbeperkt
's Konings macht — I 178
Onbeschaamdheid
De — van uitgekomenen I 19
Onbeschrijfelijk
— is de vreugde over V. d. Gr.'s benoeming tot R. v. Indië I 71
Onbetreurd
Muntinghe ging — henen I 27
Onbezonnen
Beschuldiging tegen W. J. v. d. Gr. dat hij — was I 12
Onbezorgd
V. d. C. was voor den fin. staat bij zijn vertrek naar de Molukken niet — geweest I 180—181
V. d. Gr. verzekert, men in Holland — kan zijn wegens zijne positie II 281
Ondaatje
Ongelukkig lot der fam. — II 11
Ondank
V. d. Gr. wordt voorspeld — I 118
V. d. Gr. krijgt slechts — II 146
Ondankbaar
V. d. Gr. geenszins — I 38
Men is tegen V. d. C. — II 295
Voor de vaderlijke zorg der regeering is men — I 149 (1)
— waren de posten door V. d. Broeck bekleed I 127
Het — gedrag van Boni I 166
Ondercollecteurs
— zijn inl. van geboorte II 155
Onderdrukking
— v/d bevolking i/d Preanger I 123. 124
Onderhandelingen
— wegens den afstand van Oedjong Brom I 126. 130—131
Nuttelooze — met Boni in 1820 I 150
Tobias had — gewild vóór de vernieling van Boni I 158
Onderhoud. Zie *Gesprek.*
Ondermijnen
Meijlan's gestel ondermijnd II 83
Beschuldiging over het — v/h gezag tegen W. J. V. d. Gr. I 12
Het — der eerlijkheid v/d ambtenaren I 178
Het — v/h gezag i/d Vorstenlanden I 205. II 256
Ondernemingen
V. d. C.'s — met geluk bekroond II 211
Achteruitgang der cultuur — I 167—168
Onderofficier
Een kleinzoon van gouverneur C. J. v. d. Gr. komt als — in Indië I 116
Onderpand
Het — voor de leening van 15 millioen I 167. 182
Onderscheiding
Falck en Elout noemen V. d. Gr. met — I 14. 18—19
V. d. Gr. ontving van C. C. G. G. blijken van — I 111
V. d. Gr. ondervindt v/d G. G. steeds veel — II 164
V. d. Gr. ontvangt van een ieder veel — II 251
De Kock behandelt V. d. Gr. met — II 281—282
Ondervinding
Du Bus omringt zich door menschen zonder — II 292
Ondersteuning
— van uitgekomenen I 17. II 264
Geen geldelijke — uit Holland II 264
Onderwerping
Solo en Djocdjo betoonen niet onvoorwaardelijke — II 195

(1) Aldaar wordt in noot 5 verwezen naar B. bl. 119; m. z. B. bl. 219.

Oneerlijkheid
— niet tegen te gaan bij te geringe betaling der landsdienaren II 40. 41. 157. 168. 264
Klachten over — van res. Van Prehn I 100
Ongedierte
De *Lady Sophia* vol — II 108
Ongehoorzaamheid
L. Z. Veeckens' — 62
Ondragelijk
— wordt de collegiale werkzaamheid geacht I 82
Ongegradueerden
— i/d R. v. Justitie te Batavia II 135
Ongehuwd
Muntinghe bleef niet —; zie hiervoren Alph. Reg. de noot onder *Muntinghe.*
Ongeknakt
V. d. C. voorgesteld als — II 264—265
Ongeluk
Het — vervolgt V. d. Gr. I 11. 116. 206
V. d. Gr. wandelt zijn — te gemoet I 61
V. d. Gr. wil voorkomen het — zijner kinderen I 99
Het —, dat Indië buiten de Staten-Generaal staat II 281
Zie ook *Rampen.*
Ongelukkig
V. d. Gr. acht zich niet zéér — I 112 II 99
De Loches en Van Twist — II 99
Zonder zelfvertrouwen acht Van Sevenhoven zich — I 5
Ongemakkelijk
Van Lawick 'n — man I 21
Du Bus blijkt — I 197
Ongenade
De vader en de oom van V. d. Gr. beiden in — II 11
V. d. Gr. in — in Holland II 191
V. d. Gr. met D'Ozij in — bij Du Bus II 293
Ze vertrekken in — naar Holland I 205—206
V. d. Broeck in — I 132
Tobias in — I 152. 154
P. H. Reijnst in — II 82
Bousquet in — bij Van Lawick II 63
Penning Nieuwland in — I 30
Nahuijs in — I 126
Ongeneeslijk
Het kwaad der Landverhuur — I 147. II 195
Ongepastheid
— van L. Z. Veeckens I 64
— van Overbeek I 79
Ongeroepen
V. d. Gr. heeft zich nooit — tegen Baud's plannen verzet II 282
Ongesteldheid. Zie *Ziekte.*
Ongezondheid
— van Batavia I 16
Zie verder *Ziekte.*
Ongrondwettig. Zie *Inconstitutioneel.*
Onhandig
— werd de Landverhuur behandeld I 146
Onheil
Het geldgebrek in Indië beschouwd als tijdelijk — I 173
Onoverkomelijk — uit de H. M. I 178
Onherroepelijk
's Landvoogds beslissing in zake Landverhuur moet — zijn I 191
Onherstelbaar
Het kwaad der Landverhuur — I 147. II 195
Onkieschheid
— van commandant Wardenburg I 154
Onklaar
Het roer v/d *Java-Packet* — I 207
Onkruid
Invloed v/d koffieboom op — II 77
Onkunde
— der uitgekomenen van 1816 I 17
— der residenten in zake compt. I 83—85
Men laat Bousquet op zijne reis over Java in — I 85
Onlijdelijk
V. d. Gr. — I 112
Onmenschelijk
— optreden in Zuid-Celebes I 159—160
Onmisbaar
V. d. Gr.'s aanwezigheid in Indië — geacht I 69—70. II 207
V. d. Gr. hoopt onder V. d. C.'s opvolger niet meer — te zijn II 211
Onnoozel
— zijn drijvers I 203
Onrecht
Engelhard meent, dat Boni — is gedaan I 162—163. 165—166
Beweerd — tegen Van Prehn I 106
Onrechtvaardig
— is het om V. d. Gr. verantwoordelijk te stellen voor de regeeringsdaden van den G. G. II 268
— is de verkoop van desa's II 161
— is de Voorrede van Crawfurd's werk II 285
Onroerende goederen
Belasting op de — II 74—75. 181
Onrust
De — door Du Bus' optreden te weeg gebracht I 197
Onspoed
V. d. C. ondervindt in zijn laatsten regeeringstijd — II 262. 269

Onsterfelijkheid
— erlangde niemand i/h Pantheon II 284
Ontaarden. Zie *Verbasteren.*
Ontbinding
— door Daendels v/d Hoogen Raad van Justitie I 105
— der Commissie-Generaal I 57. 122
Ontduiking
— der douane-reehten II 40. 134. 136—138. 181—182
Onteeren
Zij, die de H. M. steunen, — de regeering I 178
Ontevredenheid
— is de algemeene toon der Brieven II 82
— lag i/d geest v/d tijd I 113—114.
Zie ook *Boosheid* en *Ontstemming.*
Ontgelden
V. d. Gr. moet het — I 196. II 293
Onthaal
Gebrekkig — bij Nahuijs I 100
Sleeht — bij De Salis II 136—137
Onthouding
Voornemen van V. d. Gr. tot — als Du Bus optreedt I 197. 203
Ontkurken
Mensehen die voor het — een windas noodig hebben II 58
Ontmoediging
— van Bousquet II 35. 119. 135. 142—143. 205—206
Zie ook *Zwaarmoedigheid.*
Ontoerekenbaarheid
— der zonen van Adimengolo I 192—193
Ontrouw
Vervolging van De Serrière wegens — I 169
Ontslag
— van leden v/d Raad van Finaneiën, omdat ze geen handel mogen drijven II 11
Bousquet wenseht zijn — II 35. 119. 135. 142—143
Bousquet vreest zijn — II 283
Verzoeken van — van V. d. C. I 38—39
Zie ook onder *Pensioen.*
Ontstemming
— van V. d. C. op brieven van minister Elout II 251
Zie ook *Boosheid* en *Ontevredenheid.*
Ontstentenis
Gevaar voor het Landelijk stelsel bij plotselinge — v/d G. G. I 59
Onttroonden
Ontmoeting van V. d. Gr. op zijne Moluksehe reis met — II 211
Ontvangers
Contrôle op de — voor de inning der douanerechten II 134
Hoe Bousquet de boekhouding der algemeene — bevindt I 83—85
Ontvangsten. Zie *Inkomsten.*
Ontwerp
— koffie-instruetie II 181
— intrekking Landverhuur en van den brief a/d Soesoehoenan I 146—148
Onuitwisehbaar
De eerbied voor Muntinghe — I 27
Onverdiend. Zie *Miskenning.*
Onvergenoegd. Zie *Ontevredenheid.*
Onverklaarbaar
— is voor Elout de vijandige houding tegen de H. M. I 182
— is, waar het kopergeld blijft II 187
Onversehillig
— moet het Nederland zijn, wat de administratie in Indië kost I 176
Onversehilligheid
— van Muntinghe tegenover het publiek II 96. 165
Onvolprezen. Zie *Nooit volprezen.*
Onvoorziene uitgaven
— vooral noodig op eene Ind. begr. I 90
Onvriendelijk
Du Bus van stonde aan — tegen V. d. Gr. en D'Ozij I 196
Onvrijzinnig
— waren de maatregelen tegen de Landverhuur I 126. 148
en de bepalingen der Lijnwadenverordening I 148
De Commissie-Gen. was ook — I 53—56
— was de rielıting der H. M. I 33
Onwaardig
— was L. Z. Veeekens I 62
— was de brief a/d Soesoehoenan I 148
Onwankelbaar
Bousquet's liefde jegens V. d. C. — I 39
Onwederlegbaarheid
— der argumenten in Muntinghe's Memorie I 24
Onwederroepelijk. Zie *Onherroepelijk.*
Onweders
— te Buitenzorg II 98
Onweer
Bousquet onder een — II 125
V. d. Gr. voorziet, dat men het — over hem zal doen losbarsten I 176
Onweerstaanbaar
L. Z. Veeekens — II 20
Onweerswolk
V. d. Gr. over zijn gaan naar Holland met V. d. C. als een — I 175
Onwetendheid
De — waarin Bousquet gedurende zijne Comptabiliteitsreis gelaten wordt I 84—85

Onwettig
Vraag in hoever wijz. v/h Muntstelsel door den G. G. — was I 184
V. d. Gr.'s lidmaatschap v/d R. v. I. wettig of — II 224
Onwil
— van de Ned. regeering om de Indische bij te springen I 182. II 267
Onzalig
— de tevredenheid, die het verderkomen belemmert I 21
Onzekerheid
— der inkomsten I 73
Oog
Badroedin staarde met droevig — V. d. C. na I 150
Men zal V. d. Gr. met droevig — nastaren I 175
Zie ook *Een—*.
Oogst
Padisnijders o/d part. landen II 254—255. 256—257
Zie ook *Schaarschheid.*
Oom
V. d. Gr.'s — gouverneur v/d Kaap I 11
Oordeelvellingen. Zie *Beoordeelingen.*
Oorlam
Beteekenis van — II 2. 12—13
Oorlogsschepen
— zonder tijdmeters I 16
Oorzaken
De economische — v/d Java-oorlog I 8
V. d. Gr. over de — v/d Java-oorlog I 191—192
De — van schipbreuken in dien tijd I 16
De — van den Bonischen oorlog I 162—163
De — van de kwijning der cultures I 167—168
Oosthoek (Java's —)
Wegvloeiing v/h kopergeld in — II 187
V. d. Gr.'s reis naar — II 189
Oost-Indië
Strijd tusschen oud en nieuw — I 27
Leve oud — II 132
Het kennen van — met verlooehening van hetgeen men ziehzelf is verschuldigd II 25
Oost-Indische Compagnie. Zie *Compagnie.*
Oost-Inje
Rijk — I 18. 89
Oostinjevaarders
— hebben den weg verleerd I 16
Ootmoedige dienaar
—: wijze van onderteekening I 5. 172
Opbeuring
V. d. Gr.'s brieven eene — voor Van Sevenhoven II 275
Bousquet heeft — noodig II 46
Zie ook *Laven.*
Opbieden
— bij betaling enkel in zilveren munt I 25
Opbouw
De — van het staatsgebouw van 1816 I 20. 59. 69. 198
Du Bus verwijt V. d. Gr. dezen — II 293
Opbrengst
— der pachtpenningen II 177
Zie ook onder *Inkomsten.*
Opdringen. Zie *Opgedrongen.*
Openbare meening
— in Ned. Indië I 186—191
Openbaring
Muntinghe's memorie eene — I 24
Openrijten
Geene wonden — verzoekt V. d. Gr. I 111
Opgaaf
Geflatteerde — over 's lands ink. I 181
Opgedrongen
V. d. Gr. verklaart zich nooit bij V. d. C. te hebben — II 295. 298
Opgetogenheid
— van V. d. Gr. over het werk van C. C. G. G. I 20. 22. 51. 52
Zie ook *Vreugde.*
Opgewonden. Zie *Enthousiasme.*
Opgezetenen
De — der part. gelukkiger dan die v/d gvts. landen I 124
Opgraving
— uit het Pantheon II 284
Ophef
De — die het proces-Van Prehn maakte I 106
Opheffing
— van residentiën onder het Engelsche bestuur II 151
— van residentiën door Du Bus II 299
Zie ook *Afschaffing.*
Opheldering
V. d. Gr. verwacht — v/d tijd I 14
Ophemeling
— van V. d. C. I 38—41
— van Elout I 36—38. 52—56
— van V. d. Gr. I 69—71
Opium
Geringe winsten v/d — II 185
—verkoop op de part. baz. II 77
De —pacht in Sambas II 100—101
—pillen voor de slaap II 67
Opinie. Zie *Beoordeelingen.*
Opkomst
M. L. van Deventer's — v/h Ned. gezag in Indië 105. 123
Opkoop
— van tabak in Kedoe II 221

— van padi enz. in Midden-Java II 156
Opleiding
L. Z. Veeckens kreeg zijne — a/d Kweekschool voor de zeevaart II 89
Zie ook *Militaire school.*
Opliehting
— van Adimengolo en zijn zoon I 193—194
Oploopenheid. Zie *Drift.*
Opmeting. Zie *Meting.*
Opmetselen. Zie *Opbouw.*
Opnemingen. Zie *Aardrijkskundige —.*
Opoffering
— van V. d. C. dat hij niet aftreedt I 37. 175
Zie ook *Zelf—.*
Opofferingen
Van Sevenhoven deed — in de Vorstenl. II 275—276
V. d. Gr.'s — om eene reizende betrekking te moeten vervullen I 113
— om als R. v. I. inspecteur te blijven II 173
— om naar Holland voor zijne gezondheid te gaan II 212
— en om V. d. C. te vergezellen II 250
Opontbieding
— van V. d. Gr. en D'Ozij naar Nederland I 204—205
Oppakken
Verschil tusschen — en goed afdoen II 84
Opperbestuur. Zie *Koning Willem I.*
Opperbevelhebber. Zie *Commandant.*
Opperhoofd
Meijlan — op Decima I 94—95
Doeff — id. I 98
Opperkooplieden
De — onder de O. I. C. I 20
Oppositie-systeem
Het — van Daendels II 14
Opriehting. Zie *Handelmaatschappij.*
Oproer. Zie *Opstand.*
Opsparen. Zie *Sparen.*
Opspraak. Zie *Brouhaha.*
Opstand
Vaderlijke bezorgdheid der regeering beloont men met — I 149
Zie verder onder *Chineezen, Molukken, Palembang, Vorstenlanden.*
Opstoppers
Van der Meulen belooft — aan De Jongh II 27
Optimisten
— en pessimisten met betrekking tot den fin. staat van Indië I 81. 182
Optimmeren. Zie *Opbouw.*
Optocht. Zie *Karavaan.*
Opvattingen
Raffles' — over het tractaat van 1814 I 8
Opveiling. Zie *Vendutie.*
Opvliegendheid. Zie *Drift.*
Opvoeding
V. d. Gr. zorgt voor de — zijner kinderen II 225
Opvolger
Geen — voor V. d. Gr. als hoofdinspecteur I 109—111
Vrees van V. d. Gr. over de keuze van een — van V. d. C. I 59—60.
Zie ook *Vervanger.*
Opwelling
Bousquet toegevende aan de — v/h hart I 85
Opziener
Frits v. d. Gr. — op Banda II 15. 19. 85. 109
Engelhard — te Bandong I 133
Opzingen
— bij het aftrekken van een pleister I 3
Orde. Zie *Decoreering* en *Maltheser —.*
Ordeloosheid. Zie *Verwarring.*
Organen. Zie *Couranten.*
Organisatie
De — v/d Wolterbeek-exp. I 29—31. 100
Organisatiën
De — van C. C. G. G. I 19—21. 22
Origineel
Muntinghe een — II 11
Orme (De l'—)
Kolonel — in Boni I 156
Orthographie
Spelling der namen I 7
Ottomanische porte
Het stelsel der — I 27
Oud-Bataviaasch Credietpapier. Zie *Bataviaasch Credietpapier.*
Oud- en Nieuw Oost-Indië. Zie *Oost-Indië.*
Oude Indische Heeren
Wat de — over verbod van uitvoer denken II 186
Ouderdom. Zie *Leeftijd.*
Oudgasten
Omschrijving van — I 26—27
De — klagen over de nieuwe richting I 24
V. d. Gr. vreest den invloed van — I 59
Buijskes, Engelhard, enz. zijn — I 25. 42
De — doen de traktementen te laag stellen I 114
De denkbeelden van — over verbod van uitvoer II 186
Overbeek (J. F. —)
Opvatting van het begrootingswerk door — I 79
Overeenkomst. Zie *Contracten, Londensch tractaat, Parijsch tractaat.*
Overgaaf. Zie *Overneming.*
Overgevoelig
V. d. Gr. — I 61
Overhouden. Zie *Achteruitteren* en *Overleggen.*

Overlading met werkzaamheden
— bij V. d. Gr. I 73. 107. 110—111. 199
— bij Bousquet II 24. 29—30. 32. 65. 69. 70. 71
Overleggen
V. d. Broeck heeft niets kunnen — I 127
Zie ook *Achteruitteren.*
Overlijden. Zie *Dood.*
Overloopen. Zie *Deserteurs.*
Overmaking van gelden naar Nederland
— door partie. van produeten II 45. 246. 263
Zie verder *Delegatiën*, *Credietbrieven* en *Remisen.*
Overneming
Dag der — van Java uit handen der Engelschen I 17. II 9
De omstandigheden, waaronder die — plaats vond II 13—14
De — der Molukken I 42—43
— van gelden en goederen der Engelschen II 36
— van Benkoelen en Tapanoeli II 237
Oversehrijding
— v/h Reg. Reglt I 184
Overwerken. Zie *Overlading.*
Overwinning. Zie *Vermeestering.*
Overwinnaar
V. d. Gr. ziet V. d. C. als — in Holland I 176 II 265
Overzending. Zie *Overmaking.*
Ozij (D' —). Zie *D'Ozij.*

P.

Paarden
V. d. Gr. richt zich met aeht — in I 19
Paardenpost
Het gebruik v/d — naar Tjiandjoer II 48—49
Bousquet's avontuur m/d — II 125
Het gratis gebruiken v/d — II 138
Paardenpressing
— i/h Indramaijoesche II 80
Paardrijden
Het — ondermijnde Van den Broeck's gezondheid I 127
Controleur Verschuir tegen — II 258
Pabst. Zie **Lawick van —**
Pacht. Zie *Verpachting.*
Pachters
Aandeel v/d opium— i/d verkoop van opium o/d part. baz. II 77
Knevelarijen van — in Pekalongan II 259—260
En van de bazaars I 141
Padang. Zie *Padries.*
Padi
Ruiling op Soekaboemi van — tegen koffie I 138
Zie ook *Oogst*, *Rijst* en *Rijstcultuur.*
Padrie
— i/d zin van predikant II 81
Padries
Vrede met de — II 238
De — verontrusten Padang I 166
Pakes
— gezagvoerder v/d *Elisabeth.*
Pakhuisbeheer
Verwarring i/h — te Batavia II 36. 57—58
Rapport hierover II 59. 61
Het — van het zout in Krawang II 155
Pakkies
Zoutmakers te — II 154. 155
Paleis
Regeling van het — te Buitenzorg I 56—59
Palen
Het stellen van — bij de uitv. v/d begrooting II 66
Palembang
Heijnis, resident van — I 18
Elout's politiek in — I 36. 95. 151
Verdrijving van Muntinghe uit — I 100
De schadelijke terugwerking hiervan op Borneo II 100
Ongunstige beoordeeling over Muntinghe II 72. 96
De Wolterbeek-exp. I 29—31. II 78—79. 83. 95
Het sneuvelen van Reijnst voor — II 103
Verwachting, dat — de kosten der expeditie zal goedmaken II 66
Franeis in — I 34—36
Voorbereiding der exp.-De Koek II 111. 164. 172
Tobias bezingt de overwinning van — II 162
De —oorlogen hebben de tinlevering gesehaad II 185
Ontmoeting van V. d. C. en V. d. Gr. op Ternate met Badroedin en fam. II 221
Nieuwe opstand in 1824 te — I 164
Gevangenneming v/d sultan van — II 265
Engelhard over deze gebeurtenis I 164
Van der Kemp's werk over — I 8
Palmer en Co
Leening met — I 167. 182
Pand. Zie *Onderpand.*
Pangloepoethandel. Zie *Peng . . .*
Panhuijs (Van —)
Leeftijd van — I 17
Strijd of — dan wel V. d. Gr. lid v/d R. v. I. zou worden I 108. 121
— wordt Adj.-Hoofd-Dir. II 169
Pankadjene
— in den Bonischen oorlog I 152
Papa of Vader
— Goldman II 120. 139
— Chassé I 205. II 288
— Bauer II 133

Papieren munt
Het teekenen van — door Meijlan II 22
Het tijdroovende hiervan II 34
Het weigeren van — II 25—26
Daling der waarde v/d — II 273
De — mede oorzaak v/d Molukschen opstand I 48
De operatie met promessen I 93 II 155
Het Bataviaasch credietpapier II 153
Papieroorlog
De Singapoorsche — I 8
Papillottenpapier
Bousquet geeft V. d. Gr. vrijheid om van zijne begrootingsaant. — te maken II 52
Paradijs
Buitenzorg een — I 59
Parafeering
— van zegels II 47
Parijsch tractaat van 1814
Toewijzing v/d *Nassau* bij het — I 15
Particuliere bazaars
Regeling der — I 139—144
Particuliere landerijen
De commissie voor het reglement v/d — I 122 II 76
Meijlan wordt ook lid dier commissie I 95
Faes en V. d. Kemp over de — I 9
De Tjikandi-landen i/h Bantamsche II 72—73. 161
Tjoeké-heffing i/h Buitenzorgsche II 254—255. 256
Volk- en paardenpressing i/h Indramaijoesche II 80
Terugkoop der — i/d Preanger I 122—139
De residentiën Tjiandjoer en Bandong worden door de Engelschen ingetrokken wegens het ontstaan der — II 151
Het land Tjabang Boengien II 154
De — veroorzaken moeilijkheden a/d Regeering II 150
V. d. Gr. maakt geen onderscheid tusschen — en afstand van woeste gronden II 178
De kwijning der gouvt koffiecultuur door het ontstaan van — II 184
Generaal Holsman landheer van Tjiceroa II 253. 294
Invoering van de *quit rent* voor de — II 181
Partijdigheid
— van V. d. C. I 40
— van Buijskes voor de Marine I 42
— van rechter Maurisse I 186
— van de Regeering bij vervolging I 169—170
Partijen
De koloniale — te Batavia in 1816 I 25—27. 65
Paspoort
Daendels zou Overbeek zijn — naar Banka hebben gegeven I 79
Passecring
— van Muntinghe I 31. 32. 33
— van Engelhard I 49
Passie. Zie *Drift.*
Patent
Coop-á-Groen een — man I 26
Paterna rura
Beteekenis II 235
Patrem esse quem nuptiae demonstrant
Beteekenis II 37
Patricische
V. d. Gr. van eene — familie I 189
Patroon
Goldman, de — van vergaderingen II 145
Pecksnifferij
De — van Muntinghe I 29
Pecunieele
V. d. Gr. vereenigt in zich het hoofd-inspecteurschap met R. v. I. zonder — voordeelen II 163. 190
Zie verder onder *Geld.*
Peetschap
— van den Koning bij Domis' zoon II 202. 203
Pekalongan
Vos, res. van — I 72. 83
Een slordig geneesheer te — II 158
Overlijden van Muntinghe te — I 27
Indigo-cultuur in — I 168—169
Pendemus ab ore
Beteekenis II 35
Pengloepoethandel
— op de Solo-riv. II 32
Penning Nieuwland
Generaal —'s beschouwing over de O. I. landmacht I 30
Anna Cornelia — de vrouw van De Salis II 244
Pensioen
L. Z. Veeekens werd geweigerd — II 87
Ongelijkmatige regeling v/h — I 132
Het — der wed. V. d. Gr. I 207
D'Ozij vraagt zijn — II 298
Het weduwenfonds II 37. 118
Het fonds der verhoogde pensioenen II 65. 69
— der weduwe Gilbert II 11
Van Schelle krijgt — I 160
Pensionaris. Zie *Schimmelpenninck.*
Pepereultuur
— in Benkoelen II 237
Percent. Zie onder *Interesten* en *Verponding.*
Pereganderie
Een — dansen II 134
Pergite Pierindes
Beteekenis II 231

Pers
De Brieven komen a/h gemis van eene part. — in Indië tegemoet I 2
De — in Indië onder het bestuur van V. d. C. I 186—191
Baud vraagt V. d. Gr.'s goedkeuring op een courantenbericht I 174
Zie ook *Chronicle* (De *Singapore* —)
Personeel
Keuze v/h — door C. C. G. G. I 42. II 9. 14. 88. 89
Pessimisten. Zie onder *Optimisten.*
Petekind. Zie *Peetschap.*
Petel
— indigo-ondernemer I 168—169
Petitie. Zie *Bezwaarschriften.*
Philosophie. Zie *Wijsbegeerte.*
Pickering (De —)
Elout en Buijskes opgenomen door — I 95
Piek
De — van Teneriffe II 1
Pierson (Mr. —)
— over kasstelsel I 23
Pillen
Opium — voor de slaap I 67
Pinket van Haak. Zie **Haak.**
Plakaatboek
Het — van V. d. Chijs over katoen II 151
Plakaten
— over de bazaars I 140
Plannen. Zie *Reuzen—.*
Planters
De te geringe betaling voor de koffie— I 124
Plasregen
Bousquet onder een — II 125
Plat
Overbeek's optreden is — II 51
Platbranden
— door onze militairen II 273
Plechtig
Het — oogenblik, dat men zich op den meridiaan van Amsterdam bevindt II 4
Het — sluiten v/d vrede m/d Padries II 238
Het — hernieuwen v/d contracten op Zuid-Celebes I 151
Plein. Zie *Konings—* en *Waterloo—.*
Plichtverzuim
De R. v. F. beschuldigd van — II 140
Ploegen
Het — van V. d. Gr. voor anderen I 61
Plooi
Vrees voor een verkeerden — bij invoering van het Land. st. i/d Vorstenl. II 150
Raffles geeft een — aan de quaestie-De Wilde I 136
Plooibaarheid
De — van Goldman I 89 II 24. 129—130
Poel (**P. van de** —)
Resident — II 162. 180
Poetsen
— die men den geneesheer a/b der *Cornelia* leverde II 4—5
Poëzie. Zie onder *Dicht...*
Polanen (**Van** —)
— een vijand van Daendels I 105
— wordt R. v. Indië I 145
Politie
De gestrengheid der — tegen koffiesluikerij I 123—125
Zie ook *Oppakken.*
Pompen
Het — op de *Lady Sophia* II 109
Pompstok
De uitdrukking: boven — II 126
Portefeuille
Elout eerst belast m/d — van Financiën, daarna van Koloniën I 37
Possessiën. Zie *Bezittingen.*
Post
Het misbruik maken v/d off. — I 98
Postpaarden. Zie *Paardenpost.*
Potage (**Jan** —)
— een hansworst II 137
Potgieter
Brief van — aan Huet II 114
Potias
— huurders van bazaars I 139. 140
Potter (**De** —)
— over vaderlijke regeering I 149
Praatgraag
Muntinghe een — II 35
Praatjes
V. d. Gr. beweert, dat op grond van — een C. G. wordt uitgezonden II 281
Praeparaat. Zie *Dosis.*
Praesidium
Het zwakke — v/d R. v. F. I 82. II 22
Praktijken
De — der O. I. C. I 56
Prauw
De Grave op eene — van Batavia teruggekeerd I 159
De Grave gedood op eene — van radja Akil II 246
Preanger Regentschappen
Wijziging der indeeling v/d — II 151
Getal koffieboomen i/d — door een gezin te onderhouden I 59
De gvts koffiecult. i/d — II 183—184
De part. land. i/d — in strijd met het stelsel aldaar I 122—139

Het koffieprod. i/d — verpand I 167
Prediger
— een vijand van Daendels I 105
— een pakhuismeester II 36
Predikant
Kosten van een — te Makasser I 196
Zie ook **Ross.**
Prehn (R. van —)
Het proces — I 100—106
Premiën
De bevordering v/d invoer van suikerstoommolens door — II 72
Presideeren. Zie *Praesidium.*
Pressen
Het — van paarden en volk i/h Krawangsche II 80
Pretensiën. Zie *Aanspraken.*
Prijselijk
Het slechte onderzoek der *Evertsen* was niet — I 98
Prijsvragen
— van het Bat. Gen. I 191
Prikkelbaar
Du Bus is — I 203
Zie ook onder *Cholericus* en *Drift.*
Prineipes
V. d. Gr. worstelt met — II 39 (1)
Prins Frederik (De —)
— naar de Molukken I 47
— naar Holland I 98—99
Prinsenlaan
De — te Batavia I 56
Privilege
Uitsluitend — voor bazaars I 139
Prijzen
Lage — v/d koffie onder het Eng. best. I 133
En in 1819 II 55
De regeering wil de betaling a/d koffieplanters niet verhoogen, uit vrees, dat de — zullen dalen I 124
Proeent
De belasting van het half —. Zie *Verponding.*
Zie ook *Interesten.*
Proces
Het — omtrent de in Indië te volgen beginselen II 89
Zie verder onder **Keuchenius** en **Prehn (Van —)**
Procureur-Generaal
— Esser tegen De Serrière I 169—170
Ontvangers der douane beschouwen alleen den — als hun chef II 181—182
Procureurs
De resident van Semarang over vliegende — II 200—201
Van der Meulen vroeger procureur II 27
Producten voor de Europeesche markt
Zorg dat — in Indië blijven geteeld I 52—56
Zie ook onder *Indigo*, *Koffie*, *Overmaking*, *Specerijen.*
Proefstuk
V. d. Gr. wil geen — doen in schurkerij II 93
Professor
Resident Valck m/d bijnaam van — II 80
Predikant Ross voerde den titel van — II 81
— Reinwardt's verzamelingen I 96—97
Progo
Dipanegara a/d — II 276. 286
Promessen
De Regeering werkt met — I 93. II 209
Uitgifte van — drukt de welvaart I 168
Promotie. Zie *Bevordering.*
Protectie
— verleend door Buijskes bij de benoeming van ambtenaren I 42
V. d. Gr. zegt geene — te verleenen II 251
Engelhard klaagt, dat bij vervolgingen — heerscht I 170
Zie ook *Bescherming.*
Proviand
Smissaert op Banka verzoekt om — II 38
Zie ook *Provisiën.*
Provincia pacata
Beteekenis II 93
Zie verder *Domein.*
Provincieën
V. d. C. verheugd over het terugnemen van Bonische — I 152
Engelhard stelt tegenover dit terugnemen, de weigering om de landen van Boni terug te geven I 165
Provisiën
Verstrekking van — aan militairen enz. II 185
Zie verder *Proviand.*
Publicatiën. Zie *Pers.*
Public spirit
Gemis in Nederland aan — II 265
Puij (J. du —)
— gouvt^{s} secr. onder Raffles I 134
— seer. v/d R. v. F. II 9
— lid v/d R. v. F. II 11. 21
— als commissaris naar Banka II 26. 37
Pupil
Van Angelbeek — van V. d. Gr. II 299

Q.

Quit rent
Belasting op de part. land. II 181

(1) Ten onrechte is voor dit woord in dl. I bl. 69, 4e regel van al. 1, gedrukt *primitieve.*

R.

Raad van Financiën
De instelling v/d — I 20—21
Bousquet's klaeht over de leden v/d — II 31
Bousquet wil bezuinigen op den — II 145
Bousquet's ontstemming op den — I 82
V. d. Gr. gewenseht als hoofd-directeur I 69—70
Mutatiën i/d — II 86—87
Raad van Indië
Onder C. C. G. G. geen — I 20
Bij gemis hiervan de Adviseerende Commissie I 22
De reactionaire richting v/d — I 59
Engelhard bestemd en voorbijgegaan als — I 43. 49—50
V. d. Gr. wordt — I 107—109
Vreugde over die benoeming I 71
De Koning bevestigt niet die benoeming I 121
Door Muntinghe's afwezigheid mist de — *aplomb* II 245
Terugkeer van Muntinghe i/d — I 33. 179
Weigering door den — tot afgifte van koffie a/d H. M. I 180
Verbittering van Du Bus tegen den — I 199—203
Raad van Justitie
Bousquet wil lid worden v/d — te Batavia II 135
Frits v. d. Gr. lid v/d — te Soerabaja I 115
Vonnis in zake bazaars v/d — te Batavia I 140
Zie ook *Hooge* —
Raad van Koloniën
Instelling van een — I 178
Raadgever
V. d. Gr. als — gewaardeerd I 69—70
V. d. Gr. betreurt zijn invloed als — I 73. 110
De verwijten over V. d. C.'s regeering vallen terug op V. d. Gr. als den voornaamsten — II 249. 268
Tobias als — van V. d. C. i/d Bonisehe zaken I 152
V. d. G. acht zieh als — geheel gedekt II 281
Du Bus verwijt V. d. Gr. de — te zijn geweest II 292—293
Raadgevers
De Soenan van Solo hoort naar belangzuehtige — II 194. 197
Du Bus omringt zieh door belangzuehtige — II 292
Raadpensionaris. Zie *Schimmelpenninck.*
Raadselaehtig
— is het, waarheen het kopergeld vloeit II 187
Raadsheeren. Zie onder *Hooggerechtshof.*
Raadsman. Zie *Raadgever.*
Raaff (**A. T.** —)
Overlijden van — bestuurshoofd te Padang en vervanging door De Stuers I 153—154. 166. II 219
Raderen
Het breken der tanden van — der suikermaehines II 73
Kwam men aan een der — van het Landelijk stelsel dan stortte het geheel in I 93
De vijfde — a/d rijtuigen I 115
Raddraaiers
De — te Batavia in 1816 II 12
Raffles (**Th. Stamford** —)
Waardeering door — van Muntinghe I 28
Ontmoeting tussehen — en onzen Koning I 120
Seheldende — wegens den moord van Amboina I 187
— weigering tot overgave van Ajer Bangies II 204
— in zake Sambas II 104
Van Sehuppen over — II 105. 106
— verzwakt ons prestige II 100
Zijne werken over Java II 18. 253
De door — gepubliceerde begrooting I 74
Zie verder *Engelsch tusschenbestuur.*
Rafflesianen
De partij der — I 26
Raisonnementen
— van Doornik over tjoekéheffing II 255
Ram
— president der Faetorij I 33. II 285
Raming. Zie *Begrootingen.*
Ramp
Eene — is de wanorde in de geschriften over de part. land. I 139
Eene — dat Indië zoo weinig belangstelling in Nederland wekt I 177.
Het slechte muntstelsel werd eene — I 185
Zie ook *Ongeluk*, *Rampen* en *Schipbreuk.*
Rampen
V. d. Gr. is klagende over zijne — I 19. 99. 111
Van Sevenhoven voorziet nieuwe — i/d Vorstenlanden bij gemis aan geld II 276
V. d. C. groot in zijne — II 264
De benoeming van V. d. Gr. tot R. v. I. brengt de kolonie uit hare — I 71
Zie ook *Ramp.*
Rangsehikking
De — der Brieven I 7
Rantsoen
V. d. Gr. bijna op — gesteld voor het gebruik van drinkwater op zee II 109
Rapalje
Uitzending van — I 19. II 95—96

Raptem
V. d. Gr.'s — over zijne wanverhouding tot Du Bus II 295
Rariteit
Teekening van een zeldzaam monster II 221
Rauws (S. —)
— omg. reehter te Soerabaja II 71
Overlijden van — II 142
Reaal batoe
Beteekenis II 252
Reactionair
De richting v/d R. v. I. — I 59
Rebellie. Zie onder *Dipanegara*, *Chineezen*, *Molukken*, *Palembang*.
Receepten
Gevolgen van verkeerde — II 44. 158. 109
Receptie
De — van V. d. Gr. door Du Bus II 292
Recht
V. d. Gr. over het — in Indië I 60
Verwachting dat het — in Holland niet met voeten wordt vertrapt II 295
Engelhard over het — in Indië I 169—170
Bousquet over het — in Indië II 132
Rechtbank. Zie *Hooge Raad van Justitie*, *Hoog-gereehtshof*, *Raad van Justitie*.
Reehten
Reehters, die geene meesters zijn i/d — II 135
Zie *Inkomende* —.
Reehter. Zie *Bloed*—.
Reehterhand
Falek de — van koning Willem I 14
V. d. Gr. de — van V. d. C. I 59. 71
Rechtgeloovigheid
De — van Van der Meulen II 27
Reehtsbegrippen
Bousquet over de — van Oud-Oost-Indië II 132
Rechtsehapen of reehtvaardig
De beginselvastheid van een — man II 162. 288
V. d. C. — I 40
Rechtsgeding. Zie *Proces*.
Rechtsgeleerdheid
De — van V. d. Gr. niet bestand tegen malle — II 132
Reehtsingang
Klacht van Engelhard over bezwaren tegen — I 169—170
Rechtszaal
Een term uit de — II 285
Rechtvaardig
V. d. Gr. verwacht, dat de Koning is — II 282
V. d. Gr. verlangt, dat men — jegens hem handelt II 295
Zie ook *Rechtschapen*.
Reehtvaardiging.
V. d. Gr.'s — door zijn dood verhinderd I 209
Zie ook *Apologie*.
Reehtzinnig
Van der Meulen — II 27
Reelameeren. Zie *Aanspraken*.
Recommandatie. Zie *Aanbevelingen*.
Reeruteering
— in Holland voor Indië II 96
— in Menado II 205
Redactie
De — der Bat. Cour. I 187—189
Redding
Tot — van Indië hebben de maatregelen van C. C. G. G. gestrekt I 31. 51
V. d. C.'s maatregelen strekten tot — van Indië I 54—55
Vergeefsehe poging tot — v/d schipbreukelingen der *Java-Packet* I 207
Rede
— van Jorissen over Falek II 101
— van V. d. Kemp over Muntwezen I 8
— van Mr. C. Th. van Deventer over Recht-vaardige kol. pol. I 53 (1)
Redenaar
Van Hemert — II 101
Redenaarstalent
Het — van Muntinghe I 28. II 35
Redeneeringen. Zie *Raisonnementen*.
Rederijkersvereenigingen
Verhandelingen over de vriendsehap in — I 4
Redevoering. Zie *Rede*.
Redewisseling
— tussehen V. d. Gr. en Du Bus I 203—204
Redjang
Opneming van — door Franeis I 35
Redres
Buiten —. Zie *Onherstelbaar*.
Reede van Batavia
Ontmoeting tussehen V. d. C. en Du Bus ter — I 196
Aankomst v/d fam. V. d. Gr. ter — II 7
Reeringh
Duel van — II 58—59
Refrein
Bousquet's — *primum delenda* II 31
Regeeren
V. d. Gr. had de zueht te — II 293
Regeeringsreglement
Het — van 1815 over den R. v. F. I 20
Het — van 1818 over het Muntstelsel I 184
En over vaeatures i/d R. v. Indië I 108
Zoomede over vervanging van een G. G. I 39

(1) De voorletter *C.* is aldaar ten onreehte weggelaten.

Regens
De vele — te Buitenzorg II 98
— te Batavia II 101
Bousquet op reis onder — II 125
V. d. Broeek in — I 127
De troepen op Zuid-Celebes lijdende onder — I 157
Regent (Oud—). Zie *Adimengolo.*
Regenten
Bezoldiging en instruetie der Inlandsche — II 88. 179. 180
De Kock zou tot de goede — behoord hebben I 60
De belooning van de — bij de levering van koffie I 133
Regime. Zie *Stelsel.*
Register
Het — op het tijdsehrift voor het Kon. Inst. voor de T.-, L.- en V.kunde I 96. 156
V. d. Broeck vordert een extr. uit het — der Handelingen v/d G. G. in zake Oedjong Brom I 129
Registers
De — voor de landrente II 63
Ontevredenheid v/d Minister tegen den Alg. Secr. over het aehterblijven der — I 283—284
De veelheid der — bij de douane II 134
Registratie
— van eontraeten voor den opkoop van producten II 156
Afgezien v/d — van eontraeten bij de landverhuur II 196
— van slaven II 182—183
Reglement
Zie onder *Inkomende rechten* en *Regeerings—Reijgersbergen* (De *Maria* —). Zie *Maria* —
Reijnst (**J. C.** —)
— resident van Sambas II 82
Brieven van — II 99. 102. 115
Reijnst (**P. H.** —)
Brief van — II 81
— ontvanger der douane II 134
Reinwardt (**C. G. C.** —)
Verdiensten van — I 95—97
Reis
— van V. d. Gr. naar Indië I 16
— van C. C. G. G. over Java I 37. 51
— van V. d. C. over Java in 1819 I 97. 100
— in 1821 van V. d. Gr. naar den Oosthoek II 189
— van V. d. C. in 1822 over Java met V. d. Gr. I 126. II 191—192
— van Bousquet voor de comptabiliteit I 83—87
Plan eener — in 1825 naar de Vorstenl. I 191
Het idee van V. d. C. om naar Holland de — te aanvaarden in gezelschap van V. d. Gr. I 175
V. d. Gr. beschouwt zijn verblijf in Indië als eene vermoeiende — II 92
V. d. Gr. wenseht Siberg goede — bij diens dood I 13
Zie nog onder *Molukken* en verder *Evertsen*, *Java-Packet*, *Prins Frederik*, *Maria Reijgersbergen.*
Reisbesehrijvingen
Onbetrouwbaarheid van — II 69—70
— van V. d. Gr. van Holland naar Indië en van Batavia naar de Molukken I 3. 16. II 106—109
Reisgenoot
Bousquet over zijn — Haase. Zie onder **Haase**
Reiskosten
— worden den ambtenaren naar Holland niet te goed gedaan II 297
Van den Broeek kwam met zijne — op Bali niet toe I 127
Reiswagen
V. d. Gr. moet koopen een — I 114—115
Reizen
V. d. Gr.'s heeft V. d. C. op alle zijne — vergezeld I 197
Duur der — van Ned. naar Indië I 204
Rekening
V. d. Gr. vrees, dat hij het kind v/d — zal worden I 198
Rekenkamer
Verhouding v/d — tot den R. v. F. II 68
Bemoeiingen v/d — met de geeons. reehten II 137. 182
De — krijgt het werk, dat de R. v. F. niet weet af te doen II 36—37
Resident Vos weigerde over te nemen het saldo der — I 72. 83
Zie verder onder **Bauer, Hogendorp** (**C. S. W. van** —), **Reijnst** (**P. H.** —), **Sack.**
Rekenpliehtigheid. Zie *Comptabiliteit.*
Rekesten. Zie *Adressen* en *Bezwaarschriften.*
Remisen
Aandrang uit Holland om — I 88—92
Indië wordt door — uitgeput I 189
Wensehelijk de aflossing v/d aehterst. sehuld van Daendels ten koste van — II 153
Remissiën
— bij belastingen II 179
Renan (**E.** —)
— over de waarde van uitspraken bij stervenden I 66
Rendorp
— ondankbaar tegen V. d. C. II 295
René's
De tijd der — I 31. 113—114

Renseignementen
Verkeerde — in Holland over de koloniën I 179
Rente. Zie *Interesten.*
Repareeren
— van suikermachines a/d Constructiewinkel II 73
Repatrieering
— van Elout en Buijskes I 95
Plan tot — van Muntinghe I 28
— van Muntinghe I 31. 170. II 207. 209. 212
— van L. Z. Veeckens I 62. 69. 89
— van Engelhard I 50
— van Nahuijs I 126
— van Tobias I 31. II 236
— van J. C. Baud I 174
— van een neef van V. d. Gr. I 116
— van De Salis I 146—147
— van Tiedeman II 280—281
Plan tot — van V. d. C. I 38—39
Hernieuwd plan tot — van V. d. C. en wel met V. d. Gr. I 175
Zie ook *Gerepatrieerden* en *Verlof.*
Repliek
Hoe R. J. Schimmelpenninck tot — diende II 133
Representatiegelden
Gerucht over vermindering van — II 286
Requesten. Zie *Bezwaarschriften.*
Requisiten
De staat van onafgedane — II 287
Van Lawick vervolgt een resident met — II 130
Reserve
Een heilig fonds van — I 90
Resident
Bousquet wil — worden I 86
Hij wordt — van Batavia I 87
Residenten
V. d. Gr. en Bauer voor de — als vogelverschrikkers I 37
V. d. Gr. a/d budgets v/d — II 20
Bemerking der begr. v/d — I 71—81
De stomheid der — in zake Compt. I 83—84
De — op de Buitenb. zijn insp. binnen hun gewest II 86
De onkunde der — in zake douane II 181
De positie van de — in tijd van oorlog II 286—287
Residentiën. Zie *Gewesten.*
Respecten
Aanwijzing op de — der begrooting I 85. II 122. 139
Restitutie. Zie *Teruggave* en *Terugstorting.*
Retour
— te Batavia van V. d. C. uit de Molukken I 172—173
Id. van Muntinghe I 179
Id. van Engelhard I 161
Idem van Nahuijs en De Salis I 145
Zie ook *Repatrieering.*
Retraite
Bousquet zoekt eene — i/d R. v. Justitie II 135
V. d. Gr. maakt v/d gelegenheid tot — als inspecteur geen gebruik II 173
Reuzenplannen
V. d. Gr. heeft geene — meer I 23
Reven
Zingen bij het — der zeilen I 3
Revolutionairen
De uitgekomenen waren geene — I 23
Rhetoriseh. Zie *Bespraaktheid.*
Ridderen. Zie *Decoreering.*
Riem
Een — *door* het hart van Tobias II 231
Riemsdijk (**Van** —)
De heeren — landeigenaren II 154. 183
Riesz
Zijne werken over de Part. Land. I 122. II 77
Rif
Feith over een levend — II 56
Rijk
L. Z. Veeckens is — I 62
Chassé is — II 292
Zie voor zooveel toepasselijk ook *Fortuin.*
Rijksarchief
Stukken uit het — I 4. 8. II 186
Rijksbestierders
De — in de Vorstenlanden over den afstand van den grond II 253
De commissaris der Vorstenlanden moet m/d — correspondeeren II 256
Rijksdaalder. Zie *Copper....*
Rijkssieraden
De — van Makasser I 166
Rijmpjes. Zie *Dichtregels.*
Rijneveld (**J. C. van** —)
Zijn werk over Celebes I 10
Rijst
Sambas ondersteund met — II 103. 104
Schaarschte van — op Java II 154. 156. 186
Maatregelen daartegen II 185—186
Overmaking van geld naar Nederland door het zenden van — II 45
Zie ook *Padi.*
Rijsteultuur
Voorliefde v/d Javaan tot de — II 41—42
Bezwaar van voorschotverleening op de — II 156—157
Onder Engelsch tusschenbestuur ging men de — niet tegen ten behoeve v/d koffie II 184
Rijstebrijberg
Den — dooreten I 21
Rijten. Zie *Openrijten.*

Rijtuigen
Verpliehting tot het houden van — te Batavia II 8
De vijfde wielen a/d — I 115
Zie ook *Reiswagen.*
Rilling
Eene — overkomt Bousquet bij het overzien v/d staat der Ind. fin. I 81
Zie ook *Kille schrik.*
Ringelooren
Het vaderlijk regeeren brengt — mede I 149
Riouw
Ongunstige beriehten van — werken sleeht op Borneo II 100
Risieo. Zie *Assurantie.*
Roem
V. d. C.'s — door V. d. Gr. en vrienden besehouwd I 150. 198. II 211
Roer
Het — v/d *Java-Packet* I 206—207
Roes
Du Bus brengt zijne ondergesehikten in een — I 197
Romans
Reisbeschrijvingen niet meer waarde dan — II 69—70
Ronddraven. Zie *Draven.*
Rondkomen
Het — voor de uitgekomenen bezwarend I 17—18
Zie ook *Achteruitteren*
Rondvertellen
Het — van Wardenburg over Tobias' ongenade I 154
Rondvoeren
Het — door Kraëng Simbang van V. d. C. II 228—229
Rooftocht
De — van kapt. Hersens II 232
Rooken
Het — door V. d. Gr. op de *Lady Sophia* II 109
Roovers
Zuivering van — in het Semarangsche II 272
Ropij
De hermunting v/d — I 183—186
Rosalie (De —)
— voert Tobias naar Makasser II 209
Ross
— predikant te Batavia II 81
Rothenbuhler
— oudgast I 25
Rotsen
De — van Baltimore op Zuid-Celebes II 228—229
Rotterdam's Welvaren (De —). Zie *Koffielevering.*
Rouffaer (**G. P.** —)
Zijn „Brutaal plagiaat" I 106
Zijn register op het tijdsehrift van het Kon. Inst. I 96. 156
Rousseau (**J. J.** —)
De navolgers der deugdzaamheid en natuur van — I 61. 113—114
Rug
Op Zuid-Celebes vallen de bondgenooten ons i/d — II 228
Ruiling
Gedaehte aan eene — van Borneo tegen Singapore II 115
Indruk der — van Malakka enz. tegen Benkoelen I 170. 177
Ruïne
Oud-Batavia eene — I 16
Boni wordt gemaakt tot eene — II 234
Ruïneeren
De tariefbepalingen — de Engelsehe kooplieden I 149
Rum
De op Bekassi gestookte — II 183
Zie ook *Arakstokerijen.*
Rust
V. d. Gr. offert zijne — a/d dienst op II 173
V. d. Gr. verlangt naar — II 192
— voor V. d. Gr. het toppunt zijner wensehen II 282
Rustplaats. Zie *Begraafplaats.*

S.

Sack (**H. J. A.** —)
— vice-pres. der Rekenkamer II 135
— zou met Bousquet voor de comptab. op reis gaan II 119
— wordt Algemeen Boekhouder II 139
Bousquet beveelt Haase als adjunct van — aan II 140
— gedecoreerd I 32
Saint Marc Girardin
— over den geschiedschrijver I 2
Salat
— is ook een naam voor Singapore II 115
Saldo's. Zie *Batige sloten* en *Tekort.*
Saleh (Raden —)
— zoon van Adimengolo I 192—194
Salis (**A. M. T.** Baron **de** —)
Verleden en optreden i/d Landverhuur I 145—147
— als res. van Soerabaja ontvangt hij Bousquet onvriendelijk II 136—137. 141
— over de katoencultuur II 151
— wordt te Soerabaja vervangen door Van de Poel II 180

— wordt weduwnaar II 244
Toezegging aan — om R. v. I. te worden I 145
Salis (**J. B.** Baron **de** —)
— wrd ass.-res. van Solo II 276
Saluut
— bij aankomst op Batavia's reede II 7
Bousquet brengt dagelijks V. d. Gr. een — aan tafel II 40
Samarang. Zie *Semarang.*
Sambas
Einde van De Grave, res. van — II 245
Zie verder **Reijnst** (**J. C.** —)
Samengaan
Bousquet wil met V. d. Gr. — i/h bestrijden van Du Bus II 288
Samenloop
V. d. Gr.'s ongeluk door den — der omstandigheden I 4. 56. II 298
Samenraapsel. Zie *Rapalje.*
Samenroeping
— v/d R. v. I. bij D'Ozij, om ook zijn advies in zake koffielevering te krijgen I 180
Samenzwering
— der Chineezen i/h Bataviasche II 60. 62—63. 82—83. 84
Sandol Roy (**De** —)
Herinnering aan Daendels' bejegening van — I 203
Saparoea
Opstand op — I 17. 43
Bezoek van V. d. Gr. aan — II 209
Sarah's woestenij
V. d. Gr.'s brieven voor Bousquet als bron in — I 67 (1)
Zie ook *Woestijn.*
Sat prata biberunt
Beteekenis II 127
Satan. Zie *Duivel.*
Savonnades
De regeering deelt — uit wegens vertraging, terwijl ze zelf geen haast maakt II 36
V. d. C. geeft — aan Muntinghe I 33
Sawahs
Betaling der houtkappers in — II 42. 44
Sceptisch. Zie onder *Optimisten.*
Schaarschheid
— aan voedingsmiddelen op Java II 154. 156. 186
Schadeloosstelling
V. d. Gr. vindt geene — i/h vertrouwen v/d G. G. II 224
V. d. Broeck vordert — wegens Oedjong Brom I 130—131
De landheeren krijgen — voor het oprichten van gvts bazaars I 142. 143
De Regeering maakt moeilijkheid in zake — voor de Landverhuur I 145
Schandaal
Het — der afkondiging v/d Lijnwaden-verordening I 149
Schanddaden
De — van kap. Hersens II 232
Schandpaal
Het kol. best. van koning Willem I a/d — I 186
Schandvlekken. Zie *Bevlekken.*
Scharen
Het — om den Waterloo-standaard I 195
Scheepsbouw
Zang op den Ned. — I 206
Scheepsdokter
De — der *Cornelia* II 4—5
Scheepskapiteins
De — schenen het reizen naar Indië te hebben verleerd I 16
Zie verder *Boijle, Sipkes.*
Scheepslading
Uitzending van eene — kapiteins I 117
Scheepsprovisie
— van stroop en suiker a/b gering I 16
Scheerchinees
De — van Midas II 49
Schelden
Het — van Du Bus op zijns voorgangers beleid I 197—199
Het — over den moord van Amboina I 187
Zie ook *Smaadredenen.*
Schelle (**J. D. van** —)
Brieven van — II 226. 228
— adj. van den Gouv. Gen. en chef v/d gen. staf II 8. 20
— comm. en gouv. van Makasser I 150. 152. 153. 160
Schepen
Oorzaak, dat vele — op de Ind. reis vergaan I 16
Schepping
Bousquet over de — van sommige menschen I 113. II 127
Scheren
— of barboxen II 127
Zie ook *Scheerchinees.*
Schetteren
Het — der Br. Ind. bladen tegen het Ned. beleid I 187
Schijn
De — van ondankbaarheid grieft V. d. Gr. I 38
Duijmaer van Twist geschorst zonder — tegen zich te hebben II 99. 141
V. d. Gr. heeft soms den — tegen zich I 61

(1) Niet „woesternij", zooals ter aangehaalde bladzijde gedrukt staat.

Schijngeluk
V. d. Gr. klaagt over zijn — I 113
Schiller (**F. von** —)
—'s antipathie I 61
Schimmen
Begrafenisbezoek a/d — v/h Waterloo slagveld I 195
Schimmelpenninck
— een vriend van V. d. Gr. en Bousquet II 59
Schimmelpennick (**R. J.** —)
S. v. d. Gr. secr. v/d. raadp. — I 13
— een proces verliezende II 133
Nahuijs, zwager van — II 248—249
Schimmels
Avonturen van Bousquet met een paar — II 125
Schimp. Zie *Schelden.*
Schipbreuk
— v/d *Arinus Marinus* I 96. 97
— v/h *Zeepaard* II 216
— v/d *Java-Packet* I 1. 100. 206—207
— v/d *Evertsen* I 95—98. 100
Reden, dat er dikwerf — plaats heeft I 16
S. v. d. Gr. vreest ambtelijk — te zullen lijden II 165
Schipbreukelingen
De — v/d *Evertsen* I 95. 98
De — v/d *Java-Packet* I 207
Schitteren. Zie *Brillant* en *Brilleert.*
Schneither (Mr. **G. J. C.** —)
Brief v/d gouv. secr. — II 225
School
De militaire — te Semarang II 221
Schoonmoeder
V. d. Gr. over het verlies zijner — I 112—113
Schoor (**J. van** —)
Gouv. Secr. — I 238. 239
Brief van — II 284
Schoppen. Zie *Vertrappen.*
Schoppenvuiltje
Tobias beschouwd als — I 157
Schorsing
— van De Loches II 99. 141
— van Van Prehn en Winter I 102
— van Keuchenius II 132
— van Duijmaar van Twist II 99. 141
Schrift
Het slechte — van sommige brieven I 2
Schrijfkunst
De — van veel in weinige woorden te zeggen II 59. 177
Schrijftrant
De — der Brieven I 3—5
Schrik. Zie *Kille* —.
Schuim
Het — van vreemde legers naar Indië II 95
Schulden
De uitgekomenen van 1816 hadden — I 18
V. d. Gr. met — I 114. 115
Nahuijs met — I 145
Van Sevenhoven heeft — II 277
Van den Broeck in — I 127
Schuldeloosheid
V. d. Gr. betuigt zijne — I 206. II 295
Engelhard evenzoo I 49
Schuppen (**Van** —)
Brieven van — II 101. 105. 111
Overlijden van — II 260
Schurk
Heijnis een — II 26
Schurkerij
V. d. Gr. wil geen proefstuk doen in — II 93
Schutter
Het jaarfeest van juffr. — II 3
Secreet
Gebruik v/h woord — I 101. 103. 104. 179. II 194. 199
Vervanging van het woord — door geheim I 179
Zie ook *Geheimhouding* en *Geheimzinnigs.*
Secretarie. Zie *Algemeene Secretaris.*
Segeri
Verzet van — i/d Bon. oorlog I 152
Selakaton
— behouden door Holmberg II 273
Selarong
Plan der exp. naar — II 266
Selat
— is ook een naam voor Singapore II 115
Semarang
Hoe Bousquet de compt. te — bevindt II 127. 130—131
Cholera te — II 148—149
Zie verder *Adimengolo, Domis, Prehn.*
Serang (1)
De prins van — in den opstand van Dipanegara II 273. 286
Servatius
— zwager van N. Engelhard I 50
Servatius (**W. N.** —)
— resident van Semarang II 201
Servatius
— gouverneur van Makasser I 165
Sergeant
Een neef van V. d. Gr. komt als — uit I 116

(1) In vroeger tijd, gelijk ook blijkt uit de aangehaalde plaatsen, schreef men *Ceram*, zoowel voor Bantam's hoofdplaats, als voor de in het Semarangsche gelegen streek, waarvan hier sprake is.

Men moet de vlag niet aan 'n — enkel toevertrouwen in tijd van oorlog II 204
Serrière (**A. L. P. de** —)
Over — ass. res. voor de Politie I 22. 169—170
Serrière (**G. de** —)
— res. van Krawang II 153
Sevenhoven (**J. I. van** —)
Brieven van — II 158. 274. 275
— zwaar op de hand I 5—6
— dient de beste begrooting in II 52
Hoe Bousquet de compt. bij — vindt II 119—120
— heet wel Jean Jaeques II 155
— als commissaris op reis naar Solo II 220
Plannen van — over den Landverhuur II 254
Vertrek van — van Solo II 253. 256
Meijlan raadt aan — van Palembang terug te roepen naar de Vorsten!. II 257
Raad van Indië, illusie van — I 31. 88
Oordeel door — over Nahuijs I 145
Illusie van — over de gevangenneming van Dipanegara I 192
Sextanten
Gemis van — a/b I 16
Siberg (**J.** —)
Twist van — met den vader van V. d. Gr. I 12—13
Bemoeienis van — in 1816 m/d benoemingen II 14
Overlijden van — I 13. 25
Siberg (**P.** —)
— bij den verkoop van Matraman II 25
Sidderen. Zie *Beven.*
Sidenring
— in den Bonischen oorlog onze bondgenoot II 226. 229
Siegfried (Jonker —)
— over geldgebrek II 67 (1)
Simonsbaai
Stranding v/d *Ida Aleida* i/d — I 96
Engelhard toeft a/d — m/d *Java-Packet* I 161
Sinaï
De wet van — of de begr. van 1819 I 78
Sindjai. Zie *Sinjaï.*
Singapore
Het verlies van — aan Timmerman Thijssen geweten II 64
De gesehonden vlag te — I 95
Uitstel van de Londensche onderhandelingen wegens — II 223
Gerucht van ruil van Borneo tegen — II 115
Van der Kemp over het verlies van — I 8
Afstand van — bij het tractaat van 1824 I 170. 177
De Lijnwadenverord. en — I 148. 176—177
Zie nog *Chronicle* (De *Singopore* —)
Sinjaï
— in den Bonischen oorlog I 156. 157. 158. II 233
Sint-Antonius. Zie **Antonius**
Sint-Nieolaasstoel
— aanwijzing voor hoofddirecteur van financiën II 56. 58
Sipkes
Kapitein v/d *Cornelia* I 15. II 246
id. v/d *Ida Aleida* I 96
Siso (**De** —)
— een voornaam inwoner van Makasser tijdens den Bonischen oorlog I 158
Sisteren.
Beteekenis II 285
Skelet. Zie *Geraamte.*
Slaaf
V. d. Gr. verklaart zich een — van zijn post I 73. 110
Een — van V. d. Gr. overlijdt II 56
Wolterbeek weigert een — aan te nemen I 162
Zie verder *Slaven* en *Slavin.*
Slaehter
'n Reijnst op Sambas — II 103
Slaehterij
Militaire — te Weltevreden II 25. 152
Slakkengang
Met het redden van De Loehes gaat het den — II 99
Zie ook *Langzaam.*
Slang
De koperen — i/d woestijn II 33
Slangen
Jupiter aangetast door — I 68
Slaap
Strijd m/d — II 67
Gemis aan — op de *Lady Sophia* II 108
Slapeloosheid
— van Bousquet over Ind. fin. I 81
Slapen
Ongeregelde tijd van — bij Muntinghe II 96
Slaven
Belasting en registratie der — II 182—183
Slavin
V. d. C. weigert eene — I 162
V. d. Gr. wordt door eene vroegere — zijner familie ontvangen I 19

(1) Het door mij in de noot aldaar geuit vermoeden, dat met dezen naam *Veeckens* bedoeld wordt, acht ik bij nadere overweging niet voldoende gegrond; ik denk, dat men *Bauer* op het oog had. Veeekens zou n. f. niet tegelijk het honoreeren van eredietbrieven hebben voorgestaan, indien hij de toekomst der fin. zóó donker inzag, als *Bauer* het deed.

Slechten. Zie *Neerhalen.*
Slordigheid. Zie *Wanorde.*
Sluikerij
— bij de douane II 137. 182
— bij de koffiecultuur I 123—124. II 184
Sluipen
— i/h duister v/d zaken II 281
Smaadredenen
De — van Du Bus op zijn voorganger I 198
De — voor den R. v. F. I 20—21
Zie ook *Schelden* en *Smalen.*
Smalen
Het — op schoonmoeders I 112
Zie verder *Smaadredenen.*
Smart. Zie *Hartzeer.*
Smerig
De dokter a/b der *Cornelia* — II 5
Smissaert (**A. H.** —)
— resident van Djocjo I 146. II 254. 255. 262. 272
Smissaert (Mr. **A. P.** —)
Brieven van — II 22. 38
— lid v/d R. v. F. II 11
— gaat naar Banka I 21. II 19
— wordt er vermoord I 99
Smokkelen. Zie *Sluikerij.*
Smous
Opstoppers voor — De Jongh II 27
Snijloon
— bij den padioogst II 254—255
Soekaboemi
De terugkoop v/h land — I 122—125. 132—139
Soekapoera
Opheffing v/h regentschap — I 151—152
Soekoer
— zoon van Adimengolo I 192—194
Soemenep
De dochters v/d panembahan van — uitgehuwelijkt a/d zonen van Adimengolo II 201. 202
Hulptroepen van — naar Makasser I 163
Soenda (Straat —)
Gevaar voor de Mal. zeeroovers in — I 16
Schipbreuk v/d *Arinus Marinus* ten Z. — I 96
Na het verlaten van — werd de *Evertsen* zwak I 97
Soepa
— verschijnt niet op audientie bij V. d. C. I 151
V. d. C. zou eene slavin van — geweigerd hebben I 162
Nederlaag voor — I 152. II 225—226. 231
Tobias dit verweten I 153
Exp. van Van Geen tegen — I 157
Sidenring door — belegerd II 229
Inneming van — II 235
Soerabaja
De Salis resident van — I 146
Slechte ontvangst te — van Bousquet II 136—137. 141
De Salis vervangen door V. d. Poel II 180
Zie ook **Besier.**
Soerakarta
Van IJsseldijk, resident van — II 10
De Salis, resident van — I 146—147
Berisping a/d Soenan I 147—148
Van Sevenhoven, resident van — II 220
Staat van — in Aug. 1825 II 273
Zie ook **Prehn** (**Van** —)
Soesoehoenan
De — van Solo. Zie onder *Soerakarta.*
— Badroedin van Palembang op Ternate II 211
Een opvolgende — van Palembang mede gevangen genomen I 164
Soest (**G. H. van** —)
Zijne beoordeeling van Elout en V. d. Gr. I 54. 56
Sollicitatiën
V. d. Gr. heeft last van al de — I 116—117
Spaanseh
Op Banka ging het — toe II 111
Spaarzaamheid
Bousquet's aandrang tot — voor den lande I 81
Zie verder *Bezuinigingen.*
Spargeeren
Beteekenis II 233
Specerijen
De cultuur van — in Benkoelen II 105—106
Verlies der — i/d Molukschen opstand I 44
Teleurstellende opbrengst in 1821 van — II 184
Remisen in 1818 van — naar Holland I 91. 98
Duistere toekomst v/h monopolie der — i/d Molukken II 174
Reis van V. d. C. ter opheffing v/h monopolie der — I 150. II 219
Speculatiën
De Koning zich stekende in handels— I 178. 204
V. d. C. verwijst V. d. Broeck naar — i/d landbouw van de Vorstenl. I 129
Op grond van welke — De Wilde Soekaboemi kocht I 137 (1)
Onder de O. I. C. hingen de inkomsten af van — I 75

(1) **De Haan** deelt in de noot 3 bl. 219 van zijn geschrift, hiervoren in noot 3 onder **Engelhard** aangehaald, mede, dat **De Wilde** niet verwachtte de goedkeuring door C. C. G. G. van den Engelschen verkoop van Soekaboemi.

Speelbal
Van Schelle dreigt een — te worden van de Zuid-Cel. vorsten II 226
De kolonie een — I 38. 166
Speelman (**C.** —)
Het Bongaaiseh traetaat van — I 151. 162
Spelen
Het — met woorden bij de invoering v/h Land. stelsel I 53
Spelonken
De — v/d waterv. van Baltimore in Zuid-Celebes II 228
Spengler (Mr. **J. A.** —)
Zijn proefsehrift over V. d. C. II 172*
Spits
V. d. Gr. bijt i/d R. v. I. de — af II 248
Spoken
De fin. v. Indië te donker inzien, zou zijn zieh bang maken voor — I 81
Sprakeloos
Muntinghe's — afscheid van V. d. Gr. II 296
Spreekmanier
De — van Muntinghe II 96
Spreekwoorden
Een der geliefde — van V. d. Gr. II 146
Spruw
V. d. Gr. lijdt aan — I 70
Bisehoff id. II 234—235
Janssens Rees overleden aan — II 86
Staathuishoudkunde
Invloed v/d — op de uitgekomenen van 1816 I 22—23. 24. 25
Staatsblad
Het verstandige der eerste regelingen i/h — I 36
Uit het — kan men niet voldoende het Landelijk stelsel leeren I 63
Staatseourant
V. d. Gr. vermeent, dat de Ind. benoemingen i/d — geplaatst worden II 10
Staden ten Brink (**P. B. van** —)
Zijn werk over Zuid-Celebes I 9
Stadhouderlijke partij
C. J. v. d. Gr. in de twisten tegen de — I 11
Stagnatie
De beschikking door het Opperbestuur over de Ind. ink. doet — vreezen I 92
Bousquet vreest — in 's lands uitgaven II 65
Standpenning
Hermunting der Ind. ropij als — I 183—186
Staren
Het — op het gebouw v/h Land. stelsel I 198
Staten-Generaal
Van Panhuijs, oud-lid der — I 108
I/d — vraagt men naar de bij de Grondwet toegezegde Indisehe stukken II 218
V. d. Gr. aeht het een ongeluk, dat Indië buiten de — staat II 281
Steel
Den — n/d bijl werpen II 135
Steen
V. d. Gr. vergelijkt zieh bij een —, waarop de zon geen invloed uitoefent I 112
Steenen
Bousquet werpt — op den R. v. F. II 34
Stelsel
De eerbied voor het — der staathuishoudkunde I 22—23
Een — maakt een grootseh geheel I 63
Het —der Ottomanisehe porte I 27
Onder het — van koophandel verstaat men dat der O. I. C. I 75
Versehil in kosten tussehen het oude en nieuwe — II 88
Het — ten aanzien van de credietbrieven I 92
Zie verder *Landelijk* —
Stelselloosheid
Bousquet ergert zieh a/d — v/d R. v. F. II 34. 66. 120. 130
Stemming
— i/d R. v. I. over de koffielevering a/d H. M. I 41. 93. 180
De veranderde — bij de komst van Du Bus I 191. 197
Stempel
Elout van een anderen — dan Falck I 38
Sterfte
— onder onze troepen in Boni I 156
Zie ook *Cholera* en *Dood.*
Steun
V. d. Gr. de eenige — voor Besier II 278
Steunpilaar
V. d. Gr. beschouwd als de — der Ind. Reg. I 69—71
Stijl
De — van Cunae I 87
Hulde a/d — van Meijlan I 95
Zie ook *Stilisten.*
Stil
V. d. Gr. leeft — I 115
Stilisten
De briefschrijvers goede — I 3. 4.
Zie ook *Stijl.*
Stilte
De — des doods over het werken der H. M. I 179
Stockum (**D. G. van** —)
De Dir.-Gen. — I 12
Stoel
De — van hoofdd. v. Fin. door L. Z. Veeekens open te laten II 53. 56

De — van hoofd-inspeeteur, als V. d. Gr. moeht weggaan I 70
Stok
Een — rilt in zijn hand: aanhaling van Feith II 56
Stomdronken
Een pres. v/d R. v. J. — II 107
Stomheid
De — der residenten enz. in zake eompt. I 84
Stompen. Zie *Opstoppers.*
Stoommaehine
Invoering v/d — voor suikermolens II 72—73. 183
Suikermolens met — werken door, terwijl anderen staken I 168
Storm
De *Java-Packet* onder — I 206
Stormenderhand
Inneming — van Badjoa I 156
Inneming in 1778 — van Goa I 166
Stortregens. Zie *Regens.*
Straf
Bousquet beselıouwt zijne reis over Java als eene — I 87
Zie ook *Botany Bay* en *Vonnis.*
Straffeloosheid
— v/d misdaad in Indië I 60. 170
Strafrecht. Zie **Carpzov.**
Strand. Zie *Schipbreuk.*
Strandvonderij
Een kist met brieven van V. d. Gr. aangehaald door de — I 1.
Strengheid. Zie *Gestrenge* en *Gestrengheid.*
Stroefheid
— van Du Bus tegen V. d. Gr. en D'Ozij I 196
Stroom
V. d. Gr. zwemt i/d R. v. I. tegen een sterken — I 245
Bousquet heeft den — tegen zieh II 144
Verzoek tot vervolging van De Serrière had een — tegen I 170
Stroomen
Tranen — van Muntinghe's wangen toen hij V. d. Gr.'s terugroeping hoorde II 296
Stroop
Gemis van — a/b I 16
Zie ook *Melasse.*
Student. Zie *Hoogescholen.*
Stuers (H. I. J. L. de —)
— i/d Bonisehen oorlog I 152—153
— resident van Padang I 166. II 219
Sturler (De —)
— opperhoofd van Decima I 94
Stuurman
V. d. Gr. de — van Indië I 60
Stuurreep
Het breken v/d — op de *Java-Packet* I 207
Substance of a minute
Raffles' — II 18. 253.
Suf. Zie *Roes.*
Suiker
Gemis van — a/b I 16
Suikereultuur
Aehteruitgang der — I 167—168
Suikermachines. Zie *Stoommachine.*
Sultan
— Badroedin, banneling i/d Molukken I 150. II 211—212
Gevangenneming van een opvolger van dezen II 265
Reijnst over den — van Sambas II 100—101. 103—104. 115
Supernumerair
Roekelooze uitzendingen als — II 264
Surprise
— voor Muntinghe I 32
Suspeet
Nahuijs' landverhuur voor V. d. Gr. — I 144—145
— te zijn, is voor vervolging voldoende I 170
Zie ook *Achterdocht.*
Suspensie. Zie *Schorsing.*
Swalue
— eigenaar van Oedjong Brom I 125—126. 130. 132
Sympathie
De — tussehen V. d. C. en V. d. Gr. I 41
De — van V. d. Gr. voor Muntinghe en Elout gaat verloren I 36—38
V. d. C. mist — voor Bousquet's eompt. II 119
Systeem. Zie *Stelsel.*

T.

Taaiheid
Bousquet's klaeht over de — der vergaderingen v/d R. v. F. I 82
Taak
Het afloopen v/d — van V. d. Gr. II 298
Zie ook *Afsloving.*
Tabak
Opkoop van — i/d Kedoe II 221
Tafel. Zie *Disch.*
Tafelgelden
Geruelıt der intrekking v/d — II 286
Tafereel
V. d. Gr. geeft een — over zijne wanverhouding tot Du Bus II 295
Talen. Zie *Inlandsche —.*
Talenten
V. d. Gr. over zijne weinige — II 172

Tanette
— komt niet V. d. C. bezoeken I 151
Plan tot expeditie tegen — II 219
Onderwerping van — I 152. 164
De verdreven koning van — in genade aangenomen II 233—234
Tanden
— uit raderen van eene suikermachine breken II 173
Tapanoeli
Commissarissen voor de overneming van Benkoelen en — II 237
Tarieven
— voor houtwerken II 185
Zie verder *Inkomende rechten.*
Tarten
V. d. Gr. wil — zijne vijanden om hem van iets te beschuldigen II 295
Teekening
Belooning voor eene — van een monster II 221
Zie ook *Parafeering.*
Teelt. Zie *Cultures.*
Teer
Besmering met — tegen ongedierte op de *Lady Sophia* II 108
Tegal
Brieven van res. Meijlan uit — II 42—45
Meijlan heeft — in goede orde gehouden II 80
De compt. te — II 121—124. 125—126
Tegemoetkoming
De ontoereikendheid der — voor V. d. Broeck I 127
Zie ook *Achteruitteren.*
Tegenartikelen
Plan tot het schrijven van — naar aanleiding van Crawfurd's werk I 190
Tegenbeeld
Elout het — van Falck I 38
Tegengaan
Met te lage bezoldiging kan men niet oneerlijkheid — II 40. 41. 157. 168. 264
Tegengeschenken
— a/d Mikado vraagt opperhoofd Meijlan voor ziehzelf I 94
Tegenspoed
Uit den —, dien V. d. C. ondervindt zal meer belangstelling voor Indië in Nederl. voortvloeien I 178
Tegenwerking
Elout's — van V. d. C.'s bestuur II 247—249
Du Bus' beklag over — bij den R. v. Indië I 200—203
Tegenzin
Met — volgde V. d. Gr. den G. G. n/d Molukken II 210
— van V. d. Gr. om met V. d. C. naar Holland te gaan I 175
— der inlanders om koffie te planten I 53
Tekort
Bousquet's vrees voor — in 's lands kassen I 81
Het publiek gelooft in 1825, dat zonder bezuinigingen een — ontstaat II 155
Wappers Melis schildert het — I 89. 182
V. d. Gr. wil geen — zien I 90. II 281
Zie ook *Geldgebrek* en *Nadeelige saldo's.*
Teleurstelling
— van V. d. C. in zake Soepa I 152—153
— van Engelhard in zake Soekaboemi I 139
Wrok over — I 156
Tempèl
Verwoesting van — II 286
Temperament
— van V. d. Gr. I 144
— van Bousquet II 148
Temperatuur
— op reis naar Indië II 1. 2
Teneriffe
Gezicht op — II 1
Tenlastelegging
V. d. G. tart eenige — II 295
Zie ook *Beschuldigingen.*
Teraardebestelling
— van oud-gouv.-gen. Siberg II 16
Tereehtzitting
—van het Hooggereehtshof te Semarang I 105—106
Tooneelen bij de zittingen v/d R. v. J. te Batavia II 26—27
Ternate
Opstand i/d Molukken I 43—47
Eerste bezoek van V. d. Gr. aan — II 113
Brief van V. d. Gr. uit — in 1824 II 209—217
Teruggave
Het Londenseh traetaat over de — der koloniën I 42
De — der koloniën vertraagd door Napoleon's terugkomst I 14
De — van Java I 17
De — van Bonische prov. I 165
Veroordeeling tot — van onwettig genoten sommen door Van Prehn I 106
Terugkeer. Zie *Repatrieering* en *Terugkomst.*
Terugkomst
— van V. d. Gr. uit de Molukken I 52. 121. 140
— van Nahuijs in Indië I 145
— van V. d. C. uit Makasser I 151. 153. 172—173. 182
— van Engelhard in Indië I 50. 161
Ergernis dat het Londenseh traetaat van 1824 is gesloten, zonder op de — van V. d. C. te waehten I 177

— van Muntinghe in Indië I 33. 171. 179
Terugroeping
De — van C. J. v d. Gr. uit de Kaap I 11
De — van V. d. Gr. en D'Ozij I 204—207
Terugstorting van landsgelden
Verplichting tot — door res. Vos I 83
Verplichting tot — door res. Van Sevenhoven II 160. 275. 277
Verplichtlng tot — door res. Domis II 286
Terugzending
— van W. J. v. d. Gr. uit Indië naar Nederland I 12
— van Engelhard en Van Middelkoop uit de Molukken naar Batavia I 47
Terugzien
V. d. Gr. verwacht slechts ellende bij het — van zijn vaderland I 175
Testamenten
— tijdens den Dipanegara-opstand moeilijk i/d vorm te Djocjo te maken II 276
Tevredenheid
Bewijs van — voor de teekening van een monster II 221
V. d. Gr. ontvangt bewijzen van — I 111
Engelhard ontkent de — der Preangerbevolking I 124—125
Teijssel en C°
— een invloedrijk handelshuis te Batavia II 89
Thalia (De —)
Reis van De Grave met — naar Pontianak II 245
Thalman (**C. W.** —)
— lid v/d R. v. F. II 9
Zijn ontslag als zoodanig II 11
Theater. Zie *Liefhebberijtooneel.*
Thermometers
Gemis van — a/b I 16
Thermopylen
Maros doet denken a/d — II 230
Tiedeman (**J.** —)
Brieven van — II 78. 83
— lid v/d R. v. F. II 9
Zijn ontslag als zoodanig II 11
— repatrieert II 280—281
Tijd
V. d. Gr.'s verwachting, dat de — alles zou ophelderen I 14
Bij baren brengt de — verandering I 23
Zie ook *Leeftijd.*
Tijdmeters
Gemis van — a/b I 16
Tijdsorde
Slechts gedeeltelijk — bij de rangschikking der Brieven gevolgd I 7
Tijdverspilling
Bousquet klaagt over — I 82
Tijgers
Bousquet in gevaar van — II 125
Tijl Uilespiegel. Zie **Uilespiegel.**
Timeo Danaos
Beteekenis II 66
Timiditeit
Goldman's overmaat van — II 130
Timmerman Thijssen
De correspondentie tusschen Wolterbeek en — I 5
Ontevredenheid op — over Singapore II 64
Timmerwerven
Conferentie over de — te Soerabaja II 141
Vaststelling v/d instructie voor de — II 167—168
Tin
De opbrengst van — geschaad door de Palembangsche catastrophe II 185
Tiran
Du Bus uitgemaakt voor een — I 197. 200
Ontslagenen, die V. d. C. zullen bekladden als — II 132
Tirannen
De moord van Caesar gaf slechts aanleiding tot erger — I 23
Tjabangboengien
— met de zoutwinningsplaats Pakkies II 154
Tjikandilanden
Faes' Geschiedenis der — I 9
Over de landen van Jessen, Marchand en Abbott II 72. 160—161. 162. 178
Tjinrapole
— van Pankadjene i/d Bonischen oorlog I 152
Tjinrana
De wreedheden gepleegd te — I 159—160
Tobias' oordeel over de bezetting van — II 233
Tjipanas
— verblijf v/d G. G. I 56—59
Tjoeké-heffing
— op de part. land. II 254—255. 256—257
Tobias (Mr. **H. J.** —)
Brieven van — I 157. 158. II 160. 161. 230. 231. 233
Meijlan veroordeelt —' beleid in zake de koffiecultuur van Bantam II 73
— i/h rechte spoor gedrukt door V. d. Gr. II 80
Het weldadige van —' beleid in Bantam II 179
— als comm. naar Makasser I 150. 152—153. 154. 155. 156. 162. 165. II 211
—'s gedicht op Palembangs verovering II 162
— in de Singapoorsche courant over de Bonische zaken II 244
— bezorgt een werk van Meijlan I 95

—' oordeel, naar aanleiding van Muntinghe's passeering I 31
— gedeeoreerd I 32
Tocht
— van Le Bron door Zuid-Celebes I 156. 157
Zie ook *Expeditie.*
Toebreeuwen
— op de *Lady Sophia* tegen het ongedierte II 108
Toediehten
Van Hall aan Reinwardt I 96
De Bat. Cour. aan J. C. Baud I 174
Zie ook *Dichtregels.*
Toedrinken. Zie *Saluut.*
Toeëigenen
Het — van Bonisehe provinciën door de Eng. I 165
Toegankelijk
V. d. C. voor ieder — II 293
Toegeeflijkheid
— van V. d. Gr. I 99
V. d. Gr. aeht zieh vrij van — II 250
Inaehtneming van — bij omgang met Du Bus I 197
Goldman's — I 89. II 120
— van Bousquet I 81. 85. 93
Toegenegenheid
— van V. d. Gr. voor V. d. C. II 98
— i/h alg. voor V. d. C. I 40
— voor V. d. Gr. I 66—71
Toehoorders
— van Muntinghe hangen aan zijne lippen II 35
Toeknikken
Het — van De Jongh i/d Hoogen R. v. J. II 27
Toekomst
V. d. Gr. over de — van Indië I 32. 90. 176. II 93. 172—173
V. d. Gr. over de — van Makasser I 150—151 II 265
Wappers Melis ziet de — van Indië donker in I 182
Toelagen. Zie *Tafelgelden.*
Toelakken
Het — der gaten a/b der *Lady Sophia* II 108
Toelating
Het verkeerde der — van Eur. i/d Vorstenlanden I 148. II 193. 195
Toeluisteren. Zie *Toehoorders.*
Toeloopen
Het — van leden van het Waterloo-genootschap I 195
Toemaken. Zie *Toebreeuwen.*
Toenaam. Zie *Bijnaam.*
Toenadering
Vergeefsehe poging tot — van V. d. Gr. tot Du Bus II 203
Toeneming
V. d. Gr. wijst op de — der ink. v/d verpachtingen II 177
Toeplakken. Zie *Toebreeuwen.*
Toerekenbaar. Zie *Ontoerekenbaarheid.*
Toeschietelijk
V. d. C. was — I 154
Zie ook *Toegankelijk.*
Toeschrijven. Zie *Raadgever*
Toestroomen
Het — van leden voor het genootschap v. Waterloo I 195
Toeval
F. v. d. Gr. door een — hersteld van eene ziekte II 109
Toevertrouwen. Zie *Vertrouwen.*
Toevloed. Zie *Toestroomen.*
Toewensehingen
— tot herstel van V. d. Gr.'s gezondheid I 70—71
— bij Baud's vertrek naar Holland I 174
Toewijding
Tobias beklaagt zieh over het miskennen van zijne — I 156
De — der vereerders van V. d. C. I 38. 40
De — van V. d. Gr. aan zijn werk I 73
Toezeggingen
De inlanders steeds met — bedrogen I 53
— van V. d. C. aan kapt. Besier I 118
Onvervulde — i/d Vorstenlanden sehaadden ons gezag II 256
Toezieht
Het — op de Compt. onvolmaakt II 138
Het — op de douane moeilijk II 134. 137. 181—182
Tollens (Mr. **L. J. A.** —)
De verzameling van Wetten enz. van — II 181
Tolpoorten
De — in de Vorstenl. II 31—32
Afsehaffing v/d paeht der — II 253. 254. 255
Tooneel. Zie *Liefhebberij—*
Toorn
— van C. C. G. G. over het gebrekkige der ambtenaren I 72—73
— van V. d. C. over het sleehte werk der fin. I 79. 83
— van Elout op V. d. Gr. II 282
— van Du Bus op den R. v. Indië I 200
— van Du Bus op V. d. Gr. I 203
— van Van Geen op kapt. Hersens I 159
Zie ook *Drift.*
Touwtjes
De R. v. F. als op de vinkenbaan om aan de — te trekken II 55
Niemand kan dat beter dan V. d. Gr. II 146

Traagheid
Bousquet beschuldigd van — I 88. II 240
Zie ook *Langzaam.*
Tracasserieën
— van Du Bus I 197
Tractaat. Zie *Londensch* — en *Parijsch* —.
Tragisch
Het — verloop van V. d. Gr.'s geschiedenis I 4. 55—56
Trail
Lid der firma Jessen en — II 162. 183
Traktementen. Zie *Bezoldiging.*
Tranen
Muntinghe in — bij de terugroeping van V. d. Gr. I 205
Bij V. d. C.'s vertrek van Ternate staarde men hem met — na I 150
Translateur
Proces tegen — Winter I 100—106
Trappen. Zie *Vertrappen.*
Triomf
Tobias bezingt onze — in Palembang II 162
— van V. d. C. op Celebes, gevolgd door teleurstelling I 152
Troebel water
Du Bus omringt zich door menschen, die in — willen visschen II 292
Troetelkind
Het landelijk stelsel V. d. Gr.'s — I 27. 59. 63. 84. 93
De Comptabiliteit Bousquet's — I 85. II 140
Tromp (De —)
— met Wolterbeek naar Semarang I 97
Troost
V. d. Gr. vindt — in zijne goede verstandhouding met zijne ambtgenooten en De Kock II 251
En in de achting van alle weldenkenden I 206
V. d. Gr.'s brieven eene — II 275
Zie ook *Laven.*
Troosteloos
V. d. Gr.'s levensopvatting — I 112
Trotseering
Bousquet verwacht van V. d. Gr. — tegen Du Bus' drijven II 288
Trouw
De R. v. F. doet een beroep op de — der ambt. voor de samenst. der begr. I 78
V. d. Gr. verklaart zich 'n — ambtenaar I 61
Er bestaan geene twee soorten van goede — I 65
Erkentenis door V. d. C. dat V. d. Gr. hem — gediend heeft II 281 (1)
V. d. Broeck heeft — gediend I 132
Goldman is — I 60. II 91
Bousquet is — II 91
Tobias beroept zich op zijne — I 156
Zie ook *Goede* en *Kwade* —.
Trouweloosheid
— der regenten van Simbang en Tanralili op Zuid-Celebes II 228
Tulband
De verwachting v/d — v/d Pal. sultan II 66
Tullingh
— lid v/d Hoogen R. v. J. II 11
Tusschenbestuur. Zie *Engelsch* —.
Tweegevecht. Zie *Duel.*
Tweeslachtigheid. Zie *Halfheid.*
Twist (Duijmaer van —)
Overlijden van — II 99. 141
Tyran. Zie *Tiran.*

U.

Uil
Valck werd genoemd een — II 80
Uilen
Bousquet komt v/d Vossen bij de — I 83
Uilespiegel
Het werk der begrootingen en — I 81
— was zoo gek niet II 29
Uitbarsting
— van den opstand i/d Molukken I 43
— van den opstand i/d Vorstenlanden I 191
Du Bus' — tegen den R. v. Indië I 200
Uitblusschen
De gevolgen v/h — v/h eergevoel der ambtenaren II 93
Het niet — van het verlangen van Besier's broer om in civ. dienst over te gaan I 118
Uitbreken. Zie de woorden bij *Opstand.*
Uitbundigheid
— van V. d. Gr. in zijn lof over C. C. G. G. I 37
— der betuigingen van vriendschap I 5
Zie verder *Blijdschap.*
Uitdooven. Zie *Uitblusschen.*
Uiterlijk
V. d. C. met aangenaam — I 39—40
Uitgaven
Verschil in — tusschen het stelsel der O. I. C. en het Landelijk stelsel II 88
Zie verder onder *Bezuinigingen.*
Uitgekomenen
Staat der — van 1816 I 15—18
Zie verder *Baren* en *Rapalje.*

(1) In dl. I bl. 198 ook door mij aangehaald, maar de woorden „eenen man, zoo" op r. 11 v. b. moeten komen achter „van" in r. 9 v. b.

Uitgeperst suikerriet.
Stoken met — II 72—73.
Uithuwelijking
— van Soekoer, zoon van Adimengolo I 191
— van Muntinghe aan juffr. Ross II 81
Uitluiden
Het — zonder waardeering van Van Braam I 71
Uitschot. Zie *Rapalje.*
Uitspraak. Zie *Vonnis.*
Uitstekendheid
— missen C. C. G. G. I 72
Uitstel
— voor de aanvaarding der Tjikandilanden II 160. 168. 178
— betrekkelijk intrekking v/d landverh. II 193
Uitstorting
Tijd v/d — v/d Heiligen geest II 50
Uitvaagsel. Zie *Rapalje.*
Uitvaren
Het — van Van Geen tegen Hersens I 159
Zie ook *Drift* en *Toorn.*
Uitvoer
Belemmering v/d — van rijst II 186
Uitvoerrechten. Zie *Inkomende rechten.*
Uitzendingen
Averechtsche — van personeel I 18—19. 117. II 95—96. 264
De kosten van — betaalt Indië I 89
Universiteiten. Zie *Hoogescholen.*

V.

Vacant. Zie *Stoel.*
Vader
De — van V. d. Gr. I, 12
Zie ook *Gevader* en *Papa.*
Vaderland. Zie *Nederland.*
Vaderlandsliefde
— wordt gekweekt door anti-revolutionaire beginselen I 195
Vaderlijke bezorgdheid. Zie *Gevader.*
Vagebonden
— in Bantam, die zich tegen te gering loon laten huren II 161
Val
V. d. Gr. voorziet zijn — I 73. 196
V. d. Gr. zal door eigen schuld zijn — niet berokkenen I 204
Het tragisch beloop van zijn — I 56
J. C. Baud werkt a/d — van V. d. Gr. mede I 174
Meijlan's — I 94
Mr. Besier vreest zijn — II 278
Bousquet bereidt zijn — voor II 168
S. v/d Gr. denkt aan zijn — II 165
Valck
F. G. en J. — II 80
Valsch
V. d. C. met een — hart I 39
Varken
Een — a/b der *Cornelia* werpende vijf jongen II 4
Vastbinden
Schipbreukelingen, die zich aan een mast — I 207
Veeckens (L. Z. —)
— onder Janssens en C. C. G. G. I 62—66
— tegenstander v/h Land. st. I 51—52
— lid der Adv. Com. II 12
— pres. v/d R. v. F. II 20. 35
Bousquet klaagt over zijn willekeur II 47—48
En dat hij hem overbelast met werk II 64—65
Eene pakhuisquaestie II 58. 61
— meer gevreesd dan bemind II 58
Zucht van — om in Holland een wit voetje te krijgen II 89
— wil credietbrieven steeds gehonoreerd zien II 65—66. 67—68
— ziet Indië's fin. donker in I 81
Bespreking zijner vervanging I 69—70 II 56. 57. 58
— eigenaar van Tjabangboengin II 154
— oudgast I 25. 62
Veerkracht
V. d. Gr. herstelt de — der fin. inspectie II 173
Veil
V. d. Gr. heeft zijn leven voor V. d. C. — I 38
Veldslag
De vrede m/d Padries meer dan een — II 238
Vendudepartement
Bousquet wil superint. v/h — worden I 82
Opbrengst v/h — II 187
Vendutie
Quaestie op eene — over betaling in papier II 25—26
— van tokogoederen te Makasser II 236
Veneratie
— voor Muntinghe I 26—27
Zie verder onder *Muntinghe* en *Vereerders.*
Verachten
De menschen — L. Z. Veeckens I 62
Verantwoordelijkheid
V. d. Gr. draagt met tegenzin de — waarmede hij is belast I 198
V. d. Gr. neemt op zich de — voor alle daden van V. d. C. I 61. 203
Zie ook *Comptabiliteit.*
Verarmen
Klacht der Chineezen, dat ze — II 221

Verbannen
V. d. Gr. hoopt dat de deugd niet uit Nederland — is I 206
Zie ook de volg. woorden.
Verbanning
Oud-reg. Adimengolo verzoekt — van zijn zoon I 193
Resident Van Prehn wil — van aanklagers I 101. 102
— van Van Prehn I 106
De quaestie der — van Maurisse en Prediger I 105 (1)
Verbanningsoord
— van Badroedin II 211. 212
Zie verder *Ballingschap.*
Verbasteren
Tot oudgast — I 26. II 36
Verbeurdverklaring
— in opiumzaken II 222
Verbeuzelen
De leden v/d R. v. F. — hun tijd II 34—35. 69. 101—102. 120
Verblijden. Zie *Vreugde.*
Verblijf
Resident Domis wil aan vliegende procureurs het — in Indië ontzeggen II 200—201
Zie ook *Huis*, *Huisvesting*, *Verblijven.*
Verblijven
De — v/d G. G. I 56—59
Vernieling der vorstelijke — in Boni II 234
Verblindheid
V. d. Gr. klaagt over de — in Nederland II 223
Zijne eigene — I 56. 148
Elout's — I 55
Verbloemd
De rapporten over de wreedheden van Hersens en Zoutman — I 159
De rapporten over het geldtekort — I 182
Zie ook *Geflatteerd.*
Verbolgen
Du Bus — o/d R. v. I en op V. d. Gr. I 197—204
De Koning — op V. d. Gr. I 204
Zie ook *Toorn.*
Verbondseed
— op Zuid-Celebes I 151
Verbouwen
Het — van het paleis op het Waterlooplein tot een verblijf v/d G. G. zou te veel kosten I 57
Verbranden. Zie *Neerbranden.*
Verdacht
Nahuijs — I 144
Zie ook *Achterdocht.*
Verdaging
— der beslissing v/d R. v. I. in zake koffielevering a/d H. M. om de stem van D'Ozij te erlangen I 41. 180
Verdeeldheid
— i/d R. v. I. tegen V. d. Gr. I 179. II 245. 248
— i/d Munteommissie I 184—186
Verdeemoediging
— van Badroedin op Ternate II 212
Verderf. Zie *Val.*
Verdienstelijkheid
— v/d Commissie-Gen. I 36—37
en i/h bijzonder van V. d. C. I 38—40
Koning Willem I weet geene — te erkennen I 121
De — van enkele overledenen worden erkend I 32
Verdrag. Zie *Londensch* en *Parijsch tractaat.*
Verdriet
Het — van V. d. C. over de mislukking van de expeditie naar Soepa I 153.
Het — van Bousquet over de vergadering v/d R. v. F. I 86
Zie ook *Hartzeer.*
Verdrijving
— van Muntinghe uit Palembang I 100
Verdrinken
Het — v/d passagiers der *Java-Packet* I 207
Verdwalen
— van Le Bron op exp. naar Sinjai en Badjoa I 156. 157
Vereerders
De — van V. d. C. I 38—40
De — van V. d. Gr. I 68—70. 209
Zie ook *Veneratie.*
Verfraaid. Zie *Geflatteerd* en *Verbloemd.*
Vergaan. Zie *Schipbreuk.*
Vergaderingen
De ellende der — v/d R. v. F. I 82. 86
Het onaangename der — v/d R. v. I. voor V. d. Gr. II 248
Du Bus ontwijkt de — v/d R. v. Indie I 203
Vergalling
— v/d opgewektheid door de komst van Du Bus I 191
Vergasten
Het — op prijsvragen I 191
Vergeving
Een neef van V. d. Gr. verzoekt — voor zijn gedrag I 116
Vergezellen
Het — door V. d. Gr. van V. d. C. op alle zijne reizen I 197

(1) In de noot 4 aldaar, den eersten regel staat deel XV voor deel XIII en in den voorl. regel de drukfout „*de* verbannene".

Vergezicht
Het — op de Kanarisehe eilanden II 1
Vergieting
Engelhard betreurt — van bloed I 164
Vergissingen
— van doktoren II 44. 109. 158
Vergramd. Zie *Verbolgen.*
Verheugd
Van Sevenhoven wordt door V. d. Gr.'s brieven — II 275
Zie ook *Vreugde.*
Verhongeren. Zie *Honger.*
Verhoor
Het — van Van Prehn door den pres. v/h Hof I 106
Het — van Winter bij ditzelfde proees II 115
Verhuell (Q. M. R. —)
De herinneringen aan Indië van kap. luit. — I 98
Verhuizen
Het — van Bousquet en V. d. Gr. I 114
Het — v/d bevolking naar de part. land. I 123
Verhuur. Zie *Huur.*
Verjaardag. Zie *Geboortedag.*
Verkettering
— van andersdenkenden I 25. 56
Verklapping
— der ongunstige meening van V. d. C. over Tobias I 154. 155
Verkleefdheid
— aan V. d. C. I 38. 51
Verkoeling
— tussehen V. d. Gr. en Elout I 38
— tusschen V. d. Gr. en Baud I 174
— tussehen V. d. Gr. en Wappers Melis I 182 (1)
— tusschen V. d. Gr. en Muntinghe I 33. 36
Verkoop
Reglt voor den — van houtwerken II 185
— van speeerijen II 184
— a/d regeering v/d part. land. i/d Preanger I 122—139
Zie ook *Credietbrieven* en *Vendutie.*
Verlaging
— v/h karakter betrekkelijk het verzet tegen de H. M. I 148
Verlegenheid
— van Muntinghe I 96
Zie ook *Bedeesdheid.*
Verliehting. Zie *Illuminatie.*
Verlof
V. d. Gr. denkt aan een — naar Europa II 192
Hij ziet er van af II 207. 212
Zie verder onder *Repatrieering*, **Baud, Muntinghe, Nahuijs, De Salis.**
Verlooehenen
V. d. Gr. zou God enz. — indien hij met Du Bus was medegegaan I 196
Uit zueht om niet V. d. C. te — werd tegen du Bus houding aangenomen I 198
Vermaning
— van Du Bus a/d R. v. I. over tegenwerking I 200—203
Zie ook *Verwijtingen.*
Vermeestering
— van Palembang II 162
— van Boni enz. I 156
Vermogen. Zie *Fortuin.*
Vermoorden. Zie *Moord.*
Vernederen. Zie *Verdeemoediging.*
Vernielzueht
Tobias over de — van onze troepen I 156—160
Zie ook *Vernietiging.*
Vernietiging
V. d. Gr. ziet i/d H. M. de — v/d vrijen handel I 178
De Soenan wenseht in 1820 — der contraeten I 103—104
Verontsehuldigingen
Nahuijs' — over zijne sleehte ontvangst van V. d. Gr. I 100
Verontwaardiging
De — van De Vogel over een aanval op V. d. C.'s bestuur I 190
Veroordeeling. Zie *Vonnis.*
Verootmoedigen. Zie *Verdeemoediging.*
Verorbert
Bousquet benijdt den inlander, die rustig zijn rijst — I 89
Veroverd gewest. Zie *Wingewest.*
Verpachting
Bousquet prijst — der douane aan, als voordeeliger II 136. 137. 168
Rechtstreeksehe heffing goedkooper dan — II 88
Bemoeiing v/d sultan van Sambas m/d — van opium II 100—101
Opbrengst der — van de landsmiddelen over 1817—1821 II 177
Verdeeling van boeten bij overtreding in zake — II 222
Ondoelmatigheid der — op Sumatra's Westkust II 238
Verpanding
— van de Preanger enz. voor de leening van 15 millioen I 167. 182
Verpesting
— v/d *Lady Sophia* II 109

(1) Op deze bladz. noot 7 wordt verwezen naar B. bl. 344; moet zijn 241.

Verplaatsing
Geene — v/d bureaux naar Buitenzorg I 57
Verplichtingen
V. d. Gr. de duurste — aan V. d. C. I 38
Verploegh (**B. C.** —)
— als commissaris naar Sumatra's Westkust II 237
Verponding
Een reglement op de — II 74—75. 181
De ½ pCt. voor de part. land. te weinig I 136. 137
Verraad
— van Simbang enz. op Zuid-Celebes I 228
V. d. Gr. achtte het — om mede te gaan met Du Bus I 196
Verrader
Badroedin — I 150
Verrekijkers
Middelmatigheid der — II 1. 6
Verrijken
Ambtenaren kunnen zich niet meer — II 93
V. d. Gr. belet dat Nahuijs en gunstelingen zich — I 144
Verrot
De *Lady Sophia* — II 109
Verruiling. Zie *Ruiling.*
Vers. Zie *Dichtregels.*
Verschansing
Goldman zocht i/h collegiale eene — II 120
Verscheiden. Zie *Dood.*
Verscheurd
Tobias' hart — I 155
Verschuir (**J.** —)
— een neef van V. d. Gr. I 116
Brief van — II 259
Verschuir (Mr. **G. C. Fontein** —)
— zwager van V. d. Gr. I 13—14
Over de brieven van V. d. Gr. aan — I 3
Verslaafd
V. d. Gr. — aan rooken II 109
Zie ook *Drank.*
Verspilling. Zie *Geld—* en *Tijd—*
Verstrekkingen
Toepassing van het besl. der C. C. G. G. omtrent — i/d Molukken II 185—186
— aan zoutmakers II 154
— van zaaipadi II 186
Zie ook *Voorschotten.*
Vertegenwoordiging
Men vraagt in 's Lands — naar de bij de Grondwet toegezegde staten enz. II 218
Zie verder *Staten-Generaal.*
Verteringen
Geringheid der — van V. d. Gr. I 115
Zie ook *Achteruitteren.*
Vertragingen. Zie *Langzaam.*
Vertrappen
Het — v/d R. v. F. I 82
Vertroetelen. Zie *Troetelkind.*
Vertrouwen
Bauer verbeurt bijna het — I 65
Zonder de G. G. — stelt, kan niemand hoofdinspecteur worden I 110
Bousquet heeft het — v/d G. G. verloren II 144
V. d. Gr. geniet tot het laatst het — van V. d. C. I 38. 196—198
V. d. Gr. hoopt niet hetzelfde — bij diens opvolger te hebben II 211
De Kock toont ook — in V. d. Gr. II 281—282
V. d. Gr. heeft het algemeen — I 70
Het — van Besier op V. d. Gr. I 119
Het — der Zuid-Celebessche vorsten i/h Bongaaisch tractaat I 162
Engelhard heeft weder het — van het Opperbestuur I 171
Wie Du Bus tegenwerkt, maakt zich het — des Konings onwaardig I 202
De inlanders hebben het — verloren I 53
Zie ook *Zelf—.*
Veruitziend
V. d. Gr., ofschoon —, gaat zijn val te gemoet I 196
Verval
— v/d handel te Semarang II 221
— v/d cultures voor de Eur. markt I 168
Vervallenverklaring
— van Keuchenius II 133
Zie ook onder de namen bij *Schorsing.*
Vervalsching
Beschuldiging van — tegen L. Z. Veeckens I 63
Vervanger
De Kock als tijdelijk — van V. d. C. aangewezen I 39. II 204. 276
V. d. Gr. betreurt, dat De Kock niet G. G. wordt I 60
Zie ook *Opvolger.*
Verveling
Bousquet's — i/d R. v. F. I 82. 86
Vervolging
Engelhard over — tijdens de Compagnie I 170
— van Van Prehn en Winter I 100—106
Ontslag van — van Keuchenius II 132
— van De Serrière I 169—170
— van V. d. Gr. door het ongelijk I 11. 116. 206
V. d. Broeck uit vrees voor vervolging — doet afstand van Oedjong Brom I 130
— tegen Chineesche suikerfabr. I 167
Verwaandheid
Van Sevenhoven over zelfvertrouwen en — I 5
De uitgezondenen lijden aan — I 19
Engelhard zonder — I 49

Verwaardigen
— deed V. d. Gr. met zijne brieven correspondenten I 70
Verwaarloozing
— v/d inspectie gedurende V. d. Gr.'s reis n/d Molukken I 110
— v/d belangen van ondergeschikten I 119
Wat Raffles op cultuurgebied aan — had prijsgegeven, werd door C. C. G. G. opnieuw gesystematiseerd I 53
Verwanten
Zorg van V. d. Gr. voor zijne — I 115—116
Verwarring
— in de administratie I 86 II 68—69
— in de inning der verponding II 74—75
— tijdens V. d. Gr.'s reis i/d Molukken II 102. 173
Zie ook *Désordres.*
Verwelkoming
— door een gewezen slavin v/d fam. V. d. Gr. I 19
Zie ook *Illuminatie.*
Verwenschingen
— tegen R. v. F. door Bousquet I 82
— van Semarang tegen Maurisse I 106
Verwezenlijking
V. d. Gr. wanhoopt a/d — van zijn streven naar de grootheid der kolonie II 245
Verwijdering
Kabaal ter — van Van de Gr. v/d G./G. I 107
— van Van Prehn en Winter uit Solo I 102—103
Zie ook *Soekoer* en *Verbanning.*
Verwijtingen
Harde — van Elout aan Bousquet II 45
Zie verder *Beschuldigingen.*
Verwilderd
De regent van Lassem — II 201. 203
Verwoesten
Het — door onze troepen in overwonnen streken I 156—160
Verwonding
— bij duel II 58—59
Verzachtingsmiddel
Elout wenscht een — voor het Cultuurstelsel I 55
Verzaken. Zie *Verloochenen.*
Verzamelingen.
Ongelukken m/d — van Reinwardt I 96—97
Verzekering. Zie *Assurantie.*
Verzoeken
De malle — die V. d. Gr. gedaan worden I 116
Veth (**P. J.** —)
Zijn werk over Borneo I 10
Vexela (**Le Bron** —). Zie **Bron.**
Victorie. Zie *Vermeestering.*
Viering
— van V. d. Gr.'s jaardag II 80
— v/h passeeren v/d meridiaan van Amsterdam II 4
— v/d slag bij Waterloo I 195
Vijanden
V. d. Gr. maakt — I 66. 113
V. d. Gr. indisponeert vele menschen II 245
De vele — van Muntinghe I 33
Nahuijs schaart zich onder de — van V. d. C. II 249
V. d. Gr.'s — zijn slechts — v/h algemeen belang II 251
V. d. C. heeft vele — II 281
V. d. Gr. onder den indruk van vele — I 107
J. C. Baud en Engelhard — van V. d. Gr. II 294
Engelhard en Van Middelkoop zijn elkanders — I 42
Zij leefden als — gedurende hunne commissie i/d Molukken II 45. 47
Bousquet heeft — I 86
Hardheid tegenover machteloos geslagen — I 156
Vincent
— secretaris v/d Weeskamer II 22
Vink
— de eerste bazaareigenaar I 139
Vinkenbaan
De R. v. F. als op de — II 55
Vinne (**Van der** —)
— inspecteur v/h Onderwijs II 222
Brief van — II 287
Virgillius. Zie *Aeneas.*
Visschen
Het — naar haaien II 2
Vivat
— *Justitia* enz. II 132
Vlag
De — niet blootstellen als de macht ter verdediging ontbreekt II 205
Elout en Buijskes verlaten Indië met geschonden — te Singapore I 95
Vleiende bewijzen
— van tevredenheid voor V. d. Gr. I 111
Vlekkeloosheid
— van V. d. Gr.'s geweten I 61
Zie ook *Schuldeloosheid.*
Vlijtig. Zie *IJver.*
Vloeken
Het ellendige der vergaderingen v/d R. v. F. doet Bousquet — I 82
Vlucht
— van Adimengolo's zonen I 192—193
Vogel
— geneesheer te Pekalongan II 44

Vogel (W. de —)
Brieven van — I 190 II 110. 285
Seer. v/d R. v. F. II 45
— denkt min gunstig over Goldman II 129—130
— benoemd bij de alg. boekh. II 140
— raad van Fin. II 169. 189
— lid der Munteommissie I 183. 185—186
Vogelnestjes
De zaak der — i/h proc. v. Prehn II 116
Gemis aan controle o/d — II 185
Vogelverschrikkers
Bauer en V. d. Gr. als — over Java I 37
Volksopstand
V. d. Gr. ontkent, dat de opstand van Dipanegara een — zou zijn I 192
Volksvertegenwoordiging. Zie *Staten-Generaal.*
Voltaire
Epigrammen van — I 208 II 144
De eenvoud, volgens —, v/h stelsel der Ottomanische porte II 87
Vonnis
— in zake Van Prehn en Winter I 105—106
— id. Keuchenius II 132
— id. Bazaars I 140
Voorbeeld
Bousquet neemt een — aan V. d. Gr. II 32—33
Voorgevoel. Zie *Veruitziend.*
Vóór-Indië
De Commissie-Nederburgh in — I 12
De rente in — I 167. 168. 183
Klachten over slechte bezoldiging der ambtenaren in — I 154
Afstand van onze factorijen in — I 170—171
Vooringenomenheid
V. d. Gr. vermoedt dat Du Bus met — tegen hem in Indië zal komen I 197
Du Bus met — tegen V. d. Gr. vervuld II 294
— van Maurisse tegen Van Prehn I 106
Voorkomen. Zie *Uiterlijk.*
Voorrede
— op de vertaling van Crawfurd's werk I 190—191
Voorschotten
Terugbetaling der — bij intrekking Landverh. i/d Vorstenl. II 197—198
Ontevredenheid hierover II 272
Het — verstrekken op te veld staand gewas II 156
Door Van Sevenhoven genoten — II 275. 277
Voorspoed
De — der kolonie te danken aan C. C. G. G. I 37
De — der kolonie te danken aan V. d. C. I 38
V. d. Gr's benoeming tot R. v. I. zal de kolonie tot — brengen I 71
De — van V. d. Gr.'s loopbaan I 111
— toegewenscht aan J. C. Baud I 174.
Voort (Van der —)
— gouv. van Makasser II 229
Voortdrijven
Het — van Du Bus I 197
Vooruitziend
V. d. Gr. — zijn val I 196
Voorthelpen. Zie *Behulpzaamheid.*
Voorzienigheid
Misrekening op de — bij de fin. van Indië I 182
Id. bij V. d. Gr.'s eerbiediging v/d — I 207
Voorzitterschap. Zie *Praesidium.*
Vorstenlanden
Reis van C. C. G. G. n/d — II 16
id. van V. d. C. n/d — in 1819 I 100
V. d. C. nog in 1822 opnieuw n/d — I 126. 191
Verval v/d handel i/d — II 221
De tolpoorten i/d — II 31—32
De bewoners der — gelukkiger dan die der gouvtslanden I 124
Het gezag i/d — ondermijnd I 205 II 256
Klaehten van inl. hoofden uit de — tegen de Regeering I 126
Opstand i/d — I 191—194 II 261—262. 264. 266. 268. 271—277. 286. 290. 291. 294.
Zie verder *Landverhuur.*
Vos (C. —)
Brief van — II 156
De compt. van resident — I 83
De manier, waarop bij — de kas werd opgenomen II 138
Klachten van een controleur tegen — II 259—260
Vrede
— met Padries II 238
Tijdens den verkoop der Part. Land. door Raffles geen uitzicht op — I 137
Vreugde
— van V. d. Gr.'s vrienden over zijne bevordering tot R. v. I. I 71
— te Semarang van het vertrek van kol. Von Yett II 273—274
— over het vertrek van Veeckens I 62
— over de overwinning te Palembang door De Kock II 162
— over V. d. Gr.'s herstel bij Bousquet II 62
V. d. Gr. kent geene — I 112
— over behouden aankomst v/d fam. V. d. Gr. I 113
— over V. d. C.'s terugkomst van de Moluksche reis I 172—173
Vriendschap
De betuigingen van — i/d Brieven I 4—5
Bousquet's — voor V. d. Gr. I 66—67. 70 II 101. 128. 129. 206

Bousquet wil uit — zijne krachten bij die van V. d. Gr. voegen II 55
V. d. Gr. betuigt aan Wappers Melis zijne — II 217
Noehtans worden het tegenstanders I 93. 182
Meijlan's verzekering van — aan V. d. Gr. I 70
De — van Fabius voor V. d. Gr. I 209
— tussehen Du Bois en Franeis I 34
Nahuijs' hart is open voor — I 145
Besier doet een beroep op de — van V. d. Gr. I 117—120
Vroegere — tussehen Van Sevenhoven en V. d. Gr. II 159
Vriese
— eontroleur van Tjiandjoer I 137
Vriese (W. H. de —)
— geeft Reinwardt's reizen uit I 96
Vrijmetselaars
Het maçonnieke stukje van V. d. Gr. I 87
Het medgezellenwoord I 198
Vrijspraak
— van Keuehenius II 132
Vrijzinnig
De vader van V. d. Gr. — I 12
De uitgekomenen van 1816 — I 22—24
Ineonsequentie van Elout, V. d. C. en V. d. Gr. in deze riehting I 53—56. 148
Engelhard verwijt hen dit ook I 125
Eene maehtige maatsehappij niet i/d weg aan een — bestuur I 32
De Bat. Cour. in zeker opzieht — I 187
Vulgus
Het versehil tussehen Frederik de Groote en V. d. Gr. v/h — I 69

W.

Waal (E. de —)
Zijn Ned. Indië i/d S. G. I 8
Waard
De Koek vindt meer — de opinie zijner landgenooten dan iets anders II 274
Bousquet vindt meer — zijn geweten en V. d. Gr.'s oordeel dan dat der mensehen I 67
Waardeering
De komst van V. d. C. in Holland zal tot meer — v/d kol. leiden II 214—215
Gemis aan — der kol. II 218. 240
Waarheid
V. d. C. zoekt de — I 40
Oudgasterij en de — II 144
De boekhouding zal enkel de — bevatten I 80
De — omtrent het Indiseh tekort I 90. 180
Bauer door de — overwonnen I 66
V. d. C. komt in Ned. m/h licht der — I 176
Du Bus sluit de oogen voor de — II 293
Waarheidsliefde
De — der Bat. Cour. I 187
Waarneming
— v/h hoofdinspeeteursehap door V. d. Gr. I 110—111
Waarnemingen
Gebrekkige — aan boord I 16
Waarsehuwingen
— van Verschuir aan V. d. Gr. over zijne positie I 14. 38
— van Mevr. Bousquet en V. d. Gr. over Bousquet's positie I 86
— van Bousquet over het geldelijk beheer I 81. 89
— van Frits V. d. Gr. aan V. d. Gr. II 166
— van Wolterbeek over Muntinghe I 31
— van Wappers Melis over V. d. Gr. I 93
— van V. d. Gr. over Goldman I 82
Waehtgelders
De — van 1816 I 17
De later nog door Holland uitgezondenen II 264
Wagen
Te Batavia heeft ieder 'n — II 8
Zie ook *Reis—*.
Wanadministratie
Beriehten over de Ind. — naar Holland II 281
Zie ook *Dèsordres*.
Wanayassa
— vroegere naam voor Poerwakarta II 153
Wandeling
— van Le Bron de Vexela door het Bonisehe rijk I 157
Wanorde
De wetgeving te midden eener — i/d adm. I 37
Bousquet klagend over de — i/d R. v. F. I 82—87
En bij de houtbossehen II 131—132
De — vermeerdert, gedurende V. d. Gr.'s reis naar de Molukken I 70—71
Zie ook *Wanadministratie*.
Wapening a/b
— tegen zeeroovers I 16
Wappers Melis
Brief van — II 217
Ongunstig oordeel van — over de fin. I 66. 89. 182—183
— bemoeiing m/h Muntwezen I 183—186
— gedeeoreerd I 32
— staat De Kock bij II 220
— naar Holland voor de Br. Ind. leening I 167
Bemoeiing van — m/d douane II 181—182
— over bezuinigingen I 93

Gunstig oordeel van — over Malakka, Riouw en Singapore I 170—171
Wardenaar
— R. v. I onder Daendels II 252
Wardenburg (**J. F. C.** —)
Comm. v/d *Eurydice* op de Moluksche reis met V. d. C. I 150
Id. op de volgende reis naar Makasser I 154—155
Warongs
Over de intrekking van — o/d part. land. I 142. 144
Waterfiscaals
Moeilijkheid om de — te controleeren II 134
Op den duur knoeien de — II 137
De — erkennen alleen den proc. gen. als hun chef II 181
Waterloo-genootschap
Het — te Batavia I 195
Waterloo-plein
Het paleis op het — I 56
Het milit. kampement op het — II 152
Waterput
V. d. Gr.'s brieven als een — i/d woestijn I 67
Waterstaat
Opheffing v/h dep. van — II 260
Waterval
De — van Baltimore op Zuid-Celebes II 288
Wederrechtelijkheid
— van resident Van Prehn I 100—106
Wederspannigen
— bij de opmaking der begrooting I 79. 80
Zie ook *Kwalijkgezinden.*
Weduwe
Mevr. Van de Gr. en Mevr. Smissaert onbestorven weduwen I 99
Pens. der — V. d. Gr. I 207
Weduwen- en Weezenfonds
De gelden vallen in handen der Engelschen I 62
Een regl. voor het — II 25. 37. 118
Weeklachten
— van V. d. Gr. I 112—114
Weelde
De — v/h stoombootleven I 3
Wegzinken
Het — van V. d. Gr. i/h werk der begr. I 79
Weijer (**C. Th. von** —)
Plaatsing van — II 148. 166
Weiss
Zijne *Principes philosophiques.* I 208
Welbespraaktheid. Zie *Besprakтheid.*
Weldaden
V. d. Gr. verspreidt — I 67
Weldoener
V. d. C. geschetst als — I 40. 108. 150. 197
Welgevallen
Het overmaken van gelden naar — I 92
Wellesley (De —)
Inhuring van — voor den opstand in de Molukken I 44
Welsprekendheid. Zie *Besprakтheid.*
Weeskamer
V. d. Broeek wordt lid v/d — I 132
Weltevreden
Het kampement te — II 25. 152
Welvaart
De — der koloniën onder V. d. C.'s regeering I 38
De — op Java wenseht De Kock te herstellen I 167
Welvaren (Het schip *Rotterdam's* —). Zie *Koffielevering.*
Welzijn
V. d. Gr. werkt belangloos aan 's lands — I 61
Het — der kolonie en V. d. Gr.'s bevordering tot R. v. I. I 71
Die zich afsloven voor het — v/d Staat krijgen niet altijd de belooning I 110
Bousquet met V. d. Gr. werkende voor het algemeen — I 70
Wennen
Het aan alles —, behalve kiespijn I 112
Werf. Zie *Timmerwerven.*
Werff (Het schip *Van der* —)
— bestemd naar Palembang II 111
Werfhuis
Muziek laten maken i/h — II 96
Werkkapitaal
Gemis aan — voor de Ind. fin. I 32. 66. 90
Werkkracht
De — der Commissie-Nederburgh verlamd I 12
V. d. Gr. bewonderd om zijne — I 69. 110
L. Z. Veeckens' — II 90
Werving
— voor het Ind. leger II 95
West Capelle
Schipbreuk bij — v/d *Java-Packet* I 100. 207
West van Indië (De —). Zie *Vóór-Indië.*
Wetenschappen
Reinwardt voor het rijk der — II 189—190
Zie ook *Bataviaasch Genootschap.*
Wettig. Zie *Onwettig.*
Wijck (Jhr. **C. Van der** —)
Kapitein — b/d Pal. ex. I 29 II 200
Wijding
Het sterfbed geeft — a/d laatste woorden I 66
Wijsbegeerte
— van Bousquet I 113

Het Kantianisme II 101
De Rousseaansche richting I 113—114
Wijsheid
— is niet genoeg I 198
Wilde (A. de —)
— eerste eigenaar van Oedjong Brom I 125
— eigenaar van Soekaboemi I 132—139
Willekeur
— bij het ontnemen van ambten door Van Prehn I 101
Zie ook *Onderdrukking.*
Willem VI
Graaf — en het geslacht V. d. Gr. I 11
Willemslaan
De — te Batavia I 195
Wilson
Kapitein — v/d *Zwaluw* b/d opstand in de Molukken I 44
Winckelmann (Von —)
— oudgast I 25
Inspecteur — II 43. 187
Windmakers
Brutussen zijn — I 23
Wingewest
Holland bestuurt de kolonie als een — I 120
Winter
— in het proces Van Prehn I 100—106 (1)
Winterstormen
Het vergaan der *Java-Packet* in — I 206
Wispelturigheid
— van Goldman II 129—130
Wisselvalligheid. Zie *Onvoorziene uitgaven.*
Woestheden
De — op Boni en elders door onze troepen bedreven I 156—160
Woestijn
De joden i/d — n/d koperen slang ziende II 33
Zie ook *Sarah*'s —
Wolterbeek (C. —)
— naar Semarang in 1819 om V. d. C. te ontmoeten I 97
Exp. van — tegen Palembang I 29—31. 48. 100
Correspondentie tussehen Timmerman Thijssen en — I 5
Verhandeling over de exp. van — naar Malakka en Riouw I 8
Wonden
— die V. d. Gr. geslagen zijn I 111
— geslagen aan Bousquet I 83
Bij duels doet men — op II 58—59
Woning. Zie *Huis.*
Worm (Van der —)
— algemeen ontvanger II 127
Woud
Bousquet worstelende door het — van confusie I 85
Reis van Bousquet door een — II 125
Wraak
— van V. d. C. op V. d. Broeck I 132
Ongrondwettige — v/d Minister II 269
— van Maurisse op Van Prehn I 106
Wrak
Het — v/d *Java-Packet* I 1
Wrakken
Berichten over — I 188
Wreedheden. Zie *Woestheden.*
Wroeging. Zie *Berouw.*
Wrok
— over telcurstelling van V. d. C. I 156

Z.

Zaaipadi
Verstrekking van — II 186
Zachtheid
Commissarissen i/d Molukken traden niet met — op I 46
Zak
Bousquet denkt, dat men hem den — zal geven I 87
Zaligheid
Buiten de Compt. geene — I 83
Zand
Het strooien van — i/d oogen door Engelhard I 138

(1) In dl. I noot 1 bl. 105 wordt verwezen naar B. N°. 63; bedoeld was B. N°. 65. In dien brief N°. 65 leest men op bl. 116 r. 7 en 15 v. b. van *10 mille Spaansche matten* en van *14 jarigen dienst.* De heer Rouffaer heeft mij medegedeeld, dat deze cijfers resp. moeten zijn 6 en 4. Ik heb toen nog eens den brief, die reeds met het archief aan den eigenaar terug was, opgevraagd; het blijkt me, dat wij ons (d. w. z. de heer Nieuwenhuyzen en ik), bij de collationeering niet vergist hebben. Wèl moet het **Haack** r. 2 v. b. op bl. 116 **Isaack** zijn, doch deze fout is een gevolg van den langen uithaal van de *s*, waardoor de *I* en *s* zich als *H* lieten lezen. — Dat Winter werd toegestaan om te Semarang te gaan wonen, herinnerde ik mij uit de lezing van Rouffaers' *Plagiaat*, door mij vermeld in deel I bl. 106 noot 1. Ik vond de zaak niet belangrijk genoeg om er verder in door te gaan; het blijkt echter nu dat het verlof eerst in 1831 tot het wonen te Semarang werd gegeven; vóór dien tijd was hem Soerabaja tot woonplaats aangewezen, gelijk in het *Plagiaat* staat medegedeeld.

Zanden
De schipbreuk op de — van West Capelle I 1. 100. 207
Zeemacht
Baeker Dirks' werk over de — I 9
Gemis aan — voor Celebes II 235
De taak der — bij exp. I 30
Zie verder **Buijskes**, *Commissariaat van Marine*, **Melvill, Wolterbeek, Zoutman.**
Zeeoffieieren
— door Buijskes geprotegeerd II 14. 16
Twee neven van V. d. Gr., die als — omkomen I 116
Zeepaard (Het —)
Schipbreuk van — II 216
Zeereizen
— om de Kaap I 16
Berichten over — i/d Bat. Cour. I 188
Zeeroof
Kniphorst's schets v/d — I 107
Zeeroovers
Zorg tegen — II 1. 6—7
— op Borneo II 100. 245
Zeewaardigheid
De schepen missen — I 16
De *Evertsen* miste — I 97—98
Zeewater
Beschadiging door — v/d Brieven I 1
Zegelordonnantie
Quaestie over de toepassing der — II 44
Het parapheeren van zegels II 47
Gebrek aan zegels II 63
Opbrengst van het zegel II 182
Zeldzaamheid
— van eerlijkheid in Indië I 60
Zegenen
De bewoners der Molukken zullen V. d. C.'s reis derwaarts — I 150
Zelfmoord
— wegens de Lijnwadenverordening I 149
Zelfopofferlng
— van V. d. Gr. I 209
Onjuist bericht over de — van luit. Grinwald II 228
Zie ook *Opoffering* en *Opofferingen.*
Zelfvertrouwen
— van Van Sevenhoven I 5
Zelfverwijt
Bousquet heeft geen — II 33
V. d. Gr. evenmin I 176. 192. 206. II 250
Zie ook *Berouw.*
Zelfvoldoening
Men wenscht V. d. Gr. — toe voor hetgeen hij verrichtte I 175
— voor V. d. Gr. is de waardeering van V. d. C. I 198
Zelfzuchtigen. Zie *Belangzuchtigen.*
Zendelinggenootschap
Drukkerij v/h — te Amboina I 186
Een neef van V. d. Gr. door een — uitgezonden I 116
Ziegeler
— gouverneur bij V. d. Gr. en De Koek overlijdt II 19. 80
Ziekelijk
Francis — II 75
Zie ook *Ziekte.*
Ziekte
— van V. d. Gr. I 70—71. 107. 113
— van Meijlan II 76. 83
— van Chassé, Van Braam en D'Ozij I 102
— dunt onze troepen op Zuid-Celebes II 234
— en op Midden-Java II 286
— van Van Schelle II 235
Zie ook *Ongezondheid* en *Spruw.*
Ziel
Muntinghe en Baud de — der H. M. I 179
V. d. Gr. de — v/h verzet tegen Du Bus I 203
De grootheid van — van V. d. C. I 40
Zielelijden
— van V. d. Gr. I 61
Zilver
Quaestie over betaling in — II 25—26
Zie verder *Gehalte.*
Zimmerman (**Joh. C.** —)
— over Potgieter's *Bakhuizen* I 208
Zingen. Zie *Bezinging.*
Zinkput
De — der tekorten I 81. 89. 182
Zinlijkheid
Het Gouvernement de speelbal v/d — der residenten I 166
Zie ook *Speelbal.*
Zinneloosheid. Zie *Krankzinnigheid.*
Zittingen
Maurisse op de — van het Hof tegen Van Prehn I 106
Twisten in de — van het Hof tusschen twee leden II 26—27
Zondagskind
V. d. Gr. een — I 111
Zonderling
Muntinghe een — I 11
Zonnegloed
Reinwardt trotseert den — I 96
V. d. Gr. is ongevoelig als een steen voor — I 112
Zonneschijn
Het genot v/d — I 17
Zotheden
Bousquet over de — in zake Compt. I 83

Zout
V. d. Kemp's werk over — I 8
Gebrek aan — II 154. 162. 185
Depots en verkoop van — te scheiden II 155
Invoer van — verboden in Boni II 235
Zoutman
Berispelijk optreden van luit. — I 159—160
Zuid-Celebes
Van Staden ten Brink over — I 9
Zie verder *Makasser.*
Zuinigheid. Zie *Bezuinigingen.*
Zuiveren
Beteekenis van — i/h leger I 156
Raffles wil zich — in zake Part. Land. I 138
Zuiverheid
— der oogmerken van V. d. Gr. I 61
Op dien grond wordt hij R. v. Indië I 109
Zwaarmoedigheid
— v/d G. G. over de begrootingen I 79
— van V. d. Gr. I 111—114
— van Bousquet I 113. II 30, 32—33. 33—34. 66. 141—142. 143
— van Tobias II 209
Zwagerschap
— tusschen V. d. Gr. en Verschuir I 13—14
De zwagers van Baud II 294.
Zwakheid
— van het bestuur van Siberg I 12
— van V. d. C. I 39. 41
— van Goldman I 89 II 24. 129—130
V. d. Gr. heeft zich geene — te verwijten II 250
Zijne ziel lijdt onder de — der menschen I 61
Zaluw (De —)
— in den opstand v/d Molukken I 43. 44
Zwanezang
V. d. Gr.'s — I 206 (1)
Zwart puntje
— in V. d. Gr.'s tafereel van Indië aan Elout I 173
Zwarte tijd
De — door V. d. Gr. voorzien I 189
De — aan het komen I 199
Van Sevenhoven op zijne plaats i/d — I 88
Zweet
Bousquet breekt het — uit i/d R. v. F. I 82. 86
Zwemmen
De in den afgrond zwemmenden I 94
Besier redt zich door — I 192
Zweren. Zie *Beëediging.*
Zwervend leven
Het — van V. d. Gr. I 113
Zwoegen
Voor een te laag loon wil men niet — I 125
Zwoegenden
De — voor 's Konings luister I 59. 120. 189
Zie ook *Afsloving.*

(1 Met de drukfout Zwanenzang.

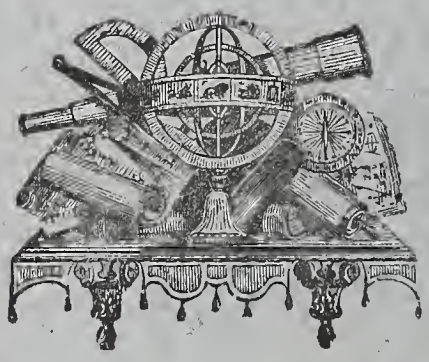

MAR 31 1916

7292

AANHANGSEL

TOT DE

Brieven van en aan Mr. H. J. VAN DE GRAAFF

LIBRARY

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

DEEL LII.

3e STUK.

BATAVIA,
ALBRECHT & Co.
1902.

LIBRARY
OF THE
MASSACHUSETTS AGRICULTURAL
COLLEGE

MAR 31 1916

AANHANGSEL

TOT DE

Brieven van en aan Mr. H. J. VAN DE GRAAFF

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

DEEL LII.

3e Stuk.

BATAVIA,
ALBRECHT & Co.
1902.

VOORWOORD.

Na de verschijning van mijn werk Brieven aan Mr. H. J. van de Graaff ontving ik van den eigenaar der origineelen (I bl. 1) een bericht, gedagteekend Neede dd. 29 April 1902, waarin mij werd medegedeeld, dat bij het nazien van de papieren zijns vaders daaronder nog een pakket brieven gevonden was, die gericht waren aan of handelden over Mr. H. J. van de Graaff. Van het vriendelijk aanbod om ook deze stukken in te zien, maakte ik gaarne gebruik. Ik ontmoette toen daarin eenige brieven van baron Van der Capellen, die ongetwijfeld op hunne plaats waren geweest aan het slot der bereids uitgegeven correspondentie. Heb ik op bl. 208 dl. I medegedeeld, dat „tot dusver" niet bekend was, wat de afgetreden landvoogd bij den val en het jammerlijk einde van zijn trouwen en kundigen dienaar heeft gevoeld, die brieven geven afdoende antwoord. De publicatie er van kwam mij dientengevolge niet ongewenscht voor, doch dan konden ook enkele andere aan Van de Graaff gerichte, in het pakket voorkomende, epistels als niet onbelangrijk, nog eene plaats vinden. Wijders voegde ik aan deze kleine verzameling een paar stukken toe (No's. 1 en II), die ontleend zijn aan 's Rijks Archief alhier, gelijk ik hieronder nader uiteenzet. Ten einde breede noten te vermijden volgt toch hier op elken brief eene toelichting.

No. 1. *Request van Mr. H. J. van de Graaff aan koning Lodewijk van Holland tot eereherstel van wijlen zijn vader.* Na de verschijning van mijn werk heeft Dr. L. W. G. de Roo mijne aandacht op het bestaan van dit stuk in 's Rijks archief gevestigd. Het request is nog al vreemd! niet gedagteekend, maar bij renvooi dd. 11 Mei 1807 werd het van „Wegens den Koning" in handen gesteld „van den Minister van Koophandel en Colonien ten fine van rapport." Het blijkt, dat van de Graaff toen gemeentesecretaris was van Alkmaar, de plaats die hij, gedurende zijn later verblijf in Indië, niet vergat: zie Alph. Reg. voce Alkmaar. Opmerkelijk is de toon in de laatste alinea van het request

Met enkele woorden herinnerde ik in dl. I bl. 12 aan den ongelukkigen afloop van Willem Jacob's loopbaan. Reeds vóór hij zelf in het moederland terug was, had hij getracht van de autoriteiten aldaar redres te bekomen, doch te vergeefs. Zoo lezen we o. a. het volgende uit de bijgevoegde stukken.

Bij decreet van de Nationale Vergadering dd. 27 September 1797 was aan het Committé tot de zaken van den O. I. Handel en Bezittingen gerenvoyeerd ten

fine van consideratiën en advies een zeer ampel request van P. Berk en Zoonen, als gemachtigden van W. J. van de Graaff, houdende, dat hij, Directeur-Generaal, op den 8n Februari 1796 in eene gecombineerde vergadering van Commissarissen-Generaal en de Hooge Regeering te Batavia was ontslagen en hem verboden zich op eenigerhande wijze met de zaken verder te bemoeien, mitsgaders gelast om met de eerste gelegenheid te vertrekken, met behoud van qualiteit en gage, doch zonder eenige functie; dat zij, supplianten qq dit gedrag als geheel wederrechtelijk beschouwende, zich daarom wendden tot gemelde Vergadering, ten einde alle door de ontijdige, onbehoorlijke en wederrechtelijke demissie aan W. J. van de Graaff veroorzaakte verongelijkingen, onaangenaamheden, fléttrissures en schaden behoorlijk en volkomen mochten worden gerepareerd.— Bij een nader request dd. 2 October 1797 gericht aan het vermelde Committé zelf verzochten Berk en Zoonen gunstig advies op hun request, zoomede, dat bij voorbaat mocht worden besloten, dat geene gelden ten behoeve van den Eersten Commissaris-Generaal Nederburgh werden uitbetaald, totdat over de prétensien van hun principaal zouden zijn beslist.

Bij missive dd. 22 Februari 1798 rapporteerde het Committé aan de Nationale Vergadering, dat het overgelegd dossier zóó uitgebreid en de zaak zóó delicaat was, dat het onderzoek een geruimen tijd zou vorderen, terwijl bovendien menigvuldige inlichtingen onontbeerlijk waren, welke door niemand anders dan door den principaal zelf konden worden verstrekt, waarom het geschikt scheen, met het finaal rapport te wachten tot de aankomst van belanghebbenden. Wat betrof het aanhouden der gelden, ter laste van Nederburgh, verklaarde het Committé dd. 16 Augustus 1798 zich daartoe onbevoegd, als hebbende in dit opzicht geene rechterlijke macht om te beschikken over de appointementen van zijne dienaren, ten behoeve van vreemden.

Bij een geheim besluit dd. 15 November 1798 ging het Uitvoerend Bewind mede, met het eindadvies van het Committé, waarbij de resolutie der Gecombineerde Vergadering van den 8n Februari 1796 werd afgekeurd, terwijl aan den burger W. J. van de Graaff werd onverlet gelaten, om tegen wien en waar hij het oirbaar zou vinden, zoodanige kosten en schaden te verhalen, als waaromtrent hij vermeenen zou eenige actie in rechten te kunnen instellen, met aanschrijving aan het Committé om hem in alle redelijkheid en billijkheid ten aanzien zijner verdiende gagies tot den dag, dat hij in Nederland was aangekomen, te voldoen.

Den 4en April 1798 verzocht van de Graaff de toegezegde uitbetaling, zoomede dat aanvankelijk mocht worden bepaald, dat hij mede zou kunnen ontvangen zoodanige gagie's, als men zoude vermeenen aan hem, na dato van zijne aankomst in het moederland verstrekt te kunnen worden.— Den 30en Mei 1799 besloot het Committé tot de eerstbedoelde uitbetaling, het tweede punt werd in advies gehouden.

Den 1en September 1800 wendde zich belanghebbende tot den Aziatischen Raad om ten zijnen koste afschrift van het ampel bericht te ontvangen door het Committé in zijne zaak uitgebracht, benevens alle daarbij behoorende stukken.

Bij besluit dd. 4 September d. a. v. werd dat toegestaan, op grond, dat de tot dusverre in acht genomen geheimhouding was vervallen door de overkomst van Mr. Nederburgh.

Belanghebbende meende zich nu zéér sterk te kunnen achten door de over zijne demissie uitgesproken afkeuring. Vandaar zijn request aan het Uitvoerend Bewind, houdende: „Dat het aan het Bewind goedgunstig mocht behagen, in de eerste plaats, om onverwijld en efficieuse voorziening te doen, en voor den Vertooner honorabel en equitabel besluit te nemen tot zijne dadelijke en volkomen herstelling in zijn eer en rang en bijzonder ook tot voortdurende betaling van zijne gagiën en verdere emolumenten, zedert den tijd, dat dezelve aan hem niet zijn betaald geworden, alsmede in de tweede plaats aan hem toe te staan en te doen genieten, zoodanige vergoeding en dédommagement voor de schade, welke aan hem door de nu gedesapprobeerde Resolutie van 8 Februari 1796, breeder dan te voren gemeld, zijn toegebragt, met alle de gevolgen van dien, als het Bewind in alle billijkheid en regtvaardigheid zal oordeelen te behooren, en dat eindelijk op het een en ander ten spoedigste mogt worden geresolveerd".

Het Uitvoerend Bewind stelde bij besluit dd. 28 October 1800 het stuk in handen van den Aziatischen Raad, die aan „Burgers Directeuren" er op diende bij een uitvoerig advies gedagteekend Amsterdam 19 December d. a. v. Daarin leest men o. a. het volgende, dat om de wenken, die er in opgesloten liggen, behartigenswaard is. Jammer ook dat zoo Henri er niet meer geprofiteerd van heeft, toen hij tegenover de Bus kwam te staan: verg. dl. I 363.

„Het is niet vreemd, dat twee of meer personen te zamen geroepen tot een en het zelfde Collegie van politiek bestuur, of tot het volbrengen van eene en dezelfde temporaire commissie, hoe zeer elk voor zich even wel geintentioneerd, en even eerlijk van beginzelen; doch echter van ongelijke talenten, maar vooral van ongelijke humeuren, niet beantwoorden aan het oogmerk van derzelver zending of benoeming. In alle collegiën of commissiën, die gezamenderhand moeten arbeiden, is eerlijkheid en kunde alleen niet genoeg om aan derzelver nuttige bestemming te beantwoorden; er behoord van wederzijde eene onderlinge toegevenheid en inschikkelijkheid plaats te vinden, in alle punten waarin geen gewetensbezwaar kan worden voorgeworpen, en van zoodanige inschikkelijkheid alleen kan die eenigheid in willen en uitvoeren verwacht worden, die de kracht van zoodanig collegie of commissie uitmaakt. Het mag dus als eene verplichting maar ook als een zonderling talent worden aangemerkt van hem, aan wien de benoeming van zoodanige collegiën of commissiën is opgedragen, om nevens een onderzoek na de talenten en probiteit der te benoemen personen, ook tevens zich te verzekeren van de waarschijnlijke overeenstemming van derzelver denken en handelwijze, of immers van een toereikende mate van beschaafde toegeeflijkheid in zulke pointen, die hoezeer op verschillende wijze kunnen worden ingezien en uitgevoerd, doch echter altijd eene strekking ten

goede hebben moeten. En daar in tijden van onvaste en politieke dupatiën de gemoederen van zelve meer dan anders, een middenpuntschuwende kragt hebben, vereischt deze voorzorg, menschkundig beschouwd, dan ook eene dubbelde oplettenheid: daar deze overeenstemming mankeerd, kan het niet missen of er komt ras eene scheuring, die voor de algemeene zaak verderfelijk is; de verstandigste, zoo hij tevens de stoutste is, trok weldra alle gezag alleen aan zijne zijde, en moet dit somtijds wel doen uit noodzake, om door het eeuwigdurend tegenspreken van zijne dissentierende medeleden, de gemeene zaak niet te doen wankelen en op losse schroeven te stellen. Vandaar dan ras de verwijtingen en beschuldigingen, die men zich over en weder toedient: Hij die de meerderheid aan zijne zijde heeft, en door zijn overwegenden invloed beheerscht, beschouwd hen die in de opposite minderheid zijn, als woelgeesten, en zulke die in gedurige verwarring en tegenwerping hunne bijzondere oogmerken hebben; terwijl deze op hun beurd de meerderheid houd voor despoten, gewelddoeners, en wat dies meer zij. En daar beide in hunnen aanleg even eerlijk en tot het gemeen belang nuttige en bruikbare personen zouden geweest en gebleven zijn, indien elk zijne mate en soort van bekwaamheden met bescheidenheid tot een en hetzelve middenpunt had doen werken, heeft dit gebrek van overeenstemming en onderlinge toegefelijkheid, hen van vrienden tot geslagen vijanden, en van nuttige soms tot geheel nutteloze, of immers weinig onderscheiding verdienende leden der Maatschappij doen ontaarten.

„Wij geloven der waarheid zeer nabij te komen, wanneer wij dit tafereel dat menschkundig beschouwd, onze erachtens boven alle tegenspraak gesteld is, houden voor de korte geschiedenis van al hetgeen in Indië gebeurd is, sedert het noodlottig, en helaas! veel te vroeg geboren oogenblik van misverstand en verwijdering tusschen de twee van hier in 1792 uitgezonden Commis^{n} Genl Nederburgh en Frijkenius; het onderhavig geval met den requestrant W. J. van de Graaff is daar van niets dan een aanhangsel; zoodra deze doch de bijzondere vriendschap en beschérming van den Commissaris Frijkenius en der zijnen hadt gezocht, of bekomen, kon het niet missen of hij moest die van den eerstgemelden Commissaris, en die der meerderheid van het Hoog Indisch bestuur verliezen, en wierd daardoor volmaakt ongeschikt, om met en in die Regering eenen post van eerste Raad en Directeur Generaal met vrucht waar te nemen, al ware het, dat hij daartoe ook een dubbelde mate van kundigheden bezeten had. De Raad ziet alle de geëxalteerde berigten, klagten, advisen, rapporten en besluiten, in deze zaak van de eene en andere zijde ingebragt en gevallen, op eenen zoo verren afstand van plaats en tijd, met dezelve koelbloedigheid; en hoopt zich altijd van vooringenomenheid te waehten: maar even min als den Raad en den nu meergem. W. J. van de Graaff, voor zoo verre zijn gedrag op Batavia aangaat, waarvan hier alleen de vraag kan zijn, den misdadigen dienaar heeft kunnen vinden; even min heeft zich dezelve kunnen overreden, dat, *in dien stand, waarin toen de zaken op Batavia waren*, en gedeeltelijk nog zijn gebleven, dezelve Van de Graaff

toen of ook nog *nu* een nuttig Directeur-Generaal zou hebben kunnen zijn. Wij verklaren openhartig, dat wij minder gestrengheid zouden verlangd hebben in de dispositiën van de gecombineerde Hooge Regering te zijnwaarts, en dat zulk eene plotzelinge suspensie en opzending naar Nederland aan ons noch noodzakelijk, noch gepast toegeschenen, doch moeten even rondborstig verklaren, dat de zonderlinge en soms bizarre gedragingen en pretensiën van denzelve W. J. van de Graaff, in de gecombineerde Hooge Indische Regering hem hebben moeten ontnemen dien grond van achting en vertrouwen, die hij noodig had, om de welwillendheid van de meerderheid dier vergadering te verdienen en te behouden. Maar in dit alles hebben wij geen eigentlijk gezegde misdaden aangetroffen, die eene juridische defensie zoude behoeven; op een ander punt geplaatst, of met andere personen te zamen genoemd, zou waarschijnlijk de Requestrand een nuttig ambtenaar hebben kunnen zijn; doch op Batavia, was, na alles wat door, met en omtrent hem is voorgevallen, van zijnen dienst geen nut meerder te verwachten."

Het rapport besloot met het advies: „om bij ampliatie en explicatie van de resolutie door het Uitvoerend Bewind van den 15^{en} Nov. 1798 ten opzichte van den Requestrand genomen, te verklaren: dat de instantie van dezelve Resolutie geene andere gewcest zij, dan om den Requestrand te overtuigen, dat het Uitvoerend Bewind zijn eer en reputatie acht te zijn ongeschonden, door het bij Resolutie van de gecombineerde Indische Regering van den 8^{en} Febr. 1796 besloten ontzet van den Requestrand van deszelfs post als Eerste Raad en Directeur-Generaal van Nederlandsch-Indië, en deszelfs opzending naar het Vaderland, behoudens qualiteit en gagie — of dat voor zooverre hij mogt oordeelen, daardoor aan zijn goeden naam eenige atteinte te zijn toegebragt, hij het daarvoor mag houden, dat zulks door voorz. resolutie van het Uitvoerend Bewind ten vollen is opgeheven en hersteld: met inhaesie van hetgeen daarbij verder is bepaald omtrent de wijze van zijne schade te kunnen verhalen daar en van wien hij in regten zal vermeenen, zulks te kunnen en te mogen doen."

Ter nadere toelichting bracht het rapport hier nog in herinnering art. 32 van den Artikelbrief, volgens welke iedere landsdienaar in Indië door de Autoriteit naar Holland kan ternggezonden worden: „zonder dat dezelve reden van hun gedaan opontbod zullen gehouden zijn, in regten of daar buiten te geven; alleen in gevallen bij het opontbod of opzending is gevoegd eenige inponerende reden van dien, of wel stilstand van qualiteit en gagie, zal het aan den opontboden vrij staan op zijn retour zich te adresseren aan de Justitie, en aldaar actie te instiueren, alwaar de Compagnie gehonden zal zijn deswegens te regte te staan.

Het daarop volgend besluit dd. 12 Maart 1801 van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek besloot echter slechts: „deze zaak, zooveel het Bewind aangaat, te laten verblijven bij het voornoemd besluit van den 15 November 1798 L^{t}. Z. en mitsdien te difficulteeren in het verzogte van den Re-

questrand, latende hem nogthans onverlet, om, wegens zijne vermeende grieven en sustenues, elders en zoodanig te ageeren, als hij zal vermeenen te behooren."

Belanghebbende daalde ten grave zonder ondervonden schade vergoed te zien, hetgeen Mr. Abraham Sebastiaan van de Graaff c. s., alle kinderen van den overledene (dl. I. bl. 13), er toe bracht om in Mei 1806 op nieuw aan de Regeering te verzoeken, dat hun werd geschonken eene billijke vergoeding van de schade, welke door de wederrechtelijke, en door het Gouvernement afgekeurde demissie van hunnen vader, aan hem, en mitsdien ook aan de supplianten was toegebracht. De Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen der Bataafsche Republiek adviseerde hierop dd. 3 Juni 1806 „Aan Zijne Excellentie den Heer Raad Pensionaris" afwijzend, aangezien reeds de Regeering vroeger beslist had „dat er geene termen zijn, om bij eene politieke dispositie eene vergoeding van schaden van 's Lands wege te accorderen".

Sinds werd Holland een koninkrijk en wendde zich nu weder Hendrik Jan van de Graaff tot vorst Lodewijk Napoleon met het request, waarop ik bereids de aandacht vestigde. De bijlage van dat verzoekschrift, eene nota van requestrand over de lotgevallen zijns vaders na zijne verwijdering uit Indië, heb ik mede doen afdrukken,wijl we hier lezen van een Ulysses-zwerving in de 19e eeuw die werkelijk de kennisneming waard is. Een onderzoek naar eene beschikking op het request heeft tot negatief resultaat geleid.

No. 2. *Een brief dd. 17 Februari 1811 van Mr. H. J. van de Graaff aan zijn zwager Verschuir;* verg. dl. I bl. 13-14. Wij zien hieruit dat Van de Graaff het baantje van gemeente-secretaris verwisselt met dat van rechter; dat de zwager reeds destijds burgemeester van Alkmaar was; dat Van de Graaff oordeelt dat die betrekking „voor een weldenkend man en Hollander" ondragelijk is, en dat de heeren destijds op eenigzins gespannen voet met elkander waren.

No. 3. *Brief van Mr. Besier, resident van Soerabaja, dd. 5 November 1825 aan Mr. H. J. van de Graaff.* Ware dat schrijven bij de uitgave van mijn werk in mijn bezit geweest, dan zou het in dl. II hoofdstuk 28 vóór No. 174 eene plaats hebben gekregen. Het handelt over Besier's vlucht voor de opstandelingen en de oneenigheden met kol. Bonnelle, waarvan ik in dl. I bl. 192 gewag maakte. Een deskundige, dien ik het oordeel van Besier over den Kolonel enz. liet lezen, gaf mij in antwoord eene beschouwing, welke belangrijk genoeg voorkomt, om hier te laten volgen:

Ten opzichte van Kolonel Bonnelle is Resident Besier hoogst onbillijk. Dat de Kolonel „bij het doorwaden der rivier bij gelegenheid van den aanval op Kertosono" niet „aan het hoofd", maar „aan den staart" der kolonne was, is correct geweest. Had hij anders gehandeld dan zou hij in zijn beleid van aanvoerder te kort zijn geschoten. Als zoodanig behoefde de Kolonel geene bravourestukjes uit te halen. Hij moest zorgen dat de troep met het minst mogelijke verlies de rivier overging en daartoe een overzicht op de bewe-

ging in haar geheel hebben, hetgeen niet mogelijk ware geweest, indien hij zoo brani, als de Resident wilde, was geweest door zich aan 't hoofd der eerste zwemmers of loopers door de rivier te plaatsen. De voorstelling dat Osten het met Besier eens was, klopt niet met hetgeen Osten zelf in zijn opstel: „De expeditie naar Kertosono in October 1825" (Indisch Militair Tijdschrift 1891, dl. II) mededeelt. Dat Besier klop kreeg was aan hemzelven te wijten. Hij hield zich niet aan de gemaakte afspraak om met zijne 2500 inlanders zich bij de legertroepen (333 man) te voegen. Osten schreef in zijn dagboek, waaruit dat opstel gehaald is: „Het vooruitzicht om zonder medewerking van de militaire magt, aan dien opstand een einde te maken en daardoor de eer van het welslagen der expeditie alleen weg te dragen, was voor de eerzucht van den Resident Besier te aanlokkelijk, om niet met de hoop op een gewenscht gevolg beproefd te worden." De Resident was hier de schuldige. Hij was buiten zijn boekje gegaan en had in strijd met zijne instructie gehandeld. (Zie Ind. Staatsblad 1817, No. 1). En wanneer dan volgens zijn idée Kolonel Bonnelle „aan het hoofd", in plaats van „aan den staart" der kolonne had moeten zijn, waarom handelde Besier dan precies zooals Bonnelle deed? Osten verhaalt o. m. dat het „ook" een „groote misslag" was, dat noch de Resident noch de hem vergezellende „opziener bij de landelijke inkomsten" Vriesman „bij de voorhoede was" der 2500 man hulptroepen; terwijl de Resident nog eene andere fout beging, namelijk die voorhoede „alleen" te doen bestaan uit manschappen, die „met pieken gewapend waren, waardoor het vuur van den vijand niet kon beantwoord worden"; terwijl met geweren bewapende Madoereesche barisan achter de voorhoede liepen!! De voor den Resident niet zeer aangename conclusie van Osten luidt dan ook: „een en ander moest natuurlijk den moed van de manschappen der avant-garde geheel ternederslaan en hen er toe brengen, om hun heil in de vlugt te zoeken".

Waarom Majoor Le Bron de Vexela het met den Resident Besier eens was, kunt ge op pag. 252 dl. II Ind. M. T. 1891 lezen. Die majoor was een sabreur, die zonder noodzaak ± 14 Javanen had laten afmaken, die in zijne oogen natuurlijk „sloebers" waren. Bonnelle gaf hem — volgens Osten — „over het ombrengen dezer menschen zijne ontevredenheid te kennen", waaruit „tusschen den kolonel en den majoor een hevige woordenstrijd" ontstond, „waarbij van weerszijden geene onaangename uitdrukkingen gespaard werden". De ontevreden Majoor sloot zich nu bij den Resident aan en „dit moest op den kolonel een onaangenamen indruk maken". Osten laat daarop volgen: „Vooral was dit het geval", toen de Resident Besier, de Majoor Le Bron en de Kapitein der Genie Raoul aan Bonnelle voorstelden om „dieper in's vijands grondgebied door te dringen". Terecht werd dit door den Kolonel „standvastig geweigerd". Waarom? Om deze drie redenen:

a. Het doel der expeditie, d.i. het object, was: de bestraffing van het muitende Kertosono en de verdrijving des vijands van de grenzen der residentie Soerabaja. Dat doel was bereikt.

b. Door verder in „'s vijands grondgebied" te dringen zou de residentie Soerabaja ontbloot worden van de geheele mobiele militaire macht, die het toen bezat, zijnde de rest der troepen in de 3e militaire afdeeling op Java vastgelegd op eenige forten en posten.

c. Door dieper het binnenland in te dringen had de kolonne het tot oproer ge-

neigde landschap Djapan en het nog onrustige Kertosono in den rug gekregen, zou zij de veiligheid der residentie Soerabaja en aangrenzende oostelijke residentiën in de waagschaal hebben gesteld; terwijl de vervolging des vijands buiten de residentie tot niets anders zou hebben geleid dan het zonder noodzaak afmatten en aan ontberingen en ziekten blootstellen der kolonne.

De standvastige weigering van Bonnelle om in het voorstel der „drie zaamgezworenen" (niet Besier, Le Bron en Osten, zooals Besier beweert, maar Besier, Le Bron en Raoul) te treden, was dus, volgens Osten, terecht, „in allen deele billijk" en „uit het ware oogpunt beschouwd". Ik ben het alleen niet met Osten eens, dat Besier een „braaf" ambtenaar was. Iemand zoo te bekladden als hij, om zichzelven schoon te wasschen, Bonnelle deed, is niet braaf, maar laag.

No. 4. *Brief van den gewezen gouverneur-generaal Janssens dd. 26 November 1825 aan Mr. G. C. Fontein Verschuir.* Dezen brief acht ik belangrijk, omdat wij er uit lezen, wat men eigenlijk in Holland tegen Wappers Mélis had: verg. dl. I bl. 181. Van de Graaff oordeelde niet ongunstig over hem, doch de in dezen brief vermelde bijzonderheden waren zeer zeker in Indië niet bekend. De heer Verschuir zal wel aan Janssens om inlichtingen over W. M. gevraagd hebben, naar aanleiding van Van de Graaff's brieven aan Verschuir; zie dl. II No. 141, en speciaal No. 148 bl. 247—248.

No. 5. *Brief van G. F. Meijlan aan Mr. H. J. van de Graaff, gedagteekend Decima 20 December 1820.* Had ik dit schrijven tijdig ontvangen, dan zou het eene plaats gekregen hebben in dl. II aan het slot van hoofdstuk 40. Meijlan dateert zijn brief uit hetgeen ik op bl. 94 dl. I, zijn „verbanningsoord" noemde, en hij zelf, gelijk we nu lezen, schrijft uit zijne „gevangenis", uit zijne „ballingschap". Dat hij „de tegengeschenken" als een toeslag op zijn inkomen niet kreeg, deelde ik ter aangehaalder plaatse mede. De door Meijlan genoemden Van Overmeer Fisscher gaf in 1833 te Amsterdam uit: „Bijdragen tot de kennis van het Japansche rijk" (met 15 gekl. pltn. gr. 4o). Dat ook Meijlan zijne ervaringen te boek stelde, teekende ik aan op bl. 95 dl. I. Uit het P. S. zien we, wat een werk de heeren van hunne correspondentie maakten.

No. 6 t/m 10. *Brieven van baron Van der Capellen aan Mr. Fontein Verschuir van 31 Januari, 18 Februari, 15 Maart, 14 Mei 1827 en 24 Maart 1828.*

Gelijk ik het in den aanhef dezer te kennen gaf, hadden deze stukken de elou van dl. II moeten zijn.

6 Van der Capellen uit zijne „bevreemding", dat de oproeping zoo snel door ontslag is gevolgd; het had ook mijne aandacht getrokken blijkens dl. I bl. 205. Wij zien, dat V. d. C.'s ontstemming zóó hoog was gerezen, dat hij zijn ontslag als minister van Staat heeft gevraagd. Het libel van Dr. Doornik haalde ik aan op bl. 181 dl. I en bl. 83 dl. II.

7. V. d. C. heeft inzage gekregen van brieven van Van de Graaff, gericht aan diens zwager. Uit de mededeeling, dat daarin staat, dat V. d. Gr.'s zaak, ook die van V. d. C. is, en dat V. d. Gr.'s positie slechter is, dan die van D'Ozij blijkt, dat Verschuir o. a. liet lezen den brief in dl II No. 191: verg. bl. 296 al. 1 en bl. 298 al. 2. Over de nadere omstandigheden van de terugzending en het ontslag, waarmede V. d. C. onbekend zegt te zijn, zie dl. I § 65.

V. d. Gr.'s brief aan den Koning, waarvan V. d. C. melding maakt, is die, vermeld in dl. II onder No 180; hierover nader onder 8.

Het slot van den brief over Drukpersmaatregelen handelt natuurlijk over de voorstellen van het Fransche ministerie, die ten slotte tot de verdrijving van koning Karel X leidden.

8. V. d. C. onder den indruk van het vergaan der Java-Packet. Wij zien hier tevens, dat V. d. Gr.'s brief aan den Koning, Zijne Majesteit heeft gekregen. In de noot 2 bl. 284 dl. II heb ik medegedeeld, dat door mij naar dien brief te vergeefs onderzoek is gedaan Het beweren van V. d. Gr., dat hij het lidmaatschap van den Raad van Indië niet gezocht heeft, staat in den brief No. 191 (dl. II bl. 298), dien Verschuir aan V. d. C. had laten lezen Sebastiaan v. d. Gr. schijnt evenmin als zijn broeder Henri een goed financier te zijn geweest; verg. ook de eerste al. van den brief in dl. II No. 163 en wat hieronder nog door mij is opgeteekend. Over V. d. Gr.'s zwak voor De Loches, zie dl. II bl. 99, 141 noot 6, 166 en 258. De Salis was niet op de Java-Packet; over hem, als een der medebewerkers tot het intrekken van de Landverhuur, zie dl. I bl. 146—147.

9. Den „buitengewonen maatregel ten behoeve van Mev. v. d. Graaff" betrof het extra-pensioen, waarvan ik melding maakte in dl. I bl. 207 al. 2. Over den geredden „schat" van V. d. Gr.'s papieren, zie dl. I bl. 1 — 2. Op het proces-Sebastiaan v. d. Gr. kom ik onder No. 11 terug. Dat er bij hem lust bestond in handelszaken, blijkt uit zijne gedachten aan eene beleenbank, vermeld in dl. II bl. 165 Van der Capellen's uitroep: „Hoe ongelukkig is die familie", doet denken aan Henri v. d. Graaff's eigen uitval, dat het ongeluk allen vervolgde, die zijn naam droegen, dl. I bl. 116.

10. Gedateerd van Vollenhoven, de nog bestaande buitenplaats bij Utrecht, waar de heer Van der Capellen eerlang een einde aan zijn leven zou maken.

11. *Brief van commissaris-generaal Du Bus de Ghisignies dd. 16 Februari 1827 aan minister van Justitie Mr. C. F. van Maanen.* Onder de bewerking van mijne uitgave der Brieven van Van de Graaff, werd 's Rijks Archief eigenaar van eene belangrijke verzameling brieven aan en van den bekenden minister van Justitie Van Maanen. Sinds is zij geordend en voor het publiek opengesteld geworden. Ik ontmoette daarin een paar brieven van burggraaf Du Bus, waaronder het in deze verzameling opgenomen schrijven. Ook hierin zien wij van

het proces Sebastiaan gewag gemaakt. Deze oudste broer schijnt inderdaad gevangen te hebben gezeten. Zoo ook kwam zijne voorspelling uit, dat hij evenzeer weleens schipbreuk zou lijden, dl. II bl. 165! Karakteristiek is verder du Bus' waardeering van den door hem uitgezetten broer Henri: homme d'esprit et de moyens, mais mauvaise tête! Evenzeer is deze brief belangrijk wegens des schrijvers gemoedstoestand over de in Indië ondervonden tegenwerking, die wij er uit leeren kennen.

Ten slotte eene rectificatie. In dl. I bl. 16 r. 3 v. b. staat dat den 31en Augustus 1816 Willem van de Graaff werd geboren en in de noot aldaar, dat deze in 1823 overleed. De geborene heette echter Cornelis Jacob Lodewijk en was de vader van den op bl. 1 vermelden burgemeester van Neede. De vermelde noot is dus ook hier misplaatst.

's-Gravenhage, 1 Juni 1902.

P. H. VAN DER KEMP.

No. 1. *Request met bijlage van Mei 1807 door Mr. H. J. van de Graaff aangeboden aan den koning van Holland.*

A SA MAJESTÉ LE ROI D' HOLLANDE!

Sire!

Le sousigné Henri Jean van de Graaff, secrétaire de la ville d'Alkmaar, prend la liberté de représenter à votre Majesté, avec toute le soumission d'un sujet respectueux.

Que feu son père Guillaume Jacob van de Graaff, a servi la compagnie des Indes Orientales, pendant une suite de 43 ans en différentes qualités distinguées, premièrement à Batavia, sur les côtes de Coromandel et du Malabar, puis en qualité de Directeur de Souratte, et enfin comme Gouverneur de Ceilon avec Honneur, et au grand profit, de la Patrie, selon les temoignages reitirés même du Gouvernement.

Qu'enfin nommé Directeur Géneral des Indes orientales, il a trouvé dans cette carrière, sans y contribuer de sa part, des Intrigues et des entraves, qui l'ont enfin dépossédé arbitrairement et d'une manière tout à fait contraire aux loix, de toutes ses dignités et par la suite des quelles il a perdu prèsque toute sa fortune entière.

Que le sousigné crainte de fatiguer l'attention précieuse de votre Majesté par une plus longue narration, a pris la liberté d'ajouter à cette supplication, une note, ne contenant que des faits, et le détail indispensablement nécessaire, dont il est prêt de mettre la vérité hors du moindre doute par des pièces justificatives qui sont entre ses mains.

Que feu son Père infortuné a fait tout ce qui était en son pouvoir pour obtenir justice, de toutes les formes de gouvernement, qui se sont succédées, sans jamais avoir pu réussir que très imparfaitement, et que jaloux de son Honneur, qu'il avoit toujours préservé de la moindre tâche, infiniment plus encore que requestrant la perte de son rang et de ses biens,— touchant à sa dernière heure, avancée par les chagrins cuisans, et la persécution de ses ennemis, plus que par l'âge, il a conjuré ses enfans, et spécialement le sousigné en lui dictant sur son lit de mort, sa dernière demande, de ne jamais perdre de vue la vindication de l'honneur de sa mémoire flétrie de la manière la plus outrageante et la plus injuste.

Que cette dernière volonté d'un Père chéri et mourant, a enflammé la piété filiale du sousigné, et lui a inspiré le desir ardent, de chercher par tous

les moyens légitimes qui seroient en son pouvoir, à faire séparer l'injustice faite à son pére et à vendiquer l'honneur de sa mémoire.

Que le sousigné s'étant depuis longtems proposé, d'addresser ses très humbles supplications à Votre Majesté, fermement persuadé que l'Equité connue de Votre Majesté, voit et pèse d'un oeil égal les intérêts de tous ses sujets, la faveur inattendue de la présence de son Souverain dans le lieu de sa demeure l'a encouragé à hater cette démarche.

Le sousigné interminant sa supplication prie Votre Majesté de la maniére la plus humble, mais aussi la plus vive, de daigner faire examiner par la cour de Justice d'Hollande, avec toute l'exactitude, et toute la rigueur requise, la vérité de ce qui le sousigné a osé avancer, afin qu'il obtienne enfin de Votre Majesté Royale, la justice, que son Pére a vainement emplorée; — et il prend la liberté d'y ajouter, que quoique sa position soit bien loin d'être telle, de pouvoir regarder la perte de fortune de feu son père avec indifférence, cependant la réparation de l'honneur de sa Mémoire, est le bût principal de ses efforts, et de ses très humbles prières.

Le sousigné en implorant très humblement la Bonté de Votre Majesté Royale, la supplie, de ne lui pas refuser une grace qui faisant son plus grand bonheur, augmenterait pour le sousigné et ses frère et soeur, l'obligation et la reconnaisance, que tous les sujets de Votre Majesté doivent de jour en soir davantage, à Vos Bienfaits, et de ne pas dédaigner les assurances du plus profond respect, avec le quel le sousigné a l'honneur de se dire

De Votre Majesté
Le plus humble, le plus obéissant et le
plus fidelle serviteur et sujet,
H. J. VAN DE GRAAFF.

Note jointe à la supplication de Henri Jean van de Graaff,
présentée à sa Majesté le Roi.

Feu Monsieur Guillaume Jacob van de Graaff, le Père du suppliant, a servi cet état dans les Indes Orientales pendant environ quarante trois années en différentes qualités, à Batavia, sur les côtes de Coromandel, du Malabar, comme Directeur de Souratte et enfin comme Gouverneur de Ceilon, toujours avec honneur, avec la plus grande probité et au profit très essentiel de ses maitres, ainsi qu'à l'avantage trés reël de la Patrie entière.

Nommé formellement Directeur Général des Indes Orientales par le Gouvernement de la Métropole, il quitta Ceilon pour se rendre à Batavia, et y prendre possession de sa nouvelle Dignité, ou il arrive le 1 de Novembre 1794.

Tout à fait contre son attente et à son grand étonnement, il s'apperçut d'abord que le commissaire Général Nederburg, en opposition directe aux ordre du Gouvernement en Europe, tachât de maintenir le conseiller Siberg, gendre du Gouverneur Général Alting, nommé Directeur Général ad interim, dans l'exercice

des fonctions attachées à cette dignité — et qui auroient dû cesser dès son arrivée à Batavia, et lui être immédiatement transferées.

Mr. van de Graaff se vit ainsi dans la nécessité de s'absenter des assemblées du Grand conseil des Indes Orientales, jusqu'à ce que cette affaire auroit été examinée et décidée en Europe.

Sur ces entrefaîtes néamoins, sacrifiant ses propres griefs au desir d'être utile à sa Patrie Mr. van de Graaff se laissa persuader par ses amis, à prendre les fonctions de premier conseiller des Indes, — en même tem's qu'il cedât aux instances de Monsieur Frijkenius, Commissaire Général et collègue de Monsieur Nederburg, pour se laisser emploier, à combiner le plan de la défense de l'Isle de Java, contre une attaque eventuelle de l'ennemi, et fut enfin reconnu le 5 Decembre 1795, (un an après son arrivée à Batavia) comme Directeur Général des Indes.

Pendant ces transactions, et avant qu'il eût pu exercer aucune des fonctions attachées à ce poste élevé, Monsr. van de Graaff reçut tout d'un coup et très inopinement du Gouvernement des Indes, à la tête du quel se trouvoit Monsr. Nederburg, une résolution (contre laquelle existe la protestation écrite du Co. commissaire Général Monsr. Frijkenius) qui le dépossédât de toutes les dignités, avec l'ordre exprès de partir incessament de Batavia et de se rendre en Europe sans qu'on ait voulu accorder à ses sollicitations iterées, la moindre ouverture des raisons, qui avoient pu déterminer le conseil à prendre une resolution si flétrissante pour lui et si diamétralement opposée l'instruction du Grand conseil des Indes Orientales, qui défendoit absolument de tels procédés.

Contraint de se soumettre à la nécessité et d'obéir, il partit pour l'Europe, fut pris en route par une escadre Anglaise sous les ordres de l'Amiral Elphenstone; repris par une escadre Françoise sous les ordres du Général Sercey et enfin ramené à l'Isle de France, d'où il fit voile pour Tranquebar, afin de trouver une occasion pour continuer son voyage vers l'Europe.

A Tranquabar informé de la guerre dans la quelle se trouvoit envelloppée sa patrie avec l'Angleterre, et du départ d'une flotte Hollandoise pour les Indes, et enflammé de nouveau du désir de servir son Païs, il profita de la rencontre du Général Sercey pour l'engager de se rendre à Batavia et joindre son escadre à celle qu'on attendoit de la Hollande, et d'après le concert pris avec ce Général, il le suivit de près, pour faire part de son plan d'opérations à la régence des Indes à Batavia.

Arrivé dans des vues aussi salutaires pour la seconde fois à Batavia, il trouva à son grand regret déjà parti le Général Sercey qui l'avoit devancé, — et un ordre du Gouvernement, de quitter au plutôt la Rade sans mettre pied à terre, suivit immédiatement ses offres de service, ainsi que ses nouvelles sollicitations pour que le grand conseil daignât lui communiquer, les points d'accusation contre lui, afin qu'il fût mis dans la possibilité de se défendre.

De reehef obligé d'abandonner cet hemisphère et de faire ce trajet sans le moindre égard pour son âge avancé et ses longs services, dans la mauvaise saison et au plus fort de la guerre au commeneement de l'année 1797, il fit naufrage à la hauteur de l'îsle de Rodrigue, mais eut le bonheur d'être sauvé par un vaisseau François qui le conduisit à l'Isle de France.

Après avoir ainsi erré plus de deux ans, par mer et été le jouet de nombre d'autres fatalités, il se vit enfin de retour dans sa Patrie au mois de Juin de l'année 1798, mené par les chagrins et ayant perdu la plus grande partie de sa fortune d'ailleurs très médioere.

Des le premier instant de son retour, toutes ses peines ont eu pour bût, de revendiquer son honneur outragé et se lever de ce que pouvoit avoir eu de flétrissant les mesures prises contre lui à Batavia, et auxquelles les protestations formelles et reiterées du commissaire Général Frijkenius même, n'avoient pu le soustraire; — mais ces tentatives n'ont eu d'autres suites, si non que par une résolution, prise sur un rapport très détaillé du conseil des possessions Asiatiques, le Gouvernement a complettement désapprouvé la conduite tenue, par la Régence de Batavia vis-à-vis de Monsieur van de Graaff avec pleine liberté d'agir eontre qui bon lui sembleroit pour obtenir une plus ample réparation d'honneur et parvenir à une restitution des dommages si intimément liée à eelle- ci.

Monsieur van de Graaff n'a rien négligé de ce qui pouvoit amener à des résultâts plus fruetueux pour lui les dispositions d'une résolution si equitable, mais vainement, et quoiqu'il ait pu entreprendre, on a toujours su faire échouer toutes ses tentatives.

Cette note ne donne qu'une très faible esquisse des malheurs et des traverses qu'a du éprouver Monsieur van de Graaff,— mais il entre dans les voeux les plus vifs et les plus ardens du sousigné, de trouver l'oeeasion d'y ájouter telles informations qui pourraient étre néeessaires pour éelaireer et mettre en évidence les faits rapportés e'y dessus.

H. J. VAN DE GRAAFF.

No. 2. *Brief van Mr. H. J. van de Graaff aan zijn zwager Mr. G. C. Fontein Verschuir.*

Waarde broeder!

Op het Ogenblik ontvang ik nevensgaanden Brief, inhoudende mijne Aanstelling als Lid van de Viersehaar, ik houde mij overtuigd dat dit voor mij in deze Ogenblikken allergewenscht Evenement, Uw niet onverschillig zal zijn, en haast mij daarom Uw hetzelve medetedeelen.

Bij de tegenwoordige Omstandigheden is de post van Secretaris even als die van Maire voor een weldenkend man en Hollander ondraaglijk, en ik moet Uw bekennen, dat de onaangename en ondankbare werkzaamheden daaraan ver-

knogt, mij voor mij zelven en voor anderen zoodanig onaangenaam hebben gemaakt, dat zelfs de weinige Uren die ik in mijnen familiekring doorbragt daardoor en voor mij en voor mijne huisgenoten dikwijls wierden verbitterd. Laat deze bekentenis Uw genoegzaam zijn, om de onaangenaamheden welke tusschen Uw en mij ongelukkig zijn voorgevallen, te doen vergeten, daar ik het opregt voornemen heb daartoe nimmer weder aanleiding te geven, ten minsten met meer omzigtigheid over mij zelve te waken.

Het spreekt van zelf dat ik hoezeer geen Griffier kunnende blijven, echter de functien daaraan met allen IJver en met dezelfde opregte hartelijkheid voor de Stadsbelangens (waarmede ik mij zelve durf vleien dezelve tot dus verre vervuld te hebben) zal blijven waarnemen, zoo lang de post van Maire door Uw wordt bekleed en er geen geschikter persoon in mijne plaats is aangesteld, en tot een bewijs dat er bij Uw over het gebeurde geene rancune is overgebleven, zal ik Uwe acceptatie beschouwen, om van mijne diensten zoo lang gebruik te maken als Uw zulks nuttig en dienstig zal schijnen. Alleen wenschte ik te weten, welken weg ik Uw inziens behoore in te slaan, om mijne demissie in forma te obteneren.

Mag ik Uw de inliggende terugverzoeken, om dezelve te kunnen beantwoorden, met welke beantwoording ik echter als een stukje vol complimenten en wind eenigzins verlegen ben.

t. t.

17 Febr. 1811. V. D. GRAAFF.

No. 3. *Brief van Mr. B. A. H. Besier aan Mr. H. J. van de Graaff.*

Bandjar Djadjar, den 5 Nov. 1825.

Zeer waarde Vriend! mijne onzekerheid omtrent uwe gezindheid jegens Smulders had geen anderen grond dan de opvatting van S. zelven, hoe zeer ik hem dikwerf heb trachten te overtuigen dat zijne vrees te dien aanzien ongegrond was, en het strekt mij tot een groot genoegen te zien, dat niet ik, maar hij gedwaald heeft.

Tot hier toe ben ik over den nieuwen regent zeer te vreden, was hij zes maanden vroeger regent geworden, zoo, ik houde mij daar van verzekerd, was mijne expeditie tegen Kertosono goed uitgevallen of ten minsten het weglopen niet zoo algemeen geweest; hij heeft intusschen al gedaan wat mogelijk was, maar de stroom was niet te weerstaan, en is voor velen der bloodaards noodlottig geweest, daar er een honderdtal zijn graf in de rivier gevonden heeft. Ik voor mij ben zeer gevoelig voor het belang dat de Gouverneur-Generaal in mij gesteld

heeft, en hetwelk hij mij wel heeft willen te kennen geven. Zederd het nemen en verbranden van oud en nieuw Kertosono, is er niets meer voorgevallen, maar zijn wij hier werkeloos gebleven, en hebben aan de muitelingen meer dan tijd gelaten om van hun eersten schrik te bekomen, wat zal ik hier veel van zeggen. B. is oud, en de ouderdom maakt vreesachtig, ook twijffel ik of hij moed heeft, altans, bij het doorwaden der rivier bij gelegenheid van den aanval op Kertosono, was hij wel aan den staart maar niet aan het hoofd der kolonne, dit is door ons allen opgemerkt; ik bid u echter dit voor u te houden. Ik ben met hem op een zonderlingen voet, zeer beleefd is hij tegen mij voor 't publiek, in zijn hart wenscht hij mij naar den duivel; ik heb gemeend hem op eene zeer bescheiden wijze opmerkzaam te moeten maken op de noodzakelijkheid eener voorwaartsche beweging; dit schijnt hij zeer kwalijk te hebben genomen, altans mijn brief is zonder antwoord gebleven, doch door hem aan den L^{t}. Gouverneur gezonden; zederd heeft hij zich laten ontvallen, dat ik aan het hoofd sta van een driemanschap tegen hem, de arme man, hij doet mij te veel eer aan, de twee andere zaamgezworenen zijn Osten en Le Bron, die even zoo min als ik er immer aan gedacht hebben hem ergens in te dwarsboomen, doch die met mij omtrent onze werkeloosheid eenstemmig denken, en het gevoelen dienaangaande niet hebben verborgen gehouden; hij verbeeldt zich dat wij ons aanmatigen hem raad te geven, dit kwetst zijne eigenliefde, en even als alle bekrompen geesten doet hij juist het tegen overgestelde. Kunt gij geloven dat wij zederd zes dagen niet weten wat er aan de overzijde voorvalt, hij vindt niet goed eene enkelde patrouille op kondschap uittezenden en niemand durft er hem meer over aanspreken, of zelfs dit punt ook maar van verre aanroeren, doch genoeg hier van, gij hebt hier uit kunnen opmaken hoe het hier gesteld is; ik hoop echter dat dit alles tusschen U en mij zal blijven, want wat gaat het mij aan; zoo lang Sourabaija niet verontrust wordt heb ik niets in te brengen en zwijg als een mof.

Hoe is het mogelijk dat Ellinghuizen zich kan verbeelden dat ik in zijne regten heb willen treden, ik heb slegts verzocht dat wanneer de open gevallen plaats te Bangil weder vervuld wierd, de Onderkollecteur van Rawapoeloe in aanmerking mocht komen, hij zelven dacht niet ongunstig over hem, en dit verzoek belette hem immers niet om voortedragen wien hij wilde. De man is zeer susceptibel en verschrikkelijk ergdenkend. Zie daar de eenige oorzaak van al het verdriet, dat hij zich zelven en anderen onophoudelijk op den hals haalt. De behandeling Hofman aangedaan, is schandelijk, en onbegrijpelijk dat deze daarvoor geene genoegdoening erlangt; hoe kunnen zij te zamen blijven dienen, en wat moet er van worden, indien Hofman met ongeduld zich zelven regt verschaft.

De boven alle beschrijving onbeschaamde mevrouw Monnereau heeft den armen hals zich den kogel door het lijf doen jagen, haar gedrag bij en na zijn

dood toont het genoegzaam, hoe zeer hij in een brief aan mij, weinige oogenblikken voor zijn dood geschreven, zich daarover geen enkeld woord laat ontvallen, en slegts over miskenning van de zijde des gouvernements beklaagt; de vrouw schijnt alle gevoel van eerbaarheid en welvoegelijkheid, met een woord alle vrouwelijke deugd te hebben afgeschud, of liever nimmer te hebben bezeten; de kollenel Vollenhoven is van den morgen tot den avond bij haar, hij stelt zich daardoor verschrikkelijk ten toon en geeft van zijn karakter een zeer ongunstig denkbeeld; het is ongelukkig dat zulke ergerlijke handelingen, die meer nadeel aan de maatschappij toebrengen dan menige gekwalificeerde misdaad, boven het bereik der wetten blijven en zelf geen invloed hebben op het politiek bestaan der schuldigen.

Ik sluit dezen reeds te langen brief met de verzekering mijner onbegrensde hoogachting en vriendschap, en ben steeds geheel de uwe

BESIER.

No. 4. *Brief van J. W. Janssens aan Mr. G. C. Fontein Verschuir.*

's Hage, den 26 November 1825.

HoogWelGeboren Heer en Vriend!

Reeds gisteren zoude ik UHWGB. hebben geantwoord, waar het niet dat ik nog onderichtingen wilde zoeken, om te weten of voorige ontvangen juist of erroneus waren.

Ik ken de Heer Wappers Melis volstrekt niet, maar heb zeer veel van hem gehoord, en de slot som daarvan zal UHWGB. bij deze, onder het grootst vertrouwen worden medegedeeld, ik zeg onder het grootst vertrouwen omdat men niet schrijven moest hetgeen iemands Eer zoo na betreft, zonder er zelfs zeker van te zijn, en dit kan ik niet wezen.

Zeer zeker is W. . . . . M. . . . alhier in zijne zending niet geslaagd, maar wel geheel het tegenovergestelde; toen hij hier van de overtuiging had, verlangde hij ten spoedigste na Indië terug te keren, maar dit word hem belet.

W. . . . . M. . . . had het vertrouwen van de Heer Falk in der tijd verworven en sedert mede volkomen dat van den Gouverneur Generaal. . . . . deze man word aller ongunstigst beoordeeld: men zegd dat het een door en door slegt wezen is, maar te gelijk een geslepen intriguant zijnde, zoude hij het vertrouwen gewonnen hebben van onderscheiden persoonen in Indië en dit geheel tot hun ongeluk . . . . . ik zoude een paar vellen kunnen volschrijven met zijne schandelijke levensloop zoo als die verhaald word optegeven, maar dit zal nodeloos zijn daar dit kan gespaard worden tot een mondeling onderhoud; het is een antwerpenaar, en in zijn geboorte stad rust de verachting op hem. Veele willen, dat als hij een teken dragen moest, het niet van vooren behoorde te zijn.

Ik heb mede een belangrijken brief uit de Oost; als wij ons zien zullen, vald over de Indische zaken zeer veel te spreken.

Muntinghe scheind dan alhier niet te zijn geslaagd, en te Batavia nog minder. Ik twijfel evenwel of men te Java zijne handelingen alhier betreffende, wel grondig ondericht is.

Inderdaad als ik naga de ongeveinsde tegenstrijdigheden van de berichten die men hier van Indië en in Indië van hier ontvangd, kon het wel eens het best wezen, dat er iemand koomt, die niets van het een of ander weet, hoe vreemd zulks ook scheinen mag.

Toen ik als Gouverneur voor de Kaap bestemd was, was ik in de beste kragt van mijn leven. Ik las alles wat ik maar over dien uithoek konde vinden, en had een schat van informatiën opgedaan . . . . toen ik het land had doorgereist, zoude ik gaarne duizend Rijksdaalders hebben willen geven om alles te kunnen vergeten wat ik er over gelezen en gehoord had. Het was mij duizend maal moeijelijker van dwalingen te rug te komen, als mij op de plaats zelve te onderwijzen van het geen ik behoorde te weten. Het gouvernement van Nederlandsch-Indië staat tot dat van de Kaap, zoo als dat van het Rijk tot Drenthe. Oordeeld het nadeel dat verkeerde onderichtingen moet aanbrengen.

Als wij ons nader schrijven laaten wij dan alleen als het te pas komt, het woord U en gij bezigen; het verkort en verduidelijkt het behandelen van zaken. In mijn jeugd wierd het voor onfatsoenlijk gehouden het woord *ik* te gebruiken, men kan zich niet verbeelden hoe zot dit was; hier is men van te rug gekomen, en in overweging genomen de taaije gehegtheid aan gewoontens bij de Hollanders, denk ik dat nog een halve eeuw zal nodig zijn om de andere verandering te doen aannemen.

Mijn vrouw en zoon zijn wel. Mag ik verzoeken mijn respects verzekering aan UHWG. famille over te brengen.

t. a. v.
J. W. JANSSENS.

Hoog WelGeboren Heer Jonkheer
Fontein Verschuir van Heilo, Oesdam en
de Coulster, Lid der Staten-Generaal,
Ridder van de Orde van de Nederlandsche
Leeuw en Burgermeester van Alckmaar.
Noord-Holland.

No. 5. *Brief van G. F. Meijlan aan Mr. H. J. van de Graaff.*

Desima, den 20 December 1826.

Waarde Heer en Vriend!

Na eene vrij voorspoedige reize van 33 dagen ben ik behouden hier aan-

gekomen, en schrijf U thans met een bedrukt hart, niet wetende wat van mijne famille en van mijne dierbaarste betrekkingen, welke ik op Java heb achtergelaten, gedurende mijn afwezen geworden kan zijn, en met het pijnigend gevoel, dat ik nog zes of zeven maanden in dezelfde onzekerheid zal moeten blijven verkeren. Ik hoop, dat God U alle in welstand zal hebben gespaard, en dat mij het genoegen van een wederzien op deze wereld nog geschonken zal zijn. Van het gene mij aangaat zal ik niet veel zeggen: Desima, het eiland van ons verblijf, of liever van onze gevangenis, is de elendigste plaats in het gansche heelal: ik souffreer onder eene koude, bij welke de thermometer zelden boven de 40 graden komt, ik die sedert 25 jaren gewoon ben aan eene warmte van 80 of 90 graden. Ik heb daar en boven met vele onaangenaamheden te kampen: in een woord ik ben niet gelukkig.

Na deze inleiding zal ik verder U niet behoeven te zeggen, dat ik hartelijk naar het eiland Java terug verlang, doch ik heb om mijne terugroeping niet durven verzoeken, om dat ik den staat van zaken op Java niet kennende, en onbemiddeld zijnde, buiten den dienst van het Gouvernement niet kan bestaan, en niet zou weten hoe mijne famille te onderhouden. Ik heb in dezen geest aan den Genl. de Kock geschreven, en heb hem mijn lot in handen gesteld. Wees zoo goed met hem hier over te spreken, en te overleggen wat gij zult denken voor mij nuttig en nodig te zijn, en daar in zal ik met dankerkentenis berusten.

De onaangenaamheden met welke ik heb te worstelen gehad zijn eensdeels toeteschrijven aan de stroefheid welke de Japanners, meer dan ooit, tegen ons hebben aangenomen, sedert de overlevering der brieven in Iedo, waar aan ik toeschrijf dat ik op geen mijner verzoeken eenig verhoor heb kunnen erlangen. — Ik verzoek U, met aandacht te willen lezen mijne verslagen aan het Gouvernement, en daar bij mijn appart dagregister, en het verband waar in het eene met het andere staat, zal U duidelijker worden, dan ik in staat ben zulks te beschrijven. Van de andere zijde heeft daar toe bijgedragen de wonderlijke houding door den Heer de Sturler tegen mij aangenomen. Wantrouwend in de hoogste graad tegen alles wat hem omringd, schijnt het dat hij ook mij, onder het getal zijner vijanden heeft gerekend, en mijn eenigste schuld is, dat ik geen partij in zijne zaak heb willen kiezen. Ik gun den Man niets dan goed, en heb alles gedaan wat in mijn vermogen was, om hem genoegen te geven. Ik hoop dat hij mij te Batavia zal met rust laten, mogt hij zulks niet doen, tracht dan alleen te bewerken dat ik alvorens worde gehoord; ik heb hetzelfde verzoek den Genl. de Kock ook gedaan.

Wat den Heer van Overmeer Fisscher aangaat, van hem alleen kan ik zeggen dat ik eenige wezenlijke adsistentie heb gehad. Uit alles blijkt dat hij voor den Heer de Sturler hetzelfde gedaan heeft, doch hij heeft niettemin in denzelven een dood vijand. Wat hij hem gedaan heeft om zulk een ingekankerde haat te weeg te brengen, weet ik niet, en heb ik onmogelijk kunnen uitvorschen. Hij (Fisscher) heeft hier met veel succes handel gedreven, waar toe zijne nauw-

keurigheid en oplettendheid in het behandelen van zaken veel heeft bijgedragen. Ik houde hem voor iemand die wel op geld gesteld is, en niet ligt een voordeel zal laten slippen, maar anders voor eerlijk en onbekwaam om aftedalen tot het plegen van eene gemeene diefstal, gelijk men getracht heeft hem te beschuldigen in de zaak der horologie kettingen, en van de schoenen van den Heer van Outeren enz.

Na alle overleg kan ik niet berekenen hoe ik met het tractement van *f* 1000.— mij toegelegd, zal kunnen rondkomen, in aanmerking genomen, dat ik een zwaar huishouden te Batavia heb te onderhouden, en ook hier eenige vertering maken moet, die niet gering is. Bij een vergelijk tusschen het besluit van de Hoofd directie van financien van den 27 Junij l. l. No. 1 art. 2 § d. en dat van de Hooge Regering van den 24 Junij bevorens, No. 9 art. 2 schijnt het twijfelachtig of mij de tegengeschenken voor de zoogenaamde eisch goederen, al dan niet zijn toegekend. Ik heb dezen twijfel in mijn voordeel uitgelegd, en bij mijn verslag aan de Hooge Regering verzoeht, dat het aldus mag verstaan worden, en heb hier over den Genl. de Koek partieulier geschreven. Van U verzoek ik, over dit punt met den Heer Goldman te willen spreken, en te bewerken dat hetzelve in mijn voordeel beslist blijve. Deze tegengeschenken zullen 's jaars 5 à *f* 6000 bedragen, en zouden mij in staat stellen om aan de noodzakelijke uitgaven welke ik doen moet, het hoofd te bieden.

Ik heb aan U gedacht in de bezorging van eenige kleinigheden. die ik hoop dat aangenaam zullen zijn en vermeld staan op de lijst hier nevens gaande Onder dezelve bevinden zich vier tabaks-doozen, twee voor den Heer van Sevenhoven, en twee voor den Heer van Angelbeek, welke ik U verzoek hen bij gelegenheid wel te willen bezorgen, met bijvoeging van mijne hartelijke complimenten.

Dadelijk na mijn aankomst alhier, heb ik voor U aanbesteed het visjes doosje, met het wapen van den Heer Fontein Verschuir, de visjes zelve kunnen hier niet vervaardigd worden, om dat de Japanners in dezen smaak niet werken. Terwijl ik dezen schrijf heb ik het visjes doosje nog niet ontvangen; indien. hetzelve voor het vertrek der schepen mij nog geword, zal ik het onder de afzonderlijke bestelling medegeven van den Heer Fisscher, of van kapitein Lels, voerende de Onderneming, aan boord van welk schip alle mijne goederen zich bevinden.

Ik verzoek U vriendelijk mij te willen herinneren aan alle onze vrienden en kennissen, inzonderheid aan Uwen Broeder Sebastiaan, en aan den kolonel Le Roux: Aan den laatste, zoo wel als aan U, blijft de zorg over Betje Verster, en over mijne famille in het algemeen, aanbevolen.

Heb de goedheid mij eenen langen epistel te schrijven, opgevuld met alle de bijzonderheden, welke geoordeeld kunnen worden voor mij wetenswaardig te zijn, dit zal mij een troost en eene opbeuring zijn in mijne ballingschap. Vergeet ook niet te schrijven dat gij goede tijdingen hebt van Mevrouw van de Graaff,

en van Uwe famille in Europa, en bij gelegenheid hen van mijne hoogachting wel te willen verzekeren.

Ik sluit deze met de verzekering dat ik met de volkomenste gevoelens van hoogachting en vriendschap, onveranderlijk blijf:

t. t.
G. F. MEIJLAN.

Den Heere Mr. H. J. van de Graaff.
Raad van Indië, enz., enz., enz.

P. S. Deze gaat af in duplo. Wees zoo goed een derzelve of anders een afschrift mij terug te zenden; ik heb geen tijd kunnen vinden om een derde afschrift te maken dienende ter bewaring als minuut.

Nota van goederen voor den Heer Mr. H. J. van de Graaff.

1 kistje gemerkt C waarin:
5 Papier laadjes,
2 tabaks doozen,
4 Japansche inktkokers,
2 d°. tabaks zakjes,
2 cigaar kokers, waar van een verlakt en een van rotting.

Ter verdere bestelling.

2 tabaks doozen voor den Heer van Angelbeek,
2 d°. d°. „ „ „ van Sevenhoven.

Desima, 20 December 1826.
G. F. MEYLAN.

Nader.

Een quadrille doos, onder bestelling van den Heer van Overmeer Fisscher.

No. 6. *Brief van Mr. Baron G. A. G. van der Capellen aan Jhr. Mr. G. C. Fontein Verschuur.*

Parijs, 31 Januari 1827.
(hôtel de Wagram Rue de la paix.)

Hoogwelgeboren Heer!

Mijne gevoelens voor den Heer van de Graaff en mijne betrekking tot dien

kundigen en braven ambtenaar UHWG. bekend zijnde, zal UHWGeb. gewis de vrijheid welke ik thans neem niet kwalijk nemen, met U namelijk te verzoeken, mij zoo mogelijk eenige informatien omtrent hem en speciaal omtrent zijne terugkomst te geven indien UHWG. daartoe in staat is. – Ik heb niet zonder bevreemding en met gevoelens welke UHWG. ligtelijk zal kunnen raden, vernomen dat de oproeping van de HH. v.d. Gr. en D' Ozij, van welke ik U te Munster kennis gaf, sedert door Z. M. veranderd is in eene demissie met dat gevolg, dat zij beiden de reis naar het Vaderland in October j.l. zouden aannemen. Waarsehijnlijk zijn U meerdere bijzonderheden daaromtrent bekend geworden. De mededeeling derzelven is voor mij zeer belangrijk. De zaak van die Heeren is ook de mijne en ik verlang onbegrijpelijk met beiden te overleggen wat ons te doen zal staan in de gegeven omstandigheden en na de behandeling die men ons heeft doen ondergaan. Op den brief door mij in Julij aan Z. M. geschreven en dien ik meen UHWG. te hebben voorgelezen, heb ik geen antwoord bekomen. De K. heeft mij daarvan in Oct. te Brussel geen woord gezegd. Mij is dus mijn gevraagd ontslag als Seer. v. St. geweigerd, terwijl twee Raden van Indië, die hunnen pligt ongetwijfeld gedaan en volgens hun gemoed en geweten gehandeld hebben, *gedemitteerd* worden. Ik kan de gronden daarvan niet beseffen. Het is des te meer noodig mij met genoemde Heeren te bespreken. Libellen als dat van Dr. Doornik, die waarsehijnlijk op mij vergramd is, om dat ik hem in zijne onderdrukkingen van den gemeenen Javaan op zijn landgoed heb doen tegengaan, en eenige verzoeken geweigerd, welke ik hem niet konde toestaan, zijn te zeer onder mij om daarop een enkeld woord te antwoorden, of mij daaraan te stooren. Maar indien ik bemerk dat in het algemeen twijfelingen omtrent de handelingen onder mijn bestuur in Indië mogten bestaan, zal ik eindelijk welligt wel genoodzaakt worden den text van mijne aanspraak van 1 Jan. 1826 verder uittebreiden, en iets aan het publiek te zeggen. Ik kom daartoe eehter zeer ongaarne, om vele redenen. Vergeef mij Hoogwelgeboren Heer, U over mij zelven te onderhonden. Het belang mij door U zelven verleden jaar getoond geeft mij daartoe aanleiding.

Mijn hart bloedt wanneer ik om Java denk, en hoe zoude ik dat goede land niet altijd voor oogen hebben. Het ongeluk onzen sehepen overgekomen is eene dubbelde ramp.

Ik beveel mij op nieuw in Uw aandenken, en noem mij met de meeste hoogachting

Uw H.WGeb. ond. Dienaar
VAN DER CAPELLEN.

No. 7. *Brief van denzelfden aan denzelfden.*

Parijs, den 18 Febr. 1827.

Hoogwelgeboren Heer!

Ik heb de Eer gehad Uwe beide brieven van den 9en en 11en dezer te ontvangen met de daarbij gevoegde bijlagen. Ik betuig UHWG. mijnen hartelijken als welmeenenden dank voor die belangrijke mededeelingen, hoe onaangenaam derzelver inhoud ook zijn moge, daar ik uit dezelve ontwaar welke belooning den waardigen Heer van de Graaff voor zijne uitmuntend getrouwe en ijverige diensten gegeven wordt. Ik zal U niet beschrijven de gevoelens welke mijne ziel bij het lezen zijner brieven vervuld hebben. Hij heeft waarlijk een beter lot verdiend, en ik vleij mij dat de waarheid eenmaal zal zegevieren. Alsdan zal men ontwaren welk onregt men hem, zoo als welken ik wenschte dat de Koning vele ambtenaren had, doet ondervinden. Hij zegt volkomen te regt, dat ke zaak om welke hij opgeroepen wordt, en die ik meen U mondeling te hebben medegedeeld, ook de mijne is. Ik verlang niets meer dan dat wij gezamenlijk daarover ter verantwoording geroepen worden. Men zal dan zien of wij 's Lands en 's Konings belangen al dan niet behartigd hebben. Maar men zal dan welligt tevens blijven beweren, dat wij die heilige belangen hadden moeten opofferen aan de geldelijke voordeelen eener maatschappij omtrent welke ik onbewimpeld reeds uit Indië en ook na mijne terugkomst zoo wel aan den Koning als aan den minister mijne gevoelens heb medegedeeld, en die ook in den vervolge niet verbergen zal, hoe euvel mij dit ook opgenomen zij en verder opgenomen zal worden. Ik kan mij in mijne meeningen bedrogen hebben, maar ik heb die nimmer den Koning verzwegen, hoezeer aanloopende tegen Z. Ms eigen denkbeelden in. Voor mij zelven verheug ik mij over de komst der Heeren D'Ozij en van de Graaff die ik beiden hoog acht, maar die het mij bitter leed doet in zulke onaangenaamheden gewikkeld te zien. De Heer v. d. Gr. zegt te regt dat zijne positie nog veel onaangenamer is dan die van zijnen ambtgenoot. Wat *na* deze oproeping, omtrent welks executie den Heer Du B. naar omstandigheden vrijheid gelaten was, nog hunne demissie van hier veroorzaakt heeft is mij onbekend. Waarschijnlijk klagten van den Heer Du B. over die brave ambtenaren, die niet tot verderfelijke maatregelen zullen hebben willen medewerken. Mij dunkt dat welde ook die klagten waren, die Heeren vooraf hadden moeten gehoord worden. Ik twijfel of onder de Regering van onzen Koning een tweede voorbeeld van zulk eenen maatregel ab irato bestaat. Hoe heeft de minister dit niet kunnen voorkomen? Indien hij daartoe niet alle zijne pogingen heeft aangewend is hij in mijn oog hoogst laakbaar. Welke alleronaangenaamste tijding, die hen bij hunne aankomst in het Vaderland verbeidt! Ik verzoek UHWG. aan Mev. v. d. Graaff te zeggen hoe hartelijk ik in dit alles deel.

Wat zoude ik met U overhellen om den laatsten brief van Uwen zwager aan den Koning medetedeelen, indien dit op zoodanige wijs konde geschieden, dat dezelve niet in handen van den min. gesteld wierd, zoo als wel in de laatste tijden met mijne confidentieele brieven aan Z. M. gedaan is, hetwelk den Heer v.d. Gr. bij zijne komst welligt nieuwe onaangenaamheden van de zijde van den min. zoude kunnen berokkenen. UHWGeb. zal dit zelf het best beoordeelen. Ik heb het stellig voornemen bij de komst dier Heeren zoo veel mogelijk met hen eene lijn te trekken. Zij zijn mijne getrouwe medewerkers (zoo ik meende en nog meen) ten goede in Indië geweest. Wij hadden sleehts één doel, en nu zal ons doel ook het zelfde zijn. Nu begin ik te begrijpen waarom de K. mij het zoo stellig gevraagd ontslag als Seer. v. St. niet verleend heeft. Waarsehijnlijk is hunne komst afgewaeht om dan alles gezamenlijk te behandelen en dat is mij nu zeer aangenaam.

Mijn plan was tot dusver geweest tegen den 12 Maart naar Engeland over te steken om na daar eene maand te hebben doorgebragt, naar Utreeht terugtekeeren. Nu ik eehter bereken dat de Heeren v.d. Gr. en D'O. tegen denzelfden tijd zoo niet vroeger kunnen aankomen, zal ik waarschijnlijk dat Engelseh reisje tot een ander en meer gesehikt tijdstip uitstellen, en mijne terugkomst van hier regtstreeks bespoedigen zoo dra ik iets van hunne komst verneem, en het saisoen (hetwelk ons zeer hindert) wat zaehter zal zijn.

De diseussien bij de Gedeputeerden, die ik zoo veel mogelijk volg over de beperking der drukpers zijn interessant. Vele meenen nog, dat de Wet bij die Kamer eenigzins gewijzigd zal doorgaan, doch niet bij de Pairs. Die zaak geeft hier veel agitatie.

Mijnen dank voor uwe mededeelingen herhalende, noem ik mij met de meeste hoogaehting,

Uw HWGeb ond. Dienaar
VAN DER CAPELLEN.

Nadien de Ambass. Falek mij zegt dat de laatste zeer ongunstige tijdingen van Batavia van het begin van Oct. door de Engelsche dagbladen medegedeeld, in twijfel getrokken worden, blijf ik daarover zeer ongerust. Ik zie met verlangen berigten van daar te gemoet.

No. 8. *Brief van denzelfden aan denzelfden.*

Parijs, den 15 Maart 1827.

Hoogwelgeboren Heer!

Ik dacht niet dat na al het leed in de laatste jaren ondergaan mij nog een zoodanige ramp te wachten stond, als die ik nu door het noodlottig en aller droevigst verlies van de Java Packet op nieuw ondervind. Ik heb den moed

niet gehad UHWG dezer dagen te schrijven, hoewel ik dadelijk bij het vernemen van dat treurig en ontzettend berigt met mijne gedachten bij U was. Uw brief van den 11en gisteren ontvangen is mij een bewijs dat UHWG. overtuigd is, dat ik dit ongeluk diep gevoel. Dagelijks zag ik uit naar het berigt van de aankomst dezer goede en getrouwe vrienden, hetwelk mij van Vlissingen dadelijk naar hier moest gemeld worden, toen ik op den 8en dezer van Rotterdam en den volgenden dag van Amsterdam het berigt van dat ongelukkig vergaan op zoodanige wijze moest vernemen, dat mij geen schijn van hoop meer overbleef. Ik kan mij nog niet aan de gedachte van het gebeurde gewennen. De komst dier Heeren was met vele mijner plans verweven, en hoezeer ik mij bedroefde over de harde maatregelen door het Gouvernement omtrent hen genomen, moest ik mij persoonlijk voor mij zelven verblijden ze spoedig in het vaderland te zien en alsdan met hen eene lijn te trekken, en van hunne zaak ook de mijne te maken. Die hoop is nu verijdeld. Gods wegen zijn duister. Het lot van Mevr. v. d. Graaff is allerbeklagenswaardig. Ik neem daarin een levendig deel en gevoel hoe bitter zij in die omstandigheid moet lijden, vooral na hetgeen UHWG. mij omtrent haar positie mededeelt. De Koning kan haar niet verlaten, en ik vertrouw, dat hij dit ook niet doen zal, hoewel door haar te helpen de overledene niet gezuiverd is van de blaam op hem, zonder hem te hebben gehoord, geworpen.

Het is U bekend hoe hoog ik hem achte. Gedurende tien jaren ben ik in de gelegenheid geweest hem in belangrijke oogenblikken te kennen, hem dagelijks te zien en met hem te werken. Mijne achting is daardoor voor hem en zijne uitmuntende talenten steeds gestegen. UHWG. kan zich dus voorstellen hoezeer ik door dit onherstelbaar verlies lijde. Ook de Heer D'Ozy was een allerbraafst man, en had de zuiverste inzigten hoezeer niet met de schitterende hoedanigheden van v. d. Graaff begiftigd. Ook hem betreur ik met geheel mijne ziel! Hun beider gezelschap in mijne tegenwoordige positie zoude voor mij van onbegrijpelijk veel waarde geweest zijn. Het heeft zoo niet mogen wezen!

Het weduwen pensioen kan aan Mevr. v. d. Gr. niet ontnomen worden. Ook weduwen van ontslagen ambtenaren bekomen het pensioen, wanneer hare Echtgenooten na hun ontslag zijn blijven fungeren. v d. Gr. kan niet gerekend worden in mora te zijn geweest, want hij heeft zijn ontslag niet geweten, en waarschijnlijk zal tot dat tijdstip ook wel door hem te Batavia doorgefourneerd zijn. Zij heeft dus regt volgens de Reglementen die UHWG. in verschillende jaren van het Ind. Staatsblad zal vinden, speciaal in de ampliatiën op het Reglement, ik meen in 1820 of 1821 daarop gemaakt.

Uwe mededeeling aan Z. M. van den brief van v. d. Gr. van 22 September en Uwe gesprekken met den Heer de Meij heb ik met genoegen vernomen, en ik verheug mij dat de K. dien brief gelezen heeft. Ik beklaag het geweten van degeenen die tot eene zoo wrede en onregtvaardige handeling als v. d. Gr. en D'O. hebben ondervonden, medegewerkt hebben. Ik hoop nog wel

in de gelegenheid te komen om hulde te doen aan hunne zuivere en edele bedoelingen. Hetgeen v. d. Graaff U over zijne benoeming tot Raad van Indië in der tijd geschreven heeft, is volkomen waar Hij heeft zich nimmer opgedrongen, maar *ik* heb *hem* gezocht, en ik heb mij daarover nimmer berouwd. Hij heeft oneindig veel en meer dan eenig ander ambtenaar gewerkt. Niets was hem te veel. Zijne papieren en aanteekeningen waren van de grootste waarde. Ook dat verlies is zeer te betreuren, want ik stel mij niet voor dat iets naamwaardigs daarvan door aanspoeling zal terug gekregen worden, hoezeer ik het tegendeel hartelijk wensch. De preeautien door UHWG. genomen zijn intusschen zeer nuttig en doelmatig.

Ik geloof niet dat v. d. Gr. iets van belang in Indië zal nagelaten hebben. Dikwijls heeft hij mij over de duurte te Batavia geklaagd. Ik zal gaarn ook van mijne zijde trachten daaromtrent stellige berigten te bekomen. De huisraad, wagens en paarden enz. hebben daar altijd eenige waarde en deze zullen zekerlijk verkocht geworden zijn. Seb. v. d. Gr zoude niet de man zijn, die ik tot mijnen gemagtigde zoude uitkiezen. Ook niet de Loehes over wien Uw zwager een zeer groot zwak had.

Mag ik UHWGeb. verzoeken bij gelegenheid aan Mevr. van de Graaff te doen weten hoe hartelijk mijne vrouw en ik in haar ongeluk deel nemen. Ik gevoel daarvan de geheele uitgestrektheid.

Uw brief en die van anderen doen mij vrezen dat ook de Salis aan boord van de Java Paket was. Dit zoude een nieuw ongeluk zijn. Ook aan hem zoude ik veel verliezen. Hij was een knap ambtenaar, die het onder den Hr. du Bus niet schijnt te hebben kunnen uithouden. Ik heb nog eene flauwe hoop dat zich dit niet bevestigen zal.

Van het geen men U in Brussel omtrent mij verhaald heeft is geen woord waar. De Koning heeft zich nimmer aan mij over het gevraagd ontslag noch mondeling noch schriftelijk uitgelaten. Toen ik Z. M. te Brussel op de publieke audientie in Oct. j. l. gezien heb, is er geen enkeld woord over Oost-Indië gewisseld, en schriftelijk is mij tot op dit oogenblik niets toegezonden. Ik verwacht ook niets van dien aard. Wat er gebeuren moge ik hoop mij zelven gelijk te blijven.

Mag ik UHWG. nog verzoeken aan Uw Collega van Tuyll te willen zeggen dat ik zijnen brief wel ontvangen heb, maar dat ik zoo weinig opgelegd ben tot schrijven dat ik de beantwoording nog uitstel. Buitendien zal ik waarschijnlijk in het begin van April te Brussel komen op onze passage naar huis. Welligt vind ik UHWGeb. dan nog daar. Intusschen noem ik mij met de meest volkomen hoogachting

Hoogwel Geboren Heer!

Uw. Hoogwel Geb. geh. Dienaar

VAN DER CAPELLEN.

P. S. Waarschijnlijk vertrek ik van hier den 24en maar wij zullen welligt eenen omweg nemen voor dat wij te huis komen.

No. 9. *Brief van denzelfden aan denzelfden.*

Utrecht, den 14 Mei 1827.

Hoogwelgeboren Heer!

Ik heb de Eer gehad uwe brieven van 28 Maart en 11 dezer wel te ontvangen. Ik verzoek UHWG. mijnen opregten dank aantenemen voor de mededeelingen, welke die beide brieven (waarvan de eerste mij te Parijs geworden is) inhielden. Ik behoef U niet te zeggen welk levendig belang ik stel in al het geen den waardigen man betreft, dien ik zoo hoog geacht heb, die mij zoo vele blijken van achting en vriendschap gegeven heeft, en over wiens verlies ik mij nimmer zal troosten. Het doet mij leed, dat Z. M. in eene zoo buitengewone omstandigheid als deze ook niet over zich heeft kunnen verkrijgen eenen buitengewonen maatregel ten behoeve van Mev. v. d. Graaff te nemen, waartoe dunkt mij in dit bijzonder geval, ten minste wanneer ik mijn hart raadpleeg, zoo vele termen bestonden. Dat de billijkheid der uitbetaling van het vol Tractement ten minste is ingezien is mij aangenaam.

Ik moet verklaren mij zeer weinig te beloven van de fragmenten der papieren, welke uit den rijken, volledigen en met zoo veel arbeid verzamelden schat van uwen zwager uit zee gered zijn. Hij had zoo veel in 11 jaren verzameld, en daaronder was natuurlijk zoo veel dat in de archieven te Batavia en ook in mijne verzameling te vinden is, dat wanneer niet zijne particuliere aanteekeningen, vooral in de laatste tijden en aan boord gemaakt, gered zijn, wij niet veel aan die papieren zullen hebben. UHWG. doet intusschen zeer wel ze te doen inventariseeren, en ligt is het mogelijk dat hier en daar nog iets belangrijks gevonden wordt. UHWG. zal wel de goedheid hebben mij daarvan in den tijd eenig berigt te geven.

Met veel leedwezen verneem ik met mijne laatste brieven van Java van 19 Dec., dat de heer Seb. v. d. Graaff in zeer onaangename omstandigheden gewikkeld is, zoodat hij gevaar liep van gearresteerd te worden, als aan zijne engagementen niet kunnende voldoen. Dit is te meer te misprijzen, omdat hij redelijk wel geplaatst was, maar speculatiën in huizen te kopen, te verbouwen enz. schijnen hem mislukt te zijn. Hoe ongelukkig is die famille!

Mijne vrouw en ik verzoeken de hartelijke complimenten aan Mevr. van de Graaff. Ik hoop dat hare gezondheid niet te veel zal geleden hebben, en dat de goede God haar krachten geeft, om den ramp die haar en de haaren getroffen heeft met gelatenheid te dragen.

Ik verzoek UHWGeb. de vernieuwde verzekering der hoogachting aantenemen, waarmede ik de Eer heb te zijn.

UwHWGeb. onderd. Dienaar
VAN DER CAPELLEN.

No. 10. *Brief van denzelfden aan denzelfden.*

Vollenhoven, 24 Maart 1828.

Hoogwelgeboren Heer!

De Heer van Angelbeek onlangs, zoo als UHWG. bekend zal zijn, van Batavia gekomen, heeft mij gezegd van Mevrouw van de Graaff te hebben verstaan dat Z. M. een besluit zoude hebben genomen, waarbij het ontslag in December 1826 aan onzen nimmer te vergeten Vriend van de Graaff verleend, zoude ingetrokken zijn. Ik neem een te levendig belang in al het geen den overleedenen, en zoo onregtvaardig beschuldigden betreft, om niet gaarn met nauwkeurigheid onderrigt te worden van al hetgeen hem aangaat.

Ik neem daarom de vrijheid, mij tot UHG. te wenden met vriendelijke bede, mij te willen informeeren, of de zaak werkelijk zoo is als de Heer van Angelbeek die verstaan heeft, en of UHWG. ook weet of opzigtelijk den Heer D'Ozij een gelijke maatregel genomen is.

Lang heb ik het genoegen niet gehad iets van UHWG. te vernemen en neem gaarne deze gelegenheid waar om mij in uw aandenken terug te roepen.

De Heer van Angelbeek denkt eerstdaags naar den Haag te gaan en is zeer verlangende de kennis van UHWG. te maken. Ik heb hem reeds vooraf gezegd, dat hij als bloedverwant en zeer intieme vriend van onzen van de Graaff eene vriendschappelijke receptie van UHWG. te wachten had.

Met de meeste hoogachting heb ik de Eer te zijn

Uw Hoogwgeb. ond. Dienaar
VAN DER CAPELLEN.

No. 11. *Brief van burggraaf Du Bus de Gisignies aan Mr. C. F. van Maanen.*

Buitenzorg, le 16 février 1827.

Monseigneur!

Dès mon arrivée à Batavia j' ai fait remettre à leur adresse les lettres que votre E: m'avoit envoyées à cet effet. Le Sr. Sébastien van de Graaff, que j'ai eu l' occasion de voir et d' entretenir plusieurs fois est un homme tel que votre

E. me l'a dépeint. Dans ce moment il est malheureux par l'effet d'un jugement prononcé contre lui par la cour de Batavia, et executé avec une grande sévérité. Mis en liberté actuellement il m'a adressé une plainte à charge du tribunal et de l'officier public; elle est à l' avis du procureur général, sitôt qu' elle me sera retournée j'y ferai droit comme il appartiendra. Les économies et reformes successives que je dois faire ont aussi atteint le fonctionnaire. Sa place est supérieure; je lui ai alloué un traitement d'attente du maximum établi par la régle générale. A tout cela se joint encore le rappel de son frère, homme d'esprit et de moyens, mais mauvaise tête. J'avais eu l'intention de nommer Mr. Sebastien président à Semarang, mais cette place ne lui a pas convenu.

Votre parent Félix van Maanen, 2e lieutenant d'infanterie est en garnison dans un fort à la côte ouest de Borneo; il est reconnu pour un très bon officier et un estimable garçon, aussi j'espère que dans peu je pourrai lui donner de l'avancement. Voici ce que m'a écrit à son égard le chef de l'état major géneral: „de 2e luitenant van Maanen, geboren te Breda, en dienende bij het 4e Bon der „19e afdeeling nat: inf:, bevint zich ter westkust van Borneo, en staat bekend „als een bekwaam en ijverig officier, van een zeer goed gedrag."

Le second est on ne peut mieux noté au departement de la marine, je crois qu'il sera agréable à votre E: de lire la note ci incluse que le contre amiral m'a remise à son sujet.

Les nouvelles de ce pays sont de nature à ne pas faire envier la position où je me trouve, elles sont probablement communiquées à votre E: en raison de la confiance dont elle est justement honorée. Seul, c'est à dire sans soutien réel de personne *ici*, j'ai dû me roidir contre des obstacles de tout genre, vaincre des préjugés, déjouer des intrigues de toute espèce et me frayer à travers les écueils ma voie pour arriver à la connaissance des choses. La providence a daigné me conserver et me soutenir, sans cela j'aurois succombé sous le poids qui m'opprimoit et cédé à l'une ou l'autre des deux maladies graves, que le climat et plus encore ma position m'ont fait essuyer. Mais si, comme j'ai maintenant lieu de l'espérer, je parviens à répondre aux intention du Roi, mes peines et mes maux ne seront plus rien, je serai trop heureux d'avoir pu trouver cette occasion pour donner de nouvelles preuves de mon dévouement à sa personne et de lui offrir en ceci mon tribut de reconnaissance pour les bienfaits dont il m'a comblé.

J'ai pu remarquer que l'ordre judiciaire n'étoit pas ici ce qu'il devoit être; la distance à la quelle on le tenoit et la nature de son personnel en sont les causes principales. J'ai raproché et relevé les tribunaux; j'ai cherché à améliorer le personnel à chaque occasion qui s'est présentée et j'espère parvenir avec le temps à lui rendre une partie du lustre qu'il a perdu et qui lui est nécessaire.

Si votre Ex: a un moment de loisir elle me fera chose agréable de vouloir me donner de ses nouvelles ainsi que de sa famille; je la prie entre temps de

présenter mes très humbles hommages à madame van Maanen et d'agréer la nouvelle assurance de respectueux attachement qu'a pour elle,

Son très humble et très obéissant Serviteur

D U B U S.

3 2044 106 181 969

Date Due